

**ASEAD 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER
SEMPOZYUMU**

**EJSER 12th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
SOCIAL SCIENCES**

25-27 Kasım / November 2023, TÜRKİYE/TURKEY



**BİLDİRİLER KİTABI
PROCEEDINGS BOOK**



**ÇİM KENT ÜNİVERSİTESİ VE AVRASYA SOSYAL VE EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
SHYMKENT UNIVERSITY AND EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH**

ASEAD 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

EJSER 12th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES

25-27 Kasım / November 2023, TÜRKİYE/TURKEY

ISBN: 978-625-6501-54-6

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı:

Prof. Dr. Seytkulov N. A.
Shymkent University, Kazakhstan

Doç. Dr. İrfan TÜRKÖĞLU
ASEAD, Türkiye

Editörler:

Prof. Dr. Seytkulov N. A.
Shymkent University, Kazakhstan

Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN
Ankara Üniversitesi, Türkiye

Toplam Bildiri Sayısı: 158

Türkiye'den Katılan Bildiri Sayısı: 71

Diğer Ülkelerden Katılan Bildiri Sayısı: 87

Katılım Sağlayan Ülkeler: Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, Türkmenistan,
Makedonya, Filistin, Polonya, İtalya, Bosna-Hersek, Malezya

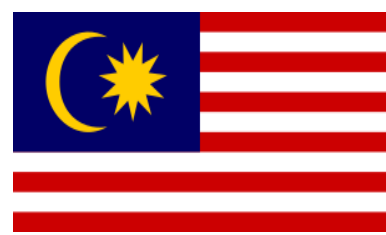
Bu kitap sempozyumda sunulmuş olan bildirilerin Tam Metinlerini kapsar. Yazıların yasal ve etik sorumluluğu yazarına aittir. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

29 Aralık 2023

ANKARA

II

27 Haziran 2018’de yayımlanan Akademik Teşvik Yönetmeliği Madde 7/9 da belirtildiği üzere “(9) (Değişik: RG-17/1/2020-31011-CK-2043/3 md.) Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır”. Bu kapsamda 25-27 Kasım 2023 tarihlerinde Çimkent Üniversitesi ve Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi’nin ortak düzenlediği ASEAD 12. Sosyal Bilimler Sempozyumu Akademik Yükselme ve Teşvik Ödeneği kriterini sağlamaktadır.



DÜZENLEME KURULU / ORGANIZATION COMMITTEE

Prof. Dr. Seytkulov N. A. Shymkent University, Kazakhstan
Prof. Dr. Ongarkül KOBLANOVA. Şmkent Üniversitesi. Kazakistan
Prof. Dr. Rabiyyat ASLANOVA Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Erlan BAKİEV American University of Central Asia, Kırgızistan
Doç. Dr. Gadir BAYRAMLI Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. İrfan TÜRKOĞLU ASEAD, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Dr. Seyfettin ARSLAN Hamburg Üniversitesi, Almanya

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Abdilbaet MAMASIDIKOV, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Adem BAYAR, Amasya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adem PEKER, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet ÜSTÜN, Amasya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali Efdal ÖZKUL, Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC
Prof. Dr. Ali TOMAK, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Alla MONGUŞ, Tıva Devlet Üniversitesi, Rusya
Prof. Dr. Almaz Ülvi BİNNATOVA, Azerbaycan Milli Bilim Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. Almira İBAŞOVA, Çimkent Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Asif HACILI, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Aslı YENİPAZARLI Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bakit AYTBAEVA, Karağandı Böketov Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Burhan BALTAÇI, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dilek BARLAS, Koç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Emine KOCA, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğ ÖNER, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fedâ REHİMOV, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Feride ÖNAL, Fenerbahçe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ferit İZCİ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Georgi GAGANİDZE, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Gürcistan
Prof. Dr. Giuli ALASANIA, University of Georgia, Gürcistan
Prof. Dr. Gülhanım ÜNSAL, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülser ÖZTUNALI KAYIR, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasret Elçin KÜRŞAT ÇOŞKUN, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İrfan KALAYCI, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA, University of Pristina, Kosova
Prof. Dr. Kamile AKGÜL, Haliç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kakhaber KORDZAİA, Caucasus International University, Gürcistan
Prof. Dr. Karimov Narboy Ganiyevich, Tashkent State Economic University, Uzbekistan
Prof. Dr. Muradov Reşad ŞAHBAZOĞLU, Azerbaycan Devlet İktisat Ün., Azerbaycan
Prof. Dr. Mervet MUSLOVSKY, Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Makedonya
Prof. Dr. Nasriddin Sadriddinov TALBAKOVİCH, Kurgan Tube State University, Tacikistan
Prof. Dr. Necati KAYHAN, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat BATMAZ, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nurlybek SEİTKULOVA, Çimkent Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Olga Nosova VALENTYNOVNA, Kharkiv National University, Ukrayna
Prof. Dr. Ongarkül KOBLANOVA, Çimkent Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Rabiyyat ASLANOVA, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Rajabov Rajab KUÇAKOVİCH, Tajik State University of Commerce, Tacikistan
Prof. Dr. Rifat ŞKRİJELJ, University of Sarajevo, Bosna-Hersek
Prof. Dr. Rovshan ALİYEV, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan

**AVRASYA SOSYAL VE EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ASEAD)
EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH (EJSER)**

- Prof. Dr. Sabahat BAYRAK KÖK, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Seçkin GÖNEN, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Serik DAİRBEKOV, Çimkent Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Simon GELASHVİLİ, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Gürcistan
Prof. Dr. Stuçeva Olga ANDREEVNA, Çimkent Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Süphan NASIR, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Svetlana Tyutyunnykova VLADİMİROVNA, Kharkiv National University, Ukrayna
Prof. Dr. Tamara Merkulova VYKTOROVNA, Kharkiv National University, Ukrayna
Prof. Dr. Teimuraz BERİDZE, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Gürcistan
Prof. Dr. Tofiq ABDÜLHESENİLİ, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Tologon OMOSHEV, Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Turgut ÖZKAN, Beykent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abidat ATABİEVA, Moskova Finans-Endüstri "Sinergiya" Üniversitesi, Rusya
Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN, Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA, Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Altınay KALJANOVA, Çimkent Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan.
Doç. Dr. Aripov Abdugani ABDUHAMİDOVİCH, Tacikistan State University, Tacikistan
Doç. Dr. Asiman GULİYEV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Ayfer UZ, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Bahar AŞCI, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Barış Tolga EKİNCİ, Beykent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Cırgalbek İSMANOV, Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Doç. Dr. Dauren JANABAEV, Çimkent Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Davran YOLDAŞEV, Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Doç. Dr. Dilek KOÇAK, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Elnare SAMEDOVA, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Erlan BAKİEV, American University of Central Asia, Kırgızistan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Ferhunde HAYİRSEVER TOPÇU, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ferihan POLAT, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Firdaus NOROV, Kurgan Tube State University, Tacikistan
Doç. Dr. Funda ÇONDUR, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Gadir BAYRAMLI, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Gaini MUKHANOVA, T.Rıskulov Kazak İktisat Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Geray MUSA YEV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Gulhan ABEDALAZİZ MOH'D JALAL AL TURK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Gulnara RZAYEVA, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Güljamal JORAYEVA, H. A. Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hilale CAFEROVA, AMEA İdare Etme Sistemleri Enstitüsü, Azerbaycan
Doç. Dr. Hüsnüye AKILLI, Nuh Naci Yüksel Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. İrfan TÜRKOĞLU, ASEAD, Türkiye
Doç. Dr. Kadir DABBAĞOĞLU, Arel Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Kurbonov Abdurakarim RAKHİMOVİCH, Tacik State University of Commerce, Tacikistan
Doç. Dr. Kürşat KURTULGAN, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Maia KHİKVADZE, Batum Devlet Üniversitesi, Gürcistan
Doç. Dr. Mariya KOCHKORBA EVA, Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan
Doç. Dr. Masoumeh DAEİ, Tebriz Peyame Nur Devlet Üniversitesi, İran
Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mihai VODA, Dimitrie Cantemir University, Romanya
Doç. Dr. Murat AKKAYA, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mutahayira MADZHUNOVA, Kurgan Tube State University, Tacikistan
Doç. Dr. Natiq QURBANOV, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Doç. Dr. Nil Esra DAL, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nuray Hilal TUĞAN, Hacıbayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nurdan KUŞAT, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye

**AVRASYA SOSYAL VE EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ASEAD)
EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH (EJSER)**

- Doç. Dr. Nurgün TOPALLI, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nüsret QURBANOV, Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azərbaycan
Doç. Dr. Onur Başar ÖZBOZKURT, Tarsus Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Rahmatullo AMİNOV, Kurgan Tube State University, Tacikistan
Doç. Dr. Rovshan ALİYEV, Bakü Devlet Üniversitesi, Azərbaycan
Doç. Dr. Rustamov Shavkat RAKHİMOVİCH, Tajik State University, Tacikistan
Doç. Dr. Saadet GANDİLOVA, Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azərbaycan
Doç. Dr. Salih KALAYCI, Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Samir HAMİDOV, Azərbaycan Devlet Diller Üniversitesi, Azərbaycan
Doç. Dr. Senem GÜNGÖR, Başkent Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Seniha ÜNAY SELÇUK, Düzce Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Sharifdzhon Tojiboev GAYBULLOEVIÇH, Khujand State University, Tacikistan
Doç. Dr. Sıddık BAKIR, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. SONAY AYYILDIZ, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Svetlana BAYMOLDINA, Avrasya Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yonca KÖKSAL, Koç Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman EREN, Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Armağan GÜNEŞ, Harran Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Aydın ÜNAL, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Can ŞAHİN, Erzincan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem ÇELİKİZ, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eren Alper YILMAZ, Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Okan AKKIN, Ardahan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İsmail GÖKDAYI, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Kamil KANIPEK, Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YILMAZ, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Alpin GÜLŞEN, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa FİDAN, Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nuray Hilal TUĞAN, Hacıbayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV, Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azərbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Nuri YAZICI, Bahçeşehir Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Senem ALTAN, Doğu Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vahdet ÖZKOÇAK, Hitit Üniversitesi, Türkiye
Dr. Atilla YORMA, Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Makedonya
Dr. Gulzhamal JHORAIEVA, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Hakife AKTAŞ BELEK, Türkiye
Dr. Jazira SAYIN, Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Dr. Lazlo MARACZ, Universiteit van Amsterdam, Hollanda
Dr. Mark FELSHEIM, Milwaukee Area Technical College, USA
Dr. Mohammad Monir ALAM, University of Jammu, India
Dr. Oktay GULİYEV, Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azərbaycan
Dr. Sevil PİRİYEVA KARAMAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Dr. Vildan BORMAMBET, Ovidius Üniversitesi, Romanya
Dr. Zakir ÇOTAIEV, Manas Üniversitesi, Kırgızistan

DERGİ HAKKINDA

Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)(*Eurasian Journal of Social and Economic Research (EJSER)*) 2013 yılında kurularak, 2014 yılında Türkçe ve İngilizce dilinde yayınlanmaya başlayan ulusal hakemli elektronik bir dergidir.

2017 yılından itibaren Aylık olarak yayınlanmaya, 2022 yılından itibaren ise senede en az dört defa yayınlanmaya başlayan **ASEAD** (Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi) TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından veri tabanında taranmakta, Doçentlik ve Teşvik başvurularında kabul görmektedir.

ASEAD akademisyenlerin bireysel veya disiplinler arası ortak çalışmalar yapmasına aracılık etmek, genç akademisyenlere yeni ufuklar kazandırarak teşvik etmek, akademisyenlere ortak çalışmalar yapabilecekleri yeni konular hakkında fikir ortamı oluşturmak, yeni kültür ve coğrafyalarla tanışmalarına imkan sağlamak amacıyla sosyal bilimler alanında sempozyumlar düzenleyerek akademik anlamda katkılar sağlamaktadır.

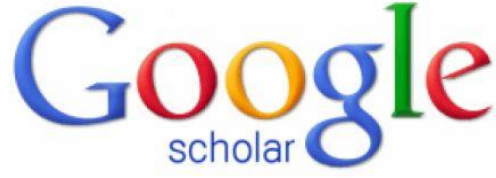
Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan eserlerdeki görüşler ve sorumluluk yazarına aittir. Yayın hakları saklı olup izinsiz hiçbir şekilde çoğaltılamaz.

Uluslararası hakemli ve alan indekslerinde taranan bir dergi olan Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi'nin tarandığı indexler:

ASEAD Dergisi ULAKBİM DERGİ PARK Linki :

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/asead/user>





JIFACTOR



İletişim Adresi / Contact Info

aseadeditor1@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/asead>

www.aseaddergi.com

(ISSN: 2148-9963)

VIII

AVRASYA SOSYAL VE EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ASEAD)
EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL AND ECONOMIC RESEARCH (EJSER)

ASEAD 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

EJSER 12th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES

25-27 Kasım / November 2022, TÜRKİYE/TURKEY

BİLDİRİLER KİTABI PROCEEDINGS BOOK

astana
yayınlari

Uluslararası Akademik Yayınevi

<https://www.astanayayinlari.com>

aseadsempozyum@gmail.com

<https://aseadsempozyum.org>

IX

ASEAD 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU 25-27 Kasım 2023 TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER

TEKNOLOJİK YENİLİKLER BAĞLAMINDA YENİ KİMLİK İNŞALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME Ayşegül DÜZGEL	1-4
NİZAMİ GENÇEVİNİN YARATICILIĞINDA TÜRK MİLLİ-MANEVİ DEĞERLERİNİN TECESSÜMÜ KONULARI ("LEYLİ VE MECNUN" MESNEVİSİNDEN DAYALI) Dr. Ülker Elman gızı Bahşiyeva	5-11
WATER IS THE SOURCE OF LIFE Moldobaeva Nurkan BEKTEMİROVNA	12-16
GÖÇMEN GİRİŞİMLİĞİ ÜZERİNE YAKIN ZAMANDA YAPILAN BİR ARAŞTIRMA: TÜRKİYEDE VE DÜNYADA GİRİŞİMLİCİLİĞİ DESTEKLEMELİK İÇİN AVRUPA KOMİSYONU VE İNGİLİZ ULUSAL AJANSI TARAFINDAN DESTEKLENEN MIGRAPRENEURS MAKRO PROJE ORTAĞI İLE ARAŞTIRMA RAPORUNUN GELİŞİMİ VE UYGULAMAYA ÇALIŞMALARI Sevcan GÜNGÖRDÜ	17-25
ANAYASA MAHKEMESİNİN 2007 TARİHLİ "367 KARARI" NIN CUMHURİYETİN İLANI ÜZERİNE DÜŞÜRDÜĞÜ GÖLGE Doç. Dr. Hilmi BENGİ	26-39
AZƏRBAYCAN LİRİK POEMASINDA DİALOQUN İŞLƏNMƏ YERİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ Aytac İSMAYILLI	40-44
BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI: 1960-2000 ARASINDA DENİZLİ'DE DOKUMACILAR Funda ÖNER AKOĞLU	45-56
KÜLTÜREL KİMLİK VE MÜZİĞE YANSIMASI: ETNOMÜZİKOLOJİK PERSPEKTİFTEN ÇALGILARIN İNCELEMESİ Dr. Öğr. Üyesi Emre YÜCELAND	57-63
AVRUPA BİRLİĞİNDE VE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAYSUĞ	64-70
SON DÖNEMDE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İZLENEN TARIM POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAYSUĞ	71-77
HÂLİT ZİYA'NIN ROMANLARINDA ACININ SÜREĞENLİĞİ VE TRAJİK SON* Doç. Dr. Ürün ŞEN SÖNMEZ Erva AYDIN	78-83
İKLİM KRİZİNİN SEBEP OLDUĞU İNSAN HAKLARI SORUNLARINA GENEL BİR BAKIŞ Prof. Dr. Füsun ÖZERDEM	84-96
DİN EĞİTİMİNDE YAPAY ZEKA VE ÖĞRETMEN İLİŞKİSİ Dr. Kazım SELEK	97-107
TÜBİTAK 4005 PROGRAMI KAPSAMINDA YÜRÜTÜLEN "GÖÇMEN ÇOCUKLARIN SOSYAL UYUMUNU ARTIRMAYA YÖNELİK KAPSAYICI EĞİTİM UYGULAMALARININ ETKİSİNİ ARTIRMAK İÇİN ERGOTERAPİ YÖNTEMİ" ADLI PROJE İLE İLGİLİ KATILIMCI GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ Canan ÇOLAKSEYMEN Halil İbrahim REVİ Müjdat MARAŞLI Abidin MERDAN	108-124
KANT'TA HAKİKİ KİLİSENİN TEMELLERİ: GÖRÜNÜR VE GÖRÜNMEZ KİLİSE Suzan YILMAZ	125-134
UKRAYNA KRİZİNİN AVRUPA BİRLİĞİNİN ENERJİ POLİTİKASINA ETKİSİ Arş. Gör. Merve ÖZTÜRK Prof. Dr. Seyhun DOĞAN	135-142

KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM SÜRECİNİN DİZİLERDEKİ İZLERİ: "LILYHAMMER" DİZİSİNİN KÜLTÜRLERARASI DUYARLILIK GELİŞTİRME MODELİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ Aylin ÇAYDAŞ BOZBAŞ	143-166
SERİGRAFİ BASKI TEKNİĞİ İLE ÖZGÜN BAYAN SPOR GİYSİ TAKIMININ HAZIRLANMASI Öğr.Gör. Sayara YERGESHOVA	167-190
İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN ÇALIŞMA SÜRECİNDE BİLİŞSEL AKTİVİTELERİNE YÖNELİK MOTİVASYONUN PSİKOLOJİK-PEDAGOJİK TEMELLERİ Araştırmacı Kubeeva Marziya ABDUKHALYKZY	191-197
ON THE DIFFICULTIES OF TEACHING SPEECH CULTURE TO LAW STUDENTS R. B. MATENOV	198-201
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF SOCIALIZATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AND HELP FOR THEIR FAMILIES D. A. Majidova Sh. Takhirova	202-205
ECONOMIC POLICIES AND PRACTICES OF THE USSR IN KAZAKHSTAN Dr. Ainur ARKHYMATAYEVA	206-222
ALUCRA İLÇESİ'NİN PREHİSTORİK YERLEŞMELERİ Emine KILIÇ Harun TURAK	223-234
ADİL YARGILANMA HAKKI VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ Resul OKULU	235-250
GÜNÜMÜZ İLETİŞİM ORTAMLARINA KÜLTÜRÜN YANSIMA BİÇİMLERİ: EMEĞİN DİJİTALLEŞMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA Melisa ALTUNTAŞ	251-260
KIZILCIK ŞERBETİ DİZİSİNDE KÜLTÜREL FARKINDALIĞIN TOPLUMSAL CİNSİYET ÜZERİNDEKİ ROLÜ Feray ATAĞ	261-273
SİGORTA SEKTÖRÜNDE ASİMETRİK BİLGİ SORUNLARI: GENETİK TESTLERİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mete KARADAĞ	274-280
BATI GAZETELERİNDE İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMASININ TEMSİLİ Mustafa AKARİ	281-303
THE IMAGE OF THE MODERN CAUCASUS IN FACES AND WORDS (ON THE EXAMPLE OF A. GANIYEVA'S STORY "SALAM TO YOU, DALGAT!") Assist. Prof. Dr. A. R. Fattakhova	304-308
DİJİTAL PLATFORMLARIN GETİRDİĞİ FIRSATLAR VE RİSKLERİN ÇOCUK HAKLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ Doç. Dr. Süleyman DOST Gizemnur CİVRİ	309-326
ÖTEKİLEŞTİRİLEN İRAN SİNEMASI'NIN "ÖTEKİ" OLARAK SİNEMA'DA POPÜLERLEŞMESİ Kadriye BARAN	327-337
KİTLE İLETİŞİM KATAMARANI REKLAMLARIN HİKÂYE ANLATICILIĞI: GARANTİ BBVA'DAN 10 KASIM'A ÖZEL FİLM: SEN HEP BURADASIN Sevilay YILDIRIM	338-357

ANALYSIS OF INFORMATION ABOUT AMIR TEMUR'S DIPLOMATIC RELATIONS WITH EGYPT IN THE BOOK "AD-DURRA AL-MUZIYYA FI-D-DAVLAT AZ-ZAHIRIYA" BY THE EGYPTIAN HISTORIAN MUHAMMAD IBN MAHMUD IBN SUSARI Researcher Imamov KHURSHİD	358-361
KUR'ÂN-I KERİM'DE MESELLER Prof. Dr. Davut AYDÜZ	362-373
KARAR İNCELEMESİ: VERGİ KAYDINA BAĞLI OLARAK GERİYE DÖNÜK BAĞ-KUR TESCİLİNİN MÜMKÜN OLUP OLMADIĞI SORUNUNA DAİR DEĞERLENDİRME Nurettin YAVUZ.....	374-382
DOĞU ANADOLU ERKEN TUNÇ ÇAĞINDA TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLARIN ÖNEMİ Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU.....	383-389
CHARACTERISTIC FEATURES OF THE THEOLOGICAL IDEA IN JALALUDDİNA RUMİ'S WORKS Assoc. Prof. Dr. Nasriddin Dilshod A'zamkulovich.....	390-395
FİZİKSEL FAKTÖRLERİN ÇEVRE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ T. K. TİLLEBAEVA.....	396-399
TSSB TANILI GAZİLERDE BAŞA ÇIKMA TUTUMLARININ SİSTEMATİK DERLEME YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ* Burcu ERTUĞ Prof. Dr. Mustafa KİBAROĞLU.....	400-411
BEKTAŞİ BİR ŞAİR: BENDERLİ CESARİ'NİN ŞİİRLERİNDE BEKTAŞİLİK TERİMLERİ Dr. Halis AYDIN.....	412-424
TÜRKİYE İLE AVRASYA BÖLGESİ TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ DIŞŞALLIKLARIN İÇSELLEŞTİRİLMESİ: TÜRK DÜNYASI ENERJİ BİRLİĞİ ÖRNEĞİ Dr. Fatma KILIÇ.....	425-434
HISTORY OF THE ORIGIN OF THE TURKISH PEOPLE Abrorbek Alisher KADYROV.....	435-438
M. JUMABAEVİN "TÜRKİSTAN" ŞİİRİNİN "ŞAHNAMA" BÖLÜMÜ İLE BAĞLANTISI Araştırmacı Aygül Erkinovna MAMAEVA.....	439-443
İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN ÇALIŞMA SÜRECİNDE BİLİŞSEL AKTİVİTELERİNE YÖNELİK MOTİVASYONUN PSİKOLOJİK - PEDAGOJİK TEMELLERİ Araştırmacı Kubeva Marziya ABDUKHALYKYZY.....	444-450
UNUTULMUŞ İNANÇ TURİZMİ 'SAFİD BULAN' Öğr. Gör. Meerim BAKITBEKOVA Joomart ATAGOZUEV.....	451-455
HUKUKİ KONUŞMA METNİ OLUŞTURMANIN İLKELERİ Rahmonova Dildora MİRZAKARİMOVNA.....	456-458
LITERARY TEXT IN THE ASPECT OF TRANSLATION STUDIES Zhadyra Zh. ZHUMAGULOVA.....	459-464
THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE IN UZBEK GROUPS AS A SYSTEM-FORMING FACTOR OF EFFECTIVE LEARNING Assoc. Prof. Tashkenbaev Tashtemir Tashkenbaevich.....	465-468
CHANGES IN THE SOCIAL STRUCTURE OF THE SOCIETY OF THE INDIGENOUS POPULATION OF THE TURKESTAN REGION IN THE WORKS OF ENGLISH-SPEAKING AUTHORS Diyora TASHKENBAEVA ABDURASHIDOVNA.....	469-472

KENDİ CANINA KIYMAK Ord. Prof. Nilüfer Tursunbayevna MİRZAYEVA	473-477
GENÇ NESLİ VATANSEVERLİK RUHTA EĞİTMEKTE "TİMUR KANUNU" NUN ROLÜ VE ÖNEMİ Araştırmacı Komiljon SULTANOV	478-484
ÖLÜM SİGORTASINDAN YARARLANMA KOŞULLARI Büşra DOĞAN AKSU	485-506
YUNUS NADİ'NİN ÇEKOSLOVAKYA'NIN İŞGALİNE DAİR YAZILARI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU	507-513
CAFER CABBARLI YARATICILIĞINDA DİL SAFLIĞI VE EDEBİ DİLİN TEMİZLİĞİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER Türkan MECİDOVA	514-522
ANALYSIS OF EMPLOYABILITY TRENDS FOR GRADUATES OF THE CERTIFICATE IN COMPUTER SYSTEM AND NETWORK AT KLANG COMMUNITY COLLEGE (2020-2022) Nadzatul Azwa Binti Abdul Rahman Zailah Binti Salamon Izani Bin Kasmin	523-530
KAZAK DİLİNİ ÇEVİRİMİÇİ ÖĞRETME YÖNTEMLERİ Bayan BAGZHANOVA	531-533
ALTYNSARIN'S DIDACTIC AND METHODOLOGICAL LEGACY Aigul SADENOVA	534-537
COMMERCIAL TRANSACTIONS IN THE CITY OF JERUSALEM DURING THE EGYPTIAN RULE OVER PALESTINE "1830-1841": A STUDY OF THE RECORDS OF THE LEGAL ISLAMIC COURT Bisan Qatouni	538-541
ORPHEUS MİTİYLE HALİL SEZAI'NİN İÇİM PARAMPARÇA ŞARKISINA GÖSTERGEBİLİMSEL BİR BAKIŞ Dr. Öğr. Üyesi Yasemin BAYRAKTAR	542-550
KAZAK DİLİ VE EDEBİYATI DERSLERİNDE İŞLEVSEL OKURYAZARLIĞI GELİŞTİRMENİN YOLLARI N. M. ALSHIMBEKOVA	551-554
DEEP TECHNICAL COLLEGE INCLUSIVIST BİLİM BERÝDEGI MÁSELER Temerkhanova Balzhan Adylbekovna	555-559
BALANCED SCORECARD FOR EVALUATING INTELLECTUAL CAPITAL IN TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION E. S. Slyamova	560-566
LEARNING ENGLISH TENSES USING THE "TENSESGRAMM" MOBILE APPLICATION Aygerim Fayzoldina Assoc. Prof. Abdrakhmanova Tolky n Muratbekovna	567-575
MƏHƏMMƏD NİDAİNİN "MƏNAFEÜNNAS" ƏSƏRİNİN BƏZİ TİBBİ ƏSƏRLƏRLƏ MÜ-QAYİSƏSİ Sonaxanım HADİYEVA (Sona Xəyal)	576-584
THE ARTISTIC WORLD OF SHAKARIM KUDAIBERDIULY Nurlanova Assem Nurlanovna Zhamsap Akerke Talantkyzy	585-594
K. O. BITIBAEVA'S WORKS ABOUT THE METHODOLOGY OF TEACHING KAZAKH LITERATURE Assoc. Prof. Kelgembayeva Bakytzhan Sagi döldina Qarlygash	595-601
METHODS OF TEACHING THE NOVEL "OMIRZAYA" BY THE WRITER BAKKOZHA MUKAI Assoc. Prof. Kelgembayeva Bakytzhan Sotsialova Nazerke	602-609

SHAKARIM KUDAIBERDIULY'S REFLECTIONS ON THE DOCTRINE OF "AR"(THE DOCTRINE OF MORALITY) AND HUMAN NATURE Assoc. Prof. Kelgembayeva Bakytzhan Uatkhan Marzhan	610-615
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN MESLEKİ YETERLİLİK OLUŞUMUNDA PSİKOLOJİK ÖNLEYİCİ VE EĞİTİM ÇALIŞMALARININ ROLÜ Rinat Zhakashev	616-619
THE IMAGE OF MAKHAMBET IN THE STORY «KAROY» BY TAKEN ALIMKULOV Kaydarova Lyazzat Askerbekovna Nurlanova Asem Nurlanovna	620-626
THE USE OF COMPUTER PROGRAMS FOR MODELING PHYSICAL PHENOMENA IN TEACHING THE SOLUTION OF PHYSICAL PROBLEMS Researcher Atirkul USSERBAYEVA Bolatbek Haldaruly SADYK	627-632
THE PROBLEM OF SOCIETY AND THE INDIVIDUAL IN THE STORY «ATAU KEREK» Nurlanova Assem Nurlanovna Serikbekovna Balzhan	633-641
THE CONTRIBUTION OF RUSSIAN TEACHERS TO THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM IN TURKESTAN Assoc. Prof. Evgeni Iosifovich Shabanov	642-647
THE RIDDLES OF THE LINGER Assoc. Prof. Evgeni Iosifovich SHABANOV Teacher Akzharkun Kobeevna OTARBAYEVA	648-654
TRAINING OF LIBRARY STAFF AT SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY NAMED AFTER M. AUEZOVA: PROBLEMS AND PROSPECTS Assoc. Prof. Gulzhan Kobeevna OTARBAEVA Assoc. Prof. Suikum Tulembaevna MUSAEVA	655-662
ENGELLİ ÇOCUKLARIN EĞİTİMSEL VE BİLİŞSEL ETKİNLİKLERİNİN YÖNETİLMESİNDE BİLGİSAYAR TEKNOLOJİLERİNİN OLANAKLARI Taranova Anel Serikovna	663-666
PEDAGOJİK KONSEY YÜRÜTMENİN MODERN BİÇİMLERİ R. F. HAMIDOVA	667-670
THE ROLE OF THE OF DRAMA ACTIVITIES IN THE COMMUNICATIVE SKILLS DEVELOPMENT WITH THE MASTER STUDENTS Galina Iosifovna ABRAMOVA Gulzhan Ergalikizi TALIP Gulmira Balabek ovna. TAZABEKOVA	671-676
“EXPLORİNG THE JOURNEY OF LEARNING ENGLISH IN FOREIGN LANDS: A KAZAKHSTANİ PERSPECTİVE” Meirbaikyzy Aiganym Assoc. Prof. Abdrakhmanova Tolky Muratbekovna	677-681
TRADE ROUTES IN INNER RUSSIA: ON THE EXAMPLE OF THE SOUTHERN URALS OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY Sabirova Zuhra Ramilevna	682-687

TEKNOLOJİK YENİLİKLER BAĞLAMINDA YENİ KİMLİK İNŞALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ayşegül DÜZGEL

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enst.

Ankara, Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-6729-8882

aysegulduzgel@gmail.com

ÖZET

Günümüze bakıldığında, toplumsal değişimin hızlı yaşanmasının birçok sebebi olduğu görülmektedir. Bu değişimin en önemli nedenlerinden birinin iletişim araçları olduğu söylenebilir. Bireyselliğin ön planda olduğu günümüzde, teknolojik araçlarla kurulan bağ ya da insanların bu araçlar üzerinden kendini ifade ediş şekli ele alınması gereken önemli bir noktadır. Aynı zamanda teknolojinin her geçen gün geliştiği bir zeminde bireyin toplumla kurduğu ilişkinin teknik araçlar üzerinden evrildiğini bu bağlamda söylemek de mümkündür. Özellikle postmodern dönemde oldukça değer kazanan kitle iletişim araçlarının önemi ve bu araçların toplumsal uzamda edindikleri yeri ve işlevleri, bireylerle oluşturdukları organik bağ ile açığa çıkmaktadır. Şöyle ki küresel dünyanın vazgeçilmez bir unsuru olan kitle iletişim araçları ve özelinde sosyal medya, bireylerin her an ulaşabileceği mobil uygulamalardır. Söz konusu araçların mobil oluşu, görünürlük kazandırma yöntemlerinden biri olması ve bireylerin kimliklerini yansıttıkları çeşitli uygulamaları içermesi bu çalışmada ele alınmak istenen hususlardır. Tüm bunlardan yola çıkarak, bu çalışmada sosyal medyanın bireylerle kurduğu ilişki teorik kapsamda ele alınarak, açıklanmak istenmiştir. Çalışmanın önemi buradan gelmekte olup genel olarak vardığı sonuç ise, birey ile özdeş olan kimliğinin sosyal medya ortamında nasıl şekil değiştirdiğini göstermektir. Bu bağlamda çalışma, sosyal medya uygulamalarının bireyin kimliği ile olan bağına ve bu çerçevede ürettiği anlamlara ilişkin yaklaşımlara dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Kimlik, Sosyal Medya.

AN EVALUATION ON NEW IDENTITY CONSTRUCTIONS IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS

Ayşegül DÜZGEL

ABSTRACT

Looking at today, it can be seen that there are many reasons for the rapid social change. It can be said that one of the most important reasons for this change is communication tools. In today's world where individuality is at the forefront, the bond established with technological tools or the way people express themselves through these tools is an important point that needs to be addressed. At the same time, it is possible to say in this context that in an environment where technology develops day by day, the relationship of the individual with society evolves through technical tools. The importance of mass media, which has gained great value especially in the postmodern period, and the place and functions of these tools in the social space are revealed by the organic bond they create with individuals. Namely, mass media, and in particular social media, which are an indispensable element of the global world, are mobile applications that individuals can access at any time. The issues that are intended to be addressed in this study are that these tools are mobile, are one of the methods of gaining visibility, and include various applications in which individuals reflect their identities. Based on all these, this study aims to explain the relationship between social media and individuals by considering it in a theoretical context. This is where the importance of the study comes from, and its general conclusion is to show how the identity, which is identical with the individual, changes shape in the social media environment. In this context, the study draws attention to approaches regarding the connection of social media applications with the identity of the individual and the meanings they produce within this framework.

Keywords: Technology, Identity, Social Media.

GİRİŞ

Geleneksel toplumlarda kimlik önceden verilidir (Bauman, 2019, s.24). Modernleşmeyle birlikte ise, artık kimlikler inşa edilebilir hale gelmeye başlamıştır. Günümüzde yani postmodern/geç modern dönemlerde de bu tür kimlik inşalarının daha çok dijital ortamlarda gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumda gelinen noktada, teknolojik yeniliklerin rolünün yadsınamaz bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve buna dayalı olarak yenilikler, tüm dünyayı etkisi altına alan yeni ve yapay bir iletişim ortamını meydana getirmiştir. Özellikle yeni paylaşım ortamlarının bilgisayarlar üzerinden gerçekleştiği etkileşime dayalı bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu yapı üzerinden de toplumsal ilişkiler sanal ortamlar üzerinden işlemeye başlamıştır. Sanal ortamlar kimliğin de sanal boyutlarda üretildiği bir alan olma özelliği kazanmıştır. Bir başka ifadeyle ise, sanal kimlikler oluşmaya hatta anlamların bu sanal kimlikler üzerinden üretilmeye başladığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte geçmişten günümüze yaşanan teknolojik yenilikler bağlamında yeni kimlik inşaları üzerine bir değerlendirme yapmak önemlidir. Çünkü inşa edilen sanal kimliklerin topluma yansımalarının nasıl olduğu anlaşılmalı çalışılmıştır.

SOSYAL MEDYA VE KİMLİK İNŞALARI ÜZERİNE

“Sanal kimlik; sanal dünyada inşa sürecine dayalı, idealize ve yapay bir kimlik temsiline denk düşmektedir” (Zinderen, 2020, s.415). Bu ifadeden hareketle, günümüzde ideal ve yapay kimlik oluşumunun genellikle sosyal medya platformlarında karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim sosyal medya platformlarında oluşturulan sanal kimliklerin, çeşitli şekillerde içerik üretmeye yönelik bir akım halini aldığını da bu noktada söyleyebiliriz. Örneğin; Youtuber, Tiktoker, Influencer, Blogger vb. şekillerde karşımıza çıkmaktalar. Sosyal medya platformlarında oluşturulan bu kimlikler üzerinden günümüzde bir anlamda yeni meslek alanı olarak da görülmesi söz konusu olmuştur. Çünkü oluşturulan bu kimliklere dayalı belli bir sayıda kullanıcıya hitap etmesi söz konusu olduğunda, beğeni sayısı dikkate alındığında, üretilen içerikler kitleler tarafından kabul gördüğünde belli bir ekonomik kazanç elde etme de söz konusudur. Bakıldığında, bu tür özelliklerin toplum tarafından bir ‘imaj’ı benimsemesine ve elde edilen ekonomik kazancın ise özendirici bir güç haline gelmesine sebep olduğu görülmektedir. Çünkü inşa edilen kimliklerin ortak özelliğinin ‘imaj kültürü’ ekseninde gerçekleştiği oldukça açıktır. Robins’in de (1999) ifade ettiği üzere, teknolojik yenilikler imaj kültürünün oluşmasındaki baş aktördür. Buna dayalı olarak da, ortaya çıkan sanal ortamlardaki gösteri haline dönüşen günümüz kimliklerinin, her an yeniden üretilmesi ve toplumsal koşullara dayalı olarak yeniden ve yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Bu da günümüzde daha çok kimliklerin tüketimini -bir anlamda tüketilen kimlikleri- var etmektedir.

Bauman (2018), akışkan modern dünyada her şeyin bir akış içerisinde olduğundan bahsetmektedir. Toplumsal ilişkilerde bu akışkanlık çerçevesinde şekillenir. O halde dijital ortamlarda inşa edilen kimliklerinde sürekli akışkan bir halde varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bu akışkanlık içinde ise, herhangi bir kalıcılıktan bahsetmek mümkün değildir.

“Akışkan modern dünyanın sakinleri olan [bizler] kimliklerimizin komünal referanslarını hareket halindeyken arıyor, inşa ediyor ve bir arada tutuyoruz. Benzer şekilde mobil ve hızla hareket eden gruplarla eşleşmeye çabalyor, onlarla fazla uzun sürmeyen anlık birliktelikler peşinde koşup, bu tür ilişkiler kurmaya ve onları hayatta tutmaya çalışıyoruz” (Bauman, 2019, s.38).

Bauman’ın yukarıdaki ifadesi de dikkate alındığında, sosyal medya platformlarında oluşturulan kimliklerin kişileri kalıcı olarak değil de, anlık birliktelikler etrafında bir araya getirdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu da kişileri farklı platformlardaki kimlikleri incelemeye sevk etmektedir. Bu durum da karşımıza kimliksel bir çeşitlilik çıkarmaktadır. Bu yüzden her platformun kendine özgü bir içerik üretimini barındırması, Youtuber, Influencer, Blogger ve Tiktoker vb. kimlik çeşitlenmelerine sebep olmaktadır. Sebep olunan bu çeşitlenmelerin ise, gerçek dünya ile sanal dünya arasındaki çizgilerin her geçen gün ortadan kalkması ile bir takım çatışmaların yaşanması ile de sonuçlanabilmektedir. Konu bağlamında yaşanan çatışmaya örnek olarak; gerçek kimlik ve sanal kimlik çatışmasının meydana gelmesi olasıdır. Bu açıdan teknolojik yeniliklere dayalı olarak inşa edilen kimliklerin, günümüz akışkan modern dünyanın bir parçası olduğunun bilincinde olarak hareket edilmesi halinde, yaşanacak sanal ve gerçek çatışmasının da bir anlamda azaltılabileceğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

İletişimin kültürle olan bağı toplumsal alanı şekillendirip onu dönüştürürken bireyi de kendi içine katmıştır. Özellikle postmodern dönemle birlikte önem kazanan kitle iletişim araçları, tıpkı kültüre yön verdiği gibi kişiyi ve kimliğini de ele geçirmiştir. Kimlik, bireyin toplumsal rolleriyle ve içinde yaşadığı kültürle edindiği bir şey iken, kişinin artık sanal ortamda istediği kimliklere bir tıkla bürünmesi büyük bir anonimleşmeye neden olmaktadır. Bu anonimleşme içinde bir yabancılaşma yaşayan bireyi de var etmektedir. Hızın ve eğlencenin dijital hali olan sosyal medya, sunduğu renkli dünyası ile bireyin yaşadığı yabancılaşmayı daha da derinleştirmektedir. Kullanıcı olan bireyler, gerçek dünyanın getirdiği sorunlardan uzaklaşmak için anonimleşen ve internetin kamusal alanı diyebileceğimiz sosyal medyadaki konumunda yerini almaktadır. Burada yaptığı paylaşımlardan etkileşim ve beğeni aldıkça birey mutlu olmakta ve yapay/sanal bir kimlik oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- Bauman, Z. (2018). Akışkan Hayat. (A. E. Pilgir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2019). Kimlik. (M. Hazır, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Robins, K. (1999). İmaj -Görmenin Kültür ve Politikası-. (N. Türkoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Zinderen, İ. E. (2020). Yeni Medyada Kimlik İnşası: Youtuber Kimliğine İlişkin Bir İnceleme. Erciyes İletişim Dergisi. Cilt 7, Sayı 1, ss.415-434.

**NİZAMİ GENCEVİ'NİN YARATICILIĞINDA TÜRK MİLLİ-MANEVİ
DEĞERLERİNİN TECESSÜMÜ KONULARI ("LEYLİ VE MECNUN"
MESNEVİSİNDEN DAYALI)**

Dr. Ülker Elman gızı Bahşiyeva
ADPU'nun Filoloji Fakültesi
Bakü, Azerbaycan
ORCID ID: 0000-0002-5994-2356
ulker.baxsiyeva@mail.ru

ÖZET

Nizami Gencevi, Azerbaycan klasik edebiyatının bütün ruhu ve kanyla vatanına ve Türk milli ruhuna bağlı şahsiyetlerinden biridir. Milli değerlere, milli kimliğe ve soyköküne bağlılık duygusu şairin tüm yaratıcılığının ruhuna hakim olmuştur. Makalede Nizami'nin "Leyli ile Mecnun" mesnevisinde etnik kimlik meselesine yaklaşımları ve Türk kimliğinin öncü konuma yükseltilmesinin nedenleri incelenip analiz edilmiştir. Nizami , Şirvanşah Ahsita'nın emriyle "Leyli ve Mecnun" mesnevisini yazmıştır. Makalede Ahsita'nın neden Nizami'nin milli düşüncesine karşı taleplerde bulunmasının sebebi, Nizami'nin Ahsita'nın bu talebine kızmasının nedenleri vb. araştırılmışdır. Akhsita'nın kullandığı "Torki, Torkane sohen, Torki-yüzlü" ifadelerinin alt katmanında hangi hedeflerin olduğu açıklığa araştırılmıştır. Dahi Nizami kendi yaratıcılığında Türk etnik kimliği meselesini vurgulamak için Türk destan folklor geleneklerine başvurarak , eserlerinde folklor unsurlarından kullanmıştır. Şair zamanının taleplerine uygun olarak Farsça yazıp yaratmıştır. Ancak en önemli nokta Nizami'nin Türkçe düşünüp Farsça yazmasıdır. Şaire Ahsitan tarafından koyulan yasağ taleplerine rağmen , "Leyla ile Mecnun" mesnevisinde de dahi Nizami Türk milli ruhunu ve Türk etnik kimliğini şairinin ana çizgisine dönüştürmeyi başarmışdır.

Anahtar Kelimeler: Nizami, Etnik kimlik, Türk, Destan, Gelenek

SUBJECTS OF EMBODIMENT OF TURKISH NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES IN THE CREATION OF NIZAMI GANJAVİ (BASED ON THE MESNEVI OF “LEYLİ AND MEJNUN”)

Dr. Ülker Elman gızı Bahşiyeva

ABSTRACT

Nizami Ganjavi is one of the figures of the classical literature of Azerbaijan, who was attached to his homeland and Turkish national spirit with all his soul and blood. The sense of attachment to national values, national identity, and ancestry dominated the spirit of the poet's entire creativity. In the article, Nizami's approaches to the issue of ethnic identity in the poem "Leyli and Majnun" and the reasons why the Turkish identity was promoted to the leading position were examined and analyzed. Nizami wrote the poem "Leyli and Majnun" on the order of Shirvanshah Akhsitan. In the article, why Akhsitan put the poet's demands against Nizami's national thought, the reasons why Nizami was angry with Akhsitan's demand, etc. has been investigated. It has been clarified what goals are at the bottom of the phrases "Torki, Torkane soxhen, Torki-face" used by Akhsitan. Grate Nizami used folklore elements in his creations to highlight the issue of Turkish ethnic identity by appealing to Turkish epic folklore traditions. The poet wrote and created in Persian according to the demand of the time. However, the most important point is that Nizami thought in Turkish and wrote in Persian. Despite the demands of the ban imposed by the poet Aksitan, in the poem "Leyli and Majnun" the immortal Nizami managed to turn the Turkish national spirit and Turkish ethnic identity into the main line of his poem.

Keywords: Nizami, Ethnic identity, Turkish, Epos, Tradition

GİRİŞ

12. yüzyıl Azerbaycan'ının, Doğu'nun ve dünyanın edebi ve felsefi düşüncesinin önde gelen temsilcisi olan Nizami Gencevi Azerbaycan'ın klasik edebiyatının bütün varlığıyla vatanına ve Türk milli ruhuna bağlı şahsiyetlerinden biridir. Şairin tüm yaratıcılığının ruhuna milli değerlere, milli kimliğe ve soyköküne bağlılığı hakim olmuştur. Nizami, Şirvanşah Ahsita'nın sifarişi ile "Leyli ve Mecnun" mesnevisini yazmıştır. Ahsita'nın kullandığı "Torki", "Torkane sohen", "Torki-yüzlü" ifadelerinin alt tonları zengin etnik tanımlayıcı anlamlara sahiptir. Nizami bu anlamları kullanarak hem Türk milli kimliğini, hem de Türklüğün anlam ve özünü eserde somutlaştırmıştır. Dahi Nizami, Türk destan folklor geleneklerine başvurarak Türk etnik kimliği meselesini vurgulamak için eserlerinde folklor unsurlarını kullanmıştır. Şair, zamanının gereklerine göre Farsça yazıp yaratmıştır. Ancak en önemli nokta Nizami'nin Türkçe düşünüp Farsça yazmasıdır. Şair Ahsitan'ın getirdiği yasağın taleplerine rağmen ölümsüz Nizami, "Leyli ve Mecnun" mesnevisinde Türk milli ruhunu ve Türk etnik kimliğini şiirinin ana çizgisine dönüştürmeyi başarmıştı.

Nizami Gencevi, klasik Azerbaycan edebiyatının ölümsüz sanatçılarından, sanatının büyüyle tüm dünyayı büyüleyebilen şahsiyetlerden biridir. Nizami Gencevi'nin Hamse'de yer alan üçüncü mesnevisi ise "Leyli ve Mecnun" şiiridir. Şirvanşah Ahsitan, şaire "Leyli ve Mecnun" şiirini yazmasını emretmiştir. Ancak Ahsita'nın eserin nasıl yazılacağına dair istekleri, bütün kalbi

Türk milli ruhuyla atan Nizami'nin büyük öfkesine neden olmuşdu. "Kitabın yazılma sebebi" bölümünde Şirvanşah Ahsitan'ın gönderdiği mektubun döneminde moralinin yüksek olduğunu belirtiyor:

Bir gün nəşəliydim, aləm şad kimi,
Dəmlər içindəydim Keyqubad kimi.
Qaşlarım açıqdı sanki bir kaman,
Qarşımda dururdu yazdığım divan.
Üzümə tutmuşdu güzgüsünü baxt,
Səadət saçımı daradı o vaxt [5, s. 45-46].

Nizami bu düşünceleriyle zamanının güçlü bir şairi olarak tanındığına dikkat çekmek istemiştir. Şairin ruh halinin bu kadar yüksek olmasının nedeni budur. Şair, kendisini İran krallarından Keygubada benzeterek şiirin en yüksek zirvesinde, şiirin kralı olduğunu söylemek istemiştir. Burada ilginç olan noktalardan biri Nizami'nin kendisini Keygubad Şah'a benzetmesidir. Nizami bu benzetmeyle okuyucuya hangi alt metinsel anlamı aktarmak istemiştir, onu açıklayalım. Türk kimliğiyle her zaman övünen Nizami neden kendisini Turan kağanlarına değil de İran şahlarına benzetmişti?

Keygubad Şah'ın Keyani hanedanından olduğu tarihten bilinmektedir. Kayaniler, İran mitolojisinde İran'ın efsanevi Şah hanedanının adıdır. Nizami, kendisini bilinçli olarak Fars uyruklu İran-Kayani şahına benzetmiştir ve şairin mesnevide bahsettiği gibi Şirvanşah Ahsitan'dan bir mektup almıştır. Mektupta Ahsitan'ın Nizami'nin gurur duyduğu Türklüğe karşı şovenist tavrı yansıtılıyor. Nizami, Akhsitan'ı onun "kendi silahıyla" vurmak istemiştir.

Ahsitan, Nizami'yi "kelime dünyasının padişahı" olarak nitelendirmişti. Şair, kendisine Keygubad adını vererek, orduyu kimin kazandığını ve İran tahtına kimin geçtiğini mecazi olarak aktarmak istemiştir. Ahsitan, Nizami'yi "kelime dünyasının padişahı" olarak nitelendirmiştir. Şair, kendisine Keygubad adını vererek, orduyu kimin kazandığını ve İran tahtına kimin geçtiğini mecazi olarak aktarmak istemiştir.

Altındaki anlamla İran asıllı Türklere karşı öfkeli bir konumda olan Ahsitan, manen bir darbe vurarak zaferini ilan etmek istiyordu. Nizami elbette şairdi, bütün silahı kelimelerdi. Bildiğimiz gibi Firdevsi, Nizâmî'den önce destan şiirinin söz sultanı sayılıyordu. Firdevsi, Türk ve Arap karşıtı içerikli şüubi toplantılarıyla Fars ideolojisini desteklemişti. Firdevsi, eserlerinde Keygubad'ın yanı sıra İran tahtını da yüceltmıştır. Mesnevî'den verilen örnekte şair, Keygubad tahtında kendisini "neşeli, mutlu, sevinç dolu" hissettiğini yazmış ve Fars dilli şiirinde Firdevsi geleneğine karşı kazandığı zafere işaret etmiştir. Söz âleminin padişahı olan şair, mevcut eserleriyle ("Sırlar Hazinesi", "Hosrov ve Şirin", Şiir Divanı) Firdevsi'nin yaratıcılığını aşmıştır. Şiirdeki bu fikirler, Firdevsi'nin kurduğu Keygubad-Kayani krallığının tahtında Efrasiyab soyundan bir Türk şairinin oturduğunu göstermektedir. "Kitabın yazılma sebebi" bölümünde Nizami, özel bir dokunaklılıkla Ahsita'nın kendisini "sözler dünyasının hakimi" olarak gördüğünü açıklamış ve sanatsal sözlerin koduyla Ahsita'nı bir kez daha mağlup etmiştir. Mesnevî'de Ahsitan'dan Nizami'ye bir mektubun geldiği sahne dikkatimizi çekiyor:

Bu zaman bir elçi gəldi eyvana,

Şahın məktubunu gətirdi mana.
 On-on beş sətirdi şahın bu sözü,
 Gözəl xətti ilə yazmışdı özü.
 Hər hərfi bağ kimi güllər açmışdı,
 Bir şəbçırağ kimi şəfəq saçmışdı [5, s. 46-47].

Şirvanşah birinci Ahsitan'ın bizzat şaire mektup yazmasıyla Nizami'nin sadəcə şiir dünyasında değıl, genel olaraq siyasi ortamda da büyük sayğıya sahip olmasına tanık oluyoruz. Şairin Ahsita'nın yazı estetiğini övməsi ise onun şaha karşı nezaketinin bir göstergesidir. Bu nezaketin arka planında o, kendinin sert tavrını ifade etmesine zemin hazırlamıştır.

Nizami Caferov bu konuda belirtmiştir ki, Nizami Şah'ın Türklüğe (ve Türk diline) yönelik aşağılayıcı tutumunu onun kendi dili ile olduğu gibi ifade etmiştir, "ancak alışılmadık bir kibirle konuşmayı farklı bir yöne yönlendirmiştir" [4, s. 373].

Ahsita'nın şaire yazdığı mektupda şöyle diyor:

Ey söz dünyasına hakim Nizami,
 Qulluğa məhrəmsən, tut ilticamı.
 Səhər yuxusunun pərdəsini at,
 Yenə söz oynadıb bir sehr yarat.
 Əqli heyran qoyan söz meydanında
 Min şirinlik göstər hər dastanında.
 İstərəm Məcnunun böyük eşqinə
 Bir söz xəzinəsi açasan yenə.
 Bakirə Leylitək, ey böyük ustad!
 Şeirdə iki-üç bakir söz yarat.
 Deyim: bu şəkərdir, deyildir acı,
 Deyim ki, bu sözdür başımın tacı.
 Min eşq kitabından yüksək və təzə,
 Sən öz qələminlə bir dastan bəzə.
 Bu mövzu şahıdır bütün sözlərin,
 Layıqdır bu sözə sənün hünərin.
 Bu təzə gəlinə çəkəndə zəhmət,
 Fars, ərəb diliylə vur ona zinət.
 Sözüün sərrafyam, sən ki bilirsən,
 Təzəni köhnədən tez seçərəm mən.
 Qüdrətin böyükdür, ona-on yarat,
 Onda beş verməyi birdəfəlik at.
 Kamal cövhərinin xəzinəsindən,
 Gör, kimin sapına inci düzürsən.
 Türk dili yaraşmaz şah nəslimizə,
 Əskiklik gətirər türk dili bizə.
 Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,

Yüksək yaranmışdır bizim nəslimiz [5, s. 47].

Ahsita'nın mektupta yazdıkları şairi çok kızdırır:

Qulluq halqasına düşdü qulağım,

Qan vurdu beynimə əsdi dodağım [5, s. 47].

Mektupta Şirvanşah Ahsita'nın dile getirdiği talepleri ve Nizami'nin öfkesinin nedenlerini inceleyelim.

Önce Ahsitan, Nizami'nin itibarına dokunmuştur. Şairi "kelime dünyasının hakimi" olarak adlandırmasına rağmen, onu yetenekli bir emir uygulayıcısı olarak görüyordu. Ahsitan'a göre Nizami, hiçbir itirazı olmadan, yani hükümdarın verdiği emirleri kolaylıkla yerine getirecektir. Şair "Kulağım hizmet ziline düştü" dizeleriyle Ahsita'nın bu fikrine karşı kendi öfkesini dile getirmiştir. Ayrıca "Torki" (yani "Türklük" ya da "Türk dili") meselesi de şairi kızdırmıştır.

Ahsita'nın mektubunda şairden bu yönde bir eser yazmasını istemesinin sebeplerini inceleyelim. Daha önce de belirttiğimiz gibi Nizami, kendisini Keyguba'da benzetmekle türk milli menafeyini farslardan üstelemiş, kendi zaferini ilan etmek istemiştir. Kendini "söz tüccarı" olarak adlandıran Ahsitan Nizami'nin mevcut eserlerine göre, Nizami'nin hangi milli inançlara ve etno-estetik görüşlere sahip olduğunu çok iyi biliyordu. Bu nedenle Türk milli düşüncesine sahip olan Nizami'den bu eserini yazarken "Torki" yani "Türklük" ve "Türk dili"nden tamamen uzak durmasını talep etmiştir. Öte yandan Ahsitan, Nizami'nin eserlerini bütün canı, kanı ve ruhuyla bağlı olduğu Türk etnopoetik modeli esas alınarak yazdığını çok iyi biliyordu. Bu nedenle Ahsitan ondan Leyli ve Mecnun hakkındaki eseri Fars-Arap etnopoetik modeline dayanarak yazmasını istemiştir. Bu açıdan bakıldığında Ahsita'nın talep olarak sorduğu "Torki" meselesinin sadece "Türk dili" anlamında olmadığı sonucunu çıkara biliriz. Nizami üçüncü mesnevisine kadar bütün eserlerini Farsça yazmıştır. Ahsita'nın temel dileği şairin Türk milli ruhunu ve Türk destansı folklor geleneklerini kullanmaması olmuştur.

Bazı araştırmacılara göre Nizami'nin mektuba öfkeyle karşılık vermesi "şairin Türk kökenli olduğunu doğrulayan faktörlerden biridir"[6, s. 181].

Dahi Nizami, Azerbaycan halkına karşı önyargılı olan dünya bilim adamları tarafından fars olarak görülüyordu. Ancak bilim dünyasında bu konu somut gerçekler ve delillerle çözüme kavuşturulmuştur. 19. yüzyılın ilim, sanat ve edebiyatının seçkin nümayendelerinden olan Abbasgulu Ağa Bakıhanov, Nizami'nin Gence ile bağlı azerbaycanlı kimliğini vurgulamıştır [2, s. 233]. "Azerbaycan nizamışünaslığının kurucularından biri, belki de birincisi olan Mirza Muhammed Ahundov" [11, s. 29], H. Memmedov'un gösterdiği gibi, büyük şairin biyografisinden bahs ettiği eserinde [1] Nizami'nin şair kimliğinden bahsederken, Alman bilim adamı Müller'in onu Türk şairleri arasında sunmasını hoşuna gitmiştir [10, P. 29]. Firidun Bey Köçerli, Nizami'den Azerbaycan şairi olarak bahsetmiştir [8, s. 95]. Nizami'nin Türk olduğunu her zaman vurgulayan Muhammed Emin Resulzade, onun "Türk" kavramına çok düşkün olduğunu ve büyük sevgi ile yanaştığını kaydetmiştir. [141].

Hamid Araslı, Mübariz Alizade, Rüstem Aliyev, Azade Rustamova, Halil Yusufli, Ali Abbasov, Arif Hacıyev, Nuşabe Araslı, Teymur Kerimli, Zahra Allahverdiyeva ve diğer edebiyatçıların çalışmalarında Nizami'nin Azerbaycan-Türk milliyeti meselesi sağlam temellere

dayanılarak doğrulanmıştır. Bütün bunlardan "torki"nin, yani Türklük fikirlerinin ve Türk destan dilinin poetikasının Nizami'nin yaratıcılığının mayasında emildiği sonucuna varabiliriz. Nizami'nin Ahsita'nın isteğine öfkelenmesinin nedeni, onun şairden Türk destan üslubundan tamamen uzak bir eser yazmasını istemesi olmuştur .

Araştırmacılar, Ahsita'nın önerisini ve Nizami'nin bu öneriye yönelik tavrını farklı açılardan öne çıkarmışlardır. Y.E. Bertels, Ahsita'nın şaire Farsça bir eser yazılması teklifini şu şekilde değerlendirmiştir: "Şirvanşahlar kendilerini eski İran şahlarının torunları olarak görüyorlardı" [3, s. 82].

Mirza İbrahimov, araştırmasında Şirvanşahların farslara sempati duyduğunu ve aynı zamanda Türklere olan öfkelerini de ortaya koymuştur: "Kendilerini kadim Kayan tahtının mirasçıları olarak göstermeye çalışan Şirvanşahlar, Türk (Azerbaycan) dilini küçümsemişdiler"...Şirvan Şah'ın Azerbaycan diline yönelik aşağılayıcı tutumu ve Nizami'nin bu konudaki öfkelerini açıkça ortaya koymak fikri ile Samad Vurgun, aşağıdaki iki ayeti bir ölçüde orijinalinden farklı şekilde tercüme etmiştir Orijinali şöyle:

Torki sifəti vəfaye ma nist,
Torkane soxən səzaye ma nist.
An kəz nəsbə bolənd zayəd,
U ra soxəne bolənd bayəd [7, s. 9-10].

Örnekte gösterilen ayetlerin tercümesi "torki" meselesinin açıklanması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Mübariz Alizade mesnevini şöyle tercüme etmiştir:

Türkcəlik bizə vəfəli olmağın sifəti ("əlaməti" deyil,
Türkə vara deyilmiş söz bizə layiq deyil.
O adam ki, yüksək nəsbədən doğulmuşdur,
Ona yüksək söz lazımdır [5, s. 35].

Her iki tercüme uzlaştırıldığında büyük şairin orijinalinden sapmadığı, aksine Ahsita'nın sözlerinin altında yatan anlamları hissederek ifade ettiği söylenebilir."Torki sifəti" gerçek anlamda "Türk sifəti", etnolingvistik açıdan ise "Türk poetikası" anlamına gelir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere Nizami'nin milli kimliğine - Türk kimliğine olan sevgisini bilen Ahsitan, Leyli ve Mecnun konusundaki eserin Türk edebi-estetik poetikasının ruhuna uymamasını talep etmiştir.

Çünkü Ahsitan bir "söz tüccarıydı". Nizami'nin "Hosrov ile Şirin" şiirindeki tecrübelerinden hiss etmiştir ki , şair "Leyli ve Mecnun" şiirini de Türk destan geleneklerini ve Türk edebi-estetik şiirini kullanarak yazacaktır . Bir "söz tüccarı" olan Ahsitan, Nizami'nin Firdevsi'nin İran destan şiirine dayanarak işlediği eserinin temasını, Türk destan şiirini temel alarak çok profesyonel bir şekilde güncellediğini fark etmiştir. Bu nedenle Nizami'nin kaleminin gücüne aşina olan Ahsitan, sipariş edilen eserde Türk edebî-estetik poetikasının ve Türk destansı poetikasının bir daha tekrarlanmaması konusunda ısrar etmiştir.

Alizade, "Torkane sohen" (kelimenin tam anlamıyla "Türkane", "Türksayağı") ifadesini "Turke vara" kelimesinin anlamında açıklamıştır. Bu ifadenin asıl anlamında Türk epik üslubu, Türk destansı üslubu kastedilmektedir. Nizami, "Sırlar Hazinesi" ve "Hosrov ve Şirin" şiirlerinde

Türk destan folklor geleneklerini sistematik bir şekilde kullanmıştır. O halde "torkane sohen" ifadesinin "Türk destan tarzında" yazılmış eser anlamına geldiği sonucuna varabiliriz.

Bütün bunlardan, dahi Nizami'nin tüm yaratıcılığı boyunca Türk etnik kimliğini ortaya koyan pek çok olguyu kullandığı sonucunu çıkarabiliriz. Şair, zamanının gereklerine göre Farsça yazıp yaratmıştır. Ancak en önemli faktör Nizami'nin Türkçe düşünüp Farsça yazmasıdır.

KAYNAKÇA

1. Ahundov, M.M. Şeyh Nizami / Derleyici, çevirmen ve önsözün yazarı Tahmina Badalova / M.M. Ahundov. - Bakü: Bilim ve eğitim, - 2016, - 80 s.
2. Bakıhanov, A. Gülistani-İram / A. Bakıhanov. - Bakü: HatunPlus, - 2010, - 302 s.
3. Bertels, Y.E. Nizami (Şairin Hayatı) // "İnkılâp ve Kültür" dergisi, Sayı 4, 1939, s. 77-86
4. Cafarov, N. Nizami'nin Türk dünyası / Klasik ve modern çalışmalarda Nizami Gencevi (makale koleksiyonu). - Bakü: Bilim ve eğitim, - 2021, - s. 368-377
5. Gencevi, N. Leyli ve Mecnun. Çeviren: Samad Vurgun / N. Gencevi-Bakü: Yazıçı,-1983,-303.s.
6. Hasanova K. Nizami'nin eserlerinin dili ve Türkçülük fikirleri / Nizami Gencevi-880. Mücadele yılı (makale koleksiyonu). - Bakü: Öğretmenim, - 2021, - s. 179-185
7. İbrahimov, M. Güneş Kadar Parlak (Önsöz) / N. Gencevi, N. Leyli ve Mecnun. Samad Vurgun'un çevirisi. - Bakü: Yazıçı, - 1983, - s. 5-23
8. Koçerli, F. Azerbaycan edebiyatı. 2 cilt halinde, Cilt I. /F. Koçerli. - Bakü: Eurasia Press, - 2005, - 560 s.
9. Gafarlı, R. Mitoloji [6 ciltte]. Mitogenez: yeniden yapılanma, yapı, poetika / R. Gafarlı. - Bakü: Bilim ve Eğitim, - 2015, Cilt I, - 454 s.
10. Memmedov, H. Şeyh Nizami: biyografî, tanıtım yazısı ve eserin metninin tam tercümesi // "Annenin sözü" jur., - 1992, - Sayı. 1-2, - s. 27-32
11. Nacafzade, A. Azerbaycan Nizami Araştırmalarında Nizami'nin Türklüğü ve Türklüğe Karşı Tutumu / A. Nacafzade. - Bakü: Bilim ve eğitim, - 2019, - 224 s.
12. Resulzade, M.E. Azerbaycanlı Şair Nizami / M.E. Resulzade. - İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, - 1991, - 403 s.
13. Rza, R. Yüksek aşkın büyük heykeli // "Edebiyat gazetesi", - 27 Eylül - 1947
14. Rzasoy, S. Nizami'nin şiiri: Mit-Tarihsel bağlam / S. Rzasoy. - Bakü: Ağrıdağ, - 2003, -s. 211

WATER IS THE SOURCE OF LIFE

Moldobaeva Nurkan BEKTEMİROVNA

National Cultural Center

nurkan-1974@mail.ru

ABSTRACT

The mentioned article talks about establishing that water is a life-giving food not only for human beings, but also for all animals and nature. Water plays a very important role in nature. "Water has no taste, color or smell, it simply gives life to living things. Water is life" M.N.B. Because without water the surface of the earth will not be beautiful and without water life will stop. Therefore, the article explains the importance of water in life, the need to be sensitive to water, treat it like an apple of the eye, and treat yourself and the environment around you.

Keywords: Life, Taste, Color, Smell, Living, Eyeball, Running water, Living water, Dead water, Faith, Water has a question

СУУ-ӨМҮРДҮН БУЛАГЫ

Молдобаева Нуркан Бектемировна

АННОТАЦИЯ

Аталган макалада суу-адам баласына гана эмес, жашоодогу бардык жан-жаныбарларга, жаратылышка өмүр тартуулаган азык экендигин белгилөө жөнүндө сөз болот. Жаратылышка суунун мааниси өтө эбегейсиз чоң рол ойнойт. “Сууда даам да, өң да, жыт да жок, ал жөн гана жандуу нерселерге жашоо берет. Суу – бул жашоо” М.Н.Б. Себеби суусуз жер бети көрккө келбейт жана суусуз жашоо токтойт. Андыктан суунун жашоодогу мааниси зор экендигин баамдап, сууга аяр мамиле жасап, көздүн карегиндей сактап, өзүңө да айланандагы сени курчап турган чөйрөгө да туура мамиле кылууга көнүгүү зарылдыгы тураары жөнүндө макалада толук чечмеленет.

Түйүндүү сөздөр: жашоо, даам, өң, жыт, жандуу, көздүн карегиндей, агын суу, жандуу суу, өлүк суу, ишеним, суунун да сурагы бар ж.б.

“Таза болсоң суудай бол баарын жууп кетирген, күчтүү болсоң жердей бол, баарын чыдап көтөргөн” – деп кыргыз эли бекеринен айтпаса керек. Жашоодогу жан-жаныбарларга жашоо берген, көрктөндүргөн, адам баласынын көңүлүн ачып, жайдарыланткан, шайырланткан мына ушул эң баалуу суу азыгы болуп эсептелет.

Адам баласынын организмдеги суунун 12-15% га азаюусу зат алмашуунун бузулушуна алып келет. Сууну 25%га чейин жогорку организмдин өлүмүнө алып келет. Суусуз адам баласы 3 күн, ал эми тамак-аш жок 30-50 күн жашай алат экен, мына ушундан улам суунун кандай баалуулугун түшүнсөк болот. Андыктан ата-энелерибиз айткандай “Агын сууга түкүрбө”, “Агын сууга зыян нерсе же таштанды ташпаба”, “Агын сууну

булгаба”, “Суунун да сурагы бар” деп айтып келген. Анткени ааламды көрккө бөлөп, нурга чулгап турган жандуу зат болуп эсептелет.

“Таластан чыккан Жеңижок, таймашаарга теңи жок, Аксыдан чыккан Жеңижок айтышаарга теңи жок” дегендей айтылуу Жеңижок төкмө акындын “Аккан суу” чыгармасынан мисал айта кетели: Жер жүзүнө жайылып, Толуп чыккан аккан суу. Жети кабат жер астын Жарып чыккан аккан суу. Жер, Ааламдын баарысын Багып чыккан аккан суу. Алты кабат жер астын Жарып чыккан аккан суу.

Адам менен Обону Багып чыккан аккан суу Жер, жер болуп жаралып, жер каймактагандан бери, кыскасын айтканда Адам ата, Обо энеден тараган адам баласына өмүр тартуулаган суунун тарых таржымалын, жаралышын, келип чыгышын, ал тургай жер астындагы суунун жолу бар экендиги жана жер бетине оргуштап чыкканы, жер бетиндеги жан аттуунун баарына өмүр тартуулаганы, удургуган отуз жаштагы эр жигиттин сыпатын көрсөтүп турат. Ала-Тоонун боорунан Жарып чыккан аккан суу. Алтын канат, жез куйрук Балык чыккан аккан суу. Кара-Тоонун койнунан Агып чыккан аккан суу. Күмүш канат, жез куйрук Балык чыккан аккан суу.

Ак кыянын боорунан Агып чыккан аккан суу. Өмүр отун тутантып Жагып чыккан аккан суу. Көк жалгаяк асканы Тешип чыккан аккан суу. Көк торполуу көк жарды Эшип чыккан аккан суу.

Акын бул ыр саптарында бүтүндөй жашоого жан киргизген суунун касиетин чагылдырып жатат. Адам баласынын өмүр отун тутантып, кара тоонун боорун тешип, туптунук бойдон чыккандыгы, ал тургай сууда өмүр сүргөн алтын канат, жез куйрук балыктардын туйлап жүргөнүн, ошону менен бирдикте зоодон түшүп келе жатса да аяк-башын үзүлтпөстөн, бир тамчысын коротпостон, таштан-ташка урунуп, бир далай жол басса да арыбай, чарчабай, жан бүткөндүн баарына өмүр тартуулап келе жатканы, суунун не бир сыпаттарын даңазалап жатат. Сурап-сурап отурсаң, Кайда болот аккан суу? Тескейи бийик терең сай Коодо болот аккан суу. Ак асаба мелжиген Боодо болот аккан суу. Башы туюк капчыгай Сайда болот аккан суу. Издегенде табылбас Жайда болот аккан суу. Бетегеси кулпунган Төрдө болот аккан суу. Жаратылыш жасаган Өрдө болот аккан суу. Каз-өрдөгү калкыган Көлдө болот аккан суу

Бопбоз болуп кор болгон Тамчы сууга зар болгон Чөлдө болот аккан суу Мурда болуп көрбөгөн Жерге келген аккан суу. Жер үстүндө жашаган Элге келген аккан суу

Өз тулкусун жоготпой, Бир тамчысын коротпой Кармап келген аккан суу Курмандыкка денесин Арнап келген аккан суу.

“Суунун да сурагы бар” – деп кыргыз эли айткандай, акындын ыр саптарында көрсөтүлгөндөй, тамчы сууга зар болгон элге келери, мурда-кийин болбогон жерге келери баяндалып жатат. Андыктан өсүп келе жаткан жаш муунга жаратылышка аяр мамиле жасап, өмүрдүн булагы болгон сууну сактоого, ага аяр мамиле жасоого көнүктүрүү, ошону менен бирге суунун үнөмү (запасы) болгон тоо мөңгүлөрүн сактоо керек экендигин түшүндүрүү, ошону менен бирдикте эрежесиз мөңгүнү казуу иштерине тыюу керектиги турат. Тоодон аккан жеринен, Жаралганда тегинен, Тунук болгон аккан суу. Тазалыгы жагынан Карап

турсаң баарынан Улук болгон аккан суу. Кемеринин ичине Алтын канат, жез куйрук Балык толгон аккан суу. Керектиги Ааламга Анык болгон аккан суу.

Арам менен адалды Ылгабайсың, аккан суу, Бир адамды жамандап Булгабайсың, аккан суу!**“Сууда даам да, өң да, жыт да жок, ал жөн гана жандуу нерселерге жашоо берет. Суу–бул жашоо”** М.Н.Б. Карачы сууну бир карасаң жөнөкөй гана нерсе, анда даам да, жыт да, өң да жок, ошенткен менен кандай гана керемети зор, биз аны бир күн ичпей калсак алдан тайып, кубаттан кетип калабыз, ошондуктан сууну барктап, баалап, ысырапкорчулукка жол бербей колдонуубуз абзел. Акындын ыр сабындагыдай суунун тунуктугу, адам баласыбы же жан-жаныбарбы, айтор адал менен арамга да бирдей мамиледе болуп, бүтүн ааламга керектигин даңазалап жатат. Жоодураган бото көз, Моймолжуган ширин сөз, Күмүш үндүү, күн жүздүү, Жан эргиткен бал тилдүү, Шыбырашып, сүйлөшүп, Бирин бири жүр дешип, Аста күлүп, шыңк этип, Алтындан иймек сөйкөсү Кулагында жылт этип. Муну көргөн жигиттин Эр жүрөгү зырп этип, Эки челек көтөрүп Кыздар келген аккан суу

Ай тамагын кылайтып, Ак көйнөгүн булайтып, «Секетпай» деп ыр ырдап, Аккан сууга сыр айтып, Жанаша басып кыналып, Өңүн суудан каранып, Тоту кушгай таранып, Келиндер келген аккан суу! Булактын башын болжочуп, Муңайып күтүп, жол тосуп, Жашчылык менен каңгышып, Булактын жанын аңдышып, Чылбырдан атын кармашып, Чын перидей сулууга Чын дилден сөзүн арнашып, Чыңыртып күлүк минишип, Чийбаркыт тандап кийишип,

Жигиттер келген аккан суу!

- деп акын ай тамагын кылайтып, ак көйнөгүн булактаткан, күмүш үндүү, күн жүздүү кыз-келиндер шыңкылдашып сууга келгенин, аны көргөн жигиттердин эт жүрөгү элжиреп, секетбай ырын ырдап, жан дүйнөсү жаркыган жашгардын элесин берип олтурат. Демек **суу – сүйүүнүн да башаты** болгонун баамдап турабыз. Жер жүзүн баккан аккан суу тууралуу Жеңижок акын жети күн, жети түн бою анын сыпатын, сапатын, баасын, баркын, кызматын, касиетин айткан экен. Ошентсе да, “Жети күн бир күн айтсак да түгөнбөгөн аккан суу” деп арманда калган экен.

Американын фантастик жазуучусу Джеймс Бэррат, Дженнифер Биман Уайттын **“В поисках сокровища”** кыргызча айтканда **“Казына издөө”** чыгармасында: “Виталик эски журналды колуна алып, ичин ачып барактады, ал XXIV кылымга таандык, бир гана музейде сакталчу журнал болгон, бирок ага чоң атасы белек кылып берген эле. Анда: “Бир кылым мурун кыямат болот. Кандай варианттар болду? Зомби апокалипсиси, инопланетияндар, ядролук согуш, вирус, монстрлар...” деген жазууга көзү чалдыгып, мыйыгынан шылдыңдуу жылмайып койду, кыямат жакында... Африкалык окумуштуу бардык металлдан алтын жасаганды ойлоп тапты. Абиг Дереба өзүнүн кичинекей мекенинде баатыр болду. Анткени Африка эң бай өлкөлөрдүн катарына айланат. Ал эми алтын – бакыт алып келген жок, алтын – согушту жана ыйды алып келди. Байыгандар байып, кедейлер кедейлене берди. Окумуштуу өзү жасаган ишке өтө кеч түшүнүп калды, алар бардык пластиканы, металлды, ташпандыны деңизге, океанга ташгай берген. Деңиз менен океан чоң болгондуктан баарын

батыра берди, бирок деңиз жана океан суусу булганды, ууланды. Окумуштуулар сууну тазалоого киришти, бирок андан да жыйынтык чыккан жок, бардык суу керексиз абалда болуп калды. Аны ичүүгө, идиш-аяк жууга, жада калса жуунууга да мүмкүн эмес, өтө коркунучтуу абалда эле. Таза суу жаңы валютага айланды, анткен менен жер бетинде табылбады. Абиб Дереба **“Суу эң баалуу жаңы валюта!”** деген чечим чыгарды, тилекке каршы сууну тазарта алышкан жок. Эл оорууга чалдыгып, өлүмгө дуушар болду. Жаратылыш жабыркап, өнөр жайы, экономикасы, планета кыйроого учурады. Бир гана космосто үмүт болуп турду. Алар Марска, айга, күнгө ж.б. планеталарга дрондорду учурушту, алтын, баалуу таштарды тапты, бир гана таза суу табылган жок. Көпчүлүк жагымсыз кабар менен кайтып келсе, көпчүлүк кайткан да жок. Виталик космонавт эмес, инженер болгондуктан жаңы космикалык кеме ойлоп тапты, ал эртең космоско учат. Ал аялынын кир көйнөгүн, жүдөгөн ырайын, жуулбаган чачтарын көрүп өтө кейиди, үч баласын жана колуктусунун бетинен өптү. Ал алтынды жек көрүп турду, бир гана максаты таза суу таап, үй бүлөсүн ошол жакка алып кетүү эле. Космосто жарым жыл жүрдү, таза суу таппады, башка галлактикага, башка планетага учушту эч жерде таза суу жок, аргасы жок жерге конду. Виталик жерге жатып жаш балача ыйлады, баардык галлактикада суу жок, бир гана алтынга, баалуу таштарга чулганган...” – Биз бул чыгармада Жер жүзүндөгү баардык байлык мисалга алсак алтын, күмүш, бриллиант ж.б. канчалык көп болуп сени курчап турса да, бир чөйчөкчө таза сууга арзыбагандыгы чыгармада ачык, айкын баяндалып турганын көрүп турабыз. Андыктан кыргыз элинин: **“Алтын-күмүш таш экен, арпа-буудай аш экен”** – деген кыргыз элинин накыл сөзүндө философиялык чоң ой турары жана бул сөздө калет жок экендиги жогорудагы чыгармада айтылып турат.

Ал эми Оне Ин А Миллиондун айтканына көңүл бурсак: **“Суунун агымына каршы сүз, суунун агымы менен өлгөн балык деле сүзө алат”** – мында өтө чоң ой турат.

Карга аке: **“Кайратты элден ал, келбетти жерден ал, тазалыкты суудан ал, ынтымакты туудан ал!”** деп айткан сөзүндө калет жок, андыктан бир туунун алдына биригүү бул өнүгүү, өсүүнүн белгиси болот эмеспи.

Эл сөзүндө:

“Булактын көзүн ачуу – өмүргө нурун чачууга барабар”.

Таза аба жуткун келсе эрте тур, таза өмүр сүргүң келсе эмгек кыл.

Суу сыйлаган зор болор, суу кордогон кор болор.

Суу атасы — булак, сөз атасы — кулак.

Суу бар жерде жашоо бар.

Эл башы болгончо, суу башы бол.

Суу канык — эгиндин даны толук.

Суу менен жер көгөрөт, эл менен эр көгөрөт.

Суу менен келген — жел менен кетет.

Суу менен ойнобо — чөгөсүң, от менен ойнобо — күйөсүң.

Таза болсоң — суудай бол, баарын жууп кетирген.

Тоону, ташгы суу бузат, адамзатты сөз бузат.

Көйнөктүн кирип жууса кетет, көңүлдүн кирип кантсе кетет? – деп кыргыз эли бекеринен айткан эмес. **Тоодой ойду томуктай сөзгө батырган элибиздин кемеңгерлигин, билгилигин, даанышмандыгын тастыктайт. Элибиз ар бир сөзгө маани берген, анткени сөздүн касиети чоң...**

Кыргыз эли сууга байланыштырып койгон жер-суу аттары өтө кеңири учурайт: “Көк-Суу”, “Кашка-Суу”, “Ак-Суу”, “Кара-Суу” ж.б. бул эмнеликтен кабар берет?. Элибиз сууга өтө аяр мамиле жасаган жана аны даңктап, даңазалап жердин аталышына да пайдаланган.

“Сууда даам да, өң да, жыт да жок. Ал жөн гана жандуу нерселерге жашоо берет. Суу – бул жашоо” М.Н.Б. – деп сөзүмдү жыйынтыктайын.

Жан бүткөндүн баарына өмүр тартуулаган Сууну сактоо, ага аяр мамиле кылуу кыргыз элинин гана эмес, жалпы дүйнө элинин милдети десем болот.

ПАЙДАЛАНГАН АДАБИЯТТАР

1. Жеңижок – Бишкек, Учкун басмаканасы 2001-ж.
2. Накыл сөздөр – Бишкек, Учкун басмаканасы 1996-ж.
3. Макал – лакаптар – Бишкек 1998-ж.
4. Самаков Айбек–Суунун да сурагы бар “Maхprint” басмаканасы 2017-ж.

**GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİĞİ ÜZERİNE YAKIN ZAMANDA YAPILAN BİR
ARAŞTIRMA: TÜRKİYEDE VE DÜNYADA GİRİŞİMLİCİLİĞİ DESTEKLEMELİK
İÇİN AVRUPA KOMİSYONU VE İNGİLİZ ULUSAL AJANSI TARAFINDAN
DESTEKLENEN MIGRAPRENEURS MAKRO PROJE ORTAĞI İLE ARAŞTIRMA
RAPORUNUN GELİŞİMİ VE UYGULAMAYA ÇALIŞMALARI**

Sevcan GÜNGÖRDÜ

sevcan_gungordu@hotmail.com

ÖZET

Yirmi birinci yüzyıla girmiş olmakla birlikte, dünyadaki teknolojik gelişmelerin sonucunda yaşanan, ekonomik ilişkilerin değişimleri ve ekosistemdeki değişimlerle birlikte, ayrıca girişimcilik kavramı ve göçlerle birlikte, makro proje girişimciliği ile desteklenen göçmen girişimciliği ele alınmıştır. Göçmen girişimcilik kavramı ile Türkiye ve dünyadaki girişimlerin sisteme olan etkisi ve son durum analiz raporlarının araştırması yapılmıştır. Bu araştırmanın amacı,

Küreselleşme kavramı ile dünya üzerindeki kurulu sistemle birlikte, toplumların bireysel ve toplumsal sistematik bağlantısını ve birbiri ile ilişkisini içermektedir. Tamamen küreselleşmiş dünyada oluşturulan girişimcilik ekosistemi ile herhangi bir ilişki ya da ilişkiler seti diğerlerinden ayrı tutulmadan sınırlandırılmadan her biri diğerine bağlanacak ve sistemli olarak her durumda birbirinden etkilenecektir. Bu değişim ve girişimlik ekosistem kavramı ile özellikle ülke sınırları ile birlikte geçerli olmasıyla, girişimcilik raporları ve faaliyetleri ile coğrafi sınırlar, uluslararası faaliyetlerdeki girişimler özellikle, uluslararası ekonomik gelişme ve akışkanlıkta sağlanan büyük artışların sistemlerinin oluşturulması girişimcilik ekosistemi ülke ve dünya ekonomilerinin birlikte entegrasyonu ile ekonomide bütünleştirmesidir. Ekonomik sorunlara ortak çözümlerin oluşturulması için yapılan çalışmalardır, Makro projeler, devletler odağında küreselleşme; siyasi ve ekonomik ve sosyal ilişkilerin sıkılaştırarak Girişimcilik Ekosistemi, girişimcilik kültürünün oluşturulması tüm dünyada yaygınlaşması, ideolojik farklılıklardan beslenen kutuplaşmanın gerek olmaksızın olumlu girişimlerle projelerle birlikte toplumsal farklılıkların ve dini inanışların daha iyi tanınması, devletler arasındaki bağların güçlenmesi gibi farklı görünen fakat birbirleriyle ilişkili olan değerlerin ve olguların tüm dünyaya yayılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen Girişimcilik, Girişimcilik, Avrupa komisyonu ve İngiliz Ulusal Ajansı MIGRAPRENEURS MAKRO PROJE, Türkiye ve Dünyada Girişimciliği Desteklemek için Araştırma Raporlarının Gelişimi ve Uygulamaya Çalışmaları ile Değerlendirme Çözümü

**A RECENT RESEARCH ON MIGRANT ENTREPRENEURSHIP:
DEVELOPMENT OF THE RESEARCH REPORT AND IMPLEMENTATION WITH
MIGRAPRENEURS MACRO PROJECT PARTNER SUPPORTED BY THE
EUROPEAN COMMISSION AND THE BRITISH NATIONAL AGENCY TO SUPPORT
ENTREPRENEURSHIP IN TURKEY AND THE WORLD WORKS**

Sevcan GÜNGÖRDÜ

ABSTRACT

Although it has entered the twenty-first century, immigrant entrepreneurship, which is supported by macro project entrepreneurship as a result of technological developments in the world, together with the changes in economic relations and changes in the ecosystem, as well as the concept of entrepreneurship and migrations, has been discussed. The concept of immigrant entrepreneurship and the impact of startups in Turkey and the world on the system and the latest situation analysis reports were investigated. The aim of this research is to include the concept of globalization and the established system in the world, as well as the systematic connection of societies with each other and their relationship with each other. With the entrepreneurship ecosystem created in the completely globalized world, any relationship or set of relationships will be connected to the other without being separated from the others, and each will be systematically affected by each other in every situation. With this concept of change and entrepreneurial ecosystem, especially with the borders of the country, the entrepreneur ...

Keywords: Migration, Migrant Entrepreneurship, Entrepreneurship, European Commission and British National Agency MIGRAPRENEURS MACRO PROJECT, Development and Implementation of Research Reports to Support Entrepreneurship in Turkey and the World, and Evaluation Analysis

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze nedenler değişmekle birlikte göç olayı devam etmektedir. Göçlerle birlikte yaşanan ciddi sorunlar ve toplumsal ekonomik etkilenişleri ve zorlukları beraberinde getirmiştir. Girişimcilik Kavramının dünyada teknoloji ile birlikte ekonomik büyümeye olan olumlu etkisi nedeniyle, Göçmen girişimcilik kavramı, modern kent yaşamının önemli bir yönü haline gelmiştir. Göçmen girişimciler etnik topluluklar için önemli bir ekonomik ve sosyal rolü yerine getiren azınlık gruplardır. Dünya da yaşanan ekonomik, kültürel, siyasi ve politik değişimler nedeniyle yaşanan göçler her ne kadar insanların şartlarını olumsuz etkilese de bir yandan göçmenler vardıkları ülkelerin işgücü piyasasına, vergi-sosyal ve genel ekonomik büyümeye katkılarıyla ev sahibi ülkelerin ekonomisine de katkıda bulunurlar (OECD, 2014). Göçmenlerin, ülke ve dünya ekonomisine katkıda bulunmalarının en etkili bir yolu dijital gelişmeler ve girişimcilik faaliyetleridir. Gelişmekte olan ülkeler hızlı yürüme politikalarını yürürlüğe koymasına ile beraber Dünyanın birleşik hale gelmesi, tekdüze dinamikler ile oluşan bir süreç değildir. Çünkü küreselleşme, ekonomik olduğu kadar siyasal, teknolojik ve kültürel boyutlu bir süreçtir. Giddens'e göre küreselleşme, tek bir süreç değildir, karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgular kümesidir. Üstelik çelişkili ya da birbirine zıt etkenlerin devreye girdiği zor bir sürecin sonucunda, Dünya dengesiz ekonomik fırsatlarla, şiddetli çatışmalarla ve artan iklim

değişkenliğiyle karşı karşıya kalmak zorunda olması ve yaşanan savaşlar ve mecburi göçlerle kaldığı doğrulanmasıyla birlikte, Çok hızlı değişen sistemdeki, mecburi göçlerle birlikte, çözüm yolları arayışı ile Türkiye ve gelişmekte olan gelişmiş ülkelerdeki sistemsel çözüm arayışları artmıştır. İklim Mücadelesine yükselmek, gelişmiş devletlerin akademisyenlerin ve üniversitelerin çözüm için başvurdukları projelerle girişimcilik görevleri olmuştur.

2. ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Göçmen Girişimciliği

Göçmen girişimcilik, iktisadi kalkımda ciddi bir rol oynadığı için her dönem önemli bir sosyo-ekonomik olay olmayı başarmaktadır. Bu nedenle ilgili yazında göçmen girişimciliği inceleyen çalışmalar yoğun olarak yer almaktadır. Türkiye bağlamında göçmen girişimciliği ele alan Shinnar ve Zamantılı-Nayır (2019), Özkul ve Dengiz (2018), Subanova (2013), Nişancı (2015), Taş vd. (2012) gibi akademisyenlerin yaptıkları çalışmalar olmakla beraber çalışma sayılarının yeterli düzeyde olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır.

Gerek Türkiye, gerekse dünya genelinde ekonomik ve sosyolojik açıdan bu kadar önemli bir alanın daha derinlemesine irdelenmesi gerekmektedir. Bilhassa son yıllarda Türkiye, göçmen girişimcilik faaliyetlerinin önemli boyutlara ulaştığı ülkelerin başlarında gelmektedir.

Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde farklı ülkelerden göç etmiş bireylerin veya etnik azlıkların ekonomik faaliyetlere katılmalarıyla birlikte göçmen girişimcilik kavramı literatürde yer edinmeye, gittikçe artan bir biçimde ilgi görmeye ve dikkat çekmeye başlamıştır. Özellikle akademisyenlerin, uygulayıcıların ve politikacıların bu alana ilgileri fark edilebilir düzeydedir (Van Delft, Gorter ve Nijkamp 2000:432; Kloosterman ve Rath 2003:192; Waldinger, Aldrich ve Ward 1990:62). Literatürde, göçmen girişimciliği ifade etmek için farklı kavramlar ve tanımlar kullanıldığı görülmektedir. “Changanti ve Green (2002), Butler ve Green (1997), Waldinger ve ark. (1990) ve ABD Ticaret Bakanlığı (1997) tarafından verilen üç temel tanımları birleştirmişlerdir. Onlara göre yabancı girişimciler, “göçmen girişimciler”, “etnik girişimciler” ve “azınlık girişimciler” olarak tanımlanabilmektedir”(Akt. Baycan vd. 2006:10). Göçmen girişimciler, eski göçmenler ve ortak etnik kökenli göçmenlerle olan bireysel bağlantılarını kullanarak, geldikten hemen sonra kendi işlerini kuran kişileri ifade etmektedir (Butler ve Greene, 2000:268). Etnik girişimciler, “ortak ulusal arka planı veya göç deneyimlerini paylaşan insanlar arasında bir dizi bağlantı ve düzenli etkileşim kalıpları” oluşturabilen bireylerdir (Waldinger vd. 1990:3). ABD, yabancı işletme sahiplerini, genellikle, “azınlık girişimci” kavramı ile ifade etmektedir (ABD Ticaret Bakanlığı, 2004:259). Göçmen girişimciliğe dair ilk çalışmalar köklerini ABD’den almaktadır. Özellikle 1800’lü yılların sonlarına doğru ABD’de göçmenlerin çeşitli işlerde yoğun şekilde çalıştığı görülmektedir(Volery, 2007:31). En yoğun şekilde göç alan ülkelerin başında gelen ABD’de göçmenlere ait işletmeler özellikle 1992 ve 1997 yılları arasında önemli bir büyüme yaşamıştır (U.S. Department Of Commerce, 2004:260). ABD’nde girişimcilerin oranı yüzde 10’un biraz üzerindedir(Compendia 2000.1;Akt. Avrupa’da Girişimcilik,s.1). Orada göçmen kökenli kişiler, doğma büyüme ABD’lilere göre 2 kat daha fazla girişimci olma ihtimaline sahiptir(Global Entrepreneurship Report, 2012:23).

Göçmen girişimciler, “bir ülkeye yakın bir zamanda gelmiş ve ekonomik olarak hayatta kalma amacıyla ticarete başlamış bireyler” olarak tanımlanmaktadır (Waldinger vd., 1990). Bu bireyler ülkeye yakın bir zamanda gelen göçmenleri, daha önceki zamanlarda gelen göçmenleri ve ortak bir kökene ve varış noktasına sahip olup göçmen olmayan bireyleri birbirlerine bağlayan göç ağlarını içine almaktadır (Butler ve Greene, 1997’den aktaran Chaganti ve Greene, 2002: 128).

Başka bir ifadeyle, göç edilen ülkeye vardıktan sonra o ülkeye daha önce gelmiş ve halen orda yaşamakta olan benzer kökenlerden gelen kimseler ile şahsi bağlantılar aracılığıyla kendi işlerini kuran bireyler, göçmen girişimciler olmaktadır (Chand ve Ghorbani, 2011: 594-595). Göçmen girişimcilik, “doğdukları ülkeden en az bir yıl süre ile başka bir yere yerleşen göçmenlerin ev sahibi ülkede girişimde bulunmaları” olarak tanımlanmaktadır (Subanova, 2013: 17). Burada da çalışmanın amacına uygun olduğu için Subanova’nın (2013) tanımı benimsenmektedir. İlgili yazında kullanılan göçmen girişimciliği ile aynı anlamda ve birbirleri yerine kullanılan ancak temelde farklı olan, “etnik girişimcilik” ve “azınlık girişimciliği” kavramlarından da bahsetmek gerekmektedir. Etnik girişimcilik, “ortak bir ulusal geçmişi veya göç tecrübelerini paylaşan bireyler arasındaki etkileşime ait bağlantılar ve düzenli kalıplar dizisi” olarak tanımlanmıştır (Waldinger vd, 1990: 3). Azınlık girişimciler ise; “ticari müessese sahipleri olup çoğunluğu oluşturan gruba ait olmayanlar”dır (Chaganti ve Greene, 2002: 128). Başka bir deyişle, azınlık girişimciliği kavramının yaşadığı ülkenin vatandaşı olmakla birlikte etnik, ırksal, dinsel, kültürel açıdan çoğunluktan farklı olmayı ya da sayıca az olmayı yansıttığı söylenebilmektedir. Öte yandan ilgili yazında yapılan bu tanımlar arasında net bir ayrım söz konusu olmamaktadır.

2.2. Veri Toplama Yöntemi ve Süreci, Türkiye İhtiyaç Analizi Raporu; ile birlikte göçmen ve mültecilerin istihdam durumunu, girişimcilik faaliyetlerini ve kalifiye göçmenlerin Türkiye’de girişimci olabilmek için ihtiyaçlarını hem mevcut kalifiye göçmenlerin hem de göçmenler/mülteciler için çalışan kurum temsilcilerinin gözünden masa başı veriler ile ortaya koymaktadır. Rapor, aynı zamanda, göçmenlere sağlanan eğitimlerdeki boşlukları incelemekte ve mevcut eğitimlerin daha iyi hale getirilmesi için önerilerde bulunmaktadır. Rapor kapsamlı masa başı araştırma verileri de içermektedir, ancak en önemli bölümünü odak grup toplantıları ve yüz yüze derinlemesine görüşmelerin sonuçlarını içeren saha araştırması oluşturmaktadır. Araştırmanın önemli bir parçası olan odak grup toplantılarından biri kalifiye ve girişimcilik potansiyeline sahip veya girişimci göçmenler / mülteciler ile ve diğeri göçmenler / mülteciler ile çalışan kurum temsilcilerinin katılımı ile gerçekleştirildi. İkinci odak grup toplantısına; Milli Eğitim Bakanlığı, Mülteci Destek Merkezi (MUDEM), Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (ASAM), Norveç Mülteci Konseyi ve Türk Kızılayı’ndan temsilciler katıldı. Odakgrup toplantıları ve yüz yüze görüşmeler genellikle, göçmenlerin iyi istihdam şartlarına sahip olma veya girişimci olabilmeleri için sahip olması gereken yetenekler, girişimcilik desteği ve eğitimlerine erişimlerdeki sıkıntılar, mevcut eğitimlerdeki boşluklar gibi konular dile getirildi raporun gelişimi ve uygulama çalışmaları için Avrupa Komisyonu ve İngiliz Ulusal Ajansı tarafından desteklenen Türkiye’deki göçmen girişimciliği üzerine yakın zamanda bir araştırma olmamıştır.

3. ARAŞTIRMA MODELİ

3.1. MIGRAPRENEURS- “Avrupa’daki Vasıflı Göçmenlerin Girişimcilik ve Kurumsal Girişimcilik üzerine Becerilerinin Geliştirilmesi Projesi” kapsamında yapıldı. MAKRO proje ortağı olarak araştırmanın Türkiye ayağını gerçekleştirdi ve araştırma raporunu geliştirdi. Araştırmanın kapsamı ve sonuçlar aşağıda özetlenmektedir. **MIGRAPRENEURS – “Avrupa’daki Vasıflı Göçmenlerin Girişimcilik ve Kurumsal Girişimcilik üzerine Becerilerinin Geliştirilmesi Projesi”**

MIGRAPRENEURS

Proje Referans Numarası: 2016-1-UK01-KA202-024286

Proje Hakkında

MIGRAPRENEURS-“Avrupa’daki Vasıflı Göçmenlerin Girişimcilik ve Kurumsal Girişimcilik üzerine Becerilerinin Geliştirilmesi Projesi”, Eylül 2016 – Ağustos 2019 yılları arasında uygulanacak olan bir Erasmus + Stratejik Ortaklık Projesidir.

Beşeri sermaye, bölgelerin ve ülkelerin yenilikçi performanslarını belirleyen kilit faktördür. Araştırmalar, göç hareketi ile gelen beşeri sermayenin içerisindeki nitelikli bireylerin ev sahibi ülkelerdeki yenilikçiliğin dikkat çekici bir belirleyicisi olduğunu göstermiştir (SERC, 2011). Beceri uyumsuzluğu bir yandan işsizliği artırırken, öte yandan üretkenliği ve rekabetçiliği düşürebilmektedir. Bu durum beceri eksikliği veya beceri boşlukları gibi çeşitli formlarda ortaya çıkmakta olup, bir kişinin nitelik, bilgi ve becerisinin iş gereksinimlerini aştığı durumlarda da geçerli olmaktadır. Avrupa’daki göçmen işçiler genel olarak yaptıkları işler için fazla kalifiyedir.

Bu projenin amacı, girişimcilik/kurumsal girişimcilik yaklaşımını kullanarak ortak ülkelerdeki vasıflı göçmenlerin becerilerini kullanabilmeleri üzerine tasarlanmıştır.

Hedef Gruplar

- Üniversite düzeyinde eğitim görmüş olan vasıflı göçmenler
- Avrupa’daki girişimci göçmenler (özellikle göçmen krizinden en fazla etkilenen ülkelerde)
- Daha önce iş kurmayı hiç düşünmemiş veya iş kurma fikrinin ilk aşamalarında olan Avrupa’daki göçmenler

Genel Hedefler

Bu projenin genel hedefi girişimcilik/kurumsal girişimcilik yaklaşımını kullanarak ortak ülkelerdeki vasıflı göçmenlerin becerilerini daha iyi kullanabilmelerini sağlamaktır.

Özel Hedefler

Göçmenlerin topluma başarılı entegrasyonu konusu gittikçe önem kazanan bir konu haline gelmekte ve bir an önce ele alınması gerekmektedir. Birçok araştırma sonucunda özel hedeflerle ilgili yeterli başarı sağlanamamıştır.

Bu proje, göçmenlerin becerilerinin eşleştiği alanlarda istihdamlarına yardımcı olmak ve aynı zamanda hedef grupta girişimciliği destekleyerek ve onların güçlü sosyal ağlar kurmalarına yardımcı olarak da bu sorunun çözülmesine katkıda bulunacaktır.

Proje, katılımcıları, iş dünyası profesyonelleri ve göçmenlerle bir araya getirerek, daha uyumlu bir topluma katkıda bulunacak ve topluma daha aktif katılım sağlayacak bir platform vasıtasıyla bağlanacaktır.

Fikri Çıktılar

- Vasıflı Göçmenlerin Girişimcilik Üzerine Eğitim İhtiyaç Araştırması Raporu: Ortak ülkelerdeki (Birleşik Krallık, Fransa, İspanya, Türkiye) vasıflı göçmelerle yapılan mülakatlarda ortaya çıkan eğitim ihtiyaçlarını ve masa başı araştırma verilerini içeren karşılaştırmalı rapor.

- Eğitim Programı: ‘Vasıflı Göçmenlerin Girişimcilik Seferi’ adlı; öğrenme materyalleri, Öğrenci paketinin tasarımı ve basımı, Pilot Eğitim Programı (toplam 2 pilot), ulusal pilot uygulama raporları (her pilot uygulamanın ardından), karşılaştırmalı rapordan oluşmaktadır.

- Eğiticilerin Eğitimi Materyalleri: ‘Vasıflı Göçmenler için Girişimcilik Seferi’ eğitim programına ek olarak Eğiticilerin Eğitimi Kılavuzunun Geliştirilmesi, eğitim programının hazırlanması ve eğiticilerin eğitimi için atölye çalışması (1 günlük atölye çalışması)

- Kendi İşini Kurmak İsteyen Vasıflı Göçmenler için Mevcut Yetenekleri Girişimciliğe Aktarma Kılavuzu: Vasıflı göçmenlere sahip oldukları becerileri girişimciliğe nasıl aktarabilecekleri konusunda bilgi sağlar. Kılavuz, her bir ortak ülkeye özel bilgiler veren bölümler içerecektir.

- Karar Vericiler İçin Politika Kılavuzu: Migrapreneurs projesinde yer alan proje ortaklarının vasıflı göçmenler ile çalışırken kazandıkları deneyim ve uzmanlıklar temel alınarak, ortak ülkelerdeki karar verici merciler için girişimci ve kurumsal girişimcilik anlayışının geliştirilmesi üzerine kılavuz. Kılavuz öğrenme merkezinde ve internet sitesinde çevrimiçi pdf belgesi olacaktır.

- E-Öğrenme Merkezi: Çevrimiçi Migrapreneurs Öğrenme Merkezi (Moodle tabanlı platform) Vasıflı Göçmenlerin Girişimcilik Seyahati eğitim programının yanı sıra eğiticiler için Kolaylaştırıcı Kılavuz ve Migrapreneurs ile ilişkili diğer interaktif öğrenme araçlarını içerecektir.

- Hedef kitle üyelerinden projedeki bireysel deneyimlerini sergileyen bir dizi vaka çalışması merkezde hazır olacaktır.

Göçmen girişimcilik, modern kent yaşamının önemli bir yönü haline gelmiştir. Göçmen girişimciler etnik topluluklar için önemli bir ekonomik ve sosyal rolü yerine getiren azınlık gruplardır. Dünya da yaşanan ekonomik, kültürel, siyasi ve politik değişimler nedeniyle yaşanan göçler her ne kadar insanların şartlarını olumsuz etkilese de bir yandan göçmenler vardıkları ülkelerin işgücü piyasasına, vergi-sosyal ve genel ekonomik büyümeye katkılarıyla ev sahibi ülkelerin ekonomisine de katkıda bulunurlar (OECD, 2014). Göçmenlerin hem ev sahibi hem de ev sahibi ülke ekonomisine katkıda bulunmalarının bir yolu girişimcilik faaliyetleridir. Bu, göçmenlerin göçmen politikaları tarafından geri tutulmadıkları veya ayrımcılık gibi görünmez engellere maruz kalmadıkları takdirde; kaybettikleri zemini yeniden kazanmaları için onlara bir şans sunulmasını sağlamaktadır. Göçmenlerin geldikleri ülkelerdeki küçük işletme faaliyetleri nedeniyle artan göçmen girişimliliği çok sayıda akademik araştırmanın konusu olmuştur. Bu durum, göç ve girişimcilik arasındaki bağlantılara ilişkin yapılan araştırmaların daha nüanslı

olmasını gerektirmektedir. Bu makalenin amacı, etnik faktörü daha özeldede mülteci girişimcilik bağlamında konumlandırmaya ve anlamlandırmaya yardımcı olabilmek ve ilerdeki mülteci girişimcilik çalışmalarına katkı sağlayabilmektir. Bu makalede açıklanan teorik çerçeveler, etnik gruplar arasındaki girişimcilik davranışlarındaki farklılıkların araştırılmasında ve belki de daha da önemlisi, iş yaratma sürecinin farklı yollarına ve stratejilerine odaklanmada rehberlik sağlayabilir. Literatürde, şimdiye kadar tüm teoriler göçmen girişimcilere yöneliktir. Bu açıdan bakıldığında, bu makale de göçmen girişimcilik ve mülteci girişimcilik arasında bir bağ kurmaya çalışılmış; mültecilerin serbest mesleğe yönelme nedenleri göçmen girişimcilik teorilerinden faydalanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çünkü, göçmen girişimcilerle mülteci girişimciler arasında pek çok benzerlik bulunmaktadır. Göçmen girişimcilerde olduğu gibi mülteci girişimciler de iş tecrübesi, dil engelleri, sosyal entegrasyon, ana akım piyasasındaki iş kuralları ve düzenlemesi konusunda eksiklikler yaşamaktadırlar. Yapılan araştırmalara göre yeni gelen mültecilerin, ev sahibi ülkedeki karmaşık zorluklar nedeniyle yeni yaşamlarına uyum sağlamada birçok engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu zorlukların başında ise, iş bulmak ve toplumla bütünleşmelerine yardımcı olan ülke dilinin eksikliği gelmektedir. Bu nedenle birçok mülteci istihdam edilememesi, düşük ücret karşılığı zorlu işlerde çalıştırılma, dil eksikliği, tecrübe eksikliği, geçersiz sertifikalar gibi çeşitli nedenlerle kendi işlerini kurmaya yönelmektedirler (Zaid, 2018).

DEĞERLENDİRME RAPORU GELİŞİM İNCELEMESİ VE SONUCU

Ekonominin Dünyada İlerlemesi ve Gelişim için, teknolojik sistemle birlikte **girişimcilik ortamı iyileştirilmeli ve girişimcilik kültürleri oluşturması için**, ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), girişimcilik performansının belirleyicilerini düzenleyici çevre, pazar koşulları, finansa erişim, bilginin oluşumu ve yayılımı, girişimcilik yetenekleri ve kültür gibi altı ana eksen etrafında ele alıyor. Genel kabul gören bu yaklaşım çerçevesinde girişimcilik konusunda aşama kaydetmek isteyen ülkelerin bu ekosistemi tesis etmesi en önemli koşul.

Göçlerle birlikte, göçmen girişimcilik kavramı ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Ülkemizde İstanbul'u hariç tutarsak birçok ilimizde girişimcilik ekosisteminin tüm unsurları ile sağlandığını söylemek oldukça olmakla birlikte bu kapsamda Çukurova Kalkınma Ajansı koordinasyonunda birliğimizin de içinde yer aldığı paydaşlarla birlikte Girişimcilik Ekosisteminin Geliştirilmesi Projesini sorumluluk sahamızda bulunan Mersin-Adana bölgesinde uygulandığı görülmektedir. Buradan elde edeceğimiz tecrübelerle sorumluluk sahamızdaki diğer illerde de girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesi için çalışılmıştır. Türkiye'de girişimcilik alanında beş yıl öncesine göre çok daha fazla destek kurumu, yatırımcı ve en önemlisi girişimcilikle birlikte artan ilgiye rağmen girişimcilik konusunda nitelik ve koordinasyon sıkıntısından bahsetmek mümkün. Gerçek anlamda bir değişim yaratmak için ise girişimcilik kültürünün yaygınlaşması ve girişimciliğin bir kariyer alternatifi olarak görülmesi gerekiyor. Yani girişimcilik başta gençlerimiz olmak üzere herkes için öncelikli tercih haline getirilmeli. Türkiye'de ihracatın sadece büyük firmaların yapabileceği kompleks bir süreç olduğu yönünde yaygın bir görüş gerçeği var. Halbuki ihracat rakamlarımızın detaylarına baktığımızda küçük ve hatta mikro ölçekli işletmelerin de ihracattan önemli pay aldığı görülüyor. TÜİK

tarafından yayımlanan Girişim Özelliklerine Göre Dış Ticaret İstatistikleri sonuçlarına göre, 2014 yılında ihracatın yüzde 56,4'ü 1-249 arası çalışanı bulunan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) tarafından gerçekleştirildi. İhracatta; 1-9 kişi çalışan mikro ölçekli girişimlerin payı yüzde 17,3 iken, 10-49 kişi çalışan küçük ölçekli girişimlerin payı yüzde 20,7, 50-249 kişi çalışan orta ölçekli girişimlerin payı ise yüzde 18,4 oldu. 1-9 kişi arasında çalışana sahip mikro işletmelerin 2014 yılı Türkiye ihracatından 27,2 milyar dolarla yüzde 17,3 pay alması aslında girişimcilere cesaret vermesi gereken önemli bir veri. Doğru yönlendirilmiş girişimcilerin kuracağı temelleri sağlam atılmış firmalarla bu katkıyı çok daha yukarılara taşımak da mümkün. yurtdışında yapılan birçok araştırma hızlı büyüme gösteren girişimleri başlatan girişimcilerin yaş ortalamasını 35'in üzerinde gösteriyor. Yönetimsel sistemle birlikte dijital sistem teknolojisinde ve diğer alanlardada network, pazarı ve sektörü tanımanın getirdiği diğer avantajlarla birlikte tecrübeyi girişimcilikte öne taşıdığı görülmektedir. Son 15 yılda yaygınlaşan internetle birlikte evinin garajında yaratıcı fikirlerini global ölçekte dev firmalara dönüştüren 20'li yaşlardaki gençlerin başarı hikayeleri pek çok girişimcinin hayallerini süslüyor. İnternetin çok fazla fırsatlar sunduğu ve girişimciliğin yaşını aşağıya çektiğini söylemek yanlış olmaz. 15 yaşındaki İrlandalı çocuk girişimcinin kurduğu mobil oyun şirketinin ülkenin en büyükleri arasına adına yazdırması gibi yurtdışında birçok örneğe rastlamak mümkün. Ülkemizde de startup programlarının yaygınlaştığını ve çocukluktan itibaren girişimciliğin teşvik edilmeye çalışıldığını görüyoruz.

Kalkınma Ajansı koordinasyonunda

Ekonominin Dünyada İlerlemesi ve Gelişim için, **girişimcilik ortamı iyileştirilmeli ve girişimcilik kültürleri oluşturması için**, ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), girişimcilik performansının belirleyicilerini düzenleyici çevre, pazar koşulları, finansa erişim, bilginin oluşumu ve yayılımı, girişimcilik yetenekleri ve kültür gibi altı ana eksen etrafında ele alıyor. Genel kabul gören bu yaklaşım çerçevesinde girişimcilik konusunda aşama kaydetmek isteyen ülkelerin bu ekosistemi tesis etmesi en önemli koşul. Ülkemizde İstanbul'u hariç tutarsak birçok ilimizde girişimcilik ekosisteminin tüm unsurları ile sağlandığını söylemek oldukça güç. Bu kapsamda Çukurova Kalkınma Ajansı koordinasyonunda birliğimizin de içinde yer aldığı paydaşlarla birlikte Girişimcilik Ekosisteminin Geliştirilmesi Projesini sorumluluk sahamızda bulunan Mersin-Adana bölgesinde başlatmış bulunmaktayız. Buradan elde edeceğimiz tecrübelerle sorumluluk sahamızdaki diğer illerde de girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesi için çalışılacak.

—Uluslararası Göç Sonrası Ortaya Çıkan Girişimcilik Türleri, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, XXII/1, 2017, s. 55-62. Doktora tezinden yararlanarak yapılan çalışmada göçmen girişimcilerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan girişimcilik türleri belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

GÜNGÖRDÜ, Sevcan (2018). Göçmen Girişimcilerin Kişilik Özellikleri ve Göçmen Girişimcilik Üzerine Algıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- HOANG, Ha & Bostjan ANTONCICH (2003). “Network-Based Research in Entrepreneurship A Critical Review”, *Journal of Business Venturing*, 18(2), 165 - 187.
- INKPEN, Andrew & Eric TSANG (2005). “Social Capital, Network, and Knowledge Transfer”, *The Academy of Management Review*, 30(1), 20. İLHAN-NAS, Tülay & Engin TOSUN (2015).
The American Journal of Sociology, 83(2), 340–363. NAHAPIET, Janine & Sumantra GHOSHAL (1998). “Social Capital, Intellectual Capital, and The Organizational Advantage”, *Academy of Management Review*, 23(2), 242-266. NDOFER, Hermann Achidi & Richard PRIEM (2011). “Immigrant Entrepreneurs,
21. Yüzyılın Modern Yönetimi İçin Geleceğe Yön Veren Yönetim Teorileri, Gazi Kitabevi, Ankara. PENG, Mike & Jessie ZHOU (2005).
“How Network Strategies and Institutional Transitionse Volve in Asia”, *Asia Pacific Journal of Management*, 22(4), 321–336. PORTER, Michael (1985).
Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance, The Free Press, New York. PUTNAM, Robert (1995).
“Bowling Alone: America’s Declining Social Capital”, *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78. RAMIREZ, Hernan & Pierrette HONDAGNEU-SOTELO (2009).
“Mexican İmmigrant Gardeners: Entrepreneurs or Exploited Workers?”, *Social Problems*, 56(1), 70-88. GJEBS *Global Journal of Economics and Business Studies Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi* <http://dergipark.org.tr/gumusgjebs> - ISSN: 2147-415X Kış-2020 Winter-2020 Cilt: 9 Sayı: 18 (68-89) Volume: 9 Issue: 18 (68-89) -89- SCOTT, Richard & John MEYER (1994).
Institutional Environments and Organizations, CA: Sage Publications, Thousand Oaks. SEQUEIRA, Jennifer & Abdul RASHEED (2006).
“Start-up and Growth of İmmigrant Small Businesses: The İmpact of Social and Human Capital”, *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 11(4), 357–375. SHANE, Scott (2004).
OECD (1998) sıralanması yetisini temsil eder ve ekonomik büyümenin merkezinde yer alırlar S. Wenekers ve R. Thurik (1999) Girişimciler çoklu görev yetisine sahiptir• Girişimcilerin temel faaliyetleri arasında yeni fırsatların tespit edilmesi,• belirsizlik altında faaliyet gösterme, pazara yeni ürünlerin sunulması, kaynaklara dair kararların verilmesi, işletmelerin yönetilmesi ve rakiplerle rekabet yer almaktadır H.Aldrich ve M.Martinez (2001)
- Kaynak: 10. Kalkınma Planı, 2013:111
MIGRAPRENEURS – “Avrupa’daki Vasıflı Göçmenlerin Girişimcilik ve Kurumsal Girişimcilik üzerine Becerilerinin Geliştirilmesi Projesi”, ProjeReferansNumarası: 2016-1-UK01- KA202-024286

ANAYASA MAHKEMESİNİN 2007 TARİHLİ “367 KARARI”NIN CUMHURİYETİN İLANI ÜZERİNE DÜŞÜRDÜĞÜ GÖLGE

Doç. Dr. Hilmi BENGİ

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Rektör Danışmanı

ORCID ID: 0000-0003-0527-138X

hilmibengi@gmail.com

ÖZET

1920’de TBMM’nin açılması ile fiilen hayata başlayan yeni Türk Devleti, üç yılı aşan hazırlık sürecinin ardından 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilanı ile rejiminin adını koydu. Yüz yılını geride bıraktığımız Cumhuriyet, Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan Anayasa değişikliği tasarısının Meclis’te bulunan 158 milletvekilinin tamamının oy birliği ile ilan edildi. Yine 158 milletvekilinin oyuyla Atatürk aynı gün Cumhurbaşkanı seçildi.

28 Haziran 1923’te yapılan seçimlerin ardından 11 Ağustos 1923’te faaliyetine başlayan İkinci Meclis’teki üye sayısı 286, Cumhuriyetin ilanı sırasında 285’ti.¹ Eğer Meclis üye tamsayısı ele alınacak olursa oylamaya katılan 158 üyenin tamamının oy birliği ile Cumhuriyet ilan edilmesine rağmen, katılım üçte ikinin altındaydı. Meclis, Cumhuriyet ilanını sağlayan Anayasa değişikliği müzakerelerinde basit çoğunlukla toplanmış, ancak karar oy birliği ile alındığı için kabul oylarında üçte iki çoğunluk tartışması yaşanmamıştı.

10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev süresinin dolmasının ardından o günkü Anayasa çerçevesinde TBMM’de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi, üye tam sayısının üçte ikisi Meclis’te hazır bulunmadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Anayasa Mahkemesinin 2007 yılında aldığı “367 kararı” diye bilinen kararı, yüce mahkemenin yetki aşımı olarak değerlendirildi ve çok tartışıldı. Anayasa Mahkemesinin bu kararının bugüne kadar gözardı edilen bir başka yönü daha vardır. O da 367 kararı ile nisap hesabında Meclis’te hazır bulunan üye sayısının karar yeter sayısı olarak değil, toplantı yeter sayısı olarak görülmesi ile nisabın karar yeter sayısı olarak uygulandığı Cumhuriyetin ilanı kararı üzerine gölge düşürmesidir. Eğer Anayasa Mahkemesinin 367 kararı Cumhuriyetin ilanı kararına irca edilseydi Cumhuriyetin ilanı kararı da Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın (Atatürk’ün) Cumhurbaşkanı seçimi de geçersiz olacaktı. Tabii ki böyle bir durum söz konusu değil ama, şayet 2007 kararı alan Anayasa Mahkemesi 1923 yılında var olsa ve 2007’deki yaklaşımıyla Cumhuriyetin ilanı kararını ele alacak olsaydı Türkiye Cumhuriyet’e geçememiş olacaktı. Amacımız Cumhuriyetin ilanında meşruiyet tartışması başlatmak değil, Anayasa Mahkemesi’nin 2007’deki kararının yanlışlığına dikkat çekmektir. Nitekim bu karar, o dönemde aday olan Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı seçilmesini engelleyemediği gibi Türkiye’nin Cumhurbaşkanlığı sistemine geçişine zemin hazırlamak gibi bir sonuç doğurmuştur.

Bu bildiriye Anayasa Mahkemesinin 367 kararı Cumhuriyetin ilanı ile ilgili Anayasa değişikliği ve ilk Cumhurbaşkanı seçimi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa Mahkemesinin 367 Kararı, Toplantı Yeter Sayısı ve Karar Yeter Sayısı, Cumhuriyetin İlanı, Nisab-ı Müzakere Kanunu

¹ Bildiriye sunarken ifade ettiğim 333 sayısı 2023-2027 döneminin toplam milletvekili sayısıdır. Düzeltirim.

**HOW THE CONSTITUTIONAL COURT'S "367 DECISION" DATED 2007
CASTED A SHADOW TO THE DECISION OF DECLARE THE REPUBLIC**

Assoc. Prof. Dr. Hilmi BENGİ

ABSTRACT

The new Turkish State, which established with the opening of the Turkish Grand National Assembly in 1920, gave its name to its new regime with the proclamation of the Republic on the October 29th of 1923, after a three-years preparation period. The Republic, one hundred years old, was declared unanimously by all 158 deputies in the Turkish Grand National Assembly.

Following the elections held on 28 June 1923, the number of members elected was 286. Since one person submitted his resignation, 285 people attended the election of the proclamation of the Republic. If the total number of members of the Assembly is considered, although the Republic was declared unanimously by all 158 members who participated in the voting, the participation was below two-thirds. The Turkish Grand National Assembly convened with an absolute majority during the discussions on the Constitutional amendment that made the proclamation of the Republic possible, but since the decision was taken unanimously, the two-thirds rule was exceeded in the acceptance votes.

Presidential election of 2007, after Ahmet Necdet Sezer, was quite problematic. Presidential candidate Abdullah Gül could not obtain the required two-thirds majority in the first round. This vote was annulled by the Constitutional Court on the grounds that 367 people, constituting the two-thirds majority of the total number of members of the Assembly, were not present at the meeting. The decision taken by the Constitutional Court in 2007, known as the "367 decision", was considered as an excess of power of the Court's.

There is another overlooked perspective regarding this decision of the Constitutional Court. "367 decision" in which the total number of members in the Assembly was taken into account rather than the current number of members in calculating the quorum, casted a shadow to the proclamation of the Republic. If this approach applied in the "367 decision" of the court had also been applied to the decision regarding the declaration of the Republic and the Presidential election of Gazi Mustafa Kemal Pasha (Atatürk), this decision and the election would have been deemed invalid.

The aim in this article is of course not to start a debate about the legitimacy of the declaration of the Republic, but to draw attention to the error in the Constitutional Court's decision in 2007.

In this paper, the "367 decision" of the Constitutional Court will be evaluated within the framework of the declaration of the Republic and the first Presidential election.

Keywords: "367 Decision" of The Constitutional Court, Quorum of Meeting and Quorum of Decision, Proclamation of the Republic.

GİRİŞ

Türkiye 100 yıldır Cumhuriyet idaresi ile yönetiliyor. İlk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten itibaren yüz yıllık Cumhuriyet döneminde 12 Cumhurbaşkanı görev yaptı. İlk Cumhurbaşkanı dahil on Cumhurbaşkanı parlamento tarafından, iki Cumhurbaşkanı ise halk tarafından seçildi. Cumhuriyetin ilanı kararı, zamanlaması yönüyle ve muhalif milletvekillerinin Meclis'te bulunmadığı bir sırada gerçekleştirildiği için zaman zaman tartışmalara konu oldu. Ayrıca Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenirken Halk Fırkası/ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı görevini de birlikte yürütmesi eleştirilere konu oldu. Atatürk'ün vefatının ardından kimin cumhurbaşkanı olacağı tartışılırken tek aday olarak seçilmiş olmasına rağmen son dönemlerinde Atatürk'le ilişkilerinin iyi olmaması gerekçe gösterilerek İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı da tartışmalı oldu. Tek parti dönemine alışık olan kesim, çok partili hayata geçişten sonra Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesini içine sindiremedi. 1960 ihtilalinden sonra ihtilalin lideri Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı olması, sonrasında seçilen cumhurbaşkanlarının da asker kökenli olması tartışmalara konu oldu. Gürsel'in rahatsızlığı sebebiyle görevden ayrılması üzerine 1966 yılında yapılan beşinci Cumhurbaşkanı olarak dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın kontenjan senatörü yapılarak seçilmesi özellikle 12 Mart muhtırası döneminde demokrasi ve sivilleşme tartışmalarını beraberinde getirdi. Sunay'dan sonra yine dönemin Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler kontenjan senatörü yapıldı. Böylece Cumhurbaşkanlığına aday olabilmesi sağlandı. Ancak Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesi Meclis çoğunluğunu elinde bulunduran Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ortak tutumuyla engellendi. Bu kez yine asker kökenli bir kontenjan senatörü olan eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Fahri Korutürk aday gösterildi ve seçildi.

1980 yılında parlamentonun, görev süresini dolduran Fahri Korutürk'ün yerine yeni Cumhurbaşkanı seçememesi, 12 Eylül askeri darbesinin gerekçeleri arasında sayıldı. Bu tecrübe ile 1982 Anayasasını hazırlayanlar TBMM'nin çalışmalarını hızlandırmak amacıyla karar alma mekanizmasını kolaylaştırıcı düzenlemeler yaptılar ve Meclis'in üçte bir üyenin bir fazlasıyla toplanabilmesine imkân sağladılar. Bu kolaylaştırıcı yaklaşımın arka planında Cumhurbaşkanı seçiminin de kolay yapılabilmesini sağlamak yatıyordu. Nitekim 1982 Anayasası Cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde Meclisin seçime gitmesinin yolunu açarak bir anlamda Meclisi Cumhurbaşkanı seçmeye zorlamış, görevi dolmasına rağmen yenisi seçilene kadar eski Cumhurbaşkanı'nın görevine devam etmesi sağlanmıştı. 1982 Anayasasına konulan geçici madde ile 12 Eylül ihtilalinin lideri dönemin Genelkurmay ve Milli Birlik Komitesi Başkanı Kenan Evren, Anayasanın halk tarafından kabulü ile Cumhurbaşkanı seçilmiş sayıldı.

1982 Anayasası'nın Cumhurbaşkanı seçimi ile ilgili getirdiği kistaslar çerçevesinde 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Cumhurbaşkanı seçildi. Özellikle Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı seçimi de dahil olmak üzere Anayasanın o dönemki 102. Maddesinin ilk iki turda Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun TBMM'de hazır olması gerektiği yönünde bir uygulama gerçekleştirilmedi. O dönemde Meclis'te 450 milletvekili bulunuyordu. Bunun üçte ikisi olan 300 sayısı toplantı yeter sayısı olarak değil, karar yeter sayısı olarak anlaşıldı. Genel Kurul'da ilk turda 285, ikinci turda 284, üçüncü turda 285 milletvekili bulunmasına, dolayısıyla üçte iki çoğunluğun

altında bir katılım olmasına rağmen oylamalara devam edildi ve Özal üçüncü turda 263 oyla Cumhurbaşkanı seçildi. Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle asker kökenli Cumhurbaşkanı seçilmesi geleneği de sona ermiş, sivil cumhurbaşkanı süreci başlamıştı. Özal'ın görev sırasında vefatının ardından yapılan seçim sonunda dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Demirel'in ardından da Meclis'te bulunan beş siyasi partinin uzlaşması ile Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer Cumhurbaşkanı seçildi. Özal'ın seçilmesi sırasında muhalefetin protesto amaçlı olarak Genel Kurul'a katılmaması sebebiyle Meclis, üçte iki çoğunluğun altında toplanmasına rağmen Demirel ve Sezer'in seçilmesi ile ilgili oylamalarda herhangi bir protesto ya da Genel Kurula bilinçli olarak katılmama eylemi olmadığı için Meclis üçte ikiden fazla üye ile toplandı. Buna rağmen Demirel de Sezer de Özal gibi ilk iki turda gerekli üçte iki oyu alamadıkları için üçüncü tur oylamada salt çoğunlukla seçilebildiler.

Sezer'in görev süresinin dolmasından sonra aday olan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ilk turda kullanılan 361 oyun 357'sini almasına rağmen Cumhurbaşkanı seçilemedi. Bu oy aslında Gül'ün üçüncü turda seçilmesi için fazlasıyla yeterliydi ama dönemin ana muhalefet partisi CHP'nin ilk turda Meclis'in üçte iki çoğunluk olan 367 milletvekili Genel Kurul'da hazır olmadığı gerekçesiyle konuyu Anayasa Mahkemesi'ne taşıdı. İlk tur oylamanın yapıldığı 27 Nisan 2007'de Genelkurmay İnternet Sitesi'nde cumhurbaşkanlığı seçimine de değinilen ve e-muhtıra olarak nitelenen bir bildiri yayınlanması siyasi gündemi sarstı. Böyle bir ortamda CHP'nin başvurusunu ivedilikle ele alan Anayasa Mahkemesi Anayasa'daki Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk iki turunda aranan üçte iki çoğunluk şartını toplantı yeter sayısı olarak kabul etti ve ilk tur seçimi iptal etti. Bunun üzerine Meclis erken seçim kararı aldı. Genel seçimin ardından Meclis'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde yeniden aday olan Abdullah Gül, üçüncü tur oylama sonunda 339 oyla Cumhurbaşkanı seçildi. Parlamento tarafından seçilen son Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül için ikinci kez yapılan oylamada Milliyetçi Hareket Partisi'nin oy vermemekle birlikte Genel Kurula katılması sebebiyle 367 sorunu yaşanmadan seçim gerçekleşebildi. Anayasa Mahkemesi'nin 367 kararının ardından 21 Ekim 2007'de yapılan referandum ile yüzde 70'e yakın bir halk desteğiyle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine yönelik Anayasa değişikliği kabul edildi. Anayasa'da yapılan bu değişiklik sonunda Recep Tayyip Erdoğan halkın yüzde 52'ye yakınının tercihiyle 12. Cumhurbaşkanı seçildi. 2017'de yapılan referandumla başkanlık sistemine geçilirken Erdoğan, 24 Haziran 2018 ve 28 Mayıs 2023 seçimlerinde yeni sistemle Cumhurbaşkanı seçildi.

Bu genel bilginin ardından konumuz doğrultusunda 29 Ekim 1923'te yapılan Cumhurbaşkanlığı sistemine geçişle ilgili Anayasa değişikliği ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) cumhurbaşkanı seçilmesi ile Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolmasının ardından Abdullah Gül'ün aday olduğu Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilkinde yaşanan tartışmalar ve Anayasa Mahkemesinin seçimin ilk turunun iptali yönünde yapılan başvuruya uyarak aldığı iptal kararı incelenecek ve bunun sonuçları analiz edilecektir. Bildiri hazırlanırken TBMM Tutanakları incelenmiş, dönem basını taranmış ve daha önce yapılan yayınlar gözden geçirilmiştir.

1. MECLİS-İ MEBUSAN VE BİRİNCİ MECLİS'İN KARAR MEKANİZMASI

Meşrutiyet döneminde ikili parlamento yapısı vardı. Padişah tarafından atanan üyelerden oluşan Meclis-i Ayan ve seçilmişlerden oluşan Hey'et-i Mebusan. Bu iki kanat, Meclis-i Umumi'yi oluşturuyordu. Kanun-u Esasi'de Meclisin karar alma mekanizması 51. Maddede düzenlenmişti. Meclisin toplanabilmesi için yarıdan bir fazla üyenin hazır bulunması gerekiyordu. Karar yeter sayısı ise, üçte iki çoğunluk gerektiren durumlar hariç katılanların yarısından bir fazlasıydı.² “Sülûsan ekseriyet” olarak tabir edilen üçte iki çoğunluğun arandığı hususlar ise Anayasada açıkça belirtilmişti. Bunlar ihanet suçlaması ile üyeliğin düşürülmesi, Divan-ı Ali'de (Yüce Divan)'de yargılamanın başlatılması ve Anayasa'da değişiklik yapılması ile sınırlıydı. 116. Maddeye göre Kanun-u Esasi'de yapılacak değişiklikler için hem Meclis-i Mebusan'ın hem de Meclis-i Ayan'ın üçte iki çoğunlukla karar vermesi gerekiyordu. Meclis toplanabilmesi için üye tam sayısının yarıdan bir fazlasını şart koşan Kanun-u Esasi, anayasa değişikliği ile ilgili düzenlemesinde “sülûsan ekseriyet”i toplantı yeter sayısı olarak belirtmemiş, karar yeter sayısı olarak düzenlemişti. Meclisin her iki kanadından ayrı ayrı üçte ikiden fazla üyenin oyu ile kabul edilen değişikliğin yürürlüğe girmesi için Padişah'ın onay vermesi gerekiyordu.³

Millî Mücadele devam ederken açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, özel nitelikli bir Meclis'ti. Meclis-i Müessisan (Kurucu Meclis) özelliği taşıyan Meclis hem yasama hem de yürütme yetkisini elinde tutuyordu. Bazı milletvekilleri cephede bulunduğu için tam kadro ile toplanabilmesine imkân yoktu. Kararlar katılanların yarıdan bir fazlasının oyu ile alınıyordu. Meclisin karar alma mekanizmasını düzenlemek için 5 Eylül 1920'de Nisab-ı Müzakere Kanunu çıkarılmıştı. Kanunun birinci maddesinde Meclisin Millî Mücadelede başarıya ulaşılan kadar aralıksız olarak çalışması hükme bağlanmıştı.⁴ Kanunun beşinci maddesinde ise nisab-ı müzakere (karar yeter sayısı) üyelerin toplamının yarısından bir fazlası olarak belirlenmişti.⁵ Birçok önemli karar bu usulü göre alınmış, hatta Anayasa yapılmıştı.

² Madde şöyledir:

Meclisi Umumi heyetlerinden ikisinde dahi mürettep olan azanın nısfından bir ziyade hazır bulunmadıkça müzakereye mubaderet olunamaz ve kâffei müzakerat sülûsanı ekseriyetile meşrut olmayan hususatta hazır olunan âzanın ekseriyeti mutlakası ile karargir olur ve tesavii âra vukuunda reisin reyini iki addedilür

³ Madde 116.- Kanunu Esasinin mevaddı mündericesinden bazılarının icabı hale ve vakte göre tağyir ve tadiline lüzumu sahih ve kat'i göründüğü halde zikri âti şerait ile tadili caiz olabilir. Şöyle ki ya Heyeti Vükelâ veya Heyeti Âyan veya Heyeti Mebusan tarafından işbu tadile dair bir teklifvukû bulduğu halde evvelâ Meclisi Mebusanda âzayı mürettebenin sülûsan ekseriyetile kabul Meclisi Âyanın kezalik sülûsan ekseriyetile tasdik edildikten sonra iradei seniye dahi o merkezde sudur eder ise tadilâtı meşruha düsturulamel olur ve Kanunu Esasinin tadili teklifolunan bir maddesi berveçhi meşruh müzakeratı lâzimesinin icrasile iradei seniyesinin sudûruna kadar hüküm ve kuvvetini kaip etmeksizin meriyülicra tutulur.

⁵ 21 Şubat 1921'de Ceride-i Resmîye'de (Resmî Gazete) yayınlanarak yürürlüğe giren Kanun şöyledir:

Birinci Madde- Büyük Millet Meclisi, hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder.

İkinci Madde- Her livanın Büyük Millet Meclisinde mevcut miktar âzası İntihap kanununun tâyin eylediği miktardan aşağıya tenezzül etmedikçe vuku bulacak münhalâta yeni âza intihap edilmez.

Üçüncü Madde- Büyük Millet Meclisi âzasından senede iki ay bilâ mazeret ve bilâ fasıla Meclise devam etmeyenler Heyeti Umumiye karariyle müstafti addolunurlar.

Bununla birlikte 20 Ocak 1921’de Teşkilat-1 Esasiye Kanunu görüşülürken “*sülûsan ekseriyet*” (üçte iki çoğunluk) konusu gündeme gelmişti. Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın son Meclis Başkanı, TBMM İkinci Başkanı Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey, İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey, Kars Mebusu Hasan Basri Bey gibi bazı muhalif milletvekilleri bu görüşteydi. Sülûsan ekseriyete (üçte iki çoğunluğa) uyulmadan ekseriyet-i âdi ile (basit çoğunlukla) kabul edildiği için Teşkilat-1 Esasiye Kanunu oylamasının tekrarlanmasını dahi talep ettiler. Bu talep yerine getirilmeyince Celalettin Arif Bey Meclis İkinci Başkanlığından istifa etti (Selvi, 2007:69).

Meclis Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa üçte iki çoğunluk şartına gerek olmadığını ifade ederek Kanun-u Esasi’de bir değişiklik yapılacak olsa üçte iki çoğunluğun gerekliliğinden söz edebileceğini, ancak TBMM’nin yaptığı işin Kanunu Esasi’de değişiklik yapmak değil, yeni bir anayasa yapmak olduğunu vurgulayarak Meclis’in “*Meclis-i Müessisan*” (Kurucu Meclis) özelliği dolayısıyla her türlü kararı alabileceğini, yeni bir “Kanun- Esasi” (anayasa) yapabileceğini söylemişti.⁶

Gazi Mustafa Kemal Paşa gazetecilere yaptığı açıklamada da bu konuda şu görüşleri ifade etmişti:

Üç yüz küsur kişiyi bir araya toplayarak sülûsan ekseriyetle karar almak müşküldür. Fakat meclis gayesine vasil olduktan sonra, vazifesini ikmal etmiştir. Ve yeni intihabata (seçimlere) karar vermeye ve dağılmağa mecburdur. Şu veya bu bahane ile idame-i hayata çalışması istibdada başlaması demektir. Bunun için de çare bulunur. Hariçtekileri bir defa davet ederiz, gelmezler. Bir daha davet ederiz, gelmezler. Bir daha davet ederiz gelmezler ve binaenaleyh davete icabet etmeyenleri mebusluktan müstaî olduğına dair bir karar alırsız, mesele hallolunur (İnan, 1982:84).

Meclis Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu sözleriyle üçte iki çoğunlukla karar almanın zorluğuna değinirken, Meclisin çalışmalarını engelleme ihtimaline karşı milletvekillerinin üyeliklerinin düşürülebileceği uyarısında bulunmuştu. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere nisaptan

Dördüncü Madde- Büyük Millet Meclisi âzalığıyla memuriyet bir zat uhdesinde içtima edemez. Ancak Heyeti Vekile âzalığı ve Büyük Millet Meclisinin inzımanı reyî ile sefirlik, ordu ve kolordu kumandanlığı memuriyetlerinin Meclis âzalığıyla cemi caizdir.

Beşinci Madde- Her dairei intihabiyeden beş âza intihabı itibariyle heyeti mecmuasının nisfından bir fazlası nisabı müzakere eder.

Altıncı Madde- Büyük Millet Meclisi azasına dört ay için bin iki yüz elli lira tahsisat ve dört ayın hitamından devrei içtimaiye nihayetine kadar Meclise devam edenlere şehri yüzer lira tazminat verilir.

Yedinci Madde- Büyük Millet Meclisi azasına senede bir defaya mahsus olmak üzere dört bin kuruş üzerinden azimet ve avdet harcırahi ita olunur.

Sekizinci Madde- İstanbul Meclisi Mebusanından Büyük Millet Meclisine iltihak eden azaya tarihi iltihaklarından itibaren şehri yüzer lira tazminat verilir.

(TBMM Zabıt Ceridesi, 1920: 556)

6 Teşkilat-1 Esasiye Kanunu müzakere edilirken Gazi Mustafa Kemal Paşa bu konuda şunları söylemiştir:

Meclisi Âliniz kavaninin vazına salâhiyettardır. Halbuki mevcut olan Kanunu Esasiye göre, Meclisin 'Kanunu esasiyi tamamen tebdil ve tağyire bilmem ki salâhiyeti var mıdır? Vakıa Meclisi Mebusan 'ın Kanunu esasi mevadını sülûsanı ekseriyet mevcudıyla karar vermesi şartıyla tadile salâhiyeti olduğına dair bir işaret vardır. Fakat tamamen Kanunu Esasiyi kökünden yıkarak yerine diğeri bir Kanunu Esasi koymağa salâhiyeti var mıdır? Halbuki Meclisi Âliniz aynı zamanda bir meclisi müessesan salâhiyetini haizdir. Mevcut kanunu Esasiyi kaldırır, yerine yenisini koyabilir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1921, s. 330.)

kastedilen toplantı yeter sayısı değil, karar yeter sayısıydı. Toplantı yeter sayısı olarak düşünülecek olsa Meclisin çalışamaz hale getirilmesi söz konusuydu.

Kısa bir anayasa niteliğindeki Teşkilat-ı Esasiye Kanununda değişiklik için üçte iki çoğunluk şartına da gerek duyulmamıştı. O yüzden Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Anayasa hukukçuları tarafından Kanun-u Esasi gibi rijit (sert) değil, yumuşak bir anayasa olarak kabul edilir. Üçte iki çoğunluk şartı sadece Teşkilat-ı Esasiye'ye konan ek maddede yer almıştı. Nisab--1 Müzakere Kanununun birinci maddesinde yer alan Meclisin müstemirren (aralıksız) çalışması hükmünün alınıldığı bu ek maddede bu yöndeki bir değişiklik için üçte iki çoğunluk şartı konmuştu.⁷ Ancak buraya konun üçte iki çoğunluk hükmü de toplantı yeter sayısı olarak değil, karar yeter sayısı olarak anlaşılmış ve uygulanmıştı. Meclis'in yenilenmesi gündeme geldiğinde öncelikle Teşkilat-ı Esasiye'deki bu ek madde kaldırıldı. Aydın Mebusu Esat Efendi ve 120 arkadaşı tarafından verilen “*Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Madde-i Müzeyyeesinin İlğasına ve Tecdid-i İntihabata Dair Kanun Teklifi*” Meclis'in 1 Nisan 1339 (1923) tarihli birleşiminde oy birliğiyle kabul edildi. Dolayısıyla toplantı yeter sayısı değil, karar yeter sayısı olarak anlaşıldığı için Meclis, Nisab-ı Müzakere Kanunu hükümlerine göre toplandı. Anayasadaki bu değişiklik, katılan milletvekillerinin tamamının oyu ile kabul edildiği için üçte iki çoğunluk tartışması da olmadı. Söz konusu ek maddenin kaldırılması ile seçimlerin yapılması imkân dahiline girdi ve Meclis'in “*yeniden intihabat icrası karargir oldu.*” şeklindeki irade ile seçim kararı alındı.⁸ 3 Nisan'da kabul edilen yeni seçim kanunu hükümlerine göre Milletvekili sayısı 20 bin seçmene bir milletvekili olarak belirlenmişti. Bununla birlikte nüfusu yirmi binden az olan seçim bölgesinde bir milletvekili hakkı bulunacak, otuz bin birden elli bine kadar olan yerlerde iki, elli bin birden yetmiş bine kadar üç, yetmiş bin birden doksan bine kadar olan yerlerde dört milletvekili seçilme hakkı elde edilecek, bu miktardan fazlası aynı oranda artırılabilecekti. Bu çerçevede 28 Haziran 1923 tarihinde yapılan seçimlerde 286 milletvekili seçildi.

2. CUMHURİYETİN İLANI VE İLK CUMHURBAŞKANI SEÇİMİ

TBMM Albümüne göre Meclis'in II. Döneminde toplam 333 milletvekili görev yapmıştır. Bunlardan 286'sı 28 Haziran seçimlerinde seçilmiş, 47 milletvekili ise daha sonra yapılan ara seçimlerde Meclis'e girmiştir. 1923 seçimlerinde Amasya'dan milletvekili seçilen Osman Bey

⁷ Teşkilat-ı Esasiye Kanununa eklenen “Madde-i Münferide” şöyledir:

İşbu Kanun tarih-i neşrinden itibaren mer'i olur. Ancak el-yevm münakid Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 336 (1920) tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar müstemirren müctemi bulunacağı cihetle, işbu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki; dördüncü, beşinci, altıncı maddeler gayenin husulüne el-yevm mevcut Büyük Millet Meclisi aded-i mürettebinin sülüsân-ı ekseriyetle karar verildiği takdirde ancak yeni intihabdan itibaren mer'iyü'l-icra olacaktır.

⁸ Aydın Mebusu Esat Efendi ve arkadaşlarının verdiği kanun teklifi şöyledir:

Madde 1- 20 Kanunusani 1337 tarihli madde-i münferide mülgadır.

Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3- İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur.

(Selmen) 9 Eylül 1923'te sağlık gerekçesi ile istifa etmiş, milletvekili sayısı 285'e düşmüştür.⁹ Dolayısıyla Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 günü TBMM'nin toplam milletvekili sayısı 285'tir. Buna göre üye tam sayısının yarısından bir fazla ile sağlanan mutlak çoğunluk 143, “*sülûsan ekseriyet*” olarak tabir edilen üçte iki çoğunluğa ulaşmak için 190 milletvekilinin oyu gerekmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi Kanun-u Esasi'de Anayasa değişikliği için gerekli olan üçte iki çoğunluk şartı 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bulunmadığı için Cumhuriyetin ilanını sağlayan Anayasa değişikliği kararının kabulü için 143 milletvekilinin Meclis'te hazır bulunması yeterliydi. Zira Meclis çalışmalarında 5 Eylül 1920'de kabul edilen “*Her daire-i intihabiyeden beş âza intihabı itibariyle hey'et-i mecmuasının nisfından (yarısından) bir fazlası nisab-ı müzakere*dir” şeklindeki Nisab-ı Müzakere Kanunu hükmü esas alınmaktaydı. O gün TBMM'de hazır bulunan milletvekili sayısı 158'di. Dolayısıyla her ne kadar üçte iki çoğunluğa ulaşılmamışsa da Nisab-ı Müzakere Kanunu gereğince Meclisin toplanmasına engel bir durum yoktu.

TBMM Genel Kurulu 29 Ekim 1923 günkü birleşimine saat 18.00'de başladı. Meclis Tutanaklarına göre birleşimi yöneten Meclis İkinci Başkan Vekili Çorum Milletvekili İsmet Bey (Eker), “*Efendim, celseyi açıyorum*” diyerek oturumu açmış, çoğunluğa dair herhangi bir açıklamada bulunmadığı gibi milletvekillerinden de bu yönde bir talep gelmediği için müzakerelere geçilmişti. (TBMM, 1923:80) 29 Ekim 1923'te Genel Kurulda 158 milletvekili bulunduğu göre nisabı müzakere hesabında bu sayı dikkate alınacak, üçte iki sayısı gözetilecekse 105, basit çoğunluk dikkate alınacaksa yarısından bir fazlası olan 80 milletvekilinin kabul oyu yeterli sayılacaktı. Oysa Cumhuriyetin ilanı kararı da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi de “müttefik” yani 158 milletvekilinin tamamının oy birliği ile alındığına göre meşruiyet açısından herhangi bir sorun yoktu. Üçte iki şartına uyulmadığı gerekçesiyle Teşkilat-ı Esasiye Kanununun yeniden oylanmasını savunan Meclis eski İkinci Başkanı Celaleddin Arif Bey gibi muhalif milletvekillerinin büyük bölümü İkinci Dönemde Meclis dışında kaldığı için oylamaya yönelik itirazlar da kamuoyuna yansımamıştı. Cumhuriyetin ilanından

⁹ Cumhuriyetin ilan edildiği tarihte Meclis'in toplam milletvekili sayısı konusunda farklı kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Taha Akyol “*Neden 29 Ekim*” adlı kitabında (2023) Cumhuriyetin ilanı sırasında TBMM'de üçte iki çoğunluğun bulunmadığına dikkat çekmektedir. Yılmaz Öztuna Meclis'in üye sayısını 287 olarak kaydetmekte (2007), bu rakam başka kaynaklarda da paylaşılmaktadır (Demiraslan, Bolat, 2014:159). Vikipedi adlı internet ansiklopedisinde İkinci Meclis'te 333 milletvekilinin bulunduğu, karar yeter sayısının da 167 olduğu belirtilmektedir. Aynı sitede isim verilen ikinci dönem milletvekili listesinde ise Kangırı (Çankırı)'dan 4 milletvekili seçildiği halde 2 milletvekilin adı yer aldığı için 331 isim bulunmaktadır (https://tr.wikipedia.org/wiki/TBMM_2._d%C3%B6nem_milletvekilleri_listesi). Ancak 333 sayısına 1923-1927 yılları arasındaki dönemde faaliyet gösteren İkinci Meclis'te ilk seçilenlerle birlikte ara seçimle gelen milletvekilleri de dahildir. TBMM Albümüne göre Meclisin ikinci döneminde istifalar, vefatlar, İzmir suikastı dolayısıyla idam edilenler ve aziller sebebiyle meydana gelen eksilmeler yapılan ara seçimlerle doldurulmuş, 1923 seçimlerindeki 286 milletvekilinden başka Cumhuriyetin ilanı tarihinden sonra gerçekleştirilen ara seçimlerde 47 kişi daha Meclis'e girmiştir.

sonraki tartışmalar usul ve esasa ilişkin değil, zamanlama ile ilgili olmuş, Cumhuriyetin ilanının aceleye getirildiğine dönük eleştiriler yapılmıştı.¹⁰ (Bengi, 2016: 960).

Meclis Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa, nisap sorunu yaşanmayacağına inandığı için bu radikal değişikliği, muhalefet etmeleri muhtemel milletvekillerinin Ankara dışında olduğu bir sırada gündeme getirmişti.¹¹ Özdemir'e göre bu hamle, "Doğru zamanda doğru karar alma ve uygulama" prensibinin başarılı bir örneğidir (2007: 59, 67)

3. GEÇERSİZ SAYILAN CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ

Cumhuriyetin ilanını sağlayan Anayasa değişikliği sırasında uygulanan oylama yöntemini hatırlattıktan sonra bildirinin konusunu teşkil eden Anayasa Mahkemesinin 2007 yılında aldığı "367 kararı"na ilişkin süreci gözden geçirmekte yarar vardır.

Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in ardından 2000 yılında Cumhurbaşkanı seçilen eski Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresi 16 Mayıs 2007'de dolmaktaydı. Anayasaya göre bir ay öncesinden seçim sürecinin başlaması gerekiyordu. Meclis bu doğrultuda Cumhurbaşkanı seçim sürecini başlatmış, ilk tur oylamanın 27 Nisan 2007'de yapılmasını kararlaştırmıştı. Seçim takvimine göre adaylık için son başvuru tarihi olan 25 Nisan'a kadar iki aday başvurusu yapmıştı: Adalet ve Kalkınma Partisi Kayseri Milletvekili ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile Ankara Milletvekili Ersönmez Yarbay. Ersönmez Yarbay ilk tur öncesinde adaylıktan çekilince seçime tek aday Abdullah Gül katılmıştı. Meclis'in 27 Nisan 2007 günü yapılan birleşimine 361 milletvekili katılmış, Abdullah Gül ilk turda 357 oy almıştı. 149 üyesi bulunan Cumhuriyet Halk Partisi, 20 üyesi bulunan Anavatan Partisi (ANAP) ve 4 üyesi olan Doğru Yol Partisi (DYP) seçimleri protesto mahiyetinde genel kurula katılmama kararı almışlardı. Buna rağmen Genel Kurul'da CHP'den 1, ANAP ve DYP'den de ikişer milletvekili hazır bulunmuştu. CHP İzmir Milletvekili Kemal Anadol'un varlık sebebi seçim sürecine yönelik itirazda bulunabilmektir. Zira CHP, Anayasanın o zaman mer'i olan 102. maddesindeki "Cumhurbaşkanı TBMM üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir" hükmündeki üçte iki çoğunluğu karar yeter sayısı olarak değil toplantı yeter sayısı olarak yorumluyordu. Abdullah Gül'ün adaylığına karşı çıkan muhalefet partileri de Meclis Genel Kurulunun bu toplantı sayısına ulaşmasını önlemek için Genel Kurula katılmıyorlardı.

¹⁰ Bu eleştiriyi yapanlardan biri de Atatürk'ün silah arkadaşlarından Rauf Bey (Orbay)'di. Rauf Bey, İstanbul gazetelerine verdiği Cumhuriyetin ilanının aceleye getirildiğine ilişkin demeci yüzünden Halk Fırkası disiplin kuruluna verilmiş, ancak Cumhuriyet'e karşı olmadığı yönündeki ifadesi üzerine partiden ihracı durdurulsa da yaklaşık bir yıl sonra partiden ayrılarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer almış; İzmir Suikastı davasında gıyabında 10 yıl sürgün cezası aldığından İkinci Meclis Döneminde 3 Kasım 1926'da milletvekilliği düşürülmüştür.

¹¹ Yazar Yılmaz Öztuna Cumhuriyetin ilanı ile ilgili oturuma katılmayan milletvekilleri hakkında şöyle bir iddiada bulunmaktadır: "Gelmeyen 129 milletvekilinin monarşiye mütemayil olduğundan ve söz alıp tatsızlık çıkaracaklarından şüphelenilmişti. Ankara'daki evlerinin önüne polis dikilerek dışarıya çıkmaları engellendi. Seçim bölgelerine gittikleri ilân edildi." Bir tarihçi olarak bu tutumun vehme dayandığını savunan Öztuna, Meclise gelmeyen milletvekillerinin de Cumhuriyetin ilanına ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesine kabul oyu verecekleri görüşündedir (2007).

Oysa yukarıda da değinildiği gibi 12 Eylül'ün gerekçelerinden biri parlamentonun cumhurbaşkanını seçememesi olarak gösterilmiş ve 1982 Anayasası Meclisin karar alma mekanizmasını ve Cumhurbaşkanı seçimini kolaylaştırıcı bir anlayışla hazırlanmıştı.

Kanun-u Esasi'de anayasa değişikliği gibi anayasada sayılan hâllerde aranan “sülûsan ekseriyet” (üçte iki çoğunluk) toplantı yeter sayısı olarak değil, karar yeter sayısı olarak anlaşılmış ve öyle uygulanmıştı. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, üçte iki çoğunlukla değil, salt çoğunlukla kabul edilmiş, anayasa üzerindeki değişiklikler de salt çoğunlukla yapılmıştı. “Sülûsan ekseriyet” şartı 1924 Anayasasına konulmuştu. Anayasanın değişikliklerle ilgili 102. Maddesindeki “Tadilat ancak adedi mürettebin sülûsan ekseriyeti ârasiyle kabul olunabilir” hükmü de toplantı yetersayısı olarak değil, karar yeter sayısı olarak görülmüştü. Zira üçte iki oydan söz edilmekteydi; üçte iki katılımdan değil.

Toplantı yeter sayısı kavramı 1961 Anayasasında metne girmişti. Anayasanın 86. Maddesi “Her Meclis, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla toplanır” diyerek toplantı yeter sayısını açık bir şekilde tanımlamış 155. Maddesinde anayasa değişikliğinin “üçte iki oyla yapılacağı” ifade edilirken karar yeter sayısı kastedilmişti.

1982 Anayasası ise Meclis'in kolayca toplanabilmesini sağlamak için toplantı yeter sayısını daha da aşağıya çekmiş, üçte bire düşürmüştü. Anayasanın 96. Maddesine göre ile toplantı yeter sayısı Anayasada açıkça belirtilen özel durumlar dışında düşürülmüştü. O günkü Meclis yapısı içinde 550 üyeli parlamentoda toplantı yeter sayısı 184'tü.

Ancak 2007'deki Cumhurbaşkanlığı seçimi, üçte iki çoğunluk olan 367 milletvekili Genel Kurul'da hazır bulunamadan Meclis'in toplantıya başlayamayacağı tartışmaları arasında başladı.¹² Dönemin Meclis Başkanı Bülent Arınç da bu sayıda milletvekilini salonda gördüğü anda toplantıyı başlatacağını açıklamıştı. Nitekim Başkan Arınç Cumhurbaşkanı TBMM'nin 27 Nisan 2007 Cuma günü yapılan Genel Kurul toplantısını “*Türkiye Büyük Millet Meclisinin 96'ncı Birleşimini açıyorum. Toplantı yeter sayısı vardır, gündeme geçiyoruz.*” sözleri ile başlattı (TBMM Zabıt Ceridesi. 2007:56) CHP İzmir Milletvekili Kemal Anadol, Genel Kurulda 367 üyenin hazır bulunmadığı gerekçesiyle oylamaya geçilemeyeceği itirazında bulundu. İç tüzüğe göre yoklama talebi için 20 milletvekili gerekirdi. Böyle bir istek yapılmadı. Zira muhalefete mensup milletvekilleri genel kurula katılmadığı için yoklama isteğinde bulunacak sayıda milletvekili salonda bulunmuyordu. Bu durumda Meclis Başkanı Bülent Arınç, izlediği uygulamanın doğruluğunu Meclis'e sundu ve oylatarak kabul ettirdi. İlk tur oylama yapıldı. Tek aday olan Abdullah Gül oylamaya katılan 361 milletvekilinin 357'sinin oyunu almış olmasına rağmen Anayasa'nın ilk tur için öngördüğü üçte iki çoğunluk sayısı olan 367 oya ulaşamadığı için

¹² Emekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, 28 Aralık 2006'ta yaptığı açıklamada Cumhurbaşkanlığı seçimi için TBMM'de 367 milletvekilinin hazır bulunması gerektiğini savunarak aksi halde seçimin iptal edileceğini söyledi. Dönemin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Deniz Baykal da 6 Nisan 2007'de yaptığı açıklamada Kanadoğlu'nin gündeme getirdiği 367 tezini savundu. Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde Atatürkçü Düşünce Derneği öncülüğünde düzenlenen Cumhuriyet Mitinglerine CHP de destek verdi.

seçimler ikinci tura kaldı. Başkan oylamadan sonra 2 Mayıs 2007 günü toplanmak üzere birleşimi kapattı. (TBMM Zabıt Ceridesi, 2007: 80)

Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun yapıldığı 27 Nisan 2007 günü geç saatlerde Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinden yayımlanan bildiri gündeme bomba gibi düştü. Elektronik muhtıra diye adlandırılan, Cumhuriyeti koruma kollama” içgüdüüsü ile¹³ hazırlanan bildiride Cumhurbaşkanı seçimine dönük ifadeler de yer alıyordu. ¹⁴ Genelkurmay bildirisine karşı Hükümet tarafından yapılan açıklamada bildirinin yargıyı etkilemeye dönük olduğu belirtildi.¹⁵

¹³ Dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, 12 Nisan 2007’de düzenlediği basın toplantısında şunları söyledi: *Seçilecek cumhurbaşkanı aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri’nin de başkomutanı olacaktır. Şimdiye kadar bu konuda hiçbir şekilde hiçbir zeminde, hiç kimseyle konuşmadım. Biz hem cumhurbaşkanımızın hem de aynı zamanda başkomutanımızın Silahlı Kuvvetler ve Türk milletinin sahip olduğu cumhuriyetin temel değerlerine, anayasamızda ifadesini bulan laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti idealine, devletin üniter yapısına bağlı ama sözde değil özde, bunu davranışlarına yansıtacak şekilde bir cumhurbaşkanının oraya seçileceğine olan inancımı belirtmek istiyorum.* Büyükanıt, 19 Nisan’da Cumhurbaşkanlığı Köşkünde Atatürk Müze Köşkü’nün açılışı dolayısıyla verilen resepsiyonun ardından gazetecilerle sohbet ederken yazılmamak kaydıyla eşi başörtülü bir kişinin Cumhurbaşkanı adayı olmaması gerektiğine yönelik düşüncelerini paylaşırken, basın toplantısında ifade ettiği görüşlerle ilgili olarak *“Anlamayan varsa algılama sorunu olması lazım”* şeklinde bir ifade sarf etti.

Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra 30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla Genelkurmay Başkanlığı tarafından düzenlenen resepsiyonlara Cumhurbaşkanı ve Başbakan dahil eşi başörtülü olan kişilere eşli değil tek kişilik davetiyeler gönderildi.

¹⁴ Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun yapıldığı 27 Nisan gece yarısına doğru Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde konan bildiride Cumhurbaşkanlığı seçimlerine değinilerek şu ifadelere yer verildi:

(...) Türkiye Cumhuriyeti devletin çağdaş bir demokrasi olarak, huzur ve istikrar içinde yaşamasının tek şartının, devletin Anayasamızda belirlenmiş olan temel niteliklerine sahip çıkmaktan geçtiği şüphesizdir. Bu tür davranış ve uygulamaların, Sn. Genelkurmay Başkanı’nın 12 Nisan 2007 tarihinde yaptığı basın toplantısında ifade ettiği “Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlı olmak ve bunu davranışlarına yansıtma” ilkesi ile tamamen çeliştiği ve Anayasanın temel nitelikleri ile hükümlerini ihlal ettiği açık bir gerçektir. Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir. Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk’ün, “Ne mutlu Türküm diyene!” anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti’nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir. Kamuoyuna saygı ile duyurulur.

¹⁵ 27 Nisan 2007 gecesi gündeme bomba gibi düşen Genelkurmay bildirisinin ardından ertesi gün Hükümet Sözcüsü Cemil Çicek bir basın toplantısı düzenleyerek Hükümetin Genelkurmay bildirisini reddettiğini açıklarken bunun Anayasa Mahkemesini etkilemeye yönelik olduğunu vurguladı.

Hükümetin açıklaması özetle şöyle:

Genelkurmay Başkanlığı, hükümetin emrinde, görevleri Anayasa ve ilgili yasalarla tayin edilmiş bir kurumdur. Anayasa’ya göre, Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan’a karşı sorumludur. Bu metnin basın yayın organlarına verilmesi ve Genelkurmay’ın internet sitesinde yayımlanmasındaki zamanlama manidardır. Öncelikle devletimizin yüce makamı olan Cumhurbaşkanlığı’na 11. cumhurbaşkanını seçme sürecinde böyle bir metnin, hem de gece yarısı ortaya çıkması son derece dikkat çekicidir. Bunun, bu hassas dönemde, Anayasa Mahkemesi eksenli tartışmalar yapılırken ortaya çıkması, yüce yargıyı etkilemeye yönelik bir girişim olarak algılanacaktır. Herkes şunu açıkça bilmelidir ki, hükümetimiz, devletimizin Anayasa’nın 1., 2. ve 3. maddelerindeki temel ve vazgeçilmez ortak değerleri, ülkemizin birlik ve bütünlüğü, milletimizin saygınlığı, Türkiye’nin laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devleti olma niteliği konusunda herkesten daha fazla taraftır ve hassastır. Türkiye’nin milli birlik ve bütünlüğü, Türk milletinin esenliği bu değerlerin korunması ile mümkündür. Cumhuriyetimizin temel

Böyle bir ortamda CHP, Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk tur oylamasının iptali için Anayasa Mahkemesine başvurdu. Gerekçe, “*eylemli içtüzük değişikliği*” iddiasıydı.

Anayasa Mahkemesinin “367 Kararı”

İvedilikle konuyu ele alan Mahkeme Cumhurbaşkanı seçiminin ikinci tur oylamasının yapılacağı tarihten bir gün önce, 1 Mayıs 2007’de CHP’nin başvurusunu sonuçlandırdı. İki üyenin muhalefetine karşılık oy çokluğu ile 2007/45 esas ve 2007/54 karar sayısı ile alınan 1 Mayıs 2007 tarihli kararlar Cumhurbaşkanlığı seçimini iptal etti. Kararın sonuç bölümünde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin eylemli içtüzük değişikliği niteliğinde olan 27.4.2007 günlü, 96. birleşiminde alınan 11. Cumhurbaşkanı’nın seçiminde gözetilmesi gereken toplantı yeter sayısı ile ilgili kararın Anayasa’ya aykırı olduğu ve iptal edildiği belirtilirken iptal kararının sonuçsuz kalmaması için yürürlüğün durdurulması da kararlaştırıldı.

Karar üzerine Meclis’in 2 Mayıs 2007’de yapılan 97. Birleşiminde yapılması gereken Cumhurbaşkanlığı seçimi ikinci turu 6 Mayıs’a ertelendi. 6 Mayıs’ta yapılan oylamada 367 milletvekili Genel Kurulda hazır bulunmadığı için ikinci tura geçilemedi ve seçim 9 Mayıs’a bırakıldı. 9 Mayıs’taki 104. Birleşimde Abdullah Gül adaylıktan çekildiği, başka da aday olmadığı için Cumhurbaşkanlığı seçimi sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine Meclis, 22 Temmuz 2007 tarihinde Milletvekili Genel Seçimi yapılması kararı aldı.

Meclis bir yandan seçim kararı alırken diğer yandan Anayasanın ilgili maddesinin değişmesine imkân sağlayarak Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmesinin yolunu açtı. Seçimler sonrasında oluşan yeni Meclis, MHP’nin genel kurula katılması ile 367 engelini aştı ve 29 Ekim doğumlu olduğu için göbek adı "Cumhur" olan Abdullah Gül’ü Cumhurbaşkanı seçti. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesinin anayasa koyucunun iradesini gözetmeden, yetkilerini aşarak aldığı 367 kararı "*eşi başörtülü adayın Cumhurbaşkanı seçilmesi*"ne engel olamadığı gibi ilerleyen süreçte önce yarı başkanlık sonra da başkanlık sistemine geçişse kapı aralamak gibi bir fiilî durumun oluşmasını sağladı.

Anayasa Mahkemesinin 367 kararının bugüne kadar göz ardı edilen tehlikeli bir başka yansıması daha vardır. Kanaatimizce 367 kararı ile nisap hesabında Meclis’te hazır bulunan üye sayısının değil, üye tamsayısının göz önünde tutulması, Anayasada belirtilen üçte iki çoğunluğun toplantı yeter sayısı olarak öngörülmesi Cumhuriyetin ilanı kararı üzerine de gölge düşürmüştür.

Zira Cumhurbaşkanlığının ilan edildiği ve ilk Cumhurbaşkanı’nın seçildiği 29 Ekim 2023’te TBMM’nin toplam üye sayısı 285 iken her iki oylamada Genel Kurulda 158 milletvekili bulunmaktaydı. Anayasa Mahkemesinin 2007 kararındaki yorumu gibi yorumlanarak nisab-ı müzakere sayısı toplantı yeter sayısı olarak anlaşılrsa Meclis, 190 mebus hazır bulunamadan toplanamayacaktı. Yani Anayasa Mahkemesi çoğunluk üyelerinin 2007’de aldığı kararda gözetmediği mantık 1923’te Cumhuriyeti ilan eden ikinci Meclis’te tatbik edilmiş olsaydı, Meclis toplanamayacak, Cumhuriyet ilan edilemeyecek, Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)

niteliklerine, Anayasa ve yasalara aykırı, gerçek ve tüzel kişiler tarafından zaman zaman ortaya konan hiçbir tutum ve davranışı tasvip etmek mümkün değildir.

Cumhurbaşkanı seçilemeyecekti. Oysa Cumhuriyetin ilanında nisap, toplantı yeter sayısı olarak değil karar yeter sayısı olarak anlaşılmış ve öyle uygulanmış, Meclis'te hazır bulunan 158 üyenin tamamının oyu ile Cumhuriyet ilan edilmiştir. Oylamaya katılan milletvekillerinin tamamının kabul oyu (müttifikan / oy birliği ile) söz konusu olduğu için oylama üçte iki çoğunluk tartışmasına bile gerek olmayacak şekilde sonuçlanmıştır. Böylece Cumhuriyet, alkışlarla ilan edilmiş ve Gazi Mustafa Kemal Paşa yine oy birliği ile ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Türk devletinin kaderini belirleyen bu tarihi karar, tüm yurttaki 101 pare top atışı ile ve coşkuyla kutlanmıştır.

SONUÇ

10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolmasının ardından Anayasanın 102. Maddesinin o günkü şekli çerçevesinde TBMM'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi, ilk turda üye tam sayısının üçte ikisi Meclis'te hazır bulunmadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Anayasa Mahkemesinin 1 Mayıs 2007'de aldığı, siyasi tarihe "367 kararı" olarak geçen bu karar, yetki aşımı olarak değerlendirildi ve çok tartışıldı. Zira Cumhurbaşkanı seçiminin ilk turunun yapıldığı 27 Nisan akşamında Genelkurmay internet sitesinde yayımlanan ve siyasi tarihimize e-muhtıra olarak geçen bildirin psikolojik baskısı altında, *"eşi başörtülü bir cumhurbaşkanı seçtirmeme"* yaklaşımının yansımından kaynaklanan "Cumhuriyeti koruma kollama" içgüdüğü ile alınan bu karar, hukuki değil siyasi bir karardı. Anayasa Mahkemesi zorlama bir yorumla Anayasanın o zaman mer'î olan 102. Maddesindeki *"Cumhurbaşkanı TBMM üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir"* hükmünü karar yeter sayısı olarak değil toplantı yeter sayısı olarak yorumlayarak Cumhurbaşkanı seçimini zorlaştıran bir karara imza attı. Oysa 12 Eylül'ün gerekçelerinden biri parlamentonun cumhurbaşkanını seçememesi olarak gösterilmiş ve 1982 Anayasası Meclis'in karar alma mekanizmasını ve Cumhurbaşkanı seçimini kolaylaştırıcı bir anlayışla hazırlanmıştı. Anayasanın aynı hükmü 1989 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde toplantı yeter sayısı olarak değil, karar yeter sayısı olarak uygulanmış, Meclis 367 sayısının altındaki katılımı toplanmış, üçüncü turunda Turgut Özal'ı Cumhurbaşkanı seçmişti.

Eğer Anayasa Mahkemesi çoğunluk üyelerinin 367 kararında gözettikleri mantık 29 Ekim 1923'te yapılan anayasa değişikliğinde de yürütülmüş olsaydı Cumhuriyetin ilanı kararı da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk'ün) Cumhurbaşkanı seçimi de geçersiz olurdu. Zira o zaman Meclis çalışmalarında esas alınan Nisabı-ı Müzakere Kanununa göre Meclis, toplam üye sayısının yarısından bir fazlasının oyu ile karar alabiliyordu. Cumhuriyetin ilanı ile ilgili Anayasa değişikliğinde Meclis'te 158 üye vardı. İkinci Meclis'te 285 mebus olduğuna göre Meclis toplam üye sayısının yarısından fazla Milletvekili ile toplanmış ve Cumhuriyeti ilan etmiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı oy birliğiyle Cumhurbaşkanı seçmiştir. Toplantı yeter sayısı değil karar yeter sayısı esas alındığı ve oylamada da hiç fire verilmediği için üçte iki çoğunluk tartışması yapılmamıştır. Zira üçte iki çoğunluk meselesi toplantı yeter sayısı olarak anlaşılmamış ve uygulanmamıştır. Yanlış olan Anayasa Mahkemesi'nin 1 Mayıs 2007'de aldığı 2007/45 esas ve 2007/54 karar sayılı üçte iki çoğunluk sayısını toplantı yeter sayısı olarak gören "367" karardır. Anayasa Mahkemesi'nin 1923'teki oylama nisabı anlayışını ve uygulamasını dikkate almadan

"Cumhuriyet-i koruma kollama" içgüdüsü ile aldığı bu karar, bizatihi Cumhuriyet'e zarar verecek sonuç doğurmuş, Cumhuriyetin ilanı ve ilk Cumhurbaşkanı seçimi üzerine gölge düşürmüştür. Amacımız Cumhuriyetin ilanında meşruiyet tartışması başlatmak değil, Anayasa Mahkemesi'nin 2007'deki kararının yanlışlığına dikkat çekmektir. Nitekim bu karar, o dönemde "eşi başörtülü aday" Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesini engelleyemediği gibi Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı sistemine geçişine zemin hazırlamak gibi bir sonuç doğurmuştur. Dahası Anayasa Mahkemesi'nin çoğunluk üyelerinin aldığı bu karar bizatihi Anayasa Mahkemesinin kurumsal kimliğini ve itibarını da zedelemiş, son zamanlarda sıklıkla gündeme gelen Anayasa Mahkemesinin varlığı ve işlevi ile ilgili olumsuz yaklaşımlara da gerekçe sağlamıştır. Kaldı ki Anayasa Mahkemesi'nin "367" kararı, 21 Ekim 2007'de yapılan halk oylamasında Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin sağlanması ile boşa çıkarılmış; deyim yerindeyse "egemenliğin kayıtsız şartsız sahibi" olan millet, Anayasa Mahkemesi'nin bu yanlış kararını "veto" etmiştir.

KAYNAKÇA

- Âfetinan A. (1988). Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazmaları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akyol, Taha. (2023). Neden 29 Ekim? Cumhuriyet'in İlanına Giden Yol. İstanbul: Doğan Kitap.
- Akyol, Taha. (2012). Atatürk'ün İhtilal Hukuku. İstanbul: Doğan Kitap.
- Atatürk, M. Kemal. (1995). Nutuk, İstanbul: Süryay.
- Bengi, Hilmi (2016). Cumhuriyetin İlanı Sürecinde Türk Basını. "Kuruluşundan 90.Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu 23-25 Ekim 2013/ Eskişehir, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Demiraslan, Tekin., Bolat, Bengül Salman. (2014). "1923 Seçimleri ve Basın", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S.36, s. 140-165.
- İnan, Arı (1982). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir-İzmit Konuşmaları. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özdemir, Hikmet. (2007). Atatürk'ün Liderlik Sırları, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Öztuna, Yılmaz. (2007). "Atatürk Nasıl Seçildi?". Türkiye. 22 Ağustos.
- Selvi, Haluk. (2007). "Millî Mücadelede Anayasa Tartışmaları ve Adliye Vekili Celaleddin Arif Bey", Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007, (2). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1920). Devre I, C. III, 5 Eylül 1336. İçtima 59.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1921). Devre I, C. 7, 20 Kânunusani (Ocak) 1337. İçtima 135
- TBMM Zabıt Ceridesi. (2007). Dönem 22, C. 155, 96. Birleşim.

AZƏRBAYCAN LİRİK POEMASINDA DİALOQUN İŞLƏNMƏ YERİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aytac İSMAYILLI

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, kiçik elmi işçi
ismayilliyaytac94@gmail.com

Azərbaycan ədəbiyyatında XX əsrin 60-70-ci illərindən etibarən lirik poemanın funksionallığı artır. Janrda gedən yeniləşmə və zənginləşmə prosesindən irəli gələrək onun poema-monoloq, poema-dialoq, poema-müraciət, assosiativ poema kimi tipləri formalaşır. Ədəbiyyatın digər janrlarında olduğu kimi, lirik poemalarda da şairlər dilaloq nitq formasına müraciət edir. Poema-dialoq iki və ya daha çox obraz arasında aparılan fikir mübadiləsi, söhbət əsasında qurulur. Bu forma natiqlərin eyni məsələyə dair fərqli baxışlarını ifadə etməyə xidmət edir. Poema-dialoqun poema-monoloqdan üstünlüyü müxtəlif baxışları ifadə edib araşdırmaq xüsusiyyətdir. Məqalədə Balaş Azəroğlunun “Əsrimizin həqiqəti”, Eldar Baxışın “Balıq ölümü”, İsa İsmayılzadənin “Bir ömürlük gecə” əsərlərinə əsasən poema-dialoqun xarakterik xüsusiyyətləri tədqiq olunur. Araşdırma zamanı müəyyən olunur ki, bu tip poemalar müəyyən bir məsələ, mövzu və hadisəyə dair fərqli baxışlar, fikir ayrılığı ilə səciyyələnir. Lirikmin üstünlüyü ilə xarakterizə olunan poema-dialoqlarda emosiya və həyəcanlar ön plandadır. Dialoq forma şairin obrazların şəxsiyyətini, xarakterik xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq üçün istifadə etdiyi bir üsuldur. Bu ədəbi texnika ilə şair poemadakı bir obrazın sözləri və ya düşüncələri ilə digər obrazın sözlərinin, düşüncələrinin açılmasına nail olur. Dialoq forma süjet inkişafı funksiyasından daha çox lirik obrazları səciyyələndirmə xüsusiyyətinə xidmət edir. Tədqiqat nəticəsində məlum olur ki, şairlər müəyyən bir mübahisəli mövzu ilə bağlı düşüncələrinin ifadəsi üçün iki və ya daha artıq obrazın söhbətindən, dialoq formasından ədəbi-bədii vasitə kimi istifadə edir.

Açar sözlər: Lirik poema, Poema-dialoq, Natiq, Mükəllimə, Lirik mən

THE USING PLACE AND TFEATURE OF DIALOGUE IN THE AZERBAIJANI LYRIC POEM

Aytac İSMAYILLI

ABSTRAC

In the Azerbaijani literature, the functionality of the lyric poem has been increasing since the 60s and 70s of the 20th century. As a result of the process of renewal and enrichment in the genre, its types such as poem-monologue, poem-dialogue, poem-appeal, and associative poem are formed. As in other genres of literature, in lyrical poems, poets resort to dialectical form of speech. A poem-dialogue is based on an exchange of ideas, a conversation between two or more characters. This form serves to express different views of the speakers on the same issue. The advantage of the poem-dialogue over the poem-monologue is the ability to express and explore different points of view. The article examines the characteristic features of the poem-dialogue based on the works of Balash Azeroglu "Esrimizin heqiqeti", Eldar Bakhish's "Balıq ölümü", Isa Ismayilzade's "Bir ömürlük gece". are characterized by differences of opinion. In poem-dialogues characterized by the dominance of lyricism, emotion and excitement are in the foreground. The dialogical form is a method used by the poet to reveal the personality and characteristic features of the characters. With this literary technique, the poet uses the words or thoughts of a character in the poem achieves the opening of the words and thoughts of another character. The dialogue form serves the characteristic of characterizing lyrical images more than the function of plot development. As a result of the research, it is found that poets use the conversation of two or more characters to express their thoughts on a certain controversial topic, the literary form of dialogue -uses it as an artistic tool.

Keywords: Lyrical poem, Poem-dialogue, Speaker, Dialogue, Lyrical self

Dialoq – iki natiqin ifadələrinin dəyişməsi ilə xarakterizə olunan nitq formasıdır. Bədii ədəbiyyatda dialoqlar əsəri canlandırmaq vasitəsi kimi çıxış edir və bir neçə funksiyanı yerinə yetirir. Birincisi, o, müəllifin monoloqunu dialoqla əvəz edərək nitqi şaxələndirir, ikincisi, obrazları səciyyələndirən nitqi canlandırır, üçüncüsü, müəllifin əsas fikrini ifadə edir. Dramatik və epik növlə bərabər, poetik mətnin strukturunda, lirik poema janrında da ədəbi vasitə kimi dialoq nitq formasından istifadə edilir. Poemada dialoqların bədii-estetik funksiyaları müxtəlifdir, o janrın xüsusiyyətlərindən, müəllifin fərdi üslubundan və digər amillərdən asılıdır. Bu poema tipi mübahisəli mövzu ətrafında müxtəlif poetik elementlərdən istifadə ilə iki və ya daha çox subyektin söhbəti əsasında qurulur. Söhbət iki natiq arasında növbəli şəkildə davam edir. Poema-dialoqun əsasında söhbət olsa da, yenə də şeir ruhunu əks etdirməli, oxucunun qulağına xoş gələn, ritmik, düşündürücü olmalıdır. Poema-dialoqlarda lirizm, hiss və emosiyalara daha çox diqqət yetirilir. Şairlər qəhrəmanlarının münasibətindəki ziddiyyətlərə əsaslanaraq “dialoji gərginlik” yaratmağa çalışır. Bu tip poemalarda ümumi, vacib olan danışan tərəflərin söhbətinin ardıcıl davam etməsidir. Digər ümumi cəhətləri isə qəhrəmanların danışqlarının bağlılığı, mənalılığı və konstruktivliyidir. “Poema-dialoq etikətli və ya etiketsiz ola bilər” [6]. Hər bir natiqin sətrindən əvvəl adlarını qeyd edib iki nöqtə qoyulması ilə etikətlənmiş poema-dialoqlar yaradılır. Bu tip poema-dialoq

nümunələrindən biri Balaş Azəroğlunun “Əsrimizin həqiqəti” əsəridir. Dialoqun xarakteristikasına əsasən həqiqi dialoq – canlı həmsöhbətlərin iştirakı ilə, xəyali dialoq – əsərin hər iki iştirakçısı və ya onlardan birinin cansız həmsöhbət olduğu halda reallaşır. “Əsrimizin həqiqəti” əsəri həqiqi dialoq əsasında yazılıb. Dialoq forması şairin əsas fikirlərini, əsrimizin həqiqətlərini, faşistlərin törətdikləri cinayətləri ifadə etmək üçün bədii vasitəyə çevrilir. “Əsrimizin həqiqəti” – bütünlükdə poeziyamızın məşğul olduğu bu problemi o öz poema-dialoqunun adı kimi seçmişdir. Fəlsəfi təzad və mükəlimə üsulu bu əsərin də quruluşunu poema-dialoq kimi şətləndirmişdir” [4, s. 70]. “Əsrimizin həqiqəti” poemasında dialoq Buhenvaldan Veymara gedən qatarda tanış olan lirik mən və onun həmsöhbəti alman filosofu Nayman arasında qurulmuşdur. İki fərqli millətin nümayəndəsinin inam, ömür, həqiqət, din, dünya xalqlarının istismarı haqqında ziddiyyətli görüşləri dialoq boyunca davam edir. Bu söhbət tək onların dünyagörüşünü deyil, həm də mürəkkəb mənəvi aləmini, xarakterlərini açmaq üçün bir vasitədir. Onların nitqi ifadə vasitələri, metaforalar, təzadlar, müqayisələrlə zəngindir:

Noyman:

– Biz nəşə, nəyisə gəzirik barı,
Sizsə təriqəti, etiqadları
Elə birdəfəlik atdız bir yana,
Nə bir əsər qaldı, nə bir nişana

Mən:

– Elədir, yeniyə bağlanan adam,
Köhnə təriqətdən ayrılır tamam.
Yeni etiqada bağlanıb biz də,
Yeni dünya qurduq öz ölkəmizdə
Yenidir həyata baxışımız da,
Yenidir həyatla yarışımız da [1, s. 204-205].

Lirik mən fikirlərini müsahibinə aydın çatdırmaq üçün əfsanə və rəvayətlər söyləyir. Epiloq hissədən sonra “Zamanın səsi”, “Mütərəddid səs” və “Mən”nin söhbəti verilmişdir. Bu söhbət poemanın başlanğıcından etibarən şairin əsaslandırmağa çalışdığı fəlsəfi qənaətinin ifadəsini təmin edir. Bu tip poemalar xüsusi bir quruluşa riayət etməli olmasa da, bir sıra oxşarlıqları bölüşürlər. Poema-dialoqlar şəxsi və emosional xarakter daşıyır, çox vaxt şairin həyatından alınan real hadisələrə əsaslanır. Lirik qəhrəman “Əsrimizin həqiqəti” dialoq-poemasında da mənəvi bir xatirə, həyat hadisəsini bölüşür. Daha sonra o, bu görüşü həyat, cəmiyyət qanunları, din və başqa məsələlərlə bağlı dərin fəlsəfi müzakirələri ifadə etmək üçün istifadə edir.

Etiketli poema-dialoq nümunələrindən biri də Eldar Baxışın “Balıq ölümü” əsəridir. Şair poemada “Balaca qara balıq” nağılına görə təqib edilən, gənc yaşda həyatını itirən Səməd Behrənginin kədərli tale hekayəsini dialoq forması əsasında qələmə almışdır. Əsər Dədə Dərviş və ölüm kimi simvolik obrazların qarşılaşması ilə başlayır. Dədə Dərviş həyatın, ölüm isə zülmün rəmzidir. Poemada xarakteristika şairin obrazın xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq üçün istifadə etdiyi bir üsuldur. Əsərdəki obrazlar – onların sözləri, düşüncələri, digər obrazların sözləri, düşüncələri

ilə aşkar edilir. Dədə Dərviş və Ölüm arasında olan mükalimə ölüm-həyat, xeyir-şər, insan haqqında şairin düşüncələrini ifadə edən vasitə rolunu oynayır:

Aldı Ölüm:

Bayaq söylədim axı,
Mənim işim zülümdü –
Sənin işin həyatdır,
Mənim işim ölümdü.

Sən:

“var olan” deyirsən,
Mən deyirəm: “yox olan”...
Sənin canın qalxandı,
Mən canım yıxılan... [2, s. 94].

Habelə, bu mükalimədə Səməd Behrənginin bioqrafiyası, kədərli taleyi, Təbrizdən olması, etiqadı haqqında məlumatlar öz əksini tapır. Poemada şair əsas qəhrəmanın – Səməd Behrənginin də obrazını yaratmışdır. Əsərdə digər bir dialoq Səfərli xanla Səməd Behrəngi arasındadır. İki fərqli dünyagörüşünün bir araya gəlməsi poemada münaqişə və gərginlik yaradır. Mükalimədən məlum olur ki, “Balaca qara balıq” nağılına görə Səməd Behrəngi şah rejimi tərəfindən mühakimə edilir. Söhbət zamanı Səfərli xanın Səməd Behrəngiyə ünvanladığı suallar cavabsız qalır. Bu qarşıdurma hər iki obrazın xarakterinin açılmasına xidmət etməklə bərabər, həm də əsərin bədii təsir gücünü artırır, kəskin dinamizmin yaranmasına səbəb olur. Əsərin “Görüş” hissəsində Səməd Behrəngi sanki Səfərli xanın suallarına cavab verərək şairin əsas qayəsini ifadə edir. Obrazların daxili aləmini açmaq, onların düşüncə və hissələrini anlatmaq üçün dialoq forması şairə daha dərinləndirən kömək edir. Poemada dialoq drammatizm vasitəsi kimi çıxış edir, hadisələrin, xarakterlərin emosiyalarının ötürülməsinə xidmət edir, strukturca dramda dialoqa bənzəyir.

Etiketsiz poema-dialoqlarda natiqlərin nitqinin əvvəlində adları qeyd edilmir, durğu işarəsi, məsələn “–” ilə onların nitqi bir-birindən fərqləndirilir. Bu üsulla yaranan poemada əsas diqqət söhbətə yönəlir, əsərin tempi sürətlənir. Etiketsiz poema-dialoqlardan biri İsa İsmayılzadənin “Bir ömürlük gecə” əsəridir. Poema oğul ilə heykəl atanın xəyali dialoqu əsasında davam edir:

– Səhər açılır, ata,
Tez ol, geri qayıdaq,
– Aya, bir hövsələn olsun,
Qırışmal oğlu qırışmal!
Qoy gedək ehmal-ehmal.
Hara tələsirsən, bala?
Otuz ildi həsrətəm
Bu gecəyə,
bu işığa.
Gərək indi təzədən
Bala-bala, ehmal-ehmal
addım atım [3, s. 322].

Poemada dialoq obraz yaratmaq vasitəsidir, onun zahiri və daxili görünüşünün müfəssəl təsvirini təcəssüm etdirir. Şair də Səməd Vurğunun portret obrazını yaradır. “Poemada biz Səməd Vurğunu övladlarını dərin məhəbbətlə sevən bir ata, görkəmli ictimai xadim, sadıq dost, Azərbaycan təbiətinin füsunkar gözəlliklərindən vəcdə gələn həssas bir şair kimi görürük” [5, s. 47]. Dialoqun əvvəlində şair bir zamanlar təbiətin oğlu olan Səməd Vurğunun bürünc heykəldə dustaq qalmasından gileyənir. İsa İsmayılzadənin şairin erkən ölümündən, şeirinin, sənətinin yarımçıq qalmasından narazılığı poemanın sonuna qədər davam edir. Tipik poema-dialoq bir qədər mübahisəli mövzu haqqında iki fərqli qəhrəmanın söhbəti əsasında yazılır. Bir natiq mövzu ilə bağlı bir mövqe tutur, ikincisi isə əks nöqteyi-nəzərdən çıxış edir. Müəyyən bir mövzu ətrafında həll yolu tapmaq üçün aparılan söhbət mürəkkəb xarakteri ilə səciyyələnir. “Bir ömürlük gecə” poemasında da şair ata ilə oğlu öz yaşadıqları dövr, şeir və sənət, zaman haqqında fikir mübadiləsi aparır. İsa İsmayılzadə dialoq formasından istifadə ilə Səməd Vurğunun xarakterini açıb göstərməyə, həmçinin zaman və sənət haqqında, iki şairin dövrü ilə bağlı düşüncələrini ifadə etməyə müvəffəq olur.

Tədqiqatın nəticəsi olaraq qeyd edə bilərik ki, poetik dialoqun spesifikliyi bütün mövzuların vahid mərkəzdə, şairin nitqində toplanmasındadır. Poemada dialoq süjet inkişafı funksiyasından çox lirik obrazları səciyyələndirmək və nitqi dramatikləşdirmək rolunu yerinə yetirir. Poema-dialoqda dialoq forması şairin üslubunun həyata keçirilməsində ədəbi-bədii vasitə rolunu oynayır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Balas Azəroğlu. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Şeirlər və poemalar. Bakı, Azərneşr, 1991, 325 s.
2. Eldar Baxış. Deyə bilmədiyim sözlər. Bakı, Yazıçı, 1988, 125 s.
3. İsmayılzadə İsa. Seçilmiş əsərlər. Şeirlər və poemalar. Bakı, Azərneşr, 1991, 350 s.
4. Qarayev Yaşar. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. II cild. Bakı, Elm, 2015, 632 s.
5. Rafiq Yusifoğlu. Azərbaycan poemasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2010, 486 s.
6. <https://penandthepad.com/types-dialogue-poems-22365.html>

**BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI: 1960-2000 ARASINDA DENİZLİ'DE
DOKUMACILAR**

Funda ÖNER AKOĞLU
Pamukkale Üniversitesi, SBE
Denizli, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-0036-1255
onerakoglufunda@gmail.com

ÖZET

Geçmişten günümüze dokuma kültürünü taşıyan Denizli, sahip olduğu bu mirasla adını duyurmayı başarmıştır. Antik Çağlardan günümüze uzanan dokuma kültürünün kentle özdeşleşmesinde Buldan, Babadağ, Kale ve Kızılcabölük gibi pek çok ilçe de yaşayan dokumacıların önemli rolü vardır. İlçeden ilçeye farklılık göstermekle beraber tüm ilçelerde dokumacılar, kendilerine has ürünler ortaya çıkarmıştır. Bu kültür içine doğan çocukların bazıları ayağı yere basar basmaz dokuma öğrenmeye başlarken bazıları da ilkokula gider gitmez dokuma yapmaya başlamıştır. Genelde ipliğini kendisi boyayan dokumacı, çok uzun saatler dokuma tezgahının başında zaman geçirmiştir. Neredeyse bütün ev halkının tek bir vücut gibi çalıştığı bu işte fazla para kazanıldığı zamanlar olduğu gibi az para kazanılan zamanlar da olmuştur.

Cumhuriyetin ilanından 1960'lara kadar kent ekonomisinde önemli yer tutan el dokumacılığı 1960'lardan sonra otomatik tezgahların devreye girmesiyle artmıştır. Dokumacılar, satın aldıkları iplikle 1960'lar boyunca genelde tüccardan bağımsız olarak kendi namına dokumasını yapmış ve pazarda satmıştır. 1970'lere gelindiğinde artan fason üretim ağıyla dokumacılar tüccara daha çok bağlı hale gelmiştir. 1980'lerin küresel dünyasında ise Denizlili tekstilcilerin dünyaya açılmasıyla Denizli dokumaları önemli ihrac kalemlerinden biri olmuştur. Yine de bahsi geçen bu dönemde fason üretim tarzı yapan alt ve orta ölçekli işletmeler varlığını sürdürmüştür. Ancak 1990'larda yaşanan kriz özellikle evde dokuma yapmaya devam eden dokumacıları çok etkileyerek el dokumacılığının adeta sonunun gelmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dokuma, Denizli, Denizli Dokumacıları

A STUDY OF ORAL HISTORY: WEAVERS IN DENİZLİ IN THE PERIOD BETWEEN 1960-1920

Funda ÖNER AKOĞLU

ABSTRACT

Denizli which has been carrying out the weaving culture from past to present, made quite a name for itself through that heritage. Weavers living in many districts such as Buldan, Babadağ, Kale and Kızılcabölük have a major contribution in the identification of the weaving culture with the city which extends from ancient times to the present. Together with the weaving could be slightly different from district to district, weavers in all districts have created their own unique products. Some of the children that born in that culture, learn weaving in the toddler era and some others set out to do weaving as soon as they start the primary school era. Weavers, who generally dye their own threads, have been spent long hours at the handloom. In this occupation, which almost the entire household works as a single body, there have been times when people earned a lot of money, and there were also times when they earned much less money.

Hand weaving, which had an important place in the city's economy from the declaration of the Republic until the 1960s, gained momentum with the introduction of automatic looms after the 1960s. Weavers had been doing their own product through the threads that they bought, and sold it in the market for their own reputation apart from the merchants independently. By the 1970s, together with the increasing contract manufacturing network, weavers became more dependent on merchants. In the global world of the 1980s, Denizli textiles became one of the substantial export items as Denizli textile manufacturers expanded to the world. Still, in this period, sub- and medium-sized enterprises engaged in subcontracting production continued to their existence. Nevertheless, the crisis in the 1990s affected the weavers who continued to weave at home and almost led to extinction of hand weaving.

Keywords: Weaving, Denizli, Denizli Weavers

GİRİŞ

Tarihin en eski sanat yapılarından biri sayılan dokumalar, insanı doğanın dış etkilerinden koruma, örtme ve yaşadığı ortamın şartlarına uyumunu kolaylaştırma amaçlarından doğmuştur. İncelenen dokumalar, özellikle renk ve motifleriyle dokuyucusundan izler taşımaktadır. Öyle ki bir dokuma incelendiğinde nerede üretildiğinden hangi kültüre ait olduğuna kadar pek çok bilgi anlaşılmaktadır¹. Dokumanın yüzyıllardır gerçekleştirildiği en önemli bölgelerin başında da Denizli gelmektedir. Denizli’de yapılan çalışmalar el dokumacılığının kentte çok eski zamanlardan beri yapıldığını ispat ederken halkın bu kültüre sahip çıktığını da göstermektedir². Öyle ki Birinci Dünya Savaşı öncesinde dokunan dokumalar, adeta bir sanat eseri gibi görülürken dokunan bezler

¹ Sevim Arsalan, “Kırkıtli Dokuma Teknikleri ve Tasarım İlişkisi”, I. Uluslararası Türk El Dokumacıları Kongresi, Konya, 2007, s.77.

² Kemal Atlı, “Denizli Vilayeti Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri ve Birlik Kooperatif”, İnanç Dergisi, Sayı: 80, 1943, s.27.

ise boya, desen ve nitelik açısından sanat şah eseri olarak tanımlanmıştır. Bahsi geçen bu tarihlerde Denizli'nin pek çok ilçesinde kendine özgü dokumalar türediği gibi dokumacısının adını taşıyan – Binbaşıoğlu'nun morlu alacası- ürünler de üretilmiştir. Denizli halkı, Denizli dokumacıları sayesinde bez ihtiyacının tamamını iç üretimden karşılamıştır. Basmacılık ve kuşakçılık bölgenin en ileri gelen meslekleri arasında kendine yer edinirken Denizli basmaları bütün ülke de kullanılmıştır. 1872'de Denizli'ye ilk yabancı bez girmiş ve Denizli basmalarıyla fabrika ürünlerinin rekabeti 1900'lere kadar sürmüştür. Kapitülasyonların ve Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle dokumacıların yerleri boş kalmıştır. Buldan gibi bazı bölgelerde dokumacıların eşlerinin üretimi devam ettirme çalışmaları yeterli düzeye ulaşamamıştır. Nitekim 1918'e gelindiğinde 8 – 10 tezgâhın faaliyette bulunduğu Denizli'de dokumacılık gerilemiştir³. Denizlili dokumacıların gayretleriyle evde yapılmaya devam eden dokumacılıktaki durgunluk 1930'lara kadar devam etmiştir. Bu yıllarda pamuklu dokuma dış alımının vergisi %154 oranında ve pamuk ipliği vergisi de %124 oranında artmıştır⁴. Gümrük vergilerinde yaşanan bu artışlar Denizli dokumacılarını dışarıya karşı korumuş ancak dokumacılar da yeni istekler ve ihtiyaçlar doğrultusunda üretim yapmaya gayret göstermiştir⁵. Nitekim 1930'lar boyunca Denizli halkının büyük bir kısmı geçimini sağlamak için evlerde üretim ve bağımsız üretim tarzında el dokumacılığı yapmıştır⁶.

1930'larda atılım gerçekleştiren Denizli dokumacıları, İkinci Dünya Savaşı Dönemine kadar olan süreçte 17 dokuma kooperatifi kurmayı başararak örgütlenmişlerdir⁷. Dokuma bilincine sahip olan Denizli dokumacıları, dokumalarını korumak için dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na dilekçe yazmıştır⁸. Buldanlı dokumacılar, 1950'de de bu kez dönemin başbakanı Adnan Menderes'e iplik ihtiyaçlarını ve dokumacı olarak yaşadıkları sorunları anlattıkları bir yazı göndermişlerdir⁹. Ancak yine de 1950'ler boyunca Buldan ve Babadağ başta olmak üzere Kızılcabölük ve Kale gibi ilçelerde dokumacılık yaygın olarak yapılmaya devam etmiştir.

1960 – 1980 YILLARI ARASINDA DENİZLİ DOKUMACILARI

Her köşesine dokumanın sindiği Denizli, 1960'larda da tıpkı 1950'lerde olduğu gibi bu alanda gelişmeye ve yayılmaya devam etmiştir. El dokumacılığı, 1953'te açılan Sümerbank İplik Fabrikasıyla fabrikalaşma yönünde önemli adım atılmasına rağmen uzun yıllar varlığını korumayı başarmıştır. 1960'larda da tıpkı 1950'lerde olduğu gibi her doğan bebek adeta dokumanın içine doğmuştur. Öyle ki neredeyse herkesin dokumacı olduğu Babadağ'da insanlar kendilerini doğuştan dokumacı olarak nitelendirmişlerdir. Tezgâh başına geçmeden önce getir götür işlerini yapan çocuklar, ilkokulla beraber dokumacılığı öğrenmeye başlamıştır. Masur ve kalem sarmakla işe başlayan çocuklar, bir top iplik, 10 ya da 20 ağızlık masurlar sarmışlardır. Yaşayan birey sayısı kadar dokumacı yetişen evlerde çocuk sayısına göre büyükten küçüğe doğru tezgâh başına

³ Haluk Cillov, Denizli El Dokumacılığı Sanayi, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1949, s. 29 – 30.

⁴ Tahir Kodal, Cumhuriyet Döneminde Denizli (1923 – 1938), Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s.168.

⁵ Funda Akoğlu, Denizli Dokumacılık Tarihi, Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Denizli, s.69.

⁶ Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık AŞ., Cilt:3, İstanbul, 1972, s.2165.

⁷ Athi, agm, s.27.

⁸ BCA, 30.1.0.0.76.478.11.

⁹ BCA, 30.1.0.0.84.532.4.

geçilmiştir. Çocuk sayısı az olan yerlerde ise boyu yetişmeyen çocukları dahi tezgâh başına geçirebilmek için ayağına takunya giydirerek iş başına geçirmişlerdir. Herkese görev dağılımıyla gerçekleştirilen bu işte yaşlılar da tıpkı çocuklar gibi kalem ve masur sararak destek olmuşlardır¹⁰. O dönem evlilik çağındaki genç kızların en büyük çeyizi yaptığı dokumalardır. Öyle ki bu durum mülakatlardan birinde “*çeyizi çalışkanlığı imiş.*” sözleriyle ifade edilmiştir¹¹.

Çok çalışan dokumacılar, “*tavuğu kışlama ile dokumadan geri kalırsın*” sözünü kendi aralarında sık sık kullanmışlardır. Öyle ki bu söz, sözlü mülakat gerçekleştirilen neredeyse tüm dokumacılar tarafından dile getirilmiştir. Yaptıkları dokumanın tezgâh başından kısa süreli bile ayrılmayla geride kalacağına inanmışlardır¹². Dokumanın yükünü çektiğine inanılan kadımlar için “*Evin hanımı karadığında (ocak) yemeğini yapar bir taraftan da kocasının yaptığı işin düzeltmelerini yapar. Bir taraftan da eve bağladığı salıncakta tek eliyle de bebeğini sallar. Burada dokumacıkadınlar çile çekmiştir. Dört kişinin yapacağı işi yapmıştır. Çok özverili çalışmışlardır.*” sözleri kullanılmıştır¹³. Diğer ilçelerden farklı olmak üzere Kale’de dokuma daha çok kadımlar tarafından yapılan bir meslek olmuştur. Okula başlamalarıyla okul çıkışlarında anneleri tarafından el tezgâhının başına oturtulan kız çocukları, dokuma yapmayı öncelikle annelerinden öğrenmişlerdir. Öyle ki sözlü mülakat esnasında “*Kız iken tek bildiğim şey dokuma idi*” sözleri dokumacı kadımlar tarafından sık sık sarf edilmiştir. Kale’de diğer ilçelerden farklı olmak üzere genel olarak erkekler farklı bir meslek dalında da çalışmışlardır. Bakka, semerci, helvacı ve gündelikçi gibi başka alanlarda çalışan erkeklerin eşleri evdeki dokuma tezgâhlarıyla dokumacılık yapmaya ve bunu gelecek kuşaklara aktarmaya devam etmiştir. Kale’de 1970’lerin ortasında motorlu tezgâhlara geçene kadarki süreçte bu durum devam etmiştir¹⁴.

Tezgâhlarıyla bütünleşmeye çocukken el tezgâhlarının tellerini dizmekle başlayan Denizlili dokumacılar¹⁵, bağ bahçe geleneğinin çok olduğu Buldan gibi ilçelerde yaz vakti bağa göçerken tezgâhlarını da yanlarına almışlardır. Genelde tezgâhlarıyla birlikte yaşayan dokumacılar, bağ evlerinin içerisine basit ortalama bir masa boyutunda kazılan çukura direklerle belli aralıklarla çiviler çakarak basit el tezgâhi da elde etmişlerdir. Bahsi geçen bu dönemde çukur tezgâh kullanan dokumacılar da varlığını devam ettirmiştir¹⁶. Yine aynı dönemde “*Arabacı Çarşafı*” adıyla ün yapan dokumacı ailenin çarşaf dokumak için kullandıkları el tezgâhının eni 240 – 260 cm arasında değişmiştir. Öyle ki mülakat esnasında bir duvardan bir duvara tezgâhlarının uzandığını söyleyen dokuma ustası, “*yatak çarşafı dokunan bu tezgâha bir dokuma attık mı ikinciye atana kadar bir cigara nefes vakti geçerdi*” sözleriyle tezgâhın eninin büyüklüğünü vurgulamak istemiştir. Henüz tam anlamıyla motorlu tezgâha geçilmeyen bu

¹⁰ Bu bilgi 1943 Babadağ doğumlu Mehmet Cengiz Yılmaz’dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 31.07.2019); Bu bilgi 1941 Babadağ doğumlu Zilşan Doğatepe’den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

¹¹ Bu bilgi 1987 Kale doğumlu Halil Pekgüzel’den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 07.08.2019).

¹² Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu İsmet Boyacı’dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).

¹³ Bu bilgi 1964 Buldan doğumlu Hasan Hüseyin Kömürcüoğlu’ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).

¹⁴ Bu bilgi 1955 Kale doğumlu Mediha Erdem’den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 07.07.2019) ; Bu bilgi 1935 Kale doğumlu Gülsüm Uzundemir’den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 07.07.2019).

¹⁵ Bu bilgi 1932 Babadağ doğumlu Mustafa Nuri Doğa Tepe’den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

¹⁶ Bu bilgi 1964 Buldan doğumlu Hasan Hüseyin Kömürcüoğlu’ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).

dönemde ipliğin hazırlanması, kurutulması ve sarılması gibi işlemler dokumacıların el emeği ile gerçekleştirilmiştir¹⁷. Örneğin Kale’de Denizli merkezden ya da iplik satmaya gelenlerden kendi ipliklerini alan dokumacılar, ipliğin yıkama işlemini de kendileri gerçekleştirmiştir. Bu işlemde iplik önce ıslatılmış ardından dövme taşlarında dövülmüştür. Gasserleme dedikleri kloratlamak gibi ipliğin ağartılma işlemi gerçekleştirilmiştir. Sıkılan ipler demire asılmış ve Denizli merkezden alınan boya ile kurulan boya kazanlarında iplik boyanmıştır. Dokumacının genelde kendisinin yaptığı bu işlemler, bazen para karşılığında başkalarına da yaptırılmıştır. Hazır olarak da alınabilen ipler, haftada ortalama 4 – 6 top arasında dokunmuştur¹⁸.

1950’lere kadar çeşitli nedenlerle elektrik sorunu yaşayan Denizli kentinde¹⁹ 1958’den itibaren elektriğin yaygın olarak kullanılmaya başlanması küçük atölyelerin artmasına katkı sağlamıştır²⁰. Yine de el tezgâhları, 1960’larda kent ekonomisinde etkili olarak varlığını sürdürmüştür²¹. Denizli, bahsi geçen bu yıllarda Saltak, Günbattı, Karaman, Gürcan, Sarıkapılar, Değirmenönü ve Kayalık mahallerinden yükselen tezgâh sesleriyle dışarıdan bakıldığında adeta açık hava atölyesi gibidir²². Denizli merkezde başlayan bu dönüşüm 1960’lardan itibaren elektriğin yaygın kullanılmasına bağlı olarak ilçelere de yayılmıştır. Nitekim Babadağ bahsi geçen dönüşümü ilk yaşayan ilçelerin başında gelmiştir²³. Babadağlı Sait Atıcı ve diğer Babadağlı marangoz zanaatkârlar demir tezgâha göre daha ucuz ve daha az elektrik tüketen ağaç tezgâhları üretmeyi başarmışlardır²⁴. Tıpkı Babadağ’da olduğu gibi Buldan’da da dönüşüm 1960’larda otomatik tezgâhların kullanılmasıyla başlamıştır. 30 Ekim 1961’de yapılan Türk – Alman İşgücü Sözleşmesi sonrasında Türkiye’den Batı Almanya’ya işçi göçü yaşanmıştır²⁵. Bahsi geçen bu yıllarda Buldan’dan Almanya’ya işçiler gitmiştir. Almanya’da biriktirmiş oldukları parayla dönen Buldanlı dokumacıların otomatik tezgâha geçiş sürecine katkısı olmuştur. Sümerbank tarafından yenilenme amacıyla iç piyasaya sürülen “Şohner Rocher Teksima” markalı tezgâhlar Demirci İzzet Bey tarafından Buldan’a getirilmiştir. Bu tezgâhlar, hazır vaziyette kurulu olarak getirildiğinden tezgâhları sökecek ve takacak kişileri bulma da sorun yaşanmıştır. Tatarlar Yolu olarak bilinen ve günümüzde 14 Mayıs Caddesi adıyla anılan yere gelen kamyonlardan indirilen tezgâhlar, dokumacıların yardımıyla evlere taşınmıştır. Tezgâhıyla daima bütünleşmek isteyen dokumacılar, zamanla otomatik tezgâhın da sökülüp takılmasını öğrenmişlerdir. Bir kişinin başında beklemesiyle çalışan otomatik tezgâhlar, el tezgâhlarına göre daha fazla dokuma yapmıştır.

¹⁷ Bu bilgi 1949 Buldan doğumlu Atilla Arabacı’dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).

¹⁸ Bu bilgi 1955 Kale doğumlu Mediha Erdem’den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 07.07.2019).

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Ercan Haytoğlu, “Denizli Kentinin Elektrik Tarihine Bir Bakış (1924- 1954), Belgi Dergisi, Cilt:2, Sayı:16, 2018, ss. 896- 928.

²⁰ Pınar Savaş Yavuzçehre, Kentsel Mekânda Değişim Denizli, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2011, s.177.

²¹ Denizli Valiliği, 1967 Denizli İl Yıllığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s.258 – 259.

²² Akoğlu, age., s.127 – 128.

²³ Bu bilgi 1932 Babadağ doğumlu Mustafa Nuri Doğa Tepe’den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

²⁴ Şeref Kavak, “Çalışma Sermayesi Tüccardan Duran Varlıklar ve İşçilik Dokumacıdan Ortaklık Olmayan Ortaklık “Tekstilde Babadağ Modeli Kalkınma”, I. Babadağ Sempozyumu Tarihte ve Günümüzde Babadağ 1 – 2 – 3 Aralık 1999 Bildiri Metinleri, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli 1999, s.242.

²⁵ O. Can Üner, “Almanya’ya Türk İşçi Göçü- Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkanlar Ve Fırsatlar”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı:45, 2003, s.178.

Zamanla Buldanlı dokumacılar el tezgâhlarını bırakarak otomatik tezgâhlara geçiş sağlamışlardır²⁶.

Dokumacılıkta adımı duyurmayı başaran başka bir ilçe olan Kızılcabölük'e de Babadağ ve Buldan'a benzer zamanlarda elektrik gelmiştir. Kızılcabölükte'de tıpkı Babadağ ve Buldan'da olduğu gibi 1960'lar sonrasında dönüşüm yaşanmış ve otomatik tezgâha geçiş sağlanmıştır. Ancak ilk kullanılan otomatik tezgâhların çok pahalı olduğu yapılan mülakatlar neticesinde anlaşılmıştır. Nitekim mülakat esnasında bir dokumacı *"Biz ilk alanlardanız o zaman 9.000 TL idi. Kimileri 10 dönüm yer satıp tezgâh almış derler. Yüksek ücretlerle satılıyordu. Gücü olanlar ancak alabildi."* sözlerini sarf etmiştir²⁷. Aynı dönem Kızılcabölük'te tezgâh alamayan dokumacılar, kiraladıkları tezgâhlarda dokuma yapmıştır. Mülakat gerçekleştirdiğimiz dokumacılardan biri otomatik tezgâhı bütün dokuma sürecini kendisi gerçekleştirdiği halde kazancının yarısını tezgâh sahibine vererek kiralamıştır²⁸. Buldan ve Babadağ'a göre elektrige daha geç kavuşan Kale'ye elektrik yerine benzinle çalışan ilk motorlu tezgâh Mustafa Uzundemir tarafından kullanılmıştır. 1970'ler boyunca dokumacılar tarafından alınmaya başlanan otomatik tezgâhlar Babadağ ve Bursa'dan getirilmiştir²⁹.

1970'ler boyunca bütün kentte el tezgâhları terk edilerek yerine daha çok üretim yapan tezgâhlara geçiş sağlanmıştır. Birçok türkü ve hikâyenin dokuma ile ilgili olduğu Babadağ'da da bu değişim hissedilmiş ve özellikle Babadağ dokunmasında artış yaşanmıştır. Moda alcası, karyola çarşafi ve yorgan çarşafi gibi ürünler daha çok dokunurken civar il ve ilçelerden rağbet gören, dokuması zor rengarenk bir kumaş olan kuyruklu alcasının da dokunmasına devam edilmiştir³⁰. Babadağ'da "Hasse" adı verilen dokuma çeşidiyle yastık çarşafı dokunurken yaş iplikle dokunan ve özel bir tezgâha sahip olan kanaviçe de bölgede rağbet gören ürünler içerisinde kendisine yer bulmuştur³¹. Bahsi geçen dönemde sofra bezi, astar, krapon, cibinlik, gelinlik, perde gibi ürünlerin dokunduğu Buldan'da yöreye özgü olan ipek ve pamuk karışımı "Hoşgör" de dokunan ürünler arasındadır³². Dokuma, Denizli'nin başka bir ilçesi olan Kızılcabölük'te daha çok talebe göre gerçekleştirilmiştir. Nitekim 1960'ların ortasından sonra özellikle 1980'lere kadar mendil dokumacılığında artış yaşanırken çarşaf pazarındaki talebin artmasıyla çarşaf da sıkça dokunan ürünler arasında yer almıştır³³. 1980'lere kadar Kale'de sofra bezi, bürgü, kaput bezi ve

²⁶ Bu bilgi 1964 Buldan doğumlu Hasan Hüseyin Kömürcüoğlu'ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).

²⁷ Bu bilgi 1959 Kızılcabölük doğumlu Ahmet Dobulga'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 20.08.2019).

²⁸ Bu bilgi 1931 Kızılcabölük doğumlu Halil İbrahim Görücü'den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 20.08.2019).

²⁹ Bu bilgi 1955 Kale doğumlu Mediha Erdem'den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 07.08.2019).

³⁰ Bu bilgi 1932 Babadağ doğumlu Mustafa Nuri Doğa Tepe'den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

³¹ Babadağ'da günümüzde iki tezgâhta halen kanaviçe dokunmasına devam etmektedir. Bu bilgi 1943 Babadağ doğumlu Mehmet Cengiz Yılmaz'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

³² Yapılan mülakatlar esnasında Buldan'da kraponu daha çok muhacirlerin dokuduğundan söz edilmiştir. Bu bilgi 1964 Buldan doğumlu Hasan Hüseyin Kömürcüoğlu'ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).

Buldan Bezi: Başlangıçta "Bürümcük" adı ile dokunan bez, yün, keten, ipek ve pamuktan dokunmuştur. İpeğin arasına pamuk ve keten iplikler katılarak çubuk ve çizgili olarak dokunan türe "Helali" denilmiştir. 1950'lerden sonra ipek ve pamuk karışımı olarak dokunan bükülünün adı ise "hoşgör" olarak anılmıştır. Akoğlu, age., s.133.

³³ Bu bilgi 1931 Kızılcabölük doğumlu Halil İbrahim Görücü'den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 20.08.2019).

çarşaf gibi ürünler çok miktarda dokunmuştur³⁴. Kale'ye özgü olan bürgüler, kalın beyaz bez üzerine yer yer kırmızı çizgilerin dokunduğu bir örtü çeşididir. Bahsi geçen bu bürgüler dört ayaklı özel bir tezgâhta dokunmuştur³⁵.

İlçelerde dokunan ürünler özellikle 1960 – 1980 arası dönemde pazarlar aracılığıyla alıcıya ulaştırılmıştır. Nitekim bu dönemde başta Buldan ve Babadağ olmak üzere Kızılcabölükte de büyük pazarlar kurulmuştur. Salı günleri kurulan Babadağ pazarına dokumacılar ürettikleri ürünleri götürürken oradan iplik de satın alarak yeni dokuma için hazırlıklarının ilk aşamasını başlatmıştır. İlçenin içinden ve dışından pek çok tüccarın da geldiği bu pazarlar bahsi geçen dönemlerde sosyal hareketliliğin yaşandığı yerlerdir³⁶. Günümüzde Belediye Binası'nın yer aldığı çarşı meydanında kurulan Babadağ pazarına özellikle 1970'lere kadar pek çok tüccar ürün almak için gelmiştir. Mustafa Mutçalı, Necip Mutçalı, Zeki Mutçaloğlu, Abdullah Gedizlioğlu, Koşaf Mehmet, Osman Yastıkçı, Mehmet Gürcan, Mehmet Yılmaz ve Cevat Yılmaz gibi önemli isimler dönemin önemli tüccarları arasındadır³⁷. Zamanla malını pazara götürmek yerine tüccarla anlaşmayı seçen dokumacılar, sipariş üzerine dokumalarını üretmeye başlamışlardır. Bahsi geçen bu işleyiş bu günleri yaşayan bir dokumacı tarafından *“Her tüccarın yanında çalışan 12-13-14 yaşlarında elemanları olurdu. Cumartesi günleri çocuklara liste verilir ve git Mehmet'e söyle ne kadar mal çıkarırsa bize getiriversin, Ahmet'e söyle ne kadar çarşaf varsa bize getiriversin. Yani onlar siparişi alır bize de iki gün evvelden genelde cumartesi günü haber verilir. Bizde pazartesi günü öğleden sonra ya da salı sabah hangi dükkândan sipariş gelmişse ona götürürdük.”* sözleriyle açıklanmıştır³⁸. İpliğini tüccardan alarak dokuduğu malı da tüccara satan dokumacı, hesap görülürken haftalık ihtiyacı kadar para almış kalanını da tüccarda bırakmıştır. Tüccarda bekleyen paralar genelde bayram, düğün, ölüm ya da eşya alımı gibi durumlarda kullanılmıştır. Bahsi geçen bu paralar tüccara sıfır maliyetli bir fon sağlarken tüccarın çalışma sermayesini daha da güçlendirmesine yardım etmiştir³⁹.

1970'lere kadar çarşamba ve perşembe olmak üzere haftada iki gün kurulan Buldan pazarları, dokumacıların çarşambadan gidip mallarını satmaya çalıştıkları satamazlarsa perşembe yine geldikleri önemli yerlerdir. Dokuma satışları, dört büyük kapıya sahip, ortada dibek taşının yer aldığı Lonca adı verilen yerlerde gerçekleştirilmiştir. Dokuma satışları bitince manava çevrilen bu yere ilçenin içinden ve dışından pek çok alıcı gelmiştir⁴⁰. O dönem iki han olan bölgede geceyi geçiren tüccarlar, sabah erkenden ürünlerini loncaya dizmiş olan dokumacılarından malları almak için pazarlık yapmaya başlamışlardır⁴¹. Buldan'dakine benzeyen bir başka dokuma pazarı da

³⁴ Bu bilgi 1956 Kale doğumlu Mehmet Salih Örnekeçi'den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 07.08.2019).

³⁵ Bu bilgi 1945 Kale doğumlu Raziye Karataban'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 07.08.2019).

³⁶ Bu bilgi 1943 Mehmet Cengiz Yılmaz'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

³⁷ Bu bilgi 1932 Babadağ doğumlu Mustafa Nuri Doğa Tepe'den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

Mehmet Oral, Nevzat Panayır, Cevdet Panayır, Osman Yastıkçı, İhsan Yastıkçı, Mehmet Yalınkılıç, Fahri Dayıoğlu, Ahmet Demirci ve Mehmet Zorlu gibi isimler dönemin önemli tüccarları arasında yer almıştır. Bu bilgi 1943 Babadağ doğumlu Mehmet Cengiz Yılmaz'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

³⁸ Bu bilgi 1943 Babadağ doğumlu Mehmet Cengiz Yılmaz'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

³⁹ Oluşan bu fon, enflasyonla birlikte tüccar lehine yeni kaynaklar oluşmasına neden olmuştur. Kavak, agm., s.42.

⁴⁰ Bu bilgi 1941 Buldan doğumlu İsmet Boyacı'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).

⁴¹ Bu bilgi 1964 Buldan doğumlu Hasan Hüseyin Kömürcüoğlu'ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).

Kızılcabölük'te kurulmuştur. Günümüzde Atatürk Heykeli'nin yer aldığı bölgede kurulan dokuma pazarının hemen yanında karakol bulunmaktadır. Buldan'da olduğu gibi perşembe günleri kurulan pazarın bir bölümünde sadece dokumacılar satış yapmıştır. Ancak zamanla dokumacılar Denizli merkeze satış yapmaya gitmişlerdir. Kaleiçi'nde Bakırlar Çarşısı'nda toplanan Babadağ, Buldan ve Kızılcabölüklü dokumacılar, İstanbul ve Konya gibi başka illerden gelen tüccarlarla dokumalarını buluşturmayı başarmıştır. Birbiriyle dayanışma içerisinde olan dokumacılar, Denizli merkezde de bir arada olarak birbirlerine destek çıkmışlardır⁴².

Genelde birbirlerine destek olan dokumacılar, 1970'lerin başında ipliğe gelen %15'lik zam karşısında 1930 ve 1950'de vermiş oldukları tepkiye benzer bir tepki vermişlerdir. 54 – 57 TL arasında değişen iplik fiyatı 1970'in Ocak ayında ipliğe gelen %15'lik zam sonucunda 60 – 65 TL'ye kadar yükselmiştir⁴³. Durum karşısında birleşen dokumacılar, Başbakanlığa ve Sanayi Bakanlığına şikâyet telgrafi çekmişlerdir⁴⁴. Yapılan zammı iyi karşılamayan dokumacılar, kazançlarının düştüğüne değinmişlerdir⁴⁵. İplik fiyatlarındaki istikrarsızlıktan dolayı rahatsız olan Denizlili dokumacılar, Esnaf Sarayı'nda bir araya gelerek karşılaştıkları güçlükleri hükümete duyurma kararı almışlardır. Toplantılarına katılan CHP milletvekili İhsan Açıkalın'dan da yardım talep edilmiştir⁴⁶. Böylece Denizlili dokumacılar, seslerini duyurmak için çaba sarf etmişlerdir. Ardından 125.000 ailenin dokumacıla geçimini sağladığı kentte, iplik fiyatlarını protesto etmek için yaklaşık 2000 dokuma tezgâhı durmuş ve pazara mal çıkarmamıştır⁴⁷. Nitekim 1970'in Temmuz ayı içerisinde Sümerbank İplik Fabrikası'nın 5500 ton yerine 6500 ton iplik imal edeceği açıklanmıştır⁴⁸. Böylece Denizlili dokumacılar, daha önce olduğu gibi tepkilerini göstererek emeklerine sahip çıkmışlardır.

1980 - 2000 YILLARI ARASINDA DENİZLİ DOKUMACILARI

Denizli'nin 1973'te kalkınmada öncelikli iller arasına alınması yatırımların aratarak sanayi sektörüne kaymasına neden olmuştur. 1981'e kadar süren bu durum sanayileşme teşvik tedbirleriyle desteklenirken işçi şirketlerinin kurulması da devam etmiştir. 1978 – 1984 arasında ise Denizli'de açılan 35 sanayi sektörünün 9'u yani %25,7'lik bölümü dokuma sanayii üzerinedir⁴⁹. Nitekim 1980'li yıllar boyunca Denizlili dokuma sanayi patronları yurt dışına çıkarak ihracat yapmıştır. Böylece kendi kabuğunu kıran Denizli dokuma sanayii, büyük oranda kazanç elde etmiştir⁵⁰. Denizli dokuma sanayinde yaşanan bu artış evden üretim yapan Denizlili dokumacıları da etkilemiştir. Bu durum mülakat gerçekleştirdiğimiz bir dokuma ustası tarafından

⁴² Bu bilgi 1931 Kızılcabölük doğumlu Halil İbrahim Görücü'den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 20.08.2019).

⁴³ “İplik Fiyatlarına Da %15 Zam Yapıldı”, Denizli, 17 Ocak 1970, Sayı:5786.

⁴⁴ “Sunı Fiyat Yükselişi Karşısında Denizli Dokumacıları Perişan Oldu”, Denizli, 20 Ocak 1970, Sayı: 5789.

⁴⁵ “İplik Fiyatlarına Yapılan Zammı Dokumacılar İyi Karşılamadı”, Denizli, 20 Ocak 1970, Sayı:5789.

⁴⁶ “Denizli Dokumacıları Perişan”, Denizli, 26 Mart 1970, Sayı: 5840.

⁴⁷ “2000 Dokuma Tezgâhı Durdu Dokumacılar Pazara Mal Çıkarmayacak”, Denizli, 30 Mart 1970, Sayı: 5845.

⁴⁸ “Denizli Sümerbank İplik Fabrikası Bu Yıl 6500 Ton İplik İşleyecek”, Denizli, 13 Temmuz 1970, Sayı: 5932.

⁴⁹ Mustafa Mutluer, Gelişimi Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayii, Denizli Sanayi Odası Yayınları, İzmir, 1995, s.33-36.

⁵⁰ Akoğlu, age., s.170.

“1983’te serbest ekonomi piyasasına geçişle insanların ufku açıldı. Değişim başladı. 1983- 1996 arasında Buldan Paris gibiydi. Memurdan çok fazla para kazanıyordu.” sözleriyle açıklanmıştır⁵¹.

1980’lerdeki değişim dalgası evlerdeki tezgâhları da değiştirmiştir. Örneğin Buldan’da jakarlı dokuma tezgâhi Muzaffer Turgay tarafından kurulmuş ve bu tezgâhla birlikte Buldan’da havlu dokumacılığında artış yaşanmıştır. Buldan’a gelen dokuma patronları kilo usulü Buldanlı dokumacılara fason üretim vermiştir⁵². Yeni kullanılan tezgâhlarla birlikte üretim fazlasına kavuşan Babadağ da yol sorunu olması nedeniyle pazarlama da sıkıntı yaşanmıştır. Özellikle bahsi geçen yıllardan sonra Babadağlılar, daha çok merkeze göç ederek ürünlerini orada satmışlardır⁵³. Fason üretime devam eden Babadağlı dokumacılar bu dönem de tüccar tarafından desteklenmiştir. Tıpkı Buldan ve Babadağ’da olduğu gibi Kızılcabölük’te de benzer değişimler yaşanırken dokumacılar arasında yüzde yüz kazandıklarını ifade etmek için en çok “1 yumak 1 yumağı kazandırdı” ifadeleri kullanılmıştır⁵⁴. Kale de ise bahsi geçen diğer ilçelerden farklı olarak kazançların bu yıllarda yeterli olmadığına dair inanış hâkim olmuştur. Nerdeyse mülakat gerçekleştirilen bütün Kaleli dokumacılar tüccar olarak sadece “Fahrettin Sayntürk” ün adını vermiş ve fason üretimde onun için çalıştıklarını anlatmışlardır.

Denizli, 1980’lerde başlayan ve 1990’larda hız kazanan bölgesel yapılanma süreciyle geleneksel sanayi ve ticaret merkezlerinin dışında sıçrama göstermiştir. Sanayi atılımı gerçekleştirmeyi başaran Denizli, uluslararası üretim zincirinde de yer edinmeyi başarmıştır. 1990’larda “Anadolu Kaplanları” arasında yer alan kent, uzmanlaşmaya dayalı ve dış pazarlara açılmayı başaran dinamik girişimcilik ruhuyla yükselmiştir. Öyle ki 1994’te dahi Denizli sanayisi istihdam yaratan, dış satıma dönük güçlü üretim yapısını korumayı başarmıştır. Nitekim 1994’te ülke çapında yaşanan ekonomik krizin Denizli ekonomisine etkisi görece çok fazla olmamıştır⁵⁵. Ancak bu durum özellikle ilçelerdeki dokumacılar için geçerli değildir. Buldan’da dokumacılar azalan alım gücü karşısında satış yapamamış ve kazançları hızla düşmüştür. Buldan kadar krizden etkilenmeyen Babadağ’da düşen alım gücü karşısında satışlar her ne kadar azalsa da dokumacılık yapılmaya devam edilmiştir. Yapılan mülakatlar esnasında Buldan ve Babadağlı dokumacılar birbirlerini kıyaslayarak Babadağlı dokumacıların Buldanlı dokumacılara nazaran daha fazla çalıştığını ve fırsatları daha çok kolladığını ifade etmiştir. Bu durum Babadağlı dokumacıların Buldanlı dokumacılara göre krizi daha kolay atlattığına neden olmuştur.

Babadağ ve Buldan’ın aksine Kızılcabölük’te dokumacılık 1994’ten sonra da gelişme göstermiştir. Bahsi geçen bu tarihlerde otomatik tezgâh ve el tezgâhi ilçede kullanılmaya devam etmiştir. Sofra bezi, ham bez ve çarşaf dokumacılığında artış yaşanmıştır. 1995’ten sonra

⁵¹ Bu bilgi 1964 Buldan doğumlu Hasan Hüseyin Kömürçüoğlu’ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).

⁵² Bu bilgi 1964 Buldan doğumlu Hasan Hüseyin Kömürçüoğlu’ndan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).

⁵³ Kavak, agm., s.42 – 43.

⁵⁴ Bu bilgi 1984 Denizli doğumlu Murat Ongun’dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 20.08.2019); Bu bilgi 1931 Kızılcabölük doğumlu Halil İbrahim Görücü’den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 20.08.2019).

⁵⁵ Akoğlu, age., s.186-193.

turistlerin rağbet gösterdiği arasma fitilli boncuklu desen konulan otantik dokumalar yapılmıştır⁵⁶. Ancak Kızılcabölük'te bu tarihlerde dokuma gelişme gösterirken kendisine yakın bir yer olan Kale, krizden çok fazla etkilenmiştir. Nitekim pek çok dokuma ustası bu dönemde tezgâhlarını terk etmiştir⁵⁷.

Henüz 1990'ların başında Kale'de dokumacılık bitme noktasına gelmiştir. Azalan ücretlerin yanında tüccardan düzenli gelmeyen iş teklifleri de dokumacıların başka işlere yönelmesine neden olmuştur. Dokumacılar, bahsi geçen bu yıllarda genelde tütün tarımına yönelmişlerdir. Yine bu yıllarda iplerin kalitesizliği dokumacıların en büyük sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu durum mülakat gerçekleştirdiğimiz Kaleli bir dokumacı tarafından *"Bu kalitesiz iplikler tezgâhta kırılırdı bize zahmet olurdu. Biri kırıldı mı arasına girerdi, içinde kalırdı ve tekrar takmak için uğraşmak gerekirdi. Eğilirdik onu takmak için bağrımız acırdı. Ah çektiklerimizi bir bilsen. Sonra baktık ki olmuyor canımız doydu."* ifadeleri ile izah edilmiştir⁵⁸. 2000'lere gelindiğinde ise Kale'de dokumacılık tamamen biterken eldeki dokuma tezgâhları da hurdacıya satılmıştır. Dokumacılar arasında derin bir üzüntüye neden olan bu durum, Kaleli bir dokumacı tarafından *"2.000'lere geldiğimizde artık dokumacılık bitti. Bizim tezgahlarımız 2.000'de hurdacı balyoz vurarak aldı. Onlar bizim canımız tezgâhları hurda niyetine aldı. Hurdacı küüt küüt diye vururken canımız dayanmadı da evden çıktık gittik. Şöyle diyeyim bir zamanlar toplam 3 Renault parasına aldığımız tezgahların parası bir altın zincir alamaya yetmedi"* sözleriyle açıklanmıştır⁵⁹.

SONUÇ

İnsanoğlunun önemli uğraşlarının başında gelen dokumacılık, dokumacıların çabasıyla Denizli'de yaşamayı başarmıştır. Denizlili dokumacılar; çalışkan, emeklerine ve birbirlerine sahip çıkan insanlardır. Denizli'de 1980'lere kadar her çocuk dokuma kültürü içerisine doğmuştur. Bu kültür içerisinde büyüyen Denizlili dokumacılar, tezgâhlarıyla bütünleşmeyi öğrenmiştir. Bunun sonucunda Babadağ, Buldan, Kızılcabölük ve Kale'de kuşaklar boyunca kendilerine has dokumalar ortaya çıkmıştır.

1960'lardan itibaren elektriğin yaygın kullanılmasıyla el tezgâhından otomatik tezgâha geçilmiş ve böylece dokumacılıkta dönüşüm yaşanmıştır. Artan üretim kapasitesi, 1960'larda aktif olarak kullanılan ilçe pazarlarının 1980'lerden itibaren etkisini yitirmesine neden olmuştur. Böylece başta Babadağ olmak üzere ilçelerdeki dokumacılar Denizli merkezde toplanmıştır. İlçelerdeki dokumacılar için oluşturulan fason ağı, evlerdeki üretim kapasitesinin artmasına neden olmuştur.

Denizlili dokumacılar, 1980'lerdeki değişime uyum sağlamışlardır. Bu tarihlerde tıpkı 1960'larda olduğu gibi tezgâhlarını modernize etmişlerdir. Artan üretim kapasiteleri kazançlarının

⁵⁶ Muğla'da talep gören bu dokumalar günümüzde azalmıştır. Bu bilgi 1984 Denizli doğumlu Murat Ongun'dan alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 20.08.2019).

⁵⁷ Bu bilgi 1941 Kale doğumlu Mustafa Kemal Gül'den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 07.08.2019).

⁵⁸ Bu bilgi 1955 Kale doğumlu Mediha Erdem'den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 07.07.2019).

⁵⁹ Bu bilgi 1955 Kale doğumlu Mediha Erdem'den alınmıştır. (Mülakat Tarihi: 07.07.2019).

artmasına neden olmuştur. 1994 Ekonomi Krizi, ilçelerdeki dokumacılığı derinden etkilemiştir, düşen ücretler nedeniyle özellikle Kale’de bu tarihlerden sonra dokumacılık yapılamaz hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, 30.1.0.0.76.478.11.

BCA, 30.1.0.0.84.532.4.

Gazete

“İplik Fiyatlarına Da %15 Zam Yapıldı”, Denizli, 17 Ocak 1970, Sayı:5786.

“Sunı Fiyat Yükselişi Karşısında Denizli Dokumacıları Perişan Oldu”, Denizli, 20 Ocak 1970, Sayı: 5789.

“İplik Fiyatlarına Yapılan Zammı Dokumacılar İyi Karşılamaı”, Denizli, 20 Ocak 1970, Sayı:5789.

“Denizli Dokumacıları Perişan”, Denizli, 26 Mart 1970, Sayı: 5840.

“2000 Dokuma Tezgâhı Durdu Dokumacılar Pazara Mal Çıkarmayacak”, Denizli, 30 Mart 1970, Sayı: 5845.

“Denizli Sümerbank İplik Fabrikası Bu Yıl 6500 Ton İplik İşleyecek”, Denizli, 13 Temmuz 1970, Sayı: 5932.

Kitap ve Makaleler

Akoğlu, Funda Denizli Dokumacılık Tarihi, Denizli Büyükşehir Belediyesi yayımları, Denizli.

Arsalan, Sevim, “Kirkitli Dokuma Teknikleri ve Tasarım İlişkisi”, I. Uluslararası Türk El Dokumacıları Kongresi, Konya, 2007.

Atlı, Kemal, “Denizli Vilayeti Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri ve Birlik Kooperatifi”, İnanc Dergisi, Sayı: 80, 1943.

Cillov, Haluk, Denizli El Dokumacılığı Sanayi, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1949.

Denizli Valiliği, 1967 Denizli İl Yıllığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968.

Haytoğlu, Ercan, “Denizli Kentinin Elektrik Tarihine Bir Bakış (1924- 1954), Belgi Dergisi, Cilt:2, Sayı:16, 2018.

Kavak, Şeref, “Çalışma Sermayesi Tüccardan Duran Varlıklar ve İşçilik Dokumacıdan Ortaklık Olmayan Ortaklık “Tekstilde Babadağ Modeli Kalkınma”, I. Babadağ Sempozyumu Tarihte ve Günümüzde Babadağ 1 – 2 – 3 Aralık 1999 Bildiri Metinleri, Pamukkale Üniversitesi Yayınları.

Kodal, Tahir, Cumhuriyet Döneminde Denizli (1923 – 1938), Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Denizli.

Mustafa Mutluer, Gelişimi Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayii, Denizli Sanayi Odası Yayınları, İzmir, 1995, s Denizli 1999.

Savaş Yavuzçehre, Pınar, Kentsel Mekânda Değişim Denizli, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2011.

Üner, O. Can “Almanya’ya Türk İşçi Göçü- Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkanlar Ve Fırsatlar”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı:45, 2003.

Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık AŞ., Cilt:3, İstanbul, 1972.

Sözlü Mülakatlar

1932 yılı Babadağ doğumlu Mustafa Nuri Doğa Tepe (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

1941 yılı Babadağ doğumlu Zilşan Doğatepe (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

1943 yılı Babadağ doğumlu Mehmet Cengiz Yılmaz (Mülakat Tarihi: 31.07.2019).

- 1941 yılı Buldan doğumlu İsmet Boyacı (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).
1949 yılı Buldan doğumlu Atilla Arabacı (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).
1964 yılı Buldan doğumlu Hasan Hüseyin Kömürcüoğlu (Mülakat Tarihi: 26.07.2019).
1931 yılı Kızılcabölük doğumlu Halil İbrahim Görücü (Mülakat Tarihi: 20.08.2019).
1959 yılı Kızılcabölük doğumlu Ahmet Dobulga (Mülakat Tarihi: 20.08.2019).
1935 yılı Kale doğumlu Gülsüm Uzundemir (Mülakat Tarihi: 07.07.2019).
1941 yılı Kale doğumlu Mustafa Kemal Gül (Mülakat Tarihi: 07.08.2019).
1945 yılı Kale doğumlu Raziye Karataban (Mülakat Tarihi: 07.08.2019).
1955 yılı Kale doğumlu Mediha Erdem (Mülakat Tarihi: 07.07.2019).
1956 yılı Kale doğumlu Mehmet Salih Örnekçi (Mülakat Tarihi: 07.08.2019).
1987 yılı Kale doğumlu Halil Pekgüzel (Mülakat Tarihi: 07.08.2019).
1984 yılı Denizli doğumlu Murat Oğun (Mülakat Tarihi: 20.08.2019).

KÜLTÜREL KİMLİK VE MÜZİĞE YANSIMASI: ETNOMÜZİKOLOJİK PERSPEKTİFTEN ÇALGILARIN İNCELEMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Emre YÜCELAND

ORCID ID: 0000-0002-5759-7069

yucelandemre@gmail.com

ÖZET

Evrensel bir dil olarak kabul edilen müzik aynı zamanda dünyamızdaki tüm farklı kültürlerin kendilerine özgü olan ifadesel bir olgudur. Bu müzikal ifade dünya üzerindeki herhangi bir topluluğun tarihini, benimsedikleri değerlerini ve oluşturdukları kimliği yansıtan bir ayna olarak düşünülmektedir. Ancak bu farklı kültürlerin birbirleriyle olan yoğun etkileşimlerini ve dünya topluluklarının birbirleriyle olan iletişimlerini düşündüğümüzde, sadece insan sesi yoluyla değil buna ek olarak çalgıların ve müzik aletlerinin de büyük rol oynadığı da göz ardı edilmemelidir. Birbirinden farklı kültürler arasındaki müziksel etkileşimler, son derece farklı ritim ve melodileri bir araya getirme fırsatı sunmuştur. Kültürel kimlikle müzikal çalgıların nasıl bir bağlantı içinde olduğunu ve farklı kültürlerin kendilerini ifade etme yollarından biri olarak çalgıları kullanmaları, kültürlerin kolektif kimliklerini şekillendiren önemli araçlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda müzikal çalgılar, gelecek kuşaklara miras bırakma çabası içindeki toplumların kültürel mirasını da etkileyen en önemli unsurlar arasında öne çıkmaktadır. Gelecek nesillere bırakılan kültürel mirasın, bir toplumun kimliğini muhafaza etme fonksiyonu, müziğin zaman içindeki evrimini anlamak ve değerlendirmek açısından hayati önem taşımaktadır. Çalgıların evrensel dilini benimseyerek, insanlar arasında bir bağ kurma ve kültürel zenginliği paylaşma çabasında, kültürel anlamda büyük bir medeniyetlerarası köprü vazifesi görmektedir. Bir çalgının yapımında kullanılan malzemeler, üretim teknikleri ve çalgının kendine özgü çalınma tarzı, bir toplumun yaşam felsefesini ve estetik anlayışını yansıtmaktadır. Bu araştırma, literatür tarama yöntemiyle oluşturulan nitel bir çalışmadır. Bu çalışmanın temel amacı, kültürel kimliğin müzikle nasıl etkileşime girdiğini ve bu etkileşimin özellikle çalgılar üzerinden nasıl yansıdığını etnomüzikolojik bir perspektiften incelemektir. Belirli müzik aletlerinin kullanımı, tarihsel ve toplumsal bağlam içinde ele alınarak, bu çalgıların bir toplumun kültürel mirasını nasıl şekillendirdiği ve temsil ettiği de analiz edilmiştir. Bu bağlamda, müziğin ve çalgıların kültürel kimliğe olan katkıları detaylı bir şekilde incelenerek, etnografik ve nitel yöntemlerle sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etnomüzikoloji, Müzik, Çalgılar, Kültürel Miras

CULTURAL IDENTITY AND ITS REFLECTION IN MUSIC: AN ANALYSIS OF INSTRUMENTS FROM AN ETHNOMUSICOLOGICAL PERSPECTIVE

Assist. Prof. Dr. Emre YÜCELAND

ABSTRACT

Recognized as a universal language, music is also an expressive phenomenon that is unique to all the different cultures in our world. This musical expression is considered as a mirror that reflects the history of any community in the world, the values they embrace and the identity they form. However, when we think about the intense interactions between these different cultures and the communication between the communities of the world, it should not be overlooked that not only the human voice plays a major role, but also instruments and musical instruments. Musical interactions between different cultures have provided the opportunity to bring together extremely different rhythms and melodies. The connection between cultural identity and musical instruments and the use of musical instruments as one of the ways in which different cultures express themselves are among the important tools that shape the collective identities of cultures. In this context, musical instruments stand out among the most important elements that affect the cultural heritage of societies that strive to leave a legacy to future generations. The function of cultural heritage to preserve a society's identity for future generations is vital to understanding and evaluating the evolution of music over time. By adopting the universal language of instruments, it serves as a great cultural bridge between civilizations in an effort to establish a bond between people and share cultural richness. The materials used in the construction of an instrument, the production techniques and the instrument's unique playing style reflect a society's philosophy of life and aesthetic understanding. This research is a qualitative study based on literature review method. The main purpose of this study is to examine how cultural identity interacts with music and how this interaction is reflected through instruments from an ethnomusicological perspective. The use of specific musical instruments is placed in a historical and social context, analyzing how these instruments shape and represent the cultural heritage of a society. In this context, the contributions of music and instruments to cultural identity are examined in detail and presented through ethnographic and qualitative methods.

Keywords: Ethnomusicology, Music, Instruments, Cultural Heritage.

GİRİŞ

Müzik, bir topluma ait olma duygusunu içinde barındırdığı gibi bu toplumun kendine özgün değerlerini, geleneklerini ve yaşayış biçimlerini de benimseme durumunu beraberinde getirmektedir. Müziksel enstrümanlar ise müziği üretmek için kullanılan araçların başında gelmektedir. Burada açıklanan bu iki kavram her ne kadar birbirinden bağımsız olarak görünse de özünde birbirleri ile yakından ilişkilendirilmektedirler. Müziğin evrensel bir dil olduğunu keşfetmek için sadece sesleri olduğu gibi kabul etmek veya sesleri dinlemek yeterli olmayacağı gibi aynı zamanda çalgıların kendine özgü olan derin kültürel bağlamlarını da anlamak gerekmektedir. Müzikle ilgili çeşitli kapsamlarda ve bu kapsamların farklı seviyelerinde

düşünülmesi gereken etnomüzikoloji, müzikle ilgili yapıların yanında çalgıları da kendine konu edinen, araştıran ve inceleyen niteliklere sahip olması bakımından, bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kunst (1969), etnomüzikoloji kavramına farklı bir perspektif getirerek, ilk olarak "karşılaştırmalı müzikoloji" olarak adlandırılan bu disiplin, primitif topluluklardan başlayarak medeni ulusların geleneksel müzikleri ve müzik aletlerinin incelenmesini içeren bir bilim dalı olarak tanımlamıştır. Etnomüzikoloji bu bağlamı anlamaya odaklanmış olan bir disiplindir ve çalgıların incelenmesi bu disiplinin temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Etnomüzikologlar ise çalgıların kullanımının notalar düzeyinde sınırlı olmadığını ve sosyal kültürel ve tarihsel bağlamını da anlamaya çalışarak müziği toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler. Müziğin sesler ve giderek çalgılar yoluyla estetik ürünler meydana getirme süreçlerini göz önüne aldığımızda, Abdurrezzak'a (2018) göre, bir kültürün yaşam tarzında, milli ya da ulusal olmayan birçok davranış modeli, zamanla alışkanlık haline gelebilmekle birlikte, kendinde olan özelliklerden farklı bir biçimde diğer kültürlerin müziksel niteliklerinden de etkilenecek biçimlenebilmektedir.

Çalgılar, insanlık tarihinde onların yaşantı ürünlerine derin izler bırakan ve giderek kültürler arası etkileşimi de sağlayan önemli özneler haline gelmişlerdir. Birbirlerinden farklı coğrafyalarda ortaya çıkan değişen ve gelişen müzikal çalgılar zaman içinde kendi evrimlerine tazeleyerek yerel özelliklerle şekillenmiş ve ait olduğu toplumun kimliğini yansıtan özgün formlara dönüşerek önemli semboller haline gelmişlerdir. Buradan anlaşılmaktadır ki; her bir çalgının yapısı, o çalgının yapımında kullanılan malzeme, çalgılarda kullanılacak olan icra tekniği ve dağarı, o çalgının kökeni ve kullanım amacı hakkında bilgiler vermektedir. Çalgılar sadece müziğin bir parçası ya da müziği ortaya çıkartmak için gerekli olan bir alet olarak değil aynı zamanda kültürel etkileşim çerçevesinde bir ürün olarak da görülmektedir. Çalgı yapımında kullanılan malzeme o toplumun çevresel koşulları, coğrafi durumu veya doğal kaynaklarıyla olan ilişkisini de bizlere açıklayabilmektedir. Buna paralel olarak çalgının çalınma biçimi ve repertuarı da içinden çıktığı toplumun gelenekleri, törenleri, ritüelleri ve hatta günlük yaşamını da yansıtabilmektedir.

Etnomüzikolojik perspektif, çalgıları kendi kültürlerinden ve coğrafyalarından izole bir halde sadece ses kaynakları olarak değil aynı zamanda hem kendi kültürünün hem de diğer kültürlerle olan etkileşiminin ve geçirdiği tarihsel süreçlerin birer yansıması olarak ele aldığı bilinmektedir. Bu bağlamda bir çalgının incelenmesi konusu sadece o çalgının notasını ya da tekniksel boyutlarını anlamakla kalmayıp aynı zamanda içsel anlamını toplumsal rolünü ve kültürel anlamdaki payını da anlamayı gerektirmektedir. Herhangi bir kültürün müzik geleneği içindeki ayrılmaz bir parça olarak görülen çalgılar ait olduğu kültürün müziksel anlamdaki tarzını, üslubunu, nağmelerini, özelliklerini ve stillerini yansıtır. Çalgılar bununla birlikte ait olduğu kültürel kimliğin bir ifadesi olarak da görülebilmektedir. Bir enstrümanı çalmak, o enstrümanın üretildiği, ortaya çıkartıldığı kültürün bir parçası olduğunu da gösterir. Örneğin, Türk kültüründe bağlama, keman, ud gibi enstrümanlar yaygın olarak kullanılır. Bu enstrümanlar, Türk müziğinin kendine özgü makam ve ezgilerini üretmek için kullanılır. Mısır'da kullanılan lir ve kithara gibi çalgılar, o dönemin sanatsal ve dini ifadelerinde merkezi bir rol oynamıştır. Yunan mitolojisinin

tanrıları, genellikle çalgılarla ilişkilendirilmiş ve bu çalgılar aracılığıyla tanrılara adanmış törenler düzenlenmiştir. Kültürel kimlik ve enstrümanlar arasındaki ilişki;

- Enstrümanlar, bir kültürün müzik geleneğinin ayrılmaz bir parçasıdır.
- Enstrümanlar, kültürel kimliğin bir ifadesi olarak görülebilir.
- Enstrümanlar, kültürel kimliğin korunması ve aktarılmasında önemli bir rol oynar.

şeklinde özetlenebilmektedir.

1. ÇALGILARIN KÜLTÜR VE MEDENİYETE ETKİSİ

Yıldız'ın (2019) belirttiği gibi, etnomüzikoloji, tarihi medeniyetlerden modern uluslara kadar insan kültürünün farklı tabakalarındaki geleneksel müzik ifadelerini ele alır. Bu bağlamda, bu disiplin, bir toplumun halk müziği ve batı harici sanat müziğinin de unsurlarını incelemektedir. Ayrıca, müziğin sosyolojik yönlerini, kültürel etkileşimin rolünü ve farklı kültürler arasındaki etkileşimi de araştırmaktadır. Etnomüzikoloji bağlamında, çalgıların kültürler ve kültürlerin de çalgılara olan etkisi önemli bir alan olmakla birlikte, toplumların kendi kültürel bağlarını güçlendirmelerine olanak tanıyan çalgılar aynı zamanda kültürlerarası evrensel bir dil de kullanılmaktadır. Bir toplumun duygularını, kendine ait değerlerini ve tarih boyunca geçirmiş olduğu tüm değişimleri ifade etmede güçlü bir araç olarak kullanılan çalgılar, günümüzde kültürün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Akbaş'ın (2023) ifade ettiği gibi, kültürel anlamda etkili bir araç olan müziğin ve çalgıların farklılığı, potansiyelleri ve kullanım alanlarına bakılarak batı müziği ile karşılaştırıldığında, çoğunlukla telli çalgılarla icra edilen Türk, Fars ve Arap müziği, yapı, usul ve ezgilerinde genellikle tek sesli unsurların yer aldığı, karmaşık ritmik özelliklerin belirgin bir biçimde kullanıldığı Kuzey Afrika müziğinin ayırt edici özellikler içerdiği görülmektedir.

Çalgılar insanın ortaya çıkartmış olduğu müzik kültürünün içinde sesleri daha estetik ve daha müzikal bir duyuma yansıtılabilmek için üretmiş oldukları önemli kültürel odaklardır. Tüfekçioğlu'na (2015) göre, insanoğlunun çalgıları icat etme süreci üzerine farklı bakış açılarının olmasıyla birlikte, ilk çalgıların doğadaki sesleri taklit etme amacı güderek ortaya çıktığı ve insanın kendi sesine eşlik edebilecek nitelikte olduğunu belirterek, zamanla, bazı çalgıların unutulduğunu ve yerlerini yeni çalgıların aldığını, aynı zamanda, bazı çalgıların da zaman içinde geliştirilerek evrim geçirdiğini vurgulamıştır. Her toplumun kendine özgü bir yaşayış biçimi olduğunu kabul ettiğimizde, toplumun kendi yaşayış biçimini müzikle ve giderek çalgılarla anlatma, sonraki kuşaklara aktarma noktasında çalgıların oluşumu ve geçirdiği evrimleşme süreci ortaya konulabilmektedir. Mısır müziğinden Hindistan müziğine, Anadolu müzik türlerinden Avrupa müzik formlarına kadar geniş bir yelpazede çalgılar incelendiğinde, toplumların yaşam tarzları, kültürel özellikleri, ahlaki değerleri ve diğer müziksel üreticilerin bugünlere ulaşabilmek için geçtikleri tüm evrelerle birlikte, niteliksel açıdan büyük bir geçmişin olduğu gözlemlenebilmektedir.

Taze bir bakış açısıyla bakıldığında, müzikle ifade etme konusunda toplumların, müziksel iletişim kurma çabalarındaki en önemli ve değişmez unsurlardan olan çalgıların toplumlar

açısından kendi kültürünü anlatma, farklı kültürlerle etkileşimde bulunma ve gelecek nesillere nakletme durumlarında tarihsel süreç açısından büyük bir önem arz etmektedir.

2. FOLKLORUN İZLERİ

Toplumların kendine özgü olan müzikleri, sadece bir toplumun geleneksel melodilerini değil, aynı zamanda mitolojik unsurları ve kültürel kimliğin evrimsel süreçlerini içererek geniş bir müzikal mirasa dönüştürmektedir. Bu müzik türleri, geçmişle bugün arasında köprü kurarak, toplumun ortak hafızasını canlı ve etkileşimli bir biçimde sürdürmekte ve kültürel değişimleri de yansıtmaktadır. Toplumlar kendi geleneksel hikayelerini, efsanelerini, yaşayış biçimlerini, töre, kural ve ritüellerini, kendilerine özgü şarkı ve melodileri kullanarak aktarmaya çalışırken doğaldır ki çalgılardan faydalanmışlardır. Çalgılar bu noktada sadece melodik sesler üretmekle kalmayıp aynı zamanda içinde doğduğu olduğu ve evrimleştiği toplumun duygularını da ifade etmektedir. Bu bağlamda Koçkar ve Koçkar (2019), çalışmalarında, yaşamış oldukları çeşitli zorluklarla günümüze kadar devam ettirebildikleri kültürel yaşamlarını çeşitli dış etkilerden muhafaza ederek, Anadolu kültürüne yeni bir öge sıfatıyla dahil ettikleri çalgılardan biri olan Çerkez mızıkasının, somut olmayan kültürel miras olarak tanımlanmasıyla birlikte, ülkemizde yaşayan Kafkas toplumu için itibarlı, saygın ve mühim bir müziksel simge haline gelerek yaşatılmaya devam ettiğini vurgulamışlardır.

Bir kavim ya da bir ulus oluşumuna bakılmaksızın, toplumların kendi içindeki hareketliliği, günümüze kadar sürdüre geldikleri folklorik müziksel anlayışları ve dahi yaşadıkları göçler ekonomik ve siyasi durumlar da düşünüldüğünde şekillendirmiş oldukları müziksel çalgılar, o toplumun kimliği ile özdeşleşerek etnik bir müzik kimliğini de ortaya çıkartmaktadır. Çalgılar müziksel anlamda düşünüldüğünde folklorik birer kaynak olmaları bakımından bir toplumun derin geçmişini ve kültürel miraslarını kendi özünde taşımaktadırlar. Ayrıca, toplumun geleneklerini ve kolektif hafızasını yansıtarak müziğin de getirmiş olduğu derin anlam dünyasına önemli kapıları da açmaktadırlar.

3. ÇALGILAR VE ANLAM

Her müziksel çalgı aleti, içinde doğduğu toplumun kökenlerini taşıyarak, kültürün veya derin tarihin oluşumlarını yansıtır. Bir neyin melankolik notaları, Orta Doğu'nun geleneksel anlatılarına selam dururken, en tanınmış etnik çalgılarından biri olan ud, binlerce yıllık bir geçmişe sahip olmasıyla birlikte, Türk, Arap ve Fars müziğinde önemli bir yer tutmaktadır. Aynı şekilde, Japonya'nın geleneksel çalgılarından biri olan koto da, uzak doğu kültürünün derin estetik anlayışını yansıtarak klasik ve çağdaş müzikte önemli bir rol oynamaktadır. Toplumların yaşam tarzına ve yine inanç sistemlerine derinlemesine bağlı olan çalgılar, ait olduğu kültürün özgün ifadesel simgelerini taşımakla birlikte genellikle öğrenme – aktarma süreçlerini, ustalık geleneklerini ve çalgı ritüellerini de merkezinde barındırmaktadır.

İnsanların ve toplumların dünyayı daha net bir şekilde anlamlandırma kişisel ve Kolektif duygularını ifade etme ve ayrıca bilgiyi paylaşma aracı olarak nitelendirebileceğimiz dil bunların da ötesinde Derin birer anlam dünyalarıdır. Anlam, dilsel unsurların içindeki derinlikleri,

toplumsal bağlamı ve bireysel deneyimleri içeren önemli bir faktördür. Dolayısıyla çalgı ve anlam, müziksel perspektiften bakıldığında, birbirinden ayrılmaz birer ikili olarak toplumların müziksel pratiklerinin gelişmesinde, kültürel iletişimde ve müziksel etkileşim içinde bulunabilmelerinde önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tatar'a (2009) göre, herhangi bir müzik eseri doğrudan ortaya konulmadığı ya da doğrudan işitilmediği sürece anlamsal olarak bir şey ifade edemeyecek ve çalgı yoluyla bu eserdeki müzikal anlamın ortaya çıkabilmesi mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda, duygusal bir deneyim yaşamanın ötesinde, toplumun duygularını yansıtmaya beklenen bir eserin çalgı yoluyla duyurulması ve içerdiği anlamı etkili bir biçimde dışa vurması, tarihsel ve kültürel bağlamını da yorumlama sürecine dahil etmesi anlamsal ilişkilendirme açısından önemli görülmektedir.

SONUÇ

Etnomüzikolojik perspektiften çalgıların geçirmiş oldukları evreleri anlayabilmek, müziksel anlatımda toplum – kültür – müzik ve çalgı dörtlüsü arasında iletişim kurabilmek, duygusal bir deneyim yaşamanın ötesinde, müziğin çalgı yoluyla evrensel dilini anlamak adına atılmış önemli adımlardan biri olarak görülmektedir. Çalgılar, müziğin sadece sesler değil, aynı zamanda kültür, tarih ve insan bağlamıyla bir bütün olduğunu vurgulamakla birlikte, her çalgı içinde gelişerek var olduğu toplumun, kendi eşsiz melodisini hem anlam hem de duyuş dünyasında farklı renkleri ve ritimleri bir araya getirerek, kültürler arası bir müzikal mozaigi oluşturmaktadırlar. Bir etnomüzikolog için, bir çalgıyı anlamak demek, sadece notalarını ya da çalım yöntem ve tekniklerini değil, aynı zamanda o çalgının ait olduğu kültürün tarihini, geleneklerini ve toplumsal bağlamını da anlamak demektir. Örneğin, Orta Asya'nın bozkır sesiyle özdeşleşen dombra veya Afrika'nın zengin ritmik mirasını yansıtan djembe gibi çalgılar, etnik grupların müzikal anlatılarını genişletmektedirler. Bu bağlamda, etnomüzikoloji açısından, çalgılar sadece toplumların müziksel kültür melodilerinin taşıyıcıları değil, aynı zamanda bir toplumun anlatsını yansıtan kültürel sembollerdir.

KAYNAKLAR

- Abdurrezzak, A. (2018). Üretim Ve Tüketim Kültürü Açısından Müzik Kimliğinin Psiko-Sosyal Ve Mitolojik Temelleri. *Folklor Akademi Dergisi*, 1(2), 186-206.
- Akbaş, A. (2023). Orta Doğu Müziğine Sosyolojik Bir Bakış. *Turkish Academic Research Review*, 8(3), 1092-1113.
- Koçkar, M. T., Koçkar, A. A. (2019). Orta Avrupa'dan Anadolu'ya bir çalgının yeni kimliği: Çerkes mızıkası. *Folklor Akademi Dergisi*, 2(3), 440-469.
- Kunsts, J. (1969). *Ethnomusicology a Study of Its Nature, its Problems, Methods and Representative Personalities to Which is Added a Bibliography*. The Hague Martinus Nijhoff Photomechanical Reprint, Amsterdam.
- Tatar, B. (2009). Müzikte Anlam Sorunu. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (22), 59-70.
- Tüfekçioğlu, S. (2015). XV. Yüzyıl Edvar Kitaplarında Çalgılar, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yıldız, D. (2019). Etnomüzikoloji disiplininin doğuşu, gelişim süreci ve günümüzdeki metodolojik ve yaklaşımsal tartışmalar. (Master's thesis, İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü).

AVRUPA BİRLİĞİNDE VE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAYSUĞ
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Antakya, Türkiye
ORCID ID:0000-0001-9665-0566
ibaysug@mku.edu.tr

ÖZET

Dünya genelinde gıda fiyatlarının yükselmesi tarım sektörünün finansman yönteminin önem kazanmasına yol açmıştır. Gıda fiyatlarındaki artışın enflasyona geçişkenliği yüksek olduğu için sektörün finansmanında uygulanan yöntemler ve tekniklerin önemi bu dönemde önemli ölçüde artmıştır. Avrupa Birliğinde tarım sektörünün finansmanı uzun yıllar Avrupa Birliği Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu aracılığıyla yapılmıştır. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasının uygulanmasında tarım sektörünün finansman yöntemi, Ortak Tarım Politikasının geçirmiş olduğu reformlarla birlikte yeniden düzenlenmiştir. Öte yandan, Türkiye'de tarım sektörünün finansmanı, Avrupa Birliğinden farklı olarak, kamu bankaları, tarım kredi kooperatifleri, kamu kuruluşlarının destekleme alımları ve banka dışı finansman kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Avrupa Birliği gibi bir tarımsal fon söz konusu değildir. Bu çalışmada AB ve Türk tarımı, finansman yöntemleri açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: OTP, Türkiye, Garanti

FINANCING METHODS OF THE AGRICULTURE SECTOR IN THE EUROPEAN UNION AND TÜRKİYE

Assist. Prof. Dr. İsmail BAYSUĞ

ABSTRACT

The increase in food prices around the world has led to an increase in the importance of the financing strategy of agriculture. The increase in food prices, the techniques applied in the production economy due to their high pass-through to inflation, and the importance of the techniques and the significant intensity rates in this period. Agricultural economy financing in the European Union has been provided for many years through the European Union Agricultural Guarantee and Guidance Fund. As a result of the European Union Common Agricultural Policy, the production technology method of agriculture has been rearranged with the reforms of the Common Agricultural Policy. On the other hand, agricultural financing in Türkiye unlike the European Union, is carried out through public banks, agricultural credit cooperatives, public sector support for purchases and non-bank financing institutions. There is no agreement fund like the European Union. This is effective EU and Turkish agriculture, equality of financial methods.

Keywords: CAP, Türkiye, Guarantee

1. GİRİŞ

Tarım sektörü hem Avrupa Birliğinde (AB) hem de Türkiye’de istihdam ettiği nüfus ve sanayi sektörüne sağladığı girdi ve gıda güvencesi bakımından önemini sürekli korumuştur. AB ortak politikaları belirlenirken, Birliğin kuruluş antlaşması olan Roma (1957) antlaşması ile bu konuyu antlaşma içinde ayrıntılı bir şekilde düzenlendiğini görmekteyiz. Nitekim kısa bir süre sonra 1958 Stresa Konferansıyla Ortak Tarım Politikası (OTP) ilkelerinin belirlenmiştir. Bu ilkeler topluluk tercihi ilkesi, mali dayanışma ve tek pazar ilkeleridir. Ortak Tarım Politikası 1962 yılından itibaren Ortak Piyasa Düzenleri (OPD) ile uygulanmaya başlanmış ve sonraki dönemler çeşitli reformlar geçirerek uygulanmaya devam etmiştir. Türkiye bakımından da tarım Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar son dönemler hariç hem istihdama katkısı hem de milli gelir içindeki payı göz önüne alındığında önemini korumaya devam etmiştir. Dış ticaret ki payı da önemini korumuştur. Özellikle bitkisel üretim de meyve sebze ihracatı halen önemli ölçüde karşılaştırılmalı üstünlüğünü sürdürmektedir. Ancak hayvansal üretimde ithalatçı konumundadır. AB’de tarımın finansmanı OTP aracılığıyla yürütülmektedir. Birliğin kuruluşunda başlangıçta Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu (FEOGA) önemli rol oynamıştır. Reform sürecinde Garanti bölümü tarımsal harcamalar için Yönlendirme bölümü ise kırsal kalkınma harcamalarını finanse etmek için faaliyette bulunmuştur. Uygulanmaya başladığı dönemden günümüze küresel ekonomik gelişmelerle birlikte çok sayıda reform geçirmiş ve yakın dönemde en önemli değişiklik 2000 yılında yapılmıştır. 2000 yılı (Agenda 2000) reformu ile birlikte finansman kurumu yeniden reforme edilerek Avrupa Tarımsal Fonu ve Kırsal Kalkınma Fonu olarak yeniden örgütlenmiştir. Tarımsal destekler Sütun I ve Sütun II olmak üzere iki kısma ayrılarak finansal destekler sağlanmaktadır. Sütun I de, üretimden bağımsız ödemeler ve diğer doğrudan ödemeler. Sütun II de kırsal kalkınma ve kırsal kalkınma ödemeleri yapılmaktadır. Bunun dışında piyasa önlemleri pazarlama ve dış ticaret ödemeleri yer almaktadır. Türkiye’de ise tarımın finansmanı destekleme politikaları aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu kapsamda destekleme fiyat politikası ağırlıklı olarak uzun süre uygulanmıştır. Ayrıca kit ve tarım kredi kooperatifleri aracılığıyla yürütülen gübre ve mazot desteği gibi üretim girdilerine yönelik ve mali transferler (sübvansiyonlar) şeklinde uygulanmaktadır. Bu çalışmada AB ve Türkiye ekonomisinde tarımın finansmanı ve yöntemleri değerlendirilmiştir.

2. AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TARIM POLİTİKASI

Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasının (OTP) hayata geçirilmesindeki amaçlar başlangıçta gıda yetersizliklerinin önüne geçilmesi, tarımda çalışan kesimin gelir düzeyinin korunması ve artırılması; tarım kesiminin muhtemel fiyat dalgalanmalarından çok fazla etkilenmesinin önüne geçilmesi; üye ülkeler arasında değişik müdahale ve koruma araçlarına dayalı mekanizmalar arasındaki farklılıkların giderilmesi, şeklinde ortaya çıkmıştır. Olayın bir de Fransa ve Almanya arasındaki dengesizliğin giderilmesi boyutu vardır. Buna ek olarak, dünya genelinde etkisi büyük olan 1929 Buhranı, ikinci Dünya Savaşı ve ödemeler dengesi problemleri de OTP nin şekillenmesinde etkili olmuştur (Fennell, 1997).

Roma Antlaşmasının 39. maddesinde OTP'nin amaçları aşağıdaki başlıklar şeklinde sıralanmış ve uygulanmıştır. Tarım sektöründe hayat standardının yükseltilmesi, fiyat istikrarının sağlanması, besin ve gıda arzının güvence altına alınması, fiyat dalgalanmalarından tüketicileri ve üreticileri korumak gibi amaçları olduğu görülmektedir (Tan ve Dellal, 2003). Bu amaçlara ulaşılabilmesi için üç ilke benimsenmiş ve yürütülmüştür. Bu ilkeler, tek Pazar ilkesi, mali dayanışma ilkesi ve topluluk tercihi ilkesidir. Üzerinde en çok tartışılan ilke olan mali dayanışma (ortak finansman) sorumluluğu, AB içinde ortak bir tarım politikasının uygulanması sonucu oluşacak yükün yine üye ülkeler arasında paylaşılmasını öngören ilkedir (Bulut, 2008: 19). Ortak Tarım Politikasında finansal desteklemenin temeli en önemli mekanizması sınırda ithalat fiyatlarının değişken bir vergiyle dünya fiyatlarının çok üzerine çıkarılmasına ve buna karşılık gelen ihracat desteklerinin (restitution) verilmesine dayanıyordu. Üye ülkeler, kendi çıkarları doğrultusunda her yıl müzakere ederek üç fiyat belirliyordu. "Hedef fiyat" (target price), iç piyasada sürdürülmek, erişilmek istenen fiyattı. Başlangıçta söz konusu fiyat düzeyi objektif yöntemlerle hesaplanmak istendi. Hedeflenen "Tarım sektöründeki ortalama geliri tarım dışı sektörlerdeki gelire eşitlenmesi sağlayacak fiyat ne kadar olmalı?" sorusunun cevabını bulmaktı. "Eşik fiyat"(treshold price) ise, hedef fiyattan taşıma giderlerinin çıkarılmasıyla elde ediliyordu. Arzulanan hedefe göre eşik fiyat, dünya fiyatlarından birkaç misli yüksekteydi ve hem arzulanan hedef gelire erişmek hem de fiyat istikrarını sağlamak üzere eşik fiyat değişmiyor buna karşılık gümrükler dünya fiyatlarındaki artış ya da düşüşe göre değişiyordu. Gümrük vergilerinden elde edilen gelir ortak bütçenin önemli bir kaynağını oluşturuyor ve bu fonla politika kısmen finanse ediliyordu. Üçüncü fiyat, "müdahale fiyatı" idi (intervention price). Ürün fazlası nedeniyle ortak (iç) pazarda fiyat önceden belirlenmiş kritik düzeyin altına inerse, müdahale kurumları garanti edilmiş bu fiyatla alım yapıyor bunu stokluyor ya da dünya fiyatının biraz altında ihracat yapılabilecek bir sübvansiyon sağlamaktaydı.(Akder, 2012: 406-407) Birliğin uyguladığı yüksek fiyatlı destekleme politikası tarım ürünleri dünya ticaretini büyük ölçüde kısıtlamasına neden olmuştur. Nitekim Uruguay Görüşmelerinde (1986-1994) ABD ile Avrupa Birliği arasındaki en büyük görüş ayrılıkları tarımsal sübvansiyonlar konusunda ortaya çıkmıştır. Bu görüşmelerde tarımsal sübvansiyonların aşamalı olarak yüzde 20 gibi bir oranda indirilmesi kabul edilmiştir (Seyidoğlu, 1996).

3. ORTAK TARIM POLİTİKASININ FİNANSMANI VE YÖNTEMLERİ

Roma Antlaşmasının 40. Maddesiyle tarım sektörünün finansmanı ve örgütlenmesi ve OTP uygulamalarının desteklenmesi finansal kaynak sağlamak amacıyla, finansmanının büyük kısmı AB bütçesinden sağlanan Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) kurulmuştur. AB bütçesini önemli bir kısmı bu politika alanına harcanmaktadır. Ancak reformlarla birlikte bu kurumun yapısı da önemli ölçüde değişmiştir. Bugünkü yapı 2007 yılından itibaren iki bölüme ayrılmıştır. Avrupa Tarımsal Garanti Fonu ve Kırsal Kalkınma Fonu'dur.

AB'nin 17 Aralık 2020'de kabul edilen 2021-27 çok yıllık mali çerçevesi (MFF) yeni nesil AB kurtarma aracından ilave 808 milyar Avro ile birlikte (cari fiyatlarla) 1,21 trilyon Euro

tutarındadır . OTP'ye yönelik toplam tahsis 386,6 milyar Euro tutarında olup, iki fon (genellikle OTP'nin "iki sütunu" olarak anılır) arasında bölünmüştür: (EU, 2023)

3.1. Tarımsal Garanti Fonu (EAGF)

Avrupa **tarımsal garanti fonu (EAGF)**, AB çiftçilerinin güvenli, sağlıklı ve uygun fiyatlı gıda tedarikini sağlamalarına yardımcı olmaktadır. EAGF aracılığıyla AB ülkeleri şunları amaçlar:

- ✓ Çiftçiler için temel ödeme planı
- ✓ Yeşil doğrudan ödemeler (sürdürülebilir tarım yöntemleri için)
- ✓ Genç çiftçilere ödeme

AB ülkeleri ayrıca fonu küçük ve orta ölçekli çiftliklere, doğal kısıtlı alanlarda faaliyet gösteren çiftçilere ve zorluk yaşayan sektörlerle yardım etmeye yönelik özel programları finanse etmek için kullanabilir. EAGF ayrıca tarım piyasaların desteklemeye ve istikrara kavuşturmaya yönelik tedbirleri de finanse etmektedir. Bu tedbirler ortak piyasa organizasyonunun bir parçası olarak faaliyet göstermektedir. Garanti Bölümü ortak piyasa düzenleri içindeki harcamaları finanse eder, asgari fiyat garantilerini ve ihracat sübvansiyonlarını destekler. Garanti Bölümü kapsamına destekleme giderleri, üretici yardımları, belli ürünlerin piyasadaki çekilmesi ve üretimlerinin azaltılması amacıyla yapılan yardımlar, depolama yardımları ile Avrupa Birliği dışındaki ülkelere yönelik tarım ürünleri ihracatına ödenen sübvansiyonlar girer. Garanti Bölümü harcamaları bitkisel üretim, hayvansal üretim ve diğer tarımsal harcamalar olarak sınıflandırılabilir (Clegs,2008). Güncel garanti fonunun harcamalarına baktığımızda EAGF'nin (OTP nin "ilk sütunu") 291,1 milyar euroluk bir tahsisi vardır. Gelir desteği programları için 270 milyar euro'ya kadar destek sağlanmış olup, geri kalanı ise tarım piyasalarının desteklenmesine ayrılmıştır (EU, 2023).

3.2. Kırsal Kalkınma Fonu (EAFRD)

Avrupa kırsal kalkınma tarım fonu (EAFRD) AB'nin kırsal kalkınma hedeflerine katkısını finanse etmektedir: Bu hedefler şu şekilde sıralanabilir:

- Tarımın rekabet gücünün artırılması,
- Doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini ve iklim eylemini teşvik etmek,
- Kırsal ekonomilerin ve toplulukların dengeli bölgesel kalkınmasının sağlanması

EAFRD (OTP İkinci Sütunu') için toplam tahsis 95,5 milyar Euro tutarındadır. Buna, COVID-19 salgınının yarattığı zorlukların üstesinden gelmeye yardımcı olacak yeni nesil AB kurtarma aracından gelen 8,1 milyar Euro da dahildir. Kurtarma fonlarının yaklaşık %30'u 2021'de kullanıma sunulacak, geri kalan %70'i ise 2022'de kullanıma sunulmuştur (EU, 2023).

4. TÜRKİYE'DE TARIMSAL YAPI VE FİNANSMANI

4.1. Tarımsal Politikalar

Türkiye'nin tarım politikalarının nihai hedefine bakıldığında; artan nüfusun gıda ihtiyacının karşılanması, üretimin ve verimin artırılması, tarımsal ürünlerde kendine yeterli düzeyinin yükseltilmesi, tarım gelirlerinin artırılması ve sağlanan gelire süreklilik kazandırılması, tarım ürünleri ihracatının artırılması, kırsal kesimin kalkınması ve tarımda yeni teknolojilerin kullanılmasının sağlanması olduğu görülmektedir (Erdoğan, 2020)

Tarım politikalarının amaçları evrensel olmakla birlikte Türkiye’de de izlenen politikalarının Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yapısına bağlı olarak kısmi farklılıklar gösterir. Özellikle Kalkınma planlarında her dönem tekrarlanan amaçları şu şekilde özetleyebiliriz:

- ✓ Gıda ihtiyacının sağlanması ve yeterliliği
- ✓ Verimlilik ve üretim seviyesinin yüksek tutulması
- ✓ Çiftçi gelirlerinin yükseltilmesi
- ✓ Dış ticarete tarım ürünlerinin payının artırılması
- ✓ Devletin tarıma ayrılan fonlarının etkin kullanımı

Ülkemizde en çok kullanılan destekleme politikası, fiyat destekleme politikasıdır. Bunun yanında tarımsal ticaret politikaları, üretim kontrol yöntemleri, doğrudan ödemeler, girdi sübvansiyonları, genel hizmetler ve vergilendirme politikaları kullanılan diğer destekleme politikalarıdır.

4.2. Tarımsal Finansman

Tarım kesimine yapılan destekleri, doğrudan bütçeden KİT’ler kanalıyla (alımlar ve girdi sübvansiyonları), tarımsal krediler, tarımsal yatırımlar ve ihracat sübvansiyonları ile aktarılan kaynaklar olarak sınıflamak mümkündür. Türkiye’de tarımsal örgütlenmenin önemli problemleri bulunmaktadır. Üretici örgütlerinin mevcut yasal düzenlemeler nedeniyle piyasaya erişimlerinde karşılaştıkları çeşitli sorunlar ilk sırada değerlendirilebilir. Ayrıca, üretici örgütlerinin tarımsal finansmana erişimi bireysel üreticilerle karşılaştırıldığında neredeyse yok derecesinde azdır (TÜSİAD, 2020).

Tarımsal destekleme kalemleri aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- ✓ Doğrudan Gelir Desteği
- ✓ Prim Ödemeleri
- ✓ Hububat Prim Ödemeleri
- ✓ Çay Prim ve Budama Desteği
- ✓ Hayvancılık Ödemeleri
- ✓ Tarım Reformu Uygulama Projesi
- ✓ Tarım Ürünleri Sigortası
- ✓ Kırsal Kalkınma Ödemeleri
- ✓ Alan Bazlı Destekler

Doğrudan Gelir Desteği (DGD) veya Doğrudan Gelir Yardımları “...kırsal kesim halkına veya tarım üreticilerine gelirlerini artırmaları amacıyla doğrudan yapılan ödemeler” şeklinde tanımlanmaktadır (Eraktan, 2001). Türkiye’de üretimle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili ödemeler; fark ödemesi (pamuk, zeytinyağı, kanola, yaş ipek kozası, tütün ve tiftikte), teşvik primi (et, süt) ve tazminat ödemeleri (çayda budama, tütünde kota; fındıkta ekim alanlarının daraltılması doğal afet ödemeleri vd) şeklindedir (Sayın 2003). Ayrıca alternatif ürün destekleri de bu kapsamda incelenebilir. Bütün bu destekler toplam destekler içinde çok önemli bir yer tutmamaktadır. DGD ödemeleri ise üretimden bağımsız olan ödemelerdir.

Türkiye’de destekleme prim ödemesi uygulaması, fark ödemesi adı altında günümüzde 5488 Sayılı Tarım Kanununun 9. maddesine dayandırılarak yürütülmektedir. Bu destekleme aracı ile

üreticilere üretim maliyetleri ile iç ve dış fiyatlar dikkate alınarak fark ödemesi desteklemesi yapılmaktadır. Destekleme prim ödemesi desteği öncelikle arz açığı olan ürünleri kapsamaktadır (Tarım Kanunu, 2006). Tarım kesiminde finansman durumunu şu şekilde özetleyebiliriz. Tarım sektörü kredilerinin toplam kredi hacminden Ortalama %4 pay aldığı izlenmekte olup sektörün kredi hacminden aldığı payın GSYH'den aldığı payın (ort. %5,8) altında olduğu görülmektedir. Vade dağılımına bakıldığında 2022 yılında tarım sektöründe kısa vadeli Kredilerin ağırlığının arttığı görülmektedir. Toplamda kısa vadeli kredilerde bir yıllık artış %113 seviyesinde olurken tarım sektöründe bu oranın %148Seviyelerine ulaştığı hesaplanmaktadır. Artan girdi fiyatları ve yükselen üretici Fiyat endeksine paralel olarak işletme sermayesine ihtiyacın artması, sektördeki oyuncuların kısa vadeli kredilere yönelmesindeki en büyük etken olarak Değerlendirilmektedir. Takipteki krediler incelendiğinde ise tarım sektörü toplamdan ayrılmaktadır. Sektörün toplam kredi hacmi genişlerken; takipteki kredi alacaklarının ise hem tutar olarak hem de oransal olarak gerilediği dikkat çekmektedir. Özellikle Ziraat Bankası'nın uygulamaları paralelinde tarıma dayalı finansman modellerinin ödeme planlarını daha uygun hale getirmesinin, bu durumu son üç yıldır desteklediği görülmektedir (TBB, 2023).

SONUÇ

Avrupa Birliğinde uygulanan Tarım politikaları, Birliğin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra sistematik bir şekilde düzenlendiğini ve dünyanın en büyük tarım üreticisi konumuna taşıdığını görmekteyiz. İlerleyen yıllarda birliğin genişlemesiyle birçok üründe arz fazlası yarattığını ancak reformlarla bu sorunların aşıldığını söyleyebiliriz. Bu başarının gerisinde OTP ilkelerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. OTP yoluyla tarımın finansmanı özellikle mali dayanışma ilkesi üzerinden yürütülmüştür. Başlangıçta tarımsal finansman Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Fon reformlarla daha fonksiyonel olması için Garanti Fonu ve Kırsal Kalkınma Fonu olarak ikiye ayrılarak tarıma desteği sürmektedir.

Türkiye de ise tarım kesimine yönelik politikalar tarımsal destekleme ve girdi destekleri aracılığıyla desteklenmeye Cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri sürmektedir. AB gibi bir fon aracılığıyla değil dağınık bir şekilde ve bir çok kurum tarafından yürütülmektedir. Tarımın finansmanı ağırlıklı olarak kamu bütçesinden karşılanmaktadır. Tarım kesimine yapılan destekleri, doğrudan bütçeden KİT'ler kanalıyla (alımlar ve girdi sübvansiyonları), tarımsal krediler, tarımsal yatırımlar ve ihracat sübvansiyonları ile aktarılan kaynaklar olarak sınıflamak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akder, H. 2012 Avrupa Birliği, Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar, Seç Yayınevi, 2012, s.406-407.
- Anonim, 1998. Tarım ve Köy, TKB; Dergisi, Sayı: 120, Mart- Nisan 1998.
- Eraktan, G. 2001. Tarım Politikası Temelleri ve Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikası. Uzel Yayınları. İstanbul.
- Erdoğan, M. (2020) Türkiye'de Politikaları ve Yeni Arayışlar, INSAMER.

- Fennell, Rosemary (1997) *The Common Agricultural Policy Continuity and Change*, 1. ed., Oxford: Clarendon Pres.
- Bulut, E. (2008) *Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türk Tarımın Yapısal Dönüşüm, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clegs, M. (1998), *The Role of the Guarantee Section of the EAGGF, and the Consequences for Agricultural Expenditure of the Reform of the CAP*, European Commission, Brussels, Belgium.
- Tan, S.ve Dellal, İ. (2003) *Avrupa Birliğinde Ortak Tarım Politikasının İşleyişi ve Türk Tarımının Uyum Süreci*, Ankara. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.
- Bulut, E. (2008) *Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türk Tarımında Yapısal Dönüşüm, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Brady.M. (2009) *The CAP and Future Challenges*, Swedish Institute for European Policy Studies, European Policy Analysis, October, No.11, 2009.
- Sayın, C. (2003) *Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları. Reform Arayışları, IMF, GATT ve AB Yansımaları*. TOBB Avşaroğlu Matbaası Ankara.
- Seyidoğlu. H. (1996) *Uluslararası İktisat Teori ve Politika Uygulamaları*, Güzem Yayınları, İstanbul.
- Türkiye Bankalar Birliği, *Tarım Raporu*, Ankara 2023.
- TÜSİAD (2020), *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Tarım ve Gıda Sektörünün Analizi*.
https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en
(Erişim Tarihi: 05.12.2023)
- https://commission.europa.eu/funding-tenders/find-funding/eu-funding.-programmes/european-agricultural-guarantee-fund-eagf_en (Erişim Tarihi: 08.12.2023)

SON DÖNEMDE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İZLENEN TARIM POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAYSUĞ
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Antakya, Türkiye
ORCID ID:0000-0001-9665-0566
ibaysug@mku.edu.tr

ÖZET

İktisadi gelişmedeki önemi, büyümeye ve kalkınmaya katkısı tarım sektörünün ekonomi içindeki yerini sürekli gündemde tutmuştur. Türk tarım politikalarının amaçlarına bakıldığında tarım sektörü çalışanlarının hayat standardının yükseltilmesi, tarım piyasalarında fiyat istikrarı, tarımsal alanların verimli bir şekilde kullanılması, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi ve tarımsal ürün ihracatının artırılması gibi hususların ön planda geldiğini söylemek mümkündür. Planlı döneme geçildiği 1961 yılından günümüze beş yıllık kalkınma planlarında tarım politikalarının önemini koruduğunu görmekteyiz. Politika araçlarının girdi desteği, piyasa fiyat destekleri ve destekleme alımları yoluyla yapıldığı ancak özellikle destekleme kapsamındaki ürünlerin sayıca giderek azaldığı görülmektedir. Ayrıca destekleme yoluyla finansmanın bütçe üzerindeki yükü de önemli ölçüde artmıştır. Bu çalışmada, son dönemde izlenen tarım politikaları ve politika araçlarındaki gelişmeler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Politika, Destekleme

AN EVALUATION ON AGRICULTURAL POLICIES FOLLOWED IN THE TURKISH ECONOMY RECENTLY

Assist. Prof. Dr. İsmail BAYSUĞ

ABSTRACT

Its importance in economic development and its contribution to growth and development have always kept the place of the agricultural sector in the economy on the agenda. When we look at the aims of Turkish agricultural policies, it is possible to say that issues such as increasing the living standards of agricultural sector employees, price stability in agricultural markets, efficient use of agricultural lands, production of high value-added products and increasing agricultural product exports come to the fore. We see that agricultural policies have maintained their importance in five-year development plans since 1961, when the planned period was introduced. It is seen that policy tools are made through input subsidy, market price supports and subsidy purchases, but especially the number of products within the scope of support is gradually decreasing. In addition, the burden of financing through subsidy on the budget has increased significantly. In this study, recent developments in agricultural policies and policy instruments were examined.

Keywords: Agriculture, Policy, Subsidy

1. GİRİŞ

Tarım sektörü, istihdama katkısı, sanayi sektörüne girdi sağlama ve gıda kaynağı olması gibi hususlardan dolayı bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hükümetlerin uyguladığı iktisat politikalarının önemli politika alanlarından biri olmuştur. Tarımsal üretimin iklim koşullarına bağlı olması ve arzın talebi gecikmeli izlemesi çeşitli dönemlerde arz fazlalarının ortaya çıkmasına neden olması devletin müdahalesini kaçınılmaz hale getirmektedir. Devlet tarım piyasalarındaki bu istikrarsızlıkları gidermek için tarım politikaları uygular. Cumhuriyetten 2000’li yıllara kadar uygulanmış tarım politikalarının ağırlıklı olarak destekleme politikaları etrafında yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu politikaların başında taban fiyat uygulaması ve destekleme alımı şeklinde olduğu gibi girdi bazında yapılan destekler mali transferler (sübvansiyonları) ve diğer desteklerdir. 24 Ocak 1980 kararları ile ekonominin liberalleşme yoluna girmesi ile birlikte 1980 öncesi özellik le fiyat desteği kapsamında çok sayıda ürün olmasına rağmen serbest piyasa düzenine geçiş tedbirleri kapsamında fiyat desteği kapsamında ürün sayısı azalmıştır. Çeşitli dönemlerde değişse de girdi sübvansiyonları gübre, tohumluk, yem, tarımsal ilaç, sulama ve benzer şekilde uygulanmaya devam etmiştir. Ürün bazında verilen süt ve et teşvik primi gibi ürün sübvansiyonları hayvancılık sektöründe kesintili olarak da olsa uygulanmıştır. Destekleme politikalarının hedeflenen amaçları gerçekleştirmemesi mali açıdan kamu finansman dengesi üzerine olumsuz etkileri dolayısıyla sonraki dönemlerde doğrudan gelir desteği gibi uygulamaların gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu çalışmada son dönem tarım politikalarında son gelişmeler incelenmiştir.

2. MEVCUT DURUM

Tarım sektörü istihdama katkısı ve milli gelir içindeki payı itibariyle önemini korumaktadır. Destekleme politikalarının zaman içinde esasen tarımsal nüfusu azaltıcı ve tarımı modernleştirici bir politika aracı olarak kullanılmak yerine, tarımsal nüfusu kırsal alana ve toprağa bağlama aracı olarak kullanılması, verimlilik, tarımsal işletmelerde küçük ölçek sorunu ve arazide çok parçalı olması gibi sorunların çözümünü erteleyici rol oynamıştır (Acar ve Bulut, 2009). Cumhuriyet’in ilanından 1990’lı yıllara kadar uygulanan destekleme politikalarının daha çok koruyucu, destekleyici ve müdahaleci nitelikte olmuştur (Acar, 2006).

Yıllar itibarıyla Türkiye Gayri Safi Milli Hasıla (GSYH)’nın sektörel dağılımında sınırlı değişiklikler göstermiş olup, en çok katkının hizmet sektöründen olduğu görülmektedir. Tarım sektörünün Türkiye GSYH’deki payı yıllar itibarıyla çoğunlukla gerileme trendinde olup, 2022 yılında tarım sektörü Türkiye GSYH’sının %5,8’ini oluşturmaktadır. Türkiye bu tarım GSYH oranı ile dünya ortalamasının üzerinde olup orta ve yüksek gelir grubu ortalamasına yakınsamakla birlikte dünyada sekizinci büyük tarımsal GSYH’ye sahiptir (TBB, 2023).

Tarımın payı milli gelir içinde 2002 yılında 37 milyar TL iken 2019 yılsonu itibariyle 275 milyar TL’ye yükselmiştir. Toplam istihdam içerisindeki tarımsal istihdamın payı azalış göstermektedir. 2002 yılında 6,8 milyar dolar olan tarım ve gıda ürünleri toplam dış ticareti 2019 yılında 31,4 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca, tarım ve gıda ürünleri toplam ihracatı toplam ithalat seviyesinin üzerinde seyretmektedir. Toplam tarımsal destek ödemeleri 2002-2020 döneminde artış göstermiştir. Destekler 2020 yılında önceki yıla göre yüzde 29 artarak 21,97

milyar TL olmuştur. Bu dönemde yapılan yatırımlarla birlikte 2019 yılında 53.000 hektar alan sulamaya açılmıştır. 2002 yılında 41,9 milyon baş olan toplam hayvan varlığı (sığır, manda, koyun ve keçi) 2019 yılında 66,4 milyon başa yükselmiştir. 2002 yılında 764 bin ton olan toplam kırmızı et üretimi 2019 yılında 1,2 milyon tona, yine 2002 yılında 8,4 milyon ton olan toplam süt üretimi 2019 yılında 23 milyon tona ulaşmıştır (SBB,2023).

3. TARIM POLİTİKALARINDA DEĞİŞİM

Tüm dünyada ve özellikle ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde tarım politikaları ve dolayısıyla tarımsal destekler, tarımsal üretim kaynaklarının tarımda kalması için tarımsal kesimin gelirlerinin artırılmasını, aile işletmelerinin sürdürülebilir gelir elde ederek ayakta kalabilmesi için desteklenmesini ve toplumun gıda güvencesini ve güvenliğini sağlamayı amaçlar. Tarım sektörünün yukarıda saydığımız özellikleri genel olarak ekonomilerin gelişmişlik seviyesinden tamamen bağımsız olup, her ekonomide geçerli olan özelliklerdir. Yine tarımsal ürünlerde talebin fiyat esnekliğinin ve gelir esnekliğinin düşük, üretimde risk ve belirsizlik gibi unsurların fazla olması, tarımın evrensel özelliklerine verilebilecek diğer örneklerdendir. Bu noktada öne çıkan husus ise, ekonomik gelişmişlik düzeyine bağımlı olan ve her ekonomide farklılık gösteren tarımsal nüfus, verimlilik ve işletmelerin durumu gibi unsurlardır (Kazgan, 2003).

Türkiye’de tarımın önemi üretim ve istihdam içindeki payı görece olarak azalsa da önemini korumaktadır. Fakat politikaların dağınık ve birçok kurum tarafından yürütülmesi bu alandaki sorunlara kalıcı çözümler üretilmesini sınırlamıştır. Tarım politikası da para ve maliye politikası gibi iktisat politikasının bir uygulama alanıdır.

Tarımsal kesimin hayat standardını yükseltmek ve tarımsal üretimi geliştirmek, tarımsal üretimi kamu kesiminin yararına düzenlemek, kırdaki yaşayan toplumun refahını yükseltmek ve tüketicileri aşırı fiyat dalgalanmalarından korumak amacıyla uygulanan kamu önlemlerinden oluşmaktadır. Ülkemizde ise tarım sektörü planlı dönem (1961) öncesi ve planlı dönemin başlangıcından 1980 yılına kadar genellikle devlet eliyle korunmuş ve desteklenmiştir. Gıda arzının yetersiz veya fazla olduğu dönemlerde devlet piyasalara müdahale ederek tüketicileri ve üreticileri korumuştur. Libelleşme süreci (24 Ocak 1980) ile birlikte tarımın sektörünün gelişmesinde ve yönlendirilmesinde etkili olan kuruluşların özelleştirilmesi gündeme gelmiş ve ülkede uygulanan tarım politikaları Avrupa Birliği gibi tarımda ileri ülkelerin tarım politikalarına benzer düzenlemeler geçirmiştir. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası mali kuruluşların küresel düzenlemeleri de Türk tarımında bazı taahhütlerin bulunmasına yol açmıştır. Nitekim 2000 li yıllardan DTÖ ye karşı yükümlülükler artmıştır. İhracat sübvansiyonları ile ilgili olarak, Türkiye’nin, 1986-1990 yıllarında, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) ve vergi iadesi yoluyla veya 1991-1992 yıllarında bütçe yoluyla tarım ürünleri dış ticaretine uyguladığı sübvansiyonların ortalama değeri üzerinden indirim yapılması öngörülmüştür (Ertuğrul, 2003). Türkiye’de ise 2000’lerden sonra tarım politikaları araçlarında birtakım değişiklikler yapılmış, dolayısıyla ve bu değişikliklerin beraberinde getirdiği uygulamalar tarımda da bir dizi değişikliğe sebep olmuştur (Sayın, 2015).

Uygulanan tarım politikaları, ülkelerin ekonomisine ve tarım sektörünün problemlerinin çözümüne yönelik olmaktadır. Böylelikle tarımsal destekleme politikalarında belirleyiciler ülkelere göre farklılaşabilmektedir (Doğan ve Gürler, 2015). Kırsal kalkınma politikalarında da değişikliklere gidilmiştir. Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları 2000’li yıllardan itibaren yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Özellikle IPARD programı ile bu sürecin geliştirildiğini görmekteyiz. AB, aday ve potansiyel aday ülkelere adaylık sürecinde destek olmak amacıyla, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı’nı oluşturmuştur. Aday ülke konumunda olan Türkiye, IPA’nın V. Bileşeni’nden (Kırsal Kalkınma) faydalanmak amacıyla, IPARD Programı’nı hazırlamıştır. Bu program, Avrupa Komisyonu tarafından 25 Şubat 2008 tarihinde, Türkiye’deki Yüksek Planlama Kurulu tarafından da 30 Aralık 2009 tarihinde onaylanmıştır. IPARD uygulama yapıları olarak; Tarım ve Orman Bakanlığı, yönetim otoritesi olarak; Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) da IPARD ajansı olarak belirlenmiştir.

2007-2013 yılları için hazırlanan IPARD Programı’na ilişkin uygulamalar, 29 Ağustos 2011 tarih ve C(2011)/6079 sayılı Avrupa Komisyonu kararı ile yetki devri verilmesinin ardından başlamıştır. 2012 yılı sonuna kadar yirmi ilde devam eden uygulamalar, Avrupa Komisyonu’nun 25 Temmuz 2013 tarihli yetki devri kararı ile 42 ile yaygınlaştırılmıştır. (Tarım Bakanlığı, 2023). Bu amaçla kırsal kalkınma alanında politikalar yürütülmeye başlanmış, kırsalda tarım sanayi entegrasyonunu güçlendirmeye dönük projeye dayalı kırsal kalkınma modeli yaygınlaşmıştır. Bu yaklaşımın temel sebebi tarımsal sübvansiyonların niteliğinin değişmesi, tarımsal destek araçlarındaki çeşitlenme, kırsal alana ve tarıma verilen çok işlevlik, bölgesel politikadaki kurumsallaşma ile AB uyum sürecinin de olumlu etkileridir. Bu doğrultuda, kırsal kalkınma için Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde (2007-2013) Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi ve Kırsal Kalkınma Planı adında ilk defa politika belgeleri yayımlanmıştır (Anonim, 2015).

4.TARIMSAL DESTEKLEME ALANLARI

Ülkemizde tarımsal destekleme politikaları genelde destekleme fiyat politikası ağırlıklı olarak uygulanmaktadır. KİT ve Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB) aracılığıyla yürütülen destekleme alımlarının yanı sıra başta gübre ve tarımsal krediler olmak üzere girdilere yönelik sübvansiyonlar da uygulanmaktadır (Yükseler,1999).

Türkiye’de uygulanan destekleme politikaları yakından incelendiğinde özellikle planlı dönemin başladığı 1960 lı yıllardan itibaren pazar fiyat desteğinin ağırlıklı olarak kullanıldığını ancak istenilen düzeyde başarı sağlanamadığı için yeni destekleme yöntemlerinin devreye sokulduğunu görmekteyiz. 2001 yılı ekonomik krizi ile birlikte yeni reformlarla yeni bir destekleme politikası anlayışı geliştirilmiştir. Tarımsal destekleri: alan bazlı, fark ödemesi, hayvancılık, kırsal kalkınma, tarımsal sigorta ve diğer tarımsal amaçlı ve telafi edici destekler şeklinde altı başlık altında sınıflandırılabilir.

4.1. Alan Bazlı Destekler

Bitkisel Üretim Destekleri, alan bazlı ve fark ödemesi destekleri şeklinde temelde iki başlık altında toplanmaktadır. Alan bazlı desteklerden mazot, gübre, yem bitkileri, sertifikalı tohumluk kullanımı ve fındık alan bazlı gelir destekleri ile fark ödemesi desteklerinin tamamı sadece

havzalar için belirlenen bitkilerin ekildiği alanlara verilmektedir. Buna göre, Çiftçi Kayıt Sistemine dahil çiftçilere Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli kapsamında, dekar başına buğday, arpa, çavdar, yulaf için 103 lirası mazot ve 46 lirası gübre olmak üzere toplam 149 lira, çeltik için 250 lirası mazot, 21 lirası gübre olmak üzere toplam 271 lira, fındık, kuru soğan, yaş çay, zeytin, şeker pancarı için 86 lirası mazot, 21 lirası gübre olmak üzere toplam 107 lira, kuru fasulye, mercimek, nohut, aspir için 103 lirası mazot, 21 lirası gübre olmak üzere toplam 124 lira, kütlü pamuk için 345 lirası mazot, 21 lirası gübre olmak üzere toplam 366 lira, patates, soya için 172 lirası mazot, 21 lirası gübre olmak üzere toplam 193 lira, yağlık ayçiçeği, kolza (kanola) için 121 lirası mazot, 21 lirası gübre olmak üzere toplam 142 lira, yem bitkileri için 94 lirası mazot, 21 lirası gübre olmak üzere toplam 115 lira, diğer ürünler için 86 lirası mazot, 21 lirası gübre olmak üzere toplam 107 lira destek verilecek. Nadas için de dekar başına 40 liralık mazot desteği sağlanmaktadır. Orman Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş Toprak Analiz laboratuvarlarına asgari 50 dekar ve üzeri arazilerde, her 50 dekar araziye kadar bir analiz için 50 lira destek ödemesi yapılmaktadır (RG, 2023).

4.2.Fark Ödeme Destekler

Fark ve prim ödemeleri, dane mısır, zeytinyağı, yaş çay, yağlı tohumlu bitkiler, hububat ve bakliyat grubu desteklerden oluşmaktadır. Ürün bazında ise kütlü pamuk, yağlık ayçiçeği, soya fasulyesi, kanola, aspir, dane mısır, zeytinyağı, çay, buğday, çeltik, diğer hububatlar, kuru fasulye, mercimek ve nohut olmak üzere toplam 17 ürüne prim desteği verilmektedir.

4.3.Hayvancılık Destekleri

Besicilik işletmeleri hariç Türkiye büyükbaş hayvancılığında kadim hayvancılık kültürü ve yapısı itibarıyla gelirini kasaplık, damızlık ve kurbanlık şeklinde canlı hayvan ve süt satışlarından elde eden kombine bir üretim hâkimdir. Bu yapıdaki hayvancılıkta canlı hayvan ile süt satışlarından kazanılan gelir yapılan hesaplamalara göre başa baş gitmektedir. Bir kısım eksiklere rağmen canlı hayvan satışında hedeflenen gelirin hemen hemen tamamı elde edilirken süt satışından sağlanması gereken gelirin istenen düzeyde temin edilememesi, süt üretiminde soğuk zincirin yaygın olmadığı bölgelerde büyükbaş hayvancılığın kârlılığını engellemektedir (Güven ve Yavuz, 2016).

2023 Eylül ayı itibarıyla hayvancılık alanında, programlı aşuları tamamlanmış, bu sene 4 ay ve üzeri yaştaki buzağular için hayvan başına 750 lira, ilk buzağılama yaşı en fazla 960 gün veya son iki buzağılama arası en fazla 600 gün olan ineklerin buzağuları için de ek 300 lira destek sağlanmaktadır (RG, 2023)

4.4.Telafi Bazlı Destekler

Bu kapsamda, çevre amaçlı tarımsal alanların korunması (ÇATAK), çiftlik muhasebe veri ağı (ÇMVA) katılım desteği, tarımsal yayım ve danışmanlık desteği, sertifikalı tohum kullanım/üretim ve sertifikalı fidan kullanım/üretim desteği, AR-GE desteği, lisanslı depo işletmelerine kira destekleme ödemesi, tarımsal sulama elektrik desteği verilmektedir.

4.5.Kırsal Kalkınma Destekleri

Türkiye’de hükümetler, kırsal kalkınmaya iki şekilde katkıda bulunmaktadır. Birincisi, merkezi yönetim bütçesinden sağlanan kaynaklarla kırsal kesime yapılan yatırımlar ve sağlanan

hizmetler şeklindedir. Kamunun kırsal kesimdeki köy ve mahalle nüfusuna doğrudan sunduğu enerji, sağlık, eğitim, ulaştırma, içme suyu, atık depolama, haberleşme, bilişim ve posta gibi hizmetlerle birlikte yakın veya komşu merkezi yerleşimler üzerinden dolaylı olarak sunduğu sosyal güvenlik, sosyal yardım, bankacılık, vergi, adalet, güvenlik, itfaiye, turizm, imar ve konut hizmetleri mevcuttur. İkincisi ise projeli kırsal kalkınma desteği ve mali destek programlarına hibe veya kredi sağlamasıdır.

SONUÇ

Tarımsal destekleme politikalarının küresel gelişmelere paralel olarak yeniden incelenip, beş yıllık kalkınma planlarında vurgulanan amaçların da gerçekleştirilmesi amacıyla güncellenmesi gerekir. Tarımsal desteklerin doğrudan üreticiye yapılırken ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesi daha etkin bir Doğrudan Gelir Desteği uygulaması geliştirilmelidir. Devlet destekleme alımlarını belirlerken kapsamı genişletilmemeli, TSKB kendi nam ve hesaplarına alacakları ürün fiyat ve alım miktarlarını belirlemekte serbest bırakılmalıdır.

Girdi maliyetlerinin yüksek olması rekabet gücünü azaltmaktadır. İlaç, mazot, gübre, elektrik gibi mali unsurların dünya genelindeki fiyatları üzerinde seyretmesi tarımsal yayım faaliyetinin düşük olması eğitim faaliyetlerinin düşük olması tarımsal üretimi düşürmektedir. Eğitim sorunu Tarımsal Üretimde Verim ve Kalitenin Düşük Olması Azalan Verim Kanununun çalışması aşırı istihdam ve gizli işsizlik tarım arazilerinin dağınık ve parçalı olması toplulaştırma yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Tarım politikalarının belirlenmesinde uluslararası rekabet sağlayacak girdi desteklerinin artırılması ve üreticilerin fiyat rekabeti yapabilecek bir maliyet yapısına kavuşturulması gerekir. Dış ticaret politikaları belirlenirken ithalattan yüksek vergi ve koruma araçlarıyla korunması ve ihracat yapan tarımsal işletmelere ihracat desteği yatırım ve kalkınma bankaları aracılığıyla gerçekleştirilmelidir. Toprak reformu ve toplulaştırma ve tarımsal arazilerin imara açılması engellenmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar, Mustafa (2006) DTÖ ve AB Işığında Türk Tarımının Geleceği, Ankara: Orion Yayınevi.
- Ertuğrul, C. (2003). Tarım Ürünleri Dış Ticaretinde Korumacılık ve Dünya Ticaret Örgütü. Tarım ve Mühendislik Dergisi, 66-67, 80-94
- Doğan, H., ve Gürler, A. 2015. Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli Kapsamında Yeşilirmak Tarım Havzasında Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin Arz Duyarlılığı. Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 25(3), 231-243.
- Güven, O., Yavuz, F., 2016. Büyükbaş Hayvancılık Sektöründe Süt Gelirini Belirleyen Unsurlarının Analizi, Türkiye XIII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 12-14 Eylül, 2016, Kahramanmaraş
- Kazgan, Gülten (2003) Tarım ve Gelişme, 5. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sayın, C., Gülçubuk, B., Bozoğlu, M., Koçak, A., Özalp, A., İlbasmış, O. S. E., ve Ceylan, M. 2015. Türkiye’de Tarımsal Yapıda Değişim ve İzlenen Politikalar. Türkiye Ziraat Mühendisliği 8. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-1, 9.

Tarım Şurası (2008) Tarımsal Destekleme Politikaları Grubu Çalışma Belgesi, Tarım Şurası, Ankara.
Türkiye Bankalar Birliği, Tarım Sektörü Raporu Haziran 2023, İstanbul. Resmi Gazete, (14.06.2023)

HÂLİT ZİYA'NIN ROMANLARINDA ACININ SÜREĞENLİĞİ VE TRAJİK SON*

Doç. Dr. Ürün ŞEN SÖNMEZ

İstanbul Arel Üniversitesi

İstanbul, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-0893-3628

urunsonmez@arel.edu.tr

Erva AYDIN

İstanbul Arel Üniversitesi

İstanbul, Türkiye

ORCID ID: 0009-0006-7697-1278

ervaaydin21@istanbularel.edu.tr

ÖZET

Hâlîti Ziya, Türk Edebiyatında roman türünün olgunluk devrini başlatan isim olarak kabul edilir. Yazarın romanları, tematik bütünlük ve teknik açıdan kendisinden önceki örneklerden önemli farklar gösterir. Bunun önemli yansımalarından biri, yazarın ahlakçı bir tutumu benimsememesi ve metni yazar kimliği ile araya girerek, dersler vererek yönlendirmemesidir. Bu sebeple Hâlîti Ziya'nın romanlarında karakterler kurmaca dünya içerisinde daha derinlikli ve gerçekçi biçimlenirler. Yazarın benimsediği edebî tutum, dâhil olduğu Servet-i Fünûn topluluğunun ilkeleri, bağlı olduğu sanat ilkeleri ve akımları ile de ilişkili olarak bu karakterlerin en belirgin özellikleri arasında acı çeken kişiler olmaları gelir. Mezkûr romanlardaki karakterler olay örgüsü boyunca süregelen bir acı yaşarlar ve romanlar istisnasız şekilde trajik sonlarla nihayete erer. Acının süregelenliği tüm romanlarda ortak olmakla beraber karakterlerin acıları, acılarının kaynakları, acı karşısındaki tavırları, acılarını yaşama biçimleri de daha detaylı tasnifler yapmayı olanaklı kılan benzerlikler taşır. Her durumda acı ve acının süregelenliği Hâlîti Ziya'nın roman karakterlerinin ayrılmaz bir hususiyetidir. Bu çalışmada, Hâlîti Ziya'nın *Sefile*, *Nemide*, *Bir Ölüniün Defteri*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu*, *Kırık Hayatlar*, *Nesli Ahir* adlı romanları, karakterlerin acılarının süregelenliği ve metinlerin trajik sonları tespit ve tasnif edilerek çözümlenmekte ve Halit Ziya'nın romanlarında süregelen acının karakter kurgusunun, trajik sonuna olay örgüsünün belirleyici unsurlarından oldukları ortaya koyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk romanı, Servet-i Fünûn, Hâlîti Ziya, Acı, Trajik son.

* Bu çalışma, İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programında hazırlanmakta olan aynı adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

CONSTANT PAIN AND TRAGIC ENDINGS IN HALID ZIYA'S NOVELS**

**Assoc. Prof. Dr. Ürün ŞEN SÖNMEZ
Erva AYDIN**

ABSTRACT

Hâlî Ziya is considered to be the name that started the maturity period of the novel genre in Turkish Literature. The author's novels have significant differences from previous examples in terms of thematic integrity and technique. One of the important portrayals of this is that the author does not adopt a moralistic attitude and does not direct the text by intervening or giving lessons with his author identity. For this reason, in Halid Ziya's novels, the characters are shaped more deeply and realistically within the fictional world. Among the most distinctive features of these characters, in relation to the author's literary attitude which reflects the principles of the Servet-i Fünûn community which he belongs to, and the artistic principles and movements he is affiliated with, are that they are suffering people. The characters in the aforementioned novels experience constant pain throughout the plot, and the novels invariably end with tragic endings. Although the continuity of pain is common in all novels, the pain of the characters, the sources of their pain, their attitudes towards pain, and the way they experience their pain also bear similarities that make it possible to make more detailed classifications. In any case, pain and its continuity are inseparable characteristics of Halid Ziya's novel characters. In this study, Hâlî Ziya's novels *Sefîle*, *Nemide*, *Bir Ölü'nün Defteri*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu*, *Kırık Hayatlar*, *Nesl-i Ahir* are analyzed by identifying and classifying the continuity of the characters' pain and the tragic endings of the texts. Halid Ziya's novels, it is revealed that chronic pain is one of the determining elements of character fiction and tragic ending is one of the determining elements of the plot.

Keyword: Turkish novel, Servet-i Fünûn, Hâlî Ziya, pain, tragic ending.

** This study was produced from the master's thesis of the same name, which is being prepared at Istanbul Arel University Graduate Education Institute Turkish Language and Literature Master's Program with Thesis.

GİRİŞ

Bu çalışma, Hâlid Ziya Uşaklıgil'in sekiz romanı (*Sefile, Nemide, Bir Ölüünün Defteri, Ferdi ve Şürekâsı, Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar, Nesl-i Ahir*) üzerinden "süreğen acı ve trajik son" temalarını konu edinmiştir. Yazarın eserlerinde kendine ait izler bırakması sebebiyle romanları, karakterleri ve temayı olay örgüsü üzerinde değerlendirmeden önce Hâlid Ziya'nın hayatı araştırılmıştır. Fakat çalışmada, odaktan uzaklaşmaması adına yazarın hayatından yalnızca metinlerini etkileyen belli bölümlere yer verilmiştir.

Hâlid Ziya, aslen Uşaklı bir aileye mensuptur. Uşaklıgil'in babası Hacı Halil Efendi'dir. Annesi hakkında ise pek bir bilgi bulunmamaktadır. Yazar, varlıklı bir ailenin çocuğudur; tüm çocukluğunu büyük evlerde geçirmiş, dadılarla büyümüştür. Romanlarında sıklıkla yer alan yalı ve benzeri büyük evlerin kendi hayatından esinlendiği söylenebilir.

Hâlid Ziya, romanlarında genellikle Avrupalı kimliklerin hayatlarına yer vermiştir. Romanlarında aşk öncelikli kılınmıştır. Yazar, türlü aşk serüvenleri içinde karakterler inşa etmiştir. Yazarın yalnız doğup büyüdüğü evler değil, içinde bulunduğu devir, kaybettiği sevdikleri, arka planda devamlı süren savaş ve beraberinde gelen zor koşullar da metinlerine sirayet etmiştir.

Hâlid Ziya'nın kendi yaşamındaki acılardan biri 1888 yılında annesini kaybetmesidir. Daha sonra yaptığı evlilikten dünyaya gelen altı çocuğundan dördünün ölümüne şahit olur. Vedide, Sadun ve Güzin adlı çocuklarını küçük yaşta hastalıktan kaybeder. Oğlu Vedat ise otuz üç yaşındayken intihar eder. Hâlid Ziya hem anne hem evlat acısını görmüş bir yazardır. Ve romanlarındaki ölüm, anne kaybı, evlat kaybı gibi temaların kendi yaşamıyla alakası olduğu görülmektedir. Öyle ki kaleme aldığı romanların çoğunda anne karakterler hakkında fazla detay bulunmaz ve birçoğu hikâyenin başlarında ölür.

Ölüm acılarının yanı sıra Hâlid Ziya yaşamının belli dönemlerinde maddi sıkıntılar çekmiş, yetişkin bireyken birçok seyahate çıkmış ve bu durumlar da incelenen roman karakterlerinin tasarımında etkili olmuştur.

Yazarın romanlarında karamsar bir tema oluşturmasının sebeplerinden biri de sansürdür. Servet-i Fünûn devrinde gelen sansür sebebiyle yazarlar özgürlükleri elinden alınmış hissine kapılmışlardır. Yazarlar, sosyal-politik meseleleri kaleme alamadıkça bireye ve bireyin iç dünyasına dönmüş ve kısıtlandıklarına dair inançları sebebiyle de hayal-hakikat çatışması yaşamışlardır. Bu çatışma onları hakikatin acı yüzü ile tanıştırmış ve buhranlı bir havaya sebep olmuştur. Melankoli ve birçok ruhsal bunalım metinlere yansımış ve kurgulanan hikâyelerde kendisini hissettirmiştir.

1. ACIYA BAKIŞ AÇISI

Acı, bir duygudur ve kişiselleşir. Her bireyde farklı yansımalar oluşturur ve her bireyin duyguları karşılaşması birbirinden farklıdır. Öncelikli olarak Hâlid Ziya'nın acıya olan bakış açısından hareketle roman karakterlerinin acıyla olan bağı irdelenmiştir.

Byung-Chul Han'ın *Palyatif Toplum* çalışması ile acı kavramının kişiler, toplumlar ve devirlere göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Acı; insan kimliği üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle bazı devirler ve bazı toplumlarda algılayış biçimi değişiklik

göstermektedir. Bu duygu hakkında bazı insanlar muhakkak kaçınılması ve yerine mutlak mutluluğun getirilmesi gerektiğine inanır. Bir tarafta ise acının tecrübeleri beraberinde getiren, insanda güç sahibi olmayı kolaylaştıran bir duygu olduğuna inanılmaktadır. Ortadaki zihniyet dönüşümü bir yana bu algılayış biçimindeki farklılık insanlar arasındaki farkı ortaya koymakta ve direnç meselesini ön plana çıkarmaktadır.

Acı, sanatın birçok dalına da malzeme olabildiği için edebiyatta, romanlarda da yer bulmuştur. Buradan hareketle Hâlid Ziya'nın romanları incelendiğinde yoğun bir acı duygusuna rastlanılmaktadır. Karakterlerin hikâyesinin başladığı noktadan bitişe değin türlü sebeplerle acı çektikleri görülmüş ve bu acının gelip geçici olmaması sebebiyle “süreğen” başlığı altında incelenmiştir. Karakterler aralarında benzer ve farklı acılar çekmektedir. Fakat burada esas mühim olan husus acıların benzerliği değil karakterlerin bu acıları nasıl deneyimlediğidir.

Hâlid Ziya, kaleme aldığı hikâyenin öznesini birçok sebebin altında acı çeken kimseler olarak kurgulamıştır. Burada karakterlerin acıya yön verecek ve bu acıyı değiştirebilecek gücü kendilerinde bulamadıkları görülür. Fakat tüm süreç boyunca acıyı kaldıracabiliyor olmaları dikkat çekmektedir. Annesizlik, evlat-kardeş kaybı, ruhsal bunalımlar, fiziksel hastalıklar, işsizlik-maddi kaygı gibi problemlerin arasında acı çeken karakterlerin kimisinin acılardan zevk almaya başladığı bile görülür.

Romanların yalnız ana karakterleri değil, yan karakterlerinde de süreğen acı çekenler vardır. *Aşk-ı Memnu*'nun Beşir'i, *Mai ve Siyah*'ın İkbâl'i *Kırık Hayatlar*'ın Leyla'sı arka planda devamlı acı çeken fakat daha çok ana karakterin acısını körükleyen rollerde bulunmaktadır. Kurgulanan hikâyenin her açısında acı duygusuna rastlanıldığı görülür. Ve bu noktada yazarın bu duyguyu kaçınmak yerine yüzleşmesi, ondan beslenilmesi gereken bir duygu olarak gördüğü söylenebilir.

2. ROMANLARDA ACI ÜZERİNE BULGULAR

Roman karakterlerinde acının evvela psikolojik sebeplere dayandığı zaman içinde bu durumun fiziksel hastalıklara dönüştüğü görülmektedir. Özellikle fizyolojik hastalığa yakalananların romanın nihayetinde trajik bir sonla sonlandığı görülmüştür.

Hikâyenin başında yahut büyük bir bölümünde hasta olan karakterler, şekillenen diğer karakterlere oranla daha hassas ve daha kırılğan bir bünyeye sahiptir. Acı tecrübeleri sonucunda ise “ince hastalıklar” başta olmak üzere onları trajik sona hazırlayan ateşli ve yorucu hastalıklara kapılırlar.

Romanlarda “annesizlik” acı basamaklarından biridir. Özellikle ilk romanlarda daha sık görülen annesizlik teması son roman olan *Nesli Ahir* de dahi okurun karşısına çıkmaktadır.

Romanlarda hem biyolojik olarak hem de manevi olarak annesini kaybeden, anne sevgisinden mahrum kalan karakterler vardır. *Sefile*'de Mazlume, *Nemide*'de Nemide, *Ferdi ve Şürekâsı*'nda Saniha ile Hacer, *Aşk-ı Memnu*'da Nihal annelerini gerçek anlamda kaybeden karakterlerdir. İçlerinden bazıları annesinin bizzat ölüm sahnesine şahit olurken bazıları doğum esnasında öksüz kalmışlardır.

Annesi var iken ilgisinden mahrum kalan karakterler arasında ise *Aşk-ı Memnu*'nun Bihter'i ve *Sefile*'nin İkbâl'i yer alır. Tüm karakterler ve hadiseler değerlendirilirken annelerin içinde bulunduğu durum ve onların çektiği acılar da göz önünde bulundurulmuştur. Fakat yazar onların acısına derinlik kazandırmamaktadır.

Acı duygusunun ön planda olduğu en hacimli bölümleri oluşturan tema aşktır. Aşk üçgenlerine sıklıkla rastlanılan romanlarda aldatma-aldatılma, terk etme, aşkına karşılık bulamama gibi konular içinde karakterlerin acı çektiği gözlemlenmiştir.

Sefile'de İkbâl, Mazlûme, İhsan arasında; *Nemide*'de Nemide, Nahit, Nail arasında; *Bir Ölüünün Defteri*'nde Osman Vecdi, Hüsâm, Nigar arasında; *Ferdi ve Şürekâsı*'nda Saniha-Hacer-İsmail Tayfûr arasında; *Aşk-ı Memnu*'da Bihter, Nihal, Behlül arasında; *Kırık Hayatlar*'da Vedide, Neyyir, Ömer Behiç arasında aşk teması incelenmiş ve her birinde aşkın olumlanan bir duygu olmaktan çok acıya sebep olan bir duygu olarak yer aldığı görülmüştür.

Kaçış teması bağlamında Servet-i Fünûn devrinin de etkileriyle hayal-hakikat çatışmaları gözlenmiş ve birbirinden ayrı hikâyelere sahip karakterlerin kaçış arzuları ele alınmıştır.

Ahmet Cemil (*Mai ve Siyah*) ve İsmail Tayfûr (*Ferdi ve Şürekâsı*) hakikatler sebebiyle hayallerinden vazgeçerek geçim derdine düşen karakterler olarak aynı başlık altında değerlendirilmektedir. Saniha (*Ferdi ve Şürekâsı*), Nemide (*Nemide*) ve Osman Vecdi (*Bir Ölüünün Defteri*) kendi aşklarından vazgeçerek yanı başında gerçekleşen evliliğe yardımcı olan karakterler olarak aynı başlık altında değerlendirilmektedir. Bihter (*Aşk-ı Memnu*) ve Ömer Behiç (*Kırık Hayatlar*) ev ve yuva arzularının hayal kırıklığına uğraması ve eşlerine ihanet ediyor olmaları sebebiyle aynı başlık altında değerlendirilmektedir. Süleyman Nüzhet ve İrfân (*Nesl-i Ahir*) içinde yaşadıkları memlekete dair hayalleri gerçekleştiremediği ve Mazlûme, İkbâl, İhsan (*Sefile*) da kendi evlerinin, içine sürüklendikleri hayatlarının gerçeklerinden kaçamadıkları için aynı başlık altında değerlendirilmektedir.

Annesizlik, geçim sıkıntısı, sürekli kaygıya-hiddet ve hayal-hakikat çatışmalarına karşı süregelen acı çeken karakterler özellikle aşk tecrübesi ile nihayetinde kurtulamayacakları hastalıklara yakalanır. Hemen tüm romanlar trajik sonla biterken birçoğu bu hastalığa yenik düşen karakterlerin ölümüyle son bulur. Nemide (*Nemide*), Osman Vecdi (*Bir Ölüünün Defteri*) hastalıktan ölür. Bihter (*Aşk-ı Memnu*) ve İrfân (*Nesl-i Ahir*) intihar eder. Hacer (*Ferdi ve Şürekâsı*) bir cinayet girişiminde bulunurken İhsan (*Sefile*) gerçek bir cinayet sebebiyle ölür. İkbâl (*Mai ve Siyah*) kocasının şiddeti sonucu can verip bir nevi cinayet ile trajik sona sahne olurken aynı romanda Ahmet Cemil daima kaçtığı gerçeklerle yüzleşerek manevi olarak intihar eder. Onun gibi ölmeyen fakat ruhsal anlamda çöküş yaşadığı açıkça görülen Vedide (*Kırık Hayatlar*) de hayattan vazgeçen tavrı ile trajik bir sona sahne olur.

SONUÇ

Hâlid Ziya'nın sekiz romanında da birbirinden farklı hayat hikâyelerine sahip karakterler vardır. Fakat onları bağlayan en büyük unsur "acı" ile beraber "trajik son" temasıdır. Bu sebeple yazarın romanlarında bu duygunun ve trajik sonların yoğunluğu görülmüş ve incelenmiştir. Romanlarda tespit edilen acılar gelip geçici olmadığı için "süreğen" başlığı ile değerlendirilmiş ve

acılar karakterlerin deneyimlerine göre belirlenmiştir. Nihayetinde süregelen acı çeken karakterler ya hastalığa yenik düşerek, ya intihar ederek ya da cinayete kurban giderek ölmektedir. Ölmeyen karakterlerin ise ruhsal bir bunalımın içinde yaşamlarına devam ettikleri görüldüğünden romanların trajik sonlarla bittiği iddia edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S. (2004). Duyguların Kültürel Politikası. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Boym, S. (2020). Tırnak İçinde Ölüm. İstanbul: Metis Yayınları.
- Burton, R. (2016). Melankolinin Anatomisi. İstanbul: Aylak Adam Yayınevi.
- Çıkla, S. (2016). Edebiyat ve Hastalık. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Dastur, F. (2017). Ölümle Yüzleşmek-Felsefi Bir Soruşturma. İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Dino, G. (2008). Türk Romanının Doğuşu. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Dowling, C. (2020). Sindrella Kompleksi – Çağdaş Kadında Bağımsızlık Korkusu. İstanbul: Afrika Yayınları.
- Erol, K. (2010). Modern Türk Şiirinde Aşk Ölüm ve İntihar. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Evin, A. (2004). Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Finn, R. (2003). Türk Romanı. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Freud, S. (2019). Yas ve Melankoli. İzmir: Cem Yayınevi.
- Gürbilek, N. (2020). Kör Ayna Kayıp Şark. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Huyugüzel, Ö. (2010). Edebiyatımızın Zirvesindekiler Halit Ziya Uşaklıgil. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Leader, D. (2018). Depresyon yas ve Melankoli. İstanbul: Encore Yayınları.
- Moran, B. (2019). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, R. (2014). Türk Romanında Aşk. Kitabevi Yayınları.
- Parla, J. (2018). Babalar ve Oğullar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayın, Z. (2018). Ölüm Terbiyesi. İstanbul: Metis Yayınları.
- Uşaklıgil, H. (2017). Aşk-ı Memnu. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Uşaklıgil, H. (2005). Bir Ölünün Defteri. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. (2017). Bir Ölünün Defteri. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Uşaklıgil H. (2016). Ferdi ve Şürekâsı. İstanbul: Can Yayınları.
- Uşaklıgil, H. (2018). Hikâye. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uşaklıgil, H. (2016). Kırık Hayatlar. Ankara: Ez-De Yayıncılık.
- Uşaklıgil H. (2018). Mai ve Siyah. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. (2013). Nemide. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil H. (2016). Sefile. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yalom, D. (2017). Güneşe Bakmak Ölümle Yüzleşmek. İstanbul: Pagasus Yayınları.

İKLİM KRİZİNİN SEBEP OLDUĞU İNSAN HAKLARI SORUNLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Füsün ÖZERDEM

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF

Muğla, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-8204-8635

fusunozerdem@mu.edu.tr

ÖZET

İklim değişikliği olgusu küreseldir ancak etkileri çeşitli olup büyük ölçüde tropikal kurak ve yarı kurak alanlar başta olmak üzere çevreye zararlıdır. İklim krizi acil bir küresel sorundur ve bu sorunla mücadele etmek, etkilerini sınırlamak ve gezegeni gelecek nesiller için korumak için yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde ortak eylem gerektirmektedir. İklim krizinin etkisi eşit değildir ve sosyoekonomik durum, coğrafi konum ve kırılganlık gibi çeşitli faktörler nedeniyle belirli gruplar orantısız bir şekilde etkilenmekte olup en çok etkilenen grupların başında marjinalleştirilmiş topluluklar gelmektedir. Farklı ırklardan topluluklar da dahil olmak üzere düşük gelirli ve marjinalleştirilmiş topluluklar genellikle iklim değişikliğinin etkilerinin orantısız yüküyle karşı karşıya kalmaktadırlar (Bose, 2017). Altyapının zayıf olduğu, konutların yetersiz olduğu, sağlık hizmetlerine ve acil durum hizmetlerine sınırlı erişime sahip bölgelerde yaşıyor olmalarından kaynaklı, aşırı hava olaylarına ve çevresel tehlikelere karşı daha savunmasız hale gelmektedirler.

İklim krizi ile insan hakları arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlü bir ilişkidir. Esas olarak fosil yakıtların yakılması ve ormanların yok edilmesi gibi insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazlarının emisyonundan kaynaklanan iklim krizinin çevre üzerinde geniş kapsamlı ve ciddi etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerin insan haklarından yararlanma açısından önemli sonuçları vardır. En temel insan hakkı yaşam hakkı olup iklim değişikliği, kasırga, kuraklık ve sıcak hava dalgaları gibi can ve mal kayıplarına yol açabilecek daha sık ve şiddetli doğal afetlere neden olabilmektedir. İklim değişikliğinin halk sağlığı üzerinde olumsuz etkileri yanında su kaynaklarını ve tarımı da sekteye uğratmaktadır. Yükselen deniz seviyeleri ve aşırı hava olaylarının sıklığının artması, toplulukların yerlerinden edilmesine, evlerini kaybetmelerine ve barınma imkanlarına erişimlerini kaybetmelerine neden olmakta; geçim kaynaklarını bozmakta, ekonomik zorluklara yol açmakta ve potansiyel olarak çalışma hakkını ve yeterli yaşam standardını ihlal edebilmektedir. Doğal afetler ve iklimle ilgili olaylar eğitim sistemlerini de bozarak çocukların ve gençlerin kaliteli eğitime erişimini zorlaştırmaktadır. İklim değişikliğinin etkilerinin yükünü ise çoğunlukla savunmasız ve dışlanmış topluluklar çekmektedir. İklim değişikliğinin yol açtığı yerinden edilme giderek artan bir endişe kaynağı olmaktadır zira evlerini terk etmek zorunda kalan insanlar mülteci olarak yasal korumaya da sahip olamamaktadırlar.

Bu makalede dünyanın birçok yerinde insanların maruz kaldığı haksızlıklardan dolayı haklarının gerektiği gibi uygulanamaması zorluğu varken buna ayrıca iklim krizinin neden olduğu insan hakları sorunları detaylandırılacak ve iklim krizinin etkilerine karşı insan haklarının nasıl korunabileceğine dair öngörüler paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İklim Krizi/Değişikliği, İklim Krizi ile Mücadele, İklim Krizi-İnsan Hakları Bağlantısı

AN OVERVIEW OF HUMAN RIGHTS PROBLEMS CAUSED BY THE CLIMATE CRISIS

Prof. Dr. Fusun ÖZERDEM

ABSTRACT

The phenomenon of climate change is global, but its effects are diverse and largely harmful to the environment, especially in tropical arid and semi-arid areas. The climate crisis is an urgent global issue and requires concerted action at local, national and international levels to tackle it, limit its impacts and protect the planet for future generations. The impact of the climate crisis is unequal, and certain groups are disproportionately affected due to a variety of factors such as socioeconomic status, geographic location and vulnerability. Marginalized communities are among the groups most affected by the climate crisis. Low-income and marginalized communities, including communities of color, often face the disproportionate burden of the impacts of climate change (Bose, 2017). Because they live in areas with poor infrastructure, inadequate housing, and limited access to healthcare and emergency services, they become more vulnerable to extreme weather events and environmental hazards.

The relationship between the climate crisis and human rights is complex and multifaceted. The climate crisis, caused mainly by the emission of greenhouse gases from human activities such as the burning of fossil fuels and deforestation, has far-reaching and serious impacts on the environment. These effects have important consequences for the enjoyment of human rights. The most basic human right is the right to life, and climate change can cause more frequent and severe natural disasters such as hurricanes, droughts and heat waves, which can lead to loss of life and property. In addition to the negative effects of climate change on public health, it also disrupts water resources and agriculture. Rising sea levels and the increasing frequency of extreme weather events are causing communities to be displaced, losing their homes and access to housing; It disrupts livelihoods, causes economic hardship and can potentially violate the right to work and an adequate standard of living. Natural disasters and climate-related events also disrupt education systems, making it difficult for children and young people to access quality education. Vulnerable and marginalized communities often bear the brunt of the effects of climate change. Displacement caused by climate change is a growing concern as people forced to leave their homes do not have legal protection as refugees.

In this article, while it is difficult for people to implement their rights properly due to the injustices they are exposed to in many parts of the world, the human rights problems caused by the climate crisis will be detailed and predictions will be shared about how human rights can be protected against the effects of the climate crisis.

Keywords: Climate Crisis/Change, Fighting the Climate Crisis, Climate Crisis-Human Rights Connection

İNSAN HAKLARINA KISA BİR BAKIŞ

İnsan hakları, milliyetine, etnik kökenine, cinsiyetine, dinine veya diğer özelliklerine bakılmaksızın tüm bireylerin sahip olduğu temel ve doğuştan gelen hak ve özgürlüklerdir. Bu haklar evrensel, devredilemez ve bölünemez olarak kabul edilmekte olup her insan için geçerlidir. İnsan hakları herkes için onur, eşitlik ve adaletin sağlanmasına yönelik bir çerçeve sağlamaktadır. 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi¹ ve 1976 yılında yürürlüğe giren Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi² gibi küresel düzeyde insan haklarının korunmasına yönelik çerçeveyi oluşturan çok sayıda uluslararası anlaşma ve sözleşme bulunmaktadır.

Evrensel insan hakları geçmişleri ne olursa olsun dünya çapındaki tüm insanlar için geçerlidir ve ayrımcılığa uğramadan desteklenmelidir. Yanı sıra insan hakları bireyler tarafından kaybedilemez veya teslim edilemez; bunlar her insanın doğasında bulunmaktadır. İnsan hakları birbiriyle bağlantılı ve birbirine bağımlıdır. Bir hakkın gerçekleşmesi çoğu zaman diğerlerinin gerçekleşmesine bağlıdır. Ayrıca tüm bireyler, ayrımcılığa maruz kalmaksızın, insan haklarından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir ve ırk, renk, cinsiyet, din, uyruk, engellilik, cinsel yönelim veya diğer faktörlere dayalı ayrımcılık yapılmaksızın herkese garanti edilmelidir. İnsan hakları, medeni ve siyasi hakların (örneğin, ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ve oy kullanma hakkı) yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel hakları (örneğin, eğitim, sağlık ve çalışma hakkı) içermekte olup hükümetler ve şirketler gibi diğer aktörler insan haklarına saygı duymak, bunları korumak ve yerine getirmekten sorumludurlar. İnsanlar, yaşamlarını ve topluluklarını etkileyen karar alma süreçlerine katılma hakkına da sahiptirler ve hakları, hukuk sistemlerinin bu hakları koruduğu ve uyguladığı hukukun üstünlüğü yoluyla desteklenir.

İnsan haklarının ortak kategorileri de bulunmakta olup medeni ve siyasi haklar, yaşama, özgürlük ve güvenlik hakları; ifade, din ve toplanma özgürlüğü; adil yargılanma hakkı ve hükümete katılma hakkı sağlarken ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, eğitim, sağlık, beslenme, barınma ve çalışma haklarını kapsamaktadır. Çevre hakları 1970'li yıllarda tanınan haklar olup, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye sahip olma hakkını ve mevcut ve gelecek nesiller için ekosistemleri koruma görevini ele almaktadır. Çevre hakları, çevre koruma bağlamında mevcut insan hakları ve görevlerinin yeniden formüle edilmesini ve genişletilmesini ifade etmektedir (Shelton, 2021). Kadın hakları da cinsiyet eşitliğini vurgulayan haklardır ve ayrımcılığın, kadına yönelik şiddetin ele alınmasına ve fırsat eşitliği ile temsilin desteklenmesine odaklanmaktadır. Eğitim, sağlık ve sömürden korunma hakları da dahil olmak üzere çocukların refahını, korunmasını ve gelişimini sağlamayı amaçlayan çocuk hakları da ayrı kategoride değerlendirilmekte olup yerli halkların benzersiz statüsünü ve kültürel mirasını, kendi kaderlerini tayin etme ve topraklarının ve kaynaklarının korunması haklarını tanıyan yerli halkların hakları da özellikle iklim krizi nedeniyle diğer haklar gibi tehdit altındadır.

¹ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne ulaşmak için bakınız: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (Erişim Tarihi: 08.10.2023)

² Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne ulaşmak için bakınız: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (Erişim Tarihi: 08.10.2023)

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi, adil ve eşitlikçi bir toplumun teşvik edilmesi için gereklidir (Christiano, 2011: 144). Hükümetler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum ve bireyler, insan haklarının desteklenmesi ve savunulmasında hayati roller oynamaktadır. İnsan hakları ihlalleri hukuki sonuçlara, kamuoyunun tepkisine ve uluslararası yaptırımlara yol açabilir (Risse ve Sikkink, 2017); bu da insan haklarına saygı gösterilmesini ve savunulmasını sağlamaya yönelik küresel kararlılığın altını çizmektedir.

İKLİM KRİZİNİN ETKİLERİ

Yaygın olarak iklim değişikliği veya küresel ısınma olarak da adlandırılan iklim krizi, başta atmosfere sera gazı emisyonu salımı olmak üzere insan faaliyetleri nedeniyle dünyanın ortalama sıcaklığının ve hava koşullarının uzun vadeli olarak değişmesini ifade etmektedir. İklim krizi, insanlar tarafından atmosfere salınan gazların sera etkisi yaratması sonucunda dünya yüzeyinde sıcaklığın artması anlamına gelen küresel ısınma ve küresel ısınmaya bağlı olarak, nem, yağış, hava hareketlerinin değişmesi süreci anlamına gelen iklim değişikliğinin ötesinde çok daha ciddi bir süreçtir. İklim krizinin en belirgin yönlerinden biri küresel sıcaklıklardaki artıştır. 2015 Paris Anlaşması, iklim değişikliğinin “insan toplumları ve gezegen için acil ve potansiyel olarak geri döndürülemez bir tehdit” olduğunun küresel düzeyde kabulünü yansıtmaktadır (IPCC, 2018). Dünyanın ortalama yüzey sıcaklığı, artan sera etkisi nedeniyle yükselmekte olup karbon dioksit (CO₂), metan (CH₄) ve nitröz oksit (N₂O) gibi sera gazları (Kweku ve ark., 2017), güneşten gelen ısıyı atmosferde hapsedmekte ve ısınma etkisine yol açmaktadır (Giltrap ve ark., 2010; Latake ve ark., 2015; Houghton, 2005: 18). Esas olarak insan faaliyetlerinden kaynaklı sera gazı emisyonları salımı, tartışmasız bir şekilde küresel ısınmaya neden olmaktadır. İnsan kaynaklı iklim değişikliği ve iklim krizi, enerji kullanımından arazi kullanımına, arazi kullanımından oluşan net sera gazı emisyonlarına, yaşam tarzı ve tüketim kalıpları gibi birçok şeyin sonucu olarak (IPCC, 2023: 42-44) karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca iklim krizi, kasırgalar, kuraklıklar, sıcak hava dalgaları, seller ve kontrol edilemeyen yangınlar dahil olmak üzere aşırı hava olaylarının sıklığı ve şiddetindeki artışla da ilişkilidir. Bu olayların insan toplulukları, ekosistemler ve ekonomiler üzerinde yıkıcı etkileri olabilmektedir (Linnenluecke ve ark., 2012). Michael Grubb 1995 yılında yayımladığı makalesinde sera gazı emisyonlarının sebepleri ve etkilerine ilişkin sorumluluğun dağıtılması ihtiyacının giderek daha şiddetli hale gelmesi nedeniyle, gelecek yüzyılda uluslararası toplumun karşı karşıya kalacağı siyasi zorluğun altını çizmiştir (Grubb, 1995). İklim değişikliği sınırları aşan küresel bir sorundur. Bir ülkenin emisyonları dünyanın diğer yerlerindeki insanların ve ekosistemlerin iklimini ve refahını etkileyebilmektedir. Bu durum, krizin etkin bir şekilde ele alınabilmesi için uluslararası iş birliğini gerektirmektedir.

İklim değişikliği nedeniyle oluşan deniz seviyesi yükselmesi 21. yüzyılın önemli ve maliyet gerektiren sorunlarından bir tanesidir. Isınan iklim, buzulların ve kutuplardaki buzulların erimesine yol açarak deniz seviyelerinin yükselmesine (Nick ve ark., 2013) neden olmakta olup daha yüksek deniz seviyeleri kıyı erozyonuna, kıyı taşkınlarının artmasına ve kıyı topluluklarının yer değiştirmesine kadar gitmektedir. Kıyı bölgelerinde yaşayan popülasyonlar, yükselen deniz

seviyeleri ve artan kıyı su baskını nedeniyle risk altındadırlar. Küresel düzeyde, deniz seviyesinin yükselmesinden etkilenecek olan nüfusun en düşük 88 milyon (Desmet ve ark., 2018) ile en yüksek 1,4 milyar kişi (Neumann ve ark., 2015) olduğu tahmin edilmektedir. Bu topluluklar genellikle savunmasız grupları içermekte olup evlerin ve altyapının kaybı, yerinden edilmeye yol açabilmektedir.

Atmosferdeki artan CO₂ seviyelerinin dünya okyanusları tarafından emilmesi nedeniyle okyanus asitlenmesi (Jewett ve Romanou, 2017) görülmektedir. Bu, deniz yaşamına, özellikle de mercanlar ve bazı plankton türleri gibi kalsiyum karbonat kabuklu veya iskeletli organizmalara zarar verebilmektedir.

İklim değişikliği ekosistemleri bozmakta ve birçok bitki ve hayvan türünün hayatta kalmasını tehdit etmektedir. Sıcaklık ve yağış düzenlerindeki değişiklikler habitatları etkileyebilmekte, göç düzenlerini bozabilmekte ve istilacı türlerin yayılmasına (Rogers ve McCarty, 2000) yol açabilmektedirler. Sıcaklık ve yağıştaki değişiklikler mahsul verimini ve tarım için tatlı su kaynaklarının kullanılabilirliğini de etkilemekte olup bu durum özellikle hassas bölgelerde gıda güvensizliğine ve ekonomik zorluklara (Downing ve ark., 1996) yol açmaktadır.

İklim değişikliğinin insan sağlığı üzerinde, ısıya bağlı hastalıklar, vektör kaynaklı hastalıkların bulaşmasında artış, hava kirliliğine bağlı solunum sorunları ve iklimle bağlantılı afetler ve yerinden edilmeye bağlı ruh sağlığı sorunları da (Cianconi ve ark., 2020: 5-10) dahil olmak üzere çeşitli doğrudan ve dolaylı etkileri bulunmaktadır.

İklim krizi, mevcut sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri daha da kötüleştirebilmektedir. Ayers ve Huq, savunmasız toplulukların genellikle iklim etkilerinin yükünü taşımakta olduklarını ve iklimle ilgili felaketlerin ekonomik maliyetlerinin önemli olduğunu (2009: 1) ifade etmektedirler.

İklim krizini hafifletmeye yönelik çalışmalar arasında yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, enerji verimliliğinin artırılması, sürdürülebilir arazi kullanımının teşvik edilmesi gibi politika ve uygulamalarla sera gazı emisyonlarının azaltılması (Dinçer, 2000; Skea ve Nishioka, 2008) yer almaktadır. Dayanıklı altyapı oluşturmak ve afetlere hazırlığı artırmak gibi uyum stratejileri de iklim değişikliğinin etkilerini en aza indirmek için gereklidir.

İKLİM KRİZİNİN YARATTIĞI İNSAN HAKLARI SORUNLARI

İklim krizinin insan hakları açısından önemli sonuçları detaylandırılmak istendiğinde şöyle bir tablo çıkmaktadır. Gezegen ısındıkça ve aşırı hava olayları daha sık ve şiddetli hale geldikçe, birçok insan hakları sorunu daha da kötüleşmekte veya doğrudan iklim değişikliğinden kaynaklanmaktadır. İklim kriziyle bağlantılı temel insan hakları sorunlarının başında yaşam hakkı gelmektedir. Artan sıcak hava dalgaları, fırtınalar ve doğal afetler insanların yaşamını doğrudan tehdit edebilmektedir. Artan sıcaklıklar, özellikle yaşlılar ve çocuklar gibi savunmasız gruplar arasında ısıya bağlı hastalıklara ve ölümlere yol açabilmektedir. Giderek artan sayıda kanıt, yüksek ortam sıcaklıklarının ve sıcak hava dalgalarının aşırı hastalık ve ölümlere yol açtığını göstermektedir. Burkart ve arkadaşlarının 2021 yılında Lancet İklim Değişikliği ve Sağlık Dergisi'nde yayımladığı makalede, aşırı sıcaklığın kardiyovasküler ve solunum hastalıkları, intihar, yaralanmalar ve diyabetle ilişkili olduğunu bildirdikleri ifade edilmekte olup 2019 yılında

365.000 ölümün aşırı sıcaklara bağlı olduğunun tahmin edildiğini söylemektedirler (aktaran Faurie ve ark., 2022). Yaptıkları çalışmada iklimlendirmeyi hesaba katan Kalkstein ve Greene, önerilen iklim senaryoları kapsamında yaz ölümlerinin belirgin şekilde artacağı, kış ölümlerinin ise bir miktar azalacağı savını sunmuşlardır (1997). Zivin ve Shrader ise, anne karnındaki fetüsler de dahil olmak üzere çocukların, sıcaklığa karşı daha duyarlı olduklarını ve uyum sağlamak için başkalarına bağımlı oldukları için iklim değişikliğinin özellikle ciddi etkilerinden muhtemelen zarar göreceklərini ifade etmektedirler (2016: 31). İklim değişikliği, hastalık taşıyan organizmaların dağılımının değişmesi nedeniyle sıtma ve dang humması gibi vektör kaynaklı hastalıkların yayılmasını artırarak (Watson ve ark., 1996) halk sağlığını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Orman yangınları ve aşırı sıcaklardan kaynaklanan hava kirliliği de solunum koşullarını kötüleştirebilmektedir.

Yağış düzenindeki değişiklikler ve uzun süreli kuraklıklar, temiz ve güvenli içme suyuna erişimi etkileyebilmektedir. Kuraklığın şiddeti ve sürekliliği, örneğin Merkez ve Güneybatı Asya'da çok çeşitli etkilere yol açmıştır. Aynı şekilde iklim değişikliğinin Güney Afrika'daki mevcut hidrolojik kaynakları değiştirmesinin beklenmekte olduğunu 2008 yılında ifade eden Mukheibir, bu durumun gelecekteki su kaynaklarının uyarlanabilirliği üzerindeki baskıyı artırdığını iddia etmektedir (2008: 1260). Bu baskının yol açabileceği su kıtlığı, çatışmalara ve toplulukların yerinden edilmesine yol açabilmektedir. Suyla ilgili çatışmalar istikrarlı bir şekilde artmakta olup özellikle son yıllarda belirgin bir artış görülmektedir. 2000–2021 dönemi çatışmalarda suyun tetikleyici olduğu durumların arttığı görülmekte olup son yirmi yılda, su ile ilgili çatışmaların sıklığı özellikle Orta Doğu'da artmış olup ciddi kuraklıklar neticesinde Hindistan ve İran gibi bölgelerde suya erişim konusunda anlaşmazlıklar büyümekte ve Sahra Altı'nda göçebe pastoralistler ile çiftçiler arasındaki anlaşmazlıklar daha da kötü bir hal almaktadır (Gleick ve Shimabuku, 2023: 7-9).

İklim değişikliği tarım sistemlerini bozabilmekte, mahsul kıtlığına, verimin azalmasına ve gıda güvensizliğinin artmasına neden olabilmektedir. Bu durum, ağırlıklı olarak tarıma dayalı olan marjinalleştirilmiş toplulukları orantısız bir şekilde etkileyebilmektedir. İklim değişikliğinden sorumlu bir Birleşmiş Milletler kuruluşu olan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 2014 tarihli raporunda, uyum sağlanmadığı takdirde iklim değişikliğinin, sıcaklık artışlarının 20. yüzyılın sonlarındaki seviyelerin 2°C veya daha üzerinde olduğu bölgelerde temel mahsullerin üretimini olumsuz etkileyeceğini; ayrıca 2050'den sonra özellikle alçak enlem ülkelerinde daha şiddetli etki riskinin artacağı öngörülmektedir (Porter ve ark., 2014). IPCC AR6 Sentez Raporu, 13-19 Mart 2023 tarihleri arasında düzenlenen 58. Oturumun ardından 20 Mart 2023 tarihinde yayımlanmıştır. Raporda deniz seviyesindeki yükselme ve artan sıcaklıklardan dolayı gıda üretimi ve gıda güvenliğinin tehdit altında olduğu, sıcaklıkların 1,5°C üzerinde artmaya devam etmesiyle, özellikle mısır mahsullerinde eş zamanlı kayıpların olacağı ve ısınmanın 2°C ulaşması halinde pek çok bölgede temel gıda ürünlerini yetiştirmenin artık mümkün olmayacağı belirtilmekte (IPCC, 2023, 69) olup 2014'den bu yana çok da ciddi önlemlerin alınmadığı veya uygulanmadığı görülmektedir. Barry Levy, azalan gıda güvenliği ve azalan tatlı suyun, birçok insanın evlerinden, topluluklarından ve çoğu zaman ülkelerinden kaçmasına neden

olduğunu söyleyerek sağlık ve güvenliklerini riske attıklarını ve potansiyel olarak sosyoekonomik ve politik istikrarsızlığa ve silahlı çatışmalara neden olduklarını veya katkıda bulduklarını (2019) ifade etmektedir. Buna karşılık yüksek gelirlilerin çoğu soğuk ve ılıman bölgelerde yaşadıkları için sıcaklık artışını memnuniyetle karşılamakta ve bunun mahsulün büyümesini uzatacağını öne sürmektedirler (Islam ve Winkel, 2017: 22). Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki küçük ölçekli çiftçiler, geçim kaynakları için büyük ölçüde tarıma bağımlıdır.

İklim değişikliğinin neden olduğu sıcaklık ve yağış düzenindeki değişimler ve aşırı hava olayları mahsul kıtlığına, verimin azalmasına ve gıda güvensizliğine yol açabilmektedir. İklim değişikliğine karşı örneğin Sahra altı Afrika kıtası oldukça savunmasızdır ve bu durum, bölge insanı için gelişimsel sonuçlar doğurmaktadır zira insanların yaklaşık %70'i kırsal bölgelerde yaşamakta olup büyük ölçüde tarıma ve doğal kaynaklara dayalı faaliyetler yürütmektedirler (Antwi, 2013: 2). Antwi, Afrika'nın serin bölgelerindeki ılımlı ısınmanın bitkilere (tahıl ve mera verimi gibi) faydalı olacağını, ancak mevsimsel kurak ve tropik bölgelerdeki hafif ısınmanın, mahsul verimini azaltacağını ifade etmektedir (2013: 5). "Kamerunlu çiftçiler yağmur yağdığında veya sıcaklık arttığında para kaybediyor. Yetersiz politika yapımı ve tarımsal ihracata yönelik pazar eksikliği nedeniyle, Kamerun'un geliri çok değişmiştir. Veracruz, Meksika'da sıcaklıklar, ne kadar kahve üretilebileceğini etkilemektedir. Önümüzdeki birkaç yıl içinde kahve yetiştiricileri için karlı olmayabilir çünkü artık üretilen kahve miktarının %34 oranında azalması beklenmektedir" (Ladrera ve Cagasan, 2022: 54). İklim değişikliği, özellikle tarım ve balıkçılık gibi hava koşullarına duyarlı sektörlerde geçim kaynaklarını olumsuz etkilemektedir. Nelson ve diğerleri 2009 yılında yaptıkları çalışmada iklim değişikliği olmaksızın pirinç, buğday, mısır ve soya fasulyesi gibi önemli tarım ürünlerinin fiyatlarının 2000 ile 2050 yılları arasında zaten artacağını belirterek; nüfus, biyoyakıtların ve iklim değişikliğinin etkisiyle de pirinç fiyatının %32-37, buğdayın %94-111, mısırın %52-55 ve soya fasulyesi fiyatının %11-14 daha pahalı olacağını öngörmektedirler. Ayrıca sığır eti fiyatlarının iklim değişikliği olmasa bile 2050 yılına kadar %33 daha yüksek olacağını, iklim değişikliği ile birlikte fiyatların %60 daha yüksek olacağını iddia etmektedirler (2009: 6). Aşırı hava olayları sadece gıda fiyatlarını değil aynı zamanda altyapının zarar görmesine yol açarak iş güvenliğini de etkileyebilecektir.

Afetler ve aşırı hava olayları okullaşmayı kesintiye uğratabilmekte ve eğitim tesislerine zarar vererek çocukların eğitim hakkını etkileyebilmektedir. Örneğin Mayıs 2019'da Mozambik'te meydana gelen büyük bir fırtına 3.400'den fazla sınıfı yok ederek 305.000'den fazla öğrencinin eğitimini kesintiye uğratmış olup bu durum, halihazırda okullara düşük kayıt oranıyla uğraşan Mozambik'in eğitim sistemini önemli ölçüde etkilemiştir (Onkundi, 2021). Doğal afetlerin etkilerinin özellikle yaşamın erken aşamalarında doğru ve zamanında bertaraf edilmemesi durumunda bir kişinin beşeri sermayesini tüm yaşamı boyunca etkileyebilmektedir (Baez ve ark., 2010: 5). Aşırı hava koşulları nedeniyle okullar yıkıldığında veya ailelerin artık çocuklarını okula göndermeye gücü yetmediği zaman çocukların eğitimi tehlikeye girmekte olup bu durum, dünyanın pek çok yerinde eğitimlerine daha az değer verildiği için kızları erkeklerden daha fazla etkilemektedir (Gibbons'dan aktaran Sanson ve ark., 2019: 202).

İklimin neden olduğu yerinden edilme, kaynaklar ve göç konusunda çatışmalara neden olabilmekte ve bu da potansiyel olarak insan hakları ihlallerine ve güvensizliğe yol açabilmektedir. Mayıs 2008’de meydana gelen Nargis Kasırgası, Myanmar’daki Irrawaddy Deltası bölgesini vurmuş, 2.4 milyon insan bu kasırgadan ciddi şekilde etkilenmiş olup 800.000 kişinin yerinden edilmesine yol açmıştır (IOM, 2009: 17). İklim değişikliği devam ettiği için çok daha fazla kişiyi göç etmeye zorlamaya devam edecektir. Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi (IDMC) yayımladığı raporda, 2021 yılında başta Asya-Pasifik olmak üzere sel, fırtına ve kasırgalar gibi hava koşullarına bağlı olaylar nedeniyle 23.7 milyon ülke içinde yerinden edilme gerçekleştiğini ifade etmektedir (IDMC, 2022). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2022’de mülteci ve sığınmacıların %84’ünün iklim açısından son derece hassas ülkelerden kaçtığını belirtmekte (UNHCR, 2023: 9) olup 2030 yılına kadar iklim değişikliği ve afetlerin olumsuz etkilerine bağlı olarak ortaya çıkan zulüm, şiddet ve insan hakları ihlalleri nedeniyle sınırları aşmak zorunda kalan insanların korunmasına dair amaç belirlemiştir (UNHCR, 2023: 14). İklim değişikliğinin etkilerine karşı kolektif bir iş birliği ve iddialı iklim eylemleri yaratılmazsa sayıların önümüzdeki yıllarda artması da muhtemeldir.

Yerli topluluklar, geleneksel toprakları ve yaşam biçimlerinin çevreyle yakından bağlantılı olması nedeniyle iklim değişikliğinden genellikle ağır bir şekilde etkilenen diğer bir gruptur. Geleneksel toprakları ormansızlaşma, kaynak çıkarma ve değişen ekosistemler nedeniyle tehdit altında olduğundan yerli topluluklar genellikle iklim krizinden orantısız bir şekilde etkilenmektedir. Bu durum, onların kendi kaderini tayin hakkını ve kültürel mirasını tehdit etmektedir (Sproat, 2016; Norton-Smith ve ark., 2016).

Olumsuz etkilerden kaynaklanan hasarlara duyarlılığın belirlenmesinde cinsiyet ve yaş önemli bir rol oynamaktadır. İklim değişikliği mevcut cinsiyet eşitsizliklerini daha da kötüleştirebilmektedir. Afetler sırasında ve sonrasında kaynak kaybı ve artan bakım sorumlulukları nedeniyle kadınlar ve kız çocukları artan yüklerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Birçok ülkede su ve yakacak odun toplama işi için kadınlar görevlendirildiğinden iklim tehlikelerinden kaynaklanan hasarlara karşı daha duyarlı olduklarını unutmamak gerekir (Islam ve Winkel, 2017: 16).

İklim değişikliğinden etkilenen topluluklar, iklimle ilgili anlaşmazlıklar karmaşık olabileceğinden ve birden fazla aktörü içerebileceğinden, adalet arayışında ve neden olunan zarara ilişkin hesap verme konusunda sıklıkla zorluklarla karşılaşmaktadırlar. 30 yılı aşkın bir süredir “iklim adaleti” terimi, iklim değişikliğinin, iklim değişikliğine neden olma konusunda en az sorumluluğa sahip olan ve aynı zamanda sıklıkla dışlananlar üzerinde en ciddi etkileri yarattığını açıklamak ve buna karşı çıkmak için kullanılmaktadır (Newell ve ark., 2021: 2). İklim krizinden etkilenebilecek bir diğer grup da iklim eylemini ve çevreyi savunan kişiler olabilmektedir zira tehdit, taciz ve şiddetle karşı karşıya kalmaktadırlar (UNHCR, 2022). Bu da çevre ve insan hakları sorunları arasındaki etkileşimi vurgulamaktadır.

En fazla sera gazı üreten yüksek gelirli ülkeler, çok daha az miktarda sera gazı üreten düşük gelirli ülkelere kıyasla genellikle iklim değişikliğinin sonuçlarından daha az etkilenmektedirler (Patz ve ark., 2007). İklim değişikliğine yönelik sera gazı üretimine yönelik azaltım ve uyum

tedbirlerinin alınması gerekmektedir. Bu tedbirler de adil olmalı, insan haklarının korunmasını sağlamalı ve savunmasız nüfuslar için yeni zorluklar yaratmaktan veya mevcut sorunları daha da kötüleştirmekten kaçınmalıdır. İklim krizinin neden olduğu bu insan hakları sorunlarını ele almak için, iklim politikası ve uyum stratejilerine yönelik hak temelli bir yaklaşıma duyulan ihtiyaç giderek daha fazla kabul görmektedir. Bu yaklaşım, iklim eyleminin ayrılmaz bir parçası olarak insan haklarının korunmasını ve desteklenmesini vurgulayarak, savunmasız toplulukların çevresel zorluklar karşısında daha fazla ötekileştirilmemesini veya geride bırakılmamasını sağlamaktadır.

Kırsal ve uzak bölgelerde yaşayan insanlar genellikle kaynaklara ve altyapıya sınırlı erişime sahiptirler ve bu da onları iklim değişikliğinin sonuçlarına karşı daha duyarlı hale getirmektedir. Bu hassas grupların iklim krizine neden olan sera gazı emisyonlarına genellikle en az katkıda bulunduğunu, ancak yükün önemli bir bölümünü üstlendiklerini belirtmek önemlidir. İklim değişikliğini adil ve kapsayıcı bir şekilde ele almak, yalnızca emisyonları azaltmayı değil, aynı zamanda iklim krizinin etkilerinin en aza indirilmesini ve bu grupların daha iyi bir ortamda gelişmek için adil bir şansa sahip olmalarını sağlamayı da içermektedir.

İKLİM KRİZİNİN ETKİLERİNE KARŞI İNSAN HAKLARININ NASIL KORUNABİLECEĞİNE DAİR ÖNGÖRÜLER ve SONUÇ

Uluslararası insan hakları kuruluşları ve anlaşmaları, iklim değişikliği ile insan hakları arasındaki bağlantıyı giderek daha fazla kabul etmeye başlamıştır. Örneğin, dönüm noktası niteliğindeki bir iklim anlaşması olan Paris Anlaşması, iklim eyleminde insan haklarına saygı gösterilmesinin ve bunların desteklenmesinin önemini kabul etmektedir. Elbette bu tek başına yeterli değildir. İklim değişikliğinin etkileri insan haklarına zarar veriyorken ve bununla mücadele etmek hali hazırda uluslararası iş birliğini zorunlu kılarken iklim krizinin etkilerini bertaraf etme aşamasında da insan hakları göz ardı edilmemelidir.

İklim krizi karşısında insan haklarının korunması karmaşık ve çok yönlü bir sorundur. Aşırı hava olayları, yerinden edilme, gıda ve su kıtlığı ve kaynak çatışmaları gibi iklim değişikliğinin etkileri; yaşam, sağlık, gıda, su, barınma ve daha birçok hak dahil olmak üzere insan hakları üzerinde derin etkiler yaratabilmektedir. Öncelikle hükümet ve uluslararası kuruluşların, iklim değişikliği ile insan hakları ihlalleri arasında doğrudan bağlantı bulunduğunu kabul etmeleri gerekmektedir. Bu kabul etme, ihlallerin önlenmesi ve/veya ihlallerin yok edilmesi için oluşturulacak eylemlere temel oluşturacaktır. Yanı sıra iklim krizine yol açan iklim değişikliğinin nedenlerini hafifletmeye (sera gazı emisyonlarını azaltmak gibi) yönelik çabalara öncelik verilmeli ve etkilerine karşı da uyum sağlamak gerekmektedir. Emisyonların azaltılması iklim değişikliğinin en kötü sonuçlarının önlenmesine yardımcı olabilirken uyum stratejileri de savunmasız nüfusları koruyacaktır. İklim politikalarının ve eylemlerinin, dışlanmış topluluklara orantısız şekilde zarar vermeyecek şekilde yürütülmesi de önemlidir. Bu topluluklar genellikle iklim değişikliğine karşı en savunmasız olanlardır ve uyum sağlamaları için daha az kaynağa sahiptirler. Özellikle hassas bölgelerde insan haklarını korumak için iklime dayanıklı altyapıya yatırımlarının yapılması gerekmektedir. Bu yatırımlara, taşkınlara karşı koruma, konutları iyileştirme, temiz suya ve sanitasyona erişiminin sağlanması da dahildir. Yine aşırı hava olaylarına karşı can ve mal kaybını

en aza indirecek erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması da elzem niteliktedir. İklim değişikliği ile insan hakları arasındaki bağlantıları daha iyi anlamak ve bu hakların korunmasındaki ilerlemeyi izlemek için araştırma ve izlemeye yatırım yapılması, alt yapı yatırımları kadar önemlidir.

Açıklandığı üzere iklim değişikliği yerinden edilmeye neden olabilmektedir. İklim göçmenleri/ mültecileri ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için yasal çerçevelerin ve destek sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir tarımı ve sorumlu su yönetimi uygulamalarını teşvik ederek gıda ve su güvenliğinin sağlanması da şarttır. Bu temel kaynakların korunması insan haklarının gerçekleştirilmesi açısından hayati öneme sahiptir.

İklim değişikliği küresel bir sorundur ve uluslararası iş birliği olmadan önlem alınması da olanaksızdır. İklim değişikliğinin insan hakları boyutlarını ele alan iklim anlaşmaları ve girişimleri desteklenmelidir. İklim değişikliği bağlamında insan haklarını koruyan yerel ve uluslararası yasal çerçevelerin güçlendirilmesi de bir o kadar önemli olup buna dair alınabilecek tedbirlerden bir tanesi, iklim değişikliğine önemli ölçüde katkıda bulunan hükümetlere, kuruluşlara ve şirketlere karşı yasal işlemlerinin uygulanması olabilir. Ayrıca savunmasız toplulukların iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamalarını desteklemek için iklim finansmanı da dahil olmak üzere kaynakların tahsis edilmesi, alınacak önlemlerin uygulanması için de yararlı olacaktır. Örneğin, Avrupa Birliği, Üye Devletler ve Avrupa Yatırım Bankası, 2021’de 23,04 milyar Avro sağlayarak, gelişmekte olan ekonomilere en büyük kamu iklim finansmanı katkısını sağlayan ülkeler olmuşlardır (European Commission, 2023).

Emisyonların ve etkilerin raporlanmasında şeffaflık çok önemlidir. Ayrıca iklim krizi ve bunun insan hakları üzerindeki etkisi hakkında eğitim ve farkındalığının teşvik edilmesi gerekmektedir zira bilgili vatandaşların sorumlu iklim politikalarını savunma olasılıkları daha yüksektir. Yanı sıra yerel toplulukların iklim değişikliğinin azaltılması ve adaptasyonu ile ilgili karar alma süreçlerine dahil edilmesi ile sahip oldukları bilgilerin uygulamalara doğrudan aktarım şansına sahip olunabilecektir.

İklim krizi bağlamında insan haklarının korunması, hükümetlerin, sivil toplumun, iş dünyasının ve uluslararası kuruluşların katılımıyla koordineli bir çaba gerektirmektedir. İklim değişikliğinin temel nedenlerini ele alırken aynı zamanda sonuçlarından en çok etkilenenlere destek ve koruma sağlamak çok önemlidir.

İklim krizi ile mücadele çabalarında insan haklarının korunmasına ve gerçekleştirilmesine öncelik verilmelidir. Bu durum, hem sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik çabalara hem de toplulukların iklim değişikliğinin etkileriyle başa çıkmasına yardımcı olacak uyum stratejilerini içermektedir. Dahası, kimsenin geride bırakılmamasını ve insan haklarının iklim politikası ve eyleminin merkezinde yer almasını sağlayan, sürdürülebilir, düşük karbonlu bir ekonomiye adil bir geçiş gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Antwi, A. (2013). Climate Change and Food Security: An overview about the issue, Friedrich Ebert Stiftung.
- Ayers, J. ve Huq, S. (2009). Community-Based Adaptation to Climate Change: An Update, International Institute for Environment and Development, <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep01436.pdf>
- Baez, J., de la Fuente, A. ve Santos, I. (2010). Do Natural Disasters Affect Human Capital? An Assessment Based on Existing Empirical Evidence, The Institute for the Study of Labor, IZA DP No. 5164, Bonn
- Cianconi P., Betrò, S. ve Janiri, L. (2020). The Impact of Climate Change on Mental Health: A Systematic Descriptive Review. *Frontiers in Psychiatry* 11: 74. doi: 10.3389/fpsy.2020.00074
- Christiano, T. (2011). An Instrumental Argument for a Human Right to Democracy, *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 39, Issue 2, <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2011.01204.x>
- Desmet, K., Kopp, R. E., Kulp, S. A., Nagy, D. K., Oppenheimer, M., Rossi-Hansberg, E. ve Strauss, B. H. (2018). Evaluating the economic cost of coastal flooding. NBER Working Paper 24918
- Dincer, İ. (2000). Renewable energy and sustainable development: a crucial review, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 4, 157-175
- Downing, T. E., Watts, M. J., Bohle, H. G. (1996). Climate Change and Food Insecurity: Toward a Sociology and Geography of Vulnerability. (Ed. Downing, T. E.) *Climate Change and World Food Security*. NATO ASI Series, vol 37. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-61086-8_7
- European Commission. International Climate Finance, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/international-action-climate-change/international-climate-finance_en, Erişim Tarihi: 09.08.2023
- Faurie, C., Varghese, B. M., Liu, J. ve Bi, P. (2022). “Association between high temperature and heatwaves with heat-related illnesses: A systematic review and meta-analysis”, *Science of the Total Environment*, Vol. 852
- Giltrap, D. L., Li, C. ve Saggat, S. (2010). DNDC: A process-based model of greenhouse gas fluxes from agricultural soils, *Agriculture, Ecosystems & Environment*, Vol. 136, Issues 3–4, 292-300
- Gleick, P. H., Shimabuku, M. (2023). “Water-related conflicts: definitions, data, and trends from the water conflict chronology”, *Environmental Research Letters*, 18 034022. doi: 10.1088/1748-9326/acbb8f
- Grubb, M. (1995). “Seeking fair weather: ethics and the international debate on climate change”, *International Affairs*, Vol. 71, Issue 3, 463–496, <https://doi.org/10.2307/2624836>
- Houghton, R. A. (2005). “Tropical deforestation as a source of greenhouse gas emissions”, *Tropical Deforestation and Climate Change*, (Ed. Moutinho, P. ve Schwartzman, S.), Brazil, Amazon Institute for Environmental Research
- IDMC, (2022). Global Report on Internal Displacement, <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2022/>, Erişim Tarihi: 23.07.2023
- IOM, (2009). Migration, Climate Change and The Environment, IOM, Geneva
- IPCC, (2018). FAQ Chapter 1. Geneva, Switzerland: World Meteorological Organization, <https://www.ipcc.ch/sr15/faq/faq-chapter-1/>, Erişim Tarihi: 21.04.2023

- IPCC, (2023). Sections. In: Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Ed. Lee, H. ve Romero, J.), IPCC, Geneva, Switzerland, 35-115, doi: 10.59327/IPCC/AR6-9789291691647
- Islam, N. ve Winkel, J. (2017). Climate Change and Social Inequality, DESA Working Paper No. 152, ST/ESA/2017/DWP/152
- Jewett, L. ve Romanou, A. (2017). Ocean acidification and other ocean changes. In: Climate Science Special Report: Fourth National Climate Assessment, Vol. I (Ed. Wuebbles, D. J., Fahey, D. W., Hibbard, K. A., Dokken, D. J., Stewart, B. C., ve Maycock, T. K.), U.S. Global Change Research Program, Washington, DC, USA, doi: 10.7930/J0QV3JQB
- Kalkstein L. S. ve Greene J. S. (1997). An evaluation of climate/mortality relationships in large U.S. cities and the possible impacts of a climate change. *Environ Health Perspect* 105: 84–93
- Kweku, D. W., Bismark, O., Maxwell, A., Desmond, K. A., Danso, K. B., Oti-Mensah, E. A., Quachie, A. T., ve Adormaa, B. B. (2017). Greenhouse Effect: Greenhouse Gases and Their Impact on Global Warming, *Journal of Scientific Research & Reports*, 17 (6): 1-9
- Ladrera, R. C. ve Cagasan, U. A. (2022). A Review on the Impact of Climate Change on Agriculture Sector: Its Implication to Crop Production and Management. *Eurasian Journal of Agricultural Research*, Vol. 6, Issue 1, 52-61
- Latake, P. T., Pawar, P. ve Ranveer, A. C. (2015). The Greenhouse Effect and Its Impacts on Environment. *International Journal of Innovative Research and Creative Technology*, Vol. 1, Issue 3, 333-337
- Levy, B. S. (2019). Increasing Risks for Armed Conflict: Climate Change, Food and Water Insecurity, and Forced Displacement. *International Journal of Social Determinants of Health and Health Services*, Vol. 49, Issue 4, 682-691
- Linnenluecke, M. K., Griffiths, A. ve Winn, M. (2012). Extreme Weather Events and the Critical Importance of Anticipatory Adaptation and Organizational Resilience in Responding to Impacts, *Business Strategy and the Environment*, 21, 17-32
- Mukheibir, P. (2008). “Water Resources Management Strategies for Adaptation to Climate-Induced Impacts in South Africa”, *Water Resour Manage*, 22: 1259-1276, DOI 10.1007/s11269-007-9224-6
- Nelson, G. C., Rosegrant, M. W., Koo, J., Robertson, R., Sulser, T., Zhu, T., Ringler, C., Misangi, S. ve diğerleri. (2009). Climate change: Impact on agriculture and costs of adaptation. Washington, DC: International Food Policy Research Institute
- Neumann, B., Vafeidis A. T., Zimmermann, J., ve Nicholls, R. J. (2015). Future Coastal Population Growth and Exposure to Sea-Level Rise and Coastal Flooding - A Global Assessment. *PLoS ONE* 10(3): e0118571. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0118571>
- Newell, P., Srivastava, S., Naess, L. O., Torres Contreras, G. A., ve Price, R. (2021). “Toward transformative climate justice: An emerging research agenda”, *WIREs Climate Change*. Vol. 12, Issue 6, <https://doi.org/10.1002/wcc.733>
- Nick, F. M., Vieli, A., Andersen, M. L., Joughin, I., Payne, A., Edwards, T. L., Pattyn, F., ve van de Wal, R. S. W. (2013). Future sea-level rise from Greenland’s main outlet glaciers in a warming climate, *Nature* Vol. 497, 235–238

- Norton-Smith, K., Lynn, K., Chief, K., Cozzetto, K., Donatuto, J., Redsteer, M. H., Kruger, L. E., Maldonado, J., Viles, C., ve Whyte, K. P. (2016). *Climate Change and Indigenous Peoples: A Synthesis of Current Impacts and Experiences*, Pacific Northwest Research Station, General Technical Report, PNW-GTR-944
- Onkundi, C. (2021). *Extreme Weather Events Keep Learners Out of School*, <https://medium.com/@claudionkundi/extreme-weather-events-keep-learners-out-of-school-f0782e6c7f9>, Erişim Tarihi: 10.09.2023
- Patz, J. A., Gibbs, K. H., Foley, J. A., Rogers, J. V. ve Smith, K. R. (2007). *Climate change and global health: quantifying a growing ethical crisis*. *EcoHealth*. 4: 397–405.
- Porter, J. R., Xie, L., Challinor, A. J., Cochrane, K., Howden, S. M., Iqbal, M. M., Lobell, D. B., ve Travasso, M. I. (2014). *Food security and food production systems*, (Ed. Field, C. B., Barros, V. R., Dokken, D. J. Ve ark.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. New York, NY: Cambridge University Press; 485–533.
- Risse, T. ve Sikkink, K. (2017). *The socialization of international human rights norms into domestic practices, Introduction (1999), Domestic Politics and Norm Diffusion in International Relations*, (Ed. Bicchi, F.), Routledge, Oxon
- Rogers, C. E. ve McCarty, J. P. (2000). *Climate change and ecosystems of the Mid-Atlantic Region*, *Climate Research*, Vol. 14: 235-244
- Sanson, A. V., Van Hoorn, J. ve Burke, S. E. L. (2019). *Responding to the Impacts of the Climate Crisis on Children and Youth*. *Child Dev Perspect*, 13: 201-207. <https://doi.org/10.1111/cdep.12342>
- Shelton, D. (2012). *Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment*, *Environmental Rights*, (Ed.) Steve Vanderheiden, Routledge, London
- Skea, J. ve Nishioka, S. (2008). *Policies and practices for a low-carbon society*, *Climate Policy*, 8:sup1, S5-S16, DOI: 10.3763/cpol.2008.0487
- Sproat, D. K. (2016). “An Indigenous People's Right to Environmental Self-Determination: Native Hawaiians and the Struggle against Climate Change Devastation”, Vol. 35, *Stanford Environmental Law Journal*, 157
- UNHCR, (2022). *Environmental human rights defenders must be heard and protected*, <https://www.ohchr.org/en/stories/2022/03/environmental-human-rights-defenders-must-be-heard-and-protected>, Erişim Tarihi: 16.06.2023
- UNHCR, (2023). *Focus Area Strategic Plan for Climate Action 2024-2030*, Geneva
- United Nations, Human Rights Office of the High Commissioner, *International Covenant on Civil and Political Rights*, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>, Erişim Tarihi: 08.10.2023
- United Nations, *Universal Declaration of Human Rights*, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, Erişim Tarihi: 08.10.2023
- Watson, R. T., Zinyowera, M. C. ve Moss, R. H. (1996). *Climate change 1995; impacts, adaptations and mitigation of climate change: scientific-technical analysis. Contribution of Working Group II to the Second Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge, Cambridge University Press
- Zivin, J. G. ve Shrader, J. (2016). “Temperature Extremes, Health, and Human Capital”, *The Future of Children*, Vol. 26, No. 1, 31-50

DİN EĞİTİMİNDE YAPAY ZEKA VE ÖĞRETMEN İLİŞKİSİ

Dr. Kazım SELEK

MEB, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-0229-7026

kazimselek@gmail.com

ÖZET

Yapay zekâ; makineler aracılığıyla sunulan zekâ tipidir. Yapay zekâ ifadesi, insanın beyin yapısını yansıtan, kişilerin karşılaştıkları problemler karşısında geliştirdikleri düşünme biçimlerini, karar alma şekillerini ve çalışma şekillerini tetkik ederek elde edilen bilgiler ışığında kendisini sürekli olarak yenileyen mekanizma ve sistemlerden oluşur. Bu sebepten ötürü daha ileri seviyede bilişsel fonksiyonlar olan kavrama, öğrenme, bilgileri ilişkilendirme, fikir üretme, iletişim kurma, akıl yürütme, problem çözme ve karar verme ya da özerk davranışlar göstermesi muhtemel yapay bir bilgisayar sistemi olarak ifade edilmektedir.

Yapay zekanın eğitimde kullanılmaya başlanması, son yıllarda artan bir trend olmuştur. Özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren eğitimde yapay zeka uygulamaları ve araştırmaları hızla artmıştır. Bu dönemde, yapay zeka teknolojilerinin eğitimde kullanılması ve eğitim materyallerinin yapay zeka ile geliştirilmesi konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, öğrenme yönetimi sistemlerinden kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimlerine kadar geniş bir yelpazede gerçekleşmiştir.

Öğrenme ortamlarının yapay zeka ile desteklenmesi, öğretmenlerin ders planlama, öğrenci takibi, değerlendirme ve geri bildirim süreçlerinde avantaj sağlayabilir. Öğretmenlerin yapay zeka ile uyumlu çalışmasını sağlamak için yapay zeka eğitim programları oluşturulabilir. Teknoloji eğitimi yoluyla öğretmenlere örnek uygulamalar yaptırılabilir. Bunun yanında öğretmenlere yapay zeka ile ilgili güncel eğitim materyalleri ve kaynaklar sağlanması fayda sağlayacaktır.

Din eğitiminde yapay zekanın kullanımı öğretmenin öğrencilere daha kişiselleştirilmiş ve etkili bir eğitim deneyimi sunmasını sağlayacaktır. Ayrıca öğrenci takibi ve geri bildirim, dini kaynaklar ve bilgi sunumu konusunda yardımcı olacaktır. Yapay zeka öğrencilere dini eğitimde daha etkili bir şekilde rehberlik ederken, öğretmenler de bu süreçte öğrencilere rehberlik etmeye devam edebilir. Yapay zeka ve öğretmen arasındaki işbirliği, dini eğitimde öğrencilerin daha derinlemesine anlamalarını ve kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri yaşamalarını sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Yapay Zeka, Öğretmen

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND TEACHER RELATIONSHIP IN RELIGIOUS EDUCATION

Dr. Kazim SELEK

ABSTRACT

Artificial intelligence; It is the type of intelligence offered through machines. The term artificial intelligence consists of mechanisms and systems that reflect the human brain structure and constantly renew itself in the light of the information obtained by examining the ways of thinking, decision-making and working ways that people develop in the face of the problems they encounter. For this reason, it is expressed as an artificial computer system that is likely to display more advanced cognitive functions such as comprehension, learning, associating information, generating ideas, communicating, reasoning, problem solving and decision making, or autonomous behavior.

The use of artificial intelligence in education has been an increasing trend in recent years. Especially since the mid-2000s, artificial intelligence applications and research in education have increased rapidly. During this period, many studies have been carried out on the use of artificial intelligence technologies in education and the development of educational materials with artificial intelligence. These studies have ranged from learning management systems to personalized learning experiences.

Supporting learning environments with artificial intelligence can provide advantages for teachers in lesson planning, student tracking, evaluation and feedback processes. Artificial intelligence training programs can be created to ensure that teachers work in harmony with artificial intelligence. Teachers can be given exemplary practices through technology education. In addition, it will be beneficial to provide teachers with up-to-date educational materials and resources about artificial intelligence.

The use of artificial intelligence in religious education will enable teachers to provide students with a more personalized and effective educational experience. It will also assist with student tracking and feedback, religious resources, and information delivery. As artificial intelligence guides students more effectively in religious education, teachers can continue to guide students in this process. The collaboration between artificial intelligence and the teacher in religious education can provide students with deeper understanding and personalized learning experiences.

Keywords: Religious Education, Artificial Intelligence, Teacher

GİRİŞ

Yapay zekâ, insan zekâsını taklit edebilen bilişim teknolojisidir. Yapay zekâ, düşünme, öğrenme, akıl yürütme, karar verme gibi insan zekâsına özgü yetenekleri yapabilen makinelerin çalışma prensibini ifade eder (Çetin & Aktaş, 2021, s. 4227). Yapay zekâ, insan zekâsını taklit ederek karmaşık sorunların çözümünde ve değişen koşullara uygun karar vermede kullanılır. Yapay zekâ, insan zekâsının özelliklerini kullanarak muhakeme etme ve tahmin gücünü makinelerde kullanmayı hedefler (Akdeniz & Özdiç, 2021, s. 913). Kısaca yapay zekâ, insan

zekâsını taklit eden ve makine öğrenmesi yoluyla kendini geliştirebilen yapay sistemler olarak tanımlanmaktadır. Amacı insan zekâsına benzer yetenekler göstermektir.

Yapay zekâ terimi, ilk defa 1956 yılında İngiltere’de New Hampshire’da bulunan Dartmouth College’da yapılan konferansta John McCarthy tarafından dile getirilmiştir. Bu konferans, yapay zekâ üzerine yapılan ilk konferans olarak tarihe geçmiştir (Coşkun & Gülleroğlu, 2021, s. 949). Ancak yapay zekâ ile ilgili çalışmalar daha öncesine dayanmaktadır. Alan Turing, bilgisayar biliminde önemli bir figürdür. 1950’de, bir makinenin zeki davranışı taklit edip edemediğini belirlemek için "Turing Testi"ni önermiştir. Turing Testi, Alan Turing’in “Mind” isimli felsefe dergisinde “Karar verme ve problem çözme gibi becerileri bilgileri ve mantığı kullanarak bir insan yapabiliyorsa makineler neden yapamam?” sorusuna cevap araması sonucu ortaya çıkmıştır (Aslan, 2020, s. 77). “Computing Machinery and Intelligence” isimli makalesinde Turing Testi olarak bilinen ve özgün adı “Imitation Game” olan uygulamayı tasarlamıştır (Coşkun & Gülleroğlu, 2021, s. 953). Bu, yapay zekânın temel konseptlerinden biri kabul edilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Alan Turing’in “Bombe” adını verdiği otomatik kod kırma makinesini icat etmesi, yapay zekâ çalışmalarının önem kazanmasına yol açmıştır (Şahin, 2023, s. 79). Bu dönemden sonra pek çok araştırmacı bağımsız olarak yapay zekâ üzerine çalışmalar yapmıştır. Yapay zekâ, bilgisayarların düşünme, karar verme, öğrenme gibi insan benzeri yetenekleri taklit etmesini amaçlayan bir alan olarak gelişimini sürdürmektedir. 1943 yılında Warren McCulloch ve Walter Pitts sinir ağları modelini ortaya koymuştur. Bu model yapay sinir ağlarının temelini oluşturmuştur (Aslan, 2020, s. 77). İngiliz matematikçi Charles Babbage insana ait fiziksel özelliklerin yerine zihinsel özelliklerinin taklit edilmesini hedeflemiş ve “Fark Motoru” adını verdiği ilk hesap makinesini geliştirmiştir. Bu makine satranç ve dama oyunlarını oynayabilme özelliklerine sahipti. İnsan zihninin özelliklerini taklit etmeyi amaçlayan hesap makinesi, yapay zekâ çalışmaları için ileriye yönelik olarak atılmış büyük bir adımdır (Coşkun & Gülleroğlu, 2021, s. 948).

1950-60’lar arasında yapay zekâ alanında ilk programlar, oyun oynamak veya matematik problemlerini çözmek gibi basit görevlere odaklanıyordu. Allen Newell, Herbert A. Simon ve Cliff Shaw tarafından sunulan Logic Theorist (Mantık Teorisyonu) adlı program, bu dönemin önemli bir örneğidir (Aktay, Gök, & Uzunoğlu, 2023, s. 379). 1960’lı yıllarda bilgisayarların bilgiyi daha kolay depolaması ve daha hızlı çalışmasıyla birlikte yapay zekâ alanında çeşitli araştırmalar ortaya çıktı. Bunlardan ilki Newell ve Simon tarafından geliştirilen "Genel Problem Çözme" programı ve Joseph Weizenbaum tarafından MIT’deki yapay zekâ laboratuvarında geliştirilen ELIZA adı verilen programlardı. 1964-1966 döneminde geliştirilen ELİZA, bir konuşma tanıma programıydı. İnsan benzeri dil kullanarak kullanıcılarla etkileşim kurabiliyordu. Bu dönemde dil işleme ve konuşma tanıma alanında çalışmalar hız kazandı (Aslan, 2020, s. 71).

1970-80’li yıllarda uzman sistemler ortaya çıktı. MYCIN gibi sistemler, belirli bir alandaki uzmanlık bilgisini simüle ederek önerilerde bulunabiliyorlardı. MYCIN Stanford Üniversitesinden Prof. Dr. Feigenbaum ve arkadaşları tarafından, tıp alanında bakteriyel hastalıkların teşhis ve tedavisinde kullanılmak üzere geliştirilmiştir (Küçükali & Coşkun, 2021, s. 129). 1974-80 yılları arasında “AI Winter” yani “yapay zekâ kışı” olarak bilinen bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde

yapay zekâ geliştirme sürecini eleştiren birçok rapor yayımlandı. Bu raporlardan sonra, yapay zekâ alanına İngiltere'nin desteği ve ilgisi azaldı. 1980'lerde yapay zekâ alanı, İngiliz devletinin Japonlarla yarışmak için bu alanı tekrar fonlamasıyla canlandı (Öztürk & Şahin, 2018, s. 23).

1990'larda bilgisayar gücündeki artış ve yeni algoritmaların geliştirilmesiyle birlikte yapay zekâ araştırmaları yeniden canlandı. Yapay zekânın bilgisayar oyunlarına entegre edildiği bir dönemdi. Özellikle 1997 yılında IBM'in geliştirdiği Deep Blue adlı bilgisayar programı, dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov'u yenerek büyük ses getirdi. Sürücüsüz araçlar gibi otomasyon teknolojileri, yapay zekâ algoritmalarıyla desteklenmeye başlandı (Aslan, 2020, s. 77).

2000'li yıllarda makine öğrenmesi, özellikle derin öğrenme, büyük veri ve güçlü bilgisayarlar sayesinde büyük bir ilerleme kaydetti. 2016 yılında AlphaGo'nun Go satranç oyununda usta insan şampiyonları yenmesi gibi olaylar, derin öğrenmenin potansiyelini gösterdi (Dilek, 2019, s. 51).

Yapay zekâ tarihi, sürekli gelişen ve evrilen bir alandır. Bu süreç içinde birçok başarı elde edilmiş ve teknolojik gelişmelerle birlikte yapay zekâ, birçok sektörde etkili bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir.

1. DİN EĞİTİMİ VE YAPAY ZEKÂ

Yapay zekâ, eğitimde çeşitli alanlarda kullanılabilir. Bu alanlar arasında adaptif öğrenme yöntemleri, kişiselleştirilmiş öğrenme yaklaşımları, akademik analizler, ödev ve sınav değerlendirmeleri, görüntü analizi, bilgisayar görüşü, tahmin sistemleri, veri madenciliği, bireyin ve öğrenmenin analizi, akıllı okul uygulamaları, çevrimiçi ve uzaktan mobil eğitim, sanal kişiselleştirilmiş asistanlar gibi rehberlik uygulama alanları bulunmaktadır. Yapay zekâ, öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemek, öğretmenlerin iş yükünü hafifletmek ve eğitimde daha etkili bir şekilde öğrenme sağlamak amacıyla kullanılmaktadır (Aslan, 2020, s. 82).

1.1. Kişiselleştirilmiş Öğrenme Platformları

Yapay zekâ, eğitimde çeşitli alanlarda kullanılan bir dizi araç ve uygulama sunmaktadır. Bu araçlar arasında kişiselleştirilmiş eğitim veya diyalog eğitim sistemleri, keşfedici eğitim, eğitimde veri madenciliği, akıllı ajanlar, chatbotlar, özel ihtiyaçlı çocuklar için eğitim, çocuk-robot etkileşimi, yapay zekâyâ dayalı değerlendirme sistemleri ve otomatik test oluşturma sistemleri yer almaktadır. Bu araçlar, öğrenmeyi desteklemek ve eğitimin etkinliğini artırmak amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca, yapay zekâ sistemleri okulların ve üniversitelerin yönetsel yönden desteklenmesine de katkı sağlamaktadır. Örneğin, ders programları, personel programları, sınav yönetimi, siber güvenlik, tesis yönetimi ve güvenliği gibi alanlarda yapay zekâ kullanılmaktadır (Aslan, 2020, s. 81). Eğitim öğretimde kullanılan yapay zekâ araçları, öğrencilerin öğrenmesini desteklemek ve geliştirmek için tasarlanmıştır. Bu araçlar, öğrencilerin bilgi edinme, kavramları anlama, problem çözme ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Yapay zekâ, öğrencilerin öğrenme tarzlarını, hızlarını ve ihtiyaçlarını analiz ederek kişiselleştirilmiş öğrenme içeriği sunabilir. Bu, öğrencilere daha etkili ve özelleştirilmiş bir eğitim deneyimi sağlar. Örneğin, Çin merkezli bir yapay zekâ uyarlanabilir eğitim sağlayıcısı olan "SquirrelAI", her öğrenciye kişiselleştirilmiş bir yapay zekâ süper öğretmeni sağlamaya kararlıdır ve bunu yapmaya

devam etmektedir. Benzer şekilde uyarlanabilir bir yapay zekâ eğitim programı olan “ALEKS”, Amerikalı McGraw-Hill şirketi tarafından geliştirildi. Yine IBM'in Amerika'da geliştirdiği “Watson” isimli yapay zekâ programı ilk kez 2010 yılında kullanılmış, iyileştirilmiş ve artık sadece okullarda değil her türlü şirkette kullanılmaktadır. Program, öğrencilere kişiselleştirilmiş öğrenme fırsatları sunmayı ve öğrenme potansiyellerini ortaya çıkararak verimliliği en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Benzer şekilde İngiltere merkezli yapay zekâ programı “Third Space Learning”de öğrencilere çevrimiçi olarak öğretmenlerden ders alma fırsatı sunuyor (İşler & Kılıç, 2021, s. 6). Örneğin; Carnegie Learning, iTalk2Learn ve Türkiye’de EBA ADES gibi uygulama ve platformlar yapay zekâyâ dayalı hizmetler sunan akıllı eğitim sistemleridir (Çetin & Aktaş, 2021, s. 4230).

1.2. Oyun Tabanlı Öğrenme Araçları

Yapay zekâ, eğitim-öğretim alanında kişiselleştirilmiş öğretim araçlarının yanında oyunlar yoluyla öğrencilerin eğlenceli bir şekilde öğrenmelerini sağlayan araçları kullanıma sunmuştur. Örneğin, Prodigy ve Minecraft: Education Edition, yapay zekâ tabanlı öğrenme oyunlarına örnektir. Bu yöntem, öğrencilerin motivasyonunu artırırken aynı zamanda öğrenme sürecini daha eğlenceli hale getirir. Oyunlar, öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirmelerine, iş birliği yapmalarına ve yaratıcı düşüncelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, oyunlar aracılığıyla öğrencilerin öğrenme sürecinde aktif bir rol almaları ve kendi hatalarından ders çıkarmaları teşvik edilir. Oyun tabanlı öğrenme, öğrencilerin daha derinlemesine anlamalarını sağlayabilir ve öğrenmeyi daha kalıcı hale getirebilir (Güzey, Çakır, Athar, Yurdaöz, & Saad, 2023, s. 72). Bu, gerçek dünyanın kullanıcının normalde erişemeyeceği yönlerini (tehlikeli ortamlar, coğrafi veya tarihsel olarak erişilemeyen yerler vb. izlenimler gibi) simüle eden, gerçek anlamda sürükleyici bir deneyimdir (İşler & Kılıç, 2021, s. 5).

Eğitim-öğretimin genelinde çeşitli alanlarda farklı araçlar yoluyla kullanılan yapay zekâ din eğitim ve öğretiminde de kullanılabilir. Yapay zekâ, öğrencilerin bireysel öğrenme stillerine ve ihtiyaçlarına göre din eğitimi sunabilir. Öğrencilerin ilgi alanlarına ve öğrenme hızlarına uygun içerikler sunarak daha etkili bir öğrenme deneyimi sağlayabilir. Örneğin, öğrencilerin anlama seviyelerine göre otomatik olarak ayarlanan interaktif dersler oluşturulabilir (Çetin & Aktaş, 2021, s. 4231).

Çevrimiçi din dersleri, sohbet oturumları düzenlenebilir. Öğrenciler derse kolayca katılabilir (Sözen, İpek, & Şimşek, 2021, s. 44). Yapay zekâ tabanlı sohbet robotları, öğrencilere dini konular üzerine düşünme ve tartışma imkânı sunarak, öğrenmeyi daha etkileşimli hale getirebilir (Aktay, Gök, & Uzunoğlu, 2023, s. 403).

Yapay zekâ, farklı dillerdeki dini metinlerin çevirisi ve anlamlandırılmasında kullanılabilir. Bu, öğrencilerin kendi ana dillerinde daha derinlemesine öğrenmelerine yardımcı olabilir (Dereli, 2021, s. 112). Yapay zekâ araçları, metinleri çevirebilir, metinlerdeki temaları ve kavramları tanımlayabilir ve metinlerle ilgili sorulara yanıt verebilir. Konu anlatımı, canlandırma ve simülasyonlar yardımıyla kavram öğretimi güçlendirilebilir. Metin, video ve sesli dinî eserlere erişim kolaylaştırılabilir. Konu anlatımı, canlandırma ve simülasyonlar yardımıyla öğretim güçlendirilebilir (Meşe, 2021, s. 7).

Yapay zekâ destekli sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik uygulamaları, dini hikayeleri ve tarihi olayları canlandırarak öğrencilere daha etkileşimli ve gerçekçi bir öğrenme deneyimi sunabilir. Din eğitimi, sanal hac turları veya tarihi dini olayların canlandırılması gibi uygulamalarla zenginleştirilebilir. Bu teknolojiler, öğrencilere ders materyallerini daha etkileşimli ve somut bir şekilde deneyimleme imkânı tanır (Kaya, 2023, s. 5).

Yapay zekâ, özel eğitim gereksinimleri olan öğrenciler için dini eğitim materyallerini daha erişilebilir hale getirebilir. Örneğin, görme engelli öğrenciler için sesli okuma veya işitme engelli öğrenciler için işaret dili çevirileri sunabilir (Kaysılı, 2023, s. 1430).

Yapay zekâ, öğrencilerin performansını ve ilerlemesini takip ederek öğretmenlere değerli geribildirimler sağlayabilir. Böylece öğretmenler, ders içeriklerini ve öğretim yöntemlerini öğrencilerin ihtiyaçlarına göre ayarlayabilirler. Sınav soru bankası oluşturulabilir, sınavlar yapay zekâ destekli olarak değerlendirilebilir. Ölçme ve değerlendirme uygulamalarında teknolojinin kullanılması, uygulamaların zaman ve mekândan bağımsız olarak gerçekleştirilmesine olanak sağlamakta, depolama sorunlarını azaltmakta, ölçme araçlarının geliştirilme potansiyelini arttırmakta, ölçüm süreçlerini bireysel olarak uyarlanabilir ve tekrarlanabilir hale getirmektedir ve sonuçlar çeşitli amaçlar için kullanılabilir (Koç, 2023, s. 12). Ölçme ve değerlendirme süreci teknoloji kullanılarak oluşturulan bilgisayar tabanlı bireysel testler, dijital ortamda yapılmakta ve yapay zekâ desteğiyle bireylerin yeteneklerine uygun testler almasını sağlayarak daha geçerli bir ölçüm yapılmasını sağlamaktadır (Safalı, Akpunar, & Özeren, 2018, s. 112).

2. DİN EĞİTİMİNDE YAPAY ZEKÂ VE ÖĞRETMEN

Teknolojik gelişmelerin eğitim alanındaki etkisi giderek daha fazla hissediliyor ve din eğitimi de bu değişimden nasibini alıyor. Günümüzde, yapay zekâ gibi yenilikçi teknolojiler, din eğitimi sürecinde öğretmenlerin rollerini yeniden tanımlama potansiyeli taşıyor. Yapay zekâ ve eğitimin entegrasyonu yalnızca eğitimin dönüşümü değil, aynı zamanda insan bilgisinin, bilişinin ve kültürünün de dönüşümüdür. Bu entegrasyon, öğretme ve öğrenme kalitesini önemli ölçüde artırmak için yeni fırsatlar yaratır. Ayrıca öğretmenler değerlendirmeye, veri toplamaya, öğrenme gelişimini iyileştirmeye ve yeni stratejiler geliştirmeye yardımcı olan akıllı sistemleri kullanarak öğrencinin sürekli öğrenmesine katkıda bulunur (Küçükali & Coşkun, 2021, s. 129). Yapay zekânın öğretmen rolleri üzerindeki etkisi incelendiğinde öğrenciye kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimi sunmada, öğrencinin takip edilmesi ve daha zengin öğrenme materyali oluşturmada etkisinin olduğu görülmektedir.

2.1. Kişiselleştirilmiş Öğrenme Deneyimleri

Yapay zekâ, din eğitimini kişiselleştirilmiş bir deneyim haline getirme kapasitesine sahiptir. Öğrencilerin öğrenme tarzları, hızları ve ihtiyaçları farklıdır ve yapay zekâ bu farklılıkları anlamak için kullanılabilir. Öğrencilere özel öğrenme materyalleri sunarak, öğrencilerin kendi hızlarında ve ihtiyaçlarına göre öğrenmelerine olanak tanır. Öğretmenler, yapay zekânın sağladığı verilere dayalı olarak öğrencilere daha iyi rehberlik edebilirler. Çetin ve Aktaş (2021, s. 4244) tarafından yapılan araştırmada katılımcılar yapay zekânın kullanıldığı bir öğrenme deneyimi sonrasında “kişiselleştirilmiş öğrenme üzerinden öğrencilerin daha nitelikli öğrenme süreçleri

geçirecekleri ve insani olarak yaşanan olumsuz özelliklerin yaşanmayacağı” ifadesini daha çok belirtmişlerdir. Yapay zekâ teknolojilerindeki gelişmeler, eğitim alanında kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunma potansiyeline sahip. Öğretmenler, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına ve öğrenme stillerine göre adapte olabilen yapay zekâ tabanlı eğitim araçları ve platformları kullanarak derslerini kişiselleştirebilirler.

Yapay zekâ, öğrencilerin ilgi alanlarını, zayıf ve güçlü yanlarını tespit ederek onlara özel içerik ve etkinlikler önerebilir. Böylece, her öğrencinin kendi hızında ilerlemesine ve konuları kendi öğrenme tarzına göre çalışmasına olanak sağlar. Öğretmen, bu süreçte öğrencilerin ilerlemesini izleyebilir ve onlara rehberlik yaparak kişiselleştirilmiş bir deneyim sunabilir.

Yapay zekâ ayrıca sanal asistanlar ve akıllı öğretim platformları gibi araçlarla etkileşimli ders anlatımı, soru cevaplama, anında geri bildirim verme gibi işlevleri yerine getirerek öğretmene destek olabilir. Böylece öğretmen daha fazla zaman ayırarak öğrencilerle bire bir ilgilenip onları yönlendirebilir.

2.2. Öğrenci Takibi

Yapay zekâ, öğrenci ilerlemesini anlık olarak izleyebilir ve değerlendirebilir. Öğrencilerin hangi konularda güçlü olduğunu ve hangi konularda yardıma ihtiyaç duyduğunu belirleyebilir. Bu, öğretmenlere öğrencilere özel rehberlik sağlama konusunda önemli bilgiler sunar. Öğrencilerin daha iyi anlamalarına yardımcı olmak için özelleştirilmiş öğretim stratejileri geliştirmek için bu bilgiler kullanılabilir (Meço & Coştu, 2022, s. 172). Yapay zekâ destekli öğrenci takip sistemleri, öğrencilerin derse katılımı, ödev ve sınav performansı, konu eksiklikleri gibi verileri toplayıp analiz edebilmektedir. Bu sayede öğretmenler hangi öğrencinin hangi konularda zorlandığını kolaylıkla tespit edebilmekte ve öğrencilere kişiselleştirilmiş geri bildirimler verebilmektedir. Ayrıca bu sistemler öğrencilerin motivasyonlarını ve derse olan ilgilerini de takip ederek, gerekli müdahalelerin yapılması konusunda öğretmenlere uyarılar verebilmektedir.

2.3. Öğrenme Materyali

Yapay zekâ destekli öğrenme araçları, öğrencilere daha zengin ve etkileşimli öğrenme materyali sunabilir. İnteraktif simülasyonlar, sanal gerçeklik deneyimleri ve özelleştirilmiş dini içerikler, öğrencilerin daha fazla ilgisini çekebilir ve derinlemesine öğrenmelerine olanak tanır. Yapay zekâ tabanlı araçlar, öğretmenlere öğrencilerinin ilgi ve ihtiyaçlarına göre kişiselleştirilmiş öğrenme materyalleri hazırlama olanağı verir. Bu araçlar, konuyla ilgili çok çeşitli içerikler üretebilir, etkileşimli alıştırmalar hazırlayabilir, öğrencilerin bilgi düzeylerine göre sorular sorabilir. Böylece her öğrencinin kendi hızında ilerlemesi ve ilgisini çeken materyallere erişmesi mümkün olur (Meço & Coştu, 2022, s. 185).

Yapay zekâ, sınıf içi etkinlikleri çeşitlendirmek için de önemli bir araçtır. Öğretmen, yapay zekâ tabanlı simülasyonlar ya da artırılmış/sanal gerçeklik uygulamaları kullanarak soyut kavramları somutlaştırabilir, tehlikeli deneyleri güvenli bir şekilde gösterebilir. Bu sayede öğrenciler, yaparak yaşayarak öğrenme deneyimi elde edebilir (Demir, 2019, s. 851).

Yapay zekâ ayrıca öğretmene, öğrencilerinin bireysel gereksinimlerini daha iyi anlamasında yardımcı olabilir. Öğrenci performansını otomatik olarak analiz eden yapay zekâ araçları, hangi konularda zorlandıklarını, nerelerde ekstra çalışmaya ihtiyaç duyduklarını tespit

edebilir. Böylece öğretmen, müdahale etmesi gereken noktalara odaklanabilir, derslerini buna göre uyarlayabilir (Güneş, 2012, s. 483).

Ancak, yapay zekâ ile din eğitimi arasındaki ilişki sadece teknolojiyle sınırlı değildir. Din eğitimi aynı zamanda öğrencilerin manevi ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamayı içerir. Bu, öğrencilerin öğretmenleriyle duygusal bir bağ kurmalarını gerektirir. Yapay zekâ, insan öğretmenlerin yerini tam olarak alamaz ve bu bağlantıyı sağlama görevini üstlenemez. Bu nedenle, öğrenci-öğretmen ilişkisi insan temasına dayalı olarak sürdürülmelidir.

Yapay zekâ din eğitimini daha verimli ve kişiselleştirilmiş hale getirme potansiyeline sahiptir. Öğretmenler, yapay zekâ ile iş birliği yaparak öğrencilere daha iyi rehberlik edebilirler. Ancak insan boyutu, maneviyat ve duygusal bağlama açısından vazgeçilmezdir ve din eğitimi sürecinde önemli bir rol oynamaya devam edecektir. Bu nedenle, yapay zekâ ve öğretmenler arasındaki denge önemlidir ve her iki tarafın da öğrencilere en iyi eğitimi sunmak için birlikte çalışması gerekmektedir.

Öğretmenler, eğitim sisteminin en önemli paydaşlarından biridir. Ancak son yıllarda yapay zekâ ve makine öğrenimi alanındaki gelişmeler, eğitim alanında da büyük değişikliklere yol açmıştır. Özellikle uzaktan eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte, yapay zekâ destekli eğitim platformları ve araçları da oldukça popüler hale gelmiştir. Bu nedenle öğretmenlerin bu yeni teknolojilere uyum sağlaması ve verimli bir şekilde kullanabilmesi büyük önem taşımaktadır.

Öncelikle öğretmenlere yönelik yapay zekâ ve eğitim teknolojileri ile ilgili hizmet içi eğitim programları düzenlenebilir. Bu programlar hem teorik bilgi vermeli hem de uygulamalı eğitimler içermelidir. Böylece öğretmenler yapay zekâ destekli eğitim araçlarını tanıma ve kullanma konusunda deneyim kazanacaktır.

Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenlere yönelik dijital dönüşüm birimleri kurulabilir. Bu birimler öğretmenlerin teknoloji entegrasyonu konusunda yaşadıkları zorlukları ve ihtiyaçları tespit edip onlara mentorluk yapabilir. Birebir ve grup mentorluk programları organize edilebilir.

Üniversitelerle iş birliği yapılarak öğretmenler için yapay zekâ ve eğitim teknolojileri sertifika programları açılabilir. Bu programlara katılan öğretmenler hem akademik bir eğitim alacak hem de yeni beceriler kazanacaktır.

Aynı zamanda yapay zekâ tabanlı eğitsel analitik araçlar geliştirilebilir. Bu araçlar öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını ve öğrenme eğilimlerini tespit ederek öğretmenlere mentorluk yapabilir. Böylece ders içeriklerini kişiselleştirmek ve farklılaştırmak öğretmenler için daha kolay hale gelecektir.

Son olarak öğretmenler arasında dijital beceri paylaşım ağları oluşturulabilir. Birbirlerine mentorluk yapan, tecrübelerini aktaran öğretmen toplulukları yapay zekâ teknolojilerini meslektaşlarına yaygınlaştırmada önemli bir rol oynayabilir.

Görüldüğü gibi öğretmenlerin yapay zekâyla uyumunu sağlamak için hem bireysel hem kurumsal düzeyde çeşitli çalışmalar yapılabilir. Hizmet içi eğitimler, mentorluk programları, sertifika programları ve dijital beceri paylaşım ağlarının geliştirilmesi bu adaptasyon sürecini

hızlandıracaktır. Böylelikle öğretmenler yapay zekâ destekli kişiselleştirilmiş öğrenme ortamlarını etkili bir biçimde tasarlayıp yönetebilecek kapasiteye ulaşacaklardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte, yapay zekâ uygulamaları pek çok alanda yaygınlaşmaya başladı. Din eğitimi de bu alanlardan biridir. Yapay zekâ destekli öğretim programları ve dijital içerikler, geleneksel yöntemlere göre daha etkileşimli ve kişiselleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sunabilme potansiyeline sahip. Ancak bu potansiyelin hayata geçirilmesinde bazı zorluklar da söz konusudur.

Öncelikle, din eğitimi alanının hassasiyeti göz önünde bulundurulmalı. Dini içeriklerin yanlış aktarılması veya yanlış anlaşılması riski her zaman vardır. Yapay zekâ algoritmalarının önyargılı veri setleriyle eğitilmesi, bu riski daha da artırabilir. Bu nedenle içeriklerin titizlikle hazırlanması ve sürekli denetlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bir diğer zorluk ise pedagojik açıdan uygun içerik geliştirmektir. Dini konuların soyut ve derinlikli doğası, geleneksel öğretim yöntemlerinin dışına çıkılmasını gerektirir. Yapay zekâ tabanlı kişiselleştirilmiş öğrenim bu anlamda büyük kolaylıklar sağlayabilir. Ancak burada da öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal özelliklerine uygun tasarım şarttır. Aksi takdirde teknoloji, öğrenme deneyimini olumsuz etkileyebilir.

Sonuç olarak, yapay zekâ destekli din eğitimi uygulamalarının vaat ettiği potansiyel yüksektir. Ancak bu potansiyelin hayata geçmesi, alanın hassasiyetinin ve eğitim biliminin gereklerinin dikkate alınmasına bağlıdır. Doğru tasarlanmış içerikler ve titiz bir denetim mekanizması, bu teknolojilerin din eğitimine olumlu katkısını garanti altına alacaktır.

Yapay zekâ teknolojileri, din eğitim süreçlerine farklı bir boyut kazandırma potansiyeline sahiptir. Ancak yapay zekânın din eğitimindeki rolü ve öğretmenin konumu, tartışmalı konulardan biridir.

Yapay zekâ teknolojileri sayesinde din dersleri için interaktif eğitim araçları geliştirilebilir. Örneğin din bilgisi ve kavramların anlatımında video, animasyon ve simülasyonlar kullanılabilir. Öğrencilerin dini metinleri ve kavramları daha iyi kavramasına yardımcı olacak sanal gerçeklik uygulamaları geliştirilebilir. Bununla birlikte din eğitiminde yapay zekâ, sadece eğlenceli ara yüzler sunmakla sınırlı kalmamalıdır. Öğrencilerin dini değerleri ve ahlaki yargıları edinmesine katkı sağlamalı, onları düşünmeye ve eleştirel düşünme yeteneklerini geliştirmeye yönlendirmelidir.

Ancak yapay zekânın din eğitimine entegre edilmesi, öğretmenin rolünü ve önemini azaltmamalıdır. Öğretmen, öğrencilerle birebir iletişim kurabilen, onları yönlendirebilen ve cesaretlendirebilen en değerli kaynaktan biridir. Özellikle din eğitiminde manevi rehberlik ve role-model olma işlevi, yapay zekânın üstesinden gelemeyeceği önemli bir unsurdur. Yapay zekâ araçları, öğretmenin din eğitimindeki temel rolünü desteklemeli; onu desteklemek ve yardımcı olmak amacıyla kullanılmalıdır.

Sonuç olarak, din eğitiminde yapay zekâ ve öğretmenin rollerinin uyumu ve dengesi büyük önem taşımaktadır. Yapay zekâ araçları, din öğretimini zenginleştirme potansiyeline sahip olsa da

asla öğretmeninin yerini alamayacaktır. Gelecekte din eğitiminde yapay zekânın etkin kullanımı, öğretmenin temel rolünün korunmasıyla mümkün olabilir. Böylece hem öğrencilerin dinî bilgilerinin hem de manevî gelişimlerinin desteklenmesi sağlanmış olur.

Yapay zekâ teknolojilerindeki gelişmeler, eğitim alanında yeni fırsatlar sunmaktadır. Din eğitimi de bu gelişmelerden etkilenerek ve dönüşecek alanlardan biridir. Ancak bu dönüşümün sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için bazı önerilerde bulunmak yararlı olacaktır:

Yapay zekâ destekli eğitim programları tasarlanırken, öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal gelişimlerini destekleyecek şekilde çok yönlü etkileşimli içerikler oluşturulmalıdır. Sadece bilgi aktarımı yapan programlar yetersiz kalacaktır.

Bu programlar öğretmenleri tamamen ortadan kaldırmak yerine onları desteklemeli ve yüklerini hafifletmelidir. Öğretmenler hala eğitim sürecinin en kritik aktörleridir. Onların tecrübesi ve öğrencilerle kurdukları duygusal bağ yapay zekânın sağlayamayacağı bir değerdir.

Yapay zekâ destekli programlar şeffaf ve denetlenebilir olmalıdır. İçerdikleri bilgilerin doğruluğundan ve güncelliğinden emin olunmalıdır. Yanlış bilgi ve yanlış tutumların öğrencilere aktarılmasının önüne geçilmelidir.

Bu teknolojilerin din eğitiminde kullanımı konusunda öğretmenlere, ailelere ve öğrencilere yönelik farkındalık çalışmaları yapılmalıdır. Adaptasyon sürecinde yaşanabilecek sorunlar en aza indirilmelidir.

Yapay zekâ uygulamalarının din eğitiminde kullanımıyla ilgili yasal ve etik düzenlemeler yapılmalı, kişisel verilerin güvenliği ve mahremiyeti sağlanmalıdır. Uygulamalar şeffaf ve denetlenebilir olmalıdır.

Din eğitiminde yapay zekâ öğrencilerin dini konulardaki sorularını cevaplamada kullanılabilir. Bunun haricinde derslerin ölçme ve değerlendirmesinde yararlı olacaktır. Farklı dinlerin ritüel ve tarihleri hakkında bilgi edinmede kullanılabilir. Ayrıca hafızlık eğitiminde de kullanılabilir.

Bu öneriler doğrultusunda tasarlanacak ve uygulanacak yapay zekâ destekli din eğitimi programları, geleceğin eğitim sistemine önemli katkılar sunacaktır. Ancak unutulmamalıdır ki teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, eğitimin kalbi ve ruhu hala öğretmenlerdir ve öyle kalmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, M., & Özdiç, F. (2021). Eğitimde Yapay Zeka Konusunda Türkiye Adresli Çalışmaların İncelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), s. 912-932. doi:10.33711/yyuefd.938734
- Aktay, S., Gök, S., & Uzunoğlu, D. (2023). ChatGPT in Education. *Türk Akademik Yayınlar Dergisi*, 7(2), s. 378-406.
- Aslan, K. (2020). Eğitimde Yapay Zeka ve Uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), s. 71-88.
- Coşkun, F., & Gülleroğlu, H. (2021). Yapay Zekanın Tarih İçindeki Gelişimi ve Eğitimde Kullanılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 54(3), s. 947-966. doi:10.30964/auebfd.916220

- Çetin, M., & Aktaş, A. (2021, Eylül). Yapay Zeka ve Eğitimde Gelecek Senaryoları. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 18(Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), s. 4225-4268. doi:10.26466/opus.911444
- Demir, R. (2019). Sanal Gerçeklik Gözlüğüne Dayalı Din Öğretimine Yönelik Öğretmen Adaylarının Tutumu. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(1), s. 847-861.
- Dereli, M. V. (2021). Küresel Salgın Döneminde Uzaktan Eğitimle Arapça Öğretimi-NEÜ İlahiyat Fakültesi Hazırlık Sınıfı Örneği. Olağandışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik. 1, s. 100-120. Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları.
- Dilek, G. Ö. (2019). Yapay Zekanın Etik Gerçekliği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 47-59.
- Güneş, A. (2012). DKAB Dersinde Teknolojik Materyal Kullanımı ve DKAB Öğretmenlerinin Teknolojik Materyal Kullanma Eğilimleri (Gaziantep İli Örneği). Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XV1(1), s. 479-506.
- Güzey, C., Çakır, O., Athar, M. H., Yurdaöz, E., & Saad, S. (2023, Haziran). Eğitimde Yapay Zekâ Konusunda Yapılmış Araştırmaların İçerik Analizi. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi, 5(1), s. 66-77.
- İşler, B., & Kılıç, M. Y. (2021). Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımı ve Gelişimi. Yeni Medya Elektronik Dergi, 5(1), s. 1-11.
- Kaya, Z. (2023). Metaverse Çağında Öğretmenlik Mesleğinin Geleceğini Düşünmek. Mevzu(9), s. 295-321.
- Kaysılı, A. (2023). Eğitimde Dijitalleşme Olgusunun Fırsat Eşitliği Bağlamında Değerlendirilmesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(3), s. 1421-1437.
- Koç, A. (2023). Din Öğretiminde Teknoloji Destekli Ölçme ve Değerlendirme Teknikleri. Talim, 7(1), s. 7-36. doi:10.37344/talim.2023.39
- Küçükali, R., & Coşkun, H. C. (2021). Eğitimde Dijitalleşme ve Yapay Zekânın Okul Yöneticiliğindeki Yeri. Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi Kuram ve Uygulama, 4(2), s. 124-135.
- Meço, G., & Coştu, F. (2022). Eğitimde Yapay Zekanın Kullanılması: Betimsel İçerik Analizi Çalışması. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi(23), s. 171-193.
- Meşe, R. (2021). Dijital Dönem Uzaktan Arapça Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar. İslam ve Yorum V. 2, s. 3-16. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, K., & Şahin, M. E. (2018, 12 30). Yapay Sinir Ağları ve Yapay Zekâ'ya Genel Bir Bakış. Takvim-i Vekayi, 6(2), s. 25-36.
- Safalı, S., Akpunar, B., & Özeren, E. (2018). ÖLÇME VE DEĞERLENDİRMEDE YENİ BİR ANLAYIŞ: BİLGİSAYAR ORTAMINDA BİREYSELLEŞTİRİLMİŞ TESTLER VE KISA CEVAPLI MADDELER. EKEV Akademi Dergisi(75), s. 109-126.
- Sözen, H., İpek, Y., & Şimşek, V. (2021). COVID-19 Pandemi Sürecinde İlahiyat Fakültesi Lisansüstü Öğrencilerinin Çevrimiçi Öğrenme Deneyimine İlişkin Genel Tutumları. H. Bekiroğlu, E. Güzel, Y. E. Temiz, & M. A. Yavuz (Dü.), İslam ve Yorum V. içinde 3, s. 31-46. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, B. (2023, Ekim). Ulusal Yapay Zeka Stratejilerinin Eğitim Yönü: Çin ve Türkiye Örneği. Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies, 3(2), s. 78-94.

**TÜBİTAK 4005 PROGRAMI KAPSAMINDA YÜRÜTÜLEN “GÖÇMEN
ÇOCUKLARIN SOSYAL UYUMUNU ARTIRMAYA YÖNELİK KAPSAYICI EĞİTİM
UYGULAMALARININ ETKİSİNİ ARTIRMAK İÇİN ERGOTERAPİ YÖNTEMİ” ADLI
PROJE İLE İLGİLİ KATILIMCI GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Canan ÇOLAK SEYMEN

MEB, Türkiye
canancolakseymen@gmail.com

Halil İbrahim REVİ

MEB, Türkiye
halilibrahim_revi@hotmail.com

Müjdat MARAŞLI

MEB, Türkiye
avsar38@gmail.com

Abidin MERDAN

MEB, Türkiye
abidinmerdan29@gmail.com

ÖZET

Eğitimsel süreçlerin sağlıklı olarak devam ettirilebilmesi için göçmen öğrencilerin sınıf ortamlarına sosyal uyumlarının sağlanması önemli olarak görülmektedir. Göçmen öğrencilerin okuldaki sosyal uyumunun artırılmasının toplumsal uyum ve akademik başarı anlamındaki katkısı düşünüldüğünde alternatif uygulamaların gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Alternatif uygulamalardan yurt dışında uygulanan toplumsal katkı anlamında uygulanan “Ergoterapi” dikkat çekmektedir. Ergoterapi ile bilgi düzeyinde, pratiği temele alan becerilerde öğrencilerin kapasitesini artırmak ve öğrencilerde kendine güven duygusunu artırmak amaçlanır. Bu bağlamda ergoterapi, öğrencilerin yaşam becerilerini kazanmasını sağlamak ve iletişim becerilerine katkı sağlamak amacıyla hizmet eden bir yöntem olarak görülmektedir. Bu proje ile Ergoterapinin toplumsal katılım alanı ile göçmen çocukların sosyal uyumunun artırılması bağlamında öğretmen yeterliklerinin artırılması amaçlanmıştır. Katılımcılar Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi ilkökul görev yapan 60 öğretmendir. Projenin değerlendirilmesi sürecinde nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nicel veriler Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği ile, nitel veriler ise Katılımcı Etkinlik Değerlendirme Formu ve Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu ile toplanmıştır. Nitel veriler betimsel analiz ile nicel veriler ise SPSS programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında katılımcıların tamamı eğitim sürecinin olumlu katkısı olduğunu dile getirmiştir. Katılımcılar olumlu katkıyı ergoterapi alanı ile tanışma Kapsayıcı eğitim konusunda katkı, Katılımcı arkadaşların deneyimleri temaları ile ifade etmiştir. Eğitim sürecinin olumsuz yönleri sorusuna katılımcıların çoğunluğu sürecin olumsuz yönü olmadığını söylemişken, olumsuz yönü söyleyen katılımcıların çoğunluğu Ergoterapi konusunda atölye çalışması sayısının artırılması, Katılımcıların kendi deneyimlerini paylaşması konusu için ekstra bir eğitim günü olması temaları konusunda fikir beyan etmiştir. Katılımcıların ders süreçlerini olumlu veya olumsuz deneyimleri bağlamında değerlendirmeleri istenmiş, katılımcılardan olumsuz fikir beyan eden katılımcı olmamıştır. Katılımcı öğretmenlerin Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği puanlarının proje sonrasında anlamlı şekilde arttığı tespit edilmiştir ($t_{28}=4,185$, $p=0,015$). Ayrıca ilişkili örneklem t testi için etki büyüklüğü katsayıları etki büyüklüğünün küçük olduğu görülmüştür ($\eta^2 = 0,12$, $d=0,44$). Proje etkinliklerinin öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik farkındalıklarına olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda öğretmenlerin ergoterapi alanında eğitim almaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ergoterapi, Göçmenlerin eğitimi, Göçmen çocuklar, Öğretmen eğitimi, Dezavantajlı etnik grup, Kapsayıcı eğitim

GİRİŞ

Kapsamak kavramı ile dışlanmak kavramı birbirinin zıddı ifadelerdir. Kapsamak kavramı ile dahil etme durumu ortaya çıkmaktadır. Kapsayıcı eğitimin amacı hiçbir çocuğu dışlamadan, eğitim ortamlarında eşit olacakları bir şekilde hayata hazırlamaktır. Kapsayıcı eğitim ile çocuklar hayata hazırlanırken sosyal, kültürel, eğitimsel ve yaşamsal etkinlik bağlamında tüm çocukların eşit düzeyde olması öngörülmektedir. Aynı zamanda kapsayıcı eğitimin en önemli vurgularından biri de çocukların akranları ile eğitim alma hakkıdır (Aydın-Güngör ve Pehlivan,2021).Kapsayıcı eğitimin en önemli paydaşlarından biri öğretmenler olup, öğretmenlerden farklı bireysel özelliklere sahip olan öğrencilerin öğrenme ortamlarındaki etkinliğini artırarak öğrenme süreçlerini katılımını artırması beklenmektedir. Bu anlamda değerlendirildiğinde kapsayıcı eğitim, sınıf içindeki farklılıkları zenginlik olarak ortaya koyan bir kavram olarak görülmektedir (Ünal ve Aladağ, 2020). Kapsayıcı eğitimin alanını, özel eğitim ihtiyacı olan, Türkçe bilmeyen, şiddet gören, geçici koruma kapsamında bulunan, göç, terör ve doğal afetlere maruz kalan, çeşitli hastalıklarla mücadele veren tüm dezavantajlı çocukların eğitim ihtiyacı oluşturmaktadır (Ünal ve Aladağ, 2020).Kapsayıcı eğitimin ülke şartlarında ihtiyaç duyulduğu en önemli alanlardan bir göçmen çocuklar ile ilgili olan alanıdır.

Tarihsel süreçlere bakıldığında göç olaylarının yaşandığı ve halen devam ettiği görülmektedir. Göç olaylarının nedenleri incelendiğinde daha verimli topraklara ulaşma arzusu, savaşlar, eğitim durumları, sağlık imkanları gibi durumlar ile karşılaşmaktadır. Göç etmeye neden olan durumların kökeni incelendiğinde isteyerek gerçekleşen göçler ve zorunlu olarak gerçekleştirilen göçler olduğu görülmektedir. Zorunlu olarak gerçekleştirilen göçler sonucunda göç eden bireylerde olumsuz psikososyal etkiler görülebilmektedir (Karaman ve Bulut, 2018).Özellikle travmatik yaşam öyküleri bulunan ve alışmış oldukları süre belli olmayan göçmenlerin yarısından fazlasının eğitim çağındaki çocuklardan oluşması önemli olarak görülmektedir (Eren,2019). Göç edenler eğitim süreci içinde farklı yaşam şartları ve yeni ortamlar içinde bulunmakta, geçmiş deneyimlerinden uzaklaşmaktadırlar. Göçmen çocukların okullardaki öğrenme öğretme süreçlerinden üst düzeyde yararlanabilmeleri için önlem alınsa da, yine de bir takım problemler hala bulunmaktadır. Hatta bir takım göçmen öğrenci okullaştırılamamıştır (Sirin ve Rogeras-Sirin, 2015). Dolayısıyla göçmen çocukların eğitimi konusunda eğitim öğretim süreçleri anlamında alternatif uygulamalar gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Eren,2019).Bu alternatiflerden en önemlilerinden biri göçmen çocukların okullaşması iken, okul terki konusunda alınması gereken önlemler, eğitimsel süreçlerin içeriği, ekonomik kaynakların eğitsel süreçleri desteklemesi gibi alanlar göçmen çocukların eğitimi için diğer temel süreçleri oluşturmaktadır (Watkins ve Zycks, 2014).Göçmen çocukların eğitim ortamlarında yaşadıkları uyum sorunları projenin çıkış noktası olurken, göçmen çocukların öğrenme- öğretme süreçlerinde karşılaşılan problemleri tespit etmek amacı ile “Göçmen Öğrencilerin Eğitim-Öğretim Ortamlarında Karşılaştıkları Problemler Konusunda Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi” adlı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ile göçmen öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıfta eğitim öğretim faaliyetlerine devam eden öğretmenlerin göçmen çocukların eğitsel süreçlerdeki durumu ile ilgili görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Göçmen çocukların eğitsel süreçleri ile ilgili seksen beş

katılımcı öğretmene toplam yedi soru yöneltilmiş olup, katılımcı görüşleri betimsel analize tabi tutulmuştur. Araştırmada elde edilen bulgulara göre katılımcıların çoğunluğu Göçmen öğrenciler ile diğer öğrenciler arasındaki kültürel farklılık bağlamında problem yaşadığını dile getirirken, bu durumu beslenme alışkanlıkları, temizlik alışkanlıklarındaki farklılık, görgü kuralları, ortak bir oyun kurma ve devam ettirme, gelenek ve görenekler yabancı olma temaları ile açıklamışlardır. Dil konusunda katılımcıların çoğunluğu göçmen çocukların problemleri olduğunu ifade ederek, bu problemlerin okuduğunu anlayamama, öğretmen ve öğrencilerde kavramların aynı algıyı oluşturmaması, kendilerini ifade edememenin verdiği davranış problemleri, dil probleminden kaynaklı öğrenme güçlüğü, dil probleminden kaynaklı aile ile iletişim sorunu, sınıftaki diğer öğrencilerle uyumlu olmama gibi etkileri olduğunu dile getirmiştir.

Eğitimsel süreçlerin sağlıklı olarak devam ettirilebilmesi için göçmen öğrencilerin sınıf ortamlarına sosyal uyumlarının sağlanması önemli olarak görülmektedir. Göçmen öğrenciler okula uyum sağladığında topluma da uyum sağlayabilmiş ve sosyalleşmiş olacaktırlar (MEB, 2017). Göçmen öğrencilerin okuldaki sosyal uyumunun artırılmasının toplumsal uyum ve akademik başarı anlamındaki katkısı düşünüldüğünde alternatif uygulamalar ile sürecin desteklenmesi gerekliği ön plana çıkmaktadır. Alternatif uygulamalar incelendiğinde yurt dışında uygulanan “Ergoterapi” yöntemi dikkat çekmektedir. Ergoterapinin ana amacı bireylerin günlük yaşam faaliyetlerine katılmasını sağlamaktır (AOTA, 2014). Ergoterapi eğitimcilerinin temel görevi bilgi düzeyinde ve pratiği temele alan becerilerde öğrencilerin kapasitesini artırmak ve öğrencilerde kendine güven duygusunu ön plana çıkarmaktır (Ashby, Adler ve Herbert, 2016). Bu bağlamda ergoterapi, öğrencilerin okul ve ev hayatında olumlu bir gelişme sağlamak, yaşam becerilerini kazanmasını sağlamak ve iletişim becerilerine katkı sağlamak amacıyla hizmet eden bir yöntem olarak görülmektedir (Demirci, 2016). Göçmen çocukların okul hayatlarında yaşadıkları problemler düşünüldüğünde, sağlık alanında kullanılan ergoterapi uygulamaları kapsamında gerçekleştirilen oyun, sosyal faaliyetler, fiziksel ve zihinsel gelişimi destekleyen günlük aktiviteler, eğitim, iş, serbest zaman ve sosyal yaşam aktivitelerinin söz konusu uyum sorunlarını çözme konusunda destek olacağı düşünülmektedir. Bu proje ile eğitim alanında kullanılmayan, yenilikçi ve alternatif bir yöntem olan Ergoterapi yöntemini kullanarak göçmen çocukların sosyal uyumunun artırılmasına destek olmak için öğretmen yeterliklerinin artırılması amaçlanmıştır.

Bu amaçla proje hedefleri;

- Kapsayıcı eğitimin amacına uygun olarak göçmen öğrencilerin sisteme dâhil edilebilmesi hususunda öğretmenlere yönelik yönelik ergoterapi bağlamında uygulamalı atölye çalışmaları yapmak. Böylece göçmen öğrencilerin eğitim süreci içerisinde daha kolay kabul görmesi sağlanıp öğrenmelerin olumlu anlamda gelişmesi,
- Katılımcıların çeşitliliği teşvik eden, eleştirel düşünme becerilerini geliştiren, ön yargılara meydan okuyan, iyi tasarlanmış, adil ve eşitlikçi eğitim ortamlarını öneren bir anlayış geliştirmesi
- P4C yöntemi ile katılımcıların kavram, konulara ilişkin görüş geliştirmelerini, günlük yaşamdan durumları felsefi bir bakış açısıyla yeniden değerlendirmelerini sağlaması,
- Öğretmenlerin kapsayıcı eğitim konusunda bilgi gereksinimi karşılanması ve

okullarda kapsayıcı eğitim uygulamalarını hayata geçirmek açısından önemli katkı sağlaması

- Uygulamalı STEAM atölyeleri ile dil gelişiminde yaşanan zorlukları gidermeye yönelik ergoterapi bağlamında destekleyici etkinlikler ile göçmen öğrencilerin eğitim süreci içerisinde daha kolay kabul görmesini sağlayacak etkinliklerin öğretmenlere aktarılması

- Kapsayıcı eğitim sürecinin temelini oluşturan Sosyal İçerme ve Eşit Haklar konusunda katılımcıların farkındalıklarını artırmak.

- Göçmen çocukların psikososyal ihtiyaçları, ergoterapi ve rehabilitasyon süreçlerinin katılımcılara anlatılarak, bu kavramlarla ilgili deneyim kazanmaları ve katılımcılara sınıfta göçmen çocukların davranışsal problemlerinin çözümü için ergoterapi ve rehabilitasyon yöntemlerinden nasıl faydalanabilecekleri anlatılması hedeflenmiştir.

- Katılımcıları, göçmen çocuklarda travma ve kültür sorunları ile başa çıkma ve mental sağlığın korunması konularında ne yapılması gerektiği konusunda bilgilendirici etkinlikler yapılması planlanmıştır.

- Katılımcıların göçmen çocuklar için okul temelli ergoterapi yaklaşımları ile sağlık ve iyilik halinin geliştirilmesi konularında deneyim kazanmaları.

olarak belirlenmiştir Ergoterapi yöntemi kapsamında bulunan oyun temelli yaklaşımların, sosyal kabul ile ilgili farkındalık sağlama çalışmalarının, fiziksel ve zihinsel gelişime yönelik uygulamaların bu hedeflere hizmet edeceği düşünülmektedir. Bu çalışma ile proje sürecine katılan öğretmenlerin proje kapsamında yürütülen eğitim sürecine dair görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Projenin duyurulmasına ilişkin çalışmalar:

1. TÜBİTAK tarafından sonuçların açıklanması sonrası, proje için oluşturulan resmi twitter hesabı @4005TubitakTr, instagram hesabı ve Trabzon İl Milli Eğitim Müdürlüğü resmî web sitesi ve İl MEM ARGE Birimine ait resmi hesaplarından projenin kabulüne ilişkin duyuru gerçekleştirilmiştir.

2. Proje ekibinde yer alan öğretmenler ile iletişime geçilerek, projenin kabulü ve gerçekleştirilme durumuna ilişkin bilgilendirme yapılmıştır. Buna ek olarak proje ekibi içerisinde etkili iletişimi sağlamak için “whatsapp” proje ekibi grubu kurulmuştur.

3. İl geneli katılımın yanı sıra ülke geneli katılım ve duyuruyu sağlamak için whatsapp grupları, facebook hesapları üzerinden proje tanıtımı yapılmış ve proje hedef kitesini oluşturan uygun illerdeki branş öğretmenlerinin başvuruları sağlanmıştır.

4. Ülke genelinde bilim ve toplum programları çerçevesinde duyuruların yayınlandığı sosyal medya platformu Bilim Şenliği <https://www.bilimsenligi.com/tubitak-4005-gocmen-cocuklarin-sosyal-uyumuna-yonelik-kapsayici-egitim-uygulamalarinin-etkisini-artirmak-icin-ergoterapi-yontemi.html/> platformlarında projenin duyurusu yayınlanmıştır.

5. Online olarak oluşturulan başvuru formu tüm sosyal medya ortamlarında paylaşılmıştır (<https://forms.gle/aF3j6g6MjW1Ptr168>).

Paydaş Kurumlar ile iletişime geçilmesi ve resmi yazı ile gerekli izinlerin alınması:

- Proje konaklama ve yeme içme hizmetleri için ilgili firma ile görüşülüp konaklama ve yemek organizasyonu hazırlanmış ve hizmet alımı için gereken yazışmalar yapılmıştır.
- Trabzon Valiliğinden proje etkinlik onayı alınmıştır.
- Projeyi destekleyen Trabzon Büyükşehir Belediyesi, Trabzon Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi makamlarına resmi yazı ile etkinlik programı ve duyurusu gönderilmiştir.
- Proje kapsamında sosyal medya paylaşımlarının etkili ve amaçlanan şekilde yapılabilmesi amacıyla eğitmen ve katılımcı sosyal medya izin belgesi hazırlanarak katılımcıların paylaşılacak fotoğraf ve videolar için izinleri alınmıştır.

Hedef Kitle

Hedef kitle, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi ilkökul görev yapan 60 öğretmendir. Proje katılımcı sayısı belirlenirken projedeki uygulamalı eğitimlerin kazanımları temel alınmıştır. Proje 17-22 Ekim tarihleri arasındaki iki etkinlik sürecini kapsamaktadır. 1.Etkinlik süreci 3 üç gün 30 katılımcı öğretmen ile 2. Etkinlik dönemi de yine aynı şekilde 30 katılımcı öğretmen ile planlanmıştır. Proje katılımcısı olarak seçilecek öğretmenler Türkiye'nin farklı bölgelerinden seçilmiştir. Projenin hedef kitlesi oluşturulurken, 60 asil katılımcının yanında yedek olarak proje sürecine dahil edilmiştir. Proje başvurusu www.ergoterapiilegocmençocuklar adresinden yapılmıştır. Başvuru yapan öğretmenlerden kapsayıcı eğitim konusunda çalınma yapan, daha önce bu konuda hizmet içi eğitimler katılmış olan ve bölgesinde göçmen öğrenci sayısı fazla olan öğretmenlere öncelik verilmiştir. Kapsayıcı eğitim almış öğretmenler arasından seçim yapılırken aşağıdaki kriterler göz önünde bulundurulmuştur.

1. Daha önce TÜBİTAK Projesine katılmamış olmak
2. Kapsayıcı eğitim alanında yapılmış projelere katılmış olmak (Erasmus+,Etwinning, Kalkınma Ajansları Teknik Destek Projeleri vb.)
3. Sağlık problemi olmamak

Katılımcı grubu oluşturulurken aynı zamanda olabildiğince farklı bölgelerden öğretmen seçilmesine dikkat edilmiştir. Çünkü farklı bölgelerden katılımcılar ile projemizden elde edilecek deneyimler sayesinde alternatif bakış açılarını kazanan öğretmenler vasıtasıyla daha fazla öğrenciye ulaşılabilceği düşünülmektedir. Katılımcı seçiminde İl Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde değerlendirme kurulu oluşturulmuş olup doldurdukları başvuru formu bilgileri doğrultusunda katılımcılar seçilmiştir. Tüm bu kriterlere ve kadın erkek dağılımına göre asil katılımcı listesi oluşturulmuş olup, seçilen katılımcılarla telefon yolu ile (uygulama zamanının az olması sebebiyle) iletişime geçilerek katılım teyidi alınmıştır. Ayrıca bir yedek katılımcı listesi de oluşturulmuş olup projeden çekilen 2 katılımcı yerine yedek listeden katılımcılarla iletişime geçilmiştir. Katılımcı seçiminin Türkiye geneli bir örneklem içerisinden seçilmiş olması dengeli ve homojen bir grubun oluşturulmasında kolaylık sağladığı düşünülmektedir. 7 Bölgeden 26 farklı ilden 60 katılımcı ile gerçekleşen bu projede katılımcıların çeşitliliği hem uygulama döneminde hem de proje sonrası dönemde yüksek verim elde etmemizde rol oynadığı düşünülmektedir.

Pilot Çalışma

Proje sürecinde gerçekleştirilecek olan etkinlikler alanında uzman akademisyenler ve öğretmenler ile planlanmıştır. Uygulanacak olan tüm etkinlikler daha önceden farklı hedef grupları ile gerçekleştirilmiş olup, uygulayıcılar konu ile ilgili riskleri analiz etmişlerdir. Eğitimler Trabzon'un Düzköy ilçesinde bulunan Doğa Kampında gerçekleştirilmiştir. Doğa Kampı merkeze uzak olduğu için, eğitimler başlamadan önce eğitimler sürecinde kullanılacak teknolojik malzemelerin çalışır durumlarının tek tek kontrol edilmesi, her ihtimalin göz önünde bulundurularak eğitim esnasında teknolojik malzemelerde bir problem yaşanması durumunda alternatif olarak tedarik edileceği yerler tespit edilip planlanmıştır. Eğitim süresince kullanılacak malzemelerin takibi uzmanlar ve yürütücü başkanlığında gerçekleştirilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Projenin değerlendirilmesi sürecinde nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılarak, her iki yöntemin avantajlarından faydalanılmıştır. Nicel veriler Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği ölçeği ile, nitel veriler ise Katılımcı Etkinlik Değerlendirme Formu ve Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu ile toplanmıştır. Nitel araştırmalar gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel verilerin toplandığı, kişisel algıların ve olayların kendi ortamlarında bütünsel bir şekilde ortaya koyulması adına avantaj sağlayan bir araştırma yöntemidir (Büyüköztürk,2013). Nicel araştırmaların ise nesnel araştırma sonuçlarına dayanması, neden-sonuç ilişkisini açıklayabilmesi ve örneklemden evrene genellenebilir bir süreç içermesi gibi avantajları bulunmaktadır (Borg ve Gali, 1996). Projedeki katılımcıların gün içinde yapılan dersler ile ilgili düşüncelerinin irdelenmesi amacı ile her etkinliğin bitiminde katılımcılara katıldığı etkinlik ile ilgili görüşlerini yansıtacağı katılımcı etkinlik değerlendirme formu uygulanacaktır. Projedeki katılımcıların proje sürecinin tamamına yönelik olarak görüşlerinin belirlenmesi için yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanacak ve katılımcıları proje sürecinin tamamı ile ilgili görüşlerinin alınması sağlanacaktır. Bahsedilen veri toplama araçlarına ilişkin bilgiler aşağıda sunulmuştur.

a) Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği:

Proje süresince gerçekleştirilen eğitimlerin öğretmenlerin farkındalığı konusunda etkili olup olmadığını değerlendirmek amacıyla Şimşek ve Kılcan, 2021 tarafından geliştirilen Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği kullanılacaktır. Ölçeğin kullanımı için yazarlardan gerekli izinler alınmıştır. Bahsi geçen ölçek eğitimden önce ve sonra öğretilere uygulanarak ön test ve son test puanları arasındaki anlamlı farklılığa bakılacaktır. Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeğinin toplam beş alt boyutu bulunmakta iken ölçek 22 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin yapı geçerliği için açımlayıcı faktör analizi, güvenilirliği için iç tutarlılık düzeyi hesaplanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda 5 faktörlü bir yapı ortaya çıkmış olup, faktör yüklerinin bir madde dışında 0.40'ın üzerinde olduğu görülmüştür. Ölçeği oluşturan beş faktörün toplam varyansın %57'sini açıkladığı görülmüştür. Sonuçta geliştirilen kapsayıcı eğitime yönelik farkındalık ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilmektedir.

b. Katılımcı Etkinlik Değerlendirme Formu

“Göçmen Çocukların Sosyal Uyumuna Yönelik Olarak Yapılacak Kapsayıcı Eğitim Uygulamalarının Etkisini Artırmak İçin Ergoterapi Yöntemi” adlı projenin uygulanması sürecinde katılımcılar tarafından etkinlik değerlendirme formu tutularak her bir etkinlik sürecinin değerlendirilmesi yapılacaktır. Form dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde projedeki etkinliğin günü, konusu, etkinliğin adı, gibi verilerin toplanması amacı ile sorular, iki, üç ve dördüncü bölümlerde ise uygulanan etkinlik ile ilgili sorular bulunmaktadır. Her uygulamanın sonunda katılımcılar etkinlik değerlendirme formu dolduracaklardır. Katılımcı etkinlik değerlendirme formu Ek 2’de verilmiştir. Türkiye’nin farklı bölgelerinden 60 öğretmenin etkinlik değerlendirme formunda bulunan sorulara verdiği cevaplar betimsel analize tabi tutularak verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Katılımcı Etkinlik Değerlendirme Formu yürütücü tarafından geliştirilmiştir.

c. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Proje sürecinde katılımcıların proje sürecinin bütünü ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi amacı ile ölçme değerlendirme uzmanı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılacaktır. Görüşme formundaki sorular eğitim sürecinin niteliği ile ilgili olarak katılımcıların düşüncelerini almak için geliştirilmiştir. İlgili literatürde söz konusu tekniğin derinlemesine bilgi edinme, cevapların anlaşılabilmesi durumunda tekrar bilgi edinme şansı vermesi gibi avantajlarından bahsedilmektedir (Çepni, 2007). Yarı yapılandırılmış görüşme yapılandırılmış bölüm ve kişinin özgür cevap vermesine olanak tanıyan bölümlerden oluşmaktadır (Erkuş, 2012). Bu bağlamda proje sürecinin daha tarafsız değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Görüşme formu 5 sorudan oluşmakta olup, alan uzmanlarınca değerlendirilecek ve son hali verilecektir. Görüşmelerden elde edilen verilere içerik analizi yapılarak, elde edilen veriler tablolar halinde sunulacaktır. Betimsel analiz sürecinde geliştirilen temalar birbiri ile ilişkilendirilerek veri seti içindeki ilişkiler ve farklılıklar incelenir ve değişkenler arasında bağlantı kurulur (Dey, 1993). Yarı Yapılandırılmış görüşme formu Ek 3’de sunulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formu yürütücü tarafından geliştirilmiştir.

BULGULAR

Projenin değerlendirilmesi sürecinde nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılarak, her iki yöntemin avantajlarından faydalanılmaya çalışılmıştır. Nicel veriler Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği ile, nitel veriler ise Katılımcı Etkinlik Değerlendirme Formu ve Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu ile toplanmıştır. Projedeki katılımcıların gün içinde yapılan dersler ile ilgili düşüncelerinin irdelenmesi amacı ile her etkinliğin bitiminde katılımcılara katıldığı etkinlik ile ilgili görüşlerini yansıtacağı katılımcı etkinlik değerlendirme formu uygulanmıştır. Projedeki katılımcıların proje sürecinin tamamına yönelik olarak görüşlerinin belirlenmesi için yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmış ve katılımcıları proje sürecinin tamamı ile ilgili görüşlerinin alınması sağlanmıştır.

Katılımcıların Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalıklarına İlişkin Bulgular

Projenin ana çıktılarında birisi öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik farkındalık düzeylerinin geliştirilmesi ve ilgili temada uygulama becerilerin güçlendirilmesidir. Bu amaca ne düzeyde ulaşılabildiğinin tespiti için proje önerisinde detayları sunulan, Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği ile veri toplanmıştır. Bu ölçek proje etkinlikleri öncesinde ilk gün ön test ve proje etkinliklerinin tamamlandığı gün son test olarak uygulanmıştır. Proje kapsamında ön test-son test tek gruplu deneysel desen araştırmanın modeli kullanılmıştır. Veri analizine Türkiye genelinden katılan toplam 60 sınıf öğretmeni dahil edilmiştir. Öğretmenlerin farkındalıklarında, proje öncesine göre anlamlı fark olup olmadığı nicel veri analizi teknikleri ile irdelenmiştir. Karşılaştırılacak ölçümlerde, iki ölçüm arasındaki farkların normallik varsayımını sağlamış ve bağımlı örneklem için t testi kullanılmıştır. Analiz bulguları $p < 0.05$ anlamlılık düzeyinde yorumlanmıştır. Katılımcılardan toplanan verilerde kayıp veri durumuna rastlanılmamıştır. Toplam puan alınan ölçeğin ön test ve son test uygulamaları arasındaki farklılaşmasının incelenmesinde ise öncelikli olarak normal dağılım varsayımı incelenmiştir. Verilerin normal dağılımdan anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür. Ardından, katılımcı öğretmenlerin ön test ve son test puanları arasında anlamlı farklılık olup olmadığı bağımlı gruplar t-testi aracılığı ile incelenmiş ve aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmenlerin Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği 'ne Ait Ön Test ve Son Test Puanlarının Bağımlı Örneklem t-Testi Sonuçları

	N	Ortalama	Standart sapma	t	p
Ön test	60	52,66	4,06	4,185	0,015
Son test	60	80,13	6,15		

Tablo 1 incelendiğinde; katılımcı öğretmenlerin Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği puanlarının proje sonrasında anlamlı şekilde arttığı tespit edilmiştir ($t_{28}=4,185$, $p=0,015$). Ayrıca ilişkili örneklem t testi için etki büyüklüğü katsayıları hesaplanmış olup, hesaplanan etki büyüklüğünün küçük olduğu görülmüştür ($\eta^2 = 0.12$, $d=0.44$). Dolayısıyla proje etkinliklerinin öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik farkındalıklarına olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların Etkinlik Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular

“Göçmen Çocukların Sosyal Uyumuna Yönelik Olarak Yapılacak Kapsayıcı Eğitim Uygulamalarının Etkisini Artırmak İçin Ergoterapi Yöntemi” adlı projenin uygulanması sürecinde katılımcılar tarafından etkinlik değerlendirme formu tutularak her bir etkinlik sürecinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Form dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde projedeki etkinliğin günü, konusu, etkinliğin adı, gibi verilerin toplanması amacı ile sorular, iki, üç ve dördüncü bölümlerde ise uygulanan etkinlik ile ilgili sorular bulunmaktadır. Her uygulamanın

sonunda katılımcılar etkinlik değerlendirme formu doldurmuştur. Türkiye'nin farklı bölgelerinden 60 öğretmenin etkinlik değerlendirme formunda bulunan sorulara verdiği cevaplar betimsel analize tabi tutularak verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Katılımcı Etkinlik Değerlendirme Formu yürütücü tarafından geliştirilmiştir.

Etkinlik Değerlendirme Formunun birinci sorusu olarak katılımcılara eğitim sürecinde bugün ne yaptınız sorusu sorulmuş, Katılımcıların tamamının yapılan etkinlikleri her gün özelinde belirttiği görülmüştür. Katılımcıların çoğunluğu ilk olarak Tellerin Adındaki Çocuklar ve Kapsayıcı öğretmen nasıl olmalıdır isimleri üzerine odaklanmıştır.

Etkinlik Değerlendirme Formunun ikinci sorusu olarak katılımcılara yaptığınız çalışma sonucunda ne öğrenciniz sorusu sorulmuş katılımcıların her etkinliğin adı ve içeriği ile ilgili bilgi verdiği fakat en çok P4C Düşünme Atölyesi, Farklılaştırılmış bir ders planı, Kapsayıcı öğretim süreci, Tellerin Ardındaki Çocuklar ve Kapsayıcı Öğretmen nasıl olmalıdır başlıklarına yönelik açıklamalarda bulunduğu görülmüştür.

Etkinlik Değerlendirme Formunun üçüncü sorusu olarak katılımcılarda ders süreçlerini olumlu veya olumsuz deneyimleri bağlamında değerlendirmeleri istenmiş, katılımcılardan olumsuz fikir beyan eden katılımcı olmamıştır. Olumlu fikir beyan eden katılımcıların görüşlerinin analiz sonucu aşağıdaki temalar ortaya çıkmıştır.

- Kapsayıcı Eğitimin Amacına Ulaşabilmesi İçin Yenilikçi Yöntemler ile Tanışma
- Kapsayıcı öğrenme ortamları oluşturmak için merak duyma
- Kapsayıcı öğretmenin ne kadar önemli olduğuna dair farkındalık kazanma
- Dez avantajlı öğrencilerin sınıf ortamındaki olumsuz durumlarının olumlu bir pozisyona nasıl evirilebileceğine yönelik farkındalık kazanma
- Ergoterapi alanının kapsayıcı eğitim ile harmanlanabileceği alternatif öğrenme ortamları tasarlayabilme adına ilham kazanma
- Teorik olarak bilinen kavramların uygulanabilirliğine yönelik farkındalık geliştirme
- Dezavantajlı öğrenciler için ergoterapi alanı destekli fırsat eşitliği yaratabilme adına farkındalık kazanma

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu İle Elde Edilen Verilerin Analizi Sonucu Ortaya Çıkan Bulgular

Proje sürecinde katılımcıların proje sürecinin bütünü ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi amacıyla ölçme değerlendirme uzmanı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veri elde edilmiştir. Görüşme formundaki sorular eğitim sürecinin niteliği ile ilgili olarak katılımcıların düşüncelerini almak için geliştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilen verilerin analizi aşağıda sunulmuştur.

Veri analiz sürecine öncelikle katılımcı profilinin betimlenmesi ile başlanmıştır. Aşağıdaki tabloda katılımcıların demografik özellikleri sunulmuştur.

Tablo 2: Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı	Kıdem					Cinsiyet		Eğitim Düzeyi		
	0-5	6-10	11-15	16-25	25+	Kadın	Erkek	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
K1			X				X		X	
K2			X				X		X	
K3			X			X		X		
K4				X		X		X		
K5				X		X			X	
K6	X					X			X	
K7			X			X		X		
K8			X			X		X		
K9					X	X			X	
K10				X			X	X		
K11				X			X	X		
K12				X		X		X		
K13				X			X		X	
K14			X				X	X		
K15				X			X	X		
K16			X				X	X		
K17		X					X		X	
K18	X						X	X		
K19			X				X	X		
K20			X				X	X		
K21			X				X		X	
K22				X			X	X		
K23					X		X	X		
K24					X		X		X	
K25					X	X			X	
K26			X			X		X		
K27			X				X	X		
K28			X			X			X	
K29		X					X			
K30		X				X			X	
K31		X					X		X	
K32		X					X	X		
K33			X			X		X		
K34		X				X		X		
K35	X					X		X		
K36	X						X		X	
K37		X				X		X		
K38		X					X		X	
K39	X						X	X		
K40					X		X	X		
K41				X		X		X		
K42				X			X		X	
K43			X			X			X	
K44			X			X		X		
K45			X				X		X	
K46			X			X			X	
K47			X				X	X		
K48			X			X			X	
K49		X					X	X		

K50		X				X		X		
K51			X			X		X		
K52				X			X	X		
K53			X				X		X	
K54					X		X	X		
K55			X			X			X	
K56			X				X		X	
K57				X		X		X	X	
K58				X			X	X		
K59				X		X		X		
K60				X		X		X		

Tablo 2’de görüldüğü gibi katılımcıların kıdem yılı 3 yıl ile 28 yıl arasında değişmektedir. Katılımcıların 27 si kadın 33 ü erkek öğretmenden oluşmakta ve 26 katılımcı lisans düzeyinde, 24 katılımcı ise yüksek lisans düzeyinde bir öğrenim durumuna sahiptir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda birinci soru olarak katılımcılara eğitim sürecinin size katkısı olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayabilir misiniz? Sorusu sorulmuş ve katılımcı görüşlerinin analizi sonucu ortaya çıkan temalar ve tekrar edilme sıklığı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3:Eğitim Sürecinin katkısı konusunda katılımcı görüşleri

Temalar	Frekans	Örnek İfadeler
Ergoterapi alanı ile tanışma	13	<i>K9: Kesinlikler katkısı var. Ergoterapi diye bir kavramın varlığını öğrendim.</i> <i>K34: Ergoterapi konusunda hiçbir bilgim yoktu. Tanışmış oldum.</i>
Kapsayıcı eğitim konusunda katkı	7	<i>K1: Kapsayıcı eğitim alanında yapılan etkinlikler bu konuda deneyimimi artırdı.</i> <i>K46: Kesinlikle evet. Sadece adını duyduğum kavramları uygulamalı olarak deneyimledim.</i>
Katılımcı arkadaşların deneyimleri	3	<i>K11: Farklı yerlerde görev yapan katılımcı arkadaşların deneyimleri bakış açım olumlu katkı sağladı.</i>
Sınıfta uygulanabilir olması	12	<i>K34: Ergoterapi ve kapsayıcı eğitim ile ilgili etkinlikler sınıf içinde birebir uygulaması olan etkinliklerdi.</i>
Göçmen öğrencilere bakış açısında değişiklik oluşturması	11	<i>K48: Göçmen çocukların eğitim sistemine entegrasyonu konusunda bilgi sahibi oldum.</i>
Empati yapmak konusunda eksikliğin ortaya çıkması	2	<i>K45: Eğitime katılmadan önce göçmen çocukları anlama konusunda eksiktim. Etkinlikler empati yapmam gerektiğini gösterdi.</i> <i>K7: Bütün öğrencileri kucaklayabilecek kadar empati yapmamı sağladı.</i>
Aktif bir öğrenme ortamı yaratabilme konusunda etkinlik	7	<i>K15: Kapsayıcı eğitim ve Ergoterapi kavramlarını biliyordum ama uygulama yapabilecek deneyime sahip değildim.Bu eğitim ile uygulama tecrübem arttı.</i> <i>K16: Buradan öğrendiklerimi öğrencilerime eksiksiz uygulayabilirim.</i>
Önyargılardan uzaklaşma gerekliliği	5	<i>K27: Bundan sonraki süreçte göçmen öğrencilere karşı olan önyargılarımın tamamını bir kenara bırakacağım.</i>

Tablo 3’de görüldüğü gibi eğitim sürecinin katkısına yönelik katılımcı görüşlerinin analizi sonucu en fazla tekrar eden temaların Ergoterapi alanı ile tanışma, Kapsayıcı eğitim konusunda katkı, Katılımcı arkadaşların deneyimleri temaları olduğu görülmüştür.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda ikinci soru olarak katılımcılara Eğitim sürecinin olumsuz yönleri olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa nelerdir? Sorusu sorulmuş ve katılımcı görüşlerinin analizi sonucu ortaya çıkan temalar ve tekrar edilme sıklığı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Eğitim sürecinin olumsuz yönleri ile ilgili katılımcı görüşleri

Temalar	Frekans	Örnek İfade
Ergoterapi alanı daha fazla olmalıydı	4	<i>K14: Ergoterapi çok ilgimi çeken bir konu oldu. Ergoterapi konusunda daha fazla uygulama olmasını isterdim.</i>
Materyallerin çeşitliliği artırılabilir	1	<i>K35: Ergoterapi ve kapsayıcı eğitim alanındaki farklı farklı uygulamalar için materyallerin daha çeşitli olmasını isterdim.</i>
Teorik bilgiler azaltılmalı	3	<i>K51: Atölye çalışmaları çok faydalı oldu. Teorik bilgilerin zamanından azaltıp atölye çalışması süresi artırılmalıdır. K32: Teorik bilgiler azda olsa sıkıcı geldi. Sürekli uygulama isterim.</i>
Katılımcıların kendi deneyimlerini paylaşması konusu için ekstra bir eğitim günü	3	<i>K25: Eğitim bittikten sonra kendi yaşantılarımızı daha yoğun paylaşabileceğimiz bir süre isterdim.</i>
Ergoterapi konusunda atölye çalışması sayısının artırılması	2	<i>K36: Atölye çalışmaları çok faydalı oluyor. Ergoterapi konusunda daha fazla atölye çalışması olmalı.</i>

Tablo 4 de görüldüğü gibi eğitim sürecinin olumsuz yönleri ile ilgili katılımcı görüşlerinin analizi sonucu en fazla tekrar eden temaların Ergoterapi konusunda atölye çalışması sayısının artırılması, Katılımcıların kendi deneyimlerini paylaşması konusu için ekstra bir eğitim günü temaları olduğu görülmüştür

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda üçüncü soru olarak katılımcılara Eğitim sürecinin kapsayıcı eğitim bağlamında yaratıcılığınıza katkısı olduğunu düşünüyor musunuz? Sorusu sorulmuş ve katılımcı görüşlerinin analizi sonucu ortaya çıkan temalar ve tekrar edilme sıklığı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Eğitim sürecinin kapsayıcı eğitim bağlamında yaratıcılığı ile ilgili katılımcı görüşleri

Temalar	Frekans	Örnek İfade
Örnek olayların düşündürücü olması	7	<i>K1: Kapsayıcı eğitim bağlamında hem de Ergoterapi alanındaki örnek olaylar daha derin düşünmemi ve böylece yeni düşünceler üretmemi sağladı.</i>
Problem çözme etkinliklerinde yeni arayışlar	5	<i>K30: Yaptığımız etkinliklerden yola çıkarak özellikle problem çözme etkinliklerinde yeni yeni yollar düşünmek yaratıcı şeyler üretmemi sağladı.</i>
Farklı fikirlerin yeni pencereler açması	9	<i>K23: Kapsayıcı eğitim ortamında fikir alışverişinde bulunmak yeni düşünceler oluşturmak konusunda katkı sağladı.</i>
Örnek uygulamalar kendi aktivitelerimi oluşturmak için ilham oldu	13	<i>K38: Eğitim esnasında bize yaptırılan örnek uygulamalar kendime yeni aktivite oluşturma konusunda fikir verdi.</i>
Farklı bölgeler, kültürler, yaşantılar bakış açısında yeni düşünceler oluşturdu	22	<i>K55: Türkiye'nin farklı bölgelerinden farklı kültürlerinden edindiğim deneyimler yeni fikirler yaratmamı sağladı.</i>
Farklı alanlarla disiplinler arası ilişki kurarak yeni yöntemler oluşturma	4	<i>K29: Örnek etkinlikler yaparken farklı disiplinlerin bir arada olduğu yeni yöntemler kurgulayabildim.</i>

Tablo 5’de görüldüğü gibi Eğitim sürecinin kapsayıcı eğitim bağlamında yaratıcılığı ile ilgili katılımcı görüşlerinin analizi sonucu en fazla tekrar eden temaların Farklı bölgeler, kültürler, yaşantılar bakış açısında yeni düşünceler oluşturdu, Örnek uygulamalar kendi aktivitelerimi oluşturmak için ilham oldu temaları olduğu görülmüştür.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda dördüncü soru olarak katılımcılara Eğitim sürecinde aksaklıklar yaşadınız mı? Açıklayabilir misiniz? Sorusu sorulmuş ve katılımcı görüşlerinin analizi sonucu ortaya çıkan temalar ve tekrar edilme sıklığı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6: Eğitim sürecinde yaşanan aksaklıklar ile ilgili katılımcı görüşleri

Temalar	Frekans	Örnek İfade
Teknik aksaklıklar	4	<i>K18: Bazen internet ve bağlantı konusunda yaşanan problemler oldu.</i> <i>K42: İnternet bağlantısının kopması süreci çok etkilemese de zamanımızdan aldı.</i>
Eğitim süresinin kısa olması	3	<i>K51: Çok faydalı ve verimli bir eğitimdi. Fakat daha uzun olmasını isterdim.</i> <i>K3: Daha uzun zamanda içerikler daha da artırılarak iyi bir eğitim süreci planlanabilir.</i>

Tablo 6’da görüldüğü gibi Eğitim sürecinde yaşanan aksaklıklar ile ilgili katılımcı görüşlerinin analizi sonucu en fazla tekrar eden temaların Teknik aksaklıklar, Eğitim süresinin kısa olması temaları olduğu görülmüştür.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda beşinci soru olarak katılımcılara Eğitim sürecinde kapsayıcı eğitim bağlamında sorunlara bakış açınızda ve sorunların çözümü konusunda sizde değişiklik yarattığını düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız bu değişikliği anlatabilir misiniz?

Sorusu sorulmuş ve katılımcı görüşlerinin analizi sonucu ortaya çıkan temalar ve tekrar edilme sıklığı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7: Eğitim sürecinde kapsayıcı eğitim bağlamında sorunlara bakış açısı ile ilgili katılımcı görüşleri

Temalar	Frekans	Örnek İfade
Sorunları değerlendirme konusunda yeni fikirler	24	<i>K1: Sorunlara yaklaşımım konusunda farklı bakış açıları kazandırdığı ve sorunları çözerken önemli bir farkındalık oluşturduğu söylenebilir.</i> <i>K2: Kapsayıcı eğitime zaten olumlu bir bakış açım vardı. Bu eğitimle bu bakış açım olumlu manada pekişti ve sorun çözme konusunda daha pozitif olmama katkı sağladı.</i>
Kapsayıcı eğitim içeriğinin derinleşmesi	11	<i>K3: Daha önce kapsayıcı eğitim bağlamında bir farkındalığım vardı. Ama bu eğitimle hem bakış açım hem bilgi seviyem derinleşti. Sorunların çözüme kavuşması için etkili bir eğitim ortamı oluşturabileceğimi düşünüyorum.</i>
Kapsayıcı eğitim –Ergoterapi uygulanabilirliği konusunda olumlu tutum	19	<i>K17: Zaten bilgi sahibi olduğum konulardı. Fakat uygulama yapmıyordum. Bu eğitim ile hem kapsayıcı eğitimi hem de ergoterapiye yönelik sınıfta uygulama yapabileceğimi düşünüyorum.</i>
Öğrencilere daha hassas davranma konusunda farkındalığın artması	6	<i>K37: Özellikle göçmen öğrencilerin ne yaşayabileceğini daha derinden fark ettim. Onlara daha etkili yaklaşmam gerektiğini anladım.</i>

Tablo 7’de görüldüğü gibi Eğitim sürecinde kapsayıcı eğitim bağlamında sorunlara bakış açısında ve sorunların çözümü konusunda katılımcılardaki yansımaları ile ilgili olarak katılımcı görüşlerinin analizi sonucunda Sorunları değerlendirme konusunda yeni fikirler, Kapsayıcı eğitim –Ergoterapi uygulanabilirliği konusunda olumlu tutum temalarında katılımcı görüşlerinin yoğunlaştığı görülmüştür.

TARTIŞMA

Proje süresince gerçekleştirilen kapsayıcı eğitime yönelik eğitimlerin öğretmenlerin farkındalığı konusunda etkili olup olmadığını değerlendirmek amacıyla Şimşek ve Kılcan, 2021 tarafından geliştirilen Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği ile katılımcılardan veri toplanmıştır. Verilerin analiz sonucu kapsayıcı eğitime yönelik eğitimlerin öğretmenlerin kapsayıcı eğitim konusunda farkındalıklarına olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitel veri toplama araçlarında toplanan verilerin analiz ile de söz konusu sonuç desteklenmiştir. Katılımcılar eğitim süreci ile ilgili görüş beyan ederken; proje süresince gerçekleştirilen her etkinlikten sonra katılımcıların etkinliği değerlendirmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla katılımcılar ders süreçlerini olumlu veya olumsuz deneyimleri bağlamında değerlendirmiştir. Katılımcıların tamamı olumlu yönde görüş bildirmiş ve kapsayıcı eğitimin amacına ulaşabilmesi için yenilikçi yöntemler ile tanışma, kapsayıcı öğrenme ortamları oluşturmak için merak duyma, kapsayıcı öğretmenin ne kadar önemli olduğuna dair farkındalık kazanma, dez avantajlı öğrencilerin sınıf

ortamındaki olumsuz durumlarının olumlu bir pozisyona nasıl evrilebileceğine yönelik farkındalık kazanma adlı temalardan bahsetmiştir. Proje kapsamında gerçekleştirilen eğitim içerikleri öğrencilerin deneyimler ile öğrenmesine olanak sağlayacak şekilde örneklendirilmiştir. Williams-Howe, (2016)'a göre öğrencilerin bireysel farklılıklarının dikkate alındığı, deneyimlere dayalı somut yaşantılarla oluşturulan içerikler etkili olmaktadır. (Erdoğan, Hoplamaz, Atmaca ve Kesik (2022)'e göre okul paydaşlarının öğrenciye yönelik tutumları, öğrencilerin bireysel farklılıklarına ilişkin farkındalıkları öğrenme sürecinin en önemli öğelerindedir. Bu bağlamda somut yaşantılar oluşturmaya dayalı hazırlanmış kapsayıcı eğitim içeriğinin öğretmenlerde farkındalık oluşturmalarının literatür ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

Proje kapsamında yenilikçi bir yaklaşım olan ve sağlık alanında kullanılmaktayken eğitim ortamlarında kullanımına yönelik etkinliklerden oluşan süreç ile ilgili katılımcılar; Ergoterapi alanının kapsayıcı eğitim ile harmanlanabileceği alternatif öğrenme ortamları tasarlayabilme adına ilham kazanma, teorik olarak bilinen kavramların uygulanabilirliğine yönelik farkındalık geliştirme gibi temalarla görüşlerini dile getirmiştir. Proje kapsamında eğitim ortamlarının ergoterapi ile desteklenmesine yönelik uygulamalı bir süreç yürütülmüş katılımcıların öğrencilerin yaşam becerilerini kazanmasında ergoterapinin etkisini görmesi amaçlanmıştır. Ergoterapi alanda elde edilen beceri eğitim ve uygulamaya dayalı performans öğesi olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda bireylerin yaşamında zor durumlarla baş edebilme, duygusal ve fiziksel anlamda gelişmeyi sağlayabilme gibi fonksiyonu bulunmaktadır. (Abaoğlu, Cesim, Kars ve Çelik, 2017). Mitchell ve Gunaratne,(2007)'e göre *“yaşam becerileri eğitimcileri olarak ergoterapistler, aktivite performans alanlarını ve buna bağlı çevresel faktörleri değerlendirmek için kişi merkezli bir yaklaşım kullanmaktadır. Yaşam becerileri eğitimi, bireyin evinde veya banka, pazar, sokak, gibi çeşitli toplumsal alanlarda bireysel eğitimler veya bireylerin birbirlerinden öğrenmeleri için uygun fırsatlar sağlayan grup çalışmaları şeklinde verilebilir”*.Ergoterapi ile yaşam becerileri eğitim önem kazanmakta, bu önem de kendini bireylerin hayatı iyi yaşamaların ve amaçlarına ulaşmalarını sağlama şeklinde kendini göstermektedir (Sing, 2015). Bu bağlamda; Ergoterapi alanının kapsayıcı eğitim ile harmanlanabileceği alternatif öğrenme ortamları tasarlayabilme adına ilham kazanma, teorik olarak bilinen kavramların uygulanabilirliğine yönelik farkındalık geliştirme gibi temaların literatür ile desteklendiği görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

- Kapsayıcı Eğitime Yönelik Farkındalık Ölçeği ile elde edilen verilerin analizi sonucunda somut yaşantılar oluşturmaya dayalı hazırlanmış kapsayıcı eğitim içeriğinin öğretmenlerde farkındalık oluşturmaları yönünde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Proje kapsamındaki eğitim süreci ile ilgili olarak, katılımcıların eğitim sürecinin ve kapsayıcı eğitimin amacına ulaşabilmesi için yenilikçi yöntemler ile tanışmayı sağladığını, kapsayıcı öğrenme ortamları oluşturmak için merak duymaları konusunda motivasyon oluşturduğu, dezavantajlı öğrencilerin sınıf ortamındaki olumsuz durumlarının olumlu bir pozisyona nasıl evrilebileceğine yönelik farkındalık kazanmaları konusunda etkili olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır.

- Eğitim sürecine yönelik iyileştirme anlamında katkı sunmak isteyen katılımcıların Ergoterapi konusunda atölye çalışması sayısının artırılması, Katılımcıların kendi deneyimlerini paylaşması konusu için ekstra bir eğitim günü olması gibi önerileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Eğitim sürecinin yaratıcılığa katkısı konusunda katılımcıların farklı bölgelerin kültürlerin ve yaşantıların bakış açısında yeni düşünceler oluşturduğunu, örnek uygulamalar kendi aktivitelerini oluşturmak için ilham olduğunu düşündüğü sonucuna ulaşılmıştır.
- Eğitim sürecinde katılımcıların teknik aksaklıklar, eğitim süresinin kısa olması konusunda başka eğitim süreçlerinde yeni bir düzenleme yapılması gerektiğini düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır.
- Eğitim sürecinde katılımcıların eğitim sürecinin kapsayıcı eğitim bağlamında sorunlara bakış açılarında ve sorunların çözümü konusunda sorunları değerlendirme konusunda yeni fikirler ve kapsayıcı eğitim –ergoterapi uygulanabilirliği konusunda olumlu tutum geliştirmelerini sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.
- Proje sürecinin katılımcılarda olumlu yöndeki etkilerinden yola çıkarak proje kapsamındaki ergoterapi-kapsayıcı eğitim disiplinlerinin birlikte olduğu eğitim programlarının artırılması önerilmektedir.
- Eğitim sürecinin üç gün olduğundan atölye çalışmaları ve teorik bir süreç olarak yürütülen eğitim süreci dışından, katılımcıların deneyimlerinin paylaşabilmek ve daha fazla atölye çalışması yapabilmek konusunda sınırlama olmuştur. Bir sonraki proje sürecinde eğitim planı yapılırken bu sınırlılığın dikkate alınması önem arz etmektedir. Proje sürecinde aksaklık yaşadığını beyan eden katılımcıların sayısı oldukça düşüktür. Aksaklık yaşadığını beyan eden katılımcıların Teknik aksaklıklar, Eğitim süresinin kısa olması temalarında yoğunlaştığı görülmüştür. Eğitim sürecinin bir sonraki planlamada daha uzun zamana yayılması düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abaoğlu, H., Cesim, Ö. B., Kars, S., & Çelik, Z. (2017). Life Skills in Occupational Therapy. Occupational Therapy: Occupation Focused Holistic Practice in Rehabilitation, 49.
- American Occupational Therapy Association (AOTA) 2014, <http://www.aota.org>.
- Aydın Güngör, T., & Pehlivan, O. (2021). Kapsayıcı eğitimin Türk eğitim sistemindeki yeri ve önemi.
- Büyüköztürk, Ş. (2013). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Akademi
- Çepni, S., Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş (3.Baskı), Pegem A Yayıncılık, Trabzon, 2007.
- Demirci, K. (2016). Çocukluk Çağı Travmaları ve Obsesif Kompulsif Belirtilerin İlişkinin İncelenmesi. Journal of Mood Disorders, 6(1).
- Dey, I. (1993). Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide for Social Scientists. London: Routledge Publications.
- Erdoğan, A., Hoplamaz, F., Atmaca, G., Kesik, A. (2022). Okul Yöneticilerinin Kapsayıcı Eğitime İlişkin Görüşleri, Yaşadıkları Sorunlar Ve Çözüm Önerileri: Nitel Bir Çalışma. Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(10), 231-246. <https://doi.org/10.56677/mkuefder.1206638>.

- Eren, Z. (2019). Yönetici ve öğretmen görüşlerine göre göçmen çocukların eğitim sorunları ve çözüm önerileri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 213-234.
- Erkuş, A. (2012). Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Gali, D. M., Borg, R. W. ve Gali, P. J. (1996) *Educational Research: An Introduction* (6th ed.), New York: Longman
- Herbert, C. (2016). *Travma Sonrası Psikolojik Tepkileri Anlamak* (Çev. N. Azizlerli ve R. Güneş). İstanbul: Psikonet Yayınları.
- MEB, (2017). *Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı* (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). MEB Yayınları, Ankara
- Mitchell, L., & Gunaratne, E. (2007). Occupational therapists as life skills educators: Experiences at the gage transition to independent living program. *Occupational Therapy Now*, 9(3), 20.
- Özdemir, Ç. (2016). Sivas İlinde Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Okul İklimine Etkisine İlişkin Görüşlerin İncelenmesi. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Sivas. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- S., & Sidhu, R. K. (2012) 39-56. *American Occupational Therapy Association (AOTA) 2014*, <http://www.aota.org>
- Sing, H. (2015). Strategies for development of life skills and global competencies. *International journal of scientific research*, 4(6), 760-763.
- Sirin, S.R. & Lauren Rogers-Sirin. (2015) *The Educational and mental health needs of Syrian refugee children*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Şimşek, Ü., & Kılcan, B. (2021). Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan farklılıklara saygı konusuna ilişkin etkinlik önerisi.
- Taylor, S. (2012). Supporting refugee students in schools: What constitutes inclusive education. *International Journal of Inclusive Education*, , Taylor.
- Ünal, R. & Yel, S. (2019). Development of a social acceptance scale for inclusive education. *Universal Journal of Educational Research*, 7(10), 2187 – 2198. doi: 10.13189/ujer.2019.071017.
- Ünal, R., & Aladağ, S. (2020). Investigation of problems and solution proposals in the context of inclusive education practices. *Journal of Interdisciplinary Education: Theory and Practice*, 2(1), 23-42.
- Watkins, K. & Zyck, S.A. (2014). *Living on hope, hoping for education: The failed response to the Syrian refugee crisis*. London: Overseas Development Institute.
- WHO.(1995). *The World Health organization quality Of Life Assessment (WHOQOL): Positionpaperfromthe World Health organization*. *Socialscience and Medicine* , 41, 1403-09.
- Williams Howe, C. (2016). How to raise critical thinkers in a world that desperately needs them. <http://www.parent.com>. Retrieved on October 25, 2018.
- Yılmaz, A. (2015). Uluslar arası Göç ve Türkiye: Türkiye'deki Çocuk Göçmenler ve Sığınmacı Ailelere Tanına Haklar ve Daha İyi Uygulamalar İçin Öneriler. *Akademik Bakış Dergisi*, 49, 475-493.

KANT'TA HAKİKİ KİLİSENİN TEMELLERİ: GÖRÜNÜR VE GÖRÜNMEZ KİLİSE

Suzan YILMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE

Samsun, Türkiye

ORCID: 0000-0002-3025-0612

ssznylmzz@gmail.com

ÖZET

Geleneksel anlamda yapılan Tanrı kanıtlamalarını reddeden Kant, çözüm olarak pratik akıl ortaya koyar. Bunu yaparken ahlakı temele alır ve Tanrı kavramının bunun için gerekli bir koyut olduğunu öne sürer. Böylesi bir yolu seçerek, kültürel/tarihsel inançların önüne geçmek ister ve kiliseyle mümkün kılabileceğini düşündüğü Tanrısal bir yasama altında etik bir teşkilat kurmaya yönelir. Bu noktada Kant, kilisenin vahye/tarihselliğe dayalı tarafıyla ilgilenmez ve vahyi, harici-dahili/entelektüel olarak ikiye ayırır; harici vahyi tarihsel olarak niteler ve eleştirel yaklaşır, asli olanın dâhili/entelektüel vahiy olduğunu söyler. Hatta bununla da kalmaz, dahili/entelektüel vahyi aklın varlık sebebi olarak ortaya koyar. Böylece Kant harici-dahili vahiy ayrımı ekseninde kiliseyi tekrardan şekillendirmeye çalışır. Bunu yaparken görünmez kilisenin çeşitli spekülasyonlara yol açacağı fikri onu görünür ve görünmez kilise arasında diyalektik kurmaya ve hakiki kiliseyi inşa etmeye yönlendirir.

İşte bu çalışma, Kant'ın kilise metaforu bağlamında akıl dini temellendirmesini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kant, Vahiy, Görünür kilise, Görünmez kilise, Pratik akıl

FOUNDATIONS OF THE TRUE CHURCH IN KANT: VISIBLE AND INVISIBLE CHURCH

Suzan YILMAZ

ABSTRACT

Rejecting the traditional proofs of God, Kant puts forward practical reason as a solution. While doing this, he takes morality as a basis and argues that the concept of God is a necessary postulate for this. By choosing such a path, he wants to avoid cult/historical beliefs and tends to establish an ethical organization under a divine legislature that he thinks can be made possible by the church. At this point, Kant does not deal with the revelation/historical side of the church and divides revelation into external-internal/intellectual; characterizes external revelation as historical and approaches it critically, saying that the essential is internal/intellectual revelation. In fact, it does not stop there, it reveals the internal/intellectual revelation as the reason for the existence of the mind. Thus, Kant tries to reshape the church on the axis of external-internal revelation. While doing this, the idea that the invisible church will lead to various speculations leads him to establish a dialectic between the visible and invisible church and to build the true church.

This study aims to reveal Kant's grounding of reason and religion in the context of church metaphor.

Keywords: Kant, Revelation, Visible church, Invisible church, Practical reason

1. GİRİŞ

Aydınlanma düşüncesi, akıl, özerk özne, bilim ve laiklik gibi kavramları öncelerken, büyük ölçüde geleneksel dinsel düşüncenin ve onun örgütlü yapısını temsil eden kilise teşkilatının eleştirisini temel alır. Din ve kilisenin eleştirisine yönelik tutumda Fransız, İngiliz ve Alman Aydınlanmasında belli ortaklıklar bulunmakla birlikte, aralarında köklü farklar da vardır. Bu yüzden Alman Aydınlanmasını temsil eden Kant'ın teolojik inşasını daha iyi anlamak için onu İngiliz ve Fransız Aydınlanmasından ayırmak gerekir. Rasyonalist geleneğin temsilcisi olan Descartes'ın mekanik fizik anlayışından yola çıkan Fransız Aydınlanması "*toplum rasyonalleştiği ölçüde gelecek kuşaklara aktarılan deneyim ve birikim de daha rasyonel hale gelecektir*"¹ görüşünü geliştirerek materyalist bir noktaya uzanır. Sözelimi materyalist eğilimli De Lemetri ve De Holbach dine ve kiliseye meydan okur; Voltaire dini reddeden deist bir tutumu savunur. İngiliz ya da İskoç Aydınlanması Locke ve Hume'da olduğu gibi deneyci geleneğe dayanır, bu gelenek içindeki Hume köklü bir din ve metafizik eleştirisi yapar. O, "*bilgimizin kaynağını duyumlara geriye götürür, metafizik ve teolojik fikirlerin insan aklının yanılması sonucu uydurduğu sanılar olarak ortaya koyar. Ona göre Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü ve özgürlük gibi kavramlar nesnel içerikten yoksundurlar.*"²

İşte Alman aydınlanmasının öncüsü olarak Kant Fransızların katı rasyonelliği ve materyalizmi ile İngilizlerin empiristliği karşısında eleştirel bir duruş sergiler ve bu duruşunu "*rasyonalizmin başarısızlığı ve empirizmin girdiği çıkmaz sokak*"³ olarak ifade eder. Kant açısından Descartes ve izleyicileri "*aklın neyi bilip neyi bilmeyeceğini analiz etmeden doğüstü veya duyusal olmayan bir alanın akla dayalı bilgisinin mümkün olduğunu*"⁴ öne sürerken Hume ve izleyicileri ise "*bilgideki a priori öğeyi görememiştir.*"⁵ Kant rasyonalizm ile empirizm arasındaki yarılmayı eleştirel felsefesi ve sentetik a priori yargılarla aşmaya çalışmakla birlikte, özellikle deneyci geleneğin metafizik eleştirilerinden oldukça etkilenmiş gibi görünmektedir. Bu yüzden olsa gerek Kant, Saf Aklın Eleştirisi'nde, metafiziğin imkanını sorgularken, geleneksel Tanrı kanıtlamalarını köklü bir eleştiriye tabi tutar. Kant açısından Tanrı, "*teorik aklın sınırlarını aşan*"⁶ bir kavramdır. Deneysel içerikten yoksun salt akıl, metafizik alanda insanı antinomilere sürükler. Bu yüzden Kant'da Tanrı'nın varlığının, "*varlıkbilimsel, Tanrıbilimsel ve evrenbilimsel bir tanıtının olanaksız olduğu*"⁷ ileri sürülür. Buna karşın Kant, Pratik Aklın Eleştirisi'nde, Tanrı sorununa yeniden eğilir, onu ahlaki temellendirmenin bir koşulu olarak yeniden ele alır. Daha doğru bir deyişle, ahlaki yaşam bakımından Tanrı inancını bir koyut olarak değerlendirir. Aslında Kant'ın yapmaya çalıştığı şey, ahlak üzerine temellendirilen bir Tanrı fikri geliştirmek, başka bir ifadeyle, Tanrı konusunda ahlaki/teolojik bir doktrin ortaya koymaktır. Dolayısıyla Kant'ın pratik felsefesinde Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü ve özgürlük gibi metafizik sorunlar, "*ahlaklılık için bir*

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2021), s. 615.

² Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 631.

³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 709-710.

⁴ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 710.

⁵ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 710.

⁶ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2002), s. 154.

⁷ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınları, 2020), s. 369.

koyut'⁸ olarak ileri sürülür. Elbette Kant kendi doktrinin temellerini geliştirirken somut bir kurumsal yapıya ihtiyaç duyar ve bunun için Hristiyanlığın merkezi kurumu olan kiliseye yönelir. Ancak kilise, ahlaki bakımdan masum bir kurum değildir; çünkü geçmişte engizisyonlara başvurmuş bir kurumdur. Hatta Martin Luther ve Calvin'in köklü eleştirilerine maruz kalmış bir yapıdır. Bu sorunlu durum karşısında Kant, saygın bir kilise babası olan Augustinus'a döner ve ilk kez onda karşılaştığımız "görünür kilise" (Mesih'in takipçisi olanlar) ile "görünmez kilise" (Tanrı'nın inayetine mazhar olanlar) arasında bir ayrıma başvurur. Kant'ın din tartışmasında kiliseyi kullanması Hristiyanlığı kendi fikirlerine daha yakın bulmasından kaynaklanır. Fakat bu Kant'ın kiliseyi fikir açısından her yönden desteklediği anlamına gelmez. Zira o, geçmişte sorunlu eylemlere bulaşmış kilisenin kültürel/tarihsel yapısıyla ilgilenmez. Burada Kant'ın tarihsellik ifade etmek istediği şey, tapılacak bir Tanrı idesine olan bağlılık ve salt ibadet kulluğudur. İşte Kant, bunun dışına çıkabilmek için görünmez kiliseyi kullanır. Fakat amacı görünmez kiliseyi yeniden inşa etmek değildir. Çünkü böyle bir durumun spekülatif sebeplere yol açabileceği fikri onu iki kilise arasında bir diyalektik kurmaya götürür. Bu diyalektiği kurmasının temel nedeni "ahlaktan dine doğru geçmeyi öngören hakiki bir kiliseyi"⁹ ortaya koyabilmektir. Bunu yaparken vahiy, inanç, ruhun ölümsüzlüğü, özgürlük ve kutsal kitabı hangi amaçla kullandığını ortaya koyar. Şunu bilmekte fayda vardır ki, Kant'ın din doktrini özde akli bir temele dayanır. Tabii asıl sorun şudur: Kant salt aklın sınırları içindeki din doktrininde vahye, kutsal kitaba, inanca, ölümsüzlüğe, özgürlüğe ne ölçüde ve nasıl yer açmaktadır? Görünür-görünmez kilise diyalektiğinden nasıl bir kilise formu ortaya çıkarmaktadır? Bu sorular araştırmaya değerdir ve işte bu çalışmanın ana sorunsalı da budur. Bu sorulara yanıt ararken, Kant'ın kilise kavramı ile görünür ve görünmez kilise ayrımından hareket etmek gerekmektedir.

2. GÖRÜNÜR KİLİSE

Kant problemi ele alırken, öncelikle Yahudilikle Hristiyanlık arasındaki temel farkları ortaya koyarak işe başlar. Aslında bu iki din, tek tanrılı olmakta ortak olsalar da İsa'ya bakışta köktenci bir biçimde ayrılırlar. Hristiyanlar İsa'yı bir Mesih ve bir kurtarıcı olarak görürken Yahudiler İsa Mesih'i reddederler. Çünkü onlar, sadece tek olan Tanrı'ya ibadet edilmesi, onun yasalarına uyulması ve sadece ona sevgi duyulması gerektiği üzerinde dururlar. Oysa Hristiyanlığın merkezinde Mesihlik öğretisi yer alır. "*Mesihî pratik sahada bireylerin tek tek ulaşabileceği bir sır olarak değerlendirilen*"¹⁰ Kant, Yahudilikle Hristiyanlık arasındaki tek farkın Mesih inancından kaynaklanmadığını ileri sürer; ona göre Yahudilik, politik, cennet-cehennem ve iyi-kötü sorunlarına bakışta da Hristiyanlıktan köklü bir biçimde ayrılır. Nitekim Kant bu konuda şöyle der:

"Bunlardan ilki buyruklarının politik bir anayasayla muhafaza edebilecekleri fikri; ikincisi, geleceğe yönelik bir ahiret inancının yani cennet

⁸ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s.134.

⁹ Walter Kaufmann, *İnsanı Anlama: Kant, Hegel, Nietzsche*, çev. Aziz Yardımlı, (İdea Yayınları, 1995), s.115.

¹⁰ Immanuel Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, çev. Lokman Çilingir, (Ankara: Elis Yayınları, 2021), s. 163-165.

cehennem kavramının tam olarak ortaya koyulamaması ve bunun sonucu olarak iyinin ve kötünün bu dünyada ödüllendirildiği ve cezalandırıldığı düşüncesi; üçüncüsü ise, evrensel kilisenin gelişiminin bir dönemi olmamasıdır.’’¹¹

Bu anlamda Yahudiliğin bir topluluğa/kavme özgü olarak gönderildiği fikrini sorunlu bulan Kant’ın, Yahudiliğin politik bir anayasayla muhafaza ediliyor ibaresine önem vermek gerekir. Çünkü bu Yahudilerin zorbacı, statücü, yerel bir teokratik devlet anlayışına sahip olduğunun bir göstergesidir. Buna karşın Kant, dinin evrensel olacağı düşüncesindedir; aksi takdirde devlet yıkıldığı anda dinde yıkılmaya mahkûm olacaktır. Bu tarz devletlerde Tanrı’nın inayetini kazanmak ancak ibadetle mümkün görülmektedir ve bu da ancak topluma korku salarak başarılabilir. Dolayısıyla bu tür yapılarda, Tanrı tapılması ve korkulması gereken bir ide olarak ortaya konulur. Kant’ın felsefesinde böyle bir Tanrı ahlakiliği temsil edemeyeceği gibi ahlakiliğe de teşvik edemez. Kant, böylece Yahudiliği saf dışı ederek Hristiyanlığa yönelir ve şöyle der:

“ O halde bir sistem kurmak zorunda olduğu sürece genel kilise tarihini, içine doğduğu Yahudilikten hepten terk edilişi olarak tümüyle yeni bir ilke üzerine kurulu ve böylece inanç öğretilerinde tam bir devrim gerçekleştiren Hristiyanlığın kaynağından başka bir şeyle başlatamayız.’’¹²

Kant, Yahudiliğin bir kolu olan Hristiyanlığı tercih etse de onun tarihsel yaklaşımını sorunlu bulur ve Hristiyanlığın *“belirli inançlara sahip olması, Tanrıya itaati ön planda tutması ve Tanrı’nın doğrudan tecrübelerine sahip olunması’’¹³* fikrine eleştirel yaklaşır. Bu eleştirel yaklaşımını görünür kilise üzerine inşa eder. Ona göre, görünür kilise tıpkı Yahudilikte olduğu gibi, *“gelenek ve ritüeller üzerine inşa edilen’’¹⁴* bir doktrini benimser. Kant’da bahsi geçen bu kilise aynı zamanda *“kamusal yasalara tabi her topluluk üyeleri arasında bir hiyerarşi, özellikle yasalara itaat edenlerle onları gözetenler arasında bir ilişki kurar ve bu bütünü oluşturan insanların toplamına da cemaat’’¹⁵* adını verir. Aslına bakacak olursak Kant, kilisenin görünür tarafında gelenek ve ritüellere bağlı olarak nitelendirilen Mesihe karşı bir duruş sergiler. Zira bir Mesihe bağlı olmak bir kiliseye bağlı olmaktır. Bu anlamda, ona göre, bir kiliseye bağlı olmak onu tapılacak bir mabet olmaktan öteye geçirmez. İşte kilisenin bu aşamasında otoriter din adamları karşımıza çıkar. Böyle bir toplulukta Tanrı yasa koyucu olduğu için, insanlar Tanrı’nın buyruklarına göre hareket ederler. Kant bu durumu şu şekilde açıklar:

“Onlar yükümlülüklerini Tanrı’ya sundukları hizmette görürler; fakat amaçları eylemlerin ahlakiliğinden ziyade Tanrı’nın hoşnutluğunu kazanmaktır. Bunun için de sadece ibadet ederler. İşte bu ibadetin altında yatan şey insanların güçsüzlükleridir. Zira insanlar Tanrı’ya bundan daha dolaysız bir biçimde hizmet etmenin imkansız olduğunu düşünürler.’’¹⁶

¹¹ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 147-148.

¹² Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s.149.

¹³ Stephen Palmquist, “Immanuel Kant: A Christian Philosopher?”, çev. Necmettin Tan, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2011), sayı 25, s. 25-45.

¹⁴ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 11.

¹⁵ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 123.

¹⁶ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 123.

Kant'ın da ifade ettiği gibi, insanlar tanrısal bir buyruk altında bir şeyleri yapma eğilimindedirler. Elbette böylesi tanrısal buyruklar Tanrı'ya nasıl hizmet edilmesi gerektiğini önemser ve bunlara yanıt arar. İşte Kant bahsedilen bu statücü yasalara ancak “*vahiy aracılığıyla*”¹⁷ ulaşılabileceğini belirtir. Tam da bu bağlamda, din vahye dayandığına göre, görünür kilisenin nasıl bir vahyi benimsediği sorusunu sormak gerekir. Kant bu soruya tarihselliği ifade eden *harici*¹⁸ vahiy yanıtını verir. Kant'ın Hristiyanlık için bahsini ettiği “*kutsal kitap aracılığıyla gönderilen vahiy*”¹⁹ ancak tarihsel bir inancın temsili olabilir. Bunları göz önünde bulunduracak olursak karşımıza çıkan toplum “*zorunluluğu yalnızca söylendiği gibi kutlamalar, vahyedilmiş yasalara olan inancın beyanı ve kilise biçimine ilişkin buyurtuların gözetilmesi yoluyla tanrılarına hizmet etmede bulur.*”²⁰ Elbette ahiret inancı olan herkes ölümden sonraki yaşamında daha rahat bir hayat sürebilmenin kısa yolunu aramaya çalışır. Kant'ın öne sürdüğü bu iddia, tam olarak bunun bir açıklaması gibi görünür. Söz gelimi düzenli olarak hırsızlık yapan birinin her defasında kiliseye gidip Mesih aracılığıyla günah çıkardığını düşünelim. Bu inanca göre, “*hırsızlık yapan kişi ne kadar günah işlerse işlesin, Tanrı'nın oğlu tarafından günahları affedilir. İşte tam olarak Kant bunu, gayri ahlaki ve akıl dışı olarak niteler*”²¹ ve şöyle der:

*“İnsanların günahları için bir kefarete olduğuna varsayalım. Akli başında suçlu olduğunu bilen birisinin bu kefareti yararlı olarak görmesini anlamak zordur. Çünkü bu aklıselim hiçbir insanın ikna olamayacağı bir inançtır. Ve temelinde insanın bu inancı gökyüzünden inmiş ve kendi aklıyla hesap vermek zorunda olmadığı gibi bir şey yatmaktadır.”*²²

Şu halde Kant'a göre, görünür kilisedeki kefarete inancı, ancak akli başında olmayan insanların ikna olabileceği bir şeydir ve ahlaki bakımdan sorunludur; çünkü herkes bu düşünceyle hareket ederse yeryüzü kötülükler dünyası haline gelir. Görünür kiliseyi eleştiri süzgecinden geçiren Kant'a göre görünür kilisenin neden olduğu bir diğer sorun, tarihte gördüğümüz din savaşlarıdır. Kant bu konuda şöyle der:

*“Dünyayı sık sık kana bulayarak alt üst eden sözde din savaşları da kilise inançları yüzünden yapılan kavgalardan başka bir şey değildir. Doğrusunu söylemek gerekirse baskı altındakiler hiçbir zaman dinlerine bağlı kalmaları engellendiği için şikayetçi olmamışlardır. Aksine kilisenin inançlarını kamusal olarak ifade etmelerine izin verilmediğinden dert yanmışlardır.”*²³

Din savaşlarının tarihte bir çok örneğine tanık olmaktadır. “*Haçlı Seferleri*”²⁴ bunun en tipik örneklerinden birisidir. Aslında bu durum, siyaset ve din arasındaki gerilimin bir sonucu

¹⁷ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 125.

¹⁸ Engin Erdem, “Kantın vahiy anlayışı üzerine”, AÜİFD XLVIII, (2007), sayı 2, s. 4-37.

¹⁹ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 126.

²⁰ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 128.

²¹ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 126.

²² Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 139.

²³ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 130.

²⁴ Sevda hüseynova, “Din savaş ilişkileri ve sulh kültürleri”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları dergisi, (2008), sayı 5, s. 87-95.

olarak ortaya çıkar. Burada sadece kiliseye itaat ön plandadır, ahlaki bir tavır söz konusu değildir. İşte bu hususta pek çok insanı bir araya getiren görünür kilise, Kant'a göre, "bir ödev olarak görünmez bir kilise formuna ihtiyaç duyar."²⁵

3. GÖRÜNMEZ KİLİSE

Görünmez kilisenin belli başlı bazı spekülâtif sanıları gündeme getirme endişesi, Kant'ı görünür ve görünmez kilise arasında bir diyalektik kurmaya götürür. Bu nedenle Kant'ın din doktrininde ne salt görünür kilise ne de salt görünmez kilise temel ayrıcalık taşır. Kant bu iki kilisenin diyalektiği olarak ahlaki yaşamı ilke edinen ve kiliseyi geçici olarak kabul eden *hakiki bir kiliseyi* gerekçelendirme peşindedir. Kant bu gerekçelendirmeyi "toplumsal bir varlık olan insanın kötünün hâkimiyetine düşmesinden kurtarmanın bir yolu"²⁶ olarak görmektedir. Her ne kadar Kant "insanın doğasında iyiye yönelik esaslı bir yapının varolduğunu saptasa da aynı zamanda insan doğasında kötüye yönelik bir meyilin de bulunduğunu gözden kaçırmamaktadır."²⁷ Ona göre ancak "erdem yasalarının hakim olduğu etik bir toplum" her şeyi çözüme kavuşturabilir. Hakiki kilisenin ortaya koyduğu bu toplumda "devlet yaptırımlarında olduğu gibi kurallara uymada zorlayıcılık değil, gönüllü katılım söz konusudur. Şu halde Kant tarafından kilisenin ahlaki bir toplumun kurumsal yansıması olarak kabul edildiği söylenebilir."²⁸ Söz gelimi tıpkı politik toplumlarda anayasayı belirleyen birileri olduğu gibi erdem yasalarını belirleyen kişi ya da ölçütün de ne olduğunu belirlemek gerekir. Kant, bu ölçütü "etik yasalara tabi bir Tanrı halkı kavramı"²⁹ olarak ortaya koyar ve şöyle der:

"Bu yasa koyucu en gizli niyetlere nüfuz edebilmek için aynı zamanda kalplerin derinliklerini görme gücüne de sahip olmalıdır. Her toplulukta olması gerektiği gibi herkes yaptığına göre muamele görmelidir. Dünyanın ahlaki hükümranı olan Tanrı kavramı işte budur. Böylece etik topluluk ilahi buyruklara tabi bir halktır ve ancak erdem yasalarıyla yönetilen bir Tanrı halkı idesi sayesinde düşünülebilir."³⁰

Tabi burada bahsi geçen Tanrı kavramını doğru anlamak gerekir. Bazı Kant yorumcuları bunu itaat edilmesi gereken bir kavram olarak ortaya koymaktadır. Fakat Kant'ın teokrasi gibi bir amacı yoktur. Dolayısıyla buradaki Tanrı ancak ödev olarak var olabilir, emir olarak değil. Paul Guyer, Kant'ın bu fikrinin temelini "geleneksel teolojinin reddine"³¹ dayandığını söyler. Kant felsefesinde, temele insanın kendisi alınsa da, ahlak belirlenimi açısından bir Tanrı krallığına ihtiyaç duyulur. Fakat burada irade belirlenimi yine kişinin kendisine aittir, Tanrı'ya değil. Kant'a göre, işte Tanrı krallığının yeryüzündeki esas temsilcisi *hakiki kilisedir*. O, hakiki kilisenin,

²⁵ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 127.

²⁶ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 116.

²⁷ Lokman Çilingir, *Pratik Aklın Doğal Diyalektiği*, (Ankara: Elis Yayınları, 2005), s. 70.

²⁸ Heiner Bielefeldt, "Symbolic Representation in Kant's Practical Philosophy", 17 Haziran, <http://site.ebrary.com>, (2008) (Çevrimiçi), s. 184.

²⁹ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 120.

³⁰ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 121.

³¹ Paul Guyer, *Kant*, çev. Deniz Soysal, (Ankara: Say Yayınları, 2006), s. 555.

genellik, ahlakilik, özgürlük değişmezlik gibi birtakım özelliklerinin olduğunu söyler ve bu özelliklerini şu şekilde sıralar:

1. *“Genelliği: Esas maksadı, onu tek bir kilise altında genel bir birliğe taşımak.*
2. *Doğası: Ahlaki güdüler haricinde başka hiçbir şeyin tabi olmadığı bir birlik, saflık.*
3. *Özgürlük ilkesine tabi ilişkisi: Her cumhuriyette olduğu gibi her kilisenin üyelerinin kendi aralarındaki içsel bir ilişkidir.*
4. *Modalite bünyesinin değişmezliği: Kuruluşundaki bu değişmezliğin kendisi kesin ilkeleri a priori olarak içermek zorundadır.’³²*

Kant’ın hakiki kilise için belirttiği özellikler *“mantığın kategorileri olarak sıraladığı nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite”³³* kavramlarına dayanmaktadır. Böylece Kant’ın izlediği bu yol mantıksal düzlemde evrensel bir kilise formu inşa etmeye yöneldiği izlenimi uyandırır. Ancak bu kilise, etik bir kilisedir; nitekim Kant, bunu açıklamak için babanın evi yönetmesi örneğine başvurur. Hristiyanlıkta baba-oğul metaforu, ona hareket noktası sağlar ve kilise *“iradesini bilen birbirine kan bağıyla bağlı aile üyelerine onun konumunu açık bir şekilde aktaran ve ona saygı gösterip gönüllü bir kalbi bilgelik oluşturmalarını sağlayan kutsal oğul ile”³⁴* temsil edilir. İşte buradaki asıl amaç itaat etme kavramının yerine bir şeyi ödev olarak görmek ve bunu gönüllü bir şekilde yapmaktır. Kant’ın doktrinine göre, bir şeyi kutsallaştırmak ya da geleneksel bir ritüel haline getirmek kabul edilebilir bir şey değildir. Dolayısıyla insan Tanrı krallığına giden yol için uğraş harcamalıdır ve bunu içselleştirmelidir. Hatta burada kilisenin ve vahyin rolü bütünüyle bir aracı olmanın dışına çıkmamalıdır. Böyle olmadığı takdirde bir dinle değil birden fazla inançla karşılaşırız. Bu bağlamda Kant inancı *“pragmatik, dogmatik ve ahlaki”³⁵* olarak üç sınıfa ayırır ve ancak *“özgür ve saf kalbi düşünceler üzerine kurulan ahlaki bir inancın kabul edilebilir”³⁶* olduğunu ileri sürer. Görüldüğü üzere Kant bu noktada inancı dinden ayırmakta ve tek bir din olduğunu kabul etmektedir. Bu dinin de *“insanın derinliklerinde saklı yalnızca ahlaki niyetlere bağlı”³⁷* olabileceğini belirtmektedir.

Peki ama kutsal kitabı vahyedilmiş olarak değerlendiren kilise için bunu söylemek ne ölçüde mümkündür ve Kant bu durumu nasıl yorumlamaktadır? Esasında Kant kutsal kitaba karşı çıkmaz. Hatta onun vahyedildiğini kabul eder ve önemini de şu şekilde açıklar:

“Kutsal kitap bir vahiy olarak kabul edilse bile Tanrı’dan gelen bütün kitaplar öğrenme için kendini düzeltme için iyileşme için faydalıdır. Fakat

³² Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 123.

³³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s. 87.

³⁴ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 124.

³⁵ Hasan Tanrıverdi, “İmmenual Kant’ın İman Anlayışı”, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2012), sayı: 2, c. 1.

³⁶ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 137.

³⁷ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 129.

unutulmamalıdır ki, ahlak kutsal kitabın en bütün yorumlarının en üstün ilkesini içerir. İşte bu din bizi bütün hakikate sevk eden Tanrı ruhudur.'³⁸

Kant'ın burada sözünü ettiği vahiy, *dahili*³⁹ vahiy olarak adlandırılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Kant'ın din doktrininde temelinde ahlak olsa da, kutsal kitabın da öğretici bir yanı bulunmakta ve kişi bunu içsel bir duyguyla bilmektedir. Bu içsel duygu Tanrı'ya itaat etmeyi değil, Tanrı'ya layık olmayı göz önüne alır. Bu hususta Kant'ın doktrininde "*Tanrı'nın neye karşılık geldiğini sorgulamak ve yanıtı aramak değil sadece ahlaklı varlıklar olarak onun bizim için ne ifade ettiğini bilmek*"⁴⁰ önem arz eder. Zira Kant bu durumu şu şekilde açıklar:

*"Tanrı krallığının ne zaman geleceğini soranlar yanılırlar. Çünkü Tanrı krallığı kendini görünür bir şekilde sunmaz. Tanrı krallığı için hiçbir zaman orada ya da burada diyemeyiz. Çünkü orada ya da burada değildir. Tanrı krallığı sizin içinizdedir."*⁴¹

Kant'ın sözünü ettiği içimizdeki Tanrı krallığına ulaşabilmenin bir yolu olmalıdır. Kant bu yolu *özgürlük*⁴² olarak ortaya koyar ve bunu "*bütün akıl sahibi varlıkların özelliği*"⁴³ olarak varsayar. Zira insan "*seçimlerinde özgür olmadığı sürece, kendisine dayatılan şeylerin faturasını başkasına keser.*"⁴⁴ Söz gelimi bir çocuğun bütün sorumluluğunu ailesinin aldığı dönemlerde, çocuk yaptığı her hatadan ailesini sorumlu tutar. Çünkü onun için karar merci kendisi değil, ailesidir. İşte Kant böylesi bir durumu sorunlu bulur. Çünkü ona göre bizi "*kutsal sırlara götüren şey özgürlüğün kendisidir.*"⁴⁵ Fakat tuhaftır ki "*özgürlüğün kendisi bir sır*"⁴⁶ değildir. Bu anlamda Kant'ın din doktrininde üç çeşit sırla karşılaşırız. Bunlardan ilki, davettir. *İlahi yasa koyuculuğa insanın genel ve koşulsuz itaatini kavramanın bizim için tek yolu kendimizi aynı zamanda yarattıkları olarak görmek olarak ifade edilir. Aynı şekilde Tanrı da doğal şeylerin yaratıcısı olduğu için yalnızca bütün doğa nedenlerinin asli unsuru olarak görülür. Kant açısından bu amaca yönelik davet ahlaki olarak tamamen açıktır.*⁴⁷

İkincisi telafidir. Buna göre, *bozulan insan kendiğilinden kutsal yasaya uymaz. Tanrının iyiliği onu var olmaya davet etmişse o halde Tanrı için bu amaca yönelik olarak insanda eksik olan becerileri kendi kutsallığıyla gidermenin bir yolu olması gerekir. Ancak bu kendiliğindenliğe karşıdır. Kant açısından böyle bir telafi varsayılsa bile onu kabul etmek yalnızca ahlaki açıdan gerekli olur.*⁴⁸

³⁸ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 134.

³⁹ Engin Erdem, "Kantın vahiy anlayışı üzerine".

⁴⁰ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 157.

⁴¹ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 158.

⁴² Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirmesi*, çev. Aziz Yardımlı, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2002), s. 67.

⁴³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirmesi*, s. 66.

⁴⁴ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 154.

⁴⁵ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 160.

⁴⁶ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 162.

⁴⁷ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 164.

⁴⁸ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 164-165.

Üçüncüsü ise seçmedir. *Bir aracı yardımıyla telafinin mümkün olduğu kabul edilse bile ahlaki inanca dahil bu kabul hala iradenin iyiye doğru bir belirlenimi olarak kalır. Bu da insanda Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanmaya yönelik bir niyeti varsayar. Çünkü doğal bozulmuşluğu yüzünden insan kendinde böyle bir şey üretmez.*⁴⁹ Kant'ın bu sırları niçin ortaya koyduğunu doğru anlamak gerekir. Zira onun doktrininde bu üç sırrın “nesnesinin bilinmemesi reddedilebilecekleri”⁵⁰ anlamına gelmez.

Şu halde Kant doktrininde Tanrı, ölümsüzlük ve özgürlük kavramlarını pratik aklın postülatları olarak ele alsada, bunlar “spekülatif bilgiyi genişletmezler; çünkü birer varsayımdırlar. Bunların arasından özgürlük ise a priori olarak bilinen tek şeydir zira o ahlak yasasının koşuludur.”⁵¹

SONUÇ

Kant'ın eleştiri süzgecinden geçirdiği geleneksel inanç çeşitleri günümüzde de etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Buna rağmen, Kant'ın ahlaki gerçeklerle tarihsel kiliseyi ve uygulamalarını eleştiri süzgecinden geçirmesi, hakiki kilisenin ahlakiliği esas alması gerektiğini vurgulaması oldukça anlamlıdır. Kant'ın bunu yaparken, görünür kilise ve görünmez kilise arasında diyalektik ilişki kurması, sanki kendi felsefesinde teorik ve pratik akıl arasında yaptığı ayrımı ve aralarında inşa ettiği diyalektiği anımsatmaktadır. Görünür kilisenin ortaya koyduğu idelerin teorik akılla sınırlı tutulması, Kant açısından bizi büyük bir çıkmaza sürüklemektedir. Kant bu çıkmazdan kurtulmak için, tanrısal ideleri pratik aklın sınırları içerisine taşımaya çalışmaktadır. Bu yüzden olsa gerek, tuhaf bir şekilde bazı Kant yorumcuları onu ateistlikle suçlamışlardır. Oysa Kant'ın ortaya koyduğu din doktrini bunun böyle olmadığını ispatıdır. O kadar ki, Kant, harici-dahili vahiy ayrımına koşul olarak, aklın varlığını bile dahili vahye dayandırmaktadır. Kant rasyonel tanrısal ideleri reddetmemekte, onları sadece bir sır olarak ortaya koymaktadır. Tanrısal ideleri birer sır olarak değerlendirmesi iki şekilde yorumlanabilir: İlki, tanrısal ideleri eleştiriden uzak tutmak ve mistik bir bakış getirmek; ikincisi ise ne yapılsa yapılsın bunların tam olarak bilgisine ulaşamayacağımızı kabul etmektir. Kant burada daha çok ikinci yolu tercih etmiş gibi görülmektedir. Zira Kant, Tanrı ve tanrısal idelerin görünürlüğünün peşine düşmenin bizi bir sonuca ulaştırmayacağını iddia etmektedir. Tabii durum böyle olunca tanrısal ideler içsel bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, Kant'ın içindeki ahlak yasası dediği şey, tam olarak buna karşılık gelmektedir. Kant'a göre, bir şeyi ancak içselleştirerek anlamlandırabiliriz. Tabii bunu yaparken kutsal kitabı öğretici olarak değerlendirmesi elbette tartışma konusu edilebilir. Fakat Kant'ın bunu olumlu anlamda bir öğreticilikle özdeşleştirdiği anlaşılmaktadır. Bunun aksini iddia etmek Kant'ın görünür kilise ve görünmez kilise arasında yaptığı ayrımı da görmezden gelmektir. Kaldı ki o görünür kilisede kutsal kitabın öğreticiliğinin ön planda tutulmadığı, hatta kutsal kitabın temele alınmadığı iddiasında bulunur. Burada akıllarda şu şekilde bir soru işareti kalabilir: Hakikaten kutsal kitap hepten olumlu

⁴⁹ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 165.

⁵⁰ Kant, *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din*, s. 165.

⁵¹ Paul Guyer, *Kant*, s. 356.

bir öğretici midir? Tabii bu sorunun yanıtı hâlâ tartışılmaktadır. Her ne olursa olsun, Kant, insanı doğal durumundan alıp etik bir toplumun üyesi yapmaya çalışır ve bunun da ancak Tanrı halkı idesi kavramıyla olabileceğini iddia eder. Bu hususta Tanrı idesini, ancak ahlak yasasına uyarak hoşnutluğunu kazanabileceğimiz bir şey olarak ortaya koyar. Bu bakımdan Kant, salt aklın sınırları dahilindeki dini ve hakiki kiliseyi, ahlaki bir zemine çeker; itaati ve ritüelleri temel alan tarihsel dinin aksine, insanın ahlaki yaşamında onlara önemli bir rol yükler. Düşünceye göre din ve kilise, evrensel olacak, tüm insanlığı kuşatacaksa, insan özgürlüğüne, onuruna ve tercihine saygı duymak ve kendini ahlaki bir bağlamda var etmek zorundadır.

KAYNAKÇA

- Bielefeldt, Heiner, (2008). "Symbolic Representation in Kant's Practical Philosophy", (Çevrimiçi), <http://site.ebrary.com>, 17 Haziran.
- Cevizci, Ahmet, (2020). Felsefe Tarihi, İstanbul: Say Yayınları.
- Çilingir, Lokman, (2005). Pratik Aklın Doğal Diyalektiği, Ankara: Elis Yayınları.
- Erdem, Engin, (2007). "Kantın vahiy anlayışı üzerine", AÜİFD XLVIII, sayı 2.
- Guyer, Paul, (2006). Kant, çev. Deniz Soysal, Ankara: Say Yayınları.
- Hüseynova, Sevda, (2008). "Din savaş ilişkileri ve sulh kültürleri", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları dergisi, Sayı 5.
- Kant, Immanuel, (2002). Ahlak Metafiziğinin Temellendirmesi, çev. Aziz Yardımlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, Immanuel, (2002). Pratik Aklın Eleştirisi, çev. Aziz Yardımlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, Immanuel, (2020). Arı Usun Eleştirisi, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- Kant, Immanuel, (2021). Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din, çev. Lokman Çilingir, Ankara: Elis Yayınları.
- Kaufmann, Walter, (1995). İnsanı Anlama: Kant, Hegel, Nietzsche, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları.
- Palmquist Stephen, (2011). "Immanuel Kant: A Christian Philosopher?", çev. Necmettin Tan, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 25.
- Tanrıverdi, Hasan, (2012). "İmmenual Kant'ın İman Anlayışı", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2.

UKRAYNA KRİZİ'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ POLİTİKASINA ETKİSİ

Arş. Gör. Merve ÖZTÜRK

Batman Üniversitesi

Batman, Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-5902-6588

merve.simdi@batman.edu.tr

Prof. Dr. Seyhun DOĞAN

İstanbul Üniversitesi

İstanbul, Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-3450-0612

sdogan@istanbul.edu.tr

ÖZET

Ukrayna Krizi, Rusya ve Ukrayna arasında 2014'ten bu yana devam eden ve savaşa evrilen bir krizdir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Ukrayna, Avrupa Birliği ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) gibi Batılı kurumlara uyum sağlamaya başlamıştır. Ancak Rusya, Ukrayna'da Batı'ya yönelimin yoğunlaşmasını kabul etmemiştir. Rusya, yaşanan siyasi kriz sonrasında Kırım'ı ilhak etmiş ve 24 Şubat 2022'de de Ukrayna'yı işgal etmeye başlamıştır.

Doğu-Batı yönünde Asya ve Avrupa'yı, Kuzey-Güney yönünde Baltık Denizi ve Karadeniz'i birbirine bağlayan jeopolitik bir konuma sahip olan Ukrayna, Rusya'dan gelen doğal gazın transit güzergâhı üzerindedir ve enerji güvenliği açısından da kritik bir konuma sahiptir. Enerji için Rusya'ya bağımlı olması dolayısıyla Avrupa Birliği için Ukrayna oldukça önem arz etmektedir. Rusya ise Ukrayna'yı Avrupa'ya açılan bir kapı ve bölgeye hâkim olmasını sağlayan arka bahçesi olarak görmektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Avrupa Birliği ile Ukrayna ilişkilerinin ve Ukrayna Krizi'nin Avrupa Birliği'nin enerji politikasına etkisinin incelendiği çalışmada, Ukrayna Krizi dolayısıyla Avrupa Birliği'nin, enerji bağımsızlığını sağlamak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneldiği ve krizi fırsata çevirme kararlılığında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna Krizi, Avrupa Birliği, Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları

THE IMPACT OF THE UKRAINE CRISIS ON THE EUROPEAN UNION'S ENERGY POLICY

Res. Assist. Merve ÖZTÜRK
Prof. Dr. Seyhun DOĞAN

ABSTRACT

The Ukraine Crisis, which began in 2014, has evolved into an ongoing war with Russia. After the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics, Ukraine tried to turn towards Western institutions such as the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, but Russia did not accept Ukraine's intensified orientation towards the West. Following the political crisis, Russia first annexed Crimea and then began to occupy Ukraine on February 24, 2022.

Ukraine, located on the transit route of natural gas coming from Russia, has an important position in terms of energy security. In this context, Ukraine plays a critical role for the energy supply of the European Union. Russia, on the other hand, sees Ukraine as a gateway to Europe and its backyard, enabling it to dominate the region.

This study aims to analyze the impact of the Ukraine Crisis on the European Union's energy policy. In this context, the relations between the European Union and Ukraine within the framework of the European Neighbourhood Policy, the Ukraine Crisis and the impact of this crisis on the European Union energy policy were examined. In the study, it was concluded that the European Union's increased orientation towards renewable energy sources in order to ensure energy independence and security of energy supply due to the Ukraine Crisis is also an indicator of its determination to turn the crisis into an opportunity.

Keywords: Ukraine Crisis, European Union, European Union Energy Policy.

1. GİRİŞ

Enerji sektörü açısından stratejik bir konumda olan Ukrayna, özellikle doğalgaz ve petrol boru hatları yoluyla Avrupa'ya enerji taşıma kapasitesine sahip olan önemli bir transit ülkedir. Özellikle Rusya'nın enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında kilit bir geçiş noktasıdır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasından sonra Rusya ve Ukrayna arasında krizler yaşanmıştır. Bunun temel nedeni Ukrayna'nın Batı'ya yönelimi olmuştur. Bu yönelimin Rusya'nın stratejik avantajlarını azaltabileceği endişesinden dolayı Ukrayna'da yaşanan siyasi karışıklıklar, Rusya-Ukrayna ilişkilerinin gerilmesine ve bu bağlamda Avrupa Birliği (AB)'nin de enerji alanında kriz yaşamasına neden olmuştur. Kriz, doğal gaz tedarik anlaşmazlıkları ve fiyat artışlarının yanı sıra enerji kaynakları konusundaki anlaşmazlıkları da derinleştirmiştir. Bu durum, bölgesel güvenlik ve uluslararası ilişkiler açısından önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ukrayna Krizi gibi jeopolitik olaylar, enerji güvenliği endişelerini tetikleyebilmekte ve AB'yi, enerji bağımsızlığı için daha sürdürülebilir enerji kaynaklarına yönelik politikaları güçlendirmeye yönlendirebilmektedir. Enerji arz güvenliğini sağlamaya yönelik geniş bir stratejik vizyon oluşturma politikaları, AB-Ukrayna ilişkilerinden yeni bir yol haritası çizilmesi gerektiği hususunu da ortaya koymaktadır.

Ukrayna Krizi'nin AB'nin enerji politikasına etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, öncelikle Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında AB ile Ukrayna ilişkileri ele alınmış, daha sonra Ukrayna Krizi ve bu krizin AB'nin enerji politikasına etkisi irdelenmiştir.

2. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ-UKRAYNA İLİŞKİLERİ

2004, 2007 ve 2013 yıllarındaki genişlemeleriyle AB, tarihsel olarak ekonomik ilişkilerin daha az yoğun olduğu SSCB'nin parçası olan bir dizi ülkeyle sınır komşusu olmuştur. AB sınır komşularıyla ilişkilerini güçlendirmek amacıyla Avrupa Komşuluk Politikası'nı geliştirmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası, AB'nin 2004 yılında doğuya doğru genişlemesinden kısa bir süre önce formüle edilen "Daha Geniş Avrupa" fikriyle başlamıştır (Kochenov ve Basheska, 2016: 145).

Avrupa Komşuluk Politikası; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Cezayir, Ermenistan, Fas, İşgal Altındaki Filistin Toprakları, Gürcistan, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Moldova, Suriye, Tunus Ukrayna ve Ürdün'ü kapsamaktadır (Petraikos vd., 2016: 699). Bu politikayla 2004'te Doğu Ortaklığı, 2008'de ise Barselona süreci başlatılmıştır. Avrupa Komşuluk Politikası, Avrupa Yatırım Bankası aracılığıyla üyelerine yatırım yapma olanağına da sahiptir (Wesselink ve Boschma, 2016: 8,9).

Avrupa Komşuluk Politikası, AB'nin komşu ülkelere mali ve teknik yardım sağlayan Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (European Neighbourhood and Partnership Instrument-ENPI) gibi mali araçlarla desteklenmektedir (Mouhoub ve Debbihi, 2017: 133). Ayrıca SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu ve Gürcistan'a Teknik Yardım Programı (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States and Georgia-TACIS), bölgedeki ekonomik reformları desteklemek, demokratikleşme süreçlerini güçlendirmek ve genel olarak kalkınmayı teşvik etmek için oluşturulan bir diğer mali program olmuştur (European Commission, 1992). AB ile komşu ülkeler arasındaki sınırlarda ortaya çıkabilecek potansiyel sorunları azaltmayı ve bölgesel iş birliği ile birlikte güvenliği arttırmayı amaçlayan INTERREG adında bir yardım fonu da oluşturulmuştur (Interreg Europe, 2023). Bu mali mekanizmalar, komşu ülkelerde istikrarın, ekonomik işbirliğinin ve reformların teşvik edilmesi de dahil olmak üzere Avrupa Komşuluk Politikası'nın hedeflerinin uygulanması için gereklidir. Geliştirilen politikalar, AB ile Ukrayna arasındaki sınır bölgelerinde ortak sorunları çözmeyi, kaynakları paylaşmayı ve karşılıklı fayda sağlamayı amaçlamaktadır.

Avrupa Komşuluk Politikası kapsamına dahil olan Ukrayna, enerji nakil hattı üzerindeki jeopolitik konumu ile AB açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Ukrayna, özellikle enerji, güvenlik ve siyasi konular ekseninde AB ile ilişkiler yürütmektedir.

Ukrayna, 1990'ların başından bu yana AB ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. 1994 yılında AB ile Ukrayna arasında ekonomik, ticaret ve politika alanlarında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (PCA) imzalanmıştır. 2014 yılında AB ile daha güçlü bir entegrasyon için ortaklık anlaşması da imzalayan Ukrayna, AB ile daha sıkı entegrasyon

ve nihai olarak üyelik perspektifi konusundaki isteğini dile getirmiştir. Bununla birlikte 2022 yılında gerçekleşen NATO zirvesinde, Ukrayna'nın NATO üyeliği perspektifi tekrar gündeme gelmiş, ancak tüm bu süreçlerde Ukrayna, siyasi ve güvenlik sorunlarıyla karşılaşmıştır.

Ukrayna'nın transit koridorları, çeşitli Avrupa ülkelerine önemli miktarda gaz sağlamıştır. Bu da ülkenin enerji tedarik zincirindeki önemini açıkça ortaya koymuştur (Božić vd., 2021: 2). Hazar bölgesinden çıkan doğal gazın Karadeniz üzerinden Avrupa'ya taşınması ve bu süreçte Ukrayna'nın rolü, AB için önemli hale gelmiştir. Trans-Sibirya doğalgaz boru hattı ve diğer boru hatları, Ukrayna topraklarından geçmektedir. Bu durum, enerji güvenliği ve tedarik konularında Ukrayna'nın jeopolitik bir rol oynamasına neden olmaktadır (Sauvageot, 2020: 2).

Ukrayna'da bulunan diğer bir stratejik önem taşıyan nokta, Odesa-Brodi-Gdansk petrol boru hattıdır. Bu boru hattı, Karadeniz'den başlayarak Polonya'nın Gdansk Limanı'na kadar uzanmaktadır. Söz konusu proje, Ukrayna'nın enerji taşıma altyapısını çeşitlendirmesine yönelik bir girişimi temsil etmektedir (Chernysheva vd., 2019: 463). Esasen Ukrayna'nın doğal gaz depolama altyapısı, Avrupa'nın enerji güvenliği açısından önemli bir role sahiptir (Božić vd., 2021: 3). Söz konusu depolama kapasitesi, Avrupa'nın doğal gaz arzını güvence altına almaktadır.

Sonuçta Avrupa Komşuluk Politikası, bölgesel güvenliği arttırmayı, ekonomik kalkınmayı, demokratik reformları ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeyi amaçladığı için Ukrayna'nın jeostratejik konumu ve AB ile sınır komşusu olması, AB ile yakından ilişki kurmasını gerekli kılmaktadır.

3. UKRAYNA KRİZİ

2004 yılında Ukrayna başkanlık seçimlerinde, seçim sonuçları halk arasında büyük bir tepkiye ve protesto hareketine neden olmuştur. Yaşanan siyasi olaylar, Turuncu Devrim hareketi olarak anılmıştır. Protestolar sonrasında seçimler yeniden tekrarlanmış ve Viktor Yuşçenko, Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu olaylar, Rusya-Ukrayna ilişkilerini germiştir. Rusya, Yuşçenko'nun seçilmesini Batı yanlısı bir gelişme olarak görmüş ve bu durum enerji politikalarını etkilemiştir. Çünkü 2000'li yıllar, Ukrayna'nın siyasi arenasında Batı'ya yönelimin talep edildiği ve bu yönde önemli olayların yaşandığı bir dönem olmuştur. Rusya'nın tepkisine rağmen Ukrayna, AB ile daha yakın bir entegrasyonu amaçlayan adımlar atmak istemekteydi. 2006 yılında Rusya'nın doğal gaz tedarikçisi olan Gazprom, Ukrayna ile gaz fiyatları ve borçlar konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Gazprom, Ukrayna'ya yönelik gaz tedarikini durdurarak enerji krizine neden olmuştur. Doğal gaz tedarikinin durması, özellikle Macaristan, Avusturya ve Polonya gibi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini etkilemiştir. Soğuk kış aylarında enerji kesintileri yaşanmış, endüstriyel üretimde düşüşler görülmüş ve ekonomik kayıplar yaşanmıştır (Kakışım, 2019: 464).

Ukrayna, AB ülkelerine Rus doğal gazının transit geçişini, ana arterler olarak Brotherhood, Soyuz ve Trans Balkan doğal gaz boru hatları aracılığıyla gerçekleştirmekteydi. Bu boru hatları, Ukrayna topraklarından geçerek Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine doğal gaz sağlamaktaydı. Rusya'dan AB ülkelerine ulaşan doğal gazın yaklaşık yarısı Ukrayna üzerinden taşınmaktaydı (Energy Information Administration, 2017). Ukrayna üzerinden geçen doğal gaz hatlarının önemi, bölgesel ve küresel düzeyde enerji güvenliği konularına dayanmaktadır. Jeopolitik faktörler,

özellikle Rus-Ukrayna ilişkilerindeki gelişmeler, enerji güvenliği konularını ve doğal gaz tedarik güvenliğini etkilemektedir.

2000’li yıllarda enerji sektöründe özellikle gaz ve elektrik gibi dikey entegre ağ endüstrilerine yönelik olarak, Anglo-Sakson neoliberal modelin etkisi giderek artmıştır. Bu model yavaş yavaş AB İç Enerji Piyasası için bir doktrin haline gelmiştir. Bu dönemde, özellikle AB içerisinde enerji sektöründeki rekabeti arttırmak, piyasaları serbestleştirmek ve daha etkin bir enerji ticareti sağlamak amacıyla çeşitli reformlar yapılmıştır (Kustova, 2015: 289).

Rusya ve Ukrayna arasında 2014 yılında yaşanan kriz, Ukrayna’da siyasi iktidarın Rusya ile daha yakın bir ilişki kurmaya yönelmesi ile başlamıştır. Bu karar sonrasında Ukrayna’da, AB ile daha yakın bağlar ve demokratik reform talepleri etrafında protestolar yaşanmıştır. “Euromaidan Olayları” olarak adlandırılan protestolar sonrasında, Rusya Kırım’ı ilhak etmiş ve bu durum, uluslararası arenada ciddi bir krize neden olmuştur (Pszczel, 2022). Euromaidan krizi, Ukrayna’nın siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerini etkilemiş ve bölgesel bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. Krizin bir sonucu olarak Rusya ile ilişkiler gerilemiştir. AB-Ukrayna ilişkileri ve bölgedeki genel jeopolitik dengeler de önemli ölçüde etkilenmiştir.

4. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ENERJİ POLİTİKASINA UKRAYNA KRİZİ’NİN ETKİSİ

Enerji, bir ekonominin büyümesi ve rekabet gücü için temel bir unsurdur. Sanayi, ulaşım, teknoloji ve diğer sektörler, enerjiye olan güvenilir ve sürdürülebilir erişime bağlıdır. Enerji güvenliği ise AB’nin ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmasında temel araçtır.

AB-Ukrayna ilişkileri bağlamında Odessa Limanı, Hazar doğalgazının Karadeniz yoluyla Avrupa’ya dağıtımında önemli bir rol oynamaktadır (Oral, 2007: 30). Hazar-Karadeniz bölgesinden gelen enerji kaynakları, alternatif güzergâhlar sağladığı için AB’nin enerji tedarik zincirindeki çeşitliliğini artırarak enerji güvenliğini sağlamaktadır (Kobakhidze ve Kapanadze, 2021: 42).

AB’nin Ukrayna ile ilişkisi, enerji krizinin yarattığı zorluklardan etkilenmiştir. Kriz, doğal gazla ilgili çok sayıda anlaşmazlığı ağırlaştırmış ve AB’yi enerji politikalarının daha fazla güvenlikleştirilmesi gerektiği konusunda önlemler almaya sevk etmiştir (Kustova, 2015: 291). Ayrıca AB’nin Rusya’nın fosil yakıtlarına olan bağımlılığını azaltma çabalarına yönelmiştir (Cebotari, 2022: 734).

AB, enerji arz güvenliğini arttırmak, çevre dostu enerji kaynaklarına geçişi teşvik etmek ve enerji bağımlılığını azaltmak gibi hedeflere ulaşmak için çeşitli düzenlemeler ve stratejiler uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda 2006 yılında “Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji İçin Avrupa Stratejisi” olarak adlandırılan Yeşil Kitap, 2007 yılında “Avrupa için Enerji Politikası Raporu”, 2008 yılında “Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı”, 2009 yılında “Üçüncü Enerji Paketi”, 2011 yılında “2050 Enerji Yol Haritası”, 2014 yılında “2030 İklim ve Enerji Paketi” ile “Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi”, 2015 yılında ise “Enerji Birliği Stratejisi” yayımlanmıştır.

AB, enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye odaklanarak enerji güvenliğini arttırmayı amaçlamakta ve bu çerçevede farklı enerji kaynaklarından (kömür, doğal gaz, nükleer, yenilenebilir enerji) dengeli bir enerji portföyü oluşturmayı hedeflemektedir.

AB, yeşil enerjiye geçişi teşvik etmek amacıyla önemli hedefler belirlemiştir. 2020’de %20 olan yenilenebilir enerji kullanım oranını 2030’da %32’ye çıkarma amacını taşımaktadır. AB’nin “Yeşil Mutabakat” belgesi, sürdürülebilir enerji kullanımını arttırmayı ve iklim değişikliğiyle mücadele etmeyi amaçlamaktadır. AB’nin 2050 Enerji Yol Haritası, 2050 yılına kadar AB’nin sera gazı salınımını net sıfıra düşürme hedefini içermektedir. Bu, AB’nin karbon nötr bir ekonomiye geçiş yapmayı amaçlamasını ifade etmektedir (European Commission, 2011: 3). Yol haritası, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını ve enerji verimliliğini artırarak sürdürülebilir enerjiye geçiş yapmayı hedeflemektedir. Yenilenebilir enerjinin payını arttırmak ve enerjiyi daha etkili bir şekilde kullanmak, hedeflenen azalmaya ulaşmada temel unsurlar olmuştur.

Enerji sektöründe büyük bir dönüşümü öngören 2050 Enerji Yol Haritası, fosil yakıtlardan vazgeçilmesi, nükleer enerji kullanımının gözden geçirilmesi ve yenilenebilir enerji teknolojilerine yönelik yatırımları içermektedir.

Rusya-Ukrayna arasındaki kriz enerji arzının güvenilirliği ve çeşitliliği konularında AB’nin zayıflıklarını ortaya koymuştur. AB’nin enerji politikalarını ve stratejilerini daha etkili bir şekilde koordine etmek, enerji arz güvenliğini arttırmak ve enerji sektöründe istikrarı sağlamak amacıyla 28 Mayıs 2014 tarihinde Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi yayımlanmıştır (İKV, 2014). Belge kapsamında Baltık ve Doğu Avrupa ülkelerinin önemli bir kısmının, özellikle doğal gaz ithalatında Rusya’ya büyük ölçüde bağımlı olduğu ve enerji tedarikinde tek bir tedarikçi ülkeye yüksek orandaki bağımlılığın risk getirebileceği vurgulanmıştır (European Commission, 2014: 2). Yine söz konusu belgede, bu bölgedeki enerji arz güvenliğinin, tek bir tedarikçiye yüksek orandaki bağımlılık nedeniyle ciddi şekilde tehdit altında olduğu ifade edilmiştir. Bu durum, siyasi gerilim, fiyat dalgalanmaları ya da tedarik kesintileri gibi risklere karşı savunmasızlığı arttırabilmektedir. Strateji belgesi, bu bağımlılık sorununu çözmek ve enerji arz güvenliğini arttırmak için bölgedeki ülkelerin enerji kaynaklarını çeşitlendirmelerini teşvik etmeyi hedeflemektedir. Sonuçta farklı enerji kaynaklarının kullanımı ve enerji tedarik yollarının çeşitlenmesi yoluyla enerji bağımlılığı azaltılabilecektir.

Aralık 2019’da başlatılan bir diğer Avrupa Komisyonu girişimi ise Avrupa Yeşil Mutabakatı’dır. AB’yi modern, rekabetçi ve kaynak açısından verimli bir ülkeye dönüştürmeyi amaçlayan bu mutabakat ile 2050 yılına kadar net sera gazı emisyonunun sıfır olacağı bir ekonomi ve ekonomik büyüme hedeflenmektedir (Cebotari, 2022: 737).

AB, enerji politikalarını ve altyapısını daha iyi entegre etmek için de “Enerji Birliği”ni oluşturmuştur. Bu, enerji iç pazarını güçlendirmeyi, üye ülkeler arasındaki enerji bağlantılarını arttırmayı ve birlikte enerji politikalarını koordine etmeyi amaçlamaktadır (T.C. Dış İşleri Bakanlığı-AB Başkanlığı, 2023). Enerji sektöründe yenilik ve teknoloji transferini desteklemeyi öngören Enerji Birliği, sektördeki yeni teknolojilerin benimsenmesini, araştırma ve geliştirmeye yatırım yapılmasını kapsamaktadır.

5. SONUÇ

Ukrayna Krizi'nin AB üzerinde çok yönlü bir etkisi olmuştur. Özellikle söz konusu kriz; ticari ve ekonomik faaliyetleri, dış politikayı, enerji güvenliğini ve AB'nin uluslararası bir aktör olarak oynadığı rolü etkilemiştir. Kriz, AB'yi doğu ortaklığına yönelik yaklaşımını yeniden değerlendirmeye sevk etmiş ve AB-Rusya ilişkilerinde enerji güvenliğinin önemini açıkça ortaya koymuştur. Bu olaylar, bölgedeki enerji politikalarının önemini ve enerji tedarikindeki güvenilirliği vurgulayarak AB'nin enerji bağımsızlığı konusundaki çabalarını arttırmıştır.

AB'nin enerji krizine yönelik çözüm politikaları; enerji güvenliği, fosil yakıtlara olan bağımlılığın azaltılması ve yenilenebilir enerji teknolojilerinin sosyal kabulünün teşvik edilmesi gibi amaçlar kapsamında ortaya konulmuştur. Dolayısıyla AB içinde enerji alanındaki politika ve uygulamaları daha iyi entegre etmek, sürdürülebilir, güvenli ve rekabetçi bir enerji sistemini desteklemek ve AB'nin enerji bağımsızlığını sağlamak öne çıkmıştır.

AB'nin enerji güvenliği konusundaki çabaları, sürdürülebilir ve çeşitli bir enerji portföyü oluşturarak enerji tedarik güvenliğini artırmayı ve çevresel etkileri azaltmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda enerji sektöründeki yenilikçi çözümler, teknolojik inovasyonlar ve gelişmeler, AB'nin rekabet avantajını arttırabilecektir. Yerel enerji kaynaklarının kullanımı, istihdam yaratma potansiyeli taşımakta ve bölgesel ekonomilere katkı sağlamaktadır. Özellikle yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve dijitalleşme gibi alanlara yönelik yatırımların AB'nin sürdürülebilir bir ekonomiye geçişine katkısı da yadsınamaz.

KAYNAKÇA

- Božić, F., Sedlar, D. K., Smajla, I., & Ivančić, I. (2021). Analysis of changes in natural gas physical flows for europe via ukraine in 2020. *Energies*, 14(16), 51-75.
- Cebotari, L. (2022). Ukraine crisis: The trigger for the EU to cut its dependence on Russian fossil fuels. In: R. Pamfilie, V. Dinu, C. Vasiliu, D. Pleşea, L. Tăchiciu (Eds.), 8th BASIQ International Conference on New Trends in Sustainable Business and Consumption. 25-27 May 2022, Bucharest: ASE, Graz-Austria, 733-740.
- Chernysheva, A., Gusakov, N. P., Trofimova, A., & Bulatenko, M. A. (2019). Diversification of transit risks of oil supplies bypassing Ukraine as the basis of energy security in Europe. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(6), 461-468.
- Christie, E. H., Baev, P. K., & Golovko, V. (2011). Vulnerability and bargaining power in EU-Russia Gas Relations. Research Centre International Economics, FIW-Research Reports No. 2010/11-03.
- Energy Information Administration (2017). 16 % of natural gas consumed in Europe flows through Ukraine. <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=15411>, Erişim Tarihi: 20.11.2023.
- European Commission (1992). TACIS programme. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_92_54, Erişim Tarihi: 15.11.2023.

- European Commission (2011). Energy roadmap 2050. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2012_energy_roadmap_2050_en_0.pdf, Erişim Tarihi: 20.11.2023.
- European Commission (2014). European energy security strategy. <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf>, Erişim Tarihi: 20.11.2023.
- Interreg Europe (2023). What is interreg Europe?. <https://www.interregeurope.eu/about-us/what-is-interreg-europe/>, Erişim Tarihi: 15.11.2023.
- İKV (2014). AB ile Ukrayna arasındaki vize serbestliği süreci ilerliyor. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=703&id=708, Erişim Tarihi: 15.11.2023.
- Kakışım C. (2019). Enerji krizlerinin etkisiyle şekillenen Avrupa Birliği'nin enerji politikası. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 10(2), 460-472.
- Kobakhidze, D., & Kapanadze, G. (2021). The karabakh conflict, and its geopolitical and economic impacts on georgia. *The Journal of Development Studies*, 1(2), 42-49.
- Kochenov, D., & Basheska, E. (2016). The European neighbourhood policy's value conditionality: From enlargements to post-Crimea. In S. Poli (Ed.), *The European neighbourhood policy: Values and principles* (1 ed., 145-166). Routledge.
- Kustova, I. (2015). Eu-Russia energy relations, eu energy integration, and energy security: The state of the art and a roadmap for future research. *Journal of Contemporary European Research*, 11(3), 287-295.
- Mouhoub, R., & Debbihi, A. (2017). The european neighborhood policy as a key framework for stability and economic cooperation. *China-Usa Business Review*, 16(3), 132-140.
- Oral, N. (2007). Oil transportation security in the black sea and the turkish straits. *Journal of International Logistics and Trade*, 5(1), 27-45.
- Pamir, N. (2015). Enerjinin iktidarı, Hayykitap, İstanbul.
- Petrakos, G., Tsiapa, M., & Kallioras, D. (2015). Regional inequalities in the european neighborhood policy countries: the effects of growth and integration. *Environment and Planning C Government and Policy*, 34(4), 698-716.
- Pszczel, R. (2022). Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve uluslararası güvenlik, NATO ve ötesi açısından sonuçları, *NATO Review*, <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2022/07/07/rusyanin-ukraynayı-ısgali-ve-uluslararası-guevenlik-nato-ve-oetesi-acısından-sonuclari/index.html>, Erişim Tarihi: 20.11.2023.
- Sauvageot, E. P. (2020). Between Russia as producer and Ukraine as a transit country: EU dilemma of interdependence and energy security. *Energy Policy*, 145, 111-699.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı-AB Başkanlığı (2023). Avrupa Birliği'nin enerji politikası. (https://www.ab.gov.tr/fasil-15-enerji_80.html#:~:text=Avrupa%20Birli%C4%9Fi'nin%20enerji%20politikas%C4%B1n%C4%B1n,temelinde%20%C3%A7evrenin%20korunmas%C4%B1na%20katk%C4%B1da%20bulunmak), Erişim Tarihi: 12.11.2023.
- Wesselink, E., & Boschma, R. (2016). European neighbourhood policy: History, structure, and implemented policy measures. *Tijdschrift Voor Economische en Sociale Geografie*, 108(1), 4-20.

**KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM SÜRECİNİN DİZİLERDEKİ İZLERİ:
“LILYHAMMER” DİZİSİNİN KÜLTÜRLERARASI DUYARLILIK GELİŞTİRME
MODELİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**

Aylin ÇAYDAŞ BOZBAŞ

ORCID ID: 0000-0002-2163-6062

aylincaydas@gmail.com

ÖZET

İletişim, bireylerin karşılıklı olarak birbirlerine ileti aktarmaları yoluyla anlam üretme sürecini ifade eder. İletişimin başarılı bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için bireylerin iletileri doğru anlamlandırmaları temel koşuldur. Farklı kültürlerden bireyler, söz konusu iletileri kendi kültürleri bağlamında anlamlandırır. Çünkü her kültür kendi kültürel kodları bağlamında iletişim sürecini tamamlar. Bu durum yanlış anlaşılmanın oluşmasına ve iletişim sürecinin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açabilir. İletişim sürecinde dil, davranış biçimleri ve giyim tarzlarının yanı sıra; farklı bir kültüre uyum sağlama sürecinde yeme alışkanlıkları, inançlar ile yaşam tarzları ve düşünme biçimlerini şekillendiren unsurlar büyük önem taşır. Kültürlerarası iletişim sürecinin başarıya ulaşabilmesi için tüm bunların bilgisine sahip olmak ve uygulamak gereklidir. Farklı bir kültürü öğrenme ve uygulama süreci doğrudan değil, zaman içerisinde gerçekleşir. Etnomerkezcilikten etnorelativizme varan bu süreç çok aşamalı bir gelişim sürecidir. 2012 yılında Netflix’te 3 sezon olarak yayınlanan Norveç ve ABD ortak yapımı “Lilyhammer” dizisi, Norveç’in Lillehammer kasabasında kendine yeni bir hayat kurmak isteyen NewYork’lu bir karakterin kasabada yaşadıklarını konu alır. Konusu gereği kültürlerarası iletişim ve farklı bir kültüre uyum sürecini işleyen dizi araştırmanın amacına uygundur. Dizide aslen adı Frank Tagliano olan Norveç’e yerleştikten sonra Giovanni Henrikson adını alan karakterin farklı bir kültüre uyum süreci Milton Bennett’in Kültürlerarası Duyarlılık Geliştirme Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*) bağlamında çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası İletişim, Kültürlerarası Duyarlılık, Kültürel Farklılık, Etnorelativizm, Lilyhammer.

**TRACES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION PROCESS IN TV SERIES: A
STUDY OF THE TV SERIES “LILYHAMMER” IN THE CONTEXT OF THE
DEVELOPMENT MODEL OF INTERCULTURAL SENSITIVITY**

Aylin ÇAYDAŞ BOZBAŞ

ABSTRACT

Communication refers to the process of producing meaning through the mutual transmission of messages by individuals to each other. For communication to be realized successfully, it is important for individuals to make sense of the messages correctly. Individuals from different cultures interpret these messages within the context of their own cultural frameworks because each culture completes the communication process within the context of its own cultural codes. This situation can lead to misunderstandings and result in the failure of the communication process. In addition to language, behavioral styles, and clothing styles in the communication process, eating habits, beliefs, and elements that shape lifestyles and ways of thinking are of great importance in the process of adapting to a different culture. To achieve success in intercultural communication, it is necessary to be aware of and implement all these factors. The process of learning and applying a different culture does not occur directly, but over time. The process from ethnocentrism to ethnorelativism is a multi-stage development process. The Norwegian-American co-production “*Lilyhammer*” which was broadcast on Netflix for three seasons in 2012, focuses on the character from New Yorker who wants to build a new life in the town of Lillehammer in Norway. Given its subject matter, the series is suitable for the purpose of the research, as it explores intercultural communication and the process of adapting to a different culture. In the series, the adaptation process of the character, whose original name is Frank Tagliano and who takes the name Giovanni Henriksen after settling in Norway, to a different culture was analyzed in the context of Milton Bennett’s Development Model of Intercultural Sensitivity (DMIS).

Keywords: Intercultural Communication, Intercultural Sensitivity, Cultural Diversity, Ethnorelativism, Lilyhammer.

1. GİRİŞ

İletişim, bireylerin karşılıklı bir biçimde ileti aktarmaları yoluyla anlam üretmelerini sağlayan bir etkinliktir. Fiske’ye göre (1996: 15) bu etkinliği çok az kişi doyurucu bir biçimde tanımlayabilmiştir ve iletişimin doğasında bir anlaşma eksikliği bulunur. İletişimin başarılı bir biçimde gerçekleşmesi, söz konusu anlaşma eksikliğini ortadan kaldırmaya bağlıdır. Kültürlerarası iletişim ise, farklı kültürlerin ya da alt kültürlerin üyeleri arasındaki iletişim biçimidir (Mutlu, 1994; 151). Kültürlerarası iletişim söz konusu olduğunda, iletişimin başarıya ulaşabilmesi hem küresel hem de yerel çerçevede kültürlerarası yeterlilik düzeyine bağlıdır. Kültürlerarası iletişimin gerektirdiği iletişim yetisi, iletişimsel kaynakları duruma göre kullanabilme becerisidir ve iletilerin alınabilmesi bağlama uygunluklarına da bağlıdır (Bourse ve Yücel, 2021: 70). Dolayısıyla bireyin içerisinde bulunduğu kültürde kendini ifade edebilme yetisi konuşma ve davranış biçimlerinin ortama ve bağlama uygunluğu ile ölçülür.

İletişim süreci, yalnızca bireylerin ileti aktarımlarından ibaret değildir, bunun ötesinde toplumsal ortam ile de yakından ilgilidir. İletişim, kültürel yaşamın merkezinde yer alır ve ileteler aracılığıyla kurulan toplumsal etkileşim anlamına gelir (Fiske, 1996: 16). Bu kapsamda, iletişimin yalnızca bireysel değil, kuşkusuz toplumsal da olduğu vurgulanabilir. “Tüm toplumsal etkileşimler mutlaka iletişimseldir ve her toplumsal süreç iletişim süreçlerini varsayar.” (McQuail, 1984’ten akt. Hartley, 2010: 33-34). Dolayısıyla iletişim, toplumsal bağlamda kültürel unsurları da içerisinde barındırır. Bal’ın da belirttiği gibi (2018; 11); iletişim bilimi, iletişim süreçlerinin toplumsal nitelikte olduğunun farkındadır. Bundan dolayı, her türden toplumsal ortamda rastlanan ve oldukça geniş bir alana yayılan anlam oluşturma süreci iletişim olarak tanımlanabilir. İletişimin başarıyla sonuçlanması, iletişime katılanların anlam oluşturma sürecinde birbirlerini doğru anlamalarına bağlıdır. Özellikle iletişime katılanlar farklı kültürlere ait bireylerden oluştuğunda onların farklı kültürel kodlara sahip olmalarından kaynaklanan zorluklar iletişimde daha belirgin sorunlara neden olabilmektedir. Kamusal ve özel alan arasındaki sınırların bulanıklaşmasıyla birlikte farklı bölgelerde ve dünyanın farklı yerlerinde yaşayanlar arasında daha hızlı iletişim biçimleri oluşmaya başlamıştır (Bennett, 2018: 146). Bu durum kültürlerarası iletişimin hızını artırarak farklı kültürlerden bireylerin etkileşim kurmasına katkı sağlamıştır. Bireylerin eylemlerinde kültürel farklılıklar, iletişimde problemlere neden olarak başarılı iletişim sürecinin tamamlanmasında engel oluşturabilir (Sucu, 2020: 394). Söz konusu engeller, ancak söz konusu kültürün kültürel kodlarının bilgisine erişme yoluyla önlenebilir. Çünkü her kültürün toplumsal norm ve kuralları ölçütünde geliştirdikleri davranış biçimleri bulunur. Söz konusu bireyler, iletişim sürecinde kendi kültürel kodları ile uyumlu bir biçimde davranarak anlaşılır. Farklı kültürden bir bireyin benzer anlayışı geliştirmesi için dâhil olduğu kültürün kurallar bütünü ve davranış biçimleri gibi kültürel kodlarının bilgisine sahip olması gerekir. Bunun yanı sıra, bireyin kültürel bilgi birikimini doğru ortam ve bağlamda uygulayabilmesi onun kültürlerarası iletişim yetisinin göstergesidir.

Kitle iletişim araçlarının etki alanı oldukça geniştir, bunlardan birisi de kitle iletişim araçlarının yer aldığı toplumun kültürüne etkisi noktasındadır. Kültür kapsamında kitle iletişim araçları çoğu insan için kültürel temsil ve ifadenin temel aracı konumundadır ve toplumsal gerçekliğe ilişkin görüntülerin ve toplumsal kimliğin oluşturulması ve sürdürülmesine yönelik materyallerin birincil kaynağıdır (McQuail, 2010: 11). Bundan dolayı, bir toplum kültürünü kitle iletişim araçları yoluyla kendi toplumsal düzlemine olduğu gibi diğer toplumlara da aktarabilir. Deloitte Ağustos 2014 Raporu’ndaki verilere göre; “artan elektronik ürün sahipliğinin yanı sıra internet penetrasyonundaki hızlı yükseliş; eğlence programlarının, haber programlarının ve dizilerin sadece televizyondan değil, bilgisayarlardan ve mobil cihazlardan da izlenme oranlarında yükselişe yol açmıştır.” (Özertem, 2014; 6). Hatta yalnızca internet dizilerine özgü platformların dahi oluşmaya başladığı görülmüştür. Bu durum kültürel aktarım aracı olarak kullanılan dizilerin internet platformlarında yer almaya başlamaları sonucu daha geniş küresel bir alana yayılmalarına yol açmıştır. Kültürlerarası iletişim, gerek televizyon dizilerinde gerekse de internet dizilerinde ve sinemada sıklıkla kullanılan temalardan birisidir. Böylece kültürel kodlar genelde kitle iletişim araçları özelde ise, internet platformları aracılığıyla neredeyse tüm dünyaya aktarılabilir.

Yine de her toplumun kültürel kodları kendine özgü olduğu için birtakım yanlış anlaşılmalara ve iletişimsel problemlerin yaşanması kaçınılmazdır. Sonuç itibarıyla her ne kadar küresel kültürel kodlar aktarılsa da her toplumun kendisine özgü norm ve değerleri bulunmaktadır ve her kimlik kendi kültürünü yaratır. Her bir toplumun üyesi çoğunlukla kendi kültürel kodları ölçütünde alımlama yaparak olayları ve durumları değerlendirerek anlamlandırmaktadır. Dolayısıyla farklı bir kültüre dâhil olan bireyin karşılaştığı olayları ve durumları kendi kültürel birikimi neticesinde anlamlandırması anlaşılabilir. Bu durumun kültürel farklılıklardan kaynaklanan iletişim problemlerine neden olması ise kaçınılmazdır. Williams (akt. Eagleton, 2022: 152), bir topluma ait kültürel değerlerin başka toplumsal gruplara ulaştığında kendisiyle özdeş olmayan bir hale geleceğini belirtir. Çünkü alımlama her zaman yeniden şekillendirme özelliği taşır. Ancak önemli olan kültürel farklılıkları kabul ederek farklı kültürlerle hoşgörüle yaklaşmaktır. Farklı kültürden bireyler arasında alımlama farklılıklarından kaynaklanan anlam çeşitliliği olsa dahi bu durum kültürlerarası iletişim biçimlerinde başlangıçta olduğu türden bir iletişimsizlik hali yaratmayacaktır.

Bu çalışma, 2012 yılında internet platformu Netflix'te 3 sezon yayınlanan Norveç ve ABD ortak yapımı *Lilyhammer* dizisinde yer alan ana karakterin farklı bir kültürle ilk karşılaşmasından itibaren gösterdiği gelişim sürecini Milton Bennett'in Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*) bağlamında çözümlenmiştir. Dizi filmler, birer sanat yapıtı olmanın ötesinde birer iletişim ve kültürel dışavurum aracı olma durumundadırlar (Akbulut, 2018: 39). Bu nedenle dizi filmleri sanat alanının dışında bu yönlerden de incelenme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan dizi, zorunlu sebeplerle Amerika'dan Norveç'in Lillehammer kasabasına gelen ve sonrasında kendi isteği ile orada yaşamaya karar veren bir karakterin farklı bir kültüre dâhil olmasıyla yaşadığı zorlukları ve kültürlerarası duyarlılık geliştirme ve iletişim yetisi kazanma sürecini konu edinir. Kültürel farklılıklara ilişkin analiz ve değerlendirmeleri içeren eğitimlerin bireylerin kültürlerarası duyarlılık düzeylerini geliştirmede etkili olduğuna yönelik araştırma bulguları (Mahoney ve Schamber, 2004: 332) göz önünde bulundurularak benzer özellikler barındırmasından ötürü çalışmada "*Lilyhammer*" dizisi tercih edilmiştir. Özellikle Norveç'in göçmenlere ilişkin uyguladıkları politikaların kültürlerarası uyum ve entegrasyon sürecini önemsemesi ve bunun dizide işlenmesinin söz konusu karakterin kültürlerarası duyarlılığının gelişimine katkı sağladığı açıktır. Çalışmada yer alan *Lilyhammer* dizisi, çeviriden kaynaklanabilecek söylem farklılıkları oluşabileceği göz önünde bulundurularak İngilizce ve Türkçe altyazılı olarak izlenmiştir. Elde edilen veriler, betimsel yöntem ile analiz edilmiş ve bulgular kısmında dizinin her bölümü karışıklığa sebebiyet vermemek için bölümler Netflix'te belirtilen bölüm başlığı ile birlikte ait olduğu sezonun altında yer alacak biçimde sunulmuştur.

2. YAZIN TARTIŞMASI VE KURAMSAL DEĞERLENDİRME

2.1. Kültür, Kültürlerarası İletişim, Etnosentrizm/Etnomerkezcilik-Etnik Merkezilik ve Etnorelativizm

Felsefe Sözlüğü kültür kavramını “insan toplumunun biyolojik olarak değil de, sosyal olarak kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve maddi olmayan ürünler bütünü, sembolik ya da öğrenilmiş ürünler ya da özellikler toplamı” olarak tanımlamaktadır (Cevzici, 1999: 536). Buradan hareketle kültürün kalıtsal olmadığı ve zaman içerisinde öğrenildiği çıkarılması yapılabilir. Böylece kültürün zamanla değişebileceği ve doğru ya da yanlış olarak değerlendirilmesinin yanlış bir bakış açısını yansıttığı söylenebilir. Kültür, özgül bir grubun yaşam tarzını oluşturan değerler, adetler, inançlar ve pratiklerden oluşmaktadır (Eagleton, 2022: 49). Dolayısıyla kültürün topluma özgü ve her bir toplumda farklı olabileceği söylenebilir. Kültür, bireylere toplumun bir elemanı olarak iletişim kurmaya, yorumlama ve değerlendirme yapmaya yardımcı olan değerler, fikirler ve diğer anlamlı semboller dizisidir (Deneçli, 2013: 2). Farklı kültürlerden bireylerin iletişim süreçlerindeki problemler de tam olarak yorumlama ve değerlendirme aşamasında ortaya çıkar. Çünkü her birey çoğunlukla kendi kültürel kodları dâhilinde olayları ve durumları yorumlar ve değerlendirir. Türk Dil Kurumu genel ağdaki *Güncel Türkçe Sözlük*'te kültür kavramına dair çeşitli tanımlara yer vermiştir. Bunlardan ilki “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; hars, ekin” (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklindedir. Toplumsal olarak kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasının önemsendiği görülmektedir. Bu anlamda kültürel aktarım toplumsallaşmayla örtüşmektedir (Wright'tan akt. Mutlu, 1994: 144). Genel olarak kültür bir milletin yaşayış tarzı, maddi ve manevi olarak her unsurunu içerisinde barındıran değerler topluluğudur (Özkan, 1999: 16-17). Kültür, bütün bir toplumun yaşam biçimini oluşturmanın ötesinde davranış kodları ve normlarını, giyim tarzlarını, dilini ve inanç sistemlerini de içerir. Kültür, insan topluluklarına kimliklerini veren ve onları birbirlerinden ayırt eden özelliklerin toplamıdır (Mutlu, 1994: 143). Dolayısıyla her toplumun insanı kültürel olarak birbirlerinden farklı kodlara sahiptir ve bu kodlar etrafında olayları ve durumları anlamlandırır. Kimi araştırmacılar tarafından iletişimin kültür yaratma nosyonu göz önünde bulundurularak iletişim ediminin bu kültürel ortaklığın yeniden üretilmesine katkı sağladığı üzerinde durulmuştur (Taş, 2020: 22). Buradan hareketle, iletişimin kültür yaratma ve kültür aktarımında aracı rol üstlendiği söylenebilir.

Genel olarak kültürlerarası kavramı, değer yönelimleri, tercih edilen iletişim kodları, rol beklentileri ve algılanan kurallar gibi önemli özellikler açısından kültürel olarak birbirlerinden farklı en az iki bireyin varlığını ifade eder (Lustig ve Koester, 2010: 53). Haliyle, kültürel olarak birbirlerinden farklı bireylerin iletişim biçimleri benzer kültürel kodlara sahip bireylerden önemli ölçüde ayrışacaktır. Kültürel farklılıklar iletişimde birtakım problemler, çatışma ve kültür şoku ile sonuçlanabilir (Ertürk, vd., 2023: 1522). Kültürlerarası iletişim, bireyler ya da gruplar arasındaki karşılaşmanın türünü ve biçimini etkileyen, kültürel farklar ile algılama ve davranış biçimlerinin ortaya konulduğu sembolik bir etkileşim sürecidir (Ekmekçi ve Aydın Varol, 2021: 28). Bireylerin kültürel olarak birbirinden farklı olmalarına yönelik bakış açıları kültürel uyum düzeyleri ile

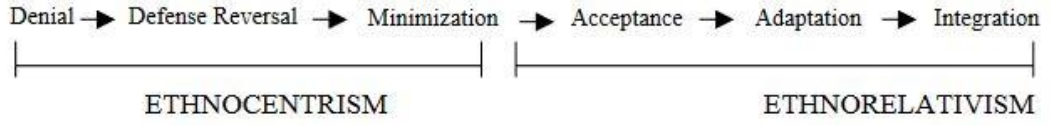
yakından ilişkilidir. Kültürel uyum düzeyleri yüksek bireylerin farklı kültürlerle ilişkin yaklaşımları da o ölçüde hoşgörülü olacaktır.

İlk defa 1906 yılında William Graham Sumner tarafından kullanılan etnosentrizm kavramı, kişinin kendi grubunu her şeyin merkezi olarak görme eğiliminde olduğu ve diğerlerini de ona göre ölçeklendirerek derecelendirdiği görüşünü yansıtır (Rosenblatt, 1964: 131). Genel olarak etnosentrizm, kültürel farklılıkları vurgulama ve abartma eğilimindedir. Etnosentrizm, insanların farklı kültürlerden gelen mesajları anlama isteğini azaltan ve kültürel farklılıklara yönelik duygusal tepkiler gelişmesine neden olarak kültürel üstünlüğe ilişkin öğrenilmiş inançlar bütünüdür (Lustig ve Koester, 2010: 150). Her ne kadar etnosentrizm kavramı etnomerkezcilik ve/veya etnik merkezilik olarak tanımlansa da kelimenin özünde etnisitenin bulunmamasından kaynaklı olarak kavramsal farklılıklar olabileceği düşünülmektedir (Alkan ve Erdem, 2021: 637-638). Ancak genel anlamıyla kültürel merkezliliği yansıttıkları için etnosentrizm ile etnomerkezcilik/etnik merkezilik kavramları bu çalışmada aynı anlamda ele alınmıştır. Milton Bennett'in Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli'nin ilk aşaması olan etnosentrizm, genel olarak kültürel farklılığın varlığını inkâr edip ona karşı savunma geliştirerek ya da önemini en aza indirgeyerek kaçınmanın yolları olarak değerlendirilebilir (Hammer, vd., 2003: 426). Bu aşamada genellikle birey, farklı kültürlerin varlığını kabullenmeme ve/veya yok sayma eğilimindedir.

Etnorelativizm, genel anlamda farklı kültürleri kabullenme, öğrenme ve uyum sağlama deneyimlerini içerisinde barındırır. Kültürlerarası öğrenme, kişinin kendi kültürel bağlamı dâhil olmak üzere öznel kültürel bağlam konusunda farkındalığının artması ve kültürel ortamlarda duyarlı ve yetkin bir biçimde etkileşimde bulunma becerisi geliştirmesini ifade eder (Bennett, 2009: 2). Milton Bennett'in modelinde etnorelativizm, bireyin kendi kültürünü gerçekliğin merkezi olarak deneyimlemeyi bırakarak farklı kültürlerle anlayışla yaklaştığı ve kültürü salt doğru ya da yanlış olarak değerlendirmedeği son aşamadır.

2.2. Milton Bennett - Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (DMIS)

Farklı kültürlerin karşılaşmasında bireyin tutumu kültürel duyarlılığındaki gelişimde etkin rol oynar. Milton Bennett (1986, 1993), bireylerin kültürel farklılıklara ilişkin tepkilerini tanımlamak için Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*)'ni geliştirmiştir. Model "inkâr", "savunma", "indirgeme", "kabullenme", adaptasyon" ve "bütünleşme" olmak üzere altı gelişim evresinden oluşur (AFS Intercultural Programs, 2012: 3). Milton Bennett, modelinde yer verdiği altı gelişim evresinden ilk üç yönelimi etnosentrizm/etnomerkezcilik ya da etnik merkezilik olarak da adlandırılan ilk aşamada kavramsallaştırırken (Hammer, vd., 2003: 423); son üç gelişim evresini ise, son aşamada yer alan etnorelativizm bünyesinde değerlendirir (Bekiroğlu ve Balcı, 2014: 435). Model dâhilinde farklı bir kültürle karşılaşarak söz konusu kültürü öğrenmek için çabalayan bireylerin duyarlılık düzeylerindeki artış olduğu ve etnosentrizmden etnorelativizme doğru gelişim gösterdikleri varsayılır.



Tablo1: Milton Bennett – Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS) şeması

Modelde “inkâr” olarak kavramsallaştırılan ilk evrede bireyler kültürel farklılıkların farkında olmamakla beraber (AFS Intercultural Programs, 2012: 1), kendi kültürlerini tek gerçek kültür olarak değerlendirme eğilimindedirler (Hammer, vd., 2003: 424). Bu evrede bireyler kültürel farklılıkları kabul etmediklerinden dolayı kültür konusuna da ilgisizlerdir. Aynı zamanda bireyler, kültürel olarak farklı olan diğerlerinin varlığını algılama konusunda son derece başarısızdırlar (Bennett, 2017: 3). Bireyin bir sonraki evreye geçişi ancak kültür konusuna ilgi duyması ve kültürel farklılıkları kabullenmeye başlamasıyla olur. Modelin ikinci evresi “savunma” aşamasında bireyler artık kültürel farklılıkları önemsemeye başlasalar da bu farklılıkları tehdit olarak algılayarak rahatsızlık duyarlar (Paige, vd., 2003: 470). Kültürel farklılıkları “indirgeme” evresinde bireyler yapısal olarak tüm insanlığın aynı olduğuna inandıkları için kendi kültürlerini evrensel olarak değerlendirme eğilimindedirler (Hammer, vd., 2003: 424). Modelin “kabullenme” evresi etnosentrizmin geride bırakıldığı ve etnorelativizme geçişin başladığı aşamadır. Bu evrede bireyler, kültürel farklılıkları kabul etseler de bazı kültürel farklılıkları olumsuz değerlendirebilirlerken (425); çoğu zaman bu farklılıklarla nasıl baş edebilecekleri hususunda kaygı ve endişe duyabilirler (AFS International Programs, 2012: 2). “Adaptasyon” evresinde ise, kültürel farklılıklarla daha fazla ilgilenerek deneyim sahibi olan bireylerin farklılıklar konusunda alternatif düşünme yolları geliştirme yoluyla deneyim sahibi olarak yetkinlik kazandığı söylenebilir (Paige, vd., 2003: 471). Ancak bu evreye geçişte bireylerdeki değişim yalnızca bilişsel değildir, aksine zorunlu olarak bireylerin duygulanım ve davranışlarını da kapsayan deneyimlerinin değişimidir (Hammer, vd., 2003: 425). Böylelikle bu evredeki bireyler, kültürel deneyimlerini bağlama uygun duygu ve davranış biçimleri ile ifade edebilirler. Etnorelativizm aşamasının en iyi temsilcisi olan bireyler modelin son gelişim evresi olan “bütünleşme”de yer alırlar. “Bütünleşme”, kişinin kültürel kimliğiyle ilgili olmakla beraber, bireylerin birden fazla kültürle bütünleşerek farklı kültürel dünya görüşlerini kapsayacak biçimde benliklerini genişlettikleri son gelişim evresidir (Paige, vd., 472). Bu evrede bireyler, kültürel görecelilik konusunda rahattır ve bağlama uygun değerlendirme yapma, tepki verme ve davranış geliştirme konusunda yetkindir (AFS International Programs, 2012: 2). Böylece bireyler, kültürel farklılıklara anlayışla yaklaşmanın ötesinde kendilerini birden fazla kültüre ait hissedebilirler (2). Modelin temel varsayımı ise, bireylerin kültürel farklılık deneyimleri karmaşık hale geldikçe kültürlerarası ilişkilerindeki potansiyel yetkinliklerinin arttığı şeklindedir (Hammer, vd., 2003: 423). Dolayısıyla başlangıçta farklı kültürlerin varlığının kabul edilmesi ve kültürel farklılıklara ilgi duyulmasıyla başlayan gelişim süreci, bireylerin kültürel farklılıklara ilişkin ilgileri ölçütünde ilerleme gösterecektir.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırma Yöntemi ve Modeli

Çalışmanın kapsamı ve konusu nedeniyle nitel araştırma yaklaşımları içerisinde yer alan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Tümdengelimci analiz türüne karşılık gelen betimsel analiz, verilerin önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi, düzenlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 244). Söz konusu temalar Milton Bennett (1986) tarafından oluşturulan Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*)’nde yer alan altı gelişim evresi olarak belirlenmiştir. Betimsel analiz türünde elde edilen bulgular özetlenerek yorumlanır ve bulgular arasında neden ve sonuç ilişkisi kurularak gerekirse olgular arasında karşılaştırmalar yapılır (223-224). Çalışmada elde edilen veriler Milton Bennett (1986) tarafından oluşturulan Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*) kapsamında betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiştir.

Çalışmanın yapısı gereği ele alınan dizide birden fazla bölüm sayısı bulunduğu ve anlamlı bir sonuç elde edebilmek için yine birden fazla kanıtı ihtiyaç duyulduğu için çalışmada konuya ve kavramlara ilişkin derinlemesine bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada yer alan “*Lilyhammer*” dizisi tercih edilirken Norveç’in farklı kültürden gelen göçmenlere ilişkin uyguladıkları politikaların kültürlerarası uyum ve entegrasyon sürecini önemsemesi göz önünde bulundurulmuştur. Bundan dolayı çalışmada iradi örnekleme yöntemi ile “*Lilyhammer*” dizisi araştırmanın amacına uygun bulunarak tercih edilmiştir. Olasılığa dayanmayan iradi örnekleme tekniği istenen amaca hizmet eden bir örnekleme türüdür (Kish, 1965’ten akt. Ergin, 1994: 91). Netflix’te 3 sezon olarak yayınlanan dizi her sezon 8 bölüm olmak üzere toplamda 24 bölümdür ve dizinin tüm bölümleri çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Çalışmada ilgili bölüm dahil olduğu sezon başlığının altında yer almaktadır, fakat olası bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermemek için bölümler Netflix’te belirtilen bölüm başlıkları ile belirtilmiştir. Dizi, asıl adı Frank Tagliano, Norveç’e yerleştikten sonra Giovanni Henriksen adını alan karakter etrafında ve Milton Bennett’in (1986) Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*) bağlamında çözümlenmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada yer alan “*Lilyhammer*” dizisinde yer alan asıl adı Frank Tagliano olan ancak Norveç’e yerleşmesiyle Giovanni Henriksen adını alan karakterin kültürlerarası duyarlılık düzeyindeki değişim Milton Bennett’in (1986) Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*)’ndeki altı gelişim evresi etrafında incelenmiştir. Karakterin kültürlerarası iletişim biçimleri ile birlikte duruma ya da olaya ilişkin tepkileri ile birlikte dizideki tüm duygulanım ve davranışlarını da kapsayan deneyimleri irdelenmiştir. Elde edilen veriler Milton Bennett’in (1986) Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*)’ndeki altı gelişim evresine göre sınıflandırılarak bulgular kısmında sunulmuştur.

3.3. Verilerin Toplanması

Çalışmanın kapsamı gereği Netflix'te 3 sezon yayınlanan ve her sezonu 8 bölüm olmak üzere toplamda 24 bölüm olan “*Lilyhammer*” dizisinin tüm bölümleri çeviriden kaynaklanabilecek söylem farklılıklarını önleyebilmek için İngilizce ve Türkçe altyazılı olarak izlenmiştir. Çalışmada yer alan “*Lilyhammer*” dizisine Netflix platformundan ulaşılmıştır. Elde edilen veriler Milton Bennett'in (1986) Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*)'ndeki altı gelişim evresine göre temalara ayrılarak betimsel yöntem ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler bulgular kısmında dizinin her bir bölümü yer aldığı sezonun başlığı altında sunulmuştur.

3.4. Sınırlılıklar

Çalışmada yer alan “*Lilyhammer*” dizisi Norveç ve ABD ortak yapımı olduğu ve konusu gereği Norveç'te geçtiği için karakterler arasında Norveççe diyaloglar da geçmektedir. Dizide Norveççe geçen diyalogların takibi İngilizce ve Türkçe çevirisi üzerinden yapılmıştır. Dolayısıyla Norveç dilinin bilinmeyişi bu araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmadaki “*Lilyhammer*” dizisi 2012 yılında Netflix'te her sezon 8 bölüm olmak üzere toplamda 24 bölüm olacak şekilde 3 sezon boyunca yayınlanmıştır. Dizi Norveç ve ABD ortaklığında üretildiğinden dolayı çok kültürlü bir yapımın ürünüdür. Aynı zamanda dizi zorunlu nedenlerle Amerika'dan Norveç'e gelen bir karakterin yaşamını konu alır. Asıl adı Frank Tagliano olan ancak Norveç'e yerleşmesiyle birlikte Giovanni Henriksen adını alan bu karakterin yaşamını Norveç'te sürdürebilmesi için hükümet tarafından zorunlu kılınan kültürlerarası uyum ve entegrasyon eğitimini tamamlaması gereklidir. Norveç hükümeti tarafından tüm göçmenler için zorunlu tutulan bu eğitimi başarıyla tamamlayamayanlar ülkeye kabul edilmemektedir. Bundan dolayı, başlangıçta Norveç kültürünü öğrenmek ve uyum sağlamak için zorunlu olarak kültürlerarası eğitim programına katılan karakterin kültürlerarası duyarlılığının gelişim göstermesiyle birlikte zorunluluktan sıyrılarak kendi isteğiyle birçok adım attığı bulgulanmıştır. Dizide yer alan ana karakterin kültürlerarası duyarlılık düzeyindeki gelişim ve değişim Milton Bennett'in Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*)'ndeki altı gelişim evresi çerçevesinde çözümlenmiştir. Etnosentrizmden etnorelativizme varan bu gelişim evreleri “inkâr”, “savunma”, “indirgeme”, “kabullenme”, “adaptasyon” ve “bütünleşme” şeklindedir. Söz konusu gelişim evrelerinin sırasıyla bir önceki evreye ve/veya bir sonraki gelişim evresinde yakınlıklarından dolayı geçişken özellikler göstermektedir. Dolayısıyla karakterin her bir gelişim evresindeki özellikleri taşımamasını beklemek yanlış olacaktır. Önemli olan karakterin kültürlerarası duyarlılığının gerileme değil, gelişim göstermesidir. Çalışmada modelin sunduğu gelişim evrelerinin etnosentrizmden etnorelativizme gelişim göstermesi temel alınmıştır. Bundan dolayı karakterin kültürlerarası duyarlılık düzeyinden kültürlerarası iletişim biçimlerine varıncaya kadar tüm duygulanım ve davranışlarını da kapsayan deneyimleri etnosentrik özellikler taşıması bakımından ya da etnorelativizme dair unsurlar barındırmasına göre etnorelativizm ve etnosentrizm/etnomerkezcilik ya da etnik merkezçilik

olarak da adlandırılan iki ana kavram ile ilişkilendirilerek sunulmuştur. Dizide yer alan ana karakterin Giovanni ismini kendisinin de dizi boyunca kullanmak istememesinden dolayı – kendisiyle Norveç’te tanışan herkesten kendisine Johnny demesini istemiştir- çalışma boyunca karakterden gerçek adı olan Frank şeklinde bahsedilecektir.

4.1. 1. Sezon Bölümleri

4.1.1. 1. Bölüm: “Gerçekleri Görmek”

Dizinin ilk bölümünde Frank’in Norveç’e yolculuğu sırasında sözlükten Norveç diline ait kelimeleri öğrenmeye çabaladığı görülür. Bu durum Frank karakterinin Norveç diliyle tanışma yoluyla farklı bir kültüre uyum sağlamasının dizideki ilk gösterimi olarak değerlendirilebilir. Frank’in Norveç’e adım atar atmaz Norveç kültürüne ait kültürel kodlara hâkim olmayışından kaynaklanan ilk kültür şokunu yaşaması yansıtılır. Frank, Norveç’te yaşayacağı mahalleye geldiğinde yerde bir koyun kellesi görür ve kendisi önceden Amerika’da mafya olduğu için gördüklerini o bağlamda yorumlayarak mafyadan ona bir mesaj gönderildiğini zannederek tedirgin olur. O sırada kendisi Norveçli bir polis memuru olan komşusu Laila Hovland gelerek akşam yemeğini hazırlayacağını ve çantasından düşürdüğünü söyleyerek koyun kellesini yerden alır. Bu esnada Frank’in ilk kültür şokunu yaşadığı görülür; çünkü onun kültüründe koyun kellesi yemek sıra dışıdır. Amerikalı bir mafya olan Frank ve Norveçli komşusu polis memuru Laila için koyun kellesinin anlamı çok farklıdır. Dolayısıyla kültürel farklılıklardan kaynaklanan alımlama farklılığı ortaya çıkmıştır. Dizinin bir başka sahnesinde Frank’in Norveç İş Bulma ve Yardımlaşma Kurumu’na yönlendirildiği gösterilir ve kurumdaki bekleme alanında bir kadının çocuğunu emzirmesine şaşırır. Kadınların çocuklarını emzirebilmeleri için özel alanların oluşturulduğu bir kültürden gelen Frank için bu durumun şaşırtıcı olması anlaşılabilir. Frank’in İş Bulma ve Yardımlaşma Kurumu’nda çalışan memurla görüşmesi sırasında bar açmak istediğini söylemesi üzerine bar açmanın zorluklarla dolu bir süreç olduğu bilgisini edinmesinin ardından memurun rüşvet talep ettiğini zannetmesi de kültürel farklılıklardan kaynaklanan alımlama çeşitliliğinin bir sonucudur. Ancak bu esnada memurun rüşvet talebine karşılık polisi çağıracağını söylemesi üzerine Frank şaşırırken; devlet memuru ise çalıştığı kurum gereği birden fazla kültürden insanla sık sık karşılaştığı için kültürlerarası duyarlılığı daha yüksek olduğundan dolayı bu durumun kültürel farklılıktan ötürü yaşandığını söyleyerek Frank’e nazaran daha yapıcı bir yaklaşım sergiler. Devlet memuru aralarında geçen konuşmadan dolayı Frank’in Norveç kültürüne uzak olduğunu anlayarak onu Norveç kültürüne uyum sağlamakta zorlanan göçmenlerin bulunduğu Yeni Başlangıç adında altı ay süren bir kursa transfer edeceğini belirtir. Ancak henüz Milton Bennett’in Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli’ndeki gelişim evrelerinden ilki olan “inkâr” evresinde yer alan Frank karakteri bu kursa katılmak istemez. Çünkü Frank, tıpkı “inkâr” evresinde belirtildiği gibi hem kültürel farklılıkların farkında değildir hem de kültür konusuna ilgisizdir. Ancak Frank gelecek bölümlerde kursa gitmeyi kabul edecektir, bu da kültürel duyarlılığında gelişim sağlamasında en büyük etkenlerden birisi olacaktır. Dizinin ilk bölümünden bir başka sahnede Sigrid Haugli’nin oğlunun kuzusuna kurt saldırarak ölümüne yol açar. Duruma şahit olan Frank, Sigrid’in oğluna kuzusunu öldüren kurdu bulup öldüreceğine dair söz verir, ancak Norveç’te avcılık lisansı olmadan hayvan avlamanın yasalara aykırı olduğunu ve bunun insan

öldürmekten daha fazla yaptırımını olduğunu öğrenir. Bunun ardından Frank, durumu kabullenmek yerine insanların evlerini koruması yasak mı diyerek polis memurlarıyla tartışmaya başlar. Modelin altı gelişim evresinden henüz ilki “inkâr” evresinde olan Frank, kültürel farklılıkların farkında olmadığı için tavrında kültürel normu kabullenmeme ve itiraz hali görülür. Sonunda da kültürel bir öge olan toplumsal norma karşı çıkıp onu yok sayarak kurdu öldürür. Frank’ın ilk bölümde genel olarak toplumsal kural ve normlara karşı çıkarak kültürel uyum sağlama konusunda başarısız olduğu görülür. Ancak bir taraftan da hava şartları ve dil öğrenme gibi zorunlu durumlar söz konusu olduğunda kültürel yaşam biçimlerine uyum sağlama çabası içerisindedir. Örneğin, karda yürüme ve kızak kullanmayı öğrenmeye istekli olması kültürel yaşam biçimine uyum sağlama çabası olarak değerlendirilebilir. Çünkü Frank, Norveç’te yaşayacağı için hem dilini hem de hava şartlarından dolayı kar ile mücadele etmeyi öğrenmek zorundadır. Dizinin ilk sezonun ilk bölümünde genel olarak Frank’ın zorunlu haller dışında kültürel farklılıklardan dolayı karşılaştığı sorunları kendi kültürel kodları çerçevesinde ve kendi yöntemleriyle çözme eğiliminde olduğu görülür.

4.1.2. 2. Bölüm: “Flamingo”

Dizinin ikinci bölümünde Frank’ın Yeni Başlangıç kursundaki öğretmeninin Sigrid Haugli olduğu görülür. Derslere katılmaya istekli olan Frank, ödevlerini iş arkadaşı Torgier Lien’e yaptırır. Bu durum onun kültürlerarası duyarlılığındaki gelişimi olumsuz etkilemektedir. Çünkü bireyin kültürlerarası duyarlılığındaki gelişim ancak kültür konusuna ilgi duyması ve kültürel farklılıkları kabullenip öğrenmeye çabalamasıyla gerçekleşir. Bu çabasının yalnızca zorunlu haller kapsamında olduğu görülen Frank, kültürel farklılıkların farkında olsa da kendi kültürünü ve kendi kültüründe yer alan yöntemlerinin Norveç kültüründen üstün olduğunu düşündüğü için sıklıkla karşılaştığı problemleri çözmek için kendi yöntemlerine başvurur. Çünkü Frank karakteri çalışmada yer alan modelde kültürel farklılıkların kabullenildiği ancak herhangi bir kültürün diğerinden üstün olduğunun kabul edildiği ikinci evre olan “savunma” evresindedir. Frank’ın dizinin ilk sezonunun ikinci bölümündeki sahneler ilerledikçe çalışmada ele alınan modeldeki gelişim evrelerinden üçüncü evre olan “indirgeme” evresinde geçiş sağladığı görülür. Bu evrede insan olmanın ve benzer duygulara sahip olmanın kültürel farklılıklardan daha önemli olduğu görüşü hâkimdir. Bundan dolayı Frank, kendi işletmesi olan Flamingo Bar’da çalışması için kadınlardan oluşan bir grupta iş görüşmesi yaptığı esnada onlardan giymelerini talep ettiği kıyafetlerin Norveç Çalışma Ortamı Kanunu gereği yasalara aykırı olduğunu söyleyen kadını iş görüşmesine gelen diğerlerinin önünde odasından çıkarır. Diğerlerinin çalışıp para kazanmak istemek gibi insani duygulara sahip olmasını kültürel farklılıkların önünde tutar. Böylelikle hem Norveç yasalarına aykırı davranır hem de diğerlerinin önünde kuralları hatırlatan kişiye gözdağı vererek kendi yöntemleriyle sorunun üstünü örtmeye çalışır. Aslında Frank, artık kültürel farklılıkların farkına varmıştır ve çalışmada ele alınan modelin üçüncü evresi olan “indirgeme” evresinde yer almaktadır. Ancak “indirgeme” evresinde birey, kültürel farklılıkların farkına varsa da söz konusu farklılıkları önemsiz bulduğu için sorunları işsiz kalmamak, para kazanmak gibi evrensel değer ve ilkeler etrafında çözmeye yatkındır. Norveç’te bir okulda çocuğa zorbalık yapan diğer çocuklara Frank’ın kültüründe olduğu gibi ceza vermenin aksine konuşmanın çok daha etkili

olduğu düşüncesi hâkimdir. Ancak Frank olayları yine kendi kültürel altyapısıyla çözmeye yönelerek zorbalığa uğrayan çocuğa konuşmanın çözüm olmayacağını ve onun da diğerlerine şiddet uygulaması gerektiğini salık verir. Bu olay da yine, “Sana nasıl davranılıyorsa öyle davran”, evrensel ilkesinden hareket etmektedir. Dizinin ilk sezonunun ikinci bölümündeki bir sahnede Frank’in evinden gelen patlama sesinden dolayı itfaiye ekibi olay yerine geldiği görülür. Frank, itfaiye çalışanlarının eline para tutuşturarak yine kendi kültürel birikimi dâhilinde rüşvet yoluyla sorunu çözmeye çalışır. Dizide bir başka sahnede silahlı soygun yapıldığına dair gelen habere şaşırان ve sonunda Norveç’te yasadışı bir olay olduğu için görevini yerine getirebileceği için sevinen bir polis memuru görülür. Ancak sonradan şikâyetin aslında Norveçli polislerin kendi aralarında şakalaşmalarından ibaret olduğu ve gerçekte Norveç’te yasadışı bir olayın olmadığı ortaya çıkar. Bu durum Norveç yaşantısının sakinliğinin ve suç oranının düşüklüğünün anlaşılmasına yardımcı olur. Aynı zamanda bu durum önceden Amerika’da mafya olan Frank’in geçmişteki yaşantısıyla tezatlık oluşturması bakımından önemlidir. Dolayısıyla Frank’in Norveç’te kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle karşılaşmaması için Norveç kültürüne uyum sağlaması şarttır. Kültürel farklılıklardan dolayı kendi kültürel kodları ve/veya evrensel değer ve ilkeler aracılığıyla olay ve durumları anlamlandırması mümkün değildir. Çünkü her kültürün sahip olduğu kültürel kodları vardır ve kimi zaman bunlar evrensel değerler ve ilkeler ile tezatlık oluşturabilir. Ancak Frank karakteri henüz çalışmadaki modelin etnosentrizm aşamasına yakın olduğu ve etnorelativizm aşamasına geçebilmek adına gerekli çabayı göstermediği için kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle karşılaşmaya devam eder. Söz konusu problemleri “indirgeme” evresindeki gibi kendi kültürel kodları ve/veya evrensel değer ve ilkeler etrafında değerlendirme eğiliminde olduğu sürece sürekli kültürel problemlerle karşılaşmaya devam ettiği bir döngüde kalacaktır.

4.1.3. 3. Bölüm: “Guantanamo Mahkumu”

Dizinin bu bölümünde Norveçli bir polis memuru tarafından Frank’in ehliyetinin Norveç’te otomobil kullanımına uygun olmadığı tespit edilir. Bunun üzerine Frank, daha önceki bölümlerde de yaptığı gibi rüşvet ile problemi çözmeye çalışır. Frank’in geldiği kültürde problemlerin rüşvet ile çözülebiliyor oluşunun aksine Norveç kültüründe rüşvetin hoş karşılanmaması iki kültürün farklı olmasından kaynaklanan problemlere neden olmaktadır. Frank, sorunlarını kendi kültürel kodları dâhilinde çözmeye çalışmaya devam ederek kültürel farklılıkların önemini kabul etmediği sürece kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemler yaşamaya devam edecektir. Norveçli polis memuru tarafından Frank’in rüşvet teklifinin reddedilmesinin üzerine Frank, yasal yollardan ehliyete başvurması gerektiğini anlar. Bunun üzerine ehliyet alma hususunda Amerika ve Norveç’in farklı yaklaşımları olduğunu öğrenir. Amerika hükümeti ehliyet alma konusunda vatandaşlara daha hızlı hizmet verirken; Norveç hükümeti bu konuya daha temkinli yaklaşarak temel sürüş dersi, teorik sınav, buzlu yol pratiği, gece sürüşü ve uzun mesafe pratiği gibi testlerin yer aldığı toplamda iki ay süren eğitim programına katılmasını talep eder. Frank, ehliyet eğitimine katılmayı kabul etse de Norveç’te trafik kurallarının katı olması nedeniyle işini kolay yoldan halletmek için Tord Haukenes’e kendisine ehliyet vermesi karşılığında indirimli ev satabileceğini söyleyerek yine rüşvet teklif eder. Bu bölümde de Frank’in kendi kültürel birikimi dâhilinde

davranarak karşılaştığı sorunları sıklıkla başvurduğu rüşvet yoluyla çözmeye çalıştığı görülür. Halen modelin etnosentrizm aşamasında bulunan “indirgeme” evresinde olan Frank, kültürel farklılıkları kabullense de önemsememektedir. İşe yaramadığı halde kendi kültüründe başarıya ulaşan yöntemlere başvurmaya devam eder, ancak Norveç kültürünün farklılıklarından dolayı kendi kültürel kodlarını içeren yöntemler Norveç’te işlememektedir.

4.1.4. 4. Bölüm: “Ebe”

Bu bölümde Frank’in kız arkadaşı Sigrid hamile olduğu için birlikte hastaneye kontrole giderler ve hastanede galoş giymeyen tek kişinin Frank olduğu görülür. Toplumsal kurallara uymayan Frank’in ebenin erkek olmasını sorun haline getirerek kadın ebe talep etmesi de kültürel uyumsuzluğunun bir diğer göstergesidir. Frank’in bu talebi üzerine hastane yönetimi başlangıçta durumu anlamlandırmakta zorlansa da sonrasında Frank ve Sigrid çiftini başka hastaneye transfer ederek tepkilerini gösterirler. Ancak Sigrid, bu hastanede doğum yapmak istediğini söyledikten sonra Frank, hastane yönetimine kendilerini tekrar kabul etmeleri için ricada bulunmaya gider. Ancak hastane yönetiminden “Adet böyle”, diyerek taleplerini geri çevirmek zorunda olduklarını belirtir. Frank’in kültüre uyum sağlayamamaktan dolayı ilk defa kendisinin dışında başka birisini de etkileyen bir problemle karşı karşıya olduğu görülür. Frank ve Sigrid çifti yeni çocuk sahibi olan komşularını ziyarete gittiklerinde Frank, kadının alışveriş merkezinde müdür olduğunu eşinin ise doğum iznine çıktığını öğrenir. Kültürel altyapısından dolayı bir kadın yerine bir erkeğin doğum iznine çıkmasını tuhaf karşılar. Bu bölümdeki bir başka sahnede ise, grafiti sanatçılarının mekânlara çizim yaptıkları görülür. Amerika’da bu tarz bir problem çoğunlukla şiddete başvurularak çözümlenirken; Norveç’te bu tarz problemleri çözüme kavuşturmak için gönüllülerin katılımından oluşan ve Gece Kuzgunları adında bir topluluk bulunur. Frank, durumu kendi kültürel geçmişi kapsamında yorumlayarak topluluğun şiddet uyguladığını zannederek Gece Kuzgunları topluluğuna katılmak istediğini belirtir. Ancak topluluk, sorunları sorun yaratan bireylerle konuşarak çözmeye çalışmaktadır. Frank, olayları ve durumları kendi kültürel birikimleri bağlamında yorumladığı için bu bilgiyi öğrendiğinde oldukça şaşırır ve saçma bulduğunu belirtir. Çünkü çalışmada yer alan modelin etnosentrizm aşamasındaki üçüncü gelişim evresi olan “indirgeme” evresinde bulunan Frank, bu gelişim evresinin özelliklerine uygun olarak kendi kültürünü ve kendi kültürünün çözüm yollarını üstün görerek diğer kültürü aşağılama eğilimindedir. Çalışmadaki modelin gelişim evrelerinden “indirgeme”de yer alan Frank karakterinin kendi kültürel altyapısıyla uyum sağlamayan Norveç kültüründeki çözüm yollarını işe yaramaz ve anlamsız bulması anlaşılabilir.

4.1.5. 5. Bölüm: “Bana Göre Bir Kasaba”

Dizinin bu bölümünde Frank, Norveç’in Lillehammer kasabasının tam kendisine göre bir kasaba olduğunu ve Norveçli insanların da kendisine göre olduğunu belirterek Lillehammer’ı öven bir şarkı söyleyerek Norveç’i sevdiğini ve orada olmaktan mutluluk duyduğunu aktarır. Frank’in hem Norveç’in Lillehammer kasabasını hem Norveçli insanları hem de Norveç kültürünü öven bir şarkı söylemesi Milton Bennett’in Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli’ndeki gelişim evrelerinden bir sonra evreye geçiş sürecinin hızlandırmaya katkı sağlayacaktır. Çünkü gelişim evreleri arası geçiş, ancak bireyin istekli olmasına bağlıdır. Frank, her ne kadar olayları ve

durumları kendi kültürel kodları dâhilinde alımlamaya yatkın olsa da, Norveç kültürünü ve insanlarını tanımaya ve daha ötesi sevmeye son derece istekli bir yaklaşım sergilemektedir. Bu durum onun kültürlerarası duyarlılığının gelişimine katkı sağlayacaktır. Böylelikle Frank'ın dizinin bir sonraki bölümünde Norveç kültüründe karşılaştığı durum ve olayları çalışmada yer alan modelin etnorelativizm aşamasında yer alan “kabullenme” evresinde değerlendirdiği görülecektir.

4.1.6. 6. Bölüm: “Deri Şortlarınızı Hazırlayın”

Türk kültüründe imece olarak geçen Norveç'te ise halen canlılığını koruyan ve sürdürülen Dugnad olarak adlandırılan yardımlaşma ve dayanışma günü Norveç kültürünün bir parçası niteliğindedir. Amerikan kültüründe komşular arası dayanışma ve yardımlaşma tam olarak yer edinmediği için kültürel karşılığı da yoktur. Bundan dolayı Amerikan kültüründen gelen Frank, temizlik personelinin olmayışını ve komşuların bir araya gelerek bahçeyi temizleyip merdivenleri yıkadıkları Dugnad gününü tuhaf karşılar. Ancak yine de var olan düzenin sürdürülmesini onaylayarak ilk defa kendi kültürel kodlarında yer almayan bir unsuru kabullenir. Dugnad günü geç kalarak yardımlaşmaya dâhil olamaz, geç kaldığı için özür dileyerek para teklif eder ve sorunun üstesinden gelmeye çalışır. Tıpkı önceki bölümlerde Norveç kültürüne uyum sağlayamamaktan ötürü karşılaştığı sorunları rüşvet teklif ederek çözmeye çalışmasında olduğu gibi kendi kültürel deneyimleri dâhilinde davranmaya devam eder. Özellikle rüşvetin Frank için son derece vazgeçilmez olduğu şimdiki kadar neredeyse her bölümde bununla ilgili bir unsura yer verilmesinden anlaşılabilir. Ancak Frank karakteri artık kültürel uyum sağlamada daha başarılıdır. Örneğin, bu bölümde bir sahnede Frank, kâğıt atık kutusuna cam şişe attığı için Norveçli komşusu tarafından atık görevlileri gelmeden çöpleri ayrıştırması gerektiği yönünde uyarıldığında kendisine söylenen talimatı yerine getirir. Frank'ın artık kültürel farklılıkları kabullendiği, öğrenmeye çalıştığı ve kendisine toplumsal kurallar hatırlatıldığında uygulamaya istekli olduğu görülür. Ancak apartmanda periyodik olarak yapılan yangın tatbikatı hakkında Frank'ın yönetici tarafından bilgilendirilmeyerek dışlandığı görülür. Frank, tam da kültürel farklılıkları kabullenmeye başladığı ve toplumsal kurallara uyum sağladığı evrede bu duruma oldukça kızar. Müşteri Mülkiyet Yönetmeliği adı verilen apartman kanunu hakkında bilgi edinerek yangın tatbikatında kendisine haber vermeyen yöneticiye karşı bunu kullanır. Frank'ın ilk defa Norveç kuralları dâhilinde olağanüstü apartman toplantısı düzenleme yetkisini alarak hakkını savunduğu görülür. Dolayısıyla Frank'ın çalışmada ele alınan modelin etnorelativizm aşamasında yer alan “adaptasyon” evresine geçtiği söylenebilir. Çünkü Frank karakteri tıpkı “adaptasyon” evresinde olduğu gibi kültürel farklılıklarla karşılaşma ve ilgilenme konusunda daha fazla deneyim sahibidir. Böylece Frank'ın kültürel farklılıklar konusunda alternatif düşünme yolları geliştirerek bu bölümde karşılaştığı haksızlığın üstesinden Norveç kuralları dâhilinde geldiği ve Norveç kültürü konusunda yetkinlik kazandığı söylenebilir. “Adaptasyon” evresinde yer alan Frank karakteri artık kültürel deneyimlerini bağlama uygun duygulanım ve davranış biçimleri ile ifade edebilme yetisine sahiptir. Ayrıca apartman sakinleri tarafından Frank yönetici olarak seçilir. Bu durum Frank'ın kültürel uyum ve entegrasyon sürecinde gelişim göstermesine yönelik bir nevi ödül niteliği taşır. Bir diğer sahnede ise, Frank karakteri alkol kaçakçılığına dâhil olmaktan dolayı tutuklanarak cezaevi hücrelerine alınır. Ancak hücre Amerika'da olanlardan çok farklıdır. Norveçli polis

memurundan cezaevlerinde etraflarında güzel şeyler olmasının önemsendiğini öğrenir. Böylece Norveç kültürü ile ilgili bir bilgi daha edinmiş olur. Aynı zamanda tutuklu kaldığı süre boyunca müzik eğitimine katılması gereklidir. Norveç'te büyük çoğunluğun bildiği bir şarkıyı flüt ile çalarlar, fakat Frank Norveç kültürüne uzak olduğu için bu şarkıya hâkim değildir. Yine de ders boyunca şarkıyı flütle çalmak için çaba gösterir. Bu bölümden itibaren Frank karakterinin kültürel farklılıkları kabullenmeye başladığı ve Norveç kültürüne uyum sağlamaya çalıştığı görülür. Dolayısıyla karakterin çalışmada ele alınan modelin gelişim evrelerinden bir sonraki olan “kabullenme” evresinde yer aldığı söylenebilir.

4.1.7. 7. Bölüm: “Çocuk Bakıcısı”

Bu bölümde Frank'ın kız arkadaşı Sigrid'in oğlunun Anayasa Günü'nde konuşma yaparken Norveç yöresel kıyafetleri giymesi gerekmektedir. Ancak çocuk bu kıyafetleri giymek istemez, Frank de çocuğun isteği doğrultusunda ona bir takım elbise satın alır. Bu sahnede Norveçli çocuğa takım elbise giydirilmesi aracılığıyla Norveç ile Amerika kültürünün bütünleşmesi yansıtılmıştır. Çocuk, Anayasa Günü konuşmasını hazırladığı sırada Frank onun konuşmasında Norveçli olmanın çok şanslı, Afrikalı olmanın ise acınacak bir durum olduğuna yönelik ifadelerle yer verdiğini fark edince duruma müdahale eder. Afrikalıları boş vermesini önemli olanın Norveçli olmanın gururu olduğunu salık verir. Çocuğun ABD ile Norveç'in iyi bir müttefik olduğunu vurgulayan bir konuşma hazırlamasını sağlar. Bu konuşma da bir önceki sahnede Norveçli çocuğa takım elbise giydirilmesinde olduğu gibi Norveç ile Amerika kültürünün bütünleşmesine katkı sağlar niteliktedir. Kendi kültürü ile Norveç kültürünü bir arada değerlendiren Frank'ın bu bölümde kültürel farklılıklardan kaynaklanan herhangi bir problemle karşılaşmadığı tespit edilmiştir. Bu durum karakterin çalışmadaki modelin gelişim evrelerinden etnorelativizm aşamasında yer aldığı en belirgin kanıtlarındandır. Frank'ın Norveç kültürüne uyum sağlamasıyla kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle karşılaşma ihtimali de azalmıştır.

4.1.8. 8. Bölüm: “Troller”

Dizinin ilk sezonunun son bölümünde Frank, sapkın davranışları nedeniyle göçmen bürosundaki işinden olan Jan Johansen'i başlangıçta kendisine yönelik olumsuz tavrına rağmen Norveç'in ikinci şansların ülkesi olduğunu vurgulayarak işe alır. Çünkü artık Frank karakteri Norveç kültürüne uyum sağlamıştır ve bundan dolayı da Norveç ile özdeşleşen bir karar verdiği görülür. Bu bölümde de Frank'ın kültürel farklılıklardan kaynaklanan herhangi bir sorunla karşılaştığı tespit edilmemiştir. Bu durum Frank'ın kültürlerarası duyarlılığındaki gelişimin göstergesi niteliğindedir.

4.2. 2. Sezon Bölümleri

4.2.1. 1. Bölüm: “Millwall Tuğlası”

Dizinin ikinci sezonunun ilk bölümünde Frank, kiliseye gelen rahibi giyim tarzının kendi kültürel kodları ölçütünde olağandışı olması nedeniyle hırsız zannederek kovalar. Bu durum Frank'ın Norveç kültürü hakkında öğreneceklerinin bitmediğine dair bir vurgu niteliği taşır. Çünkü Frank'ın geldiği kültürde rahipler Norveç'te olduğu gibi giyinmez, kulaklıkla müzik dinlemezler ve Frank, durumu kendi kültürel deneyimler etrafında yorumlayarak harekete geçerek rahibe

saldırır. Bu olay örgüsü ile Frank'in çalışmada ele alınan modelin son gelişim evresi olan "bütünleşme" evresine geçmesi için daha yolu olduğu ve gelişim göstermesi gerektiği kanıtlanır. Frank, rahipten özür dilemek adına onun kaykay yapmayı sevdiğini bildiğinden dolayı bir kaykay parkuru yaptırır. Bu durum Frank'in Norveçli insanlar ile iyi anlaşmak istediğini gösterir. Bir önceki bölümde Frank'in Norveç'in ikinci şansların ülkesi olduğunu belirterek işe aldığı Jan Johansen'in geçmişte göçmen bürosunda çalışmasından dolayı Norveç kültürüne ve kurallarına ilişkin hâkimiyeti Frank'in kültürlerarası duyarlılığındaki gelişimde son derece etkili olacaktır. Bu çerçevede Frank, Jan'den göçmenler tarafından saldırıya uğrayan köpeği korumak ve saldırıyı gerçekleştiren kişilerin ceza almasını sağlamak için Göçmenler Bürosu'na şikâyette bulunması gerektiği, Norveç'in mültecilere verdiği kültürlerarası uyum ve entegrasyon programının hayır işi olmadığı, Norveç hükümetinin bu kapsamda faaliyet gösteren şirketlere maddi destekte bulunduğu ve Frank'in işletmesi Flamingo Bar'da düzenleyeceği dans gecesi için Kültür Alışveriş Programı'na başvurarak devletten hibe alabileceği gibi birçok bilgi edindir. Dolayısıyla Jan, Frank'in kültürlenme sürecine katkı sağlayarak kültürlerarası duyarlılığındaki gelişime destek olur. Frank, bu bilgilere sahip olarak Norveç kültürüne uyum sağlamaya devam eder. Bu bölümde Frank'in kız arkadaşı Sigrid'in doğacak olan ikiz çocuklarına Asbjørn ve Asbjørg isimlerini vermek istediğini öğrenir. Frank'in geldiği ülkenin dili İngilizce olduğu için isimleri o çerçevede değerlendirerek "ass" kelimesinin dilindeki uygunsuz anlamına dikkat çekerek bu konuda kız arkadaşını uyarır. Böylelikle Sigrid'in kültürel farklılıklardan birisi olan dilden kaynaklanan anlam farklılığı konusunda bilgilenmesini sağlar. Ardından Sigrid, Frank'in aktardığı bilgiyi dikkate alarak ikiz çocuklarının adını Bjørn ve Bjørg olarak değiştirmeye karar verir.

4.2.2. 2. Bölüm: "Afrika Seyahati"

Bu bölümde Frank, hız limitini aştığı için radara yakalanır ve iş arkadaşı Torgier Lien'in önerisine uyararak hız tespit cihazını imha etmek için bulunduğu yerden söküp parçalarlar. Ancak Norveç Karayolları Müdürlüğü'nün hız tespit cihazlarının çektiği fotoğrafların dijital olduğunu öğrenirler. Bu durum Norveç'teki kurumların işleyişi hakkında bilgi sahibi olmadıklarını gösterir. Ancak Torgier'in de bir Norveçli olduğu göz önünde bulundurulursa, Frank'in Norveç'teki kurumlar hakkında yalnızca bir Norveçli kadar bilgi sahibi olmadığı anlaşılabilir. Bir başka deyişle, Frank karakteri neredeyse bir Norveçli ile aynı kültürel bilgi birikimine ulaşmıştır. Bu bölümde yer alan bir başka sahnede Frank, Odera isimindeki bir siyahinin yapmış olduğu yemek ve tatlıları çok beğenerek onun kendi işletmesi olan Flamingo Bar'da çalışmasını ister. Ancak söz konusu kişinin Norveç'te kalmasına yönelik başvurusunun reddedildiği için ülkesine dönmesi gerektiğini öğrenir. Bunun üzerine Frank Norveç'te bu tarz bir duruma nasıl itiraz edilmesi gerektiği ve Odera'nın burada kalmasının herhangi bir yolu olup olmadığını öğrenmek ister. En önemlisi de bunu Norveç yasalarına uygun olarak çözüme kavuşturmak için harekete geçer. Bunun tek yolunun sosyal hizmetler görevlisini ikna etmekten geçtiğini öğrenmesinin ardından onunla konuşmaya gider. Ancak görevli konuşmanın ardından Odera'nın Norveç'te kalmasını kabul etmediği için çeşitli yollara başvurarak görevli memuru ikna ederler. Burada önemli olan husus Frank'in problemi Norveç kurallarına uygun adımlar atılarak çözmeye çalışmasıdır. Aynı zamanda Frank'in karşılaştığı problemler önceki bölümlerde olduğu gibi kültürel farklılıklardan

kaynaklanmamaktadır. Kısacası, Frank'in kültürlerarası duyarlılığındaki gelişim ile birlikte kültürel farklılıkları kabullenip Norveç kültürüne uyum sağlamaya yönelik çabaları sonucunda çalışmada ele alınan modelin etnorelativizm aşamasında yer alan "adaptasyon" evresine geçmesiyle birlikte kültürel farklılıklardan kaynaklanan sorunlar yaşamadığı söylenebilir.

4.2.3. 3. Bölüm: "Fiddler's Green"

Bu bölümde İngiliz bir karakter Frank'i Norveçliler kadar komik bulduğunu söyler. Bu sahne aracılığıyla Frank'in Norveç vatandaşları ile benzerliği ortaya konulmaktadır. Aynı zamanda bu durum Frank'in Norveç kültürüne uyum sağlamadaki başarısının da bir göstergesi niteliğindedir.

4.2.4. 4. Bölüm: "Kangren Parmak"

Bu bölümde Frank, Norveç İş Ödülleri kapsamında yılın başarı ödülüne layık bulunur. Frank, ödül töreninde yaptığı konuşmada olimpiyatlarda Lillehammer'ı temsil eden Norveçli bir sporcu sayesinde bu kasabayı tanıdığını ve kasabayı tanınmasını sağlayarak ödülü almasında katkısı olduğunu ifade ederek o yarışmacıya teşekkürlerini sunar. Bu olay örgüsü ile Frank'in Norveç'e olan sevgisi ve Norveç kültürüne olan bağlılığı kanıtlanmış olur. Bu bölümde yer alan bir başka sahnede Amerikan ve Norveç kültürlerini birleştirmeyi amaçladığını söyleyen bir karakter Frank'i sonradan çok başarılı olmuş Norveçli bir tesisatçıya benzettiğini söyleyerek onun işletmesi Flamingo Bar'da Lutefisk adı verilen Norveç yemeği festivali düzenlemek istediğini söyler. Bu sahne de bir önceki bölümde olduğu gibi Frank'in Norveç vatandaşları ile benzerliğini vurgulamaya hizmet etmektedir. Bu durum Frank'in Norveç kültürüne uyum sağlamadaki başarısını vurgular niteliktedir. Frank, bu teklifi kabul ederek çalışma ekibine hazırlıklara başlamaları yönünde talimat verir. Ancak festival günü kültürel yemeğe hâkim olmayan Norveçli ekip tarafından Lutefisk yerine bir başka Norveç yemeği olan Rakfisk servis edilir. Ancak çalışma ekibinin Norveçli olduğu göz önünde bulundurulmalı ve söz konusu yanlışlığın Frank'in kültürel bilgisizliğinden kaynaklandığı düşünülmemelidir. Çalışma ekibinin Norveçli olduğu dikkate alındığında, Frank'in de yalnızca bir Norveçli kadar kültürel yemeğe hâkim olmadığı açıktır. Ayrıca her iki yemek de Norveç mutfağına aittir.

4.2.5. 5. Bölüm: "Ada"

Dizinin bu bölümünde kültürel anlamda işlenen herhangi bir unsura rastlanmamıştır.

4.2.6. 6. Bölüm: "Özel Eğitim"

Frank ve Sigrid ikiz çocuklarından Bjørn'ün özel eğitime ihtiyacı olabileceği ihtimali üzerine kreşe görüşmeye davet edilir. Sigrid, konuya anlayışla yaklaşarak bunun belirlenebilmesi için ne tür testler uygulanması gerekiyorsa desteklediğini belirtirken; Frank büyüdüğü yerde ebeveynlerin çocukları yaramazlık yaptığında özel eğitime göndermekle tehdit ettiklerini ve özel eğitim ile hiçbir yere varılamayacağını düşündüğünü belirterek duruma karşı çıkar. Buna karşılık kreşteki öğretmen, Norveç'te özel ihtiyaç sahibi çocukların ve onların özel eğitim almalarının önemsendiğini ve Frank'in kültüründeki gibi bir yaklaşımın olmadığını ifade eder. Bu durum Amerika ve Norveç kültürlerinin konuya ilişkin yaklaşım farklarını vurgulamak için önemlidir. Aynı zamanda, Frank karakterinin zaman zaman olaylara ve durumlara kendi kültürel kodları ile

yaklaşma eğiliminde olduğu görülür. Bu durum, Frank'ın çalışmada ele alınan modelin gelişim evrelerini tamamlamadığının ve tam olarak Norveç kültürü ile bütünleşmediğinin göstergesidir.

4.2.7. 7. Bölüm: “Buzluk”

Bu bölümde Frank, ikiz çocuklarının kreşteki Sami kökenli öğretmenleri ile görüşmeye başlar. Bu esnada kız arkadaşından Lapland'da ren geyiği yarışları düzenlendiğini öğrenir. Bunun üzerine Norveç'te de böyle bir yarışmanın düzenlenebileceğini düşünerek Finlandiya ile Norveç kapsamında bir kültürlenme hareketi başlatır. Bu yarışmaya kendi kültüründen bahis gişeleri, alkol ve yiyecek servisi gibi unsurlar da ekleyerek yerel ren geyiği yarışmasını dönüştürerek melez bir yarışma oluşturur. Lillehammer'ı Dünya Ren Geyiği Yarışması başkenti yapmak istediğini belirterek yerel destek almak için Olafsen adında birisine başvuruda bulunur. Frank'ın Norveç kültürüne katkıda bulunma çabası onun Norveç kültürüne yakınlığının bir göstergesi niteliğindedir. Üstelik bu bölümde Frank, Norveç'te kalmasını gerektirecek zorunlu nedenlerin ortadan kalktığını öğrenir. Ancak Amerika'ya geri dönerek orada yaşamayı reddeder ve Norveç'te kalmak istediğini belirtir. Frank'ın kendi isteğiyle Norveç'te kalması, kültürel farklılıklardan ve/veya kültürlerarası bilgi eksikliklerinden dolayı Norveç'te zorlanmadığının ve problemlerle karşılaşmadığının aksine, orada olmaktan keyif aldığıının en açık kanıtıdır.

4.2.8. 8. Bölüm: “Hayaletler”

İkinci sezonun son bölümünde Robert adında bir karakter Frank'e Küba'da yeni bir işe başladıklarını söyler ve Amerika'da kalarak kendi işinin patronu olabileceğini belirtir. Ancak Frank, geri dönmek nostaljik olsa da dönmeyeceğini ve Norveç'te kalmak istediğini ifade eder. Bu durum Frank'ın Norveç'e bağlılığının göstergesi niteliğindedir. Çünkü onun Norveç'te kalmasını gerektiren zorunlu engellerin ortadan kalkmasına ek olarak hazır bir düzen ve iş imkânı sunulmasına rağmen Norveç'te kalmayı kendisi tercih etmektedir. Dizinin bu bölümünde Frank, Norveç'te ren geyiği yarışması düzenlemeyi başarmıştır ve dünya kupası organizasyonu düzenler. Yarışma sırasında ikiz çocuklarını kucağında uyuturken tüm bu organizasyonu onlara devredeceğini belirttiği anda onların bir Amerikalı değil, Lillehammerlı olduklarını vurgular. Bu olay örgüsü, Frank'ın kendisi bir Amerikalı olmasına rağmen kendisini özelde Lillehammer'a genelde Norveç'e ait hissettiğini gözler önüne serer. Özellikle bu sahne ile birlikte Frank karakteri çalışmada yer alan modelin gelişim evrelerinden sonuncusu olan “bütünleşme” evresine geçmiştir. Çünkü “bütünleşme” evresi bireyin kültürel kimliğiyle ilgilidir. Frank'ın ikiz çocuklarının birer Amerikalı değil, Lillehammerlı olduklarını vurgulaması da bunu destekler niteliktedir. Bu evrede birey, tıpkı Frank gibi duruma uygun değerlendirme yaparak uygun tepkiler verebilecek yetkinliktedir. Kısacası, Frank karakteri bir önceki bölümde Amerika'ya geri dönme teklifini reddederek yaklaştığı “bütünleşme” evresine özellikle bu bölümde kendisini Lillehammer'a da ait hissettiğini vurgulayarak geçiş sağlamıştır. Çünkü bu evredeki bireyin en belirgin özelliği kendisini iki ya da daha fazla kültürel gruba ait hissetmesidir ve artık Frank karakteri kendisini hem Amerika'ya hem de Norveç'e ait hisseder.

4.3. 3. Sezon Bölümleri

4.3.1. 1. Bölüm: “Kaplan Çocuk”

Dizinin bu bölümünde kültürel anlamda işlenen herhangi bir unsura rastlanmamıştır.

4.3.2. 2. Bölüm: “Dışışleri”

Dizinin bu bölümünde kültürel anlamda işlenen herhangi bir unsura rastlanmamıştır.

4.3.3. 3. Bölüm: “Eve Dönüş”

Frank, Amerika seyahatinden Norveç’e döndüğü esnada uçakta bir an önce eve gitmek istediğini ifade eder. Bu durum Norveç’i benimsediğinin göstergelerinden birisidir. Bu bölümde bir başka sahnede bir kadınla tartışmaya girdiği esnada Norveç’in dünyanın kadın ile erkek eşitliğinin başkenti olduğunu söyleyerek tartıştığı kadına daha saygılı davranışlar sergilemeye başlar ve kendisinin giderek daha fazla Norveçlilere benzediğini belirtir. Tüm bunlar Frank karakterinin Norveç kültürü ile bütünleştiğinin kanıtı olarak ele alınabilecek unsurlardır.

4.3.4. 4. Bölüm: “Zihin Maymun Gibidir”

Bu bölümde Frank, Norveç halkı ile birlikte kış olimpiyatlarının 20. Yıldönümüne katılır. Artık Frank’i bir Norveçliden ayıran unsur neredeyse yoktur.

4.3.5. 5. Bölüm: “Tommy”

Dizinin üçüncü sezonunun bu bölümünde Frank, Norveç’e ilk geldiğinde büyüldüğünü ifade eder. Norveçli insanların tek kusurunun eğlenmeyi bilmemeleri olduğunu bu nedenle de Flamingo Bar’ı açtığını söyler. Halen de Norveç’e katkı sağlamaya devam ettiğini ve bunun için de Flamingo markalı şarap üretimine başladığını duyurur. Frank’in Norveç ile ilgili söylediklerinin tümünün Norveç’i öven ifadelerden oluşması onun Norveç kültürüyle bütünleştiğinin ve çalışmada ele alınan model kapsamında kültürlerarası duyarlılık gelişim evresinin sonuncusu olan “bütünleşme” evresine ulaştığının kanıtı niteliğindedir. Bu bölümde Frank’in Norveç’te yaşadığı bir problem ele alınır. Frank çocuklarıyla birlikte alışveriş merkezindeyken ikiz çocuklarından birisi kaybolur ve Frank de onu aramaya koyulur. Çocuğunu alkol bağımlısı birisinin yanında bulur ve bu kişi Frank’in çocuklarına bakmadığını iddia ederek şikâyette bulunur. Norveç hükümeti şikâyetler asılsız da olsa değerlendirmeye aldığı için Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından Frank’e soruşturma açılır. Frank karakterinin çalışmada ele alınan modelin etnorelativizm aşamasındayken ilk defa bir problem yaşadığı görülür. Frank’in yaşadığı bu sorunda suçsuz olduğu ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan herhangi bir husustan dolayı problemin ortaya çıkmadığı son derece açıktır. Buna ek olarak, ilk defa kendisi illegal girişimde bulunmadan durumun yanlış anlaşılmadan ibaret olduğunu belirtmek için Norveç yasalarına uygun bir biçimde randevu alarak memur ile görüşmeye gider ve suçsuz da olsa bunun yaptırımını üstleneceğini belirtir. Frank’in bu tavrı ve davranış biçimi çalışmadaki modelin “bütünleşme” evresi ile birebir örtüşmektedir ve Frank karakteri görecelik konusunda son derece rahattır ve duruma bağlı bir değerlendirme yaparak uygun tepki verme konusunda yetkindir. Aynı zamanda kültürel ve toplumsal norm ve kurallar ekseninde karşılaştığı sorunla baş etme stratejilerini biçimlendirdiği görülür.

4.3.6. 6. Bölüm: “The Minstrel Boy”

Bu bölümde Amerikalı bir karakter, Frank’in Norveçlilere kendi ailesinden daha bağlı olduğunu söyler. Bu durum başkalarının gözünde de Frank’in Norveçlilere ve Norveç kültürüne bağlılığını gösterir. Başkalarının bakış açısıyla da Frank’in çalışmada ele alınan modeldeki gelişim evrelerinden sonuncusu olan “bütünleşme” evresinde yer aldığı kanıtlanmış olur. Frank, bir sahnede çoğu yabancıların Norveç kültürüne kendisi kadar uyum sağlayamadığını ifade ederek

kendisi de bunu doğrular. Aynı zamanda iş ortağı Norveçli Torgier Lien de bu sahnede Frank'ın söylediklerini onaylar. Dolayısıyla Frank'ın Norveç kültürüne uyum sağladığı hem Frank'ın kendisi hem Norveçliler hem de Amerikalı bir başkası tarafından tasdiklenmiş olur.

4.3.7. 7. Bölüm: “Cenaze”

Dizinin bu bölümünde Frank'ın Brezilyalı kız arkadaşı Alex, onu kendi ülkesinde yaşamaya davet ettiğinde Frank'ın yüz ifadelerinden gelmeyeceğini anlayarak hayal kırıklığına uğradığında “Belki de buraya fazla bağlısın”, der. Frank'ın iş rakibi Tommy ise Frank'e “Fazla Norveçleşıyorsun”, der. Bir önceki bölümde yer alan benzer bulgulardan da anlaşılabilceği gibi birçok kişinin Frank hakkındaki izlenimi onun Norveç'e ve Norveç kültürüne bağlı olduğu yönündedir. Frank, kız arkadaşı Alex'in onu iş rakibi Tommy ile aldattığını öğrendiğinde ondan memleketini terk etmesini ister. Frank'ın Norveç'i kastederek memleketi olduğunu belirtmesi onun Norveç'i benimsediğinin ve Norveç ile bütünleştiğinin göstergelerinden bir diğeriştir.

4.3.8. 8. Bölüm: “Loose Ends”

Dizinin son bölümünde Frank, iş rakibi Tommy'nin Norveç kültürüne ilişkin her şeyi bildiğini zannetmemesi gerektiği ve tahmin ettiğinden çok daha fazlası olduğu konusunda uyarıda bulunarak ülkesine geri dönmesine yönelik öğüt verir. Frank'ın bu türden özgüvenli yaklaşımı onun Norveç kültürüne ilişkin bilgi birikiminin kanıtı niteliğindedir. Bu durum çalışmada ele alınan Milton Bennett'in Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli'nde yer alan altı gelişim evresi bağlamında değerlendirildiğinde, Frank'ın gelişim evrelerinin son durağı olan “bütünleşme” evresinde olduğu söylenebilir. Elde edilen bulguların tamamı ele alındığında, son kerte de Frank karakterinin Norveç kültürü ile bütünleştiği açıktır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmadaki “*Lillyhammer*” dizisinde yer alan asıl adı Frank Tagliano olan ve Norveç'e yerleşmesiyle Giovanni Henriksen adını alan karakterin Norveç kültürüne adaptasyon süreci ele alınmıştır. Başlangıçta Giovanni Henriksen adını kullanmayarak ve söylemekte zorlanarak Norveç kültürüne uyum sağlamakta zorlanan ve Norveç kültürünü öğrenmekte istekli olmayan karakterin zaman içerisinde kültürlerarası duyarlılığında gelişim kaydettiği bulgulanmıştır. Karakterin Norveççe olan soyadını söylemekte zorlanmasıyla başlayan ve dizi boyunca hiç kullanmamasıyla devam eden etnosentrizm yatkınlığının zaman içerisinde etnorelativizme doğru gelişim gösterdiği bulgulanmıştır. Dizinin üç sezonu boyunca söz konusu karakterin duygulanım ve davranışlarını da kapsayan deneyimleri Milton Bennett'in Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*)'nde yer alan altı gelişim evresi kapsamında değerlendirilmiştir. Dizinin ilk sezonun ilk bölümlerinde Frank karakterinin sıklıkla kültürel farklılıklardan kaynaklanan sorunlarla karşılaştığı gözlemlenmiştir. Karakterin başlangıçta kültürel farklılıkları kabul etmemesi ve bu farklılıklara ilişkin ilgisiz tavrı sorun ve problemleri de beraberinde getirmiştir. Frank'ın kültürel farklılıkları dikkate almasıyla birlikte çalışmada ele alınan modelde yer alan gelişim evrelerinden bir sonraki evreye geçişinin kolaylaştığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle karşılaşmasında da düşüş yaşandığı görülmüştür. Karakterin çalışmada ele alınan modelin gelişim evrelerinden

etnosentrizm aşamasında yer alan ilk üç gelişim evresi olan “inkâr”, “savunma” ve “indirgeme” evrelerinde yer aldığı süreçte hangi gelişim evresinde bulunduğu fark etmeksizin kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle karşılaşmaya devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak karakterin çalışmadaki modelin gelişim evrelerinde ilerleyerek modelin ikinci aşaması olan etnorelativizm aşamasındaki üç gelişim evresi “kabullenme”, “adaptasyon” ve “bütünleşme” evrelerinde söz konusu problemleri Norveç kültüründeki toplumsal kurallar, normlar ve yasalar dâhilinde çözme eğiliminde olduğu ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan sorunlarla karşılaşma ihtimalinde düşünüş gözlemlenmiştir.

Dizinin ilk sezonunun ilk beş bölümü boyunca Frank karakterinin çalışmada ele alınan modelin ilk aşaması olan etnosentrizm aşamasının gelişim evrelerinde ilerleme kaydettiği tespit edilmiştir. Ayrıca Frank karakterinin çalışmadaki modelin gelişim aşamalarından ilki etnosentrizm aşamasındaki ilk üç gelişim evresinde geçişinin dizinin ilk iki bölümünde tamamlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Dizinin ilk sezonun altıncı bölümünden itibaren karakterin modelin ikinci aşaması olan etnorelativizm aşamasına geçerek kültürel farklılıklarla mücadele etme konusunda deneyim kazanmaya başladığı ve kültürlerarası duyarlılığında gelişim kaydettiği bulgulanmıştır. Modelin etnosentrizm ve etnorelativizm şeklinde iki aşamadan oluştuğu ve her bir aşamanın üç gelişim evresi olacak şekilde inşa edildiği göz önünde bulundurulduğunda, dizideki karakterin modelin iki aşamasında yer alan gelişim evrelerine geçişinde belirgin zamansal bir fark olduğu açıktır. Karakterin modelin gelişim aşamalarından ikinci aşama olan etnorelativizme geçişiyle birlikte, söz konusu aşamada yer alan son üç gelişim evresinde ilk aşama olan etnosentrizme nazaran daha yavaş gelişim gösterdiği tespit edilmiştir. Modelin gelişim aşamalarından etnosentrizmde yer alan ilk üç gelişim evresi arasındaki geçişi iki bölümde tamamlanıp beş bölüm sürerken; Frank karakterinin modelin gelişim aşamalarında etnorelativizm aşamasında yer almasıyla birlikte son üç gelişim evresindeki ilerlemesi toplam on bölümde gerçekleşmiştir. Çalışmadaki modelin etnosentrizm ve etnorelativizm olmak üzere iki aşamasındaki gelişim evrelerine geçişteki belirgin farkın karakterin modelin ilk aşaması olan etnosentrizm aşamasındaki üç gelişim evresinden hangisinde olduğu fark etmeksizin herhangi birinde olduğu müddetçe kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle karşılaşmaya devam etmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Frank’in kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle karşılaşmama ihtimali ve/veya karşılaştığı sorunları çözüme kavuşturma konusundaki yetkinliği kültürlerarası duyarlılığındaki gelişim ile mümkündür. Frank karakterinin etnorelativizm aşamasına geçişiyle birlikte, kültürlerarası farklılıklardan kaynaklanan sorunlarla karşılaşması hususunda ciddi bir azalma olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle karakterin etnorelativizm aşamasındaki üç gelişim evresinden herhangi birisinde olduğu müddetçe kültürel farklılıklardan kaynaklanan daha az sayıda problemle karşılaştığı için ve/veya karşılaştığı sorunları kültürel birikiminden dolayı kolaylıkla çözüme kavuşturabilmesinden ötürü görece modelin ilk aşaması etnosentrizmdekinden daha rahat olduğu söylenebilir. Ayrıca Frank’in modelin gelişim aşamalarından kültürel farklılıkların önemsenmeye başladığı etnorelativizm aşamasında yer almasıyla birlikte, bu aşamada yer alan “kabullenme”, “adaptasyon” ve “bütünleşme” evrelerinden hangisinde olduğunun kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle karşılaşma ve/veya söz konusu problemleri çözüme kavuşturma

hususunda belirgin bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Modelin bu aşamasında yer alan gelişim evrelerinin her birinde karakterin duyarlılığında gelişim yüksek düzeylerde olduğu için kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle daha az karşılaştığı ve/veya karşılaştığında problemleri Norveç kültüründeki toplumsal kurallar ve normlar ile Norveç yasaları çerçevesinde çözüme eğiliminde olduğu görülmektedir. Çünkü bu aşamada yer alan üç gelişim evresinden her birinde Frank karakterinin kültürel farklılıklarla mücadele etme konusunda bilişsel düzeyinde, duygulanım biçimlerinde ve davranışlarında yetkinlik kazandığı ve deneyim sahibi olduğu görülmektedir.

Özellikle, dizinin ilk sezonunda kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle karşılaşma ve/veya söz konusu problemleri çözüme konusunda Norveç kültüründeki toplumsal kurallar, normlar ve Norveç yasalarından faydalanabilme hususunda Frank'ın yaşadığı ülkenin kültürel kodlarına ilişkin bilgi ve ilgi eksikliğinden dolayı dizinin ikinci sezonuna nazaran çok daha fazla zorluk yaşadığı bulgulanmıştır. Dizinin üçüncü sezonunda ise, Frank karakterinin yaşadığı ülkenin kültürüne ilgi duymaya başlamasıyla birlikte, Norveç kültürel kodları hakkında bilgi birikiminde artış olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Frank'ın dizinin üçüncü sezonunda kültürel farklılıklardan kaynaklanan problemlerle neredeyse hiç karşılaşmaması ile sonuçlanmıştır. Aynı zamanda dizinin üçüncü sezonunda Frank'ın kendisinin ve yakın çevresinin onun Norveç'e, Norveç halkına ve Norveç kültürüne bağlılığı konusunda görüş birliğinde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, yine dizinin üçüncü sezonundaki bölümlerde Frank'ın Norveç kültürü ile bütünleştiği ve kendisini Amerika ile birlikte Norveç'e de ait hissettiği bulgulanmıştır. Böylelikle “*Lillyhammer*” dizisindeki Frank karakterinin dizinin yayınlandığı üç sezon boyunca çalışmada ele alınan Milton Bennett'in Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*)'ndeki altı gelişim evresinde gelişim göstermek kaydı ile gelişim evrelerinin her birinde yer aldığı ve son gelişim evresinde serüvenini tamamladığı tespit edilmiştir.

Dizi filmlerin toplumsal dünyayı ve insan yaşamını anlama ve yansıtma işlevi bulunmaktadır. Bundan dolayı, Milton Bennett'in bireylerin kültürlerarası duyarlılığındaki gelişim evrelerini ele aldığı Kültürlerarası Duyarlılık Gelişim Modeli (*The Development Model of Intercultural Sensivity/DMIS*)'nin gerek sinema filmleri ve televizyon dizileri, gerekse son dönemde revaçta olan internet dizilerinde yer alan karakterler üzerinden çözümlenmesi mümkündür. Çalışmada “*Lillyhammer*” dizisinde yer alan kurmaca karakter Frank Tagliano üzerinden yapılan Milton Bennett'in ilgili modeli kapsamındaki çözümlenme, farklı bir kültüre dâhil olmanın işlendiği tüm kurmaca yapımlara ve gerçek hayatta farklı bir kültürle teması geçen bireyler ve toplumsal gruplara uygulanarak çeşitlendirilebilir

KAYNAKÇA

- AFS Intercultural Programs (2012). Kültürlerarası duyarlılık gelişim modeli. (Erişim Tarihi: 17.11.2023). Intercultural LINK An AFS Learning Program: <https://d22dvi4pfop3.cloudfront.net/wpcontent/uploads/sites/27/2019/02/13111804/KulturlerarasıDuyarlilikGelisimModeli.pdf>. 1-3.
- Akbulut, H. (2018). Film çözümlenmeleri. (Ders Notları). İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

- Alkan, F., & Erdem, R. (2021). Etnosentrizm ve meslek merkezilik: kavramsal bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12 (30), 635-651.
- Bal, H. (2018). *İletişim sosyolojisi: sosyal iletişim/kitle iletişimi/elektronik iletişim*. (3. Basım), Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Bekiroğlu, O., & Balcı, Ş. (2014). Kültürlerarası iletişim duyarlılığının izlerini aramak: “İletişim fakültesi öğrencileri örneğinde bir araştırma”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (35), 429-459.
- Bennett, A. (2018). *Kültür ve gündelik hayat*. (2. Baskı). (Nagehan Tokdoğan, Burcu Şener, Umut Yener Kara, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bennett, M. J. (1986). A developmental approach to training for intercultural sensitivity. *International Journal of Intercultural Relations*, 10 (2), 179-196.
- Bennett, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. (R. M. Paige, Ed.). In *Education for the Intercultural Experience* (21-71). Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- Bennett, M. J. (2009). Defining, measuring, and facilitating intercultural learning: A conceptual introduction to the Intercultural Education double supplement. *Intercultural Education*, 20 (S1-2), 1-13.
- Bennett, M. (2017) Development model of intercultural sensitivity. Kim, Y. (Ed.), In *International encyclopedia of intercultural communication*. (First Published), Wiley. <https://www.idrinstitute.org/wp-content/uploads/2019/02/DMIS-IDRI.pdf>. 1 (10), 1-8.
- Bourse, M., & Yücel, H. (2021). *Kültürlerarası iletişim: kullanım kılavuzu*. (Birinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. (Üçüncü Basım). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Eagleton, T. (2022). *Kültür yorumları*. (4. Basım). (Özge Çelik, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ekmekçi, Z., & Aydın Varol, F. B. (2021). Kültürlerarası iletişim bağlamında farklı kimliklerin sinemada temsili: “Bir Adam ve İneği” filmi üzerine bir değerlendirme. *Atatürk İletişim Dergisi*, Özel Sayı, 25-40.
- Ergin, D. Y. (1994). Örneklem türleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (6), 91-102.
- Ertürk, G. T., Demiröz, H., & Ata, M. (2023). Intercultural competence and intercultural sensitivity levels of EFL preparatory. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22 (4), 1519-1537.
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş*. (Birinci Basım). (Süleyman İrvan, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hammer, M. R., Bennett, M. J., & Wiseman, R. (2003). Measuring intercultural sensitivity: The intercultural development inventory. *International Journal of Intercultural Relations*, 27, 421-443.
- Hartley, P. (2010). *Kişilerarası iletişim*. (1. Baskı). (Ülkü Doğanay, Melike Aktaş Yamanoglu, Burcu Şimşek, Pınar Özdemir, Halise Karaaslan Şanlı, İnan Özdemir Taştan, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kish, L. (1965). *Survey sampling*. New York: Wiley Classics Library.
- Lustig, W. M., & Koester, J. (2010). *Intercultural competence: Interpersonal communication across cultures*. (6th Edition). Boston: Pearson Education.
- Mahoney, S. L., & Schamber, J. F. (2004). Exploring the application of a developmental model of intercultural sensitivity to a general education curriculum on diversity. *The Journal of General Education*, 53 (3/4), 311-334.

- McQuail, D. (1984). *Communication*. (2. Baskı). London: Longman.
- McQuail, D. (2010). *McQuail's mass communication theory*. (6th Edition). Sage Publications.
- Mutlu, E. (1994). *İletişim sözlüğü*. (Birinci Basım). Ankara: Ark Yayınevi.
- Özertem, T. (Ağustos, 2014). Dünyanın en renkli ekranı Türkiye'de dizi sektörü, (Erişim Tarihi: 07.12.2023). Deloitte: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technology-mEDIATELECOMMUNICATIONS/tr-media-tv-report.pdf>.
- Özkan, M (1999). *Tarih içinde Türk dili*. (İkinci Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Paige, R. M., Jacobs-Cassuto, M., Yershova, Y. A., & DeJaeghere, J. (2003). Assessing intercultural sensitivity: An empirical analysis of the Hammer and Bennett Intercultural Development Inventory. *International Journal of Intercultural Relations*, 27 (4), 467-486.
- Rosenblatt, P. C. (1964). Origins and effects of group ethocentrism and nationalism. *Journal of Conflict Resolution*, 8 (2), 131-146.
- Sucu, İ. (2020). Reklam uygulamalarında kültürlerarası iletişimin ve kıyafet kullanımlarının etkisi. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi (JOHASS)*, 3 (1), 392-404.
- Taş, O. (2020). *İletişim, medya ve kültür: Anahtar kavramlar*. (2. Baskı). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Thuland, A., & Berg-Nilsen, T. (Yapımcı), Alsvik, S., Hopland, G. H., & Gamlem, L. M. (Yönetmen), (2012). *Lillyhammer [Dizi]*. ABD: Rubicon Tv AS Netflix.
- Williams, R. (1958). *Culture and Society 1780-1950*. Londra: Chatto & Windus.
- Wright, C. R. (1986). *Mass communication: A sociological perspective*. (3rd Edition). New York: Random House.
- Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (12. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

SERİGRAFİ BASKI TEKNİĞİ İLE ÖZGÜN BAYAN SPOR GİYSİ TAKIMININ HAZIRLANMASI

Öğr.Gör. Sayara YERGESHOVA

H. A. Yesevi Üniversitesi
Kazakistan

ORCID ID: 0000-0003-0953-3260
sayara.yergeshova2223@gmail.com

ÖZET

Serigrafi, seri baskı yapma şeklidir. Geçmişi çok eskilere uzanan bu sanat dalı son zamanlarda sanayinin de gelişmesi ile endüstriyel ürünlerin markalanmasında büyük önem kazanmıştır. Serigrafi baskı tekniği 19. yy'da Uzak Doğu göçmenler tarafından Amerika'ya getirilerek ülkeye yayılmış fotoğrafın bulunmasıyla da gelişerek önem kazanmaya başlamıştır. Tekstil endüstrisi 1920 ve 1930'larda film ve foto-şablonlarla çalışarak tasarımcılara ait desenleri yüksek kaliteli dokumalara basmışlardır. Serigrafi tekniğiyle ilgili ilk bilimsel eser 1930'larda Antoni Welonis tarafından yazılmıştır. Bundan birkaç yıl sonra da Guy Macoy ilk kişisel serigrafi sergisini gerçekleştirmiştir. Tarihsel süreçte kıyafetlerin de üstlendiği görsel iletişim misyonluğu günümüze değin sürmüştür. Toplumda statü sembolü olan kıyafetler görsel iletişimde önemli bir rol oynamaktadırlar. Günümüzde bu rolü üstlenen en önemli kıyafetlerin başında ise tişört gelmektedir. Bu nedenle makalenin konusunu oluşturan serigrafi baskı tekniği aracılığıyla, uzun kollu, bayan tişörtü (sweet shirt) ve tişörtü tamamlayacak triko pantolon tasarlamak amaçlanmıştır. Bu amaca bağlı tişört baskılarının görsel iletişim gücünü vurgulamak istenmiştir. Tişört üzerinde taşıdığı baskılarla adeta konuşmakta ve biz susarken bizim yerimize duygu ve düşüncelerimizi ifade ederek dışavurumcu bir tarz sergilemektedir. Çalışmada tasarlanan bayan spor giysi takımında, Kazak bayanlarının en vazgeçilmez boyun aksesuarından olan 'tumarşa' baskısı yapılmıştır. Dikimi gerçekleştirilen giysilerin tasarım süreci açıklanarak önerilere yer verilmiştir ve sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Serigrafi baskı, Özgün Baskı, Tişört, Spor Giysi.

PREPARATION OF ORIGINAL WOMEN'S SPORTS CLOTHING SET USING SCREEN PRINTING TECHNIQUE

Lect. Sayara YERGESHOVA

ABSTRACT

Screen printing is a form of serial printing. This branch of art, which dates back to ancient times, has recently gained great importance in the branding of industrial products with the development of the industry. The screen printing technique began to develop and gain importance with the invention of photography, which was brought to America by Far Eastern immigrants in the 19th century and spread throughout the country. In the 1920s and 1930s, the textile industry worked with film and photo-stencils to print designer patterns onto high-quality textiles. The first scientific work on the screen printing technique was written by Antoni Welonis in the 1930s. A few years later, Guy Macoy held his first personal screen printing exhibition. Throughout history, the visual communication mission undertaken by clothes has continued until today. Clothes, which are status symbols in society, play an important role in visual communication. Today, t-shirts are one of the most important clothes that play this role. For this reason, it is aimed to design a long-sleeved women's sweet shirt and knitwear trousers that will complement the t-shirt, through the screen printing technique, which is the subject of the article. For this purpose, we wanted to emphasize the visual communication power of t-shirt prints. He literally speaks with the prints he carries on the t-shirt and displays an expressionist style by expressing our feelings and thoughts on our behalf while we remain silent. In the women's sportswear set designed in the study, 'tumarsha', which is the most indispensable neck accessory of Kazakh women, was printed. The design process of the sewn clothes was explained, suggestions were made and the result was reached.

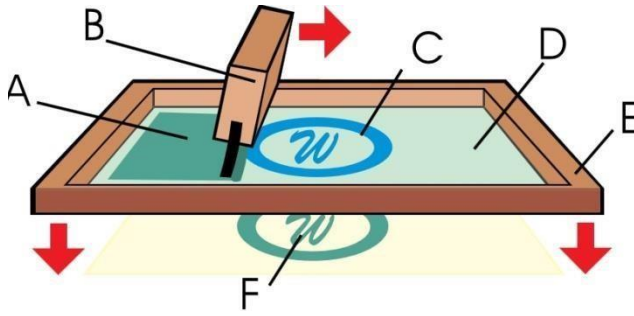
Keywords: Screen printing, Original Printing, T-Shirt, Sportswear

1. GİRİŞ

Serigrafi, seri baskı yapma şeklidir. Geçmişi çok eskilere uzanan bu sanat dalı son zamanlarda sanayinin de gelişmesi ile endüstriyel ürünlerin markalanmasında büyük önem kazanmıştır.

Serigrafi baskı sisteminin bugüne kadar yapılmış birçok tanımı vardır. Bunların içinde en uygun olanı “Mürekkebin baskı eleğinin iş olan alanlarından bir rakle tarafından sıyrılarak baskıaltı malzemesi üzerine aktarılması işlemine serigrafi baskı denir.”(Sözen, 2011)

Ahşap ya da metal bir çerçeveye gerilen değişik türdeki ipek kumaş, foto film emülsiyon denilen bir film tabakasıyla kaplanıp ışıkta pozlanır. Işığa duyarlı bölgeler suyun yardımı ile boşaltılır ve hassas bir şablon oluşur. Bu şablona kalıp denir. Bir ragle (ağız keskin bir kauçuk) yardımı ile baskı yapılır.



Şekil 1.1: Serigrafi

Serigrafi genel olarak boya ve sırların çeşitli işlemlerden sonra çok ince metal, özel dokulu naylon veya ipek elek bezi üzerinde hazırlanmış desenlerden baskı yapılacak yüzeyler üzerine doğrudan ya da dolaylı yollarla aktarılması işlemidir.

Serigrafi sözcüğü Latince sericum (ipek), Yunanca graphe (yazma eylemi) sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bu terim şablon oluşturulmasında, başlangıçta en çok kullanılan bezin doğal ipekten dokunmuş olması nedeni ile böyle türetilmiştir. Farklı ülke ve kültürlerde değişik isimlerle anılmakla birlikte uluslararası baskı ortamında bu yöntemin genel adı Serigrafi olarak adlandırılmıştır.

Özgün baskı sanatının tarihsel gelişimine bakıldığında Sümerlere kadar uzanan bir geçmişi olduğu görülmektedir. Sümerlerin oyulmuş silindir mühürleri kil üzerinde döndürerek elde ettikleri tarihteki ilk baskı uygulamalarından, oyun kartlarını, dini kitapları ve sanat eserlerini çoğaltma tekniği olarak kullanılmasına kadar uzanan süreçte özgün baskı resim, günümüzde birçok farklı tekniği içinde barındıran özgün bir sanat dalı olarak kabul edilmektedir. Tam olarak bilinmese de bugünkü anlamıyla özgün baskının ilk olarak Çin’de MS. 105 yılında kâğıdın icadından sonra kâğıtlara baskı yapılmasıyla başladığı bilgisi mevcuttur (Kıran, 2017: 56).

Özgün baskı resim, çeşitli araç ve malzemeler ile hazırlanmış kalıplar yardımıyla ya da bu malzemeleri doğrudan kullanarak kâğıt ve benzeri malzemeler üzerine basılmasıyla elde edilen çalışmalar için kullanılan bir terimdir (Keser, 2005: 64). Sanatçı hazırladığı baskı kalıplarını geleneksel çoğaltma tekniklerinden biri ya da birden fazlasını kullanarak oluşturabilir. Hazırladığı kalıplardan baskı yoluyla çoğalttığı baskıların her birini imzalar ve numaralandırır (Tekcan, 1997:

14-13). Çoğaltılan her bir çalışma, sanatçısı tarafından numaralandırılıp, imzalanır. İngilizce print/printmaking, Fransızca estampa, İtalyanca stampa olarak adlandırılan tekniğin ülkemizdeki ilk örnekleri için ‘gravür sanatı’ ve ‘sanat grafiği’ gibi tabirler kullanılmış, ancak ilk kez 1972 yılında Mustafa Aslier tarafından kullanılan ‘özgün baskı resim’ adı dilimize yerleşmiştir (Aslier, 1985: 33).

Özgün baskı resim (gravür, litografi, serigrafi ve ağaç baskı tekniklerinin tümü) grafik sanatlarının bir kolu olarak değerlendirilir. Ancak bu şekilde sınıflandırılmasına rağmen boya resmin tüm özelliklerini taşır ve dolayısıyla en az onun kadar özgündür. Resimden ayrılan yönü özgün baskı resmin çoğaltılabiliyor olması ve birden fazla kopyasının olmasıdır (İçmeli, 1985: 64).

Başlangıçta sanatsal bir uygulamadan ziyade bir iletişim aracı olarak kullanılan baskı teknikleri batının doğu ile ticari ilişkilerinin artmasıyla birlikte Avrupa’da da uygulanmaya başlamıştır. 15.yüzyıl Orta Avrupa’ında bilinen ilk örnekler ilk uygulamalar da doğudaki gibi dini kitaplarını çoğaltılıp yayılmasında ve tekstil alanında kullanılmıştır. Rönesans’ın yayılması birlikte ahşap ve metal kalıplara resim oyup basma sanatını da beraberinde getirmiştir (Aslier, 1985: 33-34).

1.1. Özgün Baskı Numaralama ve İmzalama

Sanatçı tarafından yapılan özgün baskılar, basım sırası dikkate alınarak numaralanır.Önce baskı sırası, ardından da bir bölü çizgisiyle baskı adedi yazılır. (1/50, 2/50 vb.). Sanatçı imzasını sağ alt köşeye atar, imzadan hemen sonra yapım tarihi yıl olarak belirtilir. Sanatçı isterse yapıtının adını numarayla imza arasına yazar (Tekcan, 1997:1414).

Sanatçı Baskısı: Numaralı baskılardan önce sanatçının kendisi için az sayıda çoğalttığı baskılardır. Bu baskıların üstüne “sanatçı baskısı” diye yazmak gerekir (Tekcan, 1997: 1414).

Deneme Baskısı: Sanatçının çoğaltmaya henüz kesin karar vermediği baskılardır.

Bunlar çoğunlukla yırtılarak yok edilir. Eğer saklanılmak istenirse üstüne “deneme baskısı” diye yazılır (Tekcan, 1997: 1414).

Baskı Atölyesinin Markası: Sanatçının baskıyı kendi atölyesinde yapma olanağı bulunmadığı zaman çoğaltmanın yapıldığı atölyenin markası kâğıdın kenarına yakın bir noktaya, resmi etkilemeyecek şekilde bir biçimde basılır (Tekcan, 1997: 1414).

1.2. Serigrafi Baskının Tarihi Gelişimi

Serigrafi baskı tekniğinin tarihçesini araştırdığımızda ilk kez nerede ve nasıl uygulandığını kesin bir tarihle belirtilememesine rağmen bin yıl kadar önce bazı kültürlerde; Eski Mısırlılar, Romalılar, Çinliler ve Japonlarda duvar, yer, tavan süslemeleriyle çömlekçilikte ve dokuma bezlerinde şablon tekniğinin kullanıldığını gösteren kalıntıların varlığından söz edilmektedir.

Serigrafi baskı tekniği 19. yy’da Uzak Doğulu göçmenler tarafından Amerika’ya getirilerek ülkeye yayılmış fotoğrafin bulunmasıyla da gelişerek önem kazanmaya başlamıştır. Tekstil endüstrisi 1920 ve 1930’larda film ve foto-şablonlarla çalışarak tasarımcılara ait desenleri yüksek kaliteli dokumalara basmışlardır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada literatür taramasıyla benzer kaynakların incelenmesi ve ilgili bilgilerin kullanılması dâhilinde kurgulanmış bir yol izlenmiş, deneyimler ve gözlemler temel veri kaynağı olarak ele alınmış ve yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Serigrafi Baskı Yapım Aşamaları:

Serigrafi baskı günümüzde ileri teknoloji makineler kullanılarak, geleneksel yöntemlerden daha kolay bir şekilde yapılabilmektedir. Fakat birçok serigrafi atölyesinde hala bu yardımcı serigrafi makineleri bulunmadığından geleneksel yöntemle serigrafi yapımı yaygındır. Bu aşamalar ise aşağıda kademeler halinde anlatılmıştır;

Emülsiyon Hazırlama: Kapalı alanda ve loş bir ışıkta yapılır. Saf emülsiyon bir kaba boşaltılır. Bir su bardağı kadar emülsiyon içine 1 tatlı kaşığı ya da 5-6 damla bikromat damlatılır, 2-3 damla daha duruma göre ilave edilebilir (muhallebi kıvamında olmasına dikkat edilir). İyice karıştırılır ve beklenir. Çok beklerse kullanılmayacağı için bu zaman iyi ayarlanmalıdır. Bu süre emülsiyonun renginden anlaşılır, mesela yeşil renk emülsiyon kullanıldıysa, yeşilin çığılığı gitmesi gerekir ki rengin oturması aşağı yukarı 1 saati alabilir.

Emülsiyon Sökücü: Toz olarak alınır. 5 litre suya 1poşet (10gr kadar) koyulur. Çalkalayıp bekletilir. Baskı sonrası kasnağı temizlemede kullanılır (eskiden ise çamaşır suyu kullanılırdı). Pamukla kasnağın arkasına ve önüne sürterek uygulanır ve biraz bekletince çözülür.

İpeği Temizleme: Temizleme aşamasında önce emülsiyon sökücü uygulanıp bekletilir sonra da selülozik tiner ve geciktiriciyi pamuğa koyarak, sert bastırmadan silme işlemine başlanılır. İpekte hiç emülsiyon kalmaması sağlanır. Sonra ipek kurumadan tazyikli suyla ipeğin önü ve arkası temizlenir. Eğer hala emülsiyon izi varsa o zaman ipeği yıkayıp fön makinasıyla kurutunca tekrar emülsiyon sökücü sürülmelidir. İpek yıkandığında herhangi bir kâğıtla ya da gazete sayfası aracılığı ile kırıştırmadan, ipeğin üzerine örtmek suretiyle ipeğin suyu emdirilir. Bir yandan da peçeteyle kenar tahtalarını kuruması kolay olsun diye silinmelidir. Kuruttuktan sonra tekrar geciktirici pamuğa dökülerek ipek arkalı önlü temizlenir ve tüm gözeneklerin açılması sağlanır.

Boya: Çeşitli özel markaların serigrafi boyası alınmalıdır.

İş: İşinin yani baskısı yapılacak çalışmanın ilk çıktısı her renk için farklı asetat kullanılmak üzere asetatlara siyah renkte alınır, alırken de her biri siyah olan farklı renk katmanlarını ifade eden görseller, normalden farklı olarak azıcık şişirilerek yani kenarları birkaç milimetre genişletilerek çıktı alınmasına özen gösterilir. Bu işlemde asetat kullanılması daha sağlıklıdır, fakat aydıngeç kağıda da çıktı alınabilir. Çıktı aydıngeç kağıdına alınır o zaman üzerine siyah rengin daha koyulaşması için toner koyulaştırıcı sıkılmalıdır.

Emülsiyonun kasnağa sürülmesi: Kasnağın başına bir miktar dökülür, ön ve biraz da arkasına hiç iz kalmayacak şekilde yayılır rakle ile yedirilerek sürülür. Sonra ıslak bezle kenarlarındaki kalan emülsiyon alınır, saç kurutma makinesiyle hiç dokunmadan kurutulur. NOT: Emülsiyonu su bozar, temasından kaçınılmalıdır.

Pozlama: Işıklı masaya önce asetat sonra üzerine kasnak koyulur, bunların üzerinene de siyah kağıt koyulmasıyla ışığın yayılımı durdurulur. Pozlama işlemi bu düzeneğin üzerlerine yükler yığılarak (kitap, taş...) devam eder. İşin tam olarak kapanması sağlanır ve üstleri de örtüyle örtülerek dışarıdan ışık alması önlenir. 7-10 dakika bekletilerek işlem sonlandırılır. (ipek kalınsa bekleme süresi 12-13 dakikaya çıkartılabilir.)

İşi görünür hale getirme (pozlama sonrasındaki kasnağı yıkama işlemi): Önce kasnağın dışı (önü) tazyiksiz suyla ıslatılır, ardından kasnağın içine tazyikli su verilerek resim görünür hale getirilir. Sonra bir kağıdı ya da gazetenin siyah beyaz olan yaprağını ipeğin üzerine örterek suyunu aldırarak kaydıyla kasnak kaplanır ve el yardımıyla düzleyerek her iki yüzünün de suyu alınır. Sonra peçeteyle kasnağın tahtası silinir, saç kurutma makinesiyle kasnak kurutulur.

NOT: Kişi, işin çıktısı düz alarak, ışıklı masaya kendisine göre düz koymalıdır. Zaten kasnağı işin üstüne koyduğunda iş ters çıkacaktır ve sonuçta iş kağıda basılırken yine düz çıkacaktır.

Kalıplar hazırlandıktan sonra serigrafi renkleri ayarlanır.

Serigrafi Boyasının Hazırlanması: Geciktirici ile boya bir miktar inceltirilir. Boyanın akışkan olmasına dikkat edilir.

Not: Küçük boyutlu ve az sayıdaki işlerde gerek duyulmasa da büyük boy ve fazla sayıdaki işlerde rengi inceltmek için köpük kırıcı adındaki madde de kullanılabilir. **Pozalama:** Pozalama yaparken baskı makinasına kasnak tutturulur. Zeminde bir köşeye L şeklinde karton koyulmasında fayda vardır ki ölçü her kağıt değişiminde rahat yapılabilsin ve kasnağı aşağıya salınca baskı kağıdına tam değmesin. Bunun sağlanması için arada karton koymak olarak belirtilen 0.5 cm kadar boşluk bırakılması önerilir.

Not: Baskı makinesinin alt zemini çoğunlukla cam olduğundan, L pozlamasını rahat kaydırabilmek için bir temiz mukavvanın üstüne yapmak gerekir. Denemek için de bir kağıda görselin olduğu asetat yapıştırılır ve kasnakta görselle denk mi diye denenir, kasnağın altına da 2 cm bir yükselti koyulur ki değmeme durumundan bahsettiğimiz 0.5 cm öyle ayarlanır.

Kasnağın baskı alanının dışında kalan her boş yeri, koli bandıyla kaplanır ya da beyaz kağıt koyulup kenarları bantla kaplanılabilir. (çünkü küçük boyuttaki görsellerden iki renk için bir kasnak kullanılabilir). Sonuçta baskı işleminin temiz olması için sadece baskı alanının açık olması daha iyi sonuç verecektir.

Not: Kasnağa boya sürülmeden geciktirici sürülüp, serigrafi baskının hemen basılması gerekir ki boya kurumadan ve ipeğin gözenekleri kapanmadan baskı işlemi bitirilebilsin. NOT: İlk olarak 3-4 tane deneme kağıdına veya gazete kağıdına baskı alınır, daha sonra temiz kağıda geçilir.

İlk renk bitince rakleyle fazla boya, kutusuna geri koyulur ve geciktirici dökülmüş pamukla kasnak ve ipek silinir. Rakle ekonomik olması açısından geciktirici yerine tinerle temizlenebilir.

Not: Kasnakta iki değil tek renk iş varsa basma işlemi bitince emülsiyonun çıkmasının önemi kalmadığı için ipek ve kasnak tinerle de silinebilir. Kasnakta ikinci çalışma varsa onu tiner bozabileceği için dikkat etmek gerekir.

Not: Kasnakta iki renk iş varsa diğer işe geçerken koli bandı saç kurutma makinesi tutularak çıkarmak daha kolay olur. Kalan bant izleri olduğu takdirde geciktirici yardımıyla çıkarılır.

Aynı İşlemler diğer renkler için de tekrarlanır...

Serigrafi baskı, tekstilde de aynı işlem sırasıyla uygulanmaktadır fakat, onun emülsiyonu ve boyası su bazlı olur. Fazla boya aksın diye (baskı daha çok kumaşa yapıldığından ve kumaş boyayı çektiğinden dolayı) kalın ipek kullanılır. Baskıdan sonra mutlaka ütüyle su bazlı boyanın gazı alınır, çabuk kuruması sağlanır. Böylece uzun süreli kumaşta bozulmadan baskının durması sağlanmış olur.

Serigrafi tekniğiyle ilgili ilk bilimsel eser 1930'larda Antoni Welonis tarafından yazılmıştır. Bundan birkaç yıl sonra da Guy Macoy ilk kişisel serigrafi sergisini gerçekleştirmiştir.

3.1. Serigrafi Baskı Tekniğinin Kullanım Alanları

- Tekstil Sanayi,
- Otomotiv Sanayi,
- Beyaz Eşya Sanayi,
- Seramik Sanayi,
- Plastik Sanayi,
- Elektronik Sanayi,
- Mermer Sanayi,
- Cam Sanayi,
- Ahşap-Ağaç Sanayi,
- Reklam ve Açık Hava Reklamları,
- Grafik Sektöründe yaygın olarak kullanılmaktadır.

3.2. Kullanılan Araç Gereçler ve Özellikleri

Grafik sanatlarda, baskı resim çalışmalarında sıkça kullanılan serigrafi tekniği için gerekli olan araç- gereçleri tanımının, uygulamadaki sorunları en aza indirme açısından önemi büyüktür.

Serigrafi baskıda kullanılan başlıca araç gereçler şunlardır:

Gazeler (Elek Dokumalar, İpek), çerçeveler, ragleler, serigrafi baskı mürekkepleri, incelticiler-geciktiriciler-hızlandırıcılar, temizleyiciler ve emülsiyondur.

❖ **Gazeler (Elek dokumalar):** Gaze için ipek, polyester, polyamid ve metal olmak üzere dört tip doku uygundur. Bunlardan polyamid tipi elyaf en yaygın olanıdır.

❖ **İpek gaze:** Titizlikle üretilir ve gayet muntazam iplik dokularına sahiptir. İpekten yapılan şablonların alkaliye karşı hassas oluşları olumsuz bir niteliktir. Hassas bir şekilde üretilen bu şablonlarda, şablonların vaktinden önce deforme oluşları, çoğunlukla baskı esnasındaki alkali tesirlerin yanı sıra baskıdan sonra yeterince temizlenmeyip yanlış işlem görmesindedir. Uzun bir zaman sonra alkali boya kalıntılarının şablon üzerinde kuruması nedeniyle gaze bozulur.

❖ **Polyester gaze (terylene):** Polyester gaze, sentetik polyester elyaftan yapılır. İplik çok sayıda ince elyaftan oluştuğu için çok elyafli iplik olarak bilinir. Asitlere karşı dayanıklı aynı zamanda alkali ve organik çözücülere karşı dirençlidirler. Isıya karşı hassasiyet göstermezler. Dolayısıyla iyi baskı yapabilir ve sıcaklık 100° ye çıksa bile fire vermezler.

Uygun bir polyester gaze numarası seçerek boyayı çabuk emen malzemeler üzerinde bile en mükemmel sonuç elde edilir. Makine baskılarında kullanıldığı gibi, masa baskıları için de kullanılırlar. Boya emme kabiliyetleri çok düşüktür. Bu nedenle net baskı elde etmek için, son derece ince boya tatbiki gerekir.

❖ **Polyamide gaze (nylon) :** Nylon ve perlon polyamid elyafıdır. Çoksağlam olması nedeniyle en ağır şartlarda bile kullanılabilir. Tek tek nylon ipliklerden oluşan dokulara tel iplikli dokular denir. Yüksek gerilme gücü, sağlamlığı, nem kapma azlığı, iyi boya geçirgenliği, esnekliği ve en ince gözenekli dokuya sahip oluşu, bu gazenin üstün niteliğidir.

Nylon dokular, çok sık olabildiklerinden, ince bir boya tabakası sağlarlar. Bu özellik, süratli baskı makinelerinde yapılan üst üste yaş baskılar için çok yararlıdır. Boya, özel işlerde kullanılmak üzere küçük gözenekli nylon gazelerden ragleyi kuvvetle bastırmaksızın ince bir tabaka halinde geçer. Bu yüzden astar bezi kullanılmadan doğrudan doğruya makinedeki kumaşa baskı yapılabilir. Şablonlar, baskı işleminde yan yana ve birbirini izleyen bir sistemde olduğundan, seri baskı imkânı vardır.



Fotoğraf 1.1:İpek çeşitleri

3.3. İplik Sınıflandırması ve Elek Numaraları:

İplik cinsi monofil ve multifil olarak ikiye ayrılır. Tek parçadan oluşan ipliklere monofil adı verilir. Ana özelliği olarak pürüzsüz bir iplik yüzeyi göze çarpar. Buna bağlı olarak fevkalade mürekkep geçirgenliği, yüksek sürtünme dayanıklılığı, yüzey baskısında keskin kenarlar ve baskı sonrası eleğin kolay temizlenmesi gibi avantajlar getirir.

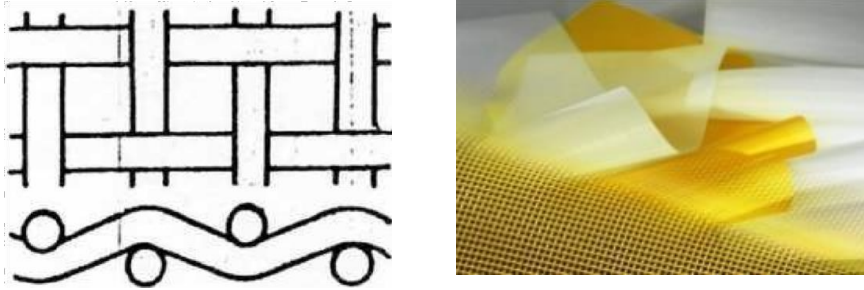
Sentetik dokumaların çoğu polyesterin haricinde monofildir. Multifil iplikler ise bükülmüş iplikçiklerden oluşur. Tabii ipek ve polyester bu tip ipliklere birer örnektir.

Uluslararası standartlara göre yapılan numaralama ve kodlama sistemi doğal ipek dokumalar, sentetik dokumalar ve metal dokumalar için ayrı ayrı düzenlenmiştir.

Dokumada 1 cm² ye düşen iplik sayısı dokumanın numarasını verir. Eleğin sıklığı, seyrekliği, amaca ve isteğe uygunluğu bu sayılarla ilişkilidir. 43'ten 200'e kadar numaralarla gösterilen bu sayılar genellikle kalite harfi ile birlikte gösterilir. Bunlar; S (Small - ince), M (Medium - orta kalınlık), T (Thick - kalın), HD (Heavy Duty- çok kalın). Uluslararası elek dokumaları standartlarıbu dört ayrı kalınlıktadır. Bu özelliklerin baskıya yansması farklı sonuçlar

verir, iplik kalınlıkları arttıkça iplikler arası boşluklar yani boya geçecek alanlar azalır, buna karşın baskı üzerinde oluşan boya film tabakası kalınlığı artar.

Cam gibi emici olmayan ve kaygan bir yüzeye baskı yapmak için kullanılacak olan elek 150 ile 200 numara arası olmalıdır. Böyle bir elek ve tek ragle hareketi ile yapılacak baskı sonucu istenen resim cam yüzeyinde ince bir boya tabakası ile elde edilebilecektir. Küçük nolu eleklerle cam, porselen, seramik, fiber, fleksiglas, kuşe kâğıdı vb. gibi emici olmayan düzgün yüzeylere; yüksek nolu eleklerle de penye, emici kâğıtlar vb. yüzeylere baskı yapmak olumsuz sonuçlar verir. Özellikle tramlı, çizgisel, ince dokulu hassas çalışmalar ve ince karakterli yazılarla trikromi baskılarda yüzeyin özelliği de hesap edilerek mümkün olduğunca yüksek numaralı elekler tercih edilmelidir.



Şekil 1.2: İpek

Serigrafi baskıda kalıp hazırlamada metal ve ahşap çerçeveler kullanılır. Çerçeve seçiminde işin ölçüleri, özellikleri ve ekonomik olması önemlidir. Çerçeve kenarları birbirine dik (90 derece) olmalıdır. İpek germe esnasında esneme ve deformasyonlar olmamalıdır.



Fotoğraf 1.2: Çerçeve çeşitleri

3.4. Ahşap Çerçeveler

Serigrafi baskı sisteminde kullanılan ahşap çerçeveler rutubet, sıcaklık ve kimyasal maddelerden etkilenmesi nedeniyle kullanımda sorunlar oluşturabilir. Bu nedenle profesyonel çalışmalarda çok fazla tercih edilmez. Hafiftir, hazırlanması kolay ve ekonomiktir. Boyamak ve verniklemek suretiyle olumsuzluklarını azaltmak mümkündür. Kullanım sürelerinin kısa olmasına rağmen ekonomik oluşu ve teminindeki kolaylık sayesinde oldukça sık kullanılır. Çerçeve

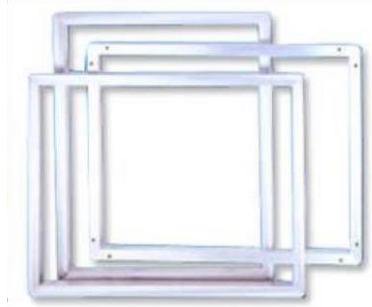
yapımında çam, köknar gibi sert ağaçlar kullanılmalıdır. Kavak, kayın gibi yumuşak yapılı ağaçlar kullanılmamalıdır. Çerçeve kalınlığı, eleğin büyüklüğüne göre 5x5 cm veya 8x8 cm olabilir.



Fotoğraf 1.3: Ahşap çerçeve

3.5. Metal Çerçeveler

Ahşap çerçeveye göre dayanıklı olması ve çabuk deforme olmaması nedeniyle profesyonel çalışmalarda metal çerçeveler kullanılır. Hafifliği, paslanmaması ve değişik profillerde temin edilebilmesinden dolayı alüminyum çerçeveler tercih edilir. Dayanıklı olduğu için galvanizli demirden yapılmış çerçeveler de tercih edilebilir. Kullanılan çerçevenin yüzeyi düzgün ve pürüzsüz ise gazeyi yapıştırmak ve baskı sırasında tutkalın kopması gibi olumsuz durumlar yaratır. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için çerçeve yüzeyi corona (elektron bombardımanı) işlemi ile pürüzlendirilir.



Fotoğraf 1.4: Metal çerçeve

3.6. Ragleler (Sıyırıcılar)

Serigrafi baskıda hazırlanmış olan elek üzerine dökülen boyayı sıyırarak gözeneklerden geçmesini ve istenen yüzeyde baskının gerçekleşmesini sağlayan temel gereçlerden biridir. Ragle lastiği kauçuk esnekliğine sahiptir ve aşınma ve sürtünmeye karşı dirençlidir. Ragle lastikleri kullandıkları yüzeylere göre sert veya yumuşak olmalıdır. Sert yüzeylerde yumuşak, yumuşak yüzeylerde ise sert ragle kullanılmalıdır ve şablon üzerinde ragle ortalama 75 derece eğimle çekilmelidir.

Ragleler baskı materyalinin şekli ve cinsi, baskı yüzeyinde oluşturulmak istenen boya kalınlığı, basılacak resmin veya şeklin özelliği, kullanılacak boyanın cinsi, kullanılacak eleğin numarası gibi niteliklere bağlı olarak lastik ve kauçuktan değişik ağız profillerinde kesilmiş gereçlerdir. Bu lastik veya kauçuk profiller ahşap veya metalden (tercihen alüminyum) tutacaklara

sıkıştırılarak kullanılır.

Beş değişik ragle profili vardır:

- **Kenarları yuvarlatılmış profil:** Kalın boya film tabakası ve örtücüboya gerektiren baskılarda kullanılır.
- **Bir kenarı dik, öteki kenarı eğik profil:** Cam, seramik ve metal yüzeylere baskıda kullanılır.
- **Sivri uçlu "V" tipi profil:** Tam ve yarı otomatik baskı makinelerinde ve silindirik baskı düzeneklerinde kullanılır. bu tip bir profil elle yapılan baskılarda kullanılacak olursa sıyrığaç baskı ve elek yüzeyine tamdik olarak tutulmalıdır.
- **Tam yuvarlak ağız yapılı profil:** Çok emici ve fazla boya verilmesi gereken tekstil yüzeylere baskı için kullanılır.
- **Kenarları dik açılı profil:** Çok amaçlı ve yaygın olarak kullanılan bu profil cam, porselen, kağıt-karton, fiber, metal, PVC v.b. gibi yüzeylerde, ince çizgi ve tram gerektiren baskılarda kullanılır.

Bu profillerin baskıda kullanılabilmesi için çeşitli yapılarda taşıyıcı ve sıkıştırıcı bir baskı gereci ihtiyaç vardır. Bu taşıyıcılar genellikle ahşap ve alüminyumdan yapılmaktadır. Uzunluğu 40 cm'den fazla olan raglelerde mutlaka alüminyum tercih edilmelidir. Sıyrığaçların yapısı, iki elle dengeli olarak kavranması, elek ile baskı yüzeyine verilecek olan güç ve sıyrığaçneğimi baskının başarısını etkileyen unsurlardır. Elek yüzeyine 70 veya 45 derece arasında bir eğimle tutulması gereken sıyrığacın lastik kısmı sıyırma sırasında bükülmemelidir ve sıyrığaç elek yüzeyinin her noktasını sıyırmalıdır.



Fotoğraf 1.5: Ragle çeşitleri

3.7. Serigrafi Baskı Mürekkepleri

Serigrafi baskılar için her türlü boya kullanılabilir. Önemli olan baskı yapılacak yüzeye ve baskıkonusuna uygun boyayı seçmektir. Ayrıca bu boyanın ipek dokusuna ve ragle yapısına uygun kıvamda (incelikte) olması gerekir. Naylon dokumalar, baskı mürekkebindeki asit ve alkalilere karşı dayanıklıdır. İpek dokumalar ise alkalilere karşı hassastır.

Akrilik ve polistrol gibi plastik baskı materyalleri üzerine yapılması gereken baskılar için seçilen boyalarda, iyi yapışma, çabuk kuruma ve yüksek ışık dayanıklılığı gibi özellikler aranır.

Bez üzerine, özellikle ufak masa bayrakları, flamalar ve benzeri materyaller üzerine yapılacak baskılar için özel kumaş boyaları seçilir.

Poliyeten veya polyester gibi malzemeler üzerine yapılacak baskılar için özel poliyeten mürekkepleri vardır. Bunlar, poliyeten yüzeylere iyi tutunan ve kolay çıkmayan mürekkeplerdir.

Cam ve metal gibi yüzeylere parlak ve dayanıklı baskı yapılmak istenirse; özel olarak imal edilen yüksek yoğunluklu boyalar kullanılır.

Baskılarda iyi sonuç alabilmek için mürekkeplerin kum ve diğer pisliklerden, bekletilmiş boyaların üzerinde oluşan kabuklardan arındırılmış olması gerekir. Bu nedenle baskı mürekkepleri kullanılmadan önce ince gözenekli bir tülbentten süzülmalıdır. Boyadaki pislik ipeğin yırtılmasına, baskıda istenmeyen izlerin oluşmasına neden olabilir.

Eğer baskılarda ince boya tabakası isteniyorsa, sık dokumalı bir ipek ve inceltilmiş boya kullanılmalıdır. Buna bağlı olarak ragle hareketi hafif olmalıdır. Tramlı baskılarda keskin kontur elde edebilmek için kalın mürekkep, yüzey baskılarda ise ince mürekkep kullanılmalıdır. Boyanın ipek gözeneklerini tıkamaması için uzun süre bekletilmemesi, eğer zorunlu beklenilecekse mutlaka silinmesi gerekir. Elek dokuması kaba, şablon kalınlığı fazla ise kalın mürekkep tercih edilmelidir.

Çeşitli boya fabrikaları tarafından üretilen serigrafi mürekkepleri, baskı yapılacak yüzeye görefarklılıklar gösterdiği gibi, parlak ve mat olarak da ayrı özellikler taşırlar.

Serigrafi mürekkepleri elek dokumalarına göre seçilmelidir. Örneğin tekstil mürekkepleri ve parlak mürekkepler, 100' lükten küçük dokumalarda; mat mürekkepler, trikromik mürekkepler ve plastik üzerine baskı yapılan mürekkepler 100' lükten büyük dokumalarda tercih edilmelidir.

3.8. İncelticiler- Geciktiriciler -Hızlandırıcılar

Serigrafi mürekkebinin yapışkanlığını (viskozitesini) düşürmek için yeteri kadar inceltmesi gerekir. Bu inceltme, mürekkebin ipek gözeneklerinden kolay geçmesini ve eleğin baskı yüzeyinden kolay ayrılmasını sağlar. İnceltici tiner her boya serisine göre değişebilir.

Terebentin, boya inceltmede sıkça kullanılan bir maddedir. Selülozik boyanın selülozik inceltici ile sentetik boyanın sentetik inceltici ile inceltileceği unutulmamalıdır. Geciktirici tiner, mürekkebin yüzey üzerindeki kuruma süresini uzatır. Çoğunlukla yaz aylarında kuruma süresini uzatmak için kullanılır. Hızlandırıcı tiner, boyanın kurumasını hızlandırır. Özellikle beklemeden birkaç renk baskı yapılacaksa boyaya yeteri kadar hızlandırıcı katılmasında yarar vardır. Bu tiner de genellikle kış aylarındaki baskılarda tercih edilir.

3.9. Temizleyiciler

Baskı sonrası ipekte kalan artık boyalar, boyanın özelliğine uygun temizleyicilerle temizlenir. Temizleme işi, ipeğin uzun süre kullanılabilmesi için çok titiz ve aceleye getirilmeden yapılmalıdır. Selülozik boyalar, selülozik tinerle, sentetik ya da yarı sentetik boyalar ise sentetik tiner veya terebentinle temizlenir. Sentetik boyalar için (sağlık yönünden ve ekonomikliği nedeniyle) gazyağı da iyi bir temizleyicidir.

Boyaların temizlenmesi işinde; içinde ipeği yırtacak artık madde olmayan üstübü (iplik artıkları), bez ya da pamuk kullanılabilir. İpeğin başka işlerde de kullanılabilmesi için baskı

sonrası emülsiyondan temizlenmesi gerekir. Çeşitli firmalarca üretilen, emülsiyonu kısa sürede çözen emülsiyon sökücüler vardır. Fakat kolay bulunması ve ekonomik olması nedeniyle en çok kullanılan emülsiyon sökücüsü çamaşır suyudur. Ayrıca emülsiyon sökmede ispiroto da kullanılabilir.

3.10. Emülsiyon

Serigrafinin ipek, elek, şablon baskı gibi adları vardır. Çerçeveye gerilen ipek üzerine mürekkepgeçiren yerler ile geçirmeyen yerlerin oluşturulması işlemine şablon hazırlama veya ipek baskı kalıbı hazırlama denir. Bu hazırlık aşamasında kalıp üzerine sürülen maddeye emülsiyon denir. Emülsiyonu ışığa duyarlı hale getirmek için kullanılan maddeye bikromat veya diazo tozu denir.

Emülsiyon, serigrafide şablon oluşturmak için kullanılır. Şablon ise baskı yapmak için kullanılır. Serigrafik kalıbı üzerinde baskıyı gerçekleştiren yerler deliktir. Bu deliklerden mürekkep aşağıya geçer ve baskıyı gerçekleştirir.

Basılan yüzeyin düzgün olup olmaması, basılacak malzemenin cinsi gibi faktörler kalıp üzerindeki emülsiyon kullanacağımızı belirler.

3.11. Serigrafik Baskı Atölyelerinde Kullanılan Araç Gereçler

3.11.1. Elek Germe Sistemleri

İpek germe işlemleri, çoğunlukla elle yapılmakla beraber büyük ölçekli üretimlerde ve endüstri haline gelmiş alanlarda özel germe makineleri kullanılır. Mekanik ve hidrolik düzeneklerle germe işlemi yapılırken eleklerin yüzde ile belirlenen (%2,%3) germe payı iyi hesaplanmalı eleğe aşırı gerginlik verilmemelidir. İpeğin fazla gerilmesi yapısının bozulmasına ve çabuk yıpranmasına neden olur. Eleğin çerçeveye tutturulmasında çabuk kuruyan yapıştırıcılar kullanılması gerekir.



Fotoğraf 1.6: Elek germe sistemleri

3.11.2. İpek Yıkama (Banyo) Ortamı ve Hortum

İpekte ışık almayan emülsiyonların, ıslatılarak sonra da su püskürtülerek dökülmesi, yıkanması gerekir. Pozlama sonrası vakit kaybetmeden banyonun yapılması, bunun için de uygun bir mekân ve küvet gerekir. Şablonun oluşması için hortumla yapılacak püskürtmenin basıncı fazla olmamalıdır. Fazla basınçlı su şablonun keskinliğini bozar.



Fotoğraf 1.7: Elek yıkama



Fotoğraf 1.8: Tazyikli suyla kalıp açma

3.11.3.Kurutma Tezgâhı ve Kurutma Makinesi

İpeğe sürülen emülsiyonun kurutulmasında ve pozlama sonrası yıkanmış kalıbın kurutulmasında bir saç kurutma makinesinin ya da klima cihazının büyük kolaylıklar sağladığı bilinmelidir. Fakat ısının 40 dereceyi geçmemesi gerekir. Gerek emülsiyon kurutulurken, gerek banyo sonrası ipeğin aşırı sıcak ortamda kurutulması sakıncalıdır, ipek iplikleri büzülebilir ya da bozulabilir.



Fotoğraf 1.9: Kurutma rafı

Pozlama Makinesi

Emülsiyon sürülmüş ipeğin kalıp haline gelmesi için baskı yapılacak işin güçlü bir ışıkla ipeğe aktarılması, pozlanması gerekir. Pozlama için, en altta ışık kaynağı, üstte ise kırılmayacak kalınlıkta bir cam bulunan sandıktan yararlanılır. Işığın cama olan uzaklığı üst yüzeyin köşegeninden büyük olmalıdır. Işıklı masanın iç yan yüzeyinin ışığı yutmayan aksine yansıtan bir maddeyle (folyo, beyaz yağlıboya, beyaz bez, v.b.) kaplanmasında yarar vardır. Ayrıca bu yan yüzeylerde lambanın meydana getirdiği ısıyı dağıtacak havalandırma delikleri de bulunmalıdır.

Işık kaynağı olarak masa genişliğine göre yeterli floresan lamba kullanıldığı gibi büyük wattlı özel foto lambaları da kullanılabilir.



Fotoğraf 1.10: Pozlama makinesi

3.11.4.Asetat- Aydınlar- Tire (line) Film

İpeğe pozlanacak olan resim, asetat ya da aydınlar gibi ışık geçirgenliği olan yüzeylere önce siyah mürekkeple çizilir. Bu çizim anında aydınlar biraz marullanabilir fakat mürekkebi emmesinden dolayı rahat çalışılır. Asetat da ise yüzey yağdan arındırılmazsa sürülen mürekkepiyi yapışmaz, dökülür. Bu nedenle asetata çalışmadan önce pudra veya gomalak sürülmesinde yarar vardır. Ayrıntılı resim veya ince yazıların kalıbı ise tire filme alınarak hazırlanabilir. Tire film çalışması için karanlık bir odanın, reproduksiyon kamerası ya da yanlarında spotları bulunan bir agridizörün bulunması gerekir.

3.11.5.Serigrafi Baskı Makinesi

Serigrafi baskı makineleri özelliklerine göre çeşitlilik göstermektedir. Basit serigrafi düzeneklerinden başlayıp yarı otomatik ve tam otomatik serigrafi baskı makineleri bulunmaktadır. Makinelerin kalitesi arttıkça baskısında kalitesi artmaktadır. Ayrıca silindirik baskı makineleri de mevcuttur ve günümüzde direkt bilgisayardan kalıba görüntü aktarabilme olanağı doğmuştur.



Fotoğraf 1.10: Baskı masası

3.11.6.Tek Renkli Serigrafi Baskı Tekniği ve Özellikleri

İpek baskı uygulamanın her aşamasında öyle ince ayrıntılar vardır ki yeterli ve gerekli

titizlik gösterilmediğinde istenen sonucun alınması imkânsızdır. Serigrafide birbirinden farklı işlemlerin ard arda sıralanması söz konusudur. Bu sıralamada meydana gelebilecek basit bir aksaklık, sonucu olumsuz hale getirilebilecektir. Bu nedenle gerekli işlem basamaklarının en ince detaylarına kadar sıralanmasında yarar vardır.

Serigrafi baskı işleminde ilk yapılacak çalışmanın tasarlanması, ikinci basamak Dia'nın (film) hazırlanmasıdır.

Baskısı yapılmak istenen her şeyin bir örneğinin olması gerekir. Matbaacılık dilinde bu örneğe orijinal denir. Orijinalin kalıba aktarılması için film kullanılması gerekir. Orijinaldeki siyah olan yerler film üzerinde tam siyah, beyaz olan yerler ise tam şeffaf olan filmlerdir. Pozitif filmlerden "iş" olan kısımların çok iyi şekilde kapalı, diğer kısımların da tamamen cam gibi şeffaf olması istenir. Pozitif kopya için daima pozitif filmler kullanılır.

Filmde "iş" olan kısımlar, pozlandırmadan, "açma" ve "yedirme" banyolarından sonra çözümlü atılacağından, pozlandırma anında ışık geçirmemelidir. Bu nedenle, "iş" olan kısımlar tamamen ışığa karşı kapalı olmalıdır. Bunun yanı sıra "iş" olmayan kısımlar da cam gibi şeffaf olmalı ve ışığa hassas tabaka pozlandırma esnasında iyice sertleşmelidir. "iş" olmayan kısımlar ne kadar ışığı iyi geçirmeli ise "iş" olan kısımlar da o kadar iyi kapatmalıdır. Sadece, iyi hazırlanmış filmler, en iyi şekilde kalıba transfer edilir. Gerçekte de hiçbir kopya tekniği yoktur ki, kötü hazırlanmış filmlerden, en iyi neticeyi alsın.

Tek renkli serigrafik baskılarında tasarım direkt filme transfer edilir, pozlanır ve baskı aşamasına geçilerek çoğaltılır.



Resim 1.1: Tek renkli serigrafik baskı örneği

Deseni Tek Renkli Baskı Tekniğine Uygun Siyah-Beyaz Lekesiz Çalışma

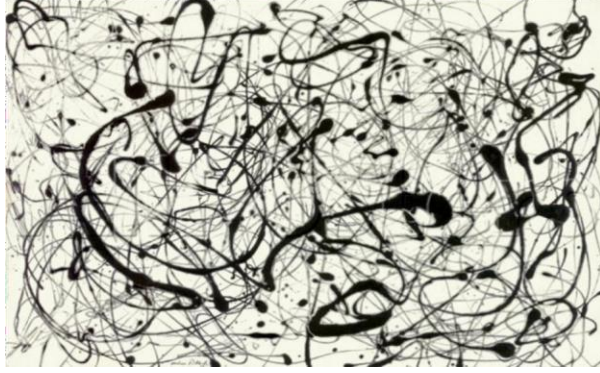
Leke; bir yüzey üzerinde, yüzeyin renginden, tonundan daha farklı renk ve tonda fark edilen daha küçük bir yüzey olarak tanımlanabilir. Hem sosyal hem plâstik alanda leke, uzayı bölen, kapatan, bir varlığın yüzeyinde sınırlı olan, bir alanın kapanması, örtünmesi ve farklılaşmasıdır. Bu fark, asla üç boyutlu yükseliş ya da alçaltı olmayıp iki boyutlu bir oluşumdur.

Leke, oluşum yapısı bakımından beşe ayrılır:

Noktasal Lekeler (Puantilist)

- ❖ Çizgisel Lekeler (Taramalı)
- ❖ Darbesel Lekeler (Tuşlu)

- ❖ Pürüzlü Lekeler (Dokulu, Tonlu)
- ❖ Pürüzsüz Lekeler (Dokusuz, Parlak)



Resim 1.2: Jackson Pollock, No. 14: Grey, 1948

Lekecilik, plâstik sanatlarda ve tasarımda bir ifade taşı olarak yer alır. Varlıkları, tonları, işlevlerisatıhsal (yüzeysel) olarak iki boyutlu değerlerle üretmedir.

Tek renkli serigrafî baskı tekniğine en uygun tasarımı oluştururken siyah lekelerin beyaz kâğıt üzerinde dengeli dağılması, siyah-beyaz çalışmayı oluşturur. Siyah çini mürekkebi ya da siyah guvaş boya ile çalışılır. Mürekkep sulandırılmadan çalışılır ve kâğıt ıslatılmaz. Açık yerlerde doğrudan kâğıdın beyazlığından yararlanır. Açık-koyu dengesine dikkat edilmelidir. Siyah kâğıda beyaz guaş ile de çalışılabilir.



Resim 1.3: Tek renkli serigrafî baskı örneği

Tek Renkli Serigrafî Baskı Tekniğini Uygulama

Kalıp Hazırlama

Tek renkli serigrafî baskı işleminde: ilk basamak yapılacak çalışmanın tasarlanması, ikinci basamak pozitifin filminin hazırlanmasıdır.

Pozitif hazırlanırken yapılacak çalışmanın taslağı hazırlanır, krosları belirlenir ve ışıklı masa yardımıyla tasarım aydıngeçer veya asetata transfer edilir. Transfer edilirken desenin ışık geçirmeyen siyah veya kırmızı renklerde kullanılan mürekkep ile transfer edilmesine dikkat edilmelidir.

Bir diğerk film hazırlama yöntemi de asetat üzerine yapılacak çalışmanın direk el ile çizilmesidir. Bu yöntem bugün sadece sanatsal çalışmalar yapılan atölyelerde sürdürülmektedir.

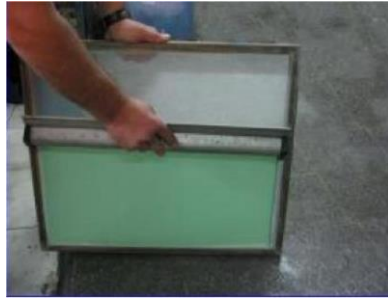


Fotoğraf 2.1: Film hazırlama

Baskı şablonu hazırlanırken çerçevenin yapısı, profili, kasnağa ipeğin gerilmesi dikkat edilmesi gereken özelliklerdir. Kalıp hazırlamadan önce yapılacak işin cinsine göre ipek seçimi ve uygun ebatta kasnak seçimi yapılması gerekir.

Çok renkli baskı işlemlerinde ipeğin gerilmesi çok önemlidir ve her kalıbın gerginlik durumununaynı olmasına dikkat edilmelidir.

Emülsiyon sürme işleminde; ortamın hiç ışık almayan bir ortam olması gerekir. Emülsiyon küreği ve ya cetvel kullanarak yapabileceğimiz bu işlem titizlikle ve kontrollü biçimde; çok ince film tabakası oluşturacak şekilde eleğin tamamına sürülür. Emülsiyon kurutulur ve pozlama işlemine geçilir.



Fotoğraf 2.2: Kalıba emülsiyon sürülmesi

Bir şablonu pozlayabilmek için pozlama masasına ve bir ışık kaynağına ihtiyaç duyulur. Serigrafibaskı işleminde vakum kopyalama kasnağı kullanılmaktadır. Kontak kasnağı cam bir levha ve kauçuk bir lastikten meydana gelir. Kontak şase üzerine konulan filmin üzerine, emisyon yüzeyialta getirilmiş şablon yatırılır, kontak kasnağındaki vakum motor ile çalışan bir pompa aracılığıile çekim gücü yaratarak birbirlerine iyice temas etmesini sağlar. Filmin emisyonlu yüzey ile tam olarak yapışması kesin bir kuraldır. Aksi halde pozlama net olmaz.

Pozlama süresi, ipeğe ve yapılacak çalışmaya göre değişim göstermektedir. Işıklı pozlandırma cam masası içine florasan ışık yerleştirilerek oluşturulmuş bir sistemdir. Yapılacak çalışmanın filmini düz şekilde masanın üzerine koyarak emülsiyonlu kasnağı yatırırız, film ile kasnağın iyice yapışması için keçe ve kasnağın içine girebilecek ebatta sunta yerleştirilir, suntanın

üzerine ağırlık konularak pozlama işlemi yapılır.



Fotoğraf 2.3: Çalışmanın pozlandırılması

Kuruyan ışığa duyarlı katmanlar ultraviyole ışığa tutularak açık olan alanlar sertleşir. Pozlanmayan alanlar su ile temizlenerek şablondan rahatlıkla temizlenebilir şablon iç ve dış yönden basınçlı su ile yıkanarak açılması gereken gözeneklerin tam olarak açıldığı görülünceye



kadar yıkama işlemi uygulanır. Yıkama işleminden sonra hazırlanan kalıp kurutulur.

Fotoğraf 2.4: Şablonun yıkınması

2.2. Baskı Yapma

Pozlama, kasmağı yıkama ve kurutma işleminden sonra basım aşaması için hazırlıklar tamamlanmış olur.

Basım aşamasında ilk önce pozlanan kasmağın baskı yüzeyine yapışmaması için yükseklik ayarlaması yapılmalıdır.

Baskının yapılacağı maddenin her seferinde kaymasını önlemek ve her baskının aynı yere basılabilmesi için hassas bir ayarlama işlemi yaparak, saptanan yerlere işaret konulur. Baskı hazırlıkları yapıldıktan sonra üzerine baskı yapacağımız malzeme kurutma raflarını hareketimizi engellemeyecek bir konumda yakınıma yerleştiririz. Yapılacak çalışmanın bulunduğu yüzeyi kavrayacak büyüklükte ragle hazırlanır.



Fotoğraf 2.5: Baskı yapma

Basılacak malzeme masaya yerleştirilerek vakum çalıştırılır, kasnak kapatılarak resmin dışına boya dökülür ve ragle çekim yönünde çekilerek baskı gerçekleştirilir. Aynı işlem basılacak sayıya göre tekrar edilir. Basımı yapılan çalışmalar kurutma raflarına yerleştirilerek kurumaya bırakılır.

Serigrafi baskı işleminde basılacak tasarımın niteliği, baskı malzemesinin çeşidi, baskı makine tipi, kasnak tipi, raglenin basıncı, raglenin sürati, baskı ipek ara boşluğu ve daha birçok nokta büyük önem taşır.

Baskı sonrası temizleme işleminde; baskıdan çıkan kasnak, özel karışım ilaçları ve fırça yardımıyla kasnağa sürülür. Daha sonra tazyikli su ile temizlenerek, kasnakta gölge olan kısımları selülozik tiner ile temizlenir. Yağ alıcı işlemi yapılarak yeni bir baskı işlemi için hazırlanır.

4. BULGULAR

Bayan Spor Giysi Takımının Tasarım Süreci

Literatür taramalarında serigrafi baskı tekniğinin ilk olarak tişört örneklerinde sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Bu nedenle çalışmanın konusunu oluşturan bayanlara özel tasarlanan spor giysi türü de takım olarak uzun kollu tişört ve triko pantolon (sweet shirt and knitwear pants) olarak gerçekleştirmek düşünülmüştür. Tasarım sürecinin ilk aşaması konuyla ilgili literatür tarama ve araştırmalar yapıldıktan sonra eskiz çizimleri gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen tasarımlarından 1 spor giysi takımının dikilmesine ve baskı uygulanmasına karar verilmiştir. Makalenin konusunu serigrafi baskı tekniği oluşturduğundan giysinin temel çizimi, modelleme işlemleri, pastal serimi ve dikim sürecine değinilmeyerek serigrafi baskı tekniği bir spor giysi örneğinde ayrıntılı açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci tasarım sürecinde dikilmiş uzun kollu tişört ve triko pantolona baskı yapmak hedeflenmiştir. Serigrafi baskı tekniği matbaada gerçekleştirilmektedir. Çalışmada ise dikiş atölyesinde gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür. Matbaada kullanılan araç gereçlerin atölyede baskıcının sağladığı imkanlarıyla yapılmasına özen gösterilmiştir. Dolayısıyla bu baskı tekniği gerektiren materyaller kullanılmıştır ve çalışma yeri bu imkanlara göre sağlanmıştır.

Çalışmada Kullanılan Araç Gereçler

Gazeler (Elek Dokumalar, İpek), ipek germe makinesi, ahşap çerçeve, ragle yerine normal kart, serigrafi baskı mürekkepleri, incelticiler-geciktiriciler-hızlandırıcılar, temizleyiciler ve emülsiyondur.



Fotoğraf 2.5a,b,c,d. Ahşap çerçeve İpek Emülsiyon (Ragel yeri)Kart Giysiye baskı yapmadan önce ön hazırlıklar yapılır. Baskı şablonu hazırlanırken

çerçevenin yapısı, profili, kasnağa ipeğin gerilmesi dikkat edilmesi gereken özelliklerdir. Kalıp hazırlamadan önce yapılacak işin cinsine göre ipek seçimi ve uygun ebatta kasnak seçimi yapılması gerekir. Çok renkli baskı işlemlerinde ipeğin gerilmesi çok önemlidir ve her kalıbın gerginlik durumunun aynı olmasına dikkat edilmelidir.

Baskısı yapılacak şablonun hazırlanması için ahşaptan çerçeve uygulayarak ipek germe işlemi tamamlanır.



Fotoğraf 2.6a,b.İpeğin gerilmesi

Hazır olan çerçeveye ağaç çubuk yardımıyla emülsiyon sürülür ve ışıksız bir odaya kurutmaya bırakılır.

Bu süreç içerisinde uygulaması yapılacak baskının negatifi yapılır ve asetata çıktısı alınır. Tasarım sürecinin bir sonraki adımında uygulanacak baskı türünün (tumarşa) seçimine karar verilir ve asetata çıktısı alınır.



Fotoğraf 2.7. Asetat baskı çıktısı (hazır şablon).

Çerçeve kurduktan sonra asetat şablon çerçevenin altına yerleştirilerek pozlama işlemi yapılır.



Fotoğraf 2.8 a,b,c. Led Kordon kutu

Kutu üstü

Pozlama Makinesi

Emülsiyon sürülmüş ipeğin kalıp haline gelmesi için baskı yapılacak işin güçlü bir ışıkla ipeğe aktarılması, pozlanması gerekir. Pozlama için, en altta ışık kaynağı, üstte ise kırılmayacak kalınlıkta bir cam bulunan sandıktan yararlanılır (Resim 3). Işığın cama olan uzaklığı üst yüzeyin

köşegeninden büyük olmalıdır. Işıklı masanın iç yan yüzeyinin ışığı yutmayan aksine yansıtan bir maddeyle (folyo, beyaz yağlıboya, beyaz bez, v.b.) kaplanmasında yarar vardır. Ayrıca bu yan yüzeylerde lambanın meydana getirdiği ısıyı dağıtacak havalandırma delikleri de bulunmalıdır. Işık kaynağı olarak masa genişliğine göre yeterli floresan lamba kullanıldığı gibi büyük wattlı özel foto lambaları da kullanılabilir. Çalışmada pozlama makinesi yerine daha pratik teknik kullanıldığı görülmektedir (Resim 2). 72 wattlı floresan lamba ve hazır pencere camı kullanılmıştır. Kordon kutu altına floresan lamba üstüne ise cam yerleştirilecektir. Bu nedenle kordonun üstü cam kenarlarından biraz küçük boyutta camı tutturabilmesi ve ışığın yayılması için kesilir. Cam üzerine asetat (hazır şablon) yerleştirildikten sonra üstüne bütün camı kapatacak şekilde kitaplar yerleştirilir ve floresan lamba 8-10 dakika çalıştırılır. Bir sonraki adımda ipek yıkama prosesi duş ortamında yapılır.



Fotoğraf 2.9. İpek Yıkama (Banyo) Ortamı ve Hortum

İpekte ışık almayan emülsiyonların, ıslatılarak sonra da su püskürtülerek dökülmesi, yıkanması gerekir. Pozlama sonrası vakit kaybetmeden banyonun yapılması, bunun için de uygun bir mekân ve küvet gerekir. Şablonun oluşması için hortumla yapılacak püskürtmenin basıncı fazla olmamalıdır. Fazla basınçlı su şablonun keskinliğini bozar. Yıkama işleminden sonra hazırlanan kalıp kurutulur.



Fotoğraf 3.1. Yıkama işleminden sonra şablon (tumarşa) örneği

Baskı Yapma

Pozlama, kasnağı yıkama ve kurutma işleminden sonra basım aşaması için hazırlıklar tamamlanmış olur.

Basım aşamasında ilk önce baskı yapılacak giysinin tersine boyanın geçmemesi için bir A4 boyutunda kâğıt yerleştirilir ve pozlanan kasnak basılacak yere düzgün bir şekilde ayarlanır.



Fotoğraf 3.2. 1-aşama

Baskının yapılacağı maddenin her seferinde kaymasını önlemek ve her baskının aynı yere basılabilmesi için hassas bir ayarlama işlemi yaparak, saptanan yerlere işaret konulur.



Fotoğraf 3.3. 2-aşama

Baskı hazırlıkları yapıldıktan sonra üzerine baskı yapacağımız malzeme kurutma raflarını hareketimizi engellemeyecek bir konumda yakınımıza yerleştiririz. Yapılacak çalışmanın bulunduğu yüzeyi kavrayacak büyüklükte ragle hazırlanır.



Fotoğraf 3.4. 3-aşama

Basılacak uzun kollu tişört ve triko pantolon kesim masasına yerleştirilerek, üzerine kasnak kapatılarak resmin dışına boya dökülür ve ragle (kart) çekim yönünde çekilerek baskı gerçekleştirilir. Aynı işlem basılacak sayıya göre tekrar edilir. Basımı yapılan giysi askıya asılarak kurumaya bırakılır.

Serigrafi baskı işleminde basılacak tasarımın niteliği, baskı malzemesinin çeşidi, baskı makine tipi, kasnak tipi, raglenin basıncı, raglenin sürati, baskı ipek ara boşluğu ve daha birçok nokta büyük önem taşır.

Baskı sonrası temizleme işleminde; baskıdan çıkan kasnak, özel karışım ilaçları ve fırça yardımıyla kasnağa sürülür. Daha sonra tazyikli su ile temizlenerek, kasnakta gölge olan kısımları selülozik tiner ile temizlenir. Yağ alıcı işlemi yapılarak yeni bir baskı işlemi için hazırlanır.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER



Fotoğraf 3.5 a,b,c. Ön Beden ‘Tumarşa’ Detayı Arka Beden

Modern hayatın hareketli yaşantısı içinde insanlar birbirleriyle öncelikle görsel iletişim kurmaktadır. Kurdukları bu görsel iletişim, gittikçe bencilleşen ve birbirlerinden çekinen insan toplulukları içinde çok önemli bir yer kazanmıştır.

Yapılan çalışmada; biçimlere ekleme, biçimlerden bazı elemanları eksiltme ve gereken yerlerde farklı malzemeler ile boyaya müdahale etme sonucu seyirci de değişik duygu ve düşüncelerin varlığın uyandırmak amaçlanmıştır.

Duygu ve düşünceden ruhsal ifadeden yoksun bir biçimin hiç bir zaman sanatsal değerinin olmayacağı bilinciyle eserlerde değişik biçim, doku, renk ve leke değişimleri ortaya çıkararak bir resim unsurunu inşa etmek sonucunu yakalama yolunda çabalar sarfedilmiş, biçimlerin örgüsü genel kompozisyonun dışında ele alınmamıştır.

Gerçekleri hayal gücü ile birleştirip yeni duygular üreterek, bunları yeni biçimler içinde sunulmasına ve oluşturulan sanat yapıtlarında bu bakımdan bir orijinallik verilmesi amaçlanmıştır.

Baskı teknikleri içerisinde en çok kullanılan baskı teknikleri arasında serigrafiyi ön sıralarda sayabiliriz. Bu özgün baskı tekniği, gerek sanatsal çoğaltım aşamalarında daha kolay ve net sonuç alınabilmesinden, gerekse; sanayide sıklıkla kullanılan bir baskı çeşidi olmasından dolayı basım sektöründe ve baskı atölyelerinde çoğunlukla kullanılmalıdır.

Bu bilgiler ışığında serigrafi baskının sanatsal olarak uygulanmasına daha çok olanak sağlanmalı ve önem gösterilmelidir. Çalışmamda bu baskı tekniğinin teknolojinin faydalarını gözardı ederek geleneksel koşullarla uygulanmasında karşımıza çıkabilecek tüm aşamalar detaylarıyla verilmiştir. Böylece daha kısıtlı koşullar dahi olsa serigrafi baskının yapılabilmesi olanaklıdır.

Ülkemizde bu baskı tekniğini kullanan daha fazla sanatçı olabilir. Bazı mevcut üniversite atölyelerin yanı sıra bir çok üniversitelerimizde serigrafi baskı atölyeleri olmadığından, bu konuya daha çok önem gösterilebilir. Böylece öğrencilerimiz özgün baskı yöntemlerini unutmamış olacak ve yaşatarak bu teknikte çalışmalar yapabilecektir. Hiçbir zaman birbirlerinin yerini alamayacak olan, günümüzdeki önemini her geçen gün daha da artıran ve teknolojinin süper çıktısı niteliğindeki dijital baskının yanı sıra, özgün baskı yöntemlerinin de sanat adına devamlılığını sağlamak büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Sözen, M. (2011). Serigrafi Baskı Ders Notları. Marmara Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi, Matbaa Eğitimi Bölümü, 1-2.
2. Kıran, H. (2017). Çağdaş Baskı Resim Sanatına Bir Bakış. Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 10.
3. Tekcan, S. S. (1997). Özgün Baskı. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 3. İstanbul: Yem. 1413-1414.
4. İçmeli, M. (1985). Çağdaş Açından Türk Grafik Sanatları. Türkiye’de Sanatın Bugünü ve Yarını. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu. Ankara: Güzel Sanatlar Fakültesi:1, 61-67.
5. Aşler, M. (1985). Son Yüzyılda Türkiye’de Özgün Baskıresim Sanatı. Türkiye’de Sanatın Bugünü ve Yarını. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu. Ankara: Güzel Sanatlar Fakültesi:1. 31-38.

**İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN ÇALIŞMA SÜRECİNDE BİLİŞSEL
AKTİVİTELERİNE YÖNELİK MOTİVASYONUN PSİKOLOJİK-PEDAGOJİK
TEMELLERİ**

Araştırmacı Kubeeva Marziya ABDUKHALYKYZY

Çimkent Üniversitesi
Çimkent, Kazakistan
m-kubeeva@mail.ru

ÖZET

Makalede bilişsel çabaların motivasyonu-ilkokul öğrencilerinin entelektüel yeteneklerini geliştirmenin yolları psikolojik-pedagojik çalışmalarda kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır.

Pedagojik sürecin her bir konusunun motivasyon alanı oldukça farklıdır: Öğretmen öncelikle öğrenciler için, sonra sadece kendisi için çalışır ve öğrenciler kendileri için hareket ederler. Değişmeyen şey, öğrenme sürecinin her iki konusunun da ortak bir hedefe ulaşmak için çalışmasıdır. Öğretmenin ve öğrencinin eylemlerini açıklayan bir güdüdür.

"Eğitim genellik, farkındalık, esneklik, istikrar, bağımsız düşünme gibi bir dizi entelektüel niteliğe dayanır."

Ortaokul öğrencilerinin öğrenme motivasyonunun genel yapısı aşağıdakilerden oluşur:

İlköğretim sınıflarında herhangi bir akademik konuyu öğrenmeye yönelik derin ilgi nadirdir, ancak yüksek başarılı çocuklar, en zorlu akademik konular da dahil olmak üzere çeşitli alanlara ilgi duyarlar. Öğrenme süreci sırasında çocuk bir şeyi anladığı, anladığı, öğrendiği için mutlu olmaya başlarsa, öğrenme faaliyetlerinin yapısına karşılık gelen motivasyon oluşması konusu da araştırılıp yazılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İlkokul, Motivasyon, Bilişsel aktivite, Bilişsel aktivite, Çocuğun zekasının gelişimi

**КІШІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕГІ ТАНЫМДЫҚ ІС-
ӘРЕКЕТІНЕ МОТИВАЦИЯНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
НЕГІЗДІЛІГІ**

Исследователь Кубеева Марзия Абдухалыққызы

ТҮЙІН

Танымдық күш-жігерді мотивациялау – психологиялық-педагогикалық жұмыстарда бастауыш сынып оқушыларының интеллектуалдық қабілеттерін дамыту жолдары жан-жақты қарастырылған.

Педагогикалық процестің субъектілерінің әрқайсысының мотивациялық сферасы айтарлықтай ерекше: мұғалім ең алдымен оқушылар үшін жұмыс жасайды, содан кейін тек өзі үшін, оқушылар өздері үшін әрекет етеді. Өзгеріссіз қалғаны – оқу процесінің екі субъектісі де ортақ мақсатқа жету үшін жұмыс істейді. Мұғалім мен оқушының іс-әрекетін сипаттайтын мотив болып табылады.

«Оқыту жалпылық, саналылық, икемділік, тұрақтылық, дербес ойлау сияқты интеллект қасиеттерінің тұтас жиынтығына негізделген».

Кіші мектеп оқушыларының оқу мотивациясының жалпы құрылымы мыналардан тұрады:

Бастауыш сыныптарда кез келген оқу пәнін оқуға деген терең қызығушылық сирек кездеседі, бірақ үлгерімі жоғары балалар әртүрлі, соның ішінде ең күрделі, академиялық пәндерге тартылады. Егер оқу процесі кезінде бала бір нәрсені ұқтым, түсіндім, үйрендім деп қуана бастаса, онда оқу іс-әрекетінің құрылымына сәйкес келетін мотивация қалыптасады деген сөз.

Кілт сөздер: бастауыш сынып, мотивация, танымдық әрекет, танымдық белсенділік, бала интеллектісінің дамуы

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ОБОСНОВАННОСТЬ МОТИВАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Основными проблемными вопросами в области психологии всегда были и остаются вопросы мотивации учащихся. Важность мотивации заключается в анализе источников человеческой активности, деятельности, его поведения.

И.А. Зимняя пишет: «Когда люди общаются друг с другом, то, прежде всего, возникает вопрос о мотивах, побуждениях, которые толкнули их на такой контакт с другими людьми, а также о тех целях, которые с большей или меньшей осознанностью они ставили перед собой».

Мотивация - это сложный многоуровневый регулятор жизнедеятельности человека, наивысший уровень которого - сознательно-волевой. В.Г. Асеев, считает, что у мотивационной системы человека очень сложная структура. И.А.Зимняя согласна с его мнением, что мотивационная система человека - это широкая сфера, включающая в себя «и автоматически осуществляемые установки, и текущие актуальные стремления, и область идеального, которая в данный момент не является актуально действующей, но выполняет важную для человека функцию, давая ему ту смысловую перспективу дальнейшего развития его побуждения, без которой текущие заботы повседневности теряют свое значение» .

Мотивация, как источник активности и многоуровневая система побудителей деятельности, включает в себя потребности, интересы, мотивы, установки, эмоции, стремления, нормы, ценности в едином взаимодействии и сложной взаимосвязи .

«Мотив» гораздо уже «мотивации», которая «выступает тем сложным механизмом соотношения личностью внешних и внутренних факторов поведения, который определяет возникновение, направление, а также способы осуществления конкретных форм деятельности» .

По мнению Л.С. Выготского «мотивационная сфера» состоит из аффективной и волевой сфер личности, переживания удовлетворения потребностей .

В психологии существует множество разнообразных подходов к толкованию мотивации, однако, несмотря на это, в основном она понимается как совокупность и «система психологически разнородных факторов, детерминирующих поведение и деятельность человека» .

Ученые в области психологии - В.Г. Асеев, Дж. Аткинсон, Л.И. Божович, Б.И.Додонов, А. Маслоу, Е.К. Савонько считают мотивацию сложной системой иерархизированной структуры. «Структура - относительно устойчивое единство элементов, их отношений и целостности объекта; инвариантный аспект системы». Анализируя структуру мотивации В.Г. Асеев выделяет «единство процессуальных и дискретных характеристик и двухмодальное, т.е. положительное и отрицательное основания ее составляющих».

Учёными определено, что мотивационная сфера состоит из таких структурных компонентов, как наслаждение деятельностью, который является «гедоническим» составляющим мотивации, значимость результата, «мотивирующая» сила вознаграждения за труд и принудительное давление на личность, которые являются целевыми составляющими мотивации.

Первые два компонента (внутренние) выражают ориентацию на процесс и результат деятельности, а следующие два компонента (внешние) сосредоточены на отрицательных и положительных по отношению к деятельности факторах воздействия и являются по Дж. Аткинсону, «составляющими мотивации достижения».

М.Аргайл рассматривал потребности, в широком значении:

«1) несоциальные потребности, которые могут вызвать социальное взаимодействие (биологические потребности в воде, еде, деньгах);

2) потребность в зависимости как принятие помощи, защиты, принятие руководства, особенно от тех, кто авторитетен и имеет власть;

3) потребность в аффилиации, т.е. стремление быть в обществе других людей, в дружеском отклике, принятии группой, сверстниками;

4) потребность в доминировании, т.е. принятии себя другими или группой других как лидера, которому дозволено говорить большее время, принимать решения;

5) сексуальная потребность - физическая близость, дружеское и интимное социальное взаимодействие представителя одного пола с привлекательным представителем другого;

6) потребность в агрессии, т.е. в нанесении вреда, физически или вербально;

7) потребность в чувстве собственного достоинства (self-esteem), самоидентификации, т.е. в принятии самого себя как значимого. Очевидно, что потребность в зависимости, в самоутверждении и одновременно в агрессии может в значительной мере представлять интерес для анализа деятельности и поведения обучаемых».

Исследователи в области психологии разграничивают виды мотивов поведения по разным основаниям: по характеру участия в деятельности (А.Н. Леонтьев); по протяженности обусловливания деятельности (Б.Ф. Ломов); по социальной значимости (П.М. Якобсон); по факту их включенности в саму деятельность или нахождения вне ее (Л.И. Божович); по определенному виду деятельности и т.д..

А.А. Леонтьев делил их на три главные потребности, которые ориентированы на объект или цель взаимодействия, на интересы коммуникатора; на интересы другого человека или общества в целом. Под мотивами, которые ориентированы на коммуникатора А.А. Леонтьев подразумевает мотивы, «направленные либо непосредственно на удовлетворение желания узнать что-то интересное или важное, либо на дальнейший выбор способа поведения, способа действия». Данная группа мотивов больше представляет интерес для анализа доминирующей учебной мотивации в учебной деятельности, при определении которой разумнее подходить «с позиции особенностей интеллектуально-эмоционально-волевой сферы самой личности как субъекта». А значит, «высшие духовные

потребности человека могут быть представлены как потребности (мотивы) морального, интеллектуально-познавательного и эстетического планов. Эти мотивы соотносятся с удовлетворением духовных запросов, потребностей человека, с которыми неразрывно связаны такие побуждения, как чувства, интересы, привычка и т.д.». Высшие социальные, духовные мотивы, в свою очередь, делятся на интеллектуально-познавательные, морально-этические и эмоционально-эстетические мотивы.

Известно, что образовательный процесс состоит из воспитывающего, развивающего и обучающего компонентов. Обучение - целенаправленный, специально организованный, последовательный процесс. В процессе обучения от одного человека другому передается общественно-исторический, социокультурный опыт.

Л.С. Выготский считает, что «психологическая проблема состоит в установлении внутренней структуры учебных предметов с точки зрения развития ребенка и изменения этой структуры вместе с методами школьного обучения» .

Многие ученые (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.В. Эльконин) развивали идеи движущих сил психического развития и считали, что движущая сила психического развития человека не что иное, как «противоречия между достигнутым уровнем развития знаний, навыков, способностей, системой мотивов и типами его связи с окружающей средой» .

Психическое развитие человека они рассматривали в качестве прогрессивной качественной и количественной трансформации личности, в ходе которой формируются возрастные новообразования. По мнению Л.С. Выготского развитие человека - целостное развитие всей личности и может оно происходить по-разному, у некоторых оно протекает плавно и медленно, у других бурно и резко. Поэтому он выделяет несколько периодов развития человека (кризисы): кризис новорожденности, кризис одного года, кризис трех лет, кризис семи лет и кризис 13-ти лет.

Введя в педагогическую психологию понятие «социальная ситуация развития», Л.С. Выготский определил его как систему отношений ребёнка и социальной среды, которая «определяет содержание, направление процесса развития и формирование его центральной линии, связанной с основными новообразованиями». Данное понятие включает в себя «средство реализации этого отношения - деятельность вообще, и конкретные виды ведущей деятельности, в частности».

Психическое и личностное развитие ребенка происходит одновременно. При этом развиваются интеллект, механизмы познания, осуществляется целеполагание, мотивация, определяется их соотношение, осваивается деятельность, её средства и способы, формируется направленность личности, её ценностные ориентации, самосознание и многое другое.

Развитие интеллекта ребенка Л.С. Выготский истолковывает в контексте теории развития высших психических функций, в которой особо отмечена социальная сущность личности и опосредствованный характер ее деятельности (её «орудийность», знаковость).

Интеллектуальное развитие человека происходит «от непосредственного к опосредствованному, «орудийному»; от общего нерасчлененного к дифференцированному, и в то же время к обобщенному (абстрактному) отражению действительности; от произвольного, нерегулируемого к произвольному» .

Б.Г. Ананьев считает, что «изменение познавательной сферы ребенка, развивающейся под влиянием (и при участии взрослых), предметно-коммуникативной деятельности самого ребенка и обучения, с возрастом выявляется в виде постепенного усложнения его умственной деятельности и формирования целостной структуры интеллекта в таких его компонентах, как сенсорно-перцептивный (ощущение, восприятие), мнемический (память, мышление), атенционный (внимание)».

Высокий уровень мыслительной активности и интеллектуальной работоспособности ребёнка поддерживается учением, образованием и самообразованием. «В процессе развития познавательной сферы ребенка совершенствуется и качественно изменяется содержание его сознания».

Общая структура мотивации к учению младших школьников состоит из:

1. «Познавательной мотивации. Глубокий интерес к изучению какого-либо учебного предмета в начальных классах встречается редко, но хорошо успевающих детей привлекают разные, в том числе самые сложные учебные предметы. Если ребенок в процессе обучения начинает радоваться тому, что он что-то узнал, понял, чему-то научился, - значит, у него развивается мотивация, соответствующая структуре учебной деятельности. К сожалению, даже среди хорошо успевающих учеников крайне мало детей, имеющих учебно-познавательные мотивы».

2. «Мотивации достижения успеха. У детей с высокой успеваемостью ярко выражена мотивация достижения успеха - желание хорошо, правильно выполнить задание, получить нужный результат. В начальных классах эта мотивация нередко становится доминирующей. Мотивация достижения успеха, наряду с познавательными интересами, - наиболее ценный мотив, ее следует отличать от престижной мотивации» .

3. Престижной мотивации. Те дети, у которых завышена самооценка и которые имеют склонность к лидерству, им присуща «престижная мотивация», побуждающая их быть везде и всегда первым и учиться лучше других. При этом, если данному виду мотивации соответствуют развитые способности ученика, она способствует активному развитию и формированию отличника, который из всех сил будет работать над собой, чтобы добиться высоких результатов в учёбе.

4. «Мотивации избегания неудачи. У неуспевающих учеников престижная мотивация не развивается. Мотивация достижения успеха, а также мотив получения высокой оценки характерны для начала обучения в школе. Но и в это время отчетливо проявляется вторая тенденция - мотивация избегания неудачи». Дети пытаются избегать плохих оценок и неодобрения со стороны родителей и учителей.

У слабых и неуверенных учеников нет мотивации к учебной деятельности, т.е. нет мотивов достижения высоких результатов и хороших отметок, однако они нуждаются в

похвале. По окончании начальной школы, у таких учащихся явнее формируется мотив избегания неуспеха.

5. «Компенсаторной мотивации. К этому времени у неуспевающих детей возникает и особая компенсаторная мотивация. Это побочные по отношению к учебной деятельности мотивы, позволяющие утвердиться в другой области - в занятиях спортом, музыкой, рисованием, в заботах о младших членах семьи и т.п. Когда потребность в самоутверждении удовлетворяется в какой-то сфере деятельности, низкая успеваемость не становится источником тяжелых переживаний ребенка» .

Учебная мотивация определяется как частный вид мотивации и «определяется целым рядом специфических факторов:

–образовательной системой и образовательным учреждением, где осуществляется учебная деятельность;

–организацией образовательного процесса;

–субъектными особенностями обучающегося (возраст, пол, интеллектуальное развитие, способности, уровень притязаний, самооценка, его взаимодействие с другими учениками и т.д.);

–субъектными особенностями педагога, системой его отношений к ученику, к делу;

–спецификой учебного предмета».

Учебная мотивация характеризуется направленностью, устойчивостью и динамичностью. Это отражено в работах многих ученых.

Учебный материал и приемы учебной работы должны быть разнообразны. Для возбуждения у учеников познавательного интереса необходимо в обыденном и привычном показать им что-то новое, неизведанное, необычное, значимое. К освоению нового материала, который всегда должен иметь связь с ранее изученным материалом и опираться на ранее усвоенные знания учеников, дети всегда проявляют особый интерес. При изложении учебного материала большое значение играет эмоциональная окраска, живое слово учителя.

«Учебная деятельность побуждается внутренним мотивом, когда познавательная потребность «встречается» с предметом деятельности... Для учебной деятельности особенно важны мотивы интеллектуально-познавательного плана. Мотивы интеллектуального плана осознаваемы, понимаемы, реально действующие. Они осознаются человеком как жажда знаний, необходимость (нужда) в их присвоении, стремление к расширению кругозора, углублению, систематизации знаний.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. - Москва: Просвещение, 1979.- 160 с.
2. Карпов А.П. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. М., Педагогика 1980.-24 с.

3. П.А.Юцявичене. Теория и практика модульного обучения.
4. Таубаева Ш.Т., Кудайбергенова К. Формирование педагогической инноватики как науки // Высшая школа Казахстана. — 1996. - №5. - С.95-101.
5. Масырова Р.Р., Линчевская Т.А., Назарбаева С.М. Психолого-педагогические аспекты анализа урока в школе инновационного типа. — Алматы, 1998. - 158 с.

ON THE DIFFICULTIES OF TEACHING SPEECH CULTURE TO LAW STUDENTS

R. B. MATENOV

Tashkent State University of Law
Tashkent, Uzbekistan

ABSTRACT

It is necessary to talk specifically about the culture of speech of a lawyer-speaker, because legal language is lexically specific, and this is the first difficulty for non-Russian students to study it. Speech that is characterized by verbal skill is considered cultural. Modern methodology contains a description of the main ways to overcome these difficulties. Legal terminology reflects a set of concepts used in legislation, legal science and practice.

Keywords: Speech culture, Law students, Teaching methods, Legal language, Legal terminology, Oratory

О ТРУДНОСТЯХ ОБУЧЕНИЯ КУЛЬТУРЕ РЕЧИ СТУДЕНТОВ-ЮРИСТОВ

Р. Б. МАТЕНОВ

АННОТАЦИЯ

О культуре речи оратора-юриста необходимо говорить особо, потому что, юридический язык лексически специфичен, и в этом первая трудность для изучения его нерусскими студентами. Культурной считается речь, которой присуще речевое мастерство. Современная методика, содержит описание основных путей преодоления этих трудностей. Юридическая терминология отражает совокупность понятий, употребляемых в законодательстве, юридической науке и практике.

Ключевые слова: Культура речи, студенты-юристы, методика обучения, юридический язык, юридическая терминология, ораторское искусство

Основным критерием культуры речи у лингвистов принято считать нормативность, которая включает в себя грамматическую и орфоэпическую правильность, точность и ясность, чистоту речи, то есть отсутствие в ней диалектных, просторечных слов, узкопрофессиональных выражений, неуместно употребляемых иноязычных слов. Кроме того, культурной считается речь, которой присуще речевое мастерство: логическая стройность, богатство словаря, разнообразие грамматических конструкций, художественная выразительность.

С точки зрения лингводидактики основным требованием культуры русской речи для будущих студентов-юристов, изучающих русский язык как неродной, является в первую очередь грамматическая, орфоэпическая и стилистическая правильность речи, то есть такая речь, в которой нет неправильно согласованных словосочетаний, ошибок в управлении, неуместного употребления стилистически несоответствующих средств выражения. Обучение студентов юридического профиля в вузе языку специальности строится на основе научного и делового стилей, наиболее актуальных для данной специальности. Жанры устной и письменной речи этих стилей обладают набором чисто языковых, а также

композиционных и структурных признаков, составляющих основные трудности при усвоении. Методика, выработанная в процессе многолетней педагогической практики, содержит описание основных путей преодоления этих трудностей. Здесь упор делается на умения, которые необходимы для обучения ораторскому искусству и культуре речи, потому что эти умения должны носить продуктивный характер, чтобы стать орудием эффективной профессиональной деятельности, избранной студентами.

Ораторское искусство или риторику исследователи определяют как комплекс знаний и умений оратора по подготовке и произнесению публичной речи. Это умение подбирать материал при построении речи, искусство публичного говорения с целью оказать определенное воздействие на слушателей; это умение доказать и опровергать, умение убеждать; это речевое мастерство.

О культуре речи оратора-юриста необходимо говорить особо, потому что, во-первых, юридический язык лексически специфичен, и в этом первая трудность для изучения его нерусскими студентами. В подязыке права много терминов, имеющих особое юридическое значение, например, *кодекс, контрабанда, алиби, мотивы преступления, мера пресечения, конфискация и др.* В терминологическом значении используются некоторые разговорные слова, такие, как *промотание, попрошайничество, оговор*; устаревшие: *деяние, сокрытие*; отглагольные существительные, не характерные для общего употребления: *доставление, отобрание, недонесение, приискание*. Большинство многозначных слов обозначает особые юридические понятия. Так, *привод* - принудительное доставление кого-либо в органы расследования или суда; *возбудить* - начать производство уголовного дела; *склонить* - заставить совершить преступление; *смягчить* - сделать наказание менее суровым и строгим; *статья* - определенный раздел, параграф в юридическом документе; *организатор* - инициатор преступления; *погашение* — прекращение срока судимости; *эпизод* - часть преступных действий и др. Поэтому в языке права наблюдаются словосочетания, не употребляющиеся за пределами правовой сферы общения, например: *организатор преступления, применить меры, совершение преступления, аморальный проступок и др.*

Трудность может составлять соотнесение с уже знакомой по общезыковому употреблению формой новых специфических значений, терминологического содержания, образуемого в словосочетании или в юридическом контексте.

Юридическая терминология отражает совокупность понятий, употребляемых в законодательстве, юридической науке и практике. Одним из способов преодоления возникающих трудностей является учет этимологического фактора как элемента занимательности в познании данного материала. Очень интересно проследить возникновение термина из древнего лексического фонда. Например, одним из значений слова «голова» в древнерусском языке было «убитый человек». Убийцу называли «головник», а ставшее юридическим термином прилагательное «уголовный» образовалось от производного «головный» (убивающий) с помощью приставки у- с усилительным оттенком. Термин «мошенничество» восходит к древнерусскому «мошна» (карман),

«увечье» - к «век» в значении «сила» (первоначальный смысл слова – «лишение силы»). Термин «очная ставка» возник на базе словосочетания «*ставить с очей на очи*», т.е. сводить лицом к лицу для выяснения правды.

Основная трудность при обучении данному аспекту нерусских студентов, как уже было сказано, заключается в выработке навыка соотнесения нового, юридического значения с уже знакомой формой слова. Необходимо выработать понимание того, что юридические термины отличаются от общеупотребительных слов тем, что имеют профессиональное значение, формируют профессиональное понятие и применяются в процессе специального познания и освоения действительности. Например, в результате семантической специализации общеупотребительных слов образуется такой термин, как *вина*, терминологические сочетания, такие как *юридическое лицо*, *иммунитет депутата*, *особо опасный рецидивист*, *смертная казнь*. Термины-слова образуются по общеязыковым моделям русского словопроизводства: путем префиксации или суффиксации (*невменяемость*, *повторность*); с помощью сложения основ (*правоотношение*); путем заимствования слов или словообразовательных элементов (*ре-* от лат. обратно – *рецидивист*; *экс-* лат. из- - *экзегумация*; *юс* – лат. справедливость - *юстиция*). При формулировке ряда специальных понятий в юридической терминологии используются нетерминологические слова, например *кража с проникновением в помещение*. Здесь необходимо разъяснение, что толковать такие выражения надо в обычном смысле, если законодательно не сделано каких-либо ограничений. А также следует отметить связь терминологии с общелитературным словарем, объясняя её тем, что в праве регулируются обычные, бытовые, повседневные отношения, а правосознание формируется на базе общежитейских представлений. В процессе изучения данной лексики нельзя допустить, чтобы близость к обыденному сознанию привела к искажениям смысла, т.к. терминологическое значение всегда отличается от общелитературного (ср. *шпионаж*, *грабеж*, *спекуляция* в бытовом и терминологическом смысле).

Как отмечают исследователи, юридический язык - это самый трудный и самый интересный из всех профессиональных языков. И это необходимо учитывать в первую очередь при обучении будущих юристов культуре речи и ораторскому искусству.

Определенные трудности обучения обусловлены также формальными различительными признаками письменных и устных правовых текстов. Исследователи отмечают уникальные признаки правового текста, которые определяются спецификой соответствующей концептуальной системы, и универсальные – детерминированные закономерностями речевой деятельности, т.е. порождением и восприятием речи в процессе коммуникации. Определяющую роль в формировании текста или речевого отрывка играет его назначение, обуславливающее соответствующий отбор речевых средств, стиль высказывания, основные особенности его структуры. Необходимо учитывать, что в законодательных текстах или нормативных документах обычно представлен наиболее ярко побудительный аспект профессионального языка, в судебных речах, в юридической публицистике или научно-популярной литературе – эмоционально-оценочный и

эмоционально-экспрессивный, а также эмоционально-регулятивный. Все указанные разновидности квалифицируются и должны иллюстрироваться специально подобранными фрагментами и представляются в методической системе.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Воинова М.Г. Культура речи юриста. – Ташкент, ТГЮИ, 2003, с.130.
2. Губаева Т.В. Практический курс русского языка для юристов. – Казань, Изд-во Казанского ун-та, с. 108.
3. Khashimova D. et al. The role of electronic literature in the formation of speech skills and abilities of learners and students in teaching Russian language with the Uzbek language of learning (on the example of electronic multimedia textbook in Russian language) //Journal of Language and Linguistic Studies. – 2021. – Т. 17. – №. 1.
4. Матенов Р. Б. О проблемах современного преподавания русского языка в неязыковых вузах //Довузовский этап обучения в России и мире: язык, адаптация, социум, специальность. Актуальные вопросы реализации образовательных программ на подготовительных факультетах для иностранных граждан. – 2021. – С. 550-552.
5. Матенов Р. Б. Речевые условия употребления синтаксических единиц сложного предложения и их вариантность //Молодой ученый. – 2014. – №. 3. – С. 837-840.
6. Pulatova U. PROCEDURAL DOCUMENT: STRUCTURING FEATURES //American Journal of Research in Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 14. – С. 1-5.
7. Toshmatov O. S., Akrorovna S. N., Bekinbetovich M. R. The Implementation of Call-based Instruction and its Influence on the Learners in an Example of TSUL (Tashkent State University OfLaw) //湖南大学学报 (自然科学版). – 2021. – Т. 48. – №. 8.
8. Янченко В. Д., Ниязова Н. Ж. Классификация речевых форм монологической и диалогической речи в обучении русскому языку в неязыковой аудитории //образование наука и инновационные идеи в мире. – 2023. – Т. 21. – №. 2. – С. 9-13.

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF SOCIALIZATION OF
CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AND HELP FOR THEIR FAMILIES**

D. A. Majidova

Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)

Uzbek Research Institute of Pedagogical Sciences

Uzbekistan

dildora26@mail.ru

Sh. Takhirova

Junior researcher of the project of the Institute “Families and Mahallas”

Uzbekistan

ВВЕДЕНИЕ

Процесс социально-экономических преобразований, осуществляемый в Республике Узбекистан, создал благоприятные условия и для коренного обновления содержания и организации социальной защиты детей с особыми потребностями. Как и другие социальные институты, система социальной защиты детей с особыми потребностями в настоящее время выбирает новые направления развития, адекватные тенденции современной цивилизации.

В рамках краткосрочного научно-исследовательского проекта на тему «Повышение педагогической грамотности родителей в вопросах воспитания и развития детей с ограниченными возможностями здоровья в семье», выполняемого НИИ «Семья и женщины», сегодня стала очевидна необходимость популяризации информации по данному вопросу.

В рамках соответствующих глав в Конституции РУз, Законов РУз «О гарантиях прав ребенка», «Об образовании», «О правах лиц с инвалидностью» правительством и министерствами, вовлеченными в сферу социальной защиты детей с особыми потребностями, уделяется серьезное внимание обучению, воспитанию и защите прав, данной категории детей.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Проблема совершенствования условий и выработки действенных технологий социально-культурной интеграции и социализации детей с ограниченными возможностями здоровья в настоящее время занимает важное место. Это обусловлено тем, что происходит ухудшение важных параметров среды жизни детей с особыми потребностями, в которой происходит развитие и формирование личности данного индивида, обусловлено ограниченными возможностями социальных институтов, которые призваны обеспечивать развитие и коррекцию личности. Также возникает сложность, обусловленная социально-педагогическими и психологическими проблемами, которые возникают в процессе коррекционной деятельности.

Значительные социализирующие возможности заложены в социально-культурной деятельности, которая способна компенсировать дефициты социализации других социально-психологических сред и институтов, и прежде всего школы, семьи, коррекционных учреждений. Возможности социально-культурной деятельности

обусловлены ее самодеятельной природой и творческим характером, которые позволяют дополнить процесс социализации условиями самореализации личности.

Социализация детей с инвалидностью – процесс накопления социально-культурного опыта, подготовки их к самостоятельной жизни в обществе, активное участие в различных видах общественно-полезной деятельности, включающий в себя также определенную систему знаний, ценностей, установок, правил поведения и норм межличностного взаимодействия.

Социализация является одним из важнейших факторов вхождения молодого человека во взрослую жизнь, а особенно, молодого человека с ограниченными возможностями здоровья.

В процессе социализации детей с ограниченными возможностями здоровья сталкиваются со множеством проблем: неполной охваченностью аспектов инвалидности со стороны государства, непонимание общества, с отсутствием специальных школ-интернатов, с изолированностью от общества семьи, в которой воспитывается дети с нарушениями в развитии, а также некачественной помощью, оказываемой им.

Рассмотрим основные формы и методы социально-культурной деятельности, которые способствуют социализации детей с ограниченными возможностями здоровья. Методами психолого-педагогической работы с детьми с особыми потребностями могут служить: игротерапия, арт-терапия, музыкотерапия, терапия природными материалами.

Первое, что мы рассмотрим – это игротерапия. Данная деятельность предполагает использование образов в игре имеет ряд психологических преимуществ. Создаются наиболее благополучные условия для личностного роста ребенка, повышается уровень самопринятия, изменяется отношение к своему "Я". Этому способствуют ограничения переноса эмоциональных переживаний ребенка, которые связаны с низкой самооценкой, беспокойством о себе, неуверенностью в себе, уменьшается напряженность. Игра служит для раскрытия и лечения искажений в развитии ребенка. Игротерапия важна тем, что отбрасывает тень на подсознание и позволяет увидеть, с чем в игре ассоциируется детей с ограниченными возможностями травма, проблема, опыт прошлого, что мешает ему нормально жить.

Следующий метод, который мы рассмотрим построен на использовании искусства как символической деятельности – арт-терапия. Применение этого метода имеет два механизма психологического коррекционного воздействия:

1) направлен на влияние искусства через символическую функцию реконструирования конфликтной травмирующей ситуации и нахождение выхода через переконструирование этой ситуации.

2) связан с природой эстетической реакции, позволяющей изменить реакцию переживания негативного аффекта по отношению к формированию позитивного аффекта, который приносит наслаждение.

Так же арт-терапия является эффективной методикой для развития мелкой моторики. Например, существует большое количество различных форм изотерапии,

которые используют в работе с детьми с тяжелыми нарушениями в развитии. Любые традиционные формы работы подходят для развития мелкой моторики: гимнастика и специальные игры для пальчиков; лепка, рисование, вырезание из бумаги и аппликация; нанизывание бус и вышивание по проколам, предварительно сделанным по контуру рисунка, нанесенного на картон; конструирование и др.

Отдельным видом психологической помощи может быть специально организованная работа с использованием музыкальных инструментов и произведений. Слушание классической и духовной музыки поможет ребенку поупражняться в навыках социальной компетенции: умении считаться с чувствами других, не мешать другим, уважать чувства других детей, сопереживать вместе с другими под музыку и т. д. Использование музыкотерапии в работе способствует созданию условий для самовыражения детей, умению реагировать на собственные эмоциональные состояния.

Важную значимость имеет работа с природными материалами, данная деятельность способствует установлению эмоционального контакта, развитию экспрессивной стороны речи, способности к самопознанию, развитию мелкой моторики. Например, работа с использованием коры деревьев, так как кора по характеру поверхности бывает самая разнообразная. В этом состоит ее ценность. Кора очень хорошо подходит для изучения фактуры, словесного определения тактильных ощущений. Клиенту можно предложить потрогать кору разных деревьев: березы, дуба, ели и описать свои ощущения.

Туротерапия – одна из важнейших социализирующих технологий социально – культурной деятельности детей с особыми потребностями, основой которой являются различные виды туризма: путешествия, походы, экскурсии, выезды. Туризм создаёт сферу полноценного общения, развития физических возможностей, расширения кругозора, выработки позитивной установки, и возможности установления новых социальных контактов. Участвуя в туристических поездках, экскурсиях дети с особыми потребностями узнают историю края, обычаи и традиции, создают фото и видеоматериалы о прошедших событиях. Целью организации такого отдыха для детей с особыми потребностями является восстановление индивидуальной и социальной ценности человека, имеющего нарушения здоровья, использование условий загородного отдыха для его оздоровления и закаливания.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, психолого-педагогическая деятельность является эффективным средством социализации, которая рекомендуется детям с особыми потребностями в индивидуальной программе реабилитации для восстановления или компенсации нарушенных или утраченных функций, а также в коллективной форме – участие в культурных мероприятиях наряду со всеми членами общества, которая способствует повышению эмоционального тонуса, социальных коммуникаций, социальному включению детей с особыми потребностями, что носит для детей с особыми потребностями общий социализирующий характер.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аргунова, Т.П. Интеграция детей-инвалидов в социум посредством социально-педагогической реабилитации / Т.П. Аргунова. - Наука и образование, 2009. - № 1. - 111с.
2. Бибилова Н.В. Инклюзивная практика социальной реабилитации детей-инвалидов в среде сверстников / Н.В. Бибилова. - Электронное обучение в непрерывном образовании. Ульяновск: 2016. № 1 (3). С. 482-490.
3. Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д. Социально-культурная деятельность: учеб. пособие. – М.: МГУКИ, 2010. – 136 с.
4. Д.А. Маджидова. Актуальные вопросы защиты многодетных и малообеспеченных семей и детей, нуждающихся в социальной защите. - Актуальные вопросы современной педагогики, 2013. – С. 8-10.
5. Д. Маджидова. Pedagogical and psychological features of parent-child relations in the families of migrant workers. - Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka, 2021. Vol.1
6. X. Ibraimov, D. Madjidova. Психолого-педагогические факторы детско-родительских отношений в семье. – Science and innovation, 2022. Т.1, - С. 382-385.
7. Madjidova D.A. Inklyuziv ta’lim muhitida alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning ta’lim-tarbiyasi. [Matn] ilmiy-metodik qo’llanma. – Toshkent. “Bookmany print” nashriyoti. – 56 bet. ISBN 978-9943-9727-3-5. УЎК 37.015.31 ББК 74. М 14
8. Madjidova D.A., Islamova N.S. Inklyuziv ta’limda o’quvchilar nutqini korreksiyalash xususiyatlari / “Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o’qitishning psixologik-pedagogik jihatlari” respublika ilmiy-amaliy anjumani, O’zPFITI, 2023-yil 2-iyun. – В. 38-41. <https://zenodo.org/record/7991668>
9. Плохова И.А., Бибилова Н.В. Социальная реадaptация людей- инвалидов с умственной отсталостью посредством арт-терапии: учебно- методическое пособие / Ульяновский государственный педагогический университет имени И.Н. Ульянова . Ульяновск, 2014.- 69 с.
10. Шамсутдинова Д.В. Социально-культурная интеграция личности в сфере досуга. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2009. – 216 с.

ECONOMIC POLICIES AND PRACTICES OF THE USSR IN KAZAKHSTAN

Dr. Ainur ARKHYMATAYEVA

PhD of Historical Sciences

Y. Altynsarin National Academy of Education

Astana, Kazakhstan

ORCID ID: 0000-0001-6030-7299

arkhymatayeva.aynur@gmail.com

ABSTRACT

The Soviet Union was a very large country with a territory of 22.4 million square kilometers. Like the Tsarist Russian Empire, of which the USSR was the balance, it considered the Central Asian region as an extension of its territory. The territory of this great country, which had a distance of 10,500 km from one end to the other, had the largest raw material resources in the world. For this reason, the old Soviet system was a closed system with its own large internal market, which was partially dependent on foreign trade. Central Asia, on the other hand, has been a geography of high importance for the Turks since the beginning of history.

The formation and establishment of the Soviet authoritarian-administrative system in Kazakhstan explains the survival of Soviet policy. What was written during what we think of as the Soviet period shows that only the achievements achieved were mentioned and the troubles were covered up. In short, as the combative spirit of the Communist Party was tried to be illuminated, the troubles and shortcomings that appeared in society were printed only in the way that suited their purpose. However, after the Republic of Kazakhstan gained independence, it became possible to openly investigate this period in which history was written in secret and falsified. Nevertheless, in researching and concluding this period, we were faced with the fact that this is a rather difficult task.

During the construction of the socialist state in the USSR in the 1920s, a deep ideological and political struggle took place. The main issue of this struggle has been the socialist state building model in the USSR. Until then, there were two socialist state models in the USSR: one was the opportunity to “jump” to communism, the further development of military-communist democracy based on more pressure on peasants, force and terror, while the second was the new economic policy model based on the idea of increasing financial incentives for producers, the multifaceted development of commodity-money relations. In this case, the trend towards authoritarian rule has increased under the rule of the Communist Party, and a fully autonomous government has not been achieved in Kazakhstan. The republic has been under the direct control of Moscow in all aspects, including politics, economy, culture and health. Stalin, who came to power in the USSR in 1928, called 1929 a "great turning point" and from this period on, Stalin's propaganda dominated.

Keywords: Kazakhstan, Soviet Union, Stalinist Period, Collectivization, Colonialism, Bolshevik, Policy Of Confiscation And Expropriation, Sector Development

SSCB’NİN KAZAKİSTAN’DAKİ EKONOMİK POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI

Dr. Ainur ARKHYMATAYEVA

ÖZET

Sovyetler Birliği 22,4 milyon kilometre karelik topraklarıyla çok büyük bir ülkeydi. SSCB bakiyesi olduğu Çarlık Rus İmparatorluğu gibi Orta Asya bölgesini kendi topraklarının bir uzantısı olarak görüyordu. Bir ucundan öbür ucuna 10.500 km mesafe bulunan bu büyük ülkenin toprakları dünyanın en büyük hammadde kaynaklarına sahipti. Bu nedenle eski Sovyet sistemi dış ticarete kısmen bağımlılık gösteren kendi geniş iç pazarıyla kapalı bir sistemdi. Orta Asya ise, Türkler için tarihin başlangıcından beri yüksek önemi haiz bir coğrafya idi.

Kazakistan'da Sovyet otoriter-idari sisteminin oluşumu ve kurulması Sovyet politikasının yaşattıklarını açıklamaktadır. Sovyet dönemi olarak telakki ettiğimiz dönemde yazılanlar; sadece elde edilen başarılarından bahsedildiğini ve sıkıntıların örtbas edildiğini göstermektedir. Kısaca Komünist Partisi'nin mücadelecisi ruhu ışıklandırılmaya çalışıldığı gibi toplumda zuhur eden sıkıntı ve eksiklikler sadece işlerine gelen şekilde yazdırılmıştır. Ancak, Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanmasından sonra tarihin gizli ve tahrif edilerek kaleme alındığı bu dönemi açık bir şekilde araştırmak imkânı doğmuştur. Yine de bu dönemi araştırmak ve sonuçlandırmakta, bunun oldukça sıkıntılı bir iş olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır.

1920'lerde SSCB'nde sosyalist devletin inşası esnasında derin bir ideolojik ve politik mücadele yaşanmıştır. Bu mücadelenin ana konusu SSCB'ndeki sosyalist devlet inşa modeli olmuştur. SSCB'nde o zamana kadar, iki sosyalist devlet modeli vardı: Bunlarda biri komünizme “atlama” fırsatı, köylüler üzerinde daha fazla baskıya, kuvvet ve teröre dayalı askerî-komünist demokrasinin daha da geliştirilmesi iken ikincisi, üreticiler için maddi teşviklerin artırılması, emtia-para ilişkilerinin çok yönlü gelişimi düşüncesine dayanan yeni ekonomi politika modeliydi. Bu durumda, Komünist Parti'nin egemenliği altında otoriter yönetime yönelik eğilim artmış ve Kazakistan'da tam özerk bir yönetime ulaşılammıştır. Cumhuriyet siyaset, ekonomi, kültür ve sağlık dahil her yönüyle Moskova'nın doğrudan kontrolü altında olmuştur. 1928'de SSCB'nde iktidara gelen Stalin, 1929'u "büyük bir dönüm noktası" olarak adlandırmış ve bu dönemden itibaren Stalin'in propagandası egemen olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, SSCB, Stalin Dönemi, Kolektivleştirme, Sömürgecilik, Bolşevik, Müsadere ve Kamulaştırma Politikası, Sektörün Gelişimi

«STALİNİST-SOSYALİST PLANLI» EKONOMİYE GEÇİŞ POLİTİKASI

1921 Yeni ekonomik politika yılların reformları uzun sürmemiştir. Bolşevik hükümeti Yeni ekonomik politika ideolojisini terk etmiş ve Ekim Devrimi'nin önerdiği yolla gelişmeye başlamıştır. Bolşevik hükümetinin sosyalizm inşa etme yolları hakkındaki tek taraflı görüşler toplumun genel gelişim kalıplarına uymuyordu. Evrensel eşitliğe dayanan ideolojik konunun amacı "sınıfsız", "istikrarsız" sabit bir toplum yaratmaktı. Ancak sosyo-ekonomik ilişkilere ve köyde tarım iktisadi teşebbüsüne aykırı hareket ediliyordu.

1920'lerin ikinci yarısında, Kazak halkının esas uğraşı hayvancılıktır. Bu ekonomi, Cumhuriyet nüfusunun %66,6'sını istihdam etmekle, bunların da ürünlerinin %70,5'i

pazarlanabilir ürünlerden oluşmaktadır. Kazakistan'ın hayvancılık ürünleri Moskova, Leningrad, Orta Asya'nın pamuk işleme bölgeleri tarafından tüketilmiş ve ürünlerin bir kısmı da uzak Doğu'ya gönderilmiştir. Kazakistan için hayvancılığın önemini anlayan bilim adamları, bu sorunu araştırmak için çaba sarf etmişlerdir. Partinin desteklediği tarım politikaları ile ülkedeki tarım reformlarının hızlandırılması istenmiş, Sımagul Saduakasov, Sergey Şvetsov, Sultanbekov, Mass Sirius, Evgeniy Timofeev ve diğerleri tarafından kapitalist gelişim aşamasını geçmeyen bölgelerin ve halkların sosyalizmine hızlandırılmış geçiş konusunda alternatif görüşler ortaya koymuşlardır.

1920'lerin ortalarında Bolşevikler ekonomi dışında büyük adımlar atarak geleneksel ekonomik sistemi değiştirerek yoğun tarım politikası izlemeye başlamıştır.

Bu politikanın teorik temeli, Marksist-Leninist öğretiyeye «proleter şiddetten, yenilgiden ıslah görevine kadar komünist bir toplum yaratmanın bir yolu olarak" görülmüştür. Kolektivleştirme politikasının temelleri TBK(b)P kongre kararlarında, bir çok yönerge mektuplarda, Sovyet-parti kararları, BDSİ gizli bildirimleri ve istihbaratlarında yer almıştır.

Mart 1923 yılında Kazakistan'da III. Bölgesel parti konferansında, zenginlerin sığırlarına el koymak konusu gündeme gelmeye başlamıştır. TBK(b)P, Stalin'in "Yeniden Yapılandırılma Reformu" temelinde SSCB'nde Kolektivleştirme politikası uygulamıştır. Tarihsel olarak, Kazak halkının geleneksel tarım çeşidi, göçebe ile yarı göçebe hayvancılık yerleşik tarzıdır. Geniş Doğu, Kuzey ve Batı bölgelerinde, göçebe ve yarı göçebe hayvancılık yapılırken yarı göçebe ve yerleşik tarım Güney bölgelerinde yerleşmiştir. Böylece, Stalin'in yeniden yapılandırma reformu temelinde Kazak halkının geleneksel tarımını ortadan kaldırma politikası gerçekleşmiştir. Kazak halkı, yüzyıllar boyunca tarihsel olarak geliştirilen bu tür çiftliklerin işleyişini derinden bilmektedir.

SSCB'nde "merkezi planlama" önemli bir rol oynamıştır. İktisadi açıdan planlı bir ekonominin zaten uzun vadede bir başarı şansı bulunmuyordu. Buna rağmen halk; insanlığın yaratıcı birikiminin "girişimci" sınıfta toplandığına, bu sınıfın yokluğunda toplumsal kaynakların daralacağına ve "ilerleme" fikrinin ortadan kalkacağına inandırılmaya çalışılmıştır.

Hükümetin gözünde kolhozların en başta gelen görevi, her ne olursa olsun, her hasattan ve hayvan ürünlerinden devletin payını alması olmuştur. Gerek Stalin gerekse Sovyet basınının durmadan tekrarladığı gibi, bu ürünlerin hükümete teslim edilmesi zorunluluğu «sosyalist tarım işçilerinin en başta gelen yükümlülüğü», bütün mahallî parti ve Sovyet örgütlerinin en önemli ekonomik ve politik görevidir.

BİRİNCİ VE İKİNCİ BEŞ YILLIK PLANLARIN KABULÜ

Aralık 1925'te TBK(b)P'si XIV. Kongresinde, devletin endüstrileşmeye yöneldiği ilan edilmiş ve Kazak ÖSSC'nde tüm diğer SSCB Cumhuriyetleri gibi endüstrileşme dönemine girmiştir. Bu Kongrede Merkez Komitesi ilk **Sosyalist endüstrileşmenin** Beş Yıllık Ekonomik Planı için "Ülkenin sanayileşmesi ve üretim araçları üretiminin geliştirilmesi" yönergesini onaylamıştır. Böylece 14. Kongreye "Sanayileşme Kongresi" adı verilmiştir. İki yıl sonra, Aralık 1927'de XV. Kongresi "Beş Yıllık Ulusal Ekonomi Planının Derlenmesi Yönergesi" kararını

kabul etmiştir. Endüstrileştirmenin asıl amacı sosyalizmin maddi teknik temelini oluşturmak ve zirai devleti, zirai endüstrileşmiş devlete çevirmektir.¹

Nisan 1926'da SBKP Merkez Komitesi'nde oturum gerçekleştirilmiş ve bu oturuma 5.Genel Kazak ÖSSC Parti Kongresindeki alınan kararlar kılavuz olmuştur. Oturumda, Kazak ÖSSC'nin doğal zenginliklerinin temelinde, endüstrinin hızlı bir şekilde yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi gerektiği konuşulmuştur. Sonuç olarak, oturumda, yerli ziraat ürünlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi de söz konusu olmuştur. Bolşevik Parti Merkez Komitesi Sekreteri Stalin, SBKP Merkez Komitesinin 4-12 Temmuz 1928 Genel Kurul Toplantısında, sanayileşmenin SSCB için önemi ile Batı'yla rekabet gücünü ilerletmenin tek yolu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca endüstriyi ülkenin iç kaynakları temelinde geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir.²

1928'den beri Sovyet hükümeti **Sosyalist endüstrileşmesinin** sosyo-ekonomik gelişimi için uzun vadeli Beş Yıllık Ekonomik Planları onaylamıştır. İncelenen dönemde, birinci ve ikinci beş yıllık planlar sırasında, Birliğin tüm sektörlerinde, Kazakistan da dâhil olmak üzere, bir dizi hammadde ve sosyalist sanayinin gelişmesi için bir dizi üretim tesisi açılmıştır. Sovyet tarih yazımında, bu tarihsel süreç olumlu olarak yazılmış ve incelenmiştir. Merkezi Hükümetin planlanan beş yıllık plandaki çalışmaları farklı yönleri sahiptir. Bölgede birçok sanayi kuruluşunun açılmasının avantajı olmasına rağmen, tarihsel veriler ülkenin sosyalist temelde sanayileşmesinin SSCB tarafından da bastırıldığını ve yerel nüfusun da yerel kültür ile zihniyetini bastırmak zorunda kaldığını göstermektedir. SSCB'nin dışa bağımlılıktan kurtulması ve daha da güçlenmesi için, doğu bölgelerinde güçlü endüstri temelini kurularak, öncül olan bölgelerden geriye kalan eski kolonyal bölgelerin hızlı geliştirilmesi gerekli idi.

Kazak ÖSSC, Birinci Beş Yıllık Ekonomik Plan Dönemi'ne önemli ölçüde zirai bir ülke olarak girmiştir. TBK(b)P'nin XV. Kongresi ile VI. Kazak ÖSSC Parti Kongresi temelinde, Kazak ÖSSC'nin ulus ekonomisinin Birinci Beş Yıllık Ekonomik Planı hazırlanmaya başlamıştır. İlk Beş Yıllık Ekonomik Planın 1929-1932'lerde uygulanması planlanmıştır. Haziran 1930'da VII. Kazak ÖSSC Parti Kongre kararlarında, Kazak ÖSSC'nin köy ekonomisinin sosyalist anlayışla yeniden yapılmasının sağlanması, aynı anda endüstride hızlı gelişmenin gerçekleştirilmesi ve onun ulus ekonomisindeki payının artırılması kararı alınmıştır. Kazak ÖSSC'nin Beş Yıllık Ekonomik Planı, Kazak ülkesini geri kalmış zirai bölgeden, zirai-endüstriyel bölgeye dönüştürmeyi hedefliyordu.³

İkinci Beş Yıllık Ekonomik Plan 1933-1937 için planlanmış ve 1934'de TK(b) P'nin 17. Kongresinde onaylanmıştır. İkinci Beş Yıllık Ekonomik Plan Dönemi'nde, Kazak ÖSSC'nin endüstrisi, Birinci Beş Yıllık Plan Dönemi'ne göre, büyük gelişmelere imza atmıştır. İkinci Beş Yıllık Plan Dönemi'nin önemli hedeflerinden biri, Birinci Beş Yıllık Ekonomik Plan dönemi'nde

¹ «Stenografiçeskiy Otçyeyt XIV Syezda VPK(b)» (XIV Sanayi Kompleksi Kongresi'nin Verbatim Raporu), Devlet Yayınevi, Moskova – Leningrad 1926, s.717-718.

² Yosif Stalin, "Ob İndustrializatsii i Khlebnoy Probleme: Reç na Plenum TSK VKP(B) 9 İyulya 1928 G.", (Endüstrileşme ve ekmek sorunu hakkında: Bolşevikler Tüm Komünist Partisi Merkez Komitesi genel kurulunda 9 Temmuz 1928 tarihinde yapılan konuşma), Soçineniya, Devlet Siyasal Edebiyat Yayınevi, Moskova 1949, c. XI, s.157.

³ Saktagan Baişev, *Oçerki İstorii Komunističeskoj Partii Kazakhstana*, Alma-Ata 1963, s. 269.

başlatılmış olan endüstri işletmelerinin kuruluşlarının tamamlanması ve kullanıma açılmasıydı. Bunun beraberinde, İkinci Beş Yıllık Ekonomik Plan Dönemi'nde, endüstrinin, yeni merkezleri oluşturulmuş ve eski endüstri merkezlerinde yeni işletmeler inşa edilmiştir.

Kazak ÖSSC'nde endüstrileşmenin ilk dönemlerinde, endüstri işletmelerinin inşası yerine, eski endüstrilerin yeniden inşası yapılmıştır. 1926-1928 yılları arasında, genel olarak, büyük kuruluş programlarına hazırlık faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Yeni endüstri işletmeleri ise, gerçekte Birinci Beş Yıllık Ekonomik Plan döneminde inşa edilmeye başlanmıştır.⁴ Birinci ve İkinci Beş Yıllık Plan döneminde faaliyete geçen Kazakistan'ın en büyük sanayi tesisleri listesinden şeklinde aşağıdadır. (Bkz. Tablo 1.)

Tablo 1. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Plan döneminde Faaliyete Geçen Kazakistan'ın En Büyük Sanayi Tesisleri Listesinden /1935/

Halk fabrikaları ve inşaat projeleri	Hizmete giriş yılları	Sermaye yatırımları miktarı (milyon. Ruble)	Notlar
AĞIR SANAYİ			
“Karaganda ugol” - № 1— 2, 3/26, 4/10, 6—, 8— 9, 7, 12, 18, 17—19 mayınları	1931-1934	112,4	Yeni inşaat
Emba Petrol İnşaatı	1920-1934	86,3	İmar ve genişleme
Semiz-Bugu (korindon gelişimi)	1927	0,5	Yeni inşaat
Briçmulla (arsenik gelişmeleri)	1934	1,4	Yeni inşaat
Jezkazgan / Karsakbay tesisi Jezkazgan / Karsakbay bakır izabe tesisi	1928	30,4	İmar ve genişleme
Ridderi (Polimetalik Kombinesi)	1934	39,3	İmar ve genişleme
Çimkent Kurşun Fabrikası ve Aşşısay Polimetalik Kombine	1934	91,7	Yeni inşaat
Aktöbe Kimya Fabrikası	1934	26,6	Yeni inşaat
Semipalatinsk Madencilik ve Metalurji Kompleksi	1934	9,8	Yeni inşaat
Zıryanovsky Polimetalik Kombine	1931	7,2	İmar ve genişleme
GIDA ENDÜSTRİSİ			
Semipalatinsk Et İşleme Tesisi	1934	38,6	Yeni inşaat
Guryev Balık Konserve Fabrikası	1933	10,9	Yeni inşaat
Taldykurgan Şeker Fabrikası	1934	12,0	Yeni inşaat
Merke Şeker Fabrikası	1934	6,4	Yeni inşaat
Ust-Kamenogorsk Yağ fabrikası	c/h*	1,0	İmar ve genişleme
Alma-Ata Tütün Fabrikası	c/h*	1,5	İmar ve genişleme
FABRİKA YEREL SANAYİ			
Lenger Kömür Madenleri	1931-1934	2,4	Yeni inşaat
Berçogursky Madeni	1933-1934	0,7	Yeni inşaat
Alma-Ata Mekanik Tesisi	1934	1,4	Yeni inşaat
Semipalatinsk Deri Fabrikası	1929	0,8	Yeni inşaat
"Profintern" Kumaş Fabrikası	c/h*	1,4	İmar ve genişleme

⁴ Leonid Abalkin, *Ekonomičeskaya İstoriya SSSR*, INFRA-M Yayınevi, Moskova 2010, s.35.

Hafif Sanayi Halk Komitesi			
Mekanize Fırıncılık			
No.60 (Türkistan'da)	1934	3,7	Yeni inşaat
No.61 (Çimkent'te)	1932		
No.62 (Jarkent'de)	1929		
SSCB Demiryolları Halk Komiseri			
Türkistan-Sibirya Demiryolu	1931	206,2	Yeni inşaat

5

İlk Beş Yıllık Ekonomik Plan sonucunda Kazakistan'da yaklaşık 40 sanayi tesisi ve 1.706 km demiryolu, Türkistan-Sibirya (Türksib) ve Karaganda'yı Sibirya'ya bağlayan Akmolâ demiryolları inşa edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Ekonomik Planda Cumhuriyetin ağır sanayisine tahsis edilen tüm sermaye yatırımlarının %43'ü demir dışı metalürjinin geliştirilmesi için tahsis edilmiştir. 1929'da brüt üretimi 26,2 milyona, bakır cevheri üretimi 1928'de 7,3 bin tondan 1932'de 147,5 bin tona yükselmiştir.⁶

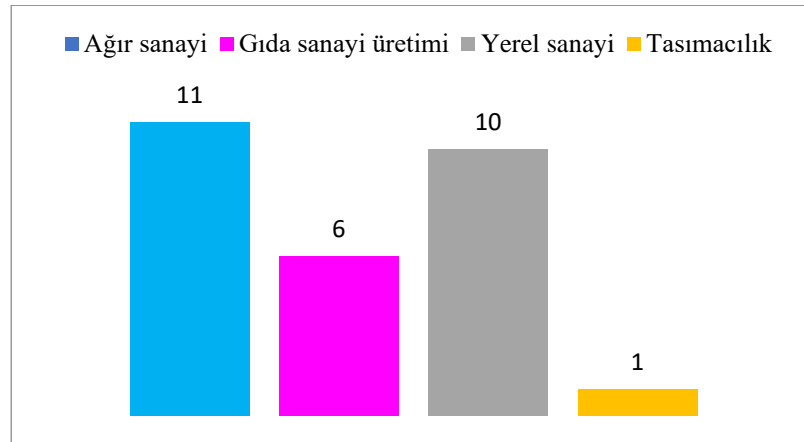
İkinci Beş Yıllık Ekonomik Plan Dönemi'nde, Kazak ÖSSC ziraatında bir takım gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır.

KAZAKİSTAN'DA SEKTÖRÜN GELİŞİMİ

Merkezden Kazak ÖSSC'ne yapılan yatırımlar sayesinde, 1930-1932 yılları arasında, bölgede, büyük endüstri merkezleri inşa edilmeye başlanmıştır.

Sanayileşmenin başlamasıyla birlikte ülkedeki yeni kömür, petrol, metal ve diğer maden yatakları araştırılmaya başlanmıştır. Erken sanayileşme yıllarında, özellikle de ilk beş yıllık planlama döneminde, Kazakistan SSCB'nin önde gelen sanayi bölgelerine tarımsal hammadde ve gıda maddeleri sağlayan bir ülke olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, Kazakistan endüstrisinin hammadde yönelimi genişlemiş ve sadece tarımı değil aynı zamanda ağır, hafif ve gıda endüstrilerinin önde gelen sektörlerini de kapsamıştır.

Şekil 1. Kazak Ülkesinde Ekonomik Sektörlerin Gelişimi



⁵ Kazak SSR'sinin 20 Yıl, İstatistiksel Koleksiyonu, Alma-Ata 1940, s. 7.

⁶ Sotsialistiçeskoye Stroitelstvo Kazakhskoy SSR Za 20 Let (Kazak SSR'sinin 20 Yıl Boyunca Sosyalist İnşası) Kazak SSR Ulusal Ekonomi Üniversitesi Yayınevi, Almatı 1940, s. 58-59.

Kazakistan'ın endüstriyel gelişimi için önemli ön koşullardan biri bölgenin var olan bol doğal kaynaklarıydı. Bu nedenle, SSCB'nin sanayileşme yıllarında, Kazak topraklarında hammadde kaynağı olarak yatırım dinamiklerinin arttığı görülmektedir.

Tarafımızdan verilen tabloda, sanayideki ana yatırımların nereye yönlendirildiği çok açık bir şekilde gösterilmektedir. Temel olarak, Kazakistan endüstrisine yapılan yatırımların % 81,6'sı son 4 yılda ağır sanayiye yönelmiştir. İkinci sırada, payı sadece % 13,5'e ulaşan gıda endüstrisine yapılan yatırımlar ve son olarak % 1,6 ile ormancılık sektörü gelmektedir.⁷ (Bkz. 2-3.)

Tablo 2. Kazakistan Endüstrisi Yatırımları

	1931	1932	1933	1934	Toplam 1931-1934
Sanayi (tümü)	115.839,3	243.109,3	258.144,5	308.460,9	925.554,0
Ağır Sanayi	95.488,8	201.548,0	203.196,3	255.098,0	755.331,1
Hafif Endüstrisi	1.387,1	2.321,5	4.411,6	7.138,0	15.258,2
Orman Endüstrisi	1.090,0	4.900,0	1569,0	25.49,0	10.108,0
Gıda Endüstrisi	13.230,9	31.811,1	42.711,3	37.676,0	125.429,3

8

Tablo 3. Kazakistan Sanayilerinin Brüt Üretimi (1926-1927 fiyatlarının%)

İmalat Sanayi	1913	1939	Kaç kere
Tüm büyük yapımlar	67000	1132871	16,9 kez
Güç istasyonları	85	15672	184,4 kez
Kömür üretimi	958	66981	69,9 kez
Petrol üretimi	2481	17962	7,2 kez
Demir dışı metalurji (üretim)	8139	138998	17,1 kez
Metal işleme	1300	178679	137,4 kez
Kimya (madencilik olmadan)	288	18303	63,6 kez
Yayınevi	141	13676	97 kez
Dikiş üretimi	4349	81072	18,6 kez
Et üretimi	1429	35120	3,6 kez
Balık üretimi	9810	158327	110,8 kez
Şeker üretimi	--	17261	--
Yağ ve peynir üretimi	447	24100	53,9 kez

9

Tabloda 1926-1927'lerde Kazakistan'da üretimin gayri safi yurtiçi hasıla açısından birkaç

⁷ Saktağan Baişev, İstoriya İndustrializatsii Kazakhskoy SSR, 1926-1941 gg, Alma-Ata 1974, c. II, s. 17.

⁸ Saktağan Baişev, a.g.e., s. 17-18.

⁹ Kazak SSR'sinin 20 yılı, İstatistiksel Koleksiyon, Alma-Ata 1940, s.15

kat arttığını göstermektedir. SSCB Kazakistan'ın hammadde endüstrisine büyük yatırımlar yapmıştır. Böylece üretim hızla gelişmiştir. Demir metaller, kömür, petrol ve diğer minerallerin üretimine özellikle dikkat edilmiştir. Kazakistan'ın çöl olan uzak alanlarında yeni kurulan bu işletmelerin çoğu, hemen Sovyetlerin ilgisini çekmiştir. Kazakistan'da çıkarılan demir dışı metaller, petrol, kömür ve diğer mineraller SSCB'nin endüstriyel olarak gelişmiş bölgelerine ihraç edilmekle birlikte aynı zamanda ürettiği zenginlikle bağımlılığını azaltmasına da yardımcı olmuştur. ¹⁰Dönem içinde uygulanan Birinci Beş Yıllık ve İkinci Beş Yıllık Ekonomik Planların programlarında, Kazakistan endüstrisi yatırımlarının büyük yer kapladığı ve bu programla, uygulama alanında başarıya ulaşıldığı görülmektedir.

Kazakistan'ın doğal kaynaklarında yaklaşık yüz farklı türde değerli mineral elementin varlığı ve bolluğu, madencilik endüstrisinin ve özellikle de maden, petrol, kömür ve demir dışı metalürjinin gelişimini teşvik etmiştir. Bu sektörler uzun zamandır Kazakistan'ın endüstriyel imajını yaratmış ve sanayinin hammadde yönünü oluşturmuştur.

Madencilik, tarih boyunca uygarlıkları şekillendiren temel sektörlerden biri olmuştur. XIX. yy'ın ikinci yarısında, Kazakistan'da kapital ilişkilerin gelişmesi ile Kazakistan Rus ekonomisine dahil olmuştur. Çarlık Rus İmparatorluğu Kazakistan'ı metropol için tek hammadde kaynağı olarak görmüş ve bu nedenle Kazakların madencilik üretimine izin verilmemiştir. Dolayısıyla, Kazakistan'daki madenler Rusya ve Batı'nın zengin girişimcileri tarafından sahiplenilmiştir. (Örneğin, S.Popov, Uşakov ve Ryazanov, "Spask Bakır Madeni" İngiliz ve Fransız Şirketi, "Voskresensk Şirketi", İngiliz milyoneri Leslie Urquart ve diğerleri.) Kazakistan bölgesinde Ridder, Buktırma, Zıryan, Belowsov, Nikolaev ve diğer maden yatakları keşfedilmiş ve madencilik başlamıştır. Fakat madenleri işleten yabancı yatırımcılar bölge kaynaklarını savurgan bir şekilde kullanmışlardır.¹¹

Kazak toprakları, doğal kaynaklar açısından Sovyetler Birliği'nde önemli bir potansiyel taşımaktadır. Kazak ÖSSC, üretilen madensel kaynak çeşitliliği açısından, SSCB arasında, 40 maden türünde yapılan üretim baz alındığında, 1930'ların ortalarında, demir dışı metal rezervleri olarak SSCB'nde birinci, kömür üretiminde üçüncü, metalürjide ikinci sırada yer almıştır.¹²

SSCB Çalışma ve Savunma Konseyi 2 Ağustos 1929 "Demir Dışı Metalürji Endüstrisinin Gelişimi" kararı ile "Kazakistan Özerk Sosyalist Cumhuriyetini" gelişme için umut verici bir nesne olarak belirlemiştir.¹³

Maden üretimi, özellikle Kazakistan'daki zengin bakır ve kurşun rezervleri SSCB'ndeki üretimde liderlik etmesi fırsatını sağlamıştır. Karsakbay ve Ridder bakır izabe tesisleri onarılmış ve teknik olarak İkinci Beş Yıllık Planda yenilendirilmiştir. 1938'de başlatılan Balkaş bakır izabe

¹⁰ KCBA. Arşiv Fonu 141, Envanter 1, Dava Dosyası 3229, s. 386.

¹¹ R. Kadysova, *Sovetskaya Modernizatsiya Kazakhstana (1917-1940 gg.): Istoriografiya Problemy*, «Gylym» Yayını, Almatı 2004, s. 68-69.

¹² R. Suleimenov, *Sotsialistiçeskiy Put Kulturnogo Progressa Otstalykh Narodov: İstoriya Stroitelstva Sovetskoy Kultury Kazakhstana*, (Geri Ulusların Kültürel Gelişimi: Kazakistan Sovyet Kültürünün İnşa Tarihi). 1917-1965, Nauka Yayını, Almatı 1967, s.126.

¹³ "Reşeniya Parti i Pravitelstva po Khozyaystvenum Voprosam", Partinin ve Hükümetin Ekonomik Konulardaki Kararları, Moskova 1937, c. II, s. 91-97.

tesislerinde, Kazakistan'daki fabrikalarda eritilmiş bakırın % 51'i elde edilmiş ve 1939 yılında bakır endüstrisinin amiral gemisi olmuştur. 1931-1938 yıllarında Altayda İrtiş (Glubokoe) kurşun izabe **tesisi**, 1934 yılında Kazakistan'ın güneyinde SSCB'nin en büyük kuruluşları, Karatau Konsantratörü ve M.İ. Kalinin'in adını taşıyan Çimkent Kurşun izabe **tesisi** inşa edilmiştir.¹⁴ İkinci Beş Yıllık Plan döneminde Çimkent Kurşun izabe **tesisi** her yıl üretim hattını genişleterek ülkenin önde gelen sektörlerinden biri haline gelmiştir. 1939 yılında, tesis SSCB'de erimiş kurşunun %73,2'sini vermiş ve 26 Nisan 1939'da Lenin Düzeni'ne layık görülmüştür. 1938'de Tekeli kurşun-çinko tesisinin inşasına başlanmıştır. Bu bağlamda, demir dışı metalürjisi Kazakistan ağır sanayisinin önde gelen sektörlerinden biri haline gelmiştir. (Bkz. Tablo 4.)

Tablo 4. Doğu Kazakistan Topraklarındaki Metal Üretim Merkezleri /1 Ocak 1934/

Tungsten yatakları	Kalay yatakları	Molibden yatakları
Kayındı	Mınşünkür	Almalı
Uba	Urınhay	Bozşaköl
Sibe	Karakayın	Uba
Şıgıs Kalba	Mamayka	Samambet
Komsomolskoe	Ak Kezen	Kızılespe
Orta Kalba	Çalçe	Batpakbulak
Palatçı	Bay mırza	Nikolaevskiy
Razdolnıy	Manat	Kök köl
Pioner	Kunuş	Şındıkatay
Mirolıyubovka	Joğarğı	Predgornenskoe
Tömengi	Çernova	Taşşeke
Kayındı	Gremyaçee	Sayran
Yujnoe	Kalayıtapkan	
Takır Karasu	Bulandı	
Manka	Leninskoe	
Serke Bulak	Çerdoyak	
	Terekti	
	Joğarı	
	Kürşim	

15

Yukarıdaki tabloya göre, Kazakistan'ın doğu bölgelerinde kalay üretimi için uygun yaklaşık 3.000 alana rastlanmıştır. Uzmanlara göre, sadece Karakayın madeninde 1,3 milyon ton cevher mevcuttur ve yılda 300-350 ton üretse bile rezervler bakımından zengin bir potansiyele sahiptir.

Kazakistan'ın ağır endüstrisinin brüt üretim yapısında maden üretimi payı 1927-1928 yıllarında %6,1 iken, 1939 yılında %12,3'e ulaşmış ve 12 yıl içinde üretim kapasitesi iki kattan fazla artmıştır. Maden brüt üretimi 1913 yılına göre 1939 yılında 17,1 kat, 1927-1928 yıllarında 'e

¹⁴ *İstoriya Raboçego Klassa Sovetskogo Kazakhstana* (Sovyet Kazakistan İşçi Sınıfının Tarihi), 3 Ciltte, Editörü A.N. Nusupbekov, Kazak SSR Bilimler Akademisi, Ch. Valikhanov Adını Taşıyan Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Nauka Baskısı, Moskova 1987, c. I, s.150-251.

¹⁵ DKBDA, Arşiv Fonu 15, Envanter 5, Dava Dosyası 15, s. 1-2.

göre 25,8 kat artmıştır. 1 Ocak 1940'da, 1 Ekim 1928'e göre maden üretimi sabit varlıkları 27,2 kat artmıştır.¹⁶

29 Haziran 1932'de SSCB Halk Sanayi Komiseriği kurulu "Balkaş bölgesinde demir içeren bakır madenindeki tesisatı inşası hakkında" bir karar yayınlamıştır. 1932'de "Balkaş demir dışı metal" **bakır** izabe **tesisi** inşası için 100 milyon som tahsis edilmiştir. 24 Kasım 1938'de ilk blister bakır¹⁷ üretilmiştir. **Balkaş bakır** izabe **tesisi** her ay 19-20 bin ton siyah bakır eritmiştir. Balkaş bakırının ilk külçesi Moskova'daki Devrim Müzesi'nde bulunmaktadır.

Sanayileşme yıllarında, Karsakbay bakır izabe tesisi faaliyete geçirilmiştir. 1927'de ilk yerli kurşun madeni üretimi Karsakbay madeninde üretilmiştir. Böylece, ilk bakır 1928 yılında eritilmiştir. 1928'de 7,3 bin bakır cevheri çıkarılmıştır, 1932'de hacmi 147,5 bin ton artarak toplam üretim 26,2 milyon som olmuştur. 1937'de demir dışı metalurji endüstrisinde ülkede 20 büyük işletme çalışmıştır. Bunlar arasında Çimkent'in kurşun tesisi, Aşşysai polimetallik tesisi ve Leninogorsk tesisi vardır.

1927'de Kanyş Satpayev önderliğinde Jezkazgan topraklarında jeolojik araştırmalar yapılmıştır. Toprak altı araştırmacıların verilerine dayanarak, SSCB Bilimler Akademisi'nin Kasım 1934'teki bilimsel oturumu, Jezkazgan bakır yatağını rezervler bakımından ülkede ilk bakır yatağı olarak yayınlamıştır. 1930-1934 yılında Jezkazgan tarafında Konyrat bakır cevheri yatağı keşfedilmiştir ve Bayanaul bölgesinde Bozşaköl'de bakır yatakları bulunmuştur.¹⁸ (Bkz. Ek.12.)

1931-1934 yıllarında yapılan arama sonuçlarına göre Aktöbe'deki Kempirsay'da büyük nikel rezervleri keşfedilmiş ve 1935'te Aktöbe nikel tesisinin inşasına başlanmıştır. Tesisde yılda 10.000 ton metal üretebileceği tahmin edilmiştir. Beş yıllık plan temelinde Rudnyı Altay'da Tüm Birlik Tröst¹⁹ (rusça Trest) "Altay Polymetal", demir dışı metalurjinin yeniden geliştirilmesi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Kasım 1927'de, Ridder kurşun tesisinde ilk 27 adet gümüş kurşun çıkarılmıştır.²⁰

Tekeli kurşun-çinko tesisi, Almatı bölgesindeki Yedisu Alatau masifinin güneybatı kesiminde bulunan en büyük demir dışı metalurji işletmelerinden biridir. 1933'te jeoloji mühendisleri Michael Yudiçev ve Mergali Kadylbekov'un keşif çalışmaları sonucunda Tekeli nehri kıyısında kurşun-çinko yatağı bulunmuştur. Tesiste Tekeli, Koksü, Tuyuk madenleri, 2 yoğunlaştırıcı ve birkaç ek atölye faaliyet göstermiştir. Tekeli kurşun-çinko tesisinin ana ürünleri - kurşun, çinko ve barit konsantreleri, ülkenin demir dışı metalurjik tesislerinde kimyasal ve petrol işletmelerinde işlenmiştir.

¹⁶ "Sotsialistiçeskoye Stroitelstvo Kazakhskoy SSR za 20 let", (Kazak SSR'sinin 20 Yıl Boyunca Sosyalist İnşası), Kazak SSR Ulusal Ekonomi Üniversitesi Yayınevi, Alma-Ata 1940, s. 9,17.

¹⁷ Blister bakır: Kavaklama sonucu karbon tarafından indirgenen bakır, yaklaşık %98 – 99 saflıktadır. Elde edilen bu bakıra "blister bakır" denir.

¹⁸ Kabybek Sarymuldaev, "Novaya Pyatiletka Promyshlennosti Kazakhstana" (Kazakistan Endüstrisi İçin Yeni Beş Yıllık Plan), *Sanayileşme Yolları Gazetesi*, Sayı 7-8, 1930, s. 19.

¹⁹ Tröst (İngilizce. trust); bir veya daha fazla sektördeki işletmelerin endüstriyel ve ticari bağımsızlığını ortadan kaldırarak oluşturulan tekeli bir yapıdır.

²⁰ Rudnyı Altay, Belge ve Materyallerin Toplanması, Alma-Ata 1985, c. I, s. 23.

Kazakistan 1939'da SSCB'nde kurşun üretiminde liderlik etmiştir. Örneğin, Çimkent **tesisi** %62.7, Ridder **tesisi** %22.7 dahil olmak üzere ülkedeki tüm kurşunların %84.8'ünü sağlamıştır. 1939'da Kazakistan, SSCB'nde üretilen tüm bakırın %16.2'sini üretmiştir. Bulunan maden rezervleri aşağıdaki oranlarda yükselmiştir: Bunlardan **Balkaş bakır izabe tesisinin** payı %8,2, Karsakbay **bakır izabe tesisinin payı** %4,1 ve İrtiş bakır izabe **tesisinin payı ise** %3,6' düzeyinde artmıştır.²¹

Sanayileşme yıllarında, kömür endüstrisi de hızla gelişmiştir. Karaganda kömür havzası, bol miktarda kömür içeren kok nedeniyle SSCB'nde 3. kömür üssü olmuştur. Bugün de dünyanın önemli kömür havzaları arasındadır. 1930'da jeolog Galeev, Karaganda kömürünün jeolojik rezervlerini 4 milyar ton olarak tahmin etmiştir. 1930'da Karaganda'da 12,7 bin ton kaliteli kömür üretilmiştir. Aynı yıl 18 büyük mekanize maden işletilmiştir. (Bkz. Ek. 14.)

Karaganda, Balkaş bakır izabe tesisi gibi, sıfırdan inşa edilmeye başlamıştır. 1930'da, yeni maden ocakları, termik santraller ve demir yollarının inşa edildiği anlaşılmıştır. 1931 yılında ise, büyük konutlar inşa edilerek, madencilerin sosyalist şehri oluşturulmuştur. 31 Ocak 1930'da Çalışma ve Savunma Konseyi tarafından: "Karaganda kömür havzası, demir dışı metalürjinin gelişmesi için kilit bir temel olmalı. Aynı zamanda Karaganda bölgesinin coğrafi konumu, kömürün Orta Asya'ya, Sibiry'a'ya ve Ural'a taşınmasına ulaşım sağlar"²² açıklaması yapılmıştır. Bu, Karaganda kömür endüstrisinin SSCB'nde önemli bir hammadde rezervi olduğunu göstermektedir. Büyük kömür rezervlerine sahip olan Karaganda kömür madeni, ülkenin önemli yakıt merkezine dönüştürülerek, SSCB'nin önemli endüstri merkezi haline getirilmiştir. 1939'da, 5,1 milyon tondan fazla kömür çıkarılmıştır. Bu da 1913'te çıkarılan kömürden 78,6 kat daha fazladır. Karaganda'dan çıkarılan maden kömürü Kazakistan'da çıkarılan kömürün %93,5'ini oluşturmuştur.²³ Karaganda kömür madenlerindeki çalıştırılan işçi sayısı da giderek artmıştır. Örneğin, 1931'de 2.425 işçi çalışırken 1 Temmuz 1934 itibariyle çalışan işçi sayısı 26.315'e yükselmiştir.

Kazakistan'ın alt topraklarında demir dışı metalürjiyi Ural ve Sibiry'a'nın metalürjisine kömür ve kokla tedarik etmek için Karaganda kömür havzasının endüstriyel önemi artmıştır. Dolayısıyla demiryolu ağlarının inşasına başlanmıştır. 1930-1931 yıllarında 23 maden işletme alanı inşa edilmiştir. Böylece, Karaganda kömür havzası Doğu'nun yeni kömür-metalürjik üssünde önemli bir bağlantı haline gelmiştir. 1939'da ise Şakpak, Keltemazar, Kuraşasay, Martök ve diğer kömür yataklarında üretime başlanmıştır. 1940'ta 6,3 milyon ton kömür üretilmiştir.

Karaganda kömür madenine ek olarak, Kazakistan'da Kazrudugol tarafından yaklaşık 100 kömür yatağından oluşan üç Tröst madeni keşfedilmiştir. Bunlar Lenger, Şakpak ve Berçogur, Baikonur, Kenderlik ve Ekibastuz ve diğer kömür madenleridir. 1930 yılında 12,8 bin ton, 1931

²¹ Rudnyıy Altay, a.g.e., s. 30.

²² Peter Alampiyev,"Ekonomičeskoye Rayonirovaniye SSSR", ("SSCB'nin Ekonomik İmar Bölgesi."), Kitap 1, "Gosplanizdat" Devlet SSCB Devlet Planlama Komitesi Ekonomi, Planlama ve İstatistik Literatürü Yayınevi, Moskova 1959, s. 217-218.

²³ "Sotsialističeskoye Stroitelstvo Kazakhskoy SSR za 20 Let", Kazak SSC Ulusal Ekonomi Üniversitesi Yayınevi, Alma-Ata 1940, s. 24-25.

yılında 278 bin ton, 1932 yılında ise 720 bin ton üretilmiştir. Birinci Dünya Savaş öncesindeki, 1913 yılındaki üretimden 8 kat daha fazla kömür üretilmeye başlanmıştır.²⁴

Birinci Beş Yıllık Ekonomik Plan Dönemi'nde, diğer endüstri dallarında üretim yapılmaya başlanılmıştır. **Önemli ölçüde, kimya endüstrisi de gelişmiştir.** 1929'da Aktöbe kimyasal ürünler üretim fabrikası inşa edilmiş ve **kimyasal gübre üretmeye başlamıştır.** Fabrika ürünleri Orta Asya, Kırgız ÖSSC ve Kazak ÖSSC'nin güneyinde, gelişmeye başlayan pamuk ve şeker pancarı üretiminde kullanılmaya başlanmıştır.

Kazakistan, Mendeleev'in periyodik tablosunun 105 kimya elementinden 99'una sahiptir. Bu elementlerden 70 elementin rezervleri araştırılmıştır. Üretime 60'tan fazla element dâhil edilmiştir. Kazakistan'ın kimya endüstrisi 3 şubeden oluşmuştur: Temel şube (asit, katkı maddesi, fosfor, mineral gübreler elde etmek); Cevher mineral kaynakları (fosforit, tuz, alçıtaşı, kireç üretimi) ve Organik sentez kimyasından ilaçlar (farmasötikler, plastikler, sentetik elyaflar, lastikler, plastik ürünler).

1928-1932 Beş Yıllık Ekonomik planlama döneminde, kimya endüstrisinin yukarıda bahsi geçen şubelerinin geliştirilmesi için malzeme ve teknik temel oluşturulmuştur. Bilim adamları tarafından yapılan jeolojik araştırmalar sonucunda ilk beş yıl boyunca büyük kimyasal hammadde rezervleri bulunmuştur. Örneğin, Aktöbe bölgesindeki fosforit ve kromit, Aral bölgesindeki doğal sodyum sülfat, tuz, Batı ve Orta Kazakistan'daki çeşitli mineral tuzları ve Karatau masiflerinde, rezervler, kalite ve yer bakımından birçok tanınmış birikintiyi aşan fosforit rezervleridir.²⁵

1932'de Aral Sülfat Tesisi, ülkenin cam fabrikalarına hammadde tedarik eden doğal sodyum cevherleri temelinde kurulmuştur. Kısa bir süre içinde, Aktöbe bozkırında Bogdanovsk yatağındaki fosforitler temelinde bir kimyasal tesis inşa edilmiş ve 1935'te ilk bir tonluk fosforlu gübre çökeltisini sağlamıştır. Büyük sanayinin brüt üretim yapısındaki kimya endüstrisinin payı 1927-1928 yıllarında % 1,1'den 1939'da % 1,6'ya yükselmiş ve üretim rezervleri sadece 1927-1939 yıllarında 37 kat artmıştır. Tuz endüstrisi ise 10 kattan fazla artmıştır.²⁶

1936'da Karatau Havzası'nda ülkede kimyasal üretimin daha da gelişmesine katkıda bulunan **fosfor madenleri** bulunmuştur. **Aral gölünde, Aral sülfat fabrikası kurulmuştur. Bu fabrika, tuz ve ayna fabrikalarına, sülfat sağlamaktaydı.** Bu temelde Çimkent Kimya-İlaç Fabrikası yeniden düzenlenmiş ve üretim kapasitesi artırılmıştır. 1940 yılında Çimkent Kimya-İlaç Fabrikası 25 çeşit katkı maddesi (ilaç) geliştirerek kimyasal-farmakolojik çalışmanın temelini atmıştır. ²⁷Bu yıllarda Çimkent ve Cambyl kentlerinde sarı sülfat üretimi için tesislerin inşasına başlanılmış ve bu ürünlerin kimyasal üretim alanında kullanılmasına neden olmuştur.

Böylece kimya endüstrisi ulusal ekonominin bir kolu olarak oluşturulmuş ve yerli hammaddeler temelinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Ham cevherlerin bulunması Moskova'nın emriyle gerçekleştirilmiş ve kimyasal işleme tesisleri inşa edilmiştir. Ancak bu üretim tesislerinin çoğu şaşırı bir şekilde Rusya'da inşa edilmiştir. Kimya endüstrisinin o zamanki ülkenin toplam

²⁴ "Sotsialistiçeskoye Stroitelstvo Kazakhskoy SSR za 20 let", a.g.e., s. 42.

²⁵ Petrol ve Doğal Tuzlar Kimyası Enstitüsü, Kazak Bilimler Akademisi Koleksiyonu, Alma-Ata 1985, s.149-150.

²⁶ Kayyum Simakov, *Oçerk Razvitiya Promyşlennosti Kazakhstana*, "Kazakistan" Yayınevi, Almatı 1970, s.85.

²⁷ KCBA. Arşiv Fonu 141, Envanter 1, Dava Dosyası 3229, s. 379.

endüstrisindeki payı % 2,5 ve endüstrinin toplam sabit payı da % 2,9'dur.

Kazakistan'daki petrol endüstrisi de hızla gelişip, SSCB'nde ülke petrolünün yaklaşık beşte birini üretmiş ve Azerbaycan'dan sonra üçüncü sırada yer almıştır. Sanayileşme döneminde Embaneft petrol üretim işletmesinin bir parçası olan Dossor ve Makat gibi eski girişimler genişletilmiştir. 1931'de Bayşonas, 1932'de Sagiz, 1934'e Eskene, 1935'de Kosşagyl ve 1939'da Kulsary'de yeni kuyular açılmıştır. Ayrıca Guryev-Orsk petrol boru hattı inşaatının tamamlanması gibi rafinaj teknikleri iyileştirilmiş ve iletişim geliştirilmiştir. (Bkz. Ek. 15.)

Emba'nın petrol sahalarını geliştirmek ve işletmek için Embaneft petrol işletmesi petrol ve gaz üretmiştir. SSCB'nde ilk kez petrol üretimi için Emba'da sondaj rotari sistemi²⁸ kullanılmış ve bunun sonucunda matkaplı delici makinelerle kuyu derinliği önemli ölçüde arttırılmıştır. Örneğin, 1929 yılında ortalama delme derinliği 196,7 metre iken, 1932'de bu rakam 637,7 metreye ulaşmıştır. Emba Embaneft petrol üretim işletmesi SSCB'de ve Avrupa'da o zaman için derin sondaj yapan ilk şirkettir.²⁹

Sanayileşme yıllarında, Batı Kazakistan topraklarında jeolojik araştırmaların geliştirilmesi için yoğun bir planlama yapılmıştır. TBK(b) P'nin XVII. ve XVIII. kongreleri Emba petrol bölgesinin gelişmesine büyük önem vermiştir. Bu kongrelerde kabul edilen belgeler, petrol arama ana yönlerini belirlemiştir.³⁰ Bundan dolayı 1931'de petrol araştırmaları özellikle Güney Emba dışındaki bölgelere, özellikle Aktöbe bölgesi topraklarına geçmiştir. Bu bağlamda, daha sonra "Kaz Petrol Arama Tröst" olarak yeniden adlandırılan Aktöbe Petrol Araştırmaları Bölgesel Trösti kurulmuştur. Aktöbe Petrol Araştırmaları Bölgesel Trösti tarafından yapılan sondaj sonucunda Şubarkuduk ve Jaksymai petrol sahaları keşfedilmiştir. Her iki alanın gelişimi Embaneft petrol işletmesine devredilmiştir.

İlk Beş Yıllık Ekonomik Plan'da Batı Kazakistan'daki petrol kaynaklarını araştırmak amacıyla toplam 135 jeolojik ve jeofizik araştırma grupları çalışmalar yapmıştır. 1931 en büyük petrol üretim yılı olarak kabul edilmiş ve yıllık üretim 417.536 tonun üzerinde gerçekleştirilmiştir.³¹

1939 yılında petrol endüstrisinin ağır sanayinin brüt üretim yapısındaki payı % 1,6 ve üretim kapasitesi ise 1927-1939 yıllarında 4,2 kattan fazla artmıştır. Sondalamak işi yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. 1940 yılında Kazakistan'daki petrol üretimi, 1932 yılında % 42 ve 1913 yılında 7,8 kat artarak toplam 697 bin tona ulaşmıştır. Bununla birlikte, açık petrol üretim oranındaki payın azalması ve çoğu kuyunun daha derin üretime geçişi nedeniyle, çıkarılan Emba petrolünün ton başına maliyeti, tüm SSCB'nin maliyetinden 2,5 kat üstün olmuştur.³²

²⁸ Petrol aramak amacıyla toprağın sondaj yapan derinliklerine sonda salmak.

²⁹ Nikolay Tolstonogov, *Emba, İlogi i Perspektivny Raboty v Embinskom Neftenosnom Rayone (Emba Petrol Taşıyan Bölgede Çalışma Sonuçları ve Beklentileri)*, Moskova 1931, s.110.

³⁰ Zakratdin Baydosov, *Aktyubinskaya Neft': İstoriya İ Sovremennost*, Aktöbe 2000, s.36.

³¹ Nikolay Tolstonogov, Semen' Bogdanovsky, *Neftyanaya Promışlennost SSSR v 1926-1927 Gg. (SSCB'nin Petrol Endüstrisi 1926-1927)*, Bakü 1928, s.167.

³² "Sotsialistişeskoye Stroitelstvo Kazakhskoy SSR Za 20 Let", (Kazak SSR'sinin 20 Yıl Boyunca Sosyalist İnşası), Kazak SSR Ulusal Ekonomi Üniversitesi Yayınevi, Alma-Ata 1940, s. 26.

Kazakistan, SSCB'nde çeşitlik ve rezerv zenginliği bakımından en büyük nadir metal yataklarına sahip zengin bir ülkedir. Kazakistan, SSCB'de kromda 1. nikelde 2., manganezde 3. ve tungstende 4. sırada yer almıştır. Demir dışı metalurjinin inşası, Kazakistan'da derin sosyo-ekonomik dönüşümlerin uygulanmasının temelini oluşturmuştur. Yeni sanayi ve kültür merkezlerinin büyümesi, işçi sınıfının oluşumu ve teknik entelijansiyanın ortaya çıkması mümkün olmuştur. Kazakistan sanayisinin toplam sabit varlıkları 1932-1939 yılları arasında 322 kat artmıştır.

Kazakistan'da **Beş Yıllık Plan Dönemi 120 büyük endüstri işletmesiyle başlamıştır. Onların toplam sayısı, 1937 yılında 17.254 endüstri işletmesine ulaşmıştır. Bunun içinde yaklaşık 1700'i, büyük endüstri işletmesidir.** Bu dönemde, Kazak SSC endüstrisinin büyüme hızı, SSCB'nin büyüme oranından daha da yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Böylece Kazak SSC, SSCB'nin zirai endüstri bölgesinden endüstri - zirai bölgesine dönüşmüştür. **SSCB'de, 1937 yılında, endüstri miktarı, 1913 yılındaki savaş öncesi durumuyla kıyaslandığında 8,2 kat fazla iken, Kazak SSC'nin endüstrisi ise 12,5 kat fazlaydı.**³³

Sonuç olarak, Kazak Sovyet ulus ekonomisindeki, İkinci Beş Yıllık Plan Dönemi'nin gerçekleştirilmesiyle, büyük başarılar imza atılmıştı. Bu Çizelge 4.10'da, detaylı bir şekilde gösterilmektedir. Endüstri ile ziraatın ulus ekonomisindeki oranı için Bkz.Tablo 25.

Tablo 5. Endüstri İle Ziraatın Ulus Ekonomisindeki Oranı

Ulus ekonomisinin dalları	Yıllar					
	1920	1928	1932	1935	1936	1937
Endüstri	6,3	18,4	35,9	46,1	53,2	56,8
Ziraat	93,7	81,6	64,1	53,9	46,8	43,2

34

Tablo'dan da görüneceği üzere Sovyet hükümetinin ilk 10 yılında, Kazak ÖSSC, zirai bir bölge idi. Birinci Beş Yıllık Plan Dönemi sonunda zirai-endüstri bölgesine, İkinci Beş Yıllık Plan Dönemi sonunda ise, endüstri-zirai bölgesine dönüşmüştür.

Böylece, Maden endüstrinin gayrisafi hasılası 1927-1928 yıllarında 89 milyon rubleyken, 1932 yılında 306 milyon ruble olmuştur. Hızlı gelişme, renkli metalürjide de yaşanmıştır, artış 29 milyon rubleden, 245 milyona yükselmiştir. Kömür endüstrisinin hasılası da, 35 kat artmıştır. 1937'de Kazak SSC endüstrisine sermaye yatırımı, 4 kat artarak 167,3 milyon rubleye ulaşmıştır. Sanayideki tüm yatırımların %60'ı, endüstrinin üç dalı olan renkli metalürjiye, kömüre ve petrole yönlendirilmiştir. O dönemde, SSCB'nin, renkli metalürjiye olan yatırımının %31'den fazlası, Kazak SSC'nin renkli metalürjisine yapılmıştır.³⁵

³³ Juldyzbek Abylkhojin, *Traditsionnaya Struktura Kazakhstana: Sotsialno-Ekonomiçeskiye Aspekty Funktsionirovaniya i Transformatsii (1920-1930 gg.)*, Gylym Yayınevi, Almatı 1991, s. 97

³⁴ Juldyzbek Abylkhojin, a.g.e., s.53

³⁵ *İtogi Razvitiya Narodnogo Khozyaystva i Kulturnogo Stroitelstva Kazakhskoy SSR Za Gody Vtoroy Pyatiletki* (İkinci Beş Yıllık Plan Yılı Boyunca Kazak SSR'sinin Ulusal Ekonomisinin ve Kültürel Yapısının Gelişmesinin Sonuçları), Alma-Ata 1940, s. 46.

Sanayileşme yıllarında, beş yıllık planları gereğinden fazla doldurmak için işçiler arasında sosyalist yarışmalar düzenlenmiştir. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Ekonomik Planlarda sanayileşme planının uygulanmasında sosyalist yarışmalara aktif katılım onaylanmıştır. Örneğin, işçilerin sosyalist yarışmalara katılabilmeleri için Üretim Finansmanı Planını uygulaması gerekiyordu. Sosyalist yarışmalar sektörde çalışan bireysel çalışanlar, ekipler ve dükkânlar arasında düzenlenmiştir ve bunun sonucunda başarılı olanlar "En İyi Çalışan", "En İyi Atölye Ustası" vb. ünvanları ile onurlandırılmıştır. Böylece işçiler sosyalist yükümlülüklerini fazlasıyla yerine getirmişlerdir. Yarışmayı kazananlara "Kazak SSC Sovyet Halk Ekonomisi Konseyi'nin sosyalist rekabet mükemmeli" rozet madalyaları verilmiştir. (Bkz. Ek 52). Örneğin, Kargaly tekstil fabrikasında kazananlara her ayın sonunda 200 veya 100 ruble verilmiştir. "En iyi çalışanlar" M. Baubekov, K. Biryukov, P. Biryukov, K. Kojaberdiev, I. Kulkin, D. Meyermanov ve diğerleri sosyalist yükümlülüğünü yüzde 113-117 oranında aşmıştır. Böylece, ilk beş yıllık planın iki yılında, fabrika 150.8 bin metre kumaş üretmiş ve planlanandan 45,6 bin ruble daha fazla kazanmıştır. 1930 yılında Alma-Ata " Yedisu " ayakkabı fabrikası Kazak SSC Hafif Sanayi Bakanlığı üretim ayakkabı derneğine dayanarak kurulmuştur. "Yedisu" bir ana şirket olarak Alma-Ata ve Taldykorgan bölgelerinde bulunan 4 şubeyi içeriyordu. 265 modelin üzerinde erkek, kadın ve çocuk ayakkabıları üretmiştir.³⁶

Böylece, SSCB'nin Kazakistan'da sanayileşmesi ile bağlantılı olarak, eski işletmelerin yeniden inşası ve özellikle yerel hammadde kaynakları temelinde yeni işletmelerin inşası ve yeni ek yolların inşası yüksek hızda gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, Kazakistan tarım ülkesinden sanayi-tarım ülkesine dönüşmüştür: 1940'da, sanayinin Cumhuriyet'in gayrisafi millî hasılası içindeki payı 1920'de % 6,3'e ve 1932'de % 39,5 yerine % 60'a yükselmiştir, yani tarımın payı bir buçuk kata % 40'a yükselmiştir.³⁷

SSCB tekstil sanayide önemli bir mesafe kaybetmiştir. 1934'de Türkiye Cumhuriyeti'nde Birinci Beş Yıllık Ekonomik Planı çerçevesinde Türkiye-SSCB işbirliği çerçevesinde Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası kurulmuştur. Hammaddesi tamamen yurt içinde üretilen pamukları işlemek üzere kurulmasına karar verilen fabrika, betonarme ve yığma karma inşaat tekniği ile SSCB'nde tasarlanmış ve yine aynı ülkeden alınan 8,5 milyon liralık krediyle kurulması kararlaştırılmıştır. Türk-Sovyet dostluğunun ilk önemli eseri olan ve SSCB'den gelen uzmanların rehberliğinde kurulmasına karar verilen fabrikanın temeli 20 Mayıs 1934'te dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından atılmıştır. Temeli atılan ve 16,5 ay gibi kısa bir sürede tamamlanarak 16 Eylül 1935'de hizmete açılmış olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası özelleştirme kapsamına alındığı 1999 yılına kadar Türkiye'de sanayileşme hareketinin öncü kuruluşlarından birisi olmuştur. Kayseri Bez Fabrikası, faaliyete geçtiği andan itibaren ülke ekonomisine önemli katkı sağlamıştır.³⁸

³⁶ Serik Jakupbekov, *Pervaya Fabrika Kazakhstana /İstoriya Kargalinskogo Sukonnogo Kombinata*, (Kazakistan'ın İlk Fabrikası Kargaly Kumaş Fabrikasının Tarihi), Kazakistan Yayınevi, Alma-Ata 1989, s. 26.

³⁷ Sotsialistiçeskoye Stroitelstvo Kazakhskoy SSR za 20 let, Kazak SSR Ulusal Ekonomik Muhasebe Departmanı, Alma-Ata 1940, s. 4-6.

³⁸ Yaşar Semiz, Güngör TOPLU, Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası, SUTAD, Nisan 2019; (45), s.29.

Sonuçta, ilk beş yıllık plan içinde yer alan bu büyük görev 1939'da başarıyla yerine getirilmiştir. Aynı zamanda, büyük sanayinin brüt üretim yapısındaki hâkim durum üzerinde üretim araçlarının üretiminde sağlanan başarı etkili olmuştur. Sanayinin payı Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın başında ön plandaymış ve 1939 yılında %52'ye, 1927-1928 yıllarında %35,1'e ve 1932 yılında ise %49,3'e ulaşmıştır. Bu, genel olarak ağır sanayinin, özellikle metal işleme, demir dışı metalurji, kömür, kimya endüstrisi, enerji üretimi ve diğer endüstrilerinin hızlı bir şekilde gelişmesinin sonucunda olmuştur. Aynı yıllarda, hızlı olmasa da, tüketim malları üretiminin payı 1927-1928 yıllarında %64,9'dan 1932 yılında %50,7'ye 1939 yılında ise %48'e kademeli olarak düşmüştür.

Sovyetler Birliği'nin sanayileşmesi sırasında yaratılan Kazakistan sanayisi, inşaat ve ulaşım gibi diğer endüstrilerle birlikte, özellikle yeni inşa edilen sanayi devleri ve demiryolları boyunca büyük ekonomik, sosyo-demografik değişikliklere yol açarak şehirlerin gelişimine neden olmuştur. Aynı zamanda ülkede yerel işçi sınıfı oluşmuş ve mühendislik-teknik işçi sınıfı güçlü bir ekonomik temel haline gelmiştir.

Arşiv belgelerine göre, 1940 yılında Kazak SSC'inde aşağıdaki endüstriler faaliyet göstermiştir;

-Alma-Ata bölgesinde 2 ağır sanayi, 37 hafif ve gıda sanayi, 58 sanayi kooperatifi, 4 bölge ofisi;

-Kuzey Kazakistan bölgesinde 2 ağır sanayi, 8 gıda, 4 yerel sanayi, 2 ulaşım, 4 bölge ofisi;

-Güney Kazakistan bölgesinde 13 ağır sanayi, 18 gıda, 5 hafif sanayi, 6 yerel, 4 taşıma bölümü, 47 sanayi kooperatifi ve 4 Bölge ofisi;

-Aktöbe bölgesinde 4 ağır sanayi, 7 gıda, 1 yerel, 6 ulaştırma bölümü, 15 kooperatif endüstrisi, 4 bölge ofisi;

-Karaganda bölgesinde 18 ağır sanayi, 11 gıda, 1 yerel, 3 ulaştırma bölümü, 19 sanayi kooperatifi, 5 bölge ofisi;

-Kostanay bölgesinde 1 ağır sanayi, 4 gıda, 1 yerel sanayi, 13 sanayi kooperatifi, 4 bölge ofisi;

-Batı Kazakistan bölgesinde 3 ağır sanayi (Makat, Dossor, Baişunas, Kosşagılda petrol üretimi), 2 gıda, 2 yerel, 1 hafif sanayi, 34 sanayi kooperatifi, 2 nakliye bölümü, 4 bölge ofisi;

-Doğu Kazakistan bölgesinde 16 ağır sanayi, 7 orman sektörü, 14 gıda, 1 hafif, 1 yerel sanayi merkezi, 3 ulaştırma bölümü, 58 kooperatif endüstrisi, 4 bölge ofisidir.³⁹

Sonuç olarak, 1936'da Kazakistan bir sanayi tarım cumhuriyetine dönüşmüştür. 1922 ile karşılaştırıldığında, sanayi üretimi, tarım üretimini 7 kat aşmış ve 14 kat artmıştır. Özellikle ülke ekonomisinde önemli rol oynayan kömür, petrol, demir dışı metaller ve elektrik üretimi olmuştur. Ulusal ekonominin üretimi de artmış, demiryolu hatlarının sayısı 2 kat ve kamu üretimindeki işçi sayısı 4,5 kat artmıştır. Ülkedeki işçilerin kültürel ve teknik yaşamında büyük değişiklikler ve ilerlemeler meydana gelmiştir. Birçok Sovyet ve dünya araştırmacısı, Avrasya bölgesindeki sanayileşme politikalarının cumhuriyetlerin ekonomilerini geri kalmışlıktan çıkardıklarından

³⁹ KCBA, Arşiv Fonu 141, Envanter 1, Dava Dosyası 12836, s.115-119.

bahsetmiştir. Bu ülkelerin işçileri iki katına çıkarılan enerjiyle çalışmıştır. Böylece üretim ve emek alanındaki faaliyetlerin eşi görülmemiş bir düzeye ulaştığı ve sanayileşmenin başarısının anahtarı haline geldiği görülmüştür.

Smagul Saduakasov ise sanayileşmenin ülkenin ekonomik yetenekleri, doğal kaynakları göz önüne alınarak kârlı bir şekilde yapılması gerektiğini savunarak resmî görüşlere karşı çıkmıştır. Sadvakasov'un, Sovyet sanayileşme koşulları altında Kazakistan'da sanayi ve ulaşımın geliştirilmesi için metotlar ve yöntemler hakkındaki fikri, "Pravda" gazetesine "Milletler ve Ulus Temsilcileri" başlıklı bir makalede yayınlanmıştır. Bu makalede Saduakasov, "Emperyalist Rus burjuva hükümeti sadece hammaddelere odaklanırsa, sosyalist sanayi ekonominin en iyi çıkarlarına uygun bir şekilde gelişmelidir" ve "sanayi'yi hammadde kaynaklarına yaklaştırmak gerekiyor"⁴⁰ demiştir.

Bu görüşler için Saduakasov Kazakistan'da kapalı bir ekonomi yaratma ve Cumhuriyeti, SSCB'nden ayırma suçuyla yargılanmış ve Sovyet yönetiminde haksız şekilde eleştirilmiştir. Kazakistan'ın sanayileşme yolları üzerinde yapılan tartışmalarda, Goloşyekin'in liderliğindeki parti-Sovyet pozisyonu hüküm sürmüştür. Bu nedenle Sovyet döneminde Kazakistan endüstrisi sadece hammadde niteliğinde gelişmiştir. Örneğin, 1927'de Kazak ÖSSC'inde mevcut toplam 27 fabrika varken⁴¹, 1939'un sonunda ülkede 495 fabrika⁴² faaliyet göstermektedir. Görüleceği üzere, Kazakistan bölgesi SSCB hammadde kaynakları açısından sanayileşme yıllarında yüksek oranda gelişmiştir.

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Planlara göre, Kazakistan'da kurulan sanayi tesisleri SSCB'nin merkez endüstrisi için çalışmıştır. Kazak topraklarından çıkarılan metaller, çinko, kömür, bakır, altın, gümüş ve diğer değerli metaller esas olarak SSCB'nin sanayileşmesi için kullanılmıştır. Kazakistan'ın yün, deri, et, tahıl vb. tarım ürünleri SSCB'nin merkez bölgelerine nakledilmiştir.

Sonuç olarak, Kazak ÖSSC'nin ulus ekonomisindeki, İkinci Beş Yıllık Ekonomik Plan Döneminin gerçekleştirilmesiyle, büyük başarılar imza atılmıştır. Kazak ÖSSC'nin ulus ekonomisindeki, İkinci Beş Yıllık Ekonomik Plan Döneminin gerçekleştirilmesiyle, büyük başarılar imza atılmıştır. Bu tabloda detaylı bir şekilde görülmektedir. Kazak ÖSSC, beş yıllık plan dönemine 120 büyük endüstri işletmesiyle başlamıştır. Onların toplam sayısı 1937 yılında 17.254 endüstri işletmesine ulaşmıştır. Bunun içinde yaklaşık 1.700'i büyük endüstri işletmesiydi.⁴³ Kazak ÖSSC'nin endüstrisinin büyüme hızı, SSCB'nin toplam büyüme hızından daha da yüksek olmuştur.

Stalinist planın temel amacı sanayileşmektir. Sanayileşmenin en önemli önceliği fon birikimidir. Sanayileşme yönünü yürütmek için sürekli stok sıkıntısı ve işçiler için üretim sıkıntısı yaşıyordu, Stalin tarım sektörünü sanayi sektörüne destek olmak üzere harekete geçirmiştir.

40 Bolşevik Gazetesi, Ocak 1928, TBK(b)P Kazakistan Bölge Komitesi'nin Aylık Siyasi ve Ekonomik Dergisi, No.1, Alma-Ata 1928, s.56-64.

⁴¹ KCBA, Arşiv Fonu 141, Envanter 1, Dava Dosyası 12836 B, s.123.

⁴² *Kazakistan Tarihi*, Orta Asya men Kazakistan'da Awılşarwaşılık Ujımdastırw: Tajiribeler men Maseleler, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü. Editör: Manaş Kozıbayev, Atamura, Almatı 1990, c. V, s.324.

⁴³ *Kazak SSR'sinin 20 yılı*, İstatistiksel Koleksiyonu, Alma-Ata 1940, s.8.

ALUCRA İLÇESİ'NİN PREHİSTORİK YERLEŞMELERİ

Emine KILIÇ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Erzincan, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-2605-693X

Emine.kilic@postaogr.erkzincan.edu.tr

Harun TURAK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Erzincan, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-1348-0889

Harun.turak@postaogr.erkzincan.edu.tr

ÖZET

Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan Giresun ilinin Alucra ilçesinde prehistorik dönemlere ait araştırmaların beklenen düzeyde gerçekleştirilmediği görölmüştür. Bu bölgede K. Kökten tarafından araştırmalar yapılmış, son yıllarda da M. E. Doksanaltı ve S. Kaymakçı başkanlığında yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalarla Alucra ilçesi hakkında fazla bilgi bulunmamasına rağmen önemli kültür varlıkları ve arkeolojik kalıntılar tespit edilmiştir. Antik dönemde Giresun ili sınırları içerisinde önemli koloni şehri olan Kerasous kentiyle beraber gemiler ve kale kentleri için liman ve demir atma merkezleri bulunmuştur. Antik kaynaklardaki bilgiler de göz önünde bulundurularak bölgenin coğrafi unsurlarının yanında hem bölge halkı hem de Greklerin yaşam biçimlerini açıklaması açısından önem arz etmektedir.

Literatür tarama ve inceleme yöntemleri kullanılarak ve bölgede yapılan yüzey araştırmaları ile desteklediğimiz çalışmamız, araştırmamızın değerlendirildiği, sonuç bölümü ile sonlanmaktadır. Bu araştırmamız sonucunda Giresun ilinin bulunduğu coğrafya hakkında bilgiler verilerek Alucra ilçesinde yer alan önemli prehistorik yerleşmelerin Fındıklıbel Höyük, Şelale Mevkii, Paşapınar Mevkii, Gâvur Kalesi, Kalecik Yerleşmesi gibi toplam 24 yerleşim yeri tespiti yapılmış ve bu yerleşmeler hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Prehistorik Yerleşmeler, Alucra, Kerasous

PREHISTORIC SETTLEMENTS OF ALUCRA DISTRICT

Emine KILIÇ
Harun TURAK

ABSTRACT

It has been observed that research on prehistoric periods in the Alucra district of Giresun province, located in the Eastern Black Sea Region, was not carried out at the expected level. Research has been carried out in this region by K. Kökten, and in recent years, surface research has been carried out under the direction of M. E. Doksanaltı and S. Kaymakçı. With these researches, although there is not much information about the Alucra district, important cultural assets and archaeological remains have been identified. In ancient times, ports and anchorage centers for ships and castle cities were found, along with the city of Kerasous, which was an important colonial city within the borders of Giresun province. Taking into account the information in ancient sources, it is important in terms of explaining the lifestyles of both the local people and the Greeks, as well as the geographical elements of the region.

Our study, which we supported by using literature scanning and review methods and surface surveys in the region, ends with the conclusion section where our research is evaluated. As a result of this research, by giving information about the geography of Giresun province, a total of 24 settlements such as Fındıklıbel Höyük, Şelale Mevkii, Paşapınar Mevkii, Gâvur Castle, Kalecik Settlement, which are important prehistoric settlements in Alucra district, were identified and important information about these settlements was obtained.

Keywords: Prehistoric Settlements, Alucra, Kerasous.

GİRİŞ

Alucra, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde bulunan Giresun ili içerisinde yer alan bir ilçe olarak karşımıza çıkmaktadır. İlçe ve çevresi hakkında fazla bilgi olmamasına rağmen önemli kültür varlıkları ve arkeolojik kalıntılar tespit edilmiştir. Antik dönemde Giresun ili sınırları içerisinde önemli koloni şehri olan Kerasous kentiyile beraber, gemiler ve kale kentleri için liman ve demir atma merkezleri bulunurdu. Doğu Karadeniz bölgesinin Prehistorik dönemleri hakkında oldukça sınırlı bilgilerin bulunması nedeniyle bölgeyle ilgili atfedilebilecek en erken kaynaklar, Yunan kolonizasyonu dönemi ve sonrasına tarihlenen Grek ve Latin kaynaklarıdır.

Giresun iline baktığımızda Ordu ve Trabzon illeriyle beraber Pontos olarak adlandırılan bölge içerisinde yer almaktadır. Pontos bölgesinin doğusu Themiskyra/Terme, Side/ Bolaman ve Sidenos/ Bolaman Çayı'ndan ArmeniaMinor'a uzanmaktadır. Antik dönemlerde Pontos'un bu bölgelerinde yer alan Grek koloni kentleri, Greklerden çok zaman zaman birbirleriyle mücadele eden yerli halkların yaşam alanı olma özelliğinin taşımaktadır. Yapılan çalışmalarda bölgede genellikle antik dönem kalıntıları Grek, Roma ve Bizans karakterlerini barındırır da bölge ve bölgenin yerli halklarıyla alakalı önemli bilgileri Herodotos ve Ksenophon gibi antik yazarların literatürleri sayesinde öğrenmekteyiz. Antik kaynaklardan sadece coğrafi bilgiler değil hem bölge halkı hem de Greklerin yaşam biçimleri hakkında da bilgiler elde etmekteyiz (Strabon XII. 3. 20-27; Homeros II. 856-857).

Engabeli yapısı ve dar sahili olmasına rağmen Karadeniz bölgesinde birbirine komşu olan yerli halklar küçük yerel krallıklar halinde uzun süre yaşamışlardır. Themiskyra/ Terme'den Pharnakeia'nın karşısındaki Paryadres Dağları'na dek olan bölümde Khalybes yaşamışlardır. (Herodoto 1,28; Ksenophon IV.3.4; Strabon XII.3.19). Kotyora (Ordu) ve Kerasous (Giresun) dağlarından Tripolis'e (Tirebolu) neredeyse Trapezousiz teritoriumunun başladığı Philokeleia (Görece) üzerindeki tepelere değin Paryadres dağ silsilesi boyunca Mossynoikoi halkı yaşamışlardır (Herodotos 3,94,2; 7,78; Ksenophon V.4 11-13; Strabon XII. 3.18). Bu bölgeden ArmeniaMinor'a kadar Makrones/Sannoi veya Drillai ve Tiraben halkları yaşamıştır (Herodotos 2,104,3; 3,94,2; 7,78; Ksenophon IV.8.1-9; Strabon XIV.29-30). Bölgeye baktığımızda dar sahilden uzanarak başlayan dağlar, bugünkü gibi ormanlar ile kaplanmıştı ve bu durum özellikle tekne üretiminde kullanılan kereste üretimi açısından bu alanın her dönemde önem arz etmesini sağlamıştır. Bu bölge için önemli olan unsurlar gümüş ya da demir¹ (Arslan 2007, 35) gibi madenlerin yanında balıkçılık da önem arz etmektedir. Burada yaşayan halklar bu madenleri ustalıklı işlemişlerdir (Ksenophon V.5.1; Strabon XII.3.19).

Giresun, Topografyası ve iklimi nedeniyle arkeolojik kazı çalışmaları açısından göz ardı edilmiş bölgelerden biri olmasına rağmen yine de bölgede düzenli bir şekilde arkeolojik yüzey araştırmaları yapılmaktadır. Asıl konumuzu teşkil eden Alucra ilçesinde bu güne kadar ki çalışmalar yeterli derecede değildir. Bu bölgede K. Kökten tarafından araştırmalar yapılmıştır. M. E. Doksanaltı ve S. Kaymakçı tarafından yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Alucra ilçesinin kuzeyinde Espiye ve Yağlıdere, doğu ve güneydoğusunda Gümüşhane, batısında Şebinkarahisar, güneyinde ise Çamoluk yer almaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda Alucra ve çevresinde höyük, tepe, yamaç, kale ve istihkâm mevkiiler, kaya oyuğu, nekropoller ve tümülüsler gibi yerleşim türlerine rastlanılmıştır. Bu yerleşimlerde bulunan arkeolojik malzeme ve özellikle keramik parçaları değerlendirildiğinde bölge tarihinin Geç Kalkolitik Çağ'a kadar gittiğini söyleyebiliriz. Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü, Kalkolitik Çağın geç evreleri ve Erken Tunç Çağın (ETÇ) sonuna kadar olan dönemde ortaya çıkmıştır. Bu kültür Doğu Karadeniz Dağları'na kadar etkisini sürdürmektedir (Pehlivan 1984: 45 vd.; Ünsal 2012: 320; Sagona-Sagona 2004: 7, 133; Kaymakçı 2017a: 15).

PREHİSTORİK YERLEŞİMLER

Alucra ilçesinde yapılan araştırmalar sonucunda prehistorik dönemlere tarihlenen birçok höyük, tepe, nekropol, tümülüs, kaya mezarı gibi yerleşim çeşitleri tespit edilmiştir.

Fındıklıbel Höyük

Fındıklıbel Höyük olarak adlandırılan tepe üstü yerleşmesi Alucra ilçesinin 25 km doğusunda yer almaktadır. Alucra-Şiran karayolunun yaklaşık 500 m güneyinde bulunan höyük, Hacıhasan köyü sınırları içindedir. Kaçak kazı çukurlarının bulunduğu ve çukurlarda yerel çay taşlarından yapılmış basit taş duvar örgüsünün olduğu tespit edilmiştir. Az miktarda Erken Tunç

¹Bölge halklarından Khalybes'ler çıkardıkları demiri mükemmel çelik yaptıklarından dolayı çeliğe antik dönemde Khalyps denir.

Çağı'na tarihlediğimiz keramik parçalarına da höyük yüzeyinde rastlanmıştır (Kaymakçı 2017b: 100).

Şelale Mevkii

Şelale Mevkii, Fındıklıbel Mevkiinin yaklaşık 3 km batısında Çalgan Köyü'nde yer almaktadır. Yapılan incelemelerde şelalenin kuzeyinde 12 adet su sarnıcı tespit edilmiştir. Sarnıçlardan bazıları kaçak kazılar ile tahrip edilmiş iyi durumda olanların ise içi zamanla dolmuştur. Kaçak kazılar dışında doğal tahribata da uğrayan alanlarda ETÇ ve II. Binyıla ait amorf keramik parçaları tespit edilmiştir. Burada yapılan araştırmalar yalnızca Şelale Mevkii değil buraya yakın olan Fındıklıbel Yerleşmesi'nin de su ihtiyacını karşıladığını gösteren su sarnıçları bulunmaktadır (Kaymakçı 2017b: 100; Kaymakçı 2020: 40).

Paşapınar Mevkii

Dağlık kesimde devam eden araştırmalar sonucunda Aktepe köyünün yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda Alucra taş ocağının 300 m kuzeyinde Aktepe köyü Karahasan ve Çal Dağı kavşağı üzerinde taş ocağı karşısında yer almaktadır. Bu yerleşmede ETÇ ve II. Binyıla tarihlenen keramik parçaları tespit edilmiştir (Kaymakçı 2017b: 100).

Aktepe Yerleşmesi

Aktepe köyü sınırları içinde bulunan Aktepe Yerleşmesi (**Resim 1**), Alucra-Şebinkarahisar yolunun batısında bulunmaktadır. KD-GB 150 m, KB-GD 50 m olan tepe üzerinde keramik görülmeyen alanın yamaçlarında ETÇ ve II. Binyıla ait keramik parçaları tespit edilmiştir. Yerleşme yol güzergâhı üzerinde ve ova içerisinde hâkim bir noktada doğu-batı uzantılı geçiş yolunu denetlemektedir (Kaymakçı 2017b: 100).

Han Tepesi Höyük

Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra araştırmalarımız ilçenin doğusunda Alucra-Şiran karayolu üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada Alucra-Şiran yolu geçiş bölgesinde doğu-batı yol güzergâhını kontrol eden hâkim bir tepede Han Tepesi Höyük tespit edilmiştir (**Resim 2**). Höyük Alucra-Şiran karayolunun 2. km'sinde yolun kuzey doğusunda yer almaktadır. Üzerinde tarım yapılmaya devam edilen Han Tepesi Höyüğünde ETÇ, II. Binyıl dönemlerine tarihlenen çok sayıda keramik parçası tespit edilmiştir. Kabaca doğu-batı yönlü 300 m kuzey-güney yönlü 200 m ölçülerde olan höyüğün yüzeyinde yoğun olarak üstü parmakla yapılmış üçgen oluk bezemeli çatı kiremitleri ve taş mimari parçalar tespit edilmiştir. Ayrıca II. binyıla ait ağız kısımları parmakla çentik bezemeli pithos (ağız) parçaları ile yüzeyde öğütme taşları ve atölye atıkları da (cüruf) bulunmuştur. Han Tepesi Höyüğünde Geç Kalkolitik Çağ'dan (GKÇ) Hellenistik Döneme kadar keramik parçalarına rastlanmaktadır (Kaymakçı 2017b: 100; Kaymakçı 2020: 41).

Salıncak Kaya Nekropolü ve Salıncak Kaya Yerleşimi

İlçe merkezine yakın bu alanlardan sonra çalışmalarımız ilçenin kuzeybatısında bulunan Tepeköy köyü ve civarında devam etmiştir. Tepeköy köyünün, Salıncak Kaya Mevkii'nde incelenen alanın bir erken dönem nekropolü olduğu düşünülmektedir. Salıncak Kaya nekropolü

olarak adlandırabileceğimiz bu alanda basit sanduka ya da kasa mezar kalıntıları² gözlemlenmiştir (Özgüç 1978:29; Akyurt 1998: 95). **(Resim 3)** Bir yamaç üzerinde bulunan nekropol yayla yoluyla ikiye bölünmüştür. Salıncak Kaya nekropolünün 200m güneydoğusunda ise Salıncak Kaya Yerleşimi olarak adlandırılan alan bulunmaktadır. Doğal bir tepenin üstünde bulunan tepeüstü (kayalık) yerleşimi olan Salıncak Kaya Yerleşiminde az miktarda amorf keramik parçaları bulunmuş, bu parçalar II. Binyıla tarihlenmiştir (Kaymakçı 2017b: 101).

Gâvur Kalesi Yerleşimi

Tepeköy köyü sınırları içerisinde devam eden çalışmalarımızda Tepeköy köyünün yaklaşık 8 km. kuzeyinde Gâvur Kalesi yerleşimi tespit edilmiştir **(Resim 4)**. Gavur Kalesi doğal bir tepenin güneybatı yamacında, tepe noktasına yakın yerde kayalık bir alanda bulunmaktadır. Ana kaya ile sınırlanmış olan bu yerleşim 20x20 m boyutlarında bir tepe üstü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kaçak kazılarla tahrip edilen bu alandan çıkmış molozların içinde bulunan keramik parçaları GKÇ-ETÇ, II. binyıl dönemlerine tarihlendirilmiştir **(Resim 5)**. Karaz kültürüne ait keramikler de bu alanda az miktarda tespit edilmiştir (Sagona-Sagona 2004: 150). Kaçak kazı yapılan alanın hemen üstünde ana kaya üzerinde, erken dönemlerde muhtemelen kaya altı sığınağı olarak kullanılmış bir kaya oygusu görülmüştür. Gâvur Kalesi Yerleşiminin karşısında bulunan tepede akıntı-erozyon ile gelen çok sayıda cüruf tespit edilmiştir (Kaymakçı 2017b: 101).

Tepe Tarla Yerleşmesi ve Almoğun Yerleşmesi

Giresun'un dağlık kesimi ile ilgili yaptığımız araştırma dağlık kesimin büyük bölümünü oluşturan Alucra ilçesinin kuzeybatısındaki Koman ve Suyurdu köylerinde ki Tepe Tarla Yerleşmesi ve Almoğun Yerleşmesinde devam etmiştir. Tepe Tarla Yerleşmesi Koman köyü içinde Alucra-Yağlıdere yolunun 200 m doğusunda Hacıili Mahallesinin 500 m doğusunda bulunan bir yamaç yerleşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerleşmeye baktığımızda doğusunda Koman deresi akmakta, sınırları ise belli olmamakla birlikte yaklaşık 30x20 m uzunluğundadır. Yerleşme üzerinde tespit edilen keramik parçaları ETÇ ve II. Binyıla tarihlenmektedir. Suyurdu köyünün 500 m güneydoğusunda, Moran Deresi'nin hemen kuzeydoğusunda bir yamaç yerleşmesi olarak karşımıza çıkan Almoğun Yerleşmesi ise Alucra'yı Suyurdu köyüne bağlayan yolun hemen güneyindedir. Yayılım alanı belli olmamakla beraber yerleşme üzerinde yer yer insan kemik parçaları ile ETÇ, II. Binyıl keramikleri tespit edilmiştir (Kaymakçı 2017a: 22; Kaymakçı 2020: 47-48).

Kaleyeri/Kalecik Yerleşmesi ve Topalaksığ Yerleşmesi

Giresun-Gümüşhane sınırındaki Elmacık köyünde ki araştırmalarımız da tespit edilen Kaleyeri/Kalecik Yerleşmesi ile Topalaksığ Yerleşmesi kuzeybatı-güneydoğu uzantılı bir tepe üstü yerleşmesidir. Kuzeybatı-güneydoğu yaklaşık 160 m güneybatı-kuzeydoğu uzantısı ise yaklaşık 50 m'dir. Alucra Elmacık köyü yolunun 300 m doğusunda, Elmacık köyünün ise 1 km

² Bu mezarlar kabaca dikdörtgen formunda olup mezarların yan duvarları ve üstündeki kapak taşı işlenerek düzleştirilmiş yerel taşlardan yapılmıştır.

güneydoğusunda, Uzun çayır deresinin hemen 300 m doğusundadır. Yerleşme üstünde ETÇ ve II. Binyıl keramik parçaları tespit edilmiştir (Kaymakçı 2017b:102; Kaymakçı 2020: 48).

Topalaksığ Yerleşmesi ise köyün 1 km kuzeyinde bulunmaktadır. Yerleşmenin hemen batısından bir çay akmakta ve burası bir tepe üstü yerleşmesi olarak görülmektedir. Doğal kaya üzerinde ve üstünde ETÇ ve II. Binyıl ait keramikler tespit edilmiştir. Kaya üstünde küçük bir alanda kaçak kazı yapılmış buradan da ETÇ ve II. Binyıla ait keramik parçaları tespit edilmiştir. Topalaksığ yerleşmesinin Tepeköy Gavurkale yerleşmesi ile aynı yol güzergâhında bulunması buranın ETÇ kültürünün Doğu Karadeniz Bölgesi'ne açılımı açısından önem taşıdığını göstermektedir (Kaymakçı 2017b:102; Kaymakçı 2020: 48).

Hönker Kalesi

Dağlık kesimin Şiran-Çamoluk ilçeleri ile bağlantısını anlamak amacıyla Köklüce köyü sınırları araştırılmıştır. Köy içerisinde bulunan ve Hönker Kalesi olarak adlandırılan yer incelenmiştir. Giresun-Gümüşhane il sınırı üzerinde (Çiğdem 2004: 293-294-300) yer alan Hönker Kalesi, Köklüce köyünün yaklaşık 4 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır (**Resim 6**). Alanda yapılan incelemede tespit edilen sur duvarı kalıntıları tepeyi tamamen çevrelediği düşünülmektedir. Kalenin kurulduğu tepenin yamaç kısmında yapılan incelemelerde de mimari taş parçaların bulunması, kaledeki yerleşimin devamı niteliğinde düşünülmektedir. Kalenin tepe noktasında Horasan harçlı, taş duvar örgülü, 3x2m ölçülerinde oval formlu bir de su sarnıcı tespit edilmiştir. Alanda ayrıca parçaları ETÇ ve II. Binyıla tarihlenen keramik parçalarına rastlanmıştır (Kaymakçı 2017b: 102). (**Resim 7**)

Şök Puarı Mevkii

Daha önceden kilise mevkii olarak adlandırılan Şök Puarı Mevkii, Alucra ilçe merkezinin 1,5 km kuzeyinde, Alucra-Şiran yolunun 500 m kuzeyi ve Alucra-Koman köyü yolunun hemen batısında yer almaktadır. Zayıf oranda amorf II. Binyıl keramiği ve az miktarda atölye atıklarına rastlanan yerleşmenin tek evreli bir yerleşme olduğu düşünülmektedir (Kaymakçı 2017b: 103).

Sivritepe Tümülüsü

Alucra ilçesi Kamışlı köyü sınırları içerisinde yer alan Sivritepe tümülüsünde iş makineleri ile kaçak kazı yapılmış ve büyük oranda tahribat meydana gelmiştir. Bu kaçak kazı sonucunda tümülüsteki mezar odasının tamamı, dromosunun ise büyük kısmı tahrip edilmiştir. Tümülüsün mezar odasına ait taşlar ve mimari kalıntılar etrafa saçılmış bir kısmı da iş makinesi ile çıkarılan toprak yığınlarının altında kalmıştır. Tümülüsün güney yönünden yapılan bu kaçak kazı Sivritepe Tümülüsünün tarihi mimari dokusunu önemli ölçüde kaybetmesine neden olmuştur (Kaymakçı 2020: 42-43).

İkiztepe Tümülüsü

Eski kaçak kazılar dışında bir tahribatın olmadığı İkiztepe Tümülüsü'nde ilk yapıldığı dönemlerde de günümüze yakın zamanlarda da çok sayıda defnecilerin tahribatına uğramasından dolayı tarihlendirilmesine yardımcı olacak bir buluntuya rastlanmamıştır (Kaymakçı 2020: 43).

Kızlar Kalesi

Kızlar Kalesi, Alucra ilçesinin kuzeyinde yer almaktadır. Hâkim bir tepe üzerinde bulunan doğal bir mağaranın düzeltilerek Erken Hristiyanlık Döneminde kaya yerleşimi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Horasan harçlı basit taş duvar örgüsü ile mağaranın batıya bakan ağız kapatılmıştır. Mağaranın içinde de 3,5 m uzunluğunda, yüksekliği 1 m olan mağarayı iki ayrı mekâna bölen bir duvar görülmüştür. Bu duvar örgüsü yapılan kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Kaya yerleşiminin girişi yerden yaklaşık 4 m yüksekliktedir. Alanda çok az amorf seramik parçasına rastlanılmıştır. Şebinkarahisar ve Alucra sınırında yer alan mağaranın içinde sağ tarafta kalan ve boyutları 1,5 m olan iki küçük kaya oygusu olduğu görülmüştür (Kaymakçı 2017b: 103-104).

Köçek Tümülüsü

Köklüce köyünün tam ortasında yer alan Köçek Tümülüsü, Hönker Kalesinin yaklaşık 3 km batısında bulunmaktadır. Bölgedeki Tümülüs geleneği göz önüne alınınca bu tepenin bir tümülüs olduğu düşüncesini oluşturmuştur. Tümülüste eski kaçak kazı çukurlarına rastlanmış az sayıda da amorf seramik parçası bulunmuştur (Kaymakçı 2017b: 103).

Kalebaşı Mevkii I

Alucra Fevzi Çakmak köyü yolunun yaklaşık olarak 400 m kuzeybatısında Alucra-Şiran karayolunun 300 m kuzeyinde yer alan Kalebaşı Mevkii, girişi güneyde olan ve 3 odası bulunan kaya mezarı görülmektedir. Yoğun bir tahribata uğrayan kaya mezarının giriş odasının hemen üstünde tahrip edilmiş semerdamlı bir oda saptanmıştır (Kaymakçı 2017b: 104; Kaymakçı 2018: 316-317).

Kalebaşı Mevkii II

Kalebaşı Mevkii I'in güney kısmında bulunan, giriş alanının açıklığını oluşturan bölüm Kalebaşı Mevkii II olarak adlandırılmıştır. Girişte karşılıklı olarak adaklar için kullanılan nişler, girişi kapatan kapıya ait bir söve ve Kalebaşı Mevkii I'in kuzeybatı yönünden 1x1m boyutlarında açılmış, güneybatıda bulunan Kalebaşı Mevkii II'ye ilerleyen tahrip edilmiş bir yolun kalıntıları gözlemlenmiştir. Büyük oranda tahrip edilmiş giriş odası 2x2.50 m boyutlarında olan yapının, giriş bölümü 60x1.20 m ebadındadır. Odanın içerisinde doğu-batı yönlerinde karşılıklı basamaklar görülmüş olup, odanın batısındaki basamaklar hasar görmüştür. Odanın güney doğusunda sonradan açılmış olduğu tespit edilen 1x1m boyutlarında giriş tespit edilmiştir. Ayrıca Kalebaşı Mevkii I'in Kalebaşı Mevkii II'nin 150 m güneyinde bulunan düzlük alanda on bir adet 1x1.5 m ebatlarında çoğu tahrip edilmiş su sarnıçları tespit edilmiştir (Kaymakçı 2017b: 104-105; Kaymakçı 2020: 45-46; Çınar 2023: 29).

Kale Mevki Kutsal Alanı

Hâkim bir noktada doğal kayaların oyularak oluşturulduğu kutsal alan yaklaşık 200x100 m ölçülerinde olup Kavaklıdere köyünün 2.5 km güneybatısında, Demirözü-Alucra yolunun 1 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Alanın güneyinde doğal kaya ve taş üzerinde muhtemelen kan akıtma töreni, ritüel-libasyon yapıldığına işaret eden işlemler yapıldığı görülmektedir. Kutsal alanın güney kesiminde üç oygu bulunmaktadır. Bu üç oygunun üzerinde 15 cm dairesel bir niş

yer alır. Kutsal alanın güneyinde adak-kan akıtma-libasyon amacıyla kullanılan doğal taşın güneyinde dört adet niş tespit edilmiştir. Çevresinde mimari yapılar, horasan harcı kullanılarak yapılmış duvar örgüleri bulunan alanın üst kısmında kaçak kazı yapıldığı tespit edilmiştir (Kaymakçı 2017b: 105; Kaymakçı 2020: 46).

Ada Mevkii (Yalancı Tümülüs)

Ada Mevkii, Alucra ilçesi Kamışlı köyünün Kumluk Mahallesiinde yer almaktadır. Doğudan, batıdan ve kuzeyden bakılınca bir tümülüs görünümündedir. Burada yapılan kaçak kazılar esnasında tepenin toprak dolgusunda tüneller açılmış olup bu tünellerin girişleri kemerli yapıya sahiptir.

SONUÇ

Genel olarak bakıldığında yerleşmeler genel olarak Gümüşhane/Şiran- Giresun/Alucra, Şebinkarahisar yolu üzerinde bulunmakta ve bu yerleşimler tarih öncesi dönemleri yansıtmaktadır. Bu yol güzergâhlarında olan yerleşimlere örnek olarak Fındıkbeli Höyük ve Şelale Mevkii gösterilebilir. Han Tepesi Höyüğü'nün üzerinde GKÇ'den Hellenistik Döneme kadar keramik örneklerinin görülmesi, belli bir hat üzerinde birbirine yürüme mesafesinde olan Han Tepesi Höyük ile İkiztepe ve Sivritepe Tümülüslerinin çağdaş olduğu düşüncesini destekler niteliktedir. Kaleyeri ve Topalaksag yerleşmeleri ile Gâvur Kalesi yerleşmesi GKÇ-ETÇ kültürünün kuzey-güney yol bağlantısı durumundadırlar. Ayrıca Karaz Kültürünün Doğu Karadeniz'deki yayılım alanı için Gâvur Kalesi Yerleşmesi oldukça önemli bir yerleşimdir. Aktepe Yerleşiminin ETÇ ve II. binyılda bölgenin yol güvenliğini sağladığı kanısındayız. Dağlık kesimin kuzeyinde yer alan Salıncak Kaya Nekropolüne bakıldığında bu nekropolün dönemin ölü gömme geleneklerine ait bilgiler verebileceği açısından önem arz etmektedir. Burada yapılacak sistematik kazılar

KAYNAKÇA

- Akyurt, İ. M. (1998). M.Ö. II. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arslan, M. (2007). Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator. İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Çınar, C. B. (2023). Erken Tunç Çağı'nda Doğu Karadeniz Bölgesinin Kültürel Gelişimi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Çiğdem, S. Özkan, H. Yurttaş, H. (2004). 2003 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması. AST, 22(1), 285-300.
- Herodotos. (2019). Historia. (M. Ökmen, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros. (2020). İlyada. (A. Erhat-A.Kadir, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaymakçı, S. (2017a). Güncel Arkeolojik Bulgular Işığında Giresun İlinin Dağlık Kesiminin Prehistoryası. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 3(4), 15-29.
- Kaymakçı, S. (2017b). Kelkit Havzası'nın Eskiçağ Tarihi ve Arkeolojisi (Lykos). Konya: Kömen Yayınları.
- Kaymakçı, S. (2018). Giresun İli Alucra İlçesi 2016-2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması. C. Keskin (Ed), 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı (ss.317-318). Çanakkale: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

- Kaymakçı, S. (2020). Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Giresun: I (Giresun İli Dağlık Yerleşim Arkeolojisi/2015-2019). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ksenophon. (2020). Anabasis. (A.Çokana, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özgüç, T. (1978). Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar/Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity. Türk Tarih Kurumu, V(38), Ankara.
- Pehlivan, M. (1984). En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Sagona, A. Sagona, C. (2004). Archeology at the North-East Anatolian Frontier, I An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province, Louvian-Paris-Dudley.
- Strabon. (2018). Geographika. (A. Pekman, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünsal, V. (2012). Doğu Anadolu'da (Malatya-Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(2), 320-331.

RESİMLER



Resim 1: Aktepe Yerleşimi. (Salih KAYMAKÇI Arşivi).



Resim 2: Han Tepesi Höyük. (Salih KAYMAKÇI Arşivi).



Resim 3: Salıncak Kaya Nekropolü. (Salih KAYMAKÇI Arşivi).



Resim 4: Gavur Kalesi Yerleşimi. (Salih KAYMAKÇI Arşivi).



Resim 5: Gavur Kalesi GKÇ- ETÇ (Karaz) Keramik Örnekleri (Salih KAYMAKÇI Arşivi).



Resim 6: Hönker Kalesi. (Salih KAYMAKÇI Arşivi).



Resim 7: Hönker Kalesi ETÇ-II. Binyıl Keramik Örnekleri. (Salih KAYMAKÇI Arşivi).

ADİL YARGILANMA HAKKI VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Resul OKULU

Çorum Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı

Kırıkkale Üniversitesi, SBE

Kırıkkale, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-5494-9911

resul_okulu@hotmail.com

ÖZET

İnsanlar var olduğu günden sonra temel ihtiyaçlarını karşılamak için mücadele etmişlerdir. Bu mücadelenin en önemli unsurlarını barınma, karınlarını doyurma ve korunma olarak sayabiliriz. İnsanoğlu doğası gereği açlık hissi yaşamakta ve ilk olarak bunu gidermek istemektedir. Bu ihtiyacı gidermeyi başaran insanoğlu sonrasında kalabileceği bir yer arayışına girer bunu da giderdikten sonra ise korunmak için önlemler alır.

İnsanların bu temel ihtiyaçları kadar önemli olan bir ihtiyacı da haktır. Kimi hakkı insanlar doğuştan kazanırken yaşama hakkı gibi kimisini de sonradan edinir ve talep ederler.

Tarihin ilk dönemleri itibariyle hak kavramı gelişmemiş ise de insanlık geliştikçe hak kavramı gelişmiş ve insanlar bunu elde edebilmek için çok uzun mücadeleler vermişlerdir.

Elimizde ki mevcut kaynaklar insan hakları noktasında oluşan düşüncelerin ilk çağlara kadar uzandığını göstermektedir. İlk çağlarda daha çok kısıtlı olarak dile getirilen bu düşünceler çok dar olarak devletin egemenliğinin kısıtlanmasına yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine eski Yunan ve Roma dönemlerinde de İnsan haklarıyla ilgili kısmi düzenlemeler görülmektedir.

İlk çağlardan sonra insanların insan olmasından kaynaklı bir takım haklarının olduğu bilinci artmış. Bunun sonucunda insanlar bir takım haklar talep etmeye başlamıştır. İnsanların içerisinde yaşadığı devletin vatandaşlarına karşı gösterdiği bu tutum nedeniyle insanlar devlete karşı hak arayışına bürünmüştür.

Bu hak arayışının en önemli konu başlıklarından birisi de adil yargılanma talebi olmuştur. İnsanlar sosyal birer canlı olduğu için hayatın her anında artık tekil değil kalabalık içerisinde toplu olarak yaşamaktadır bu nedenledir ki isteyerek ya da istemeyerek kendisini sorunlar içerisinde bulabilmektedir. Bu sorunlar kimi zaman tarafların arasında uzlaşılı ile sona erse de her zaman uzlaşılı ile sonuçlanmamaktadır. Uzlaşılı olmaması da doğal olarak taraflar arasındaki sorunların çözümü hususunu akla getirmektedir.

Ülkeler arasında farklılıklar olmakla birlikte genel itibariyle bu sorunların çözümünü genellikle mahkemeler yapmaktadır.

Bu durum tabii ki de istenen bir durum değildir. Ancak istenmeyen bir durumun içerisinde dahi olursa insanın yargılama sırasında doğru bir yargılama ile karşılaşması çok önemlidir.

Adil yargılanma hakkı insanın beklediği bu doğru yargılamayı sağlayabilecek en önemli unsurdur. Temel olarak içeriği Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine dayanan adil yargılanma hakkı ile genel itibariyle hakkaniyetli yargılanma hakkı, makul sürede yargılanma hakkı, aleni

mahkemede yargılanma hakkı ve tarafsız bağımsız bir mahkeme önünde yargılanma hakkının güvence altına alındığı gözlenmektedir.

Adil yargılanma hakkı ile güvence altına alınan bu hakların talep edilebilmesi ve gerektiğinde ihlal tespit edildiğinde ilgili devlet aleyhine karar verilebilmesi çok uzun zaman ve çok büyük mücadelelerle elde edilmiştir.

Bunun içindir ki adil bir yargılanma sağlanması için gerek devletler gerek insanlar gerekse yargılama görevinin yapan makamlar var gücüyle mücadele etmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde geçmişten günümüze kadar adil yargılanma hakkının tarihi gelişimi ele alınmaktadır. Bu bağlamda özellikle Avrupa'da Magna Carta ile başlayan sürecin en son hangi aşamaya geldiği ve ülkemiz özelinde adil yargılanma hakkının başlangıcı ve yakın tarih bakımından ise senedi ittifak ile başlayan ve devamı süreçler incelenmektedir.

İkinci bölümde ise adil yargılanma hakkının unsuru olan kanunla kurulmuş tarafsız ve bağımsız mahkemeler, makul sürede yargılanma hakkı, hakkaniyetle yarılanma hakkı ve aleniyet kavramları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin verdiği örnek kararlar ışığında incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adil Yargılanma Hakkı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türkiye.

THE RIGHT TO A FAIR TRIAL AND THE CASE OF TÜRKİYE

Resul OKULU

ABSTRACT

People have struggled to meet their basic needs since the beginning of their existence. We can list the most important elements of this struggle as shelter, feeding and protection. By nature, human beings experience a feeling of hunger and want to satisfy it first. Human beings who manage to meet this need then look for a place to stay and after meeting this, they take precautions to protect themselves.

A need that is as important as these basic needs of people is rights. While some rights are acquired by people from birth, others, such as the right to life, are acquired and demanded later.

Although the concept of rights was not developed in the early periods of history, as humanity developed, the concept of rights developed and people struggled for a long time to obtain it.

The available resources we have show that the ideas about human rights date back to ancient times. These ideas, which were expressed in a more limited way in ancient times, appear to be very narrowly aimed at restricting the sovereignty of the state. Partial regulations regarding human rights can also be seen in the ancient Greek and Roman periods.

After ancient times, the awareness that people have certain rights due to being human has increased. As a result, people started to demand some rights. Because of this attitude towards the citizens of the state in which people live, people have begun to seek rights against the state.

One of the most important topics of this search for rights was the demand for a fair trial. Since people are social creatures, they no longer live individually but collectively in a crowd at every moment of life, which is why they may find themselves in problems, willingly or unintentionally. Although these problems sometimes end with agreement between the parties, they do not always result in agreement. The lack of consensus naturally brings to mind the issue of resolving the problems between the parties.

Although there are differences between countries, these problems are generally resolved by the courts.

This situation is of course not a desired situation. However, it is very important that a person encounters a correct judgment during the trial, even if he is in an undesirable situation.

The right to a fair trial is the most important element that can provide this correct trial that people expect. It is observed that the right to a fair trial, whose content is basically based on the European Convention on Human Rights, and the right to a fair trial in general, the right to be tried within a reasonable time, the right to be tried in public, and the right to be tried before an impartial, independent court are guaranteed.

The ability to demand these rights, which are guaranteed by the right to a fair trial, and to make a decision against the relevant state when a violation is detected when necessary, has been achieved over a very long time and with great struggles.

For this reason, in order to ensure a fair trial, both states, people and the authorities responsible for the trial must fight with all their might.

In the first part of this study, the historical development of the right to a fair trial from past to present is discussed. In this context, the final stage of the process that started with Magna Carta in Europe, the beginning of the right to a fair trial in our country, and the processes that started with the deed of alliance and its continuation in terms of recent history are examined.

In the second part, the concepts of impartial and independent courts established by law, the right to a trial within a reasonable time, the right to fair hearing and publicity, which are elements of the right to a fair trial, are examined in the light of exemplary decisions given by the European Court of Human Rights.

Keywords: Right to Fair Trial, European Court of Human Rights, Türkiye

GİRİŞ

Adil bir dünya tüm insanlığın huzur bulacağı bir ortam olduğundan herkesin temennisi böyle bir ortamda yaşamaktır. Ancak bu kolay olacak bir şey değildir. Bundan dolayıdır ki insanları yıllar ilerledikçe insanlar huzur bulacağı adil bir dünya için çalışmıştır.

Adillğin sağlanması bakımından insanlar arasındaki yargılamaların bir düzen ve intizam içerisinde yapılması gerekmektedir. Bu düzen maalesef ilk çağlarda mümkün değil ise de günümüze yaklaştıkça artık mümkün olmaya başlamıştır.

Tarih boyunca insanlar pek çok sebepten dolayı savaşmışlardır. Bu savaşların ilk çağlardaki etkisi dar bir alanda olsa da çok etkili savaş silahları çıkmasıyla bu etki artmış ve artık dünyanın tamamını etkiler hale gelmiştir.

Bu sorunların farkına varan insanlar özellikle 18. ve 19. Yüzyıllarda bir araya gelerek ortak metin oluşturmaya çalışmışlardır. Bu çalışmaların en önemlilerinden birisi de Avrupa İnsan hakları sözleşmesidir.

Bu sözleşme ile özellikle adil yargılamanın nasıl olması gerektiği ve bu gereklilerin bulunmaması durumunda devlere uygulanacak yaptırımlar güvence altına alınmıştır.

1. ADİL YARGILANMA İLKESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. AVRUPA'DA İNSAN HAKLARI KAPSAMINDA ADİL YARGILANMA HAKKI ÇALIŞMALARI

Batı'da insan hakları ve bunu yazılı bir zemine oturtma çalışmalarına bakıldığında insanların yaşadıkları uzun savaşlardan ve buna dayalı olarak ortaya çıkan ekonomik sıkıntılardan sonra belli bir refah seviyesine gelmeyi başardıkları görülmektedir. Bu refah seviyesinin getirdiği insan haklarını korumaya çalışmak adına çabalarda İngiltere'nin öncülük yaptığı göze çarpmaktadır.¹

İngiltere'de önceleri tam anlamıyla feodalite etkili olmakta, Norman kralları ülkeyi istediği gibi yönetip bir kısım soylulara diledikleri bölgelerin yönetimini verip başkaldırıları

¹ Metintaş, M. Y. ve Kayıran, M.(2017). *Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924)*. Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, 1(1), s.16 Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yakintarih/issue/49605/635760>

engellemekteydiler. Ancak soylular daha çok söz sahibi olup kendilerine danışılmasını istemleri yani yetkilerinin artırılmasını talep etmeleri ile kralların yetkileri sınırlanmak zorunda kalmaktadır.²

Ne var ki soylular yetkileri artıkça daha fazlasını talep etmektedir. Sadece sözlü olarak çağrılıp taleplerinin sorulması ancak taleplerinin yerine getirilip getirilmeyeceğinin belli olmaması durumu sıkıntı doğurmaktadır. Yine kralın soyluların fikirlerini almak için dilediği zaman çağırması dilediği zaman ise çağırılmamasının önüne geçmek için çaba içine giren soylular neticesinde, İngiltere'deki Salisbury Kalesinde Stephen Langton tarafından yazılan fermanı Kral I. John'a 1215'de imzalaya sundular daha doğrusu buna zorunlu kıldılar.³

Bu sayede insan hakları ve adil yargılanma hakkı bakımından önemli bir belge olan Magna Carta doğmuştur. “Magna Carta” demokrasi ve insan hakları çerçevesinde anayasal düzenin Avrupa’da ilk kez yazılı hale gelmesinin başlangıcı sayılır. İnsan hakları bakımından imzalanan bu Büyük Ferman ile birlikte yönetimin keyfi kararlar vermesi engellenmiştir.⁴

Tarihte ilk dönemlerde savaşlar daha çok bölgesel düzeyde kalıp zararı az olsa da tarih ve teknoloji ilerledikçe artık zararlar çok ağır olmaya başlanmıştır. Bu şekilde yüzyıllar devam edip gitmekte iken 19-20. yüzyıla gelince artık savaşlar çok boyutluluk kazanmış ağır silahlar kullanılmış ve savaşın yıkıcı gücü artmıştır. Artık toprak alma yarışının da bir önemi kalmaması, toprak sınırı dahi olunmayan devletlerin birbirine karşı kuvvet kullanması nedeniyle devletler bir çözüm arayışına girmiştir.

Bunun ilk örnekleri olarak Viyana kongresi ve 1899 yılında yapılan La Haye Konferansıdır. 26 devletin katılımıyla kuvvet kullanımı sınırlanmak için yapılan bu toplantıda bazı konularda hakemlik mekanizmasının oluşturulması konuşulmuştur. Yine devamında 1907 yılına gelindiğinde daha çok devletin katılımıyla bir takım antlaşmalar yapılmıştır.⁵ Ancak içerik itibarıyla zayıf olan bu antlaşmalar da sadece dostane çözüm önerilmiş yaptırım olarak bir düzenleme konulamamıştır. Lakin artık bu denli fazla devletin bir araya gelerek savaşın değil barış ortamının korunmasına yönelik çaba göstermesi önemli bir gelişmedir.

1.2. TÜRK HUKUK TARİHİNDE İNSAN HAKLARI ÇERÇEVESİNDE ADİL YARGILANMA HAKKI

A. İslamiyet Öncesi Dönemde Adil Yargılanma Hakkı

Türk hukuk tarihinin gelişimi incelendiğinde özellikle İslamiyet öncesi dönemlere ait hukuk kuralları ayrıntılı olarak bilinmemektedir. Bu dönemlerdeki kayıtlar daha çok Çin kaynaklarına dayanmaktadır. Çinli kaynaklarda Türkler ile arasındaki sorunlar nedeniyle gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır.⁶

² Çelik(2007), a.g.e. s. 7.

³ Soysal, M.(2011). *Anayasaya Giriş(3.Baskı)*. Ankara: İmge Kitepevi., s.52.

⁴ Kaşıkara, M. S. (2009). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye(1. Baskı)*. Ankara: Adalet Yayınevi. s. 34.

⁵ Polat, D. Ş. (2020). *Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (76) , s. 1952

⁶ Aydın, M. A.(2009). *Türk Hukuk Tarihi(7.Baskı)*. İstanbul: Beta Yayınları, s. 9.

Türk devletleriyle ilgili bu kısıtlı bilgilere rağmen eldeki kaynaklar itibariyle İslamiyet öncesi dönemde devletin başının yargılamalarda söz sahibi olduğu bilinmektedir. Ancak buna rağmen ihkak-ı hak yetkisi kimseye verilmediği ve hakanın yargılama yetkisinin yanında mahkemelerinde bulunduğu görülmektedir.⁷

B. İslamiyet Sonrası Dönemde Adil Yargılanma Hakkı

İslamiyet sonrası dönemde önceki uygulamalardan farklı olarak din unsuru da yargılamayı fazlasıyla etkilemektedir. Türkler İslam dinine girmesiyle birlikte hukuk sistemlerinde var olan örf ve adet, devlet başkanlarının emir ve fermanlarının yanında İslam hukukunun getirdiği kaynakları da kullanmışlardır.⁸

1.2. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Adil Yargılanma Hakkı

1.2.1. 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar hüküm sürdüğü dönemlerden sonra Osmanlı Devleti giderek zayıflamış ve uzun yıllar tekrar Osmanlı Devleti'nin kurtulabileceği inancı ile çok çaba gösterilse de, kurtarma çabalarından bir sonuç alınamayacağı artık herkesçe anlaşılmaya başlanmış ve Osmanlı'nın son döneminde birçok savaş baş göstermiştir. Bunlardan en önemlisi I. Dünya savaşıdır. Son Mebusan Meclisini oluşturan İttihat ve Terakki cemiyetinden oluşan kısıtlı sayıda kişinin aldığı yanlış bir kararla Osmanlı Devleti savaşa girmek zorunda kalmış ve Osmanlı Devleti bu savaşta ağır bir yenilgi almıştır. İstanbul dâhil birçok şehirde işgal başlamasıyla birlikte son Mebusan Meclisi üyeleri bu başarısızlık üzerine dağılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması için bildiri göndermiştir. Bu meclis için ülke çapında seçim yapmış ve Ankara'da toplanmaları sağlanmıştır. 23 Nisan 1920'de toplanan meclis yeni oluşturulacak devletin temellerini kurmaya başlamıştır.⁹ Saltanat kaldırılana kadar var olacak bu meclis olağanüstü yetkilere sahip yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendi elinde toplamıştır¹⁰. Bu dönemde ülkede yaşanan savaş ve kurtuluş mücadelesi de olması nedeniyle meclisin üstünlüğü esası anlayışı bulunmaktadır.

Bu yeni meclisin milletvekili sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte Mustafa Kemal Paşa açılış konuşmasını yapmasıyla başlayan mecliste Mustafa Kemal Paşa meclis başkanı seçilmiştir. Osmanlı devletinde ilk defa halkın seçtiği insanlardan oluşan bir meclis kurulmuştur. İlk meclisin en önemli özelliklerinden biride halkın her kesiminden insanları barındırıyor olmasıdır. Bu Türkiye tarihi bakımından çok önemli bir olaydır. Bu dönemde padişahın varlığının hala devam

⁷ Aydın(2009), a.g.e. s. 15.

⁸ Aydın(2009), a.g.e. s. 31.

⁹ Yamaç, M.(2020). *Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,22(TBMM'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı), s. 205.

¹⁰ Nutukta bulunla ilgili olarak: "...Ben ilk yazdığım taslakta Kurucular Meclisi (Meclis-i Müessisan) terimini kullanmışım. İsteğim, toplanacak Meclisin rejimi değiştirme yetkisini ilk anda elde etmesini sağlamaktı. Fakat bu terimin kullanılmasındaki isteği, gereği gibi açıklayamadığımdan ya da açıklamak istemediğimden halkın alışık olmadığı bir terimdir diye Erzurum ve Sivas'tan ayrıldım. Bunun üzerine olağanüstü etkileri olan bir meclis terimini kullanmakla yetindim." (Nutuk I, 1981, s. 266).

ediyor olması ilk meclisin elini bazı konularda sıkıntıya soksa da genel itibariyle artık meclis ülke yönetimini devralmış ve saltanatın kaldırılması için çalışmalar yapmıştır.

Birinci meclis, meclis hükümet sistemini belirlemiş, yetkileri elinde toplamış ve kuvvetler birliği ilkesine dayalı çalışmıştır. İlk meclis hükümet tarafından gönderilen 1921 anayasasını 18 Eylül 1921 de tasarı olarak tartışmaya başlamıştır. Meclis içinde her görüşten insan olması nedeniyle tartışmalar çok farklı yönere de kaymaktadır. Hatta tartışmalarda bunun hükümet programı olduğu konusu dahi belirtilmiş ancak olağanüstü bir hal nedeniyle tartışmalar çok uzatılmamıştır.

Nihayetinde 20 Ocak 1921’de TBMM tarafından kabul edilen 85 sayılı “Teşkilatı Esasiye Kanunu” 23 madde ve bir de ayrık maddeden oluşan anayasa olarak kabul edilmiştir.

1921 Anayasasında yargı bölümü bulunmamaktadır. Hatta bu dönemde yargılama görevinin kimler tarafından yapılacağı da belli değildir. Ancak kuvvetler birliği ilkesinin benimsenmesi nedeniyle yargılama konusunda da meclisin yetkili olduğu düşünülmektedir. Ancak bunun uygulamada bir karşılığı olmadığı zira böyle bir sistemin uygulanması pek mümkün değildir.¹¹ Yaşanan olağanüstü dönem nedeniyle bazı düzenlemelerde eksiklik belki maruz görülse de yargılama gibi insanın hayatına doğrudan etki edecek bir unsurun eksik olması çok büyük bir boşluktur.

Ancak bu dönemde meclisin elini en çok kuvvetlendiren şey Kurtuluş Savaşının kazanılmış olunmasıdır. Bu savaşla birlikte artık ülke yabancılardan arındırılmıştır. Artık gücü arkasına alan birinci meclis tereddütlerin ortadan kaldırılması için 30 Ekim 1922 yılında yayımlanan 307 sayılı karar yine 1-2 Kasım 1922 yılında yayımlanan 308 sayılı karar ile saltanat kaldırılmıştır. Böylelikle anayasada yazan Ulusal egemenlik perçinlenmiştir. Birinci meclis 1923’de son kez toplanmış ve seçime gitme kararı alınarak dağılmıştır.

Kısa bir süre sonra yeniden seçimler yapılmış, Cumhuriyet ilan edilmiş, yeni milletvekilleri seçilmiş ve ardından yeni seçilen meclis 1921 anayasasının büyük çoğunluğunu koruyarak eksikliklerden bir kısmını giderip 1924 anayasasını kabul etmiştir.

1924 Anayasası Kanun-i Esasi’deki gibi yargı bölümünü bir arada düzenlemeye çalışmıştır. Ancak bu sefer yargı bir kuvvet olarak bahsedilmiştir. 53-60. Maddeler arası düzenlenen yargı bölümü haricinde 8. Madde adil yargılanma hakkı bakımından önem arz eden tarafsız mahkeme kavramı üzerinde durulmuştur. Bu maddelere bakacak olursak;

“Mahkemelerin teşkilatı, vazife ve salâhiyetleri kanûnla muayyendir.(m.53)

Hâkimler bilcümle davaların muhakemesinde ve hükmünde müstakil ve her türlü müdahâlattan âzâde olup ancak kanûnun hükmüne tabidirler. Mahkemelerin mukarreratını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcrâ Vekilleri Hey’eti hiçbir veçhile tebdil ve tağyir ve tehir ve infaz-ı ahkâmına mümanâat edemez. (m.54)

Hâkimler kanûnen muayyen olan usûl ve ahvâl haricinde azlolunamazlar.(m.55)

¹¹ Şık H.(2016). , *1921, 1924 Anayasalarında Yargı Erki ve İstiklal Mahkemeleri. Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler –V(1. Baskı)*, İstanbul: Hukuk Vakfı Yayınları, s. 113.

Hâkimlerin evsafı, hukûku, vezâîfi, maaş ve muhassasatları ve sûret-i nasıp ve azilleri kanûn-ı mahsûs ile tâyin olunur. (m.56)

Hâkimler kanûnen muayyen vezâiften başka umûmî ve hususî hiçbir vazife deruhde edemezler. (m.57)

Mahkemelerde muhakemat alenîdir. Yalnız Usûl-i Muhakemat Kanûnu mûcibince bir muhakemenin hafıyyen cereyanına mahkeme karar verebilir. (m.58)

Herkes, mahkeme huzûrunda hukûkunu müdâfaa için lüzûm gördüğü meşrû vesâiti istimâlde serbesttir. (m.59)

Hiçbir mahkeme, vazife ve salâhiyeti dâhilinde olan davaları rü'yetten imtinâ edemez. Vazife ve salâhiyet haricinde olan davalar ancak bir karar ile reddolunur. (m.60)”

1924 Anayasası mahkemelerin bağımsızlık ve tarafsızlığına, aleni olmasına, hakkaniyetli yargılamaya doğrudan yer vermiştir. Hatta o zamana kadar görülmeyen şekilde Meclisin dahi müdahale edemeyeceği açıkça belirtilmiştir. Tüm çalışmalar ülkemizin adil bir yargılamaya kavuşması için çok önemli maddelerdir.¹²

1924 Anayasası Kanun-i Esasi'ye yargılama için getirdiği düzenlemeler ile birçok yönüyle benzese de bazı maddeler bilerek çıkarılmıştır. Bunun en başında gelen Kanun-i Esasi'nin 89. Maddesinde düzenlene ve olağanüstü yetkilere sahip bir yargılama makamı oluşturulan maddesidir. Bu maddede “Her ne nam ile olursa olsun bazı mevaddı mahsusayı rüiyet ve hükmetmek için mehakimi muayene haricinde fevkalâde bir mahkeme veyahut hüküm vermek selâhiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu veçhile tâyini mevla ve tahkim caizdir.” Denilmek suretiyle yasaklanan kural 1924 Anayasasında bilerek konulmamıştır.¹³

Bu maddenin olmaması ileri ki yıllarda İstiklal Mahkemeleri adı altında olağanüstü yetkilere sahip olan mahkemelerin ortaya çıkmasına sebep olacak ve adil yargılanma hakkı maalesef zamanın şartlarına heba edilecektir.

İstiklal Mahkemeleri kuruluş amacıyla asker kaçağını, yağmacılık ve bozgunculuk gibi suçları engellemek amacıyla Hıyanet-i Vataniye kanunundan beklenen amaç elde edilemediğinden kurulmuştur. Zira Hıyanet-i Vataniye kanunu uyarınca yargılamalar yirmi gün içinde bitirilecek ve Meclisin onayından sonra infaz edilecektir. Ancak Meclisin onaylaması şartı nedeniyle infazlar uzamakta ve asker kaçağı sayısı artmakta olduğundan kanundan istenen amaç gerçekleşmemiştir.¹⁴

İşte İstiklal Mahkemeleri bu hızlanmayı sağlamak amacıyla kurulmuş ve üyeleri milletvekili olan üç yargıçtan oluşan olağanüstü yetkilere sahip bir mahkemedir. İstiklal Mahkemeleri casusluk, asker kaçağı, hainlik gibi suçları yargılayan, verdikleri karar kesin olan ve Meclisten aldığı talimat ile hareket eden Mahkemelerdir. Mahkemeler infazı da kendisi yaptığından dolayı süratle karar alıp uyguladığından asker kaçağı sorununu hızla çözüme kavuşturursa da sanıkların adil yargılanma hakkı bakımından hiçbir güvencesi söz konusu

¹² Çelik(2007), a.g.e. s. 25.

¹³ Şık(2016), a.g.m. s. 118.

¹⁴ Şık(2016), a.g.m. s. 120.

değildir.¹⁵Hatta bu dönemde yargılamalarda haklara önem verilmediğinin tipik örneklerinden biri de 1926 yılında İzmir Suikastı davasında sanık olan Şükrü Mahkemeden avukat talep etmesine rağmen başkanın “*İstiklal Mahkemeleri, dava vekillerinin cambazlığına gelmez. Mahkememizin derecatı yoktur. Ulus karar bekliyor. Ne diyeceğiniz varsa açıkça söyleyiniz. Avukatla falan geçirecek vaktimiz yok.*” şeklindeki cevabı gösterilebilir.¹⁶ Türkiye bu olağanüstü dönem ve olağanüstü yargılama usullerinin etkisinde maalesef uzun yıllar kalmıştır.

1961 yılına gelindiğine ise 1961 Anayasası ile artık insan hakları ve adil yargılanma hakkı daha da kuvvetlendirilmek istenmiştir. 1961 Anayasasında, “insan haklarına saygılı devlet” ibaresi ilk kez geçmiştir. Yine önceki anayasa da yukarıdaki sayılan bölümler korunmuş ve yargı başlıklı bir bölümde konulmuştur.

Ancak 1961 Anayasasından sonra gerçekleşen darbe ile Anayasa değişikliğe uğramış özü korunamamış ve nihayetinde 1982 de yeni bir Anayasa yapılmıştır.

Bu Anayasa hala yürürlüktedir ve adil yargıyla bakımından ilerleyen bölümlerde anlatılacak pek çok özellik bu anayasa da yer almaktadır. Ancak bunlardan en önemlisi 2001 değişikliği ile Anayasamız 36. madde de “hak arama hürriyeti” başlığı altında adil yargılanma hakkı başlı başına yer almıştır.¹⁷

2. ADİL YARGILANMA HAKKI ve UNSURLARI

Adil yargılama hakkının kelime olarak tanımını yapmak çok kolay değildir zira Uluslararası hukukta da bunun bilerek tanımı yapılmamış ama neleri içerebileceği anlatılmıştır. Burada bilerek böyle bir tanım verilmediği aşikârdır. Zira tanım ile böyle bir hakkın sınırlandırılması istenmemektedir.¹⁸

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi madde 6’da;

1. Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, adil ve kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır.

3. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir:

a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;

¹⁵ Şık(2016), a.g.m. s. 125.

¹⁶ Şık(2016), a.g.m. s. 125.

¹⁷ Çelik(2007), a.g.e. s. 26.

¹⁸ Çayan, G. (2016). *Adil Yargılanma Hakkı(1. Baskı)*. İstanbul: Legal Yayıncılık. s. 22.

- b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olmak;
- c) Kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müdafinin yardımından yararlanmak; eğer avukat tutmak için gerekli maddî olanaklardan yoksun ise ve adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, resen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek;
- d) İddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında davet edilmelerinin ve dinlenmelerinin sağlanmasını istemek;
- e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşmadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak.¹⁹

Görülebileceği üzere iki düzenleme birbirine çok benzemektedir. Ancak genel itibariyle AİHS baz alınarak adil yargılanma hakkı ülke yasalarında yer almaktadır.

2.1. ADİL YARGILANMA HAKKININ UNSURLARI

2.1.1. KANUNLA KURULMUŞ, BAĞIMSIZ VE TARAFSIZ MAHKEMEDE YARGILANMA HAKKI

2.1.1.1. Mahkeme Kavramı

Kelime anlamı ile “bir yargıçtan veya bazen savcı ve yargıçlardan oluşan bir kurulun, yargı görevini yerine getirdikleri yer, yargı yeri, yargıevi, mahkeme kapısı”²⁰ olarak çevrilen kurum aslında adil yargılanmanın en önemli unsurlarından birisidir. Mahkemeler aracılığıyla insanlar hakkını aramakta ve sonuca ulaşmaktadır.

Mahkemeler yargılama görevi yapılan yerlerdir. Yargılama görevi ise tarafsız ve bağımsız olması gereken hâkimler eliyle yapılmaktadır. AİHS 6. maddede “yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme” denilerek açıkça bu husus belirtilmiştir. Bu unsurların hepsi bir arada bulunması gerektir zira birinin bulunmaması durumunda adil bir yargılamadan zaten söz etmek mümkün değildir.²¹

Mahkemeler aracılığıyla yapılan yargulamalarda ise hâkimler hukuk kurallarına bağlı olarak gerekirse devlet gücü kullanılarak tarafların hukuki sorunlarını çözmekle mükelleftir.²²

2.1.1.2. Kanunla Kurulmuş Mahkeme

Anayasa madde 142’ye göre: “Mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usulleri kanunla düzenlenir. Disiplin mahkemeleri dışında askerî mahkemeler kurulamaz. Ancak savaş halinde, asker kişilerin görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevli askerî mahkemeler kurulabilir”.

Böylece keyfilik uygulamalarının önüne geçilmiş ve bir mahkemenin kurulması kanuna bırakılmıştır.

Anayasamızın kanuni hâkim güvencesi başlıklı 37’nci maddesinde:

“Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı

¹⁹ European Convention on Human Rights (coe.int), 01/12/2022

²⁰ <https://sozluk.gov.tr/03/12/2022>

²¹ İnceoğlu, S.(2005). *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı*(2. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık, s. 158.

²² Çelik(2007), a.g.e. s. 53.

yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.” Denilerek hâkimlik teminatı kanun korucuya karşı güvence altına alınmış olmaktadır.²³

Hemen belirtmek gerekir ki Anayasamızda vatandaşın adil yargılanması amacıyla mahkemeye yönelik düzenlemeler bununla sınırlı değildir. Anayasamızın 38’nci maddesinde bir kez daha kanuni mahkeme ilkesi vurgulanmış ve hukuki güvenlik ilkesi Anayasal koruma altına alınmıştır.²⁴

2.1.1.3. Bağımsız ve Tarafsız Mahkemeler

Mahkemenin bağımsızlığı ve tarafsızlığı hukuk devletinin bir göstergesidir. İki unsur birbirinden ayrılmaz bir parçadır. Bağımsız mahkemeden kasıt yargılama görevi yapılırken söz konusu olaya dair hiçbir kurum ya da kuruluştan baskı ve etki görülmemesidir.²⁵

Mahkemelerin tarafsızlığından kastedilen karar verici olanların tarafsız olmalarıdır. Yani yargılama fonksiyonunu icra eden yargıçların tarafsız olması sözleşme kapsamında aranan unsurdur.²⁶

2.1.2. HAKKANİYETE UYGUN YARGILANMA HAKKI

Hakkaniyete uygun yargılama diğer adil yargılanma haklarından farklılıkları olan bir haktır. Yapısı itibariyle diğer haklar doğrudan dosya üzerine etki eden haklardır. Dosya incelendiğinde doğrudan olayın üzerine etki ederler. Örneğin tarafsız bir mahkeme olmadığı isnadında doğrudan tarafsızlığın sebebine bakılabilir ancak hakkaniyete uygun yargılamada ise tüm bunların hepsine toplu olarak bakılır. Yani hakkaniyete uygun yargılama hakkı çatı durumundadır.²⁷

Hakkaniyete uygun yargılama ile kastedilen, doğru ve insan onuruna uygun yargılanmadır. Bir birey olarak herkesin buna hakkı vardır. Zira kişinin sırf insan olmasından kaynaklanan en doğal hakkı kendisinin sorunlarının düzgün bir şekilde çözülmesini istemesidir.²⁸

AİHM doğrudan olmasa dahi zımni olarak hakkaniyete uygun yargılama hakkına ilişkin bakmış olduğu davalarda bazı kriterler ortaya çıkarmıştır. Bu kriterlere bağlı olarak da genellikle davaları çözümlenmektedir. Bu kriterlerin çoğunluğu ceza muhakemesine ilişkin olsa da medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili uyuşmazlıklarda da kullanılan ortak ilkeler vardır.

Hakkaniyete uygun yargılama kriterleri;

- 1)Silahların eşitliği ilkesi,
- 2)Çekişmeli yargılama ilkesi,
- 3)Duruşmada hazır bulunma ilkesi,
- 4)Susma ve kendi yakınları aleyhine tanıklık yapmama ilkesi,
- 5)Gerekçeli karar hakkı,
- 6) Delil sunabilme yâda delil göstermeme hakkı,

²³ Çelik(2007), a.g.e. s. 55.

²⁴ Suç ve cezalara ilişkin esaslar Anayasa madde 38

²⁵ İnceoğlu S.(2012). *Yargı Bağımsızlığı İçin Anayasal Öneriler*. Anayasa Hukuku Dergisi, 1(1), s. 260. <https://anayasadergisi.org/wp-content/uploads/2020/05/%C4%B0nceo%C4%9Flu-AYHD-1.pdf>

²⁶ Çelik(2007), a.g.e. s. 139.

²⁷ Çayan (2016), a.g.e. s. 109.

²⁸ Çelik(2007), a.g.e. s. 84.

Olarak sıralanabilir.

2.1.3. MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKI

Makul sürede yargılama hakkı ile olayın olabildiğince en kısa sürede sonuca erdirilmesi amaçlanmaktadır. Her ne suretle olursa olsun hakkını arama yoluna giden kişinin en hızlı ve doğru şekilde bu hakkının teslim edilmesi gerekir.²⁹

Makul sürede yargılama hakkı ile kişilerin adalete olan güvenci artmaktadır. Zira bunun aksi durumunda kişilerin inancı sarsılır ve geciken adaletten beklenen fayda azalır ve neticede insanların adalete olan güvenci azalır.

2.1.3.1. Makul sürede yargılama hakkında Mahkemenin kullandığı Kriterler

Makul sürede yargılama hakkındaki makul sürenin her zaman kesin bir süresi yoktur. Dolayısıyla davadan davaya değişkenlik gösterme ihtimali çok yüksektir. Hatta aynı nitelikteki davaların dahi kendi içinde değişkenlik gösterme ihtimali vardır.³⁰

Tüm bu hususları da dikkate alan AİHM bir olayı incelerken makul süreden ne anlaşılması gerektiğine dair zaman içerisinde bir takım kurallar geliştirmiştir. Önüne gelen bir olayda bu kriterleri göz önüne alarak inceleme yapmaktadır. Bunlar;

- 1-Dava konusunun niteliği,
- 2-Başvurucunun yargılama sırasındaki tutumu,
- 3-Ulusal yargılama makamlarının tutumu,

şeklinde sıralanır. Ancak bu kıstaslardan farklı olarak Mahkeme bir devlette sürekli aynı tür olaylarda süre aşıp ilgili devletin de bir önlem almadığı durumlarda ihlalin kurumsallaştığını kabul edip ihlal karar vermektedir.³¹

2.1.4. ALENİYET

Aleni yargılama ile hukuk devleti olmanın bir gereği yerine getirilmektedir. Açık olarak herkesin katılabileceği ve duruşmaları takip edebileceği bir durum olarak tabir edebileceğimiz aleni yargılama ile adil yargılamanın dışa dönük olan unsuru da tamamlanmış olmaktadır.^{32 33}

Asıl itibarıyla adil yargılamanın neler içerdiği yani davanın neler içerdiği ve yargılama fonksiyonlarında neler bulunduğu adil yargılama hakkının diğer unsurlarıdır. Aleniyet unsuru ise yargılamanın dışıyla alakalı bir olaydır. Böylelikle üçüncü kişilerin dışarıdan bir gözle yargılamayı takip etmesi sağlanmaktadır.^{34 35}

Aleni yargılama ilkesi en temel ilke olarak AİHS 6. Maddede hayat bulmaktadır. Madde metnine göre; ‘‘Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da

²⁹ Tatlıdıl, S. (2019). *Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Makul Sürede Yargılanma Hakkı - Sürenin Aşılması ve Sonuçları*. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2019(143), s. 14. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi143/13/>

³⁰ Çayan (2016). a.g.e. s. 96.

³¹ Başar, M. O. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Makul Sürede Yargılanma Hakkı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/43823.pdf> s. 38.

³² İnceoğlu(2005), a.g.e. s. 342.

³³ Le Compte, VanLeuven ve De Meyere Belçika Davası, 18/10/1982

³⁴ Kaşıkara(2009), a.g.e. s. 178.

³⁵ Pretto ve Diğerleri, 08/12/1983 (Kamu denetimi aleniyette önemli bir olgudur)

cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, adil ve kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir”

2.1.4.1. Aleni Yargılama Hakkının İstisnaları

2.1.4.1.1. Genel Ahlak Yararına Gizlilik

Genel Ahlak kuralları, toplumsal olarak yaşanan dönemde benimsenen etik değerler ve kurallar olarak kabul edilebilir.³⁶ Bu kuralların yaşanan dönem içerisinde olması önemli bir unsurdur.

Yine genel ahlakın toplumsal olarak insanlarda yaşanan bir olaya karşı verilen tepkinin karşılığı olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. İnsanların kendi şahsına ait kabul ettikleri ve önemsedikleri değerler olabilir. Bu değerler kişiden kişiye değişebilmektedir. Bundan dolayı aynı olaya aynı tepkiler verilmeyebilir. Çünkü böyle durumlarda kişi özel olarak edindiği ahlaki değerini bu olaya yansıtmakta ve tepkisini buna göre belirlemektedir. Ancak bir değer kişiden çıkıp genelleşmesi ve toplumsal olarak tepki verilmesi gerekir ki hukuki olarak bir karşılığı yasa koyucular tarafından oluşturulsun. İşte hukuk düzeni, bir olayın kişisel ahlaktan çıkıp genel bir boyut aldığında bunların korunması için bir düzenleme yapmaktadır. Hatta AİHS kişisel özgürlüklerin sınırını bu toplumsal kabul edilen ahlaki değeri görmektedir.³⁷

Genel ahlak ile artık korunan değerler bir milleti ilgilendirmekte verilecek karar toplumca takip edilmektedir. Burada aleni duruşma yapılması durumunda öğrenilecek bilgi ve belgelerin içeriği toplumu rahatsız edici boyutta ise mahkemeden beklenen yargılamayı kapalı yaparak bu değerlerin korunmasını sağlamaktır.³⁸

Ancak bir şeyin genel ahlak kuralları olduğu olgusu net ispatı olan bir durum değildir. Bunun değerlendirilmesi hâkime kalmaktadır. Hâkim önündeki olayın yapısına göre duruşmanın kapalı yapılmasına karar verecektir.

2.1.4.1.2. Ulusal Güvenlik Yararına Gizlilik

Ulusal güvenlik sözünden ne kastedildiği doğrudan AİHS’de yer verilmemiş ve yorum ile bulunması istenmiştir. Öyle ki bu terim adil bir yargılama için gerekli olan alenilik ilkesini dahi kısıtlayacak nitelikte olmalıdır.

2.1.4.1.3. Çocukların Yararına Gizlilik

Yargılamanın tarafları kanun önünde eşit olarak muameleye tabi tutulmalıdır. Ancak bazı durumlar vardır ki yargılamanın yapısı gereği tarafların örselenmemesi için bazı önlemler

³⁶ Aydın, O. (2013). *Genel Ahlak, Hukuk, Cinsellik*. Mülkiye Dergisi, 37(4), s. 139. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/43/231>

³⁷ Aydın(2013) , a.g.m. , s. 140.

³⁸ İçel, K.(2004). *Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku(1.Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık s. 373.

kaçınılmazdır. Örneğin mağdur olan kişilerin sanık ile karşılaşmasının istenmediği durumlarda özel ortamlarda beyanlarının alınması gibi. Yine yargılamanın açıklığı durumunda olumsuz olarak etkilenmemeleri için çocukların durumu sayılabilir.³⁹

Çocukların yapılan bir yargılama ile örselenmemeleri ve ileride olumsuz sonuçlarla karşılaşmamaları için yargılamalarının kapalı olması gerektiği kabul edilmiştir.

SONUÇ

Adil yargılanma hakkı tarihi olarak kolay elde edilmiş bir hak değildir. Uzun yıllar boyunca dünyada güçlü olanların haklı olduğu ve istediğini aldığı bir dönem yaşanmıştır. Ancak insanlık tarihi ilerledikçe durum değişmiştir.

Hukuk kurallarına bağlılığın herkes için gerekli olduğu bilinci gelişmesiyle hak kavramı da önem kazanmıştır. Bu kapsamda çok önemli bir yere sahip olan adil yargılanma hakkı da bu gelişmeden payını almış ve özellikle 19. ve 20. yüzyılda bu hak güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

Adil yargılanma hakkı ile birlikte güçlü olanın değil haklı olanın hakkını aldığı bir düzen getirilmiştir. Bunun için de devletlere birçok görev düşmektedir. Bunlardan en başta gelen tarafsız ve bağımsız bir mahkeme kurularak tarafların yargılanmasının sağlanmasıdır. Sadece bunları kurmak değil bunların tarafsız ve bağımsız kalabilmesi içinde devletlerin aktif olarak çalışması gerekir.

Ülkemizde bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan en önemlilerinden birisi de 1948'de sözleşmeye tabi olup 18 Mayıs 1954'ten beri AİHM'nin denetimini kabul etmesidir.

Tarihi süreç içerisinde ülkemiz bakımından yapılan denetimlerde adil yargılanma hakkı bakımından pek çok ihlal kararı verildiği görülmektedir. Ülkemiz aleyhine 2012 yılında 8986, 2013 yılında 3505, 2014 yılında 1584, 2015 yılında 2212, 2016 yılında 8303, 2017 yılında 25.978, 2018 yılında 6717, 2019 yılında 7274, 2020 yılında 9104, 2021 yılında 9548, 2022 yılında 12251 başvuru yapılmıştır.

2022 yılında verilen ihlal sayıları bakımından Rusya hakkında 374, Ukranya hakkında 141, Türkiye hakkında 73, Romanya hakkında 72, Macaristan 35, Moldova Cumhuriyeti hakkında 31, Polanya hakkında 30, Hırvatistan hakkında 26, Bulgaristan hakkında 25, İtalya hakkında 25, Azerbaycan hakkında 22, Ermenistan hakkında 21, Yunanistan hakkında 21, Fransa hakkında 19, Belçika hakkında 13, Slovakya hakkında 12, Gürcistan hakkında 11, Malta hakkında 11, Bosna Hersek hakkında 10, Sırbistan hakkında 10, Litvanya hakkında 9, İspanya hakkında 9, Arnavutluk 7, Portekiz hakkında 7, İsviçre hakkında 7 ihlal kararı verilmiştir.

1959-2022 yılları arasında Türkiye ilgili en çok ihlal karar sayısı 1600(609'u yargılamanın uzunluğuna ait) ile adil yargılanma hakkı, 843 ile özgürlük ve güvenlik hakkı, 718 ile mülkiyet hakkı ve 426 ile ifade özgürlüğü alanında olmuştur.

³⁹ Çelik(2007), a.g.e. s. 128.

Adil yargılanma hakkı bakımından Türkiye'ye ile ilgili(bu kısımda yargı kararlarının icra edilmemesi de sayılmaktadır) 2012 yılında 84, 2013 yılında 50, 2014 yılında 42, 2015 yılında 29, 2016 yılında 15, 2017 yılında 56, 2018 yılında 53, 2019 yılında 17, 2020 yılında 23, 2021 yılında 23 ve 2022 yılında 19 ihlal kararı verilmiştir.

Yine adil yargılanma hakkının sağlanması ve ihlal kararının azaltılması gerek devlet gerek yargı organları gerekse yargılamanın tarafları tarafından gerekli özenin gösterilmesi ile mümkün olmaktadır.

Bunun için öncelikle devletin adil bir yargılanma yapılabilmesi için uygun kanunlar çıkarıp gerekli ve yeterli kadar mahkeme kurması yeteri kadar personel buldurması ve bu mahkemelerde bağımsız ve tarafsız yeterli kadar hâkim buldurması gerekmektedir. Bu sayede yargılama yapılabilmesi için tarafsız ve bağımsız mahkemelerin oluşturulması sağlanmış olacaktır.

Sonrasında ise adil yargılama için en önemli unsur olan yargılama organlarının davanın başlamasından bitimine kadar hızlı ve etkin bir şekilde delil toplaması, dinlenecek taraflara eşit şartlar sunarak tarafları dinlemesi ve makul süreleri aşmadan hakkaniyete uygun karar vermesi, davanın tarafları da yargılamayı uzatma ve çıkmaza girmesini sağlayacak eylemlerden uzak durması gerekmektedir.

Tüm bu hususlara azami noktada özen gösterilmesi durumunda ise ülkemizde adil yargılanma hakkı kendiliğinden sağlanacak ve her hangi bir kurumun denetim ve yaptırım tehdidi olmadan yargılamalar adil bir şekilde sonuçlandırılacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. Â. (2009). Türk Hukuk Tarihi(7.Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Aydın, O. (2013). Genel Ahlak, Hukuk, Cinsellik. Mülkiye Dergisi, 37(4), 139-148 Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/43/231>
- Başar, M. O. (2008). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Makul Sürede Yargılanma Hakkı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/43823.pdf>
- Çayan, G. (2016). Adil Yargılanma Hakkı(1. Baskı). İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Çelik, A. (2007). Adil Yargılanma Hakkı(Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukuku)(1.Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- İçel, K.(2004). Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku(1.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- İnceoğlu, S.(2005). İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı(2. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık
- İnceoğlu S.(2012). Yargı Bağımsızlığı İçin Anayasal Öneriler. Anayasa Hukuku Dergisi, 1(1), 259-294. <https://anayasader.org/wp-content/uploads>
- Kaşıkara, M. S. (2009). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Adil Yargılanma Hakkı ve Türkiye(1. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Metintaş, M. Y. ve Kayıran, M.(2017). Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924). Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, 1(1), 14 – 41. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yakintarih/issue/49605/635760>
- Polat, D. Ş. (2020). Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (76) , 1950-1967 .
- Soysal, M.(2011). Anayasaya Giriş(3.Baskı). Ankara: İmge Kitepevi.

- Şık H.(2016). 1921, 1924 Anayasalarında Yargı Erki ve İstiklal Mahkemeleri. Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler –V(1. Baskı), İstanbul: Hukuk Vakfı Yayınları, 107-128.<https://www.muharrembalci.com/yayinlar/kitaplar/220.pdf>
- Tatlıdil, S. (2019). Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Makul Sürede Yargılanma Hakkı - Sürenin Aşılması ve Sonuçları. TBB Dergisi, 2019(143), 9 – 50 <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi143/13/>
- Türkoğlu, H. G.(2011). Roma Hukukunda Humanitas İle Maiestas Populı Romanı Arasındaki Bağlantı. TBB Dergisi, 96(24), 229-268. Retrieved from <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2011-96-1141>
- Yamaç, M.(2020). Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 204-220.
- <https://mevzuat.gov.tr/> İndirilme Tarihi: 02/12/2022
- <https://sozluk.gov.tr/> /indirilme tarihi: 03/12/2022
- www.echr.coe.int (Yabancı Ülkelerle ilgili AİHM kararlarına bu siteden ulaşılabilir)

GÜNÜMÜZ İLETİŞİM ORTAMLARINA KÜLTÜRÜN YANSIMA BİÇİMLERİ: EMEĞİN DİJİTALLEŞMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Melisa ALTUNTAŞ

Başkent Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst.

Ankara, Türkiye

melisaaltuntas@gmail.com

ÖZET

Yaşadığımız dönem içerisinde yeni medya teknolojilerinde meydana gelen değişimler ve bu eksende yer alan hızlı ilerlemeler, iletişim teknolojilerinde farklı kavramları da beraberinde getirmiştir. Yeni medya teknolojileri bağlamında yer alan sosyal medya kavramı günümüzde halkla ilişkiler, reklam, sponsorluk hatta eğitim gibi birçok kategoriye ayırabileceğimiz farklı alan ve içerik alternatifleri ile karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya platformlarında yer alan takipçiler, böylesi dijital alan sahipleri için oldukça öneme sahip konumdadır. Bu doğrultuda ele alınan çalışma içerisinde yeni medyanın tarihsel gelişimi, iletişim alanının ekonomik ve politik yapısı içinde kültürel ve sosyolojik boyutu ile ele alınmıştır. Aynı zamanda güncel yenilikleri ile bugünün medyası ve kavramsal değişiklikleri, bu değişikliklerin getirmiş olduğu yenilikler ve dijital iletişim ortamlarına yansımaya şekilleri kavram ve içerikler bakımından incelenmiştir.

Çalışma, yeni medya teknolojilerinin gelişimini dijital evrim ekseninde ele alarak günümüz yeni iletişim ortamlarına kültürün yansımaya biçimlerini değerlendirmek üzerine bir literatür taraması şeklinde hazırlanmıştır. Gündelik hayatımızda gönüllü olarak ya da maruz kalarak sıkça bir arada bulunduğumuz internet ve yeni medya teknolojilerinin küreselleşen ve hızlıca bir boyut değiştiren gelişmeleri bağlamında Christian Fuchs'un "*Emeğimiz mi dijitalleşti yoksa sistem bizim emeğimizi dijital hale mi getirdi?*" sorusu bu çalışma için başlangıç noktasını oluşturmaktadır. İletişimin eleştirel ekonomi politik alanında güncelliğini yitirmeyen tartışmalarından biri olan metalaşan şeyin ne olduğu ve kültürün bu duruma yansımaya biçimleri üzerine bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital evrim, Yeni medya, Dijital kültür

GİRİŞ

Genel bir çerçeve ile yeni medya teknolojilerinin bugüne kadar gelmiş olduğu süreç içerisinde bakıldığında, bilgisayar ve medya teknolojilerinin tarihsel gelişmeleriyle paralellik gösterdiği söylenebilmektedir. Yeni medya teknolojilerinde yaşanan gelişimler sonucunda yeni iletişim biçimleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla medya içeriğinde üretim algısı da değişime uğramaktadır. Bu değişimle beraber kullanıcıların medyanın üretim süreçlerine dahil olması söz konusu olmaktadır.

Yaşanan değişimi dijitalleşme ekseninde olumsuz bakış açısından ele alanların yanı sıra bu değişimin kullanıcıların içerik üretimlerine dahil olmasıyla beraber birtakım olumsuzluklara da sebebiyet vereceği görüşü bulunmaktadır. Katılımcıların ya da izleyicilerin ücretsiz emeğine medya şirketlerinin ise katılımcı kültürden yararlandıklarını öne süren eleştirel yaklaşımlar bulunmaktadır. Yeni medya teknolojileri ve sosyal ağlar ile içerik üreten kullanıcılar sadece bir

içerik üretmekle kalmayıp, bu içeriği dönüştürmeye toplumun kültür yapısına uygun hale getirmeye başlamışlardır. Dolayısıyla yeni medya teknolojileri ekseninde gelişimini gösteren internet, bugün ticari ve politik bir araç haline dönüşmüştür. Bu dönüşüm ile kitleselleştirilen bir toplum anlayışı hâkim olurken, aynı zamanda toplum bir araç görevi de üstlenmektedir (Maigret, 2011).

Dijitalleşme ekseninde yeni medya ile üretim, dağıtım, sergileme ve saklama koşullarında değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler ile kültürel ürünlerin sayısal bir mecraya aktarılması kültür yapısını etkilemiş hem de iletişim yapısının aşamalarını değiştirmiştir. Yeni medya teknolojilerinde yer alan değişimleri ele alan Manovich, analog medyayı dijital temsile çevirirken aynı zamanda internet ile istenilen her veriye aynı anda ulaşılmasını mümkün kılmakta olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla dijital olarak kodlanan her veri sayısız kere çoğaltılabilmekte, farklı medya türleri bilgisayarda gösterilebilmektedir. Manovich yeni medyanın ayırt edici prensiplerini, sayısal temsil, modülerlik, otomasyon, değişkenlik ve kültürel kod çevrimi olarak ele almıştır (Manovich, 2001). Henry Jenkins ise yeni iletişim ortamında yaşanan böylesi değişimi yakınsama kavramı üzerinden ele almaktadır. Dijitalleşme ile yeni iletişim ortamlarında yaşanan yakınsama kavramının sadece teknolojik bir değişim olmadığını aynı zamanda ekonomik, küresel, sosyal ve kültürel boyutları da olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda kültürel yakınsama farklı medya endüstrilerinin kesişimi ile yeni yaratıcılık ve medya kullanım yollarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Jenkins, 2001).

İletişim alanında yaşanan değişimlerin ve ortaya çıkan yakınsamanın sadece teknolojik olmadığını dile getiren Manuel Castells ise farklı şekillerde iletişim mod ve kanallarını birleştirerek etkileşim kuran öznelerin farklı düşünce şekillerini ortaya çıkarttığını ifade etmektedir (Castells, 2009: 135). Ayrıca yaşanan bu dönüşüm ile internetin yaygın ve yoğun bir şekilde kullanılmasını kitlesel öziletişim (mass self communication) olarak ele alır. Bu doğrultuda yeni bir iletişim formunun etkileşimli bir düzlemde ortaya çıktığını ifade eder (Castells, 2009: 55). Yeni medya teknolojileri ve dijitalleşme ekseninde internet kullanıcılarının içerik üretimine dahil olması sonucunda alanda katılımcı kültür, kullanıcı emeği gibi kavramlar üzerinde eleştirel başlamıştır. Jenkins bu noktada medya yakınsamasının yeni bir katılımcı halk kültürünün doğmasına yol açtığını ileri sürmektedir. Bir diğer ifade ile, sıradan insanların bile medya içeriği üretebilecek konumda olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla medya üretimine kişilerin katılımını sağlamakla beraber, şirketlerin düşük maliyet ile içerik oluşturmalarına katkı sağladıklarını ifade etmektedir (Jenkins, 2001). Yeni medyada yer alan teknolojiler ve geleneksel kitle iletişim süreci ele alındığında, aralarında çok ayırt edici farklılıklar olduğu görülmektedir. Geleneksel medya anlayışında profesyonellerle alıcı arasında kutuplaşma hakimdir. Dolayısıyla iletişim tek yönlüdür, izler kitlenin anında yanıt verebilme durumu söz konusu değildir (Mutlu, 1998: 212). Dijital dönüşüm ve yeni medya ekseninde tüketicilerin tüm üretim sürecine baştan sona dahil olduğu görülmektedir. Bu durum şirketlere fayda sağlamaktadır. Tüketici konumundaki bireylerin hiçbir ücret almadan emek harcayarak üretmiş olduğu bu içeriklerin yaygınlaşp ticari bir konuma getirilmesi söz konusu olmaktadır. Christian Fuchs, Tiziana Terranova gibi düşünürler ücretsiz emek yaklaşımına eleştiriler getirmektedir.

1. İLETİŞİM ALANININ EKONOMİ POLİTİĞİ

Yeni medyanın kültürel ve sosyal boyutunun yanı sıra yeni medyanın ekonomik boyutu da günümüz dijital iletişim ortamları için oldukça önemli bir konumdur. Bir diğer ifade ile yeni medyanın sahip olduğu ticari potansiyel, kültürel ve sosyal boyutu da içine alarak kapitalizmin dijital alana yayılmış olduğu görülmektedir. İletişim alanının ekonomi politikası, kitle iletişim araçlarının ekonomik temelinde yer alan ve bu kitle iletişim araçlarını kontrol eden şirketlerin yapısı ve sahipliğiyle birlikte aynı zamanda ortaya çıkartılan medya ürünlerinin üretim ve dağıtım süreçlerini ele almaktadır.

Klasik ekonomi politik, ticari kapitalizmin gelişimi döneminde ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım öncelikle merkantilizm olarak da bilinen kapitalizmin ticari döneminde, gittikçe egemen hale gelen kapitalist toplumsal düzeni açıklamak için kullanılmıştır. Bu dönemde Adam Smith'in (1723-1790) çalışmaları öncülüğünde, gelişen kapitalist sisteme ahlaki bir temel ve açıklama kazandırma çabasındaki ekonomi politik yaklaşım öne çıkmıştır (Yaylagül, 2009). Ekonomi politik yaklaşım, kitle iletişim araçlarının iktisadî ve siyasî analizleri doğrultusunda kitle iletişim araçlarının ekonomik yapı üzerindeki kontrolü vasıtasıyla kitle iletişim araçlarının içeriği, tüketimi ve enformasyon akışı gibi diğer iletişimsel döngülerin merkezinde çalışırlar. Başka bir ifade ile ekonomi politik yaklaşım "kaynakların üretim, dağıtım ve tüketiminin temelini oluşturan mülkiyet ve iktidar ilişkilerinin incelenmesidir". Dolayısıyla kitle iletişim araçları, kapitalist sistemin içerisinde yer alan ve kendisini yeniden üretmesini sağlayan temel kurumlardan birisi olarak görülmektedir (Mosco, 1996: 25).

18.yüzyılda ise Adam Smith (Ulusların Zenginliği-1776) ve David Ricardo'nun (Ekonomi Politik ve Vergilendirme İlkeleri- 1817) öncü çalışmalarıyla bir bilim olma vasfı kazanan ekonomi politik yaklaşım, liberal ekonomi politik yaklaşım olarak da tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımın temel düşünceleri şöyle açıklanabilir. Tam rekabetçi piyasa koşullarına inanılır. Dolayısıyla tüketici egemen bir anlayış vardır ve arz talep dengesi tüketicinin ihtiyaçlarına göre dengelenecektir. Bu doğrultuda ise her insan psikolojik olarak önce kendi çıkarının peşinde olmasıyla birlikte, kişisel çıkarlar ekonomik düzenin temelini oluşturur anlayışı hâkimdir. Bu çerçevede ise herkesin kişisel çıkarının peşinde koşması bütün toplumun yararına bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Toplumların gelişmesinde kâr, çıkar ve mülkiyet ilişkileri evrenseltek doğru olarak doğallaştırılırken aynı zamanda toplum içinde yaygınlaşan iş bölümü ve uzmanlaşma emek gücünün verimliliğini artırırken, aynı zamanda bunlar toplumun zenginleşmesindeki yegâne kaynaklar olmaktadır. Piyasa ekonomisine dışarıdan yapılan her türlü devlet müdahalesi, bireysel özgürlüklere yapılan bir müdahale olarak görülmektedir. Böylelikle piyasa merkezci bir anlayış egemen olmaktadır. Bu anlayış ise kapitalist üretim ilişkilerini meşrulaştırmakta ve kapitalizmi alternatif olmayan tek doğal ekonomik sistem olarak tanımlamaktadır (Yaylagül, 2009).

Yeni medya teknolojilerine ekonomik bakış açısıyla ele alan Dan Schiller (1999), mevcut medya düzenini kapitalizmin dijitalleşmesi olarak açıklamaktadır. Schiller, internet ve bağlı olduğu telekomünikasyon sistemlerini, globalleşmenin getirdiği finans ve ekonomik akışların uluslararası anlamda gerçekleştiğini öne sürerek, ekonomik eylemlerin ulus ötekileştirme ile birlikte önem kazanmasını bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir. Yaşanan teknolojik

gelişmeler hem piyasanın ulaştığı alanı genişletmiş hem de piyasayı derinleştirmiştir. Ağlar kapitalist ekonominin sosyal ve kültürel genişlemesini doğrudan katkı sağlarken aynı zamanda aracı olarak da görevlerini sürdürmektedirler (Schiller, 1999).

T. Robert Malthus, J. Stuart Mill gibi iktisatçılar, liberal ekonomi politik yaklaşımın eksik kalanyönlerini tamamlamaya ve geliştirmeye çalışmışlardır. Bu kişiler, ekonomik yaşama eğer dışarıdan bir müdahale olmadığı takdirde tam rekabetçi piyasa mekanizması sayesinde ülkenin her türlü doğal kaynağından faydalanılacağını ve çalışmak isteyen herkese iş sağlanacağını, toplumda iş bölümünün gelişeceğini, sermaye birikimi sonucunda toplumun zenginleşeceğini düşünmüşlerdir (Yaylagül, 2009). Liberal ekonomi politik yaklaşıma en temel eleştiriler, Karl Marks tarafından yöneltilmiştir. Marks, liberal ekonomi politiği, tarihsel ve materyalist olmamakla eleştirmiştir. Tarihsel materyalist yaklaşıma göre, insanların toplumsal varlığı, onların üretim ilişkileri içerisindeki koşullarına ve konumlarına göre belirlenmektedir. Diğer bir deyişle, toplumun iktisadi yapısını şekillendiren üretim ilişkilerinin tümü, belirli toplumsal bilinç biçimleriyle örtüşen yasal ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği gerçek temeli oluşturur. Yani maddi yaşamın üretim biçimi, genel olarak bütün düşünsel siyasal ve toplumsal yaşamı koşullandırmaktadır (Marx, 2011).

Kapitalist üretim biçimini doğru bir şekilde tanımlayabilmek için, öncelikle meta ve metalaşma kavramlarını anlamak gerekir. Metanın kökeni, kapitalist öncesi üretim biçimlerine dayansa da asıl önemini ve işlevselliğini kapitalist üretim ilişkileriyle kazanmıştır. Bu anlamda Marks, “Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi” adlı eserinde metaya kilit önem vererek, kapitalizmi çözümlenmeye meta ile başlamıştır (Marx, 2015: 49). Tarihsel olarak, hemen her şeyi eksiksiz bir şekilde piyasada mübadele edilebilir (alınım-satılabilir) özelleşmiş bir meta biçimine dönüştürme süreçleri gerek kapitalizmin doğuşu gerekse de devamı açısından kritik önemdedir (Prodnik, 2004).

İletişim alanının eleştirel ekonomi politiği çalışmalarına katkı sunan, üstelik dijital emek kavramının da esin kaynağı olarak adlandırılan Dallas Smythe’nin kitle iletişim araçlarına yönelik geliştirdiği “izleyici metası” kuramı, tekelci kapitalizm koşullarında izleyici, okuyucu ve dinleyici kitlelerin bir meta unsuru olarak reklam verenlere pazarlanmasını ele almaktadır. Dolayısıyla böylesi bir reklamcılık faaliyetinin maliyeti, izleyici kitlenin büyüklüğüne göre, yani izlenme oranının en yoğun olduğu saat dilimlerine göre belirlenmektedir. Smythe, kitle iletişim araçlarının kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üreterek pekiştirmesindeki rolünü, bu araçların ekonomik çözümlenmesine ağırlık vererek tanımlamaktadır.

Bu bağlamda gerçekleştirdiği çalışmalarında kitle iletişim araçlarının sermaye birikimi açısından hangi işlevleri yerine getirdiği, nasıl bir katkı sağladığı üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Smythe’in izleyici metası kuramı, “*Tekelci kapitalizm koşullarında reklam destekli iletişimin kitlesel olarak üretilen meta biçimi nedir?*” sorusu ile başlamıştır. Smythe bu sorunun ardından “*Ticari kitle iletişim araçlarının temel ürünü nedir?*” sorusu ile cevabı belirgin hale getirmiştir. Smythe, yöneltmiş olduğu sorularına ise içeriklerin ulaşacakları hedef kitleleri vardır varsayımından bir sorgulama yapmasıyla izleyici gücü cevabını ortaya çıkartmıştır. Bir diğer ifade ile izleyici gücü hem ekonomik hem de siyasi hedefler doğrultusunda emeği, ilgisi, dikkati ve zamanı metalaştırılan bu somut ürün ticari kitle iletişim araçlarının varlık nedeni olarak

görülmektedir (Geray, 2005). Bu çerçevede Dallas Smythe 1977 yılında yazmış olduğu, “İletişim: Batı Marksizminin Kör Noktası” (*Communaciton: Blindspot of Western Marxizm*) adlı makalesinde eleştirel iletişim çalışmalarına materyalist bir bakış açısı getirmiş olduğu görülmektedir. Aynı zamanda gerçekleştirmiş olduğu çalışması ile bugün hala güncelliğini koruyan bir tartışmaya da başlangıç oluşturmuştur. Eleştirel ekonomi politik bakış açısında medyanın üretim, bölüşüm ve tüketim süreçlerini bir bütünlük içerisinde geniş ekonomik ve sosyal süreçlerle ilişkilendirerek anlama, açıklama ve bunu insancıl değerleri gözeterek yeniden yapılandırma üzerine odaklandığı görülmektedir (Bulut, 2009).

Dolayısıyla günümüzde, hem toplumsal üretim sürecine dâhil olan yeni iletişim ortamlarının hem de bu ortamlarda üretilen ürünün anlaşılması ve yorumlanması için, meta ve metalaşma kavramlarıyla doğrudan bağlantı kurulmalıdır.

2. KÜLTÜR KAVRAMI BAĞLAMINDA GÜNÜMÜZDE YENİ MEDYA TEKNOLOJİLERİ

Yeni medya teknolojileri ile kültürel ürünlerde dâhil olmak üzere tüm ürün gruplarında bir dijitalleşme süreci başlamıştır. Kültürel ürünler bağlamında ise yeniden üretimini mümkün kılarak, bunların kitleselleşmesine sebep olmuştur. Yeni medyanın temel prensiplerinden kültürel kod çevrimiyle kültürel ürünler yapısal ve işlevsel değişime uğramıştır.

Manovich, yeni medyanın kültürel ve bilgisayar olmak üzere iki farklı katmanının olduğunu ileri sürmüştür. Yeni medya kavramı bilgisayar ortamında üretilip-dağıtılıp saklandığına göre; bilgisayarın mantığı medyanın geleneksel kültürel mantığını da etkilemektedir. Bilgisayarın dünyayı modelleyiş tarzı, verileri temsili, bunlar üzerinde işlem yapabilmemize izin vermesi kültürel katmanın oluşumunu ve içeriğini etkilemektedir. Kültürel katman da aynı şekilde bilgisayarı etkileyerek yeni bilgisayar kültürünü oluşturmaktadır (Manovich, 2001).

Yeni iletişim teknolojileri sanat yapıtlarının da dâhil olduğu kültürel ürünlerin dijital mecralarda bulunarak daha geniş bir dolaşıma girmesine sebep olmuştur. 19. yüzyılın sonunda gelişen yeniden üretim teknikleri sanat eserinin sergilenme olanaklarını artırırken; günümüzdeki olanaklar kültürel ürünleri bilgisayar ekranlarına taşımıştır. Bu duruma yaşadığımız dönem içerisinde oldukça fazla örnek bulmak mümkündür. Sadece sanat eseri olmamakla birlikte, bugün neredeyse tüm örgütler, sivil toplum kuruluşları, okullar, şirketler mobil ortamlara aktarım gerçekleştirmektedir.

Kültürün bilgisayarlaşması, bilgisayar oyunları, sanal dünyalar, web siteleri gibi yeni kültürel formların ortaya çıkmasına yol açtığı gibi; fotoğraf ve sinema gibi eskileri de dönüştürmekte ve yeniden tanımlamaktadır. Manovich’in bakış açısı yeni medya ile ilgili her şeyi ve tüm ürünleri yeni medya objeleri olarak isimlendirmektedir. Bu yeni medya objeleri aynı zamanda kültürel objelerdir ve fiziksel olarak gerçek dünyada var olan nesnelere referans alarak, onları temsil ve inşa ederek oluşturulmaktadır (Manovich, 2001).

Castells’de bu yeni ağ yapısını 20. yüzyılın sonlarına doğru yeniden yapılanan kapitalist üretim biçimiyle yakından ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Castells, bu görüşünü enformasyon teknolojisi ile açıklarken aynı zamanda toplumsal değişimlere, bireysel yaratıcılık girişimlerinde

küresel ve ekonomik bir etkileşim sürecine dahil etmektedir. Birçok faktör üzerinden ortaya çıkan ağ toplumu yapısı aslında küresel ekonomi ve dünya jeopolitiğiyle etkileşim içinde yeni üretim, iletişim, yönetim ve yaşam biçimlerinin somutlaşması olarak görülmektedir (Castells, 2005).

Fuchs ise, yeni iletişim ortamları ile internet ve sosyal ağ kullanıcılarını ele alarak, kitle iletişim araçlarına kıyasla çok daha aktif olabilmelerini internetin çoklu iletişim sağlayıcı bir diğer ifadeyle âdemi merkezîyetçi yapısından kaynaklandığını belirtmektedir. Böylesi bir anlayış ile her iki ortam içerisinde de karşılığı ödenmeyen kullanıcı emeği sabit kalmakla birlikte, internet kullanıcılarını temel ayıran nitelik hem üretici hem de tüketici faaliyette bulunabilmesinden kaynaklanmaktadır (Fuchs, 2015: 152). Dolayısıyla internet, belirli bir kişinin ya da sınıfın mülkiyetindeymiş gibi algılanmasa da yaygınlaştırılması, ağların ve kablo sistemlerinin kurulması gibi teknik hizmetlerin gerçekleştirilmesi şüphesiz devlete, uluslararası anlaşmalara ve büyük şirketlere bağlıdır (Kılıçbay, 2005).

3. YENİ MEDYA VE KATILIMCI KÜLTÜR

Yeni medya teknolojileri ve dijitalleşme ekseninde ele alınan katılımcı kültür kavramı Web 2.0 teknolojilerinin gelişimi ve özellikle kullanıcı üretimli sitelerin çoğalmasıyla önem kazanmaktadır. Dolayısıyla içeriği değiştirip dönüştürebilme, etkileşim kurabilme, yeni içerikleri üretip çoğaltabilmek gibi özellikleriyle kullanıcı odaklı bir teknolojiden söz edilebilmektedir. Bu noktada katılımcı kültür, bireysel kullanıcıların internet üzerinden bir araya gelerek gruplar oluşturabilmesine olanak sağlamaktadır. Oluşturulan gruplar ya da topluluklar ile kolektif oluşumlar yaratılabilmektedir. Böylesi oluşumlar dijital ekseninde içeriklerini kendileri üretip paylaşabilmektedir.

Bu bağlamda katılımcı kültür yaklaşımı sıradan insanlara kâr amacı ile varlığını devam ettiren şirketler için içerik üretip paylaşabilme alanı açmıştır. Katılımcı kültürü ekonomik yönden bağımsız düşünmenin mümkün olmadığını söyleyen van Dijck, Web 2.0 teknolojilerinin gelişimi ile kullanıcı üretimli sitelerin varlığına dikkat çekmektedir. Fakat önceden tüketici konumunda olan insanların dijital dönüşüm ile yeni konumlarını değerlendirmek önem kazanmaktadır (van Dijck, 2009: 44-46).

Jenkins'e göre de sosyal medya ve Web 2.0 teknolojilerinin temeli yayılabilir medya olmalarıdır (Jenkins'dan akt. Fuchs, 2020: 103). Jenkins'e göre sosyal medya katılımcı kültürü ifade etmektedir. Katılımcılığı aşağıdaki ifadeler ile birlikte olan kültür olarak tanımlamaktadır:

1. Sanatsal ifade ve sivil katılıma yönelik görece düşük engeller;
2. Başkalarıyla yaratımları paylaşma ve yaratma için güçlü destek;
3. En deneyimli olanın bildiklerini yeni başlayanlara ilettiği resmi olmayan bazı danışmanlık türleri;
4. Katkılarının önem taşıdığını bilen üyeler;
5. Birbirleriyle bir dereceye kadar sosyal bağ hisseden üyeler (Jenkins'dan akt. Fuchs, 2020: 104).

Literatürde katılım kavramı üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sayısal bölünme bağlamında kavram, yeni medyada erişim konusunda eşitsizliklerin ifade edilimine yönelik

tüketicilerin katılımına göndermede bulunmaktadır. Kavramın ikinci kullanımı yeni medyayı geleneksel iletişime göre daha açık ve işlevsel kılmıştır. Bu kullanıma göre, etkileşimli ve çok yönlü bir model sunmasından dolayı geleneksel medyanın katılımcısı aktif katılımcı olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü kullanımı ise, yeni medya teknolojilerinin de desteklediği katılımcı kültür anlayışının medyaya erişimiyle medyanın kullanımının demokratikleşmesi süreçleriyle ilgilidir (Flew, 2008: 31-32).

Literatürdeki olumlu yaklaşımlardan olan yeni medyanın katılımcı kültürü beslemesi ve demokrasiyi geliştireceğini dair inanışlar bulunmaktadır. Katılımcı kültür, izler kitlenin kullanıcılarının, tüketicilerinin ve hayranların kültür ve içerik üretimini anlamlandıran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Fuchs,2014b: 52).

Katılımcı kültür anlamında kullanıcıların da içeriğe dahil olabildiği yapılar Web 2.0 teknolojileri ile karşımıza çıkmıştır. Bu anlamda ekonomik, sosyal ve ileri teknolojik yaklaşımlar bir arada bulunan bir yapıdan söz edilmektedir. Dolayısıyla kullanıcı katılımının ön planda olduğu ve kullanıcılar arasında iş birliğine dayalı bir yapı mevcuttur. Bu yapı zengin içerik, tüketim algısının artması, meta data, kullanıcı katılımı, dinamik içerik gibi kavramları sağlamaktadır (Güler, 2001: 53-54). Günümüzde yaygın olarak kullanılan Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram, Youtube gibi platformlar Web 2.0 teknolojilerinin desteği ile üretim sağlamaktadır. Bu platformlarda üretilen, paylaşılan, üzerine yorum yapılabilen her veri bireysel internet kullanıcılar tarafından ortak bir katılım ile üretilmektedir. Sosyal medyanın gelişim göstermesi de Web 2.0 teknolojilerinin gelişimi ile orantılıdır. Bu doğrultuda ortaya çıkan katılımcı kültür kavramına eleştirel bakış açıları da oluşmuştur. Bu bağlamda katılımcı kültür, kültürel öğelerin bir parçasıdır. Dolayısıyla katılımcı kültür kavramının olumlu ve olumsuz yönlerinin olduğunu belirtmek gerekmektedir.

4. DEĞERLENDİRME

Bulduğumuz şartlar içerisinde kapitalizm anlayışının hakimiyeti yadsınamaz bir gerçeklik olarak görünmektedir. Bu çalışmada da yeni medya teknolojilerinin dijitalleşme ile ivmesini yükseltmesi söz konusu olurken aynı zamanda kullanıcılara yönelik sömürü mekanizmasının da teknoloji ile birlikte eş zamanlı ilerlemiş olduğu görülmektedir. Tahakküm sınırlarının gittikçe arttığı, tahammülünse kalmamış olduğu günümüz dünyasında insanların kendilerini enözgür hissettikleri mecra olarak düşünülen sosyal medya gerçekten de öyle midir?

Bu çalışma içerisinde de sözü edilen dijitalleşme kavramını günümüz dünyasında teknolojik gelişmelerden ayrı değerlendirebilmemiz mümkün görünmemektedir. Fakat tarihsel olarak teknolojik gelişmeler bugünümüz ile sınırlı değildir. Her dönemin özelliği ve yapısı itibarıyla yaşadığı sürecin içerisinde aydınlatma gücüne sahip olduğu bilinmektedir. Yazının, kâğıdın ve matbaanın bulunmasıyla birlikte günümüz iletişim ağlarının temellerinin atılmış olduğu söylenebilmektedir.

Bu bağlamda iletişim alanında meydana gelen değişimleri ve dönüşümleri ele alan Harold Innis, iletişim ağlarının gelişmesinde en önemli nedenin yazının matbaa ve elektronik kaynaklar aracılığıyla yaygınlaşmasından kaynaklandığını belirtmektedir. El yazıları ile başlayan bilginin

yeniden üretimi ve aktarımı süreci alfabenin gelişimiyle görsel kodlarla biçim bulmuştur. Dolayısıyla tek biçimli, tekrarlanabilir, çoğaltılabilir bir kültürel gerçeklik meydana getirmiştir. “The Bias of Communication (1951)” adlı çalışmasında yeni teknolojinin, geleneksel bilgi tekelleriyle nasıl yarışabileceğini ve başka bir grup tarafından yönetilebilen yeni bir bilgi monopolü ortaya çıkardığını belirtmektedir (Harold Innis akt. McLuhan, 1964). Innis’in görüşlerine paralel olarak Marshall McLuhan (1964) ise, Innis’in söylemini detaylandırarak teknolojiye iletinin ve içeriğin de önünde bir anlam yüklediğini belirtmiştir. Bu bilgiye paralel olarak McLuhan’ın ilk olarak 1964 yılında “Medyayı Anlamak” adlı kitabında bahsetmiş olduğu global köy kavramı ile radyo, televizyon ve sinemanın karşı konulamaz bir kültür yayılımı sonucunda yaşamış olduğu değişimi ve gelişimi anlatan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. McLuhan, mesajın kendisi olarak iletişim ortamını öne sürerek ve iletişim sürecinde esas olanın mesajın yapılandırıldığı iletişim ortamı olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda ele alınan ortam bugün günümüzde, kitle iletişim araçları hem de yeni medya teknolojilerinde şüphesiz bulunmaktadır. 1980’in sonlarından başlamak üzere gittikçe yoğunlaşan küreselleşme tartışmalarıyla McLuhan’a göre elektronik çağ, insanın özüne dönmesine yol açmakta ve içinde barındırdığı teknolojik kodlar ile ayrı bir öneme sahip olmaktadır (McLuhan, 1964: 23). Dijital platformlar ve sosyal medya içerisinde kullanıcı konumunda oluşmaya başlayan meta ve anti değer kavramlarının üretiminin başladığını ifade eden Fuchs, internet kullanıcısının sadece tüketici değil, aynı zamanda enformasyon üreticisi konumunda olduğunu ifade etmektedir. Elde edilen enformasyonun reklam şirketlerine kullanıcı metası olarak satıldığını ekleyerek, kullanıcı üzerinde kar ediminden söz etmektedir. Adorno ve Horkheimer ise, içerisinde bulunduğumuz sistemi bir kültür endüstrisi olarak adlandırarak, kapitalizmin tahakkümünü yaygınlaştırmak, insanları ve insanların kültürel anlatımlarını metaya dönüştürmek için teknolojiyi kullanmaya teşvik edildiklerini ve bu yolla da aklın araçsal biçime getirildiğini söylemektedir. Kitle iletişim araçlarında ise, önemli olan ne kitleler ne de tekniktir. Önemli olan “*kitleleri ve teknolojiyi şişiren ruhtur, onların efendilerinin sesidir*”. Bu işleyişte insanlar, kapitalist sistemi, bu sistemin değer ve normlarını içselleştirerek kendi çıkarlarını gözetemez duruma düşerek sistemin aygıtları haline gelirler (Adorno, 1997: 95-98). Dijitalleşen dünya ve gelişen sermaye birikimi ile bugün dijital ortamda geçirdiğimiz her saniyenin bir bedelinin şüphesiz bir karşılığı olduğunu ele alan bu çalışma içerisinde emek kavramı bağlamında ticari metaya dönüşüm vurgusu belirtilmektedir. Fuchs’da bu doğrultuda böylesi bir enformasyon üretim sistemi içerisinde günümüzde internet kullanan herkesi üretici olarak, bir diğer ifade ile emeğin dijitalleşmesi bağlamında değerlendirmektedir. Bu noktada Christian Fuchs, kitle iletişim araçlarındaki “izleyici emeği” ve internet ortamındaki “kullanıcı emeği” arasında bir ayrım olduğunu belirtmektedir. Bu ayrımsal yönün ilk maddesi içerik üretimi olmaktadır. Bir diğer ifade ile televizyon izleyicileri içerik üretimine katkı sunamazken internet kullanıcılarının ürettikleri içeriklerin hem yayınlanabilir hem de alınıp satılabilir olduğu vurgusu hakimdir. Diğer maddesi ise, zaman faktörüdür. İzleyiciler televizyonlara sadece serbest zamanlarında erişim imkânına sahipken, internet kullanıcıları için zaman kısıtlaması farklılaşmış, hatta çoğu durumda ortadan kalkmıştır. İnternete erişim mobil cihazların gelişmesiyle birlikte neredeyse tüm güne yayılmıştır. Bir diğer faktör ise mekân

problemidir. İzleyicilerin televizyon izleyebilmeleri içinsabit bir mekânda olmaları gerekirken, mobil teknolojilerle birlikte internet kullanıcıları için mekâna bağımlılık ortadan kalkmıştır (Fuchs, 2015: 14).

Artırılmış gerçeklik teknolojisi ile sanal gerçekliğin yayılması ile paralel bir şekilde gelişim göstererek günlük hayatımızda hızla yerini almaktadır. Sanal gerçeklik, enformasyonun uzaysal mekânda dönüşümüdür. Gerçek ortandan bağımsız, yapay bir ortam sunmaktadır. Artırılmış gerçeklikte ise ortama bağlı olarak sanal veriler sunulmaktadır. Bu doğrultuda bugün sıklıkla tanık olduğumuz bir deneyim olan artırılmış gerçeklik bir diğer ifade ile sanal gerçeklik, Fuchs'un da sözünü etmiş olduğu mekâna bağımlılık faktörünü ortadan kaldırmaktadır. Gelişimgösteren yeni medya teknolojileri hedef kitleleri doğrultusunda bu gelişimini sürdürebilmektedirler. Dolayısıyla medya içerisinde izleyici, alıcı ya da tüketici talepleri doğrultusunda yeni medya teknolojileri, geleneksel medyaya göre çok daha hızlı hareket edebilmektedir.

Fuchs'un bakış açısı doğrultusunda sözü geçen emek kavramı, enformasyon üretimine odaklanmış tüm sermayenin sömürsü bağlamında bulunan emek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada bir diğer kavram olan dijital faşizmin etkisi de kuşkusuz göz ardı edilemez konumdadır. Böylesi bir dönüşümde dijitalleşme ekseninde yeni medya teknolojilerinde yer alan sömürü ile analog dünyadaki sömürü arasında benzerlikler vardır. Günümüz teknolojisinin, dijitalleşme çatısı altında bu sömürüyü normalleştirmiş olduğu söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (1997). "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünmek", (E. Mutlu. Çev.) Kitle İletişim Kuramları Okuma Parçaları, Ankara.
- Bulut, S. (2009). Sermayenin Medyası Medyanın Sermayesi, Ekonomi Politik Yaklaşımlar, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Castells, M. (2005) Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Cilt 1. Ağ Toplumunun Yükselişi. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Castells, M. (2009). Communication Power. New York: Oxford University.
- Flew, T. (2008). New Media: An Introduction (3. Baskı). Oxford: Oxford University. Fuchs, C. (2014b). Social Media A Critical Introduction. London: Sage.
- Fuchs, C. (2015). Dijital Emek ve Karl Marx. (T. E. Kalaycı., S. Oğuz, Çev.) NotaBene Yayınları, Ankara.
- Fuchs, C. (2016). Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş. (D. Saraçoğlu & İ. Kalaycı, Çev.) NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Fuchs, C. (2020). Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş. (D. Saraçoğlu & İ. Kalaycı, Çev.) NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Geray, H. (2005). İletişim Ağlarının Ekonomisi, "Kitle İletişiminde Reklamcılık". (H. Geray., F. Başaran, Der.) Siyasal Yayınları, İstanbul.
- Güler, C. (2011). "Web 2.0: Blog, Wiki". M. E. Mutlu (Ed.), Yen\$ İlet\$ş\$ş\$m Teknoloj\$ler\$ içinde (s. 50-72). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Jenkins, H. (2001). Convergence? I diverge. Technology review, 104(5), 93-93.

- Kılıçbay, B. (2005). Bir Teknoloji Söyleminden Parçalar: Enformasyon ve İletişim Teknolojileri Kuramlarına Tarihsel Bakış, İnternet Toplum Kültür. (M. Binark., B. Kılıçbay, Der.) Epos Yayınları, Ankara, 15-31.
- Maigret, E. (2011). Medya ve İletişim Sosyolojisi. (H.Yücel, Çev.) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Manovich, L. (2001). What is new media. The language of new media, 18-41.
- Marx, K. (2011). Ekonomi Politüğın Eleştirisine Katkı. (S. Belli, Çev.) Sol yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2015). Kapital Cilt: II, Ekonomi Politüğın Eleştirisi, (F. Engels, Dü., M. Selik, Çev.) Yordam Yayınları, İstanbul.
- McLuhan, M. (1964). Understanding Media. NY: Mcgrawhill.
- Mosco, Vincent (1996). The Political Economy of Communication: Rethinking and Renewal, London: Sage Publications.
- Mutlu, E. (1998). Televizyon ve Toplum. Ankara: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu.
- Prodnik, J. (2004). Marx Geri Döndü, "İzleyici Metasından Toplumsal Fabrikaya". (V. Mosco, C. Fuchs, Dü., Z. Kıyan, Çev.) NotaBene Yayınları, Ankara.
- Schiller, D. (1999). Digital capitalism: Networking the global market system. MIT press. Smythe, D. W. (1977). Communications: blindspot of western Marxism. CTheory, 1(3), 1-27.
- van Dijck, J. (2009). Users like you? Theorizing agency in user-generated content. Media Culture & Society, 31:1, 41-58. doi: 10.1177/0163443708098245
- Yaylagül, L. (2009). Sermayenin Medyası Medyanın Sermayesi. "Sinemanın Ekonomi Politüğü". Ütopya Yayınları, Ankara.

KIZILCIK ŞERBETİ DİZİSİNDE KÜLTÜREL FARKINDALIĞIN TOPLUMSAL CİNSİYET ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Feray ATAK
Başkent Üniversitesi, SBE
Ankara, Türkiye
ferayferay000@gmail.com

ÖZET

Bu araştırma, kültürel farkındalığın toplumsal cinsiyet üzerindeki rolünü Kızılık Şerbeti dizisi üzerinden incelemektedir. Kültürel farkındalığın anlam örüntüsü içinde bireyin sosyal veya psikolojik cinsiyeti olarak tanımlanan toplumsal cinsiyetin rolü bu araştırmanın esasını oluşturmakta olup, insanların karşılıklı etkileşim sonucu öğrendikleri davranış modelleri yaşadıkları kültür içinde deneyim ve gözleme de dayandığı belirtilen TV dizisi üzerinden irdelenecektir. “*Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi*” atasözünde de belirtildiği gibi kadın ve erkek davranışlarının sonradan öğrenilmesi toplum ilişkisinde bulunduğu konumu da belirler. Bu konum kültür farkı olan iki gencin evliliği sonucu farklı kültür çevrelerinde bulunan ailelerin bir araya gelmesi ve kültürel farkındalığın oluşmasını işleyen Kızılık Şerbeti Dizisinde de işlenmektedir. Toplumsal ilişkilerin öğrenildiği aile yapısı içinde cinsiyet açısından da kadın ve erkeğin hayat içindeki rolü, yeteneği, bu yapı içinde şekillenmektedir. Günümüzün en etkili hikâye anlatıcılarından biri olan TV dizileri de toplumda yer alan cinsiyet rollerinin yansımaları açısından önemli bir alan sunmakta olup, bu çalışmayla da hayatın içinde çoğu kez karşılaşılan yaşantıların, belirtilen dizi üzerinden kültürel farkındalığın, dizide betimlenen karakterler üzerinden içerik analiz yöntemi ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Farkındalık, Toplumsal Cinsiyet, Kızılık Şerbeti Dizisi, Evlilik, Geleneksel Aile Yapısı, Toplumsal İlişkilerin Öğrenilmesi

THE ROLE OF CULTURAL AWARENESS ON GENDER IN THE KIZILLIK ŞERBETİ SERIES

Feray ATAK

ABSTRACT

This research examines the role of cultural awareness on gender through the series Cranberry Sorbet. The role of gender, which is defined as the social or psychological gender of the individual within the meaning pattern of cultural awareness, constitutes the basis of this research, and the behavioral models that people learn as a result of mutual interaction will be examined through the TV series, which is also based on experience and observation within the culture they live in. As stated in the proverb "A boy learns to set the table from his father, a girl learns to mow from her mother", the subsequent learning of male and female behaviors determines their position in social relations. This position is also portrayed in the series Cranberry Sorbet, which deals with the coming together of families in different cultural environments and the formation of cultural awareness as a result of the marriage of two young people with cultural differences. Within the family structure where social relations are learned, the role and ability of men and women in life are shaped within this structure in terms of gender. TV series, which are one of the most effective storytellers of today, offer an important area in terms of reflection of gender roles in society, and with this study, the experiences that are often encountered in life, cultural awareness through the mentioned series, are examined by content analysis method through the characters depicted in the series.

Keywords: Cultural Awareness, Gender, Cranberry Sorbet Series, Marriage, Traditional Family Structure

GİRİŞ

Tarihten bugüne kültür var olmuştur ve yaşamda kültürün olmadığı bir alan neredeyse bulunmamaktadır. Tarih öncesinde belirli sınırlardaki insanlarla görüşülürken, yeni çağda uzakların teknolojiyle yakın olduğu sınırlardan insanlarla daha kolay karşılaşabilmekteyiz. Farklı insanlarla karşılaştığımızda farklı kültürlerle de temas etmiş olmaktadır ve böylece kültür çeşitliliğinin farkına varılmaktadır. İnsanlar farklı kültürlerle buluşma, evlilikte de karşımıza çıkmaktadır. Kentleşmenin bir sonucu olarak farklı kültürlerden, farklı yaşamlardan arkadaş çevresi, sosyal ağ, eğitim, iş ortamı vs. gibi durumlarda eş bulabiliyor (Sevinç, Kalender, 2021). Farklı kültürlerden gelen eşlerin aile kurmasıyla kültürlerini daha yakından tanıyacakları süreç başlamaktadır. Sağlıklı aile beraberinde sağlıklı toplumu da getirir öngörüsüyle yazılan Canel (2012) *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı “Evlilik Ve Aile Hayatı”* adlı kitapta eşlerin birbiriyle ve aileleri arasındaki sıkıntılardan bahsederek sağlıklı bir evlilikte olması gerekenin birbirlerinin kişisel gelişimine destek olarak, birbirlerini olduğu gibi kabul edip ailelerinden kaynaklı çatışma yaşamamak ile gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. (Canel,2012:37 ve 39) Eşler, birbirini olduğu gibi kabul edip birbirine destek olduğunda toplumun yüklediği rollerden bir nebze olsa sıyrılmış olacaktır. Günümüzün en etkili hikâye anlatıcılarından biri olan TV dizileri de toplumda yer alan cinsiyet rollerinin yansımaları açısından önemli bir alan sunmakta olup, bunun farklı kültürlerden gelen eşlerin evlilik hayatına uyarlanarak kültürel farkındalığın toplumsal cinsiyet üzerindeki rolüne dikkat çekmesi açısından önemli olacağını söylemek mümkündür.

Farklı kültürlerin zenginliklerini anlama ve saygı gösterme sürecinde eşlerin birbiriyle ve aileleri arasında anlaşmazlıkların olması, evlilikte sorunlara yol açabilmektedir. (Canel, 2012: 31) *Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı “Evlilik Ve Aile Hayatı”* adlı kitapta eşlerin birbiriyle ve aileleri arasındaki sıkıntılardan bahsetmiş. Hatta bir yerde «Sizin Evliliğiniz Eşitlikçi mi Geleneksel mi?» başlığını kullanarak toplumsal cinsiyet rollerine değinmiştir. Kadının iş yaşamına katılması, ailenin yeniden şekillenmesine ortam hazırlamış. Aile içindeki roller farklılaşmış, ailenin sosyokültürel dini yapısı değişime uğramıştır. (Sevinç, Kalender, 2021) Aile içindeki rollerin değişimi toplumdaki rollerin de değişimine sebebiyet vereceğinden, toplumda farklı algılanabilecektir. Eryılmaz (2020), toplumsal cinsiyet eşitsizliği gebelikteki kız bebeklerinin yaşamının sonlandırılması örnekleri ile doğuştan bu eşitsizliğe maruz kalmakta yaşamının ilerleyen dönemlerinde kadının eğitim düzeyinin, iş gücünün geliri etkilenmekte bunların sonucu olarak da kadının sağlığı etkilenmekte ve birçok sağlık sorununa doğrudan ya da dolaylı yol açmakta olduğundan bahseder. (Bükecik ve Özkan (2018) ise, toplumsal cinsiyetin, toplumun kültürel özellikleriyle ilişkili olduğunu kültür kavramının nesilden nesile aktarılırken, kadına yönelik şiddet, şiddetin şeklinin devamının da aktarıldığını söylemektedir. Kadına ve erkeğe biçilen rol, sadece rol olmaktan çıkıp hayatının geri kalanını tamamen etkileyebilmekte ve bunu dine dayandıranlar da olabilmektedir. Halbuki kız çocuklarının diri diri gömülmesi İslam’la birlikte yıkılmış, “cennet annelerin ayakları altındadır” hadisiyle İslam dini kadını el üstünde tutmuştur. (Kasapoğlu, 2005; (Eksik, 2019) Çocuklar açısından inceleyecek olursak ailenin yanında arkadaş, medya ve toplum da bu rolleri içselleştirmesine sebep olur (Saygan ve Uludağlı,

2021). Animasyonlar da, yeni neslin bilinç altına toplumsal cinsiyet rollerini daha küçük yaşlardayken işlemektedir (İlker ve Bulut, 2020).

Bir hikaye anlatıcısı gibi görev üstlenen Tv dizileri, popüler kültüre katkı sağlamaktadır (V. Gürer, ve Gürer, 2020). Özellikle toplumu etkileyen aile konularını ele aldığında, merak konusu da olabilmektedir. Fransız sosyolog Le Play, aileyi toplumun temel meselesi olarak görmüş işçi aileleri üzerine yapmış olduğu araştırmasında toplum hakkında bulgulara ulaşmış (Botelho, 2002).

Kültürel farkındalığın anlam örüntüsü içinde bireyin sosyal veya psikolojik cinsiyeti olarak tanımlanan toplumsal cinsiyetin rolü bu araştırmanın esasını oluşturmakta olup, insanların karşılıklı etkileşim sonucu öğrendikleri davranış modelleri yaşadıkları kültür içinde deneyim ve gözleme de dayandığı belirtilen TV dizisi üzerinden irdelenecektir. “*Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi*” atasözünde de belirtildiği gibi kadın ve erkek davranışlarının sonradan öğrenilmesi toplum ilişkisinde bulunduğu konumu da belirler. Bu konum kültür farkı olan iki gencin evliliği sonucu farklı kültür çevrelerinde bulunan ailelerin bir araya gelmesi ve kültürel farkındalığın oluşmasını işleyen *Kızılıcak Şerbeti Dizisinde* de işlenmektedir. Hayatın içinde çoğu kez karşılaşılan yaşantıların, belirtilen dizi üzerinden kültürel farkındalığın, dizide betimlenen karakterler üzerinden içerik analiz yöntemi ile incelenecektir.

Geleneksel aile yapısını kültür erozyonuna uğratmadan farklı kültürlerle bütünleşen ve toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışıyla sürdürülen aile hayatının olması için hayatın içinde çoğu kez karşılaşılan yaşantıların popüler kültürle yoğrularak günümüzde fark edilebilir olmasını sağlamak adına yapılan bir çalışmadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kültür, TDK’da “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; hars, ekin” olarak tanımlanır (tdk.gov.tr). Taşar (2007),Unesco’nun kültürü, toplumu karakterize eden özellikler bütününden bahsederek tanımladığından ve medeniyet kavramının da kültür olarak tanımlandığından bahseder. İletişim ve kültürün birbiriyle bağlantılı olduğu, her kültüre özgü bir iletişimin olduğu ve kültürün iletişimle taşındığı da yazar tarafından vurgulanmaktadır. Kültürlerarası iletişimin aslında tarihten bu yana savaş, göç, ticaret vesilesiyle hep var olduğu ama bilimsel açıdan incelenmesinin toplumun yararına olması açısından gerçekleştiğinden de bahseden yazar, Edward T. Hall’ın iletişim kültürü aynı kefedede tuttuğuna da değinmiştir. Küreselleşen dünya ile çeşitlilik artmakta kültürel farklılıklar hep var olmaktadır.

Kitle iletişim araçlarıyla uzaklar yakın hale gelmekte ve farklı kültürler birbirleriyle etkileşim haline geçmektedir. Günümüzde hemen hemen herkesin sosyal medyayı kullanabiliyor olması daha çok insanla iletişime geçmesini sağlamaktadır. Eskiden mektuplarla sağlanan iletişim ve uzun bekleyişler varken imdi saniyeler içinde gönderilen mesajlar hatta görüntülü görüşmelerle insanlara ulaşım ve erişim de kolaylaşmış oldu.

Dijital teknoloji, iletişim araçlarına hız kazandırdı, baskıdan dijitale geçilmesine ve davranışların dahi değişmesine yol açtı. Kolay erişimle daha çok kitleye yayılım sağlandı.

Geleneksel kültür üzerindeki küresel kültür baskısı insanları kültürel şoka uğratmaktadır. Ağ, küreselleşmenin taşıyıcısı olarak konumlanmış, Ağ toplumu, coğrafyadan, tarihten soyutlayıp yakından etkilediği kültür, elektronik iletişim hatlarıyla aktarılmış. Kültürün en hızlı taşıyıcısı yeni medya, dijitalleşme ile kültürel etkileşim sürekliliğini kuvvetlendirmektedir (Ölçekçi,2020).

Farklı kültürlerle tanışan insanlar çeşitli gelenekleri, yaşam tarzlarını, davranış biçimlerini de öğrenmiş olur. Öğrenilen her kültürden tanışılan her insandan bir şey öğrenebiliriz. Bununla birlikte öğrenirken öğrete de biliriz. Karşılıklı olabileceği gibi medya aracılığı ile de olabilir.

İnternet ve mobil iletişimin küreselleşmesine bağlı olarak kültürel kodların dünya çapında akışında medya, etkin bir dağıtım aracına dönüşmüştür. Medya, iletişimi küreselleştirmiştir. İletişim araçları ve küreselleşme, kültür etkileşiminin hızlanmasında rol oynamış, farklı ve özgün kültür gelişimini zorlaştırırken, bir merkezden yönlendirilen kültürün yayılımını kolaylaştırmıştır. Tüketim kültürü ihtiyaçtan ziyade arzulara göre şekillenmekte ve kapitalist sistem böylece kültür emperyalizmini yürütmektedir. Kültürel emperyalizmle batı kültürü başka milletlere empoze edilmektedir ve ABD projesinin bir parçası haline gelmektedir (Ölçekçi,2020).

Empoze edilme durumu sadece ülkeler arasında değil, aynı ailenin bireyler arasında dahi olabilir. Evlenen insanlar için genelde toplumda “dünya evine girdi” sözü kullanılır dünya evine girdi denilir. Evlilikte küçük bir dünyanın içinde farklı kültürlerle iç içeyiz. . Sevinç ve Kalender (2021) de bu konuya değinip kentleşmenin bir sonucu olarak farklı kültürlerden, farklı yaşamlardan arkadaş çevresi, sosyal ağ, eğitim, iş ortamı vs. gibi durumlarda eş bulabildiğinden bahseder.

(Ceylantekin ve Öcalan (2016) Kültürel farkındalığı kültür farklılığına duyarlı olmakla ilişkilendirirken, Sağsöz (2020) içinde yaşanan kültürün ve farklı kesimlerin kültürünün ayırımına varmak olarak bahseder. Yakar ve Fedai (2022) ise kültür faktörünü ilgilendiren konuları, o konuların anlaşılmasında gösterilen davranış ve yeterlilikleri, kültürel farkındalık olarak vurgularken uyum sağlandığında kültürel sorunların ortadan kalkacağını ve farkındalık sağlanacağını çalışmasında belirtmektedir.

Farklı kültürler dendiğinde sadece ülke dışından örnekler ya da farklı kesimler akla gelmemelidir. Evlilikle birlikte eşlerin yanında aileler de bir araya gelebilmekte ve farklı kültürlerin izlenimi daha yakından olabilmektedir. Her bir bireyin aynı olması düşünülemezken ailelerin de aynı yaşantılara, aynı kültürlere sahip olması beklenemez.

Sanayileşme, modernleşme sürecinde kadının güç kazanması hem ailede hem de iş yerinde cinsiyet eşitliğine yol açmıştır. Geleneksel aile modelinde erkek evin geçimi sağlamak, kadın ise ev işleri ve çocuğun bakımından sorumludur. Kadının eğitim düzeyinde görülen yükselme ve ücretli bir işte çalışması kadının toplumsal ve aile içindeki konumunu, sorumluluklarını ve rollerini etkilemiştir. Modernleşme kavramına karşılık olarak ise, Türkçede çağdaşlaşma, batılılaşma, sanayileşme terimleri kullanılabilir, çoğu zaman "geleneksel" in karşıtı biçiminde anlaşılmaktadır (Çelik, 2010).

Kadının iş yaşamına katılması, ailenin yeniden şekillenmesine ortam hazırlamış, Aile içindeki roller farklılaşmış, ailenin sosyokültürel dini yapısı değişime uğramış (Sevinç, Kalender, 2021).

Aile içindeki roller denilirken kadına ve erkeğe yüklenen biyolojik görevlerden ziyade toplum tarafından insanlara yüklenen, o insanların üzerine giydirilmiş görevler bulunmaktadır. Burada devreye toplumsal cinsiyet girmektedir. Pekel (2019), Toplumsal cinsiyeti kadın ve erkeğe sosyal açıdan verilmiş olan roller olarak tanımlamakta ve bu rollerin kentleşmeyle değişiminden bahsetmektedir. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetin, kültürel ve sosyal açıdan da şekillenmesi anlamına gelmektedir.

Toplum tarafından kadına ve erkeğe yüklenen rollerin yanında bunun çocuklara bilinçaltı şekilde öğretilmesi de mümkündür. Eryılmaz (2020), daha ailede yetişirken kız ve erkek çocuklarına farklı roller biçtiğinden ve ailenin kültürel değerlerine göre toplumsal cinsiyetin daha küçük yaşta çocuğa öğretildiğini savunur. Ailenin yanında arkadaş, medya ve toplum da bu rolleri içselleştirmesine sebep olmaktadır (Saygan ve Uludağlı, 2021).

Medyayı bir lokomotif benzeten Zorlu (2016), lokomotifin ulaştığı yerde insanları etkileyeceğini söylemektedir. Özellikle hemen hemen herkesin sahip olduğu televizyonun popüler kültüre katkısı yadsınamaz. Diziler aracılığı ile verilmek istenen mesaj toplumun her kesimine verilmektedir. 1 dakikalık sahne ile hatta bir cümle ile bile toplumun yaşantısına dokunmak mümkündür. Herkesin ortak sorunu olan bir konuyu ele almak ya da aile içinden olayları ekrana taşımak diziyi daha ilgi çekici hale getirebilir. Gerçek hayatla bağlantı kurulan her bir bölümde verilen mesajla izleyici kendinden izler bularak yaşantısına da uyarlayabilir.

YÖNTEM

Bu çalışma, 28 Ekim 2022 tarihinde başlayan ve iki sezondur devam eden kültür farklılığı ve toplumsal cinsiyet konularını ele alan Kızılıcak Şerbeti dizisini içermektedir. Aile hayatının ön planda tutulması, hayatın içinde çoğu kez karşılaşılan yaşantıların diziyeye konu edilmesi sebebiyle bu dizi seçilmiştir. Son yayınlanan bölüme kadar olan kısımlar evren kabul edilip özellikle ilk bölüm dikkate alınarak bazı bölümlerden sahneler de örneklem olarak ele alınmıştır. Örneklem, kültürel farkındalığın toplumsal cinsiyet üzerindeki rolünü incelemek için amaca yönelik seçilmiştir. İçerik analiz yöntemi ile çalışmaya yön verilmektedir.

Berelson (1952) iletişimdeki içerik analizini farklı kişilerin söylemlerinden aynı sonuçların çıkarılması açısından nesnel, benzer şekilde uygulanması ile sistematik ve içerik oluşma sayısının ele alınmasıyla da nicele dayandırarak bunların bütünü ilgilendiren bir araştırma olduğunu açıklar. Bununla birlikte Yüksel (2015), Lasswell'in "*Prusya Okul Kitaplarında Askeri Stereotipler*" çalışmasında ve doktora tezinde içerik analizini kullandığından bahseder. Alanda öncü olduğu da literatürlere geçmiştir. İçerik analiz yöntemine sadece iletişim alanında değil, politika, psikoloji, sosyoloji, edebiyat ve eğitim alanlarında da yer verilmiştir.

İçerik analizinde işlenen konunun temasının, içerikteki kelimelerin anlamların, topluma verdiği mesaj dikkate alınmaktadır. Herhangi bir alanda ya da konuda cümleler ve cümlenin altında yatan anlamları kelimelerin de ötesine geçerek anlamlandırılmaktadır (Gül ve Nizam,2021).

Olgun (2008) da içerik analizinin yazılı veya görsel medyada çıkarım yapılmasına dayandığından medya ve iletişim araçlarıyla ilişkisinden bahseder. Medyaya yansıtma biçimi

toplumun algılaması yönünden önemlidir. Kargaşa, yanlış anlama olmaması adına denetimin de rolü büyüktür.

Yanlış anlamaya sebep olmamak adına yazıyı, haberi ya da görseli ele alırken daha nesnel yaklaşılabilir. Satıra ve satır arasına bakmak bizi verilen mesaja daha da yakınlaştıracaktır. Nitekim Demir (2008), buna ilişkin ilk izlenimin yanında altında yatan anlamın, nedenin de önemli olduğuna değinir. Ercan ve Danış (2019) ise çalışmasında dil kullanımının karşdakine bilgi aktarmanın yanında toplumun içinde bulunduğu durumu da yansıtmada rolü büyüktür 28 Ekim 2022 tarihinde ilk bölümü yayınlanan Kızılıcak Şerbeti Dizisi kültür farklılıklarıyla karşımıza çıkmaktadır.

BULGU VE DEĞERLENDİRME

Farklı kültürlere sahip Diş Hekimliği Bölümü öğrencisi Doğa ve babasının şirketinde yetkili olan Fatih'in tanışması ve Doğa'nın evlilik dışı hamile kalmasıyla başlayan dizide, ailelerin tanışması sırasında kültür farklılığı nedeniyle sorunlar yaşanmaktadır. Gençlerin hemen evlenmesinin ardından iki ailenin ve çiftlerin kültürel farkındalığı izleyiciliğe yansıtılmaktadır.

Aileleri kısaca tanımlayacak olursak Fatih'in ailesinde kadınlar tesettürlü, aile ise dini vecibelerini getirmektedir. Doğa'nın ailesi ise dini yaşantıdan uzak, kadınlar ise mini etek dekolte tarzı giyim tercih etmektedir.

Evlenmeden çocuk sahibi olan Doğa ve Fatih'in ailelerinin verdiği tepki benzer değildir.

Doğa'nın annesi Kıvılcım, kızının hamile olduğunu şok halinde ve fevri bir şekilde karşılarken Fatih'in babası Abdullah "Bu yavru Allah'ın bir lütfü, O istemiş, bize de kabul etmek düşer "diyerek gayet sakin bir şekilde kabul eder. Fatih'in annesi de Kıvılcım gibi tepki vermemektedir. Doğa'nın anneannesi de durumu öğrendiğinde fenalık geçirir. Kıvılcım, kızının okulu olduğunu ve çocuğu istemediğini defalarca söylemesine rağmen, Doğa, Fatih'in evine gitmeyi tercih eder.

Doğa ile birlikte Fatih'in ailesi kız isteme merasimi için Kıvılcım Hanımlara giderler. O gün zile basılıp kapının açıldığı an aileler birbirlerini ilk defa görmektedir.

Pembe Hanımın "Cümleten hayırlı akşamlar" sözü ile başlayan bir kültürel farklılık ailenin ayakkabılarını çıkarıp içeri girmesiyle devam eder. Bu durum, Doğa'nın ailesi tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Çünkü Doğa'nın ailesi evde ayakkabı giymeyi tercih etmektedir.

Kız isteme sırasında "Kahveleri kızımız yapsın" diyen dünürün sözünü duyunca Kıvılcım Hanım'ın yüz ifadesi bu duruma alışkın olmadığını göstermektedir. Anneanneninin ise "dur Doğacım bir sor bakalım, kim nasıl içiyor " demesi modernliğin içinde de olsa geleneksel aile yapısına bağlılığını göstermektedir.

Doğa'nın kahveleri ilk Fatih'e ikram etmesiyle Fatih'in "hayatım önce babama ver istersen" sözü kültürel farklılığı göstermektedir. Aslında kültür farklılıklarıyla karşılaşan karakterler zamanla kültürel farkındalık yaşamaktadır.

Fatih'in, Doğa'nın annesine "Kıvılcım Hanım" diye hitap etmesi üzerine Fatih'in annesi Pembe Hanım'ın "hanım ne demek anne diyeceksin " sözü ve Kıvılcım Hanım'ın "bizde bu tarz hitapların bir önemi yoktur" şeklinde karşılık vermesi...

Mutfakta Doğa ve ailesi kendi aralarında konuşuyorken Doğa'nın "*Pembe Anne*" demesi ve Kıvılcım'ın "*sen bu kadına anne mi diyorsun*" sözü kültür farklılığının boyutunu göstermektedir. Daha ilk bölümde bu farklılıklarla ekran karşısına çıkan dizi farklılıkları izleyiciye yansıtıp kültürel bir farkındalık da oluşturmaktadır.

Nursema'nın kültür farklılığına ilişkin söylediği cümle şu şekildedir.

"Bunlar böyle, modernlik diye deliren dejenere insanlar"

Doğa'nın kardeşi Çınar'ın ise kültür farklılığına ilişkin:

"Ne yani farklı kültürler evlenemez mi? Bu mudur?"

Sözleriyle iki kardeş de kültür farklılığına dair düşüncelerini dile getirmişlerdir.

Birbirlerini tanıyan aileler zamanla bu durumlara alışmış ve bir araya geldiklerinde artık şaşırılmamaktadırlar. Bunun haricinde yeni ailenin dinine, değerlerine bağlı olduğunu en iyi gözlemleyen ve kızlarını uyumlu olma konusunda ikna eden de Doğa'nın anneanesi Sönmez Hanım, daha ılımlı ve hoşgörülü yaklaşmaktadır.

Abdullah Bey ve Sönmez Anneanne, küresel çaplı kültürel akımların etkisi altında kalıp yeni nesle ayak uydurmaya çalışırken geleneksel değerleri ve alışkanlıklarıyla nasıl başa çıktıklarını sergilemekteler. Aile içinde bile yeni dönem ve eski dönem kültürü arasında bir farklılık var. Ama Sönmez Hanım kültürel farkındalık yaşasa da bu durumdan biraz şikâyet etmektedir. Kıvılcım ve Sönmez Hanım'ın aralarında geçen sohbet bu durumu özetler niteliktedir.

Kıvılcım: *"Anne neyse ne, tamam niye uzatıyorsun anlamadım bir kere de tamam de geç"*

Sönmez: *"Ne biçim konuşuyorsun sen benle, azarlar gibi. Bu evde ne desem kabahat ne desem ağzıma tıklıyor. Ben kaç yaşındayım biliyor musun sen? Hala sizin için koşturuyorum. Herkes azarlıyor beni, kimse saygı duymuyor beni"*

Çınar: *"Anneanne abart istersen sen de"*

Sönmez: *"Al işte pabuç kadar dil, senin bu asabiyetin hepimize yansıyor"*

Kıvılcım: *"Anne ben nelerle uğraşıyorum şu anda biliyor musun? Hayat benim için hiç kolay değil. Biraz da beni anlamaya çalış lütfen. İşle ayrı uğraşıyorum, çocuklarla ayrı uğraşıyorum, Kayhan'la (eski eşi) ayrı uğraşıyorum."*

Sönmez: *"Evladım yalnız yaşamayı sen seçtin. Yalnız mücadele etmeyi sen seçtin. Şimdi şikâyet edecek bir durumun yok"*

Kıvılcım: *"Şikâyet etmiyorum, ben halimden memnunum ama insanım ya ben de. Her şey üst üste geliyor ve taşıyamıyorum, anlıyor musun?"*

Sönmez: *"Kızım evleneydin o zaman, yalnız yaşamayı seçmeyeydin. Ama bizim kızımız illa kariyer yapacak. Bak ben sana bir şey söyleyim mi? Erkek gibi kadını kimse yanında istemez. Hayat da yalnız geçmez. Senin bu adam kaçırma tavrın yok mu? Sen daha çok üzüleceksin çok"* (7.bölüm)

Bu sahnelerde Sönmez Hanım, yeni nesle ayak uydurmak zorunda kalmakta ve toplumsal cinsiyete dair erkek ve kadının toplumdaki rolü üzerine söylemlerde bulunmaktadır.

Fatih'in yengesinin başının açık olmasına ilişkin Doğa'nın şaşırıp *"o neden kapalı değil, annenle baban kızmadı mı?"* diye sorması ve Fatih'in *"bizim evde herkes kendi hür iradesiyle yaşar"* cevabı kültürel farkındalığı seyirciye yansıtılmaktadır.

Kıvılcım sadece dua edilirken Doğa'nın başını kapatmasından, hamilelikte seçilen kadın doktordan rahatsız olup Doğa'nın bu aile ile geçinemeyeceğini düşünüp evliliklerine karşı çıkan biriyken Fatih'in amcası ile ilişkiye başlar. Dini açıdan erkeğin altın takmayacağını öğrenip evlenme teklifi ederken bir altın bir gümüş yüzük sunması “*sen nasılsan ben de seni öyle kabul edeceğim, istediğini seçebilirsin*” demesi kültürel farkındalığı izleyiciye aktarmaktadır.

Fatih'in babası Abdullah Bey'in şirketi vardır ve bu şirkette kadınlar çalışmamaktadır. Fatih'in kız kardeşi Nursema, yurt dışında eğitim almış biri olmasına rağmen çalışmayan biridir. Annesi Pembe Hanım da ev hanımıdır. Kıvılcım hanım ise eşinden boşanıp ayakları üzerinde duran başarılı bir okul müdürüdür. İki kızını da bu doğrultuda yetiştirmiştir. Çalışan ve çalışmayan kadının toplumdaki yeri de karakterlerin yaşayış biçimi ve özgüvenleriyle dizide yansıtılmaktadır.

Nursema'nın orta halli biriyle ikinci evliliğini yapıp geçimi sağlamak için çalışmaya başlaması, ailesi tarafından hoş karşılanmaz. Nursema'nın annesi Pembe Hanım'ın “*kızım senin ne işin var oralarda, baban o çocuğa iş verdi, nereden çıkıyor çalışmak, ben seni elalemin adamına hizmet edesin diye doğurmadım*” demesi hatta evlenmeden önce hat çalışması yapan kızına karşı çıkması kız çocuğu olduğu için farklı davranıldığını göstermektedir. Nursema'nın babası Abdullah Bey ise kızını işte kovdurur. Nursema'nın eşi Umut Abdullah Bey'e “*Nursema çalışıyor olmaktan çok memnundu*” deyince Abdullah Bey'in cevabı “*Sorun, senin de Nursema'nın orda olmasından mutlu olman*” (39.bölüm) şeklinde olmuştur.

Fatih'in Doğa'nın arkadaşlarıyla akşam yemeğe çıkmasına karşı olması, sosyal medyada selfie fotoğraf paylaşmasına “*neden paylaştın, sen evli bir kadınsın, kime kendini gösteriyorsun, aranan kadınlar gibi ha bire kendini koyamazsın, ben sana güveniyorum, karımın kendini böyle ifşa etmesini istemiyorum*” (8.bölüm)

Bununla birlikte Doğa'nın gizli gizli okula devam etmesi, Fatih'in bunu öğrendiğinde çılgına dönüp okuldan Doğa'yı çekip çıkarması (7. Bölüm) staj yapmasını istememesi Doğa'nın direktmesi üzerine hastane ile görüşüp sadece kadın hastaların yönlendirilmesini istemesi sahnesi de bulunmaktadır. Doğa, Fatih'in staj işine karıştığını öğrendiğinde “*sen benim kocamsın, sahibimsin gibi davranıyorsun. Ben hekim olma yolundayım, erkek hasta olur kadın hasta olur. Ben de sana karışayım öyleyse*” der ve Fatih “*gel, karış, zaten şirkette kadın çalışan da yok*” şeklinde cevap vermektedir (21. Bölüm).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair erkeğin kadına üstünlük kurması Fatih'in Doğa'ya davranışında ortaya çıkmaktadır.

Dini değerlerine düşkün bir ailenin, evlilik dışı çocuğunun olmasına ses çıkarılmazken, Fatih'in erkek olması da bunda etkendir. Çünkü Fatih'in kız kardeşi Nursema'nın erkek arkadaşı olması ailede kötü karşılanır. Hatta başta istemediği biriyle evlendirilir. Burada toplumsal cinsiyet eşitsizliği söz konuşur. Nursema daha sonra istemeyerek evlendiği kişiden boşansa da aile içinde dahi Fatih'e yüklenen rolle ona yüklenen rol aynı olmamıştır. Fatih istediği her şeyi izinsiz yapabiliyorken, Nursema dışarı çıkarken dahi zorlanmaktadır.

Kültürel farklılıklar farklı ailelerde olsa da aynı ailenin içinde bile farklılık yaşanabilmekte, erkeğe gösterilen muamele kadına gösterilememektedir.

Abdullah Bey'in Kıvılcım'ın kardeşi Alev Hanım'a ilgi duyması, aşkını itiraf etmesi, zamanla eşinden gizli gizli buluşması, hediyeleşmesi, sonrasında da aile bireylerinin önünde eşine “*Alev Hanım'ı seviyorum boşanmak istiyorum*” demesi alışlagelmiş geleneksel aile yapısına uygun davranmadığını göstermekte, Alev'in herkes beni suçluyor demesi üzerine Alev'in arkadaşı Umut'un “*Çünkü kadınlara saldırmak kolaylarına geliyor da ondan*” demesi ve Doğa Fatih'in ailesiyle oturuyorken “*burda Alev kadar, babanız da hatalı, tabi sizin için kadınları suçlamak daha kolay*” toplumsal cinsiyet eşitsizliğine gönderme yapmaktadır. (43.bölüm)

Pembe Hanım'ın Abdullah Bey'e “*Madem gönlün kaydı hevesini alsaydın, niye dillendiriyorsun sen bunu, herkes nasıl yapıyorsa sen de öyle yapsaydın, boşanmak ne demek*” geleneksellikten kopmadığını, Abdullah Bey'in ise “*Alev, öyle biri değil, Laf söyletmem, olan biten benim suçum*” demesi Alev'e evlenme teklif etmesi, sarılması dinine bağlı bir insanın bunları yapması kendinden tamamen farklı kültürle biriyle evlenmek istemesi geleneksel değerleri ve alışkanlıklarına bağlıken küresel kültürün etkisiyle alışkın olmadığı yeni bir hayatı seçtiğini göstermektedir. Ayrıca Abdullah Bey'in “*Boşanma işlemleri tamamlanana kadar dini nikah kıyarız*” sözüne karşılık Alev'in “*bu işler bana ters ben almayım, belediye nikahından devam, sonra sen illa imam nikahı istersen tamam olur*” farklı kültürü hemen olmasa da şart koşarak kabul edip kültürel farkındalığı yansıtmaktadır.

Kültür etkileşiminin hızlanmasıyla çok kültürlülük, farklı kültürlerin bir arada yaşamasından ziyade popüler kültürün teşvik ettiği o kültür karışımında güçlü olanın pay sahibi olduğu küresel bir tek tipleşme hem de zorla değil rıza ile gerçekleşmektedir (Ölçekçi,2020). Abdullah Bey de kendi rızası ile bu durumdan payını almaktadır. Küresel kültürün amacı, kendi kültürünü daha fazla yaymak için melez kültürler ortaya çıkarmakta, kendi benliğini kaybetmeden daha kabul görür olması için melezleştirmektedir (Ölçekçi,2020). Türk aile yapısının değişim ve dönüşümü üzerine çalışan Yaşar (2014), aile yapısının dünyada meydana gelen değişimle etkilendiğinden bahsederken toplumsal değerlerin, teknolojinin radyo, TV, internetin etkisini de baz alır. Geleneksel aile yapısından bir parça kaybedip Avrupalı aile yapısına yönelimi de bu örneklerle görebilmekteyiz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kızılcık şerbeti Dizisinde ele alınan örneklemeler göstermektedir ki hemen hemen herkesin yaşayabileceği ya da şahit olabileceği noktalara değinilerek izleyici ile karakter arasında bir bağ kurulup verilmek istenen mesaj daha etkili olabilmektedir. Nitekim, Gürel ve Alem (2010), Simpson ailesinin yaşantısını ele almış, bilinçaltına da işleyerek ve toplumdan örnekler katarak izleyenlerin kendilerinden bir iz bulmalarını sağlamıştır.

Geleneksel aile yapısı yıkıma uğradığında farklı kültürlerle uyum sağlamadığında ve buna bir de toplumsal cinsiyet eşitsizliği eklendiğinde ortaya çıkan aile hayatı temeli sağlam bir aile yapısı olmamaktadır. Canel (2012), sağlıklı ailenin, beraberinde sağlıklı toplumu da meydana getireceğini, sağlıklı bir evlilikte olması gerekenin birbirlerinin kişisel gelişimine destek olmak, birbirlerini olduğu gibi kabul edip ailelerinden kaynaklı çatışma yaşamamak ile sağlandığını belirtmektedir. Buna uygun davranılmadığında bozulan aile yapısı örneklemelerle kanıtlanmıştır.

Kültür farklılıklarının beraberinde getirdiği sorunları, uyum sağlandığında çözülebileceği de örneklendirilmiştir.

Kültürleşme, farklı kültürdeki kişilerin etkileşimi ile birinin diğerinin kültürel değerini kabul etmesi ve böylece yeni bir kültür akımının başlamasıdır (Kızıltaş,2014) Evlilikle de farklı kültürler bir araya gelebilmektedir. Türk aile yapısındaki kültür de kendi gelenek ve değer çizgisindedir ve telinde kültürler yatar. Gelenek ve din de kültürel kimliğin parçasıdır ve kültürle aktarılır (Kalender,2021). Kültürlerarası iletişimde farklılıkları, anlayışla hoşgörülle karşılamanın önemine dikkat çeken Aksoy (2023), farklılığın, çeşitliliğin yeni medya ile coğrafi kısıtlılıktan kurtulduğunu, her ne kadar eşitsizlik ve güç dengesi olsa da kültürel zenginlik ve çeşitliliğin çok kültürlü bir toplumun inşa edilmesinde etken olduğunu vurgular.

Çok kültürlü bir toplumun inşasında ailelerin de ayakta kalabilmesi önem arz etmektedir. Çünkü aile bireyleri de çok kültürlü bireylerden oluşabilmektedir. Ama aile bireyleri içinde dahi kız çocuk ayrımı olabilmektedir. Bu da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini meydana getirmektedir. "*Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur*" ya da "*oğlan, ocak malı, kız el malı*" gibi deyim-atasözleri dilden dile yayılmıştır. Toplumda kıza ve erkeğe verilen rol, değer daha anne karnındayken dile böyle getirilmiştir. Dizide dine dair söylemler olmasına rağmen kızları Nursema'ya zaman zaman farklı davranılması da söz konusudur.

Abdullah Bey'in kızı Nursema'yı yanaklarından öptüğü replikte Nursema, "Bana ilk defa böyle davrandır, izin verirsen ben de sana içimden geldiği gibi davranabilir miyim? Der ve boynuna sarılır (39.bölüm). Peygamberimiz ise kızı için "Fatıma benim bir parçamdır. Onu sevindiren beni sevindirmiş, onu üzen de beni üzmüş olur" diyerek cahiliye çağının kadına olan eğreti bakışına çeki düzen vermiştir. (Buhari, Fedailu Ashabi'n-Nebi.1212 akt. Zeki,2017) Bir başka örnek de "*Sevgili Peygamberimiz (sas), onu çok severdi; onu görünce sevinir, kendisini ayakta karşılar, iltifat edip yanına veya kendi yerine oturturdu. Babası kendi evine gelince Hz. Fatıma da onu aynı şekilde karşılayıp ağırlardı.*" şeklindedir. (diyanethaber,2023)

Dini değerlerine düşkün bir ailenin oğlu Fatih'in Doğa'yı üniversite kampüsünde azarlaması, çekiştirerek okuldan çıkarması da örneklendirilmiştir. Din akla geldiğinde ibadetlerin yanında güzel ahlak da akla gelmelidir.

"Peygamberimiz (S.A.V), şefkatli ve merhametli bir aile reisiydi. Sevgili Peygamberimiz (S.A.V) şöyle buyuruyor: "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim." Bir hadisinde en hayırlı kişiyi şöyle tarif etmişti: "Sizin en hayırlınız, ailesine en güzel davranandır." Hane-i saadeti huzur ve muhabbet doluydu. O, yuvasına şiddet ve nefretin bulaşmasına asla izin vermezdi. Hz. Ali O'nu anlatırken: "*Resûlüllah, her zaman güler yüzlü, yumuşak huylu ve nazikti. Asla kötü huylu, katı kalpli, bağırıp çağıran, çirkin sözlü, kusur bulan ve cimri bir kimse değildi. Hoşlanmadığı şeyleri görmezlikten gelir, kendisinden beklentisi olan kimseleri hayal kırıklığına uğratmaz, onların isteklerini boşa çıkarmazdı*" (T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı,2022).

"Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş, "'Cahiliye devrinde kız çocukları diri diri toprağa gömülüyor, dipsiz kuyulara atılıyordu, Bugünkü cehalet de onların ruhlarının gömülmesi. Ruhun diri diri gömülüyor kız çocuklarımız. Kim kurtaracak onları? Peygamber varisleri olarak biz

kurtaracağız. O gün insanlar pazarlarda birbirlerini köle olarak alıp satıyordu. Bugün bu kölelik sisteminden insanları kim kurtaracak? Peygamber gönüllüleri, peygamber varisleri bizler kurtaracağız. Hz. Peygamber, kız çocuklarını Kur'an ve sünnet ilkelerine göre yetiştirene cennet vaat ediyor. O aşamadan hangi aşamaya getiriyor. Kadının hiçbir değerinin olmadığı bir aşamadan alıyor, cenneti annelerin ayakları altına seriyor." dedi. (Eksik,2019)

Dini açıdan doğrular bunlarken insanların farklı algılamasına müsaade edilmemelidir. Dinini gerçekten doğru yaşayan insanların da böyle yapabileceği düşünülerek toplumun algısını değiştirebilir. Bunun yanında dini ön planda tutan her insanın her anlamda düzgün olmadığını da sergilemektedir. Değerlerimizi, geleneklerimizi yıpratmadan yeni nesillere aktarabilmek bu açıdan önemlidir.

Dizide yaşananlar belki günümüzde Avrupa'da normal karşılanan bir durum iken geleneksel aile yapısında çok hoş karşılanmayabilir. Muhafazakâr bir aile babasının oğlunun evlilik dışı çocuğunun olması ve babanın buna ses etmemesi, oğlunun alkol almamayı dine dayandırırken hamile bırakacak bir ilişkinin normal karşılanması. Bununla birlikte dine bağlı yaşayan aile reisi Abdullah Bey'in Kıvılcım'ın kardeşi Alev Hanım'a ilgi duyması, eşinden gizli buluşması, hediye göndermesi sadece din değil ahlaki açıdan da hoş karşılanmayacaktır. Süleymanov da (2009) Türk ailesine özgü değerlerin genç kuşak tarafından da göz ardı edilmemesi geleneğimizin de devamı için kaybolan değerlerimiz adına da sosyolojik çalışmalar açısından önemli hale getirilmelidir. Geleneksellikten kopmadan modernlikten de uzaklaşmadan Türk aile yapısının sağlamlştırılması gerektiğine de vurgu yapılmıştır.

Dizinin henüz bitmemiş olması araştırmaya sınırlılık getirse de kültürel farkındalığın toplumsal cinsiyet üzerindeki rolüne dair birçok örneğe yer verilmiştir. Bu örnekler söylenen sözler ve karakterlerin davranışları, yaşayış biçimleriyle izleyiciye sunulmakta toplumun algılaması sağlanmaktadır. Söylenen her bir söz, kullanılan dil, senaryonun yazımı izleyicide iz bırakabilmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramını sosyolojiye dâhil eden Oakley de (2005), kadının gözünden yaşantılara değinmiş ve yazının birçok kadın için bilince dönüştüğünden bahsetmektedir. Dizi de kadının özgüvenli olmasının ayakları üzerinde durabilmesinin ne kadar önemli olduğunu karakterleriyle ön plana çıkarılmaktadır. *“Dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir”* diyen Mustafa Kemal ATATÜRK de *“Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir.”* ve toplumsal cinsiyete dair sözü *“Bizim toplumumuz için ilim ve fen lazım ise, bunları aynı derecede hem erkek hem de kadınlarımızın iktisap etmesi lazımdır.”* şeklinde olmuştur (milliyet.gov.tr,2021). Çağımızda yeni medya ya da geleneksel medya farklı kültürleri bizlerle buluşturabilmektedir. Bu durumda etkilenmememiz ve iletişim kurmamamız kaçınılmaz olmaktadır. Farklı kültürlerle bir araya geldiğimiz her an kadın erkek rollerimizle toplum içinde yerimizi almaktayız. Hem aile hem de toplum olarak kültür savaşından ya da cinsiyet ayrımcılığından ziyade kültürel farkındalığı kuşanıp karşımızdakini anlayarak ve empati kurarak huzur içinde yaşarsak bu toplumu daha ileriye götürebilir ve nesillere daha insancıl daha özgür daha yaşanılabilir bir dünya bırakabiliriz.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Z. (2020). Kültürlerarası yeni medya: Sosyal medyanın kültürlerarası iletişim üzerinde algılanan etkileri. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, 3(2), 126-144.
- Aksoy, İ. U. (2023). " Kültürlerarası İletişim" Bir Alanın Eleştirel Okuması Üzerine Değerlendirme.11,445-457
- Atatürk'ün kadınlar ile ilgili sözleri (08.03.2021) Milliyet <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ataturkun-kadinlar-ile-ilgili-sozleri-mustafa-kemal-ataturkun-kadinlar-hakkindaki-sozleri-6449530>
- Berelson, B. (1952) *Content analysis in communication research* (New York: The Free Press, 1952), 18.
- Bükecik, E. ve Özkan, B. (2018) Kadına yönelik şiddet: Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın sağlığına etkisi 3 (2), 33 – 37
- Botelho, T. R. (2002). A família na obra de Frédéric Le Play. *Dados*, 45, 513-544.
- Canel, A. N. (2012). *Evlilik ve aile hayatı. Marriage and family life*]. İstanbul, Turkey: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Ceylantekin, Y. Ve Öcalan, D. (2016). Hemşirelik öğrencilerinin kültürel farkındalığı ve kültürlerarası hemşirelik dersine yönelik düşünceleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(4), 45-53.
- Demir, İ. (2008). İçerik analizi tekniğinde yargı cümlelerinin analizi. *Sosyoloji Notları*. 71-74.
- Diyanet haber (2023.01.13) Ümmü ebiha, babasının annesi lakabıyla anılan hanım sahabi kimdir?. <https://www.diyanehaber.com.tr/ummu-ebiha-lakabiyla-anilan-hanim-sahabi-kimdir>.
- Eksik,S.A.(2019,09,29) Diyanet İşleri Başkanı Erbaş: Kız çocuklarımız ruhen diri diri gömülüyor, kim kurtaracak onları?. Sputnik Türkiye. <https://sputniknews.com.tr/20190929/diyane-isleri-baskani-erbas-kiz-cocuklarımız-ruhen-diri-diri-gomuluyor-kim-kurtaracak-onlari-1040282924.html#:~:text=Seyit%20Ahmet%20Eksik,Diyane%20C4%B0C5%9Fleri%20Ba%20C5%9Fkan%20C4%B1%20Ali%20Erba%20C5%9F%2C%20%22Cahiliye%20devri%20k%20C4%B1z%20%20C3%A7ocuklar%20C4%B1%20diri,diri%20diri%20g%20C3%B6m%20C3%BC1%20C3%BCyor%20k%20C4%B1z%20%20C3%A7ocuklar%20C4%B1m%20C4%B1z>.
- Ercan, G. S. ve Danış P. (2019). Söylem, söylem çözümlemesi ve eleştirel söylem çözümlemesi: tanımları ve kapsamları. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 527-552.
- Gül, S. S., & Nizam, Ö. K. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 181-198.
- Gürel, E., & Alem, J. (2010). Postmodern bir durum komedisi üzerine içerik analizi: simpsonlar. *Journal of International Social Research*, 3(10).
- Gürer, S. Z. V., & Gürer, M. (2020). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında Türkiye'deki televizyon dizilerinde sunulan kadın stereotipi. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 631-650.
- İlker, Z. O. R., & Bulut, S. (2020). Toplumsal cinsiyet kavramına animasyon filmleriyle bakmak: Buz devri, shrek ve winx club: kayıp krallığın sırrı örnekleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 58-69.
- İnce Yakar, H. G. & Fedai, Ö. (2022). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültürel farkındalık. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö11), 115-137. DOI: 10.29000/rumelide.1146525.
- Kalender, S. (2021). İzmir'de kültürler arası evlilikler ve kimlik sorunu (Master's thesis, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kasapoğlu, A.(2005) "Kur'an'a göre çocuklar arasında cinsiyet ayrımcılığı -kız çocuklarına karşı tutumlar-". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (June)

- Kızıldaş, Ş. (2014). Kültürleşmenin tüketici etnosentrizmi üzerine etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma (Doctoral dissertation).
- Oakley, A. (2005). Gender, women and social science. *Sociology Review*, 15(2), 10. Foreword by Germaine Greer (<https://ebin.pub/the-ann-oakley-reader-gender-women-and-social-science-9781447342434.html>)
- Olgun, C. K. (2008). Nitel araştırmalarda içerik analizi tekniği. *Sosyoloji Notları*, 66.
- Ölçekçi, H. (2020) Dijital iletişim ve küresel etkileşimin homojenleşme, kutuplaşma ve melezleşme süreçleri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 50.
- Özkan, S. (2019). Televizyon dizi türü olarak absurd komediler ve leyla ile mecnun dizisi üzerine içerik analizi (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Pekel, E. (2019) Toplumsal cinsiyet rolleri ve kadının çalışma hayatındaki konumu. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019: 05 (01)
- Sağsöz, G. (2020). Resimli çocuk kitaplarının barış eğitimi bileşenlerinden “kültürel farkındalık” bileşeni açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 24-46.
- Saygan, B. B., & ULUDAĞLI, N. P. (2021). Yaşam boyu toplumsal cinsiyet rollerinin gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(2), 354-382.
- Süleymanov, A. (2009). Çağdaş Türk toplumlarında aile ve evlilik ilişkileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(17), 7-17.
- Taşar, M. M. (2007) Kültürlerarası iletişimin dünü, bugünü yaklaşımlar, algılama sorunları ve Osmanlı geleneği. İstanbul, Haziran.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı (2022) Cuma Hutbesi: "Peygamberimizin Ahlakı Kur'an'dı". <https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/33199/cuma-hutbesi-peygamberimizin-ahlaki-kurandi>. 18/02.2022
- Yaşar Ekici, F. (2014). Türk aile yapısının değişim ve dönüşümü ve bu değişim ve dönüşüme etki eden unsurların değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, (30), 209-224.
- Yüksel, Y. (2015). İçerik Çözümlemesi. Erişim adresi: ([https://www.academia.edu/24209083/%C4%B0% C3% 87ER% C4% B0K_% C, 3\(87\), C3.](https://www.academia.edu/24209083/%C4%B0% C3% 87ER% C4% B0K_% C, 3(87), C3.))
- Zeki, T. A. N. (2017). Kur'ân Öncesi Toplumda Kız Çocukları İle İlgili Yanlış Tutumlar ve Hz. Fatıma Prototipi Üzerinden İlişkilerin Yeniden İnşası. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10), 85-104.
- Zorlu, Y. (2016). Türkiye’de bir popüler kültür aracı olarak televizyon. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(3).

SİGORTA SEKTÖRÜNDE ASİMETRİK BİLGİ SORUNLARI: GENETİK TESTLERİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mete KARADAĞ

İstanbul Aydın Üniversitesi, ABMYO

İstanbul, Türkiye

ORCID: 0000-0001-8063-9151

metekaradag@aydin.edu.tr

ÖZET

Asimetrik bilgi neredeyse tüm piyasalarda ortaya çıkabilecek ve sigortacılık sektörünün de verimli bir şekilde işlemlerini engelleyebilen ve maliyetleri artıran bir sorundur. Asimetrik bilgi kaynaklı sorunlar sigorta şirketleri açısından önemli kayıplara neden olabilmektedir.

Aralık 1999 tarihinde bilim adamları ilk kez bir insan kromozomunun tamamının genetik kodunu çözmüşlerdir. Bu tarihten günümüze genetik bilimi alanında pek çok ilerleme kaydedilmiştir. "Genetik testi" anormal genleri tespit etmek amacıyla bazı numunelerin test edilmesidir. Genetik testlerine ilişkin sigorta sektörünün ve sigorta müşterilerinin farklı beklentileri ve endişeleri mevcuttur. Söz gelimi, genetik test sonuçlarının sigortacılar tarafından bir ayırma aracı olarak kullanılabilmesine yönelik birtakım kaygılar mevcuttur. Sigortacılar ise genetik test sonuçlarına erişemedikleri takdirde primleri buna uygun şekilde belirleyemeyeceklerini savunmaktadırlar.

Bu çalışmada amaçlanan, sigortacılık sektöründe asimetrik bilgi kavramını ele alarak, genetik testlerinin sigortacılık sektöründeki etkilerini asimetrik bilgi açısından ana hatları ile değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Asimetrik bilgi, Ters seçim, Ahlaki risk, Genetik testleri, Sigortacılık

ASYMMETRIC INFORMATION PROBLEMS IN THE INSURANCE SECTOR: AN ASSESSMENT FROM THE ASPECT OF GENETIC TESTING

Assist. Prof. Dr. Mehmet Mete KARADAĞ

ABSTRACT

Asymmetric information is a problem that can arise in almost all markets and can prevent the insurance sector from operating efficiently and may increase costs. Problems arising from asymmetric information may lead to significant losses for insurance companies.

In December 1999, scientists have deciphered the genetic code of an entire human chromosome for the first time. Since then, many advances have been achieved in the genetic science.

The insurance industry and insurance customers have different expectations and concerns regarding genetic testing. For instance, some are concerned that genetic test results may be used by insurers as a discrimination mechanism. Insurers, on the other hand, argue that if they do not have access to genetic test results, they will not be able to set premiums correspondingly.

The aim of this study is to evaluate the effects of genetic tests in the insurance sector in terms of asymmetric information by addressing the concept of asymmetric information in the insurance sector.

Keywords: Asymmetric information, Adverse selection, Moral hazard, Genetic tests, Insurance

1. SİGORTACILIKTA ASİMETRİK BİLGİ

Asimetrik bilgi neredeyse tüm piyasalarda ortaya çıkabilecek ve sigortacılık sektörünün de verimli bir şekilde işlemlerini engelleyebilen, maliyetleri artıran bir sorundur. Asimetrik bilgi, bir sözleşme ya da işlemde taraflardan birinin diğerinden daha fazla bilgiye sahip olması durumunda ortaya çıkmakta ve “ters seçim” ve “ahlaki risk” (ya da ahlaki tehlike) sorunlarına yol açmaktadır.

Ters seçim, sözleşme öncesinde ortaya çıkan bir asimetrik bilgi problemi iken, ahlaki risk (ya da ahlaki tehlike) ise sözleşme sonrasında ortaya çıkmaktadır (Mishkin, 1999, s.395).

Sigortacılık sisteminin etkin bir şekilde çalışmasını engelleyen en önemli sorunlar arasında ters seçim ve ahlaki risk yer almaktadır. Bu tür sorunlar sigorta şirketleri açısından önemli kayıplara yol açabilmektedir.

1.1. Ters Seçim ve Sigortacılık

Sigortacıların risk hakkındaki eksik bilgilerinden kaynaklanan ters seçim, sigortacıların kimin yüksek riskli kimin düşük riskli olduğunu tespit edememesi nedeniyle, yüksek riskli kişilerin daha düşük riskli kişilere göre sigortadan daha fazla yararlanma eğilimidir (Pauly, 2007, ss. 6-17). Ters seçim, sigortalı ile sigorta şirketi arasındaki bilgi asimetrisinin bir sonucudur. Ters seçim durumunda, sigorta şirketi, sigortalıların kendi risk faktörlerine ilişkin sahip olduğu bilgiden yoksundur (Ragatz & Duska, 2011, s.377). Sigorta şirketi, bazı sigorta müşterilerinin daha iyi riskli olduğunu bilmekte ancak kimlerin daha iyi riskli olduğunu bilememektedir (Stiglitz, 1993, s. 155).

Bir sigorta piyasasında ters seçim sigorta müşterileri, riskleri hakkında poliçelerini düzenleyen sigortacıların sahip olmadığı bilgilere sahip olduklarında ve bu bilgileri sigorta alımlarında kullandıklarında söz konusu olmaktadır. Poliçe sahibi ya bir kayıp olasılığı ya bir kaybın meydana gelmesi durumunda kaybın büyüklüğünün dağılımı ya da her ikisi hakkında daha fazla bilgiye sahip olabilir (Cohen & Siegelman, 2010, s. 39).

Ters seçim, başvuru sahiplerinin kendileri tarafından bilinen veya şüphelenilen ancak sigortacı tarafından bilinmeyen risk özelliklerine göre hareket ederek karar vermeleri sonucunda elde ettikleri finansal avantajdır. Sigorta talebinde bulunanların bu doğrultuda finansal kararlar alabilmeleri halinde, tüm poliçe sahiplerinin sigorta maliyetleri artabilir; bu da aslında bazı poliçe sahiplerinin diğerleri tarafından sübvansede edilmesi anlamına gelir. Bu durumun sonucunda, sigortacının finansal ödeme gücü de tehdit altına girebilir. Ters seçim mutlaka müşterinin kasıtlı olarak aldatması anlamına gelmemektedir. Sigortacının bir sağlık durumu hakkında bilgi almaması veya bunu yapmasının yasaklanması durumunda da ortaya çıkabilmektedir (American Academy of Actuaries, 1997, s. 2).

Hayat sigortasında ters seçim, yüksek riskli bireylerin teminat satın alma olasılığının daha yüksek olması ve bunun da piyasa başarısızlığına yol açmasıdır (Harris vd., 2022, s. 2).

Eğer sigortacı potansiyel sigorta müşterilerinin risk durumunu tespit edebilirse, müşterilerin riskliliklerine uygun bir şekilde primleri belirleyebilir. Yüksek riskli müşterilere daha yüksek, düşük riskli müşterilere daha düşük prim yüklenebilir.

1.2. Ahlaki Risk ve Sigortacılık

Sigortacılıkta ahlaki risk, sigorta kapsamı arttıkça olumsuz bir olaydan beklenen kayıp arttığına ortaya çıkmaktadır (Pauly, 2007, s. 1).

Kişilerin sigorta yaptırmayı tercih etmeleri, onların davranış kalıplarını çeşitli şekillerde değiştirebilir. Sigorta teminatına sahip olmak, kişilerin daha az riskten kaçınmasına neden olabilir. Eğer sigorta belirli bir riske karşı bir koruma sağlıyorsa, poliçe sahipleri bu risk karşısında aksi durumlarda olabileceklerinden daha az dikkatli davranabilirler (Daykin vd., 2003, s. 793).

Sigorta yokluğunda kişiler, istenmeyen olayın gerçekleşmesi halinde karşılaşacakları kayıpları azaltabilmek için kendileri çeşitli önlemler almaya, daha dikkatli davranmaya çalışacaklardır. Örneğin sağlık sigortası yokluğunda hastalanmamak için daha kalın kıyafetler giyecek, vitamin alacak, terlememeye gayret gösterecek ancak sağlık sigortası yaptırdığında “nasıl olsa sigortam tedavimi üslenir” şeklinde düşünerek daha az tedbirli olabilecektir. Burada sigorta yaptırdıktan sonra kişinin davranış kalıplarında bir değişme olmuş, sigortaya sahip olma kişinin riskten daha az kaçınmasına yol açmıştır. Bu durum “ahlaki risk” eğilimidir.

Ahlaki risk hayat sigortasında büyük bir sorun oluşturmamaktadır, çünkü sigortalanan olay gerçekleşmesi çok istenmeyen bir durumdur (Macdonald, 1997, s. 1067). Söz gelimi, sigortalı kişinin sigorta tazminatından yararlanmak için kendi canına son vermesi ihtimali oldukça düşüktür.

Eğer bir sigorta poliçesi zararın tamamını karşılıyorsa, poliçe sahibini önlem almaya teşvik edecek bir unsur olmayacaktır; muafiyet ise ödemeyi zararın sadece bir kısmıyla sınırlandırarak poliçe sahibini önlem almaya teşvik edecektir. Teminat altına alınan kaybın payı ne kadar yüksekse (muafiyet ne kadar düşükse), tedbir düzeyi o kadar düşük ve dolayısıyla poliçe sahibinin kaybının beklenen değeri de o kadar yüksek olacaktır. (Cohen & Siegelman, 2010, s. 71).

2. GENETİK TESTLERİ VE ASİMETRİK BİLGİ

2.1. Genetik Testleri

"Genetik testi" genel olarak anormal genleri tespit etmek amacıyla bazı numunelerin test edilmesi anlamına gelmektedir. Genetik testler bir hastalığın varlığını belirlemek, bir hastalığın tedavisini ve seyrini takip etmek veya hastalığın gelecekteki gelişimini tahmin etmek için yapılabilir (Jones, 1999, s. 60).

Aralık 1999 tarihinde bilim adamları ilk kez bir insan kromozomunun tamamının genetik kodunu çözmüşlerdir (National Human Genome Research Institute, 2023). Haziran 2000 tarihinde İnsan Genom Projesi kamu konsorsiyumu (The Human Genome Project public consortium), insanın genetik haritası olan insan genomunun diziliminin taslağını tamamladıklarını açıklamıştır (National Human Genome Research Institute, 2000). İnsan Genom Projesi uluslararası konsorsiyumu 12 Şubat 2001 tarihinde insanın genetik haritasını oluşturan insan genomunun taslak diziliminin ve ilk analizinin yayınlandığını duyurmuştur (National Human Genome Research Institute, 2001).

DNA'nın yapısının keşfinden elli yıl sonra, Nisan 2003 tarihinde bilim insanları bir başka dönüm noktası olan, bir insanın tüm genetik kodunu %99.999 doğrulukla dizdiklerini

duyurmuşlardır (Radford, 2003). DNA'nın yapısını keşfeden James D. Watson'ın genomik dizilimi 2008 yılında yayımlanmıştır. Yeni nesil DNA dizilimi (NGS) teknolojisi ile dizilenen bu ilk tam insan genomu, insan genomunun yeniden dizilenmesi ve kişisel genomik alanında bir devrimin başlangıcı olmuştur (Gonzaga-Jauregui, Lupski & Gibbs, 2012).

Bilim adamlarının moleküler genetikle ilgili bilgilerine ilişkin önemli ilerlemelerin oldukça geniş yankıları olmuştur. İnsan geninin haritasını çıkarma projesi beklenenden çok daha çabuk ilerlemiştir. Belirli hastalıklardaki genetik faktörlerin rolü ile ilgili artan bilgi, daha iyi tedaviyi kolaylaştıracak ve yeni tedavilerin geliştirilmesine rehberlik edecektir (Daykin vd., 2003, s. 787).

Genlerle ilgili yapılan çalışmalarla çeşitli hastalıklardaki genetik faktörlerin rolü konusundaki bilgiler arttıkça bu hastalıkların önlenmesi ve tedavisi kolaylaşacaktır. Genetik testlerinin yeni doğanlar, çocuklar ve yetişkinlerde genetik rahatsızlıkların teşhisi, sağlıkla ilgili gelecekteki risklerin belirlenmesi, ilaç tepkilerinin tahmini gibi çeşitli amaçları bulunmaktadır. Genetik bir teşhis çoğunlukla diğer aile üyelerinin de aynı durum için riskte olduğuna işaret etmektedir. Genetik testi, bu riskin değerlendirilmesinde de yardımcı olabilecektir (Burke, 2002, ss. 1867-1868).

Kişiyeye özel genetik bilgi giderek daha fazla elde edilebilir hale gelmektedir. Diğerlerinin yanı sıra meme kanseri, kolon kanseri, Parkinson hastalığı ve Alzheimer hastalığı riskinin artmasıyla ilişkili genler tanımlanmıştır ve bu genler için testler çok daha yaygın hale gelmektedir. Teknolojide ve insan genomu hakkındaki bilgilerde devam eden ilerlemeler, bu ve diğer durumlar için daha da gelişmiş ve hassas testler yapılmasını sağlayacaktır. Bu testlerin de bireylerin ölüm ve hastalık riskleri hakkında sahip oldukları özel bilgilerin boyutunu artırması öngörülmektedir (Oster vd., (2010, s. 1041).

İnsan Genomu Projesi ve ardından tahmin edici genetik testlerin geliştirilmesi, genetik ayrımcılık yapılabileceğine dair endişelerin oluşmasına yol açmıştır (Posey & Thistle, 2021, s. 1). Billings vd. (1992) genetik ayrımcılığı bir bireye veya o bireyin aile üyelerine yönelik olarak, salt o bireyin "normal" genomundan gerçek veya olası farklılıklar nedeniyle yapılan ayrımcılık olarak tanımlamışlardır (Billings vd., 1992, s. 477).

Genetik bilginin açıklanmasının kişi mahremiyetine zarar vereceği, genetik durum gibi bireylerin kontrolü dışında olan bir faktöre dayalı olarak yapılan bir ayırımın etik olmayacağı görüşü de çeşitli kesimlerce öne sürülmektedir.

2.2. Genetik Testleri ve Ters Seçim

Yukarıda da belirtildiği gibi, genetik bilginin elde edilmesi ve kullanımına ilişkin birtakım endişeler mevcuttur. Duruma sigortacılar ve sigortalılar (ya da potansiyel sigorta müşterileri) açısından ayrı ayrı bakmak daha uygun olacaktır, zira her iki tarafın da test sonuçları ile ilgili olarak farklı görüşleri mevcuttur.

Çeşitli genetik rahatsızlıkları olan kişilerin haklarını savunanların genetik ayrımcılık olarak gördükleri şeyi sigortacılar, bireylerin riskleriyle orantılı bir prim ödemelerini sağlamayı amaçlayan aktüeryal açıdan uygun risk sınıflandırması olarak görmektedir. Riskle ilgili bilgilere dayanarak sınıflandırma yapılamaması ters seçime yol açabilir (Posey & Thistle, 2021, s. 1).

"Ters seçim", sigortalılardan oluşan bir havuzdaki risk dağılımı olumsuz yönde değiştiğinde, örneğin daha yüksek riskli kişiler sigorta yaptırmaya değer bulduğunda ortaya çıkabilir. Bu durum prim fiyatlarını yükseltir, böylece düşük riskli kişiler sigorta yaptırmaktan kaçınabilir ve çekilebilirler bu da risk havuzunun kötüleşmesi ve maliyetlerin artması şeklinde bir kısır döngüye yol açar. Sigortacılar, sigorta talebinde bulunanların genetik test sonuçlarını açıklamaları istenmediği sürece şirketlerin ters seçim riskiyle karşı karşıya kalacağını öne sürmektedir (Human Genetics Advisory Commission, 1997a). Test sonuçlarına erişimin sağlanması, sigortacıların düşük risk profiline sahip müşterilere daha düşük primler sunmasına olanak sağlayacaktır. Ayrıca, sigortacıların, kötü bir aile geçmişi nedeniyle mevcut sistemde yüksek primlerle karşılaşacak olan 'iyi' test sonuçlarına sahip bireylere daha uygun primler sunabilecekleri varsayılmaktadır (Human Genetics Advisory Commission, 1997b). Düşük risk profiline sahip negatif test sonucuna sahip kişiler sigorta şirketlerinden daha düşük oranlarda prim belirlenmesini isteyecekler ve eğer kendilerine yüksek prim yüklendiği takdirde sistemin dışına çıkabileceklerdir.

2.3. Genetik Testleri ve Ahlaki Risk

Ahlaki risk, poliçe sahiplerinin sigorta başvurusunda bulunurken veya bir tazminat talebinde bulunurken yanlış bilgi vermeleri veya bilgileri saklamaları durumunda ortaya çıkabilir. Bunun sonucunda sigorta şirketlerinin maruz kaldığı artan maliyetler genellikle diğer poliçe sahipleri tarafından karşılanır. Genetik testlerdeki ilerlemeler ahlaki risk potansiyelini artırabilir. Bazı bireylerin genetik risk durumları hakkında bilgi sahibi olmaları ve bu bilgilerin sigorta poliçesi için başvuruda bulunulan sigortacı tarafından istenmemesi halinde, sigortacı beklenenden daha yüksek sayıda tazminat talebi ile karşı karşıya kalabilecektir (Daykin vd., 2003, s. 793).

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Genetik testi sonuçlarının sigortacılar tarafından bir ayırma aracı olarak kullanılabilmesine yönelik endişeler söz konusudur. Bu da genetik ayrımcılık tartışmalarını gündeme getirmektedir.

Genetik testleri daha fazla hastalık için bulgu sundukça sigortacılar bu bilgilere daha fazla erişmek isteyeceklerdir. Sigortacılar genetik testleri yaygınlaştıkça, doğruluk oranı arttıkça ve ucuzladıkça genetik bilgiye sahip olan daha fazla kişinin bu bilgiyi kendi avantajlarına kullanabileceğini düşünmektedir. Sigorta yaptırmak isteyenler ise genetik bilgiyi elde eden sigorta şirketlerinin sigorta primlerini büyük oranlarda arttırmalarından endişe duymaktadır.

Sigorta şirketleri genetik testi sonuçlarına erişebilirlerse yüksek ve düşük riskli müşterileri doğru biçimde ayırabilirler. Bu açıdan genetik testleri ters seçim problemlerinin olumsuz etkilerini azaltabilir. Yüksek riskli kişiler sigorta yaptırabilmek ve düşük primlerden istifade edebilmek amacıyla kendileri hakkındaki genetik bilgiyi sigorta şirketinden saklama eğiliminde olabilirler. Genetik bilgi sigortacılarından gizlenirse primler de buna uygun bir şekilde belirlenemeyecektir. Yüksek riskli kişiler sigorta almaya en hevesli olurken düşük riskli bireyler yüksek primler karşısında sigorta yaptırmayı reddederek piyasayı terk edebilecekler ve bunun sonucunda da risk havuzunda yüksek riskli bireyler kalacaktır.

KAYNAKÇA

- American Academy of Actuaries (1997), “Risk Classification in Voluntary Life Insurance”, Issue Brief. <https://www.actuary.org/sites/default/files/files/riskclas.4.pdf/riskclas.4.pdf>.
- Billings, P., Kohn, M., de Cuevas, M., Beckwith, J., Alper, J., Natowicz, M. (1992). Discrimination as a consequence of genetic testing. *Am. J. Hum. Genet.* 50, 467–482.
- Burke W. (2002), “Genetic Testing”, *New England Journal of Medicine*, Vol. 347, No. 23, 1867–1875.
- Cohen, A., & Siegelman, P. (2010). Testing for Adverse Selection in Insurance Markets. *Journal of Risk and Insurance*, 77(1), 39–84.
- Daykin, C. D., Akers, D. A., Macdonald, A. S., McGleenan, T., Paul, D., & Turvey, P. J. (2003). Genetics and Insurance– Some Social Policy Issues. *British Actuarial Journal*, 9(04), 787–830.
- Gonzaga-Jauregui C, Lupski JR, Gibbs RA. (2012) Human genome sequencing in health and disease. *Annu Rev Med.* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3656720/pdf/nihms460946.pdf>.
- Harris, Timothy F. and Yelowitz, Aaron and Talbert, Jeffery and Davis, Alison, (2022). Adverse Selection in the Group Life Insurance Market. IZA Discussion Paper No. 14985, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4114108>. (Erişim: 21.10.2023).
- Human Genetics Advisory Commission (1997a), The Implications of Genetic Testing for Insurance. HGAC Papers, http://www.doh.gov.uk/hgac/papers/papers_b.htm.
- Human Genetics Advisory Commission (1997b). “Responses to the 'Whose hands on your genes?' consultation”, http://www.doh.gov.uk/hgc/whoygconsultation_responses/consumers_association.htm.
- Jones, C. S. (1999). The Current State of Genetic Testing. *North American Actuarial Journal*. 3(1). 56–63.
- Macdonald, A. S. (1997). How will improved forecasts of individual lifetimes affect underwriting?. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*. 352(1357). 1067–1075.
- Mishkin, Frederic S. (1999). *Financial Markets and Institutions*. Third Edition. Addison-Wesley. Printed in the USA.
- National Human Genome Research Institute (2000). International Human Genome Sequencing Consortium Announces "Working Draft" of Human Genome. <https://www.genome.gov/10001457/2000-release-working-draft-of-human-genome-sequence>.
- National Human Genome Research Institute (2001). International Human Genome Sequencing Consortium Publishes Sequence and Analysis of the Human Genome. <https://www.genome.gov/10002192/2001-release-first-analysis-of-human-genome>.
- National Human Genome Research Institute (2023). NHGRI History and Timeline of Events. <https://www.genome.gov/about-nhgri/Brief-History-Timeline>.
- Oster, E., Shoulson, I., Quaid, K., & Dorsey, E. R. (2010). Genetic adverse selection: Evidence from long-term care insurance and Huntington disease. *Journal of Public Economics*. 94(11-12). 1041–1050.
- Pauly, Mark V. (2007). The Truth about Moral Hazard and Adverse Selection. Center for Policy Research. 7. <https://surface.syr.edu/cpr/7>. (Erişim: 21.10.2023).
- Posey, L. L., & Thistle, P. D. (2021). Genetic testing and genetic discrimination: Public policy when insurance becomes “too expensive.” *Journal of Health Economics*. 77. 102441.

- Radford, T. (2003). Human code fully cracked. The Guardian, <https://www.theguardian.com/science/2003/apr/14/genetics.research>.
- Ragatz, Julie & Duska, Ronald. (2011). Insurance. 373-392. Finance Ethics: Critical Issues in Theory and Practice. John Wiley & Sons, Inc.
- Stiglitz, J. E. (1993), Economics. First edition. New York: W.W. Norton&Company, Inc.

BATI GAZETELERİNDE İSRAİL-FİLİSTİN ÇATIŞMASININ TEMSİLİ

Mustafa AKARİ

Selçuk Üniversitesi

Konya, Türkiye

Mustafa.akari@hotmail.com

ÖZET

Filistin toprakları her 3 din için de önem arz etmektedir. Yüzyıllar boyu Osmanlı egemenliğinde kalan bu topraklarda, 19 yüzyılın sonlarında başlayan bir Yahudi devleti kurma çabaları 1948 de resmen sonuç vermiştir. 20. yüzyıl modern dünyasında Ortadoğu'nun merkezinde başlayan ve teolojik temelli olan İsrail-Filistin çatışması her zaman medyanın ve politikacıların ilgi odağı olmuştur. Özellikle 2000 yılının sonbaharında Filistin ayaklanmasının başlangıcını işaret eden İkinci İntifada ile şiddet olaylarının patlak vermesinden bu yana İsrail-Filistin meselesi, medyanın haberlerinde sıkça yer almıştır. Bu çalışma 7 Ekim 2023'te, Filistinli Sünni İslamcı grup Hamas'ın İsrail'e yaptığı "Aksa Tufanı" adını verdiği saldırı ile başlayan İsrail'in karşı saldırılarının Batılı anaakım medyada nasıl temsil edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sosyal medyanın varlığı küresel medyayı, dünya kamuoyunun bu çatışmayı öğrenmelerinde tek mecra olmaktan çıkarmış, Batılı medyaya önyargılı davranan insanlar hatta bu çatışma sürecinde Batılı medyayı İsrail yanlısı söylem üretmekle sıkça suçlamaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, Filistinlilerin Batı medyasında nasıl tasvir edildiğine dair bir resim sunmaktadır. Amaçlı örneklem çerçevesinde İngiltere'den The Independent ve ABD'den The Washington Post gazetelerinin 7-8-9 Ekim 2023 tarihlerinde yayımladıkları haberler eleştirel söylem analizi ile incelenecektir. Sonuç olarak Batı medyasında gösterilen Filistinli algısı aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsrail-Filistin, Hamas, Eleştirel Söylem Analizi, The Independent, The Washington Post

REPRESENTATION OF THE ISRAEL-PALESTINE CONFLICT IN WESTERN NEWSPAPERS

Mustafa AKARİ

ABSTRACT

The Palestinian territories hold significance for all three major religions. These lands were under Ottoman rule for centuries, and attempts to establish a Jewish state began in the late 19th century, culminating in its official establishment in 1948. The Israel-Palestine conflict, rooted in theology, began in the heart of the Middle East in the 20th century, and has always been a focus of media and political attention. Since the outbreak of violence during the Second Intifada, which marked the beginning of the Palestinian uprising in the fall of 2000, the issue has been frequently covered by the media. This study aims to uncover how Western mainstream media portrayed Israel's counter-attacks following the "Al-Aqsa Flood" attack by HAMAS, a Palestinian Sunni Islamist group, on October 7, 2023. Social media's existence has removed the global media from being the sole platform for learning about this conflict, and some people who are biased against Western media even accuse it of producing pro-Israeli discourse during this conflict. In this context, this study presents a depiction of how Palestinians are portrayed in Western media. It will use critical discourse analysis to examine news articles published by The Independent from the UK and The Washington Post from the US on October 7-8-9, 2023 within a purposive sample framework. As a result, the perception of Palestinians shown in Western media will be conveyed without any plagiarism.

Keywords: Israel-Palestine, HAMAS, Critical Discourse Analysis, The Independent, The Washington Post.

GİRİŞ

İsrail ve Filistin toprakları, batıda Akdeniz, doğuda Ürdün Nehri ve Ürdün, kuzeyde Lübnan ve güneyde Mısır tarafından sınırlanan yaklaşık 25900 kilometre karelik bir alana sahiptir. İsrail toprakların %88'ini kontrol ederken, geri kalan kısım Filistin topraklarını oluşturur; ancak bu topraklar 1967'den beri İsrail işgali altındadır. Filistin toprakları iki bağılantısız bölüme ayrılmıştır: Batı Şeria ve Gazze Şeridi. Ayrıca, Filistin topraklarında birçok İsrail yerleşkesi bulunmaktadır. Batı Şeria'da iki yüzden fazla İsrail yerleşkesi ve Doğu Kudüs'te yirmi dokuzu vardır. İsrail, 2005 yılında Gazze Şeridi'ndeki yirmi beş yerleşkeyi tahliye etmesine ve uluslararası kınama olmasına rağmen Batı Şeria ve Kudüs'teki yerleşimleri genişletmeye devam etmiştir (Zaher, 2009: 5). İsrail'in nüfusu 2023 itibariyle 8,6 milyon olarak tahmin edilirken, Filistin topraklarının nüfusu 2023 itibariyle 5,1 milyon olarak tahmin edilmektedir. Filistin nüfusunun üçte biri Gazze Şeridi'nde yaşarken geri kalanı Batı Şeria'da yaşamaktadır.

Filistin'in erken tarihi, çatışma açısından son derece önemlidir çünkü Yahudilerin Filistin topraklarına olan temel iddialarından biri, yani M.Ö. 2000 yılına dayanan erken tarihine dayanmaktadır. Eski Ahit, bu toprakların sonunda İbrahim'in soyundan gelenlere ait olacağına dair bir Kutsal Kitap vaadi içermektedir ve Yahudiler bunu toprakların kendilerine ait olduğu bir vaat olarak yorumlamaktadır. Eski Ahit'e göre, RAB İbrahim'e, Güney Irak'taki Ur'dan ayrılıp Filistin'e giderek orada soyuyla birlikte yerleşmesini emretmiştir. "RAB İbrahim'e şöyle dedi: Ülkeni, doğduğun yeri ve babanın evini terk et, sana göstereceğim topraklara git." (Yaratılış 12:1). Filistin'e seyahat ettikten sonra, RAB bu toprağın sonsuza dek İbrahim'in soyuna ait olacağına dair bir vaatte bulunmuştur. "Sana, Mısır Irmağı'ndan büyük nehre, Fırat Irmağı'na kadar uzanan bu toprakları ve onların halklarını veriyorum." (Yaratılış 15:18). Eski Ahit'e göre, İbrahim Filistin'in dağlık bölgelerinde bir yerden başka bir yere taşınmış ve kıtlık zamanlarında Mısır'a seyahat etmiş, ardından tekrar Filistin'e dönmüştür. Yaratılış kitabının sonunda, İbrahim'in oğlu Yakup'un on iki oğlu kıtlıktan kaçarak Mısır'a gitmiştir (Chapman, 2002'den akt. Zaher, 2009: 6).

Mısır'da yerleşik kaldıktan yaklaşık dört yüz yıl sonra, İsrail'in on iki kabilesi, Musa'nın liderliğinde Firavun'un zulmünden kaçarak özgürleşmiştir. Kırk yıl boyunca Sina Yarımadası'nda kalmışlar, ancak M.Ö. 1280 civarında Yeşu'nun liderliğinde Filistin'i işgal etmeye çalışmışlardır. Bundan sonra, Filistin'in kontrolü Filistinliler, Kenanlılar ve diğer halklar gibi diğer halkların eline geçmiştir. M.Ö. 1050 civarında, Saul kabileleri yönetmeyi başararak Filistin'in çoğunu kontrol altına almış, onu Kral Davut takip etmiş ve Davut'un oğlu Kral Süleyman, Kudüs'ün kalbinde büyük bir tapınak inşa etmiştir. Toprak, Kudüs ve tapınak arasındaki bağlantı Eski Ahit'te vurgulanmaktadır (Chapman, 2002). Kral Süleyman'ın ölümünden sonra, kabileler halefinin karşısında isyan etti ve iki krallık oluştu: kuzeyde İsrail ve güneyde Yahuda. M.Ö. altıncı yüzyılda, Babilliler Asurluların topraklarını ele geçirdi ve güney krallığını da ilhak etti. M.Ö. 597'de Babillilerden Nebukadnezar, Kudüs'ü ele geçirdi ve halkının çoğunu sürgüne gönderdi; ancak Babillilerin yerine Persler geçtiğinde, sürgündeki birçok grup geri döndü. Filistin'e dönüşlerinden sonra, Yahudiler M.Ö. 330'da Yunanlar tarafından kontrol edildi. M.Ö. 63'te Filistin Romalılar tarafından işgal edildi. Kudüs ele geçirildi ve Süleyman tarafından inşa edilen tapınak yıkıldı. Romalılar Jupiter için bir put tapınağı diktiler ve Yahudilerin şehre girmesini yasakladılar.

Hristiyan Bizans İmparatorluğu, 527 ile 614 arasında Yahudileri zorla Hristiyanlığa dönmeye çalıştı. 634 yılında Filistin, neredeyse dört yüz elli yıl boyunca Müslüman imparatorluğun bir parçası oldu. Müslümanlar, Yahudileri veya Hristiyanları Filistin'den sürmeye veya İslam'a dönüştürmeye çalışmadı; ancak birçok insan, istekli olarak veya Müslüman olmayanlara uygulanan ağır vergilerden kaçınmak için İslam'a dönüştü. Yedinci yüzyılın sonuna doğru Müslümanlar, Yahudi tapınağının yer aldığı taş platform üzerine Kubbet-üs Sahra adlı bir cami inşa ettiler. Aynı platformda bulunan Al-Aksa Camii ise İslam inancında üçüncü en kutsal yerdir (Ovendale, 1999'dan akt. Zaher, 2009: 7).

İsrail-Filistin çatışması, Akdeniz ve Ürdün Nehri arasındaki tarihi Filistin bölgesi üzerindeki bir toprak anlaşmazlığı olarak başlamıştır. Çatışmanın kökleri, 19. yüzyılın sonlarında hem Siyonist hem de Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasıyla başlamaktadır. Yüzyılın dönümünde, Yahudi bir devlet hedefi olan Siyonist arzusu, o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Filistin bölgesine büyük bir göçe neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Büyük Britanya bölgeyi kontrol altına almış ve bu topraklar bir Britanya mandası haline gelmiştir. 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, toprakları bir Yahudi devleti ve bir Arap devleti olarak bölmeyi önermiştir. Fortna (2004:76) tarafından tarif edildiği gibi, bu bölünme kararı hem Filistin'de hem de çevredeki Arap devletlerinde Arapları memnun etmemiş ve düşmanlıklar hızla patlak vermiştir. Bu, İsrail-Filistin çatışmasının modern anlamda kökeni olarak görülebilir, ancak aynı zamanda daha geniş bir Arap-İsrail çatışmasının temelini de atmıştır.

1948'de İsrail'in bağımsızlık ilanı, birkaç Arap ülkesinden gelen bir askeri saldırıyla takip edilmiştir. Sonuç olarak, İsrail Filistin'in coğrafi alanının büyük bir kısmını işgal etmiş, Ürdün Batı Şeria'yı kontrol altına almış ve Mısır Gazze Şeridi'ni kontrol etmiştir. Savaş, Filistin halkını kendi devletinden yoksun bırakmış ve yüz binlerce Filistin Arap'ı mülteci durumuna düşmüştür. 1967'de Mısır, Ürdün ve Suriye ile yapılan Altı Gün Savaşı'nın ardından İsrail Gazze Şeridi ve Batı Şeria'yı işgal etmiştir ki bu da İsrail'in Filistin topraklarını kontrol etmesi anlamına gelmektedir. Yıllar içinde Filistinlilerin yaşama alanı önemli ölçüde küçültülmüştür. Filistinliler Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde kısmi özerklik elde etmiş olsa da iki taraf arasında toprak bölünmesi konusunda anlaşmaya varılamamış ve çatışma yıllar boyunca sık sık şiddetli patlamalarla devam etmiştir. Ayrıca, 1967'deki savaştan sonra dini yön çatışmada daha belirgin hale gelmiştir, çünkü savaş Juusola (2005:139) tarafından "İsrail politikasında dini sağ" olarak adlandırılan hareketin yükselişine tanıklık etmiştir.

Haziran 2014'e Gazze'de tekrar çatışmalar patlak vermiş ve kayıplar neredeyse son 50 yılda görülen en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Çatışma dünya çapındaki medyada geniş yankı bulmuştur. Çatışmalar, iki ulus arasında belirli bir karşıtlık, siyaset ve din içerdiği için politik amaçlı ve önyargılı dil kullanımını riskini de beraberinde getirmektedir. Nitekim 2014'te de Gazeteler, çatışmanın her iki tarafına karşı önyargılı olmakla suçlanmıştır. Bu, özellikle çatışmanın uzun tarihine bakıldığında, yeni bir şey değildir, ancak gazetecilerin kendi iddiaları da dikkate alındığında haber raporlama için objektiflik, doğruluk ve tarafsızlık kriterleriyle çelişmektedir (White 2000: 379).

Çatışma kapsamı genel olarak, bilginin kasıtlı şekilde çarpıtılması veya bilginin dışlanması yoluyla güç kötüye kullanımına maruz kalır. Bazen bu, gazetecilerin kendi görüşleri, hisleri ve ideolojileri nedeniyle olabilir (Cottle 2006:75; Kempf 2002:59-60), bazen ise hükümet veya askeri müdahale medya üzerinde etkili olabilir (Cottle 2006:74-99). İsrail-Filistin çatışması, birçok akademik çalışmada incelenmiştir. Bunlar arasında Aziza Zaher'in (2009) çatışmanın 2001-2006 yılları arasındaki kapsamını hem Batı hem de Arap gazetelerinde ele alan oldukça kapsamlı bir eleştirel söylem analizi bulunmaktadır. Sonuçlar, basının bu konuda önyargısız olmadığını göstermiştir; anlatılar, leksik ve geçişkenlik analizi örneğin şiddetin meşrulaştırılması ve iki taraf arasındaki güç asimetrisinin doğallaştırılmasını ortaya koymuştur.

Günümüze geldiğinde Batı ana akım medyası, HAMAS tarafından gerçekleştirilen "Aksa Tufanı"nın ilk günlerinde, 7 Ekim 2023'te gelen haberleri büyük bir tepki ile karşılamıştır. Buna karşılık, İsrail Gazze Şeridi'ne yoğun hava bombardımanı ve tam bir kuşatmayla savaş ilan etmiştir. İşgal güçleri, zaten 17 yıldır kuşatma altında yaşayan Gazze Şeridi sakinlerinin gıda, su, ilaç ve yakıt girişini kesmeye devam etmiştir. 48 günde İsrail, 6.150 çocuk dahil olmak üzere yaklaşık 15.000 Filistinliyi öldürmüştür.

ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Bu çalışmada, evren olarak Batı medyası seçilmiş, bu evren içinden amaçlı örnekleme İngiltere'den The Independent ve ABD'den The Washington Post gazeteleri seçilmiştir. Çalışma, çatışmanın ilk üç günü olan 7-8-9 Ekim 2023 tarihlerinde yayınlanan haberlerle sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada van Dijk'ın haber metinleri için geliştirdiği Eleştirel Söylem Analizi yöntemi kullanılmıştır. Eleştirel söylem analizi (ESA), dilin incelenmesi alanında gelişen bir analizdir. En önemli temsilcileri arasında Fairclough, van Dijk, Gee, van Leeuwen, Wodak ve Scollon yer almaktadır. ESA, bir yöntem olarak değil, dil kullanımı ile sosyal bağlam arasındaki ilişkiyi incelemek için farklı perspektifler ve yöntemlerden oluşan bir yaklaşımdır. ESA, diğer yaklaşımlardan farklı olarak, özellikle güce olan ilgisiyle ayrılır. Dilin yeniden ürettiği sosyal ilişkilerin eşitsiz güç ilişkileriyle karakterize edilen daha geniş bir desenin bir parçası olarak ele alınması gerektiğini varsaymaktadır.

Bu çalışmada Van Dijk'ın (1998) ESA yaklaşımı ve toplumlarda hâkim olan söylemin ikili karakterini açıkladığı için İK kavramı kullanılmıştır (Richardson, 2004:65). İdeolojik analizin yanı sıra, dilsel özellikler (adlandırma ve varsayım), bu ilgili araçlar aracılığıyla yapılan analizin daha geniş bir resme nasıl katkıda bulunduğunu göstermek için dilbilimsel analiz araçları olarak da kullanılır. Adlandırma analizinin dayandığı modeller Wardhaugh (1989) ve Fowler, Kress ve Trew (1979) modelleridir. Varsayım analizi ise Huang (2007) ve van Dijk (1995) modeline dayanmaktadır.

ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ (ESA): GENEL BAKIŞ

ESA, 1970'lerin sonlarında Fowler, Hodge, Kress ve Trew (1979) tarafından "Language and Control (Dil ve Kontrol)" ve Hodge ve Kress (1993) tarafından "Language as Ideology (Dil İdeolojisi)" gibi yayınlarda Halliday (1961)'in "Sistemik Fonksiyonel Dilbilimini" daha geniş bir

sosyal perspektife taşıyarak güç ve kontrolle ilgili bazı siyasi sorunları ele alan bir dizi yayımla önem kazanmaya başlamıştır. ESA, temel olarak dil ve güç ilişkisiyle ilgilenir. Weiss ve Wodak (2002:12), ESA'nın fikirler, dil ve güç arasındaki ilişkiye özel bir ilgi duyduğunu iddia ederken, diğer yandan dil kullanımının tüm toplumsal ilişkilerin düzenlenmesindeki rolüne odaklanır. Wodak (2011:50), ESA'nın bir yaklaşım olduğunu ve neo-Marksist olarak tanımlanabileceğini belirtmiş; kültürel ve ekonomik boyutların güç ilişkilerinin yaratılmasında ve sürdürülmesinde önemli olduğunu vurgulamıştır.

Van Dijk (1998:352), ESA'nın yazılı ve sözlü metinleri inceleyerek gücün, hakimiyetin, eşitsizliğin ve önyargının söylemsel kaynaklarını ortaya çıkarmaya çalışan bir alan olduğunu savunmuştur. Fairclough ve Wodak (1997:258), ESA'nın ideolojik yüklemeye sahip belirli dil kullanım şekillerini ve onların altında yatan güç ilişkilerini görünür kılmayı amaçladığını belirtmiştir.

İDEOLOJİ

Bloor ve Bloor (2007:10), ideolojinin “belirli bir sosyal grubun üyeleri tarafından paylaşılan inanç veya tutumların bir kümesi” olduğunu iddia etmektedir. Van Dijk (1998), ideolojiye ilişkin çok disiplinli bir tanım önermektedir. O, ideolojinin, bir grup insan veya belirli bir sınıf tarafından uygulanan bir dizi kavram olduğunu ve dil kullanımı yoluyla etkileşimde bulunduğunu varsaymıştır. Van Dijk (1998, 2004, 2007), ideolojinin üç seviyesinin olduğunu belirtmektedir: bilişsel, sosyal ve söylemsel. Bilişsel seviye, sosyal olarak paylaşılan duruşlar, inançlar, değerler ve bakış açılarını gösteren “sosyal temsilleri” ifade eder. Van Dijk (2007:116), ideolojinin “inanç sistemleri” olduğunu söylemiştir. Sosyal temsiller, dinsel inançlar, feminizm, komünizm ve ırkçılık gibi alanlarda tanınmaktadır. Öte yandan, zihinsel ve bilişsel işlevlerin ideolojisi gerçeklik, yapaylık, sağduyu ve “yanlış bilinç” gibi alanlarda gözlemlenmektedir.

İdeolojik kare (İK), ideolojinin dilde nasıl gösterildiğini göstermek için ESA'da kullanılan bir prosedür olarak sunulmuştur. İK bu çalışmada kullanılan metodolojik çerçevelerden birini oluşturmaktadır. Van Dijk, bu prosedürü metinleri ideolojik olarak analiz etmek için önermiştir. Van Dijk (2000a: 44), ideoloji analizine ilişkin dört ilkeyi tanımlamış ve “İK” olarak adlandırmıştır. Bu ilkeler şunlardır:

1. Bizimle ilgili olumlu şeyleri vurgulayın
2. Onlarla ilgili olumsuz şeyleri vurgulayın
3. Bizimle ilgili olumsuz şeyleri azaltın
4. Onlarla ilgili olumlu şeyleri azaltın

Yukarıda gösterildiği gibi, İK, iç grupları dış gruplarla karşılaştırarak Biz'i olumlu, Onlar'ı ise olumsuz gösterme eğilimindedir. Van Dijk (2000a, 2004), Biz'e karşı Onlar'ı tasvir etmek için uygun ideolojik analiz kategorileri şemalandırmıştır.

ESA İÇİN DİLSEL ÖZELLİKLER

1. Adlandırma

Wardhaugh (1989:259), adlandırma seçimlerinin ideolojik anlamı gösterebileceğini onaylar. Wardhaugh (1989: 260), beyazların bazen siyahlara unvan veya unvan ve soyadlarıyla hitap etmeleri gereken durumlarda ilk isimleriyle hitap ettiklerini tespit etmiştir. Fowler, Kress ve Trew (1979), farklı adlandırma biçimlerinin, konuşmacı veya yazarın kendisiyle konuşulan veya hakkında yazılan kişi/kişilerle farklı tutum, yaklaşım ve yakınlık ilişkilerini temsil ettiğini belirtmektedir.

2. Varsayım

İdeolojik ve/veya politik amaçlara hizmet etmek için varsayım kullanılmaktadır (Bekalu, 2006:151,169). Huang (2007:65), bir ön varsayımın “konuşmacı tarafından dinleyici tarafından bilindiği varsayılan bir önerme olduğunu, ilgili tüm bilgileri ve paylaşılan bilgileri içermesi temelinde” olduğunu belirtir. Bu nedenle bir varsayım, bir cümlede neyin olup neyin olmadığı tarafından çıkarılan bir önermedir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni Batı gazeteleridir. Araştırmanın örnekleme ise İngiltere’den The Independent (IN) ve ABD’den The Washington Post (WP) gazeteleridir. Araştırma kapsamında örneklem olarak alınan söz konusu gazetelerin çevrimiçi sitelerinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmanın kapsamı İngiltere’den IN ve ABD’den The WP gazetelerinin çevrimiçi sayfalarındaki İsrail-Filistin savaşını konu olan haberlerdir. Araştırma söz konusu çevrimiçi sayfaların 7-8-9 Ekim 2023 tarihlerinde yayınladıkları İsrail-Filistin savaşını konu olan haberlerle sınırlıdır. Ancak çevrimiçi haber akışında bir sınır olmamasından ve yine savaşla ilgili durumların ve yetkili kişilerin açıklamalarının sık sık verilmesinden kaynaklı olarak aynı gün içerisinde yayınlanan haber sayısı oldukça fazla olabilmektedir. Bu nedenle araştırma 7-8-9 Ekim 2023 tarihlerinde yayınlanan ilk haberlerle de sınırlandırılmıştır.

Verilerin Analizi ve Bulgular

IN ve WP gazetelerinin çevrimiçi sayfalarındaki 7-8-9 Ekim 2023 tarihlerinde yayınladıkları İsrail-Filistin savaşını konu olan haberlerin başlıkları Tablo 1’de görülmektedir:

Tablo. 1: IN ve WP gazetelerinin çevrimiçi sayfalarındaki 7-8-9 Ekim 2023 tarihlerinde yayınladıkları İsrail-Filistin savaşını konu olan haberlerin başlıkları

Tarih	The Independent’ta Makale/Haber başlığı	The Washington Post’ta Makale/Haber başlığı
07.10.2023	Sürpriz Filistin saldırısı İsrail’e son 50 yıldaki en önemli askeri meydan okuma oldu	“İsrail bugün aşağılandı ve mağlup edildi”: HAMAS saldırısından sonra İsrail’de korku ve şok hâkim.
08.10.2023	İsrail-Filistin çatışması açıklandı	Militanlara karşı mücadele devam ederken güney İsrail’de keder ve öfke
09.10.2023	İsrail HAMAS’a savaş ilan etti: Bundan sonra emin olabileceğimiz tek şey kan dökülmesidir	HAMAS nedir ve neden şimdi İsrail’e saldırdı?

Haber başlıkları ve girişlerine bakıldığında IN’nin 07 Ekim 2023 tarihli haberinde saldırının sürpriz olarak nitelendirilmesi ve son 50 yıl içerisindeki en önemli meydan okuma olduğunun belirtilmesi ile saldırının Filistin’den beklenmeyecek bir hamle olduğu okuyucuya arka

planda düşündürülmektedir. Yine benzer şekilde aynı tarihli WP'nin haber başlığında İsrail'in kendinden beklenmeyen bir yenilgiye uğramasının şaşkıncu yankısı dile getirilmektedir.

Savaşın ikinci günü olan 8 Ekim 2023'te IN'deki haberin başlığı ve girişinde iki ülke arasındaki çatışmanın temellerinin nereye dayandığı, merak eden daha önce konuyla ilgili bilgisi olmayan okuyucunun dikkatini çekmek üzere oluşturulmuştur. WP'nin aynı tarihli haberinin başlığı ve girişindeyse HAMAS'taki savaşçılar "militan" olarak nitelendirilerek arka planda okuyucuya HAMAS'ın Filistin için verdiği mücadelenin haksız bir mücadele olduğu vurgulanmıştır. Yine haber başlığında İsrail'de "keder" olduğu söylenerek, İsraililere karşı okuyucuda sempati oluşturulmak istenmiştir. Başlığın devamındaki "öfke" ifadesi ise okuyucuya İsraililerin haksızlığa uğradığını arka planda düşündürmek için verilmiştir.

9 Ekim 2023 tarihli IN'nin haber başlığı ve girişindeki ifadenin arka planında "Aksa Tufanı"nın şokunu atlattığı kendinden emin bir İsrail gösterilmekte ve bu durumunun sonucunun da yine arka planda Filistin'e büyük zarar vereceği mesajı "Bundan sonra emin olabileceğimiz tek şey kan dökülmesidir." ifadesiyle verilmiştir. WP'nin aynı tarihli haber başlığı ve girişinde HAMAS'ın kim ve İsrail'e saldırma sebebinin ne olduğu soruları sorulmuş ve okuyucunun dikkati haberin açıklamasında verilecek olan bilgiye çekilmiştir.

IN'nin 07.10.2023 Haberi: Sürpriz Filistin saldırısı İsrail'e son 50 yıldaki en önemli askeri meydan okuma oldu

Eleştirel Okuma ve İdeolojik Analiz

Haber metni:

"Sürpriz Filistin saldırısı İsrail'e son 50 yıldaki en önemli askeri meydan okuma oldu"

Bel Trew, 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan neredeyse 50 yıl sonra başlatılan bugünkü saldırının farklı olduğunu ve sonuçlarının çok büyük olacağını yazıyor.

Zamanlaması kesinlikle tesadüf değil. Gazze'yi yöneten ve Birleşik Krallık tarafından terör örgütü olarak tanımlanan militan grup HAMAS, İsrail'e benzeri görülmemiş bir sürpriz saldırı başlattı; savaşçılar sınır çitlerini aşarak İsrailileri öldürdü, bildirildiğine göre sivilleri esir aldı ve Gazze Şeridi'nden binlerce roket fırlattı." (...)

Başbakan Binyamin Netanyahu, kapsamlı bir yedek askeri alımı ve karşılık vermek için güçlerin seferber edilmesi emrini verirken, "Bu sözde bir askeri operasyon değil, başka bir 'çatışma turu' değil" dedi. "Düşmanımız daha önce hiç bilmediği bir bedel ödeyecek. Savaşta yitirilenleri kazanacağız."

İsraili yetkililerin askeri gerilimin tırmandığı zamanlarda yaptığı konuşmalarda bazen ortaya çıkan, "orantılı tepki" ve "savunma" gibi ifadeler de dahil olmak üzere dikkatli retorik, bu açıklamada açıkça yer almıyordu. Bugün farklı. Ve sonuçları çok büyük olacak.

Bay Netanyahu'nun konuşması muhtemelen Gazze'ye yönelik daha önce hiç görmediğimiz bir kara işgalinden, İsrail askerlerinin Gazze'ye uzun vadeli olası yeniden konuşlandırılmasına kadar tüm seçenekleri masaya koyuyor. Bu, İsrail'in 2005 yılında küçük Gazze Şeridi'nden tek taraflı çekilmesinden bu yana bir ilk olacak.

Bunun, son aylarda şiddetin arttığı ve yalnızca bu yıl İsrail askeri baskınlarında yaklaşık 200 Filistinlinin öldürüldüğü, istikrarsız, işgal altındaki Batı Şeria için sonuçları olacak. İsrail muhtemelen güneyi güvence altına aldıktan sonra vahşetini batıya kaydıracak.

İsraililer ve Filistinliler arasındaki barış müzakereleri çoktan suya düşmüş durumda, ancak iki devletli çözüm fikrinin yeniden alevlenmesine dair en ufak bir umut ışığı artık sönebilir. Bazıları yıllar boyunca İsrail'in HAMAS ve ona bağlı militan grupların varoluşsal tehdidini abarttığını savundu. İsrail bundan sonra 7 Ekim'i bu tür bir tehdide örnek olarak gösterecek.

(...) Video görüntüleri, İsraili sivillerin tarlalarda canlarını kurtarmak için koştuğunu gösteriyordu. HAMAS medyası tarafından paylaşılan ve bağımsız olarak doğrulanamayan diğer klipler, Filistinli militanların İsraili sivilleri rehin tuttuğunu, askerleri esir aldığını ve İsrail askerlerinin cesetlerini Gazze'ye getirdiğini gösteriyordu. Sınır çitinin paramparça olduğu ve ayrıca tahrip edilmiş bir İsrail tankının görüntüleri vardı. (...)

HAMAS'ı destekleyen Lübnanlı militan grup Hizbullah, saldırının "İsrail'in kutsal mekânlara yönelik işgal ve saldırganlık suçlarına" bir tepki olduğunu ve Arap ve İslam dünyasına "özellikle normalleşme için çabalayanlara" açık bir mesaj göndermeyi amaçladığını söyledi.

Bu açıkça Suudi Arabistan ve ABD'ye yöneliktir. Washington, BAE'nin izinden giderek ilk kez İsrail ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri normalleştirecek bir anlaşma üzerinde çalışıyordu.

Cumartesi günü, Suudi Arabistan, "iki taraf arasındaki tırmanışın derhal durdurulması" için alışılmadık derecede hızlı bir açıklama yayınladı. Açıklama dikkatlice şunu ekledi: "Krallık, Filistin halkının haklarından mahrum bırakılması ve işgalin devam etmesinin patlayıcı bir durumun tehlikesine ilişkin uyarılarının tekrarlanması hatırlatıyor." Acaba Riyad, kendi sınırları içinde şiddet olaylarından endişe mi duyuyor?" (İN, 07.10. 2023)

Haber metnindeki söyleme bakıldığında Filistinliler, İsraililere karşı şiddet uygulayan tehlikeli insanlar olarak gösterilmektedir ve bu da İsrailileri Filistinlilerin şiddetinin ve terörizminin kurbanları olarak görmenin nedenlerini vermektedir. Böyle bir temsil; durum Yahudilere karşı Araplar olarak tanımlandığında Batı'nın Filistinlilere yönelik olumsuz ideolojisini göstermektedir. Haber metninin devamında "İsraili yetkililerin askeri gerilimin tırmandığı zamanlarda yaptığı konuşmalarda bazen ortaya çıkan, 'orantılı tepki' ve 'savunma' gibi ifadeler" in bulunmadığına dikkat çekilmektedir.

Haber metninde dikkat çeken bir başka durum ise Lübnanlı militanlar olarak nitelendirilen Hizbullah'ın, HAMAS'ın haklılığını savunması ve HAMAS'ın aynı zamanda "Arap ve İslam dünyasına 'özellikle normalleşme için çabalayanlara' açık bir mesaj" gönderdiğini dile getirmesidir. Burada Batı'nın Araplar arasındaki farklı söylemlere dikkat çektiği ve böylelikle hizip yaratmaya çalıştığı düşünülebilir. Nitekim; "Bu açıkça Suudi Arabistan ve ABD'ye yöneliktir. Washington, BAE'nin izinden giderek ilk kez İsrail ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri normalleştirecek bir anlaşma üzerinde çalışıyordu" ifadesi okuyucunun gözünde Suudi Arapların, ABD ile iş birliği içerisinde olduğunu göstermek için yazılmıştır.

Dilbilimsel Analiz

Yukarıdaki haberde adlandırma olarak Filistinlilere, metinde İsrail için tehlike oluşturan teröristler olarak temsil edilmeleri için "Filistinli militanlar, savaşılar ve silahlı adamlar" gibi olumsuz adların kullanıldığı görülmüştür. Bu şekilde dünya kamuoyunun gözünde Filistinliler için olumsuz bir imaj yaratılmaya çalışılmıştır.

Haberde geçen; "İsraililer ve Filistinliler arasındaki barış müzakereleri çoktan suya düşmüş durumda, ancak iki devletli çözüm fikrinin yeniden alevlenmesine dair en ufak bir umut ışığı artık sönebilir. Bazıları yıllar boyunca İsrail'in HAMAS ve ona bağlı militan grupların varoluşsal tehdidini abarttığını savundu. İsrail bundan sonra 7 Ekim'i bu tür bir tehdide örnek olarak gösterecek." ifadeleriyle gelecekte gerçekleşebilecek bir "iki devletli" çözüm için gereken barış müzakerelerinin de tamamen ortadan kalktığı varsayılmış ve buna sebep olarak da Filistinliler gösterilmiştir. Bu da Filistin için dünya kamuoyunda yaratılmaya çalışılan olumsuz imajın bir parçasıdır.

İN'nin 08.10.2023 Makalesi: İsrail-Filistin çatışması açıklandı Eleştirel Okuma ve İdeolojik Analiz

Haber metni:

Ortadoğu devletinin Mayıs 1948'deki kuruluşundan bu yana artan gerilimler çok daha eskilere dayanıyor Modern İsrail devleti, Holokost ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Mayıs 1948'de kuruldu, ancak o zamandan beri İsraililer ile Filistinliler arasında yaşanan çatışmanın izleri çok daha eskilere dayanabilir.

Tarihçiler ve yorumcular tarihin bu bölümünün ne zaman başladığı konusunda farklı görüşler ileri sürüyorlar. Belgesel yapımcısı Rawan Damen, Al Jazeera hakkındaki Al Nakba (2008) dizisinde hikayesine, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşı sırasında Akka kuşatmasının ardından 1799 gibi uzun bir süre önce Filistin'de bir Yahudi vatani öneren Napolyon Bonapart ile başlıyor.

1900 öncesi

Fransız komutan bu fetihle en sonunda yenilgiye uğratıldı, ancak Orta Doğu'da bir Avrupa kalesi kurma girişimi, 41 yıl sonra, Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un İstanbul'daki büyükelçisine bir mektup ya zarak, Osmanlı'nın açılması için Sultan'a baskı yapması yönünde çağrıda bulunmasıyla İngilizler tarafından yeniden canlandırıldı. Mısırlı Vali Muhammed Ali'nin hatırı sayılır etkisine karşı koymanın bir yolu olarak Filistin'i Yahudi göçmenlere devretmek.

O zamanlar Filistin'de yalnızca 3.000 civarında Yahudi yaşarken, Fransız aristokrat Baron Edmond de Rothschild gibi zengin hayırseverler, Avrupa'dan diğerlerinin kendilerine katılmaları ve yerleşim yerleri kurmaları için sponsor olmaya başladı; bunların en dikkate değer olanı, 1882'de kurulan Rishon Le Zion'du.

Avusturyalı yazar Nathan Birnbaum, 1885'te Yahudilerin, özellikle de Doğu Avrupa'dan Filistin'e gelmeye devam etmeleri nedeniyle "Siyonizm" terimini icat etti.

Avusturya-Macaristanlı gazeteci Dr. Theodor Herzl'in Yahudi Devleti adlı kitabı on yıl sonra yayınlandı ve böyle bir varlığın 20. yüzyılın gelişimi kurulmasını öngörüyordu. Al Nakba'ya göre, Herzl'in arkadaşı Max Nordau tarafından bu ihtimalin fizibilitesini araştırmak için Filistin'e iki haham gönderildi ve şu yanıtı verdiler: "Gelin güzel ama başka bir adamla evli." Her ne kadar bu değiş tokuşun gerçekliği tartışmalı olsa da.

Birnbaum, Herzl ve Nordau, bağımsız bir Yahudi ulusu hayallerini ve bunun gerçekleşmesi için Avrupalı güçlere lobi yapma planlarını tartışmak üzere 1897'de İsviçre'nin Basel kentinde Birinci Siyonist Kongreyi düzenlediler.

1907'ye gelindiğinde İngiltere, Orta Doğu'daki hakimiyetini güçlendirmek için bir "tampon devlet" ihtiyacını düşünüyordu. Biyokimyacı olan İngiliz Siyonist lider Chaim Weizmann, Yafa yakınlarında arazi satın almakla uğraşan bir şirket kurmak için bu sıralarda Kudüs'e gelecekti. Üç yıl içinde, kuzey Filistin'in Marj Bin Amer bölgesinde yaklaşık 10.000 dönüm (dönüme eşdeğer iki bir arazi ölçüsü) ele geçirildi ve bu durum 60.000 yerel çiftçiye Avrupa ve Yemen'den gelen Yahudilere ev sahipliği yapmak zorunda bıraktı.

Sayıları giderek artan yerleşim yerlerini korumak için Yahudi milis gücü Hashomer kurulurken, Filistinli eczacı Najib Nassar, sömürgeci güç olarak gördüğü bu gruba karşı uyarıda bulunmak için Al-Karmel adında bir gazete çıkardı.

Birinci Dünya Savaşı – 1914- 1918

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, "Müslümanlara" güvenmeyen Britanya'yı, özellikle Süveyş Kanalı üzerindeki hakimiyetini güçlendirmek için, Filistin'de müttefik varlığı geliştirmeye olan ilgisini yoğunlaştırmaya yöneltti.

Ocak 1915'te, Liberal Parti politikacısı Herbert Samuel, Kabine arasında dağıtılan ve ilhaki ve ülkenin yavaş yavaş Britanya İmparatorluğu'nun koruması altında özerk bir Yahudi devleti haline gelmesini desteklediği Filistin'in Geleceği adlı gizli notunun taslağını hazırladı.

Samuel'in tavsiyeleri, ertesi yıl, Osmanlı yönetiminin çöküşü durumunda İngiliz ve Fransız nüfuz alanlarını belirleyen Sykes-Picot Anlaşması'nın mimarları olan diplomatlar Sir Mark Sykes ve Francois Georges-Picot tarafından özel olarak tartışıldı.

Balfour Deklarasyonu – 1917

İngiliz hükümetinin Balfour Deklarasyonu, 9 Kasım 1917'de David Lloyd George'un dışişleri bakanı Arthur Balfour ile Yahudi cemaati lideri Walter Rothschild (2. Baron Rothschild, pek çok kişinin yasal olarak dağıtmaya hakkı olmadığı iddia ettiği bir arazinin mülkiyetini fiilen üstleniyordu.

Rothschild, Samuel, Sykes ve Weizmann, bir ay sonra, 11 Aralık 1917'de, General Edmund Allenby'nin kutsal Kudüs şehrinin ele geçirmesinden bir ay önce, Londra'da bir kutlama toplantısında konuşular.

Kaiser'in yenilgisi ve Büyük Savaş'ın sona ermesinin ardından ABD başkanı Woodrow Wilson, akademisyen Dr Henry King ve oryantalist Charles Crane tarafından yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan bölgeleri

hakkında bir rapor hazırlattı. Raporda, nüfusun neredeyse yüzde 90'ının Yahudi olmadığı ortaya çıktı. Filistin halkı Siyonist projeye "kesinlikle karşıydı". Yazarlar bu duygunun yoğunluğu konusunda uyarıda bulundular ve barışın daha büyük çıkarları açısından Yahudi göçünün sınırlandırılması gerektiğini savundular, ancak uluslararası toplum tarafından tamamen göz ardı edildiler ve vardıkları sonuçlar 1922'ye kadar bastırıldı.

1919 Paris Barış Konferansı'nda, yarbay TE Lawrence (daha çok Arabistanlı Lawrence olarak mitolojikleştirilmiştir), şu anda Siyonist heyetin lideri olan Weizmann ile Arap mevkidaşı Prens Faysal bin Hüseyin arasında prensipte mutabakata varılan bir anlaşmanın imzalanmasına aracılık etti. Filistin'de bir Yahudi vatanının ve Orta Doğu'da bağımsız bir Arap ulusunun kurulması.

1922'de Milletler Cemiyeti, Filistin'i, şu anda yüksek komiser olan Samuel'in yetkisi altında yönetmek için İngiliz Mandasını tanıdı; Samuel, Yahudi varlığı oluşturmak için, İbranice'nin resmi dil olarak tanınması ve İsrail'in resmi dil olarak tanınması da dahil olmak üzere en az 100 yasal girişimin hayata geçirilmesinde etkili oldu. ayrı Yahudi eğitim sistemi ve Yahudi ordusu. İbrani Üniversitesi ve bir işçi sendikası olan Histadrut 1925'te kurulmuştu.

On yıl ilerledikçe, Filistin hareketi, üyelerinin imparatorluk Britanya'nın askeri ve diplomatik gücü tarafından desteklenen bir gasp olarak gördüğü şeye karşı koymaya ve direnmeye boşuna çabalarlarken, Yahudi göçüne karşı kitlesel protestolar patlamaya başladı.

Balfour Kudüs'ü ziyaret ettiğinde Filistinliler tarafından siyah bayraklar çekildi ve Ağustos 1929'da Burak İsyanı olarak bilinen trajedide Ağlama Duvarı'nda yaklaşık 250 Yahudi ve Arap öldürüldü ve çok daha fazlası yaralandı. Üç Müslüman erkek, huzursuzluktaki rolleri nedeniyle Samuel'in halefi Sir John Şansölye tarafından, caydırıcı olması amaçlanan bir vahşet eylemi olarak idam edildi.

Ancak protestolar devam etti ve 1933'te daha fazla Yahudi göçmenin kendilerine bir yuva kurmak için gelmesiyle hararetli bir noktaya ulaştı ve aktının sayısı 1931'de 4.000'den 1935'te 62.000'e çıktı. Aynı yıl, Müslüman devrimci lider Şeyh İzzeddin el-Kassam Cenin'in yukarısındaki tepelerde İngiliz askerleri tarafından vurularak öldürüldü.

1936'da, Balfour Deklarasyonu'nu ona karşı çıkan halka empoze eden İngiliz sömürge yönetimine karşı muhalefetin yoğunluğu, altı ay süren bir genel grevle sonuçlandı; etkileyici bir örgütlenme başarısı, yine de Filistinlilerin evlerinin yıkılmasına yol açan bir tepkiyle sonuçlandı.

İkinci Dünya Savaşı – 1939 - 1945

1939'da, Üçüncü Reich'in eninde sonunda altı milyon Yahudinin imha kamplarında ve toplama kamplarında infaz edilmesinden sorumlu olacağı Adolf Hitler'in Nazi Almanya'sına karşı mücadelede, dünya bir kez daha savaşa sürüklenecekti.

ABD'nin çatışmaya girmesinden kısa bir süre sonra, Amerikan-Siyonist ilişkileri 1942'de New York'taki Biltmore Oteli'nde yapılacak bir konferansla pekişecekti. Bu olay, Filistin'deki yerel Arap gruplarına saldıran, Irgun olarak bilinen silahlı Siyonist paramiliter gücün birkaç yıldır sürdürdüğü faaliyetlerin arka planında meydana geldi.

Irgun, 22 Temmuz 1946'da Kudüs'teki King David Oteli'nin bombalanmasıyla ve 91 kişinin ölümüyle ve 9 Nisan 1948'deki başka bir örgüt olan Lehi (veya Stern Çetesi) ile iş birliği içinde gerçekleştirilen Deir Yasin Katliamı ile ün kazanacaktı. 107 kişinin öldürüldüğü olay.

O yaz Lehi, Birleşmiş Milletler tarafından anlaşmazlığa arabuluculuk yapmak üzere gönderilen İsveçli diplomat Folke Bernadotte'ye suikast düzenleyecekti.

Müttefiklerin 1945'te Avrupa ve Pasifik'te kazandığı zaferlerin ardından dünya güçleri dikkatlerini Filistin'deki şiddetin sona erdirilmesine çevirdi.

BM Bölünme Planı (veya 'iki devletli çözüm') – 1947

Tartışmalı bölgeye iki devletli bir çözüm, 1947'de BM Genel Kurulu'nun Ürdün Nehri'nin batısındaki Filistin'den birinde Yahudileri, diğerinde Arapları barındıran yeni bir devlet kurulmasını öneren 181 sayılı Kararı gönüllü olarak kabul etmesiyle neredeyse ortaya çıktı.

Karar, iddiaya göre ABD'nin diplomatik baskısının bir sonucu olarak yapılan oylamanın ardından kabul edildi, ancak Yahudi sakinlerin o dönemde toprakların yüzde 5,5'inden fazlasına sahip olmadıklarını ve bu nedenle toprak almaya hakları olmadığını savunan Filistinliler tarafından reddedildi. Yüzde 56, buna ek olarak uluslararası meşruiyet de var. Yahudi sevinci Arapların düşmanlığıyla karşılaştı ve gerektiği gibi bir iç savaş patlak verdi.

Arap-İsrail Savaşı ve Nakba – 1948

İsrail devleti yine de 14 Mayıs 1948'de İngiliz Mandası'nın sona ermesiyle başbakan David Ben-Gurion'un başkanlığında kuruldu; ABD ve Sovyetler Birliği tarafından hemen tanındı, ancak 3.000 kişinin öldüğü kanlı Arap-İsrail Savaşı'nın patlak vermesine yol açtı. Direniş savaşçıları yeni ülkeye karşı ayaklandı ve 700.000 Filistinliyi çatışmalardan kaçmaya zorladı; çoğu zaman vatandaşlık verilmeden Ürdün, Lübnan, Suriye, Batı Şeria ve Gazze'ye sığındı.

Filistin halkının bu tarihte yerinden edilmesi, her yeri, adını Arapça "felaket" anlamına gelen ve Filistinlilerin konuşmalar yaptığı, mitingler düzenlediği ve terk etmek zorunda kaldıkları evlerin anahtarlarını salladığı "Nekba Günü" ile anılıyor. geride ve hala geri dönmeyi umuyorum.

Aralık 1948'de BM Genel Kurulu, "evlerine dönmek ve komşularıyla barış içinde yaşamak isteyen Filistinlilere bunu bir an önce yapma hakkının verilmesi gerektiğini" kabul eden 194 sayılı Kararı kabul etti. Ancak İsrail, yeni devletin yalnızca Yahudi doğasına yönelik bir tehdit olduğu gerekçesiyle bu fikri reddetti. Bir yıl sonra oda, yerinden edilmiş kişilere daha fazla destek sağlamak amacıyla Yakın Doğu'daki Filistinli Mülteciler için Birleşmiş Milletler Yardım ve Bayındırlık Ajansı'nı (UNRWA) kuracaktı.

Bu iki olay arasındaki süreçte İsrail, Lübnan, Suriye, Ürdün ve Mısır'daki komşularıyla ateşkes anlaşmaları imzalamıştı.

Altı Gün Savaşı – 1967

Ürdün 1950'de Batı Şeria'nın idari kontrolünü üstlendi ve Mısır, Gazze'yi elinde tutacaktı; bu düzenleme, İsrail güçlerinin bu bölgeleri ele geçirdiği 1967 Altı Gün Savaşı'na kadar sürecekti.

Bundan önce şiddet ara sıra devam ediyordu. 1956'da Qalqilya, Kufr Qasim ve Khan Yunus köylerinde ve 1966'da Es-Samu köylerinde kayda değer katliamlar yaşandı.

Filistin Kurtuluş Örgütü, 1964 yılında Kahire'de kuruldu ve hak meseleleri üzerinde durmak yerine silahlı devrim yoluyla "Filistin'in kurtuluşu" için mücadele etmeye adanmıştı; FKÖ'nün 1993'e kadar terk etmeyeceği ve terör örgütü olarak etiketleneceği bir duruş. Hem İsrail hem de ABD. 1974 yılında Arap Birliği tarafından Filistin halkının tek temsilcisi olarak tanınacaktı.

İsrail'in 1967'de Gazze Şeridi, Batı Şeria, Golan Tepeleri ve Mısır Sina'sındaki askeri ilerleyişi yeni kan dökülmesine yol açtı ve BM Güvenlik Konseyi'nin işgal edilmiş saydığı bölgelerden çekilmesini emreden 242 sayılı Kararı kabul etmesine yol açtı. Konsey görmezden gelindi.

Yom Kippur Savaşı'nın ardından Güvenlik Konseyi, ateşkes çağrısında bulunan ve bir kez daha İsrail'in 1967'deki saldırılarından geri çekilmesini talep eden 338 sayılı başka bir kararı kabul edecekti. İsrail yine reddetti.

30 Mart 1976'da İsrail'in toprak müsadereleleri, Celile Denizi'nden Negev'e kadar uzanan kasabalarda ayaklanmalar, grevler ve şiddetli misillemelerle karşılandı; bu tarih, Filistinliler tarafından her zaman "Toprak Günü" olarak anıldı.

İsrail Başbakanı Menachem Begin'in 17 Eylül 1978'de Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile Camp David Anlaşması'nı imzalamak üzere Başkan Jimmy Carter'in Maryland'deki inziva yerinde buluşmasıyla Ortadoğu'da barış açısından bariz bir atılım gerçekleşti. Çerçeve anlaşmalardan biri, iki ülke arasındaki uyumlu ilişkileri perçinledi ve imzalayanlara Nobel Barış Ödülü'nü kazandırdı; ancak tartışmalı Filistin bölgelerinin geleceğiyle ilgili olan diğeri, Filistin delegasyonunun katılımı olmadan kabul edildiği için BM tarafından kınanacaktı.

Birinci İntifada ve Oslo Anlaşmaları – 1987 - 1993

İsrail 1982'de Lübnan'ı işgal ederken, on yılın sonunda Filistin topraklarındaki ilk İntifada protesto amaçlı işgali patlak verecekti. Ancak FKÖ'nün İsrail devletini resmen tanıyan 242 ve 338 sayılı BM Kararlarını kabul etmesiyle barışa yönelik daha fazla adım atıldı. Görüşmeler 1991 ve 1992'de yeniden durdu ve görünürde bir çözüm bulunamadı.

Daha sonra, 1993 yazında, İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin ve FKÖ başkanı Yaser Arafat tarafından imzalanan Oslo I Anlaşması, Filistin'de geçici bir özyönetim olan Filistin Ulusal Otoritesi'nin kurulmasını ve İsrail Savunma Kuvvetlerinin hala bölgelerden çekilmesini sağladı. Yaygın olarak işgal edildiği düşünülüyor. Bunu 1995'te ikinci bir anlaşma olan Oslo II izledi ve Filistin'e Batı Şeria ve Gazze'nin belirli bölgelerinde özerklik tanıdı, ancak yine devlet olma teklifinde bulunmadı.

İkinci İntifada ve Gazze savaşları – 2002 - 2021

İkinci bir İntifada'nın İsrail'in 2002'de Batı Şeria şehirlerini yeniden işgal etmesine kadar süren huzursuz ateşkes, istikrarı bozan bir olaydı; 2004'te Arafat'ın ölümüyle daha da kötüleşecek ve Filistin davasına büyük bir darbe indirecekti.

O zamandan bu yana şiddet geri döndü; İsrail 2006'da Lübnan'da Hizbullah'a savaş ilan etti ve Dökme Kurşun Operasyonu (2008), Savunma Sütunu Operasyonu (2012) ve Koruyucu Hat Operasyonu (2014) dahil olmak üzere Gazze'de HAMAS'a tekrar tekrar saldırılar başlattı. Hem 2017 hem de 2018'de Nakba Günü'nde daha fazla şiddet patlak verdi; ikincisi BM savaş suçları soruşturmasını gerektirecek kadar şiddetliydi.

Donald Trump'ın ABD başkanlığına seçilmesi durumu daha da sarstı; eski realite televizyon yıldızı İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu ile arkadaş oldu ve Golan'ı belirlemeden önce şehrin başkenti olduğunun tanınmasının bir jesti olarak ABD büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıdı. Bölgenin yasadışı bir şekilde ilhak edildiği yönündeki geniş uluslararası fikir birliğine rağmen, Yükseklikler İsrail toprağı olarak görülüyor.

Bay Trump aynı zamanda ABD'nin UNRWA'ya sağladığı fonları da kesti ve saçma bir şekilde Yahudi damadı Jared Kushner'ı Orta Doğu'ya barış getirecek bir plan geliştirmesi için görevlendirdi; bu, küçük mülk geliştiricisinin hiçbir önyargı olmadan başarabileceğinden emin olduğu bir şeydi.

HAMAS'ın Cumartesi günü yeni bir operasyon olarak nitelendirdiği sınırdan savaşçılar göndermesi ve İsrail'e binlerce roket atmasının ardından gerginlikler yeniden alevlendi. İsrail, ülkenin "savaşta" olduğunu söyleyerek yanıt verdi ve buna karşılık olarak Gazze'deki hedeflere ateş açtı." (IN, 08.10.2023)

Oldukça uzun bir makale şeklinde hazırlanan metinde İsrail-Filistin ilişki tarihi 19. yüzyıldan başlanılarak anlatılmıştır. "Belgesel yapımcısı Rawan Damen, Al Jazeera hakkındaki Al Nakba (2008) dizisinde hikayesine, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşı sırasında Akka kuşatmasının ardından 1799 gibi uzun bir süre önce Filistin'de bir Yahudi vatani öneren Napolyon Bonapart ile başlıyor." ifadesi Yahudilerin Filistin topraklarına gelmesi fikrinin temelini okuyucuya arka plandan vermektedir.

"Tartışmalı bölgeye iki devletli bir çözüm, 1947'de BM Genel Kurulu'nun Ürdün Nehri'nin batısındaki Filistin'den birinde Yahudileri, diğerinde Arapları barındıran yeni bir devlet kurulmasını öneren 181 sayılı Kararı gönüllü olarak kabul etmesiyle neredeyse ortaya çıktı. Karar; iddiaya göre ABD'nin diplomatik baskısının bir sonucu olarak yapılan oylamanın ardından kabul edildi, ancak Yahudi sakinlerin o dönemde toprakların yüzde 5,5'inden fazlasına sahip olmadıklarını ve bu nedenle toprak almaya hakları olmadığını savunan Filistinlilerin yüzde 56'sı tarafından uluslararası meşruiyetin olmasına rağmen reddedildi. Yahudi sevinci Arapların düşmanlığıyla karşılaştı ve gerektiği gibi bir iç savaş patlak verdi." ifadelerinde çözümsüzlüğü ve huzursuzluğu çıkararak Filistinliler olduğu belirtilmektedir. Özellikle alıntıda son cümle doğrudan Arapları olumsuz olarak göstermektedir. Yine bu son cümledeki "Yahudi sevinci" tamlaması okuyucunun gözünde bir sempati yaratma ve acıma duygularını harekete geçirme için kullanılmıştır. "1933'te daha fazla Yahudi göçmenin kendilerine 'bir yuva kurmak için' gelmesiyle" "Yahudi göçmen", "Yahudi vatani" tamlamaları da aynı amaçla kullanılmıştır.

"Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, "Müslümanlara" güvenmeyen Britanya'yı, özellikle Süveyş Kanalı üzerindeki hakimiyetini güçlendirmek için, Filistin'de müttefik varlığı geliştirmeye olan ilgisini yoğunlaştırmaya yöneltti." ifadesi doğrudan van Dijk'ın (2000a, 2004), ideolojik analizindeki "biz" ve "onlar" ayrımının ispatıdır. Batı, kendisine düşman olarak gördüğü Müslümanları dolayısıyla Arapları "onlar" kategorisine koymaktadır. İK'deki dört maddenin metnin tamamında uygulandığı açıktır. Yine metnin son paragrafında HAMAS'ın 7 Ekim'deki saldırısından sonra İsrail'in savaş ilan ederek Gazze'ye ateş açtığı dile getirilirken bu savaşın başlamasındaki suç tamamen Filistinliler üzerine atılmıştır.

Dilbilimsel Analiz

Yukarıdaki haberde adlandırma olarak Filistinlilere, metinde İsrail için tehlike oluşturan teröristler olarak temsil edilmeleri için "Direniş savaşçısı, savaşçı, "terör örgütü, düşmanlık" gibi olumsuz adların kullanıldığı görülmüştür. Bu şekilde dünya kamuoyunun gözünde Filistinliler için olumsuz bir imaj yaratılmaya çalışılmıştır.

"HAMAS'ın Cumartesi günü yeni bir operasyon olarak nitelendirdiği sınırdan savaşçılar göndermesi ve İsrail'e binlerce roket atmasının ardından gerginlikler yeniden alevlendi. İsrail, ülkenin "savaşta" olduğunu söyleyerek yanıt verdi ve buna karşılık olarak Gazze'deki hedeflere

ateş açtı.” ifadesi Filistinlilerin savaş yanlısı olduğunu varsaymaktadır. Gerginlik çıkaran tarafın Filistinler olduğu dile getirilirken dünya kamuoyu gözünde olumsuz bir imaj çizilmektedir. Yine “30 Mart 1976’da İsrail’in toprak müsadereleleri, Celile Denizi’nden Negev’e kadar uzanan kasabalarda ayaklanmalar, grevler ve şiddetli misillemelerle karşılandı; bu tarih, Filistinliler tarafından her zaman ‘Toprak Günü’ olarak anıldı.” ifadesinde İsraililer tarafından topraklarına el konulan Filistinlilerin haksız, İsraililerin haklı olduğu varsayılarak “ayaklanmalar, grevler ve şiddetli misillemeler” sözcükleri kullanılmış ve olumsuz imaj devreye sokulmuştur.

İN'nin 09.10.2023 Haberi: İsrail HAMAS'a savaş ilan etti: Bundan sonra emin olabileceğimiz tek şey kan dökülmesidir

Eleştirel Okuma ve İdeolojik Analiz

Haber metni:

“İsrail HAMAS'a savaş ilan etti: Bundan sonra emin olabileceğimiz tek şey kan dökülmesidir

Kim Sengupta, son yılların en şiddetli güvenlik kriziyle karşı karşıya olan Binyamin Netanyahu'nun, koalisyon hükümetindeki katı görüşlülerin topyekün kara savaşı yönündeki baskılarıyla uğraşmak zorunda kalacağını yazıyor. Ancak bunun korkunç can kaybının ötesinde nereye varacağı belli değil

HAMAS'ın saldırısında en az 700 İsrailinin öldürüldüğü katliam, ülkedeki birçok çatışmanın en ölümcül günü olup, Yom Kippur savaşının ilk 24 saati olan 7 Ekim 1973'te öldürülen 317 kişiyi açık ara geride bırakıyor. Düşmanın büyük etki yaratacak tam bir sürpriz saldırı gerçekleştirmesiyle başladı.

Mısır ve Suriye liderliğindeki Arap ülkelerinden çok sayıda saldırının geldiği bu çatışmanın aksine, bu hafta sonu yaşananlar Yahudi devletine yönelik varoluşsal bir tehdit değil.

HAMAS ve Lübnan'daki Hizbullah gibi savaşa katılabilecek diğer milisler İsrail'e askerî açıdan rakip olabilecek durumda değil. Afganistan'daki Taliban'ın İran'a, savaşçılarının İsrail'le savaşmak üzere geçiş izni vermesi yönündeki talebinin, eğer geçiş kabul edilirse, bu dengeyi değiştirmeyeceğini rahatlıkla varsayabiliriz.

Ancak Binyamin Netanyahu'nun hükümeti, Lübnan ve Gazze olmak üzere iki cephede potansiyel çatışma ihtimalinin yanı sıra Cenin Tugayı ve Aslan İni gibi militan Filistinli grupların zaten bulunduğu Batı Şeria'da gerilimin artmasıyla son yılların en şiddetli güvenlik kriziyle karşı karşıya. İsrail güvenlik güçleriyle artan sayıda silahlı çatışmaya karıştı.

HAMAS'ın olağanüstü saldırısından, planörlerle uçan savaşçıların, sokaklarda vurulan sivilleri n, müzik festivalindeki adam kaçırmaya olaylarının ve Gazze'de rehinelere gezdirildiği görüntüler İsrail'deki sistem için sismik bir şok yarattı. HAMAS'ın bu operasyonu aylarca planlayıp silahlandırmasına olanak tanıyan, ülkenin çok övülen istihbarat sisteminin muazzam başarısızlığı şaşırtıcıydı. Yerdeki ajanların “humint” (insan istihbaratı) yanı sıra, Gazze'deki iletişim, sınırdaki insan ve araçların hareketleri de en gelişmiş sensörlerle izleniyor. İsrail, HAMAS ve diğer bir militan grup olan İslami Cihad'ın füze gibi silah stokları oluşturmamasını sağlamak için bölgeye düzenli hava saldırıları düzenlediğini söylüyor. Üst düzey militan isimlerin öldürülmesini hedef alan bir “baş kesme” kampanyası, güya komuta ve kontrolü ortadan kaldırıyor. Bu kadar yanlış giden şey gelecekte soruşturma kurulları tarafından incelenecek ve neredeyse kesinlikle güvenlik hiyerarşisinde istifalara ve görevden almalara yol açacak. Başarısızlığın boyutu Mossad'ın eski başkanı Efraim Halevy tarafından şöyle özetlendi: “Bu saldırı hayal gücünün ötesindeydi. Bu kadar füzeyle sahip olduklarını bilmiyorduk ve bu kadar etkili olacaklarını da kesinlikle beklemiyorduk.”

Şimdi ne olacak? İsrail hükümeti resmen savaşta olduğunu ilan etti. Netanyahu “güçlü şiddet” sözü verdi, Gazze'yi “moloz” a çevirmekle tehdit etti ve sakinlerine nereye gitmeleri gerektiği belirsiz olmasına rağmen derhal bölgeyi terk etmelerini söyledi. İsrail'in Gazze'ye hâlihazırda yapılmakta olan büyük hava saldırılarına ek olarak geniş çaplı bir kara saldırısı da başlatacağına dair tahminler var. Ancak bu ne kadar etkili olacak ve nihai amaç nedir?

Gazze'de, daha önce veya o zamandan bu yana yaşanan Gazze çatışmalarından çok daha ölümcül olan 2014 Gazze savaşını ele aldım. Kara kuvvetleri Merkava tanklarıyla birlikte İsrail tarafından gönderildi. Vahşi bir olaydı. 50 gün süren çatışmalarda BM'ye göre 1.483'ü sivil olmak üzere 2.205'ten fazla Filistinli ve 66'sı asker 71 İsraili öldürüldü.

Daha sonra İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) subaylarıyla yoğun nüfuslu kentsel alanlarda piyade ve zırh kullanmanın etkinliği hakkında konuştuğumu hatırlıyorum. Birçoğu derin çekincelerini dile getirdi ve hedefe yönelik, adli Özel Kuvvetler operasyonlarının çok daha tercih edilebilir olacağını söyledi.

Bu sefer tam karadan saldırıyı daha da sorunlu hale getiren şey, Gazze’de bu kadar çok rehinenin bulunması. Çatışmaya yakalandıklarında her zaman yaralanma veya ölme tehlikesi vardır. Özel Kuvvetler’in onları kurtarmaya yönelik operasyonları mümkün olsa da operasyonlar muhtemelen hastaneler de dahil olmak üzere farklı yerlerde gerçekleştirilecek olduğundan zorlu bir görevdir. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu daha incelikli ve taktiksel bir yaklaşım benimseyebilir

İsrail’deki gergin siyasi ve sosyal ortam, duyguların anlaşılır bir şekilde yüksek olması, askeri misyonun niteliğini ve kapsamını şekillendirmeye yardımcı olacak. 2014’teki saldırı, sonunda, güçlerin aylardır devam eden yıpratıcı çatışmalar nedeniyle çıkmaza girdiği bir ortamda sivil kayıpların artacağı konusunda uyarıda bulunan ordu ve istihbarat servislerinin tavsiyeleriyle sınırlıydı. O dönemde de başbakan olan Netanyahu, dışişleri bakan Avigdor Lieberman da dahil olmak üzere kabinesindeki katı görüşlülerin 2005’teki çekilmeyi tersine çevirerek Gazze’yi yeniden işgal etme yönündeki taleplerini geçersiz kıldı. Mevcut koalisyon hükümetinin çok daha sağcı olduğu ve topyekûn savaş yönünde daha büyük bir baskının olması muhtemel, iddiası devam ediyor. Ancak Netanyahu’ya geçmişte bu tür açık uçlu askeri kumarlara karşı bir isteksizlik göstermişti ve Itamar Ben-Gvir gibi aşırı sağcı bakanlar tarafından alarma geçirilen güvenlik hiyerarşisinin desteğiyle, daha incelikli ve taktiksel bir yaklaşım ortaya çıkabilir.” (IN 9.10.2023)

Metin boyunca İsrail’in her türlü güç bakımından Filistin’den ve HAMAS’tan üstün olduğunun vurgusu yapılmakta ve Filistin’in bu savaştan zararlı çıkacağıın altı çizilmektedir.

Haber metninin tamamına bakıldığında barış ve sükûnet ortamını bozmuş bir HAMAS profilinin varlığı görülmektedir. Organize edilmiş tüm Batı medyasında olduğu gibi İngiliz yayın organı IN’de de İsrail’in uzun yıllardır var olan anlaşmazlık ve çatışmada haklı olan taraf olduğu inancı ve bu inançla ilgili algı manipülasyonu haber metninden açıkça görülmektedir. Nitekim, “duyguların anlaşılır bir şekilde yüksek olması” bu haklılığa olan inancın ifadesidir.

İK’deki dört maddenin metnin tamamında uygulandığı açıktır.

Dilbilimsel Analiz

Yukarıdaki haberde adlandırma olarak Filistinlilere, metinde İsrail için tehlike oluşturan teröristler olarak temsil edilmeleri için “Cenin Tugayı ve Aslan İni gibi militan Filistinli gruplar, düşman, savaşçı” gibi olumsuz adların kullanıldığı görülmüştür. Bu şekilde dünya kamuoyunun gözünde Filistinliler için olumsuz bir imaj yaratılmaya çalışılmıştır.

“HAMAS ve Lübnan’daki Hizbullah gibi savaşa katılabilecek diğer milisler İsrail’e askerî açıdan rakip olabilecek durumda değil. Afganistan’daki Taliban’ın İran’a, savaşçılarının İsrail’le savaşmak üzere geçiş izni vermesi yönündeki talebinin, eğer geçiş kabul edilirse, bu dengeyi değiştirmeyeceğini rahatlıkla varsayabiliriz.” ifadesi açık bir varsayımdır. Bu ifadeyle İsrail’in çok güçlü olduğu imajı verilmiştir.

WP’nin 07.09.2023 Haberi: “İsrail bugün aşağılandı ve mağlup edildi”: HAMAS saldırısından sonra İsrail’de korku ve şok hâkim.

Eleştirel Okuma ve İdeolojik Analiz

Haber metni:

“Yüzü kızarmış ve mağlup olmuş”: HAMAS saldırısından sonra İsrail’de korku ve şok hâkim.

KUDÜS — Cumartesi sabahı şafak vakti, ülkenin çoğu uyurken, kuzeyde Tel Aviv’e ve doğuda Kudüs’e kadar binlerce roket İsrail’in üzerine yağdı. Ardından güneydeki şüphelenmeyen kasabalara saldıran, sivilleri öldüren ve rehin alan casuslar geldi.

Kombine kara, deniz ve hava saldırısına Gazze Şeridi'ni yöneten İslamcı militan grup HAMAS öncülük etti ve geçmişte İsrail'le savaşmış olan Gazze merkezli daha küçük bir grup olan Filistin İslami Cihat'ı destekledi.

İsrailliler çatışmalara alışık ama böyle bir günü hiç yaşamamışlardı. Ülkenin acil durum hizmetleri, 250 kişinin öldüğünü ve 1000'den fazla kişinin yaralandığını söyledi.

Saldırı, İsrail'in övülen askeri ve istihbarat servislerini hazırlıksız yakaladı ve güvenlik yetkililerinin ülkenin caydırıcılık kapasitesinin bozulduğu konusunda aylarca yaptığı uyarıların ardından sert suçlamalara yol açtı. Sol eğilimli Haaretz gazetesi köşe yazarı Yossi Verter, "İsrail bugün aşağılandı ve mağlup edildi" diye yazdı. İsrail'in 1973'te Arap komşularıyla yaşadığı çatışmaya atıfta bulunarak, "Gazze yok edilse bile... bu, Yom Kippur savaşından bu yana yaşanan en ciddi güvenlik başarısızlığının kefareti olmayacaktır." diye yazdı. O savaş da sürpriz bir saldırıyla başladı; İsrailliler Cuma günü bu olayın 50. yıldönümünü kutlamışlardı.

Cumartesi günü hava saldırısı sirenleri durmadan çalarken İsrail bomba sığınakları açmak, binlerce yedek askeri çağırmak ve düzinelerce birimi güney sınırına yönlendirmek için çabaladı. Tüm işaretler, dünyanın en yoğun nüfuslu bölgelerinden biri olan Gazze Şeridi'nde uzun ve karmaşık bir askeri operasyona işaret ediyordu.

İsrail ordusu sabah 7.25'te "savaş için alarm durumu" ilan etti. Üç saat sonra Başbakan Binyamin Netanyahu ülkenin savaşta olduğunu doğruladı ve İsraillilere galip geleceklerine dair güvence verdi.

HAMAS ve İslami Cihat, İsrail'i hedef almak için rutin olarak bir dizi kaba ve gelişmiş roketler kullansa da Cumartesi günü bombardımanın ölçeği ve kapsamı paralel değildi. İsrail'in güneyindeki düzinelerce topluluğa, orta İsrail'deki kasabalara ve Negev Çölü'ne 3000'den fazla roket atıldı ve Tel Aviv ve Kudüs'e kadar ulaştı.

Daha da şaşırtıcı olanı, ordunun söylediğine göre Filistinli militanlar güneydeki 22 İsrail topluluğunu istila etmeyi başardılar; buna Cumartesi akşamı geç saatlerde kuşatma altında kalanlar da dahil. Güney ve orta İsrail'deki sivillere evlerinde kalmaları çağrısı yapıldı.

İsrail'in Gazze sınırı bölgedeki en sıkı tahkim edilmiş sınırlardan biri; yüksek teknoloji çitlerle çevrilmiş ve askeri karakollar tarafından korunuyor. Ancak cumartesi günü sosyal medyada dolaşan görüntülerde, militanların buldozer kullanarak duvarın bir bölümünü yıktığı ve görünüşte İsrail güçlerinin hiçbir direnişiyle karşılaşmadan sınırın ötesine aktığı görülüyor.

Filistinli bir militan İsrail'e yamaç paraşütü yaparken görüntülendi. Bir başkasının ise deniz yoluyla İsrail'e ulaşmak için motorlu tekneye bindiği görüldü. Diğerleri motosiklet ve kamyonlarla İsrail kasabalarında sivillere ateş açtı.

İsrail ordusu, insansız hava araçları ve savaş uçakları kullanarak Gazze ve sınır boyunca yüzlerce hava saldırısı düzenlediğini söyledi. Filistin Sağlık Bakanlığı'na göre Gazze'deki ölü sayısı Cumartesi akşamı 232'ye yükseldi.

İsrail ordusu, "Hedefimiz tüm teröristlerin öldürülmesi, tüm toplumların teröristlerden temizlenmesidir" İsrail Savunma Kuvvetler Gazze Şeridi'ndeki tüm HAMAS ve PIJ hedeflerini vuruyor. HAMAS teröristlerinin olduğu her yerde bulunacaklar ve yok edilecekler; dokunulmazlıkları yok." dedi.

Cumartesi öncesinde, Mısır ve Suriye güçlerinin sürpriz bir saldırıda binlerce İsrail kuvvetini öldürmesi nedeniyle 1973 savaşının başlangıcı, İsrail tarihindeki en büyük istihbarat başarısızlığı olarak kabul ediliyordu. Son saldırı, bu çatışmanın karanlık anılarını canlandırdı ve siyasi yelpazenin her yerindeki İsraillileri, ülkenin saygın askeri yapısının nasıl bu kadar hazırlıksız yakalandığını merak etmeye bıraktı.

Aylar boyunca askeri yetkililer, Netanyahu'nun aşırı sağ hükümetinin yargıyı zayıflatmaya yönelik baskısının (askerler de dahil olmak üzere aylarca eşi benzeri görülmemiş protestolara yol açarak) İsrail'in kendini savunma kabiliyetini aşındırdığı konusunda uyarıda bulunmuştu.

Askeri ilişkiler muhabiri; "İsrail'in düşmanları, İsrail'in kendisini zayıflatmasını bekliyordu ve ordunun üst kademesi, ordunun saflarına nüfuz eden iç anlaşmazlıklarla uğraşırken, onlar da durumu istismar etmek ve bir sonraki savaşa hazırlanmakla meşguldü." açıklamasını yaptı.

Lilach Shoval Cumartesi günü Netanyahu yanlısı günlük Israel Hayom gazetesinde "Siyasi ve askeri liderlik, iç anlaşmazlığın İsrail'in caydırıcılığı HAMAS'ı Gazze Şeridi'nden en kanlı saldırıyı başlatmaya cesaretlendirecek şekilde zayıflatmasına nasıl izin verdiklerini kendilerine sormak zorunda kalacak." ifadeleri yer aldı.

Netanyahu İsrailli güvenlik liderlerini bir araya getirdi, orduya İsrail topluluklarını Filistinli militanlardan "temizlemesini" emretti ve yedek askerlerin hizmete çağrılacağını söyledi. Ancak Cumartesi akşamı güvenlik kabinesine resmi olarak savaş ilan etme talimatı vermemiş olması, hızla gelişen operasyonun sonraki adımlarını belirsiz bıraktı.

İsrail ordusunun eski genelkurmay başkan yardımcısı ve önceki iki hükümetin ulusal güvenlik danışmanı olan Uzi Dayan, HAMAS'ın saldırısının İsrail liderliğinin tüm kademelerindeki başarısızlığı yansıttığını söyledi. Ülkenin temel bir görevi yerine getirmede başarısız olduğunu söyledi: "Ulusun sınırlarının savunulması, hem güvenlik çiti hem de İsrail topluluklarına nüfuz etme."

Cumartesi akşamı, HAMAS militanlarının İsraili sivilleri evlerde ve kamusal alanlarda mahsur bıraktığı güneyle ilgili iki toplulukta aktiflerine durumları sürüyordu.

Yoni Asher adında bir adam, bir radyo istasyonuna, karısının ve 3 ve 5 yaşlarındaki iki küçük kızının, tatil hafta sonu için güneyle, kayınvalidesinin evine gittiklerini söyledi. Dördü de kayıptı ve eşi Doron'un telefonundan gelen son konum sinyali Gazze Şeridi'ndeki Han Yunus'tan geldi. Gazze sınırı yakınındaki Kibbutz Nirim'de yaşayan Amerikalı İsraili Adele Raemer, orada yedi saatten fazla saklandıktan sonra Cumartesi akşamı İsrail ordusu tarafından evinden tahliye edildi. Klimayı kapalı tuttuğunu ve sokaklarda dolaşan militanların onun evde olduğunu fark etmeyeceğini umarak tüm bu süre boyunca "dehşete kapıldığını" söyledi. İki Filistinli adam eve girmeye çalışıldığında torunlarının güvenli bir odada olduğunu söyledi. Kızların babası tarafından öldürüldüklerini söyledi. Raemer, "Roket söz konusu olduğunda güvenli odaya nasıl ulaşacağımızı ve güvende olacağımızı biliyoruz" dedi. "Bu kesinlikle benzeri görülmemiş bir şey." (WP, 7.10.2023)

"Sol eğilimli Haaretz gazetesi köşe yazarı Yossi Verter, 'İsrail bugün aşağılandı ve mağlup edildi.'" ifadesi İsrail'in kendi içinde HAMAS'ın "Akse Tufanı" operasyonuna zamanında müdahale edilememesinin eleştirilerinin olduğunu göstermektedir. Nitekim Netanyahu'nun başkanlığında kurulan koalisyon hükümeti "İsrail tarihindeki en sağcı hükümet" olarak nitelendirilmektedir. Güvenlik ve istihbarat zafiyetinin dünyanın en iyi istihbarat sistemlerine sahip bir ülkede yaşanması elbette ülke sahipleri için bir şok etkisi yaratmıştır. Bu durum da hükümet muhaliflerince acımasızca eleştirilmiştir. Fakat eleştiri sadece hükümet muhaliflerinden gelmemiştir. Netanyahu yanlısı günlük Israel Hayom gazetesi de; "Siyasi ve askeri liderlik, iç anlaşmazlığın İsrail'in caydırıcılığını HAMAS'ı Gazze Şeridi'nden en kanlı saldırıyı başlatmaya cesaretlendirecek şekilde zayıflatmasına nasıl izin verdiklerini kendilerine sormak zorunda kalacak." sözleriyle hükümet ve askeri kanadın bu durum karşısında hesap vermesi gerektiğinin altını çizmektedir. Aynı şekilde haber metninde verilen; "İsrail ordusunun eski genelkurmay başkan yardımcısı ve önceki iki hükümetin ulusal güvenlik danışmanı olan Uzi Dayan, HAMAS'ın saldırısının İsrail liderliğinin tüm kademelerindeki başarısızlığı yansıttığını söyledi. Ülkenin temel bir görevi yerine getirmede başarısız olduğunu söyledi: 'Ulusun sınırlarının savunulması, hem güvenlik çiti hem de İsrail topluluklarına nüfuz etme.'" görüşü de hükümeti tüm kademelerde başarısız olarak suçlamaktadır. WP'nin tüm bu ve benzeri ifadelere yer vermesi ayrıca kendisinin de "Netanyahu İsraili güvenlik liderlerini bir araya getirdi, orduya İsrail topluluklarını Filistinli militanlardan "temizlemesini" emretti ve yedek askerlerin hizmete çağrılacağını söyledi. Ancak Cumartesi akşamı güvenlik kabinesine resmi olarak savaş ilan etme talimatı vermemiş olması, hızla gelişen operasyonun sonraki adımlarını belirsiz bıraktı." sözleri her zaman destekçi olan ABD'nin bir yaygın organı olarak dikkat çekicidir.

"Ülke çapında aile üyeleri, kayıp sevdiklerini umutsuzca aradı." gibi ifadelerle mağduriyet yaşayan İsraililerin durumlarına ve konuşmalarına haber metninde yer verilerek arka planda okuyucuda İsrail halkına karşı bir sempati yaratılmaya ve okuyucunun acıma duygusuna hitap edilmeye çalışılmıştır.

Haber metni tamamen "biz" ve "onlar" fenomenine uygun olarak oluşturulmuş. İK'deki dört maddenin metnin tamamında uygulandığı açıktır.

Dilbilimsel Analiz

Yukarıdaki haberde adlandırma olarak Filistinlilere, metinde İsrail için tehlike oluşturan teröristler olarak temsil edilmeleri için "HAMAS teröristleri, Filistinli militanları, Filistinli bir

militan, militan, HAMAS militanları, İsrail'in düşmanları, kanlı saldırı, istila” gibi olumsuz adların kullanıldığı görülmüştür. Bu şekilde dünya kamuoyunun gözünde Filistinliler için olumsuz bir imaj yaratılmaya çalışılmıştır.

“Mısır ve Suriye liderliğindeki Arap ülkelerinden çok sayıda saldırının geldiği bu çatışmanın aksine, bu hafta sonu yaşananlar Yahudi devletine yönelik varoluşsal bir tehdit değil.” sözleri ile saldırının eskiden olduğu gibi Arap ülkeleri tarafından desteklendiği varsayılmakta ve olumsuz bir imaj çizilmektedir.

WP'nin 08.10.2023 Haberi: “Militanlara karşı mücadele devam ederken güney İsrail’de keder ve öfke

Eleştirel Okuma ve İdeolojik Analiz

Haber metni:

“Militanlara karşı mücadele devam ederken güney İsrail’de keder ve öfke

BE’ERİ, İsrail — Pazar günü İsrail’in güneyindeki otoyollarda tank ve top yığınları yuvarlanarak cesetlerin ve yanmış araçların kömürleşmiş enkazlarının yanından geçti. Tozlu tarlalarda ve meyve bahçelerinde, diğer güçler yaya militanları aramak için dağıldı. Re’im yakınlarındaki toprak yolda devriye gezen bir birim, iki genci uzaktan durdurdu ve onlara soyunmalarını ve silah ya da patlayıcı taşımadıklarını göstermelerini söyledi.

Adamlar elleri başlarının üstünde, açıklıkta hareketsiz duruyorlardı. Bir grup İsrail askeri yaklaştı, onları tek tek aradı ve ellerini arkalarından bağladı. “Ağaçlarda hareket var!” Başka bir asker, bir silah patlaması yapmadan önce yakındaki bir sırt hattından seslendi. “Temizlemek!” Filistinli militanların İsrail’in güneyindeki toplulukları yağmalamasından neredeyse iki gün sonra, burada yaşayanlar ve onları korumak için konuşlandırılan birlikler hala gergin durumda. Yetkililer halka tehlikenin en kötüsünün geçtiğine dair güvence vermeye çalışırken, militanlarla İsrail güçleri arasındaki çatışmalar Pazar günü geceye kadar devam etti. 700’den fazla doğrulanmış ölüyle İsrail, Gazze sınırına kuvvet yığıp savaşa hazırlanırken bile şokta olan bir ülke.

Saldırıların boyutu, birçok aileyi umutsuzca sevdikleri hakkında bilgi aramaya itti. Kayıpların perişan yakınları, toplum merkezlerinin dışında, kontrol noktalarının yanında ve hâlâ saldırı altında olan kasabaların girişlerinin yakınında toplanıyor ve bir askerle ya da bir yetkiliyle, yani bir şeyler bilen herhangi biriyle konuşmayı umuyor.

Neora Swid, kocasını en son Gazze sınırındaki komşu bir köyün militanlar tarafından ihlal edilmesinin ardından savunmaya yardım etmek için ayrılırken gördü. “Haydi yaralıyız” diye bağırان insanlardan sesli mesajlar aldığını söyledi. “Yanağına bir öpücük verdim ve oraya vardığında bana mesaj atmasını söyledim. Yaptığı şeyin tehlikeli olduğunu bildiğini ama neye bulaştığına dair hiçbir fikrinin olmadığını söyledi. Birkaç saat sonra mesajlarına yanıt vermeyi bıraktı. Diğerleri gibi o da hastaneleri arıyor ancak tesislerin kimliği belirsiz cesetlerle dolu olduğu söylendi. Gerçekten İsrail’e benzemiyor” dedi. “Genellikle her şeyin üstündedirler. Şimdi ise kaos gibi.” Zhaki adında bir adam, Be’eri kasabasında kayıp yeğenini arıyordu. Kasabanın eteklerinde diğer akrabalarıyla birlikte otururken, orduda tanıdığı kişileri “kaçırılanlar ve ölenler listelerini kontrol etmeleri için aradığını, ancak hiçbirinde onun adının bulunmadığını” söyledi. siviller dışarı çıkarıldı. Ailesinin mahremiyetini korumak için sadece adını vererek “Pek çok insan aynı durumda” dedi.

26 yaşındaki Aharon Sabag, Cumartesi günü erken saatlerde HAMAS’lı silahlı kişiler tarafından saldırıya uğradığında trans müzik festivalindeydi. Yanında bulunan üç arkadaşını ise bulamadı. Çatışma başladığında grubu ayrıldı; Güvenliğe ulaşmak için çölde saatlerce yürüdü. Roket atışlarını duyduğunda partiden ayrılmaya başladığını ancak o noktada korkmadığını hatırladı. “Bu alanda bizim için normal,” dedi, “Demir kubbesi olduğunu düşündüm, sadece roketler, her şey yoluna girecek.” Ancak arabasına doğru yürürken bir kadın çığlık atarak ona doğru koştu. Teröristlerin partiye gidenlere saldırdığını söyledi. “Hangi teröristler? Milyarlarca dolara mal olan bir çit var, kameralar var, buraya teröristlerin girmesine imkân yok’ dedim” dedi. Onun deli olduğunu düşündüğünü söyledi. Daha sonra uzaklaşmaya başladığında silah seslerini duydu. İleride silahlı kişiler yolu kapatıyor, kamp alanını terk etmeye çalışan arabalara ateş açıyordu. Sabag, “Bundan sonra hiçbir şey gördüğümü bile hatırlamıyorum, sadece koştum.” dedi. Sderot kasabasında zırhlı buldozerler, önceki gün şiddetli bir çatışmaya sahne olan yıkılmış bir polis karakolunun önündeki enkazları temizledi.

Çatışmayı yakındaki apartmanlardan izleyen sakinlerin ifadesine göre, militanlar binanın kontrolünü ele geçirdikten sonra İsrail askerleri komplekse roket attı. Saldırı başladığında evde bulunan Shimon Dadiya, “Grand

Theft Auto gibi bir video oyunu gibiydi” dedi. “Bunun nasıl olduğuna kimse inanmıyor.” Dadiya, şok atlatıldıkça hükümetin tepkisine yönelik öfkenin artacağını beklediğini söyledi. Karmaşık komplonun ilerlemesine izin veren istihbarat eksikliklerini suçluyor. İsrail güvenlik güçleri hakkında “Saldırıdan önce çok fazla bilgiye sahip olmaları gerekiyordu” dedi. Kimsenin bunun geldiğini nasıl göremediğini anlayamadığını söyledi. Aşkelon kasabasında bir sandviç dükkanındaki bir grup adam televizyondaki haberleri izledi ve başlarını salladı. Solino Sabann, “Hükümete kızgınlım, Gazze’ye son gidişimizde hükümetin HAMAS’la ilgilenmesi gerekirdi” dedi. O konuşurken, daha fazla roketin yaklaştığını bildiren sirenler çalmaya başladı. “Bu sefer Gazze’de bitene kadar saldırıyı bırakmayacağız” dedi.” (WP, 08.10.2023).

Haber metni tamamen İsraililerin yaşadığı korku, keder ve öfkeyi yansıtmaktadır. Metnin tamamında saldırıyı yaşayan İsraililerin hikayelerine yer verilerek onların mağduriyeti ve yaşadıkları acılar dünya kamuoyunun gözleri önüne serilmek amaçlanmıştır. Bir önceki haber metninde olduğu gibi bu haber metninde de saldırı sebebiyle hükümete tepki veren halkın ifadeleri dikkat çekicidir. ABD, kendisi için “İleri karakol” niteliğinde olan İsrail’in çıkarlarını hep korumuş olmakla birlikte ABD genelinde özellikle gençlerde olan aşırı sağcı Netenyahu hükümetine olan tepkinin, ABD’nin İsrail’in her ne kadar yanında görünse de İsrail’i arka planda eleştirdiğinin göstergesidir.

Acı çeken, yakınlarını kaybeden, mağduriyet yaşayan İsraililerin durumlarına ve konuşmalarına haber metninde yer verilerek arka planda okuyucuda İsrail halkına karşı bir sempati yaratılmaya ve okuyucunun acıma duygusuna hitap edilmeye çalışılmıştır.

Dilbilimsel Analiz

Yukarıdaki haberde adlandırma olarak Filistinlilere, metinde İsrail için tehlike oluşturan teröristler olarak temsil edilmeleri için “Terörist, militan, Filistinli militan” gibi olumsuz adların kullanıldığı görülmüştür. Bu şekilde dünya kamuoyunun gözünde Filistinliler için olumsuz bir imaj yaratılmaya çalışılmıştır.

“Saldırıların boyutu, birçok aileyi umutsuzca sevdikleri hakkında bilgi aramaya itti. Kayıpların perişan yakınları, toplum merkezlerinin dışında, kontrol noktalarının yanında ve hâlâ saldırı altında olan kasabaların girişlerinin yakınında toplanıyor ve bir askerle ya da bir yetkiliyle, yani bir şeyler bilen herhangi biriyle konuşmayı umuyor.” ifadesindeki “hâlâ” Filistinlilerle bağlantılı şiddetin daha önce başladığını ve yine onların yüzünden de devam edeceğini varsayarak olumsuz bir imaj çiziyor.

WP’nin 09.10.2023 Makalesi: HAMAS nedir ve neden şimdi İsrail’e saldırdı?

Eleştirel Okuma ve İdeolojik Analiz

Haber metni:

“HAMAS nedir ve neden şimdi İsrail’e saldırdı?

İsrail, Gazze merkezli Filistinli militan grubun bir müzik festivalinde sivilleri rehin alması ve en az 260 cesedin ele geçirilmesini içeren sürpriz saldırısının ardından HAMAS’a savaş ilan etti. 7 Ekim’de 1.400’den fazla kişinin ölümüne yol açan saldırı karşısında hazırlıksız yakalanan İsrail güvenlik güçleri, Gazze Şeridi’ne yönelik hava ve kara saldırılarını yoğunlaştırıyor. İsrail, HAMAS’ın Gazze’ye götürdüğüne inanılan 200’den fazla rehineyi arıyor. Başkan Biden Ekim ayı başlarında yaptığı bir konuşmada HAMAS’ın eylemlerini “sınırların ötesinde” olarak nitelendirdi.

HAMAS, 2006’daki parlamento seçimlerini kazandığından bu yana defalarca İsrail’e roket ve havan toplarıyla saldırdı ve amansız bir düşman olarak ortaya çıktı. İsrail, toplu cezalandırma stratejisiyle ithalatı ve sivillerin hareketini kısıtlayarak, üstün ateş gücüyle ve cezalandırıcı ablukayla misilleme yaptı. Abluka ve tek rarlanan

İsrail saldırıları Gazze'nin zayıf altyapısına ve yaşam koşullarına katkıda bulundu. İşte HAMAS ve son şiddet olayları hakkında bilmeniz gerekenler.

HAMAS nedir?

HAMAS veya İslami Direniş Hareketi, 25 mil uzunluğunda, 2,1 milyondan fazla insanın yaşadığı yoğun nüfuslu bir yerleşim bölgesi olan Gazze Şeridi'ni yöneten militan bir gruptur. HAMAS, 1987'de İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'yı işgaline karşı düzenlenen ilk Filistin intifadası veya ayaklanması sırasında Müslüman Kardeşler'in bir kolu olarak ortaya çıktı. Filistinli din adamı Şeyh Ahmed Yasin tarafından kuruldu. Askeri kanadı İzzeddin El Kassam Tugayları 1991 yılı civarında kuruldu. Filistin Yönetimi'nin aksine HAMAS, İsrail'in varlığını tanımiyor ve silahlı mücadele yoluyla onun yerine Akdeniz'den Ürdün Nehri'ne kadar uzanan bir Filistin devleti kurmaya kararlı. Ekim 1997'de ABD, HAMAS'ı terör örgütü ilan etti. İran tarafından desteklenen grup, İsrail'i hedef almak için patlayıcı ve roketlerin yanı sıra intihar saldırıları ve adam kaçırmaya eylemleri de kullandı.

HAMAS, 2006'da Gazze'deki seçimleri, hâlâ Batı Şeria'yı kontrol eden Filistin'in ana partisi El Fetih'i yenerek kazandı. İsrail yıllar boyunca HAMAS liderlerini hedef aldı. Üst düzey yetkili Halid Meşal, 1997 yılında İsrail'in ulusal istihbarat teşkilatı Mossad'ın Ürdün'ün Amman kentinde zehirlediği suikast girişiminden sağ kurtuldu. Ürdün'ün İsrail ajanlarını gözaltına alması ve Başkan Bill Clinton'un panzehiri teslim etmesi için İsrail'e baskı yapmasıyla Meşal kurtarıldı.

İsrail, 2004 yılında Yasin ve diğer kurucu üye Abdülaziz Rantisi'ye suikast düzenledi ve Kasım 2012'de HAMAS askeri şefi Ahmed Jabari'yi öldürdü.

HAMAS'ın lideri kimdir?

Gazze'de HAMAS, yakalanması zor Yahya Sinwar tarafından yönetiliyor. İzzeddin El Kassam Tugayları'nın öncüsünü kuran Sinwar, daha önce terörle bağlantılı suçlamalar nedeniyle İsrail'de hapsedilmişti ancak Dışişleri Bakanlığı'na göre, kaçırılan İsraili asker Gilad Şalit için yapılan mahkûm takası kapsamında 2011 yılında serbest bırakılmıştı. HAMAS'ın en üst düzey siyasi lideri olarak kabul edilen İsmail Haniye'nin Katar'da yaşadığı bildiriliyor. HAMAS'ın askeri kanadının lideri Muhammed Deif ile birlikte son yıllarda grubun kamuya açık mesajlarının çoğunun kontrolünü ele geçirdi.

HAMAS neden şimdi İsrail'e saldırdı?

HAMAS'ın koordineli saldırısı İsrail'i şaşırttı, ancak Kudüs'ün kalbinde, Yahudilerin saygı duyduğu Tapınak Tepesi ile aynı noktada bulunan kutsal bir Müslüman mekânı olan Mescid-i Aksa'daki şiddet nedeniyle aylarca kötüleşen gerginliklerin yanı sıra devam eden kızgınlığın ardından geldi. Filistin topraklarının cezalandırıcı ablukası ve işgali. Başbakan Binyamin Netanyahu'nun aşırı sağcı hükümetinde bir zamanlar kenarda yer alan Yahudi üstünlükçülerinin ve yerleşimci liderlerin varlığı, Filistinlilerle gerilimi daha da artırdı ve İsrail içinde zayıflık algısına yol açan iç çekişmelere neden oldu.

Filistinlilerin öfkesi, Mayıs 2021'de, ailelerin Doğu Kudüs'teki bir Filistin mahallesinden tahliye edilmesi önerisi üzerine kaynak noktasına ulaştı ve protestocularla İsrail güçleri arasında HAMAS'ın İsrail şehirlerine roket atmasına yol açan çatışmalara yol açtı.

HAMAS'ın sürpriz saldırısına giden aylarda İsrail güçleri ile Filistinliler arasında, özellikle Batı Şeria'da çatışmalar artmıştı. Ocak ve Eylül ayları arasında 227 Filistinli İsrail güçleri veya yerleşimciler tarafından öldürüldü; bu rakam Birleşmiş Milletler'e göre 2022'deki sayıdan daha fazla. Son şiddet olaylarından önce İsrail'de ölenlerin sayısı en az 29'du.

Nisan ayında Müslümanlar için kutsal olan Ramazan ayında İsrail güçleri Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya baskın düzenledi ve kadınlar ve yaşlılar da dahil olmak üzere ibadet edenlere güç uyguladı ve İsrail polisi geçen hafta bölgede yürüyen bir grup yerleşimciyi korudu. Camiye Tapınak Tepesi adını veren hem Müslümanlar hem de Yahudiler, burayı kendi inançlarına göre en kutsal yerler arasında görüyor.

Mayıs ayında İsrail ile bir başka silahlı Filistin grubu olan İslami Cihat arasında beş günlük bir çatışma çıktı ve Gazze'de en az 33, İsrail'de ise iki kişi öldü.

Yaz aylarında Batı Şeria'daki Filistinli militanlar ile İsrail güçleri veya Yahudi yerleşimciler arasında çatışmalar çıktı. Haziran ayında HAMAS'a bağlı iki silahlı kişinin bir İsrail yerleşiminin dışındaki humus restoranına ateş açması sonucu dört İsraili hayatını kaybetmişti.

Günler sonra İsrail, insansız hava araçlarıyla desteklenen yaklaşık 1000 askerle Cenin şehrine saldırarak Batı Şeria'da son yirmi yılın en kapsamlı askeri operasyonunu gerçekleştirdi. Bunu bir "terörle mücadele" çabası olarak nitelendiren İsrail, operasyonu, çoğu HAMAS ve İslami Cihat ile bağlantısı olan silahlı grupların merkezi olarak bilinen yoksul Cenin mülteci kampına odakladı.

Gazze'deki gerginlikler Eylül ayında İsraili ajanların bir kot pantolon sevkiyatında patlayıcı bulması ve bölgeden yapılan tüm ihracatı durdurmasının ardından neredeyse taşı. Buna yanıt olarak HAMAS, roket atışları da dahil olmak üzere saha tatbikatları düzenledi ve Filistinlilerin İsrail ile Gazze'yi ayıran sınır çitinde protesto yapmasına izin verdi.

Netanyahu hükümeti şiddete karşı mücadele ederken bile yüzbinlerce İsraili, sağcı koalisyonunun dayattığı politikalara karşı bahardan bu yana düzenli olarak sokaklara dökülerek gösteriler düzenledi. Bazı analistler bunun sonucunun, İsrail'in ulusal güvenliğe ve Gazze'deki faaliyetlere karşı ilgisizliği olduğunu ve bu durumun geniş çapta büyük bir istihbarat başarısızlığı olarak gösterilen duruma yol açtığını öne sürüyor.

Gazze'deki savaş ve yardım kuruluşlarının "felaket" olarak tanımladığı insani kriz, Orta Doğu'da İran ve müttefiklerinin dahil olacağı çok cepheli bir savaş korkusunu tetikledi.

İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, 29 Ekim'de attığı tweekte İsrail'i Gazze'deki askeri operasyonlarında "kırmızı çizgileri" aşmakla suçladı ve İsrail'in "herkesi harekete geçmeye zorlayabileceği" uyarısında bulundu. Ayrıca ABD'yi İsrail'in eylemlerine yardım ettiği için de eleştirdi. Daha önce HAMAS ve İslami Cihat liderlerine yaptığı çağrıda Reisi, İran basınında çıkan son haberlere göre "İsrail'in düşüşte olduğunu" söylemişti. İranlı yetkililer, saldırıların ardından yaptığı açıklamalarda, İsrail ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışan Arap ülkelerine de özel uyarılarda bulundu. Dini Lider Ali Hamaney'in üst düzey dış politika danışmanı Ali Ekber Velayeti, açıkça Suudi Arabistan'a atıfta bulunarak, "bölgedeki bazı hükümetleri, normalleşme yolunu izleyen ülkelerin kaderinden ders almaları konusunda" uyardı. İran'ın Mehr Haber Ajansı'na. Raporda, Suriye dışişleri bakanıyla konuşan Velayeti'nin, Biden yönetiminin önerdiği, Hindistan'dan Avrupa'ya Basra Körfezi ülkeleri boyunca uzanan ekonomik demiryolu ve deniz koridoruna katılım konusunda da uyarıda bulunduğu belirtildi.

Lübnan'da İsrail ile İran destekli Hizbullah militanları arasındaki çatışmalar yoğunlaştı ancak şu ana kadar sınır bölgesiyle sınırlı kaldı.

Amerikalı askeri yetkililere göre İsrail, Şam ve Halep de dahil olmak üzere Suriye'deki havalimanlarını hedef aldı ve son haftalarda Irak ve Suriye'deki üslerine düzenlenen saldırı dalgası sırasında en az 24 ABD askeri yaralandı."

Makale, ABD'de halkı için hazırlanmış olup halihazırda neredeyse tüm dünyanın dikkatlerini üzerine çeken olayın baş aktörü olarak görünen HAMAS'ın ve amacının ne olduğu, İsrail'e neden saldırı düzenlediği hakkında bilgi vermek amaçlı kaleme alınmış gibi görünmektedir. Nitekim ABD'den bir hayli uzakta olan bir toprak parçası üzerinde olan bitenler ve bu toprak parçasının ABD ve Batı için neden önem taşımakta olduğu sıradan insan tarafından tam olarak da bilinmemektedir.

"Netanyahu hükümeti şiddete karşı mücadele ederken bile yüzbinlerce İsraili, sağcı koalisyonunun dayattığı politikalara karşı bahardan bu yana düzenli olarak sokaklara dökülerek gösteriler düzenledi. Bazı analistler bunun sonucunun, İsrail'in ulusal güvenliğe ve Gazze'deki faaliyetlere karşı ilgisizliği olduğunu ve bu durumun geniş çapta büyük bir istihbarat başarısızlığı olarak gösterilen duruma yol açtığını öne sürüyor." ifadelerinde de görüldüğü üzere WP'nin alıntılanan 7 ve 8 Ekim tarihli haberlerinde olduğu gibi Netanyahu hükümetine karşı bir suçlama bu makalede de bulunmaktadır. Siyaset bilimi uzmanı Oğuzlu'nun (24 Ekim 2023) yazısında konuyla ilgili yorumu şu şekildedir:

"Birçok önemli uluslararası ilişkiler akademisyeni ve devlet adamı son yıllarda Amerika'nın Ortadoğu politikasını İsrail'in ipotek altına almasından rahatsız. Bu kesimler aşırı İsrail yanlısı tutumun Orta Doğu Bölgesi'nin genelinde Batı ve Amerika karşıtlığını tetiklediğini, yeni Soğuk Savaş ortamında Amerika'nın işgalci ve emperyalist bir devlet olarak algılanmasını kolaylaştırdığını ve bunun da Küresel Güney diye tarif ettiğimiz bağımsızlıklarını sömürgeci güçlere karşı verdikleri mücadeleler sonrasında kazanan ülkeleri rahatsız ettiğini dile getiriyorlar.

Her daim İsrail'in yanında duruyor olması Amerika ile küresel rakipleri olan Çin ve Rusya arasını yarıya Amerika'nın elini Küresel Güney ülkeleri nezdinde zayıflatıyor.

Yaşanan gelişmelerin Amerika'nın küresel stratejik çıkarlarına zarar verme kapasitesi çok fazla.

Trump yönetiminin başlatıp Biden yönetiminin devam ettirdiği İsrail'le bölgedeki Sünni Arap yönetimlerini barıştırma projesi ve Ortadoğu'da oluşturulabilecek bir Arap NATO'su üzerinden İran'ın ve bölgeye nüfuz etmeye çalışan Çin'in dengelenmesi stratejisi artık çok kolay takip edilemeyecek.

HAMAS'ın saldırıları ve akabinde İsrail'in verdiği şiddetli tepki İbrahim Anlaşmalarının devamında İsrail'le Suudi Arabistan arasında bir yakınlaşma ve diplomatik ilişkiler kurulmasının önünde ciddi bir engel olarak duruyor.

İsrail-Filistin sorunu çözülmeden ve bağımsız bir Filistin devletine giden yol ciddi anlamda hazırlanmadan Suudi yönetiminin hiçbir şey olmamış gibi davranacağını düşünmek çok zor.” (Fikir Turu, 2023).

WP'nin haberlerinde her ne kadar İsrail hükümetine karşı tepkiler ortaya korsa da genel olarak Batı ve İsrail karşısında İran ve Filistin “biz” ve “onlar” fenomeniyle devam ettirilmiştir.

Dilbilimsel Analiz

Yukarıdaki haberde adlandırma olarak Filistinlilere, metinde İsrail için tehlike oluşturan teröristler olarak temsil edilmeleri için “Terörist, protestocular, militan, Filistinli militan” gibi olumsuz adların kullanıldığı görülmüştür. Bu şekilde dünya kamuoyunun gözünde Filistinliler için olumsuz bir imaj yaratılmaya çalışılmıştır.

“İranlı yetkililer, saldırıların ardından yaptığı açıklamalarda, İsrail ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışan Arap ülkelerine de özel uyarılarda bulundu.” ifadesi ile barışçıl çözüm arayışı içerisinde olan Arap devletlerinin kendi çıkarları için Filistin'in yanında olmadıkları varsayılmakta ve bu şekilde de olumsuz bir imaj yaratılmaktadır.

SONUÇ

Filistinlilerin ideolojik ve dilbilimsel analizler yoluyla açıkça veya dolaylı olarak terörist, militan, şiddet yanlısı, adam kaçıran ve silahlı saldırgan ve diğer olumsuz özellikler olarak tasvir edildiği sonucuna varılmıştır. Filistinlilerin EDA'nın adlandırma ve varsayım dilsel özellikler olarak kullanılması, Filistinlilerin İngiliz ve Amerikan kamuoyunda nasıl olumsuz temsil edildiğini ortaya koymuştur. Bu temsil, kalıplaşmış imgeleri vurgulama eğilimindedir ve Filistinliler üzerinde olumsuz bir algı yaratmaktadır. Filistinliler, herhangi bir olumlu yönü vurgulanmadan Batı için bir tehdit olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca, bulgular hem İngiliz hem de Amerikan tutumlarının benzer olduğunu, her ikisinin de İsrail-Filistin mücadelesini aynı şekilde ele aldığını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Bekalu, M. A. (2006). Presupposition in news discourse. *Discourse Society*, 17(2), 147- 172.
- Bloor, M. and Bloor, T. (2007). *The practice of critical discourse analysis: an introduction*. London: Hodder Arnold.
- Chapman, C. (2002). *Whose promised land? : the continuing crisis over Israel and 216 Palestine*. Oxford: Lion.
- Cottle, S. (2006). *Mediatized Conflict: Developments in Media and Conflict Studies*. Maidenhead: Open University Press.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: textual analysis for social research*. New York: Routledge.
- Fairclough, N., and Wodak, R. (1997). *Critical discourse analysis*. In T. A. Van Dijk (Ed.), *Discourse as social interaction*
- Fortna, V.P. (2004). *Peace Time. Cease-Fire Agreements and the Durability of Peace*. New Jersey: Princeton University Press.
- Fowler, R. (1991). *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*, London: Routledge
- Halliday, M. A. K. (1961). *An introduction to functional grammar*. London ; Baltimore, Md., USA: E. Arnold.

- Hodge, R. & Kress, G. R. (1993). *Language as ideology*. London: Routledge
- Huang, Y. (2007). *Pragmatics* PUBLISHER: Oxford Textbooks in Linguistics, Oxford University Press YEAR: 2007
- Juusola, H. (2005). *Israelin historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kempf, W. (2002). Conflict Coverage and Conflict Escalation. In Kempf, W. & Luostarinen, H. (eds.). (2002). *Journalism and the New World Order Vol.2*. Göteborg: Nordicom, 59- 72.
- Kress, G. R. & Trew, A. A. (1978). Ideological transformation of discourse; or how the Sunday Times got its message across. *Journal of Pragmatics*, 2(4), 311-329.
- Ovendale, R. (1999). *The origins of the Arab-Israeli wars*. Harlow: Longman
- Richardson, J. E. (2007). *Analysing Newspapers. An Approach from Critical Discourse Analysis*. China: Masarykova Univezita.
- Tevrat (2018). Kolektif, Dorlion Yaymevi.
- van Dijk, T. A. (1987a). *Communicating racism: ethnic prejudice in thought and talk*. Newbury Park; London: Sage.
- van Dijk, T. A. (1987b). *News as discourse*. Hillsdale, NJ: L. Erlbaum Associates.
- van Dijk, T. A. (1988). *News as discourse*. Hillsdale, N.J: Lawrence Erlbaum.
- van Dijk, T. A. (1989). *Mediating Racism: The Role of Media in the Reproduction of 221 Racism*. In R. Wodak (Ed.), *Language, power and ideology: studies in political discourse*. Amsterdam: Benjamins.
- van Dijk, T. A. (1991). *Racism and the press*. London: Routledge.
- van Dijk, T. A. (1992). *Discourse and the Denial of Racism*. *Discourse Society*, 3(1), 87-118.
- van Dijk, T. A. (1993a). *Elite discourse and racism*. Newbury Park, Calif.: Sage Publications.
- van Dijk, T. A. (1993b). *Principles of critical discourse analysis*. *Discourse and Society*, 4(2), 249-283.
- van Dijk, T. A. (1995). *Discourse Analysis as Ideology Analysis*. In C. Schèaffner & A. Wenden (Eds.), *Language and peace*. Brookfield, Vt.: Dartmouth Pub. Co.
- van Dijk, T. A. (1996). *Discourse, racism and ideology*. Tenerife: RCEI Ediciones.
- van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: a multidisciplinary approach*. London: SAGE.
- van Dijk, T. A. (2001). *Critical Discourse Analysis*. In D. Schiffrin, D. Tannen & H. E. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis*. Malden, Mass.; Oxford: Blackwell.
- Wardhaugh, B. (1989). From Natural Law to Legal Realism: Legal Philosophy, Legal Theory and the Development of American Conflicts of Law Since 1830. *Maine Law Review*, 41(2), 301-358.
- Weiss, G. & Wodak, R. (2003). *Critical discourse analysis : theory and interdisciplinarity*. Basingstoke, Hampshire ; New York: Palgrave Macmillan.
- White, P.R.R. (2000). *Media Objectivity and the Rhetoric of News Story Structure*. In Ventola, E.(ed)., *Discourse and Community*, 379-397. Tübingen: Narr.
- Wodak, R. (2011). *Critical linguistics and critical discourse analysis*. In Östman & Verschueren (Eds.), *Handbook of pragmatics*. John Benjamins.
- Zaher, A. (2009). *A Critical Discourse Analysis of News Reports on the Israeli / Palestinian Conflict in Selected Arab and Western Newspapers*. Nottingham Trent University.
- <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/israel-palestine-hamas-attack-b2425819.html> (22.11.2023)
- <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/israel-palestine-conflict-history-map-b2443579.html> (22.11.2023)

<https://www.proquest.com/docview/2873848756/31F2F785156C42F2PQ/11?accountid=189667&forcedol=true#center> (22.11.2023)

<https://www.proquest.com/docview/2874068522/31F2F785156C42F2PQ/30?accountid=189667&forcedol=true> (22.11.2023)

https://www.washingtonpost.com/mypost/account/subscription/?itid=nav_acctmgt_menu
(22.11.2023)

<https://www.independent.co.uk/news/israelis-ap-hamas-gaza-families-b2425969.html>
(22.11.2023)

**THE IMAGE OF THE MODERN CAUCASUS IN FACES AND WORDS
(ON THE EXAMPLE OF A. GANIYEVA'S STORY "SALAM TO YOU, DALGAT!")**

Assist. Prof. Dr. A. R. Fattakhova

Tashkent State University of Law

Tashkent, Uzbekistan

a.fattaxova@tsul.uz

ABSTRACT

This article attempts to analyze the image of the modern Caucasus. In stories and essays A. Ganieva expands the image of the modern Caucasus by creating a gallery of images of local residents who combine the traditional way of life with the innovations of today. A Caucasian man drawn from nature is close to the author, she is well versed in him and accepts him with all his weaknesses and shortcomings.

Keywords: Modern Russian literature, Image of the modern Caucasus, Gallery of images, Typicality, Caucasian man, Antithesis, Verbal-spectacular form

**ОБРАЗ СОВРЕМЕННОГО КАВКАЗА В ЛИЦАХ И СЛОВАХ
(НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА А. ГАНИЕВОЙ «САЛАМ ТЕБЕ, ДАЛГАТ!»)**

А. Р. Фаттахова

АННОТАЦИЯ

В данной статье осуществляется попытка проанализировать образ современного Кавказа. В рассказах и очерках А. Ганиевой расширяется образ современного Кавказа за счет создания галереи образов местных жителей, у которых традиционный уклад жизни сочетаются с новшествами сегодняшнего дня. Срисованный с натуры кавказский человек близок автору, она хорошо разбирается в нем и принимает его со всеми слабостями и недостатками.

Ключевые слова: современная русская литература, образ современного Кавказа, галерея образов, типичность, кавказский человек, антитеза, словесно-зрелищная форма.

Алиса Ганиева вошла в литературу с рассказом «Салам тебе, Далгат!», который стал практической реализацией взглядов писательницы на современный художественный текст. Постулаты неореалистической оптики письма – «от протоколирования окружающего бытия к четкому пониманию ситуации и постановке диагноза» [3; URL: <https://www.rospisatel.ru/konferenzija/rudaljev.htm>] и наличие героя – типичного представителя современной молодежи – ярко представлены в данном произведении. Следует отметить, что «Салам тебе, Далгат!» посвящен вечной тематике – современной жизни дагестанского народа. Данная тема осмыслена сквозь призму социокультурной проблематики: автора интересует быт, нравы, привычки, условия жизни, мировоззрение жителей Дагестана. Ганиева развенчивает устоявшийся образ романтического Кавказа и создает его совершенно новый облик – иной, непривычный, неизведанный. Следует отметить, что А. Ганиева полностью отказывается не только от классического образа Кавказа, но и от всех видов игровых (развлекательных) форм, присущих постмодернизму,

и принципов создания текста, характерных для массовой литературы. Автор сосредоточен только на создании «новой серьёзности» [2; URL: http://magazines.russ.ru/znamia/2001/6/for_dav.html].

Композиционный приём противопоставления позволяет выпукло нарисовать современную действительность, состоящую из мрачных картин тяжелых серых будней простого дагестанского жителя: *«Глиняные хаты чередовались с особняками, большей частью еще не достроенными. На тротуаре тут и там лежал строительный песок, щебень и кучи мусора, а по грязной проезжей улице бегали дети в рваных трусах и с болтающимися на шее амулетами в виде кожаных треугольников»* [1; С.4]. Перед нами предстает картина повседневной жизни народа Кавказа.

Проблемно-тематический пласт произведения, отражающий вопросы религии, красной нитью пронизывает всю ткань художественного текста, причем это реализуется не только на уровне диалогов, речи повествователя, но и при помощи приема антитезы: «харам» в интерпретации Арипа с одной стороны (*«Куда катится этот кяфирский мир, скажи? Клубы здесь понастроили, дискотеки, женичины посмотри как ходят! Это что такое? Если бы у нас шариат был, этого наджаса бы не было здесь, скажи?»*) [1; С.2]) и светское отношение к религии Далгата с другой: *«На улице он снова впал в оцепенение. Стали вспоминаться ежевечерние религиозные передачи, которые вел безграмотный и косноязычный алим, носящий духовное звание. Вот молодой муфтий был умен и образован, но его убили. На передачах этих говорили о джиннах и сурах, о том, что можно и чего нельзя. Звонили в студию. Один мужчина спрашивал, допускается ли, ложась спать, поворачиваться спиной к Корану. Девушка интересовалась, в какой цвет по шариату можно красить ногти»* [1; С.6].

Помимо этого, в художественном произведении представлен типический образ молодого дагестанца, умело использующий все атрибуты сегодняшней цивилизации, однако в вопросах религии ведет себя как отсталый, духовно нищий и невежественный человек: *«Арип достал свой распахнутой мобильный и, чем-то щелкнув, показал Далгату экран, на котором крупным планом возник помидор без кожуры. Белые прожилки на помидоре изгибались в некое подобие арабской вязи. – Видишь? – сказал Арип торжествуя. – Здесь написано «Аллах». Этот помидор у праведных людей вырос»* [1; С.7].

Примечательно то, что в рассказе «Салам тебе, Далгат!» автор представляет различные типы людей: это и Арип со своей утопической концепцией «харам» (*«Мой долг тебя наставить. Совершающий получает вознаграждение, оставляющий получает наказание...»*) [1; С.6]), и Мага – уличный разборщик и хулиган (*«...надо кентам позвонить, там этот, с Альбурикента один аташка бычиться начал»*) [1; С.3]), и Хаджик – «местный мачо» (*«Хаджик был накачен и выглядел модно. Светлые волосы слегка отпущены на затылке, на ногах – отполированные лакские туфли с цепочкой»*) [1; С.5], и Камиль – шахид-смертник (*«Из-за таких, как он, ислам не любят. Он за джихад говорит, только все неправильно... Я ему говорю, ле, Камиль, вставай на верный путь, ты что? Тебе голову задурили, о матери подумай своей! Не послушал он никого, в лес ушел»*) [1; С.7]), и Мурад –

последователь салафитов («*Мурад достал из кармана зеленую тюбетейку и надел ее на голову*» [1; С.19]), и, наконец, сам повествователь Далгат – инфантильный интеллигент, не способный на активные действия. Вместе с тем, данные характеры и есть образ молодого поколения дагестанцев.

Ганиева активно пользуется приемом антитезы: шумный и резко пахнущий базар и спокойная, умиротворенная обитель тети Наиды, чем-то напоминающая храм («*Под прилавками между раздавленными гранатами и персиками ползали полуслепые и блохастые котята...*» [1; С.1] //«*На стене комнаты, под лепным потолком, висел ковер с вытканым портретом имама Шамиля в папахе*» [1; С.6]); интеллигентный Далгат и невежество представителей молодого поколения; свадьба и убийство человека («*Внезапно голос Халилбека прервался, раздались женские крики, а из динамиков по ошибке понеслась и тут же заглохла невичкина фонограмма... Айдемира застрелили...*» [1; С.17]); общество литераторов и коррумпированная элита.

В тексте ключевым элементом композиции становится диалог. Именно посредством диалогической речи выстраивается не только полярность суждений, но и «приостанавливается» сюжет, выявляются «взаимоотношения персонажей, определяя их линию поведения» [6; С.34]: «– *Ле, салам не бывает?* – *спросил рыжий, в красных шортах, окликаая Далгата. – Ассалам алейкум, – сказал Далгат, приблизившись и протягивая им руку, как можно небрежнее. – Трубка есть поиграться?* – *спросил рыжий, шлепая его по ладони, но не вставая. – Нету трубки, в ремонте. – За слона отвечаю, есть у него, – встрял другой охламон, выгребая из кармана семечки и лениво щурясь на солнце. – Эээ, – возмущился рыжий, – ты че там мутишь, маймун? Трубку дай, я сказал!* – *Не дам, – не сдавался Далгат, решив стоять до конца. – Я братуху сейчас позову*» [1; С.5].

Словесно-зрелищная форма, созданная Алисой Ганиевой, передает многоголосие народа, противоречивость мировоззренческих установок старшего и молодого поколения. Так, речь молодых построена на модных сленгах, арготизмах и ненормативной лексике: кент, бычиться, махаться, зарубились, стрелка, чикса и т.д.

В произведении «Салам тебе, Далгат!» Алиса Ганиева представляет нашему вниманию резкое деление молодых людей не только по внешним характеристикам, но и по мировоззрению, культуре воспитания, мировосприятию, ценностной ориентации и увлеченности. Всё это наводит на мысль о потерянности молодого поколения. Все герои находятся в постоянном поиске (один из признаков неореализма): Мага ищет себе сторонников среди местной «братвы» для участия в очередной драке («*Ле, Мурад, салам! Это Мага. Че ты, как ты? Папа-мама, брат-сеструха? Я че звоню, этот черт же есть, который Исаики брат! Махаться хочет! Ты сейчас где? Давай да подъезжай на 2б, кувьркнем их. Я его выстегну! Братуху тоже позови и Шапишку. Пусть приходят*» [1; С.3]); Сакина мысленно перебирает в голове моменты, которые характеризуют круг интересов современной дагестанской женщины («*Вчера ходила к портнихе шить юбку, портниха удивлялась, что она не красится. «А почему не красишься? Ну, когда не жарко, наверное, да? Чуть-чуть?».* Потом рассказывала о жене своего брата, который не

послушался советов родственников, женился на девушке другой национальности, а та, лентяйка и хамка, лежит беременным животом кверху, мажет крем от растяжек, делает маникюр, по хозяйству и не пошевелится... Юбка вышла совершенно возмутительной и разъезжалась по швам» [1; С.2]); Хаджик разъезжает по селу со своими друзьями в поисках различных уличных потасовок для того, чтобы в очередной раз показать себя во всей красе («Сколько я ему говорю, не езди с этими шакалами, а он гай-гуи поднимет и едет на движения...» [1; С.6]); уличная шпана находится в постоянном поиске потенциальной жертвы; Меседу ищет повод, чтоб сбежать в другую страну («Вот мне говорят, в Питере скинов много, – продолжала Меседу, – но я думаю, меня не тронут. Я и за русскую сойду» [1; С.23]). И, наконец, центральной фигурой произведения, находящейся в экзистенциальном поиске, выступает Далгат. В тексте Далгат, «путешествуя» из одной части в другую, пытается найти дядю Халилбека для того, чтобы передать ему что-то. Эти поиски становятся символическими и несут в себе идею самоопределения всего молодого поколения дагестанского народа. Дядя Халилбек, являясь представителем старшего поколения, воплощает собой образ старого мудреца, способного вывести потерянную молодежь на праведный путь. Главный герой, невзирая на разные жизненные перипетии, с чувством веры и надежды пробирается к своей цели. Главным вопросом, тревожащим и Далгата, и современную молодежь Дагестана, становится дилемма – что ждет молодого кавказца в будущем? Каково это будущее и есть ли оно?

Следует отметить, что произведение «Салам тебе, Далгат!» поделено на десять частей, которые всесторонне отражают жизнь кавказского народа, хотя временной промежуток составляет один день. Пространство пути, как уже отмечалось ранее, позволяет отразить широкий круг вопросов: от личных до общенациональных проблем. Путь, поиск Далгата длиной в один день, метафорически вырисовывает путь не только всего дагестанского народа в целом, но и путь молодого поколения, их жизненные поиски и попытки решить существующие проблемы.

Следует отметить, что каждая часть рассказа – это своеобразный пазл, который является частью мозаичной картины бытия современной жизни Дагестана. Таким образом, каждая часть рассказа как отдельный фрагмент жизни современных дагестанцев представляет собой определенный круг вопросов, отражающийся через оптику социального реализма с одной стороны и «достоверного вымысла» с другой, что в полной мере позволяет создать образ нового Кавказа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ганиева А. Ганиева А. Салам тебе, Далгат! // Редакция Е.Шубиной. – М.: АСТ, Астрель, 2010, – 263 с.
2. Давыдов А. Размышление на грани веков // Знамя, 2001, №6 [Электронный ресурс] – URL: http://magazines.russ.ru/znamia/2001/6/for_dav.html
3. Рудалев А. Катехизис «нового реализма». Вторая волна [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rospisatel.ru/konferenzija/rudaljev.htm>

4. Фаттахова А. Р. ТВОРЧЕСТВО АЛИСЫ ГАНИЕВОЙ В ЗЕРКАЛЕ СОВРЕМЕННОЙ КРИТИКИ //Конференция состоялась 5 марта 2022 года на базе Ташкентского государственного стоматологического института по адресу: Республика Узбекистан, 100047, г. Ташкент, ул. Махтумкули, 103. Цель конференции–знакомство и обмен опытом в обучении и в работе с цифровыми данными, технологиями их применения в гуманитарных. – С. 436.
5. Rustamovna F. A. The Outlines Of Life In Modern Literature (As An Example Of “Festive Hill”, A Novel By A. Ganieva) //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2020. – Т. 2. – №. 08. – С. 209-211.
6. Хисамова Г.Г. Функции диалога в художественном тексте// Российский гуманитарный журнал, 2015, № 1, 34 с.

DİJİTAL PLATFORMLARIN GETİRDİĞİ FIRSATLAR VE RİSKLERİN ÇOCUK HAKLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Süleyman DOST

Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
Isparta, Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-0317-6389

suleymandost@sdu.edu.tr

Gizemnur CİVRİ

Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE
Isparta, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-5576-1822

gizemcivri@gmail.com

ÖZET

Çocukluk çağında edinilen bilgiler, yaşanan olaylar, hissedilen duygular, yetişkinlik hayatında verilen kararlara etki etmektedir. Bu nedenle çocuğun maddi ve manevi gelişimine zarar verecek nitelikteki öğrenme süreçleri titizlikle ele alınmalıdır. Ulusal ve uluslararası mevzuat gereği çocukların haklarının korunması ve geliştirilmesi devletlerin yükümlülüğü altındadır.

Teknoloji alanındaki gelişmelerle dijital dönüşüm yaşanmaktadır. Bu gelişmeler, çocuklara bir taraftan önemli fırsatlar sunarken diğer taraftan ciddi riskler barındırmaktadır. Bu fırsat ve risklerin farkında olmayan çocukların haklarının korunması ve geliştirilmesi ile aile ve devletin rolü bu tebliğin esas konusunu teşkil etmektedir. Bu kapsamda bildiride öncelikle çocuk kavramı ve çocuk haklarından bahsedilecektir. Çocuk hakları bağlamında dijital platformların fiziksel ve psikolojik gelişimi açısından çocuklara sunduğu fırsatlar ele alınacaktır. Ardından çocuk hakları açısından çocukların dijital platformlarda karşılaşacağı riskler incelenecektir. İncelenen risklere ilişkin önlem alınmadığı hallerde, bu risklerin uzun vadede doğurduğu sonuçlara değinilecektir. Bu kapsamda özellikle, çocukların fotoğraflarının sosyal medyada paylaşılması ve ağ bağlantılı oyuncakların kötüye kullanılması, uluslararası hukuk açısından inceleme konusu yapılacaktır. Çocukların, dijital platformlarda sunulan fırsatlar ve yaşayabileceği risklere ilişkin sorumlu kişi ve kurumlar ele alınacaktır. Ve nihayet, dijital platformlarda ayrımcılık konusu ile bu tür ayrımcılığa en çok maruz kalan yerinden edilmiş çocukların durumu güncel bilgi ve istatistiklerle incelenerek uluslararası hukuk bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dijital platform, Çocuk hakları, Katılım hakkı, İfade özgürlüğü, Koruma ve güvenlik

EVALUATION OF THE OPPORTUNITIES AND RISKS PROVIDED BY DIGITAL PLATFORMS IN TERMS OF CHILDREN'S RIGHTS

Assoc. Prof. Dr. Süleyman DOST
Gizemnur CİVRİ

ABSTRACT

The knowledge acquired in childhood, the events experienced, and the emotions felt affect the decisions made in adult life. Therefore, learning processes that may harm the material and spiritual development of the child should be handled meticulously. According to national and international legislation, the protection and promotion of children's rights are under the obligation of states.

Digital transformation is taking place with developments in the field of technology. While these developments offer children important opportunities, they also pose serious risks. The protection and promotion of the rights of children who are not aware of these opportunities and risks and the role of the family and the state are the main topics of this paper. In this context, the concept of child and children's rights will be explained first. In the context of children's rights, the opportunities offered by digital platforms to children in terms of physical and psychological development will be discussed. Then, the risks that children may face on digital platforms will be examined in terms of children's rights. In cases where measures are not taken regarding the risks analyzed, the long-term consequences of these risks will be addressed. In this context, in particular, the sharing of children's photographs on social media and the misuse of networked toys will be examined in terms of international law. Responsible persons and institutions will be addressed regarding the opportunities offered to children on digital platforms and the risks they may experience. And lastly, the issue of discrimination on digital platforms and the situation of displaced children, who are most exposed to such discrimination, will be examined with current information and statistics and evaluated in the context of international law.

Keywords: Digital platforms, Rights of the children, Right of participation, Freedom of expression, Protection and safety

GİRİŞ

İletişim, insanın en temel ihtiyaçlarından birisidir. Zaman içerisinde iletişim araçları ve amaçları da değişime uğramıştır. 20. Yüzyıl başından itibaren iletişim yalnızca haberleşme amaçlı değil, alıcıyı etkileme üzerinde de kullanılması için araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Oluşturulan kitle iletişim modellerinde, hedef kitle olarak genellikle karar verip harekete geçebilecek olan yetişkin seçilse de, düşünülenin aksine çocuklar da hedef alınmıştır. Çocukların tercihleri, istekleri ve yönelimleri bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu hususun insan hakları bakımından olumlu sonuçlar doğurabileceğinin yanı sıra birtakım olumsuz sonuçları da meydana getirebileceği tartışılmaya başlanmıştır. Çocukların medyadan korunmasının gerekli olup olmadığı, bu gerekliliğin sınırlarının neler olduğu, risk ve faydalara ilişkin araştırmalar yapılmıştır.

21. yüzyıl, bize teknoloji çağını getirmiştir. Yaşanan bu dijitalleşme ile çocuklar, dijital platformlarda aktif olarak yer alabilmekte, eğitim, sosyal yaşam, hayata katılım gibi kişisel

becerilerini geliştirme yollarını dijital platformlarda gerçekleştirebilmektedir. Bu becerileri geliştirebilme ve çevrimiçi ortamların risklerinden çocukları koruyabilme açısından çocukların ebeveynlerinin, bakıcılarının, eğitim aldığı okulların, öğretmenlerin ve nihayetinde devletlerin birtakım sorumlulukları bulunmaktadır. Çocukların karar verebilme, öğrenme, uygulama kabiliyetlerini dikkate alarak sosyal medyada ve nihayetinde dijital dünyada korunmasının tartışılması gerekir.

Bu kapsamda aşağıda çocuk haklarının korunması, çevrimiçi platformların çocuklara sağladığı katkılar, çevrimiçi platformlarda çocukların karşılaşabileceği riskler ile dijital platformlara çocukların aktif katılımına ilişkin sorunlar ele alınacaktır. Ayrıca dijital ayrımcılık ve mülteci çocukların durumuna değinilecektir.

1. ÇOCUK HAKLARININ KORUNMASI

Çocukların haklarını korumaktan bahsedebilmek için ilk olarak çocuğun kim olduğunun ele alınması gerekir. Terminolojik olarak ifade etmek gerekirse, 18 yaşından küçük her birey, çocuktur. Uluslararası mevzuatta incelendiğinde: Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (BMÇHS)¹, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğiyle ilgili 182 sayılı Sözleşmesi, 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu Madde 3(a), Avrupa Birliği Siber Suçlar Sözleşmesi md. 9 gibi yasal düzenlemelerde çocuk kavramının bu şekilde tanımlandığı görülmektedir. Bu durumun nedeni, bir tanım yapmaktan ziyade, kapsamlı bir uygulanabilirlik geliştirmektir. Bu nedenle bahsedilen düzenlemelerde bazı sınırlamalar getirilmiş olsa dahi, yasal düzenlemeler 18 yaşından küçük her birey için istisnasız uygulanmaktadır.²

Demokratik bir toplumda yalnızca belli bir kesimin değil, toplumun tamamının görüşlerinin alınması, haklarının gözetilmesi gerekmektedir. Bu, toplum içerisinde yaşayan ve toplumun gelişmesini sağlayacak olan çocukların da haklarının var olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Çocuklar da, hak sahibi bireyler olarak, kişisel haklarını ve temel özgürlüklerini normal hayattayken yapabildiği gibi çevrimiçi platformlarda da test edebilmelidir.

Günümüzde, çocuklar gelişen bir dijital toplum içinde büyümektedir. Tabletler, akıllı telefonlar, dizüstü bilgisayarlar, oyun konsolları ya da ağ bağlantılı oyuncaklar gibi birçok nesne ile tanışmakta ve zaman geçirmektedirler. Söz konusu objeler, çok küçük yaştan itibaren çocukların zamanının büyük kısmına hakim olmaktadır. Bu hakimiyetin ve kullanımın çocuğun zihnine, bedenine ve kişiliğine olumlu olduğu gibi olumsuz da birçok etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle dijital ortamda çocuk haklarına ilişkin sorunları belirlemek, mevcut yasal standartları tespit etmek ve uygulamak önemlidir.

¹ Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, UNICEF. <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> (Erişim Tarihi: 07.11.2023).

² Susanna Greijer, Jaap Doek, “Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismardan Korunması için Terimler & Kavramlar Kılavuzu”, ECPAT International, Uluslararası Çocuk Merkezi - ECPAT Türkiye, 2019, s.1. (Erişim Tarihi: 09.11.2023). <https://ecpat.org/wp-content/uploads/2021/05/Terminology-Guidelines-sexual-exploitation-of-children-Turkish-2019.pdf>

Yasal standartların tespiti ve uygulanması hususunda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri çocuğun üstün yararı ilkesidir. Bu ilke BMÇHS'nin 3.maddesinde düzenlenmiştir. Çocuğun üstün yararı, çocuklara ilişkin politikaların: çocukların fiziksel, zihinsel, psikolojik, manevi ihtiyaçlarının rehberliği ile oluşturulmasıdır.³ Bağlam her ne kadar farklılaşsa da çocuğun üstün yararı çocukla ilgili her durumda, her zaman ön planda tutulmalıdır.⁴ İkinci olarak, söz konusu standartların çerçevesi BMÇHS'ye göre çizilmelidir. "BM Çocuk Hakları Komitesince yayınlanan tavsiyelere göre, bütün çocuklar BİT'e ve dijital medyaya güvenli bir şekilde erişebilmeli, bunlara tam olarak katılımları, kendilerini ifade edebilmeleri, bilgi aramaları ve bütün haklarını herhangi bir ayrımcılığa uğramadan kullanabilmeleri temin edilmelidir."⁵

Çocuklara yönelik dijital haklar sağlanırken, bu hakların herhangi birinin ayrımcılığın hiçbir türünü içermemesine dikkat edilmelidir. Çünkü BMÇHS, ayrımcılık yasağı ilkesini benimsemiştir (m.2). Yoksulluk içinde yaşayan çocuklar, engelli çocuklar, belli bir azınlığa mensup olan çocuklar, mülteci çocuklar dijital hakların sağladığı fırsatlardan yararlanamayabilirler. Bu durumu azaltıcı, eşitliği sağlayıcı önlemler alınmalıdır. Daha hassas olan grupların hakları gözetilmeli ve bahsedilen hakları kullanabilmeyi kolaylaştırıcı uygulamalar oluşturulmalıdır.⁶

Çocuklar, bilgi ve beceri düzeylerine uygun internet hizmeti alma hakkına sahiptirler. Eğitim düzeylerine uygun bir dilde internette yararlanmak, çocukların kişisel verilerini korumak için özel olarak düzenlenmiş uygulamalar oluşturmak bir dijital gelişim politikası olmalıdır. Hukuku, yasal düzenlemeleri anlamakta zorlanan çocuklar için Hukukta Tasarım (Legal Design)⁷ yöntemiyle yasal çerçeveleri, haklarını ve yaşayabileceği riskleri anlayacağı ifadelerle sunmak ve çocuğu dijital ortamda korumak mümkün olabilecektir.

2. ÇEVİRİMİÇİ PLATFORMLARIN ÇOCUKLARA SAĞLADIĞI KATKILAR

Çocuklar, dijital ortamlarda arkadaşları ile veya akranları ile sosyalleşerek kendilerini ifade edebilir, boş zamanlarını içerikleri seyrederek, oyun oynayarak değerlendirebilir, eğitim alabilir, çeşitli programlara, iletişim kurabileceği platformlara katılım sağlayabilir, haber alabilir, sağlık

³ Doğan Turan, "Hukuk Uygulamasında Çocuğun Üstün Yararı İlkesi", <https://www.doganturan.av.tr/hukuk-uygulamasinda-cocugun-ustun-yarari-ilkesi/> (Erişim Tarihi: 05.12.2023).

⁴ Özge Yücel, "Çocuğun Yüksek (üstün) Yararı Bağlamında Çocuğun İradesi", *Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Aralık 2013, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 118.

⁵ Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Stratejisi (2016-2021), Çocukların İnsan Hakları, <https://aile.gov.tr/media/7643/ak2016-2021-cocuk-haklari-strateji-belgesi-turkce.pdf> (Erişim Tarihi: 07.11.2023).

⁶ Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2022-2027), page 30. <https://rm.coe.int/council-of-europe-strategy-for-the-rights-of-the-child-2022-2027-child/1680a5ef27> (Erişim Tarihi: 08.11.2023).

⁷ Ata Meriç Tarhan vd., "Legal Design (Hukukta Tasarım) Nedir?" *Adana Barosu Bilişim Komisyonu Dergisi*, Sayı:1, s. 21-25, 19.01.2023. https://www.adanabarusu.org.tr/uploads/yeni_haber/BiliAim_Komisyonu_E-Dergi_Ocak_1.pdf (Erişim Tarihi: 07.12.2023).

hizmetlerine erişebilir, çeşitli destek mekanizmalarına ulaşabilir. Bu katkılar, ancak yasalarda ifade edilmiş temel haklarının kabul edilmesiyle gerçekleştirilebilir.⁸

2.1. Katılım Hakkı

BMÇHS'ye göre, "görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun, kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkı" bulunmaktadır. Çocuk bu hakkını yaşı ve olgunluk derecesine uygun olarak kullanır (m.12). Çocuklar da, yetişkinler gibi, kendilerini ilgilendiren ve etkileyen konularda görüşlerini bildirebilmelidirler. Çocuğun öz saygısının, kendine güveninin gelişimi için çocuğa söylediklerinin önemli olduğunun ifade edilmesi gereklidir. Çoğu toplumda: okullarda, mahkemelerde çocuğun görüşüne değer verilmemektedir. Bu problemin aşılması için dijital platformlar, çocukların katılım haklarını kullanabilmesi açısından eşsiz bir fırsattır. Çocuklar, kendilerini ifade edebilecekleri topluluklara katılarak görüşlerini bildirebilme olanağına sahip olmaktadırlar. Yasal çerçeve oluşturulurken de çocuğun görüşleri dikkate alınmalıdır. 2021 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi'nin kabul ettiği Genel Yorum No:25⁹, çocukların dijital ortamlardaki haklarının mevcudiyetini ifade etmiş, üstelik Yorum, çocukların görüşleri alınarak oluşturulmuştur. Bu husus, çocuğun üstün yararının gözetilmesi ve katılım hakkının uygulanmasının somut bir örneğini oluşturmaktadır.

Katılım hakkının dijital ortamda uygulanması, toplumun geleceğine de fayda sağlamaktadır. Çünkü çocuklar, bu şekilde gelecekteki dijital ekonomiye katkı sağlama olasılıklarını da artırmaktadırlar.¹⁰ Katılım hakkı, çocukların dijital ortamda çocuk haklarına saygı gösterilmesini, bu hakların korunmasını ve yerine getirilmesini amaçlayan mevzuat, politikalar, mekanizmalar, uygulamalar, teknolojiler ve kaynakların oluşturulmasında, uygulanmasında ve geliştirilmesinde rol almaları ile de görünür hale gelmektedir.¹¹

2.2 İfade Özgürlüğü ve Bilgi Edinme Hakkı

Dijital ortamda çocukların düşüncelerini ifade etme hakkı, teknoloji geliştikçe daha da önemli hale gelen bir konu olmaya başlamıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Cengiz ve Diğerleri-Türkiye kararında internetin, kişinin düşüncelerini ifade edebilmesi, bilgi edinmesi ve bilgiyi aktarması yoluyla ifade özgürlüğünü sağlayabilmesi bakımından eşi benzeri görülmemiş bir fayda sağladığı ve bu nedenle insanlar için elzem hale geldiği ifade edilmiştir.¹² Çocuklar eğer

⁸ Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2022-2027), Access to and Safe Use of Technologies for All Children, para. 35, page 27.

⁹ General Comment No. 25 (2021) on Children's Rights in Relation to the Digital Environment, United Nations Convention on the Rights of the Child, 2 March 2021. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2F25%2F25&Lang=en

¹⁰ Urs Gasser, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 25 Yılı, Çocukları Ciddiye Almak: Dijital Haklara İlişkin Söylemde Çocukların Daha Fazla Yer Alması İçin Çağrı, https://www.unicef.org/turkiye/media/2601/file/TURmedia_UNICEF-CRC_at_25_Gasser_Turkce.pdf Ekim, 2014. (Erişim Tarihi: 07.11.2023).

¹¹ HELP e-Learning Programme, Children's Rights-Key Challenges, <https://help.elearning.ext.coe.int/mod/scorm/view.php?id=129012> (Erişim Tarihi: 08.11.2023).

¹² Cengiz and others v. Turkey B. No: 48226/10 and 14027/11, 01.03.2016 para. 52-55. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159188>

hak sahibi olarak görülüyorlar ise, ifade özgürlüğüne de sahip olmalıdırlar. Çocukların sağlıklı bir öğrenme süreci yaşayabilmesi ve kendilerini ifade edebilme becerisinin oluşabilmesi bakımından yaş ve olgunlukları ile uyum içinde görüşlerini paylaşabilmesi ve bu görüşlere değer verilmesi elzemdir. İfade özgürlüğüne sahip olduğunun farkında olan çocuk, duygu ve düşüncelerini aktararak haklarına saygı duyulduğunu fark edecek, hakları ihlal edildiği zaman bu durumu ifade edebilecek ve başkalarının haklarını savunma becerisini edinecektir.¹³ Bu beceri için çocuğun çeşitli farklı kaynaklardan bilgiye erişim sağlaması ve deneyimlerde bulunabilmesi gerekir.¹⁴ 4982 sayılı Bilgi Edinme kanununa göre herkes, bilgi edinme hakkına sahiptir. Kişi bilgi edinme hakkını hayatı boyunca kullanır, bilgi edinme hakkı, süresiz niteliktedir. Dijital platformlar ile çocuklar için çeşitli kaynaklardan bilgiye ulaşım çok daha hızlı ve kolay hale gelmiştir. Bu durum da çocukların bilgi edinme hakkının dijital platformlar aracılığı ile gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

İfade özgürlüğü, düşünceyi açıklama ve paylaşma hakkında olduğu gibi, bilgi edinme hakkını da içine alan bir kavramdır. Kişinin kendini ifade edebilmesi için, bilgi edinme hakkını kullanabiliyor olması gerekmektedir. Çocuklar dijital platformlar üzerinden sağlık problemlerini sorgulayarak, sosyal, politik, iklim sorunlarını ya da farklı bölgelerde gerçekleşen olayları takip ederek bilgi edinme haklarını kullanabilmektedirler. Bu durum ifade özgürlüğünün de gelişmesini sağlamaktadır. Dijital platformlarda ifade özgürlüğünü kullanabilmek, çocukların kendilerine kimlik oluşturma sürecinin bir parçasını ifade etmektedir. Bu nedenle ergenlik çağındaki gençler için ve daha küçük yaşta çocuklar için ihtiyaçlarını karşılama bakımından ifade özgürlüğü farklı hassasiyetlerde algılanmalıdır. Ergenlik çağındaki gençler ile daha küçük yaştaki çocuklar için alınan önlemler, getirilen düzenlemeler, gerçekleştirilen uygulamalar birbirlerinden farklı olmalıdır. Eğitim kurumlarının da bu konuda belirli sorumlulukları mevcuttur. Örneğin okullarda belirli bir yaş üstündeki çocukların akıllı telefonlarının kısıtlanmasının gerekli olup olmadığı, çocuğun bilgi edinme özgürlüğü açısından belirli düzenlemeler yapılması tartışılabilir. Gençler için ifade özgürlüğünü kullanabileceği sosyal medya hesapları, gruplar ve sayfalar, web siteleri, gençlik gruplarının çevrimiçi iletişim kanalları, video paylaşma platformları, çevrimiçi danışma ve yardım hatları gibi sosyal medya kanallarına erişim ve görüş paylaşma hürriyeti önem taşımaktadır. Eğitim kurumlarının da gelişen teknolojiye uyum sağlayarak çocuğun üstün yararı gözetilecek şekilde karar almaları bilgi edinme ve eğitim hakkının uygulanması açısından önem ifade etmektedir.

¹³ Child Rights International Network, Article:13, Freedom of Expression <https://archive.crin.org/en/home/rights/convention/articles/article-13-freedom-expression.html> (Erişim Tarihi: 07.11.2023).

¹⁴ Lara Kaya, Katılım, İfade, Bilgiye Erişim: Çocukların 3 Temel Hakkı ve Dijital Medya, 16 Kasım 2021, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi <https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2021/11/16/katilim-ifade-bilgiye-erisim-cocukların-3-temel-hakki-ve-dijital-medya/> (Erişim Tarihi: 07.11.2023).

2.3. Eğitim Hakkı

BMÇHS'nin, 28. Maddesinde her çocuğun fırsatlardan eşit olarak yararlanabileceği eğitim hakkına sahip olduğunu ifade eder.¹⁵ Eğitimin kaliteli bir şekilde verilmesi, her çocuğun kendisine özel becerilerinin geliştirilmesinin yanında girişimcilik ve iş hayatına hazır olması amacıyla teknik ve mesleki becerilerinin geliştirilmesi, teknolojiye uyum sağlayabilmesi açısından dijital okuryazarlık konusunda geliştirilmesini de ifade etmektedir. Covid-19 pandemisinin hayatımıza girişi ile okul çağında olan öğrenciler başta olmak üzere çocukların eğitim uygulamaları büyük bir dönüşüme uğramıştır. Dünya'da olduğu gibi ülkemizde de çevrimiçi öğrenme (e-learning) hayatın bir parçası haline gelmiştir. Dijital platformlar uzak bölgelerde, fiziksel olarak okula devam edemeyen ya da insani kriz yaşanan ülkelerdeki çocukların eğitim alabilmesini mümkün kılmış, bir yandan da çocukların çevrimiçi ve çevrimdışı olarak dijital araçları kullanabilme, dijital ortamda var olabilme, dijital dünyada sahip olduğu hakları uygulamalı olarak deneyimleyebilme şanslarına sahip olmuşlardır. Bu hususta eğitim hakkıyla birlikte bilgiye erişim hakkı da dikkate alınmalıdır. Eğitim kurumlarında ya da çocukların araştırma yapabileceği her dijital ortamda, çocukların merak duygusunu destekleyebilecek şekilde verilere ulaşımı sağlanmalıdır. Çocuklara eğitim hakkının dijital platformları oluşturabilecek meslek edinmeleri açısından algoritma ve programlama, yazılım geliştirme eğitimleri verilmelidir. Bu husus, çocukların hiçbir kontrol mekanizması olmadan her veriye ulaşabilmesi anlamına gelmemektedir.

Çocukların dijital ortamda dolaşımı sırasında korunma hakları da göz önünde bulundurulmalıdır. Dijital teknolojinin kullanımı sırasında yetişkinler dahi zaman zaman tehlike yaşayabiliyor iken, savunmasız konumda olan çocuklar için birçok riskin mevcut olduğu bir gerçektir. Bu nedenle çocukların her türlü şiddet, sömürü ve istismara karşı korunması öngörülmüştür.¹⁶ Bu koruma gerçekleştirilirken, yukarıda bahsedildiği üzere çocuğun üstün yararına zarar verilmemeli, vurgulanan diğer hakların ihlal edilmemesi için gereken özen gösterilmelidir.¹⁷ Devletler, iç hukuk düzenlemeleri ile çocuk haklarını korumalıdır. Bu konuda Avrupa Konseyi'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi¹⁸, Avrupa Siber Suçlar Sözleşmesi¹⁹, Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunması (Lanzarote)

¹⁵ Eğitim hakkı konusunda geniş bilgi için bakınız: Süleyman Dost, "Uluslararası Düzenlemelere Göre Azınlık Statüsünde Olmayan Farklı Etnik Kökenli Çocukların Ana Dil Eğitimi Hakkı ve Türkiye", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y.2016, C.21, S.2, s.539-556.

¹⁶ Council of Europe, Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers to Member States on Guidelines To Respect, Protect And Fulfil The Rights Of The Child In The Digital Environment para.50, 04.07.2018. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016808b79f7> (Erişim Tarihi: 08.11.2023).

¹⁷ CM/Rec(2018)7, para.50.

¹⁸ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG

¹⁹ Council of Europe, Convention on Cybercrime, 01.07.2004. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=185>

Sözleşmesi²⁰, İnternet Kullanıcıları İçin İnsan Hakları Rehberi²¹, Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Stratejisi²², Avrupa Birliği'nin: Çocuk Haklarına İlişkin Avrupa Hukuku El Kitabı²³ düzenlemelerinden yararlanılarak bir koruma mekanizması gerçekleştirilebilir.

3. ÇEVİRİMİÇİ PLATFORMLARDA ÇOCUKLARIN KARŞILAŞABİLECEĞİ RİSKLER

Çocuklar, çevrimiçi platformlarda birçok riskle karşı karşıya kalmaktadırlar. Dijital dönüşümün gerçekleştiği, bu dönüşüme uyum sağlanmadığı takdirde teknoloji yarışında geride kalacağına öngörüldüğü bir çağda, riskler nedeniyle çocukların teknolojiden uzak tutulması yerine, risklerle mücadele ederek, çocukları koruyarak ve bilgilendirerek teknolojiyle uyumlaştırılması daha sağlıklı bir çözüm yöntemidir.

Çocukların karşılaşabileceği risklere ilişkin birçok çalışma yapılmıştır, bu çalışmalardan biri de çocukların maruz kalacağı çevrimiçi risklere ilişkin 4C sınıflandırmasıdır.²⁴ Bu çalışmada, çocuk dijital ortamda farklı rollerde ifade edilmiş ve bu rollere göre hangi risklerle karşılaşabileceği belirtilmiştir. Çocuğun katılımcı, izleyici, tüketici ve durumun asıl süjesi olduğu roller mevcuttur. Bu rollere istinaden çocuk zararlı içeriğe maruz kalabilir, kendisine zarar verebilecek bir iletişime maruz kalabilir/hedef gösterilebilir, zararlı olabilecek davranışlara tanıklık edebilir, katılabilir ya da mağduru olabilir. Nihayetinde dijital platformda onay verdiği bir sözleşme ile zarar görebilir.²⁵

3.1. Şiddet

BMÇHS'ye göre Sözleşme'ye taraf devletler, çocuğun ana-babasının ya da onlardan yalnızca birinin, yasal vasi veya vasilerinin ya da bakımını üstlenen herhangi bir kişinin yanında iken bedensel veya zihinsel saldırı, şiddet veya suistimale, ihmâl ya da ihmalkâr muameleye, ırza geçme dahil her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunması için; yasal, idari, toplumsal, eğitsel bütün önlemleri alır (m.19).

Çocuğa karşı şiddeti anlayabilmek için, şiddetin eşit olmayan güç ilişkisi²⁶ olduğundan yola çıkmak gerekir. Şiddet, çocukta fiziksel, ruhsal yaralanmaya sebep olmaktadır. Şiddete

²⁰ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 01.07.2010, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=201>

²¹ Council of Europe, Guide to Human Rights for Internet Users, 2014. <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/guide-to-human-rights-for-internet-users> (Erişim Tarihi: 07.11.2023).

²² Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Stratejisi (2016-2021), <https://aile.gov.tr/media/7643/ak2016-2021-cocuk-haklari-strateji-belgesi-turkce.pdf> (Erişim Tarihi: 08.11.2023).

²³ Handbook on European law relating to the rights of the child, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/592fe28a-44e1-11e7-aea8-01aa75ed71a1/language-en> (Erişim Tarihi: 09.11.2023).

²⁴ Sonia Livingstone, Mariya Stoilova, The 4Cs: Classifying Online Risk to Children. (CO:RE Short Report Series on Key Topics), 2021. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/71817/ssoar-2021-livingstone_et_al-The_4Cs_Classifying_Online_Risk.pdf (Erişim Tarihi: 09.11.2023).

²⁵ Livingstone-Stoilova, "Children Online: Research and Evidence". <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/research/research-projects/CORE> (Erişim Tarihi: 07.12.2023).

²⁶ UNICEF, Çocuğa Karşı Şiddeti İzleme ve Göstergeleri Kılavuzu, Hazırlayanlar: Arkadas-Thibert A. Ve Salman H.F., Mart 2013.

uğrayan çocuğun organları zarar görebilmekte, çocuk ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Yaşamı boyunca devam edecek travma, iletişim sorunları yaşayabilecek; alkol, uyuşturucu gibi zararlı alışkanlıklara akranlarından daha erken başlama gibi kalıcı etkilere de neden olabilecektir.

Dijital ortamda da çocuklar şiddete maruz kalabilir. Dijital ortamdaki sosyalleşme fonksiyonu, çocuğun iletişim kurarken hakarete, zorbalığa maruz kalmasına neden olabilir. Bu zorbalık hiç tanımadığı biri tarafından yapılabileceği gibi yakınları tarafından da gerçekleştirilebilir. Çocuk dijital ortamda bazı davranışları yapmaya zorunlu bırakılabilir, intihara teşvik edilebilir, tanımadıkları insanlarla buluşmak için zorlanabilir.

Çocuklar bu konuda mağdur oldukları gibi aktör haline de gelebilmektedir. İnternet ve sosyal medya gençler arasında gittikçe artan akran zorbalığı, radikalleşme, nefret söylemi ve terörü savunmak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Şiddet, oyunlarda da çocuğun karşısında çıkmaktadır. Şiddet içerikli oyunlarla çok fazla vakit geçiren çocuk, gördüklerini normalleştirmekte ve saldırgan bir kişilik yapısına bürünmektedir.²⁷ Bu konuda risklerin azaltılabilmesi için öncelikle çocukların psikolojilerine önem verilmelidir. Katılım ilkesi bu hususta da konuya dâhil edilmelidir. Çocukların ciddiye alındığı kendilerine gösterilmelidir. Çocukların ilgisini çekebilecek sosyal medya platformları oluşturulması için onların istek ve beklentilerinin dinlenmesi, görüşlerinin alınmasıyla, bu platformların oluşturulmasında teknik aşamalara çocukları dâhil ederek, bilgi alma kısmında ise çocukları bilgiyi üreten, yorumlayan ve analiz eden rollere dâhil ederek risklerin en aza indirilmesi söz konusu olabilir. Çocuklara sorumluluk verilmesi, şiddeti ve türlerini bilmesi, şiddete maruz kaldığında ne yapacağını ya da şiddet uyguladığında sonuçlarının ne olacağını bilmesi riskleri azaltıcı faaliyetlerden olacaktır.

3.2. Sömürü ve İstismar

Çocuğun sömürü ve istismarı, çocuğa uygulanan şiddetin bir türüdür. Dijital ortamda sömürü ve istismar çok yaygın olarak görülmektedir. Çocuklar, savunmasız, kolay kandırılabilen, korkutulabilen olarak görüldüklerinden dolayı bu konuda daha kolay hedef haline gelebilmektedirler. Çocuğun istismarına; cinsel taciz, cinsel içerikli mesajlar alınması, siber uşaklaştırma (cyber grooming), beden algısı normlarının ve çocuğun içinde bulunduğu kültürün cinsel özelliklere dayandırılması gibi örnekler verilebilir. BMÇHDS, çocuğun istismarına karşı devletlerin her türlü önlemi alması gerektiğini düzenlemiştir (md.19).

Çocuğun sömürüsü dijital dünyada pornografi (çocuğun cinsel istismarı materyali)²⁸, ekonomik amaçlı sömürü, cinsel sömürü olarak karşımıza çıkabilmektedir. Türkiye'nin de taraf olduğu Lanzarote Sözleşmesi²⁹ 20. ve 21. Maddesi çocuk pornografisini üretmek, sunmak veya

<https://www.unicef.org/turkiye/media/3676/file/%C3%87OCU%C4%9EA%20KAR%C5%9EI%20%C5%9E%C4%B0DDET%C4%B0%20%C4%B0zleme%20G%C3%B6stergeleri%20K%C4%B1lavuzı.pdf>

²⁷ Neriman Aral, "Dijital Dünyada Çocuk", *TRT Akademi*, Eylül 2022, Cilt:7 Sayı:16, s. 1143. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2678074> (Erişim Tarihi: 09.11.2023).

²⁸ Greijer-Doek, s.34.

²⁹ Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, 25/10/2007 tarihinde Lanzarote'de imzalanmıştır. Türkiye, 25/11/2010 tarihli ve 6084 sayılı Kanunla onaylamıştır.

erişilebilir kılmak, dağıtmak veya iletme, birinden ya da başkasına tedarik etmek, sahip olmak, bulundurmak gibi eylemleri suç olarak ifade etmiştir. Türk Ceza Kanunu 226. maddesinde de çocuk pornografisine ilişkin eylemlerin suç teşkil ettiği ifade edilmiştir.

Çocuğun dijital ortamda istismar veya sömürüye uğrama riskini en aza indirebilmek için çocuğun bu hususta bilgilendirilmesi gerekmektedir. Böyle bir durumla karşılaştığında korkmaması ve durumu çevresindeki kişilere bildirmesi gerektiği öğretilmelidir. Bu hususta, çocuğun sosyal medya, mail hesaplarının kontrol edilebilmesinin gerekliliği sorusu da ortaya çıkmaktadır. Kontrolün baskıcı ve çocuğu engelleyici olmaması sağlanarak, birtakım antivirüs, filtre ve güvenlik duvarı uygulamaları ile riskler azaltılabilecektir.³⁰ Yalnızca çocuğun değil, toplumun tamamının bilgilendirilmesi gerekmektedir. Ebeveynlere, öğretmenlere, sivil toplum kuruluşlarına, bu konuda gönüllü olarak çalışanlara dijital eğitim sağlanması gereklidir.

3.3. Mahremiyet ve Çocuğun Kişisel Verilerinin Korunması

Kişisel verileri paylaşmak, dijital ortamdaki bir çocuk için oldukça kolaydır. Dijital okuryazarlığı görece daha sınırlı olan ve toplumumuzda çoğunlukla görüldüğü üzere teknolojiyi kendi başına keşfetmiş olan çocukların, genellikle uygulamanın kişisel veri kısmıyla ilgilenmediği görülmektedir. Çocuğun verileri, kendisinin dahi farkında olmadan toplanabilir, işlenebilir, bu veriler kimlik hırsızlığı için kullanılabilir. Ya da çocuk, başka bir çocuğun, yakınlarının verilerini paylaşarak kimlik hırsızlığında kullanılmasına neden olabilir. Bu durum aynı zamanda çocuğun mahremiyet hakkının ihlali anlamına gelmektedir. Mahremiyet hakkının uygulanabilirliği için, çocuğun kişisel verilerinin yalnızca çocuğun üstün yararının olduğu durumlarda ve rıza aranarak işlenmesi gereklidir. Çocuğun kişisel verilerinin hesap verebilir kurumlar tarafından ve rızasının geri çekilebileceği güvencesi verilerek işlenmesi, bu işlenen verilerin sağlayıcılarda depolanma süresinin açıkça ifade edilmesi,³¹ dijital ortamda güven oluşmasını sağlayabilecektir.

Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR)³² md. 38'de çocukların kişisel verileriyle alakalı risklerin, bu risklerden doğacak sonuçların ve koruma yöntemlerinin daha az farkında olduklarından özel bir korumayı gerektirdiklerini belirtmiş, bu özel korumanın hangi amaçlarla yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu özel koruma çocukların kişisel verilerinin pazarlama, kişilik ya da kullanıcı profili yaratma amacıyla toplanması hususunda ve doğrudan çocuğa yönelik hizmetlerde çocukla ilgili verilerin toplanmasında geçerli olmalıdır. Yasa bu önleyici hizmetlerin ya da danışmanlık hizmetlerinin alınması hususunda ailenin rızasının alınmasına gerek duyulmadığını ifade etmiştir.

Buna ek olarak GDPR'a göre çocuğun verisi 16 yaşından itibaren işlenmeye başlanabilmektedir. Çocuk 16 yaşından küçük ise, veriyi işlemenin hukuka uygunluk ifade etmesi için çocuğun yasal velayeti üzerinde olan kişiden rızasının alınması gerekmektedir. Amerika'da

³⁰ İnternet Kullanımında Çocuk ve Aile İlişkisi, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 12 Haziran 2019. <https://internet.btk.gov.tr/internet-kullaniminda-cocuk-ve-aile-iliskisi>

³¹ Can Yavuz, Çocuk Hakları Dijital Ortamda Da Geçerlidir: Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 25. Genel Yorumu, 2021, s.44.

³² GDPR, Recital 38: Special Protection of Children's Personal Data <https://gdpr-info.eu/recitals/no-38/> (Erişim Tarihi 09.11.2023).

Çocukların Çevrimiçi Gizliliğinin Korunması Yasası (COPPA), özellikle 13 yaş altındaki çocukların kişisel verilerinin paylaşımına, ebeveynlerin rızasına ilişkin kurallar ve yasaklar ifade edilmiştir.³³ Avrupa’da ve Amerika’da çocuğun kişisel verisinin işlenmesi düzenlenmiş iken, Türkiye’de 6698 sayılı Kişisel Verileri Koruma Kanununda bu tür bir düzenleme mevcut değildir. Bu nedenle, çocuğun kişisel verilerinin özel olarak korunması için gerekli düzenleme yapılmalıdır.

4. DİJİTAL PLATFORMLARA ÇOCUKLARIN AKTİF KATILIMINA İLİŞKİN SORUNLAR

4.1. Ağ Bağlantılı Oyuncaklar Sorunu

Endüstri 4.0 devriminin araçlarından biri olan nesnelerin interneti teknolojisinin gelişimiyle oyuncaklara ilişkin büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Oyuncak kavramı çocukların hayal gücüyle geliştirebileceği bir araç olmanın ötesinde çocukla iletişim kurabilen, çocuğa geri dönüt veren, soruları bağlı olduğu internet sayesinde yanıtlayabilen akıllı bir obje haline gelmiştir. Çocukların dijitalleşmeye katılım hevesi yanında, dijital dünya da çocukların adaptasyonu için birçok inovasyon gerçekleştirmektedir. Bu inovasyonlar gerçekleşirken temel aldığı hedeflerle çocuğun üstün yararı paralel olarak ilerlemelidir. Bu durumun bir sonucu olarak bu tür nesnelerin çocuğa olan etkileri de düşünülmelidir.

İnternete bağlı oyuncakların sahibine dönüt verebilmesi için çocuğa ilişkin birtakım verileri kaydedebiliyor olması gereklidir. Akıllı oyuncaklar ile internete bağlı oyuncaklar bu noktada birbirlerinden ayrılmışlardır, fakat bu iki özellik birleştirilebilmektedir.³⁴ Çocuğun sesi, görüntüsü işlenebilmekte, kamera kaydı yaparak bu görüntüler depolanabilmektedir. Yüz tanıma sistemleriyle çocuğun görüntüsünü işleyerek açılabilen oyuncaklar mevcuttur. Ağ bağlantılı oyuncaklar internete akıllı telefonlar gibi hücresel veri, wi-fi ile bağlanabilmektedir.³⁵ Bluetooth özelliği ile de bir başka ağ bağlantılı oyuncuğa bağlanarak veri paylaşımına devam etmektedir. Ağ bağlantılı oyuncaklar toys to life, geliştirilebilir oyuncaklar, giyilebilir oyuncaklar ve robotlar olarak çeşitli türlerden oluşmaktadırlar.³⁶ Bu oyuncak türlerinin çoğunluğu çocukların kişisel verilerini çocuğun rızasını aramadan kaydederek çocuğun mahremiyet ilkesini ihlal edebilmektedir. Bu tür oyuncakların kullanımında aranması gereken hukuka uygun rıza, birçok farklı koşul dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Ağ bağlantılı oyuncuğun hangi yaş için üretildiği, oyuncuğun nitelikleri, işlediği kişisel verilerin niteliği yalnız çocuğun rızasının yeterli olabileceği ya da yasal temsilcisinin de rızasının bulunması gerektiği durumlar olarak farklılaşabilecektir. Ek olarak, rıza alınması gereken konularla ilgili sınıflandırma yapılabilir; örneğin üçüncü taraf

³³ Children’s Online Privacy Protection Rule, A Rule by the Federal Trade Commission Publication date: 17.01.2013, part 312. <https://www.ecfr.gov/current/title-16/chapter-I/subchapter-C/part-312>

³⁴ Nurten Öztürk, Elif Rumeysa Gürbüz, “Bağlantılı Oyuncaklar Özelinde Çocuğun Kişisel Verilerinin Cezai ve Hukuki Olarak Korunması”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 2023, s. 46.

³⁵ Dijital Medya ve Çocuk, Ağ Bağlantılı Oyuncaklar Dünyanın Gündeminde, Aralık 2016, <https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2016/12/26/ag-baglantili-oyuncaklar-dunyanin-gundeminde/> (Erişim Tarihi 10.11.2023).

uygulamalar (reklamlar, eklentiler) için mutlaka rıza alınması gerekmektedir. Bu hususlar dikkate alınarak ebeveynler veri toplama ve kullanımına anlamlı bir şekilde rıza gösterebilmelidir.

Ağ bağlantılı oyuncakları üreten, yapay zekâyı geliştiren şirketler de verilerin korunmasına ilişkin birtakım önlemler alarak riskleri en aza indirebilmektedir. Her oyuncak için aynı tür şifre kullanılmamalı, güçlü şifreleme standartları oluşturulmalıdır. Şirketler güvenlik güncellemeleri gerçekleştirdiği ağların da güvenilirliğini sağlamalıdır. Güvenlik açıklarının tespit edilmesi bakımından toplumun da katılım sağlayabileceği açığın tespitine ilişkin ödüllü yarışmaların düzenlenmesi de risklerin azaltılmasına yardımcı olabilecektir. Siber güvenlik riskleri için benzer şirketler ve hükümet ile çalışılmasına ilişkin politikaların oluşturulması da gündeme gelebilecektir. Risklerin en aza indirilmesi adına alınan bu tür önlemler, çocuğun mahremiyetinin ihlaline ilişkin kime sorumluluk atfedileceği konusunda da yardımcı olabilecektir. Oyunağı fiziksel olarak satan, çevrimiçi servis sağlayan, verileri toplayan, yapay zekâyı geliştiren şirkete somut olaya göre sorumluluk isnat edilebilecektir.

4.2. Çocukların Fotoğraflarının Sosyal Medyada Paylaşılması (Sharenting)

Çocuğun anne ve babasının, sosyal medyada çocukla ilgili detaylı olarak paylaşımlarda bulunması sharenting olarak adlandırılmaktadır.³⁷ Gelişen teknoloji ile sosyal medyanın kullanımı, paylaşım yapmak, kişilerin kendilerine ait bilgileri, yaşamlarını paylaşması normal hale gelmiştir. Ebeveynler, bu durumu çocukları için de normalleştirmektedir. Fakat sharenting durumuna maruz kalan küçükleri birçok sorun tehdit edebilmektedir. Sosyal medyada paylaşım yapılan hesabın herkese açık olması durumunda paylaşılan fotoğrafların kopyalanarak çoğaltılması tehdidi mevcut olabilmekte, bu fotoğrafların nerede ve hangi amaçla kullanılacağı takip edilememektedir.³⁸ Buna ek olarak fotoğrafı herkes görebilecek, çocuğun onuruna, kişiliğine, saygınlığına aykırı yorumlar yapılabilmektedir.

Sharenting ile ilgili diğer sorunlar şu şekilde ifade edilebilir; çocuğun yediği yemek, uyuduğu zaman dilimi gibi her anının hatta özel anlarının paylaşılması, çocuğun metalaşmasına neden olacaktır. Söz konusu verilerin paylaşılması dijital kimlik hırsızlığı tehdidini de gündeme getirebilecektir.

Reklam, televizyon gibi kitle iletişim araçlarıyla veya yapılan paylaşımlar ile toplum tarafından tanınmış ve sevilen bir çocuğun ailesinin gelen reklam teklifleri ile çocuğun fotoğraflarını paylaşması, çocukla birlikte paylaşım yaparak bir ürün pazarlanması, çocuğun masumiyetinin kullanılarak, verileriyle ekonomik bir kazanç haline getirilmesine neden olacaktır. Bu durumda, çocuğun çalıştırılıp çalıştırılmadığı hususu da gündeme gelecektir. ILO'ya göre "Çocuk işçiliği çoğu kez çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı işler olarak tanımlanır."³⁹

³⁷ Cemile Turgut, "Genişletilmiş Benlik Teorisi Perspektifinde Velayet Altındaki Küçüğün Görüntüsünün Sosyal Ağ Sitelerinde Paylaşılmasının Hukuki Yönü: Sharenting", *7. Uluslararası Asos Congress Hukuk Sempozyumu*, 2021, s.2.

³⁸ Turgut, s.3.

³⁹ Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Çocuk İşçiliği, <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm> (Erişim Tarihi 12.11.2023).

Sosyal medya aracılığıyla çocuktan ekonomik kazanç elde etme ILO tarafından yapılan tanıma neden oluyorsa söz konusu paylaşımlar ile küçük, çocuk işçi niteliği kazanmaktadır. Söz konusu durum çocuğun kişisel verilerinin ihlali ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (AY)'nın 18. Maddesi olan zorla çalıştırma yasağını da ihlal etmektedir.

Çocuğun başarılarına ilişkin ebeveynlerinin fotoğraflar paylaşmasının çocuğa psikolojik etkileri de bulunmaktadır. Kişisel gelişimi pozitif yönde etkileneceği gibi, çocuk üzerinde bir baskı da hissedebilecektir. Yakın çevresinin bu fotoğrafları gördüğünü bilerek sevilme ve takdir edilmek için her zaman çok daha başarılı olması gerektiğini düşünebilecektir.

Söz konusu sorunlar nedeniyle çocuğun kişisel verilerini içeren her fotoğrafın çocuğun mahremiyetini ihlal edecek olup olmadığı düşünülerek, çocuğun üstün yararını gözden geçirerek paylaşmaya karar verilmesi gerekmektedir. Bu konuda çocuğun olgunluğuna ve yaşma göre çocuğa da sorularak görüşünün alınması yararlı olabilecektir.

Ek olarak, kreş ve okulların durumuna da dikkat çekilmesi gerekmektedir. Bu tür kurumlar, müşteri memnuniyetine bağlı daha fazla kazanç gereğiyle çocukların fotoğraflarını çekerek çocuğun mahremiyet hakkını ihlal edebilmektedirler. Bu hususta ebeveynlerin bilgilendirilmesi için şeffaf ve gerçekçi bir aydınlatma onamının bulunması, ebeveynlerin rızası olmadan bu uygulamaların gerçekleştirilmeyeceğinin bildirilmesi risk azaltıcı bir önlem olacaktır.

4.3. Dijital Ayrımcılık ve Mülteci Çocuklar

BMÇHS'nin dört temel ilkesinden birisi, ayrımcılık yasağıdır (m.2). Çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilen, din, dil, ırk, cinsiyet, kanaat, cinsel yönelim, etnik köken, yaş gibi çeşitli karakteristik özelliklere bağlı olarak bir kişiye, bir gruba ya da bir topluma karşı gerçekleştirilen davranış biçimi ayrımcılık olarak ifade edilmektedir.⁴⁰ Ayrımcılığın altında yatan temel neden, kişilerin bir topluluğa aidiyet hissetme ihtiyacı ile kendilerinden olmayan diğer insanları dışlama eğilimi gösterebilmesidir. Ayrımcılık, kişilerde temel haklarına ulaşamama, sosyal açıdan iletişim kuramama, becerilerini geliştirememe, meslek edinememe gibi birçok olumsuz durumun gerçekleşmesine sebep olabilmekte ve kişiyi hayatı boyunca etkileyebilmektedir. Çocuklar, bu olumsuz durumdan en çok etkilenen hassas gruplardan bir tanesidir. BMÇHS'nin 2. Maddesi, söz konusu sözleşmenin çocuklara hiçbir ayırım gözetilmeden uygulanacağını ifade etmiş, çocukların nedeni ne olursa olsun ayrımcılığa uğramaması için gerekenin yapılması hususunda taraf devletleri sorumlu tutmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da, herkesin ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğunu ifade etmiştir.(md.10) Aynı şekilde 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu da çocukları ayrımcılıktan korumanın kanunun uygulanışında temel ilke olduğunu ifade etmiştir.(md.4/1-c)

Ayrımcılığın çeşitleri farklılaştığı gibi gerçekleştirildiği ortam da farklılaşabilmektedir. Gelişen teknoloji ile dijital platformlarda saatlerini geçiren çocuklar, çevrimiçi ortamlarda da ayrımcılığa maruz kalabilmektedirler. Burada ilk dikkat edilmesi gereken husus, çevrimiçi platformlara ulaşım kolaylığı hususunda gerçekleştirilen ayrımcılıktır. Kız çocuklarının, telefon,

⁴⁰ Ayrımcılık Nedir? Uluslararası Af Örgütü. (Erişim Tarihi: 05.12.2023).
<https://www.amnesty.org.tr/icerik/ayrimcilik>

bilgisayar gibi iletişimi sağlayan araçlara ulaşımı aileleri tarafından kısıtlanabilmekte, farklı ülkelerde kız çocuklarının internete ulaşımı uygunsuz olarak görülebilmektedir.⁴¹ Kız çocukları, aileleriyle birlikte bu araçları kullanabilmekte ya da erkek akranlarından çok daha sonra elde edebilmektedir.

Dijital ayrımcılık konusunda önemli diğer bir husus ise, mülteci çocuklar açısından gerçekleştirilen dijital ayrımcılık olmaktadır. Savaşlar, terör, temel ihtiyaçlara ulaşamama, sosyal ilişkiler ya da iklim krizi nedeniyle birçok çocuk yerinden edilmek zorunda bırakılmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Kurulu, yayınladığı raporda 108.4 milyon kişinin yerinden edildiğini, bu kişilerin 35.3 milyonunun mülteci statüsünde olduğunu ve bu sayının yaklaşık %40'ının çocuk olduğunu ifade etmiştir.⁴² Mülteci çocuklar, taşınmak zorunda kaldığı ülkelerde din, dil, sınıf, etnisite, toplumsal kültür bakımından ayrımcılığa uğrayabilmektedir. Mülteci çocuklar, buldukları ülkelerde dijital platformlara ulaşamamaktadırlar. Yetersiz internet bağlantısı, altyapı problemleri, materyal eksiklikleri, dil seçeneklerinin eksikliği gibi nedenlerle mülteci çocuklar dijital platformlardan uzak kalmakta, akranları ile aynı hayat şartlarında yaşayamamaktadır. Bu durum dijital bölünme olarak adlandırılan hususa da sebep olmaktadır. Bu ayrımcılık sonucu beslenme, barınma, sağlık ve eğitime ulaşım gibi temel haklarından yoksun bırakılma, sosyal hayata ve toplumun kültürüne uyum sağlayamama sorunları yaşayabilmekte, bu durum da çocuğun fiziksel, zihinsel ve manevi olarak gelişimine engel olabilmektedir. Aynı zamanda bu nedenlerle çocuk, temel becerileri edinemeyerek kariyer gelişimini de sağlayamamakta, bu da çocuğun topluma ekonomik olarak yarar sağlayabilmesini engellemektedir.

15 Kasım 2023 tarihinde Amerika'daki Federal İletişim Komisyonu, geniş bant hizmetlerine ulaşım konusunda din, gelir düzeyi, ırk, renk, ulusal ya da etnik kökene bağlı olarak gerçekleştirilen dijital ayrımcılığı önlemek için belli kuralları kabul etmiştir. Komisyona göre, hiç kimse, özellikle de Amerika'nın geleceği olan çocuklar, belli karakteristik özelliklerinden dolayı internete erişime ulaşım konusunda sıkıntı yaşamamalıdır⁴³. Bu konuya ilişkin Dijital Ayrımcılığı Önleme Timi kurulmasına karar verilmiştir. Bu timin ana görevi Amerika'nın tamamının geniş bant hizmetlerine hiçbir ayrımcılık olmadan ulaşımının sağlanmasıdır. Söz konusu düzenleme, sosyal devlet olmanın getirdiği yükümlülük dikkate alınarak, mülteci çocuklara ilişkin ayrımcılığın önlenmesi adına mülteci çocukların bulunduğu ülkeler için de emsal oluşturmaktadır.

İster vatandaş ister mülteci çocuk olsun yukarıda ele alınan devletin sosyal alanlarda yükümlülüklerini mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirebileceği unutulmamalıdır (AY, m.65).

⁴¹ Amanda Third, Lilly Moody, Our Rights in the Digital World: A Report on the Children's Consultations to Inform UNCRC General Comment 25, London and Sydney: 5Rights Foundation and Western Sydney University, 2021, page 21.

⁴² The United Nations Refugee Agency, "Figures at a Glance", 2022. <https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-are/figures-glance> (Erişim Tarihi: 06.12.2023).

⁴³ Federal Communications Commission, November 2023 Open Commission Meeting, <https://www.fcc.gov/news-events/events/2023/11/november-2023-open-commission-meeting> (Erişim Tarihi: 05.12.2023).

SONUÇ

Çocukların, içinde bulunduğu toplumun geleceğini şekillendirdiği düşünüldüğünde, yasa koyucuların politikalar oluştururken özenli davranması gereken hassas gruplar olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Çocukların da hakları olduğu, onların da kendilerine ilişkin düzenlemeler yapılırken dikkate alınması gerektiği savunulan çağımızda, dijital dönüşümün etkisiyle bu savunma çok farklı boyutlarda tartışılmaya başlanmıştır. Çocuk hakları, dijital platformlarda da hayata geçirilmelidir. Bu nedenle öncelikle çocukların eğitim, bilgi edinme, katılım, ifade özgürlüğü gibi birbiriyle bağlantılı hakları dijital platformlarda sağlanmalı, bu haklarını kullanırken çocuğun yaşı, eğitim durumu, dili dikkate alınmalıdır. Fakat bu husus ayrımcılık yapılması gerektiği anlamına gelmemekte, dijital uçurum olarak da adlandırılan dijital platformlara ulaşamama sorununun; çocukların dini, dili, ırkı, cinsiyeti, etnik kimliği gibi karakteristik özellikleri ne olursa olsun en aza indirilmesi gerekmektedir.

Çocukların dijital platformlarda karşılaşılabileceği risklerin varlığı, verilen bu özgürlüğün bir sınırının olması gerekip gerekmediği konusunu gündeme getirmektedir. Unutulmamalıdır ki, günlük hayatta işlenen suçlar, dijital platformlarda kolaylıkla ve özellikle çocuklar hedef gözetilerek işlenebilmektedir. Çocuk, dijital platformlarda şiddete uğrayabilmekte, mahremiyeti ihlal edilebilmekte, taciz ve istismar mağduru olabilmektedir. Çocuk bu riskler karşısında farklı rollerde bulunabilmektedir. Bu risklere ilişkin önlemler alınmadığında, çocuklar gelişen teknolojiyle evinde oyuncağını oynarken dahi kişisel veri hırsızlığı, dijital kimliğinin çalınması gibi tanmadığı insanlardan, şirketlerden dolayı mağdur olabilecek ya da aile ve yakın çevresinin kendi verilerini dijital platformlarda paylaşmasıyla meydana gelen gelecekteki yaşamına dahi etki edebilecek sorunlarla karşı karşıya gelebilecektir.

Çocuklar, dijital platformlara hem uyum sağlamalı, hem de onun tehlikelerine karşı korunmalıdır. Çocuğun kişisel gelişimi için dijital platformlara olan yakınlığı ve çevrimiçi ortamlardaki davranışları konusunda denge sağlanmalıdır. Bu dengeyi sağlamada ortak bir sorumluluğun kabul edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Sorumluluk, çocuğun mahremiyetini paylaşmamak konusunda çocuğa en yakın olarak aile ve bakıcılarda başlamakta, çocuğun eğitim aldığı öğretmenleriyle ve okul yönetimi ile devam etmektedir. Çocuğun ulaşabileceği her teknolojik aracın sağlayıcısı olan teknoloji endüstrisinin de sorumluluğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Son olarak çocuğun haklarını garantiye alan ve çocuğu mutlak biçimde koruyan devletin uluslararası sözleşmelere katılım sağlayarak, ulusal mevzuatta bu hususta yasal düzenlemeler oluşturarak sorumluluk zincirine eklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aral, Neriman, “Dijital Dünyada Çocuk”, TRT Akademi, Eylül 2022, Cilt:7 Sayı:16, s. 1135-1152. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2678074>
- Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Stratejisi (2016-2021). <https://aile.gov.tr/media/7643/ak2016-2021-cocuk-haklari-strateji-belgesi-turkce.pdf>
- Ayrımcılık Nedir? Uluslararası Af Örgütü. <https://www.amnesty.org.tr/icerik/ayrimcilik>

- Cengiz and others v. Turkey B. No: 48226/10 and 14027/11, 01.03.2016.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159188>
- Child Rights International Network, United Nations Convention on the Rights of the Child.
<https://archive.crin.org/en/home/rights/convention/articles/article-13-freedom-expression.html>
- Children's Online Privacy Protection Rule, A Rule by the Federal Trade Commission Publication date: 17.01.2013. <https://www.ecfr.gov/current/title-16/chapter-I/subchapter-C/part-312>
- Council of Europe, Convention on Cybercrime, 01.07.2004.
<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=185>
- Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 01.07.2010. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=201>
- Council of Europe, Guide to Human Rights for Internet Users, 2014.
<https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/guide-to-human-rights-for-internet-users>
- Council of Europe, Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers to Member States on Guidelines To Respect, Protect And Fulfil The Rights of the Child in the Digital Environment, 04.07.2018.
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016808b79f7>
- Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2022-2027). <https://rm.coe.int/council-of-europe-strategy-for-the-rights-of-the-child-2022-2027-child/1680a5ef27>
- Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, 25.10.2007. <https://rm.coe.int/168046e1de>
- Çocuk Mültecilere İlişkin Türkiye'deki Yasal Çerçeve, Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü.
<https://www.unhcr.org/tr/cocuk-multecilere-ilisk-in-turkiyedeki-yasal-cerceve>
- Dijital Medya ve Çocuk, Ağ Bağlantılı Oyuncaklar Dünyanın Gündeminde, Aralık 2016.
<https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2016/12/26/ag-baglanti-li-oyuncak-lar-dunyanin-gundeminde/>
- Dost, Süleyman, "Uluslararası Düzenlemelere Göre Azınlık Statüsünde Olmayan Farklı Etnik Kökenli Çocukların Ana Dil Eğitimi Hakkı ve Türkiye", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2016, C.21, S.2, s.539-556.
- Federal Communications Commission, November 2023 Open Commission Meeting.
<https://www.fcc.gov/news-events/events/2023/11/november-2023-open-commission-meeting>
- Gasser, Urs, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 25 Yılı, Çocukları Ciddiye Almak: Dijital Haklara İlişkin Söylemde Çocukların Daha Fazla Yer Alması İçin Çağrı, UNICEF, Ekim, 2014.
https://www.unicef.org/turkiye/media/2601/file/TURmedia_UNICEF-CRC_at_25_Gasser_Turkce.pdf
- General Comment No. 25 on Children's Rights in Relation to the Digital Environment, United Nations Convention on the Rights of the Child, 2 March 2021.
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FFGC%2F25&Lang=en
- General Data Protection Regulation (GDPR). <https://gdpr-info.eu/recitals/no-38/>

- Greijer, Susanna, Doek, Jaap, Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismardan Korunması için Terimler & Kavramlar Kılavuzu, ECPAT International, Uluslararası Çocuk Merkezi - ECPAT Türkiye, 2019. <https://ecpat.org/wp-content/uploads/2021/05/Terminology-Guidelines-sexual-exploitation-of-children-Turkish-2019.pdf>
- Handbook on European law relating to the rights of the child. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/592fe28a-44e1-11e7-aea8-01aa75ed71a1/language-en>
- Human Rights Education For Legal Professionals e-Learning Programme, Children's Rights-Key Challenges. <https://help.elearning.ext.coe.int/mod/scorm/view.php?id=129012>
- İnternet Kullanımında Çocuk ve Aile İlişkisi, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 12 Haziran 2019. <https://internet.btk.gov.tr/internet-kullaniminda-cocuk-ve-aile-iliskisi>
- Kaya, Lara, Katılım, İfade, Bilgiye Erişim: Çocukların 3 Temel Hakkı ve Dijital Medya, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, 16 Kasım 2021. <https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2021/11/16/katilim-ifade-bilgiye-erisim-cocuklarin-3-temel-hakki-ve-dijital-medya/>
- Livingstone Sonia, Stoilova, Mariya, "Children Online: Research and Evidence". <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/research/research-projects/CORE>
- Livingstone, Sonia, Stoilova, Mariya, The 4Cs: Classifying Online Risk to Children. (CO:RE Short Report Series on Key Topics), 2021. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/71817/ssoar-2021-livingstone_et_al-The_4Cs_Classifying_Online_Risk.pdf
- Öztürk Nurten, Gürbüz, Elif Rumeysa, "Bağlantılı Oyuncaklar Özelinde Çocuğun Kişisel Verilerinin Cezaî ve Hukukî Olarak Korunması", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 14(1), 2023, s.43-57. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2637909>
- Tarhan, Ata Meriç, vd., "Legal Design (Hukukta Tasarım) Nedir?" Adana Barosu Bilişim Komisyonu Dergisi, Sayı:1, s. 21-25, 19.01.2023. https://www.adanabarusu.org.tr/uploads/yeni_haber/BiliAim_Komisyonu_E-Dergi_Ocak_1.pdf
- The United Nations Refugee Agency, "Figures at a Glance", 2022. <https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-are/figures-glance>
- Third, A and Moody, L, Our Rights in the Digital World: A Report on the Children's Consultations to Inform UNCRC General Comment 25, London and Sydney: 5Rights Foundation and Western Sydney University, 2021.
- Turan, Doğan, Hukuk Uygulamasında Çocuğun Üstün Yararı İlkesi. <https://www.doganturan.av.tr/hukuk-uygulamasinda-cocugun-ustun-yarari-ilkesi/>
- Turgut, Cemile, "Genişletilmiş Benlik Teorisi Perspektifinde Velayet Altındaki Küçüğün Görüntüsünün Sosyal Ağ Sitelerinde Paylaşılmasının Hukukî Yönü: Sharenting", 7. Uluslararası Asos Congress Hukuk Sempozyumu, 2021.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang-tr/index.htm>
- UNICEF, Çocuğa Karşı Şiddeti İzleme ve Göstergeleri Kılavuzu, Hazırlayanlar; Arkadas-Thibert A. ve Salman H.F., Mart 2013. <https://www.unicef.org/turkiye/media/3676/file/%C3%87OCU%C4%9EA%20KAR%C5%9E%20%C5%9E%C4%B0DDET%C4%B0%20%C4%B0zleme%20G%C3%B6stergeleri%20K%C4%B1lavuzu.pdf>
- UNICEF, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>

- Yavuz, Can, Çocuk Hakları Dijital Ortamda Da Geçerlidir: Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 25. Genel Yorumu, 2021.
https://www.researchgate.net/publication/350558149_Cocuk_Haklari_Dijital_Ortamda_da_Gecerlidir_Cocuk_Haklarina_Dair_Sozlesme'nin_25_Genel_Yorumu
- Yücel, Özge, “Çocuğun Yüksek (Üstün) Yararı Bağlamında Çocuğun İradesi”, Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık, 2013, Sayfa: 117-137.

ÖTEKİLEŞTİRİLEN İRAN SİNEMASI'NIN “ÖTEKİ” OLARAK SİNEMA'DA POPÜLERLEŞMESİ

Kadriye BARAN
kadriyebm@gmail.com

ÖZET

Kendinden olmayan “öteki” kavramı genellikle genel geçer olarak kabul görenin dışında yer alanı nitelendirmek için kullanılmaktadır. “öteki” Dostoyevski'nin *Öteki* adlı romanındaki silik, annesiyle yaşayan, sevdiği kıza bir türlü açılmayan ve fazlasıyla rutin, asosyal bir hayat süren Golyadkin'in bir gün kendisine fiziksel görünüş olarak tıpatıp benzeyen fakat karakter özellikleri bakımından zıt ikiziyle karşılaşmasını ifade etmek için de kullanılmıştır. Kafka'nın *Dönüşüm*-romanında Samsa-karakterinin bir sabah uyandığında kendini dev bir böceğe dönüşmeye başladığını görebek başkalaşım geçirmesi de ötekileşme betimlemesine verilebilecek bir örnektir.

Kültür çalışmalarında “öteki” kavramı biz-den olmayanı tanımlamak için kullanılır. Bir başka deyişle toplumda kabul görmeyen, değersizleştirilen ve görmezden gelinerek çemberin dışına itilenler “öteki” olarak nitelendirilir. Toplumda ırksal ya da etnik farklılıkları ya da farklı cinsel yönelimleri benimseyenler, farklı dinlere mensup kişiler çoğulu temsil edenlerce “ben” kimliğini oluşturmak için ötekileştirilebilir. Bilinenden ayrı, diğer anlamları içinde barındıran “öteki”, anlam sistemlerini içinde barındıran sinemanın da baş konuları arasında yer alır. Bu makalede ötekileştirilen İran sinemasının “öteki” olarak sinemada popülerleşmesi, en iyi yabancı film oscarını alan Asghar Farhadi'nin Bir Ayrılık ve Satıcı filmleri üzerinden anlatılmıştır.

POPULARIZATION OF THE OTHERALIZED IRANIAN CINEMA IN CINEMA AS THE “OTHER”

Kadriye BARAN

ABSTRACT

The concept of the other is used especially in social sciences and cultural studies to describe those who are not like us. Those who are excluded, devalued and ignored by society are pushed out of society and described as "the other". As a result of the increase in viewing ability of American films due to their wide spread since the first invention of cinema, the power and impact it has on the audience is undeniable. It does not seem possible to say that these films were made for the enjoyment of the audience. Cultures and societies that are seen as the other, especially Arab culture, frequently appear as the other in American films due to the policy followed by Hollywood films towards transforming and changing different cultures. The increasing viewership of Iranian films shot by Iranian directors and their return with awards from festivals popularizes Iranian cinema in the eyes of the audience and distances it from the other position reflected in Hollywood films.

In this article, it is aimed to conduct a qualitative analysis to understand how Iranian films became popular in the eyes of the audience by conducting content analysis on the films *A Separation* and *The Salesman*, directed by Asghar Farhadi.

Keywords: The Other, Iranian Cinema, Asghar Farhadi, *A Separation*, *The Salesman*

1. GİRİŞ

Öteki kavramının ilk kullanıldığı dönemlere bakmak için çok eskilere insanlığın ilk başladığı tarihe gitmemiz gerekir. Kutsal kitaplarda ilk cinayet olarak geçen Hâbil ve Kâbil kardeşlerin hikâyesi aslında ötekileştirmenin de ilk başladığı hikâyedir. Bu öyküde Hâbil ile Kâbil kardeştir ve her ikisi de kız olan ikizlere sahiptir. İnsanlığın devamı için Hâbil, Kâbil'in ikiziyle, Kâbil ise Habil'in ikiziyle evlenmek durumundadır. Fakat Kâbil kendi ikizi olan Klîmâ'nın Hâbil'in ikizi olan Liyûza'dan daha güzel olduğu gerekçesiyle bunu kabul etmez ve kardeşini öldürür (Kaya, 2020).

Dini metinlerde yeryüzünde işlenmiş ilk cinayet olarak geçen bu öykü aslında ilk ötekileştirmenin de yapıldığı bir öyküdür. Kâbil'in ikizi Hâbil'in ikizinden daha güzeldir. Kâbil kardeşini öldürdüğü için daha kötü bir insandır. Öteki kavramı edebi romanlara da konu olmuştur. Dostoyevski'nin "Öteki" adlı romanı içe dönük, annesiyle yaşayan, sevdiği kıza bir türlü açılmayan ve fazlasıyla rutin, asosyal bir hayat süren Golyadkin'in bir gün iş yerinde kendisine fiziksel görünüş olarak tıpatıp benzeyen fakat karakter özellikleri bakımından tamamen zıt ikiziyle karşılaşmasını anlatmaktadır. Kafka'nın "Dönüşüm" romanında da Samsa karakterinin bir sabah uyandığında kendini dev bir böceğe dönüşmeye başladığını görerek başkalaşım geçirmesi edebiyat alanında öteki-ötekileşme-ötekileştirme betimlemesine verilebilecek farklı örneklerdir. Bu anlamda makaleye Farhadî'nin Bir Ayrılık ve Satıcı filmlerinin incelenmesine geçmeden önce sinema dâhil pek çok farklı alanda yer verildiğini gördüğümüz "öteki" kavramını açıklayarak başlamak yerinde olacaktır.

2. ÖTEKİ

Türk Dil Kurumu sözlüğüne baktığımızda öteki kavramı için; 1. Bilinenin, sözü edilenin dışında olan şey; öbürü, öbürkü. (Zamir) 2. Sözü edilen veya benzer iki nesneden veya kimseden önem veya konum bakımından uzakta olan; diğer, öbür. (Sıfat) 3. Mevcut kültürün kabul görmüş değerleri içinde dışlanmış olan, (Sıfat, toplum bilimi) şeklinde tanımlandığı görülür.

Toplumda kabul görmeyen, değersizleştirilen ve görmezden gelinerek çemberin dışına itilenler "öteki" olarak nitelendirilir. Toplumda ırksal ya da etnik farklılıkları ya da farklı cinsel yönelimleri benimseyenler, farklı dinlere mensup kişiler çoğulu temsil etmeyenler edenlerce "ben" kimliğini oluşturmak için ötekileştirilebilir (Keşaplı, 2020). Sanayileşme ile birlikte dünyada ekonomik dengelerin değişmesi, gücü ve ekonomiyi tekelinde tutan gerek iktidar gerekse de üst sınıfın özellikle mağdur konumundaki alt tabakada yer alan insanlar için de kullandığı bir kavramdır öteki.

Ötekileştirilen insanların nasıl ve ne şekilde ötekileştirildiği toplumdan topluma değişkenlik göstermekle birlikte gerçek olan şudur ki ötekiler daima toplumun dışına itilenlerdir. Haklarını savunmak için gerekli koşulları olmayan, genelde eğitim hakkından da yoksun insanların oluşturduğu ötekileştirilen insanlar topluluğu bazen bir ülkenin tamamını da kapsayabilir. Özellikle gelişmiş ülkelerin sömürgeleştirdiği toplumlar ve ülkeler üzerindeki şiddet ve baskıya dayalı sömürgeleştirdiği ülkenin insanlarını öteki kabul ederek sistematik bir dönüştürme ve asimile etme politikası yüzyıllardır devam etmektedir. Bu politikanın sürdürülebilirliğinin en

yaygın yöntemlerinden biri de ötekiyi sinema da kullanarak, sinema da ötekileştirilen üzerinden toplumsal değişim ve dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle Hollywood filmleri izleyici üzerinde oluşturduğu gücün etkisiyle özellikle Arap kültürüne yönelik ötekileştirmeyi gerçekleştirmektedir. Hollywood filmlerinde Araplar genellikle barbar, şiddet yanlısı, terörist, cahil, yalancı, şehvet düşkünü gibi gösterilerek insanlar üzerinde Araplara karşı olumsuz algılar oluşmasına sebep olmaktadır. İzleyiciler üzerindeki bu algının kırılmasında İran filmlerinin başarısı yadsınmaz.

3. İRAN SİNEMA TARİHİ

İran'da ilk sinema salonu 1900 yılında açılmıştır. Ticari bir amaç gütmeyen bu sinema salonundan sonra 1904'te Avrupa filmlerinin gösteriminin yapıldığı ilk ticari sinema salonu açılmıştır. Fakat bu salon uzun ömürlü olmamıştır. Bu dönemlerde İran'da sinema izlemek üst sınıfların yapabildiği bir etkinlikti. Nafisi'ye göre İran sinema tarihi, dört ana başlık altında incelenebilir. Bu dönemlerden birincisi 1900-1930 dönemini kapsayan "sessiz dönem"dir. Kurgu ve ses olmaksızın Kraliyet ailesinin yapmış olduğu gündelik faaliyetlerini belgesel niteliğinde gösteren 1900'lü yılları, 1930'lar yine Kraliyet ailesinin kurgusal olarak oluşturulmuş belgesel filmleri alır. Yabancı sesli haber filmleri 1930-1960 arasındaki dönemde görülmektedir. İran milliyetçiliğini ve kültürünü yücelten ilk Farsça film 1933'te çekilmiş ve sonrasında bu tarz filmler çekilmeye devam etmiştir. Bu da İran sinema endüstrisinin canlanmasına yol açmıştır. Fakat, 1940'larda yabancı filmlerin İran kültürüne uymaması, devrimleri, grevleri, müstehcenliği gösterdiği gerekçesiyle filmlere sansür uygulanmış ve dağıtılıp gösterilmeleri engellenmiştir (Nafisi, 2003). Bu durumda İran film endüstrisine yaradığı, sinema salonlarında daha fazla İran filmlerinin gösterildiği söylenebilir.

Nafisi'ye göre; 1960-1978 arasındaki "modern dönem" oldukça karışık bir döneme denk gelmektedir. Şah Muhammed Rıza Pehlevi rejiminin desteklediği Batı tarzı modernleşme çabaları İran'da sinema endüstrisine zarar vermiştir. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Amerika'nın ekonomik ve küresel anlamda yükselişi ve tüketim ürünleriyle birlikte tüketim ideolojisini de pazarlama isteği çekilen filmlerde de kendini göstermiştir. Bu filmler özellikle o dönemki adıyla Sovyetler Birliği'ne sınırları olan ya da yakın olan ülkelerde gösterilerek Batı'nın istediği tarzda yaşam şekilleri ve ideolojilerinin yaygınlaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu etkinin neticesinde İran'da "luti" denen sert adam filmleri, basit komediler çekilmeye başlanmıştır. 1960'larda Amerikan tarzı bu filmler yerini İran Yeni Dalgasına bırakarak tekrar İran kültürüne uygun filmler üretilmeye devam etmiştir. İran hükümeti filmlere müdahil olmaya başlamış bu da bazı yönetmenlerin ve oyuncuların yurt dışına giderek film üretmelerine yol açmıştır (Nafisi, 2003).

İran'da devrime kadar olan elli yıllık sürede bin üç yüz film çekimi gerçekleştirilmiş ama sektörün ve sinema salonlarının yabancı sermayelerin elinde bulunması nedeniyle çekilen bu filmlerin İran film sektörüne ekonomik anlamda bir getirisi olmamıştır. Sektörde kendini gösteren, teknik anlamda uzmanlaşmanın eksikliği, insan istihdamının az olması, olanların da sektörde

hiçbir güvencelerinin olmayışı elli yıllık süredeki verimsiz film ekonomisini açıklamaktadır (Aktaş, 1998).

1978-1982 yılları arasını kapsayan devrim sonrası ilk zamanlarında İran film endüstrisi, kadınların başı açık sinema salonlarına girişinin yasaklanması, seansların minimum düzeye indirilmesi, gösterim izinlerinin iptali, sinema sektöründeki özellikle oyuncular ve yönetmenlere yönelik suçlamalar, verilen hapis cezaları, sektördeki mal varlıklarına el konulması, filmlerde kadınların yüz, ses ve vücutlarının görünmemesinin istenmesi gibi çeşitli sansürlerle ve yaptırımlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu şartlar altında yeniden film üretmenin yolunu ise, sürgüne gönderilen ya da ülkeden ayrılan sinemacıların “İran Sinemacılar Topluluğu” oluşturarak tekrar film üretmesinde bulmuştur (Şakrak, 2019).

Devrimden sonra ülke yönetimini devralan dini liderler tam olarak sinema karşıtı olmamakla birlikte sinemanın İslam’ın gerektirdiği ahlaki değerlere uygun, İran kültürünü ve milliyetçiliğini yansıtan filmler olması gerektiği fikrinde hem fikir oldukları için İran film sektörünü düzenlemeye yönelik bir dizi yönetmelikler oluşturulmuş ve uygulamaya konulmuştur. Bu süreçte maddi açıdan yetersiz olan sektöre yönelik yardımlar yapılarak teknik ve içerik olarak yüksek kalitede filmler üretilmesi teşvik edilmiştir. Bu dönemde çekilmiş filmlere Naderi’nin *Devande* (Koşucu, 1985), *Takvai’nin Nahuda-yi Hurşid* (Kaptan Hurşid, 1986), Muhsin Makhmalbaf’ın *Dest-furuş* (Çerçi, 1986) örnek olarak verilebilir (Nafisi, 2003).

Oluşturulan bu yeni şartlar ile İran sinemasında kadınlar İslam’ın gerektirdiği ölçüler çerçevesinde filmlerde yer almaya başlamış, teknik olarak doğal ışık kullanımı benimsenmiş, müzik gerektiği sahnelerde kullanılmış, çekimler için doğal mekânlar tercih edilmiş, profesyonel oyuncularla birlikte oyuncu olmayanlarda filmlerde rol almaya başlamış, kadın erkek ilişkilerini gösterebilmek için estetik ve naif bir bakış açısı keşfedilip yeni bir sinema anlatım dili ve tarzı oluşmaya başlamıştır.

Ayrıca 1987-1994 dönemine denk gelen Makhmalbaf’ın *Arusi-yi Huban* (Kutlu Evlilik, 1988), *Sa’idbrahımyan’ın Nar u Ney’i* (Nar ve Ney, 1988), Kiarostami’nin *Meşk-i Şeb* (Ev Ödevi, 1988) ve *Zindegi ve diger hiç* (Ve Hayat Sürüyor, 1992) filmleri yurtdışındaki festivallere gönderilmeye başlanmış ve bu filmler festivallerde ödüller almaya başladıkça İran filmleri dünya genelinde izlenmeye ve tanınmaya başlamıştır (Nafisi, 2003). İran’ın 5. Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi döneminde sanatçıların Hatemi’den yana oldukları dönemde Kiarostami, Mehrçuyi, Mohsen Makhmalbaf, Jafar Panahi gibi usta yönetmenlerin yanında, Bahman Ghobadi, Samira Makhmalbaf, Majid Majidi gibi genç sinemacılar, 1980’li yıllar ve öncesinde tabu olan konuları ve sorunları filmlerinde işlemeye başlamış ve çektikleri filmlerin uluslararası başarıları sayesinde yeni bir İran film dilinin oluşmasına ve İran filmlerinin yükselişe geçmesine önemli bir katkı sağlamışlardır (Şakrak, 2019).

4. ASGHAR FARHADI FİMLERİNDE ANLATI DİLİ

1972 yılında İran’ın İsfahan şehrine bağlı Homeyni Şehr bölgesinde dünyaya gelen İranlı yönetmen Asghar Farhadi, 14 yaşında mensubu olduğu İsfahan Gençlik Sinema Derneği’nde sinema ile ilgilenmeye başlamış ve ilk kısa filmlerini bu dönemde çekmiştir. 18 yaşında ileride

kendisi gibi yönetmen olacak eşi Parisa Bakhtavar ile evlenmiştir. Çiftin 1998'de doğan kızları Sarina Farhadi annesinin ve babasının filmlerinde de yer almış bir sinema oyuncusudur (Babuçu: 2018).

Tahran Üniversitesi'nde tiyatro lisans öğreniminden sonra Tarbiat Modarres Üniversitesi'nde yönetmenlik bölümünde yüksek lisansını tamamlamıştır. Tiyatro ve televizyon dizilerinde senaryo yazarlığı ve yönetmenliğinden sonra sinemaya geçiş yapmıştır (Azar: 2018). İran devlet televizyonunda da çalışan Farhadi burada belgesel yönetmeni Ebrahim Hatamikia'nın deneyimlerinden faydalanarak birlikte senaryolar yazmışlardır. 8 mm ve 16 mm film ile ilk sinema serüvenine başlayan Farhadi 2003'te *Dancing in the Dust* (Toz da Dans) filmiyle tanışmıştır (Babuçu: 2018). 2006'da çektiği *Fireworks Wednesday* (Çarşamba Ateşi) filmi ile Chicago Film Festivalinden ödülle dönen Farhadi'nin bu film ile uluslararası sinema sektöründe de tanınırlığı artmaya başlamıştır. Fakat asıl ününü 2008 yapımı *About Elly* (Elly Hakkında) filmi ile kazanmıştır. *A Separation* (Bir Ayrılık) filmi ile pek çok sinema ödülünün yanı sıra 2011 Berlin Uluslararası Film Festivali'nden Altın Ayı dahil beş ödül kazanmış ayrıca 2012 Akademi Ödüllerinde yabancı dilde en iyi film ve en iyi orijinal senaryo ödüllerini de kazanmıştır. 2016 *The Salesman*-Forushande (Satıcı) filmi ile de Cannes Film Festivali'nde en iyi senaryo ve en iyi erkek oyuncu ödüllerini, 2017 Altın Küre Ödüllerinde en iyi film ödülünü ve 2017'de 89. Akademi Ödüllerinde bir kez daha yabancı dilde en iyi film ödülünü kazanmıştır. 2021'de çektiği son filmi *A Hero* (Bir Kahraman) filmi de Cannes Film Festivali'nde büyük ödülü kazanmıştır. Filmlerinin kazandığı ödüllerle birlikte uluslararası büyük bir başarı yakalayan Farhadi, İran filmlerinin dünya çapında tanınmasında rol oynayan en etkili İranlı yönetmenlerden biridir.

Filmlerinde hayatın gündelik konularını, sınıfsal farklılıklar, vicdan, adalet, merhamet gibi kavramlar üzerinden anlatan Farhadi yalın anlatımıyla kendine has bir sinema dili oluşturmayı başarmıştır (Babuçu: 2018). Özgün bir sinema dili olan Farhadi filmlerinde abartıdan uzak, gündelik yaşamdan alınmış konuları doğal ortamına uygun koşullarda eleştirel bir yaklaşımla ekrana yansıtmaktadır. Sahnelerin ve oyunculukların abartıdan uzak, karakterlerin sıradan insanlar olması, izleyenlerin kendilerini karakterle özdeşleştirmelerine de olanak sağlamaktadır. Ayrıca İran'da uygulan politikalar nedeniyle İran'a gitme ve İran kültürünü birebir yaşama şansı bulamayan izleyici bu filmlerle hem doğunun gerçek yüzünü görebilmekte hem de kendisine Hollywood filmleriyle dayatılan ve dayatılmaya çalışılan ötekileştirilmiş Arap kültürünü daha yakından tanıma imkânı bulmaktadır.

Farhadi'nin sinemasında kullandığı eleştirel yaklaşım ve bazı filmlerinde yabancı oyuncularla çalışması İran hükümeti tarafından da ilk elden İran'ın ötekileştirildiğine yönelik bir eleştiri almaktadır (Diker, 2018). Farhadi filmlerinde ve genel olarak İran filmlerinde Hollywood filmlerinde olduğu gibi salt kötü karakter ve salt iyi karakter görmek mümkündür değildir. Her karakter içinde hem iyiyi hem de kötüyü barındırır. O yüzden izleyici tüm karakterlere sempati besleyebilir çünkü karakterler gerçek yaşamdaki insanlara benzerler. Hata yaparlar, pişmanlık duyarlar, öfkelenirler, bir bakışla içlerinde masum bir yanda olduğunu gösterirler. Dolayısıyla Farhadi'nin filmlerinde izleyici karakterlerin hepsiyle kendisini özdeşleştirebilir.

Farhadi filmlerinde izleyiciyi filmin içine çekmek için kurgu da özellikle boşluklar yaratır. Böylece izleyicilerin film ile kendi anlamlarını yakalamasını, kendi yargılarını vermelerini ister ve bu anlamda izleyiciyi bilinmeyen bir sonla baş başa bırakır. İzleyicinin kafasına takılan bazı sorular özellikle cevapsız bırakılır, filmde verilen ipuçları ve imgelerle çıkarımı kendilerinin yapması beklenir (Bedir, 2019). Böylece yönetmen, yarattığı karakterlere karşı yargısız ve tarafsız yanını korur. Seyirciyi filmle ilgili kendi öznel kararlarını vermede, ahlaki çıkarımlar yapmada serbest bırakır. Toplumsal sınıflar arasındaki ayrımları ve çatışmaları da filmlerinde özellikle vurgulayan Farhadi bu anlamda sadece İran kültürüne bir eleştiri yapmakla kalmaz evrensel sorunlara da değinir.

5. BİR AYRILIK ve SATICI FİLMLERİ İÇERİK ANALİZİ

FİMLER	YÖNETMEN	OYUNCULAR	KARAKTERLER	KARAKTERLER EĞİTİM DURUMU	MESLEK	MEKAN
Bir Ayrılık	Asghar Farhadi	1.Peyman Moadi (Nadir Lavasani) 2.Leyla Hatemi (Simin Lavasani) 3.Sarina Farhadi (Termeh Lavasani) 4.Shahab Hosseini (Hodjat Samadi) 5.Sareh Bayat (Razieh Samadi) 6.Ali-Asghar Shahbazi (Nadir'in babası)	1.Nadir 2.Simin 3.Termeh 4.Hodjat 5.Raziye 6.Nadir'in babası	1.Nadir-Üniversite 2.Simin-Üniversite 3.Termeh-Öğrenci-Ortaokul 4.Hodjat-ilkokul 5.Raziye-ilkokul	1.Nadir-Bankacı 2.Simin-Öğretmen 3.Termeh-Öğrenci 4.Hodjat-Ayakkabı Tamircisi 5.Raziye-Bakıcı, temizlikçi	1.Ev 2.Adliye 3.Okul 4.Cadde ve sokaklar
Satıcı	Asghar Farhadi	1.Shahab Hosseini-Emad Etesami 2.Tarane Alidousti-Rana Etesami 3. Babak Karimi-Babak 4.Mina Sadati-Sanam	1.Emad 2.Rana 3.Babak 4.Sanam	1.Emad-Üniversite 2.Rana-Üniversite 3.Babak- Üniversite 4.Sanam- Üniversite	1.Emad-Tiyatro oyuncusu ve edebiyat öğretmeni 2.Rana-Tiyatro Oyuncusu 3.Babak-Tiyatro Oyuncusu 4.Sanam-Tiyatro Oyuncusu	1.Ev 2.Tiyatro salonu 3.Cadde ve sokaklar

5.1. A SEPARATION-BİR AYRILIK

Konusu: Nadir ve Simin 11 yaşındaki kızları ile birlikte Tahran'da yaşayan bir ailedir. Simin kızının eğitimine İran'da devam etmesini istememektedir. Eşi ve kızı ile İran'dan ayrılmak isteyen Simin'e, eşi Nadir, yaşlı olan babasına bakmak için olumsuz yanıt verir. Fikrinde ısrarlı olan Simin istemese de eşinden boşanmaya karar verir ve evi terk eder. Bu süreçte Nadir, yaşlı ve hasta babasına hamile bir bakıcı tutar. Bakıcı kadının çocuğunu düşürdüğünü söylemesi işleri daha da içinden çıkılmaz bir hale sokar.

Filmdeki Karakterler:

Leyla Hatemi (Simin): Güçlü bir karakter olan Simin kendi aldığı kararları uygulamaktan çekinmeyen, üniversite eğitimi almış, modern, öğretmenlik yapan, inatçı, bir kız çocuğu annesidir.

Peyman Moadi (Nadir): Geleneksel, ailevi değerleri önemseyen, kızına düşkün, Simin gibi inatçı, üniversite mezunu, bankacı, Alzheimer hastası olan babası için endişelenen, katı, hoşgörüden uzak, kibirli bir karakterdir.

Sarina Farhadi (Termeh): Ailesini seven, ortaokul öğrencisi, çocuk olmasına rağmen sorgulayan, anne ve babası arasındaki sorunun aşılması için mücadele veren, merhametli, çevrenin fikirlerini önemseyen, duygusal, güçlü bir karakterdir.

Sareh Bayat (Razieh): Oldukça muhafazakâr bir yapısı olan Razieh, dini ve geleneksel değerlere bağlı, maddi durumu iyi olmayan, kocasından korkan ve ona karşı gelemeyen, kendi kararlarını vermekte zorlanan, pasif karakterli, dürüst bir kadındır.

Shahab Hosseini (Hodjat): Yoksul, öfkesine engel olamayan, agresif, insanlara güven vermeyen, işle ilgili sürekli sıkıntılar yaşayan, suça karışmış oldukça zor bir karakterdir.

Ali-Asghar Shahbazi (Nadir'in babası): Alzheimer hastası olan, başkalarının bakımına ve ilgisine muhtaç bir karakterdir.

Filmin İçerik Analizi: Orta sınıf bir aileye mensup eğitilmiş bir karı koca arasındaki anlaşmazlığın anlatıldığı filmde Farhadi izleyiciye daha ilk sahnelerde ana karakterler arasındaki anlaşmazlığa kendi bakış açılarından bakmalarını sağlar. Nadir ve Simin, hâkime anlaşmazlıklarının nedenini anlatırken hâkini görmeyiz. Onlar anlaşmazlıklarını direkt kameraya, aslında izleyiciye anlatmaktadırlar. Bu sahne ile yönetmen izleyiciyi adeta filmdeki bir karakter konumuna getirir. İzleyici filmin içine çekilir çünkü yönetmenin filmde anlattığı durum günlük yaşamda karşılaşılan bir eşler arası anlaşmazlık durumudur. Filmde ana karakterler kadar yan karakterler ve hatta filmdeki çocuk karakterlerde neredeyse aynı düzeyde bir öneme sahiptir. Film gündelik yaşamın olağan akışı içinde devam etmektedir.

Oyunculuklara bakıldığında tüm karakterlerin abartıdan uzak, doğal bir oyunculuk sergiledikleri görülmektedir. Kadın karakterler erkek karakterler kadar ön plandadır. Kültürel yapı gereği kadınlar, erkek egemen toplumun gerektirdiği kurallara uymak durumundadırlar. Simin kendi ayakları üzerinde duran bir kadın olduğu için bu duruma az da olsa tepki gösterebilmektedir. Ama yine de kocasının izni olmaksızın yurtdışına çıkamaz, aynı şey kızı için de geçerlidir. Razieh ise kararlarında daha akılcı ve vicdani olmasına rağmen işsiz ve öfkeli kocasının boyunduruğu altında pasif bir yaşamı seçmek ve yaşamak durumundadır. Dini değerler onun için çok önemlidir.

Ama bunun kararlarını da kendi veremez. Altını ıslatan Nadir'in babasının temizliğini yapmak için bile dini bir danışma hattını arayarak onların onayına ihtiyaç duyar.

Erkek karakterler İran kültürünün ataerkil yapısına istinaden baskın ve öfke kontrolü olmayan yapıdadırlar. Olayın iç yüzünü öğrenmeden kendi kararları doğrultusunda ani kararlar verip kadınlara karşı öfke dolu ve hoşgörüsüz olabilmektedirler. Buna rağmen Nadir kızının daha özgür olması taraftarıdır. Bunu ülkenin kültürel ve dini yapısından dolayı tam olarak dile getiremese de kızının benzinciden benzini kendi koymasını, benzinciden para üstünü almasını keyifle ve gururlanarak izler. Filmde diyaloglar yoğun olarak kullanılmasına rağmen olağan bir akışta ilerler. Film için seçilen mekânlar sade, doğal ışıkla aydınlatılmış, herhangi bir sahne tasarımı yapılmadığı izlenimi veren yalnlıktadır. Cam metaforu toplumsal hiyerarşiyi, karşılıklı etkileşimleri, yansıtılan ya da yansıtılmak istenenleri göstermesi açısından Farhadi filmleri için önemli bir metafordur. Bir Ayrılık filminde de Razieh ve Hodjat, Nadir ve Simin arasında cam girer. Cam eşlerin aynı mekânda bulunmalarına rağmen birbirlerinden uzak ve aynı bakış açısına sahip olmadıklarını da gösterir bir anlamda. Müzik final sahnesi hariç kullanılmamıştır. Film gerçekçi bir bakış açısıyla çekilmiştir.

5.2. THE SALESMAN-FORUSHANDE (SATICI)

Konusu: Tiyatrocu bir çift olan Rana ve Emad, Arthur Miller'ın Satıcının Ölümü adlı oyununu sahneye koymak için provalar yapmaktadır. Bu esnada evlerinde meydana gelen bir durumdan ötürü yeni bir eve taşınmaları gerekir. Yeni evde Rana tanımadığı birinin saldırısına uğrar. Polise gidip şikâyet etmek yerine travmasını kendi kendine atlatmaya çalışırken eşi Emad içten içe karısının başına gelen bu olaya çok öfkelenir ve intikam almak için suçluyu kendi bulmaya çalışır.

Filmdeki Karakterler:

1. Shahab Hosseini (Emad Etesami): Tiyatroda eşyle birlikte çalışan Emad, üniversite eğitimi görmüş, bir lisede edebiyat öğretmenliği ve tiyatro oyunculuğu yapan, öğrencilerinin rol modeli, akıllı başında bir karakter olarak görünmesine rağmen karısının başına gelen olay sonrası suçluyu bulup intikam alma dürtüsünü yenemeyen bir karakteri canlandırmaktadır.

2. Tarane Alidousti (Rana Etesami): Eşi ile birlikte tiyatro oyunculuğu yapan, üniversite eğitimi görmüş, duygusal, başına gelen olayla kendi başına yüzleşmeye çalışan güçlü bir karakteri canlandırmaktadır.

3. Babak Karimi (Babak): Emad ve Rana çiftinin tiyatrodan arkadaşları.

4. Mina Sadati (Sanam): Emad ve Rana çiftinin tiyatrodan arkadaşları.

Filmin İçerik Analizi: Rana ve Emad tiyatro oyunculuğu yapmaktadır. Emad aynı zamanda bir lise de edebiyat öğretmenidir. Okulda çocuklara okumaları için verdiği örnekler, tiyatro da Arthur Miller'ın Satıcı oyununu sahneye koymaları, evlerindeki büyük kitaplık karakterlerin sanata değer veren, entelektüel bir çift olduğunu anlamamızı sağlar. Tiyatrodaki ekip arkadaşlarından Sanam oyunda bir fahişeyi canlandırmaktadır. Sanam sahnede oldukça çekici kırmızı bir kostümle sahne almaktadır fakat aslında o sahnede çıplak bir kadını canlandırmaktadır. İran sansür yapısının böyle bir sahneye izin vermemesi de diyaloglar gerçekleşirken ekip arasında gülüşmelere neden olur. Çünkü durum ironiktir. Bu provada Sanam rol arkadaşının kendisine

güldüğünü bahane ederek sahneyi terk eder. Sanam'ın öfkesi karşısında erkekler tepki göstermez. Hatta rol arkadaşının arkasından gidip özür dilemesini isterler.

Rana'nın başına gelen saldırı öncesi ve sonrası ekip içindeki kadın erkek ilişkilerinin doğal iletişimi eğitilmiş kesim arasında kadınların erkeklerle daha rahat iletişime geçebildiğinin bir göstergesidir. Başına gelen olay sonrası polise gitmek istemeyen Rana yaşadığı travmayı zor da olsa atlatmaya çalışır. Eşi Emad ise eşinin yanında olup ona destek vermek yerine suçluyu bulup intikam alma derdine düşer. Bu süreçte gerek öğrencileriyle gerekse de ekip arkadaşlarıyla kurduğu yakın ve dostane ilişki yerini kırılmalı, hoşgörüsüz ve her an öfkelenmeye hazır bir yapıya bırakır. Emad'ın eski sabrı ve hoşgörüsü kalmamıştır. Yavaş yavaş dönüşmeye başlar. Rana'ya saldıranı bulduğunda onu polise vermek yerine saldırganı kendi ailesinin yanında küçük düşürerek intikam alma planı yapar. Saldırımı yaşayan Rana olmasına rağmen Emad'ın öfkeli halini tasvip etmez. Yine de Emad hırsına yenik düşerek adama bir tokat atar. Adam bu sahne sonrası ailesinin yanına dönerken utançtan kalp krizi geçirir.

Rana eğitilmiş, güçlü bir kadın olmasına rağmen polise gitmemekte ısrar eder. Polise gitmesi demek durumundan başkalarının da haberdar olması demektir. Yaşadıklarını anlattığı durumda ise namusu ve benliği karşı taraf tarafından olumsuz algılanacaktır. Bunu bildiği için utanç içindedir ve kendini toparlaması uzun zaman alacaktır. Filmdeki karakterler güçlü görünmelerine karşın herhangi bir sorunda kırılmalı yapıları ortaya çıkar ve o güçlü yanlarını devam ettirmekte zorlanırlar. Bunda toplumsal ve kültürel yapının dayattığı davranış modellerinin de etkisi olduğu yadsınamaz. Böylece toplumun ve kültürün baskısı kişiyi ister istemez olduğundan daha farklı bir kişiliğe doğru değişmesine yol açar. Yönetmen her iki filmde de tüm karakterlere söz hakkı tanımıştır. Rana'ya saldıran adam bile kendini savunur ve tavırlarından, mahcubiyetinden izleyici ister istemez ona bile yakınlık duymaya başlar. Farhani'nin filmlerinde görülen net olmayan iyi ve kötü kavramı burada da kendini göstermektedir. Emad geçirdiği dönüşüm dolayısıyla Rana'nın asıl isteği olan ilgi ve desteği karısına gösteremediğinden en son sahnede suçlu adamın kalp krizi geçirmesine yol açarak kendi benliği ile birlikte Rana'yı da kaybeder.

Satıcı filminde de Bir Ayrılık'ta olduğu gibi dağınık evler, mekânlar görmek mümkündür. Cam metaforu bu filmde de sıklıkla kullanılmıştır. Oynanan tiyatro oyunu ile Emad ve Rana arasında yaşananların paralelliği yönetmen tarafından katmanlı bir yapıda anlatılmıştır.

SONUÇ

İran sinema tarihinin geçmişten günümüze kadar olan sürecine baktığımızda kendine özgü bir sinema anlatımı olduğunu, uluslararası festivallerden ödüllerle dönen ve İran dışındaki pek çok ülkede gösterime giren İran filmleri sayesinde uluslararası düzeyde ciddi bir izleyici kitlesi edindiğini söylemek mümkündür.

Farhadi, filmlerinde gündelik sorunları çok katmanlı olarak işleyerek sadece İran kültürüne yönelik sorunlara değil farklı kültürlerde de görülen benzer sorunlara değinmektedir. Dünyanın pek çok bölgesinde ve ülkesinde benzer sorunlara sahip insanların, toplumların ve doğal olarak kültürlerin varlığı Farhadi'nin filmlerini izleyicilerin ve eleştirmenlerin gözünde üst

seviyeye koymaktadır. Farhadi abartıdan uzak bir anlatımla birden fazla konuya yer verdiği filmleriyle, sinema dilini çok etkili bir şekilde kullanarak kendi sinema tarzını yaratmıştır. Yabancı yapımcı ve oyuncularla çektiği filmlerden dolayı bazen eleştirilse de filmlerinde evrensel konuları etkileyici bir biçimde anlatması nedeniyle izleyici üzerindeki ilgisi artarak devam etmektedir.

İzleyiciler Farhadi'nin filmlerinde, Hollywood filmlerinde sürekli kötü gösterilerek ötekileştirilen insanların aslında kendilerinden hiçte farklı olmadıklarını görmüşlerdir. Bir Ayrılık ve Satıcı filmlerindeki ana karakterler orta sınıfa mensup, eğitilmiş, entelektüel, insani duygularını en doğal haliyle yaşayan, hata yapan, bazen kendini kurtarmak için yalan söyleyebilen günlük yaşamda çevremizde sıkça rastladığımız karakterlerdir. Farhadi filmlerinde özellikle boşluklar bırakır, izleyicilerinden bu boşlukları kendilerinin anlamlandırma ve doldurmalarını bekler. Yönetmen filmlerinde taraf tutmaz. Tüm karakterlere eşit mesafede durur. Suç işleyen karakterde insani değerlere sahiptir. İran kültürünün toplumsal yapısı, İslam dininin gerektirdiği koşullar kişilerin düşünce yapısına ve davranışlarına yansır. Eğitilmiş olsalar da olumsuz bir durumda toplumun dayattığı koşullara göre benliklerinden ödün verebilirler. Bu durumda izleyicinin filmde gördüğü karakterlerle kendini çok daha kolay özdeşleştirmesine olanak sağlamaktadır.

İran'ın baskıcı yapısına, kadın olmanın zorluklarına, bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasına rağmen Farhadi filmlerinde kadınlar, çocuklar güçlü, dürüst ve duygusal karakterlere sahiptir. Gerektiğinde kendi istekleri doğrultusunda kararlar almaya çalışırlar. Bazen onlarda yalana sığınır ama bunun getirdiği vicdani sorumlulukla da yüzleşirler.

Farhadi'nin filmlerinde yok denecek düzeyde müzik kullanması, mekânların seçimindeki gerçekçilik, doğal ışık kullanımı da izleyicinin filme dahil olmasında önemli bir etkidir. Bir Ayrılık ve Satıcı filmlerinin başta Akademi Ödülleri olmak üzere pek çok sinema ödülleri kazanması İran filmlerinin dünya çapında tanınmasına ve izleyici potansiyelinin yükselmesine yol açmıştır. Bu da İran sinemasını izleyicilerin gözünde Hollywood filmlerinde yansıtılan öteki konumundan uzaklaştırarak popülerleştirmektedir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, C. (1998). Şark'ın Şiiri İran Sineması. İstanbul: Nehir Yayınları.
- AZAR, F. S. (2018). Asghar Farhadi Sinemasında Gerçekçiliğin Yansıması: “Elly Hakkında” Filmi Üzerinde Değerlendirme. Tarih Okulu Dergisi. 11 (34), 1005-1038.
- BABUÇCU, R. (2018). Asghar Farhadi Sinemasında Toplumsal Cinsiyet: Çarşamba Ateşi, Elly Hakkında ve Bir Ayrılık Filmleri Üzerine Bir İnceleme. Akdeniz Üniversitesi. Radyo televizyon sinema. Yüksek Lisans tezi.
- BEDİR, U. (2019). Pierre Bourdieu'nün “Düsel Habitus” Kuramı Çerçevesinde Asghar Farhadi'nin “Bir Ayrılık” (A Separation) Filminin İncelemesi. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi. Sayı: 48, 135-152
- DİKER, C. (2018). “Batı” İdeolojisinin “Batı-Dışı”ndan Üretimi: Akademi Ödüllü Ashgar Farhadi Filmlerinin Kültür Emperyalizmi Boyutundan İncelenmesi. TRT Akademi, 3 (5), 94-111.
- KAYA, E. B. (2020). Hâbil ile Kâbil Kıssası ve Minyatür Sanatına Yansımaları. Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, 13 (29), 346-363.

KEŞAPLI, O. (2020). Bir Mutlak Öteki Örneği: Leos Carax Sinemasında Mösyö Merde. SineFilozofi Dergisi, Özel Sayı, 40-62.

NAFİSİ, Hamid (2003). ‘İran Sineması’. Dünya Sinema Tarihi, (Der.: Geoffrey Nowell-Smith; Çev.: Ahmet Fethi), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

ŞAKRAK, B. E. (2019). Alternatif İran Filmleri, Oryantalizm ve İki Bacaklı At. Motif Akademi Halk Bilimi dergisi. 12 (25), 135-151.

**KİTLE İLETİŞİM KATAMARANI REKLAMLARIN HİKÂYE ANLATICILIĞI:
GARANTİ BBVA'DAN 10 KASIM'A ÖZEL FİLM: SEN HEP BURADASIN**

Sevilay YILDIRIM

Başkent Üniversitesi, SBE

Ankara, Türkiye

sevilay.yildirim@ua.gov.tr

ÖZET

Bireyler ve topluluklar üzerinde etki uyandıran, ikna edici ve anımsatıcı olan kişilerin, firmaların ve markaların hikâye anlatıcılığı; izleyicilerle bağlantı ve duygusal bağ kurması açısından önemli bir araçtır. Markaların hikâye içerikli reklamları, gündem konularını tema olarak belirleyerek izleyicilerle yüksek etkileşim sağlayabilmektedir. Pek çok araştırma—sonucuna göre; izleyicinin hikâyesi olan reklamlarla kendisi arasında duygusal bağ kurarak içselleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda; ulusal ve anma günlerinin sembolik göstergeleri reklam filmlerinde yer alarak hikâye anlatıcılığında toplumsal belleği canlı tutmakta olduğu söylenebilir. Bu savı desteklemesi açısından Garanti BBVA markasının 10 Kasım'a özel yayınladığı "Sen hep buradasın" reklam filmi metinsel ve görsel olarak gösterge bilimsel çözümleme ile ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Mesaj, Enstrümantal Müzik, Yaşam, Değer, Güven, Gelecek

**STORYTELLING OF MASS MEDIA CATAMARAN ADVERTISEMENTS:
SPECIAL MOVIE FROM GARANTİ BBVA FOR NOVEMBER 10: *YOU ARE ALWAYS
HERE***

Sevilay YILDIRIM

ABSTRACT

Storytelling, which has an impact on individuals and communities, is persuasive and evocative, is an important tool for people, companies and brands to connect and establish emotional bonds with the audience. Brands' story-based advertisements can provide high interaction with the audience by setting agenda topics as themes. According to many research results; It is seen that the audience internalizes the advertisements by establishing an emotional bond between them and themselves. In this content; It can be said that symbolic indicators of national and commemoration days are included in advertisements and keep the social memory alive in storytelling. In order to support this thesis, the commercial film "You are always here", released by Garanti BBVA brand specially for November 10, is analyzed textually and visually with semiotic analysis.

Keywords: Emotional Message, Instrumental Music, Life, Value, Trust, Future

GİRİŞ

Bu çalışmada; Garanti BBVA'nın 10 Kasım'a özel filmi "Sen hep buradasın", kitle iletişimin katamaranı reklamların hikâye anlatıcılığı açısından ve göstergebilim üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Film, göstergebilim ve hikâye anlatıcılığı açısından analiz etmek için, öncelikle filmde kullanılan göstergeleri, bunların anlamlarını ve hikâyenin nasıl kurulduğunu belirlemek gerekmektedir. Göstergeler, kendinden başka bir şeyi temsil eden işaretlerdir. Göstergebilim, göstergelerin nasıl anlam ürettiğini ve iletişimde nasıl kullanıldığını inceleyen bir bilim dalıdır. Hikâye anlatıcılığı ise, bir markanın, ürünün veya hizmetin arkasındaki hikâyeyi, duyguları ve değerleri anlatan bir iletişim yöntemidir. Hikâye anlatıcılığı, hedef kitleyi etkilemek, bağ kurmak ve ikna etmek için kullanılmaktadır.

Garanti BBVA, 10 Kasım 2023'te Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün aramızdan ayrılışının 85. yılında onu duygu yüklü bir filmle anmıştır. Reklam filminin metninde, Garanti BBVA'nın 10 Kasım'da Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ü anmak için hazırladığı bir film olduğu belirtilmektedir. Film, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı sonrası yetim kalmış şehit çocuklarının eğitimi ve yetişmesi için yurdun birçok yerinde kurduğu yetiştirme yurtlarından birine yaptığı ziyaretin anlatıldığı gerçek bir olaydan esinlenmiştir. Filmde, Atatürk'ün fikirleri ve devrimleriyle ölümsüz olduğu ve hep kalbimizde yaşadığı mesajı verilmiştir. Görsel olarak, reklam filmi, Atatürk'ün yetiştirme yurdu ziyareti sırasında çekilmiş fotoğraflar ve videolar kullanılarak oluşturulmuştur. Reklam filminde kullanılan fotoğraf ve videolar, Atatürk'ün yetiştirme yurdu ziyareti sırasında çocuklarla olan etkileşimlerini ve onlara olan sevgisini yansıtmaktadır. Filmde, sembolik olarak, Atatürk'ün eğitime verdiği önem ile onun fikirleri ve devrimleriyle ölümsüz olduğu mesajı da verilmektedir. Ayrıca anlatımı etkili kılmak ve izleyicinin/dinleyicinin duygusunu yükseltmek için Anadolu ezgilerine eşlik eden Türk çalgılarıyla film zenginleştirilmiştir. Reklam filminin göstergebilimsel çözümlemesi, reklam filminde kullanılan görsel ve metinsel sembollerin anlamlarını ve mesajlarını analiz ederek yapılmıştır. Bu özel/kısa film, kitle iletişimin katamaranı reklamların hikâye anlatıcılığı kavramıyla ilişkilendirilmiştir.

KİTLE İLETİŞİMİN KATAMARANI REKLAMLAR VE REKLAMLARDA ANLATI

Katamaran; birbirine bağlanmış iki tekneden oluşan ve deniz geziciliğinde kullanılan deniz taşıtı/aracıdır. Reklam da, kaynak ve alıcı arasındaki araçtır. 'Olay örgüsü' ve 'mesaj' birbirine bağlanmış iki tekne gibidir. Bu nedenle katamaran, reklamın metaforu olarak kullanılmıştır. Reklamların öncelikle ve sıklıkla yer aldığı televizyon ise en yaygın kitle iletişim aracı olarak bilinmektedir. Öztürk'e göre televizyonun bir reklam ortamı olarak özellikleri arasında; hedef seçme olanağı, hedef kitleye doğrudan seslenmesi, işletmeyi doğru göstermesi, çabukluğu, taşınan mesajın kalıcı ve etkili olması sayılabilmektedir (Akt; Adar ve Kor, 2017a). Clark, Brock ve Stewart'a göre; Reklamlarda yer alan temel elementler; ses, müzik ve görüntüdür (Akt; Adar ve Kor, 2017b). Bahsedilen elementler, anlatıyla birlikte sunulduğunda reklam filmlerinde güçlü bir sinerji yaratmakta, mevcut hedef kitle ile olası hedef kitleyi daha kolay yakalayabilmektedir. Anlatı, en geniş tanımla, hikâyelerin nasıl anlatıldığıyla, hikâyelerde anlamın seyircinin

anlayışına sunulmak üzere nasıl oluşturulduğıyla ilgilidir (Yaren, 2018). Bir başka deyişle anlatı, bir olay ya da konu hakkında bir hikâyeye veya bilgi aktarma sürecidir. Anlatı, konu/olay, ayar (zaman, mekân), karakterler, tema ve anlatım biçimi gibi temel öğelerden oluşmaktadır. Bu öğeler, açıklık, akıcılık, yalnlık, duruluk, özlülük, doğallık, tutarlılık, inandırıcılık gibi anlatımın temel nitelikleriyle bir araya gelerek okuyucuların bir hikâyeye bağlanmasını, anlamasını ve etkilenmesini sağlamaktadır. Adorno'ya göre; izleyici ürün reklamını izledikten sonra kendini bırakmakta, reklamlarda gördüğünü alarak kendini rahatlatmaktadır (Uğur, 2011). Böylelikle de, reklam sunucuları açısından amaçlanmış hedefe ulaşılmaktadır.

HİKÂYE VE REKLAMLARIN HİKÂYE ANLATICILIĞI

Hikâyeye, sözlük anlamıyla, gerçek ya da gerçeğe yakın bir olayı aktaran kısa, düzyazı şeklindeki anlatıdır. Hikâyeye, “anlatı çerçevesinde kurgulanan dünyadır”(Ordu, 2023). Hikâyeye anlatımı, iletişimin yapı taşlarından biridir (Akbayır, 2016). Peki, neden hikâyeye anlatıyoruz sorusunun cevabı; Hikâyeye, bizi insan yapan şeyin önemli bir parçası olduğu için, duygusal varlıklar olduğumuz için, deneyimlerimizi anlatmak, yeni hayaller kurabilmek için, farkındalığımızı ve umudumuzu artırmak için, bilgiyi ve kültürü nesilden nesile aktarmak istediğimiz için, başarılarımızı, zaferlerimizi taçlandırmak için, geleceği şekillendirmek için şeklinde verilebilir. Amerikalı şair Muriel Rukeyser “Evren, hikâyelerden oluşur, atomlardan değil” cümlesiyle bilimle şekillenen evrenin içinde duygularında hafifsenmeyecek varlığını vurgulamıştır. “Bir anlatı okuduğumuz veya dinlediğimizde zihin okuma becerilerimiz harekete geçer ve okur olarak kurmaca karakterlerin zihinlerinin hayali bir modellemesini yaparız (Storr, 2020,ss.43-45). Will Storr’un “Hikâyeye Anlatıcılığının Bilimi” adlı kitabı yayın evi tarafından tanıtılırken de, “insanın hikâyeci zihnine dair derin bir inceleme”, “insan davranışını ve yaşamı anlama kılavuzu”dur. Öyle ki, “uyuduğumuzda bile bir hikâyeye rüya görürüz” ifadeleri kullanılmıştır. “Hikâyeler, karakterimizden kültürel kimliğimize kim olduğumuzu şekillendirirken yaşamın her alanına” (iletişim, siyaset, sanat, hukuk, inanç) etki eder. “Sapiens’in yazarı Yuval Noah Harari’ye göre; Homo Sapiens’in hayatta kalmasının ve bugüne gelmesinin önemli sebeplerinden birisi deneyimlerini aktarabilmesi yani geçmişi hikâyeleştirerek anlatması ve geleceğe dair hayal kurma yani kurgulayabilme becerisi”dir. Tıpkı alttaki görselde yer alan ilk insanların mağara çizimleri gibi: “2012 yılında Bristol Üniversitesi’nden bir grup arkeolog İspanya’nın Cantanbrian Kıyısı boyunca dizilmiş olan 11 yeraltı mağarasını incelediler. El Castillo adı verilen mağarada bilinen en eski duvar resimlerinden birisini buldular. Resimler 40 bin yıl önce yapılmıştı¹.

¹<https://www.linkedin.com/pulse/ma%C4%9Faradan-pla-zalara-hik%C3%A2ye-anlat%C4%B1c%C4%B1l%C4%B1%C4%9F%C4%B1-sinan-s%C3%BCl%C3%BCn/?originalSubdomain=tr>



Şekil 1. Sinan Sülün; Hikâye Anlatıcısı, Danışman, Yazar

Dolayısıyla hikâyeler, geçmişten bugüne çok önemli bir iletişim aracıdır ve hikâyeler nesilden nesile aktararak yani hikâye anlatıcılığı kullanılarak yaşatılmaya devam eder.

Hikâye anlatıcılığı, bir durumu ya da olayı izleyicilere aktarırken, gerçeği ve öyküyü eş zamanlı kullanabilmektir. Bazı hikâyeler, tamamen gerçeklerden oluşturulurken bazıları da esas mesajı daha iyi anlatmak ve güçlendirmek için daha etkileyici bir hale getirilerek ya da doğaçlama yoluyla yansıtılabilmektedir. Hikâye anlatıcılığı, iş dünyası, eğitim ve pazarlama gibi pek çok alanda önemli bir rol oynamakta ve sıklıkla bu alanlar tarafından tercih edilmektedir. Hikâye anlatıcılığının, insanlarla bağlantı kurmak, duyguları uyandırmak ve bilgi iletmek için güçlü bir araç olduğunu vurgulamak ve ardından, hikâye anlatıcılığının nasıl yapılacağına dair temel prensipleri ve yöntemleri açıklamak gerekmektedir. Hikâye anlatıcılığında dikkat edilmesi gereken unsurlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Hikâyenin hedef kitesini ve amacını belirlemek
- Hikâyenin başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşan bir yapısı olmasını sağlamak
- Hikâyenin ilgi çekici, akıcı ve tutarlı olmasını sağlamak
- Hikâyede karakterler, mekân, zaman, ‘çatışma’ ve çözüm gibi öğeleri kullanmak
- Hikâyede duygu, gerilim, merak, sürpriz gibi unsurları kullanarak izleyiciyi etkilemek
- Hikâyede gerçeklere, verilere ve kaynaklara dayanmak ve bunları uygun şekilde atıf vererek belirtmek

Hikâye anlatıcılığının markalar, kurumlar, eğitimciler, öğrenciler, sanatçılar ve bireyler için oldukça değerli bir araç olduğu ve hikâye anlatıcılığının insanlar arasında empati, anlayış ve bağlılık oluşturduğunu, bilgiyi akılda kalıcı ve anlamlı bir şekilde iletildiğini ve yaratıcılığı geliştirdiğini vurgulamak gerekmektedir.

Hikâye anlatıcılığı, birçok sektörde kullanılabilir ve farklı amaçlar için faydalı olabilmektedir. Sektörler ve etki alanları aşağıda belirtildiği gibi örneklendirmeye çalışılmıştır.

İş dünyası: Hikâye anlatıcılığı, markaların kendilerini tanıtmalarına, müşterilerle bağlantı kurmalarına, ürünlerini veya hizmetlerini tanıtmalarına, değerlerini ve vizyonlarını paylaşmalarına ve rakiplerinden farklılaşmalarına yardımcı olabilmektedir. Hikâye anlatıcılığı, aynı zamanda

liderlik, sunum, ekip çalışması, satış, pazarlama, reklam, PR gibi iş becerilerini geliştirmek için de kullanılabilir.

Eğitim: Hikâye anlatıcılığı, öğrencilerin dikkatini çekmek, motivasyonlarını artırmak, öğrenmeyi kolaylaştırmak, bilgiyi akılda tutmak, yaratıcılığı teşvik etmek ve eleştirel düşünmeyi geliştirmek için etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Hikâye anlatıcılığı, öğretmenlerin derslerini zenginleştirmelerine, öğrencilerin öğrendiklerini pekiştirmelerine, projelerini sunmalarına ve akranlarıyla işbirliği yapmalarına olanak tanımaktadır.

Sağlık: Hikâye anlatıcılığı, sağlık sektöründe hem hastalar hem de sağlık çalışanları için önemli bir rol oynamaktadır. Hikâye anlatıcılığı, hastaların yaşadıkları deneyimleri, duyguları ve ihtiyaçları paylaşmalarına, sağlık çalışanlarının hastalarla empati kurmalarına, tanı ve tedavi süreçlerini açıklamalarına, sağlık bilincini artırmalarına ve sağlıklı yaşam alışkanlıkları kazandırmalarına yardımcı olmaktadır.

Eğlence: Hikâye anlatıcılığı, eğlence sektöründe de yaygın olarak kullanılan bir sanat formudur. Hikâye anlatıcılığı, film, müzik, tiyatro, oyun, podcast, kitap, çizgi roman gibi farklı medya biçimlerinde izleyicileri eğlendirmek, heyecanlandırmak, sürüklemek, şaşırtmak ve duygulandırmak için kullanılabilir. Hikâye anlatıcılığı, aynı zamanda izleyicilerin hayal gücünü, merakını, kültürel farkındalığını ve sosyal becerilerini geliştirmelerine de katkıda bulunabilir.

Bu sektörlerin dışında, hikâye anlatıcılığı, alışveriş, spor, turizm, siyaset, sosyal medya, gazetecilik, bankacılık, sanat, moda, hukuk gibi daha birçok alanda da kullanılabilir ve farklı amaçlar için faydalı olabilmektedir. Hikâye anlatıcılığı, insanların birbirleriyle iletişim kurmalarının, bilgi paylaşmalarının, duygularını ifade etmelerinin ve anlam aramalarının evrensel bir yolu olarak kabul edilebilir.

HİKÂYE ANLATICILIĞINDA KULLANILAN YOL VE YÖNTEMLER

Hikâye anlatıcılığı, bir hikâyeyi dinleyicilere aktarmak için kullanılan bir sanattır. Hikâye anlatıcılığı, gerçekleri ve öyküyü birleştirerek, dinleyicilerin ilgisini çekmek ve onları etkilemek için kullanılabilir. Hikâye anlatıcılığında, birçok farklı yol ve yöntem kullanılmaktadır. Hikâyenin anlatımında kullanılan bazı yöntemler şu şekilde sıralanabilir²:

- **Gösterme Tekniği:** Hikâyenin olaylarını ve karakterlerini göstererek anlatmaktadır ve bu teknik ile okuyucuların/izleyicilerin/dinleyicilerin hikâyeye daha fazla bağlanmasını sağlayabilmektedir.
- **İç Konuşma:** Karakterlerin iç dünyasını anlatmak için kullanılmakta ve bu teknik ile karakterlerin duygularını ve düşüncelerini okuyuculara/izleyicilere/dinleyicilere aktarılabilir.
- **Diyalog:** Karakterler arasındaki konuşmaları anlatmak için kullanılmakta ve bu teknik, karakterlerin kişiliklerini ve ilişkilerini okuyuculara/izleyicilere/dinleyicilere aktarabilmektedir.

² https://www.sonersadikoglu.com/hikayede_anlatim_teknikleri.html

- **Tasvir Tekniği:** Hikâyenin mekânları ve nesneleri tasvir edilerek anlatılmakta ve bu teknik, okuyucuların/izleyicilerin/dinleyicilerin hikâyenin atmosferine daha fazla bağlanmasını sağlayabilmektedir.
- **Geriye Dönüş Tekniği:** Hikâyenin geçmişine dönülerek anlatılmaktadır ve bu teknik, okuyucuların/izleyicilerin/dinleyicilerin hikâyenin geçmişini daha iyi anlamasını sağlayabilmektedir.
- **Bilinç Akışı:** Karakterlerin zihinlerindeki düşünceleri ve duyguları anlatmak için kullanılmaktadır ve bu teknik, okuyucuların karakterlerin iç dünyasına daha fazla bağlanmasını sağlayabilmektedir.
- **Özetleme Tekniği:** Hikâyenin önemli olaylarını özetleyerek anlatılmaktadır ve bu teknik, okuyucuların/izleyicilerin/dinleyicilerin hikâyenin ana hatlarını daha iyi anlamasını sağlayabilmektedir.
- **Mini Grafikler:** Hikâyenin olaylarını ve karakterlerini grafiklerle anlatılmaktadır ve bu teknik, okuyucuların/izleyicilerin/dinleyicilerin hikâyenin görsel olarak daha iyi anlamasını sağlayabilmektedir.

Bu teknikler, hikâye anlatıcılığı için sadece birkaç örnek teşkil etmektedir.

Hikâye anlatıcılığı, yaratıcılık ve uygulama gerektiren bir sanat olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda hikâye anlatıcılığı, reklamlarda bir hikâye veya senaryo kullanarak markanın mesajını iletmeye yarayan bir tekniktir. Bunların yanı sıra hikâye anlatıcılığı, pazarlama kampanyalarının da en önemli bileşenlerinden biridir ve markaların müşterileriyle bağ kurmasına yardımcı olan önemli bir pazarlama aracıdır. Çünkü “hikâyeler duyguları uyandırabilir ve marka ile müşterileri arasında bir bağlılık ve bağlantı duygusu yaratabilir”. Özellikle, “Milliyetçilik ve vatanseverlik duygularını bünyesinde barındıran millî duygular, bireylerin hayat biçimlerini ve tüketim tercihlerini doğrudan etkileyebilmektedir (Batu ve Taşkıran, 2022).” Ayrıca hikâye anlatıcılığı, markaların hedef kitleleriyle etkileşim kurması, onları etkilemesi, bir marka hikâyesi yazması ve markanın arkasındaki değerleri, misyonu ve vizyonu anlatması için kullandığı bir pazarlama yöntemidir. Hikâye anlatıcılığı, birçok farklı şekilde kullanılabilir ve her marka kendi hikâye anlatım tarzını ve yöntemlerini geliştirmektedir. Bazı markaların hikâye anlatımını kullanarak, müşterilerin duygularına dokunduğu, onlara bir değer sunduğu, marka sadakati ve güveni oluşturduğu, kendilerini rakiplerinden ayırdığı ve akılda kalıcılığını artırdığı başarılı kampanyalar yürüttüğü bilinmektedir.

Garanti BBVA'nın filmi, hikâye anlatıcılığının başarılı bir örneğini sunmaktadır. Film, izleyicileri duygusal bir yolculuğa çıkararak, Atatürk'ün büyük bir lider ve baba figürü olduğunu göstermektedir, markanın da Atatürk'ün izinden gittiğini ve onun değerlerini benimseyerek, vizyonunu paylaştığını vurgulamaktadır. Film, markanın hedef kitlesi olan ‘Milliyetçi, Cumhuriyetçi ve Atatürkçü kesime’ ve olası hedef kitlesine hitap ederek, onların gurur ve saygı duygularını harekete geçirerek, markayla özdeşleşmelerini sağlamaktadır. Film, aynı zamanda markanın sosyal sorumluluk bilincine sahip olduğunu, şehit çocuklarına ve eğitime destek verdiğini, ülkenin geleceğine yatırım yaptığını da göstererek marka imajını güçlendirmektedir. Filmde, hikâye anlatıcılığı yöntemi kullanılarak, markanın, Atatürk'e ve Cumhuriyet'e olan

bağlılığını, saygısını ve minnetini göstermesinin amaçlandığı da görülmektedir. Film, aynı zamanda markanın, (Garanti BBVA'nın) topluma ve geleceğe yatırım yaptığının, eğitime ve gelişime önem verdiğinin ve milletin yanında olduğunun mesajını da vermektedir.

GÖSTERGE, GÖSTERGEBİLİM VE GÖSTERGEBİLİMSEL ÇÖZÜMLEME

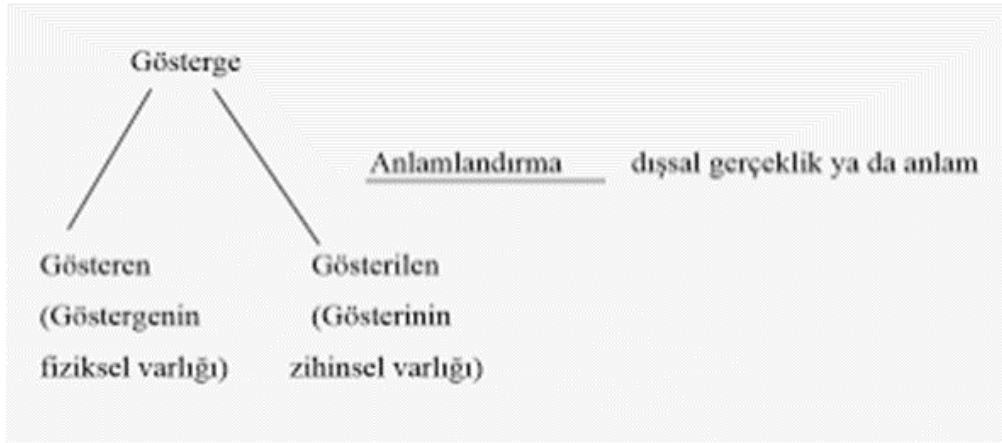
“Garanti BBVA’dan 10 Kasım’a Özel Film: Sen Hep Buradasın”

En anlaşılır haliyle gösterge, başka anlamları içerisinde barındıran özellikler taşıdığından kendi dışında bir nesne, olgu ya da varlık belirtebilen ögedir (Karaman, 2017). Her göstergenin bir anlam taşıyıcısı olduğu göstergeler dünyasında, zihnimizce bütün olarak algılanmaya mahkûm olan yapıların özünde yatan anlamlı parçaya ulaşma göstergebilim sayesinde gerçekleştirilmektedir (Yavuz, 2020). Hikâye anlatıcılığında ise göstergeler, izleyicilerin anlam çıkarmasını sağlayan ipuçlarını oluşturmaktadır. Reklamlarda kullanılan görsel, işitsel veya sözel göstergelerin anlamını ve etkisini inceleyen bilime de Göstergebilim denilmektedir.

Göstergebilim en genel haliyle “gösterge ve bilim” kavramlarının birleşiminden oluşmaktadır (Civelek ve Oğuz, 2020a). Aynı zamanda (her ne kadar terimsel farklılık arz etse de) semiyotik veya semiyoloji olarak da adlandırılan Göstergebilim, ‘gösterge kavramını’ ve ‘anlam üretme’ süreçlerini ‘inceleyen bir bilim dalıdır’. Gürer’e göre; göstergeleri inceleyen bir bilim dalı olarak Göstergebilim, insanın gösterge oluşturma, göstergelerle sistem kurma ve bunlar kanalıyla iletişimde bulunmasını amaçlamaktadır. Günümüzde insan bilimlerinin ve dil bilimlerinin bir kolu olarak gelişmesi ve kabul edilmesi İsviçreli dil bilimci Ferdinand de Saussure’ün (ö.1913) dilin göstergelerden oluşan bir dizge (sistem) olduğunu saptamasıyla başlayan ve dil çalışmalarına yön verecek epistemolojik ve metodolojik yenilenmeyle yakından ilişkilidir. Göstergebilim, dil felsefesinin, insan bilimlerinin ve sanatın alanlarıyla da ilgilidir. Göstergebilimin temelini oluşturan ‘gösterge’yi anlamak göstergebilimi anlamak için en temel başlangıçtır (Akt; Karaman, 2017). Göstergebilim insana ve dünyaya ilişkin her şeyi inceleme konusu olarak ele alır (Tuncer, 2020). Göstergebilim, bir kültüre özgü olsun ya da olmasın metinlerin çözümlenmesini ifade etmektedir. Metin, göstergebilimin konusuna giren her şeydir. Bir müzik notasından, tabloya, reklam afişinden kültüre özgü davranışlara, sinema filminden, tiyatro gösterilerine, şiirden romana kadar metinler çeşitlilik göstermektedir. Metinler, göstergelerin sistematik olarak çözümlenerek derin anlam yüzeyine ulaşmasını sağlamaktadır. Görünen anlamın dışındaki anlama odaklanan göstergebilim, anlamı parçalara ayırır. Mitler, metaforlar ve kodlar aracılığıyla anlamı tekrar inşa eder. Göstergebilim, tarihsel süreç içerisinde farklı disiplinlerin ilgi odağı olmuştur. Pazarlamadan iletişim bilimine, insan davranışlarından sosyo-kültürel yapıya değin geniş bir okuma sürecini kapsamaktadır. Göstergebilimin bir alana özgü olmaması göstergebilimsel çözümlemelerinin çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Araştırmacılar göstergebilimin farklı okuma biçimlerinden yararlanarak hareket etmiştir. Bilimsel bilginin birikimsel olması göstergebilimin gelişmesine de olanak tanımıştır. Tarihsel süreç içerisinde Peirce ve Saussure farklı ülkelerde benzer bakış açılarıyla göstergebilimin temellerini ortaya koymuştur. Araştırmacılar göstergebilimsel okuyuş düzeylerini sistemimize ederek öznellikten sıyrılmasını sağlamıştır. Göstergebilimsel çözümlemeler genel olarak iki kuramcı etrafında şekillenmiştir. Bunun yanı sıra göstergebilime

bilimsel açıdan yaklaşan Eco, yan anlam düzeyde okumayı beraberinde getiren Barthes, karşıtlıkları çözümleyen Gremias da araştırmacılara yol gösteren göstergebilimsel çözümleri oluşturmuştur. (Civelek ve Oğuz, 2020b) Peirce'e göre; Göstergebilim, anlamlı dizgeleri mantığa dayalı bir değerlendirme sürecinden geçirmeli, çözümlerinde ağırlıklı olarak bu bakış açısını benimsemeliydi. Bu durumda Göstergebilim, özellikle şu üç kavramla iç içe olacaktır:

- i) Sözcüleyen özneyi dikkate alan Edimbilim (İng. Pragmatics, Fr. Pragmatique),
- ii) Gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkiyi inceleyen Anlambilim (İng. Semantics, Fr. Semantique),
- iii) Göstergeler arasındaki dizimsel ilişkileri betimleyen Söz Dizimi Bilgisi (İng. Syntax, Fr. Syntaxe) (Kristeva, a.g.y.). (Akt; Çiçek, 2014)



Şekil 1. Saussure'ün Anlam Öğeleri, Kaynak: Fiske 2014: 12.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında film, göstergebilim açısından da incelenmiştir. Filmde göstergebilim ve hikâye anlatıcılığı yöntemlerinin nasıl kullanıldığı, göstergebilimsel çözümleme yöntemi ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntem, göstergelerin anlamını, bağlamını, işlevini ve etkisini belirlemek için kullanılmaktadır.

Film, göstergebilimsel bir çözümlemede, üç temel kavram olan gösteren, gösterilen ve anlam arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Gösteren, göstergeyi oluşturan 'fiziksel', duyuşsal ya da 'zihinsel' birimdir. Filmde, gösterenler, görüntü, ses, müzik, renk, ışık, kamera açısı, kurgu, oyunculuk, kostüm, mekân, nesne, simge, yazı gibi unsurlardır. Bu unsurlar, filmde, gösterge sisteminin yapıtaşları olarak işlev görürler.

Gösterilen, gösterenin işaret ettiği, temsil ettiği ya da yerine geçtiği şeydir. Filmde, gösterilenler; Atatürk'ün kişiliği, liderliği, vizyonu, devrimleri, eserleri, mirası, milletine olan sevgisi, çocuklara olan ilgisi, yurtseverliği/vatanseverliği, Demokrasi'ye olan bağlılığı, Cumhuriyetin kuruluşu, Kurtuluş Savaşı, şehitler, gaziler, yetimler, öğrenciler, öğretmenler, yurttaşlar, Türk milleti, Türk tarihi, Türk kültürü, Türk bayrağı, Türkiye Cumhuriyeti gibi kavramlar, olaylar, kişiler, değerler, duygular, düşünceler, inançlar, idealler, semboller, anılar, hayallerdir. Bu kavramlar, filmde, gösterenler aracılığıyla izleyiciye aktarılmaktadır.

Anlam, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin, izleyicinin zihninde, kültürel, tarihsel, sosyal, psikolojik, bilişsel, duygusal, estetik, etik, ideolojik vb. bağlamlarda yorumlanması sonucu

oluşan kavramdır. Filmde, anlam, izleyicinin, filmdeki gösterenleri ve gösterilenleri algılayıp değerlendirmesi, filmdeki mesajı ve amacı anlaması, filmdeki hikâyeye ve karakterlerle özdeşleşmesi, filmdeki duygu ve düşünceleri paylaşması, filmdeki değer ve ideallere katılması, filmdeki sembol ve anılara sahip çıkması, filmdeki hayal ve beklentilere ulaşması şeklinde gerçekleşmektedir.

Filmin, ulusal ve anma günlerinin toplumsal belleği canlı tutmaktaki gücü, göstergebilimsel bir çözümlemeyle şöyle açıklanabilir: Film, gösterenleri ve gösterilenleri, izleyicinin/dinleyicinin anlam üretme sürecine uygun bir şekilde seçip sunarak, izleyiciyi/dinleyiciyi etkilemeyi ve ikna etmeyi amaçlamaktadır. Film, izleyiciye/dinleyiciye, Atatürk'ün ve Türk milletinin tarihindeki önemli bir kesiti, gerçek bir olaydan esinlenerek, dramatik bir dille anlatmaktadır. Film, izleyiciye/dinleyiciye, Atatürk'ün ölümsüz bir lider olduğunu, Cumhuriyet'in değerli bir eser olduğunu, Kurtuluş Savaşı'nın kahramanca bir mücadele olduğunu, şehitlerin ve gazilerin unutulmaz bir fedakârlık yaptığını, yetimlerin ve çocukların geleceğimiz olduğunu, öğrencilerin ve öğretmenlerin Cumhuriyet'in teminatı olduğunu, Türk Milleti'nin birlik ve beraberlik içinde yaşadığını, Türk tarihinin ve kültürünün zengin ve köklü olduğunu, Türk bayrağının ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gurur kaynağımız olduğunu hatırlatmaktadır. Film, izleyiciye/dinleyiciye, Atatürk'ü anmanın, onun fikirlerini ve devrimlerini yaşatmanın, Cumhuriyet'e sahip çıkmanın, vatani savunmanın, şehitlere ve gazilere minnet duymanın, yetimlere ve çocuklara yuva olmanın, eğitime önem vermenin, millet olmanın, tarihini ve kültürünü bilmek ve korumak, bayrağını ve devletini sevmek ve saymak gibi değerleri, duyguları, düşünceleri, inançları, idealleri, sembolleri, anıları, hayalleri ve beklentileri aktarmaktadır. Film, izleyiciye/dinleyiciye, ulusal ve anma günlerinin, toplumsal belleğimizi canlı tutan, milli kimliğimizi pekiştiren, milli bilincimizi artıran, milli değerlerimizi yücelten, ulusal duyarlılığımızı güçlendiren, ulusal çıkarlarımızı koruyan ve ulusal hedeflerimizi gerçekleştiren önemli günler olduğunu göstermektedir.

Filmdeki göstergeler aşağıda tablolaştırılmıştır:

Tablo 1. Garanti BBVA'nın 10 Kasım'a özel filmi "Sen hep buradasın" Reklam Filmi Gösterenler ve Gösterilenler

Filmde gösterilen yer	Milli Mücadele'nin önemli şehirlerinden birini; "Uşak"
Filmde gösterilen tarih	Kurtuluş Savaşı (İstiklâl Harbi) sonrası
Filmde gösterilen ziyaret	Atatürk'ün, 1925 yılında, İstiklâl Harbi şehitlerinin çocuklarını çatısı altında barındıran Uşak Şefkat Yurdu'na gelişini
Filmde gösterilen yurt	Atatürk'ün Cumhuriyet'in temellerini attığı, milli birlik ve beraberlik ruhunu yansıtan bir mekânı ve aynı zamanda Atatürk'ün şehit çocuklarına verdiği değeri, onlara bir aile ortamı sağladığını ve geleceklerini inşa etmelerine yardımcı olduğunu

Filmde gösterilen yurt binasının iki yanında asılı olan Türk Bayrakları	Ülkenin ve milletin varlığını ve bağımsızlığını
Filmde havanın kapalı olması	Ülkenin ve milletin savaş günlerini atlatmakla birlikte hala sancılı süreçlerin içinde olmasını
Filmde yağmurun yağması	Güzel ve bereketli günlerin habercisi olduğunu
Filmdeki çocuğun diğer çocuklara “Arkadaşlar birileri geldi” diye haber vermesi	Onların, hep umutlu bir bekleyiş içinde olduklarını
Filmdeki “Misafirimiz var, Müdür Bey’e haber verin” diye görevlinin yükselen sesi	Devlet büyüğünün gelişini anons/ilan etmesini
Filmdeki çocuğun, camdan bakarak “geldi” diye gülümsemesi	İçinde yaşattığı inancın, karşılık bulmasını
Filmdeki karşılama sahnesi	Devlet büyüğüne gösterilen saygıyı ve protokol kurallarını/adabını
Filmdeki Atatürk ile Yurt Müdürü arasındaki diyalog sahnesi	Sorumluluk duygusunu, mevcut durumu açıklamayı ve bilgilendirmeyi
Filmdeki çocukların dikkatle diyalogu izlemeleri/ dinlemeleri	Atatürk’e duydukları hayranlığı
Filmdeki çocuğun koşarak merdivenlerden inmesi	Atatürk’ü görmüş olmanın heyecan ve mutluluğunu
Filmde yurt odasında bulunan yatakların boyası örselenmiş demir başlıkları	Dönemin yetersizliklerine rağmen hayatta kalabilme ve barınabilme gayretini
Filmde yurt odasında yatak başlarında bulunan mum ve orta alanda kurulmuş soba	Dönemin aydınlanma ve ısınma ihtiyaçlarının karşılanma şeklini
Filmde koridorda yerleri silen temizlik görevlisi	Yurtta barınan çocukların hijyenik koşullarına gösterilen özeni
Filmdeki çocukların giydiği kıyafetler	Dönemin yoksulluğunu, savaşın acılarını
Filmde Atatürk’ün Yurt Müdürü’nü dinlerken durup “Gazi Baba hoş geldin” diyen çocuğa yönelmesi	Atatürk’ün çocuklara verdiği kıymeti ve değeri/anlamı

Filmde Atatürk'ün "Gazi Baba hoş geldin" diyen çocuğa "Hoş bulduk çocuk, gel bakalım, adın ne senin diye sorarak başına ve omzuna dokunması	Atatürk'ün çocuklara verdiği önemi ve çocuğun kendisini iyi hissetmesini sağladığını
Filmde Atatürk'ün çocuklara sarılması ve başlarını okşaması	Atatürk'ün sevgisini, şefkatini, koruyuculuğunu, baba rolünü
Filmdeki çocuğun Atatürk'e sorular sorması	Atatürk'ün bilgeliğini, öğreticiliğini, vizyonerliğini
Filmdeki çocuğun Atatürk'e "Gazi Baba" demesi	Atatürk'ün hem savaş kahramanı hem de ulusal babası olduğunu
Filmdeki Atatürk'ün karakteri/portresi	Atatürk'ün ölümsüzlüğünü, kalıcılığını, iz bırakışını
Filmdeki çocuğun kendinden emin bir tavırla "Ben biliyordum senin geleceğini" demesi	Hem bunu kendisine söyleyen ve şehit olan babasına olan itimadını, hem de babası üzerinden hafızasında canlandırdığı Atatürk karakterine olan güvenini
Filmde Atatürk'ün şaşkınlık içinde "biliyor muydun, nereden biliyordun, ben kimseye demedim geleceğimi" diye sorması	Devlet denetimlerini, hiç kimseyi telaşlandırmadan ve çeşitli hazırlıklar içine sokmadan, vaziyeti en yalın haliyle görerek tespitlerde bulunma gayesini
Filmdeki çocuğun, Atatürk'ün sorusuna; önce boynu bükük ve sonra başı dik, hüzünlü bir ses tonuyla "babam dedi" diye cevap vermesi	Babasını kaybetmenin derin acısını yaşadığını ama kaybettiği babasına olan sevgisini, hasretini, gururunu da içinde taşıdığını
Filmde Atatürk'ün, çocuğun "babam dedi" demesinden sonra Yurt Müdürü'ne soran gözlerle bakması	Yurt Müdürü'nden konuya dair açıklama beklediğini
Filmdeki Yurt Müdürü'nün Atatürk'e yaklaşıp yutkunarak "Salih'in babası Sakarya'da şehit düştü Paşam" demesi	Durumdan duyduğu üzüntüyü ve sorumluluk bilincini taşıdığını
Filmde Atatürk'ün Yurt Müdürü'nden aldığı malumatla derin bir iç çekmesi	Omuzlarında hissettiği yükün ağırlığını
Filmde Atatürk'ün çocuğa dönerek sesine yansıttığı merak ve hüznle "ne dedi baban sana" diye sorması	Çocuk ile babası arasında geçen konuşmayı öğrenerek nasıl davranacağını belirleme çabasını
Filmde çocuğun Atatürk'ün sorusuna "Korkma dedi, olurda harpte bana bir şey olursa, Gazi Paşa var, o seni kimsesiz komaz dedi" diye cevaplaması	Beden dilinde gösterdiği hareketlerle (jestlerle) ve yüzündeki ifadelerle (mimiklerle) kimsesiz kalmanın garipliği ile kimsesiz bırakılmayacağına inanmanın umudu arasındaki his geçişlerini

Filmde Atatürk'ün "babam doğru söylemiş Salih, korkma, kimsesiz değilsin, hiçbiriniz kimsesiz değilsiniz, siz bu Cumhuriyet'e emanetsiniz, Cumhuriyet de size emanet diyerek çocukları göz temasıyla kucaklaması	Onlara, Cumhuriyet kavramını anlatması ve Cumhuriyet kavramı üzerinden var olma ve gelecek teminatı verme gayreti içinde olduğunu ve aynı zamanda çocuklara da görev bilincini aşılama/inşa etmeyi amaçladığını
Filmde Atatürk'ün "hadi bakalım çocuklar, bana yurdunuzu gezdirin" diyerek ilerlemesi	Çocukların söylediklerini idrak etmeleri için düşünmelerini sağlarken, onların dünyasına inebilmek için onlarla yaşadıkları yerde vakit geçirme istekliliğine
Filmdeki şehit çocuğunun Atatürk'e "Sen hiç ölmeyeceksin değil mi Gazi Baba" diye sorması	Atatürk'ü kaybetme endişesini, olası üzüntüsünü
Filmde Atatürk'ün durup bir an kahırlanıp sonra dönüp soran çocuğa doğru adımlaması	Günün birinde her insan gibi ruhunun bedeninden ayrılacağını ancak fikirleriyle, devrimleriyle, ardında bırakacağı anılarıyla yaşatılabileceğine olan inancını
Filmde Atatürk'ün soru soran çocuğun omzuna dokunup kalbini işaret ederek "Burda yaşattıklarım hiçbir zaman ölmez çocuk" diye karşılık vermesi ve çenesini sevgiyle sıkması	Çocuğu psikolojik olarak rahatlatmakla birlikte Atatürk'ün hep kalbimizde yaşadığını, unutulmadığını, hatırlandığını
Filmde bu diyaloglara tanıklık eden Yurt Müdürü ve orada bulunanların sükunet içinde hazin ve hisli olmaları	Atatürk ile çocuk arasında geçen konuşmaların çıplak gerçekliği ile bu gerçekliğin acısına karşı tutunan umudun gücü arasındaki duygu durumu geçişlerini
Filmde Atatürk'ün duygulu ama emin adımlarla ilerlemesi	Bir vatani yoktan inşa ederken karşılaştığı türlü zorluklara ve taşımaya devam ettiği tüm sorumlulukların ağırlığına rağmen vakur bir duruş sergilediğini
Filmin arka plan/fon müziği	Temayla uyum içinde olan Anadolu ezgilerinde kullanılan Türk çalgılarını/ enstrümanları
Filmde kullanılan enstrümanlar/çalgılar	Anadolu düğünlerinde hüznü ve sevinci birlikte yaşatan davul, kaval ve bağlama/ sazı
Filmin gösterilme süresi: "2 dakika 14 saniye"	İzleyiciyi/dinleyiciyi sıkmadan yormadan, dikkatini odaklayarak filmi tamamlayabileceği bir zaman dilimini
Filmde karartılan ekran	Matemin rengi siyahı
Filmde karartılan ekran üzerinde kullanılan beyaz renkli harfler/karakterler	Yası tutulana duyulan saf sevgiyi
Filmde karartılan ekranda yazan "Kaç Kasım Geçerse Geçsin #Sen hep buradasın cümlesi	Atatürk'e duyulan sevgi ve özlem duygularındaki sadakati

Karartılan ekranda çıkan Hashtag (sembolü “# (diyez)” ile başlayan bir kelime veya kelime grubu olarak tanımlanan) işareti	Markanın, sosyalmedyanın kitle iletişiminde sıklıkla tercih ettiği simge ve sembolleri takip ettiğini ve aktif olarak reklam içeriklerinde kullandığını
Filmdeki Garanti BBVA 4 yapraklı yoncası	İyi Şans sembolünü
Filmdeki Garanti BBVA Cumhuriyet 100yıl Logosu	Markanın Atatürk’ü anma konusundaki samimiyetini, saygısını, bağlılığını ve sağduyusunu

FILMDEN İZLEYİCİYİ/DİNLEYİCİYİ ETKİLEYEN (8) SEKİZ ÇARPICI KARE/AN

Göstergebilim kullanılarak detaylı çözümlemesi yapılmaya çalışılan Garanti BBVA’dan 10 Kasım’a Özel/kısa filmde izleyiciyi/dinleyiciyi etkileyen sekiz can alıcı/çarpıcı sahne seçilmiştir. Çünkü sekiz rakamını diğer rakamlardan ayıran özellikleri bulunmaktadır.

Sekiz rakamının sembolizmi ve ona yüklenen anlamlar, çeşitli dini metinlerde, mitlerde ya da destanlarda karşımıza çıkmaktadır (Aslan ve Duran, 2021a). “...sekiz aşamalı asil yol ise şu erdemlerle anılmaktadır: ‘doğru söz, doğru davranış, doğru geçim, doğru muhakeme, doğru murakabe (gözetim), doğru anlayış, doğru düşünce, doğru niyet (Akt; Aslan ve Duran, 2021a).’” Ayrıca Tarlakazan ve Tıngır (2018)’a göre; İslami sekiz esas çerçevesinde ki bu esasların, kaynağı kesin olarak bilinmemekle beraber “merhamet, şefkat, sabretmek, doğruluk, sır tutmak, sadakat, cömertlik, Rabbine şükretmek” şeklinde, yayınlarda geçtiği görülmektedir (Akt; Aslan ve Duran, 2021b).” “...en yüksek mertebesine, Nirvana’ya ulaştırdığı; sekiz köşeli yıldız ve sekiz İslami esasın da kişiyi İslamiyet’in en yüksek mertebesi olan Cennet’e ulaştırdığı (Aslan ve Duran, 2021b).” bahsedilmektedir.

Sekiz rakamının mitolojik ve sembolik olarak, değiş-tokuş, iyileşme-yenilenme, aşağısı ile yukarısı, yeryüzü ile gökyüzü, dünyasal olan ile tanrısal olan, adalet, eşitlik ve dengeyi temsil ettiği, uğurlu ve kutsal kabul edildiği³, spiritüel çalışmalarda; enerji frekansının yüksek olduğu, bereket ve şans etkisini artırdığı⁴, en yaygın olarak, matematik ve fizik alanında kullanılmakta olan simgesel/yatay işaretli anlamıyla ise, “∞” sonsuzlukla ilişkilendirildiği bilinmektedir.

Yukarıda söz edilen anlamlardan yola çıkılarak, filme özel kareler/an’lar seçilirken Göstergebilimsel bir çözümlemenin yapıldığı bu çalışmada, rakamsal anlam boyutu da dikkate alınmıştır.

³ <http://www.mitolojivesembolizm.com/sekiz.htm>

⁴ <https://www.spiritueller.net/numerooloji/sekizin-ozel-anlami-8-sayisinin-enerjisi-kader-ve-sans-uzerindeki-etkisi/>



Görsel 1. Filmin Başlangıç Sahnesi



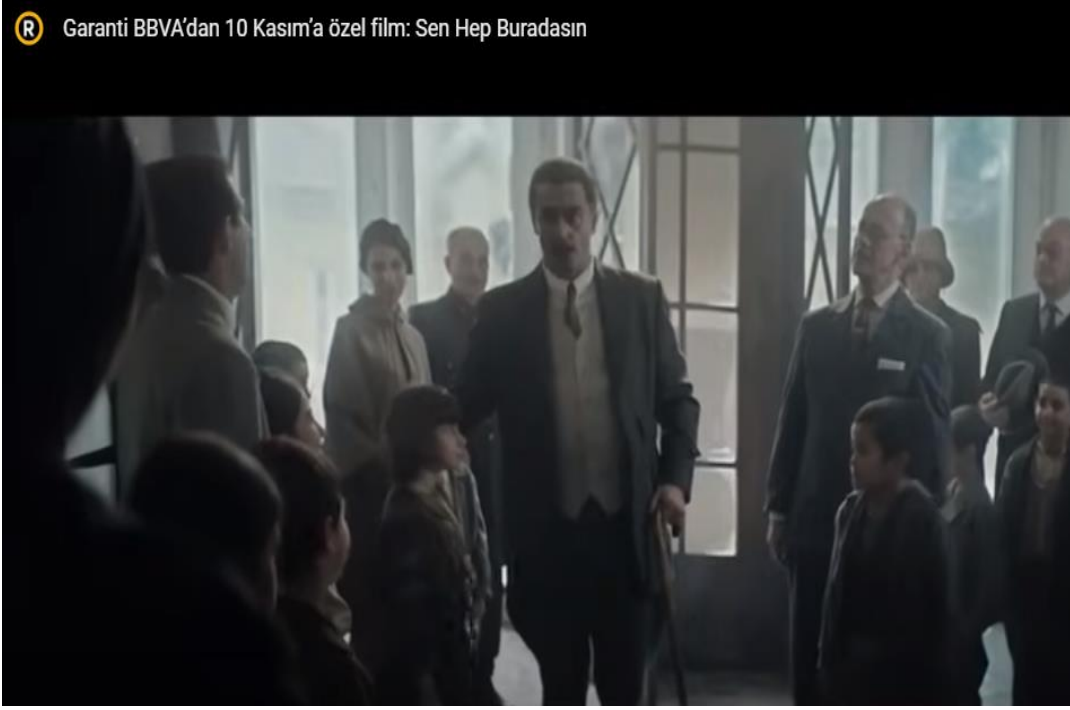
Görsel 2. Filmdeki ana çocuk karakterin, diri tuttuğu inancın ve umudun gerçekleştiğine tanıklık ettiği an



Görsel 3. Atatürk'ün Yurt Müdür'ü, Yurt mensupları ve çocuklar tarafından karşılanıp malumat aldığı an



Görsel 4. Filmdeki ana çocuk karakterin "Gazi Baba hoş geldin" diyerek Atatürk ile tanışıp konuştuğu an



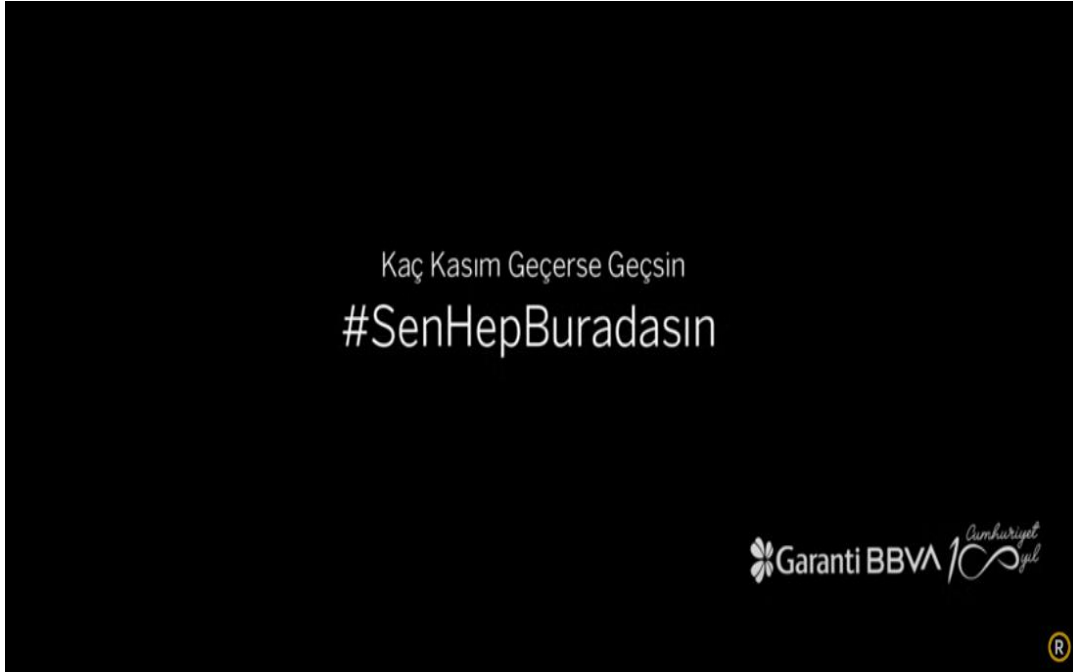
Görsel 5. Atatürk'ün çocuk karakterlere yönelerek, “hiçbiriniz kimsesiniz değilsiniz, siz bu Cumhuriyet'e emanetsiniz, Cumhuriyet de size emanet” sözlerini söylediği an



Görsel 6. Atatürk'ün “hadi bakalım çocuklar, bana yurdunuzu gezdirin” cümlesiyle hareket etmesinden hemen sonra ana çocuk karakterin, üzgün ve meraklı bir beden diliyle, “sen hiç ölmeyeceksin değil mi Gazi Baba” sorusunu sorduğu ve yürümekte olan Atatürk'ün bu çarpıcı soruyla durduğu an



Görsel 7. Atatürk'ün ana çocuk karaktere yönelerek, sol eliyle çocuğun omzunu tutup sağ eliyle çocuğun göğsüne dokunup çocuğun kalbini işaret ederek “burda yaşattıkların, hiçbir zaman ölmez çocuk” dediği an (ve hemen sonrasında çocuğun çenesini sevgiyle sıktığı, aldığı cevapla ikna olduğunu gösteren çocuğun da gülümsediği an gelmektedir.)



Görsel 8. Filmin kapanış sahnesidir. Atatürk ve ana çocuk karakterin diyalogunun bitmesinin ardından Atatürk'ün vakur yürüyüşü ile ses ayarı yükseltilen Anadolu ezgilerine eşlik eden bağlama, kaval gibi Türk çalgılarının daha da fazla duyulduğu ve izleyicinin/dinleyicinin his yoğunluğunun daha da yükseldiği, Garanti BBVA'nın logosu ile birlikte görüldüğü, Atatürk'e ve Cumhuriyet'e bağlılığını gösterdiği an

SONUÇ

Garanti BBVA, 1946 yılında Ankara’da kurulmuş Türkiye’nin en büyük ikinci özel bankasıdır. Bankanın teknolojik ilerlemeleri takip ederek müşterilerine işlem kolaylığı sunmanın yanı sıra toplumsal farkındalığa ve ulusal bilince katkı sağlayan, küresel boyutta iklim değişikliği, finansal sağlık ve sürdürülebilirlik ilkelerini benimseyen bir bankacılık anlayışıyla sektörde ve toplumda nitelikli bir profil yarattığı görülmektedir. Aynı zamanda banka, kitle iletişim araçlarını, özellikle bunlardan en yaygını olarak kabul edilen televizyon ve televizyon reklamlarını kullanarak çok sayıda marka hikâyesi anlatmaktadır.

Garanti BBVA’nın 10 Kasım’a özel filmi, hem hikâye anlatıcılığı hem de göstergebilim açısından başarılı bir reklam çalışmasıdır. Film, markanın değerlerini, misyonunu, vizyonunu, sosyal sorumluluk anlayışını ve Atatürk’e olan bağlılığını etkili bir şekilde anlatmaktadır. Hem hedef kitleyle (mevcut banka müşterileriyle) hem de hedef kitleyi kapsayacak (olası banka müşterileriyle) duygusal bir iletişim kurmakta, marka sadakati ve güveni yaratmakta, markayı rakiplerinden farklılaştırmakta ve akılda kalıcılığını artırmaktadır. Ulusal ve anma günlerinin sembolik göstergelerine de hikâye anlatıcılığıyla yer vererek toplumsal belleği canlı tutmaya da katkı sağlamaktadır. Diğer yandan reklamlarda kullanılan müziklerin, izleyiciyi/dinleyiciyi etkilediği için temayı güçlendirmesi ve amacına ulaştırması açısından sıklıkla tercih edildiği, bilinmektedir. Benzer yönelim bu özel filmde de mevcuttur. Filmin arka planında kullanılan enstrümantal/sözsüz müzik; Anadolu’da asırlardır hüznün ve sevinç ezgilerine eşlik eden Türk dünyası çalgılarından davul, saz/bağlama ve kavaladan oluşmaktadır. Böylelikle mevcut hedef kitle/olası hedef kitle, aidiyet ve kimlik duygusunu daha derin ve daha hisli deneyimlemektedir.

Filmin, izleyicinin/dinleyicinin kendi kimliğine ve milli değerlerine bağlılık duygusunu ve sorumluluklarını hatırlatması açısından çok önemli olduğunu belirtmek, makalenin ana amacıdır.

Mustafa Kemal Atatürk, vurgulanmak istenen amacı; *“Herkes ulusal görevini ve sorumluluğunu bilmeli, memleket meseleleri üzerinde o düşünceyle, düşünüp çalışmayı görev edinmelidir. Kendiniz için değil, bağlı bulunduğunuz ulus için elbirliği ile çalışınız. Çalışmaların en yükseği budur. Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Türk milleti milli birlik ve beraberlik içerisinde güçlükleri yenmesini bilmiştir. Türk milletinin tarihi bir niteliği de güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün medeni âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktı. Bir milletin başarısı, mutlaka bütün milli güçlerin bir istikamette oluşması ile mümkündür. Bu nedenle bilelim ki, elde ettiğimiz başarı, milletin güç birliği etmesinden, ortak hareket etmesinden ileri gelmiştir. Eğer aynı başarı ve zaferleri gelecekte de tekrarlamak istiyorsak aynı esasa dayanalım ve aynı şekilde yürüyelim”* cümleleriyle ifade etmiştir.

Zira tarihi geçmişinin ve milli benliğinin gücünü idrak eden toplumlar, kültürünü dış faktörlerden korumak adına daha sağlam temeller atabilir ve o temeller üzerine inşa edilen milli birlik ve beraberlik duygusunu nesilden nesile aktarabilirler.

KAYNAKÇA

Adar ve Kor (2017). “Reklam Filmlerinde Kullanılan Türk Müzikleri Üzerine Bir Analiz Çalışması”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı 8.Uluslararası Hisarlı Ahmet Sempozyumu 12-14 Mayıs 2017

Yaren, Ö. (2018). Sinemada Anlatı Kuramı: Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon Sinema Bölümü, Fotoğrafçılık ve Grafik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Uğur, İ. (2011). “Televizyon Reklamlarında Müzik ve Reklam İlişkisi”, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Erciyes İletişim Dergisi “akademia” 2011, ISSN:1308-3198, Cilt (Volume): 2, Sayı (Number): 1, (2-18)

Ordu, F. (2023). “Refik Halit Karay’ın ‘Eskici’ Hikâyesini Bir Tahlil Denemesi”, Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 9(61):2390-2401. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/JOS HAS.68417>

Akbayır, Z (2016). “Bana Bir Hikâye Anlat: Marka İletişiminde Hikâyeleştirme ve İnternet”, Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi

Storr, W. (2020). Hikâye anlatıcılığının bilimi. (çev.: E. F. Güçlü), İstanbul. Timaş Yayınları.

Batu ve Taşkiran (2022). Michel Foucault’nun Söylem Yaklaşımı Çerçevesinde Millî Duyguların Çekicilik Unsuru Olarak Reklamlarda Kullanımı: Türkiye Millî Basketbol Takımı Reklamları Üzerine Bir İnceleme

Karaman, E. (2017). “Roland Barthes Ve Charles Sanders Peirce’nin Göstergebilimsel Yaklaşımlarının Karşılaştırılması”, İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi 34, (2017) (25-36)

Yavuz, A. (2020). Reklamlar Aracılığıyla Duygu Yönetimine Göstergebilimsel Bir Bakış: Coca-Cola Örneği (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli

Civelek ve Oğuz (2020). “Göstergebilimin Kuramsal Açından İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”, Alanya Akademik Bakış, 4(3), Sayfa No.771-787

Tuncer, S.E. (2020). “Göstergebilimin Çözümleme Modelleri Işığında Reklam Anlatıları / Esra Saniye TUNCER Ata İlet Derg, 2020; 20: 73- 102

Çiçek, M. (2014). “Dilbilim/Göstergebilim Ayrımında Gösterge Türleri Üzerine”, İletişim Araştırmalarında Göstergebilim/Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı. Konya: Literatürk Academia

Aslan ve Duran (2021). “Türk Sanatında “Cennet” Damgası ve Türk Kültüründe Sekize “8” Yüklenen Anlamlar”, Selçuk Türkiyat, Nisan 2021 (51): 383-405

* Kılıçeri, Ö.N “Göstergebilim”, TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı, Popüler Bilim Yayınları

* Gürer, V. Z. “Göstergebilim Ders Notu”, KOU İletişim Fakültesi, Radyo Sinema ve Televizyon Bölümü 3. Sınıf

İnternet Kaynakları

<https://www.youtube.com/watch?v=nzc57BZbdoE> (Erişim Tarihi: 10.11.2023)

<https://uzmanposta.com/blog/storytelling-hikaye-anlaticiligi/> (Erişim Tarihi: 11.11.2023)

- <https://www.cinerituel.com/gostergebilim-semiyoloji-nedir-ne-degidir/> (Erişim Tarihi: 11.11.2023)
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/usak/genelbilgiler> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)
- <https://www.garantibbva.com.tr/tarihce#:~:text=1946%20y%C4%B1%C4%B1nda%20Ankara'da%20kurulan,sinerjiyle%20T%C3%BCrkiye%20ekonomisine%20de%C4%9Fer%20kat%C4%B1yor.> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)
- <https://akademi.icerikbulutu.com/> (Erişim Tarihi: 14.11.2023)
- <https://www.actualidadliteratura.com/tr/genero-narrativo-elementos-la-narracion/> (Erişim Tarihi: 15.11.2023)
- http://www.edebiyatvedil.net/anlatimin-temel-nitelikleri/#google_vignette (Erişim Tarihi: 15.11.2023)
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hik%C3%A2ye> (Erişim Tarihi: 17.11.2023)
- <https://timas.com.tr/hikaye-anlaticiliginin-bilimi-9786050834505> (Erişim Tarihi: 20.11.2023)
- <https://www.nezih.com.tr/hikaye-anlaticiliginin-bilimi> (Erişim Tarihi: 21.11.2023)
- <https://www.linkedin.com/pulse/ma%C4%9Faradan-plazalara-hik%C3%A2ye-anlat%C4%B1c%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1-sinan-s%C3%BCn%C3%BCn/?originalSubdomain=tr> (Erişim Tarihi: 22.11.2023)
- <https://kurguluyorum.com/wp-content/uploads/2020/10/10-B-HIKAYE-UNITESI-.pdf> (Erişim Tarihi: 22.11.2023)
- <https://www.iienstitu.com/blog/dijital-hikaye-anlaticiligi-nedir> (Erişim Tarihi: 23.11.2023)
- <https://www.iienstitu.com/blog/senaryo-nedir> (Erişim Tarihi: 24.11.2023)
- <https://journalofsocial.com/files/josajournal/7a3cab64-f9b8-4868-a18f-8ba4d024636f.pdf> (Erişim Tarihi: 24.11.2023)
- <https://www.iienstitu.com/blog/etkileyici-kisa-film-senaryolari> (Erişim Tarihi: 24.11.2023)
- https://www.sonersadikoglu.com/hikayede_anlatim_teknikleri.html (Erişim Tarihi: 24.11.2023)
- <https://uzmanposta.com/blog/storytelling-hikaye-anlaticiligi/> (Erişim Tarihi: 25.11.2023)
- <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/gostergebilim> (Erişim Tarihi: 25.11.2023)
- <https://zeynepvarligurer.files.wordpress.com/2018/03/gc3b6stergebilim-ders-notu.pdf> (Erişim Tarihi: 25.11.2023)
- <http://www.mitolojivesembolizm.com/sekiz.htm> (Erişim Tarihi: 25.11.2023)
- <https://www.spirituel.net/numeroloji/sekizin-ozel-anlami-8-sayisinin-enerjisi-kader-ve-sans-uzerindeki-etkisi/> (Erişim Tarihi: 25.11.2023)

**ANALYSIS OF INFORMATION ABOUT AMIR TEMUR'S DIPLOMATIC
RELATIONS WITH EGYPT IN THE BOOK "AD-DURRA AL-MUZIYYA FI-D-
DAVLAT AZ-ZAHIRIYA" BY THE EGYPTIAN HISTORIAN MUHAMMAD IBN
MAHMUD IBN SUSARI**

Researcher Imamov KHURSHID

The Timurid State Historical Museum of the Academy of Sciences
Tashkent, Uzbekistan
ORCID ID: 0000-0003-3747-3509
imomov12@gmail.com

ABSTRACT

Amir Temur's political relations with the Egyptian Mamluks need to be studied from a diplomatic point of view. Sultan az-Zahir Barquq, who ruled the Mamluk state in Egypt from 1382, became a major power, with Syria as part of them, along with Iraq and the Hijaz, as a defense for its eastern neighbors. Official relations between Amir Temur and Sultan Barquq began in 1385. From 1386 to 1405, there were about 25 exchanges of letters and embassies between Amir Temur and the Egyptian Sultan Barquq and Faraj, as well as their representatives in Syria. In 1385, 1393, 1395, embassy relations were established between Amir Temur and the sultan of Egypt az-Zahir Barquq [1]. Although no final agreement has been reached in this relationship, it is very important from the point of view of studying the historical situation and the attitude of the two sides to reality. Information about the Egyptian historian Muhammad ibn Mahmud ibn Susari, who lived at the end of the 14th century, is very rare. His work "Ad-Durra al-muziyya fi-d-davlat az-Zahiriya" ("Shining necklace about the state of Az-Zahir (Barquq))" [2] is dedicated to the events of the reign of Sultan az-Zahir Barquq and important with contains information about the letter of Amir Temur to the Egyptian sultan. The section of the work, which was researched and published by William Burnice in California in 1963, chronicles the events of 1389-1397 [3]. The author provides information about the embassy correspondence between Sultan Ahmad ibn Uwais, the governor of Iraq, who fled to Damascus for fear of confronting Amir Temur in Baghdad, and the Sultan of Egypt and Amir Temur. This manuscript in Arabic is important in terms of historiography, international relations, sources. Also, the fact that the full text of the letter between Amir Temur and Sultan Barquq has been preserved is of special importance in the full study of the history of that period. In this article, we analyze the information about the embassy letters between Amir Temur and Sultan az-Zahir Barquq.

Keywords: Amir Temur, az-Zahir Barquq, Mamluk, Mahmud ibn Susari, Damascus, Egypt

This month, a letter arrived from Temurlang to Sultan az-Zahir Barquq. A letter was read to Sultan Barquq by his secretary, which read:

In the name of Allah Most Gracious Most Merciful.

(قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ)

Say, ‘O Allah! Originator of the heavens and the earth, Knower of the sensible and the Unseen, You will judge between Your servants concerning that about which they used to differ’ [Az-Zumar: 46] [4].

Know that we are an army created by Allah from His wrath, He has given us the command to show His wrath, we do not sympathize with the skeptics, we do not have mercy on the tears of the shedder of tears, Allah has raised mercy from our hearts, woe to those who do not ally with us. destroyed, orphaned children, spread corruption on earth. Our horses are inaccessible, our spears are piercing, our bows are sharp, our swords are sharp, our hearts are like mountains, our numbers are like sand, whoever loves us will be at peace, whoever wants to fight us will be remorseful, our kingdom is great, our neighbor will not be oppressed. if you accept our condition and obey our command, our wealth and what we have will be yours as well. The forts cannot be protected from our hands, the soldiers cannot resist and benefit when they meet us, your cries for us will not be answered and heard, for you have eaten filth, you have sinned, you have lost your unity, you have drowned in greed, you have gone down the path of injustice and enmity, wait for the news of shame and humiliation.

(فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ)

‘So today you will be requited with a humiliating punishment for your acting arrogantly in the earth unduly, and because you used to transgress’ [Al-Ahqaf:20] [5].

You have fixed the idea of our disbelief, we have fixed the idea of your sin, the world has blinded your eyes, many of you are few before us, and we are the rulers of the lands from east to west.

(يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا)

‘seizing every ship usurpingly’ [Al-Kahf:79] [6].

We have explained to you the right paths, we hasten to answer you, lifting the veil, lighting the fire of attack and war, scattering their sparks on what is left in you, until the caller of death calls you, until destruction and suffering reach you. We have sent justice to you, and we have explained to you the essence of this statement, that’s all!

When this letter was read to Sultan az-Zahir Barquq, he immediately ordered a reply to their letters. The letter read:

In the name of Allah Most Gracious Most Merciful.

Blessings and peace be upon the leader of the prophets:

(قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ ۗ بِيَدِكَ الْخَيْرُ ۗ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

‘Say, ‘O Allah, Master of all sovereignty! You give sovereignty to whomever You wish, and strip of sovereignty whomever You wish; You make mighty whomever You wish, and You abase whomever You wish; all good is in Your hand. Indeed You have power over all things’ [Ali

Imran:26] [7]. Blessings and peace be upon Muhammad, the Prophet of the Ummah, his Companions, his family and his family, and peace be upon you, my Lord. After that, we learned from the letter informing the Ilkhanids and the great Sultanate that you were created from the wrath of Allah, you are doomed to show His wrath, you do not sympathize with the complainants, you do not show mercy to the one who sheds tears, Allah has lifted His mercy from your hearts. These words of yours are one of your most ugly flaws, and they are the attributes of the devils, not the sultans. And this is sufficient proof for you. You have described in it the disease of your souls, you have been cursed in every book, you have been described in every evil, you have been mentioned in the language of every prophet. We have a message confirming when you were created and that you are a disbeliever.

(فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ)

‘So may the curse of Allah be on the faithless!’ [Al-Baqara:89] [8].

Whoever applies the basic law does not care about the secondary. We are true believers, true speakers, we do not blame, we are not stopped by doubt, we know that the Qur’an was revealed to our Prophet, it is true that it was revealed, we have studied its interpretation. Indeed, Hell is created for you, and Hell is heated for you. It is amazing to scare a silkworm with a mulberry leaf and a lion with a hyena. Our horses are African, our swords are Yemeni, our spears are flat, our bows are of birch, our armor is of David, our shields are strong, our helmets are made of iron, ... the blow of our wrists is strong, our character is spread to the east and west. What a good trade it will be if we kill you, if we die is a moment between us and heaven.

(وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ)

‘Do not suppose those who were slain in the way of Allah to be dead; rather they are living and provided for near their Lord.’ [Ali Imran:169] [9].

As for your saying that your hearts are like mountains and your number is like sand, the butcher does not care about the abundance of sheep.

(كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ)

‘How many a small party has overcome a larger party by Allah’s will! And Allah is with the patient.’ [Al-Baqara:249] [10].

Indeed, we lived happily and our death will also be with martyrdom.

(فَإِنَّ جِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ)

‘The confederates of Allah are indeed the victorious.’ [Al-Maidah:56] [11].

If you do a job

(تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا)

The heavens are about to be rent apart at it, the earth to split open, and the mountains to collapse into bits. [Maryam:90] [12].

This is the answer to you, it’s over, praise be to the Lord of the worlds.

In conclusion, these informations show that on the one hand there were active diplomatic relations between Amir Timur and later the Timurid rulers and the Egyptian state in the XV century, on the other hand, these relations also shed light on the geopolitical situation between Central Asia, the Middle East and Egypt.

REFERENCES

- [1] Амир Темур жаҳон тарихида. Масъул муҳаррир: Р.Қосимов, Тошкент, 2006. 119-121 р.
- [2] “Durra al-muziyya fi-d-davlat az-Zahiriya” Damascus, 2014.
- [3] У.Уватов “Соҳибқирон араб муаррихлари нигоҳида” Тошкент. 1997. 13 р.
- [4] [Az-Zumar: 46] <https://al-quran.info/#39>
- [5] [Al-Ahqaf:20]. <https://al-quran.info/#46>
- [6] [Al-Kahf:79]. <https://al-quran.info/#18>
- [7] [Ali Imran:26]. <https://al-quran.info/#3>
- [8] [Al-Baqara:89] [8]. <https://al-quran.info/#2>
- [9] [Ali Imran:169] [9]. <https://al-quran.info/#3>
- [10] [Al-Baqara:249] [10]. <https://al-quran.info/#2>
- [11] [Al-Maidah:56] [11]. <https://al-quran.info/#5>
- [12] [Maryam:90] [12]. <https://al-quran.info/#19>

KUR'ÂN-I KERÎM'DE MESELLER

Prof. Dr. Davut AYDÜZ
Emekli Öğretim Üyesi
Türkiye
davutayduz@yahoo.com

ÖZET

Mesel, sözlükte: “Benzer, benzeyen, bir şeyin benzeri, sıfat, söz, misal, ibret, kıssa, delil, atasözü ve durum” manalarına gelir. Meseller; soyut manaları, müşahhas (somut) hale getirmek, hakikatleri akla yaklaştırmak için ifade edildiği gibi, söze güzellik katmak, tekdüze anlatımdan kurtarmak, muhatabın dikkatini uyanık tutmak, sözü pekiştirmek gibi gayelerle de temsil getirilir. Tefsir usulü ve Kur’ân ilimlerinde Kur’ân-ı Kerîm’deki meseller ve bunlardan bahseden ilim için *Emsâlü'l-Kur’ân* tabiri kullanılmaktadır.

Emsal her dilde ve her kültürde mevcut olup Kur’ân-ı Kerîm’den önceki semavî kitaplarda da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.), Kur’ân’ın yedi vecih üzere indirildiğini belirterek bunlardan birinin ibret alınması gereken meseller olduğunu ifade etmiş ve kendisi de sözlerinde emsali kullanmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’deki meseller, İslâm’ın ilk asırlarından itibaren âlimlerin ve ediplerin dikkatini çekmiş, zamanla *Emsâlü'l-Kur’ân* adıyla ortaya çıkan bir ilmin konusu olmuştur. İmam Şâfiî bu ilmi, müçtehitlerin bilmesi zaruri olan ilimler arasında göstermiş, Mâverdî de bu ilmin Kur’ân ilimlerinin en önemlilerinden biri olduğunu belirtmiştir.

Tebliğimizde, Kur’ân-ı Kerîm’deki mesellerin anlamları, Kur’ân’daki mesellerin çeşitleri, mesellerin faydaları ve son olarak da *Emsâlü'l-Kur’ân* konusunda yazılan eserler hakkında bilgi vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kur’an-ı Kerim, Mesel, Emsâl, Teşbih, İbret.

PARABLES IN THE HOLY QURAN

Prof. Dr. Davut AYDÜZ

ABSTRACT

In the dictionary, proverb means: "similar, resembling, similar to something, adjective, word, example, lesson, parable, evidence, proverb and situation". Proverbs; Just as it is expressed to make abstract meanings concrete, to bring truths closer to the mind, representation is also made for purposes such as adding beauty to the word, saving it from monotonous expression, keeping the addressee's attention alert, and reinforcing the word. In tafsir method and Quran sciences, the term *Emsâlü'l-Kur'an* is used for the parables in the Holy Quran and the science that talks about them.

The precedent exists in every language and culture, and it is seen that it was frequently used in heavenly books before the Holy Quran.

Our Prophet (pbuh) stated that the Quran was sent down in seven aspects and stated that one of them was the parables that should be taken as a lesson, and he also used precedents in his words.

The parables in the Holy Quran have attracted the attention of scholars and scholars since the first centuries of Islam, and over time they have become the subject of a science that emerged under the name of *Emsâlü'l-Kur'an*. Imam Shafii showed this science among the sciences that mujtahids must know, and Mawardi stated that this science is one of the most important of the Quran sciences.

In our notification, we will give information about the meanings of parables in the Holy Quran, the types of parables in the Quran, the benefits of parables and finally the works written on the subject of *Emsal al-Qur'an*.

Keywords: Holy Quran, Parable, Precedent, Simile, Lesson.

GİRİŞ

Mesel, sözlükte: “Benzer, benzeyen, bir şeyin benzeri, sıfat, söz, misal, ibret, kıssa/hikâye, delil/hüccet, atasözü ve durum” manalarına gelir. Halk arasında benimsenmiş ve yayılmış sözlere de *mesel* denir. Mesel irad edip söylemeye de *darb-ı mesel* tâbir edilir.

Anlatımda bir hakikati veya soyut bir meseleyi anlatmak için benzetmelere başvurulur. Meseller; soyut manaları, müşahhas (somut) hale getirmek, hakikatleri akla yaklaştırmak için ifade edildiği gibi, söze güzellik katmak, tekdüze anlatımdan kurtarmak, muhatabın dikkatini uyanık tutmak, sözü pekiştirmek gibi gayelerle de temsil getirilir. İhtiva ettikleri hikmetler, meselleri bir tecrübeler hazinesi haline getirmiştir. Emsâl, bir topluluğun müşterek/ortak kültürünün mahsulüdür.

Mesel kelimesinin çoğulu, *emsâldir*. *Mesel* kelimesi Kur’an’da altmış dokuz, bunun çoğulu olan *emsal* ise dokuz yerde zikredilmiştir.¹ Tefsir usulü ve Kur’an ilimlerinde Kur’an-ı Kerim’deki meseller ve bunlardan bahseden ilim için *Emsâlü’l-Kur’an* tabiri kullanılmaktadır. *Emsâlü’l-Kur’an*, “âyetlerdeki mâna ve maksadın insan ruhunda iz bırakan ve hayranlık uyandıran bir biçimde kısa ve özlü olarak ifade edilmesi” şeklinde açıklanır. Kur’an’da bu kavram, *darb-ı mesel* tamlamasıyla kullanılmıştır. Türkçede *atasözü* veya *vecîze* olarak ifade edilmektedir.

Emsal her dilde ve her kültürde mevcut olup Kur’an-ı Kerim’den önceki semavî kitaplarda da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Hz. Lokman’ın hikmetli sözlerinin bilinen en eski mesellerden olduğu söylenebilir. Câhiliye devrinde Araplar arasında da yaygın olan emsalin Arap dili ve edebiyatında önemli bir yeri vardır. Kur’an’da, fesahat ve belâgatta hayli ilerlemiş bulunan Araplar’a hitap edilirken, onların önemle üzerinde durdukları mesel getirme metodu uygulanmıştır. Bu anlamda mesel şöyle tanımlanmıştır: Mesel, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lâfzî ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan, çoğunlukla aslı durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir.²

Peygamber Efendimiz (s.a.s.), Kur’an’ın yedi vecih üzere indirildiğini belirterek bunlardan birinin ibret alınması gereken meseller olduğunu şöyle ifade etmiştir: “*Kur’an şu beş esas üzerine nazil olmuştur: Helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâl. Helalleri işleyin, haramlardan sakının, muhkeme tâbi olun, müteşâbihe iman edin, emsâlden ise ibret alın.*”³ Allah Rasûlü (s.a.s.) kendisi de sözlerinde emsali kullanmıştır. Her ne kadar bazı yönlerden aralarında benzerlikler bulunsa da, Kur’an’ın meselleri hem lafız hem mana bakımından gerek daha önce Arap edebiyatında mevcut olan, gerekse hadislerde geçen mesellerden farklı olup, Kur’an’a özgü nitelikler taşır.

Meselde esas itibariyle bir şeyin bir veya birkaç yönden başka bir şeye benzetilmesi söz

¹ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “msP” md.

² Bedreddin Çetiner, “Darb-ı Mesel”, *DİA*, Ankara 2004, 29/299-301; İsmail Durmuş, “Mesel”, *DİA*, XXIX, 293; Abdurrahman Çetin, *Kur’an İlimleri ve Kur’an-ı Kerim Târihi*, İstanbul 2021, s.216.

³ Hâkim en-Nisabûrî, *el-Müstedrek*, Beyrût 1990, 2/317; Beyhakî, *Şuabu’l-Îmân*, Bombay 2003, 3/548; Ebû Şâme, *el-Mürşidü’l-vecîz*, Beyrut 1975, s.107; İbn Hibbân, *es-Sahih*, Beyrût 1993, 3/20;.

konusu olup, Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği mesellerde de bu özellik açık bir şekilde görülmektedir. Meselâ;

-kâfirler bunca delile rağmen tevhide inanmadıkları için sağır, dilsiz ve âmâyâ (meselâ bk. Bakara 2/171; A'râf 7/64),

-onların amelleri de fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle (İbrâhîm 14/18), çöldeki seraba ve engin denizlerdeki yoğun karanlıklara (Nûr 24/39-40) benzetilmiştir.

-Dünya hayatının, yağmurun ardından yeşillenip toprağı süsleyen ve daha sonra rüzgârın tesiriyle çer çöp olarak savrulan bitkilere (Yûnus 10/24; Kehf 18/45-46; Hadîd 57/20),

-hakkın aydınlığa, gökten inen suya; bâtılın ise karanlığa, suyun yüzündeki köpüğe (Ra'd 13/16-17) benzetilmesi de bir nevi meseldir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller, İslâm'ın ilk asırlarından itibaren âlimlerin ve ediplerin dikkatini çekmiş, zamanla *Emsâlü'l-Kur'ân* adıyla ortaya çıkan bir ilmin konusu olmuştur. İmam Şâfiî bu ilmi, müçtehitlerin bilmesi zaruri olan ilimler arasında göstermiş, Mâverdî de *Emsâlü'l-Kur'ân* adlı eserinin girişinde bu ilmin Kur'ân ilimlerinin en önemlilerinden biri olduğunu belirtmiştir.⁴

Mesel getirmek; anlaşılması güç olsa da ma'kûl olan bir durumu, daha belirgin ve çok bilinen benzeri bir durumla, adeta görsel bir biçimde insanlara açıklamak için başvurulan bir metottur. Mesel îrâd etmeye "temsîl" denir. Temsîl, akılla bilinen bir konunun, daha kolaylıkla anlaşılmasına ve zihinlerde kalmasına vesile olur. Atasözü ve vecîze ile yakınlığı olmakla beraber mesel, onlardan farklıdır. Temsîl getirmede birbiri ile ilişkili olan iki tablo vardır. İkinci tablonun her muhatabın görebileceği bâriz üstünlüğü sergilenerek temsîl getirmeden maksada kolaylıkla ulaşılır. Mesela bir hadîs-i şerif şöyle bir temsîl getirir: "Mümin; yeşil, taze ekin gibidir, esen rüzgâr onu yatırır, rüzgâr dindiğinde doğrulur. Fakat kâfir/münafık; sert, dimdik sedir ağacına benzer, Allah dileyince bir defada söküp yere serer (kırılır gider.)"⁵

Benzerlik ilkesine dayanan mesel, öncelikle muayyen bir durum için söylenerek doğar, daha sonra insanlar arasında yaygınlaşıp ona benzeyen diğer durumlarda da söylenir. Her meselin ilkin hakkında söylendiği mevrîd'i, yani aslî haliyle, bir de ona benzeyen ve daha sonra ortaya çıkan madrib'i vardır. Meselin yeni durumlar için söylenmesine darb-ı mesel denir. Bir meseli diğer söz çeşitlerinden ayıran temel vasıflar şunlardır: 1.Lafzı kısadır. 2.Anlamı doğrudur. 3.Yaygındır. 4.Formu değişmezdir.⁶

I. KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ MESELLERİN ANLAMLARI

1. Misal, örnek, benzer: Meselin en yaygın anlamı olup, bazı âyetlerde çeşitli mesellere yer verildiği açıklanmıştır (meselâ bk. Ra'd 13/17; İbrâhîm 14/24-26; Rûm 30/58; Zümer 39/27). Öte yandan Allah, hakkı beyan için bir sivrisineği, hatta ondan daha zayıf bir varlığı bile misal olarak göstermekten çekinmeyeceğini bildirmiştir: {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً} (Bakara 2/26).

⁴ Zerkeşî, *el-Bürhân*, Beyrût 1972, 1/486; Suyûtî, *el-İtkân*, Beyrût 1987, 2/1041.

⁵ Buharî, *Sahîh*, İstanbul ts., Marad 1; Tevhîd 31.

⁶ Suat Yıldırım, Selman Pak, *Tefsir Usûlü*, henüz basılmamış.

2. Hal, sîret, durum: Geçmiş kavimlerin halleri, inkârcı tutum ve davranışları, bu yüzden başlarına gelen musibetler birer mesel olarak zikredilmiştir (Bakara 2/214; A'râf 7/176; Zuhruf 43/8).

3. İbret: Bazı geçmiş kavimlerin hayat hikâyelerinin ve âkıbetlerinin anlatıldığı âyetlerde mesel bu anlamda kullanılmıştır (meselâ bk. Zuhruf 43/56, 59).

4. Vasıf, özellik: Pek çok âyette mesel, bir şeyin vasıf ve özellikleri anlamında kullanılmıştır. Meselâ takvâ sahiplerine vaad edilen cennetin meseli anlatılırken onun zemininden ırmakların aktığı, yemişlerinin ve gölgesinin sürekli olduğu dile getirilir (Ra'd 13/35; ayrıca bk. Muhammed 47/15). {لَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى} “Kötü mesel âhirete inammayanlar içindir. En yüce meseller ise Allah’a aittir.” (Nahl 16/60) âyetinde sözü edilen meseller de “sıfat” mânasındadır (Ayrıca bk. En'âm 6/122; Rûm 30/27; Feth 48/29).

II. KUR'ÂN'DAKİ MESELLERİN ÇEŞİTLERİ

Emsâlü'l-Kur'ân ile ilgili eserlerde mesellerin farklı şekillerde gruplandırılıp izah edildikleri görülmektedir. Kur'ân'daki meselleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Açık Olan Meseller(el-Emsâlü'l-Musarraha): Bu mesellerde, neyin neye benzetildiği açıkça belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu tür meseller pek çoktur. Örnekler: “Allah'tan başka hâmi, sığınacak tanrı edinenlerin durumu, tıpkı kendine yuva yapan örümceğin haline benzer. Hâlbuki en çürük yuva, örümcek yuvasıdır. Keşke bu gerçeği bir bilselerdi!” (Ankebût, 29/41)

“O gökten yağmur indirir de vâdiler, dereleler kendi ölçülerince dolup sel olur akar. Sel, suların üstünde kabaran köpüğü alıp götürür. İnsanların ziynet veya bazı eşyalar yapmak için ateşte erittikleri madenlerin de buna benzer köpüğü olur. İşte Allah hak ile bâtili, böyle bir temsil ile anlatır: Köpük yok olup gider, insanlara faydası olan cevher kısmı ise dipte kalır. Allah işte böylece misaller verir.” (Ra'd 13/17) Bu misalde ilk olarak, hak ve hak taraftarları, gökten yağın ve yerde türlü menfaatler sağlayan sulara, bâtil ve bâtil taraftarları ise, su üstündeki köpüklere benzetilmiştir. İkinci olarak da hak, insanlara ziynet ve fayda temin eden madenlere, bâtil ise, erimiş maden üzerindeki kir ve köpüklere benzetilmiştir.⁷ Diğer misaller için bk. Bakara 2/17-20, 261; Hucurât 49/12.

2. Gizli, remizli veya imalı meseller (el-Emsâlü'l-Kâmine). Bunlar, lafızları itibariyle değil, taşıdıkları ince manaları itibariyle birer meseldir. Bu çeşit mesellerde, neyin neye misal olduğu açık olarak belirtilmemekte, diğer bir ifadeyle neye benzetildikleri açıklanmamıştır. Çıkarılacak mana, muhatabın idrakine bırakılmıştır. Bu tür meselleri ancak zihni melekeleri güçlü ve ilmî dirayete sahip olanlar idrak edebilir.

Örnek: {وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ} “Toprağı verimli, güzel bir diyarın bitkisi, Rabbinin izniyle yeşerip çıkar. Çorak, verimsiz olan bir yerin bitkisi ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz. İşte şükrecek kimseler için Biz, âyetleri böyle farklı üsluplarla tekrar tekrar açıklarız.” (A'râf 7/58) Burada hak sözü kabul ederek ondan

⁷ Suyûtî, *el-İkân*, 2/1044; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1991, s.176; Abdurrahman Çetin, *a.g.e.*, s.217-218.

faidalanan mümin, toprağı verimli memlekete, hakkı inkâr edenler de çorak toprağı benzetilmiştir. Başka bir izah ile iyi toprağın mahsulü iyi olduğu gibi, iyi müminin de ameli iyidir. Çorak toprağın mahsulü kıt ve kötü olduğu gibi, kâfirin de ameli kötüdür.⁸ Bu konudaki diğer misaller için bk. İbrâhîm 14/24-27; Nûr 24/35.

Diğer taraftan lafzen olmasa da manaları itibariyle bazı atasözü ve deyimlere uygun düşen âyetlerde de gizli meseller bulunduğu ileri sürülmüştür:

Birinci Misâl: **“Kim kötü bir iş yaparsa onun cezasını bulur...”** meâlindeki âyet (Nisâ, 4/123), **“Sen nasıl muamele edersen öyle muamele görürsün.”** (Ne ekersen onu biçersin) atasözüne uygundur.

İkinci Misâl: **“Zira bırakırsan onlar Senin kullarını, Senin yolundan saptırırlar ve sadece kendileri gibi kâfir, ahlâksız çocuklar dünyaya getirip yetiştirirler.”** meâlindeki âyet (Nûh, 71/27), **“Yılan ancak yılan doğurur.”** atasözünün mânasına uygun düşmüştür.

Üçüncü Misâl: **“Kişi bilmediğinin düşmanıdır.”** meseli, Kur’ân’da iki yerde geçmektedir: **“Hayır! Onlar, hakkında etraflı bir bilgi edinmeden ve henüz yorumuna tam vakıf olmadan, bu Kur’ân’ı çarçabuk yalanladılar.”** (Yûnus, 10/39). **“Onunla (Kur’ân’la) hidâyeti kabul etmedikleri için de, “Bu, zaten eski, modası geçmiş bir yalan!” diyeceklerdir.”** (Ahkâf, 46/11)

Dördüncü Misâl: **“Haber almak görmek gibi değildir.”** atasözü için de şu âyet gösterilmiştir: **“Bir vakit de İbrâhîm: “Ya Rabbî, ölüleri nasıl dirilteceğini bana gösterir misin?” demişti. Allah: “Ne o, yoksa buna inanmadın mı?” dedi. İbrâhîm şöyle cevap verdi: “Elbette inandım, lâkin sırf kalbim tatmin olsun diye bunu istedim.”** (Bakara, 2/260)

Beşinci Misâl: **“İşlerin hayırlısı orta olanıdır.”** darb-ı meselinin (atasözü) Kur’ân’da dört yerde bulunduğu tespit edilmiştir:

a. **“Rahman’ın o has kulları, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar.”** (Furkân, 25/67)

b. **“Namazında sesini pek yükseltme, ama iyice de kısma, ikisinin arası bir yol tut!”** (İsrâ, 17/110)

c. **“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma ki herkes tarafından ayıplanan, kaybettiklerine hasret çeken bir hale düşmesin.”** (İsrâ, 17/29)

d. **“...O sığır ne pek geçkin, ne de körpe olmayıp orta yaşta dinç bir inek olacaktır...”** (Bakara, 2/68)⁹

3. Basit ve mürekkep temsil tarzında olanlar: Basit temsilde benzetme cihetlerinden sadece biri gözetilir. Âmanın câhile, gören kimsenin âlime, karanlıkların dalâlete, ışığın hidayete mesel olması birer basit temsildir: **“De ki: “Hiç**

⁸ Çetin, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerîm Târîhi*, s.218.

⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/1045; Cerrahoğlu, a.g.e., s.176-177; Çetin, a.g.e., s.218.

kör ile gören bir olur mu? Yahut karanlıklarla aydınlık bir olur mu?” (Ra‘d 13/16) (ayrıca bk. Fâtır 35/19-22).

Mürekkep temsilde ise benzetme ciheti birden fazladır. Bir buğday tanesinin önce yedi başak, sonra da her başağın 100 dane vermesi, böylece 700 daneye ulaşması şeklindeki mesel: {مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أُنْبِثَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِئَةٌ حَبَّةٌ} “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak verip her başağında yüz tane bulunan bir tanenin haline benzer.” (Bakara 2/261), ihlâsla yapılan infâkın Allah nezdinde kat kat ecirle karşılık görmesinin meselidir.

4. Duyu organları veya akılla idrak edilen meseller: Hz. Âdem’in topraktan yaratılmasının Hz. İsâ’nın babasız yaratılmasına: {إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ} (Âl-i İmrân 3/59), Allah korkusunun insandan korkma duygusuna (Nisâ 4/77), örümceğin ördüğü ve ev edindiği ağın, Allah’tan başkalarını dost edinenlerin haline (Ankebût 29/41), yağmurun yağmasıyla tabiatın canlanması üzerine çiftçilerin sevinmesi ve ardından yemyeşil bitkilerin kuruyup sararmasıyla çer çöp hale gelmesi olayının oyun, eğlence, süs, övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma yarışı şeklindeki dünya hayatına benzetilmesi (Hadîd 57/20) bu tür mesellerdendir.

5. Gerçek olaylara veya tasavvur ve hayale dayanan meseller: Gösteriş olsun diye infâkta bulunan bir kimse, sert ve pürüzsüz bir kayanın üzerindeki ince toprak örtüsüne tohum eken, ancak sağanak halinde yağın yağmurun, toprağı içindeki tohumlarla birlikte sürükleyip sel sularına katması sonucu ürün alma ümidini yitiren bir çiftçiye benzetilmiş (Bakara 2/264), zaman zaman tabiatta görülen bu durum infâkta gösteriş yapan kimsenin neticede hiçbir ecir/mükâfat elde edememesine mesel olmuştur (Bakara 2/265). Öte yandan cehennem ehlinin yiyeceği olan zakkum ağacının çok acı ve kötü kokulu meyvesinin şeytanların başlarına benzetilmesi (Sâffât 37/62-68; Duhân 44/43-46; Vâkıa 56/51-56) ancak hayal edilerek kavranabilecek bir meseldir.¹⁰

III. KUR’ÂN-I KERÎM’DEKİ MESELLERİN GAYESİ

Kur’ân-ı Kerîm’de bir fikri, bir meseleyi ve soyut bir kavramı daha iyi ve daha doğru anlatmak için dile getirilen örnekler ve yapılan benzetmeler de “mesel” olarak isimlendirilmiştir. Bu meseller atasözü manasında değildir. Kur’ân’daki mesellerin hedef ve gayeleri şu başlıklar altında ifade edilebilir:

1. Bilgi vermek, öğretmek: Cennetteki “iri gözlü huriler”, saklı incilere (Vâkıa 56/22-23), “vıldan” denilen nedimler (dost, arkadaş), saçılmış incilere (İnsân 76/19) benzetilerek bunlar müminlere tanıtılmıştır. Burada öğretme maksadının yanında, onlara ulaşma adına teşvik de vardır (ayrıca bk. A‘râf 7/175-177; Hûd 11/24; Ra‘d 13/17).

2. İkna etmek: Bir fikrin veya bir gerçeğin muhataba kabul ettirilmesi için getirilen meseller bazen kesin birer delil olma özelliğini taşımakta, bazen muhataba mukayese yapma imkânını vermekte, bazen de muhatabın düşünerek bir gerçeğe ulaşmasını sağlamaktadır. Özellikle tevhid inancının izahında kullanılan meseller böyledir. Meselâ Allah’ın, insanları

¹⁰ Çetiner, *a.g.e.*, 29/299-301

öldükten sonra tekrar diriltmeye gücü yettiğini inkâr edenlere, gerek insanların gerekse yerin ve göğün ilk defa yine Allah tarafından yaratılmış olduğu bir mesel olarak zikredilmiştir (Nahl 16/73-76; Enbiyâ 21/104; Rûm 30/28; Yâsîn 36/77-82; ayrıca bk. Nahl 16/71-72; Zümer 39/29).

3. Özendirmek/teşvik etmek veya sakındırmak/caydırmak: Bazı mesellerin iyi, güzel ve faydalı olan şeye özendirici; kötü, çirkin ve zararlı olandan da caydırıcı ve uzaklaştırıcı özellikler taşıdığı görülmektedir. Meselâ kökü yerde sâbit, dalları göğe doğru yükselen güzel bir ağaç güzel sözün, gövdesi yerden sökülmiş ve o yüzden ayakta durma imkânı olmayan bir ağaç ise kötü bir sözün meseli olarak gösterilmiştir: {الْمَنْ تَرَىٰ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ { تُوْتِي كُلَّ جِينٍ رِبًا ذِي رِبَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ } { وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ } (İbrâhîm 14/24-26; ayrıca bk. Nahl 16/91-92; Ankebût 29/41-43).

4. Eğitmek: Mesellerde insanın ümit, arzu, korku, endişe gibi duyguları dikkate alınarak eğitilmesi ve ruhen olgunlaştırılması gayesi önemli bir yer tutar; onun kat kat sevap kazanma arzusu kamçılanıp Allah rızası için infakta bulunması özendirilir. Meselâ müminin Allah yolunda infak ettiği şey ekilen bir buğday tanesine benzetilir. Bundan yedi başak çıkar ve her biri yüzer tane verir. İşte bunun gibi Allah dilediği kuluna kat kat ecir ve mükâfat ihsan eder (Bakara 2/261-266; ayrıca bk. Nahl 16/112-113; Kehf 18/32-44; Fâtır 35/19-22; Yâsîn 36/13-30).

5. Medhetmek veya zemmetmek, ta'zîm veya tahkir etmek: Hz. Peygamber'in ashabı tavsif edilirken medih sadedinde onların Tevrat ve İncil'deki meselleri zikredilir: {ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ { وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ } (Feth 48/29)¹¹.

Tevrat'ı okuyan, fakat onunla amel etmeyen İsrâilîler'in durumu da sırtında ciltlerce kitap taşıyan merkebe benzetilir: {مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا { (Cum'â 62/5). Güzel bir sözün güzel bir ağaca teşbihinde ta'zîm/yüceltme (İbrâhîm 14/24-25), dünya hayatının geçici olduğuna dair getirilen mesellerde de tahkir/hakir görme gayesi gözetilmiştir (Yûnus 10/24; Kehf 18/45-46; Hadîd 57/20).

6. Tefekkür etmek: Mesellerde muhatapların ilgili konu üzerinde düşünceleri ve örneklerden gerekli dersleri almaları istenmiş, hatta çok yerde mesellerin gayesinden söz edilirken bu gaye açıkça belirtilmiştir:

{وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ} “İşte biz bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.” (Ankebût 29/43).

{وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ} “... Bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.” (Haşr 59/21; ayrıca bk. Zümer 39/27).

7. Misal vermek: Mesel, bazen bir konunun veya bir fikrin açıklanmasında misal olarak zikredilir ve yapılacak şerhlerin yerini tutar. Kâfirin nasıl bir kişi olduğu anlatılırken âmâ örnek

¹¹ “Muhammed Allah'ın resulüdür. Onun beraberindeki müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları rûkû ederken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve rıza ararken görürsün. Onların alâmeti, yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır. **Bunlar, Tevrat'taki sıfatları olup İncil'deki meselleri ise şöyledir:** Öyle bir ekin ki filizini çıkarmış, sonra da onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış da artık gövdesi üzerinde doğrulmuş. Öyle ki ekicilerin hoşuna gider, kâfirleri de öfkelenendir. İşte böylece Allah, onlar gibi iman edip yararlı işler yapanlara mağfîret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”

olarak zikredilmiş, kâfirin yaptıkları da seraba benzetilmiştir (Nûr 24/39-40).

8. Edep ve hayâyı korumak: Kur'ân-ı Kerîm'de hayâ duygusunu korumak maksadıyla açık ve net lafızlar yerine aynı mananın anlaşılmasına elverişli başka lafızlar kullanılmış ve mese l yoluyla izah edilmiştir. Meselâ “yaklaşma” lafzıyla *cinsel ilişki* kastedilmiş, karı kocadan her birinin diğeri için birer “elbise” olduğu belirtilmiştir: {أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةٌ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَىٰ نِسَانِكُمْ هُنَّ لِيَابِسُ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَابِسُ لَهُنَّ} (Ey kocalar), oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde, eşlerinize yaklaşmak size helâl kılındı. Eşleriniz sizin elbiseleriniz, siz de eşlerinizin elbiselerisiniz.” (Bakara 2/187).

9. Tezkîr (Hatırlatmak): Kur'an Temsilleri, bilinen hususları daha canlı bir şekilde muhataba hatırlatmayı hedefler. İnsan fitratında unutkanlık olduğu için bazen gaflet halinde bulunabilir. İnsanların ıslahını hedef alan Kur'ân, bu hususları bazen doğrudan anlattığı gibi, bazen de temsil yoluyla hatırlatır. Meselâ, müşriklerin durumlarını doğrudan bildiren birçok ayet olmasına rağmen, bu husus daha canlı bir şekilde temsil yoluyla da hatırlatılmaktadır: وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ “Allah'a şirk koşan kimse, gökten düşüveren ve kuşların didik didik edip kapıştığı birine yahut rüzgârın uzak ve ıssız bir yere savurduğu kimseye benzer” (Hac, 22/31)

10. Va'z etmek (öğüt vermek): İnsanların öğüt alması ve gerçekleri görebilmesi için Kur'ân'da her türlü meselin zikredildiği görülmektedir. Kur'ân'ın hitap ettiği insanların çoğu avam olduğu için mücerret hakikatleri kavramaları biraz güç olur. Fakat temsillerle müşahhaslaştırılmış hakikatleri anlamaları kolaylaşır. Kur'ân mesellerinin ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, hepsinde öğüt mevcuttur. Bu hususu bizzat Cenâb-ı Hak bildirmektedir: وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ “Düşünüp ders çıkarırsınlar diye Allah insanlara böyle temsiller getirir.” (İbrâhîm, 14/25), وَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ “Gerçekten Biz, insanlar düşünüp akıllarını başlarına alsınlar diye bu Kur'ân'da, her türlüşünden temsiller getirdik.” (Zümer, 39/27).

11. Hakk'ı ispât etmek, Bâtılı çürütmek: Kur'ân mesellerinin gayelerinden birisi de; Hakk'ın sâbit oluşunu, daima gâlip olacağını ve Hakk'ı ispât ve bâtil ve bâtil iddiaları çürütmektir. İnsanlık tarihinde Hak-Bâtil mücadelesinin her devirde olduğu görülür. Bu konu bizâtihi Kur'ân'da anlatılmış, Peygamberlerin tevhîd mücadeleleri, kavimlerinin bâtil iddiaları ve peygamberlerine karşı menfi tavırlarına yer verilmiştir. Bu kıssalarda dikkati çeken en önemli husus, Hakk'ın daima gâlip oluşu, bâtilin da helâk olarak mağlûp oluşudur. Bu konu önemine binaen, muhatabın daha iyi anlamasını sağlamak için temsil yoluyla anlatılmıştır:

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ جَلِيَّةٍ أَوْ مَتَاعِ رَبِّدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الرِّبْدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ “O gökten yağmur indirir de vâdiler, dereler kendi ölçülerince dolup sel olur akar. Sel, suların üstünde kabaran köpüğü alıp götürür. İnsanların zinet veya bazı eşyalar yapmak için ateşte erittikleri madenlerin de buna benzer köpüğü olur. İşte Allah hak ile batılı, böyle bir temsil ile anlatır: Köpük yok olup gider, insanlara faydası olan cevher kısmı ise dipte kalır. Allah işte böylece misaller verir.” (Ra'd, 13/17)¹²

¹² Zerkeşî, *el-Bürhân*, 1/486-488; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/1042; Bedreddin Çetiner, “Darb-ı Mesel”, *DİA*, Ankara 2004, 29/299-301

Kur'ân mesellerinin büyük çoğunluğu başta tevhid olmak üzere itkadî meselelerle ilgilidir. Ancak amelî ve ahlâkî konularda da meseller mevcuttur.¹³

IV. MESELLERİN FAYDALARI

1. Cenab-ı Hak, Kur'ân'da temsil getirmemiş olsaydı, insanlar bazı şeyleri anlayamazlardı, özellikle mahsûsattan (hissedilen şeylerden) bazılarını bilemezlerdi; çünkü bütün hissî ve hatta akli suretler gerçeğe nazaran bir mesel, bir temsildir. Şu halde maneviyatın ve akli gerçeklerin mesel ile anlatımında büyük hikmetler vardır.¹⁴

2. İhtiva ettikleri hikmetler, meselleri bir tecrübeler hazinesi haline getirmiştir.

3. Emsâl, bir topluluğun müşterek kültürünün mahsulüdür.¹⁵

4. Temsille anlatım, ifadenin âdeta zirvesidir. Çünkü temsilde mücerred ve manevî ince mefhumlar, teşhis sanatı ile görülen ve herkesçe bilinen suret ve şekiller halinde tasvir edildiği için, onu avam ve havas herkes anlar.

5. Temsil getirmede hasmı susturucu bir özellik vardır.¹⁶

6. Mesellerin sözleri az, mânâları çok, konuşanın söylemesi kolay olduğu için, sözlerin en yüksek, en asili ve en şereflişidir. Kısa olmakla beraber, uzun sözlerin yapmadığı tesiri yapar.¹⁷

7. Meseller sözün nakışı, lafzın özü ve manaların süsü, Arapların ve Arap olmayanların tercih ettiği, her zaman ve her dilde yer alan sözlerdir. Onlar şüirden daha kalıcı hitabetten daha üstündür. Hiç bir şey onlar kadar yaygın hale gelmemiştir.¹⁸

8. Temsil, övgü için kullanıldığında, ruhlarda daha derin ve kalıcı etki bırakır. Temsil eğer meyil ve şefkat için ise; daha büyük, daha sarsıcı ve daha tahrik edici olur. Eğer ülfet ve ünsiyet içinse daha süratli olur ve daha çok ferah verir; övüleni teslim alır, övene de şefaati sağlar. Temsil diller için daha kolay; kalplerin uyuşmasına daha uygun ve layık bir anlatımdır. Kınama için olursa, dokunuşu daha elem verici, dağlaması daha yakıcı, tesiri daha şiddetli ve gazabı daha hiddetlidir. Delil ve hüccet için, kullanılırsa, burhanı daha parlak, delili daha baskın, beyanı daha açıktır. İftihar için ise, şanı daha yüce, şerefi daha azametli, dili daha şaşırtıcıdır. Özür dileme ile alakalı ise, kalplere daha yakın, gönülleri daha çelici, kin ve hasetleri kökünden silip atıcı, gazabın hiddetini daha tez söndürücü, anlaşma ve akitlere daha keskin nefesle üfleyci, güzel dönüşlere daha büyük bir aracıdır. Eğer temsil öğüt amacına yönelik ise, gönüllere daha şifalı, düşünmeye daha büyük davetçi, uyarma ve caydırma konusunda daha etkili, Allah'ın yardımını kazanmada ve gayeye götürmede, manevî hastalıkları tedavide ve kuşukları gidermede en uygun vasıta.¹⁹

¹³ Kur'ân'daki mesel örnekleri için bk. Ahmet Kaya, Kur'ân-ı Kerim'de Meseller, Erzincan Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans Tezi 2019, ss.65-142.

¹⁴ Elmalılı M.H. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, 1/279-280.

¹⁵ Velî Ulutürk, *Kur'ân'da Temsili Anlatım: Emsâlü'l-Kur'ân*, İstanbul 1995, s.15.

¹⁶ Zerkeşî, *el-Bürhân*, 1/488; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/1042.

¹⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheratü'l-Emsâl*, Kâhire 1964, 1/4-5.

¹⁸ İbn Abdırabbih, *el-lkdu'l-Ferîd*, Beyrut ts., 2/11.

¹⁹ Abdulkâhir Cürçânî, *Kitâbu Esrâri'l-Belâga* (thk. Hellmut Ritter), İst., 1954, s. 102. Ayrıca bkz. Şerif Mansûr, *el-Emsâl fi'l-Kur'ân*, Cidde 1985, s. 35-36; Safvet Senih, *Kur'ânda Edebî Veche*, İzmir, 1989, s. 172-173; Süleyman Koçak, "Kur'ân'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, (2009), sayı: 1, s.193.

9. Meseller, akledilebilir bir şeyi insanların dokunduğu hissedilebilir bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Bu şekilde akıl, onu kabul etmekte çünkü makul olan manalar, idrake yakın olan hissedilebilecek şekilde söylendiğinde zihinde daha çok yer edinir. Buna Allah'ın (c.c.) münafıkların riya yaparak infaklarından hiçbir sevabı elde edemeyeceklerine dair verdiği misal, örnek teşkil etmektedir. Allah (c.c.) konuyla ilgili “onun misali, üzerinde toprak bulunan kaya parçasına benzer ki ona yağmur değer de çırılçıplak kalıverir, kazandığından hiçbir şey elde edemez.” (Bakara 2/264) buyurmaktadır.

10. Meseller, hakikatleri ortaya çıkarır, görülmeyeni hazırda imiş gibi betimler. Allah'ın (c.c.) “Riba/fâiz yiyenler, şeytanın dokunduğu kimselerin kalktıkları gibi kalkacaklardır.” (Bakara 2/275) buyurması, bu konuya en güzel örnektir.

11. Misaller, bazen de nefislerin nefret ettiği şey için olur ki burada nefislerin hoşlanmadığı şeyler misal olarak verilmektedir. Grybetin nehyi hususunda Allah'ın şu buyruğu buna örnektir. “Birbirinizin grybetini yapmayın. Sizden kim ölmüş olan kardeşinin etini yemek ister. İğrendiniz değil mi?!” (Hucurât, 49/12)²⁰

12. Meseller, nefse nüfuz eder, va'zda en belîğ metottur, sakındırmada en kuvvetli durumdur, en keskin ikna metodudur. Şüphesiz ki Allah (c.c.) Kur'an'da öğüt verme ve hatırlatma için birçok mesel vermiştir. Resûlullah (s.a.s.) de hadislerinde mesel irad etmiştir. Her çağda Allah'a davet edenler, çağrılarının daha iyi anlaşılması, delillerinin daha ikna edici olması için davetlerinde misallerden faydalanmışlardır. Eğitimciler de konunun daha iyi anlaşılması ve bir şeye teşvik etmek veya ondan sakındırmak için meseller kullanmışlardır.²¹

V. EMSÂLÜ'L-KUR'ÂN KONUSUNDA YAZILAN ESERLER

Bazı âlimler “Emsâlü'l-Kur'ân” veya “Kur'an'da Meseller” adında müstakil eserler kaleme alırken, bazı âlimler de bu konuyu, Tefsir Usûlü ve Ulûmu'l-Kur'an kitaplarında bir bölüm halinde incelemişlerdir. Bazı müfessirler de tefsirlerinde ilgili âyetleri tefsir ederken bu konuya temas etmişlerdir. Zerkeşî, Suyûtî ve İsmail Cerrahoğlu gibi âlimler kitaplarından bir bölüm olarak bu konuya ele almışlardır. Bu konuda müstakil olarak eser yazan bazı âlimler ve eserleri şunlardır:

-Hüseyn b. Fazl el-Becelî, *el-Emsâlü'l-Kâmine fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Tahkik: Ali Hüseyn el-Bevvab) Riyad, 1992.

-Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emsâl*, (nşr. Abdülmecîd Katâmiş), Mekke 1400/1980.

-Hakîm et-Tirmizî, *el-Emsâl Mine'l-Kitâb ve's-Sünne*, (Tahkik: Mustafa Abdülkadir Ata) Beyrut, 1989.

-Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed Mâverdî, *Emsâlü'l-Kur'ân*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi ile (Ulucami, nr. 1268).

²⁰ Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Riyâd 1988, s.288.

²¹ Sabır Hasan Muhammed Ebû Süleyman, “*Mevridu'z-Zema'n fi Ulumi'l-Kur'an*”, (Çev.: Mustafa Hocaoglu), Daru's-Selefiyye Hindistan 1984, s.116-130. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2012, ss.257-268.

-İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Tahkik: S. Muhammed Nemr el-Hatib) Beyrut, 1983.

-Muhammed Re'fet Said, *Delâlâtü'l Emsâl fi'l Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1988.

-Abdurrahman Hasan Habbenneke el-Meydâni, *Emsâlu'l Kur'ân ve Suverun min edebihî'r Refî*, Dimeşk, 1992.

-Muhammed Bekir İsmâil, *el-Emsâlu'l Kurâniyye*, Kahire 1986.

-Muhammed Abdurrahim, *el-Emsâl fi'l Kur'âni'l- Kerîm*, Beyrut, 2003.

-Muhammed Câbir Feyyaz, *el-Emsâl fi'l Kur'âni'l- Kerîm*, Bağdad 1988.

-Muhammed Hüseyin Ali es-Sagîr, *es-Sûretü'l-Fenniyye fi'l-Meseli'l-Kur'âni*, Beyrut 1992.

-Ebu'l-Vefâ M. Dervîş, *Min Emsâli'l-Kur'ân*, Belbis 1988.

-Mansûr b. Avn el-Abdelî, *el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Cidde 1985.

Bu alanda yapılan lisansüstü çalışmalar:

-Ahmet Bulut, *Arap Dili ve Edebiyatında Emsâl*, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enst, Doktora Tezi 1984.

-Hasan Keskin, *Emsâlu'l-Kur'ân*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, 1986.

-Yusuf Yurt, *Kur'ân Meselleri*, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, 1991.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerîm'i herkes anlayamaz. Kur'ân'ı anlayıp tefsir etmek için gerekli ilimler vardır. Bazı âlimler bunların sayısının 15 kadar olduğunu söylemişlerdir. Tefsir Usûlü, Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Tarihi eserlerinde bu ilimler geniş bir şekilde ele alınmıştır. Kur'ân'ı anlamak ve tefsir etmek için bilinmesi gereken ilimlerden birisi de; tebliğimizde ele aldığımız Emsâlu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın Meselleri konusudur. İmam Şâfî bu ilmi, müçtehitlerin bilmesi zaruri olan ilimler arasında göstermiş, Mâverdî de bu ilmin, Kur'ân ilimlerinin en önemlilerinden biri olduğunu belirtmiştir. Tebliğimizde bu konuyu geniş bir şekilde ele aldık ve gerçekten ne kadar önemli bir konu olduğunu ortaya koymaya gayret ettik. Tebliğin sonunda Emsâlu'l-Kur'ân'ın faydalarından bahsederken de ifade ettiğimiz gibi, bu ilmi bilmenin ne kadar faydalı olduğunu görmüş olduk.

İstifade Edilen Kaynaklar

Beyhakî, Şuabu'l-Îmân, Bombay 2003.

Buhârî, Sahîh, İstanbul ts.

Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, Ankara, 1991.

Cürcânî, Abdulkâhir, Kitâbu Esrârî'l-Belâga (thk. Hellmut Ritter), İst., 1954.

Çetin, Abdurrahman, Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, İstanbul 2021.

Çetiner, Bedreddin, "Darb-ı Mesel", DİA, Ankara 2004, 29/299-301.

Durmuş, İsmail, "Mesel", DİA, Ankara 2004, 29/293-297.

- Ebû Süleyman, Sabır Hasan Muhammed, “Mevridü’z-Zema’n fi Ulumi’l-Kur’an”, (Çev.: Mustafa Hocaoğlu), Daru’s-Selefiyye Hindistan1984, s.116-130. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2012.
- Ebû Şâme, el-Mürşidü’l-vecîz, Beyrut 1975, s.107;
- el-Askerî, Ebû Hilâl, Cemheratü’l-Emsâl, Kâhire 1964.
- el-Kattân, Mennâ’, Mebâhis fi Ulumi’l-Kur’ân, Riyâd 1988.
- Hâkim en-Nisabûrî, el-Müstedrek, Beyrût 1990.
- İbn Abdirabbih, el-İkdu’l-Ferîd, Beyrut ts.
- İbn Hibbân, es-Sahîh, Beyrût 1993.
- Kaya, Ahmet, Kur’ân-ı Kerim’de Meseller, Erzincan Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans Tezi 2019.
- Koçak, Süleyman, “Kur’ân’da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX, (2009), sayı: 1.
- Senih, Safvet, Kur’ânda Edebî Veche, İzmir, 1989.
- Seyithanoğlu, Ayşe, Kur’an Meselleri -Maksat ve Mesajları-, Kahramanmaraş-2020.
- Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân, Beyrût 1987.
- Şerîf Mansûr, el-Emsâl fi’l-Kur’ân, Cidde 1985.
- Ulutürk, Veli, Kur’ân’da Temsilî Anlatım: Emsâlü’l-Kur’ân, İstanbul 1995.
- Yazır, Elmalılı, M.H., Hak Dini Kur’an Dili, İstanbul 1979.
- Yıldırım, Suat, Pak, Selman, Tefsir Usûlü, henüz basılmamış.
- Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’an, Beyrût 197

**KARAR İNCELEMESİ: VERGİ KAYDINA BAĞLI OLARAK GERİYE DÖNÜK BAĞ-
KUR TESCİLİNİN MÜMKÜN OLUP OLMADIĞI SORUNUNA DAİR
DEĞERLENDİRME**

Nurettin YAVUZ

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst.
Sakarya, Türkiye

ORCID ID: 0009-0003-0216-9600

nurettinyavuz10@gmail.com

ÖZET

Esnaflar, "Bağ-Kur" yani 5510 sayılı kanun ifadesi ile "4/b" sigortalısı olmak zorundadırlar. Esnaflar için vergi kaydının oluşturulduğu tarihten itibaren sigortalılık otomatik olarak başlamaktadır. Ancak geçmiş dönemde esnafların Bağ-Kur kaydı teknolojik imkansızlıklar sebebiyle şimdi olduğu gibi otomatik olarak başlamamıştır.

Geçmişte vergi kaydı olup Bağ-Kur başlangıcı yapılmayan kişiler geriye dönük tescil talebi ile Sosyal Güvenlik Müdürlüklerine başvurmaktadır. Geçmiş dönemde vergi kaydı olup Bağ-Kur başlangıcı olmayan kişiler yönünden çeşitli kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Bu kişilere Bağ-Kur tescil olanağı verilerek tescil imkanı sağlanmıştır. Ancak bu tescil olanağının belli bir sürede kullanılması istenmiştir. Tescil olanağını süresi içinde kullanmayan kişiler yönünden durumlarını ispatlayıcı belgeler getirirlerse bile geriye dönük tescil olanağı verilmemiştir.

İnceleme konusu Yargıtay kararıyla belli sürede başvuru imkanı verilen kişilerin süresinden sonra başvuru yapması halinde Bağ-Kur sigortalılığının tespitine olanak bulunup bulunmadığı bu çalışmamızda ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağ-Kur Kaydı, Geriye Dönük Vergi Kaydı

**DECISION REVIEW: EVALUATION OF THE PROBLEM OF WHETHER RETROACTIVE
BAĞ-KUR REGISTRATION IS POSSIBLE BASED ON THE TAX RECORD**

Nurettin YAVUZ

ABSTRACT

Artisans and the self-employed must be insured "4/b" with the expression "Bağ-Kur (Social Security Organization for Artisans and Self Employed)", that is, law numbered 5510. Insurance starts automatically from the date of tax registration for Artisans and the self-employed. However, in the past period, the Bağ-Kur registration of artisans and the self-employed did not start automatically as it is now due to technological impossibilities.

People who have registered as a tax record in the past and who do not start the Bağ-Kur apply to the Social Security Directorates with a retrospective registration request. In the past, various legal regulations were made for people who were tax registered but did not have a Bag-Kur start. These people were given the opportunity to register by giving the Bağ-Kur registration. However, this registration facility was requested to be used in a certain period of time. Even if they brought proof documents in terms of those who did not use the possibility of registration within the period of time, no retrospective registration was granted.

This study deals with whether it is possible to determine Bağ-Kur insurance status if the persons who are given the opportunity to apply within a certain period of time by the Supreme Court decision under review apply after the deadline.

Keywords: Bağ-Kur Registration, Retroactive Tax Registration

GİRİŞ

Hizmet akdine bağı olmaksızın kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar 5510 sayılı kanun öncesinin ifadesiyle "Bağ-Kur", 5510 sayılı kanun ifadesi ile "4/b" sigortalısı olmak zorundadırlar. Esnaf için vergi kaydının oluşturulduğu tarihten itibaren sigortalılık otomatik olarak başlamaktadır. Ancak geçmiş dönemde bu gruptaki kişiler için Bağ Kur kaydı teknik imkansızlıklar sebebiyle otomatik olarak başlamamıştır. 2008 yılından önce vergi kaydı, oda kaydı ya da sicil kaydı olduğu halde Bağ-Kur tescilini yaptırmamış önemli sayıda esnaf veya çiftçi bulunmaktadır. Yakın sürece kadar toplumun bir kesiminin mağduriyeti olarak nitelendirilen EYT sorununun 2023 yılı içinde yasalaşan "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu" ile çözüme kavuşması sonrası 1999 yılı öncesi sigorta girişi ve prim gün sayısının tamamlanması adına geçmiş dönemdeki aktif çalışan sürelerin sigortalılıktan sayılması hususu tekrar gündeme gelmiştir. Bağ-Kur'lular emeklilik koşullarından sigortalılık süresini ve dolayısıyla prim gün sayısını tamamlamak için SGK müdürlüklerine başvurmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle konuya dair emsal nitelikli Yargıtay 21. Hukuk Dairesinin 21.09.2017 tarih ve 2017/6675 karar sayılı kararı incelenecek, sonrasında konuya dair geçmişten günümüze yapılan yasal düzenlemeler belirtilecek ve son olarak mevcut duruma çözüm önerileri sunulacaktır.

1. KARAR İNCELEMESİ

T.C. YARGITAY

21. Hukuk Dairesi

ESAS NO : 2016/4581

KARAR NO : 2017/6675

Davacı, Kurum işleminin iptali ile sigortalılık başlangıcının 15/04/1988 olarak tespitine, 15/04/1988- 10/04/2000 tarihleri arasında 1479 sayılı yasa kapsamında sigortalı sayılmasına karar verilmesini istemiştir.

Mahkeme ilamında belirtildiği şekilde, isteğin kabulüne karar vermiştir. Hükmün davalı vekili tarafından temyiz edilmesi üzerine temyiz isteğinin süresinde olduğu anlaşıldıktan sonra düzenlenen raporla dosyadaki kağıtlar okundu, işin gereği düşünüldü ve aşağıdaki karar verildi.

Dava, davacının sigortalılığının 15.04.1988 tarihinden başlatılması, 15.04.1988-10.04.2000 tarihleri arasında 1479 sayılı Kanun kapsamında sigortalılığının tescili ile 6552 sayılı Yasa'dan faydalandırılması gerektiğinin tespiti istemine ilişkindir. Mahkemece, davanın kabulü ile kararda yazılı şekilde hüküm kurulmuştur. Dosyadaki kayıt ve belgelerin incelenmesinden; davacının 15/04/1988-16/02/2005 tarihleri arasında biçer-döver işletmeciliğinden dolayı, 16/08/1989-24/11/1992 tarihleri arasında ve 14/10/1997 tarihinden itibaren devam eden nakliyecilik faaliyetinden dolayı ve 01.10.2001-11.10.2001 tarihleri arasında hurdacılık faaliyetinden dolayı vergi kaydının bulunduğu, 04/09/1989-11/11/1997 tarihleri arasında oda kaydı, 04/09/1989 tarihinden itibaren devam eden

esnaf sicil kaydının bulunduğu, 04/10/2000 tescil tarihli 1479 sayılı Yasa kapsamında sigortalılığına ilişkin bildirgenin Kurum kayıtlarına 09/05/2001 tarihinde intikal ettiği, davacının 6111 sayılı Yasa kapsamında sigortalılık prim ödemesinde bulunduğu, bu tarih öncesinde herhangi bir sigortalılık prim ödemesinde bulunmadığı anlaşılmaktadır.

01.04.1972 tarihinde yürürlüğe giren 1479 sayılı Yasa'nın 24. maddesinde zorunlu Bağ-Kur sigortalılığı için esnaf sicili veya kanunla kurulu meslek kuruluşu kaydı aranırken 04.05.1979 tarihinde yürürlüğe giren 2229 sayılı Yasa ile 1479 sayılı Yasa'nın 24. maddesinin öngördüğü meslek kuruluşlarına kayıtlı olma koşulu kaldırılmış sadece yasanın temel ilkesi olan kendi ad ve hesabına çalışma koşulu getirilmiş, 20.04.1982 tarihinde yürürlüğe giren 2654 sayılı Yasa ile 1479 sayılı Yasa'nın 24. maddesi değiştirilecek zorunlu Bağ-Kur sigortalılığı için gelir vergisi mükellefi olması şartı getirilmiş ancak gelir vergisinden muaf olanlar için meslek kuruluşuna kayıtlı olma yeterli görülmüş, 22.03.1985 tarihinde yürürlüğe giren 3165 sayılı Yasa ile 24. madde değiştirilerek zorunlu Bağ-Kur sigortalılığı için vergi kaydı veya esnaf sicil kaydı veya oda kaydının bulunması yeterli görülmüş, 02.08.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4956 sayılı Yasa ile 24. madde değiştirilerek zorunlu Bağ-Kur sigortalılığı için gelir vergisi mükellefi olma şartı getirilmiş ancak gelir vergisinden muaf olanlar için esnaf sicil kaydı ve oda kaydının bir arada bulunması yeterli görülmüştür.

Bilindiği gibi, 1479 sayılı Kanunda, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun hizmet tespitine ilişkin 79/10. maddesine koşut bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak sigortalılık niteliğini taşıdıkları halde Bağ-Kur'a kayıt ve tescil yaptırmamış olanlar hakkında Bağ-Kur Kanununda çeşitli düzenlemeler öngörülmüştür. 1479 sayılı Kanunda sigortalılık hak ve mükellefiyetlerinin belirli tarihlerden başlatılmasını zorunlu kılan düzenlemelerden ilki, "Tescilini yaptırmayanlar hakkında yapılacak işlemler" başlıklı Ek-Geçici 13. maddedir. Buna göre, tescilleri yapılmamış ancak sigortalılık niteliğini taşıyanlar yönünden Yasanın tanıdığı hak ve mükellefiyetlerin 2654 sayılı Kanunun yürürlük tarihi olan 20.04.1982 tarihinden başlatılacağı öngörülmüştür.

619 sayılı KHK'nin Geçici 1. maddesi hükmünde ise; "Bu Kanuna göre sigortalılık niteliği taşıdıkları halde bu Kanun Hükmünde Kararnamenin yürürlüğe girdiği tarihe kadar kayıt ve tescilini yaptırmamış olan sigortalıların sigortalılık hak ve mükellefiyetleri bu Kanun Hükmünde Kararnamenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlar. Ancak, 1479 sayılı Kanuna göre zorunlu sigortalı olarak tescil edilmiş olmak kaydıyla, 20.4.1982 tarihinden bu Kanun Hükmünde Kararnamenin yürürlüğe girdiği tarihe kadar vergi dairelerine kayıtlı olarak kendi nam ve hesabına bağımsız çalıştıklarını belgeleyen sigortalıların, vergiye kayıtlı buldukları süreler, bu süreye ilişkin primleri, ödeme tarihinde buldukları gelir basamağı prim tutarı üzerinden ödemek kaydıyla sigortalılık süresi olarak değerlendirilir." denilmekte olup, 4.10.2000 tarihinde yürürlüğe girmiş ise de, Anayasa Mahkemesi'nin 8.8.2001 tarihinde yürürlüğe giren 26.10.2000 günlü kararı uyarınca 619 sayılı KHK tüm hükümleriyle iptal edilmiştir. 24.07.2003 tarihli 4956 sayılı Yasa'nın 47. maddesi ile 1479 sayılı Yasa'ya eklenen Geçici 18. maddede, "bu Kanuna göre sigortalılık nitelikleri taşıdıkları halde 04.10.2000 tarihine kadar kayıt ve tescilini yaptırmamış olan sigortalıların hak ve mükellefiyetlerinin 04.10.2000 tarihinden itibaren başlayacağı ancak bu

kanuna göre zorunlu sigortalı olarak tescil edilmiş olan sigortalıların sigortalılıklarının bu kanunun yürürlük tarihinden itibaren altı ay içinde kuruma yazılı olarak başvurmaları ve 20.04.1982-04.10.2000 tarihleri arasındaki vergi kayıtlarını belgelemek ve belgelenen bu sürelerle ilişkin olan hesaplanacak prim borçlarının tamamını tebliğden itibaren bir yıl içinde ödemede buldukları takdirde bu sürelerin sigortalılık süresi olarak değerlendirileceği bildirilmiştir. 1479 sayılı Yasa'nın Geçici 18.madde hükmü Kanunun yayım tarihi olan 02.08.2003 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

Tüm bu düzenlemelerde ortak nokta, tescilin belirtilen tarihlerden sonra yapılmasına karşın, Kanunda tanınan süreler içinde borçlanma hakkının kullanılabilir olmasıdır. Kanunda, sigortalılık hak ve yükümlülüklerinin başlaması için öngörülen tarihlerden itibaren, borçlanma hakkı belirtilen bu süreler dahilinde kullanılmalıdır. Bu süreler içinde borçlanma hakkının kullanılmaması halinde ise, sonrasında Bağ-Kur sigortalılığının tespitine olanak bulunmamaktadır.

Somut olayda; davacının zorunlu sigortalılık koşullarına sahip olduğu dönemde ve 1479 sayılı Kanun'un Geçici 18. maddesi hükümlerinde belirtilen sürelerde zorunlu Bağ-Kur sigortalısı olarak tescili yönünde herhangi bir talebi bulunmadığından davanın reddi gerekirken yazılı şekilde hüküm kurulması hatalıdır.

Mahkemece bu maddi ve hukuki olgular göz önünde tutulmaksızın yazılı şekilde hüküm kurulması usul ve yasaya aykırı olup bozma nedenidir. O halde, davalı Kurum vekilinin bu yönleri amaçlayan temyiz itirazları kabul edilmeli ve hüküm bozulmalıdır.

SONUÇ: Hükümün yukarıda açıklanan nedenlerle **BOZULMASINA** 21.09.2017 gününde oybirliğiyle karar verildi.

2. UYUŞMAZLIĞA KONU OLAY

Davacı, Sigortalılık başlangıcının 15/04/1988 olarak tespitine,15/04/1988- 10/04/2000 tarihleri arasında 1479 sayılı yasa kapsamında sigortalı sayılmasına karar verilmesini istemiştir. İlk derece mahkemesi de isteğin kabulüne karar vermiştir. Yargıtay, davacının zorunlu sigortalılık koşullarına sahip olduğu dönemde ve 1479 sayılı Kanun'un Geçici 18. maddesi hükümlerinde belirtilen sürelerde zorunlu Bağ-Kur sigortalısı olarak tescili yönünde herhangi bir talebi bulunmadığından talebin kabulü şeklinde karar verilmesinin usul ve yasaya aykırı olduğunu belirterek, ilk derece mahkemesinin verdiği hükmün bozulmasına karar vermiştir.

3. HUKUKİ SORUN

1479 sayılı Kanun'un Geçici 18. maddesindeki "Bu Kanuna göre sigortalılık niteliği taşıdıkları halde 4.10.2000 tarihine kadar kayıt ve tescilini yaptırmamış olan sigortalıların sigortalılık hak ve mükellefiyetleri 4.10.2000 tarihinden itibaren başlar. Ancak, bu Kanuna göre zorunlu sigortalı olarak tescil edilmiş olanların sigortalılıkları, bu Kanunun yürürlük tarihinden itibaren altı ay içinde Kuruma yazılı olarak başvurmaları ve 20.4.1982-4.10.2000 tarihleri arasındaki vergi kayıtlarını belgelemek ve belgelenen bu sürelerle ilişkin olarak 49 uncu ve ek 15 inci maddelere göre hesaplanacak prim borçlarının tamamını, tebliğ tarihinden itibaren bir yıl içinde, ödeme tarihinde buldukları gelir basamağının yürürlükte olan prim tutarı üzerinden

ödemek kaydıyla bu süreler sigortalılık süresi olarak değerlendirilir.” hükmüne göre altı aylık süre içinde kuruma yazılı olarak başvuru yapmayan kişiler yönünden sigortalılık niteliği taşıdığı dönemlere ilişkin kayıt ve tescilin mümkün olup olmayacağı noktasında toplanmaktadır.

4. DEĞERLENDİRME

4.1. Sosyal Güvenlik Kavramına Genel Bakış

Toplumsal bir varlık olan insan, toplum yaşamı içinde hayatını devam ettirirken ortaya çıkması kesin ve muhtemel tehlikelerle karşı karşıyadır. İnsanoğlu bu tehlikeler karşısında kendini güvenceye almak istemiştir. Sosyal güvenlik kavramı bu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve insanların bu tehlikeler karşısında korunmasını temin etmiştir. (Alper ve Kılık, 2021; Şakar, 2021; Uşan ve Erdoğan, 2023)

Sosyal güvenlik kavramı esasen günümüzde doğrudan ifade ettiği manasıyla olmasa da yerine getirmiş olduğu işlev açısından insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. İnsanlar ilk çağlardan itibaren etrafındaki tehlikeler karşısında kendilerini güvende hissetmek istemişlerdir. Bu sosyal tehlikeler ilk zamanlar açlık, yoksulluk, hastalık, yaşlılık gibi riskler iken ilerleyen yıllarda bu risklere ilave olarak iş kazaları, meslek hastalıkları gibi sosyal tehlikeler eklenmiştir. (Güzel, Okur ve Canıklioğlu, 2021)

Sosyal güvenlik kavramı yukarıda anlatılan sosyal riskler karşısında koruma kalkamı işlevi görmesi sebebiyle bireyler için sıradan bir hak olmanın ötesinde toplumun tamamına yaygınlaştırılması gereken temel insan hakkı niteliğinde bir hak olarak günümüz toplumlarında kabul görmektedir. (Güzel vd.,2021) Bu itibarla başta Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi olmak üzere uluslararası hukuk belgelerinde sosyal güvenlik hakkı temel insani hak olarak görülmüş ve bu şekilde kabul edilmiştir. Ülkemizde de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine paralel olarak 1982 Anayasasında da herkesin, sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu açıkça belirtilerek devletin sosyal güvenlik alanında gerekli tedbirleri alması gerektiği açıkça belirtilmiştir.

Ülkemizde sosyal güvenlik alanında cumhuriyet döneminden itibaren birtakım düzenlemeler yapılmış farklı kanun numaraları altında çeşitli kanuni düzenlemelere yer verilmiştir. 3008 sayılı İş Kanunu, 4772 sayılı İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu, 6900 sayılı Malûliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Hakkında Kanun, 1479 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu, 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu, 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu örnek olarak verilebilir. Bu kanunlarla birlikte aynı zamanda 1946'da İşçi Sigortaları Kurumu, 1950 yılında Emekli Sandığı Kurumu, 1971 yılında Bağ-Kur kurumu kurulmuştur. Bu kurumlarla birlikte sosyal güvenlik hizmetinden daha çok insanın yararlanması amaçlanmış ve sosyal güvenliğin tabana yayılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda hizmet sözleşmesi ile çalışan ücretlilerin sosyal güvenliği sosyal sigortalar kurumu, devlet memurlarının sosyal güvenliği emekli sandığı ve bağımsız çalışanların sosyal güvenliği ise Bağ-Kur kurumu tarafından sağlanmıştır. (Altan, 1999; Dilik,1985) Sosyal güvenlik hizmetinin sunulmasına yönelik kurumlar yukarıda sayılı kurumlar

ile sınırlı olmayıp başkaca özel kuruluşlarda söz konusudur. Ülkemizde sosyal güvenlik alanındaki ana amaç geçmişten bugüne tüm bireylerin sosyal güvenlik hizmetinden faydalanmasıdır.

1940 yıllardan itibaren tüm dünyada yaygınlaşan sosyal güvenlik anlayışına ülkemizde uyum sağlamış ve kanuni düzenlemeleri hızla yaparak çağın gerektirdiği tüm uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu kapsamda yukarıda sayılı kuruluşlar kurulmuş olsa da bir zaman sonra farklı çatı altında yürütülen sosyal güvenlik hizmetlerinin tek çatı altında yürütülmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1980 yıllardan itibaren beş yıllık kalkınma planlarında sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altına toplanması planlanmış ise de bu durum 2000’li yılların ilk başlarına kadar mümkün olmamıştır. 2006 yılında 5502 sayılı kanunla Türk sosyal güvenlik sisteminin yapısında önemli bir değişiklik yapılarak, sosyal güvenlik hizmeti veren kuruluşlar (T.C. Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve SSK) tek çatı altında toplanmış ve Sosyal Güvenlik Kurumu adını almıştır. Yine sosyal güvenlik reformu kapsamında sosyal sigortalar ile genel sağlık sigortası bakımından kişileri güvence altına almak adına; bu sigortalardan yararlanacak kişileri ve sağlanacak hakları, bu haklardan yararlanma şartları ile finansman ve karşılanma yöntemlerini belirlemek; sosyal sigortaların ve genel sağlık sigortasının işleyişi ile ilgili usul ve esasları düzenlemek amacıyla 31 Mayıs 2006 tarih ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kabul edilmiştir.

4.2. 1479 Sayılı Kanun Döneminde Sigortalılık Başlangıç ve Tescili

02.09.1971 tarihinde kabul edilen ve sonrasında yürürlüğe giren 1479 sayılı kanunun 24. maddesinin ilk halinde zorunlu Bağ-Kur sigortalılığı için esnaf sicili veya kanunla kurulu meslek kuruluşu kaydı aranmıştır. Daha sonrasında ilgili 24. madde birçok kez değişikliğe uğramış ve Bağ-Kur sigortalılık başlangıç kaydı için farklı kriterler aranmıştır.

1979 tarihinde yürürlüğe giren 2229 sayılı Yasa ile 1479 sayılı Yasa'nın 24. maddesinin öngördüğü meslek kuruluşlarına kayıtlı olma koşulu kaldırılmış sadece kendi ad ve hesabına çalışma koşulu yeterli görülmüştür.

1982 tarihinde yürürlüğe giren 2654 sayılı Yasa ile 1479 sayılı Yasa'nın 24. maddesi değiştirilecek zorunlu Bağ-Kur sigortalılığı için gelir vergisi mükellefi olması şartı getirilmiş ancak gelir vergisinden muaf olanlar için meslek kuruluşuna kayıtlı olma yeterli görülmüştür.

1985 tarihinde yürürlüğe giren 3165 sayılı Yasa ile 24. madde değiştirilerek zorunlu Bağ-Kur sigortalılığı için vergi kaydı veya esnaf sicil kaydı veya oda kaydının bulunması yeterli görülmüştür. Söz konusu düzenleme ile birlikte vergi kaydı, esnaf kaydı veya oda kaydı şartlarından herhangi birini sağlayanlar açısından Bağ-Kur sigortalılık başlangıç kaydının yapılabileceği düzenlenmiştir.

04.10.2000 tarihinde yayımlanan 619 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin ek geçici 1. maddesine göre “1479 sayılı kanuna göre sigortalılık niteliği taşıdıkları halde bu kanun hükmünde kararnamenin yürürlüğe girdiği tarihe kadar kayıt ve tescilini yaptırmamış olan sigortalıların sigortalılık hak ve mükellefiyetleri bu kanun hükmünde kararnamenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlar. Ancak 1479 sayılı kanuna göre zorunlu sigortalı olarak tescil edilmiş olmak kaydıyla 20/4/1982 tarihinden bu kanun hükmünde kararnamenin yürürlüğe girdiği tarihe kadar vergi dairelerine kayıtlı olarak kendin nam ve hesabına bağımsız çalıştıklarını belgeleyen sigortalıların vergiye kayıtlı buldukları süreler bu süreye ilişkin primleri ödeme tarihinde

buldukları gelir basamağı prim tutarı üzerinden ödemek kaydıyla sigortalılık süresi olarak değerlendirilir” hükmü ile sigortalılık başlangıcına ilişkin yeni bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre 04.10.2000 tarihinden itibaren Bağ-Kur sigortalılığında sadece vergi kaydı esas alınmıştır. Ayrıca bu tarihe kadar kendini Bağ-Kur’a bildirmeyenlerin her türlü hak ve mükellefiyetleri 04.10.2000 tarihinden geçerli olmak üzere başlatılmıştır. (Demir, 2013)

619 sayılı KHK, Anayasa Mahkemesinin 26.10.2000 tarih 2000/34K sayılı kararı ile dava konusu 619 sayılı KHK, 4588 sayılı Yetki Yasası’na dayanılarak çıkarıldığı, KHK’nin dayandığı 4588 sayılı Yetki Yasası, Anayasa Mahkemesi’nin 5.10.2000 günlü, Esas 2000/45, Karar 2000/27 sayılı kararı ile iptal edildiği, böylece 619 sayılı KHK’nin yasal ve anayasal dayanaktan yoksun kaldığı belirtilerek iptaline karar verilmiş ve iptal hükmünün dokuz ay sonra yürürlüğe gireceği belirtilmiştir.

2003 tarihinde yürürlüğe giren 4956 sayılı Yasanın 14. maddesiyle ile 1479 sayılı Yasa’nın 24. madde değiştirilerek Bağ-Kur sigortalılığı için gelir vergisi mükellefi olma şartı getirilmiş ancak gelir vergisinden muaf olanlar için esnaf sicil kaydı ve oda kaydının bir arada bulunması yeterli görülmüştür. Ancak söz konusu düzenlemenin yürürlük tarihi ile 619 sayılı KHK’nin iptal edilme tarihi arasında ara dönem oluşmuştur. Bu dönem açısından 1985 tarihli değişiklik sonucu oluşan vergi kaydı, esnaf kaydı veya oda kaydından herhangi birinin bulunması hali sigortalılık başlangıcı için yeterli görülebilecektir. (Demir, 2013)

Ayrıca 2003 tarihinde yürürlüğe giren 4956 sayılı kanun ile 1479 sayılı kanuna geçici 18. madde eklenmiştir. Buna göre “Bu Kanuna göre sigortalılık niteliği taşıdıkları halde 4.10.2000 tarihine kadar kayıt ve tescilini yaptırmamış olan sigortalıların sigortalılık hak ve mükellefiyetleri 4.10.2000 tarihinden itibaren başlar. Ancak, bu Kanuna göre zorunlu sigortalı olarak tescil edilmiş olanların sigortalılıkları, bu Kanunun yürürlük tarihinden itibaren altı ay içinde Kuruma yazılı olarak başvurmaları ve 20.4.1982-4.10.2000 tarihleri arasındaki vergi kayıtlarını belgelemek ve belgelenen bu sürelerle ilişkin olarak 49 uncu ve ek 15 inci maddelere göre hesaplanacak prim borçlarının tamamını, tebliğ tarihinden itibaren bir yıl içinde, ödeme tarihinde buldukları gelir basamağının yürürlükte olan prim tutarı üzerinden ödemek kaydıyla bu süreler sigortalılık süresi olarak değerlendirilir.” hükmü getirilmiştir.

İncelemeye konu Yargıtay kararı tam da söz konusu düzenlemeye ilişkin olup kanunda tanınan süreler içinde borçlanma hakkının kullanılacak kişilerin bu süreyi kullanmaksızın kanunda belirtilen sürelerin sonrasında başvuru yaparak borçlanma hakkının kullanılması söz konusu olamayacaktır. Geçici 18. madde ile 04.10.2000 tarihinden itibaren Bağ-Kur’a kayıt ve tescili yapılan kişilere 04.10.2000 tarihinden önceki sürelerin borçlanılarak hizmet olarak kazanılması imkânı getirilmiş, ancak bu borçlanma imkânı 02.08.2003 tarihinden itibaren altı ay sonra yani 02.04.2004 tarihi itibarıyla sona ermiştir. Somut olayda; davacının zorunlu sigortalılık koşullarına sahip olduğu dönemde ve 1479 sayılı Kanun’un Geçici 18. maddesi hükümlerinde belirtilen sürelerde zorunlu Bağ-Kur sigortalısı olarak tescili yönünde herhangi bir talebi bulunmadığından kabul yönündeki ilk derece mahkemesinin kararı bozulmuştur.

4.3. 5510 Sayılı Kanun Gereğince Sigortalılığının Başlangıcı ve Zorunluluğu İlkesi

5510 sayılı kanunun 4. maddesinde sigortalı olarak sayılan kişiler ayrıntısı ile düzenlenmiştir. Buna göre kanunun 4. maddesinde yer alan kişilerin sigortalı sayılacağı kanunun emredici hükmüdür. Yine 5510 sayılı kanunun 92. maddesinde kısa ve uzun vadeli sigorta kapsamındaki kişilerin sigortalı ve genel sağlık sigortalısı olması, genel sağlık sigortası kapsamındaki kişilerin ise genel sağlık sigortalısı olmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Bu itibarla 5510 sayılı kanunun 4. ve 5. maddesinin aradığı şartları taşıyanlar isteğe bağlı olmaksızın sigortalı kabul edilmektedir. Günümüz teknoloji dünyasında artık kurumlar arası eşgüdüm sağlanmış ve vergi kaydı açılışıyla birlikte başvuru yapmaksızın otomatik olarak sigortalılık da başlamaktadır.

1479 sayılı Kanunun geçici 18. maddesiyle birlikte getirilen düzenlemenin bir benzeri 5510 sayılı kanunun geçici 8. maddesiyle yeniden getirilmiştir. Buna göre sigortalılık niteliği taşıdıkları halde 5510 sayılı kanunun yürürlük tarihine kadar kayıt ve tescillerini yaptırmayanların sigortalılık hak ve yükümlülüğünün 5510 sayılı kanunun yürürlük tarihinden itibaren başlayacağı düzenlenmiştir. Ayrıca Kanunun yürürlük tarihi ile 4/10/2000 tarihi arasında geçen vergi mükellefiyet süreleri bulunmak kaydıyla, sigortalının 5510 sayılı kanunun yürürlük tarihinden itibaren 6 ay içinde talepte bulunması halinde ve kendisine tebliğ edilen borçlanma tutarının tamamını tebliğ tarihinden itibaren 6 ay içinde ödemesi halinde, bu sürelerin sigortalılık süresi olarak değerlendirileceği düzenlenmiştir.

5. SONUÇ

Söz konusu düzenlemelerin ortak noktası vergi kaydı, oda kaydı veya sicil kaydı olmasına rağmen sigorta kaydı bulunmayan kişilere verilen süre içinde başvuru yapması halinde Bağ-Kur tescil olanağı verilmiştir.

Kanuni düzenlemeler ile bu tescil olanağının belli bir sürede kullanılması istenmiş süresi içinde kullanmayanlara bir daha durumlarını ispatlayıcı belgeler getirirlerse bile geriye dönük tescil olanağı verilmemiştir. Tüm bu düzenlemelerde; sigortalılık hak ve yükümlülüklerinin doğması, sınırlanan tarihlerden itibaren, borçlanma hakkının kullanılmasına bağlı bırakılmıştır. Bu süreler içinde borçlanma yapılmaz ise, sonrasında Bağ-Kur sigortalılığının tespiti/tescili yapılamamaktadır.

Yasal düzenlemelerden habersiz olan tescil mağdurlarının süresi içinde başvuru yapmadığı durumlarda daha sonrasında başvuru yapsalar dahi bu durum geçerli başvuru olarak kabul edilemeyecektir. Nitekim inceleme konusu yapılan Yargıtay kararında da bu husus açıkça dile getirilmiştir.

Toplumda bu durumdan mağdur kişilerin olduğu dile getirilen talepler ile ortadadır. Çözüm olarak yine geçmişte yapıldığı gibi yasal düzenleme yapılarak geçmiş dönemde vergi, oda ve sicil kaydı bulunan kişilere borçlanma imkanı verilmesi makul çözüm olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alper, Y., Kılış, İ. (2021). İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku. Bursa: Dora
- Altan, D., (1999). Bağ-Kur'un Sorunları ve Çözüm Önerileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi , 1 (2) , 99-114.
- Demir, V., Mahkeme Kararıyla Bağ-Kur'lulara Geriye Doğru Borçlanma Hakkı. Terazi Hukuk Dergisi, 8(82), 73-75
- Dilik, S., (1985). Türkiye'de Sosyal Güvenlikle İlgili Bazı Düşünceler. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 40 (01)
- Güzel, A., Okur, A. R., Canıklıoğlu, N. (2021). Sosyal Güvenlik Hukuku. İstanbul: Beta.
- Şakar, M. (2021). İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku. İstanbul: Beta
- Uşan, M. F., Erdoğan, C. (2023) İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku. Ankara:Seçkin.

DOĞU ANADOLU ERKEN TUNÇ ÇAĞINDA TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLARIN ÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU
Atatürk Üniversitesi
Erzurum, TÜRKİYE
ORCID ID: 0000-0002-0352-5078
ozcanrabia@gmail.com

ÖZET

Doğu Anadolu Bölgesinde yaklaşık olarak MÖ 3000-2000 tarih aralığında tespit edilebilen Erken Tunç Çağı'nda kuşkusuz en önemli kültür bölgesi Karaz kültür alanıdır. Karaz kültür alanında yer alan Erzurum Ovası'nda 1942 ve 1944 yıllarında Karaz, 1960 yılında Pulur ve 1961 yılında Güzelova, 1994-2003 yılları arasındaki Sos Höyük kazılarının ardından 2021 yılından itibaren ikinci dönem kazıları devam eden Pulur Höyük kazıları kültüre dair oldukça önemli bilgiler ortaya koymaktadır. Karaz kültürü, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycanı kapsayan Transkafkasya'dan Doğu Anadolu'ya, güneyde Levant içlerine dek, Kuzeybatı İran'dan Orta Anadolu'ya kadar geniş bir alana yayılım gösterir. Kültürü karakterize eden arkeolojik buluntuların en başında parlak siyah açkılı seramik ile kırmızı-siyah açkılı seramik grubu gelmektedir. Daha sonra ise, çeşitli boyut ve biçimlerde pişmiş topraktan taşınabilir kutsal ocaklar gelmektedir. Karaz kültürü yayılım sahası içinde en çok sayıda ve çeşitlilikte taşınabilir ocak örneği Erzurum Ovası'ndaki kazılarda ele geçmiştir. Bu çalışmada, 2021-2023 yılları arasında son dönem Pulur Höyük kazıları ışığında Doğu Anadolu Erken Tunç Çağında taşınabilir kutsal ocakların öneminin tartışılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Karaz Kültürü, Erken Tunç Çağı, Taşınabilir Kutsal Ocak

THE IMPORTANCE OF PORTABLE SACRED HEARTHES IN THE EARLY BRONZE AGE OF EASTERN ANATOLIA

Assist. Prof. Dr. Rabia AKARSU

ABSTRACT

The Karaz cultural area is undoubtedly the most important cultural region in the Early Bronze Age, which can be detected between approximately 3000-2000 BC in the Eastern Anatolia Region. Following the excavations of Karaz in 1942 and 1944, Pulur in 1960 and Güzelova in 1961, and Sos Höyük between 1994 and 2003 in the Erzurum Plain located in the Karaz culture area, the Pulur Höyük second period excavations have been continuing since 2021 reveal very important information about the culture. The Karaz culture spreads over a wide area from Transcaucasia, which includes Georgia, Armenia and Azerbaijan, from Eastern Anatolia to the Levant in the south, from Northwest Iran to Central Anatolia. Bright black burnished and red-black burnished pottery groups are the hallmark of the culture. Also, in later phases, portable hearths come into use in various sizes and shapes. The largest number and variety of portable hearth examples were unearthed during the excavations in the Erzurum Plain within the Karaz culture distribution area. This study aims to discuss the importance of portable sacred hearths in the Early Bronze Age of Eastern Anatolia in the light of the recent Pulur Höyük excavations between 2021 and 2023.

Keywords: Eastern Anatolia, Karaz Culture, Early Bronze Age, Portable Sacred Hearth

GİRİŞ

Karaz kültürü, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı kapsayan Transkafkasya'dan Doğu Anadolu'ya, güneyde Levant içlerine dek, Kuzeybatı İran'dan Orta Anadolu'ya kadar geniş bir alana yayılım gösterir. Kültürü karakterize eden arkeolojik buluntuların en başında parlak siyah açkılı seramik ile kırmızı-siyah açkılı seramik grubu gelmektedir. Daha sonra ise, çeşitli boyut ve biçimlerde taşınabilir ocaklar gelmektedir. Genel olarak bakıldığı zaman, Karaz kültürü yayılım sahası içinde en çok sayıda ve çeşitlilikte taşınabilir ocak örneğinin Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Pulur, Karaz, Güzelova ve Sos Höyük gibi geçmiş kazılardan ele geçtiği söylenebilir.

Karaz kültürü mimari elemanlarından birisi de genellikle yapıların merkezinde konumlandırılmış dairesel formda sabit ocaklardır. Sabit ocaklar dışında, bu kültüre ait diğer bir önemli buluntu grubu da pişmiş topraktan taşınabilir ocaklardır. Kullanım amaçları tartışmalı olan taşınabilir ocakların, günlük kullanımda mı yoksa ritüel amaçlı kullanımda mı tercih edildiklerini ayırt etmek zordur. Formları ve bezemelerinden dolayı daha çok dini amaçlı kullanıldıkları düşünülmüş ve "kutsal" olarak adlandırılmışlardır (Takaoğlu, 2000).

İnsanoğlunun ortaya koyduğu bütün kültürlerde dini inanışlarını ve geleneklerini yansıtan izlere rastlamak mümkündür. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Karaz kültürüne ait dini inanışlar ve tapınım şekilleri hakkında hem araştırma yetersizliğinden hem de kazı çalışmalarının az sayıda olmasından dolayı ne yazık ki bilgimiz çok sınırlıdır. Karaz kültüründe daha çok ev içi tapınımın olduğu veya ev dışı açık kutsal alanların olduğu buluntu dağılımından ve az sayıda tapınak yapısının açığa çıkarılmasından anlaşılmaktadır. Geçim kaynaklarını tarımcılık ve hayvancılık faaliyetlerinin oluşturduğu Karaz kültürü halkının dini inanışını yansıtan insan ve hayvan figürinleri, idoller, ritonlar, seramik motifleri ve kutsal ocaklar önemlidir.

Uygurlik tarihi boyunca ocak, tüm toplumlar için kutsal sayılmıştır. Anadolu'da "ateş" ve dolayısıyla "ocak", erken dönemlerden itibaren "kutsal" olarak ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Ocağa karşı, korku ile karışık saygı duyulmuştur (Koşay, 1979, s. 77; Çoruhlu, 2002, s. 50). "Ocak kültürü" ile ilişkili olarak, ocağın günahlardan arındırdığına ve kötülük, hastalık, bela gibi olumsuzlukları uzakta tuttuğuna olan inanç nesiller boyunca aktarılmıştır. Ocak, aydınlatma özelliğinin yanı sıra aynı zamanda günlük hayatta yemek pişirilen ve sonrasında etrafında birlikte yemek yenen, sohbet edilen, tüm aileyi bir araya toplayan, birleştiren bir özelliğe sahiptir. Dini ritüeller de, herkesin bir araya geldiği ateşin ve ocağın çevresinde gerçekleştirilmekteydi. Tam tersi durumda yani ocağın sönmesi, dağılması ise tanrıların o aileye zarar vermesi ve tanrıların onlardan uzaklaşması anlamına gelmektedir. Türkler de ateşi ve ocağı kutsal kabul etmişlerdir (Takaoğlu, 2000; Taş, 2011). Ocağın soyla veya atayla bağlantısını gösteren bir örneği de Altay Türklerindeki eski evdeki eski ateşi, yeni eve taşıma geleneğidir. Ailenin en büyüğü, eski evdeki ateşin korlarını, bir kürek içinde yeni evdeki ocağa taşır ve bu eski korlarla yeni bir ocak yakar. Aslında korlarla birlikte eski evdeki gelenekler, inanışlar ve kültür de yeni eve taşınmaktadır (Taş, 2011). Günümüzde halen Erzurum'un bazı kırsal kesimlerinde ata evinden ateşin köz olarak alınması geleneği devam etmektedir (Eroğlu, 2007, s. 99).

Taşınabilir ocakların genellikle sabit ocak çevresinden ele geçmeleri ve yoğun is barındırmaları nedeniyle ateş ve ocak ile bağlantılı kullanımları kabul görmektedir. Ancak günlük

kullanımda mı yoksa dini tapınım sırasında mı tercih edildikleri noktası henüz netlik kazanmış değildir. Daha çok evsel alanlarda ele geçmesi ve ateşe günlük hayatta yoğun gereksinim duyulması nedeniyle günlük kullanımda tercih edilmeleri normaldir. Ancak bazı ocak tiplerinin fallik ve boğa kültü unsurlarını barındırması, insan biçimi (antropomorfik), hayvan biçimi (zoomorfik) ve geometrik bezemelerle özenli süslenmesi dini tapınımında da kullanıldıklarını göstermektedir (Diamant ve Rutter, 1969; Rahmstorf, 2010, s. 273; Smogorzewska, 2004, s. 152; Takaoğlu, 2000). Her toplumda farklı olan ritüeller, anlamlarını iletebilmek için sembolleri kullanmışlardır. Kutsal değil de büyüsel niteliğe sahip olup, günlük hayatın bir parçası olan hayvancılık ve tarımcılık faaliyetlerinde bereket ve bolluk getirmesi, nazarı uzaklaştırmak amacıyla da kırılıp atılmış oldukları düşünülebilir (Hodder, 2005, s. 9; Takaoğlu 2000, s. 11). Ateşin hayati ve kutsal rolü yadsınmaz. Çağlar boyunca ateşe bahşedilen kutsallık çerçevesinde ocaklar da ateşi içlerinde barındırma sıfatı ile kutsal sayılmışlardır.

TAŞINABİLİR KUTSAL OCAKLAR

Geç Kalkolitik Çağ ile başlayıp Orta Tunç Çağı sonuna kadar devam eden Karaz kültürünün karakteristik unsurlarından birisi çekirdek bölgede sert ve soğuk geçen iklim şartlarıyla gayet uygun biçimde gelişen taşınabilir ocaklardır (Yalçın, 2020, s. 173). Doğu Anadolu’da Erzurum-Kars Bölgesinde Pulur Höyük, Karaz, Güzelova, Sos Höyük, Büyüktepe ve Çiğdemtepe kazılarında; Malatya-Elazığ Bölgesinde Pulur (Sakyol), Arslantepe, Murat Höyük, Tepecik, Değirmen-tepe’de; Van-Muş Bölgesinde Van Kalesi Höyüğü, Muş-Varto Tepeköy Höyüğü’nde çok sayıda Karaz kültürüne ait taşınabilir kutsal ocak ele geçmiştir.

Ev içinde günlük işlerde kullanılan sabit ocaklardan farklı olarak, kutsal ocaklar, form olarak daha çeşitli olup yüzeylerinde genellikle süsleme unsurlarına sahiptir. At nalı/yarım daire biçimli, insan ve hayvan yüzü betimli taşınabilir ocakların en güzel örneklerini Karaz kültüründe görmekteyiz. Cinis Höyük’ten satın alma yoluyla Erzurum Müzesi’ne kazandırılan insan yüzü biçiminde uzantılara sahip at nalı/yarım daire biçimli sabit ocak benzeri olmayan bir örnektir (Ceylan, 2000; Takaoğlu, 2000).

Erzurum-Kars Bölgesi

1960 yılı Pulur Höyük kazılarında Karaz kültürüne ilişkin sonuçların elde edildiği höyüğün batı eteğindeki “A alanından” 12 adet taşınabilir ocak ele geçmiştir (Koşay ve Vary, 1964, 39-45). Tüm örneklerde yanık ve is izleri mevcuttur. Ocak uzantılarının uç kısımları üçgen prizma biçiminde olup bezemesiz örnekler olduğu gibi hayvan yüzü biçiminde göz, burun, ağız detayları verilmiş örnekler de vardır. Söz konusu hayvan yüzleri boğa, öküz gibi büyük baş veya koyun gibi küçük baş hayvana benzemektedirler. Pulur Höyük 2021 ve 2022 yılı kazılarında Erken Tunç Çağı tabakasından 21 adet taşınabilir kutsal ocak parçası ele geçmiştir. Beş adet hayvan biçimli kutsal ocak parçası dışında diğer örneklerin uç kısımları kare, dikdörtgen, üçgen prizma ve toynak biçimli formlara sahiptirler (Akarsu, 2023).

Karaz Höyük’te 1942 yılı sondaj çalışması ve 1944 yılı kazı çalışmasında yuvarlak formlu sabit ocaklar dışında 14 adet taşınabilir ocak da bulunmuştur. Taşınabilir ocakların büyük kısmı,

iki tepeli höyüğün batı tepesinde açılan B alanında ele geçmiştir (Koşay ve Turfan, 1959, ss. 358-361).

1961 yılı Güzelova Höyük kazı çalışmasında 20 adet taşınabilir ocak ve ocak parçası ele geçmiştir (Koşay ve Vary, 1967). Güzelova'da mezar hediyesi olarak ele geçen minyatür taşınabilir ocak ve diğer taşınabilir ocakların is ve kurum izleri taşıdıkları görülmüştür. Dini özellik de taşıyan bu ocaklarda yakacak istifi yapıldığı ve bazılarında fitille yağ yakarak ışık sağlandığı düşünülebilir (Koşay ve Vary, 1967, s. 9).

1994-2000 yılları arasındaki Sos Höyük kazılarında sabit ocakların yanı sıra 11 adet taşınabilir ocak da açığa çıkarılmıştır. Ocakların tümünde de yanık izleri vardır. Radyokarbon analizlerine dayanılarak oluşturulan Sos Höyük tabakalanmasına göre, Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen VA tabakasında 4 adet iki uzantılı boynuzlu ocak ele geçmiştir (Sagona ve Sagona, 2000, s. 62). Orta Tunç Çağı I'e tarihlenen IVA tabakasında benzer başka iki boynuz biçiminde uzantılı ocak daha vardır (Sagona ve Sagona, 2000, s. 65). Sos Höyük'te Geç Kalkolitik Çağ'a ve Erken Tunç Çağı'na ait 3 adet at nalı/yarım daire biçimli taşınabilir ocak ele geçmiştir (Sagona vd., 1996, s. 37; Sagona vd., 1997, s. 187; Sagona ve Sagona, 2000, s. 62). Erken Tunç Çağı'na ait üç uzantılı közlüksüz ocak örneğinin üçgen prizma biçiminde uca sahip 3 adet uzantısı vardır (Sagona vd., 1996, s. 37). Bir başka örnek ise toynak biçimli ocak uzantı parçasıdır (Sagona vd., 1998, s. 34).

1990-1992 yılları arasında Büyüktepe Höyük kazılarında Karaz kültürüne ait antropomorfik biçime sahip yarım daire biçimli ocak parçası bulunmuştur (Sagona vd., 1993, s. 71). Sos Höyük ile benzerlik gösteren ocağın üçgen prizma biçiminde uç kısmı vardır.

Çiğdemtepe Höyüğü 2019-2020 yılı kurtarma kazılarında, Erken Tunç Çağı II-III dönemine tarihlendirilen 4 adet taşınabilir ocak parçası ele geçmiştir (Akyüz, 2022, ss. 130-134). Bunlardan iki tanesi zoomorfik, bir tanesi antropomorfik ve diğer örnek de bezemesiz uzantılı ocak parçasıdır.

Malatya-Elazığ Bölgesi

Bölgede yapılan kazılarda Karaz kültürü tabakalarında ele geçen özellikle at nalı/yarım daire biçimli ocakların yanı sıra boynuz çıkıntılı yarım daire formlu ocaklar karakteristik olarak görülmektedir. Bunun dışında at nalı biçiminde veya dairesel biçimde sabit ocaklar ve tekil ocak altlıkları ile at nalı biçimli, yarım daire biçimli ve uzantılı taşınabilir ocaklar da ele geçmiştir. Bölgede taşınabilir ocakların ele geçtiği yerleşimler Değirmentepe (Duru, 1979, Lev. 22.2 ve 24), Tepecik (Esin, 1972, Lev. 109), Arslantepe (Balossi Restelli, 2015, s. 140), Pulur (Sakyol) (Koşay, 1976, s. 45) ve Murat Höyük'tür (Bamyacı, 2021, ss. 73-86)

Van-Muş Bölgesi

Erken dönemlere ilişkin kazıların az sayıda olduğu Van-Muş Bölgesinde, Van Kalesi Höyüğü'nde Pulur (Sakyol) ile benzer at nalı biçimli taşınır ocak ele geçmiştir (Konyar vd., 2012, s. 225). Muş-Varto Tepeköy Höyüğü kurtarma kazılarında at nalı biçimli ve uçları geometrik bezemeli sabit ocak dışında Erzurum-Kars Bölgesi ocaklarıyla benzer biçimde üçgen prizma uçlu ocak uzantısı da bulunmuştur (Erdoğan vd., 2021, Resim 9b).

SONUÇ

Doğu Anadolu Bölgesi Karaz kültürüne ait taşınabilir ocaklar Geç Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı sonuna kadar ele geçmiştir (Sagona ve Sagona, 2009, s. 459). Karaz kültürünün tespit edildiği kazılarda taşınabilir ocakların sabit ocaklara nazaran daha çok sayıda ele geçmesi yöre halkının göçebe/yarı göçebe yaşam biçiminden çok pratik kullanım ile ilişkili görünmektedir. Kültür insanının hem günlük işlerinde hem de tapınım esnasında bu tip taşınabilir ocakların kolaylık sağladığı düşünülebilir. Uzantılı taşınabilir ocakların tipolojik açıdan 9 başlık altında sınıflandırılması önerilebilir. Bunlar; iki uzantılı közlüklü ocaklar, iki uzantılı közlüksüz dikdörtgen biçimli ocaklar, at nalı/yarım daire biçimli ocaklar, dört ayaklı ve üç uzantılı ocaklar, tabanı dairesel biçimli ve iki uzantılı ocaklar, iki boynuz biçimde uzantılı ve közlüklü ocaklar, üç uzantılı ve közlüklü ocaklar, üç uzantılı ve közlüksüz ocaklar, toynak biçimde uzantılı ocaklardır.

Pulur Höyük 2021 ve 2022 yılı kazılarında ele geçen taşınabilir ocakların benzerlerini 1960 yılındaki Pulur Höyük kazıları, Karaz Höyük, Güzelova Höyük, Çiğdemtepe Höyüğü ve Değirmen-tepe kazılarında görmek mümkündür. Kullanım ve yapılış amaçları ile ilgili olarak kutsal ocak parçaları ile birlikte üretime ve günlük kullanıma yönelik buluntuların, yanmış hayvan kemiklerinin de ele geçmesi, söz konusu alanların evsel ve dinsel anlamda ortak kullanım gördükleri; günlük ihtiyaçların ve dini ritüellerin aynı yerde ve aynı zamanda pratik bir biçimde hayata geçirildiği şeklinde önerilebilir. Söz konusu dini ritüellerin ocak, ateş ve ata kültürünü içermesinin yanı sıra boğa boynuzu biçimli uzantıların ve hayvan yüzünün stilize edilmesi de hayvan ve bereketlilik kültürünü de içerdiği söylenebilir. Geçimini hayvancılık ve tarımcılık üzerine kuran Doğu Anadolu Tunç Çağı halkı için sosyo-ekonomik açıdan üretimin bolluğu ve devamlılığı, soylarının yaşaması gerekliliğinin önemi düşünüldüğünde adı geçen ritüellerin ne kadar önem arz ettiğini, dolayısıyla zoomorfik kutsal ocakların dini inanışlarında önemli yer tuttuğunu tartışmasız kabul etmek gerekmektedir. Görsel açıdan zengin betimlere sahip, sembolik anlamlar içeren bezemeli seramik, figürin, kutsal ocak buluntuları, hayvancılık ve tarımcılık ile uğraşan Doğu Anadolu Tunç Çağı halkının aynı zamanda plastik sanat ustası olduğuna da işaret etmektedir (Halilov, 2015, s. 71).

KAYNAKÇA

- Akarsu, R. (2023). Pulur Höyük (Erzurum) 2021 ve 2022 Yılı Kazılarında Tespit Edilen Karaz kültürüne ait zoomorfik taşınabilir kutsal ocaklar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (4), 1511-1535.
- Akyüz, E. (2022). Çiğdemtepe Höyüğü 2019-2020 yılı kazıları ve Erken Tunç Çağ pişmiş toprak buluntuları (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Balossi Restelli, F. (2015). Hearth and home: Interpreting fire installations at Arslantepe, Eastern Turkey, from the fourth to the beginning of the second millennium BCE. *Paléorient*, 41 (1), 127-151.
- Bamyacı, O. (2021). Murat Höyük Erken Tunç Çağı taşınabilir ocakları ve ocak ayakları üzerine bir değerlendirme. Erken Tunç Çağı'nda Murat Höyük (Ed. Özdemir, A., Kılınç, Z. ve Demir, E.), İstanbul: Ege Yayınları. 73-86.

- Ceylan, A. (2000). Erzurum Ovası'nda önemli bir merkez: Cinis Höyük. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26, 29-42.
- Çoruhlu, Y. (2002). Türk mitolojisinin ana hatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Diamant, S., ve Rutter, J. (1969). Horned objects in Anatolia and the Near East and possible connexions with the Minoan "Horns of Consecration". Anatolian Studies, 19, 147-177.
- Duru, R. (1979). Keban projesi Değirmentepe kazısı 1973. Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Erdoğan, S., Erçek, M., Çiftçi, Y., Biber, H., Yılmaz, H. ve Ayaz, G. (2021). Muş/Varto Tepeköy Höyüğü Tunç Çağları. Anadolu Araştırmaları, 25, 1-26.
- Eroğlu, B. (2007). Tortum ve çevresinde görülen halk inanış ve uygulamalarının dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Esin, U. (1972). Tepecik kazısı, 1970. Keban projesi 1970 çalışmaları. Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları. 139-147.
- Halilov, T. (2015). Nahçıvan'da Erken Tunç Çağı buluntuları ışığında sanatsal yapı. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4 (5), 62-72.
- Hodder, I. (2005). Figürinler hakkında düşünmek. Tunç Çağının Gizemli Kadınları (Ed. Şentürk, Ş.). İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık. 7-10.
- Konyar, E., Ayman, İ., Avcı, C., Yiğitpaşa, D., Genç, B., Akgün, R.G. (2012). Excavations at the Mound of Van Fortress-2011. Colloquium Anatolicum, XI, 219-245.
- Koşay, H. Z. (1976). Keban projesi Pulur kazısı 1968-1970. Ankara: ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1979). Keban'ın Pulur (Sakyol) Höyüğü kazısında bulunan kutsal ocaklar. VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Cilt I. 77-80.
- Koşay, H. Z. ve Turfan, K. (1959). Erzurum-Karaz kazısı raporu. Belleten, 23 (91), 349-413.
- Koşay, H. Z. ve Vary, H. (1964). Pulur kazısı: 1960 mevsimi çalışmaları raporu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koşay, H. Z. ve Vary, H. (1967). Güzelova kazısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rahmstorf, L. (2010). Indications for Aegean-Caucasian relations during the Third Millennium BC. Von Majkop Bis Trialeti: Gewinnung und Verbreitung Von Metallen und Obsidian in Kaukasien Im 4.-2. Jt. V. Chr., Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 13 (Ed. Motzenbäcker, I., Hauptmann, A. ve Hansen, S.). Bonn: Deutschen Archäologischen Instituts Berlin. 263-297.
- Sagona, A. ve Sagona, C. (2000). Excavations at Sos Höyük, 1998 to 2000: Fifth Preliminary Report, ANES, 37, 56-127.
- Sagona, A. ve Sagona, C. (2009). Encounters with the divine in Late Prehistoric Eastern Anatolia and Southern Caucasus. Altan Çilingiroğlu'na Armağan: Yukarı Deniz'in kıyısında Urartu Krallığı'na adanmış bir hayat (Ed. Derin, Z., Abay, E., Baştürk, M. B., Erdalkıran, M., Erdem Otman, A. Ü., Sağlamtimur, H., Konakçı, E., Dedeoğlu, F. ve Batmaz, A.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 457-483.
- Sagona, A., Pemberton, E. ve McPhee, I. (1993). Excavations at Büyüktepe Höyük, 1992: Third Preliminary Report, Anatolian Studies, 43, 69-83.
- Sagona, A., Erkmén, M., Sagona, C. ve Thomas, I. (1996). Excavations at Sos Höyük, 1995: Second Preliminary Report, Anatolian Studies, 46, 27-52.
- Sagona, A., Erkmén, M., Sagona, C. ve Howells, S. (1997). Excavations at Sos Höyük, 1996: Third Preliminary Report, Anatolica, 23, 181-226.

- Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C., McNiven, I. ve Howells, S. (1998). Excavations at Sos Höyük, 1997: Fourth Preliminary Report, *Anatolica*, 24, 31-64.
- Smogorzewska, A. (2004). Andirons and their role in Early Transcaucasian Culture. *Anatolica*, 30, 151-177.
- Takaoğlu, T. (2000). Hearth structures in the religious pattern of Early Bronze Age Northeast Anatolia. *Anatolian Studies*, 50, 11-16.
- Taş, İ. (2011). Hititçe çivi yazılı belgelere göre ocak kültürü ve ocağın kutsallığı üzerine bazı gözlemler. *Kubaba Arkeoloji, Sanat Tarihi, Tarih Dergisi*, 18, 7-18.
- Yalçın, H. G. (2020). Karaz-/Kura-Aras-/Khirbet Kerak-Kültür Olgusu ve Tarihöncesi Bölgelerarası İlişkiler. *Colloquium Anatolicum*, 19, 169-182.

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE THEOLOGICAL IDEA IN JALALUDDINA RUMI'S WORKS

Assoc. Prof. Dr. Nasriddinov Dilshod A'zamkulovich

Head of Foreign Languages Department

Nordic International University

Tashkent, Uzbekistan

dilshodnasr@gmail.com

ABSTRACT

Jalaluddin Rumi is the founder of the Mavlawiya ideological movement. He is one of the great Sufi sages in the Muslim East. At the center of the theological system of the sage, the main place is occupied by the idea of theocentric. The peculiarity of this theory is the determinism of the interpretation of the essence of this world. Here we can see the relationship between God, Nature, and Soul. According to the idea of the sage, this is the essence of our existence.

Keywords: East, God, Theology, Sufism, Nature, Soul, Being, Philosophy, Idea, Sage

INTRODUCTION

Theological philosophy has played a very important role in human history. This has been obvious since the days of early civilizations. The foundations and directions of ancient philosophical views were so varied and extensive that different philosophical ideas and doctrines arose from time to time. These practical and theoretical processes took place in specific forms in the medieval Islamic theological philosophy of the East. The main form of reformation of a religious nature in Islam was Sufism (sufi from Arabic wool). Sufism is an ascetic way of knowing the Truth of Allah. Knowledge of the essence of Allah consisted of four mutually related stages:

1. Tariqa - faith in Allah.
2. Shariat - fulfillment of the will of Allah
3. Marifat - education for the sake of the Truth of Allah.
4. Haqiqat - comprehension of the Truth of Allah.

Sufism arose in the 8th century in Iraq and Iran. This was a kind of form of protest of the common people against the actions and power of the rich clergy. They wanted social equality in the face of Allah. Because, in a relatively short time (VII-VIII centuries), Islam conquered very vast territories from the Pyrenees to China. Under the rule of a relatively tiny group of people (mainly the clergy), there was a huge territory with very large reserves, wealth, and populations of many thousands with different cultures. And this led to serious social divisions in society.

The people began to lose faith in the social purity of Islam. Then individual learned ascetics began to create separate orders of Sufism. The main believing disciples of these learned ascetics were representatives of the common people. It's just that many people wanted to find solace from various problems and dangers of society of that period. But over time, some Sufi mentors themselves became very rich people. For example, the great Sheikh from Mevarannahr Khoja Akhror Vali was a very large landowner. The great mystic poet and founder of the Uzbek language Alisher Navai was also a very rich man of his time.

The second reason for the emergence of Sufism is related to the interpretation of the foundations of the Koran and Sunnah. It was at this time that the schools of *tafsir*, *kalam*, and hadith began to form. These theological directions of interpretation of Islam were examined through the prism of Sufism. And this is already a logical and methodological explanation of the world of Allah according to Sufism. The apogee of the development of Sufism occurred in the XIV-XV centuries. Then large schools of a regional nature finally formed in Sufism. However, all attempts to reform Islam were covered by the beginning and development of the processes of the Muslim Renaissance.

In accordance with the monotheistic idea of the complex God of Islam, a single Muslim civilization exists between the various peoples and cultures of the East. The process of formation of this civilization marked the beginning of the Muslim Renaissance (Renaissance) in the East in the 9th-10th centuries, which lasted until the 14th-15th centuries. If in the West the Renaissance occurred in the process of religious secularization, then the Muslim Renaissance arose directly on the basis of the synthesis of different cultures under the banner of Islam. Since the basis of this process is multifaceted, its directions are also different. This is especially evident in the fields of commentary, hadith studies, jurisprudence, and mysticism. Mysticism, an important theological and philosophical trend, predominates most of all in it.

But Sufism continued to develop. Sufism accumulated all the secret knowledge of the medieval Middle-Muslim East.

Sufism is a system of teachings that reveals hidden (esoteric) knowledge and through it the understanding of the Supreme Truth - "Vahdat ul Vujud". Sufism consists of many sects. In the mysticism of Islam, the philosopher-scientist J.S.

The Mawlawiya sect was founded by Jalaluddin Rumi (1207–1273), a great thinker of Eastern Islamic culture. In the Islamic world, Jalaluddin Rumi was one of the most famous Sufis. From the point of view of philosophy, his system of teachings occupies a worthy place in the ranks of the works of great thinkers such as Ibrahim ibn Adham, Abu Yazid Bistami, Mansur al-Khalaj, Hassan al-Basri, Ibn al-Arabi, Yusuf Hamadani, Ahmad Yassawi.

Like other sects of Sufism, Mavlawi can observe the following ideological aspects of Sufism: - the emergence of "Gulu" (noise) in the psyche and mind of a person as a result of understanding the essence of the eternal world and the form of this transitory world, although they are different in the face of the single will of Allah;

- the beginning of the formation of a state of resentment (state) as a result of the rumble;
- the presence of the Arifs in the body of Allah and their union with him;
- the descent of the soul of Allah into the body of a prophet or saint;
- the manifestation of the divine aspects of Allah in the form of a prophet or saint and so on. [1. 2004. p156].

DISCUSSION

The teachings of Jalaluddin Rumi are so deep and vast that it is impossible to understand them with the mind and reach the end. For this reason, in most cases, in terms of the depth and

scope of the idea, Rumi compares it to an endless ocean. The influence of Rumi's ideas can be traced in the features of almost all the teachings of representatives of classical philosophy of later periods. "Dialectics of the World and Its Understanding" by Jalaluddin Rumi to a certain extent also influenced the formation of the doctrine of dialectics in the West. In the East, the works of Rumi are as popular as the works of Alisher Navoi, the founder of our classical literature.

For many centuries, the creative nights of Masnavi were the same as the creative nights of Navoi. The importance of ideas in Rumi's teachings has always been relevant in the East.

The following ideas can be observed in the teachings of Jalaliddin Rumi:

- the desire to understand the essence of Allah and the desire to know his essence;
- striving for gratitude to Allah, poverty, patience, and humility;
- the desire to understand the attributes and hadiths of Muhammad (peace and blessings be upon him);
- the desire for the formation of divine love and its qualities;
- strive to achieve the qualities of nobility; - try to be humane and friendly; - fight against lust and sins;
- understanding the basics of mysticism; - the desire to identify the paths of truth;
- the desire to understand the verses of the Koran;
- the desire to follow hadiths, etc.

It is well known that in Islam the center of philosophical issues related to mysticism is Tawhid (knowledge of Allah as one).

Different schools of Islamic philosophy have interpreted his understanding in different ways. This manifests itself in forms of interpretation of kalam, mysticism, and hidden knowledge. The following types of tawhid are mentioned in the scientific literature:

- the science of Truth, aimed at understanding the Unity of Truth;
- sciences of Tawhid, aimed at the hearts and minds of Sufis;
- divine knowledge of people aimed at understanding Allah. This is the divine knowledge of leading people to Allah's Zuhr.

At the same time, there are certain sources of scientific Tawhid, which boil down to the following: - faith in Tawhid (faith - tawhid based on faith); - scientific Tauhid (Tauhid is based on knowledge, Tauhid comes from Ilm amal, Chin is internal knowledge. Sufis also call it the rank of Tauhid. There have also been attempts to interpret this in different ways [3.2019.p. 87].

The Uzbek people have always strived to understand the world around them and their place in it. At the same time, in all periods of the history of Uzbekistan, solving problems in the education system has always been a priority for our people.

This was due to the ancient traditions of education in the East. In the East - For many centuries, "Kalila and Dimna", "Panchtantra (Five Wisdoms)", "Tutinoma", "Kutadgu Bilig" by Yusuf Khos Khojib, "Gulistan" and "Boston" by Muslihiddin Saadi, "Kissayi Rabguzi" by Nosiriddin Makhubisher Rabguzi. Kaikovus's "Kabusname" was a program for raising children in the East [4. 1994. p. 3].

Among these great works, the works and ideas of Jalaluddin Rumi occupy a worthy place. This is especially evident at a time when the foundations of Islam are being revised in various ways.

A holistic system for a comprehensive study of Rumi's scientific heritage requires: on the basis of scientific, pedagogical, and socio-philosophical facts, to conduct scientific, spiritual, moral, religious, and educational research in philosophy.

Because such "Development of education is an objective necessity of today" [5. 2019. from 3]

RESULTS

The influence of Western philosophy on Rumi's teachings is as follows: 1. Rumi's idea of the "primacy of existence" has elements of the idea of "essence" and "change of coincidences" of Aristotle's teachings. [7. 2004. p17]. 2. The idea of "transience of clothing - body" in Rumi is connected with the idea of Neoplatonism "to save the soul from a dead shell" [8.2002.p160]. 3. In Rumi's idea of "understanding the essence of the dark veil in man" there is a shadow of Socrates' unique thesis "know thyself" [1. 2004. p. 50].

In parallel with the ideas of Jalaluddin Rumi, as a result of the synthesis of Christianity and Aristotelianism in Europe, Thomas Aquinas (1225-1274) created a new doctrine - the doctrine of "Thomism". These ideas about existence, man, knowledge, morality and God were to some extent similar to the ideas of the Mavlawi [8. 2002. pp. 202 – 222]

The influence of Eastern philosophy on the works and teachings of Jalaluddin Rumi is also incomparable. In Rumi's work, the influence of Eastern philosophy is observed in three directions: the influence of the ideas of the teachings of Mashshayun, Tabiyun (Eastern natural philosophy and empiricism), and Sufism (mysticism). In these areas, the following can be noted: 1. The idea of Al-Khwarizmi "The world was created by Allah, and then developed independently" [1. 2004. p. 90].

2. Ar-Razi's idea of "Changing the world" and "divine mind" [1. 2004. p106].

3. Farabi's ideas "The beginning of movement and silence", "The first impulse and the existence of the obligatory", "The relationship of sensory and mental power", and "On human qualities". [1. 2004. p111 – 116].

4. Beruni's ideas "Knowledge of divine and natural interests", and "Man is a sign of the greatness and wisdom of Allah" [1. 2004. p121].

5. Ibn Sina's clear distinction between "Vujudil wajib - the primary essence", "Vujudil wajib - the only creative essence", "the inner essence of action", "good and evil, Rashad (perfection) and delusion", "Fundamentals of the relationships of things", "Knowledge is a product of living observation and perception", "The power of animal interest and charm", "Man is a social being" [1. 2004. p124–128]. 6. Al-Kind's idea that "the soul is a substance (essence)", "the soul is between the material and the divine" [1. 2004. p103].

Sufi influences are reflected in Rumi's works in the areas of "ideas, logic and truth" [9. 1999.p. 85].

The influence of mystical movements on the works and teachings of Rumi is varied and widespread. The study of this aspect of Rumi's work requires separate studies.

CONCLUSION

Based on information about the period of Jalaliddin Rumi's life and the factors that influenced his work, we would like to draw the following conclusions: 1. The period in which Jalaluddin Rumi lived and worked is explained by acute crises in all areas of society. These crises were severe disasters and crises of a global nature. As a result, many settlements, and religious and secular monuments were destroyed in East Turkestan, Movarounnahr, Iran, the Caucasus, and the Middle East. Most of the population was destroyed and forced to leave their lands. The centers of culture were destroyed and many scientists had to wander around the world.

2. In the works of Jalaluddin Rumi, the influence of ideas associated with the teachings of Eastern and Western philosophy is to some extent noticeable. However, it is worth noting that these ideas were qualitatively reworked by Jalaluddin Rumi. 3. In his works, Rumi deeply analyzes the ideas of philosophers and theologians, theoretically synthesizes and establishes the ideological basis of various theories that have their own characteristics. This process of tireless labor is called the Mavlawi system.

3. In his works, Rumi deeply analyzes the ideas of philosophers and theologians, theoretically synthesizes and establishes the ideological basis of various theories that have their own characteristics. This process of tireless labor is called the Mavlawi system.

4. Mavlawiya is one of a small group of the school of Sufism, which continues to this day. These are mainly Turkish Mavlawiya schools. The life and activities of the Mavlawiya school have remained almost unchanged since the time of the Great Rumi.

5. In recent decades, there has been an increase in the study of the works of Jalaliddin Rumi. This is primarily due to the democratization of society, tolerant relations in the religious policy of the state and the scientific and methodological interests of religious scholars in the works of the great sage. The scope of these studies is very wide and covers the activities of scientists from Europe to India and from Central Asia to Egypt. The depth of study of the issue is also limitless. Because the depth of Jalaliddin Rumi's idea is also limitless and this requires very long systematic research in this direction.

REFERENCES

1. Excerpts from the history of world philosophy. Tashkent. 2004. c 90, 103, 106, 111, 116, 121, 124, 128, 154,156
2. Komilov N. N. Sufism. The second book. The secret of monotheism. Tashkent. Uzbekistan. 1999. p. 55
3. Zh.R. Juraev. Epistemological analysis of Sufism: etymology and Teachings. Falsafa va tasavvuf: ma'rifiy dunyokarashni shakllantirish muammolari va echimlari. Bukhoro. 2019. from 87
4. Kaikovus. Kabus name. Tashkent. Independence. 1994. p. 3
5. Chelieva V.E. Spiritual and moral values in the philosophical views of Jaleddin Rumi. Samarkand. 2019. c 3

6. Sh. Vohidov. A. Kodirov. Famous dynasties of the East. Tashkent. Academnashr. 2013. with 256, 374
7. Philosophy. A short explanatory dictionary. Tashkent. 2004. from 17
8. Gunnar Skirbekk. Nils Gile. History of philosophy. Tashkent. 2002. c160, 202 – 222
9. V.G. Golovanova. The course of lectures "Fundamentals of philosophy". Tashkent.1999. from 85, 112

FİZİKSEL FAKTÖRLERİN ÇEVRE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

T. K. TİLLEBAEVA

K. Sh. Toktomamatov Atyndagy EAU
tamara19860512@gmail.com

ÖZET

Makalede, günümüzün en küresel sorunlarından biri olan çevre tahribatına etki eden faktörler, ulaşım ve termik santrallerin işleyişine ilişkin bilgiler yansıtılıyor. Temiz, güvenli bir çevrede yaşayabilmek için nasıl özen gösterebiliriz?

Anahtar Kelimeler: Ekoloji, Temiz atmosfer, Hava kirliliği, Ulaşım, Termal elektro istasyonu, Orman

ФИЗИКАЛЫК ФАКТОРЛОРДУН ТААСИРИНИН АЙЛАНА-ЧАЙРАГА

Тиллебаева Т.К.

АННОТАЦИЯ

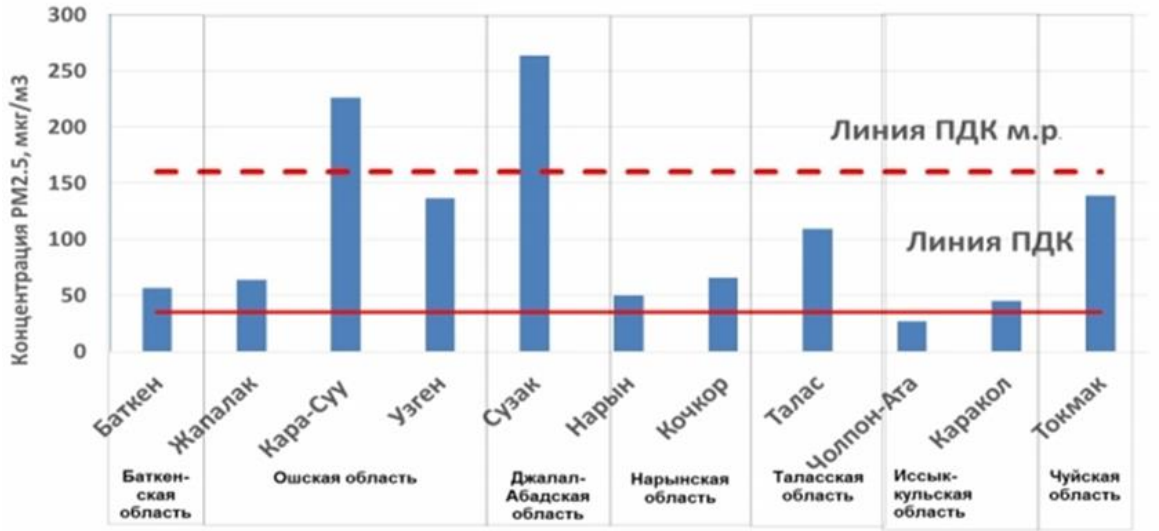
Макалада бугунку кундогу эн глобалдуу койгойлордун бири болгон экологиянын бузулуусуна таасир эткен факторлор транспорттор, жылуулук электр борборлору боюнча маалыматтар чагылдырылган. Биз канткенде таза-экология, корктуу шаар жана денсоолукка туура кам коро алабыз?

Туйундуу создор: экология, таза атмосфера, абанын булгануусу, транспорт, ЖЭБ (Жылуулук Электр Борборлору), токой.

Her şeyden önce, çevre biliminin öğrettiği şeylere odaklanalım. EKOLOJİ (Yunanca. Oykos-ev, Vatan vb... mantık), organizmaların kendi aralarında ve çevreyle olan ilişkilerini inceleyen biyolojik bilimdir; doğada, çevrede ve içinde meydana gelen süreçlerde yaşayan ve cansız varlıkların ilişkisini incelemektedir. Dünyanın en büyük zorluklarından biri çevre kirliliğidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün araştırması, dünya çapında her yıl 4,2 ile 7 milyon insanın hava kirliliğinden öldüğünü ve her 10 kişiden doksanının hava kirlenmelerini soluduğunu göstermektedir. UNICEF'E göre, Afrika'da dış hava kirliliğinden 1990'da 164.000 kişi hayatını kaybetmişken, 2017 yılında 258.000 kişi öldü. Önce "hava" kavramını vurgulayalım. Hava, Dünya'nın atmosferini oluşturan gazların bir karışımıdır. Kuru havanın% 78.09'u azot ve% 20.95 oksijen,% 0.94 inert gaz ve% 0.03 hidrojenle oluşur, az miktarda karbondioksit ozon, amonyak, metan, sülfür gazı tarafından işgal edilir. Bir kişi sakin olduğunda, 12 ile 17 litre oksijen tüketir ve hareket etmeye çalışırken miktarı artar. Endüstriyel tesislerin işletilmesinden çıkan CO2 karbondioksit emisyonları, ulaşımın araçlarının çoğalması, ormanların, sivrisineklerin yok edilmesi, O2'deki oksijen içeriğinin azalmasına neden olur. Atmosferik kirliliğin iki faktörü vardır: doğal ve insan yapımı. Hava kirliliği, insan yaşamının bir sonucu olarak yerleşim yerlerinde havanın bileşimindeki bir değişiktir. İklim değişikliğine neden olan faktörler şunlardır: ormanların yok edilmesi dünyanın sadece % 30'unun ormanlar tarafından işgal edilmesi, ağaçların düzenli olarak kesilmesi atmosfere karbondioksit emisyonlarında% 6-12'lik bir artışa neden olur. Günümüzde her dakika orman kesiliyor, bu da 20 futbol sahasına eşdeğerdir. 2030 yılına

gelindiğinde, gezegenin sadece % 10'u orman olabilir. Eğer ormansızlaşma durdurulmazsa, hepsi 100 yıldan kısa bir sürede ortadan kaybolabilir. Sonuç olarak, ekosistem bozulur ve oksijen gazı dolaşımı bozulur. Su kirliliği okyanuslarımız dünya atmosferine salınan karbondioksitin yaklaşık % 30'unu emer. Karbon kirliliği okyanusun kimyasal bileşimini değiştirerek CO₂'yi absorbe etme kabiliyetini yavaşlatır, daha asidik hale getirir ve bağımlı olduğumuz deniz canlılarına zarar verir. Şu anda araç sayısı artıyor ve motorları tarafından çıkan zararlı maddeler havayı giderek daha fazla kirletiyor. Araştırmalara göre, günde 1 bin motorlu araç havaya 3,2 ton karbon monoksit, 200 kg yakıt yakma ürünü, 50-150 kg azot bileşiği atıyor. İstatistikler, atmosferin şu anda çeşitli ulaşım modlarının faaliyetleri sonucunda toplanan yaklaşık 2.600 ile 2.700 milyar ton kömür, gaz ve diğer yakıtları içerdiğini göstermektedir. Kömür'ün tonlarca karbondioksit gazı var. Son 20-30 yılda, Dünya atmosferindeki karbondioksit miktarı % 5-7 oranında artmıştır. Sanayi işletmelerinin çalışmaları, atıkların yakılması, çok sayıda otomobilin yapılması, termal elektro istasyonlarının çalışmaları çevre kirliliğine yol açmaktadır.

Son verilere göre, Aralık ayında Kırgızistan'daki en kirli hava, Calal-Abad ilinin Susak bölgesi, Oş ilinin Kara-Sui bölgesi, Uzgen şehri ve Çui ilinin Tokmok şehri olmak üzere ikinci sırada yer aldı. Tehlikeli hava 2 kat aşıldı ve bir ay içinde bölgede yaşayan nüfus sağlık tehlikesi oluşturan havayı soludu.



Otomobillerin balonları 120-140 yıl sonra yok olur, plastik, plastik kaplar 180-200 yıl sonra, teneke kutular 10 yıl sonra, paketler (akça ağaç) 100 yıl sonra yok olur. 1950 yılında 2 milyon plastik atık atılmışken, 2015 yılında 419 milyona ulaştı ve 2040 yılında (okyanustan gelen çöpler dahil)-600 milyon olacağını uzmanlar tahmin ediyorlar. Bilim dergisi Nature tarafından hazırlanan bir rapora göre, şu anda yaklaşık 11 milyon ton plastik kap düşüyor ve yaşam sistemlerini yok ediyor. Bu durumlardan kaçınmak için işleyicinin kanalların işlenmesini desteklemesi gerekir. Günümüzde hem kamyonlar hem de toplu taşıma araçları, hareketlerini sürdürmek için çeşitli enerji türlerini kullanmaktadır. Şu anda dünyanın farklı bölgelerinde aşağıdaki arabalar kullanılmaktadır:

- karayolu metrosu (otobüsler, arabalar, minibüsler);
- demiryolu (trenler, elektrikli trenler);

su taşımacılığı (tekneler, konteyner gemileri, tankerler, feribotlar, yolcu gemileri);
hava (uçaklar, helikopterler);
elektrikli ulaşım (tramvay, trolleybüs)..

Çevre kirliliği: Her ulaşım şekli çevreyi kirliletmekte, kirliliğin% 85'i araçlardan gelmektedir. Bu tür binek otomobilleri, otobüsler ve diğer araçlar çeşitli sorunlara yol açmaktadır:

Deniz taşımacılığı, hidrosferin dünyadaki her şeyden daha fazla kirlilemesini sağlar, çünkü kirliliği su, balast suyu ve yüzen gemilerin yıkanması için tanklara girer. Gemi santralleri havayı çeşitli gazlarla kirlilettirir.

Hava taşımacılığı öncelikle atmosferi kirlilettirir. Onların kaynağı uçak motorunun gazlarıdır. Hava taşımacılığı havaya karbondioksit ve azot oksit, su buharı ve kükürt dioksitini yanı sıra karbon dioksit ve katıları havaya atar

Böylece çeşitli araçların işletilmesinde çevre kirliliği meydana gelir. Zararlı maddeler suyu ve toprağı kirlilettirir, ancak kirlilettiricilerin çoğu atmosfere girer. Bunlar karbondioksit, oksitler, ağır bileşikler ve buhar maddeleridir. Bu sadece sera etkisine değil, aynı zamanda asit yağmuru, artan insidansa ve insanların sağlığının bozulmasına da yol açar.

Çevreye zararlı maddelerin salınmasını önlemek için, elektrikli akülerin, elektrikli araçların kapsamlı bir şekilde ekonomik olarak kullanılması tavsiye edilir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde büyük miktarlarda egzoz gazı yayan araçların kullanılması yasaktır.

Termal elektro istasyonlarının çalışması da ekolojimiz için en kirlilettirici faktördür. Kullanılan yakıt türüne ve bunun için kullanılan yere veya yöntemine bağlı olarak enerji üretiminin birçok yolu vardır. Geleneksel termik santraller termoelektrik santraller olarak da bilinir ve elektrik üretmek için fosil yakıtlar kullanırlar.

Bir termal elektro istasyonu nedir? Konvansiyonel termoelektrik santraller olarak da bilinen termik santraller, su buharının dolaşımı yoluyla elektrik üretmek için fosil yakıtları (doğal gaz, kömür veya akaryakıt) kullanırlar. " Konvansiyonel " terimi, bunları kombine döngüsel veya nükleer santraller gibi diğer termik santrallerden ayırt etmek için kullanılır. Geleneksel termik santraller, fosil yakıtları elektrikle dönüştürebilen birkaç elementten oluşur. Ana bileşenleri:

Kazan: Yakıt yakıldığında suyu buhara dönüştüren bir alan. Bu süreçte kimyasal enerji termal enerjiye dönüştürülür.

Bobinler: Suyun dolaştığı ve buhar haline dönüştüğü bir tüp. Aralarında baca gazları ile su arasında ısı değişimi meydana gelir.

Buhar türbini: Aksın içinden geçtiği karmaşık bir basınç ve sıcaklık sistemi nedeniyle su buharı toplayan bir makine. Bu tür türbinlerin tipik olarak su buharının kullanımını en üst düzeye çıkarmak için birden fazla gövdesi, yüksek basıncı, orta basıncı ve düşük basıncı vardır.

Jeneratör: Türbin çekirdeği tarafından üretilen mekanik enerjiyi toplayan ve elektromanyetik indüksiyon yoluyla elektrik enerjisine dönüştüren bir makine. Santral, shaftın mekanik enerjisini üç fazlı alternatif akıma dönüştürür. Jeneratör, çeşitli muhafazalardan geçen shaftlara bağlanır.

Termal elektro istasyonlarının çalışmasında yakıt, kazanda yakılarak, çok yüksek basınçta buhara dönüştürülen suyu ısıtmak için ısı enerjisi üretilir. Bu buhar daha sonra termal enerjiyi mekanik

enerjiye dönüştüren büyük bir türbini döndürür. Daha sonra jeneratördeki elektrik enerjisine dönüştürülür. Elektrik enerjisi transformatörden geçer, voltajını artırır ve geçmesine izin verir, böylece joule etkisinin neden olduğu kayıpları azaltır. Türbinden gelen buhar, suya dönüşen ve yeni bir buhar çıkarma döngüsüne başlamak için kazana geri dönen bir kondansatöre gönderilir. Geleneksel bir elektrik santralinin çalışması, hangi yakıtı kullandığınıza bakılmaksızın aynıdır. Bununla birlikte, yakıtın ön muamelesi ile kazan brülörünün tasarımı arasında farklılıklar vardır. Bu nedenle, termal elektro istasyonları kömürle çalışıyorsa, yakıtın önceden öğütülmesi gerekir. Rafineride yakıt ısıtılır ve doğal gaz fabrikasında yakıt doğrudan gaz boru hattından akar, bu nedenle önceden depolanması gerekmez. Karıştırma cihazı durumunda, her yakıt için uygun işlem yapılır.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. "Кыргызстан" улуттук энциклопедиясы: 2-3-том. Башкы редактору Асанов У. А. К. 97 Б. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2011. 784, 808 бет.
2. Физика. О. Шаршекеев 53-54 бет.

TSSB TANILI GAZİLERDE BAŞA ÇIKMA TUTUMLARININ SİSTEMATİK DERLEME YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ*

Burcu ERTUĞ
MEF Üniversitesi, SBE
İstanbul, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-0100-2724
burcuertug@gmail.com
Prof. Dr. Mustafa KİBAROĞLU
MEF Üniversitesi
İstanbul, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-1147-9363
mustafa.kibaroglu@mef.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de silahlı çatışmaya katılarak yaralanmış ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) tanısı almış olan askerlere ilişkin yapılmış araştırmalar sistematik derleme yöntemiyle incelenmiştir. Bu kapsamda ilk aşamada elli dört adet araştırmaya ulaşılmıştır. Bu araştırmalar arasında sistematik derleme yöntemi kullanılarak yirmibeş adet araştırma seçilerek değerlendirilmiştir. İncelenen araştırmalarda TSSB tanısı almış asker bireylerin başa çıkma yöntemi olarak alkol kullanımına başvurdukları sonucuna varılmıştır. Silahlı çatışmayı deneyimlemiş TSSB tanılı bireylerin yakın sosyal çevrelerine artmış saldırganlık gösterdikleri sonuçları da görülmüştür. Diğer taraftan çalışma kapsamında incelenen araştırmaların sonuçlarında TSSB tanılı askerlerin sıkça başvurdukları diğer bir başa çıkma yönteminin dini inanç odaklı başa çıkma olduğu görülmüştür. İncelenen araştırmaların sonuçlarına göre gazilerde başa çıkmayı kolaylaştırdığı ileri sürülen diğer bir nokta da yaralanmayı vatan savunması kavramıyla özdeşleştirmedir. TSSB tanısı almış gazilerde başa çıkma tutumlarının sistematik derleme yöntemiyle incelenmesi sonucu asker bireylerin sıkça başvurdukları başa çıkma tutumları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: TSSB, Başa çıkma, Sistematik derleme

SYSTEMATIC REVIEW OF THE COPING STYLES OF VETERANS DIAGNOSED WITH PTSD

Burcu ERTUĞ
Prof. Dr. Mustafa KİBAROĞLU

ABSTRACT

In this study we have systematically analyzed the data from the researches on the soldiers who had taken part in a combat, then had been diagnosed by post-traumatic stress disorder (PTSD) in Turkey. Initially, we have reached a total of fifty four published researches on the topic. Then by making use of the systematic reviewing, we have selected twenty five researches and we have evaluated them. As a result of this study, it has been concluded that some studies indicated alcohol misuse of the veterans for coping with the psychological trauma. Other studies reported an increased aggressive behaviour in their close social relationships after combat experience. According to the results of the reviewed researches, a commonly adopted coping strategy of the soldiers with PTSD was using the religious beliefs. Some reviewed studies also showed that soldiers might refer to their physical injury as a homeland defense for coping strategy. Consequently, the results of the researches addressing coping skills of the soldiers have been reviewed.

Keywords: PTSD, Coping, Systematic review

*Bu çalışma 2022 yılında kabul edilen “Türkiye’de Gazilerde Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ve İlişkili Faktörlerin İncelenmesi: Bir Sistematik Derleme Çalışması” başlıklı bir Yüksek Lisans tezinden hazırlanmıştır.

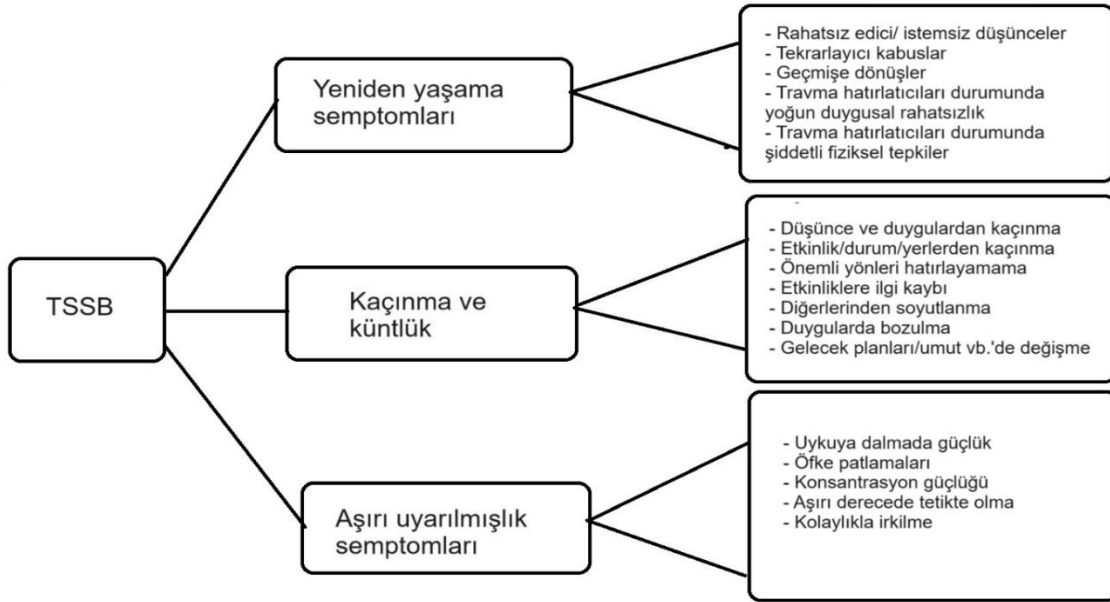
1. GİRİŞ

Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) tanısının tarihi incelendiğinde TSSB'nin gazi, feminist ve Holokost mağdurları grupları gibi sosyal hareketlerden etkilenerek tanı haline geldiği görülebilir. Savaştan dönen gaziler hakkındaki araştırmalar tanının oluşturulmasında kritik nokta olmuştur. Bugün TSSB hakkında bilinenler savaş tarihi ile ilişkilendirilir (U.S. Department of Veterans Affairs, 2023).

DSM-5 (Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı)'te TSSB'nin belirti kümeleri A. travma maruziyeti kriteri; B. yeniden yaşantılama, istemsiz düşünceler kriteri; C. kaçınma semptomları; D. bilişlerde ve modda olumsuz değişiklikler; E. aşırı uyarılmışlık belirtileri olarak sıralanmıştır (DSM-5).

TSSB semptomları travmatik olayın zorlayıcı anları, birkaç saniyeden birkaç güne kadar süren geçmişe dönüşler, olay o anda oluyormuş gibi hissetme (APA, 2023), olaya ilişkin uyaranlardan kaçınma, süregelen olumsuz duygular (korku, öfke, suçluluk, utanç), soyutlanma hissi, sinirlilik, öfke patlamaları ve irkilme vb şeklinde sıralanabilir. Bireyin TSSB tanısı alması için semptomların en az bir ay süreyle sürmesi kriteri vardır (Anka Psikoloji, 2023).

Ancak travmatik olayı deneyimleyen her bireyde TSSB gelişmeyebilir. Bu durum risk faktörleri kavramını ortaya koyar. Bir bireyin TSSB geliştirmesi travmanın deneyimlenme düzeyi, travmanın şiddeti, sosyal destek varlığı ve diğer stres faktörleri gibi değişkenlere bağlıdır (Brewin, Andrews ve Valentine, 2000).



* Şekil 1'in yayında kullanımı için yazardan yazılı izin alınmıştır.

Şekil 1: TSSB'nin DSM-5'e göre temel semptom kümelerinin ayrıntılı açıklaması (Norrholm and Jovanovic, 2010)

TSSB travmatik bir olay, olaylar veya durumları yaşayan veya tecrübe eden bireylerde gelişebilen psikiyatrik bir bozukluktur. Birey bunu duygusal veya fiziksel açıdan zararlı veya yaşamı tehdit edici olarak deneyimleyebilir ve zihinsel, fiziksel, sosyal, veya ruhsal iyi oluşu

etkileyebilir. Örnek olarak doğal afetler, ciddi kazalar, terörist faaliyetler, silahlı çatışma, cinsel saldırı, geçmiş travma, partner şiddeti (Anka Psikoloji, 2023).

TSSB'ye I.Dünya Savaşı yılları sırasında 'bomba şoku' ve II.Dünya Savaşı sonrasında 'savaş yorgunluğu' gibi isimler verilmiştir. Ancak TSSB yalnızca gazilerde ortaya çıkmaz. TSSB her kültürde, toplumda veya yaşta görülebilir. TSSB A.B.D'de her yıl yetişkinlerin yaklaşık yüzde 3.5'ünü etkilemektedir. Kadınlar erkeklere oranla iki kat daha fazla TSSB geliştirmektedirler.

TSSB tanılı bireyler travmatik olay sona erdikten süre geçmesine karşın deneyimle ilişkili yoğun, rahatsız edici duygu ve düşüncelere sahiptirler. Geçmişe dönüşler veya kabuslar aracılığıyla olayı yeniden yaşayabilirler; üzüntü, korku veya öfke hissedebilirler; ve soyutlanmış veya diğer insanlardan yabancılaşma hissedebilirler. TSSB tanılı bireyler travmatik olayı hatırlatan durumlardan veya insanlardan kaçınabilirler ve yüksek ses veya tesadüfen dokunma gibi sıradan şeylere güçlü olumsuz tepkiler gösterebilirler (U.S. Department of Veterans Affairs, 2023).

TSSB tanısının alınması için travmatik bir olaya maruz kalma şartı vardır. Maruziyet olayı doğrudan deneyimlemeyi, travmatik bir olaya tanık olmayı veya yakın bir aile üyesi veya arkadaşın başına gelmiş travmatik bir olayı öğrenmeyi içerir. Travmanın korkunç detaylarına tekrar tekrar maruz kalma sonucu oluşabilir (polis memurları gibi) (APA, 2023).

TSSB semptomları dört grupta toplanabilir. Semptomların şiddeti değişebilir.

i) Rahatsız edici düşünceler: Tekrarlayan, istemsiz anılar; sıkıntı verici rüyalar; veya travmatik olaya ilişkin geçmişe dönüşleri içerebilir. Geçmişe dönüşler son derece canlı olabilir ve dolayısıyla bireyler travmatik deneyimi yeniden yaşadıklarını hissedebilirler (APA, 2023).

ii) Kaçınma: Travmatik olayı hatırlatıcı sıkıntı verici anıları tetikleyen kişiler, yerler, etkinlikler, neneler ve durumlardan kaçınma görülebilir. Bireyler travmatik olayı hatırlamaktan veya hakkında düşünmekten kaçınabilirler; olay hakkında veya bu olay hakkında ne hissettiği hakkında konuşmak konusunda direnç gösterebilirler (APA, 2023).

iii) Bilişsel ve duygusal değişiklikler: Travmatik olayın önemli kısımlarını hatırlayamama, kendi ve başkaları hakkında devam eden ve çarpıtılmış inançlara yol açan olumsuz duygu ve düşünceler ('Ben kötü biriyim'; 'Hiçkimseye güvenilmez'); olayı nedeni ve sonuçları hakkında çarpıtılmış düşünceler-kendini veya diğerlerini yanlış şekilde suçlamaya neden olur; devam eden korku, dehşet, öfke, suçluluk veya utanç; önceden keyif alınan etkinliklere ilginin azalması; başkalarından uzaklaşma veya yabancılaşma hissi; veya olumlu duyguları deneyimleyememe (mutluluk veya memnuniyet duygusunun yokluğu) (APA, 2023).

iv) Uyarılmışlık ve tepkisel semptomlar: Kolay sinirlenme, öfke patlamaları; düşünmeden veya kendine zarar verecek şekilde davranma; şüpheli bir şekilde etrafı aşırı şekilde tarama; kolaylıkla irkilme; konsantre olmada ve uyumada güçlükler (APA, 2023).

Travmatik bir olaya maruz kalan çoğu birey olayı izleyen günlerde bazı semptomlar deneyimlemektedir. TSSB tanısı almak için semptomların bir aydan daha fazla sürmesi gerekir ve bireyin günlük işlevlerinde önemli ölçüde rahatsızlık yaratması gerekir. Pek çok birey travmayı izleyen üç ay içinde semptomlar geliştirir, ancak semptomlar daha geç süreçte ortaya çıkabilir ve sıklıkla aylar veya yıllar boyunca devam edebilir. TSSB sıklıkla depresyon, madde kullanımı, bellek problemleri ve diğer fiziksel ve zihinsel sağlık sorunları ile birlikte bulunur (APA, 2023).

Travmatik bir olayın ardından rahatsız edici anılara sahip olmak, diken üstünde hissetmek veya uyumada zorluklar yaşamak normaldir. Başlangıçta gündelik aktiviteleri yapmada güçlükler, işe veya okula gitmek, sevilen kişilerle vakit geçirmek güç olabilir. Ancak çoğu insanlar birkaç hafta veya ay sonra daha iyi hissetmeye başlarlar. Birkaç aydan daha uzun süre semptomlar sürdüğünde, TSSB tanısı konabilir. Bazı bireylerde TSSB semptomları daha geç başlayabilir veya ortaya çıkıp zaman içinde kaybolabilirler (U.S. Department of Veterans Affairs, 2023).

Kaçınma travmaya yaygın bir tepkidir. Stresli bir olay hakkında düşünmekten veya duyguları hissetmekten kaçınma anlamına gelir. Kaçınma aşırı olduğunda veya bireyin temel başa çıkma yolu olduğunda, duygusal iyileşmeye engel oluşturabilir. Travmatik olayın yıldönümünde bazı bireyler rahatsızlıkta artış yaşarlar. Bu tepkiler bir veya iki gün hafifçe rahatsızlık hissetme durumundan daha aşırı bir tepkiye (daha şiddetli psikolojik veya tıbbi semptomlar gösteren) değişiklik gösterebilir. Silahlı çatışmaya girmiş, ateş altında kalmış veya patlama yaşamış bireylerde havai fişekler travma hatırlatıcısı olabilir. Bireyler travmatik olaylara farklı şekillerde tepki verebilirler (tetikleyiciler); endişe, korku veya çaresizlik duyguları gibi. Yapılan araştırmalara göre geçmişte travma, kayıp vb yaşamış bireyler yeni ve potansiyel olarak travmatik olaylardan etkilenmeye daha eğilimlidir. Çoğu gazi için, savaş sırasındaki deneyimlerine ait anılar olayın üzerinden uzun zaman geçtikten sonra bile rahatsız edici olabilir (gazilerde yaşlanma ve travma sonrası stres semptomlar). Üzerinden uzun zaman geçse bile, yine de silahlı çatışma tecrübesi gazinin bugünkü yaşamını etkileyebilir (U.S. Department of Veterans Affairs, 2023).

Baş çıkma yöntemleri kapsamında stresle başa çıkma modeline bakıldığında, Lazarus (1976)'a göre birey bir durum karşısında tehdit algıladığında başa çıkma için yöntemlere başvurur. Bireyin başvurduğu başa çıkma yöntemi bireyin sosyodemografik özelliklerine (yaş, cinsiyet vb) bağlı olarak değişir. Etkili başa çıkma bireyin stresini azaltırken psikolojik bozuklukların gelişimini de önleyebilir.

Lazarus ve Folkman (1984) tarafından günümüzde yaygın olarak kullanılan stresle başa çıkma modeli çevresel talepler ile kişisel kaynakların kesişimidir. Stresle başa çıkma modeli'ne göre stresin meydana okuma, tehdit ve zarar-kayıp olmak üzere üç farklı çeşidi vardır.

Lazarus ve Folkman (1984)'e göre herhangi bir olay karşısında birey olayın anlamı ve önemine ilişkin değerlendirme yapar: Birincil değerlendirmede stresörün birey için anlamı belirlenirken ikincil değerlendirmede olayın yol açacağı zararı aşabilme açısından başa çıkma kabiliyetleri değerlendirilir ve sonuçta başa çıkma yöntemleri uygulamaya başlanır.

Stresle başa çıkma yöntemleri incelendiğinde, insanların genellikle stresle başa çıkmada iki strateji kullandıkları görülür: Problem odaklı başa çıkma ve duygu odaklı başa çıkma.

Problem odaklı başa çıkma yönteminde bireyler problemleri durumu değiştirmek ve gelecekte de benzer durumlarla karşılaşmamak için tedbir alırlar; duygu odaklı başa çıkma yönteminde bireyler duygularını farklı şekillerde (yeme-içme, ağlama vb.) boşaltma eğilimi sergilerler veya duygularını ertelerler.

Problem odaklı başa çıkma yöntemlerinde Atkinson vd., (2010)'na göre problemin çözümüne yönelik eylemde bulunulur ve (problemi tanımlama, değerlendirme, alternatif çözümler bulma ve uygun çözüme karar verme) stresöre uygun tepki geliştirilir. Stresli olay sonrasında

problem odaklı başa çıkmaya başvuran bireylerde depresyon düzeylerinin daha düşük olduğu sonucuna da yer verilmiştir.

Folkman ve Lazarus (1980) ve (1986)'a göre problem odaklı yaklaşımda birey bilinçli çabalar ile sorunu belirler, çözüme yönelik alternatifler üretir, bu alternatiflerin yarar ve zararlarını değerlendirir, alternatifler arasından seçim yapar ve uygular.

Birey stresli olayla karşılaştığında bu olay üzerinde kontrolü olduğunu düşünürse problem odaklı başa çıkmaya başvurmaktadır. Başa çıkma üzerinde düşünme, başa çıkmada sosyal çevreden tavsiye (ve destek) alma ve başa çıkma amacıyla dikkat dağıtıcılardan kaçınma bu yaklaşıma örnektir.

Duygu odaklı başa çıkma yöntemleri problem karşısında olumsuz duygular yaşayan bireyin problemi çözmesinin zorlaşmaması için kullanılır; bu tür başa çıkma kontrolü güç stresli olaylarda yardımcı olmaktadır. Duygu odaklı başa çıkmaya örnek olarak kabullenme, sosyal desteğe başvurma, yeniden değerlendirme verilebilir. Problem odaklı başa çıkma problemin çözümüne yönelik olup daha işlevsel kabul edilmektedir.

Lazarus ve Folkman (1984)'e göre bireyler kontrol edemedikleri stresli bir olayla karşılaştıklarında (durumun üzerinde kontrolünün olmadığına inanma) duygu odaklı başa çıkma kullanmaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı TSSB tanıli gazilerin kullandıkları başa çıkma yöntemlerine ilişkin araştırmaların sonuçlarının derlenmesiyle elde edilen verilerin sunulmasıdır. Başa çıkma mekanizmaları bireyin stresli olayın etkileri ile mücadele etmek ve ortadan kaldırmak için geliştirdiği yöntemlerdir. Bu mekanizmalar gerçekte, bireyin ruhsal uyumunu devam ettirme amacına hizmet etmek üzere birey tarafından geliştirilmiş tutumlardır. Ancak söz konusu başa çıkma yöntemlerinden bazıları işlevsel değildir.

Çalışma kapsamında aşağıdaki araştırmanın sorusunun yanıtı verilmeye çalışılmıştır: Silahlı çatışma deneyimi yaşamış ve TSSB tanıli gazilerin kullandıkları başa çıkma yöntemleri nelerdir?

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmada sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmalar Prizma kılavuzuna uygun olarak sınıflandırılmıştır. Prizma, sistematik derleme ve meta-analiz raporlarının yazılması için oluşturulmuş kılavuzdur (PRISMA, 2020). Taramalar, 2021 akademik yılının Bahar döneminde Ocak ve Şubat ayları içinde gerçekleştirilmiştir. Tezler için “travma”, “travma sonrası”, “silahlı çatışma”, “gaziler” gibi anahtar kelimelerle tarama yapılmıştır. Akademik makaleler farklı uluslararası veri tabanları üzerinde ve ULAKBİM üzerinde taranmıştır ve ilk aşamada elli dört araştırmaya ulaşılmıştır. Tarama sonucu ilk aşamada elli dört araştırmaya ulaşılmıştır. Yirmi dokuz araştırma çalışmaya dahil edilme kriterlerine uygun bulunmamıştır; sekiz tanesi benzer nitelikte yayınlar olduğu için dışarda bırakılmıştır. Geriye kalan yirmi bir araştırmadan on bir tanesi ise farklı gerekçeler nedeniyle incelemeye uygun olmadığı için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Çalışmanın dahil edilme kriterlerine uygun otuz beş araştırmanın tam metinleri içerik açısından incelenmiştir. Farklı gerekçelerle on araştırmaya da çalışmada yer verilmemiştir. Eleme yöntemi

ile beş yüksek lisans, iki doktora ve üç tıpta uzmanlık tezi olmak üzere toplam on tez ve on beş makale (toplam yirmi beş araştırma) çalışma kapsamına alınmıştır. Taranan araştırmaların içerik yönünden incelenmesi sonucunda kalan yirmi beş yayın için araştırma kalitesini değerlendirme yapılmıştır. Ölçütlerin hazırlanmasında Polit ve Beck (2016) tarafından önerilen ölçütlere başvurulmuştur. On dokuz ölçüt (soru) yardımıyla araştırmalar değerlendirmeye alınmıştır. Yirmi beş araştırma iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı değerlendirilmiştir ve on dokuz ölçüte göre puanlama yapılmıştır. Puanlayıcılar arası güvenilirlik belirleme amacıyla yirmi beş araştırma için SPSS-25 programında uyum analizi yapılarak kappa değerine bakılmıştır. Yirmi beş araştırmanın her biri için puanlayıcılar arası güvenilirlik yüksektir. En son aşamada değerlendirmeye alınan araştırma sayısı yirmi beştir.

3. BULGULAR

İncelenen onyediyi araştırmada gazilerin travmayla başa çıkma yöntemleri sorgulanmıştır ve bu araştırmalardan derlenen veriler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. İncelenen araştırmalarda başa çıkmaya ilişkin veriler

İncelenen araştırma Sayısı (n)	İncelenen araştırma yüzdesi	Baş çıkma yöntemi
6	24	Olumlu
6	24	Olumsuz
5	20	Olumlu/Olumsuz
8	32	İncelenmemiş
25	100	Toplam

Bu çalışmada gazilerin silahlı çatışma tecrübesini izleyen dönemde yaşamlarındaki stresörler ve TSSB ile başa çıkmada hangi yöntemleri kullandıkları araştırmalardan derlenmiştir. İncelenen araştırmaların altı tanesinde (Yazıcıoğlu, 2006; Ünlü, 2014; Hatun, 2018; Hasançebi, 2018; Ayaz, 2019; Tuncay ve Musabak, 2015) gazilerin olumlu başa çıkma yöntemleri kullandıkları bildirilmiştir. İncelenen bir araştırmada (Ünlü, 2014) olumlu başa çıkma yöntemlerinin ortaya çıkması ile rütbeli doktorların telkin ve desteklerinin ilişkili olabileceğinden söz edilmiştir. Gazilerin dini başa çıkma yöntemine başvurdukları incelenen üç araştırmada (Tuncay ve Musabak, 2015; Hasançebi, 2018; Yağlı ve Özdoğan, 2019) yer verilen sonuçlardan birisidir ve bazı katılımcıların yeni bedenini ve değişen yaşamını belirli bir zaman sonunda kabullendiklerini ifade ettikleri rapor edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen bir araştırmada (Ateş, 2018) ise genç gazilerde TSSB’ye bağlı psikolojik yıkımın daha fazla olabileceği ve olumlu başa çıkma olarak kabullenmenin gerçekleşmesinin daha zor olabileceği yorumuna yer verilmiştir. Gazilerde yüksek sosyal destek algısına ilişkin araştırmalarda (Yazıcıoğlu vd., 2006; Karataş, 2019; Öztürkmen, 2019; Karataş, 2015; Yalçın, 2018; Tuncay ve Musabak, 2015; Başçılar, 2017; Ünlü, 2014; Hatun, 2018; Ayaz, 2019) bu algının iyimser bir bakış açısına katkıda bulunabileceği ve bunun yaşamdaki stresörlerle daha etkili başa çıkma yöntemleri kullanma ile ilişkili olabileceğine dikkat çekilmiştir.

Bu çalışmada incelenen bir araştırmada (Karataş, 2015) ise tam tersine genç ve bekar gazilerin problem-odaklı ve çözüm yolu bulmaya yönelik davrandıkları bildirilmiştir ve bu yöntemler içinde dini inanç esaslı başa çıkmanın olduğu sonucuna yer verilmiştir. Aynı araştırmada düşük eğitim düzeyine sahip gazilerde başa çıkma yöntemi seçiminin iyimser başa çıkmanın (psikolojik travmanın gerçekçi şekilde değerlendirilememesine bağlı olarak) (Türküm, 2001) ortaya çıkması ile ilişkili olabileceği ileri sürülmüştür. İncelenen üç araştırmada (Başçılar, 2017; Yağcı, 2018; Sığı, 2007) yüksek eğitilmiş gazilerin stresi yönetecek kaynaklara sahip oldukları ve problem-odaklı davranışlar göstererek yeni yaşamlarını analiz edebildikleri yorumu yapılmıştır. Literatürdeki bir araştırmada (Jauregui, 2014) askerin kendini algılayışı ve toplumun bakışını tanımlamakta kullanılan gurur ve fedakarlık kavramlarının gazinin psikolojik durumunu olumlu etkileyebileceği bildirilmiştir. Konuyla ilgili literatürdeki bir diğer araştırmada (Southwick vd., 2014) psikolojik sağlamlık özelliğine sahip bireylerin travmayla başa çıkmada dini veya manevi destekten yararlandıkları ve bunun değer yargıları doğrultusunda hareket etme, yaşamın anlam ve amacını bulma yönleriyle ilişkili olduğu bildirilmiştir. çalışma kapsamında incelenen bir araştırmada (Tuncay ve Musabak, 2015) genç gazilerin başa çıkma yöntemi seçiminde dini inancın mevcut olduğu; daha yaşlı gazilerde inanç odaklı başa çıkma yanı sıra kabullenme mekanizmasına da başvurabildikleri bildirilmiştir. Yine, literatürdeki bir araştırmada (Meis vd., 2010) uzuv veya işlev kaybı gibi yaşamda yeni bir durumun kabul edilmesinin gerektiği koşullarda daha yaşlı gazilerin pasif bir yöntem benimseyerek kabullenme yaklaşımı gösterebildikleri sonucuna yer verilmiştir.

Bu çalışma kapsamında incelenen bir araştırmada (Ateş, 2018) gazilerin inanç-odaklı mekanizmalar aracılığıyla psikolojik travmalarında olumlu yönde gelişme gösterebildikleri bildirilmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarıyla (Kalkan, 2020) uyumlu şekilde literatürde psikolojik travmadan iyileşme ile inanç-odaklı başa çıkmanın ilişkili olabileceği yorumuna yer verilmiştir. Türkiye özelinde ise gazilik kavramı kültürel açıdan inanç ile yakından ilişkilidir ve Türk toplumunun kültürel yapısında ve günlük yaşamda askerlik görevini yorumlama şekli içerisinde askerler ve askerlik hizmeti hakkındaki temsillerin (Sayılan, 2019) önem taşıdığı bilinmektedir. Türkiye’de askerlik görevi toplumda ülkeye hizmet açısından önemli bir hizmet olarak algılanmaktadır (Sayılan, 2019). Dolayısıyla böyle bir anlamlandırmanın kültürel açıdan Türk toplumunda gazilerin psikolojik gelişimleri üzerine katkı sağlayabileceği yorumu yapılabilir. Uzuv kaybını “vatan savunması” bağlamında ele almanın yapıcı bir savunma olabileceği, gazinin bedenindeki değişimi toplum tarafından kabul gören faydalı bir amaçla ilişkilendirmesinin kayıpla başa çıkmasına katkıda bulunabileceği ifade edilmiştir (Hafizoğlu, 2019).

İncelenen bir araştırmada (Karataş, Aslan ve Başçılar, 2019) T.S.K’daki görevlerine devam eden gazi askeri personelin aileleriyle geçirebildikleri zamanının azlığından yakındıkları rapor edilmiştir; aktif görevdeki gazilerin sosyal destek algılarında aile faktörünün önemli yer tuttuğu (başta çıkma sosyal desteğin rolü) ve Türk toplumunda kültürel olarak güçlü sosyal ilişkiler ile başa çıkmanın ilişkili olduğu yorumu yapılmıştır. Yine, incelenen bir araştırmada (Yağlı ve Öznur, 2019) olumlu başa çıkmanın gazilerin birbirleriyle kurdukları ilişkiler sonucu bunu öğrenmeleriyle ilişkili olabileceği ifade edilmiştir ve gazilerde sosyal ilişkiler ve problem-

odaklı başa çıkma ile travma sonrası büyümenin (Walsh, 2019) ilişkili olabileceği yorumuna yer verilmiştir.

Bu çalışma kapsamında sonuçları incelenen iki çalışmada (Tuncay ve Musabak, 2015; Yağlı ve Özdoğan, 2019) bazı gazilerin yaşamlarındaki değişime karşı inkar mekanizmasına başvurdukları ortaya konmuştur. Literatürde (Ağargün vd., 2005) psikolojik travma karşısında inkar mekanizmasının kullanımının etkisiz başa çıkma ile sonuçlandığı bildirilmiştir. İncelenen bir çalışmada (Ateş, 2018) gazilerin toplum içinde bedenlerindeki değişimden olumsuz etkilendikleri rapor edilmiştir ve gazinin bedenindeki değişimden (yeni yaşamından) kaynaklanan kaygıdan kaçınmak amacıyla olayın yaşandığını reddettiği ve herhangi bir değişiklik olmaksızın yaşamını sürdürmek istediği sonucuna yer verilmiştir.

Sonuçları incelenen bir çalışmada (Ayaz, 2019) yaş ile kabullenme ilişkisi boyun eğici yaklaşım ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında incelenen bir çalışmada (Hasançebi, 2018) düşük sosyal destek algısının engelliler ve gaziler özelinde saygı açısından toplumsal bilinci yeterli bulmama ile ilişkili olabileceği yorumu yapılmıştır.

İncelenen iki çalışmada (Yetkin, 1999; Doruk, 1998) gazilere kronik TSSB tanısı konduğu ve eş tanıları da aldıkları ortaya çıkarılmıştır ve bu durum olumsuz başa çıkma yöntemleriyle ilişkilendirilmiştir (depresyon vb tanılı bireylerde olumsuz başa çıkma). İncelenen yukardaki aynı iki çalışmada (Yetkin, 1999; Doruk, 1998) alkol kullanımı ve anksiyete bozukluklarının da TSSB tanısına eşlik ettiği ve bu psikopatolojilerde zayıf başa çıkmanın sıkça gözlendiği bildirilmiştir.

Literatürde benzer şekilde alkol kullanımı olumsuz başa çıkma olarak değerlendirilmektedir (özellikle TSSB tanılı bireylerde yıkıcı ve sağlıksız iletişim tarzına yol açması; öfke ve duygusal geri çekilmeye yol açarak çiftler arasındaki çatışmacı eğilimi güçlendirebilmesi) (Meyer vd., 2013). A.B.D. silahlı kuvvetlerinde savaş timlerinde görev yapan 18,000 asker üzerinde yapılan bir kesitsel araştırmanın sonuçlarına göre TSSB ya da depresyon tanısı almış olan askerlerin yarısında aynı zamanda saldırganlık artışı ve alkol bağımlılığı saptanmıştır (Thomas vd., 2010). Yine, literatürdeki diğer bir çalışmada Irak ve Afganistan'daki savaşlarda görev almış TSSB tanılı askerlerin yüzde 60'ı aynı zamanda anksiyete, depresyon veya madde kötüye kullanımı tanıları almışlardır (Dursa vd., 2014). Ayrıca incelenen bir çalışmanın (Öznur vd., 2014) sonuçlarında TSSB tanılı bazı gazilerin ilişkilerinde bozulma ve artmış saldırganlık davranışları zayıf başa çıkma becerileriyle ilişkilendirilmiştir. İncelenen diğer bir çalışmada (Ateş, 2018) başa çıkmayı kolaylaştırabilecek inanç esaslı mekanizmanın nevrotik kişiliğe sahip bazı gazilerde zayıf başa çıkma ile ilişkili olabileceği yorumu yapılmıştır (nevrotik kişilik yapısı ile TSSB gelişimi ilişkisi). İncelenen diğer bir çalışmada (Yetkin, 1999) bazı gazilerde etkisiz başa çıkma ile anksiyete bozuklukları (ve uyku sorunları) ilişkilendirilmiştir. Literatürde yapılan bir çalışmada (Biggs vd., 2020) TSSB tanılı bireylerde uykudan kaçınma davranışları kabus görme endişesi ile ilişkilendirilmiştir. Genç gaziler üzerine yapılan iki çalışmada (Sinici vd., 2004; Ateş, 2018) stresörle mücadelede etkisiz bir başa çıkma yöntemi olan inkar mekanizmasına başvurdukları bildirilmiştir (inkar ile savunma mekanizması). Düşük eğitim düzeyine sahip gazilerin stresle mücadelede aktif başa çıkmaya yönelik daha zayıf eğilim sergilediklerine ve üniversite mezunu gazilerin kaygı düzeyinin daha düşük olduğu sonucuna da

tez çalışmasında incelenen iki araştırmada (Sinici vd., 2004; Başçılar, 2017) yer verilmiştir. İncelenen bir araştırmada (Yağlı ve Özdoğan, 2019) ise gazilerin bazılarında TSSB gelişimi saptanırken diğerlerinde saptanmaması başa çıkma yöntemi seçimindeki farklılıklarla ilişkilendirilmiştir. İncelenen diğer bir araştırmada (Öznur vd., 2014) yaralanma sonrası saldırganlık davranışı stresle yetersiz başa çıkmayla ilişkilendirilmiştir. Literatürdeki bir araştırmada (Özbay, 2007) stresle başa çıkmada yeterli bireysel kaynakları olmayan bireyin saldırganlığı da içeren savunmalar geliştirebildiği ortaya konmuştur.

Silahlı kuvvetler içinde farklı statülerde bulunan gaziler üzerine yapılan bir araştırmada (Sığı, 2007) stresle başa çıkma sürecinde birbirinden farklı yöntemleri kullandıkları rapor edilmiştir; aktif başa çıkma yöntemlerine daha fazla başvuran grubun subay ve astsubay statüsündeki gaziler olduğu sonucuna yer verilmiştir. Travmaya maruz kalmış askeri personelin olumlu başa çıkma yöntemleri pozitif duygu ve düşüncelere ve bakış açısına sahip olmaları gerekliliği güncel bir araştırmada yer almıştır (Eisen vd., 2014). Aynı araştırmada (Sığı, 2007) rütbeli personelin yaşamlarındaki değişime ve uyum sürecine problem-odaklı yaklaştıkları ve travmatik duruma karşı iyimser bakış açısı sergiledikleri bildirilmiştir ve çözüme yönelik başa çıkma ile kurum içindeki algılanan yüksek sosyal destek ilişkilendirilmiştir. T.S.K içindeki rütbeli personel üzerinde yapılan araştırmalarda katılımcıların eğitim düzeyi bilgisi eksiktir. Bu durumda, katılımcıların kurum içindeki statüleri göz önüne alınarak örneklem grubunun eğitim düzeyi yükseköğrenim olarak alınabilir. Rütbeli gaziler üzerine yapılan iki araştırmada (Yağın, 2018; Sığı, 2007) sosyal destek algısının yüksek olmasının bireylere kurumsal anlamda kuvvetli aidiyet hissi getirdiği ve benlik duygusuna önemli katkı sağladığı bildirilmiştir.

4. SONUÇLAR

Bu çalışmada Türkiye'de zorunlu askerlik hizmeti sırasında veya muvazzaf asker olarak gazi olmuş TSSB tanıli bireylerde başa çıkma yöntemlerini sorgulayan bazı araştırmalarda askerlerin daha çok dini inanç odaklı başa çıkmaya başvurdukları ve etkisiz başa çıkma yöntemlerinin kullanımının artmış saldırganlık davranışları, alkol bağımlılığı, kişiler arası ilişkilerde bozulma ve eş tanı alma ile ilişkili olabileceğine dikkat çekilmiştir.

İncelenen bazı araştırmalarda eğitim düzeyi yüksek gazilerin aktif başa çıkma gösterdikleri ileri sürülmüştür ve üniversite mezunu gazilerin kaygı düzeylerinin ise diğerlerinden daha düşük olabileceği ifade edilmiştir. Karma örneklem üzerinde yapılmış bir araştırmada aktif başa çıkmaya en fazla başvuran katılımcıların subay ve astsubay statüsündeki gaziler olduğu ileri sürülmüştür ve bu bireylerin yaşamlarındaki değişim karşısında problem-odaklı başa çıkma yöntemlerine başvurdukları ve iyimser bakış açısına sahip oldukları rapor edilmiştir.

Rütbeli gaziler üzerine yapılmış bir araştırmanın sonuçlarında bu bireylerin çatışma travmasını bireysel sorumlulukla ilişkilendirdikleri ve bu durumun psikolojik travmayla mücadeleyi güçleştirebileceği yorumuna yer verilmiştir.

Ancak rütbeli ve er statüsündeki gazileri birlikte içeren diğer araştırmalarda er statüsündeki gazilerin çatışma sonrasında daha sık anksiyete ve saldırganlık yaşadıkları bildirilmiştir ve bu sonuç rütbeli gazilerin daha yüksek sosyal destek ve aidiyet duyguları ile açıklanmıştır. Bu nedenle

rütbeli personeli içeren örneklemeler özelinde daha detaylı araştırmalar yapılmasına ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz.

TEŞEKKÜR

Değerli görüşleriyle çalışmaya önemli katkılar sağlayan Bahçeşehir Üniversitesi Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü öğretim üyesi Prof.Dr. Özlem KARAIRMAK ve Özyeğin Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğretim üyesi Dr. Öğretim Üyesi Gizem ARIKAN'a teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Ağargün, M.Y. vd. (2005). Psikometrik özelliklere ilişkin bir ön çalışma. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6, 221-226.
- American Psychiatric Association, DSM-5 Task Force. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5™ (5th ed.)*. American Psychiatric Publishing, Inc. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- American Psychiatric Association. Washington, DC. (2023). Erişim adresi: <https://www.psychiatry.org/patients-families/ptsd/what-is-ptsd>
- Anka Psikoloji. Psikoterapi ve Psikolojik Danışmanlık (2023). Erişim adresi: <https://www.ankapsikolojibursa.com/travma-sonrasi-stres-bozuklugu/>
- Ateş, N.E. (2018). Şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinde dinî başa çıkma: Adana örneği. Çukurova Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Atkinson, R.C., Atkinson, R., Smith, E.E., Bem, D.J., Nolen-Hoeksema, S., (2002). *Psikolojiye giriş* (2. Baskı). Arkadaş Yayınevi.
- Ayaz, V. (2019). Gazilerde travma sonrası gelişim ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. Yeditepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Başçılar, M. (2017). Malul terör gazilerinin sosyal destek ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Biggs, Q.M. vd. (2020). Post traumatic stress symptom variation associated with sleep characteristics. *Biomed Central (BMC) Psychiatry*, 20, Article 174. doi: 10.1186/s12888-020-02550-y
- Brewin, C.R., Andrews, B., Valentine, J.D. (2000). Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. *J Consult Clin Psychol*, 68(5), 748-66. doi: 10.1037//0022-006x.68.5.748. PMID: 11068961.
- Doruk, A. (1998). Travma sonrası stres bozukluğunda etyolojik faktörlerin araştırılması. GATA Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanlığı, Tıpta Uzmanlık Tezi.
- Dursa, E.K. vd. (2014). Prevalence of a positive screen for PTSD among OEF/OIF and OEF/OIF-era veterans in a large population-based cohort. *Journal of Traumatic Stress*, 27, 542-549. doi: 10.1002/jts.21956
- Eisen, S.V. vd. (2014). Postdeployment resilience as a predictor of mental health in operation enduring freedom/operation Iraqi freedom returnees. *American Journal of Preventive Medicine*, 47(6), 754-761. doi: 10.1016/j.amepre.2014.07.049
- Folkman, S., and Lazarus, R.S., (1980). An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 21(3), 219-239.
- Folkman, S. et al., (1986). Appraisal, coping, health status, and psychological symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(3), 571-579.

- Hafizoğlu, A.D. (2019). Üniversite öğrencilerinin savunma mekanizmaları ile duygusal şemaları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Hasançebi, Ş. (2018). Doğu ve Güneydoğu gazilerinin psikolojik sağlamlıklarının incelenmesi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Hatun, O. (2018). Malül gazilerin psikososyal süreçleri ve baş etme kaynakları: bir gömülü teori araştırması. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Jauregui, B. (2014). World fitness: US army family humanism and the positive science of persistent war. *Public Culture*, 27(3), 449-485.
- Kalkan, İ.R.K. (2020). Şehit ailelerinde dini yönelimin ve algılanan sosyal desteğin psikolojik iyi oluş ve travma sonrası büyüme ile ilişkisi. Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Karataş, K., Aslan, H., Başçılar, M. (2019). Hopelessness and satisfaction with life among disabled veterans. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(1), 1-18.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Lazarus, A.A. (1976). Psychiatric problems precipitated by transcendental meditation. *Psychological Reports*, 39(2), 601-602.
- Lazarus, R., and Folkman, S., (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*, New York: Springer.
- Meis, L.A. vd. (2010). Intimate relationships among returning soldiers: the mediating and moderating roles of negative emotionality, PTSD Symptoms, and alcohol problems. *Journal of Traumatic Stress*, 23(5), 564-572. doi:10.1002/jts.20560
- Meyer, E.C. vd. (2013). Acceptance and action questionnaire-II scores as a predictor of posttraumatic stress disorder symptoms among war veterans. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 5(6), 521-528. doi:10.1037/a0030178
- Norrholm, S.D. and Jovanovic, T. (2010). Tailoring therapeutic strategies for treating posttraumatic stress disorder symptom clusters. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 6, 517-532. DOI:10.2147/NDT.S1095
- Özbay, E. (2007). İstanbul ilinde askeri hastanelerde çalışan yönetici hemşirelerin stres kaynakları ve başa çıkma yöntemlerinin belirlenmesi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Öznur, T. vd. (2014). Travma sonrası stres bozukluğu hastalarında saldırgan davranışlar ve sonuçları. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 13(4), 301-306. doi:10.5455/pmb1-1391197153
- Öztürkmen, A. (2019). Travma sonrası spinal kord hasarlı bireylerin sosyodemografik özelliklerinin ve psikososyal uyumunun incelenmesi. Üsküdar Üniversitesi, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Polit, D.F., and Beck, C.T., (2016). *Nursing Research: Generating and Assessing Evidence for Nursing Practice*, Philadelphia: Wolters Kluwer.
- PRISMA 2020 checklist. Turkish version. (2020). Erişim adresi: <http://www.prisma-statement.org/>
- Sayılan, G. (2019). Representations of military service in contemporary Turkey: A social psychological study. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 329-354.
- Sığırı, Ü. (2007). Geçici ve daimi personelin stres faktörlerinin, belirtilerinin, yatkınlıklarının ve stresle baş etme tarzlarının mukayeseli analizi. *Öneri*, 7(28), 177-188, doi:10.14783/maruoneri.684361

- Sinici, E. vd. (2004). Assessment of anxiety levels in patients with posttraumatic stress disorder. *Acta Orthopaedica Et Traumatologica Turcica*, 38(2), 145-148.
- Southwick, S.M., vd. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives. *Proceedings Paper, European Journal of Psychotraumatology*, 5, 25338. doi: 10.3402/ejpt.v5.25338
- Thomas, J.L. vd. (2010). Prevalence of mental health problems and functional impairment among active component and national guard soldiers 3 and 12 months following combat in Iraq. *Archives of General Psychiatry*, 67(6), 614-23. doi: 10.1001/archgenpsychiatry.2010.54.
- Tuncay, T., ve Musabak, I. (2015). Problem-focused coping strategies predict posttraumatic growth in veterans with lower-limb amputations. *Journal of Social Service Research*, 41, 466-483. doi:10.1080/01488376.2015.1033584
- Türküm, S. (2001). Stresle başa çıkma biçimi, iyimserlik, bilişsel çarpıtma düzeyleri ve psikolojik yardım almaya ilişkin tutumlar arasındaki ilişkiler: üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-16.
- U.S. Department of Veterans Affairs, Washington DC. (2023). Erişim adresi: <https://www.ptsd.va.gov/understand/what/index.asp>
- Ünlü, A.G. (2014). Operasyonel görev yapan askeri personelde travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) sıklığını etkileyen faktörler. GATA, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanlığı, Tıpta Uzmanlık Tezi.
- Yağlı, N., ve Özdoğan, Ö. (2019). Gaziler ve yakınlarının manevi bakım ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik nitel bir araştırma. *Journal of Analytic Divinity*, 3(2), 67-100. doi: 10.46595/jad.635152
- Yalçın, B. (2018). Algılanan örgütsel destek ve sosyal desteğin yaşam tatminine etkisi: TSK mensubu rütbeli gaziler üzerinde bir araştırma. Çankaya Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Yazıcıoğlu, K. vd. (2006). Effects of sociodemographic characteristics, illness process, and social support on the levels of perceived quality of life in veterans. *Military Medicine*, 171(11), 1038-1083. doi: 10.7205/milmed.171.11.1083.
- Yetkin, S. (1999). Travma sonrası stres bozukluğunda uyku değişkenleri ve adrenerjik sistem. GATA Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanlığı, Tıpta Uzmanlık Tezi.
- Walsh, L.M. (2019). Combat and the possibility of posttraumatic growth. University of Missouri-Columbia, School of Counseling Psychology, Ph.D. Thesis.

BEKTAŞİ BİR ŞAİR: BENDERLİ CESARİ'NİN ŞİİRLERİNDE BEKTAŞİLİK TERİMLERİ

Dr. Halis AYDIN

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak,
Kütahya, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-9382-1507

aydinhalis01@gmail.com

ÖZET

Klâsik Türk edebiyatı, 13. ve 19. yüzyıllar arasında geniş bir coğrafyada faaliyet göstermiş, başta İslam kültürü olmak üzere Arap ve Fars edebiyatlarından etkilenmiş, kendi içerisinde yetiştirmiş olduğu özgün şairleri ve edipleri bulunan edebî bir gelenektir. Etkin olduğu dönemlerde sürekli gelişme gösteren bu edebî gelenek dairesinde farklı türlerde manzum ve mensur birçok eser kaleme alınmıştır. Bu edebiyat dairesi içerisinde Alevi-Bektaşî hususları şiirlerinde ustalıklı işleyen şairlerden birisi de 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında yaşamış olan Benderli Cesârî'dir. Cesârî hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler oldukça sınırlıdır. Şiirlerinden hareketle Cesârî'nin Bektâşî olduğunu, yeniçeri ocağında kâtiplik yaptığını ve hayatının bir kısmını gurbette geçirmiştir. Cesârî, Alevî-Bektâşî bir şâir olduğundan dolayı şiirlerinde hem tasavvufî hem de Bektâşî söylemleri görmek mümkündür.

Bu çalışmada kendi dönemi içerisinde aruz vezniyle şiirler söyleyen bir şâir ve elinde sazı ile birlikte meydanlarda şiir söyleyen bir âşık özelliği gösteren Cesârî'nin şiirlerindeki Bektâşîlik terimleri irdelenecektir. Cesârî'nin üzerinde durduğu konu, kişi, kavram ve terimler Alevi-Bektaşî şiirleri arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Bu benzerlikler ile Cesârî'nin Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde yetişen bir şâir olabileceği tespit edilecektir.

A BEKTASHI POET: TERMS OF BEKTASHISM IN BENDERLI CESARI'S POEMS

Dr. Halis AYDIN

ABSTRACT

Classical Turkish literature is a literary tradition that operated in a wide geography between the 13th and 19th centuries, was influenced by Arabic and Persian literature, especially İslamic culture, and has original poets and literary figures. Many works in different genres, bot in verse and prose, were written within the scope of this literary tradition which constatly developed during the periods when it was active. Within this literary circle, there are poets who skillfully deal with Alevi-Bektashi issues in their poems. One of these poets in Benderli Cesârî, who lived in the late 18th and early 19th centuries. The information in the sources about Cesârî is quite limited. Based on his poems, it is stated that Cesârî was a Bektashi, worked as a clerk in the janissary corps, and spent part of his life abroad. Since Cesârî is an Bektashi poet, it is possible to see both sufi and Bektashi discourses in her poems. In this study, Bektashism, terms in the poems of Cesârî, who was a poet who sang poems in aruz meter and a minstrel who sang poems in the squares with her saz in her hand, will be examined. There are many similarities between the subjects people concepts and terms that Cesârî focuses on and Alevi-Bektashi poems. With these similarities it will be determined that Cesârî could be a poet who grew up in the Alevi-Bektashi culture.

Keywords: Cesârî, Poem, Bektashi, Term, 18th.

GİRİŞ

Saz şairi, meydan şairi, halk şairi, divan şairi tabirlerinin tümünü kendisi için kullanabileceğimiz (Sezer, 2009: 5) Cesârî'nin asıl adı Hasan olup 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamıştır. Doğum tarihi belli olmamakla beraber şüirlerinden 1760-70 tarihleri arasında doğduğu tahmin edilir. Kaynaklarda hayatı ve eseriyle ilgili bilgi birkaç cümleden ibarettir. Günümüzde Moldova sınırlarındaki Bender şehrinde doğduğundan “Benderli Cesârî” olarak tanınmış ve 1829’da vefat etmiştir (Akkuş, 2010: 311).

Müezzin, imam, yeniçeri kâtipliği gibi görevlerde bulunan şair aynı zamanda hâfiz olup (Orhan, 2012: 3) önce Mevlevîlik daha sonra da Bektaşîliğe intisap etmiştir. Rusların 1789’da Bender’i işgaliyle gurbete çıkan şair hayatının bir bölümünü gurbette geçirmiş ve İstanbul, Edirne gibi şehirlerde bulunmuştur. Şair, yaşadığı dönemin padişahları III. Selim ile II. Mahmud’a medhiyeler yazmış, cephane kâtipliği görevi sebebiyle katıldığı savaşları ve savaşlarda kahramanlık gösteren sadrazam, paşa ve ağaları da şüirlerinde övmüştür (Akkuş, 2010: 312).

Cesârî’yi, savaş yıllarında orduda cephane kâtipliği yaptığı için asker şair olarak kabul etmek mümkündür. Fakat askerlik ve savaşla ilgili fazla sayıda şüirinin olmaması bu görevi uzun süre yapmadığını gösterir. 18. yüzyıl, saz şairlik geleneği açısından zayıf ve verimsiz bir dönem olmasına rağmen Cesârî’nin şüirleri gayet başarılıdır.

Cesârî’nin şüirlerinde I. Abdülhamid’in adı hiç geçmemekle beraber o dönemde yaşanan olayların etkisi hissedilmektedir. I. Abdülhamid’in padişah olduğu yıllarda başlayan Türk-Rus savaşının ardından 1788’de yedi ay süren karadan kuşatmanın ardından Özi kalesi Rusların eline düşmüştür. Ruslar Özi’yi aldıktan sonra Dinyester üzerinden mühim kalelerden olan Bender’i muhasara etmişlerdi. (Uzunçarşılı, 1956: 543). Cesârî’nin memleketi Bender’den ayrılış sebeplerinden biri olarak gösterdiği Rusların işgali o dönemin bir yansıması olarak göze çarpmaktadır.

Cesârî’nin elde bulunan tek eseri iki ayrı eser gibi görünen fakat nazım şekilleri bakımından birbirini tamamlayan divan ve divançesidir. Divanında çoğunlukla gazel formundaki şüirler, Divançesinde ise bendlerden oluşan nazım şekilleri ve hece vezni ile yazılmış şüirler yer alır. Şüirlerinde sâde ve anlaşılır bir dil kullanan Cesârî’nin her iki eserindeki toplam 1121 şüirin 87’si hece vezni ile geri kalanı aruz vezniyle yazılmıştır .

1. BENDERLİ CESÂRÎ’NİN ŞÜİRLERİNDE BEKTAŞİLİK TERİMLERİ

1.1. Bektaşî Kültüründe Önemli Şahıslar

1.1.1. Hz. Muhammed

Tarihteki bütün mutasavvıflar Hz. Muhammed’i örnek almış ve yüreklerinde ona karşı derin bir sevgi beslemişlerdir. Alevî-Bektaşî şüirinde de Hz. Muhammed sevgisi sıklıkla işlenen konular arasındadır. Bektaşî geleneğine bağlı şairlerden olan Cesârî şüirlerinde Hz. Muhammed’e duyduğu sevgiyi belirten söyleyişler görmek mümkündür.

Hz. Muhammed, Benderli Cesârî Divan'ında Resulullah, Ahmed, Mustafa, Resul gibi adlarla anılmıştır. Ayrıca divanda yer alan na't-ı şerifte Hz. Muhammed'in bazı vasıflarından bahsetmiştir.

Habîb-i kibriyâsın şâfi'-i rûz-ı cezâsın sen
Senünçün halk olundı cümle âlem yâ Resûlallâh

Cesârî ümmetündür kıl şefâ'at rûz-ı mahşerde
Sana îmân idüpdür tâ mukaddem yâ Resûlallâh (K.1)

Hz. Muhammed'in Mirac'a çıkmasını, orada Allah ile buluşmasını ve beş vakit namazı hem kendine hem de ümmetine hediye olarak kabul etmesini şöyle ifade etmektedir:

Kılup Mi'rac seyrânın buluşdun Hazret-i Hakka
Tecellî zâta nûrun iltikâdur yâ Resûlallâh

Kabûl itdün emânet beş vakit farziyyeti anda
Sana hem ümmete tuhfe 'atâdur ya Resûlallâh (K.1)

1.1.2. Hz. Alî

Hz. Muhammed'in damadı ve amcası Ebû Tâlib'in oğludur. Dört halifeden biri olup ilk iman edenlerdendir. Savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlıklardan dolayı kendisine Allah'ın arslanı manasına gelen "*Esedu'llâh*" lakabı verilmiştir (Uğur, 2020: 207). Dördüncü halife Hz. Alî, Cesârî'nin hayatında ve dolayısıyla da şiirlerinde ayrı bir öneme sahiptir. Âşıklar üzerindeki Bektaşî tesirinin meydân şairi olan Cesârî'de de mevcut olup şairin Bektaşî tarikatine mensup olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Hz. Alî ve on iki iki imam sevgisini şiirlerine yansıtmaktadır (Akkuş, 2010: 189).

Hz. Alî, Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen bütün savaşlara katılmış, bu savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiştir. Bedir savaşında gece vakti kuyulardan tek başına askere su taşımıştır. Uhud'da gösterdiği kahramanlıklardan dolayı Hz. Peygamber kendisine Zülfikâr adlı kılıcı hediye etmiştir. Yine rivayete göre hafiften "*Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ Zülfikâr*" sözü bu savaşta işitilmiştir. Hayber'de kale kapısını kalkan olarak kullanması dillere destan olmuştur. Sadece Tebük gazvesinde Peygamber'in vekili olarak Medine'de kalmıştır (Sarıkaya 2004: 2).

Bektaşîlik geleneği çerçevesinde yetişen Cesârî, divanında müstakil olarak yazılmış altı beyitlik bir manzume mevcuttur. Bu manzumede Hz. Alî'nin dördüncü halife olduğu belirtilmiş ve ilmî yönü vurgulanmıştır.

Bir noktada fehm itmiş o hep ilm-i rumûzı
Dânâlarun ol zeyreki bi'llâh Alî'dür

Dördüncü halife bilürüz anı Cesârî
Dervîş-i dilân matlab u dil-h'âhı Alî'dür (K. 5)

Bektâşî şairi Cesârî, aşağıdaki beyitte Hz. Ali'ye seslenmekte ve şöyle demektedir: “Ey Ali! Bu Cesârî'ye mahşer günü şefâat etmeye, başkaları bir kenara dursun, sadece sen yetersin.”

Bu Cesârî'ye şefâ'at itmege mahşer günü

Gayrı tursun yalnızca sen yetersün yâ Alî (G. 219)

1.1.3. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

H. Ali'nin büyük oğlu, Hz. Peygamber'in torunudur. Lakabı Müctebâ olan Hz. Hasan İslâm halifelerinin beşincisidir; On İki İmam'ın da ikincisidir. Muaviye kendisinden sonra Hz. Hasan'ı halife yapacağını duyurunca Yezid tarafından Şam'dan Medine'ye zehir gönderilmiştir. Hz. Hasan'ın eşini çeşitli vaatlerle kandıran Yezid, Hz. Hasan'ı zehirletmiştir. Dinî edebiyatta adına sık rastlanan Hz. Hasan kardeşi Hüseyin ile birlikte anılır (Pala 2009: 195).

H. Hüseyin, Hz. Ali'nin oğlu ve Hz. Muhammed'in torunudur. On iki İmamın üçüncüsüdür. 628 yılında doğan Hz. Hüseyin 683 yılında Muharrem ayının onuncu gününde Kerbelâ'da şehit edilmiştir. Muaviye'nin vefatından sonra yerine geçen Yezid'e biat etmeyen Hz. Hüseyin 72 yakınıyla birlikte Küfelilerin daveti üzerine Irak'a yola çıkar. Kerbelâ bölgesinde susuz bırakılarak yakınlarıyla birlikte zalimce şehit edilir (Pala 2009:218). Alevî-Bektaşî edebiyatlarında Hz. Hüseyin'in özel bir yeri vardır. Klâsik Türk edebiyatımızda ona ve yakınlarına revâ görülen bu zulmü anlatan manzum ve mensur “*Maktel-i Hüseyin*” adında mersiye ler yazılmıştır.

Cesârî'nin şiirlerinde Hz. Ali'nin oğulları, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile On İki İmam'a dahil olan diğer isimler ve özellikleri de kendine yer bulmuştur.

Subh-ı pâkinden Hasan ile Hüseyin itdi zuhûr

Ol iki şehzâde-gâna sen pederşün yâ Alî (G.836)

1.1.4. On İki İmam

H. Muhammed'in kızı Hz. Fâtımâ ile damadı Hz. Ali'nin soyundan gelen on iki kutsal kişi için kullanılan terimdir/kavramdır. Alevî ve Bektaşî yazınında On İki İmam'dan her birisinin farklı meziyetleri zikredilir. Genel olarak ise on iki On İki İmam'a bağlılık esastır ve On İki İmam mürşiddir. Hz. Alî, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Zeyne'l-abidîn, Hz. Muhammed Bâkır, Hz. Cafer-i Sâdık, Hz. Mûsâ Kâzım, Hz. Alî Rızâ, Hz. Muhammed Takî, Hz. Alî Nakî, Hz. Hasan Askerî, Hz. Muhammed Mehdî On İki İmam olarak bilinir (Gökbel, 2019: 711).

H. Alî, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra gelen imamlar olan Zeyne'l-abidin, Muhammed Bâkır, Câfer-i Sâdık, Mûsâ-i Kâzım, Rızâ, Takî, Nakî, Askerî, Mehdî gibi şahsiyetler Cesârî'nin şiirlerinde sıkça geçmektedir.

Seyyidü's-sâdât-ı Ekrem şâh-ı Zeyne'l-abidîn

Sen ana mürşid-i vâlâ rehbersün yâ Alî

Günden âşkâr âl u evlâddur Muhammed Bâkırî

Sen felekler üzre zîbâ nûr u fersün yâ Alî (G. 836)

Cesârî, diğer bir şiirinde İmâm Bâkırî'yi ve İmâm Câfer-i Sâdık'ı anar ve Hz. Muhammed' i kible-gâhı, Hz. Ali'yi ise secde-gâhı olarak görür (Akkuş, 2010: 190).

Ol imâm-ı Bâkırî'dür din erinün rehberi
 Gevher-i bahr-i hakikatdür İmâm-ı Ca'ferî
 Âl ü evlâd ugrma kıldum fedâ cân u seri
 Kible-gâhumdur Muhammed secde-gâhumdur Âli (M. 219)

1.1.5. Yezid

Muâviye'nin oğlu olup 680-683 yılları arasında Emevîler'e hükmeden halifenin adıdır (Gündüz, 1998: 397). Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin, Yezîd'in hükümdarlığı sırasında ve onun emriyle şehit edilmiştir. Alevî-Bektaşî şüirinin en belirgin özelliklerinden birisi, Yezîd'i lanetlemektir. Alevî-Bektaşî şairleri gibi Benderli Cesârî'de bu geleneği bozmamış, divanında Kerbelâ olayını anımsatarak Yezîd'i lanetlemiştir.

Ey Cesârî biz mahabbet hânedânîleriyüz
 Ol Yezîd cânma la'net eyleyen Bektaşîyüz (G. 361)

1.1.6. Dört Halife

Hız. Muhammed'den sonra halifelik makamına gelen Hız. Ebubekir, Hız. Ömer, Hız. Osman, Hız. Alî ile dört halife kastedilmektedir. Alevîlik ve Bektaşîlik ile ilgili yazılmış sözlüklerde Hız. Alî dışında dört halifeye genellikle yer verilmez. Hız. Muhammed'in mağara dostu olması sebebiyle Hız. Ebubekir, adaletiyle Hız. Ömer, Kur'an'ın çoğaltılmasına olan katkısıyla Hız. Osman ve Kevser ırmağının sâkîsi sıfatıyla Hız. Alî edebî metinlerde sıklıkla dile getirilir (Uğur, 2020: 180).

Cesârî, divanın birinci bölümünde yer alan münâcat ve na'tın ardından dört halifeyi sırasıyla övmektedir. Ayrıca diğer şüirlerinde de dört halifeyi dilinden düşürmeyen şair, onların öne çıkarılan hasletlerini yaygın kullanımıyla şüirlerinde ele almaktadır.

Sadâkatde Ebûbekr'e bedel bir yâr-ı gâr oldun
 Hakikatde Ömer-mânendi nâm u iştihâr oldun
 Hayâ vü hilm ile Osmân-ı Zî'n-nûreyn'e yâr olduñ
 Şeçâ'atde Aliyyü Haydâr-ı kerrâra benzersün (G. 118)

1.1.7. Hallâc-ı Mansûr

Hallac-ı Mansur 857'de İran'da doğmuş, birçok ilim tahsil ettikten sonra riyâzate çekilmiş "Ene'l-hak" dediği için ölüme mahkûm edilmiş ve 922'de idam edilmiştir. Alevî-Bektaşî geleneğinde "Yedi Ulu Ozan" içerisinde zikredilen şairlerden birisidir.

Klâsik Türk edebiyatı şairleri, Hallâc-ı Mansûr'un Allah'a ulaşma çabasını sevgiliye ulaşma çabası içerisinde olan âşıkla ilişkilendirirler. Hatta bununla ilgili Hallâc-ı Mansûr'un zikredildiği beyitlerde çeşitli benzetmelere de rastlanılır. Klâsik Türk şüirinde sevgilinin saçını genellikle Mansûr'un asılı kaldığı darağacıdır. Âşık da o ağaçta canını veren Mansûr'un kendisidir (Uğur, 2020: 200).

Cesârî, şüirlerinde dinî şahsiyetler içerisinde en çok Hallâc-ı Mansûr'a tehlmihte bulunur. Bektaşî şüir geleneğinde "Ene'l-hak" ifadesi ve bunun üzerine darağacına asılması ile beyitlere konu olmaktadır.

Var mıdır Mansûr-mânendi Ene'l-hak söyleyen
Gör kuruldı arsa-gâhı aşka dâr-ı ma'rifet (G. 79)

Ene'l-hak sırrına vâkıf olup Mansûr-ı aşk oldum
O târ-ı zülfe sayd olsam n'ola dâr âşıkıyam ben (G. 63)

1.1.8. Hızır/İlyas

Kur'an'da Hz. Mûsâ döneminde yaşadığı, Allah tarafından kendisine ilâhî bilgilerin öğretildiği (Kehf, 59-81), âb-ı hayâtı içip ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılan kişidir. Halk arasından peygamber ve veli olduğu inancı hâkimdir. Mutasavvıflar ise onu gizli ilimleri bilen bir veli olarak değerlendirir. Hz. Hızır'ın İlyâs peygambere verilen bir lakap olduğunu söyleyenler de vardır. Anlatılarda genellikle Hz. Mûsâ, Hz. Nûh ve İskender-i Zülkarneyn ile birlikte yer alır ve Hz. Nûh'un Hz. Hızır'ın ömrünün uzun olması yönünde dua ettiği ileri sürülmektedir (Pala, 2009: 204).

Alevî ve Bektaşî kültüründe kutsal bir kişi olarak kabul edilen Hızır, Ricâlü'l-Gayb'dandır ve hâlâ yaşadığına inanılmaktadır. Alevilikte "*Hızır-İlyâs Kurbanı*" vardır ve mayıs ayının altıncı günü yapılan törenle kurban tığlanır. Ayrıca, "*Hızır orucu*" ve "*Hızır postu*" da Alevî ve Bektaşî kültüründe geçen terimlerden/kavramlardandır (Gökbel, 2019: 386).

Aşağıdaki beyitte halk arasında sıkça kullanılan "*Hızır gibi yetişmek*" deyimini kullanılmıştır. Halk arasında zor durumda olan insanlara yardım ettiğine bir örnek teşkil etmektedir.

İki ordu mukâbil birbiriyle ceng ider iken
Hızır-âsâ gelüp irdi o dem hisan metîn oldu (G. 845)

Divanın müseddesler kısmında yer alan müseddeste Hızır, İlyâs ve İskender-i Dârâ'nın âb-ı hayât ile olan ilişkilerinden dem vurulmuştur.

Alanlar ders-i irfânı cihân varını terk itdi
Sivâdan el çeküp âhir makâm-ı birliğe yetdi
Nice erler gelüp bunda karârı tutmadı gitdi
Kanı İskender-i Dârâ hayât âbını ya n'itdi
Hızır İlyâs da gâ'ibdür anun âsârları bitdi
Bu sırr-ı hikmeti bir bir yüri erbâb olandan sor (M. 2)

1.1.9. İbrâhim b. Edhem

Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Ailesi Arap kabilelerinden Benî İcl'e veya Temîm'e mensuptur. Genç yaşta zühd yolunu seçmiş, zâhid, sûfi ve muhaddis olup tanınmış velilerdendir. Zühd yoluna girmeden önce birçok hizmetçisi bulunan zengin ve itibarlı bir ailenin çocuğu olduğu belirtilir (Öngören, 2000a: 293). Klâsik Türk şiirinde daha çok aşk şarabından içmesi, zenginliği, malını mülkünü bırakıp zühd yolunu seçmesi, inziva hayatını seçmesi, Hz. Hızır'la arkadaşlık yapması ve cömertliği gibi konularda örnek bir kişilik olarak ele alınmıştır.

Cesârî'nin şiirlerinde İbrâhim Edhem iki yerde geçmektedir. Aşağıdaki beyitte dervişliği sultanlığa tercih etmesi yönü vurgulanmıştır.

Bir cur'aya satsam n'ola tâc u kabâyı
Ey pîr-i mugân meşreb ile Edhem-i aşkam (G. 598).

Bir diğer beyitte ise şair, kendisini Edhem'e benzetmiş ve kendisinin yaralı gönüllere merhem olduğunu dile getirmiştir.

Benüm adum bu dem bil Edhemem ben
Gönüller zahmna hoş merhemem ben (Msn. 1)

1.2. Bektaşî Şiirlerinde Sık Kullanılan Kavramlar

1.2.1. Zülfikâr

Hız. Ali'nin iki tarafı keskin, ortası yivli kılıcının adıdır ve Hız. Muhammed tarafından Hız. Ali'ye verilmiştir. Alevî ve Bektaşî şiir geleneği çerçevesinde yazan şairler Hız. Ali'nin kahramanlıklarını anlattıkları hemen hemen bütün şiirlerinde zülfikâra da değinirler. Hatta zülfikârla ilgili olarak “*Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zü'l-fikâr*” (Ali'den başka yiğit, Zü'l-fikâr'dan keskin kılıç yoktur) sözü sıklıkla dile getirilir (Uğur, 2020: 303).

Cesârî, divanında Hız. Ali'nin halifeliğinin yanı sıra kılıcı zülfikâr, atı düldül gibi unsurlarla ele almakta ve bu unsurları klâsik Türk edebiyatında sevgiliye teşbih etmektedir.

Aşağıdaki beyit ve müseddeste Hız. Ali'nin sıklıkla kullanmış olduğu Gazanfer, Ali Haydar isimleri ve kölesi Kanber'in adı da geçmektedir.

Adl itse Cesârî kula şâh-ı Gazanfer
Destine 'atâ eyler anun hatt-ı hümâyûn (G. 646)

Sordum anı didiler nâmı Ali Haydar
Pîşe-gâhında n'ola olsam anun ben Kanber
Ledün esrârı rümûzatın ayânen söyler
Ey Cesârî beni ol özge bir abdâl söyler
Kaş siyâh çeşm siyâh-pûş siyâh-çerde nigâr
Yakdı yandurdı beni yağmaladı her ne ki var (Mü. 35)

1.2.2. Bektaşîlik

Bektaşîlik, XIII. yüzyılda Kalenderîlik içinde teşekküle başlayıp XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektâş-ı Velî an'aneleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan bir tarikattır (Ocak, 1992: 374). Bektaşîliğin Anadolu'da bir tarikat hüviyeti kazanmasında sadece Hacı Bektâş Velî'nin değil onun yetiştirdiği dervişlerin de büyük rolü olmuştur. Hacı Bektâş Velî'den sonra Bektaşîlik tarikatının öğretilerinin yaşatılması aşamasında önemli katkılar sunan dervişlerden biri olan Abdâl Mûsâ, Hacı Bektâş'ın halifelerindendir. Silsileye göre Hacı Bektâş'ın halifesi Abdâl Mûsâ onun da öğrencisi Kızıldeli lakabıyla bilinen Seyyid Ali Sultân'dır (Yıldırım, 2019: 124). Hacı Bektâş Velî'nin vefatından sonra zâviyenin başına Bâciyân-ı Rûm'dan olan Hatun Ana'nın müridi Abdâl Mûsâ geçmiştir (Ocak, 1992: 373)

Bektaşî pîrleriyle dost olan Cesârî, “*Bektaşîdür*” redifli bir gazel kaleme almış ve bu gazelinde Bektaşîlerin özelliklerini anlatmıştır. Ona göre Bektaşîler, Allah'ın birliğine inanan, görünen ve görünmeyenin sırrına erişmiş, kalp gözü açık, tasavvufan anlayan ve her zaman ârifâne sözler söyleyen kişiler olarak tasvir edilir (Uğur, 2020: 193).

Dehri im'ân ile seyrân eyleyen Bektaşî'dür
Kendüyi her hâle hayrân eyleyen Bektaşî'dür

Cümlesi ehl-i basîret göz açıklardan olup
'Âleme kendin nîgeh-bân eyleyen Bektaşî'dür

Zâhir ü bâtm Hüve'llâh sırrına mazhar olup
Cümle râz-ı dilde pinhân eyleyen Bektaşî'dür

Hep tasavvuf söyler anlar anı nâdân anlamaz
'Ârifâne nutk her ân eyleyen Bektaşî'dür

İşbu 'âlem hây hûsından Cesârî-veş geçüp
Kûşe-i vahdetde iskân eyleyen Bektaşî'dür (G. 192)

1.2.3. İkrâr Almak

Tasavvuf yoluna giren kişinin tarikattaki gerekli şartlara uyacağına dair şeyhe verdiği sözdür. Görgü cemi olarak da bilinen ikrar âyini, farklı bölgelerde “*Baş okutma*”, “*Hizmet görme*” olarak çeşitli biçimlerde isimlendirilir ve her yıl Alevîler ve Bektaşîler arasında düzenlenir. Görgü cemindeki amaç, yıl içerisindeki problemlerin çözüme kavuşturulması ve tâlîplerin kendilerini temize çıkarması hakkındadır (Rençber, 2013: 198).

Alevî ve Bektaşî şiirinde dervişlerin ikrâr ehli olmasıyla muhtemelen verdikleri sözlerde durmaları istenmektedir. Cesârî klâsik Türk şiirindeki gibi Elest bezmindeki ikrâra değinir. Yine Cesârî başka bir gazelinde elest bezminde yaptıkları ikrârın gönül ile yapıldığını belirtir (Uğur, 2020: 219).

Zâhidâ kendün gibi münkir mi sandun sen bizi
Tâ ezelden ol hudâya var durur ikrârumuz (G. 345)

Dil ile hem kalb ile ikrâr u tasdik eyledük
Tâ elestendür Hudâ'ya 'ahdümüz peymânumuz (G. 364)

1.2.4. Dört Kapı-Kırk Makam

Tarikat yolcusunun Allah'a ulaşmak için yükselmek ve derinleşmek zorunda olduğu şerîat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve her kapıda on makamın bulunduğu ifade eden terim/kavram, Alevîlik ve Bektaşîliğin temel felsefesini oluşturmaktadır. Dört kapının temelinde Kur'an'ın dört katman anlamına gönderme vardır. Birinci katmanı, şeriatir ve en dış yüzey olup sıradan insanlar içindir. Son katmanı ise hakikattir ve insan-ı kâmillere hitap eder (Soyyer, 2019: 149).

Alevî ve Bektaşî geleneğinin temelini oluşturan dört kapı kırk makam, genellikle şiirlerde bir arada verilmektedir. Cesârî, şiirlerinde tarikat ehli insanların bulunup eteğinin bırakılmaması gerektiğini ve hakikat olgusunun güzel sözlü müridlerden sorulması gerektiğine değinir.

Tarikat ehlini bul dâmenin terk eyleme elden

Hakikat neyduğin mürşid-i hoş-güftâr olandan sor (G. 249)

Cesârî, hakikate ulaşmak için mürşidin öneminin yanı sıra pîr himmeti ile mâhir olunamayacağını ifade eder.

Kişi zâtındaki tâhir olamaz

Himmet-i pîr ile mâhir olamaz (G. 342)

1.2.5. Döldül

Hiz. Muhammed'e Mısır meliki Mukavkis tarafından hediye edilen beyaz/boz bir katır olup bu vasıtayla Hiz. Alî'ye verilen ve halk arasında efsanevî kabul edilen bir atır (Şentürk, 2016: 266). Hiz. Alî, asıl adı "Ofayr" olan bu atla birçok savaşa katılmış, Hâricîlerle savaşmış, üstün başarılar göstermiştir (Kaya, 2007: 279). Döldül, hem klâsik Türk şiirinde hem de Alevî ve Bektaşî şiirinde genellikle Hiz. Alî ve kılıcı Zülfikâr ile birlikte anılmış, üstün vasıfları dolayısıyla da şairler Döldül'ü diğer efsanevî binek hayvanlarıyla karşılaştırmışlardır (Uğur, 2020: 183).

Cesârî'nin şiirlerinde Döldül terimi çok sık kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kaşlarını Hiz. Alî'nin kılıcına, huyunu ise atna yani Döldül'e benzetmektedir.

Zü'l-fikâr-ı Alî'dür kaşları yârun didiler

Ey Cesârî ben anun tab'ma Döldül mi disem (G. 571)

Aşağıdaki beyitte ise Hiz. Alî'nin atı Döldül, Hiz. Hamza'nın atı olan Aşkâr ile mukayese edilmektedir. Döldül'ün hız yönünden Aşkâr'dan daha üstün olduğunu ve âşıkları istedikleri yere daha çabuk ulaştırdığını söyler.

Bir dem içre ırgürür âşıkları maksûdına

Cünbüş-i bâd-ı sabâ Döldül'dedür Aşkar'da yok (G. 484)

1.2.6. Dâr/ Ber-dâr

Dâr, Farsça ağaç anlamındadır. Terim olarak Hallâc-ı Mansûr'un asıldığı direk anlamında dârağacını temsilen kullanılır. Tasavvufta, Bektaşîlik ıstılahları arasında geçer. Aynı zamanda âşığın can feda etmek üzere meydana ikrar verdiği yerin adıdır. Meydanın tam orta yerine "dâr" denir. Biat ve tarikat telkini gibi merasimler burada icrâ olunur (Cebecioglu 2009: 150).

Klâsik Türk şiirinde dâr ile genellikle Hallâc-ı Mansûr kastedilmiştir. Dâr terimine/kavramına yer verilen hemen hemen bütün şiirlerde Mansûr'a da gönderme yapılır. Alevî-Bektaşî şiirlerinde de sıkça kullanılan dâr kavramı, Benderli Cesârî'nin şiirlerinde göze çarpmaktadır.

Beni gisûlar ile yâra didüm ber-dâr it

Didi Mansûr olana zülfi telümdür resenüm (G. 147)

İrişmek için vuslatına böyle giderse

Çok kimse ki var zülfine ber-dâr olacakdur (G. 273)

1.2.7. Âlem-i Nâsût

Sözlük anlamı, insanlık âlemidir. Âlem-i lâhût'un zıddıdır. Âlem-i lâhûtta insanın ilâhî yönü, âlem-i nâsûtta ise beşerî yönü kastedilmektedir (Uludağ, 2006: 431). Âlem-i nâsût, "Âlem-i nâs" olarak da bilinir. Alevîlik ve Bektaşîlik kültüründe beş farklı âlemin varlığından söz edilir. Kesin varlık âlemi "lâhût", bütün varlıkların Tanrı bilgisinde toplandığı âlem "Ceberût", Tanrı

bilgisinde toplanan gerçeklerin açılıp ortaya çıktığı âlem “*Melekût*”, bütün varlıkların gerçek biçimlerinin ve özlerinin, en olgun nitelikte buldukları âlem misâl ve Tanrı bilgisinde toplanan varlıkların madde biçimine girerek görünüş alanına çıktığı âlem nâsûtur (Gökbel, 2019: 604).

Alevî ve Bektaşî şiirinde şairler kendilerini âlem-i nâsûta gelmiş gökyüzünü seyreden rind meşrep kişiler olarak zikrederler.

Herkesi bir hâle koymışdur Hudâ-yı lem-yezel

Âlem-i nâsun kamusu başka kâr üstindedür (Cesârî G.197).

1.2.8. Semah

Semahlar, söz, müzik ve ritmik hareketlerden oluşan özünde dini bir nitelik bulunan yapılardır. Semahlar, Alevî-Bektaşîlerin -aralarında çok sayıda ortaklık olmasına rağmen temelde mezhep ve tarikat olarak iki ayrı yapı olan Alevîlik ve Bektaşîlik, son 40-50 yıldır yapılan akademik çalışmalarda bir arada değerlendirilmektedir- temel ibadeti olan “âyin-i cem”lerin bir parçasıdır (Bekki, 2018: 64).

Cesârî, şiirlerinde semah terimini iki yerde kullanmıştır. Güfte-i Cesârî bölümünde kaleme aldığı şiirinde dervişlerin tekkelerde semah ettiğini ve bu sayede çeşitli ruh hallerine büründükleri ifade eder.

Ârif-i cân çeşm-i im’ân ile itdükçe nigâh

Dürlü hâletler görür seyrân ile bî-iştibâh

Tekyelerde bir nice dervîşler eyler semâh

Ehl-i hâle âşinâ gördüm Edirne şehrini (G. 206)

1.2.9. Bâ Noktası

Bâ noktası, “varlığın ikinci mertebesi olan mümkün mevcutların ilkinde işaret eder. İlk taayyünün remzi ve varlığın zuhur etmesine vasita olan hakikatü’l-hakâ’ik’in” simgesidir (Uludağ, 2002: 63). Bektaşî şairler de nokta-i bâ’yı Hz. Ali’ye nispet ederler. Cümle âlemin yaratılışının altında, tasavvufakine benzer olarak “nokta” nazariyesine dikkat çekerler ve âlemin sırrının elif harfinde ve bâ’nın altındaki noktada aranmasını dile getirirler (Uğur, 2020: 143).

Aşağıdaki beyitte şair, “bâ” harfinin noktasındaki sırrın “Haydar-ı Kerrâr”dan yani Hz. Ali’den sorulması gerektiğini söylemekte ve Bektaşîlik etrafındaki tasavvufu dile getirmektedir.

Rumûz-ı nokta-yı bâyı yüri benden su’âl itme

Ol sırrı bilmege var Haydâr-ı Kerrâr olandan sor (G. 249)

1.2.10. Abdâl

Abdâl terimiyle/kavramıyla ilgili sayıları yedi, yetmiş ya da kırk olarak gösterilen bir evliyâ zümresi (Uludağ, 2002: 21), eskiden bazı gezgin dervişlere verilen ad (Albayrak, 2004: 2), dünyaya değer vermeyip Allah’a yönelen, gönlü temiz kimse (Uslu, 2007: 7) gibi çeşitli tanımlar yapılmıştır. Klâsik Türk edebiyatında “âbid”, “zâhid”, “veli”, “sûfi”, “derviş”, “büdelâ” gibi adlarla anılan abdâl terimi/kavramı, tasavvufî metinlerde “torlak”, “kalender”, “Haydarî”, “Bektaşî” “ehl-i hak”, “özge abdâl”, “ışık” gibi çeşitli kelime ve terkiplerle ifade edilmektedir. Ayrıca, Alevî ve Bektaşî kültüründe, “abdâl keyfi” ve “abdâl sırrı” terimlerine/kavramlarına da rastlanılmaktadır. Abdâl olduğu belirtilen kimseler eserlerde genellikle, az yiyen, az uyuyan,

dünya işlerinden elini eteğini çekmiş, kanaatkâr, gönlü Allah sevgisiyle dolu, yetimleri sevindiren, yoksulları doyuran keramet sahibi gibi özellikleri ile anılırlar (Uğur, 2020: 114).

Cesârî divanında sıkça geçen terimlerin başında abdâl gelmektedir. Aşağıda Cesârî'den alınan murabada abdâlların kendilerini Hacı Bektâş Veli'nin ereni görüp, Hz. Ali'yi şâhları sayarlar.

Biz ki Rûm abdâliyuz her yirde var dergâhumuz
Hân-kâh-ı 'aşk olur her dem ziyâret-gâhumuz
Hacı Bektaş Veli'nün erleri dirler bize
Bende-i makbûlleriz sırr-ı 'Alî'dür şâhumuz (M.78)

1.2.11. Câm-ı Cem

Daha çok efsanevî İran hükümdarı Cemşîd'e atfedilen câm-ı Cem'in kimin tarafından icat edildiği kesin olarak belli değildir. Cemşîd'den İran millî destanı *Şehnâme*'de genişçe söz edildiği halde onun böyle bir kadehi bulunduğu dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Öte yandan aynı eserde Keyhusrev'den bahsedilirken onun bu nitelikleri taşıyan bir kadehi olduğu ve bu kadehin kullanıldığı olay hakkında bilgi verilmektedir (Yazıcı, 1993: 42). Bazı rivayetlere göre, Cem'in kadehinin üzerinde yedi adet yazı olduğundan bahsedilir. Cem, bunlara bakarak dünyada meydana gelen olayları önceden görebilmektedir.

Bektaşî şairi Cesârî, divanında câm-ı Cem'i pîrlerin elinden içip aşk meclisinde mest olduklarını dile getirir.

Edeb ü erkâna yollı yolından
Dürr çıkar kâmilün bahr-i dilinden
Meclis-i 'aşk içre pîrler elinden
Nûş idüp câm-ı Cem mestâne geldüm (Ş. 150/3).

1.2.12. Ka'be/Kible

İslan inancına göre, yeryüzünde yapılan ilk mabed olan Ka'be, Mekke'de harem-i şerif içerisinde bulunan ve İbrahim peygamber ve oğlu İsmail tarafından bugünkü yerine inşa edilmiş olan kutsal binadır (Pala, 2010: 245). Klâsik Türk edebiyatında sevgilinin bulunduğu yer Ka'be, yüzü ise âşığın kiblesi olarak tasavvur edilir. Hatta âşığın sevgilinin bulunduğu yerde dolaşması da tavafa benzetilir. Sevgilinin kaşı, şekil benzerliği nedeniyle genellikle mihraptır. Tasavvufî terminolojide sevgilinin yüzü Allah'ın tecellî ettiği yerdir. Bu sebeple âşığın secde ettiği yer olan kiblesi sevgilinin yüzü, mihrap ise kaşı ya da kaşlarının arasındır.

Alevî ve Bektaşî şiirinde Hz. Muhammed "kiblegâh", Hz. Ali ise "secdegâh" makamlarını temsil eder. Kible tabiri ile şeytanın Hz. Âdem'in önünde secde etmemesi hadisesine de sıklıkla telmihte bulunulur (Uğur, 2020: 223).

Şol İmâm-ı Mûsâ-yı Kâzım Rızâ'dur ehl-i Hak
Şâh-ı irân 'Alî'nün 'aşkı ile sîne-çâk
Gel Takî ile Nakî'nün sözlerine tut kulak
Askerî sâhi-livâdur ana terğib ile bak
Men aref sırrın bilüp 'ilm-i ledünden al sebak
Kible-gâhumdur Muhammed secde-gâhumdur Ali (Müs. 219)

1.2.13. On Sekiz Bin Âlem

On sekiz bin âlem terimi/kavramı, edebî metinlerde çokluk arz eden her durum için kullanılmıştır. Evrenin yaratılışı, genişliği, evrende var olan her şey on sekiz bin âlemin kapsamına girer (Soyyer, 2019: 340). Klâsik Türk edebiyatında on sekiz bin âlem mefhûmu genellikle çokluk ifade eden yerlerde kullanılmıştır. Alevî-Bektaşî şairler, on sekiz bin âlemin yaratılmasını ‘kâf u nûn’ kavramıyla ilişkilendirmişlerdir. Bektaşî şairi Cesârî, dervişlerin on sekiz bin âlemin temâşasının arzulayıcısı olduklarını belirtir.

On sekiz bin ‘âlemün seyr ü temâşası ile
Gâh râğb gâh bir mergûb olur dervîşler (G. 199).

SONUÇ

Alevî-Bektaşî edebiyatının beslendiği ana kaynaklardan biri olan Hacı Bektâş Veli, Hoca Ahmet Yesevî okulunun önde gelen temsilcilerindendir. Yesevi okulunun bu önemli temsilcisinin ortaya koyduğu değerler manzumesi, kendisinden sonra gelen pek çok şairi derinden etkilemiştir. Bu şairlerden birisi de 18. yüzyılın sonlarında yaşamış olan hem halk hem divan geleneği bağlamında şairler söyleyen Cesârî’dir. Cesârî, hem Klâsik Türk şiiri hem de âşık şiiri geleneğinin özelliklerini şiirlerine yansıtmış ve her iki alanda da yetkin sayılabilecek şiirler kaleme almıştır. Önce Mevlevilik sonrasında ise Bektaşîliğe intisab eden Cesârî’nin Bektaşî şiir geleneğinden etkilendiği apaçık görülmektedir. Divanda başta Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Yezid olmak üzere Alevî-Bektaşî geleneğindeki büyük şahısların isimleri kullanan şair, Bektaşîlik terim ve kavramlarına da sıkça yer verdiği görülmüştür.

Bir şairin Alevî-Bektaşî kültürü içerisinde yer alıp almadığını ortaya koymak ve bir sonuca varmak oldukça zordur. Bir kanaate varmak için şaire ait bütün eserler incelenmelidir. O dönemin sosyo-kültürel özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Benderli Cesârî’nin şiirlerinde kullandığı bazı kavram ve benzetmeler Alevî-Bektaşî şiir geleneğiyle büyük oranda örtüşmektedir. Bunun en önemli sebebi, Alevî-Bektaşî edebiyatı ile Divan ve Halk edebiyatında kullanılan kavram, terim ve mazmunların ortak bir biçimde kullanılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Y (2010). Benderli Cesârî’nin Divanı ve Divançesi (İnceleme-Tenkitli Metin) Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Albayrak, N (2004). Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü. İstanbul: L&M Yayınları.
- Bekki, S (2018). Semahların Yaşattığı ve Yansıttığı Değerler, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 85, s.63-70.
- Gökbel, A (2019). Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ocak, A. Y (1992). “Bektaşîlik”. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 5, s. 373-379.
- ORHAN, M (2012). Benderli Cesârî Divanı, Hayatı ve Divanındaki Mazmunlar, Dini-Tasavvufi Kavramlar ve İnsan, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- PALA, İ (2009). Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, İstanbul: Kapı Yayınları.

- Rençber, F (2013). Anadolu Aleviliğinde Görgü Cemi: Adıyaman Örneği, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 34, s.197-231.
- SARIKAYA, M. S (2004). Şah İsmail Hatayî'nin Şiirlerinde Hz. Ali, Birinci Uluslararası Şah İsmail Hatâyî Sempozyum Bildirileri, 9-11 Ekim 2003, Ankara.
- SEZER, M. (2009). Cesârî Divanı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Soyyer, A. Y (2019). Hünkâr Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü. İstanbul: Post Yayın Dağıtım.
- Şentürk, A. A (2016). Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1. İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi
- Uğur, A (2020). Klasik Türk Şiirinde Bektaşîlik. Çanakkale: Paradigma Yayınevi.
- Uludağ, S (2002). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Uludağ, S (2006). "Nâsût". TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 32, s. 431-432.
- Uslu, M (2007). Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1956). Osmanlı Tarihi C.4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yıldırım, R (2019). Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşîliğin Doğuşu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yazıcı, T (1993). "Câm-ı Cem". TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 7, s. 42.

TÜRKİYE İLE AVRASYA BÖLGESİ TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ DIŞSALLIKLARIN İÇSELLEŞTİRİLMESİ: TÜRK DÜNYASI ENERJİ BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

Dr. Fatma KILIÇ

Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst.
Erzurum, Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-72308547

ftm.agckl@gmail.com

ÖZET

Dışsallıklar (pozitif veya negatif), bir ekonomik aktörün yapmış olduğu faaliyetlerin üçüncü tarafta yer alan başka bir ekonomik aktörün üzerindeki etkisi olarak tanımlanmaktadır. Dışsallıkların içselleştirilmesi ise ekonomik aktörlerin yalnızca kendi faaliyetlerini içerisinde bulunduğu toplumun genel refahını değil aynı zamanda üçüncü tarafta yer alan toplumun da genel refahını göz önüne alarak birlikte hareket edilmesi şeklinde açıklanan bir kavramdır. Bir başka ifade ile dışsallıkların içselleştirilmesinde, devletlerin üretim veya tüketim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan faydalarının sürdürülebilirliğinin sağlanması ve bu faaliyetler sonucunda olumsuzlukların ise giderilmesi ön plana çıkmaktadır. Dışsallıklar bağlamında Türk dünyasında enerji birliği, Türk birliğinin sağlanması adına da önemli bir meseleyi oluşturmaktadır. Türk dünyasının zengin enerji kaynaklarına sahip olan devletlerden oluştuğu bilinmektedir. Türk dünyası sadece petrol, doğal gaz, kömür ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarıyla sınırlı kalmayıp, savunma, eğitim, sağlık ve turizm gibi diğer alanlarla da zengin kaynaklara sahiptir. Zengin kaynaklara sahip olan Türk devletlerinde dışsallıkların içselleştirilmesi ve bu hususta enerji birliğinin sağlanması oldukça önemli bir konuyu oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın yapılma amacı, ekonomi literatüründeki pozitif dışsallıklar ve dışsallıkların içselleştirilmesi konularından yola çıkarak Türk dünyasındaki enerji birliğinin sağlanmasına dikkat çekmektir. İleride ortak enerji projeleri ile Türk dünyası arasındaki enerji iletimini ortak enerji hat ve tesisleri yardımıyla kolaylaştırılmasını sağlamak da çalışmanın diğer bir önemli amacını oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmada Avrasya bölgesindeki Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye ile pozitif dışsallıklarından hareketle bölgedeki diğer Türk devletlerinin ortak bir enerji birliğini sağlaması sonucunda uluslararası alanda meydana gelecek güç dengelerinin nasıl değişeceği üzerine durulmuştur. Türk Birliğini enerji alanında sağlamanın Türk dünyasında sadece ekonomik anlamda değil aynı zamanda siyasi ve kültürel anlamda ne tür etkiler doğuracağı tartışılmıştır. Son olarak çalışmada, Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının önemine binaen enerji iletimindeki mevcut ve inşa edilecek boru hatlarına ele alınmış olup bu hatların Türkiye ile Avrasya bölgesindeki diğer Türk devletleri ekonomisinde oluşabilecek pozitif dışsallıkları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dışsallıklar, Dışsallıkların içselleştirilmesi, Türk Enerji Birliği

INTERNALIZATION OF EXTERNALISTICS BETWEEN TURKEY AND THE TURKISH REPUBLICS OF THE EURASIA REGION: THE CASE OF TURKISH WORLD ENERGY UNION

Dr. Fatma KILIÇ

ABSTRACT

Externalities (positive or negative) are defined as the impact of the activities of one economic actor on another economic actor in the third party. Internalization of externalities is a concept explained as economic actors acting together by taking into account not only the general welfare of the society in which their own activities are located, but also the general welfare of the society in the third party. In other words, in the internalization of externalities, ensuring the sustainability of the benefits arising from the production or consumption activities of the states and eliminating the negativities as a result of these activities come to the fore. In the context of foreign affairs, energy unity in the Turkish world constitutes an important issue for ensuring Turkish unity. It is known that the Turkish world consists of states with rich energy resources. The Turkish world has rich resources not only in renewable energy resources such as oil, natural gas, coal and wind energy, but also in other areas such as defence, education, health and tourism. In Turkish states, which have rich resources, internalizing externalities and ensuring energy unity in this regard constitutes a very important issue.

The purpose of this study is to draw attention to the establishment of energy unity in the Turkish world, based on the issues of positive externalities and internalization of externalities in the economic literature. Another important aim of the study is to facilitate the energy transmission between the Turkish world through joint energy projects in the future with the help of common energy lines and facilities. In addition, the study focused on how the balance of power in the international arena would change as a result of the Turkic Republics in the Eurasian region providing a common energy union, based on the positive externalities of the Turkic Republics in the Eurasian region with Turkey. It has been discussed what kind of effects ensuring the Turkish Union in the field of energy will have on the Turkish world, not only economically but also politically and culturally. Finally, in the study, considering the importance of energy resources in the Caspian region, existing and to be constructed pipelines in energy transmission are discussed and the positive externalities of these lines that may occur in the economy of Turkey and other Turkish giants in the Eurasian region are examined.

Keywords: Externalities, Internalization of Externalities, Turkish Energy Union

GİRİŞ

Enerji, modern toplumda yaşam standardını belirleyen önemli bir kaynak olup, ekonomik kalkınmanın ve toplumsal refahın temel unsurunu oluşturmaktadır. Dünyada başta petrole olmak üzere diğer enerji kaynaklarına talep gittikçe artmaktadır. Artan bu talepten Türkiye de önemli bir pay almaktadır. Enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü dışarıdan ithal eden Türkiye, Orta Doğu'daki bölgesel ve küresel jeopolitik durumlardan etkilenmektedir. Enerji kaynağını ithal ettiği bölgelerdeki ekonomik ve siyasi gelişmeler Türkiye'nin enerji tedariki üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Türkiye'deki fiyat dalgalanmaları başta olmak üzere enerjiye bağımlı

sektörlerdeki kırılganlıkları önlemek için Türkiye ile Avrasya Bölgesindeki diğer Türk devletleri arasında enerji sektöründeki işbirliği büyük stratejik öneme sahiptir.

İkili ve bölgesel ilişkilerin geliştirilmesinde enerji birliği her bir Türk devletinin ekonomisi ve güvenliği açısından önemlidir. Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki Türk devletlerinin küresel ölçekte zengin enerji kaynaklarına sahip olması Hazar Denizi'ne kıyası bulunan Türk cumhuriyetlerini (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) petrol ve doğal gaz kaynakları açısından dünyadaki diğer devletler arasında ön plana çıkarmaktadır. Özbekistan da diğer Türk devletleri ile aynı seviyede olmasa da büyük miktarda hidrokarbon kaynaklarına sahiptir. Kırgızistan ise dağlık coğrafyası nedeniyle hidrokarbon kaynakları açısından fakirdir ancak dünyanın en büyük hidroelektrik enerji üretimi potansiyeline sahip Türk devletidir.

Türk dünyası geniş bir coğrafyaya yayılmış devletlerden oluşmaktadır. Türkler tarih boyunca Orta Asya'dan Avrupa'nın, Orta Doğu'nun ve Asya'nın birçok bölgesine yayılmışlardır. Türk dünyası kültürel, tarihi ve dilsel bağlara dayalı köklü bir birlik oluşturmaktadır. Bunların haricinde Türk dünyasında ekonomik birliğin başta enerji alanında sağlanması önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Türk devletlerindeki enerji kaynakları çok çeşitli olmakla beraber bu kaynaklar aynı zamanda coğrafi konum, ekonomik yapı ve yer altı zenginliklerine bağlı olarak da büyük farklılıklar göstermektedir.

Ekonomi biliminde dışsallıklar, bir kişinin veya firmanın faaliyetlerinin diğer bir kişi veya firma üzerindeki etkilerini ifade etmektedir. Literatürde iki ayrımı bulunan dışsallıklar pozitif dışsallık kavramı; bir kişinin veya firmanın faaliyetlerinin başkalarına fayda sağlaması durumunu ifade ederken, negatif dışsallık kavramı ise bir kişinin veya firmanın faaliyetlerinin başkalarına zarar vermesini ifade etmektedir (Mckenze and Tullock, 1978: 152).

Bu çalışma, dışsallığın içselleştirilmesi kavramını Türkiye ile Avrasya Bölgesindeki diğer Türk devletlerindeki enerji birliği konusunda ele almaktadır. Çalışma aynı zamanda iktisat literatüründe genel olarak ifade edilen pozitif dışsallıkların ekonomik ve çevresel sonuçlarını Türk devletleri üzerinde incelemektedir. Dışsallığın içselleştirilmesi Türk devletlerinin enerji birliği yolundaki ekonomik faaliyetlerini devletlerin bir araya gelerek oluşturacağı birlikle beraber, her devletin ekonomik sisteme dâhil edilmesini ifade etmektedir. Türk cumhuriyetleri arasındaki kurulacak enerji birliğinde meydana gelecek dışsallıkların içselleştirilmesi her bir devletin çevresel sürdürülebilirlik, kaynak yönetimi ve toplumsal refah gibi alanlarda daha adil ve etkili politikaların oluşturulmasına yardımcı olacaktır. Türk devletlerinin ekonomik ve sosyal refahının artmasında dışsallıkların pozitif anlamda yayılması ve içselleştirilmesi, uluslararası alanda enerji bağımlılığına karşı gelişebilecek olumsuz etkileri en aza indirmeye teşvik edecektir.

Türk dünyasında enerji birliğini sağlama hususu çeşitli amaçları (uluslararası politika oluşturma, hedefleri izleme, enerji projeksiyonları oluşturma, çeşitli senaryolarda planlamalar geliştirme vb.) gerçekleştirilmede oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı Türkiye ile Avrasya Bölgesindeki Türk devletleri arasında enerji birliğinin sağlanmasına ve uluslararası düzeyde enerji birliği göstergelerinin geliştirilmesine yönelik uygulamaları hayata geçiren Türk devletleri, Türk yatırımcıları ve nihayetinde Türk devletlerindeki karar vericiler için bir farkındalık oluşturmaktır. Buna paralel olarak bu çalışmada, Türk devletlerinde enerji alanında birliğin sağlanması

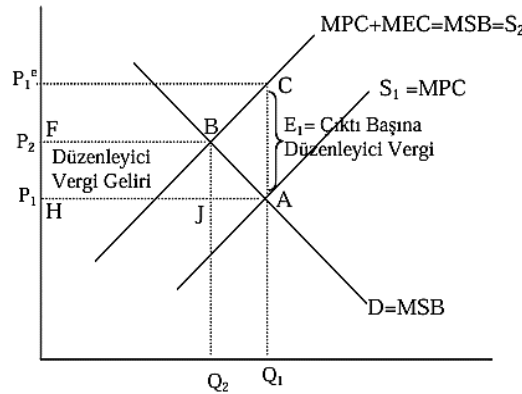
konusunda ortaya çıkan sorunları çözmeye tek bir yolun olmadığını, bunun yerine ulusal bağlamlara ve önceliklere bağlı olarak bir takım güç birlikleri ile olası yolların da olduğunu ortaya koymak diğer önemli bir amaçtır.

Türk dünyasındaki enerji birliğini sağlama hedefini iktisadi açıdan genişletme ve ileri taşıma gerekliliği, başta Rusya-Ukrayna, İsrail-Filistin savaşlarında meydana gelen enerji krizlerinde daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca gelecekte Türkiye’de ya da diğer Türk cumhuriyetlerinde meydana gelebilecek herhangi bir savaşta olası bir enerji krizi ile karşı karşıya kalınmaması adına enerji birliğinin kurulmasının önemi ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu çalışmada Türk Dünyası enerji potansiyeli çerçevesinde iktisat bilimindeki dışsallıklar değerlendirilerek bölgesel ve küresel etkiler de ele alınacaktır.

1. TÜRKİYE İLE AVRASYA BÖLGESİ TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ DIŞSALLIKLARIN İÇSELLEŞTİRİLMESİ

Dışsallıkların içselleştirilmesi, Türkiye ile Avrasya Bölgesi Türk cumhuriyetlerindeki üretici veya tüketicilerin kararlarının gerçek marjinal sosyal fayda ve maliyetleri içerecek biçimde marjinal özel fayda ve marjinal özel maliyetlerinin belirlenmesi için yapılan devletler tarafından yapılan düzenlemelerdir. Bu tanımda negatif dışsallıklar kanalında, marjinal dışsal maliyeti içselleştirmek için bu maliyeti marjinal özel maliyete eklemeyi ifade ederken, pozitif dışsallıklar kanalında ise marjinal dışsal faydayı içselleştirmek için bu faydanın marjinal özel faydaya ilave edilmesini gerekli kılmaktadır (Andreu et al,1995: 364-66).

Türkiye ile Avrasya Bölgesi Türk cumhuriyetlerindeki bir dışsallığın içselleştirilmesi enerji ürünlerindeki tüm marjinal sosyal maliyet ve faydasını yansıttığı için enerji birliğini sağlayacak bütün Türk devletinde fiyatlarda bir değişme meydana gelecektir. Dışsallıkların içselleştirilmesi için, marjinal dışsal fayda ve maliyetin parasal değerini ölçmek ve bu maliyeti yüklenen veya faydayı elde eden o ülkedeki sektör veya endüstrilerin tespit edilmesi gerekmektedir. Ancak uygulamada dışsallıkların parasal değerini ölçmek ve dışsallıklardan etkilenen ülke sektör ve endüstrilerinin neler olduğunu tespit etmek zordur (Paul et al,1992:313-14).

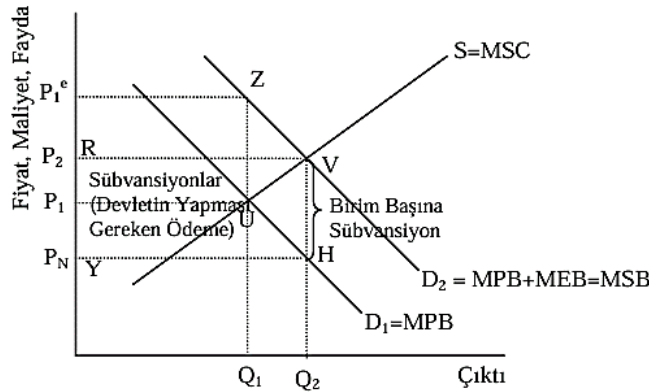


Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1: Türk Devletlerinde Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesinde Düzenleyici Vergiler

Grafik 1’de Türk devletlerindeki enerji üzerindeki herhangi bir düzenleyici verginin denge üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Enerji tüketimi veya üretimi etrafa negatif dışsallıklar yükleyen çıktının her biriminin marjinal dışsal maliyetinin $E1$ olduğu ve enerji alanındaki düzenleyici verginin marjinal dışsal maliyete eşit olduğu varsayımında, enerji çıktı birimi başına vergi konulmaktadır. Bu uygulama çıktının marjinal özel maliyetinde bir artı meydana getireceğinden Türk devletlerindeki üretici veya tüketici tarafından dikkate alınacaktır. Negatif dışsallığa çıktının üretiminin neden olması halinde, düzenleyici vergi enerji sektöründe yer alan üreticiye yüklenecektir. Sonuç olarak da, arz eğrisi $S1$ ’den $S2$ ’ye sola-yukarıya kayacaktır. Bu kaymanın nedeni, yeni arz eğrisinin tüm marjinal sosyal maliyeti yansıtmasıdır. Düzenleyici vergiye bağlı olarak maliyette meydana gelen artı enerji piyasa dengesini A noktasından B noktasına hareket ettirecektir. Bu denge düzeyinde enerji ürünlerinin fiyatı $P2$ ’ye yükselmekte, üretim düzeyi ise $Q1$ ’den $Q2$ ’ye gerilemektedir (Field,1994).

Sübvansiyonlar, pozitif dışsallıklar meydana getiren üretim veya tüketim faaliyetinin marjinal sosyal faydasını içselleştirmek için kullanılırlar. Diğer bir ifadeyle tüketici veya üretici tarafından yapılan ödemeleri azaltmak için yapılan düzenlemelerdir. Sübvansiyonlar, düzenleyici vergi düşüncesine dayanmakla birlikte, negatif bir vergi olarak da düşünülebilir(Andreu et al,1995: 364-66).



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2: Türk Devletlerinde Pozitif Dışsallıkların İçselleştirilmesinde Sübvansiyonların Etkisi

Grafik 2’de enerji ürünlerine uygulanacak bir sübvansiyonun çıktı düzeyi üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Sübvansiyon uygulamasından önce, enerji rekabet piyasasında oluşacak denge noktasında çıktı fiyatı $P1$ ve çıktı miktarı ise $Q1$ ’dir. Bu noktadaki tüketim düzeyinde marjinal sosyal fayda marjinal sosyal maliyeti aşmaktadır. Bu farkı azaltmak için uygulanan sübvansiyon, enerji malının alıcısı veya satıcısına Türk devletleri tarafından yapılan ödemeleri ifade eder. Sübvansiyon uygulaması tüketicinin ödediği fiyatı düşürür. Böyle bir uygulamada, sübvansiyon düzeyi çıktının marjinal dışsal maliyetine eşit olması esas alınır (Hogendorn, 1995).

2. TÜRK DEVLETLERİ VE ENERJİ KAYNAKLARI

Avrasya coğrafyasında stratejik önem taşıyan Türk dünyası, birkaç yüzyıl öncesine kadar dünya düzeninin kurulduğu ve ülkelerin yönetildiği merkez konumundaydı. Bugün Batılıların Orta Asya olarak tanımladığı bu geniş coğrafyanın halkları çoğu zaman Avrasya'ya doğru genişlemiş ve dünya yönetiminde söz sahibi olmuştur. Bu uzun tarihsel süreçte büyük avantajlara sahip olan Türkistan coğrafyası, insanlığı ortak çıkarlar ve kültürle birleştiren, Doğu ile Batı arasında önemli bir köprü rolü oynama ayrıcalığına sahip olmuştur (Ünüvar, 2004: 101-103).

Avrasya bölgesi Kafkasya, Hazar Denizi ve Orta Asya'dan oluşmaktadır. Ancak Kafkasya bölgesindeki Gürcistan ve Ermenistan'a, Orta Asya'daki Afganistan ve Tacikistan'a ilişkin veriler mevcut olmadığından çalışmada bu devletlere yer verilmemiştir. Bu çalışmada esas olarak Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan'a ve diğer bölge Türk cumhuriyetlerine odaklanılmıştır.

Harita 1'de Türk milletlerinin kurduğu devletler Avrasya bölgesi kapsamında gösterilmiştir. Avrasya bölgesinde hüküm sürmüş Türk devletleri tarihte diğer dünya devletlerini yönetecek bir güce gelmiştir. Genellikle Asya merkezli bir dağılım gösteren bu coğrafyada varlığını bağımsız olarak sürdüren devletlerin yanı sıra özerk konumda varlığını devam ettiren Türk siyasi oluşumları da yer almaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı içine alan Orta Asya (5,8 milyon kilometrekare) Doğu Türkistan'la birlikte 7,5 milyon kilometrekare yüzölçümündedir. Bu bölge, Avustralya Adası kadar büyük bir alanı kaplamaktadır.



Kaynak: (TESPAM,2021)

Harita 1: Avrasya Bölgesi Türk Devletleri

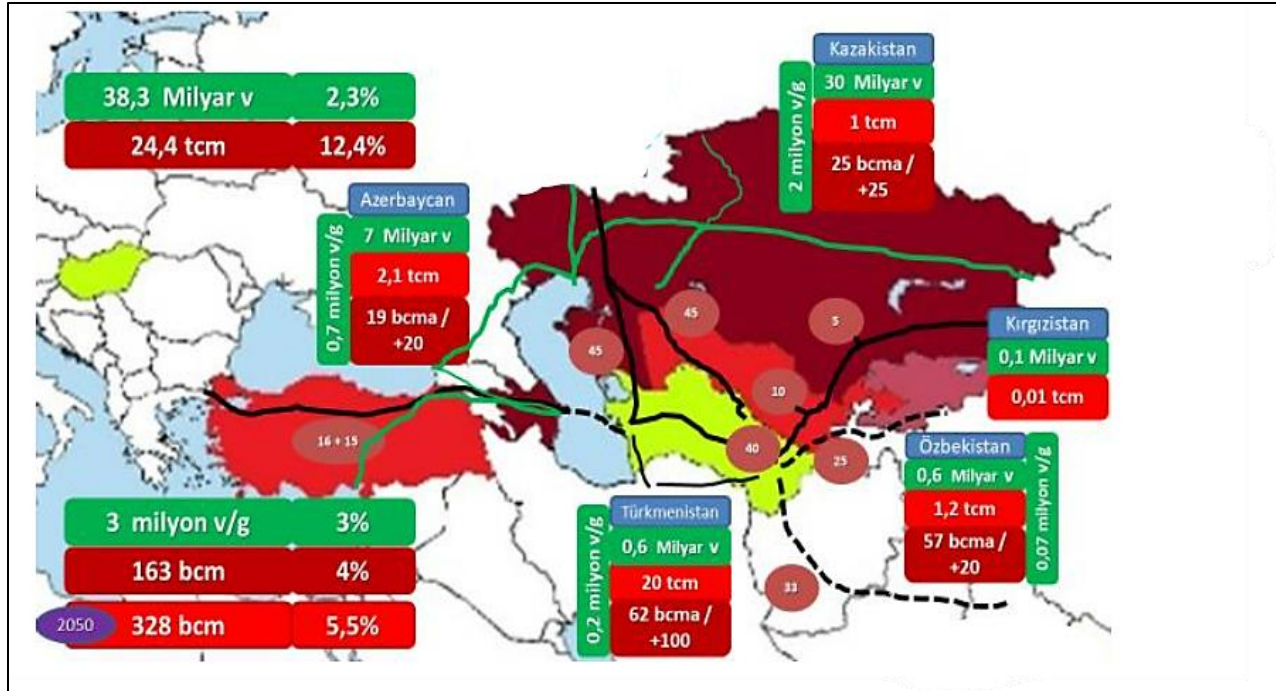
Harita 1'de Avrasya Bölgesindeki Türk devletleri enerji konusu açısından incelenmiştir.

Azerbaycan, Hazar Denizi'nde zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip bir ülkedir. Azerbaycan, enerji üretimi ve ihracatı konusunda önemli bir devlet konumundadır. Bakü-Tiflis-

Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye uzanan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı gibi büyük projelerle bu kaynakları uluslararası pazarlara taşımaktadır. Kazakistan, dünya genelinde önemli petrol rezervlerine sahip diğer bir önemli Türk devletidir. Kazakistan'da Tengiz ve Kashagan gibi sahalar, ülkenin önemli petrol üretim bölgelerindedir. Ayrıca Kazakistan, doğalgaz rezervleri bakımından Türk dünyasında zengin bir ülkedir (Akyener, 2018:4-8).

Harita 1'de Türkmenistan'ın konumu incelendiğinde, ülkenin, özellikle Hazar Denizi kıyısındaki sahalarla sahip olduğu göze çarpmaktadır. Türkmenistan bu sahalarla doğalgaz üretimi yapmaktadır. Ayrıca Türkmenistan, dünya genelinde önemli doğalgaz rezervlerine sahip bir ülke konumundadır. Avrasya Bölgesinde diğer önemli bir ülke olan Kırgızistan incelendiğinde, ülkenin dağlık coğrafyası, birçok nehir ve gölü ile hidroelektrik enerji potansiyeline sahiptir. Su kaynakları, Kırgızistan'ın enerji ihtiyacını karşılamak için kullanılmaktadır. Özbekistan ele alındığında, zengin doğalgaz rezervleri göze çarpmaktadır. Ülkenin sahip olduğu bu doğal kaynak, enerji üretimi için kullanılmaktadır. Özbekistan aynı zamanda enerji ithalatı ve ihracatı yapmaktadır (İlbaş, 2022). Bu ülkelerin enerji kaynakları, bölgesel işbirliği ve enerji ticareti açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır. Bu kaynaklar, Avrasya Türk Cumhuriyetlerinin kendi enerji ihtiyaçlarını karşılamalarına ek olarak, bölgesel ve küresel enerji piyasalarına da katkı sağlamaktadır.

Harita 2'de Avrasya Bölgesindeki Türk devletlerinin 2050 yılına kadar yer alan bir projeksiyonda enerji kaynaklarına yer verilmiştir.



Kaynak: (TESPAM,2021)

Harita 2: Avrasya Bölgesi Türk Devletleri Enerji Kaynakları

Harita 2'ye göre Azerbaycan'da yaklaşık 7.05 milyar varil kanıtlanmış petrol ve 2.12 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin varlığına dikkat çekilmiştir. Kazakistan'da yaklaşık 30.07 milyar kanıtlanmış petrol ve yaklaşık 1.01 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin varlığına dikkat çekilmiştir. Türkmenistan'da yaklaşık 0,61 milyar varil kanıtlanmış petrol ve yaklaşık 20.06 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin olduğu gösterilmiştir. Özbekistan'da Türkmenistan'da olduğu gibi yaklaşık 0,61 milyar varil kanıtlanmış petrol ve yaklaşık 1.22 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin olduğu gösterilmiştir. Son olarak Kırgızistan'da yaklaşık 0,11 milyar varil kanıtlanmış petrol ve yaklaşık 0,01 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin bulunduğu gösterilmiştir (BP, 2022:45).

Harita 2 genel olarak değerlendirildiğinde Avrasya bölgesindeki Türk devletlerinde bulunan petrol ve doğalgaz rezerveler yaklaşık 38,31 milyar kanıtlanmış petrol ve yaklaşık 24,5 trilyon metreküp gaz rezervlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu rakamlar dünya kapsamında değerlendirildiğinde dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık % 2,4'üne ve gaz rezervlerinin ise yaklaşık % 12,5'ine denk gelmektedir. Ayrıca Türk dünyası sadece bu rakamlarla sınırlı kalmayıp yeni rezervlerin keşfedilmesiyle daha da üst rakamlara ulaşılacaktır. Türk dünyası günlük ortalama yaklaşık 3.01 milyon varillik petrol üretimi ile dünyanın yaklaşık %3'lük enerji ihtiyacını karşılamaktadır.

SONUÇ

Bulduğumuz aşamada ne Türkiye ne de Orta Asya Türk cumhuriyetleri her hangi bir ülke ile tek taraflı anlaşmalar yaparak bağımlı kalmamalıdır. Eşit şartlarda yapılmayan tek taraflı anlaşmalar ülkelerin ulusal güvenliği açısından risk taşımaktadır. Tek taraflı anlaşmalar bağımlılık yapar ve alternatif yol bırakılmadığı pazarlık gücünün zayıflamasını neden olur. Hâlihazırda Rusya, Türkiye ve İran dâhil bölgedeki ülkeler tek başına Çin ile pazarlık gücüne sahip değildir. Dolayısıyla Türkiye pazarlık gücünü arttırmak için Türk şirketlerinin Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde özellikle enerji kaynağı olan Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelere yatırım yapmasını teşvik etmeli ve gerekirse entegrasyonu sağlamak için devlet desteği verilmeli. Çünkü burada talep ve arz vardır. Türkiye ve Avrupa'nın enerjiye, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin ise alternatif enerji pazarlarına ihtiyacı vardır. Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan gibi Türk cumhuriyetlerinin doğalgaz ve petroleri Hazar üzerinden Türkiye ve Avrupa pazarlarına ulaşabilecektir. Böyle bir yatırım taraflara ekonomik ve siyasi güç kazandıracaktır.

Türk Dünyasında enerji birliğini sağlamak için bazı önerilerde bulunulabilir. Bunlar;

1. Türk devletleri arasında düzenli iletişimi sağlamak amacıyla enerji konusuna binaen iletişim ve işbirliği platformu oluşturulabilir. Bu platform, enerji projeleri, politikaları ve deneyimlerin paylaşılmasını kolaylaştırıp yaygınlaştırabilir.

2. Ortak enerji politikaları geliştirerek Türk devletleri sürdürülebilir enerji stratejilerini benimsemek adına bir araya gelmelidir. Bu politikalar vasıtasıyla ortak hedeflerin belirlenmesi, enerji güvenliği ve sürdürülebilirlik konuları da ele alınmış olacaktır.

3. Türk devlerinin her biri enerji altyapı projelerine yatırım yaparak ortak enerji projeleri oluşturmaktadır. Türk dünyası kendi arasında bölgesel enerji güvenliğini artırabilir. Örneğin, enerji iletim hatları, doğalgaz boru hatları ve ortak enerji depolama tesisleri gibi projelerle her bir Türk devleti ile işbirliği sağlanabilir.

4. Türk dünyası, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik teşvikleri artırabilir. Güneş, rüzgâr, hidroelektrik gibi temiz enerji kaynaklarından elde edilen enerji, Türk devletlerinin sürdürülebilirlik ve enerji bağımsızlığı açısından önemlidir.

5. Türk devletlerinde enerji birliği önemli olmakla birlikte enerjinin verimliliği de çok önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Türk dünyası enerji verimliliğini artırmak için ortak projeler geliştirmelidir. Ayrıca enerji tüketimini azaltmak ve kaynakları daha etkili kullanmak Türk enerji birliğini güçlendirebilir.

6. Türk dünyası ülkeleri, enerji güvenliğini sağlamak adına birbirlerine destek olabilir. Ortak güvenlik protokolleri, enerji tesislerinin korunması ve kriz durumlarında dayanışma prensipleri belirlenebilir.

7. Türk devletleri enerji sektöründe uzmanlık ve teknoloji transferini teşvik etmek için ortak eğitim programları ve bilgi paylaşımı geliştirilebilir.

8. Uluslararası ticarete aktif rol almak için Türk ülkeleri, enerji politikalarını birbirine daha yakın hale getirerek, ortak bir enerji pazarı oluşturabilir. Bu, ticareti kolaylaştırabilir ve enerji kaynaklarının daha etkin bir şekilde kullanılmasına olanak tanıyabilir.

Binlerce yıldır bir araya gelerek, küresel barışı ve nizamı tesis etmek gayesini güden Türk milletine mensup devletler, halen aynı ideolojiyi taşımak ve bu minvalde farklı alanlarda iş birliği süreçleri geliştirmektedir. Fakat ne yazık ki, ilgili iş birliği süreçleri etkin bir şekilde yürütülememekte, finansal yetersizlikler sebebiyle de ilerleyiş çok yavaş adımlarla sürdürülebilmektedir. Bu bağlamda Türk Dünyasına bakıldığında bünyesinde bir enerji birliği platformu oluşturulmalıdır. Bu platform öncelikle Türk Konseyi bünyesinde bir alt çalışma grubu olarak hayata geçirilmeli, sonrasında ise ihtiyaca binaen, büyütülerek bağımsız bir modele dönüştürülmelidir. Bu çalışma kapsamında, Türk Enerji Birliği ana fikrinden bahsedilerek, bu fikrin neden önemli olduğu ve nasıl bir başlangıç ile hayata geçirilebileceğinden bahsedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akyener, O. (2018). Türk İslam Dünyasında Enerji Birliği (V. Akyener (ed.); 1. baskı). TESPAM Andreu MAS-COLELL, Michael WHINSTON and Jerry R. GREEN, Microeconomic Theory, Oxford University Press, New York, 1995, s.356.
- BP. (2022). BP Dünya Enerji İstatistikleri 2022 (71. baskı). [Çevrimiçi] Londra: BP Dünya Enerji İstatistikleri. 1–60
- FIELD Barry C. , Environmental Economics: An Introduction, McGraw-Hill, Inc., Singapore, 1994.
- HOGENDORN Jan, Modern Economics, Prentice-Hall, Inc., A.Simon&Schuster Company, New Jersey, 1995.
- İlbaş, M. (2022). 3. Oturum (Enerji), Türk Dünyasının 2040 Vizyonu Çalıştayı, 22-23 Ekim 2022, Türkistan, Kazakistan.

- MCKEINZE Richard B. & TULLOCK Gordon, Modern Political Economy: An Introduction to Economics, International Student Edition, Kosaido Printing CD Ltd., Tokyo, 1978.
- Paul A. SAMUELSON & William D. NORDHAUS , Economics, Fourteenth Edition, McGraw-Hill, Inc, Singapore, 1992, s.314.
- TESPAM & ERI. (2021). I. Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi Bildiri Kitabı. D. D. V. Sümer (Ed.), I. Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi (1. baskı, s. 224).
- Ünüvar, Ersegül B. (2004), Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesinde Rekabet ve Güvenlik Arayışı, Stratejik Öngörü Dergisi, Yıl 1, sayı 1, Mayıs 2004.

HISTORY OF THE ORIGIN OF THE TURKISH PEOPLE

Abrorbek Alisher KADYROV
Andijan State Pedagogical Institute
Tashkent Uzbekistan
abrorqodirov003@gmail.com

ABSTRACT

This article discusses the history of the origin of the Turkic peoples and their geographical location, the works of world and local historians on the history of the study of the Turkic peoples, and the current Turkic peoples. Turkic peoples have had their own history, culture, language, writing, art and literature since ancient times. People belonging to the Turkic people have the same historical roots, common language, religion, customs and traditions, and values, and with the passage of time, some peculiarities began to appear. First and foremost in history, folk history is based on primary sources. The sources of folk history are material culture and written sources, and the history of Turkic peoples is described based on the scientific information obtained from them. Turkic peoples are Turkic-speaking peoples living in northern and central Eurasia. These peoples have more or less common culture and traditions. Ancient Turks are genetically and phenotypically closely related to East Asians and Siberians. Genetic, archaeological, and linguistic evidence links the early Turkic peoples to Northeast Asia, who later adopted a nomadic lifestyle and expanded westward from eastern Mongolia. Over the course of several thousand years, Turkic tribes have been united and divided many times, and their tribal composition has changed. We Turkic peoples should be proud of the fact that the Turkic peoples have not lost their place from the earliest times to the present day and have a rich history.

Keywords: Turkic peoples, Mountain Altai, Ashin tribe, Huns, Proto-Turk

TURKIY XALQLARNING KELIB CHIQISH TARIXI

Abrorbek Alisher o'gli QODIROV

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Turkiy xalqlarning kelib chiqishi tarixi va uning geografik joylashuvi, turkiy xalqlarning o'rganilish tarixiga oid jahon va mahalliy tarixchilarning asarlari haqida va hozirgi zamondagi turkiy xalqlar haqida so'z yuritiladi. Turkiy xalqlar qadimdan o'zining tarixi, madaniyati, tili, yozuvi, san'ati va adabiyotiga ega bo'lganlar. Turkiy qavmga mansub xalqlarning tarixiy ildizlari bir, tili, dini, urf-odat va an'analari, qadriyatlarini mushtarak bo'lgan, davrlar o'tishi bilan ayrim o'ziga xosliklar paydo bo'la boshlagan. Tarixda birinchi navbatda, xalq tarixi birlamchi manbalarga asoslanadi. Xalq tarixining manbalari moddiy madaniyat va yozma manbalar bo'lib, ulardan olingan ilmiy malumotlar asosida turkiy xalqlar tarixi bayon etilgan. Turkiy xalqlar Turkiy tillarda so'zlashuvchi, shimoliy va markaziy Yevroosiyoda yashovchi xalqlardir. Bu xalqlar u yoki bu darajada umumiyliklashgan madaniyat va an'analarga ega. Qadimgi turklar genetik va fenotipik jihatdan Sharqiy osiyoliklar va sibirliklar bilan chambarchas bog'liq. Genetik, arxeologik va lingvistik dalillar ilk turkiy xalqlarni shimoli-Sharqiy Osiyo bilan bog'laydi, keyinchalik ko'chmanchi turmush tarzini qabul qilgan va Sharqiy Mo'g'ulistondan g'arbga tomon kengaygan. Bir necha ming yilliklar davomida turkiy qabilalar ko'p marta birlashgan va parchalanganligi tufayli ularning qabilaviy tarkibi o'zgarib turgan. Turkiy xalqlar eng qadimgi davrdan to hozirgi kungacha o'z o'rnini yo'qotmaganligi va boy tarixga ega ekanligidan biz turkiy xalqlar faxrlanishimiz kerak.

Kalitso'zlar: Turkiyxalqlar, Tog'liOltay, Ashinqabilasi, Xunlar, Prototurk

Insoniyat taraqqiyoti tarixida qadimgi turklarning o'рни muhim bo'lgan. Jahon sivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shganliklari tarixshunoslar tomonidan e'tirof etilgan. Turkiy xalqlar qadimdan o'zining tarixi, madaniyati, tili, yozuvi, san'ati va adabiyotiga ega bo'lganlar. Turkiy qavmga mansub xalqlarning tarixiy ildizlari bir, tili, dini, urf-odat va an'analari, qadriyatları mushtarak bo'lgan, davrlar o'tishi bilan ayrim o'ziga xosliklar paydo bo'la boshlagan. Tarixda birinchi navbatda, xalq tarixi birlamchi manbalarga asoslanadi. Xalq tarixining manbalari moddiy madaniyat va yozma manbalar bo'lib, ulardan olingan ilmiy malumotlar asosida turkiy xalqlar tarixi bayon etilgan. Turkiy xalqlar Turkiy tillarda so'zlashuvchi, shimoliy va markaziy Yevroosiyoda yashovchi xalqlardir. Bu xalqlar u yoki bu darajada umumiydashgan madaniyat va an'analarga ega. Turkiy xalqlar tayinli bir irqqa tegishli emas, ularni bog'lovchi unsure asosan etnogenezlariida joy olgan. Turkiy xalqlar jahondagi turkiy tillarda so'zlashuvchi xalqlarga nisbatan ishlatiladigan nom. "Turk" so'zi baquvvat, barkamol, odillik kabi ma'nolarni anglatadi. Qadimgi turklar genetik va fenotipik jihatdan Sharqiy osiyoliklar va sibirliklar bilan chambarchas bog'liq. Genetik, arxeologik va lingvistik dalillar ilk turkiy xalqlarni shimoli-Sharqiy Osiyo bilan bog'laydi, keyinchalik ko'chmanchi turmush tarzini qabul qilgan va Sharqiy Mo'g'ulistondan g'arbga tomon kengaygan. Bir necha ming yilliklar davomida turkiy qabilalar ko'p marta birlashgan va parchalanganligi tufayli ularning qabilaviy tarkibi o'zgarib turgan.

Qadimgi va o'rta asr mualliflarining ko'pchiligi turkiy xalqlar va qabilalar haqida yozgan. Biroq turkiy xalqlar tarixi bo'yicha birinchi bo'lib yevropaliklar ilmiy izlanishlar olib borishdi. Biz ularning ismlarini, shuningdek, qadimgi mualliflarni qayta yozmaymiz, chunki ularning xulosalari tarqoq, bir-biriga o'xshamaydi va bizning haqiqatimiz uchun xulosalarining ahamiyati aniq emas. Yevropada bizning eramizdan ancha oldin turkiy qabilalar yashagan degan fikrni birinchi bo'lib ilmiy asoslab bergan akademik E.I.Eyxvalddir. Turklar tarixini o'rganishga vatandoshimiz L. N. Gumilyov katta hissa qo'shgan. Uning "Qadimgi turklar", "Kaspiy dengizi atrofida birming yillik" asarlari turkiy tilli xalqlarga maxsus bag'ishlangan. Hattoki, uning asarlari ilmiy etnologiyaga asos solgan, deyish mumkin.

Sobiq sovet davri tarixiy tilshunoslik fanida Tog'li Oltoy turkiy xalqlarining vatani, turkiy aholi aynan ana shu o'lkada tarkib topib, so'ng boshqa yurtlarga tarqalgan, degan tasavvur shakllangan edi. Bunday tasavvurni paydo bo'lishida turk etnonimi ostida tog'li oltoy hududlarida xonlikning ilk bor tarkib topishi ham katta rol o'ynagan. XVIII-XIX asrlar davomida tog'li oltoy mintaqasida olib borilgan etno lingvistik tadqiqotlar ham bunday ilmiy farazni asosli ekanligini tasdiqlaydi. Shunday qilib tog'li oltoy turkiy xalqlarning ilk vatani sifatida tilga olinib jahon tarixiy tilshunosligida Oltoy tillar oilasi degan atama paydo bo'ladi bunday tushunchani ilmiy asoslanishida etnograf va tilshunoslarning bu yerda olib borgan izlanishlari va ular tomonidan turklarning kelib chiqishi haqida to'plangan rivoyatlar ham katta rol o'ynagan. Turkiy xalqlarning kelib chiqishi haqidagi rivoyatlarning mazmunidan kelib chiqadigan bo'lsak gap qadimgi turklarning Oltoydan kelib chiqqanligi to'grisidamas, balki tog'li Oltoyda knyaz Ashina atrofida to'plangan jangovar sipohiy yoshlar guruhining turk nomi ostidabirlashishi haqida boradi.¹

Qadimgi turkiy xalqlar tarixi, madaniyati, urf-odatları, o'ziga xos betakror jihatlari haqida bir qator manbalarda ma'lumotlar mavjud. Turli xildagi yozuvlar, narsa-buyumlar, ashyolarda,

“Avesto”, “Bexistun”, O’rxun-Enasoy kabi yozma yodgorliklarda, Beruniy, Narshaxiy, Shomiy, Sharafiddin Ali Yazdiy, Ibn Arabshoh, Muhammad Solih, HofizTanish al-Buxoriy, Bayoniy kabi tarixchilarning asarlarida, shuningdek, grek, xitoy, hind, arman tarixchilarining asarlarida ham ko’plab ma’lumotlar berilgan. Tarixshunoslar I. V. Pyankov, N.G. Gorbunovalarning asarlari ham muhim manbadir. Qadimgi turkiylar haqidagi ma’lumotlar Xitoy yozma manbalarida ham keltiriladi. «Tarixiyguvohliklar» (mil.av.Iasr), «Ulug’ Xan xonadonitarixi» (milodiy I asr), «Kichik Xan xonadonitarixi» (milodiy V asr), «Vey xonadonitarixi» (milodiy VI asr), «Shimoliypodshohliklar (Beyshi) tarixi» (milodiy VII asr) vaboshqalar. Rus sharqshunoslari va turkologlarining ilmiy ishlari ham muayyan ahamiyatga ega. O’zbek olimlarining bu boradagi ilmiy ishlari ham salmoqli o’rinni egallaydi. Tarixshunoslar B. Ahmedov, T. Saidqulov, adabiyotshunoslardan akademik A. Qayumov, B.To’xliiev, N.Rahmonov, H.Boltaboevlarining asarlari diqqatga sazovordir. O’tmishda har bir xalq o’zining kelib chiqishini biror hayvon, jonzod, o’simlik yoki buyumga bog’lagan. Gumilyovning “Qadimgiturklar” kitobida ham ushbu masalaga to’xtab o’tilgan. Bunday totemistik dunyo qarash qadimgi dunyo odamlarining olam va borliq, tabiat va boshqa narsalar bilan munosabatini anglashga nisbatan, o’zining kelib chiqishi, ibtidosiga bo’lgan qiziqishi tufayli shakllangan. Ashin qabilasini xitoylar Tu-kyu deb ataganlar. Xo’jayevning xitoy manbalariga asoslanib bergan ma’lumotlariga ko’ra miloddan avvalgi uchinchi ming yillikning oxirgi choragida boshlab shimoliy Xitoy knyazliklarining tarixi o’sha davrning yilnomachilar tomonidan yozila boshlagan ya’ni qadimgi xitoy kichik podsholiklarida “Shi” deb atalgan yilnomachilar bo’lib ular shimoliy xitoy podsholiklarining shimoliy shimoli-g’arbiy va shimoliy-sharqiy chegaralarida chorvador prototurk qabilalari yashaganliklarini tasdiqlaydi. Kichik hokimliklardan biri “Shya” podsholigi bo’lib shimoliy xitoyda hukmronlik qilgan. Miloddan avvalgi 1766 -1122 yillarda “Shong” nomli kichik hokimlik hukmsurgan ularning har ikkalasi devonida “Shi” lar faoliyati ko’rsatib nafaqat o’z podsholiklarini tarixini toshga, suyakka Xitoy qamishiga yozib borgan. Keyinroq prototurk qabilalar siyosiy uyushmasi qabilalar ittifoqiga xunlar yetakchilik qilganlar manbalarning guvohlik berishicha xunlar hokimiyati yemirilgandan keyin Atilla bilan g’arbga ketmay o’z joylarida qolib ketgan prototurk qabilalarga “Turo” qabilasi bosh bo’lib ular tarkibida 40ta qabila bo’lgan ularning nomlari shimoliy sulolalar tarixida keltiriladi.

Mil. av II asrdan — mil. III asrgacha bo’lgan davrda turklar Hun xoqonligi tarkibida bo’lganligi sababli Xitoy manbalarida shyunnu, hunnu deb ham atalgan. Mazkur (zamonaviytilda tele) deb atashgan. VI asrda turklarda bo’lgan. Ashina avlodi kuchayib, Turk xoqonligi barpo etgan. Xitoy manbalariga ko’ra, 9-asrda tilga olinadigan turk qabilalari 58 ta nom bilan ajratilgan. Shulardan 22 tasi uyg’ur (ittifoqchilar) deb nomlangan. Uyg’ur xoqonligi tugatilganidan so’ng bularning katta bir qismi Turkiston hududida joylashgan. Turkiya olimlari asarlarida turk qabilasi ko’kturk deb ham ataladi. Tadqiqotlarga ko’ra, ko’kturkso’zitangriga, ya’ni osmonga ishongan turklar, balandli turklari, ko’k bo’ri totemi bo’lgan turklar kabi ma’nolarni anglatgan. Markaziy Osiyoda turk toponim, etnonim, gidronim sifatida ko’plab uchraydi. Turk xoqonligi davrida o’z qabiladoshlariningizidan Movarounnahr va unga tutash viloyatlarga kirib kelgan turkiya jdodlarimizning O’rta Osiyo hududlarining biror nuqtasiga kirib bormagan joyi qolmagan bu

haqda nafaqat arxeologik va antropologik materiallar balki turfa xil yozma manbalar ham dalolat beradi bu madaniy jarayonlar G'arbiy Turk xoqonligi davrida Movarounnahrda turk-sug'd etno madaniy maydoni tarkib topishiga olib kelgan.

Turkiy qavmga mansub xalqlar deganda o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman, qoraqalpoq, uyg'ur, tatar, boshqird, chuvash, ozarbayjon, qorachoy, turk, qo'miq, balqar kabi qirqqa yaqin millatlarni nazarda tutamiz. Qadimda bu xalqlar O'rta Osiyo, Markaziy Osiyo va Kichik Osiyoda, Rossiyaning kattagina qismida joylashgan hududlarda hayot kechirganlar. Hozirgi kunda Turkiy aholi soni taxminan 200-250 million nafarga yetgan. Hozirda oltila mustaqil turkiy davlat mavjud bularga O'zbekiston, Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkiya, Turkmaniston kiradi.

Xulosa qilib aytganda shuni aytish kerakki, Har bir xalq o'ziga qon-qarindosh bo'lgan xalqning tarixini, madaniyatini, san'atini va adabiyotini chuqur bilish kerak, bu uning farovon kelajagi uchun ham muhim omil hisoblanadi. Maqolada biz turkiy xalqlarning qay tariqa shakllanganligini va Yevroosiya hududiga qanday tarqalganligi haqida so'z yuritdik. Turkiy xalqlar tarixidan xulosa chiqarib shuni aytish kerakki, turkiy xalqlar jahon sivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shganligi, Turkiy xalqlar eng qadimgi davrdan to hozirgi kungacha o'z o'rnini yo'qotmaganligi va boy tarixga ega ekanligidan biz turkiy xalqlar faxrlanishimiz kerak, va munosib avlod bo'lib kelajagimizni farovon qilishimiz zarur.

FOYDALINGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Ahmadali Asqarov. O'zbek xalqining kelib chiqishi tarixi. O'zbekiston NMIU. 2015.
2. Dildoraxon Abdullayeva. Turkiy xalqlar adabiyoti. Toshkent. 2014
3. Babayar, G'aybulla. "G'arbiy Turk xoqonligi tangalaridagi imperator unvonlari". Zamonaviy o'rta asr tadqiqotlarida Markaziy Osiyo tarixi. Toshkent: YangiNashr. 2013.
4. Safarov Tolib Todjiyevich. O'rta Osiyodagi Turkiy xalqlarning etnografiyasiga oid ma'lumotlar. 2022.

M. JUMABAEV'İN "TÜRKİSTAN" ŞİİRİNİN "ŞAHNAMA" BÖLÜMÜ İLE BAĞLANTISI

Araştırmacı Aygül Erkinovna MAMAEVA

Çimkent Üniversitesi
Çimkent, Kazakistan

ÖZET

Makalede Alaş'ın ünlü milliyetçilerinden biri Magzhan Zhumabaev, dünya edebiyatının en iyi eseri olarak kabul edilen ve yazıldığı dönemin sanatsal kroniği olan "Türkistan" şiirini yazması konusu ele alınacaktır. Şairin, Türkistan'ın bütün, ortak ve genel olarak eşsiz bir soy bölgesi olduğunu bize tam olarak aktardığını anlıyoruz. Ve bu konuda detaylı inceleyip yazacağız. Magzhan'ın yaratıcılığı, milyonlarca neslin bağımsız kalplerinde sonsuza kadar yaşama hakkına sahiptir.

Neredeyse tamamını oldukça duygulu bir tavırla söylediği eseri "Türkistan" şiiri vatana, ülkeye, tarihe sevgi ve saygı dolu olduğunu görebiliyoruz. Şiirleriyle toprağa ve suya yakınlık duygusunu örüyor. "Türkistan" şiiri günümüze kadar değerini kaybetmemiş, nesilden nesile aktarılan şiirlerden biridir. Ayrıca Kazak edebiyatı tarihine de yer etmiş değerli bir eserdir. Ayrıca Kazak edebiyatı tarihine de yer etmiş değerli bir eserdir. Magzhan Zhumabayev böylesine harika bir eseri "Shakhnama" destanıyla ustaca birleştirdi. İçerisindeki hoş imgeleri şiirinde karakter olarak kullanmıştır. Şehname ("Kralların Kitabı" anlamına gelen Farsça'dan çevrilmiştir), İran şairi Abilqasim Firdausi tarafından (977-1010) yazılmış, İran edebiyatının büyük bir mirası olan destansı bir şiirdir. Makalede bu eserler konusunda incelenip yazılacaktır

Anahtar Kelimeler: Mağjan Jumabayev, Destan, Şiir, Türkistan, Şahname

M.ЖҰМАБАЕВТЫҢ «ТҮРКІСТАН» ПОЭМАСЫНЫҢ «ШАХНАМА» ДАСТАНЫМЕН БАЙЛАНЫСЫ

Зерттеуші Мамаева Айгүл Еркінқызы

Мақалада әлем әдебиетінің үздік туындысы саналатын, жазылған кезеңнің көркем шежіресі саналатын «Түркістан» поэмасын жазған Алаштың белгілі ұлт қайраткерлерінің бірі Мағжан Жұмабаев туралы сөз болады. Түркістанның біртұтас, ортақ, жалпы бір текті өңір екенін ақын бізге толық жеткізетінін түсінеміз. Ал біз оны егжей-тегжейлі зерттеп, жазамыз. Мағжан шығармашылығы миллиондаған ұрпақтың тәуелсіз жүрегінде мәңгі өмір сүруге құқылы.

Оның түгелдей дерлік өте әсерлі күйде айтқан «Түркістан» поэмасы туған жерге, елге, тарихқа деген сүйіспеншілік пен құрметке толы екенін көреміз. Өлендері арқылы жер-суға жақындық сезімін өрбітеді. «Түркістан» поэмасы бүгінгі күнге дейін құндылығын жоймай, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан жырлардың бірі. Бұл да қазақ әдебиетінің тарихында өзіндік орны бар құнды шығарма. Бұл да қазақ әдебиетінің тарихында өзіндік орны бар құнды шығарма. Осындай тамаша туындыны Мағжан Жұмабаев «Шахнама» дастанымен шебер үйлестірген. Ондағы жағымды образдарды поэмасына кейіпкер ретінде пайдаланған. Шахнама (парсы тілінен аударғанда «Патшалар кітабы» деген мағынаны білдіреді) — ирандық ақын Әбілқасым Фирдаусидің (977-1010) жазған эпикалық поэмасы, Иран әдебиетінің үлкен мұрасы. Бұл мақалада бұл жұмыстар қарастырылады және жазылады.

Түйін сөздер: Мағжан Жұмабаев, дастан, поэзия, Түркістан, Шахнама

Алаштың арыстарының бірі - Мағжан Жұмабаев жырлаған әлем әдебиетінің үздік туындысы саналатын «Түркістан» поэмасы - сол өзі жазылған дәуірдің көркем шежіресі. Шығармамен таныса отырып, Түркістан – тұтас, ортақ, шежірелі өлке екеніне ақын көзімізді толық жеткізгенін түсінеміз. Мағжан шығармашылығы қазіргі таңда миллиондаған ұрпақтардың тәуелсіз жүректерінде мәңгі жасай берері хақ. Өзінің «Түркістан» поэмасында:

Түркістан - екі дүние есігі ғой,
Түркістан - ер түріктің бесігі ғой .
Тамаша Түркістандай жерде туған,
Түріктің Тәңірі берген несібі ғой» – деп, Түркістан мекенін мақтап, мадақтайды[1].

«Түркістан» деген сөз «түріктер мекені», «елі» дегенді білдіреді. Өйткені, сол заманда бұл аймақты түркі тілдес халықтар мекендеген. Түркі халықтары үшін Түркістанның орны бөлек. Ежелгі тарихқа жүгінсек те оның орны солай. Бүкіл түркілердің рухани орталығы. Түркістан шежіре, ескінің көзі, жәдігер, сонау ғасырлар қойнауынан жеткен тірі тарих! Мағжан дәл тауып, бейнелеп айтқандай:

Тұранның Тянь-Шаньдай тауы қалай,
Пар келмес Тянь-Шаньға таулар талай!
Еріксіз ер түрікті ойға аларсың
Көкке асқан Хантәңіріге қарай-қара

«Түркістан»– елім, жерім, ерім деп соққан ақын жүрегінің қайнарынан төгілген отаншылдық жырдың шынайы да шебер үлгісі. Тұран – көне мәдениет бесігі, сәулет өнерінің кең сарай көрінісі. Нелер ұлы ақындар ордасы. Қазақ халқының өткендегі тарихы, тағдыры, мәдениеті Тұранмен ұштасып жатыр. М.Жұмабаев - өз тілін, ел дінін, мәдениетін, тарихын, жер – суын жетік білетін ақын. Бұл шығарма түгелге дерлік асып толқыған көңіл-күймен жырлаған отанға, жерге, елге, тарихқа деген сүйіспеншілікке, зор құрметке толы екенін байқаймыз. Ақынға Тұранның басынан өтіп жатқан қиын-қыстау кезеңі, жері мен суының отарлануы жанына батады. Жерге, суға деген қимастық сезімін, өлең жолдарымен өреді. «Түркістан» поэмасы- күні бүгінге дейін өз құнын жоймай, ұрпақтан – ұрпаққа беріліп келе жатқан поэмалардың бірі. Ақын тарих қойнауына терен үңіледі. Елім деп еміренген ер азаматтарын, ел зиялыларын асқан сүйіспеншілікпен жыр етеді. Осы жерде Алаштың абзал азаматтары Әмір Темір, Ұлықбек, Ибн Сина Әбуғали, Әл – Фараби, Қасым хан, Есім хан, Тәуке, Абылай секілді даналарын сүйсіне еске алып, болашақ ұрпағына үлгі етеді.

Бұл - қазақ әдебиетінің тарихында өз орнын ойып тұрып алған құнды шығарма. Осындай керемет туындысын Мағжан Жұмабаев «Шахнама» дастанымен шебер ұштастыра білген. Ондағы ұнамды образдарды өз поэмасына кейіпкер еткен. Шахнама (парсы тілінен аударғанда, «Патшалар кітабы» деген мағына білдіреді. (977–1010) жылдары парсы ақыны Әбілқасым Фирдауси жазған эпикалық поэма, парсы әдебиетінің

ұлы мұрасы, иран халықының ұлттық эпосы. Бұл шығарма бүкіл түркітілдес ақындардың шығармаларына шапағатын тигізді. Бұл киелі тақырып қазақ, қарақалпақ, өзбек, әзірбайжан, грузин, ұйғыр топырағында қайтадан жырланды. Низамиге, Абайға, Шота Руставелиге, Науаиға, Тұрмағамбетке игі ықпалын жасады [2]

«Шахнама» дастанындағы негізгі тақырып өмірге деген махаббат, адамдардың жайлылығы мен бақыты, басқаларды қорлаудан аулақ болу, соғыс пен адам өлтіруге, қантөгіс пен жоюға деген жек көрініш болып табылады. Адамдардың өмірі мен олардың ойы, мінез-құлқы ақылға негізделуі керек, ал оған бағынбау бақытсыздыққа әкеледі. Осы тұрғыдан алып қарасақ, бұл дастан «Түркістан» поэмасымен астасып, үндесіп жатады. «Шахнаманың» кейбір кейіпкерлері - бүкіл өмірін өз халқына қызмет етуге арнаған керемет адамгершіліктің үлгілері. Афрасияб пен Кей-Қысырау осы топқа жатады. Осыны ескере отырып, Мағжан ақын оларды өз поэмасына кейіпкер ретінде енгізген. Қос автордың өмір сүрген дәуірі бір-бірінен өте алыс, дегенмен замана рухы мен талабы үндес келгендіктен туындыларында да сәйкестіктердің болуы заңды. Бұл сәйкестіктердің қатарынан шығармашылық үндестік, сабақтастық, салаластық және өзара әсерлесу құбылыстары орын алған. Тұран мен Иранның ежелден қалыптасқан бірде тату, бірде жақсы көршілік қатынастары тіл мен әдебиет әлеміне де өзіндік өрнегін қалдырғаны белгілі. Екі ел арасындағы әдеби-тілдік байланыстар ғасырлар бойы жалғасын тауып жатты. Заманының озық ойлы тұлғасы Фердауси дастаны тарихта өшпес із қалдырды десек, «Шахнамадай» туындының Мағжан шығармашылығына елеулі әсер еткені сөзсіз. Қос туынды арасындағы байланыстардың алғашқысы – өзара үндестіктер. Дербес шығармашылық тұлға ретінде әр автор өз дәуірін өзінше ой елегінен өткізіп, өзіндік танымын шығармашылығына арқау еткені сөзсіз. Тарихи тағдыры ортақ екі ел ақындарының туындыларында бірқатар мазмұндық үндестіктер мен өзара әсерлесу құбылыстары көрініс тапқан. Сондықтан да «Шахнама» дастанында әңгімеленген Афрасияб, Зұлқарнайын, Кей-Қысырау сынды есімдері аңызға айналған тұлғаларды «Түркістан» поэмасынан кездестіре аламыз. Мысалы:

Тұранның жері де жат, елі де жат,
Құйындай бастан кешкен күші де жат!
Тұранды түгелімен билеп тұрған
Ертеде ертегі хан Афрасияб.

«Тұранның жері мен суы да жат» деген тармақта «жат» сөзі бөтен, басқа, бөгде деген мағынада емес. Мағжанның қолданысында ол «тамаша, керемет» дегенді білдіреді [3]. Афрасияб – аңызға айналған тарихи адам, әдеби образ. Ол – ежелгі түркі тайпаларының ел ағасы, Иран патшаларымен жауласумен даңқы шыққан көсем деп Фирдаусидің «Шахнамасында» айтылады. Тарихи шығармаларда Афрасиябты түркілердің «Тоң Алып» деп атағандығы айтылып, оның теңдессіз әскери қайраткерлігі, жеке басының батырлығы мадақталады. Араб, парсы тарихшылары Афрасиябты Пайкент, Бұхара, Самарқанд (алғашқы атауы Афрасияб), т.б. қалаларды салған делінеді. Иран деректерінде

Афрасиябтың Тұран аталған аса қуатты мемлекеті Әмудариядан Енисейге дейінгі жерді алып жатқан. Мағжан ақын былай дейді:

Ежелден жер емес ол қарапайым,
Білесің, тарихты ашсаң Тұран жайын.
Тұранға қасиетті құмар болған
Ертеде Кей-Қысырау мен Зұлқарнайын.

Кей-Қысырау-Шахнамда мінсіз билеуші ретінде суреттеледі. Ол туралы «Шахнама» дастанында көп айтылады. Оның бір жағынан тұрандық қаны бар, оның анасы Фарангиз, Афрасиябтың қызы.

Ал, Зұлқарнайын бүкіл әлемді жаулап алған атақты қолбасшы Александр Македонский.

«Түркістан» поэмасының маңызы барлық тарихи кезеңдерде ізгілік пен жақсылықты мадақтаған, зұлымдық пен қараңғылыққа қарсы күрескен ауыздан-ауызға беріліп, аты аңызға айналған кейіпкерлерді қайта жандандырған. Поэманың мазмұнында тұтас ұлттың тарихы қамтылғандай. Мағжан Жұмабаев ежелгі заманнан қалған дереккөздерге сүйене отырып, бұрынғы батырлардан бастап, жаңа заманның ұлы тұлғаларына дейін өз поэмасына шебер арқау ете білді. Тұран батырларының бойындағы адалдық, жанашырлық, достық, өрлеу және бақытқа ұмтылу секілді қасиеттерді жырлады. Бұл қазақ қанына сіңген қасиет екенін айтқысы келді. Тұран - еркін адамдардың жері, Тұранның әсемдігі мен даңқы оны әр түрлі оқиғаларға ұшыратады, сол себептен оның батырлары бар күш-жігерімен осы елдің барын және халқының терең адами құндылықтарын қорғау үшін жандарын құрбан етеді. Бұл – екі поэма кейіпкерлеріне де тән қасиет.

Тұранға жер жүзінде жер жеткен бе?
Түрікке адамзатта ел жеткенбе?
Кең ақыл, отты қайрат, жүйрік қиял,
Тұранның ерлеріне ер жеткенбе?!

«Мағжан – қазақ поэзиясында өзіндік жаңашылдығы мен дәстүр қалыптастырған, соны ізденістері арқылы өзіндік өнерпаздығына ғана тән әдеби әдістер әкелген ақын. Ол қазақ лирикасына сыңғырлаған нәзік әуез нәрін құйып, ұлттық рухты ұлттық сезімнен қуат алған өзгеше үнмен жырлады» [4] Мағжан – халқының болашағына сенген, келешектен зор үміт күткен. Кейінгі ұрпақ шуақты күн шапағатына бөленетініне сенім білдірген. Мағжан – ұлтжанды ақын. Ол бүкіл ақындық талантын ұлтына, Алашына бағышпаған. Ол әрдайым халқының адал перзенті болған. Алаш жұртын бөлмей, оған өз жүрек жылуын, жан мүпілін білдіре жырлайды. Өлең жолдарындағы әсем сөз маржандары оқушыны сұлулық әлеміне ендіріп, сүйіспеншілік сезімге бөлейді. Қорыта келе, бұл поэманы жан-жақты зерттеу болашақтың ісі деп білеміз. «Түркістан» поэмасының негізінде талай ғылыми еңбектер жазылып қорғалатынына сенімдіміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Шерияздан Елеукенов; Есенбай Дүйсенбайұлы; Жұмабаев Мағжан: Көп томдық шығармалар жинағы. 1-том. Өлеңдер, дастандар, әңгіме. – Алматы: Жазушы, 2008. – 208бет.
2. М. Жолдасбекұлы., Қ. Салғараұлы, А. Сейдімбек; Елтұтқа. Ел тарихының әйгілі тұлғалары: Оқу құралы. – Астана, 2001. – 358 б.
3. Елтұтқа.Ел тарихының әйгілі тұлғалары:Оқу құралы(М. Жолдасбекұлы., Қ. Салғараұлы, А. Сейдімбек), «KÜL TEGIN» баспасы, Астана – 2001. – 358 бет.
- 4.Қанарбаева Б. Мағжан символист: Зерттеу. Алматы: 2007. – 288 бет.

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN ÇALIŞMA SÜRECİNDE BİLİŞSEL AKTİVİTELERİNE YÖNELİK MOTİVASYONUN PSİKOLOJİK - PEDAGOJİK TEMELLERİ

Araştırmacı Kubeeva Marziya ABDUKHALYKZY

Çimkent Üniversitesi
Çimkent, Kazakistan
m-kubeeva@mail.ru

ÖZET

Makalede bilişsel çabaların motivasyonu-ilkokul öğrencilerinin entelektüel yeteneklerini geliştirmenin yolları psikolojik-pedagojik çalışmalarda kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır.

Pedagojik sürecin her bir konusunun motivasyon alanı oldukça farklıdır: Öğretmen öncelikle öğrenciler için, sonra sadece kendisi için çalışır ve öğrenciler kendileri için hareket ederler. Değişmeyen şey, öğrenme sürecinin her iki konusunun da ortak bir hedefe ulaşmak için çalışmasıdır. Öğretmenin ve öğrencinin eylemlerini açıklayan bir güdüdür.

"Eğitim genellik, farkındalık, esneklik, istikrar, bağımsız düşünme gibi bir dizi entelektüel niteliğe dayanır."

Ortaokul öğrencilerinin öğrenme motivasyonunun genel yapısı aşağıdakilerden oluşur:

İlköğretim sınıflarında herhangi bir akademik konuyu öğrenmeye yönelik derin ilgi nadirdir, ancak yüksek başarılı çocuklar, en zorlu akademik konular da dahil olmak üzere çeşitli alanlara ilgi duyarlar. Öğrenme süreci sırasında çocuk bir şeyi anladığı, anladığı, öğrendiği için mutlu olmaya başlarsa, öğrenme faaliyetlerinin yapısına karşılık gelen motivasyon oluşması konusu da araştırılıp yazılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İlkokul, Motivasyon, Bilişsel aktivite, Bilişsel aktivite, Çocuğun zekasının gelişimi

КІШІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕГІ ТАНЫМДЫҚ ІС- ӘРЕКЕТІНЕ МОТИВАЦИЯНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДІЛІГІ

Кубеева Марзия Абдухалыкқызы

ТҮЙІН

Танымдық күш-жігерді мотивациялау – психологиялық-педагогикалық жұмыстарда бастауыш сынып оқушыларының интеллектуалдық қабілеттерін дамыту жолдары жан-жақты қарастырылған.

Педагогикалық процестің субъектілерінің әрқайсысының мотивациялық сферасы айтарлықтай ерекше: мұғалім ең алдымен оқушылар үшін жұмыс жасайды, содан кейін тек өзі үшін, оқушылар өздері үшін әрекет етеді. Өзгеріссіз қалғаны – оқу процесінің екі субъектісі де ортақ мақсатқа жету үшін жұмыс істейді. Мұғалім мен оқушының іс-әрекетін сипаттайтын мотив болып табылады.

«Оқыту жалпылық, саналылық, икемділік, тұрақтылық, дербес ойлау сияқты интеллект қасиеттерінің тұтас жиынтығына негізделген».

Кіші мектеп оқушыларының оқу мотивациясының жалпы құрылымы мыналардан тұрады:

Бастауыш сыныптарда кез келген оқу пәнін оқуға деген терең қызығушылық сирек кездеседі, бірақ үлгерімі жоғары балалар әртүрлі, соның ішінде ең күрделі, академиялық пәндерге тартылады. Егер оқу процесі кезінде бала бір нәрсені ұқтым, түсіндім, үйрендім деп қуана бастаса, онда оқу іс-әрекетінің құрылымына сәйкес келетін мотивация қалыптасады деген сөз.

Кілт сөздер: бастауыш сынып, мотивация, танымдық әрекет, танымдық белсенділік, бала интеллектісінің дамуы

Психолого-педагогическая обоснованность мотивации познавательной активности младших школьников в процессе обучения

Основными проблемными вопросами в области психологии всегда были и остаются вопросы мотивации учащихся. Важность мотивации заключается в анализе источников человеческой активности, деятельности, его поведения.

И.А. Зимняя пишет: «Когда люди общаются друг с другом, то, прежде всего, возникает вопрос о мотивах, побуждениях, которые толкнули их на такой контакт с другими людьми, а также о тех целях, которые с большей или меньшей осознанностью они ставили перед собой».

Мотивация - это сложный многоуровневый регулятор жизнедеятельности человека, наивысший уровень которого - сознательно-волевой. В.Г. Асеев, считает, что у мотивационной системы человека очень сложная структура. И.А.Зимняя согласна с его мнением, что мотивационная система человека - это широкая сфера, включающая в себя «и автоматически осуществляемые установки, и текущие актуальные стремления, и область идеального, которая в данный момент не является актуально действующей, но выполняет важную для человека функцию, давая ему ту смысловую перспективу дальнейшего развития его побуждения, без которой текущие заботы повседневности теряют свое значение».

Мотивация, как источник активности и многоуровневая система побудителей деятельности, включает в себя потребности, интересы, мотивы, установки, эмоции, стремления, нормы, ценности в едином взаимодействии и сложной взаимосвязи.

«Мотив» гораздо уже «мотивации», которая «выступает тем сложным механизмом соотношения личностью внешних и внутренних факторов поведения, который определяет возникновение, направление, а также способы осуществления конкретных форм деятельности».

По мнению Л.С. Выготского «мотивационная сфера» состоит из аффективной и волевой сфер личности, переживания удовлетворения потребностей.

В психологии существует множество разнообразных подходов к толкованию мотивации, однако, несмотря на это, в основном она понимается как совокупность и «система психологически разнородных факторов, детерминирующих поведение и деятельность человека».

Ученые в области психологии - В.Г. Асеев, Дж. Аткинсон, Л.И. Божович, Б.И.Додонов, А. Маслоу, Е.К. Савонько считают мотивацию сложной системой иерархизированной структуры. «Структура - относительно устойчивое единство элементов, их отношений и целостности объекта; инвариантный аспект системы». Анализируя структуру мотивации В.Г. Асеев выделяет «единство процессуальных и дискретных характеристик и двухмодальное, т.е. положительное и отрицательное основания ее составляющих».

Учёными определено, что мотивационная сфера состоит из таких структурных компонентов, как наслаждение деятельностью, который является «гедоническим»

составляющим мотивации, значимость результата, «мотивирующая» сила вознаграждения за труд и принудительное давление на личность, которые являются целевыми составляющими мотивации.

Первые два компонента (внутренние) выражают ориентацию на процесс и результат деятельности, а следующие два компонента (внешние) сосредоточены на отрицательных и положительных по отношению к деятельности факторах воздействия и являются по Дж. Аткинсону, «составляющими мотивации достижения».

М.Аргайл рассматривал потребности, в широком значении:

«1) несоциальные потребности, которые могут вызвать социальное взаимодействие (биологические потребности в воде, еде, деньгах);

2) потребность в зависимости как принятие помощи, защиты, принятие руководства, особенно от тех, кто авторитетен и имеет власть;

3) потребность в аффилиации, т.е. стремление быть в обществе других людей, в дружеском отклике, принятии группой, сверстниками;

4) потребность в доминировании, т.е. принятии себя другими или группой других как лидера, которому дозволено говорить большее время, принимать решения;

5) сексуальная потребность - физическая близость, дружеское и интимное социальное взаимодействие представителя одного пола с привлекательным представителем другого;

6) потребность в агрессии, т.е. в нанесении вреда, физически или вербально;

7) потребность в чувстве собственного достоинства (self-esteem), самоидентификации, т.е. в принятии самого себя как значимого. Очевидно, что потребность в зависимости, в самоутверждении и одновременно в агрессии может в значительной мере представлять интерес для анализа деятельности и поведения обучаемых».

Исследователи в области психологии разграничивают виды мотивов поведения по разным основаниям: по характеру участия в деятельности (А.Н. Леонтьев); по протяженности обусловливания деятельности (Б.Ф. Ломов); по социальной значимости (П.М. Якобсон); по факту их включенности в саму деятельность или нахождения вне ее (Л.И. Божович); по определенному виду деятельности и т.д..

А.А. Леонтьев делил их на три главные потребности, которые ориентированы на объект или цель взаимодействия, на интересы коммуникатора; на интересы другого человека или общества в целом. Под мотивами, которые ориентированы на коммуникатора А.А. Леонтьев подразумевает мотивы, «направленные либо непосредственно на удовлетворение желания узнать что-то интересное или важное, либо на дальнейший выбор способа поведения, способа действия». Данная группа мотивов больше представляет интерес для анализа доминирующей учебной мотивации в учебной деятельности, при определении которой разумнее подходить «с позиции особенностей интеллектуально-эмоционально-волевой сферы самой личности как субъекта». А значит, «высшие духовные потребности человека могут быть представлены как потребности (мотивы) морального, интеллектуально-познавательного и эстетического планов. Эти мотивы соотносятся с

удовлетворением духовных запросов, потребностей человека, с которыми неразрывно связаны такие побуждения, как чувства, интересы, привычка и т.д.». Высшие социальные, духовные мотивы, в свою очередь, делятся на интеллектуально-познавательные, морально-этические и эмоционально-эстетические мотивы.

Известно, что образовательный процесс состоит из воспитывающего, развивающего и обучающего компонентов. Обучение - целенаправленный, специально организованный, последовательный процесс. В процессе обучения от одного человека другому передается общественно-исторический, социокультурный опыт.

Л.С. Выготский считает, что «психологическая проблема состоит в установлении внутренней структуры учебных предметов с точки зрения развития ребенка и изменения этой структуры вместе с методами школьного обучения» .

Многие ученые (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.В. Эльконин) развивали идеи движущих сил психического развития и считали, что движущая сила психического развития человека не что иное, как «противоречия между достигнутым уровнем развития знаний, навыков, способностей, системой мотивов и типами его связи с окружающей средой» .

Психическое развитие человека они рассматривали в качестве прогрессивной качественной и количественной трансформации личности, в ходе которой формируются возрастные новообразования. По мнению Л.С. Выготского развитие человека - целостное развитие всей личности и может оно происходить по-разному, у некоторых оно протекает плавно и медленно, у других бурно и резко. Поэтому он выделяет несколько периодов развития человека (кризисы): кризис новорожденности, кризис одного года, кризис трех лет, кризис семи лет и кризис 13-ти лет.

Введя в педагогическую психологию понятие «социальная ситуация развития», Л.С. Выготский определил его как систему отношений ребёнка и социальной среды, которая «определяет содержание, направление процесса развития и формирование его центральной линии, связанной с основными новообразованиями». Данное понятие включает в себя «средство реализации этого отношения - деятельность вообще, и конкретные виды ведущей деятельности, в частности».

Психическое и личностное развитие ребенка происходит одновременно. При этом развиваются интеллект, механизмы познания, осуществляется целеполагание, мотивация, определяется их соотношение, осваивается деятельность, её средства и способы, формируется направленность личности, её ценностные ориентации, самосознание и многое другое.

Развитие интеллекта ребенка Л.С. Выготский истолковывает в контексте теории развития высших психических функций, в которой особо отмечена социальная сущность личности и опосредствованный характер ее деятельности (её «орудийность», знаковость).

Интеллектуальное развитие человека происходит «от непосредственного к опосредствованному, «орудийному»; от общего нерасчлененного к дифференцированному,

и в то же время к обобщенному (абстрактному) отражению действительности; от произвольного, нерегулируемого к произвольному» .

Б.Г. Ананьев считает, что «изменение познавательной сферы ребенка, развивающейся под влиянием (и при участии взрослых), предметно-коммуникативной деятельности самого ребенка и обучения, с возрастом выявляется в виде постепенного усложнения его умственной деятельности и формирования целостной структуры интеллекта в таких его компонентах, как сенсорно-перцептивный (ощущение, восприятие), мнемический (память, мышление), атенционный (внимание)».

Высокий уровень мыслительной активности и интеллектуальной работоспособности ребёнка поддерживается учением, образованием и самообразованием. «В процессе развития познавательной сферы ребенка совершенствуется и качественно изменяется содержание его сознания».

Общая структура мотивации к учению младших школьников состоит из:

1. «Познавательной мотивации. Глубокий интерес к изучению какого-либо учебного предмета в начальных классах встречается редко, но хорошо успевающих детей привлекают разные, в том числе самые сложные учебные предметы. Если ребенок в процессе обучения начинает радоваться тому, что он что-то узнал, понял, чему-то научился, - значит, у него развивается мотивация, соответствующая структуре учебной деятельности. К сожалению, даже среди хорошо успевающих учеников крайне мало детей, имеющих учебно-познавательные мотивы».

2. «Мотивации достижения успеха. У детей с высокой успеваемостью ярко выражена мотивация достижения успеха - желание хорошо, правильно выполнить задание, получить нужный результат. В начальных классах эта мотивация нередко становится доминирующей. Мотивация достижения успеха, наряду с познавательными интересами, - наиболее ценный мотив, ее следует отличать от престижной мотивации» .

3. Престижной мотивации. Те дети, у которых завышена самооценка и которые имеют склонность к лидерству, им присуща «престижная мотивация», побуждающая их быть везде и всегда первым и учиться лучше других. При этом, если данному виду мотивации соответствуют развитые способности ученика, она способствует активному развитию и формированию отличника, который изо всех сил будет работать над собой, чтобы добиться высоких результатов в учёбе.

4. «Мотивации избегания неудачи. У неуспевающих учеников престижная мотивация не развивается. Мотивация достижения успеха, а также мотив получения высокой оценки характерны для начала обучения в школе. Но и в это время отчетливо проявляется вторая тенденция - мотивация избегания неудачи». Дети пытаются избегать плохих оценок и неодобрения со стороны родителей и учителей.

У слабых и неуверенных учеников нет мотивации к учебной деятельности, т.е. нет мотивов достижения высоких результатов и хороших отметок, однако они нуждаются в похвале. По окончании начальной школы, у таких учащихся явнее формируется мотив избегания неуспеха.

5. «Компенсаторной мотивации. К этому времени у неуспевающих детей возникает и особая компенсаторная мотивация. Это побочные по отношению к учебной деятельности мотивы, позволяющие утвердиться в другой области - в занятиях спортом, музыкой, рисованием, в заботах о младших членах семьи и т.п. Когда потребность в самоутверждении удовлетворяется в какой-то сфере деятельности, низкая успеваемость не становится источником тяжелых переживаний ребенка» .

Учебная мотивация определяется как частный вид мотивации и «определяется целым рядом специфических факторов:

- образовательной системой и образовательным учреждением, где осуществляется учебная деятельность;
- организацией образовательного процесса;
- субъектными особенностями обучающегося (возраст, пол, интеллектуальное развитие, способности, уровень притязаний, самооценка, его взаимодействие с другими учениками и т.д.);
- субъектными особенностями педагога, системой его отношений к ученику, к делу;
- спецификой учебного предмета».

Учебная мотивация характеризуется направленностью, устойчивостью и динамичностью. Это отражено в работах многих ученых.

Учебный материал и приемы учебной работы должны быть разнообразны. Для возбуждения у учеников познавательного интереса необходимо в обыденном и привычном показать им что-то новое, неизведанное, необычное, значимое. К освоению нового материала, который всегда должен иметь связь с ранее изученным материалом и опираться на ранее усвоенные знания учеников, дети всегда проявляют особый интерес. При изложении учебного материала большое значение играет эмоциональная окраска, живое слово учителя.

«Учебная деятельность побуждается внутренним мотивом, когда познавательная потребность «встречается» с предметом деятельности... Для учебной деятельности особенно важны мотивы интеллектуально-познавательного плана. Мотивы интеллектуального плана осознаваемы, понимаемы, реально действующие. Они осознаются человеком как жажда знаний, необходимость (нужда) в их присвоении, стремление к расширению кругозора, углублению, систематизации знаний.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. - Москва: Просвещение, 1979.- 160 с.
2. Карпов А.П. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. М., Педагогика 1980.-24 с.
3. П.А.Юцявичене. Теория и практика модульного обучения.
4. Таубаева Ш.Т., Кудайбергенова К. Формирование педагогической инноватики как науки // Высшая школа Казахстана. — 1996. - №5.- С.95-101.

5. Масырова Р.Р., Линчевская Т.А., Назарбаева С.М. Психолого-педагогические аспекты анализа урока в школе инновационного типа. — Алматы, 1998. - 158 с.

UNUTULMUŞ İNANÇ TURİZMİ 'SAFİD BULAN'

Öğr. Gör. Meerim BAKITBEKOVA

K. Ş. Toktomamatov Uluslararası Üniversitesi

Mbakytbekova33@gmail.com

Joomart ATAGOZUEV

K. Ş. Toktomamatov Uluslararası Üniversitesi

atagozuevcomart@gmail.com

ÖZET

Tarihi eserler halkımızın milliyetini ve topraklarımızın özgünlüğünü korumanın temel köklerinden biridir. Milletin büyük tarihini, milletin ruhunu, milletin dilini ve dinini yansıtan önemli işaretleri barındırırlar. Kırgız toprakları bu tür önemli anıtlar açısından zengindir. Kırgız devletinin bağımsızlığına kavuşması, anıtların restore edilmesi ve ulusun gençliğinin vatanseverlik konusunda eğitilmesinde önemli kaynaklara dönüştürülmesi büyük bir ideolojik konudur. Günümüz dünyasında küresel ölçekte gelişen İslam faktörünün jeopolitik rolünün artmasıyla birlikte dinin millet ruhundaki toplumsal önemi daha da çekici hale gelmektedir. Dolayısıyla dinler tarihiyle ilgili eserlerin incelenmesi ihtiyacı sadece bilimsel, kültürel ve sosyal konularda değil, Kırgızistan'ın ideolojik ve manevi gelişiminin şekillenmesinde de görülmektedir.

Kırgızistan'ın güneyindeki Celal-Abad bölgesi, zengin ve güzel doğal kaynaklarının yanı sıra, kadim kültürü yansıtan birçok tarihi ve mimari anıt, türbe ve kubbeleriyle de tanınmaktadır. Ayrıca kutsal mekanlarımızın kalbini ve dinini tesis etmede büyük tarihi öneme sahip anıtlardan biri de "Safid-Bulan, Şah-Fazl" tarihi-hatıra kompleksidir. Anıtın bulunduğu yer, VII-VIII. yüzyıllarda Orta Asya'da İslam'ın yayılması ve oluşumundaki gerçek olayların yaşandığı tarihi mekandır.

Araştırmada günümüzde inanç turizminin yavaşça gelişmesiyle beraber tarihi-hatıra kompleksinin şimdiki durumu incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Safid Bulan, inanç turizmi, Şah Fazl

THE FORGOTTEN RELIGIOUS TOURISM 'SAFİD BULAN'

Öğr. Gör. Meerim BAKITBEKOVA
Joomart ATAGOZUEV

ABSTRACT

Historical monuments are one of the fundamental roots of preserving the nationality of our people and the uniqueness of our lands. They contain important signs that reflect the great history of the nation, the spirit of the nation, the language and religion of the nation. Kyrgyz lands are rich in such important monuments. Achieving independence of the Kyrgyz state, restoring monuments and turning them into important resources in educating the nation's youth about patriotism is a major ideological issue. In today's world, with the increasing geopolitical role of the Islamic factor developing on a global scale, the social importance of religion in the spirit of the nation becomes even more attractive. Therefore, the need to examine works related to the history of religions is seen not only in scientific, cultural and social issues, but also in shaping the ideological and spiritual development of Kyrgyzstan.

Jalal-Abad region in the south of Kyrgyzstan is known for its rich and beautiful natural resources, as well as for its many historical and architectural monuments, mausoleums and domes reflecting ancient culture. In addition, one of the monuments of great historical importance in establishing the heart and religion of our holy places is the historical-memorial complex "Safid-Bulan, Shah-Fazl". The place where the monument is located, VII-VIII. It is the historical place where the real events in the spread and formation of Islam in Central Asia took place in the centuries.

In the research, the current situation of the historical-memorial complex is examined, together with the slow development of religious tourism.

Keywords: Central Asia, Safid Bulan, religious tourism, Shah Fazl

"SAFİD-BULAN, ŞAH-FAZL" TARİHİ-HATIRA KOMPLEKSİ

Celal-Abad bölgesi, yakından ve uzaktan hacıların ziyaret etmek ve dua etmek için geldiği birçok kutsal İslami mekana ve türbeye sahip olmasıyla biliniyor. Bunlardan biri Celal-Abad bölgesinin Alabuka ilçesinde bulunan Şah Fazıl Türbesi'nin özenle hazırlanmış tarihi ve mimari kompleksidir.

Kompleks, kutsal dağ Archa Mazar'ı, Şah Fazıl'ın türbesini (11. yüzyıl), bir camiyi (18. ve 19. yüzyıllar), Alamberdar ve Safed-Bulan türbelerini (XIX yüzyıl) ve sözde kutsal mağarayı içermektedir. keşiş. Şah Fazıl'ın türbesi, Karahanlı döneminden kalan ender mimari anıtlardan biri olması nedeniyle köken ve önem bakımından benzersizdir; aynı zamanda alışılmadık şekli ve yapım yöntemiyle tüm Orta Asya'da benzersizdir. Türbe kesik piramit kubbeli kare bir şekle sahiptir. Duvarları o döneme özgü dekoratif ganch oymalarıyla kaplıdır.

"Safid-Bulan, Şah-Fazl" tarihi-hatıra kompleksi 29 Ocak 2001 tarihinde Kırgızistan'ın UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne ayrı bir giriş olarak eklenmiştir. Kültür kategorisi. Bireysel site 2010 yılında listeden çıkarıldı ve bunun yerine Şah Fazıl "Kırgızistan'daki İpek Yolu Siteleri" seri kaydına dahil edildi.

TARİHİ ANITLAR

Tarih yazılarına bakarsak, araplar uzun süre Fergana'yı fethetmeye çalıştı. 715 Arap komutan Kuteybe ibn Müslim, MS 812-817'de Orta Asya'ya sefer yaptı. Fergana'nın başkenti Kasan şehrini ele geçirdikten sonra yerel halk Müslüman olmaya başladı. Dünya bilim adamlarının ve kültürel figürlerin dikkatini çeken Safid-Bulan'ın ortaya çıkışı tam da bu olaylarla ilgilidir. M.Ö. VII Yüzyılın ortalarında Halife Muhammed Ali'nin emriyle Ali'nin yeğeni Muhammed ibn Cerir komutasında Semerkand'dan Fergana'ya 20.000 asker gönderildi. Araplar Aksı bölgesine geldiler ancak Kasan şehrinin reisi İhşid ve Bozbu-Ata ile Ungar dağları arasında bulunan Kerben şehrinin (şimdiki Kerben şehri) reisi Kerben Baş tarafından şiddetle karşı çıktılar. O dönemde Aksı ilçesinin bugünkü başkenti olan Kerben'in güneydeki Ungar dağının eteklerinde bir kalesi vardı ve burayı Kerben Baş (Muk kabilesi) adında bir kişi yönetiyordu. Kerben Baş'ın, Araplarla geçici barış anlaşması yapmak amacıyla "İslam'ı kabul ettim" diyerek kızı Bu Ubaydah'ı ibn Cerir'e verdiği söyleniyor.

Ancak gerçekte bu onun hilesiydi ve İslam'ı kalbiyle değil, sadece diliyle kabul etti. Böylece uzun bir süre sonra İslam'ın usullerini öğrenen Kervan, Baş İhşid ile bir ordumuzlayarak "Cuma günü namaz kılarken Araplara saldırılması gerektiği" konusunda anlaşmaya vardı. Cuma günü Müslüman askerler silahlarını caminin yanındaki "Jarak Dobe"ye teslim ederek camiye giriyor ve Cuma namazını kılmaya başlıyor. Onları takip eden Kervan Baş ve İhşid birliklericamide namaz kılanlara saldırdı ve bunun sonucunda 2772 Arap ve Müslümanın başı kesildi (biri rükûda, biri secde, biri otururken öldü). Bunların arasında sahabeler (Peygamber Efendimizi görenler, Allah ona salat ve selam etsin) ve tabiiyler (sahabeleri görenler) vardı.

Bu trajik olayın yaşandığı camiye "Katliam Camisi"adı verildi. Genel olarak burada her iki taraftan (gelen Araplar, yerliler) binlerce insan öldü. Muhammed Cerir'inönderliğinde hayatta kalan Araplar Arabistan'a dönmek zorunda kalıyor. Kervan Baş ve İhşid zaferi kutluyor ve başı kesilen cesetlerin gömülmemesini emrediyor. Ancak Kasan'da kalan Bu Ubaydah'nın caratör memuru Bu Bilon, emirden korkmayarak 2772 adet kesilmiş kafayı akan hendek boyunca Karataş'a getirip tek tek yıkayıp hepsini bir yerde topladı. O yere "Kallahana" denir. Bu Bilon'un ölümlerini başlarını gömmesi nedeniyle beyaza döndüğü söyleniyor (Safid "beyaz" olarak çevriliyor). Daha sonra Bulan kızının naaşı Kallahana yakınlarına defnedildi ve yavaş yavaş köyün adı da Safid-Bulan olarak anılmaya başlandı.

Muhammed Cerir Medine'de vefat etmiş ve eşi, Karben Baş'ın kızı Bu Ubeyd'de Şah Fazl adında bir erkek çocuk dünyaya getirmiştir. Şah Fazl reşit oldu ve 40 yıl sonra şehit düşen Arap askerlerin intikamını almak için bir yürüyüş düzenleyerek Fergana'yı yeniden canlandırdı. Gömülmemiş cesetlerin tümü tek bir mezarda saklandı. O yerin adı "Şehitler Mezarlığı" . "Kallahana" ile Şehitler Mezarlığı arası mesafe 350 metre uzaktadır.

Şah Fazl, Kasan şehrinde kaldı ve burayı 16 yıl yönetti. Daha sonra burada vefat etmiş, naaşı Kallahana'nın yanına defnedilmiş ve daha sonra kendisine "Şah-Fazl" adı verilen büyük bir türbe ve külliye inşa edilmiştir. Zamanla bu türbe Fergana Vadisi'nin en ünlü yerlerinden biri haline geldi, etrafına evler yapıldı, köy haline getirildi ve daha sonra burası Safid-Bulan köyü oldu.

Bu olaylar M.S. 8. yüzyılın başlarında Fergana vadisi yüzyılın ortalarına gelindiğinde tamamen Müslümanlaştırılmıştı.

Genel olarak Kırgızistan'da İslam'a geçiş sırasında önemli bir tarih,751 yılında Araplar ile Çinliler arasında yapılan Talas Savaşı'dır. söyleyebiliriz.Arap komutan Ziyad ibn Salih ile 100.000 adamla gelen Çinli general Gao Xianzhi arasındaki büyük savaşın Arap askerleri lehine kararı, Çinlilerin yerel Karluk ve Targaş'ın arkasından saldırması nedeniyledi. halklar (tarihsel çalışmalarda "Targaşlar" Kırgızların ataları olarak Kabul edilir). Sonuç olarak 50.000 Çinli asker öldü ve 20.000'i esir alındı. Bu olaylardan sonra Arapların savaş yoluyla İslam'ı yayma süreci sona ermiş ve bölge halkı barışçıl, misyoner bir şekilde İslam'a geçmeye başlamıştır. 966 yılında Karahanlı Kağanlığı'nın kurucusu Bogra Han Satukh'un halefi Musa Baytaş Taraz'da durarak İslam'ı Karahanlı devletinin "Devlet dini" olarak ilan etti. İslam dini "Bu bilgiler ve Kuftan namazı arasında Andican andican'a geldim. 14 Kuruluşuyla birlikte Fergana Vadisi'nin ekonomisi, şehirleri ve kültürüpatlama yaşadı. Özellikle madencilik sektörü oldukça gelişmiştir. Karahanlı devletinin Fergana bölgesinin başkenti Özgen şehriydi. Modern Aksy ve Ala-Buka ilçelerinin sınırındaki Şah Fazl türbesi, muhteşem Özgen mimari kompleksiyle XI-XII yüzyıllarda kültürün hızlı gelişimini göstermektedir. Fergana nüfusunun o dönemdeki gelişimi "altın çağ" olarak adlandırılabilir ve bu gelişme, Orta Asya'nın diğer yerleri gibi, Moğol fethinden önce, Aksy bölgesinin ortaçağ Türk ve Farsça konuşan halkları, Orta Asya'nın en yüksek seviyesine ulaşmayı başarmıştı. dünya medeniyetinin öncüsü. Fergana Vadisi'ndeki Safid-Bulan, Aksy bölgesinde büyük bir türbe olarak biliniyor. Timurlu Sultan Babür'ün babası Şeyh Ömer de Şah Fazl Türbesi'ne defnedildi. Babur, "BABURNAME" adlı eserinde bunu şöyle yazıyor: "Birkaç gün sonra Kandırlık Geçidi üzerinden Aksı ve Andican'a gittim. Aksy'ye gelip babamın mezarını ziyaret ettim. Cuma namazı vakti Aksı'den ayrılıp akşam namazı için Bandi Solor yoluna gitmek Andican'a Kuftan namazı arasında geldim."

İNANÇ TURİZMİ

İnsanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına, dini inançlarını gerçekleştirmek inanç çekim merkezlerini görmek amacıyla yaptıkları turistik amaçlı gezilerin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi İnanç Turizmi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, mesleki amaçlarla seyahatler (iş için seyahat eden din adamları) hariç olmak üzere dini amaçlarla olağan ortamın dışına yapılan tüm seyahatleri ifade etmektedir (BMDTÖ).

İnanç turizmi dünya turizminin gelişmesine, evrensel barışın ve anlayışın yaygınlaşmasına, ekonomik canlanmaya, sosyalleşmeye ve inanç çekim merkezlerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Müslümanlar için bu bölge bir türbe, bir hac yeri ve Fergana Vadisi'nin Araplar tarafından fethi sırasında ölen müminlerin mezarlarının ibadet yeridir. Genellikle yerli turistler ve komşu ülkelerden yabancı turistler ziyaret etmek için gelmektedir. Ayrıca her yıl gelen turistlerin sayısı artmaktadır.

SONUÇ

Gerekli fonları bulan yönetmen Erkin azhy Begimkulov sayesinde bu kompleksin iyi korunduğunu ve yeniden inşa edildiğini belirtmekte fayda var. En önemlisi, bu türbelerin kökenine dair efsaneyi gelecek nesillere daha net bir şekilde aktarabilmek için mirası koruyabildi. Gelecekte bu kompleksin de bakımlı olacağına ve dünyanın farklı ülkelerinden hacıları kabul edebileceğine inanıyorum. Sonuçta Kırgız topraklarında yüzyıllar önce var olan kadim medeniyet, milletimizin kadim bir kültürün taşıyıcısı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Calal-Abad bölgesinde turizm yeni gelişmeye başlamasına rağmen Aksı bölgesinde turistleri karşılamak için konuk evleri, turist rehberleri görevlerini yapmaktadırlar. Bununla beraber karşılaştığımız sorunlar da vardır. İnanç turizmi geliştirmek için bölge ili ilgili turizm ürünlerinin çeşidini geliştirmek ve pazarlamasını yapmak, yerlileri turizm hakkında bilgilendirmek ve içinden profesyonel personelleri, girişimcileri yetiştirmek, sürdürülebilir turizmi ön plana koyarak bölge stratejik planlama programı ile çalışmak gibi bir çok işler bizi beklemektedir.

KAYNAKÇA

1. Дудашвили С.Д. Туристические ресурсы Кыргызстана. Бишкек, 2004.
2. Горячева В.Д. Сафид-Булон.-Бишкек, 2002, стр.16-22
3. Аксы району. Энциклопедия.- Бишкек 2008,185-5.
4. Кыргыз Республикасынын ЮНЕСКО боюнча улуттук комиссиясынын маалыматы № 001/ с 27.09.2007
5. Эркин Ажы Бегимкулов. Шейиттер мекени (Сафид-Булан, Шах-Фазл баяны), Бишкек 2016,12-17.
6. <https://jalal-abad.com/what-to-do/cultural-historical-sites/>
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/potentsial-regiozno-go-turizma-v-yuzhnom-regio-ne-kyrgyzstana/viewer>
8. <https://govori.tv/longreads/safedbulan/safedbulan.html>
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya-vnutrennego-turizma-v-dzhalal-abadskoy-oblasti-kyrgyzstana>
10. <https://istanbul.ktb.gov.tr/TR-276236/inanc-turizmi.html>

HUKUKİ KONUŞMA METNİ OLUŞTURMANIN İLKELERİ

Rahmonova Dildora MİRZAKARİMOVNA

Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi

Özbekistan

ORCID ID: 0000-0002-2410-6075

d.raxmonova@tsul.uz

ÖZET

Hukuki belgenin metni eksiksiz olmalıdır. Bu, ifadenin ana konuya odaklanması gerektiği anlamına gelir. Bir düşünceyi ifade ederken mantıksal bir sırayı ve açıklama yapma mantığını takip etmelidir. Metinde hiçbir iç çelişki ve mantıksal kopukluk olmamalıdır. Bu nedenle bir metin oluştururken malzemeleri doğru şekilde gruplandırmamız gerekir. Metnin ayrı bölümleri (bölümler, fasıllar, maddeler) mantıksal olarak birbirine bağlanmalıdır.

Kanıtlar mantıklı ve ikna edici olmalıdır. Tanımların ise kanıtlanması gerekir. Bir içerik diğerini olumsuzlamamalıdır. Mantık kurallarının ihlali, fikirler arasındaki bağlantıda kopukluğa yol açar. Hukuki belgelerde böyle hatalar yapılamaz. Belgenin metni kelimeler, cümleler ve paragraflardan oluşmaktadır. Paragrafların ve büyük parçaların mantıksal bütünlüğü, içlerindeki cümlelerin seri (zincir) veya paralel bağlanmasıyla sağlanır. Sıralı bağlantıda cümleler, bir paragraftaki veya daha büyük bir bölümdeki her cümle, anlamında bir öncekinin devamını sağlayacak şekilde yapılandırılmıştır. Mantıksal bir devamı olacak. Yani zincirleme bağlantıda ikinci cümle birinci cümleye, üçüncü cümle ikinciye, dördüncü cümle üçüncüye vb. bağlanır.

Resmi yazılı konuşmanın temel özellikleri, mantık yöntemlerinin aktif olarak kullanılması ve bu yöntemin belgelerinde kullanılan ifade türlerinin de belirlenmesidir. Bu konuya ayrılan literatürde, böyle bir ifadenin çeşitli türleri ayırt edilir: tanım, açıklama, düşünce, hikaye, talimat. Her tür için dilbilimde gereksinimler geliştirilmiştir ve metin oluşturulurken bunlara uyulması gerekmektedir.

Düşünce mantıksal tutarlılık, hukuki faaliyette mantıksal düşünme her avukat için temel kuraldır.

Anahtar Kelimeler: Açıklama, Avukatın konuşması, Düşünce mantığı, Mantıksal tutarlılık, Metin oluşturma sırası

"Mahkeme Tutanağı"ndaki bazı materyallerin aşağıdaki şekilde tanımlanması önemlidir:

Açıklama, genel sorunları yansıtmayı amaçlayan bir öneri türüdür;

Soruşturma konusu nesnenin tanımı, uyuşmazlığın mahkemece değerlendirilmesi açısından önemli bir noktaya sahip olup, doğruluk hakkı doğrultusunda uzmanlaşma bir prosedür oluşturmuş, kötülükten, bilgi alma hakkına sahip olan, unsurlarını koz olarak tutmuştur. ;

Nesnenin açıklaması belli bir durumdur ve nesnenin açıklaması doğrudur.

Açıklama öğeleri zaman, mekan, işlevsel veya diğer ilişkilere göre birbirine bağlanabilir:

Tanım unsurunun çatışan hukuki ilişkileri sınıflandırmak için önemli düzeyde bir yere ihtiyacı vardır;

Metnin ana içeriğine bağlı olarak açıklamaya paralel veya çalışma katılımı dahil edilebilir;

Açıklama belirli bir karaktere sahip olmalı, incelenen nesnenin unsurları açık ve net bir şekilde ifade edilmelidir;

Açıklama, mahkeme belgesinin tanımlayıcı ve açıklayıcı kısımlarında kullanılır.

Mahkeme kayıtlarındaki belirli materyalleri toplamak için aşağıdakileri yapmak gerekir:

Anlatı tipi anlatı, zamansal süreli süreçleri ve olayları tanımlamak için kullanılır;

Anlatım biçimi olayı, ortaya çıkan süreci ve sonucu içermelidir, çünkü yapıma amacı nesnel değişimlerin tüm aşamalarını organize etmektir;

Hikaye, yalnızca söz konusu anlaşmazlık için en önemli olan (yani, işe ciddi bir zarar veren, tartışmalı hukuki ilişkinin sınıflandırmasını etkileyen) açıklanan olayın gelişim aşamalarını yansıtmalıdır;

Hikayedeki olayların sürecin kronolojisine bağlı bir sırayla sunulması. Veriler doğrudan veya ters kronolojik sırayla sunulabilir. Hikayenin mantıksal olarak anlatıldığı bir durumda (örneğin, yazarın bazı bağlantıları, olaylar ve olaylar sırasında kopan bağlantıları güçlendirmesi ve vurgulaması gerektiğinde) böyle bir diziden sapmak mümkündür. -ket, chology'den sunabilir ve ham metin sapmalarına izin verir);

Bir hikaye anlatırken, bilgi bilinmeyen bir anlamsal bağlantıyla tanımlanmalı, hikaye nesnesinin yazılımı, belge karşılıklı bağımlılığı vurgulanarak tasarlanmalıdır;

Hikaye anlatımında cümlelerin zincirlenmesinden yararlandı;

Anlatım, açıklamalar ve destekleyici kısımlar halinde gerçekleştirilir.

Spesifik materyal aşağıdaki şekilde sağlanmaktadır:

Mahkeme görüş beyanının bir nevi sıfat niteliğinde delil niteliği taşıdığı, yani davanın gerçek özelliklerini belirleyen delilleri ispat etmek veya davaya katılan çalışanların sunduğu şeyleri reddetmek amacıyla kullanılabileceği;

Bir tür ifade olarak kolluk kuvvetinin, devam eden düşünce sürecine tuzlu üslupla yansıtılan mantıksal bir kanıt sunması gerekir. Bu bakımdan akıl yürütme, mantıksal kanıtın bir unsurudur - bir özet, kanıt (temelin ve kanıtlamanın unsurları kendi başına görünür ve kanıt, biçimsel mantıksal aygıtların sabitlenmesiyle oluşturulur;

Görüşün son kısmı, mahkeme belgesindeki tasdik veya değişiklikte ifade edilen sonuçtur. Sertifikalandırma ve sonraki incelemeler için temel oluşturan ara yorumları toplamak mümkündür. Kararnamede taraflar, teyidin yanı sıra dernek meselesini de çözmüş ve derneğin mahremiyet niteliği ortadan kaldırılmıştır. Mahkeme belgesinin yapısıdır

Bir beyan türü olarak görüş, mahkeme belgesinin destekleyici ve sonuç kısımlarında kullanılır.

Mahkeme belgelerinin yasalara ve biçimsel mantığın yöntemlerine uygun olarak uygun şekilde temellendirilmesi ve yapılandırılması gerekir. Bu yasa ve yöntemleri bilmek ve ustalıkla kullanabilmek, kolluk kuvvetinin yaptığı işin kalitesini belirleyen temel faktörlerden biridir.

Düşüncede mantıksal tutarlılık, hukuki faaliyette mantıksal düşünme her avukat için temel kuraldır. Mantık bilgisi yargı kültürünün gerekli bir unsurudur. Görüşlerini tutarlı ve ikna edici bir şekilde ifade edebilmeleri, meslektaşları, yönetim ve çeşitli alanlardaki uzmanlar arasında saygı

kazanmanın en önemli yoludur. Adalet büyük ölçüde hakimlerin nihai sonuca varma becerisine, delilleri ne kadar iyi inceleyip doğru karar verdiklerine bağlıdır.

Kolluk kuvvetleri sürecinde mantığın önemi, bu süreçte kolluk görevlisinin bilgisinin bilinenden bilinmeyene mantıksal bir geçiş şeklinde devam etmesidir. Birbiriyle ilişkili sonuçlar zincirinden bilinen sonuçlara dayanarak bilinmeyen hakkında varılan sonuç. Hukukçu, bunun doğru inşası için mutlaka tümdengelim, tümevarım, benzetme, karşılaştırma, analiz, sentez ve benzeri mantıksal yöntemlere başvurur. Tüm bu mantıksal formlar, kapalı fenomenler olarak değil, bilinenden bilinmeyene geçiş sürecinde koşullu formlar olarak kullanılır ve böylece güvenilir sonuçların geliştirilmesine, tahminlerden gerçek sonuçlara geçişe yardımcı olur.

LITERARY TEXT IN THE ASPECT OF TRANSLATION STUDIES

Zhadyra Zh. ZHUMAGULOVA

NJSC "South Kazakhstan University named after M.O. Auezov"
Shymkent, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The theory of literary translation is the name of the section that studies the specifics of the transformation of a literary text from one language to another. The separation of the theory of literary translation into a separate scientific direction is due to the fact that the text of a literary work can be typologically opposed to all texts of a non-fictional nature. This linguistic area is an independent part of translation studies and differs significantly from those formats that are embedded in the linguistic transformation of official business or scientific style. It is connected with art and therefore the subject of its study is: the breadth and variety of translated material; level of translation skills; creative attitude to translation; the presence of a specific scientific basis (literary theory, literary criticism) in the organization of translation work. In the modern theory of literary translation there are three main trends:

- 1) accurate rendering of the meaning of the original;
- 2) the translator's creative approach to the original;
- 3) transformation of the original into another language based on the culture of its speakers.

The basic principle of the modern theory of literary translation can be formulated such follows: it is important not just to convey the content of each sentence, but also to work on creating an artistic image, striving to make it adequate, correlated with the author's intention, necessarily seen by the translator in the original. And then not only a well-chosen word for translation deserves attention, but also its use in the structure of the sentence.

Characterizing a literary text as a super-phrase unity, in the article we strive to highlight its features, which are also extremely important for translation.

1. The presence of specific functions: knowledge, socio-public, moral-aesthetic, communicative-ethical.
2. Description of primary reality and the images existing in it using expressive means - artistic tropes and figures of poetic syntax.
3. Conditionality of multiple readings and interpretations, a kind of encoding that leads to the subjectivity of assessments, allowing the reader a certain degree of "speculation."
4. National-cultural trajectory of the author's style, those traditions that correlate with the concept of "ethnoculturology".

For the translator, the last of the noted points is of significant importance, since his primary task is to preserve and convey the author's individual worldview, his vision of problems and his assessment. It is assumed that, to a certain extent, a translator of literary texts must have a literary gift and at the same time be a literary critic, capable of studying and understanding the poetics and aesthetics of the text.

Keywords: Translation studies, Artistic style, Works of literature, Individual author's style

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

Жадыра Жуматаевна Жумагулова

Теория художественного перевода – так называется раздел, исследующий специфику трансформации литературного текста с одного языка на другой. Само выделение теории художественного перевода в отдельное научное направление обусловлено тем фактом, что текст художественного произведения может быть типологически противопоставлен всем текстам нехудожественного характера. Эта лингвистическая область представляет собой самостоятельную часть переводоведения и существенно отличается от тех форматов, которые заложены в языковую трансформацию официально-делового или научного стиля. Она связана с искусством, а потому предметом ее изучения является: широта и разнообразие переводимого материала; уровень переводческого мастерства; творческое отношение к переводу; наличие специфической научной основы (теории литературы, литературной критики) в организации работы по переводу. В современной теории художественного перевода выделяются три основные тенденции:

- 1) точная передача смысла оригинала;
- 2) творческий подход переводчика к оригиналу;
- 3) трансформация оригинала на другой язык на основе учёта культуры его носителей.

Основной принцип современной теории художественного перевода может быть сформулирован следующим образом: важно не просто передавать содержание каждого предложения, но и работать над созданием художественного образа, стремиться сделать его адекватным, соотнесенным с авторским замыслом, обязательно увиденном переводчиком в оригинале. И тогда заслуживает внимания не только удачно подобранное для перевода слово, но и его использование в структуре предложения.

Характеризуя художественный текст как сверхфразовое единство, в статье мы стремимся выделить его особенности, также чрезвычайно важные для перевода.

1. Наличие специфических функций: знаниевой, социально-общественной, нравственно-эстетической, коммуникативно-этической.
2. Описание первичной реальности и существующих в ней образов с применением выразительных средств – художественных тропов и фигур поэтического синтаксиса.
3. Обусловленность множественностью прочтений и истолкований, своеобразная закодированность, выводящая на субъективность оценок, позволяющая читателю определённую степень «домысливания».
4. Национально-культурная траектория авторского стиля, тех традиций, которые соотносятся с понятием «этнокультурология».

Для переводчика существенное значение имеет последний из отмеченных пунктов, поскольку его первоочередная задача заключается в том, чтобы сохранить и передать индивидуально-авторское мировосприятие, его видение проблем и его оценку. Предполагается, что в определенной степени переводчик художественных текстов должен

обладать литературным даром и одновременно быть литературным критиком, способным к изучению и пониманию поэтики и эстетики текста.

Ключевые слова: переводоведение, художественный стиль, произведения литературы, индивидуально-авторский стиль

Теория художественного перевода – так называется лингвистическая наука, исследующая проблемы перевода текстов художественных произведений. У ее истоков стоит А.М. Горький, основавший издательство «Всемирная литература». В 1919 году оно выпустило первое пособие по переводу – брошюру «Принципы художественного перевода», включавшую статьи К.И. Чуковского, А.М. Горького, Н.С.Гумилева. Среди характерных особенностей искусства перевода того периода можно выделить следующие: широта и разнообразие переводимого материала; принципиальность и плановость отбора переводимых произведений; общий высокий уровень переводческого мастерства; творческое отношение к переводу и наличие научной основы в организации работы по переводу. Традиции перевода в России отличаются от подхода к переводу на Западе. Существенный сдвиг в переводческой мысли на Западе обозначился в начале 1950-х годов. Он выразился в общем усилении интереса к переводу, в создании национальных переводческих организаций, в проведении Международных конгрессов и в появлении ряда монографий и научных журналов по проблемам перевода.

Основные тенденции современной теории художественного перевода сформулированы следующим образом: 1) основная ориентация переносится с оригинала на текст перевода; 2) оценочный подход заменяется дескриптивным; 3) от текста как единицы языка теория идет к функции перевода как части культуры языка перевода [4, с. 27 – 28].

Главным положением современной теории художественного перевода является то, что «при формальной непередаваемости отдельного языкового элемента подлинника может быть воспроизведена его эстетическая функция в системе целого и на основе этого целого, и что передача функции при переводе постоянно требует изменения в формальном характере элемента, являющегося ее носителем» [10, с. 334]. Основным принципом теории художественного перевода заключается в следующем: нужно «рассматривать каждое предложение как часть целого, передавать не только то, что в нем говорится, но и работать над созданием художественного образа, общего настроения, характеристики атмосферы, персонажей и т. п. Здесь важен и выбор отдельного слова, и синтаксической структуры, и других элементов» [4, с. 60].

теория художественного перевода представляет собой отдельное научное направление так как текст художественного произведения типологически противопоставлен всем текстам нехудожественного характера. Художественным текстом называют «сверхфразовое единство, характеризуемое общностью идейно-тематического содержания и эстетического воздействия на читателя – своей основной функцией» [9, с. 160]. Эта функция «реализуется на основе эстетизации автором текста изображаемой им действительности с помощью художественных приемов, которые наиболее адекватно

подходят для создания желаемого эмоционального эффекта» [9, с. 21]. Однако, художественный текст в целом полифункционален, поскольку он также выполняет коммуникативную и когнитивную функции.

Сравнивая художественные тексты с любыми текстами нехудожественного характера, исследователи В.В. Сдобников и О.В. Петрова выделяют ряд отличий художественных текстов от любых других. Итак, художественные тексты отличаются:

1. Способом описания действительности, которая в художественном тексте представлена в виде образа.

2. Целью создания текста: помимо эстетического воздействия на читателя, художественный текст призван сформировать отношение читателя к содержанию художественного произведения.

3. Характером и способом передаваемой информации. Прежде всего, художественный текст характеризуется высокой степенью образности, кроме того, часть информации художественного текста может быть передана имплицитно, за счет особого свойства художественной литературы, называемого «смысловой емкостью». «Это свойство проявляется в способности писателя сказать больше, чем говорит прямой смысл слов в их совокупности, заставить работать и мысли, и чувства, и воображение читателя» [6, с. 38]. И, наконец, в пределах художественного текста язык тоже становится носителем информации, поэтому произведение художественной литературы представляет собой многократно закодированный текст, что обуславливает его множественность прочтений и истолкований.

4. Степенью активности читателя: художественный текст предполагает определенную степень «домысливания», «сотворчество» читателя при создании произведения.

5. Наличием авторской позиции, образа автора, которые и создают внутреннее единство художественного текста.

6. Композиционным разнообразием.

7. Высокой степенью национально-культурной и временной обусловленности.

8. Самодостаточностью, поскольку любое художественное произведение можно рассматривать как произведение искусства.

Перечисленные особенности художественного произведения характеризуют индивидуальную творческую манеру писателя. Их сохранение и передача являются первоочередными задачами переводчика. Однако эти задачи являются трудновыполнимыми, поскольку любой перевод неизбежно ведет к замене тех или иных выразительных средств другими, принятыми в литературной традиции языка перевода, а выбор варианта перевода имеет субъективный характер, ориентированный на личность переводчика. В этом случае неизбежно возникает противоречие: с одной стороны, чтобы осуществлять художественный перевод, переводчик сам должен обладать литературным талантом, т. е., по сути быть писателем. С другой стороны, чтобы быть писателем, нужно иметь свое эстетическое видение мира, свой стиль и манеру письма, которые могут не

совпадать с авторскими. Таким образом при переводе происходит столкновение двух творческих личностей, предполагающее либо сотрудничество, либо конфликт. Для того чтобы оно стало сотрудниче-ством, переводчик должен «не просто глубоко вник-нуть в авторскую эстетику, в его образ мыслей и способ их выражения, он должен вжиться в них, сделать их на время своими. Для полноценного перевода требуется глубокое знание всего творчества автора и всех обстоятельств создания переводимого произведения» [8, с. 409 – 410].

Базовой стилистической проблемой перевода художественного текста является трудность непосредственной передачи идиостиля писателя. Поскольку перевод художественного текста это прежде всего интерпретация, то неизбежны стилистические сдвиги, имеющие как объективный, так и субъективный характер. А. Попович выделяет следующие типы стилистических изменений оригинала: стилистическое соответствие, стилистическая субституция, стилистическая замена или инверсия, стилистическое усиление, стилистическая типизация, стилистическая индивидуализация, стилистическое ослабление, стилистическая нивелировка и стилистическая утрата [7]. Сдвиги стилистического характера выражают определенные тенденции, в которых переводчик про-являет себя как творческая личность и в своей совокупности отражают творческую индивидуальность переводчика, под которой понимается «система отклонений от текста подлинника, восходящая к определенным творческим принципам, к определенному подходу к задачам перевода и, стало быть, к определенному методу» [2, с. 160]. Как отмечает А.С. Назин «текст перевода содержит своего рода маркеры, основываясь на которых можно сделать вывод о личностных особенностях человека, переведившего текст. У любого переводчика художественного текста существуют свои, «любимые», наиболее частотные для него приемы. Одна и та же метафора может быть переведена по-разному, и это вовсе не обязательно сказывается на качестве перевода» [6, с. 113 – 114].

Прагматическая задача перевода художественного текста заключается в достижении желаемого коммуникативного эффекта на читателя. Прочтя художественное произведение в переводе, читатель должен почувствовать силу литературного таланта автора оригинала. Если переводчику удалось этого добиться, можно говорить об адекватном воспроизведении коммуникативного эффекта оригинала. В связи с этим художественный перевод может быть приравнен к коммуникативному переводу. «В сущности, то, что в обиходе часто называется литературным и, в частности, художественным переводом, на самом деле представляет собой именно коммуникативный перевод, учитывающий – или программирующий – прагматику получателя» [3, с. 15].

Понимание термина «художественный перевод» подразумевает вид переводческой деятельности, основная задача которого заключается в порождении на языке перевода речевого произведения, способного оказывать художественно-эстетическое воздействие на рецептора перевода, равное тому воздействию, которое оказывает данное художественное произведение на исходном языке. Отличительная черта художественного перевода заключается в том, что при переводе имеет место столкновение двух культурных систем,

неизбежно порождающее смешивание культурных тенденций. Текст перевода в тематическом и стилистическом отношении характеризуется тем, что в нем взаимоперекрываются две культуры. Каждый перевод, в большей или меньшей степени, отражает это противоречие, обозначаемое в рамках переводческой коммуникации термином «межпространственный фактор в переводе» [7, с. 131]. Задача переводчика – выравнять этот фактор. Каждое слово и каждый языковой элемент заряжен бесконечным количеством разного рода смысловых оттенков, и переводчику необходимо выбрать наиболее подходящий смысловой оттенок в данном контексте языка перевода [5, с. 410]. Перевод должен читаться как оригинал, и этой задаче подчинены все переводческие решения (перевод наш – И. Ф.) [11, с. 48 – 49].

Достоинства и недостатки художественного перевода оценить чрезвычайно трудно из-за вероятной субъективности отзыва. Перевод всегда можно подвергнуть критике, и эта критика будет обоснованной, поскольку «перевод – это всегда лишь одно из возможных решений и не бывает идеального перевода» [6, с. 116]. Однако при оценке качества переводов нужно исходить из соответствия образов оригинала образам перевода. Как утверждает А. Акопова «критерий верности перевода подлиннику должен быть, заключен в целостном образе художественного бытия оригинала, причем критерий верности каждого отдельного образа перевода – соответствующий ему образ в оригинале» [1, с. 87].

Следовательно, художественный текст как объект перевода имеет ряд отличительных свойств, влияющих на процесс и качество перевода. Перевод художественного текста – это сложный и многогранный вид человеческой деятельности, в процессе которого сталкиваются различные культуры, разные личности, разные складывания мышления, разные литературы, разные эпохи, разные традиции и установки. В основе перевода художественного текста лежит передача мысли, содержания оригинала, которое выражается еще раз в переводе, но уже с помощью других средств, образующих другую систему знаков, имеющих свои собственные законы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Казакова Т.А. Практические основы перевода. English – Russian. Учебное пособие. – СПб.: Лениздат; Издательство «Союз», 2002. – 320 с. – (Изучаем иностранные языки)
2. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых. Учебное пособие. – М.: ЧеРо, 1999. – 134 с.
3. Попович А. Проблемы художественного перевода. – М.: Высшая школа, 1980. – 198 с.
4. Сдобников В.В. Теория перевода: (учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков) / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 448 с.
5. Солодуб Ю.П. Теория и практика художественного перевода: учеб. пособие для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 304 с.
6. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). – М.: Филология три, 2002. – 415 с.
7. Savory, Th. Threat of Translation. / Th. Savory. – London, 1957. – 120 p.

**THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING THE RUSSIAN
LANGUAGE IN UZBEK GROUPS AS A SYSTEM-FORMING FACTOR OF
EFFECTIVE LEARNING**

Assoc. Prof. Tashkenbaev Tashtemir Tashkenbaevich
Tashkent State Transport University
Tashkent, Uzbekistan

ABSTRACT

The work is devoted to the analysis of existing programs and textbooks in the Russian language for schools with the Uzbek language of instruction, it examines the features of the communicative orientation of education and recommends the creation of a new generation of textbooks in the Russian language using information technology

Keywords: Digitalization, Innovation, Interactive, Globalization, Effective learning

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ
РУССКОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКСКИХ ГРУППАХ-КАК СИСТЕМООБРАЗУЮЩИЙ
ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ**

Ташкенбаев Таштемир Ташкенбаевич

РЕЗЮМЕ

Работа посвящена анализу действующих программ и учебников по русскому языку для школ с узбекским языком обучения, в ней рассматриваются особенности коммуникативной направленности обучения и рекомендуются создание нового поколения учебников по русскому языку с использованием информационных технологий

Ключевые слова: цифровизация, инновация, интерактив, глобализация, эффективное обучение

В настоящее время практически во всех сферах жизни наблюдается стремление к структурным преобразованиям и технологической модернизации. Это связано с высокими темпами развития информационных технологий (ИТ), использование которых позволяет в полной мере использовать современные достижения. Предполагается, что для инновационного развития наиболее важным является фактор научно-технических достижений. Однако инновационный потенциал страны зависит также и от умения внедрять и распространять новые знания. Качественное обучение сегодня позволяет подготовить высококвалифицированных специалистов и обеспечить стране надежное будущее. Таким образом, исследования в области разработки и применения ИТ становятся наиболее значимым фактором. В связи с этим актуальным становится развитие информационно-коммуникационных технологий, развитие которых может обеспечить развитие страны в целом и ее интеграцию в мировое сообщество.

Современные подходы к модернизации образования, внедрение стандартов нового поколения определяют приоритетные цели и задачи, решение которых требует высокого уровня качества образования. Сегодня общество заинтересовано в выпускниках с

развитыми познавательными потребностями, нацеленных на саморазвитие и самореализацию, умеющих оперировать полученными знаниями, ориентироваться в современном информационном пространстве, продуктивно работать, эффективно сотрудничать, адекватно оценивать себя и свои достижения. Для подготовки таких учащихся педагогам необходимо использовать в обучении современные образовательные технологии. Одной из педагогических задач сегодня является внедрение в образовательный процесс таких методов и приемов, которые помогут подросткам не только овладеть определенными знаниями, умениями и навыками в той или иной сфере деятельности, но и развивать их творческие способности, где важная роль отводится урокам русского языка и литературы.

В настоящее время Интернет создает неограниченные возможности для широкого общения людей и свободного доступа к информации. Хотя в данной области знаний преобладают материалы по английскому языку, российские учебные порталы и портал «Ziynet» Узбекистана дает большие шансы учителям-русистам пользоваться этой информационной технологией в преподавании русского языка¹.

В связи с приобретением независимости Республики Узбекистан изменились цели и задачи изучения русского языка в группах с узбекским языком обучения. Занятия русского языка в узбекской группе носят коммуникативный характер, при котором «основной целью обучения является не усвоение грамматических знаний, а продукция речевой деятельности». Специфика обучения русскому языку учащихся узбекской школы состоит в том, что практически с первых дней (1 курс 1 семестр) они вынуждены включаться в общение на русском языке, располагая минимальными коммуникативными средствами.

Оптимизированная учебная программа по русскому языку для групп с узбекским языком обучения ставит цель включения студентов в обиходно-бытовую, учебную, общественно-политическую, социально-культурную сферы общения, на этой основе овладения коммуникативно-речевыми действиями². Минимально общение предполагает ограничение его объема такими рамками, чтобы студент мог в определенных ситуациях пользоваться русской речью как средством пусть лимитированного, порой «стандартизованного», но общения. Отсюда выбор таких ситуаций как «Мой университет», «Моя будущая профессия», «Мое хобби», «На улице», «В театре» и т.д.

Любому виду речевой деятельности можно научиться только путем постоянных упражнений в данном виде деятельности. И поскольку, по определению психологов, навык – это «закрепленные операции», постольку становится очевидным, что для привития студентами навыков речевой коммуникации необходимо систематическое выполнение

¹ Ташкенбаев, Т. Т. (2019). КРАЕВЕДЧЕСКИЕ НАБЛЮДЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ СО СТУДЕНТАМИ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ: ОСОБЕННОСТИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА. In *КОЛПИНСКИЕ ЧТЕНИЯ ПО КРАЕВЕДЕНИЮ И ТУРИЗМУ* (pp. 174-177).

² Ташкенбаев, Т. (2022). The financial impact on modern youth: the example of students of technical universities. *Новый Узбекистан: успешный международный опыт внедрения международных стандартов финансовой отчетности*, 1(5), 208-210.

коммуникативных упражнений на каждом уроке. Теоретические же сведения в обучении, подчиненной коммуникативной направленности, используются лишь в той мере, в которой они способствуют выполнению практической цели. К сожалению, в практике преподавания русского языка в узбекской группе коммуникативные упражнения если и применяются, то эпизодически, от случая к случаю, не являясь обязательной составной частью каждого занятия.

Преподаватели-практики порой рассуждают так: «Если останется время, проведу беседу на тему.....» Между тем, не только подобные «беседы», а скорее различные коммуникативные упражнения должны являться важнейшей составной частью занятия, а не возможным, но не обязательным придатком к нему. Выполнение ситуативных упражнений, составление и разучивание диалогов, учебная дискуссия, парные диалоги студентов, парная работа над учебником и другие виды коммуникативной деятельности студентов должны быть в центре внимания преподавателя, их выполнение обязательно на каждом занятии русского языка, с них следует начинать урок и им целесообразно заканчивать его.

Разнообразные коммуникативные потребности студентов, изменение целей и задач обучения русскому языку в узбекских группах сделали необходимым создание новых оптимизированных программ по русскому языку, новых учебников, учебных пособий и методических рекомендаций к ним. Новая программа и учебники грамматически минимизированы, имеют практическую направленность и коммуникативно ориентированы. Особенность учебников русского языка для направлений с узбекским языком обучения состоит в том, что в них грамматика служит как бы подсобным материалом для создания речевого высказывания³. Этим для студентов обеспечивается адекватное вербальное поведение в определенных речевых ситуациях. В них широко представлена тематика и отобраны ситуации, в которых обучаемые могут реализовать свои коммуникативные потребности.

Таким образом, можно отметить, что вопросы обучения русскому языку студентами узбекских групп разработаны достаточно комплексно: преподаватели оснащены государственными стандартными, оптимизированными учебными программами, усовершенствованными учебниками, методическими пособиями по контролю знаний студентов.

Но все растущая роль информационных компьютерных технологий требует разработку учебников нового поколения, основанных на психолингвистическом и когнитивном подходе к изучению русского языка. Эти учебники должны предполагать использование современных компьютерных технологий, что, несомненно, будет способствовать повышению уровня овладения русской речью студентами узбекской группы.

³ Tashkenbayev, T. (2019). ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КОЛОНИАЛЬНОМ ТУРКЕСТАНЕ В РАБОТАХ ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ XX В. Таштемир Ташкенбаев. *SEMPOZYUM TAM METİN KİTABI*.

Инновационное развитие невозможно без качественного преобразования системы образования на основе широкого внедрения и распространения, а также динамичного развития ИТ. Используемые в настоящее время в области преподавания РКИ ИТ мало структурированы, их роль, функция и место в образовательном процессе требуют дополнительного исследования⁴. Их применение предполагает проведение большой подготовительной работы. Для эффективного внедрения ИТ в образовательный процесс необходима не только оснащенность техническими средствами. Большую роль играет умение эффективного применения ИТ профессорско-преподавательским составом, его открытость к восприятию инновационных проектов, мобильность и открытость, заинтересованность не только в применении, но и в разработке собственных обучающих материалов, соответствующих развитию информационно-коммуникативных технологий современного общества.

⁴ Зайнутдинова и применение электронных учебников (на примере общетехнических дисциплин) / . – Астрахань: ЦНТЭП, 2019. – 363 с.

CHANGES IN THE SOCIAL STRUCTURE OF THE SOCIETY OF THE INDIGENOUS POPULATION OF THE TURKESTAN REGION IN THE WORKS OF ENGLISH- SPEAKING AUTHORS

Diyora TASHKENBAEVA ABDURASHIDOVNA

Senior Lecturer of the Department of Humanities
TUIT named after Muhammad al-Khwarizmi

ABSTRACT

This article highlights the basic principles of historiographic studies of the history of colonial Turkestan in the works of foreign researchers, highlights the essence and methods of approaches.

Keywords: Western historiography, Research methods, Demography, Ethnography.

ИЗМЕНЕНИЯ В СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЕ ОБЩЕСТВА КОРЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ ТУРКЕСТАНСКОГО КРАЯ В ТРУДАХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ АВТОРОВ

Ташкенбаева Диора Абдурашидовна

АННОТАЦИЯ

Данная статья освещает основные принципы историографических исследований истории колониального Туркестана в работах зарубежных исследователей, освещает сущность и методы подходов.

Ключевые слова: западная историография, методы исследования, демография, этнография.

В западной литературе накоплен разнообразный фактический материал о социально-экономическом развитии колониального Туркестана. Значительная часть его обобщена, и осмыслена рядом западных историков в рамках методологии уже начале XX века. О территориях, численности, занятиях, хозяйстве, торговле, ремесле и расселении узбеков в разное время писали немецкие историки М. Шнитцлер, М. Людвиг, Г. Благовещенский, англичане В. Мандел, М.П. Прайс, американские историки-этнографы Л. Морган, Л. Крадер,. Так, Л. Крадер, побывав в Туркестане, приводит данные о численности и этническом составе населения этих городов, дает описание многим архитектурным памятникам¹. В дальнейших главах он подробно рассказывает о состоянии торговли, рыболовства, развитии земледелия, добывающей промышленности, полезных ископаемых края, о животноводстве в районе Аральского моря, рек Амударьи и Сырдарьи. Внимание его привлекли также социальная организация общества бии, султаны, ханы и другие социальные категории. Отмечает, что узбеки - приверженцы ислама суннитского толка, но они - не фанатики, указывает на сохранение среди них пережитков шаманизма. Таким образом, работа известного американского антрополога Лоуренса Крадера «Народы

¹ Ташкенбаева, Д. А. (2019). Зарубежные научные центры по изучению колониального Туркестана. *Многомерность общества: цифровой поворот в гуманитарном знании.*—Екатеринбург, 2019, 348-350.

Центральной Азии»² является очень подробным анализом народов, населявших территорию Центральной Азии. Целью данной работы является ознакомление читателя с территорией, которая входит в состав Советского Союза, с Центральной Азией. Первоначальное внимание было обращено на коренное население и их традиционную культуру. Во-вторых, были изучены изменения, которым подверглись эти народы в период правления царской и советской властей. Автор также подробно рассматривает вопросы языка, истории, религии, общества и демографии отдельно по главам.

В первой главе Л. Крадер тщательно изучает состояние экологии и экономики Центральной Азии, что присуще многим зарубежным исследователям. Экологию он разделил на несколько зон: степи, полупустыни, пустыни и горы. Каждой экологической зоне характерно свое экономическое развитие. Железные дороги, каналы, виды коммуникаций являются показателями уровня развития каждого региона, по этой причине автор придает им особое значение. Во втором разделе «Языки» рассмотрены языковые группы и семьи, присутствующие в Центральной Азии и их генетические связи. Автор отмечает, что на стандартизацию языка и основание литературного языка большое влияние оказали государственные меры по внутренней политике Союза. Третья глава рассматривает формирование народов, в том числе таджиков, туркменов, киргизов, узбеков, казахов и каракалпаков. Четвертая и пятая главы посвящены истории и религии советских азиатских стран. Шестая глава представляет собой анализ институтов семьи и общества. В седьмой главе книги автор анализирует переписи 1897 г., 1926 г., 1959 годов, где дается подробный анализ плотности населения, этнического и полового состава, миграции, сельского и городского населения. Также было рассмотрено влияние революций и коллективизации на демографическое положение на данной территории. Судьбу тюркских народов он описал согласно фактическим данным переписи населения. Последняя глава является описанием городов Центральной Азии с присущим им национальным колоритом³.

О значительных объемах торговли в северных и восточных районах, пишет В. Мандел «из одного только Самарканда в Европейскую Россию, ежегодно вывозилось до 30 тыс. т. мяса». О развитии новых отраслей в Туркестане, приводившем к появлению торговцев, рабочих и других социальных категорий здесь, свидетельствует Л. Морган. По пути в Хорезм он побывал в Бухаре и вслед за Аткинсоном сообщил о полезных ископаемых региона. В районе реки Сырдарья был в кишлаке зажиточного узбека Малайбека Султанова, описал кочевое хозяйство здешних узбеков. Иностранцы широко осветили в своих трудах процесс урбанизации узбекского общества, развитие земледелия, торговли, добывающей промышленности⁴.

² Род Хэй, "Лоуренс Крадер в память", в: Лоуренс Крадер, *Труд и ценность*. Нью-Йорк: Лэнг, 2003, стр.

³ Ташкенбаева, Д. А. (2015). Формирование особенностей среднеазиатских геополитических интересов Российской империей. In Вопросы исторической науки (pp. 130-132).

⁴ ABDURASHIDOVNA, T. D. СПЕЦИФИКА ИЗУЧЕНИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЙ ЖИЗНИ КОРЕННЫХ ЖИТЕЛЕЙ ТУРКЕСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД АНГЛО-АМЕРИКАНСКИМИ НАУЧНЫМИ ЦЕНТРАМИ. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 20-24.

Путешествия Д. Аббота, Джона Кохрейна, Г. Ланделла, Т. Аткинсона по восточным районам Туркестана, С. Грэхам по Семиречью, Ю. Скайлера и Я. Мак-Гахана по южному маршруту доставили разнообразные сведения о городской жизни, численности, национальном и социальном составе жителей Верного, Чимкента, Аулие-Аты, Копала, Семипалатинска, Акмолинска, Гурьева, Уральска, Ташкента, Сырдарьи, Самарканда, Бухары, Хорезма, об архитектурных памятниках в них.

Об отдельных прогрессивных аспектах в действиях царской администрации в Бухаре и Хиве, невмешательстве в их внутренние дела говорит Р. Пирс. Описывая «благоденствия» царизма, Р. Пирс рассматривает широкий круг вопросов социально-экономического развития Средней Азии в колониальный период («водворение в крае мира и порядка»; реформа законодательства и административной системы, развитие торговли, сельского хозяйства, добывающей промышленности и мануфактурного производства, строительство железных дорог и ирригационных сооружений, организация библиотек, современных школ, научных учреждений, издание газет и журналов. «Несмотря на все трудности, - пишет Р. Пирс, - имелись перспективы улучшения положения местного населения». В подтверждение этого он указывает на то, что к 1911 году многие состоятельные народы строили себе деревянные и каменные дома, живя в юртах только в летнее время. Они приобретали сенокосные машины. При этом отмечалось и «улучшение» положения бедных семейств. В Петропавловске в начале XX в. удельный вес семейств без скота снизился с 83 до 51, Кокчетавском уезде - с 75 до 49, в районе Омска - с 67 до 55. Иными словами, точка зрения Р. Пирса относительно эффективности русского колониального управления в Средней Азии выражает общую, преобладающую тенденцию в современной буржуазной историографии, оформившуюся в 50-60-х годах в концепцию «модернизации». Ее сторонники утверждают, что фундамент нынешних успехов народов Средней Азии был заложен еще в колониальном прошлом деяниями царизма и его представителей К. Кауфмана, Ю. Витте и др. Р. Пирс не был беспристрастным повествователем исторических событий. Если Средняя Азия в 1917 г. стала бы независимым государством или даже подмандатной территорией, ее жители обеспечили бы тот же уровень развития за тот же срок. Для современного мира, непрерывно развивающегося, прогресс, не является монополией какой-либо одной системы». С расширением Российского государства, начиная с 60-х годов XIX в. вводилась новая система управления национальными окраинами. При разработке административных реформ была установлена известная очередность мер с учетом того, что, «всякая крутая мера в этом отношении принесет более вреда, чем пользы, и вызовет фанатизм и упорство народа». В некоторой степени принимались во внимание особенности каждой из областей, вошедших в состав генерал-губернаторств. Была проведена судебная реформа, положено начало школьному образованию, был налажен выпуск ряда периодических изданий в Средней Азии. Понимая, какое значение для стран Востока имеет мусульманская религия, царское правительство неоднократно повторяло, что «вера и обычаи их останутся без изменений». Оживилась торговля, появились новые отрасли экономики. Но все эти преобразования и реформы

осуществлялись в интересах господствующих классов России и итоги деяний царизма никак не могли служить «фундаментом достижений» народов Хивы, Бухары и Коканда в советский период.

Административные и экономические реформы царизма, как правильно указывает Е. Бэкон, были направлены на разрушение традиционного среднеазиатского общества. Основной целью школьного образования в Туркестане была русификация молодежи. Царизм разрешил широкую миссионерскую деятельность среди населения, что было отмечено в конце XIX в. французским путешественником Жозефом А. Бай. Среди колониальных чиновников казачества и офицеров было немало людей передовых взглядов, с сочувствием относившихся к бесправному положению угнетенного народа. В западной историографии признается факт тяжелых последствий переселенческой политики царизма для основной отрасли экономики жителей оазиса - кочевого скотоводства, подвергнуты анализу причины и методы колонизации, ее роль в деле консолидации и закреплении «русской власти» в регионе⁵. По утверждениям Р. Пирса, С. Зеньковского и др. западных историков, строительство городов и крепостей, укрепленных линий, даже казачество, обосновавшееся на территории Туркестана, не гарантировали стабильность «русского господства» в крае. Р. Пирс указывает в качестве причин переселения на земельную тесноту в России и стремление царизма ослабить аграрную напряженность в центре, создавая одновременно себе опору в оазисе⁶.

Таким образом, совокупный анализ источников и литературы позволяет выявить основные этапы и направления, тематику историко-этнографического изучения колониального Туркестана в Западной Европе и США, проблемы, привлекающие внимание зарубежных историков. В результате многочисленных поездок, западными путешественниками, купцами, дипломатами, учеными, журналистами, военными, покрывшими своими маршрутами значительную часть территории Узбекистана, был собран обширный полевой материал по этнографии и истории народа. Они осветили в своих трудах обычаи, нравы, вероисповедание и жилища народа, административное устройство, развитие земледелия, торговли, добывающей промышленности. Устойчивым объектом их интереса являлись традиционное кочевое скотоводство, маршруты кочевков и караванные пути в разных направлениях. Путешествия иностранцев по разным районам Туркестана доставили богатые сведения о развитии городской жизни, численности и занятии населения, что на сегодняшний день является новой страницей в изучении среднеазиатского региона западными исследователями.

⁵ Ташкенбаева, Д. А. (2019). Восточный Ренессанс и его культурное наследие: взгляд зарубежных исследователей. *Колпинские чтения по краеведению и туризму*, 2, 163-167.

⁶ Ташкенбаева, Д. А. (2015). Формирование особенностей среднеазиатских геополитических интересов Российской империей. In *Вопросы исторической науки* (pp. 130-132).

KENDİ CANINA KIYMAK

Ord. Prof. Nilüfer Tursunbayevna MİRZAYEVA

Taşkent Devlet Teknik Üniversitesi

Taşkent, Özbekistan

mirzaevanilufar241@gmail.com

ÖZET

Günümüzün karmaşık küreselleşme çağında maneviyat alanında ortaya çıkan acil sorunların çözümü, halkımızın maneviyatının korunması ve geliştirilmesi, özellikle genç neslin kalp ve zihinlerinin çeşitli zararlı fikir ve ideolojilerin etkisinden korunması önemli bir konudur. Makalede ağırlıklı olarak bu konu ele alınacaktır. Gençlerimizin manevi dünyasında boşluk kalmaması için çocukluktan itibaren gençlerimizin kalplerinde ve zihinlerinde sağlıklı bir yaşam biçiminin ve milli değerlere saygının oluşturulması önemlidir.

İnsanın manevi ve ahlaki oluşumu, çocuğun doğumuyla başlar ve ailedeki manevi çevre, anne-baba örneği, genel kültür düzeyi, eğitim süreci, çevre ve yaşamın nasıl organize edileceğinden oluşur. Dolayısıyla çocuk terbiyesi anne-babaların, okul öncesi eğitim kurumlarının, okulların, orta-özel, mesleki eğitim kurumlarının, tüm kamu derneklerinin, devlet kuruluşlarının ve tüm toplumun büyük ve zorlu bir işi olması araştırılıp kaleme alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İntihar, Küreselleşme, Parasuisidal, Eğitim, Kamu dernekleri

O'Z JONIGA QASD QILISH

Ord. Prof. Nilufar Tursunbayevna MİRZAYEVA

ANNOTATSIYA

Bugungi murakkab globallashuv davrida ma'naviyat sohasida vujudga kelayotgan dolzarb muammolarni hal etish, xalqimiz ma'naviyatini asrash, yuksaltirish, ayniqsa, yosh avlodning qalbi va ongini turli zararli g'oya hamda mafkuralar ta'siridan saqlash, shuningdek, uni himoya qilish masalalari alohida e'tiborga molikdir. Yoshlarimizning ma'naviy olamida bo'shliq vujudga kelmasligi uchun ularning qalbi hamda ongida sog'lom turmush tarzi, milliy va umummilliy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg'usini bolalik davridanoq shakllantirish muhim vazifa.

Shaxsni ma'naviy-axloqiy shakllantirish bolaning tug'ilishi bilan boshlanadi va u oiladagi ma'naviy muhit, ota-onalarning namunasi, umummadaniy saviyasi, ta'lim-tarbiya jarayoni, atrof-muhit hamda jamiyat hayotini qanday tashkil etishdan iborat. Shu bois bu ota-onalar, maktabgacha tarbiya muassasalari, maktablar, o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari, barcha jamoat uyushmalari, davlat tashkilotlari, butun jamiyatning ulkan va sermashaqqat ishidir.

Kalit so'zlar: suitsid, globallashuv, parasuitsidal, tarbiya, jamoat uyushmalari

Vatanimizning rivojlanishi va islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan xalqning huquqiy ongi, ma'naviy tafakkuri hamda siyosiy madaniyati darajasiga bog'liqdir. Bunda har bir shaxsning siyosiy faolligi, uning jamiyat hayotidagi o'zgarishlarga nisbatan chinakam fuqaroviy munosabatlari, demokratik islohotlarga intiluvchanligi, ko'zlangan maqsadlarga tezroq erishishning muhim omilidir.

U insonning yoshligidan boshlab ongiga singib, mustahkamlanib borishi kerak. Shaxsning ma'naviy shakllanishiga ta'sir etuvchi muhim omillar orasida oila, maktab, mahalla, jamiyat va undagi ijtimoiy, madaniy-ma'rifiy, iqtisodiy sohalarining umumiy holati ayniqsa muhimdir.

Boshqacha aytganda, bunday xulq mavjud qonunlar, qoidalar, an'analarga mos tushmaydi. Deviant xulq shaxsning ma'naviy qashshoqligi o'zligi ta'sirida kelib chiqadi hamda ijtimoiy muhit va shaxs o'rtasidagi murakkab vaziyatlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ma'naviy barkamol bo'lgan shaxs ijtimoiy muhit voqea-hodisalariga nisbatan ijobiy munosabatini namoyon qiladi. Voyaga yetmagan o'smirlarning shaxs sifatida shakllanish jarayoni muammoli vaziyatlarda ularning maqbul qarorlar qa-bul qilishlariga to'sqinlik qiladi.

Shuning uchun ular tez-tez jinoyatchilik mazmuniga ega bo'lgan harakatlarning ta'siriga tushib qoladi. O'smiraa asta-sekin ijtimoiy muhit talab va me'yoriariga nisbatan deformatsiyalashuvning kelib chiqishi yuz beradi. Oqibatda salbiy xulq-atvor o'smiming butun faoliyatini, ongini qamrab oladi. Natijada bunday vaziyatlarda o'smir o'zining yosh davri xususiyati va hayotiy tajribasizligi tufayli g'ayriqonuniy harakatlarga qo'l urishi mumkin.

Bu ayanchli tendensiya nimadan boshlanayapti? Bir paytlar sirli va tushunarsiz hisoblangan suitsid muammosi omma tomo-nidan deyarli qabul qilinmagan va mutaxassislar tomonidan tadqiq etilmagan.

Endilikda esa ushbu muammo jiddiy tus oldi, u haqida ko'p gapirilayapti va yozilayapti. O'tgan yillar ichida tadqiqotchilar aql-ni shoshiradigan bu muammo haqida ko'p narsani bilib olishdi.

Suitsidga olib keluvchi kasalliklar ichida depressiya oldingi o'rinda kelmoqda. Uning ketidan shizofreniya, alkogolizm, narkomaniya va boshqa ruhiy buzilishlar yetakchilik qiladi. Shuningdek, saraton, sil, OITS va uzoq davom etuvchi boshqa og'ir kasalliklar ham o'z joniga qasd qilish sababchilaridan biridir. Bu ko'rsatkichlarga, albatta, shaxs tipi, oilaviy sharoiti, diniy e'tiqodi, yaqin insonlar munosabati va ijtimoiy-psixologik muhit ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Davlat, din va jamiyatning suitsidga ta'siri. Yuqoridagi statistik ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, suitsid darajasi rivojlangan davlatlarda ham, ba'zi davlatlarning o'ta qoloq hududlarida ham yuqori bo'lib qolmoqda. Kuchli iqtisodiy o'sish kuzatilib, turmush darajasi oshib borayotgan davlatlarda suitsid ko'p uchraydi.

Din o'z joniga qasd qilishni qoralaydi. Ayniqsa, har qanday davlat aholisining islom diniga qat'iy e'tiqod qiluvchi qatlamida o'z joniga qasd qilish deyarli kuzatilmaydi. Islom dini o'z joniga qasd qilganlarga hatto janoza o'qishni taqiqlaydi. Shu bois ham islom diniga e'tiqod qiluvchi davlatlarda suitsid darajasi juda past.

Demokratik jamiyat va ijtimoiy adolat qonunlariga amal qilinadigan, inson huquqlari e'tirof etiladigan, inson manfaati ustun bo'lgan va qonun ustuvorligi ta'minlangan davlat va jamiyatda o'z joniga qasd qilishlar o'ta past bo'ladi.

Suitsidning mavsumiyligi. Statistik tahlillarga ko'ra, suitsid bahor va yoz oylarida ko'p, qishda esa kam kuzatiladi.

Suitsidga moyil shaxslarning o'zaro muloqoti. Suitsidga moyil shaxslar bir-biri bilan o'zaro muloqotda bo'lishsa, suitsidga urinishlar soni oshadi. Bu holat ayniqsa yoshlar orasida ko'p.

Nikoh to'yi o'tkazilganiga ko'p bo'lmasdan o'z joniga birgalikda qasd qilgan kelin-kuyov haqida ma'lumotimiz bor. Ular o'zlarini osishgan. Yigitning onasi bilan suhbatlashganimizda ularda o'zlarini osishga hech qanday vaj bo'lmaganini aytdi. Keyinchalik ma'lum bo'lishicha, qiz ham, yigit ham avvallari o'z joniga qasd qilishga urinib ko'rishgan ekan.

Suitsidni amalga oshirish uchun qo'llaniladigan vositalar. O'z joniga qasd qiladiganlar ko'pincha ko'p miqdorda dori ichish, o'zini osish, venasini kesish, transportlar tagiga o'zini otish, qurol-yaroqlardan foydalanish (ayniqsa, politsiyachi va harbiylar orasida), baland binodan sakrash, zaharli vositalardan foydalanish kabi usullardan foydalanishadi. Qanday vosita yoki usulni tanlash, albatta, yashab turgan muhitga ham ko'p jihatdan bog'liq. Yirik shaharlarda baland binodan sakrash ko'p uchrasa, qishloq hududlarida o'zini osish, dori yoki zaharli vositalardan foydalanish ko'p uchraydi. Masalan, bir paytlar Hindistonning yirik plantatsiyasi ishchilari o'z joniga qasd qilishda pestitsidlardan ko'p foydalanishgan. Bunday holatlar ko'payib ketganligi bois, hukumat tomonidan maxsus qaror qabul qilinib, qishloq xo'jaligi sohasida zaharli pestitsidlarni qo'llashga cheklovlar qo'yilgan, maxsus himoya mexanizmlari ishlab chiqilgan va nazorat kuchaytirilgan. Bu yaxshi natija berib, ushbu soha xodimlari orasida suitsidlar soni keskin kamaygan.

Suitsidning oiladagi muhitga bog'liqligi. O'smirlar orasida suitsid ko'p uchrashi aksariyat hollarda oilada isterik tipdagi shaxs voyaga yetayotgani bilan bog'liq. Nima uchun to'q oila farzandlari suitsidga ko'proq qo'l urishadi? Uning negizida qanday omillar yotadi? Bolalik davridanoq farzandni mehrga burkab o'stirish yaxshi. Biroq uni parallel tarzda mehnat va mas'uliyatga o'rgatib bormaslik oqibatida bola ulg'aygan sayin ota-onadan mehri yana va yana istayveradi. Biroq 3-5 yoshligidan mehnatga o'rgatilmagan bola 12-15 yoshdan so'ng uning uchun yot bo'lgan faoliyat turiga, ya'ni mehnatga qo'l urgisi kelmay qoladi. Buning oqibatida, tabiiyki, ota-ona bilan farzand o'rtasida nizo paydo bo'ladi. Mehnat nimaligini bilmay ulg'aygan bola, unga mehr nimaga berilayotganini ham anglab yetmaydi. U farzandlik burchini unutib qo'yadi. Bunday bola ota-onaga xuddi shu tarzda javob qaytara olmaydi. Farzandning ong ostiga ota-onaga nisbatan "Faqat ular menga e'tibor qaratishi kerak, men emas" degan aqida o'tirib qoladi. Natijada ota-ona o'zi bilmagan va xohlamagan holda isterik va egoist shaxsni tarbiyalab qo'yadi. Isteriya esa suitsidning asosiy sabablaridan biri.

Demak, bolaga ortiqcha mehr va uni mehnatga o'rgatmaslik oxir-oqibat suyukli farzandidan judo bo'lish bilan tugallanishi mumkin. Ta'lim va tarbiya birgalikda olib borilishi har doim ta'kidlanadi. Biroq bu yerga mehnatni ham qo'shish kerak. "Ta'lim, tarbiya va mehnat" uchligi bolaning to'g'ri kamol topishida eng kuchli shior bo'lib qolmog'i kerak. Kitob bolani ilmi qilsa, mehnat uni tarbiyalaydi, ota-onaga oqibatli qiladi va uni hayot mashaqqatlariga tayyorlaydi. Tabiiyki, bunday o'smirning xayoliga o'z joniga qasd qilish kelmaydi, aksincha, u hayotdan zavqlanib yashaydi.

Suitsidga qarshi omillar. Homiladorlik suitsidga qarshi eng kuchli omildir. Emizikli ayollarda ham suitsid deyarli uchramaydi. Shuningdek, dinga kuchli e'tiqod qilish ham suitsidni yo'qqa chiqaradi. Bu toifaga olimlar, ixtirochilar, yirik loyiha ustida ishlayotgan mutaxassislar va

katta ijodiy rejalar bilan yashayotgan kasb egalari ham kiradi. Xavotirli-fobik sindromning o'limdan qo'rqish bilan kechuvchi turi ham o'z joniga qasd qilishdan saqlovchi omildir.

Iqtisodiy tomondan yaxshi ta'minlangan, ijtimoiy himoyaga ega mustahkam oilalarda ham suitsid uchramaydi. Agar har bir ota-ona farzandlariga kuniga bir soat vaqt ajratib, ularni tinglasa va muammolariga sherik bo'lib, yechimini topishga ko'maklashsa, o'smirlar orasida suitsid darajasi keskin pasayadi yoki kuzatilmaydi. Albatta, buning uchun bola ishonchini qozonsh kerak. Aks holda ko'zlangan natijaga erishib bo'lmaydi.

Shuningdek, qadimiy qo'l mehnati vakillari, ya'ni duradgorlar, o'ymakor ustalar va kosiblar orasida ham suitsid kam uchraydi. Chunki ular ilk bolalikdan mehnatga va hayot mashaqqatlariga o'rganib borishadi. Bunday kasb egalarining ustaxonalari ko'pincha o'z uyida bo'ladi va tabiiyki ularning farzandlari ham 3-5 yoshligidan og'ir mehnatni o'z ko'zi bilan ko'rib boradi va o'zi ham ishtirok etadi. Og'ir bolalik davrini boshidan kechirib, hayotda o'z o'rnini topganlarda ham suitsid kam kuzatiladi. Masalan, Ikkinchi jahon urushi davrida front ortida og'ir sharoitlarda yashagan va mehnat qilganlar orasida suitsid juda kam bo'lgan yoki uchramagan.

Jahon Sog'liqni saqlash tashkiloti-ning statistik ma'lumotlariga ko'ra, har yili dunyoda millionga yaqin kishi o'z joniga qasd qiladi.

Har bir suitsid o'lim bilan tugamasligi hisobga olinsa, aniq vaziyat bundan 2-3 marta ko'pligini taxmin qilish mumkin. Suitsidning 800 ga yaqin ko'rinishlari mavjud. Ulardan,

- 41% - noaniq etiologiyaga ega;
- 19% - jazodan qo'rqish;
- 18% - ruhiy kasalliklar;
- 18% - oilaviy muammolar;
- 6% - hissiyotlar;
- 3% - moliyaviy yo'qotishlar
- 1,4% - hayotdan to'yish;
- 1,2% - turli kasalliklar.

Suitsidni davolash olimlar oldiga bir qator murakkab masalalarni qo'ymoqda. Hali o'z joniga qasd qilishga moyilligi bo'lganlar uchun muvaffaqiyatli terapiya usullarini ishlab chiqish dolzarbligicha qolmoqda. Suitsidning oldini olish bo'yicha bir qator psixologik, terapevtik dasturlar ishlab chiqilgan, ammo bunday dasturlar real voqelikda umumiy xavf omillari orasida o'z joniga qasd qilish darajasini qanday qilib kamaytirishi mumkinligi noaniqligicha qolmoqda. Suitsidning oldini olish bo'yicha uslubiy tavsiyalar

Bolalarda suitsidal xulq-atvor alomatlarini ko'rganda qanday choralar ko'rishi mumkin?

Suitsidga moyil yoshlar odatda to'g'ridan-to'g'ri yordam izlashmaydi: shunga qaramay, ularning ota-onalari, muassasa ma'muriyati yoki tengdoshlari ogohlantiruvchi alomatlarini aniqlashi va o'smirlarni saqlab qolish uchun qandaydir choralarni ko'rishi mumkin.

Xulosa o'rnida, Insonga quloq tutish orqali uning hayotini saqlab qolish mumkin! Agar siz o'z joniga qasd qilmoqchi bo'lgan birorta odamni bilsangiz yoki "unda suitsidga moyillik bor" degan gumonda bo'lsangiz, u holda, hayotini saqlab qolishda unga yordam berishingiz mumkin, buning uchun shunchaki uning aytganlariga quloq tuting! O'zini o'ldirishga chog'langan odamlar

ko'pincha "mening hech kimga keragim yo'q", "mening boshqa ilojim yo'q" va "men haqimda hech kim qayg'urmaydi" deb o'ylaydilar.

Odamlarni tinglash orqali ular bilan sodir bo'layotgan hodisalarga va sodir bo'lishi mumkin bo'lgan narsalarga befarq emasligimizni namoyon etamiz.

Ota-onalar muassasa ma'muriyati yoki ijtimoiy markazlarga iloji boricha tezroq yordam so'rab, murojaat qilishlari kerak.

Shuningdek, ta'lim muassasasi ma'muriyati va psixologi bunday o'quvchilarni doimiy ravishda kuzatib borishi hamda parasuitsidal holatdan to'la chiqib ketguncha ular bilan birga bo'lishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Maxkamov U.I, Ismoilova D.M Tarbiya - yuksak ma'naviyat beshigi ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 4 | 2020
2. Umarov B.M. O'zbekistonda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari. Monografiya. - Toshkent, "Fan" nashriyoti - 2008, 314 bet.
3. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya.-Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2010. - 544b
4. N. Tayloqov, M. Xoliqova, Sh. Tayloqova Voyaga yetmaganlar o'rtasida suitsid holatlarning oldini olish - Toshkent: «Kamalak» nashriyoti Ta'lim muassasalari pedagog va psixologlari uchun metodik qo'llanma, 2017.
5. Maxkamov U.I, Ismoilova D.M Tarbiya - yuksak ma'naviyat beshigi. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 4 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804
6. Maxkamov U.I, Ismoilova D.M Tarbiya- shaxs kamolotida eng katta kuch. Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar 5-son ISSN 2181-7286 2020 yil dekabr.
7. Maxkamov U.I, Ismoilova D.M Allomalar merosi - milliy tarbiya asosi "Xalq ta'limi" O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligining ilmiy-metodik jurnali ISSN 2181-7839 1-son, 2021 yil yanvar-fevral.

GENÇ NESLİ VATANSEVERLİK RUHTA EĞİTMEKTE “TİMUR KANUNU”NUN ROLÜ VE ÖNEMİ

Araştırmacı Komiljon SULTANOV

Özbekistan Cumhuriyeti

Bilimler Akademisi

Timurlular Devlet Tarihi Müzesi

ÖZET

Bu makale Emir Timur döneminde maneviyat, milli devlet politikası, devletin iç ve dış politikası, sosyo-ekonomik ve kültürel-manevi gelişimi, uluslararası nüfuzun güçlenmesi gibi konuları incelemektedir. Yazar, dünya tarihinin birçok büyük hükümdarı arasında Emir Timur'un hayatı ve eserlerinin incelenmesinin aynı zamanda sosyo-politik ve manevi açıdan da büyük önem taşıdığını vurguluyor. Emir Timur'un hayatını ve eserlerini incelediğimizde onun eşsiz bir yeteneğe ve yüksek yeteneklere sahip olduğuna ikna olabiliriz. Karakteristik cesareti, yiğitliği, yaratıcılığı, hayırseverliği, ülkesini düşünerek yaşaması, her türlü zor siyasi, askeri, diplomatik durumun üstesinden gelme yeteneği, akli, modern gençliğe örnek ve ders niteliğindedir. Çünkü gençlerin kalplerine aşılammamız gereken kültür ve maneviyat, Emir Timur döneminde Movarunnehr'de üst düzeyde gelişmiştir. Bu dönemde ülke büyük bir bilimsel, kültürel ve ekonomik Rönesans yaşadı. Bu nedenle Özbek ulusal devlet tarihinde Sahibkiran Emir Timur'un devlet idaresinin başında olduğu dönem, İkinci Doğu Rönesansı dönemi olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rönesans, Kültür ve maneviyat, Devletler, Timur Kanunları, Asker sanatı

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ «УЛОЖЕНИЕ ТЕМУРА» В ВОСПИТАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В ДУХЕ ПАТРИОТИЗМА

Комилжон СУЛТАНОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются такие вопросы, как духовность, национальная государственная политика, внутренняя и внешняя политика государства, социально-экономическое и культурно-духовное развитие, усиление международного влияния в период правления Амира Темура. Автор подчеркивает, что среди множества великих правителей в мировой истории изучение жизни и деятельности Амира Темура имеет также большое социально-политическое и духовное значение. Когда мы изучаем жизнь и творчество Амира Темура, мы можем убедиться, что он был обладателем беспримерного таланта и высоких способностей. Свойственные ему мужество, отвага, изобретательность, человеколюбие, жизнь заботами о стране, умение преодолевать любые сложные политические, военные, дипломатические ситуации, его ум служат примером и школой уроков для современной молодежи. Потому что культура и духовность, которые нам необходимо прививать в сердцах молодежи, на высоком уровне развивались в Мовароуннахре во времена Амира Темура. В этот период в стране произошел большой научный, культурный и экономический Ренессанс. Именно поэтому в истории узбекской национальной государственности период, когда Сахибкиран Амир Темура находился во главе управления государством, признан периодом второго Восточного Возрождения.

Ключевые слова: Ренессанс, культура и духовность, государства, «Уложение» Темура, Сахибкиран, военное искусство

Мы всё больше убеждаемся в том, что изучение духовного наследия великого полководца, мудрого политика и дальновидного стратега Сахибкирана Амира Темура имеет очень большое общественно-политическое и духовное значение. Так как, оно играет важную роль в формировании истинных человеческих качеств в сознании нынешнего подрастающего поколения, а также в воспитании их в духе патриотизма. Хочется подчеркнуть, что благодаря независимости в Узбекистане восторжествовала историческая справедливость – мы получили возможность лучше изучить нашу древнюю историю, жизнь великих предков таких как Амир Темур (далее- Сахибкиран) и других.

Как известно, что к началу XV века Сахибкиран создал одну из самых величайших империй в мировой истории. Самарканд, который он сделал своей столицей, стал крупнейшим и богатейшим городом Востока. Сахибкиран Амир Темур обладал беспрецедентным талантом и высокими способностями в области управления государством. Такие качества Амира Темура, как храбрость, отвага, изобретательность, человечность, а также жизнь в заботах о людях являются ярким примером для нынешнего молодого поколения. Надо отметить, что период правления Амира Темура в истории узбекской национальной государственности признан и считается периодом Второго Восточного Возрождения. Его по праву можно назвать родоначальником эпохи Ренессанса Востока. Он был и остаётся творцом «Темуридского Ренессанса».

На одном из торжественных собраний Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев подчеркнул: «Создание в XV веке Сахибкираном Амиром Темуром великой империи, которой впоследствии управляли и его достойные потомки, стало началом эпохи Второго Возрождения в нашем крае. Она дала миру выдающихся ученых – Казизода Руми, Мирзо Улугбека, Гиёсиддина Коши, Али Кушчи, великих поэтов Лутфи, Саккоки, Хафиза Хорезми, Абдурахмана Джамии, Алишера Навои, Бабура. По всему миру распространилась слава об историках Шарафиддине Али Язди, Мирхонде, Хондамире, художниках Махмуде Музахибе, Камолиддине Бехзоде, многих каллиграфов, музыкантах, музыковедах и архитекторах». {1}

Из письменных источников известно, что многие правители в истории человечества оставляли своим наследникам престола своды законов, инструкции, то есть программы по управлению государством. Это, к примеру, законы Вавилонского царя Хаммурапи (1792-1750 гг. до н.э.), законы Афинского царя Солона (между 640 и 635 - ок. 559 г. до н.э.), «Русская Правда» Ярослава Мудрого (1019 - 1054), свод законов Чингизхана «Ясо» и другие. Примером такого рода документа может служить и «Уложение» Темура. Само слово «уложение» является производным от «уложить», «укладывать», в определенном смысле «узаконить». В данном случае слово «уложение» понимается как устав, свод правил. «Уложение» Темура составлено им на основе осмысления различных жизненных ситуаций. Обычай писать подобные рекомендации существовал до и после Сахибкирана. Известно, что книга «Уложения Темура» представляет собой своеобразный устав, свод законов и 12 правил управления государством. Она была написана великим полководцем Востока – с целью того, чтобы его советы и наставления были глубоко изучены и

применены в жизнь со стороны его наследников. (Примечание: сам термин «тузук» - турецкое слово, означающее «свод правил, закон, устав, уложение, завет»).

В данной исторической книге (Уложение Темура) Сахибкиран полностью описывает свою жизнь и деятельность. Приводит пример о том, что какие усилия он вложил в построение великого централизованного государства и на что надо обращать внимание в управлении государством, а также как его сохранить. Об этом свидетельствует завещание Темура: «Пусть эти правила послужат им руководством как в их поведении, так и в управлении государством, дабы они могли сохранить то государство, которое я им оставлю». {2}

Обращаясь к своим потомкам Сахибкиран завещает: «Мой завет именитым, счастливым сыновьям и могущественным внукам, кому предначертано покорить множество стран, заключается в том, что я возвел в правило двенадцать заповедей, кои я сделал своим лозунгом и посему достиг восшествия на трон. При помощи этих двенадцати заповедей я покорил страны, управлял государством и украсил трон моего царства величественным сиянием. Пусть они следуют в своих [повседневных] действиях этим уложениям и берегут мой трон, владения и самих себя... Я рад, что во время своего правления я не позволил сильным причинить вред слабым. Помните о материально нуждающихся людях, позаботьтесь о них, будьте решительны и мужественны. Чтобы править великой страной долго как я, держите меч в руках с честью и достоинством,... если вы будете соблюдать мои заповеди и действовать по справедливости и милосердию в других своих делах, мир на земле Туран сохранится надолго. Если допустить взаимные конфликты, враги начнут бунты и беспорядки, которые невозможно будет контролировать. Если вы будете одной душой и одним телом, никто не сможет вам помешать, а также исполнить мою последнюю волю и завещание». {3}

К великому сожалению, после смерти Сахибкирана, оставленное им завещание не было выполнено полностью. Это в свою очередь привело к распаду такого великого централизованного государства. Если Сахибкиран с большими трудностями объединил Мовароуннахр, из-за несоблюдения его воли и заветов со стороны его потомков, такое огромное государство было разделено на небольшие государства и постепенно распалось.

Без преувеличения хочется отметить, что Сахибкиран вошел в историю не только как великий полководец, но и как покровитель науки, культуры и просветительства. Он был гениальным творцом, вел огромную созидательную деятельность. Амир Темур предстает перед нами не только как создатель огромной империи, но и как освободитель многих народов мира от татаро-монгольского ига. Как известно, помимо освобождения своей страны, он внёс значительный вклад в освобождение многих других стран от гнета татаро-монгольских завоевателей. Это подготовило почву для его развития как независимого государства. Таким образом, Сахибкиран выполнил миссию косвенного спасения, оказав большую услугу другим народам мира. В статье в итальянском журнале Marco Polo говорится: «... Амир Темур не позволил монголам угрожать Китаю, когда династия Мин пришла к власти в Китае; сделал то же самое и для народов Руси, разгромив Золотую Орду.

Его победа над османским султаном Баязидом в 1402 году, имевшая большое значение для Европы, отложила османское завоевание Константинополя на полвека. Французский историк Р. Груссе еще в начале 15 века сказал, что «победа Амира Темура над Баязидом спасла христианский мир». {4} Кроме того, башкирский писатель Ахияр Хакимов в своем романе «Караван» поблагодарил Амира Темура, за победу над Тохтамышханом и за освобождение татар и других народов проживающих в регионе. {5}

Личность Амира Темура трудно переоценить, его великие заслуги и место в мировой истории получили справедливое признание. Известно, что 23-26 октября 1996 года организация ЮНЕСКО организовала международную конференцию «Амир Темура и его место в мировой истории». В этой исторической конференции приняли участие ученые и гости из США, Великобритании, Франции, Германии, Китая, Египта, Пакистана, Ирана, Афганистана, Турции и других стран, которые почтили память великого Амира Темура. Выступая на этой конференции, известный немецкий учёный, профессор Клаус Пандер рассказал о выдающихся сторонах жизни Амира Темура и с удовольствием отметил: «Если в нынешней ситуации в мире, когда на земле экологический кризис, конфликты между народами нарастают, а эффективность производства постоянно снижается, все проблемы были бы решены с присутствием Амира Темура». {6} Безусловно, это высокое признание со стороны известного европейского ученого свидетельствует о том, что внимание мира к личности Амира Темура, его материальному и духовному наследию не уменьшилось, а наоборот возросло. Почему? Потому что, в своё время Амир Темура одним из первых построил мощное централизованное государство. Если бы государство не было могущественным, не было бы ни уникального духовного наследия, ни исторических памятников.

На наш взгляд, деятельность и огромный жизненный опыт Амира Темура в управление государством и обществом очень актуально и имеет большое значение для будущего поколения. Потому что, культурное и духовное наследие, который оставил Сахибкиран, гармонирует сегодняшней жизнью и помогают решать очень многие проблемы, с которыми сталкивается человечества. Исходя из этого, а также благодаря независимости Республики Узбекистана и дальновидной политике которое осуществляется руководством страны, деятельность великого полководца Амира Темура и его духовное наследие («Уложение Темура») глубоко изучается и широко пропагандируется среди населения.

Известно, что централизованным государством Амир Темура управлял разумно и законно. А также следует отметить выдающиеся заслуги Амира Темура, в том числе дипломатические, которые способствовали укреплению диалога государств Запада и Востока. Его слова «совет, благоразумие, обдуманность вдесятеро полезнее в политике, чем сила оружия» являются актуальными и для современности, поскольку в них заключен принцип превентивной дипломатии, когда политическим путем решаются спорные вопросы и конфликтные ситуации. И слова Амира Темура являются ярким тому

подтверждением: «Девять десятых всех государственных дел я решал в совете и лишь одну десятую часть- мечом». {7}

В свое время государство, которым правил Амир Темура, было одним из самым развитым, могущественным в мире. Во всех сферах жизни деятельности государства были проведены реформы. Прделана многовековая работа для укрепления и развития государства, направленная во благо народа. В частности, в двадцати семи странах мира, которым правил Амир Темура, было достигнуто верховенство закона. Была создана правовая база государства. Слова Амира Темура - яркое тому подтверждение:

‘Надлежащий порядок и соблюдение законов послужили основанием и подпорой моей судьбы, фортуны. То и другое так укрепили мою власть, что визири, эмиры, солдаты и народ не домогались повышения, а каждый довольствовался своим местом’. {8} И еще: «Опыт доказал мне, что власть, не опирающаяся на религию и законы, не сохранит на долгое время свое положение и силу. Она подобна нагому(голому) человеку, который заставляет других при встрече с ним с омерзением опускать глаза, не внушая никакого уважения к себе». {9}

Да, Сахибкиран был мудрым правителем. Он глубоко разбирался не только в тонкостях военной тактики и стратегии, но и в специфике государственного строительства, политической и дипломатической деятельности. Конечно, для более глубокого ознакомления с духовным наследием Амира Темура и извлечения из него соответствующих уроков, а также для обретения умений преодоления всех испытаний и невзгод жизни, подрастающее поколения (молодежь) с любовью и с глубоким пониманием должна прочесть книгу «Уложение Темура». Так как, она («Уложение Темура») является бесценным путеводителем в понимании духовных и идеологических основ могущественной империи великого Сахибкирана Амира Темура. Вот тогда, в их сердцах будет зарожаться чувство национальной гордости и любовь к наследию к своим предков.

В рамках данной темы большого внимания и признания заслуживает мнение известного государственного и общественного деятеля Республики Узбекистан, академика Акмаля Саидова: «Уложение Темура» высоко ценится в мире и издается снова и снова на протяжении веков. Неслучайно «Уложение Темура» с большим интересом изучается не только на Востоке, но и на Западе. Хочется отметить, что государственность Сахибкирана Амира Темура, его уникальная внутренняя и внешняя политика и метод управления страной, его усилия по построению справедливого общества, его способность находить правильный путь даже в самых сложных и невозможных ситуациях, его уникальный интеллект способно удивить кого угодно и сегодня. В основе «Уложений Темура» заложен вопрос человеческого достоинства, поэтому интерес к этому произведению сохраняется по всему миру и в XXI веке...». {10}

Продолжая данную тему, хочется упомянуть ещё одного известного историка, самоотверженного человека - Алихантора Согуни, который за свою жизнь и творческий путь написал многие знаменитые произведения, такие как «История Мухаммеда», «Горе Туркестана», «Шифо уль-илал» и другие. Кроме того, он перевел многие исторические и

художественные произведения. Помимо трактата «Уложение Темура» Согуни перевел с персидского на узбекский язык произведения Германа Вамбери «История Бухары или Мовароуннахра», «Наводир уль-вакое» Ахмада Дониша и «Музыкальный трактат» Али Чанги. Будучи знатоком истории жизни и деятельности Амира Темура, Алихантора Согуни перевел с персидского на узбекский язык произведение «Уложение Темура», которое было опубликовано в 1967 году в журнале «Гулистон». В то время, когда многие боялись даже упоминать имя Амира Темура, издание этой книги было большим событием в обществе. Согуни в предисловии данного исторического произведения писал: «Всемирно известный полководец Тимур – выходец из Узбекистана. Он лично написал эту книгу и оставил нам на память. Эта «золотая книга» первоначально была переведена с узбекского (чигатой-тюркского) на персидский». {11}

Исторические данные свидетельствуют, что великий поэт и правитель Мирзо Бабур после поражения от Шайбанидов, оставляя все свои сокровища, увез эту книгу в Индию, которую он унаследовал от своего деда Амира Темура, Она («Уложения Темура») эффективно использовалась Бабуrom и его потомками на протяжении всей своей жизни и деятельности. Как отмечает Алихантора Согуни, эта книга действовала в качестве основного закона (конституции) не только в государстве Тимуридов, но и в государстве Бабуридов, которое является его продолжением. Вдохновленный им, Мирзо Бабур создал свой шедевр «Бобурномэ». Один из его внуков, Джахангир ибн Джалалиддин Акбар, оставил после себя «Тузуги Джахангири».

Высоко оценив духовное наследие Амира Темура, известный историк, переводчик и издатель «Уложения» на французском языке Л. Лянглэ подчёркивает, что «Уложение Темура» является шедевром в искусстве управления и сохранения государства. Оценивая его значение в 1787 году он написал: «Темур передал своему преемнику вместе с империей дар еще драгоценнее - искусство сохранять ее». {12}

Следует отметить, что все наставления и советы Амир Темур давал исходя из своего жизненного опыта. Поэтому, произведение «Уложение Темура» было переведено и опубликовано на многих иностранных языках, включая французский в 1783 году, хинди в 1785 и 1791 годах, персидский в 1863 году, английский в 1830 году и русский в 1894 и 1934 годах. Рукописи этой великолепной книги находятся в библиотеках Индии, Ирана, Великобритании, Дании, Франции, России, Германии, Армении и Узбекистана. На сегодняшний день военное искусство Амира Темура, его стратегия и тактика которые он использовал в боях, изучаются во многих военных училищах и академиях так называемых ведущих стран мира.

В заключение хочется отметить, что произведение «Уложения Темура» служит неоценимым руководством в изучении его огромного потенциала, навыков, знаний и опыта в сфере государственного управления в лице Амира Темура. Самое главное, изучая жизнь и деятельность Амира Темура у подрастающего поколения активизируются чувства национальной гордости и преданность своему народу и Родине.

Мы глубоко убеждены, что для нации, которая знает истории своего народа, историю своих великих предков и не забывает это – ждёт светлое будущее.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на торжественном мероприятии, посвященном Дню учителей и наставников.- 2019 г. 1 октября. President.uz
2. «Уложение» Темура. Ташкент, изд.«Чулпон», 1992, стр. 7
3. Амир Темура: Васиятлари, маслахатлари, танбеҳлари -Завещание, советы, наставления. (Составитель Б. Ахмедов; ответственный редактор: Норматов К. - перевод на русский язык: Алимова Т., Голлендер Б. - Т.: Литературно-художественное издание имени Г. Гуляма.2000.-51-стр
4. Смотрет: Марко Поло maqazine. 2006. Yol. 2 p. 28. Italy.
5. А.Хакимов. Караван Роман. Мировая литература». 2001 г. Выпуск.1,2,3
6. К.Султанов.Достойные наследники Амира Темура.;-Ташкент: изд.«Yangi nashr» 2013.стр-16.
7. Амир Темура: Васиятлари, маслахатлари, танбеҳлари - Завещание, советы, наставления. (Составитель Б. Ахмедов; ответственный редактор: Норматов К. - перевод на русский язык: Алимова Т., Голлендер Б. - Т.: Литературно-художественное издание имени Г. Гуляма.2000.-72-стр
8. Амир Темура. Уложение. На узбекском, английском, французском и русском языках.- Т.: Экстремум-пресс Т.: 2016.-424 с.
9. Там же. Стр 429
10. А.Саидов. Уложения Тимура- важный историко-правовой источник. Журнал «Сохибқирон юлдузи» №1(27)-2017г. Страницы 21-22
11. «Темур тузуклари». Перевод Алихонтора Соғуни // Журнал "Гулистан". 1967.-№ 2
- 12.Амир Темура сабоқлари: литературно-художественное издание.- Т. Литературно-художественное издательство Гафура Гулама. 1999. Страницы 95-96.

ÖLÜM SİGORTASINDAN YARARLANMA KOŞULLARI

Büşra DOĞAN AKSU

Sakarya Üniversitesi

Sakarya, Türkiye

busra.aksu5@ogr.sakarya.edu.tr

ÖZET

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'na göre ölen kişinin yakınlarına ölüm aylığı bağlanır. Ancak sigortalının ailesinin ölüm sigortasından yararlanma hakkı bazı koşullara bağlanmıştır. Bu koşullar sigortalı ve hak sahipleri olarak incelenebilir. Sigortalıya ilişkin koşullar; sigortalının ölümü, sigortalı olma, belirli süre prim bildirilmiş olma, belirli süre sigortalı olma, belirli süre prim ödemiş olmasıdır. Hak sahiplerine ilişkin koşullar ise aile bireylerine ilişkin farklı şartlardan ve 5510 sayılı Kanun'un 56. maddesinde belirtilen koşullardan oluşmaktadır. Çalışmanın amacı, 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda açıklık bulunmayan ölüm sigortasına ilişkin durumları aydınlatmaktır. Çalışmamız; Giriş, Sigortalıya İlişkin Koşullar, Hak Sahiplerine İlişkin Koşullar ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sigortalı, Ölüm Sigortası, Hak Sahipleri, Aile, Sigorta Primi

CONDITIONS FOR BENEFITING FROM DEATH INSURANCE

Büşra DOĞAN AKSU

ABSTRACT

According to the Social Insurance and General Health Insurance Law No. 5510, survivor's pension is paid to the relatives of the deceased. However, the insured's family's right to benefit from the survivor's insurance is subject to certain conditions. These conditions can be examined as insured and beneficiaries. Conditions related to the insured are the death of the insured, having been insured, having been notified of premiums for a certain period of time, having been insured for a certain period of time and having paid the premiums for a certain period of time. The conditions for right holders consist of different conditions regarding family members and the conditions specified in Article 56 of Law No. 5510. The aim of the study is to enlighten the situations related to death insurance, which is not clear in the Social Insurance and General Health Insurance Law No. 5510. Our work; It consists of the Introduction, Conditions Regarding the Insured, Conditions Regarding the Beneficiaries and Conclusion sections.

Keywords: Insured, Death Insurance, Beneficiaries. Family, Insurance Premium

GİRİŞ

Ölüm sigortası; sigortalının vefatı halinde geriye kalan aile bireylerinin mağduriyetini önlemek, gelir kaybını telafi etmek için kurulmuştur.¹ Türk sosyal güvenlik hukukunda hak sahiplerine ilişkin düzenlemeler 1869 yılında Maadin Nizamnamesi ile başlamış daha sonra çeşitli kanunlarda farklı farklı düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyet Dönemi 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu çıkarılmış ve Türkiye’de ilk kez sosyal sigortaların kurulması öngörülmüştür. Daha sonra eksiklikler giderilerek 1945 yılında ilk sigorta kanunu olan 4772 sayılı İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu çıkarılmıştır. Tarım işlerinde bağımsız çalışanların sosyal güvenliğinin sağlanması amacıyla 17.10.1983 tarihli ve 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu çıkarılmıştır. Son olarak her kesimin sosyal güvenliğini ayrı düzenleyen birden fazla sosyal güvenlik kurumu uygulamasına 16.03.2006 tarihli ve 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile son verilmiş, işçiler, bağımsız çalışanlar ve memurların sosyal güvenlik haklarını mümkün olduğunca eşitlemeye çalışmak amacıyla 31.05.2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (5510 sayılı Kanun)² çıkarılmış ancak söz konusu Kanun 01.10.2008 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. 5510 sayılı Kanun’da sigortalı ve hak sahiplerine yeni haklar tanınırken bunlara ilişkin olarak kimi hakların kullanılmasında geçiş hükümleri öngörülmüş ancak kimisinde herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Ölümü gerçekleşen sigortalının yasal evlilik bağı bulunan eşine, çocuklarına, anne ve babasına belirli şartların gerçekleşmesi halinde ölüm aylığı bağlanmaktadır.

I. SİGORTALIYA İLİŞKİN KOŞULLAR

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nda ölüm sigortasından yapılacak yardımlar için gerekli olan sigortalıya ilişkin koşullar yardımın türüne göre farklılık göstermektedir. Ölüm aylığından sağlanan haklar 5510 sayılı Kanun’un 32. maddesinde belirtilmiştir. Bunlar; ölüm aylığı bağlanması, ölüm toptan ödemesi yapılması, aylık almakta olan kız çocuklarına evlenme ödeneği verilmesi, cenaze ödeneği verilmesidir. Ölüm aylığı bağlanması için prim ödeme ve belirli süre sigortalılık şartı aranır. Toptan ödeme için Kanunda öngörülen koşulların yerine getirilememiş olması gerekir. Cenaze ödeneği için de sigortalının ölümünden önce 360 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları priminin bildirilmiş olması gerekir.³ 5510 sayılı Kanun’un 32. maddesinde ölüm sigortasından sağlanan haklar ve yararlanma şartları düzenlenmiştir. Sigortalının hayatını kaybetmesi nedeniyle ölüm aylığının talep edilebilmesinde aranan koşullar ihtimaller gözetilerek düzenlenmiştir.

32. madde şu şekildedir:

a) Ölüm aylığı bağlanması.

b) Ölüm toptan ödemesi yapılması.

¹ Can Tuncay/Ömer Ekmekçi, Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, Beta Yayınevi, İstanbul 2017, s.530.

² 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 16.06.2006 Sayı: 26200.

³ Nurşen Caniklioğlu, “Sosyal Sigortaların Genel Hükümleri ve Türleri, Yargıtay’ın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukukuna İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi” On İki Levha Yayıncılık, Ankara 2014, s. 146.

c) Aylık almakta olan kız çocuklarına evlenme ödeneği verilmesi.

“Ölüm aylığı; a) En az 1800 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş veya 4’üncü maddesinin birinci fıkrasının

(a) bendi kapsamında sigortalı sayılanlar için, her türlü borçlanma süreleri hariç en az 5 yıldan beri sigortalı bulunup, toplam 900 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş,

b) 47’nci maddede yazılı sebeplerle kazaya uğramış, malûllük, vazife malûllüğü veya yaşlılık aylığı almakta iken veya malûllük, vazife malûllüğü veya yaşlılık aylığı bağlanmasına hak kazanmış olup henüz işlemi tamamlanmamış,

c) Bağlanmış bulunan malûllük, vazife malûllüğü veya yaşlılık aylığı, sigortalı olarak çalışmaya başlamaları sebebiyle kesilmiş, durumda iken ölen sigortalının hak sahiplerine, yazılı istekte bulunmaları halinde bağlanır. Ancak, 4. maddenin birinci fıkrasının (b) bendine göre sigortalı sayılanların hak sahiplerine aylık bağlanabilmesi için ölen sigortalının genel sağlık sigortası primi dahil kendi sigortalılığından dolayı prim ve prime ilişkin her türlü borcunun olmaması veya ödenmesi şarttır.” Görüldüğü üzere en az 1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş; 4/1-(a) bendi kapsamında sigortalı sayılanlar için her türlü borçlanma süreleri hariç en az 5 yıldan beri sigortalı bulunup toplam 900 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş; 47. maddede yazılı sebeplerle kazaya uğramış, malullük, vazife malullüğü veya yaşlılık aylığı almış; malullük, vazife malullüğü veya yaşlılık aylığı bağlanmasına hak kazanmış olup henüz işlemi tamamlanmamış; bağlanmış bulunan malullük, vazife malullüğü veya yaşlılık aylığı sigortalı olarak çalışmaya başlamaları sebebiyle kesilmiş durumda iken sigortalının ölmesidir. Ölen sigortalının belirtilen koşullardan birini taşıdığına tespiti durumunda, hak sahipleri diğer koşulları da taşıyorsa ve yazılı istekte bulunmuşsa, kendilerine ölüm aylığı bağlanacaktır. Ancak 5510 sayılı Kanun’un 4/1-(b) bendine göre sigortalı sayılanların hak sahiplerine aylık bağlanabilmesi için ölen sigortalının genel sağlık sigortası primi dahil kendi sigortalılığından dolayı prim ve prime ilişkin her türlü borcunun olmaması veya ödenmesi şarttır.⁴

A. Sigortalının Ölümü

Hak sahiplerinin ölüm aylığından yararlanması için sigortalının ölümü ilk koşuldur. 5510 sayılı Kanunu’nun 33. maddesinde “sigortalının ölümü halinde hak sahiplerine bağlanan aylığın hesaplanması” şeklinde sigortalı olan kişinin ölmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵ 5510 sayılı Kanunu’nun 92. maddesine göre sigortalının yabancı uyruklu olup olmamasının bir önemi yoktur. Ancak hak sahibinin Türk vatandaşlığını yitirmesi halinde kendisine ölüm aylığı bağlanmaz. Sigortalının ölüm şekli, ölüm karinesinin olması veya gaipliğine karar verilmiş olması durumu değiştirmez. Ancak gaiplik durumunda gaibin sonradan ortaya çıkarsa hak sahiplerine yapmış olduğu yardımları geri alabileceğini kabul edilmelidir. Sigortalının ölüm nedeni hak sahiplerine yapılacak olan yardımın türünün belirlenmektedir. Sigortalının iş kazası veya meslek hastalığı

⁴ Barış Mutlay, Sosyal Sigorta Yardımlarına Hak Kazanma Koşulları ve Eşitlik İlkesi, Beta Yayınevi, İstanbul 2014, s.496.

⁵ Caniklioğlu, s. 117.

sonucu ölümü durumunda; eş, çocuk, ana ve babasına gelir bağlanması konusunda kısa vadeli sigorta hükümleri uygulanacaktır.⁶

Hakkında uzun vadeli sigorta hükümlerinin uygulanmayacağı öngörülen kısmen sigortalıların veya sigortalı sayılmayanların ölümü halinde hak sahiplerine aylık bağlanmaz. Sigortalının yabancı uyruklu olup olmamasının da bir önemi bulunmamaktadır. Hak sahiplerine ölüm aylığı bağlanabilmesi için Türk mevzuatına göre sigortalı olması gerekli ve yeterlidir.

B. Sigortalının Hizmetleri

1. Sigortalı Olma

5510 sayılı Kanunu'nun 4. maddesinde sigortalı sayılanlar temel nitelik işçi, bağımsız çalışan, kamu görevlisi üzerinden belirlenmiştir. Temel nitelik taşıyan üç ayrı sigortalılık statüsüne yer verildikten sonra bazı kişi grupları tek tek belirtilerek hangi statüde sigortalı sayıldıkları düzenlenmiştir. Ancak çalışanlar sadece 4. madde ile sınırlandırılmamış, ek maddeler eklenmiş ve sigortalı sayılanlara yönelik düzenlemelerle ilgili yeni hükümlere yer verilmiştir.⁷

5510 sayılı Kanun'un 4/1. fıkrasının (a) bendi; mülga 506 ve 2925 sayılı Kanunlara tabi hizmet akdi ile çalışanları, (b) bendi; mülga 1479 ve 2926 sayılı kanunlara tabi köy ve mahalle muhtarları ile hizmet akdine bağlı olmaksızın kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanları, (c) bendi; 5434 sayılı kanuna tabi kamu görevlilerini ifade etmekte ve ilgili bent statüsünde sigortalı kabul etmektedir. Hizmet akdine dayanarak bir veya birden fazla işveren tarafından çalıştırılanlar 4/1-(a) bendine göre sigortalı sayılırken, hizmet akdi ile çalışmamakla beraber ilgili kanunlarında yaptıkları iş bakımından hizmet akdi niteliği atfedilenler ve kamu idarelerinde çalışıp 4/1-(c) bendine tabi olması öngörülmemiş olanlar da 4/1-(a) bendi kapsamında sigortalı sayılmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu'na, 854 sayılı Deniz İş Kanunu'na, 5953 sayılı Basın İş Kanunu, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'na tabi olması önemli değildir. Önemli olan sözleşmenin iş sözleşmesi niteliği taşımasıdır.⁸

5510 sayılı Kanunu'nun 5/1-(g) gereği isteğe bağlı sigortaya prim ödeyenler, ay içinde 30 günden az çalışmalarını nedeniyle kalan günlerini isteğe bağlı sigortaya prim ödeyerek tamamlayanlar, tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süresiz olarak çalışanlar, ticari taksi, dolmuş ve benzeri nitelikteki şehir içi toplu taşıma aracı işyerleri, kültür ve turizm bakanlığınca belirlenecek alanlarda kısmi süreli iş sözleşmesiyle bir veya birden fazla kişi tarafından çalıştırılan ve çalıştıkları kişi yanında ay içerisinde çalışma saati süresine göre hesaplanan çalışma gün sayısı on günden az olanlar, ev hizmetlerinde bir veya birden fazla gerçek kişi tarafından ay içinde on günden fazla çalıştırılanlar, konut kapıcılığı işyerlerinde çalıştırılan sigortalılar, güvenlik korucusu olarak görevlendirilenler, işçi sendikaları ve konfederasyonları ile sendika şubelerinin başkanlıkları ve yönetim kurullarına seçilenler, sanatçı, düşünür ve yazarlar, 4081 sayılı Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanuna göre çalıştırılanlar, yabancı uyruklular, 1593 sayılı

⁶ Ali Güzel/Alı Okur/Nurşen Canıklioğlu, Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul 2018, s. 600.

⁷ Çağlar Özel, "Medeni Hukuk Açısından Ölüm Anının Belirlenmesi ve Ceset Üzerindeki Hakka İlişkin Bazı Düşünceler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2002, s. 67- 69.

⁸ Tuncay/Ekmekçi, s. 290; Ali Sözer, İşçi, Bağımsız Çalışan ve Kamu Görevlileri Bakımından Türk Sosyal Sigortalar Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul 2017, s. 69.

Umumi Hıfzısıhha Kanun'unda belirtilen umumi kadınlar, usta öğreticiler ve kamu idarelerinde ders ücreti karşılığı görev verilenler, 657 sayılı Kanun'un 4. maddesinin (B) ve (C) bentleri kapsamında çalıştırılanlar, 4046 sayılı kanun gereğince iş kaybı tazminatı alanlar ve profesyonel sporcular sigortalılık statüleri 4/1-(a) bendi kapsamında sayılmıştır.

Köy ve mahalle muhtarları ile hizmet akdine bağlı olmaksızın kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan ise ticarî kazanç veya serbest meslek kazancı nedeniyle gerçek veya basit usulde gelir vergisi mükellefi olanlar, gelir vergisinden muaf olup, esnaf ve sanatkâr siciline kayıtlı olanlar, anonim şirketlerin yönetim kurulu üyesi olan ortakları, sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerin komandite ortakları, diğer şirket ve donatma iştiraklerinin ise tüm ortakları (kolektif şirket ortakları ile adi komandit şirketlerin komandite ve komanditer ortakları, donatma iştiraki ortakları ve limitet şirket ortakları), tarımsal faaliyette bulunanlar ile 6132 sayılı At Yarışları Hakkında Kanuna tabi jokey ve antrenörler 4/1-(b) kapsamında sigortalı olanlar olarak sayılmıştır.

5510 sayılı Kanun'un 51/5 maddesi gereği isteğe bağlı sigorta primi ödenmiş süreler, malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları ile genel sağlık sigortası hükümlerinin uygulamasında 4/1-(b) kapsamında sigortalılık süresi olarak kabul edilmektedir. Ancak kısmi süreli çalışanların ay içerisinde çalışmadıkları süreleri 30 güne tamamlamaları halinde bu süreler 4/1-(a) kapsamında sigortalılık süresi olarak kabul edilmektedir.

4/1-(c) kapsamında sigortalı sayılanlar ise kamu idarelerinde; 4/1-(a) kapsamında olmayanlardan, kadro ve pozisyonlarda sürekli olarak çalışıp ilgili kanunlarında (a) bendi kapsamına girenler gibi sigortalı olması öngörülmemiş olanlar; 4/1-(a) ve 4/1-(b) bentlerine tabi olmayanlardan, sözleşmeli olarak çalışıp ilgili kanunlarında (a) bendi kapsamına girenler gibi sigortalı olması öngörülmemiş olanlar ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanun'un 86. maddesi uyarınca açıktan vekil atananlar olarak sayılmıştır.

4/1-(c) kapsamında sigortalı sayılanlara ilişkin hükümlerin; kuruluş ve personel kanunları veya diğer kanunlar gereğince seçimle veya atama yoluyla kamu idarelerinde göreve gelenlerden; bu görevleri sebebiyle kendilerine ilgili kanunlarında Devlet memurları gibi emeklilik hakkı tanınmış olanlardan hizmet akdi ile çalışmayanlara; Başbakan, Cumhurbaşkanı yardımcıları, bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, belediye başkanları, il encümeninin seçimle gelen üyelerine; 4/1-(c) bendi kapsamında iken, bu kapsamdaki kişilerin kurduğu sendikalar ve konfederasyonlar ile sendika şubelerinin başkanlıkları ve yönetim kurullarına seçilenlerden aylıksız izne ayrılanlara; harp okulları ile fakülte ve yüksek okullarda, Milli Savunma Bakanlığı hesabına okuyan veya kendi hesabına okumakta iken askerî öğrenci olanlar ile astsubay meslek yüksek okulları ve astsubay naspedilmek üzere temel askerlik eğitimine tâbi tutulan adaylara; Polis Akademisi ile fakülte ve yüksek okullarda, Emniyet Genel Müdürlüğü hesabına okuyan veya kendi hesabına okumakta iken Emniyet Genel Müdürlüğü hesabına okumaya devam eden öğrenciler ile polis nasbedilmek üzere Polis Meslek Eğitim Merkezlerinde polislik eğitime tabi tutulan adaylara; Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi ile fakülte ve yüksek okullarda Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı nam ve hesabına okuyan veya kendi hesabına okumakta iken Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı nam ve hesabına

okumaya devam edenler ile subay ve astsubay naspedilmek üzere temel askerlik eğitimine tabi tutulan adaylara uygulanacağı öngörülmüştür.⁹

2. Belirli Süre Prim Bildirilmiş Olma

5510 sayılı Kanun'un yürürlük tarihini olan 16.06.2006 tarihinden sonra ölen sigortalıların hak sahiplerine ölüm aylığı bağlanabilmesi için sigortalının ölüm tarihi itibarıyla en az 1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları priminin bildirilmiş olması gerekmektedir. Sigortalılık süresi önem arz etmez. 1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları priminin bildirilmiş olması gerekli ve yeterlidir. Ölüm zamanında fiilen çalışması da önemli değildir.¹⁰

5510 sayılı Kanun'un 53. maddesine göre; "4/1-(a), (b) ve (c) bentlerinden birden fazlasına tabi olarak çalışmış olanların yaşlılık aylığı bağlanma taleplerinde, en fazla sigortalılığın geçtiği sigortalılık halinin, hizmet sürelerinin eşit olması ile malullük ve ölüm halleri ile yaş haddinden re'sen emekli olma, süresi kanunla belirlenen vazifelere atanma veya seçilme ve bağlı oldukları sigortalılık halinin kanunla değiştirilmesi durumunda ise son sigortalılık halinin esas alınacağı" düzenlenmiştir.¹¹

Sigortalıların primlerinin bildirilmiş olması yeterlidir. Ayrıca ödenmiş olmasına gerek yoktur. Yargıtay'ın kararı da bu yöndedir. Yargıtay kararında "... *davacılar ölüm aylığı*

⁹Kadir Arıcı, Türk Sosyal Güvenlik Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara 2015, s. 89. 5510 sayılı Kanun'un 6. maddesinde sigortalı sayılmayanlar tek tek sayılmıştır. Buna göre; işverenin işyerinde ücretsiz çalışan eşi; aynı konutta birlikte yaşayan ve üçüncü derece dahil bu dereceye kadar hısımlar arasında ve aralarına dışardan başka kimse katılmaksızın, yaşadıkları konut içinde yapılan işlerde çalışanlar; ücretle aynı kişi yanında ay içinde 10 gün ve daha fazla süreyle çalışanlar hariç ev hizmetlerinde çalışanlar; askerlik hizmetlerini er ve erbaş olarak yapmakta olanlar ile yedek subay okulu öğrencileri; uluslararası sosyal güvenlik sözleşmeleri hükümleri saklı kalmak kaydıyla; yabancı bir ülkede kurulu herhangi bir kuruluş tarafından ve o kuruluş adına ve hesabına Türkiye'ye üç ayı geçmemek üzere bir iş için gönderilen ve yabancı ülkede sosyal sigortaya tabi olduğunu belgeleyen kişiler ile Türkiye'de kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan, yurt dışında ikamet eden ve o ülke sosyal güvenlik mevzuatına tabi olanlar; yüksek okullarda fiilen normal eğitim süreleri içinde yapılan, tatbiki mahiyetteki yapım ve üretim işlerinde çalışan öğrenciler; sağlık hizmet sunucuları tarafından işe alıştırılmakta olan veya rehabilite edilen, hasta veya maluller; 4/1-(b) ve 4/1-(c) kapsamında sigortalı sayılması gerekenlerden 18 yaşını doldurmamış olanlar; kamu idarelerinde ve Kanun'un ek 5. maddesi kapsamında sayılanlar hariç olmak üzere, tarım işlerinde veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz işlerde çalışanlar ile tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan; tarımsal faaliyette bulunan ve yıllık tarımsal faaliyet gelirlerinden, bu faaliyete ilişkin masraflar düşüldükten sonra kalan tutarın aylık ortalamasının, bu kanunda tanımlanan prime esas günlük kazanç alt sınırının otuz katından az olduğunu belgeleyenler ile 65 yaşını dolduranlardan talepte bulunanlar; kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan gelir vergisinden muaf olup, esnaf ve sanatkâr siciline kayıtlı olanlardan, aylık faaliyet gelirlerinden bu faaliyetine ilişkin masraflar düşüldükten sonra kalan tutarı, prime esas günlük kazanç alt sınırının otuz katından az olduğunu belgeleyenler; kamu idarelerinin dış temsilciliklerinde istihdam edilen ve temsilciliğin bulunduğu ülkede sürekli ikamet izni veya bu devletin vatandaşlığını da haiz bulunan Türk uyruklu sözleşmeli personelden, bulunduğu ülkenin sosyal güvenlik kurumunda sigortalı olduğunu belgeleyenler ile kamu idarelerinin dış temsilciliklerinde istihdam edilen sözleşmeli personelin uluslararası sosyal güvenlik sözleşmeleri çerçevesinde ve temsilciliğin bulunduğu ülkenin ilgili mevzuatının zorunlu kıldığı hallerde, işverenleri tarafından bulunulan ülkede sosyal sigorta kapsamında sigortalı yapılanlar; Gençlik ve Spor Bakanlığı, Spor Genel Müdürlüğü, Türkiye Futbol Federasyonu, bağımsız spor federasyonları tarafından yapılan her türlü gençlik ve spor faaliyetleri ile bu faaliyetlerle ilgili kamp, eğitim ve hazırlık çalışmalarında süreklilik arz etmeyecek şekilde görevlendirilenler; yaşlılık aylıklarının kesilmesi için talepte bulunanlar hariç olmak üzere, yaşlılık aylığı almaktayken bu aylıkları kesilmeksizin 4/1-(b) bendi kapsamında çalışanlar sigortalı sayılmamaktadır.

¹⁰Resul Aslanköylü, Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Şerhi, Seçkin Yayınevi, Ankara 2019, s. 888; Mutlay, s. 490.

¹¹ Caniklioğlu, s. 164.

*tahsisinde, sigortalılık süresi ve prim ödeme gün sayısı, talep tarihindeki Kurum kayıtlarına göre belirlenmektedir. 506 sayılı Kanun'un 79 uncu maddesinde; "Yönetmelikte tespit edilen belgeleri işveren tarafından verilmeyen veya çalıştıkları Kurumca tespit edilmeyen sigortalıların, çalıştıklarını hizmetlerinin geçtiği yılın sonundan başlayarak 5 yıl içerisinde mahkemeye başvurarak alacakları ilam ile ispatlamaları halinde, bunların mahkeme kararında belirtilen aylık kazanç toplamları ile prim ödeme gün sayıları nazara alınır." hükmü öngörülmüş olup, mahkeme kararıyla tespit edilen günlere ilişkin primleri ödeme yükümü işverene, tahsil yükümü ise Kuruma aittir. Tespite konu hizmetlere ilişkin prim borcunun ödenip ödenmediğine bakılmaksızın hizmet tespiti kararıyla kazanılan gün sayısı, ancak hizmet tespitine ilişkin hükmün kesinleşmesinden sonra Kurum yönünden bağlayıcılık kazanır. Bu nedenle; hizmet tespitine ilişkin karar kesinleşmeden, hizmet tespitiyle kazanılan gün sayısı eklenmek suretiyle bulunan gün sayısı üzerinden ölüm aylığına hak kazanıldığına tespitine karar verilemeyeceği hususu, bozma üzerine yürütülecek yargılamada nazara alınmalıdır."*¹² şeklinde prim borcunun ödenip ödenmediğine bakılmaksızın primlerinin bildirilmiş olması yeterli görmüştür. Ancak 5510 sayılı Kanun'un 32. maddesine göre 4/1-(b) kapsamındaki sigortalılar açısından hak sahiplerine aylık bağlanabilmesi için ölen sigortalının borcunun olmaması veya ödenmiş olması gerekir. Hak sahiplerinin ölüm sigortasından yararlanabilmesi 4/1-(b) ve 4/1-(c) kapsamındaki sigortalılar için en az 1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olması gerekir. 4/a kapsamındaki sigortalı sayılanlar için ise en az 5 yıldan beri sigortalı olma (her türlü borçlanma süreleri hariç), toplam 900 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olma şartı bulunmaktadır. 4/1-(a) kapsamındaki sigortalılar için 900 gün ya da 5 yıllık sigortalılık süresinin hesabın askerlik, yurt dışı borçlanması gibi süreler dikkate alınmamaktadır. 5 yılın kesintisiz olup olmamasının önemi bulunmamaktadır.¹³

3. 4/1-(a) Kapsamındaki Sigortalılar Açısından Özel Koşul

a. Belirli Süre Sigortalı Olma

5510 sayılı Kanun'un 4/1-(a) bendi ölüm aylığı bağlanabilmesi için; *"en az 1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları priminin bildirilmiş olması"* şartını ön görmüştür. Bu kapsamındaki sigortalıların hak sahiplerine ölüm aylığı bağlanabilmesi için sigortalının her türlü borçlanma süreleri hariç en az 5 yıldan beri sigortalı olması gerekmektedir. Ancak işe giriş olup fiili çalışma olmaması durumunda sigorta ilişkisi kurulmamış sayılır. Yargıtay da bu görüştedir. *"Fiili veya gerçek çalışmayı ortaya koyacak belgeler, işe giriş bildirgesiyle birlikte, 506 sayılı Kanun'un 79. maddesinde belirtilen ve sigortalının çalışma gün sayısını, kazanç durumunu, çalışma tarihleriyle birlikte ortaya koyan aylık sigorta gün bildireleri ile Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliğinin 17. maddesinde belirtilen dört aylık dönem bordroları gibi kuruma verilmesi zorunlu belgelerdir. Yöntemince düzenlenip süresi içerisinde kuruma verilen işe giriş bildirgesi, kişinin işe girdiğini göstermekte ise de bunun fiili çalışmanın varlığının ortaya konulması*

¹² Y. 10. HD, E. 2011/3643, K.2011/7739, T. 26/05/2011, Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.03.2022.

¹³ Arzu CİVAN, "Sosyal Güvenlik Hukukunda Ölüm Sigortası", AÜHF, Ankara 2019, s.70- 72.

açısından tek başına yeterli kabul edilmesi olanaklı değildir.”. Ancak işverenin emrinde hazır bulunan işçi için “varsayımlı (farazi) çalışma” söz konusudur ve sigorta ilişkisi kurulmuş sayılır.¹⁴

Ölüm sigortası açısından sigortalılık süresi; malullük, yaşlılık ve ölüm sigortalarına bağlı olarak ilk kez çalışmaya başladığı tarih ile ölüm tarihi arasında geçen süre en az 5 yıl olması gerekir. Fakat, bu sürenin tamamen çalışarak veya prim ödenerek geçirilmiş olması şart değildir. Bu sürenin başlangıç ve sonu arasında sigortalının aralıklı olmasının önemi yoktur.¹⁵

b. Belirli Süre Prim Ödemiş Olma

5510 sayılı Kanun’un 4/1-(a) bendi kapsamındaki sigortalıların, hak sahiplerine ölüm aylığı bağlanabilmesi için türlü borçlanma süreleri hariç en az 5 yıldan beri sigortalı bulunması gerekir. Ayrıca sigortalı adına toplam 900 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları priminin bildirilmiş olması gerekmektedir. Prim ödeme gün sayısı konusunda “1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları priminin bildirilmiş olması” koşulu burada da geçerlidir. Ancak, 900 gün prim ödeme koşulu sadece 4/1-(a) bendi kapsamındaki sigortalılar içindir. 1800 gün prim ödeme koşulunun hesabına borçlanma süreleri dahil edilir. 900 gün prim ödeme koşulunun hesabına 5510 sayılı Kanun’un yürürlük tarihi olan 01.10.2008 tarihinden önce ölen sigortalıların 900 gün hesabında borçlanılan tüm süreler dikkate alınmaktadır.¹⁶

506 sayılı Kanun’un 66/c bendinin ilk halinde hak sahiplerine ölüm aylığı bağlanması için sigortalının ya 1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları prim ödeme gün sayısına sahip olması ya da 5 yıldan beri sigortalı olması ve her yıl için ortalama 180 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödemiş olması koşulu bulunmaktaydı. Ancak değinilen koşulun taşıdığı sakıncalar ve yol açabileceği mağduriyetler de göz önüne alınarak her yıl için ortalama 180 gün prim ödemeye ilişkin hüküm Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.¹⁷

Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararı sonrasında 5561 sayılı Kanun çıkarılarak, hak sahiplerine aylık bağlanabilmesi için “sigortalının en az 5 yıldan beri sigortalı olması ve 900 gün prim ödeme koşulu” öngörülmüş ve hak sahiplerinin hizmet borçlanması yapma haklarına herhangi bir sınır getirilmemiştir. Bu nedenle ölüm tarihi 2008 yılı Ekim ayından önce olan sigortalıların hak sahiplerine ölüm aylığı bağlanırken borçlanılan süreler dikkate alınmaktadır. Yargıtay da çeşitli kararlarında borçlanma süreleri ile ilgili sigortalının ölümü tarihinde geçerli olan mevzuatın uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁸

¹⁴ Güzel/Okur/Caniklioğlu, s. 150.

¹⁵ 2018/38 sayılı genelge, birinci kısım, § 1. Tuncay/Ekmekçi, s. 147.

¹⁶ Civan, s. 73

¹⁷ AYM, E. 06/01/2005, K. 2001/479, K.2005/1, T. 18.10.2005, Kazancı İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.05.2022.

¹⁸ Y. 10. HD, E. 2010/9405, K. 2011/7141, T. 12.05.2011 “...hak sahiplerine yönelik ölüm aylığı tahsisinde sosyal güvenlik hukuku ilkelerine göre sigortalının yaşamını yitirdiği tarih itibarıyla yürürlükte olan yasal düzenlemenin uygulanmasının zorunlu bulunmasına, inceleme konusu davada hak sahibi eş konumundaki davacı tarafından 5510 sayılı Kanun’un 32’nci maddesinin yürürlük tarihinden sonra 04.06.2009 günü askerlik borçlanması bedeli yatırılıp ölüm aylığı tahsis başvurusu davalı Kuruma yöneltilmiş ise de, 15.05.2004 tarihinde yaşamını yitiren sigortalı için 506 sayılı Kanun hükümlerinin uygulanmasının gerekmesine, buna göre sigortalılık başlangıç tarihi 1965 olan sigortalı bakımından askerlik borçlanmasına karşılık gelen 901 gün ile birlikte toplam 931 günlük malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödendiğinden davacının 506 sayılı Kanun’un 66’nci maddesi gereğince ölüm aylığına hak kazandığının...” tespitine şeklinde karar vermiştir., Kazancı İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.03.2022.

3. Sigortalılara İlişkin Koşulların Hak Sahipleri Tarafından Tamamlanması

Ölümün gerçekleşeceği kesin olmasına rağmen ne zaman gerçekleşeceğinin bilinmemesi sebebiyle sigortalıların her zaman 1800 gün prim ödeme gün koşulunu yerine getirmesi olanaklı olmamaktadır. Bu hususun tamamlanabilmesi için eksik kalan prim ödeme gün sayısını tamamlayabilmeleri için hizmet borçlanması ve hizmetlerin ihyası şeklinde imkanlar verilmiştir.¹⁹

Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliği'nin 05.12.2017 tarihli geçici 4/2 maddesi gereği sigortalıya ilişkin koşulların tespitinde ölüm tarihindeki mevzuat hükümlerinin uygulanacağı yönündeki uygulamaya devam edilmiş, sadece hak sahiplerine ilişkin koşulların tespitinde hak sahibi olma niteliğinin kazanıldığı tarihteki mevzuat hükümlerinin uygulanacağı düzenlenmiştir. Ölüm tarihi 2008 yılı Ekim ayı öncesi olan 4/1-(a) kapsamındaki sigortalıların hak sahipleri de 5 yıl sigortalılık süresi ile 900 gün prim ödeme gün sayısını borçlanma veya ihya yoluyla tamamlayabileceklerdir. Hak sahipleri sigortalının çalışmalarını Kuruma bildirilmemiş olduğu çalışmalarını hizmet tespit davası açarak da tamamlayabilirler.²⁰

a. Borçlanma

Sigorta kollarında prim ödemediği geçirilen çalışma sürelerinde ilgili kişinin başvurusuyla sonradan borçlanılarak ödenebilir. Hastalık izni, aylıksız geçen süre, askerlik, tutukluluk gibi nedenlerden kaynaklanabilir. Bu süreler sigortalılık süresine eklenir ve hizmet borçlanması gerçekleşir.²¹

Anayasa Mahkemesi askerlikle ilgili; "İdarenin askerlik hizmetini yanlış hesaplaması nedeniyle kusurun tamamen idareye ait olduğu, ilk talep tarihi ile sonradan aylık bağlama tarihi arasında mahrum kalan ölüm aylıklarının başvurucaya orantısız bir külfet yüklediği, kamu yararı ile özel yarar arasında kurulması gereken makul dengenin başvuruca aleyhine zedelendiği" şeklinde karar vermiştir.²²

3201 sayılı Kanun'un 1. maddesi gereği hak sahiplerinin, eksik prim ödeme gün sayılarını tamamlayabilmeleri için yurt dışı hizmet borçlanması imkânı da tanınmıştır. "Sigortalının 18 yaşını doldurduktan sonra Türk vatandaşı iken geçen ve belgelendirilen sigortalılık süreleri ve bu süreleri arasında veya sonunda her birinde bir yıla kadar olan işsizlik süreleri ile yurt dışında ev kadını olarak geçen sürelerin prim ödeme gün sayısı bakımından değerlendirilmesini" düzenlenmiştir.

5510 sayılı Kanun'un 41. maddesinde kadın sigortalılara tanınan borçlanma süreleri mevcuttur. Sigortalıların çalışma biçimlerine uyarınca uygulama alanı kazanan kanunları gereği verilen ücretsiz doğum ya da analık izni süreleri ile 4/1-(a), (b) ve (c) bentleri kapsamındaki sigortalı kadının, üç defaya mahsus olmak üzere doğum tarihinden sonra iki yıllık süreyi geçmemek kaydıyla borçlanılacak sürelerde uzun vadeli sigorta kolları açısından sigortalı sayılmaması ve çocuğunun yaşaması şartlarıyla talepte bulunulan sürelerdir. Dolayısıyla kadın sigortalının hak sahipleri, ölüm aylığı bağlanması için en fazla 2160 prim günü borçlanabilirler.

¹⁹ Caniklioğlu, s. 167.

²⁰ Civan, s. 81.

²¹ Sözer, s. 492.

²² AYM, 08.11.2017 tarihli ve 17809 sayılı Besime Çetin başvurusu, 03.01.2018 tarihli ve 30290 sayılı Resmî Gazete.

Analık izni, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 74. maddesinde ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 104. maddesinde düzenlenmiştir. İş Kanunu'na göre, kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmamaları esas olup, çoğul gebelik halinde doğumdan önce çalıştırılmayacak sekiz haftalık süreye iki hafta süre eklenmektedir. Sağlık durumu uygun olduğu takdirde, doktorun onayı ile kadın işçi isterse doğumdan önceki üç haftaya kadar işyerinde çalışabilecek olup kadın işçinin çalıştığı süreler doğum sonrası süreler eklenmektedir. Kadın işçinin erken doğum yapması halinde ise doğumdan önce kullanmadığı süreler, doğum sonrası süreler eklenmektedir.

41/1-(d) gereği hak sahipleri ölen sigortalı adına, sigortalı olmaksızın yapılan doktora öğrenimi veya tıpta uzmanlık için yurt içinde veya yurt dışında geçirilen normal doktora veya uzmanlık öğrenim sürelerini borçlanabilirler. Ancak, sigortalı olmaksızın geçirilen yüksek lisans öğrenimi madde metninde yer almadığından borçlanılamaz. 41/1-(e) gereği Sigortalı olmaksızın avukatlık stajını yapmış olan sigortalının hak sahipleri normal staj sürelerini, başka bir ifadeyle 1136 sayılı Avukatlık Kanunu'na göre sigortalı olmaksızın ilk altı ay mahkemelerde, kalan altı ay da avukat yanında olmak üzere toplam bir yıllık staj sürelerini borçlanabilirler. Staj süresinin uzatılması halinde normal staj süresini aşan kısım için borçlanma yapılamaz. Borçlanma yapılacak staj süresinin tespiti için staj bitim tarihinden geriye doğru 1 yıl gidilebilir.²³ Hak sahipleri borçlanmaktan vazgeçebilirler. Hak sahiplerinin borçlanmadan vazgeçmesi durumunda aylık bağlanmamış olması şartı gerekir.

b. Hizmetlerin İhyası

Hizmetlerin ihyası toptan ödeme anlamına gelmektedir. Alınmış olan toptan ödemenin faiziyle birlikte Kuruma iade edilmesi durumunda hizmetlerin aylık bağlanmasında dikkate alınmasını sağlar²⁴. 5510 sayılı Kanun'un 36/son fıkrasında, "Borçlanılarak veya yurt dışı hizmetleri birleştirilerek ya da sonradan hizmet tespiti nedeniyle hak kazanılan sürelerin eklenmesi suretiyle ölüm sigortasından yararlanmak için gerekli prim ödeme gün sayısının tamamlanması olanağına kavuşulması halinde, hak sahiplerinin yazılı isteği üzerine toptan ödeme yapılarak tasfiye edilmiş sürelerin 31/2. fıkrasına göre ihya edileceği" düzenlenmiştir.²⁵

Hizmetlerin İhyası m. 32/2'ye göre hak sahiplerinin hizmet ihyasından yararlanabilmeleri için yazılı olarak müracaat etmeleri gerekir. Daha sonra aldıkları toptan ödemenin ödeme tarihi ile yazılı istek tarihi arasında geçen yıllar için her yılın gerçekleşen güncelleme katsayısı ile güncellenerek bulunan tutarını tebliğ tarihini takip eden ayın sonuna kadar ödemeleri gerekmektedir olup bu şekilde ihya edilen hizmetler ölüm aylığı bağlanmasında dikkate alınır. Ancak bu halde ölüm aylığı, ihya edilen süreye ilişkin tutarın hak sahiplerince ödendiği tarihi takip eden aybaşı itibarıyla başlatılır. Hizmetlerin ihyasında borçlanmadan farklı olarak ihyada kısmi ihya mümkün değildir. Toptan ödemeyle tasfiye edilmiş sürelerin tamamının ihya edilmesi gerekmektedir.²⁶

²³ Güzel/Okur/Caniklioğlu, s. 536.

²⁴ Caniklioğlu, 186; Sözer, s. 460-461.

²⁵ Civan, s. 92.

²⁶ Caniklioğlu, s. 189.

Toptan ödeme talebinde bulunmuş fakat kendisine toptan ödeme yapılmadan sigortalı ölmüşse sürelerin canlandırılması için hak sahipleri, hizmet ihyası talebinde bulunabilirler. Değınilen ihtimalde, sigortalının sağlığında talep ettiği toptan ödeme tutarı mirasçılara ödendiğinden, hak sahiplerinin ihya için toptan ödemeyi iade etmeleri gerekir. İhya ve borçlanma birbirlerinden farklı kavramlar olduğundan her türlü borçlanma süreleri “hariç” ifadesi ihya için geçerli değildir. Sigortalıların kendilerince yahut hak sahiplerince tasfiye edilmiş süreleri canlandırılmak suretiyle 5 yıl sigortalılık süresi ve 900 prim ödeme gün sayısı koşulunun yerine getirilmesi halinde hak sahiplerine ölüm aylığı bağlanır.²⁷

4. Kurumdan Malullük veya Yaşlılık Aylığı Alan Sigortalıların Ölümü

Malullük veya yaşlılık aylığı almakta iken vefat eden sigortalının hak sahipleri yazılı başvuruda bulunmaları durumunda m. 32/2-(b) gereği ölüm aylığından yararlanırlar. Zira bu sigortalılar, hak sahiplerine aylık bağlanabilmesi için aktif sigortalılar için öngörölmüş koşulları zaten yerine getirmiş durumdadırlar²⁸. Bu sigortalıların malullük veya yaşlılık aylığına hak kazanmaları için daha ağır koşullar öngöröldüğünden bu kişiler için ayrıca belli bir prim ödeme gün sayısı aranmamaktadır. Bu sigortalıların hak sahiplerine aylık bağlanabilmesi için diğer koşulların da varlığı halinde sadece sigortalının ölmüş olması yeterli kabul edilmektedir.

5510 sayılı Kanun’un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ilk defa sigortalı olan kişilere yaşlılık aylığı bağlandıktan sonra (4/1-(b) bendi hariç olmak üzere) bu kanuna göre veya yabancı bir ülke mevzuatı kapsamında çalışmaya başlayanların yaşlılık aylıklarının kesileceği Kanun’un 30. maddesinde belirtilmiştir. Kanun’un yürürlük tarihinden sonra ilk defa sigortalı olanların yaşlılık aylıkları 4/1-(a) ve 4/1-(c) kapsamında tekrar çalışmaya başlamaları halinde kesilmektedir.

II. HAK SAHIPLERİNE İLİŞKİN KOŞULLAR

A. Genel Olarak Hak Sahiplerine İlişkin Koşullar

Modern sosyal güvenlik sistemlerinde yer alan ölüm sigortasında sigortalının yaşamını yitirmesi halinde mirasçılarının mağduriyetini engellenmek amaçlanmaktadır²⁹. Yargıtay da “Bir ailede tek kişinin geliri ile geçimlerinin sağlandığı ve bir servete sahip olmadığı kabul edildiğini, bir ailenin geçimi sigortalı tarafından karşılananlar normal olarak sigortalının eşi ve çocukları olduğunu, söz konusu kişilerin, sigortalının ölümü dolayısıyla uğrayacakları gelir kayıplarının karşılanması amacıyla sosyal güvenlik sistemlerince kendilerine sosyal gelir bağlanacağını”³⁰ vurgulamaktadır.

Almanya’da ölüm sigortasından geride kalan eş ve çocuklar faydalanır. Amerika’da ise bunlara sigortalının ana ve babası da dahil edilir. Japonya’da ise hak sahipleri; ölüm tarihinde sigortalıya maddi anlamda bağımlı olan, dul kadın ile ölüm tarihinde 55 ve üzeri yaşta olan dul erkek, 18 yaşına kadar çocuklar veya torunlar, ölüm tarihinde 55 ve üzeri yaşta olan ebeveynler

²⁷ Güzel/Okur/Canıklioğlu, s.611.

²⁸ Canıklioğlu, s. 190.

²⁹ Y. 10. HD, E. 2012/3196, K. 2012/5975, T. 27/03/2012, Lexpera İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.03.2022.

³⁰ Okur, s. 2166.

veya büyük anne-büyük baba olarak belirlenmiştir. Rusya Federasyonu'nda ölüm aylıkları, sigortalının 18 yaşından küçük, yüksek öğrenim görmesi halinde 23 yaşından küçük, özürli ise yaş şartı aranmaksızın çocuklarına verilmekte, ayrıca dul eşine, sigortalının 18 yaşından küçük kardeşlerine, 61 yaşından büyük dedeleri ile 56 yaşından büyük annelerine de verilmektedir. Ülkemizde ise, sigortalıların ölümü halinde eş ve çocuklarından başka, belirli şartların varlığı halinde sigortalının ana ve babalarına da ölüm aylığı bağlanmaktadır.³¹

5510 sayılı Kanun'un 3/1-(7) bendinde "hak sahibi, sigortalının veya sürekli iş göremezlik geliri ile malullük, vazife malullüğü veya yaşlılık aylığı almakta olanların ölümü halinde, gelir veya aylık bağlanmasına veya toptan ödeme yapılmasına hak kazanan eş, çocuk, ana ve babası" şeklinde tanımlanmıştır³². Türk sosyal güvenlik sisteminde aylık bağlanması konusunda eş ve çocuklara öncelik tanınmış, ana ve baba ikincil düzeyde tutulmuştur.

1. Eşe İlişkin Koşullar

Sigortalının ölümüyle sigortalının eşi genelde mağdur olmaktadır. Bu sebeple eş sigortalıdan kalan aylık bağlanmaktadır. Eşin sigorta tarafından bağlanacak aylıktan yararlanabilmesi için resmi nikahlı olması gerekir. Bu durumda eş ölüm aylığına hak kazanır. Ancak eş tekrar evlenirse ölüm aylığı kesilir. Ölüm aylığı bağlanarak eşin kadın veya erkek olması fark etmemektedir. Aynı zamanda ölüm aylığı miktarı için de önem arz etmemektedir.³³ Boşanma davası devam ederken ölen eşler açısından dava konusuz kalacağı için eş ölüm aylığına hak kazanacaktır. Ancak boşanma davası devam ederken, ölen davacının mirasçılarında birisinin davaya devam etmesi ve davalının kusurunun ispatlanması halinde de davalının yasal mirasçılık sıfatı sona erer. Her ne kadar boşanma davası kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak olsa da mirasçılar davaya devam edip eşin kusurlu olduğunu tespit ettirebilir³⁴. SGK, boşanma davası devam ederken sigortalının öldüğü hallerle ilgili olarak sağ kalan eşin hak sahibi niteliği hususunda 2016 yılında uygulama değişikliğine gitmiştir. 2016 yılından önce davalı eş, davacı sigortalıya nazaran ağır kusurlu olsa bile taraflar arasında boşanma gerçekleşmiş olmadığından hak sahibi eşe ölüm aylığı bağlanırken, 2016 yılından sonra Yargıtay'ın konuya ilişkin kararları da dikkate alınarak aylık bağlanmaması gerektiğine karar verilmiştir.³⁵ Değişiklik sonrası SGK uygulaması; ölen sigortalının mirasçıları tarafından TMK'nin³⁶ 181. maddesine göre boşanma davasına devam edilmemişse, evlilik boşanma ile değil ölüm ile sonuçlandığından sağ kalan eşe kanun hükümlerine göre aylık bağlanması, ölen sigortalının mirasçılarında birinin TMK'nin 181. maddesine göre davaya devam etmesi ve mahkeme kararı ile hayattaki eşin kusurlu olduğunun tespit edilmesi halinde sağ kalan eşe aylık bağlanmaması, hayattaki eşin hak sahipliği sıfatının söz konusu karar kesinleşene kadar devam ettiği hususu göz önüne alındığında, sigortalının ölüm tarihinden kararın

³¹ Civan, s.100.

³² Cenaze giderlerinde ise, madde 37/3 "hak sahiplerinin bulunmaması durumunda cenaze ödeneğinin kardeşlere hatta kardeşin de bulunmaması halinde sigortalının cenazesini kaldıran gerçek veya tüzel kişilere" verilebileceği düzenlenmiştir

³³ Civan, s.105.

³⁴ YHGK, E. 2017/1588, K. 2018/2045, T. 27.12.2018, Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.03.2022.

³⁵ Y.10.HD, E. 2012/25409, K. 2013/4761, T. 18.04.2013, Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.03.2022.

³⁶ 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarihi: 8.12.2001 Sayı: 24607.

kesinleşme tarihine kadar geçen süre için eşe aylık bağlanması ve kesinleşme tarihini takip eden ödeme dönemi başından itibaren aylığın kesilmesi şeklindedir.³⁷

2. Çocuklara İlişkin Koşullar

5510 sayılı Kanun m. 34/3 gereği, vefat eden sigortalının çocuğuna aylık bağlanır.³⁸ Ayrıca evlat edinilmiş, tanınmış, soy bağı düzeltilmiş veya babalığı hükme bağlanmış çocuklar ile sigortalının ölümünden sonra doğan çocuklarına da diğer koşullarında varlığı halinde ölüm aylığı bağlanır.³⁹ Ölüm aylığını kesen nedenin ortadan kalkması durumunda ise kesilen ölüm aylığı başvuru tarihini takip eden ayın başından itibaren yeniden ölüm aylığı bağlanır. Yeniden bağlanan aylık, aylığın kesildiği tarihten tekrar bağlandığı tarihe kadar geçen süre için artırılmak suretiyle belirlenir (m.35/6). Erkek veya kız çocuğu fark etmeksizin bir yerde çalışmaları durumunda ölüm aylığı kesilir. Erkek ve kız çocuklarının harp okulları ile fakülte ve yüksek okullarda, Türk Silahlı Kuvvetleri hesabına okuyan veya kendi hesabına okumakta iken askerî öğrenci olanlar ile astsubay meslek yüksek okulları ve astsubay nasbedilmek üzere temel askerlik eğitimine tâbi tutulan adaylar ile polis akademisi ile fakülte ve yüksek okullarda, Emniyet Genel Müdürlüğü hesabına okuyan veya kendi hesabına okumakta iken Emniyet Genel Müdürlüğü hesabına okumaya devam eden öğrencilerin sigortalı olarak bir yerde çalışmaları halinde ölüm aylığı kesilmez bu sayılan yerlerin haricinde bir yerde sigortalı olarak bir yerde çalışması durumunda ölüm aylıkları kesilir.

Evlat edinmeyle ilgili olarak, sigortalının sadece eşi tarafından evlat edinilen ve sigortalı tarafından yetiştirilen çocuk, sigortalının ölümü sebebiyle ölüm aylığına hak kazanamaz.⁴⁰ Sigortalının üvey çocukları ölüm aylığından faydalanamaz.⁴¹

Diğer yandan kız çocukları ile erkek çocuklarına ilişkin koşullar ayrı ayrı incelenmelidir.

a. Erkek Çocuğa İlişkin Koşullar

5510 sayılı Kanunda erkek çocuklara aylık bağlanabilmesi için; kanun kapsamında veya yabancı bir ülke mevzuatı kapsamında çalışmaması veya kendi sigortalılığı nedeniyle gelir veya aylık bağlanmaması dışında erkek çocuğu; 18 yaşını, lise ve dengi öğrenim görmesi halinde 20 yaşını, yüksek öğrenim yapması halinde 25 yaşını doldurmaması gerekmektedir.⁴² 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'na tabi olarak çalışan "çırak, kalfa ve ustaların eğitimi ile okullarda ve

³⁷ 2018/38 sayılı genelge, ikinci kısım, dördüncü bölüm, § 2.2.1.

³⁸ Hacıoğlu, s. 31.

³⁹ Sevgi Doğan, "Türk İş Hukukunda Eşitlik İlişkisinin Anlamı", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Ankara 2012, s. 180- 183.

Melda Sur, "İş İlişkisinde Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı", *Sicil Dergisi*, İstanbul 2017, s. 38- 39.

Ebru Çolakoğlu, "Türk İş Hukukunda İşverenin Eşit Davranma Borcu", Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 8.

Murat Kandemir/Didem Yardımcıoğlu, "İş Hukukunda Eşitlik İlişkisi", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2014, Cilt:19, Sayı: 30-31, s.5;

Cengiz, s. 11; Emine Kaplan/Tuncay Senyen, "İş Hukukunda Eşitlik İlişkisi ve Cinsiyet Ayrımcılığı", *TBB Dergisi*, Ankara 2017, s. 225- 226.

⁴⁰ Civan, s. 113.

⁴¹ Güzel/Okur/Caniklioğlu, s. 601.

⁴² Caniklioğlu, s. 211.

işletmelerde yapılacak mesleki eğitime devam eden öğrencilerin” ölüm aylığı hakkı 18 yaşının tamamlanması ile ortadan kalkar.⁴³

Yüksek lisans ile ilgili bir düzenleme mevcut değildir. Ancak lisans üstü öğrenimde yaş sınırları dahilinde kalmak kaydıyla ölüm yardımlarından yararlanabilir. Kız çocuklarından farklı olarak erkek çocukların evlenmesi halinde ölüm aylıkları kesilmemektedir. Zira maddede erkek çocuklar için evli olmama koşulu aranmamıştır.

b. Kız Çocuğa İlişkin Koşullar

Kız çocuklarına ölüm aylığı bağlanmasına ilişkin koşullar erkek çocuklarından farklıdır. Erkek çocuklarında ölüm aylığı almanın yaş sınırı varken, kız çocuklarına herhangi bir yaş sınırlaması söz konusu değildir. Ölüm aylığı kazanmak için ayrıca kız çocuklarının 5510 sayılı Kanun kapsamında veya yabancı bir ülke mevzuatı kapsamında çalışmaması veya kendi sigortalılığı nedeniyle gelir veya aylık almaması dışında, ayrıca evli olmaması, evli olmakla beraber sonradan boşanması yahut dul kalması gerekir. Bu şartların sağlanması durumunda kız çocuklarına anne veya babasından aylık bağlanabilir (m. 9/7).

5510 sayılı Kanun’da belirtilen yaş sınırları aşılmamışsa, kız çocuk evli olsa bile 18 yaşına kadar ölüm aylığına hak kazanabilir.⁴⁴ Kız çocuklarına ölüm aylığı bağlanmama koşulunda önemli nokta resmi nikah konusundadır. Dini nikahla evlenmiş olan kız çocukları veya birlikte yaşayan kız çocuklarına ölüm aylığı bağlanır. Evli olup, ölüm aylığından yararlanmak için muvazaalı olarak eşinden resmi olarak boşanan ancak fiili olarak birlikte yaşayan kız çocuklarına ölüm aylığı bağlanmaz. Muvazaalı boşanma konusu en çok rastlanılan durumdur. Yargıtay muvazaalı durumun tespitinde boşanılan eşle kurulan ilişkinin “fiili olarak birlikte yaşama olgusu” kapsamında yer alıp almadığı, ilişkinin niteliği ve başlangıç tarihi açıkça ortaya konulması gerektiğine karar vermiştir. Bu nedenle “Yöntemince araştırma yapılmalı, tarafların göstereceği tüm kanıtlar toplanmalı; hak sahibi ile boşandığı eşinin yerleşim yerleri, adres değişikliği ve nakilleri tarihleriyle saptanmalı, muhtarlık ve Nüfus Müdürlüğü gibi özel ve kamu kurumlarındaki bilgi ve belgelerden yararlanılmalı, ilgililerin elektrik, su, telefon aboneliklerinin hangi adres ve tarihte kimin adına tesis edildiği saptanmalı, uyuşmazlık konusu döneme ilişkin seçmen bilgi kayıtlarındaki adresler ile medula kayıtları celp edilerek bu kayıtlardaki adresleri tespit edilmeli, mevcut ise 4857 sayılı Kanun gereği ücret ödemelerinin yapılabileceği banka kayıtları sorgulanmalı, davacının ve eski eşinin bildirilen tüm adreslerinden zabıta araştırması yaptırılmalı, bu adreslerde ikamet etmekte olan kişilerden re’sen tanık tespiti yapılarak beyanları alınmalı ve böylelikle boşanılan eşle fiili olarak birlikte yaşama olgusunun gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda varılacak sonuca göre...”⁴⁵ karar verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, muvazaalı bir boşanma sonucu fiili olarak birlikte yaşama olgusunun saptandığı durumlarda, anılan TMK m. 2 kapsamında hakkın kötüye kullanımının varlığı kabul edilerek ilgililere gelir veya aylık tahsisi yapılmaması, bağlanan gelir veya aylığın

⁴³ 2018/38 sayılı genelge, birinci kısım, dördüncü bölüm, § 2.2.2.1.

⁴⁴ Güzel/Okur/Caniklioğlu, s. 613.

⁴⁵ Y.10.HD, E. 2017/994, K. 2018/9048, T. 07.11.2018, Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 12.03.2022.

kesilmesi gerektiğine karar vermiştir⁴⁶. Yargıtay; muvazaalı bir boşanma sonucu birlikte yaşamının tespiti yeterli görmemekle birlikte fiili olarak birlikte yaşama olgusu kapsamında yer alıp almadığı, ilişkinin niteliği ve başlangıç tarihi açıkça ortaya konulması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁷

c. Malul Çocuğa İlişkin Koşullar

5510 sayılı Kanun m. 34/1-(b-2) gereği yabancı bir ülke mevzuatı kapsamında çalışmayan veya kendi sigortalılığı nedeniyle gelir veya aylık almayan ve Kurum sağlık kurulu kararı ile çalışma gücünü en az %60 oranında yitirip malul olduğu anlaşılan kız ve erkek çocuklara ölüm aylığı bağlanır. Malul çocuklara ölüm aylığı bağlanması için evli olmama veya öğrenci olma şartları aranmaz. Malul çocuğun kız veya erkek olması da önem arz etmez. 5510 sayılı Kanun'un 54. maddesi gereği babasından aylık alan çocuk ayrıca annesinden de aylık alabilir.⁴⁸

3. Anne ve Babaya İlişkin Koşullar

Sigortalının anne ve babasına ölüm aylığı bağlanabilmesi mümkündür. Ancak ana ve babasına ölüm aylığı bağlanabilmesi temel koşul, sigortalı murisin eş ve çocuklardan artan hissenin bulunmasıdır. Ayrıca gelirin asgari ücretin net tutarından daha az olması ve diğer çocuklarından hak kazanılan gelir ve aylıklar hariç olmak üzere gelir ve/veya aylık bağlanmamış olması gerekir. Anne ve babanın 65 yaşın üzerinde olması halinde ise artan hisseye bakılmamaktadır. Artan hisse şartına aylık bağlanmadan önce ve sonra da bakılır, duruma göre aylık bağlanır veya kesilir.⁴⁹

Yargıtay, “çocuksuz ve dul vefat eden sigortalı üzerinden ölüm aylığı talebinde bulunan davacı annenin, babasından da ölüm aylığı alması sebebiyle 506 ve 5510 sayılı Kanunlara göre aylık bağlanmasının mümkün olmadığı sonucuna varmıştır.” Görüleceği üzere anne ve babanın aylık geliri ayrı ayrı araştırılmalıdır.⁵⁰ Yargıtay “...sosyal koruma, dayanışma, sosyal denkleştirme ve zorunluluk ilkelerine dayanan sosyal sigortalar, bireyin onuru ile kişiliğinin geliştirilmesi için kaçınılmaz ekonomik, sosyal ve kültürel hakların doyurulması temeline dayanan sosyal güvenlik hukukunun temel ilkeleri ışığında oluşan Dairemizin uygulaması gereğince, madde hükümde yer alan “kazanç” ve “gelir” tutarları belirlenirken, anne ve baba yönünden ayrı ayrı değerlendirme yapılarak davacıya mal edilmek suretiyle ulaşılan sonuç uyarınca yazılı şekilde karar verilmiş olması, usul ve yasaya aykırı olup bozma nedenidir.”⁵¹ şeklinde karar vererek ölüm aylığı bağlanması için gerekli koşulların ana ve baba açısından ayrı değerlendirilmesi gerektiği, babanın yaşlılık aylığı alıyor olmasının anaya aylık bağlanmasına engel oluşturmayacağı sonucuna varmıştır.

Anne ve babaların 1005 sayılı İstiklal Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatani Hizmet Tertibinden Aylık Bağlanması Hakkında Kanun'dan aylık alması ölüm aylığından yararlanmasına

⁴⁶ YHGK, E. 2015/1387, K. 2017/1363, T. 15.11.2017, Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 12.03.2022.

⁴⁷ YHGK, E. 2016/10-1244, K. 2016/963, T. 05.10.2016, Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 12.03.2022.

⁴⁸ Caniklioğlu, s.215.

⁴⁹ Civan, s.131.

⁵⁰ Y. 10.HD, E.2012/23802, K. 2013/3682, T. 01.03.2013, Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.04.2022.

⁵¹ Y. 10.HD, E.2014/28032, K. 2015/6632, T. 07.04.2015, Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.04.2022.

engel oluşturmaz. Benzer şekilde 3292 sayılı Vatani Hizmet Tertibinden Aylık Bağlanması Hakkında Kanun, 442 sayılı Köy Kanunu, 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun, 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun'dan aylık almaları da ölüm aylığına engel teşkil etmez. Bu aylıklar 5510 sayılı Kanun'da tanımlı uzun vadeli sigorta kollarından yapılan ödeme dışında kaldığı için aylık olarak değerlendirilmemektedir. Ancak bu aylıklar ana ve babaların gelirine olan etkisi değerlendirilir.⁵²

B. Hak Sahiplerine Ölüm Aylığı Bağlanmayacak Haller

Hak sahiplerine ölüm aylığı bağlanmayacak haller konusunda 5510 sayılı Kanun'un 56. maddesinde gelir ve aylık bağlanmayacak haller sayılmıştır. Burada mirasçılıktan yoksunluk, durumlarına benzer haller sayılmıştır. Mirasçılıktan çıkarma ise açıkça belirtilmiştir. Bu hallerin yargı kararı ile kesinleşmesi durumunda ölüm aylığı kesilecektir.

5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanun'un 56. maddesine göre;

“Ölen sigortalının hak sahiplerinden;

a) Kendisinden aylık bağlanacak sigortalıyı veya gelir ya da aylık bağlanmış olan sigortalıyı kasten öldürdüğü veya öldürmeye teşebbüs ettiği veya bu Kanun gereğince sürekli iş göremez hale veya malûl duruma getirdiği,

b) Kendisinden aylık bağlanacak sigortalıya veya gelir ya da aylık bağlanmamış olan sigortalıya veya hak sahibine karşı ağır bir suç işlediği veya bunlara karşı aile hukukundan doğan yükümlülüklerini önemli ölçüde yerine getirmemesi nedeniyle ölüme bağlı bir tasarrufla mirasçılıktan çıkarıldıkları,

Hususunda kesinleşmiş yargı kararı bulunan kişilere gelir veya aylık ödenmez. Ödenmiş bulunan gelir ve aylıklar, 96'ncı madde hükümlerine göre geri alınır.” Görüldüğü üzere 5510 sayılı Kanun'un 56. maddesi mirasçılıktan çıkarma ve mirastan yoksunluk sebeplerinden bazılarını saymıştır. Bu durumda mirasçılıktan yoksunluk ve çıkarma sebeplerini ayrı ayrı inceleyip 5510 sayılı Kanun'un 56. maddesi kapsamına girip girmediğinin tespit edilmesi gerekmektedir.

1. Mirastan Yoksunluk Sebeplerinin Ölüm Aylığına Etkisi

TMK'de sayılan mirastan yoksunluk sebepleri m. 578'de dört bent halinde sayılmış olup 159 ve 181. maddelerinde de iki özel yoksunluk hali daha düzenlenmiştir. TMK m.578'de sayılan sebepler sınırlı sayıda (numerus clausus) olduğunu, benzer olayların örneksime yoluyla uygulanamayacağı kabul edilmektedir. Mirastan yoksunluk sebepleri şu şekildedir:

a. Kasten ve Hukuka Aykırı Olarak Mirasbırakamı Öldürmek ya da Öldürmeye Teşebbüs Etmek (m.578/b.1)

Kasten ve hukuka aykırı olarak mirasbırakamı öldürmek ya da öldürmeye teşebbüs etmek filleri için kast ve hukuka aykırılık unsurları arandığı için ihmalle mirasbırakamı öldürmek yoksunluk sebebi teşkil etmez. Yoksunluk için failin ceza mahkemesi tarafından mahkûm edilmesi şart değildir. Önemli olan fiildir, failin cezalandırılması değildir. 5510 sayılı Kanun'un 56.

⁵² 2018/38 sayılı genelge, birinci kısım, dördüncü bölüm, § 2.2.4. Öğretide bir görüşe göre diğer çocuklardan elde edilen gelir ve aylıklar bu kazanca dahil edilmemelidir (Okur, 2171).

maddesinde açıkça belirttiği üzere “Kendisinden aylık bağlanacak sigortalıyı veya gelir ya da aylık bağlanmış olan sigortalıyı kasten öldürdüğü veya öldürmeye teşebbüs ettiği” durumlarda ölüm aylığı kendisine bağlanmayacaktır. 5510 sayılı Kanun 56. maddede sadece bu yoksunluk sebebi olarak sayılmıştır. Ayrıca “*sürekli iş göremez hale veya malûl duruma getirmek*” halini de ölüm aylığına engel olarak düzenlemiştir.

b. Kasten ve Hukuka Aykırı Olarak Mirasbırakanı, Sürekli Şekilde Ölüme Bağlı Tasarruf Yapamayacak Duruma Getirmek (m.578/b.2)

Kasten ve hukuka aykırı olarak mirasbırakanı, sürekli şekilde ölüme bağlı tasarruf yapamayacak duruma getirmek fiilinden kastedilen, mirasbırakanı ölüme bağlı tasarrufta bulunma ehliyetini kaybetmesine sebep olmaktır. Burada söz konusu fiilin önemi yoktur önemli olan kaybın devamlı olması ve ölüm anına kadar devam etmesidir. Kayıp geçici ise yoksunluk söz konusu olmaz. 5510 sayılı Kanun’un 56. maddesinde açıkça “Kasten ve hukuka aykırı olarak mirasbırakanı, sürekli şekilde ölüme bağlı tasarruf yapamayacak duruma getirme” halinde bir fiil düzenlenmediğinden ayrıca Kanun’un mirastan yoksunluk hallerinin tamamını kapsayıcı bir atfı olmadığından mirasbırakanı, sürekli şekilde ölüme bağlı tasarruf yapamayacak duruma getirmek ölüm aylığından hak kazanmaya engel değildir.

c. Aldatma, Zorlama veya Korkutma Yoluyla, Mirasbırakanı Bir Ölüme Bağlı Tasarruf Yapmasını ya da Onun Bir Ölüme Bağlı Tasarruftan Dönmesini Sağlamak veya Engellemek (m578/b.3)

Dikkat edilirse, burada dört fiilden söz edilir: Mirasbırakanın bir ölüme bağlı tasarruf yapmasını sağlamak, mirasbırakanın var olan bir ölüme bağlı tasarrufu geri alınmasını sağlamak, mirasbırakanın bir ölüme bağlı tasarruf yapmasını engellemek, mirasbırakanın var olan bir ölüme bağlı tasarrufu geri almasını engellemektir. Bu fiiller mutlaka aldatma, korkutma veya zorlama yoluyla işlenmesi halinde yoksunluk sebebi teşkil edecektir. Ancak 5510 sayılı Kanun’un 56. maddesinde açıkça “Aldatma, zorlama veya korkutma yoluyla, mirasbırakanı bir ölüme bağlı tasarruf yapmasını ya da onun bir ölüme bağlı tasarruftan dönmesini sağlamak veya engellemek” sayılmadığı için ölüm aylığına engel bir durum teşkil etmeyecektir.

d. Bir Ölüme Bağlı Tasarrufu, Mirasbırakanın Yeniden Yapamayacağı Bir Durum ve Zamanda Kasten ve Hukuka Aykırı Olarak Ortadan Kaldırmak veya Bozmak (m. 578/b.4)

Ölüme bağlı tasarrufu ortadan kaldırmaya örnek olarak, bir el yazısı ile vasiyetnamenin yırtılarak ya da yakılarak yok edilmesini veya bulunamayacak şekilde kaybedilmesini gösterebiliriz. Bozmak ise ölüme bağlı tasarrufu yok etmeksizin şeklen hükümsüz kılmaktır. Ortadan kaldırma veya bozma kasten ve hukuka aykırı şekilde olmalıdır. Mirastan yoksunluk durumunun oluşması için yok edilen veya bozulan ölüme bağlı tasarrufun muris tarafından tekrar yapılamayacak durumda olması gerekir. Ancak 5510 sayılı Kanun’un 56. maddesinde açıkça “Bir ölüme bağlı tasarrufu, mirasbırakanın yeniden yapamayacağı bir durum ve zamanda kasten ve hukuka aykırı olarak ortadan kaldırmak veya bozmak” sayılmadığı için ölüm aylığına engel bir durum teşkil etmeyecektir.

2. Affin Etkisi

TMK m.578/2'ye göre, “*Mirastan yoksunluk, mirasbırakanın affıyla ortadan kalkar.*” Buradaki af, mirasbırakandan kaynaklanan bir aftır. Af bir irade açıklamasını gerektirdiği için, mirasbırakan af beyanında bulunduğu anda ayırt etme gücüne sahip olması gerekir. Ceza yargılamasında şikâyet etmemek veya şikâyetten vazgeçmek miras hukuku açısından af anlamına gelmemektedir.⁵³ Ancak 5510 sayılı Kanun af konusu düzenlenmediği için affin etkisinin ne olacağı tartışma konusudur. Kanunda af konusu düzenlenmediği için mirastan yoksunluk durumundan farklı olarak ölüm aylığına engel olacağı kabul edilmelidir.

3.Mirasçılıktan Çıkarmanın Ölüm Aylığına Etkisi

Mirasçılıktan çıkarma cezai ve koruyucu olmak üzere iki türde düzenlenmiştir. Saklı paylı mirasçılar altsoy (çocuklar, torunlar, torun çocukları..) anne, baba ve sağ kalan eştir. Altsoyun saklı pay oranı yasal miras payının 1/2'sidir. Anne ve babanın saklı pay oranı yasal miras payının 1/4'üdür. Sağ kalan eş, altsoy ile mirasçı olmuşsa yasal miras payının tamamı saklı paydır. Sağ kalan eş, anne ve baba ile mirasçı olmuşsa yasal miras payının tamamı saklı paydır. Sağ kalan eş, tek başına veya büyük anne ve büyük babalar ile mirasçı olmuşsa yasal miras payının 3/4'ü saklı paydır. Saklı paylı mirasçısını mirastan uzaklaştırma için yoksunluk sebebi ve feragatin yanında diğer yöntem mirasçılıktan çıkarmadır. Mirasçılıktan çıkarma nedenlerinin birinin varlığında mirasbırakan yapacağı bir ölüme bağlı tasarrufla mirastan tamamen yoksun bırakır.⁵⁴ Mirasbırakan, mirasın tamamından uzaklaştırılabileceği gibi bir kısmından da uzaklaştırılabilir.⁵⁵

Mirasçılıktan çıkarma sebepleri madde 510; *Aşağıdaki durumlarda mirasbırakan, ölüme bağlı bir tasarrufla saklı paylı mirasçısını mirasçılıktan çıkarabilir: 1. Mirasçı, mirasbırakana veya mirasbırakanın yakınlarından birine karşı ağır bir suç işlemişse, 2. Mirasçı, mirasbırakana veya mirasbırakanın ailesi üyelerine karşı aile hukukundan doğan yükümlülüklerini önemli ölçüde yerine getirmemişse mirastan çıkarabilir.* Görüldüğü üzere TMK m. 510'da mirasçılıktan çıkarma sebebi olarak görülen sebeplerden birine dayanılması gerekir. Saklı paylı mirasçı, mirasbırakana veya yakınlarından birine karşı ağır bir suç işlemişse veya mirasbırakan ya da ailesine karşı aile hukukundan doğan görevlerini önemli ölçüde ihlal etmişse mirasçılıktan çıkarılabilir.

Mirasbırakana veya yakınlarından birine karşı ağır bir suç ifadesinden önemli olan mirasbırakan ile aile bağlarını koparıp koparmadığıdır.⁵⁶ Ceza hukuku bakımından mirasçılıktan çıkarma sebebi olarak gösterilen fiilin çıkarma olması için failin cezalandırılması şart değildir. Fail cezalandırılmamış olsa bile vasiyetname ile mirasçılıktan çıkarabilir. Hukuka aykırı ve kasten yapılmış bir fiil gerekir, kendisine saldıran babaya meşru müdafaa için karşılık vermiş çocuğunu mirasçılıktan çıkaramaz.⁵⁷ Mirasbırakanın müterafik kusuru varsa veya mirasçınınkinden fazla ya da en az aynı derece kusuru varsa mirasçılıktan çıkarmaya gidilmemelidir. Burada şunu belirtmek gerekir ki mirasbırakan, aile bağları kopmuş olan yakınına karşı suç işleyen kişiyi mirasçılıktan

⁵³ Necip Kocayusufpaşaoğlu, *Miras Hukuku*, Filiz Yayınevi, İstanbul 1987, s. 542.

⁵⁴ Mustafa Dural/Turgut Öz, *Miras Hukuku* 10.Bası Filiz Yayınevi, İstanbul 2019, s. 204.

⁵⁵ Fikret Eren, *Türk Miras Hukuku*, Yektin Yayınevi, Ankara 2019, s. 191.

⁵⁶ Kocayusufpaşaoğlu, s. 309.

⁵⁷ Ali Çubuklugil, “Mirastan Adi İskatın Hukuki Mahiyeti ve Sebepleri”, *AÜHFD*, Ankara 1950, s. 451.

çıkaramaz. Zaten aile bağları daha önceden kopan biri ‘yakınları’ başlığında değerlendirilmemelidir.⁵⁸

Ağır suçtan dolayı mirasçılıktan çıkarmada suçun ağır olması yeterlidir. Ayrıca soruşturma veya kovuşturma gerekmez. Genel af ve özel af durumunda da mahkûmiyet şart olmadığı için çıkarma yapılabilir. Kasten öldürme, kasten yaralama, yüz kızartıcı suç çıkarmaya neden olabilir. Kabahatler ise mirasçılıktan çıkarma için geçerli neden sayılmamaktadır.⁵⁹

TMK m. 364 nafaka borcunu düzenlemektedir. Bu borca aykırı davranış mirasçılıktan çıkarma sebebi kabul edilmelidir. Aynı şekilde eşlerin TMK’de düzenlenen sadakat borcu ihlali de mirasçılıktan çıkarma sebebidir. Çıkarma için aile hukukundan doğan görevin ihlali ağır olmalıdır. Babasının istemediği kişi ile evlenmesi siyasi görüşünün farklı olması mirasçılıktan çıkarma sebebi oluşturmaz. Bu konu ile ilgili Yargıtay kararlarına bakmakta fayda vardır. Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, 09.01.1948 tarihli ve 4478/151 sayılı kararında “ağır hasta ve bakıma muhtaç babasına bakmayan, zevk ve eğlence içinde kendi hayatına devam eden çocuğu mirasçılıktan çıkarabilir.” Şeklinde karar vermiştir. Ancak Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, 05.01.1968 tarihli ve 5578/180 sayılı kararında “sırf bayramlarda ziyaret etmediği ve hastalığında ziyaretine gelmediği gerekçesi ile mirasçılıktan çıkarılamaz.” Şeklinde karar vermiştir.

Ölüme bağlı tasarrufla mirasçılıktan çıkarma sebebi gösterilmelidir. Fiili yanlış nitelendirirse hâkim kendisi yorumlamalıdır. Zira mirasbırakanın hukuki bilgisi olmayabilir. Mirasbırakanın hukuki nitelendirmeyi yanlış yazması sebebiyle hâkim davayı reddedemez. Hâkim doğru nitelendirmeyi yapmalıdır. Ancak mirasbırakan ölüme bağlı tasarrufla çıkarmaya sebep olan fiili belirtmiş olmalıdır.

a. Mirasçılıktan Çıkarmanın Hükümsüzlüğü

Mirasçılıktan çıkarma şekli anlamda ölüme bağlı tasarrufla yapılmalıdır. Bu ölüme bağlı tasarrufla karşı tenkis ya da iptal davası açarak çıkarmaya itiraz edilebilir. Tenkis davasında iptal sebebinin belirtilmemesi, sebebin çıkarmaya yeterli olmaması, kanıtlanamaması gibi durumlar söz konusudur. Tenkis davasının kazanılması durumunda mirasçılıktan çıkarma tasarrufu da geçerli olmaz. Bu sebeple ölüm aylığına hak kazanılır. İptal davasında şekil eksikliği, ehliyetsizlik, irade sakatlığı, hukuka veya ahlaka aykırılık durumlarıdır. Açılacak iptal davasının kazanılması durumunda ölüm aylığı hak sahibine bağlanacaktır.⁶⁰

Mirasçılıktan çıkarma, şekli anlamda bir ölüme bağlı tasarrufla yapılmalıdır. Şekli anlamda ölüme bağlı tasarruflar; miras sözleşmesi ve vasiyetnamedir. Miras sözleşmesi ile mirasçılıktan çıkarma yapmak uygulamada görülmemektedir. Bu sebeple mirasçılıktan çıkarma, vasiyetname ile yapılmalıdır.⁶¹ Vasiyetname; şekil eksikliği, ehliyetsizlik, irade sakatlığı, hukuka veya ahlaka aykırılık nedenleri ile vasiyetname iptal edilebilir. Bu şekilde mirasçılıktan çıkarma da iptal olmuş olacaktır. Ancak mirasçılıktan çıkarma iptal olmayan başka bir vasiyetname ile ayrıca

⁵⁸ Dural/Öz, s.205.

⁵⁹ Fikret Eren/İpek Aktürk, Türk Miras Hukuku, Yetkin Yayınevi, Ankara 2020, s. 194.

⁶⁰Zahit İmre/Hasan Erman, Miras Hukuku, Der Yayınları, İstanbul2018, s. 68.

⁶¹ Mirasçılıktan çıkarma, miras sözleşmesi ile de yapılabilir ancak uygulamada zaten anlaşamayan taraflar bir araya gelip mirasçılıktan çıkarmak için sözleşme yapması rastlanılmayan bir durumdur.

düzenlenmişse bu vasiyetname gereği mirasçılıktan çıkarılacaktır. Mirasbırakan çıkarmada açık bir hataya düşmüşse, örneğin gerçekte olmayan bir durumu gerçekleşmiş sanması, hapse girmemiş oğlunu hapse girdiğini sanması gibi durumda çıkarma hata sebebi ile iptal edilecektir. Hata sebebiyle iptal davası mirasçı tarafından bu ıskattan yararlanan mirasçı ya da mirasçılara karşı açılmalıdır. Ancak uygulamada dava tüm mirasçılara karşı açılmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki mirasbırakan yeni bir vasiyetname yazarak çıkarma tasarrufunu iptal ederse veya çıkarma yaptığı vasiyetnameyi iptal ederse mirasçılıktan çıkarma tasarrufu da yapılmamış sayılacaktır. Zira TMK m. 542 “*Mirasbırakan, vasiyetname için kanunda öngörülen şekillerden birine uymak suretiyle yeni bir vasiyetname yaparak önceki vasiyetnameden her zaman dönebilir. Vasiyetnamenin tamamından veya bir kısmından dönülebilir.*” Şeklinde tanımlayarak yeni vasiyetname ile eski vasiyetnamenin tamamından veya bir kısmından dönebileceğini belirtmiştir. Mirasçılıktan çıkarma için, sigortalının ölüme bağlı bir tasarrufta bulunması gerekir. Bu tasarrufun tek taraflı irade beyanıyla olması gerektiği göz önüne alındığında mirasçılıktan çıkarma vasiyetname yoluyla yapılabilir.⁶²

b. Mirasın Reddi Halinde Ölüm Aylığının Bağlanması ile İlgili Değerlendirme

Mirasbırakanın borçları ile karşı karşıya kalmaktan koruyan mirasın reddinin, ölüm aylığından feragat anlamına gelip gelmeyeceği hususu büyük önem taşımaktadır. TMK m.610 gereği ölüm aylığı bağlanma talebinde bulunulması veya hak sahiplerinin ölüm aylığı alması mirası kabul etme şeklinde değerlendirilmeyecektir.⁶³ Zira murisin eş ve çocuklarına bağlanan ölüm aylığı terekeye dâhil değildir. Şu hâlde mirasın reddi yoluna gidilmesi, Kuruma ölüm aylığı talebinde bulunulmasına engel değildir.⁶⁴

Mirasın reddi ile mirasçılıktan çıkarma durumunda farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Mirasçılıktan çıkarma şahsidir, yani oğlunu mirasçılıktan çıkardıysa pay torununa geçecektir. Başka bir ifadeyle muristen önceden ölmüş gibi muamele görür. Eğer murisin altsoyu yoksa mirasbırakanın tasarruf nisabına eklenir.⁶⁵ Mirasçılıktan çıkarmanın kesinleşmiş yargı kararı bulunan kişilere gelir veya aylık ödenmeyecektir. Ödenmiş bulunan gelir ve aylıklarsa geri alınacaktır.⁶⁶ Ancak mirası reddeden kişi sosyal sigorta haklarından faydalanabilecek ve mirası reddeden kişiye ölüm aylığı bağlanacaktır.⁶⁷

⁶² Hakan Keser, “5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Işığında Mirasın Reddinin, Mirastan İskatın ve Sigortalının Öldürülmesinin Sosyal Güvenlik Kurumunca Bağlanacak Olan Ölüm Aylığına Etkisi”, *Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, İstanbul 2008, s. 1030-1031.

⁶³ Keser, s. 1036.

⁶⁴ Y. 12. HD, E. 2005/23073, K. 2005/26042, T. 26.12.2005, Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.03.2022.

⁶⁵ Y. 2. HD, E. 2007/15355, K.2007/17423, T. 12.12.2007: Mirasçılık ve mirasın geçişi mirasbırakanın ölümünde yürürlükte olan yasaya göre belirlenecektir. Mirasbırakan oğlunu mirastan ıskat etmiştir. Bu kişi tarafından açılan ıskatın iptali davası reddedilmiş olup ıskat ayaktadır. Bu halde mirastan ıskat edilenin alt soyu mahfuz hisselerini isteyebilir. Olayda davacı ıskat edilenin oğludur. Bu durumda davacının bu davayı açmada aktif husumet ehliyeti mevcut bulunmaktadır. Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.04.2022.

⁶⁶ Müjdat Şakar, *Sosyal Sigortalar Uygulaması* 12. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2017, s. 275.

⁶⁷ Y. 12. HD, E. 2005/230073, K. 2005/26042, T. 26.12.2005, Sinerji İçtihat Bankası, Erişim Tarihi: 14.05.2022.

SONUÇ

Türk sosyal güvenlik hukukunda hak sahiplerine ilişkin düzenlemeler 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi ile başlamıştır. 31.05.2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu çıkarılmış ancak söz konusu kanun genel olarak 01.10.2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ölüm aylığı için 1800 gün prim şartı varken, iş kazası ve meslek hastalığı sigortasındaki ölüm geliri için prim şartı yoktur. Prim şartının olası sosyal güvenlik mantığı ile bağdaşmamaktadır. Hak sahiplerinin ölüm aylığından yararlanması için sigortalının ölümü ilk koşuldur. Burada ölümün ne şekilde gerçekleştiğinin bir önemi yoktur. Ancak 5510 sayılı Kanun'un 56. maddesinde düzenlenen durumun varlığı halinde hak sahibi aylığa hak kazanamaz. Yani sigortalıyı kasten ve hukuka aykırı şekilde öldüren veya öldürmeye teşebbüs eden hak sahibine ölüm aylığı bağlanmayacaktır.

5510 sayılı Kanun'un 56. maddesinde gelir ve aylık bağlanmayacak haller düzenlenmiştir. Mirasçılıktan çıkarma ve mirastan yoksunluk sebeplerinden bazılarını saymıştır. *“Kendisinden aylık bağlanacak sigortalıyı veya gelir ya da aylık bağlanmış olan sigortalıyı kasten öldürdüğü veya öldürmeye teşebbüs ettiği”* Durumunu düzenlenmiştir. Sigortalıyı kasten öldürmek veya öldürmeye teşebbüs etmek mirastan yoksunluk sebebi oluşturduğu için resen dikkate alınacaktır. 5510 sayılı Kanun af konusunu düzenlemediği için her ne kadar af yoksunluk sebebini ortadan kaldırırsa kıyas yapılmamalıdır. Bahsedilen durum kasten öldürmeye teşebbüs fiili için söz konusu olacaktır. Sigortalıyı kasten öldürmeye teşebbüs durumunda af durumunda dahi ölüm aylığı bağlanmamalıdır. Sigortalıyı kasten öldürme durumunda sigortalının affi zaten söz konusu olmayacaktır.

“Kanun gereğince sürekli iş göremez hale veya malûl duruma getirdiği” mirastan yoksunluk sebebi oluşturmadığı için tespitinin nasıl yapılacağı ve 5510 sayılı Kanunla düzenlenen af konusunun ne olacağı belirsizdir. 5510 sayılı Kanunda düzenlenmediği için af durumunda evleviyetle kıyas yapılmamalı ölüm aylığı kesilmelidir. Geri kalan mirastan yoksunluk sebepleri 5510 sayılı Kanunda sayılmamıştır. Bu sebeple 5510 sayılı Kanunda düzenlenmeyen mirastan yoksunluk sebeplerin oluşup mirastan yoksunluğun tespitinin olması durumunda ölüm aylığına hak kazanılabilir.

5510 sayılı Kanunda sayılan ancak mirastan yoksunlukta sayılmayan *“Kanun gereğince sürekli iş göremez hale veya malûl duruma getirdiği”* mirastan yoksunluk sebebi oluşturmadığı için tespitinin nasıl yapılacağı konusu net değildir. Bu durumda Kurum, sigortalıyı iş göremez hale veya malûl duruma getirdiği tespit etmesi durumunda ölüm aylığına hak kazanılmamalıdır. Mirasçılıktan çıkarma konusunda ise *“Kendisinden aylık bağlanacak sigortalıya veya gelir ya da aylık bağlanmamış olan sigortalıya veya hak sahibine karşı ağır bir suç işlediği veya bunlara karşı aile hukukundan doğan yükümlülüklerini önemli ölçüde yerine getirmemesi nedeniyle ölüme bağlı bir tasarrufla mirasçılıktan çıkarıldıkları”* durumda mirasçılıktan çıkarma tasarrufu varsa ölüm aylığı bağlanmayacaktır. Son olarak hak sahibi, mirası reddetmiş olsa da ölüm aylığına hak kazanacaktır.

KAYNAKÇA

- Aslanköylü Resul, Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Şerhi, Seçkin Yayınevi, Ankara 2019.
- Arcı Kadir, Türk Sosyal Güvenlik Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara 2015.
- Çolakoğlu Ebru, “Türk İş Hukukunda İşverenin Eşit Davranma Borcu”, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.
- Çubuklugil Ali, “Mirastan Adi Iskatın Hukuki Mahiyeti ve Sebepleri”, AÜHFD, Ankara 1950, ss.450-452.
- Canıklioğlu Nurşen, “Sosyal Sigortaların Genel Hükümleri ve Türleri, Yargıtay’ın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukukuna İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi”, On İki Levha Yayıncılık, Ankara 2014.
- Civan Arzu, “Sosyal Güvenlik Hukukunda Ölüm Sigortası”, AÜHF, Ankara 2019, ss. 70-72.
- Doğan Sevgi, “Türk İş Hukukunda Eşitlik İlişkisinin Anlamı”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Ankara 2012, ss. 180-183.
- Eren Fikret, Türk Miras Hukuku, Yetkin Yayınevi, Ankara 2019.
- Eren Fikret /Aktürk İpek, Türk Miras Hukuku, Yetkin Yayınevi, Ankara 2020.
- Eren Fikret, Türk Miras Hukuku, Yetkin Yayınevi, Ankara 2019.
- Kocayusufpaşaoğlu Necip, Miras Hukuku, Filiz Yayınevi, İstanbul 1987.
- Mutlay Barış, Sosyal Sigorta Yardımlarına Hak Kazanma Koşulları ve Eşitlik İlkesi, Beta Yayınevi, İstanbul 2014.
- Kandemir Murat/Yardımcıoğlu Didem, İş Hukukunda Eşitlik İlişkisi, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Diyarbakır 2014, Cilt: 19, Sayı: 30-31, ss. 225-229
- Kaplan Emine/Senyen Tuncay, “İş Hukukunda Eşitlik İlişkisi ve Cinsiyet Ayrımcılığı”, TBB Dergisi, Ankara 2017, 225-226.
- Keser Hakan, “5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Işığında Mirasın Reddinin, Mirastan Iskatın ve Sigortalının Öldürülmesinin Sosyal Güvenlik Kurumunca Bağlanacak Olan Ölüm Aylığına Etkisi”, Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, İstanbul 2008, s. 1030-1031.
- Özel Çağlar, “Medeni Hukuk Açısından Ölüm Anının Belirlenmesi ve Ceset Üzerindeki Hakka İlişkin Bazı Düşünceler”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara 2020 ss. 67-69.
- Sur Melda, “İş İlişkisinde Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı”, Sicil Dergisi, İstanbul 2017, ss. 38-39.
- Sözer Ali, İşçi, Bağımsız Çalışan ve Kamu Görevlileri Bakımından Türk Sosyal Sigortalar Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul 2017.
- Güzel Ali/Okur Ali/Canıklioğlu Nurşen, Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul 2018.
- Şakar Müjdat, Sosyal Sigortalar Uygulaması 12. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2017.
- İmre Zahit/Erman Hasan, Miras Hukuku, Der Yayınları, İstanbul 2018.
- Tuncay Can/Ekmekçi Ömer, Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, Beta Yayınevi, İstanbul 2017.
- Sinerji İçtihat Bankası.
- Kazancı İçtihat Bankası.
- Lexpera İçtihat Bankası.

YUNUS NADİ'NİN ÇEKOSLOVAKYA'NIN İŞGALİNE DAİR YAZILARI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Karabük Üniversitesi, İİBF
Karabük, Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-7095-7869
ersinmuezzinoglu@karabuk.edu.tr

ÖZET

Atatürk Döneminde Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerine en etkili yazıları kaleme alan isimlerden biri belki de başlıcası Yunus Nadi'dir. Meşrutiyet Döneminde başladığı gazeteciliği Millî Mücadele Döneminde de sürdüren Yunus Nadi, Mayıs 1924'te Cumhuriyet gazetesini kurmuş ve 1945'te ölümüne değin başyazarlığını yapmıştır. TBMM'de 15 yıl gibi uzun bir süre milletvekilliği görevinde de bulunan ve hükümete yakın bir isim olan Yunus Nadi'nin yazılarının bir ölçüde dönemin hükümetinin görüşlerini yansıttığı da söylenebilir. Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Çekoslovakya'nın işgalini (15 Mart 1939) ve bunun yol açacağı sonuçları ele almıştır. Türkiye'nin yakından takip ettiği bu işgal dış politikasının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Dönemin güçlü kalemi Yunus Nadi'nin yazıları bu bağlamda önemlidir. O, yazılarında doğrudan Almanya'yı ve işgali eleştirme yoluna gitmemiştir. Avrupa'nın kararsızlığının bu sonuçta etkili olduğu şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Ayrıca Çekoslovakya'nın ortadan kaldırılmasında hem Batılı devletleri hem Çekoslovakları sorumlu görmüş ve suçlamıştır. Ona göre, Çekoslovakya, varlığı ve istiklali için kendisini müdafaa etmeli idi. Bu hadise dünyada yeni bir savaş ihtimalini artırmış ve neredeyse kaçınılmaz hale getirmiştir. Yunus Nadi, akıl ve mantık döneminin artık sona erdiğini bundan dolayı her milletin kendi varlığını ve bağımsızlığını korumak için güçlenmeğe, maddi ve manevi olarak daha fazla silahlanmaya ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca o günlerde Romanya Dışişleri Bakanı ile gerçekleştirdiği mülakatı da köşesinde paylaşmış, bakanın sözlerinden yararlanarak Çekoslovakya hadisesine yönelik bazı mesajlar vermeye çalışmıştır. Bu anlamda, ilgili bakanın Romenlerin bir karış toprakları için ölesiye ve öldüresiye dövüşecekleri açıklamasını özellikle vurgulamıştır. Bu çalışma, Yunus Nadi'nin Çekoslovakya'nın işgalini nasıl değerlendirdiğini ve Türkiye için hangi sonuçları çıkardığını incelemeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Nadi, Cumhuriyet Gazetesi, Çekoslovakya'nın işgali, Türk Dış Politikası Tarihi, İkinci Dünya Savaşı

SOME FINDINGS ON WHAT YUNUS NADI WROTE ABOUT THE OCCUPATION OF CZECHOSLOVAKIA

Assoc. Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

ABSTRACT

One of the names who wrote the most influential articles on Turkey's domestic and foreign policy during the Atatürk Era was perhaps Yunus Nadi. Yunus Nadi, who continued his journalism, which he started during the Constitutional Monarchy Period, during the War of Independence, founded the Cumhuriyet newspaper in May 1924 and served as its editor-in-chief until his death in 1945. It can also be said that the writings of Yunus Nadi, who served as a member of parliament for a long time in the Turkish Grand National Assembly for six terms, that is, over 20 years, and who was close to the government, reflected the views of the government of the period to some extent. Yunus Nadi discussed the occupation of Czechoslovakia (March 15, 1939) and its consequences in his column in Cumhuriyet newspaper. This occupation, which Turkey closely follows, has also been effective in shaping its foreign policy. The writings of Yunus Nadi, the powerful writer of the period, are important in this context. He did not directly criticize Germany and the occupation in his writings. He made an assessment that Europe's indecisiveness was effective in this result. He also saw and blamed both the Western states and the Czechoslovaks as responsible for the elimination of Czechoslovakia. According to him, Czechoslovakia had to defend itself for its existence and independence. This event increased the possibility of a new war in the world and made it almost inevitable. Yunus Nadi stated that the era of reason and logic is now over and therefore every nation needs to become stronger and more materially and spiritually armed in order to protect its own existence and independence. He also shared in his column the interview he had with the Romanian Minister of Foreign Affairs at that time, and tried to give some messages about the Czechoslovakia event by using the minister's words. In this meaning, he particularly emphasized the relevant minister's statement that Romanians would fight to death for an inch of their land. This study aimed to examine how Yunus Nadi evaluated the occupation of Czechoslovakia and what conclusions he drew for Turkey.

GİRİŞ

Cumhuriyet döneminin önde gelen yazar ve gazetecilerinden biri Yunus Nadi 1879'da hayata gelmiştir. 1934'te Soyadı Kanunu çıkarılınca Abaloğlu soyadını almıştır. Sırasıyla Rodos İbtidai Mektebi, Mekteb-i Sultani ve Hukuk Mektebinde öğrenim görmüştür. Gazeteciliğe 1900 yılında başlamıştır. Kısa bir süre sonra siyasi nedenlerle hapis cezası almıştır. Meşrutiyetin ilanı ertesinde İttihat Terakki Cemiyeti'nin yayın organlarından bir olan "Rumeli" gazetesinde başyazar olmuştur. 1912 seçimleri sonucunda Aydın Mebusu seçilmiştir. Balkan Savaşları sürecinde Tasvir-i Efkar gazetesindeki yazılarıyla etkili bir propaganda sürecini yürütmüştür. Bu sırada Sofya'da ataşe olarak bulunan Mustafa Kemal ile de hukuk kurmuştur. Eylül 1918'de Yeni gün gazetesini kurmuş ve Milli Mücadele başlayınca bu mücadeleye destek veren bir yayın politikası takip etmiştir. 1919 seçimleri sonucunda oluşan son Osmanlı Mebusan Meclisine İzmir milletvekili olarak seçilmiştir. Bilahare bu meclisin iş yapamaz hale gelmesiyle birlikte Anadolu'ya geçmiş ve TBMM'de mebusluğuna devam etmiştir. Ayrıca İstanbul'da çıkardığı Yeni Gün'ü Anadolu'da Yeni

Gün adıyla tekrar yayınlamaya başlamıştır. 1923'te İkinci Meclise İzmir mebusu olarak girmiş, 1924 yılında, Cumhuriyet döneminin en etkin gazetesi haline gelecek Cumhuriyet'in yayınlanmasını sağlamıştır. 1945'te ölene kadar sahibi olduğu bu gazetenin başyazarlığını yapmıştır. Aynı zamanda uzun süre, altı dönem yani 20 yıldan fazla, TBMM'de milletvekilliği görevinde bulunmuştur. Yunus Nadi gazeteciliği ve milletvekilliğinin yansısı Millî Mücadele dönemini aydınlatan hatırat türü önemli eserler de kaleme almıştır.¹

CHP milletvekili de olan Nadi'nin başyazarlığını yaptığı Cumhuriyet gazetesi, yayın politikasıyla hükümetin ve partinin yarı yayın organı gibi görülmüştür. Bu çerçevede Nadi'nin yazılarının bir ölçüde hükümetin görüşlerini yansıttığı da ileri sürülebilir. 1930'ların ortasından itibaren Avrupa'da yaşanan gelişmeler Türkiye'yi saldırgan ve revizyonist Almanya ve İtalya gibi devletlerden uzaklaştırmış, İngiltere gibi devletlere yakınlaştırmıştır. Türkiye barışçıl ve statükocu bir çizgide saf tutmuştur. 1939'un mayıs ayında İngiltere, haziran ayında Fransa ile birer bildiri imzalayarak müttefiklik ilişkisi kurmuş ve belli koşullar oluşması halinde savaşa dahi katılmayı kabul etmiştir. Bu beyannameler daha sonra İngiltere-Fransa-Türkiye arasında 19 Ekim 1939'da yapılan Üçlü İttifak Antlaşmasına/Karşılıklı Yardım Antlaşmasına da temel olmuştur.² Türkiye'yi böylesi bir yola iten en önemli etkenler Mart 1939'da Çekoslovakya'nın Küçük Antant, Milletler Cemiyeti ve büyük devletlerin verdikleri teminatlara rağmen Hitler Almanya'sı tarafından ortadan kaldırılması ile İtalya'nın Arnavutluk'un bağımsızlığına son vermesidir. Bu iki olay, özellikle de ikincisi, Türkiye'yi endişelendiren ve dış politikasının şekillenmesine etki eden önemli gelişmeler arasında yer almıştır.³ Mart 1939'da Çekoslovakya'nın işgal edilmesi Türk basınında da yer bulmuştur. Cumhuriyet gazetesinin başyazarı Yunus Nadi bu hadise ile ilgili birkaç yazı kaleme almıştır. Bu çalışma, Türkiye'nin resmi açık bir tutum takınmaktan kaçındığı Çekoslovakya'nın işgali gelişmesine Nadi'nin nasıl baktığı ve Türkiye için hangi sonuçları çıkardığı hususlarına odaklanmıştır.

YUNUS NADI'NİN ÇEKOSLOVAKYA'NIN İŞGALİNE DAİR YAZDIKLARI

Hitler Almanya'sının Eylül 1938'de Münih Anlaşması ile Çekoslovakya'dan Südetler bölgesini alması sonucunda Çekoslovakya'nın parçalanması süreci başlamıştır. Önce Ekim 1938'de Polonya Teschen bölgesini ele geçirmiş ardından Macaristan Çekoslovakya ile yaptığı bir anlaşma ile bu ülkeden bir miktar toprak kazanmıştır. Son yıkıcı darbeyi 15 Mart 1939'da Hitler Almanya'sı indirmiş ve Çekoslovakya'nın başkenti Prag'ı işgal ederek bu devleti haritadan

¹ *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem, 1919-1923*, Cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları, s. 530-531; Bengül Polat, "Yunus Nadi Abaloğlu, Atatürk Ansiklopedisi", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yunus-nadi-abalioglu-1879-1945/> (Erişim tarihi: 16.12.2023)

² Üçlü İttifak, Karşılıklı Yardım Antlaşması ya da Ankara Paketi olarak adlandırılan anlaşma hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1920-1945*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 599-606.

³ Arnavutluk'un işgalinin Türkiye'deki yankıları ve Türk Dış Politikasına etkileri hakkında detaylı bilgi için bk. Halil Özcan, "İtalya'nın Arnavutluk'u İşgalinin Türk Basınına ve Türk Dış Politikasına Yansıması", *DTCF Dergisi* 63.1(2023): 104-152.

silmiştir. Hitler böylece dış politika amaçlarından biri olan “hayat sahası” politikasını tatbika geçmiştir.⁴

Yunus Nadi 19 Mart 1939’da yani işgalden birkaç gün sonra, “Dünya ahvali yeniden karıştı” başlığıyla bir yazı kaleme almıştır. Nadi’nin yazısını önemli noktalarıyla şöyle özetlemek mümkündür. Genel savaş ihtimali söz konusudur. Bu savaş insanlığın bütün kaynaklarını tüketeceği gibi korkunç rejimlere de sürükleyecektir. Münih Konferansı⁵ ile ortaya çıkan umutlar kısa sürede suya düşmüş, Çekoslovakya gibi bir devlet dünyanın gözü önünde tarihe karışmıştır. Büyük devletler teminat vermelerine rağmen Çekoslovakya’ya sahip çıkmamışlardır. Ayrıca Çekoslovakların kendileri de milli varlık ve istiklalleri için mücadele etmemişlerdir. Oysa 19. yüzyılın sonlarında Güney Afrika’da Boerler⁶ kocaman İngiliz imparatorluğuna karşı mücadele etmekten kaçınmamışlardır. Benzer şekilde Sırbistan Birinci Dünya Savaşı’nda neredeyse haritadan silinmesine rağmen milli varlık ve istiklali uğrunda yaptığı fedakarlık sonucunda savaş sonunda daha büyük bir güç ve kazanımla ortaya çıkmıştır. Neye mal olursa olsun milletler milli varlık ve istiklali için kendilerini savunmak durumdadırlar. Çekoslovakların çözülüşü Avrupa’nın kararsızlığını daha da artırmıştır. Bu kararsızlık Avrupa’daki milletleri büyük bir çarpışmaya götürebilir. Her savaş müstakbel bir savaşın tohumlarını taşır. Bundan sonra gerçekleşecek savaşlar daha yıkıcı olacaktır. Artık akıl ve mantık çağı kapandığı için, bunu dikkate alarak, her millet kendi varlığı ve istiklali için kuvvetli olmak ve maddi ve manevi olarak her geçen gün daha fazla silahlanmağa önem vermek zorundadır.⁷

Yunus Nadi ertesi gün ise “Şimdi artık yeni bir dünya harbine doğru” başlığıyla yeni bir yazı kaleme alır. Yazısına “Yeryüzü meselelerine mukadder yeni nizamını verebilmek için artık önüne geçilemeyeceği anlaşılan harbin neticelerini beklemekten başka çare kalmamıştır” şeklinde bir sözle başlayarak, savaşı artık kaçınılmaz gördüğünü açığa vurur. Ona göre, büyük savaş İtalya’nın isteklerinden kaynaklanacaktır. İtalya, Fransa’dan istediklerini ya da belediklerini alamamıştır. Bu onun için artık prestij meselesidir. Genel savaşın başlangıç yeri Batı Akdeniz ya da Kuzey Afrika olacaktır. Önce Avrupa’da başlayacak sonra dünyaya yayılacaktır. Avrupa’da son bir yılda yaşananlar genel savaşın stratejik ilk hazırlıkları olarak görülebilir. Küçük büyük fark etmez tüm devletler bu gelişmelere ilgi gösterip dikkate almalıdırlar. Tarafsızlık bahanesiyle uzak duranlar da yanılacaktır. Zira uluslararası hukuk adına istinat edilebilecek tek hak kuralı bir

⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1995*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, 255- 258.

⁵ 29 Eylül 1938 tarihli Münih Konferansı’na İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya devletlerinin liderleri katılmış, bu konferansta yapılan anlaşma gereği Çekoslovakya’nın Südetler bölgesinin aşamalı şekilde Almanya’ya verilmesi kararlaştırılmıştır. Avrupa’da barışın kurtarılması için saldırgan bir devletin (Almanya) taleplerinin kabul edilmesi yoluyla yatıştırılması politikasının sonucu olan bu anlaşma barışı koruyamamış, Çekoslovakya’nın ortadan kalkmasına ve yeni bir dünya savaşına doğru hızla yol alınmasına neden olmuştur. Bk. Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 2010, s. 499-500; Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasî Tarih, 1919-1939*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 159-161; Armaoğlu, a.g.e., s. 255-256.

⁶ Güney Afrika Savaşı, Büyük Britanya’nın iki Afrikaner cumhuriyetle, Transvaal ve Free Orange State, Ekim 1899’dan Mayıs 1902’ye kadar sürdürdüğü ve zaferle çıktığı bir savaştır. Sonuçta zafer elde etmesine karşın bu savaş İngiltere için oldukça maliyetli ve zorlu geçmiştir. Tarafların eşitliğinden söz etmek mümkün değildir. İngiltere için bir prestij kaybı anlamına gelmiştir. Boerlerin direnişi ve kahramanlığı tüm dünyada ilgi uyandırmıştır. Bk. <https://www.britannica.com/event/South-African-War>(Erişim Tarihi: 17.12.2023).

⁷ Yunus Nadi, “Dünya Ahvali Yeniden Karıştı”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1939, s. 1, 5.

kalmadığı gibi, savaş zorunluluğu, savaşanların her yönde hiçbir bir engeli kabul etmeyecekleri yürüyüşleri zorunlu hale getirecektir. Birinci Dünya Savaşındaki tecrübelerinden dolayı Almanya Avrupa’da bir engelle karşılaşmamak ya da oyalanmamak için Akdeniz ya da Afrika üzerinden bir savaşı planlayabilir. Savaşın en civcivli yeri Batı Akdeniz olacak, taraflar önce orada boy ölçüşecektir. Yangın daha sonra tüm Avrupa’yı saracaktır. Böyle bir savaşa herkesin girmesi gibi bir durum olmasa dahi, sanki bugün yarın o savaşa girecekmiş gibi silahlanma ve seferber olma ihtiyacı kesin bir hakikattir. Nadi yazısını şöyle bitirir: “Ufukta bugün kuvvetli bir ihtimal haline beliren kara bulutlar çok kesiftir. Hayale yer yoktur. Vaziyet çok ciddidir”. Nadi böylece bir genel savaşı kaçınılmaz ve çeşitli bakımlardan zaruri görmektedir. Ona göre, bu durumda her ülkenin savaşa hazırlanmaktan başka çaresi bulunmamaktadır.⁸

Yunus Nadi,22 Mart 1939’da Romanya Dışişleri Bakanı Gafenko ile gerçekleştirdiği mülakatı gazetesinde paylaşmıştır. O, yazısına, ziyaret ettiği bakanın kendisine söylediği, “Bu memleketin bir karış toprağı ve en ufak menfaati için bu millet ölesiye ve öldüresiye döğüşecektir” sözüyle başlamıştır. Bakanın Çekoslovakya hadisesi bağlamında böyle bir ifadeyi kullandığı açıktır. Nadi’nin bu sözleri öne çıkarması ve vurgulu şekilde, bold yazıyla, kullanması manidardır. Burada Türkiye’nin benzer bir tutumu tercih edeceğini düşündüğü yani Türkiye’nin duygularına tercüman olmak istediği de akla gelebilir. Romanya dışişleri bakanı Çekoslovakya hadisesi ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

“Çeko-Slovakya işi haddizatında çok hazin ve fecidir. En fenası bu zavallı memleketin bu fena akibete müdafaasızca sürüklenip gitmiş olmasıdır. Binnefis Çeko-Slovakya için çok fena olan bu halin, fena bir misal teşkil etmek ihtimali, daha fenadır. Bununla beraber hâdise ne kadar trajik olursa olsun realist siyasetler için soğukkanlılığı kaybedecek veçhile telâşa düşmeğe sebep yoktur. Sulhla beraber memleketlerimiz yüksek menfaatlerinin, eğer icab ederse, en ileri derecelerinde bir azimle müdafaa edileceğinden emin olan bizlere göre vaziyeti sükûnla telâkki ederek her ihtimali ciddiyetle ve nefislerimize itimad esasına dayanan bir serinkanlılıkla takib etmenin tutulacak yegâne yol olduğu şüphesizdir. Ve biz Balkanlılar işte böyle yapıyoruz”.

Bakanın açıklamalarından anlaşılan; Nadi’nin daha önce yazdığı gibi, ilgili bakan da Çekoslovakya’nın herhangi bir müdafaa yapılmadan ortadan kalkmasını üzücü bulmakta, bu hadisenin kötü bir örnek oluşturmasının çok daha fena bir durum olacağını belirtmekte, kendilerinin gerçekçi kalmaya özen gösterdiklerini ve telaşa düşmeyerek serinkanlı bir şekilde gelişmeleri takip ettiklerini ifade etmektedir. Gafenko Balkan Antantına Bulgaristan’ın katılması ihtimalinin tabii ki söz konusu olduğunu, bunun için kapının zaten açık bulunduğunu, Bulgaristan’ın antanta katılmasını sağlayacak vasıtaların da temin edilebileceğini söylemiştir. Ortak çıkarlar doğrultusunda, birer müstakil devlet olarak, müşterek güvenlik zemininde birleşmenin söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Avrupa’da başka ne gibi gelişmelerin olabileceğine dair soruya Romen bakan, Balkanlılar birliğinin gerçek bir güç anlamına gelecek şekilde en yüksek seviyeye çıkarılması gerektiğini dile getirmiştir. Son olarak Romanya adına şu sözlerin söylenebileceğini ifade etmiştir: “Bu memleketin bir karış toprağı ve en ufak menfaat parçası için, bu millet ölesiye ve öldüresiye döğüşecektir”.⁹

⁸ Yunus Nadi, “Şimdi Artık Yeni Bir Dünya Harbine Doğru”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1939, s.1.

⁹ Yunus Nadi, “M. Gafenko ile Mülakat”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1939, s.1,3.

Yunus Nadi, Romanya dışişleri bakanının ardından bu kez Romanya başbakanı Kalinesko ile de bir mülakat gerçekleştirmiştir. Bu mülakattan Çekoslovakya hadisesinin bölge ülkelerinin siyasetlerine nasıl bir etkide bulunduğu da anlaşılabilir. Romanya etrafındaki askeri hareketlerden dolayı zorunlu olarak bazı ihtiyat tedbirleri almak zorunda kalmıştır. Romen başbakan Türkiye'nin Balkan Antantı içindeki net ve civanmert vaziyetinden dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. Hadiselerin nereye evrileceği bilinemezse de barışın bozulmaması, tam aksine düzelerek sürmesi ve istikrar kazanmasının arzu edildiği, şimdilik bir bilinmezlik vaziyetinde olduğu için tedbirli olmaktan başka bir şey yapılamayacağını söylemiştir. Yunus Nadi, Romen başbakanın şu sözlerini yine koyu harflerle yazı başlığının altında ilk cümleler olarak öne çıkarmış ve bu suretle, barış politikası izleyen Türkiye'nin bakışını da göstermek istemiştir: “Aldığımız ihtiyat tedbirleri etrafımızdaki askerî hareketlerin devamınca devam edecek ve onlar kalktığı zaman bizde de nihayet bulacaktır”.¹⁰

SONUÇ

Cumhuriyet gazetesinin sahibi ve başyazarı olan, aynı zamanda 1920'den 1943'e kadar altı dönem TBMM'de milletvekilliği yapan Yunus Nadi, dünyanın yeni bir savaşa doğru sürüklendiğini gösteren Avrupa'daki siyasi gelişmeleri gazetesinde ele almış, buradan bazı dersler çıkarmış, Türkiye'nin bu gelişmeler karşısında neler yapabileceğini ihsas ettirmiştir. Hükümete yakın bir isim olan Nadi'nin görüşlerinin bir ölçüde hükümetin görüşlerini yansıttığı da ileri sürülebilir. Cumhuriyet gazetesi o dönem hükümetin yarı resmi organı gibi görülmüştür Nadi Çekoslovakya'nın işgalinden dolayı hem Çekoslovakları hem de Çekoslovakya'ya söz verip tutmayan yani onu koruyamayan Avrupalı devletleri sorumlu görmüştür. Avrupa'nın kararsızlığına vurgu yapmıştır. Yeni bir savaşın bazı nedenlerle zorunlu ve kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür. Bu doğrultuda yeni bir genel savaşa maddeten ve manen hazırlanmak gerektiğinin altını çizmiştir. Ona göre, milli varlık ve bağımsızlık için mutlaka mücadele edilmelidir. Romanya başbakanı ve dışişleri bakanı ile gerçekleştirdiği mülakatlardan paylaştığı pasajlar üzerinden bazı mesajlar vermeye çalışmıştır. Romen dışişleri bakanının Çekoslovakya'nın işgalinin kötü bir örnek oluşturmaması gerektiği sözü ile Romenlerin ülkelerini savunmak zorunda kaldıkları zaman ölesiye ve öldüresiye savaşacaklarını söylemesi buna dair çarpıcı örneklerdir. Türkiye açısından; Yunus Nadi Çekoslovakya hadisesi sonrası dünyanın kaçınılmaz ve artık zaruri bir genel savaşa gittiği bir sırada Türkiye'nin maddi ve manevi olarak hazırlıklı olması gerektiği hususunu ihsas ettirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Balkan Antantı devletlerinin bu gelişmeler muvacehesinde ittifaklarına daha sıkı sarılmak ve onu güçlendirmek gibi bir imkana ve mecburiyete sahip olduğunu ortaya koymuştur.

¹⁰ Yunus Nadi, “Romanya Başvekili Diyor ki”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1939, s.1,3.

KAYNAKÇA

- Yunus Nadi, “Dünya Ahvali Yeniden Karıştı”, Cumhuriyet, 19 Mart 1939, s. 1, 5.
- Yunus Nadi, “Şimdi Artık Yeni Bir Dünya Harbine Doğru”, Cumhuriyet, 20 Mart 1939, s.1.
- Yunus Nadi, “M. Gafenko ile Mülakat”, Cumhuriyet, 22 Mart 1939, s.1,3.
- Yunus Nadi, “Romanya Başvekili Diyor ki”, Cumhuriyet, 24 Mart 1939, s.1,3.
- Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1995, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Esmer, Ahmet Şükrü, Siyasî Tarih, 1919-1939, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.
- Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1920-1945, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem, 1919-1923, Cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Özcan, Halil, “İtalya'nın Arnavutluk'u İşgalinin Türk Basımına ve Türk Dış Politikasına Yansıması”, DTCF Dergisi 63.1(2023): 104-152.
- Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 2010.
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yunus-nadi-abalioğlu-1879-1945/> (Erişim Tarihi: 16.12.2023)

CAFER CABBARLI YARATICILIĞINDA DİL SAFLIĞI VE EDEBİ DİLİN TEMİZLİĞİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER

Türkan MECİDOVA

AMİA, N.Gencevi adına Milli Azerbaycan Edebiyatı Müzesi
ORCID ID: 0000-0002-9384-969X
macidova.turkan@mail.ru

ÖZET

Cafar Cabbarlı, modern Azerbaycan edebiyatının ve tiyatrosunun gelişmesinde paha biçilmez rol oynayan değerli şairlerimizden biridir. Hem sanatsal hem de edebi-eleştirel çalışmaları edebiyatımızın oluşumuna hem teorik hem de pratik olarak hizmet etti. C.Cabbarlı değerli bir şair olmasının yanı sıra yetenekli bir oyun yazardı. Cabbarlı, Azerbaycan edebiyat tarihinde Mirza Feteli Ahunzade ile temeli atılan milli dramaturjimizin değerli mirasçılarından biridir. Oyunlarında değindiği konular kendisinden sonra gelen kuşaklara örnek olmuştur. Cabbarlı mirası, Cabbarlı gelenekleri dünde kalmadı, bugün hala yaşıyor. Öte yandan tüm kariyeri boyunca vaz geçmediği şiir yaratıcılığı da kalemine her zaman ün kazandırmıştır. Cumhuriyet döneminde bile lirik şiirleri için bestelediği şarkılar bunu kanıtıyor.

C.Cabbarlı'nın tiyatro, basın, dil ve edebiyat konuları, çeviri çalışmaları vb. görüşlerinde sürekli bir vatanseverlik duygusu kendini gösterir. Yazlarıyla insanları sadece buna çağırarak kalmıyor, aynı zamanda şiirsel ve dramaturjik etkinliklerinin yanı sıra uygulamalı çalışmalarında da bu hükümleri gözetiyor ve okuyuculara örnek oluyor. Ana dil meselesine dönersek şairin şiirlerinde dil saflığını yakalamaya çalıştığına şahit oluruz.

Ana dil sorunu, hangi dönemde çalışıldığına bakılmaksızın her zaman günceldir. Bu, herhangi bir yazarın veya şairin eserine atıfta bulunulduğunda bile değişmeden kalır. Dilimizin tüm gelişim dönemlerinde ulusal özelliklerini koruyarak incelenmesine ve incelenen dönemin yazarlarının yaratıcılığına kapsamlı bir şekilde atıfta bulunulmasına sürekli ihtiyaç vardır. Ana dil sürekli değişen ve gelişen dinamik bir varlıktır ve bu nedenle onunla ilgili yapılan tüm araştırmalar her zaman güncel ve yenidir. Hem şair hem de önemli bir oyun yazarı olan C.Cabbarlı'nın yaratıcılığının araştırılması edebiyatla beraber dilbilim dalı için de avantajlara sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Cafar Cabbarlı, Dilin saflığı, Ana dili sorunu, Ana dili ile ilgili görüşler

THOUGHTS ON PURITY OF LANGUAGE AND CLEANLINESS OF LITERARY LANGUAGE IN JAFAR JABBARLI'S CREATIVITY

Türkan MECİDOVA

ABSTRACT

Jafar Jabbarli is one of the valuable artists who played an invaluable role in the development of modern Azerbaijani literature and drama. Both his artistic and literary-critical works served the formation of our literature, both theoretically and practically. Besides being a valuable poet, J.Jabbarli was a talented dramatist. Jabbarli is one of the worthy successors of our national dramaturgy, whose foundation was laid with M.F.Akhundov in the history of Azerbaijani literature. The issues he touched on in his plays became an example for the generations that came after him. Jabbarli heritage, Jabbarli traditions did not remain yesterday, they are still alive today. On the other hand, his poetry, which he did not touch during his entire career, always brought fame to his pen. This is evidenced by the songs composed for his lyrical poems even during the republic.

J.Jabbarli's theater, press, language and literature topics, translation studies, etc. a sense of patriotism is constantly manifested in their meetings. He not only calls people to this with his writings, but also observes these rules in his poetic and dramaturgical activities as well as in his practical work and sets an example for the readers. If we return to the issue of the mother tongue, we see that the poet tries to capture the purity of the language in his poems.

The question of the mother tongue is always relevant, regardless of the period in which it is studied. This remains unchanged even when referring to the work of any writer or poet. There is a constant need to study our language in all periods of its development while preserving its national characteristics and to comprehensively refer to the creativity of the authors of the studied period. The mother tongue is a dynamic entity that is constantly changing and developing, and therefore all the research done on it is always up-to-date and new. The study of the creativity of J.Jabbarli, who is both a poet and an important playwright, has advantages for the field of linguistics as well as literature.

Keywords: Jafar Jabbarli, Language purity, Mother tongue problem, Meetings about mother tongue

GİRİŞ

Cafer Cabbarlı, 1899 yılında Bakünün Hızı köyünde dünyaya gözlerini açtı. Babası Gafar bir kömür madencisiydi. Babasının gözleri işinden dolayı tutulduktan sonra aile şehrin engebeli bir bölgesine taşınır. Bundan sonra ailenin yükü Cafer'in annesi Şahbike'ye düşer. Evdeki maddi sıkıntılara rağmen anne, en küçük oğlu Cafer'i mollahaneye, ardından da 7. "Rus-Tatar" okuluna gönderir. C.Cabbarlı okuldan mezun olur ve Bakü Politeknik Okulu'nun elektrik mühendisliği bölümüne kabul olunur. 1920 yılında bu bölümden mezun olan Cafer, Azerbaycan Devlet Üniversitesinin doğu ve tıp fakültelerinde dersleri dinlemiş, ardından Bakü Tiyatro Teknik Koleji'nde eğitim görmüştür.

Çocukluğundan beri şüire ilgi duyan C.Cabbarlı, edebi yaratıcılığına küçük yaşlarda başlamış ve öğretmenleri Selryman Sani Ahundov ve Abdulla Şaig ona özel manevi destek vermişlerdir.

C.Cabbarlı'nın yaratıcılığa başladığı ilk yıllar Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin var olduğu yıllara denk gelmektedir. Bu yıllarda Cabbarlı tam bir Türk hayranı gibi davranmış ve yazlarıyla Türklüğü tanıtmaya çalışmıştır. “Ulusal bağımsızlık oyun yazarına, milli ruhun ve modern Türk tarihinin şanlı olaylarını sanat eserine taşıma konusunda belli bir edebi teşvik sağlar. “Yıldız veya Trablis Savaşı” (1917), “Edirne'nin Fethi” (1917), “Bakü Savaşı (1919)” adlı dramaları yazar”. (Ahmedov 2010, s.94)

C. CABBARLI'NIN SAHNE ESERLERİNE BİR BAKIŞ

C. Cabbarlı, edebiyatımızda yeni tip isyancı kahraman Aydın imajını yarattığı “Aydın” adlı oyunda kapitalizmin ağır pençesinde ezilen halkı yansıtmaya çalışmıştır. Bu dünyaya karşı açık bir zihinle galip gelse de, sözlerle, şiddetle itiraz etse de sonunda çaresizliğinin farkına varır. Fakir ve beş parasız bir insan olarak altın dünyasına yenik düşer ve böylece ailesini kaybeder. Yazar bununla saf aşkın bile bu kadar keskin farklı sosyal ilişkilere karşı galip gelemeyeceğini göstermek istiyordu.

Aydın'dan farklı olarak amacı daha açık olan bir kahraman olan Oktay, C.Cabbarlı'nın olumlu bir kahraman arayışı sırasında bulunduğu ileri bir adımdır. 1923 yılında “Oktay Eloğlu” trajedisini yazdı. Bu oyunun ana teması burjuva-mülk sahibi yapının anti-demokratik yapısının ortaya çıkarılmasıyla ilgilidir. “Oktay, 20. yüzyılın ilerlemesi karşısında geride kalan halkına yardım etmek için annesi, kız kardeşi, servetiden geçer ve toplumsal idealine ulaşır, hayalini kurduğu ulusal sahneyi yaratır. Ancak yaşadığı burjuva ortamında kolları ve kanatları kırılır, sevgisi elinden alınır, sürgüne gönderilir, hatta deli bile denir. Oktay mağlup oluyor ama susmuyor, ifşa ediyor, küfrediyor, damgalıyor. Aydın gibi o da hayatta hakikati ve adaleti arıyor.” (Modern Azerbaycan edebiyatı 2007, s.145)

C. Cabbarlı'nın kendisini gerçek bir realist olarak bulduğu ilk oyunlardan biri “Ateş Gelini”dir. (1928) O, bu çalışmasıyla yeni bir yaratıcı yola girmiş oldu. Konusu tarihten alınan eserde romantizm ve gerçekçilik iç içe geçmiş, bir-birine karışmış durumdadır. Trajedinin kahramanı Elhan, yani Babek sadece tarihi bir figür değil, aynı zamanda halkının hayallerini ifade edebilen bir kahramandır. O sadece kuru konuşmalar yapan biri değil, gerektiğinde elinde kılıçla herkesle kavga eden, kavga eden bir savaşçıdır. Çalışmanın sonunda Elhan'ın güçleri eşit olmayan bir savaşta mağlup olmasına rağmen milyonlarca insanın kalbine özgürlük tohumlarını ekmeyi, onların savaşma kararlılığını ateşlemeyi başardı.

Dramaturgun kadın özgürlüğü konusu için gerekli temeli oluşturan eseri “Sevil” adlı oyunudur. Eser 1928 yılında yazılmıştır. Eserdeki esas gaye eskinin açığa çıkmasından ziyade yeninin somutlaşması ve yansımalarıdır. Ana karakter Sevil, eser boyunca geliştirilir, bazı anlar okuyucunun hemen gözünün önünde geçmese de, yeniliğin gelişimi konusu geçerliliğini kaybetmez.

“Almaz” (1930) ve “Yaşar” (1932) oyunları C.Cabbarlı'nın modern konunun ve modern varoluşun doğrudan yansıması alanındaki zaferleridir. Sınıf mücadelesinin ilerleyişini ve yeniliğin pekişmesini gösteren bu eserler, özellikle köyde yeni bir hayat kurma fikrinin güçlendiği ve tüm

güncel edebiyatta ön plana çıktığı bir dönemde değerliydi. Her iki oyunda da C.Cabbarlı doğrudan hayatın gerçek resimlerini yaratmıştır.” (Modern Azerbaycan edebiyatı 2007, s.147)

“Yaşar”da düşmanların tüm çabalarına rağmen köydeki yenilik zaferleri, inşaat çalışmalarını ve kültürel etkinlikler başarılı oluyor. Antik çağ kalıntılarının tüm umutlarının ve her türlü girişiminin boşunluğu, tarihsel koşulların arka planına da yansımıştır.” (Modern Azerbaycan edebiyatı 2007, s.150)

1905 devriminin tarihi olaylarının arka planında yazılan “1905’te” (1931) adlı oyunun temel amacı enternasyonalizm meselesine ışık tutmaktır. Ancak eserin teması günümüz için yazarın diğer oyunlarından çok daha alakalı.

C. Cabbarlı, bir süre önce 1905 devriminin arka planında gerçekleşen Mart katliamlarının gerçeklerine dikkat çekmeye çalıştı. Bununla aslında Türk-Ermeni ilişkilerinin baştan kopmuş olduğunu kanıtladı. Hem hakikatleri hem de bireysel görsellerin kopyalarındaki alt metinsel anlamlar, hem dönemin siyasi manzarasını hem de Ermenilerin her zaman gizli kalan niteliklerini açıkça görmemize olanak sağlıyor. C.Cabbarlı, “1905’te” adlı oyununda, yaşlı Bahşi’nin, milliyeti Ermeni olan genç Bahşi’yi kendi çocuğu gibi kabul ettiğini, ona ocakta yer verdiğini, onu zorluklara göğüs gererek büyüttüğünü ve ona ders verdiğini gösteriyor. Eserde ihtiyar Bahşi – kollarını hayırseverlikle yetimlere, imkanı olmayanlara, kovulmuşlara açmış kocaman ateş yurdunu, Genç Bahşi ise vatanından uzaklara atılarak şefkate muhtaç kalan, çaresizlikten Azerbaycan’a gelen, türk misafirperverliğine sığınan ermenileri temsil ediyor.”(Cabbarlı 2005, s.38)

Asif Rüstemli, araştırmacısı olduğu şair hakkında şunları yazıyor: “C.Cabbarlı’nın kişiliğinin büyüklüğünü ve sanatının gücünü belirleyen faktörlerden biri de, tüm siyasi baskılara rağmen kara ciltli şiirin sayfalarını çevirmeyi başarmasıdır. 1930’lu yılların kasırga eğilimli Azerbaycan’ının tarih kitabı, cesur bir adım atarak karanlık sayfalara girerek gerçeklere ışık tutmayı başardı. Kelimenin tam anlamıyla tarihsel gerçekliğe dayanan sanatsal gerçeklerin ustasıdır.” (Cabbarlı 2005, s.42)

İlk kez 1932 yılında C.Cabbarlı’nın yönetmenliğinde sahnelenen “Dönüş” oyunu, Azerbaycan Devlet Tiyatrosu’nun 10. kuruluş yılı münasebetiyle yazılmıştır. Yazar, “Oktay Eloğlu”ndan sonra tiyatronun karşılaştığı zorluklara ışık tutmaya çalıştı. Oyun, yeniliğin eskiyle mücadelesini ama bu kez yeniliğin zaferini yansıtıyor. Bu zaferin tiyatro dünyasında devrim niteliğinde bir etkisi var. “Çalışmada tiyatronun, edebiyatın ve sanatın karşı karşıya olduğu bir takım önemli sorunlar sunuluyor ve bu sorunları çözümlenmenin gerçek yolları gösteriliyor. Bunlar arasında tiyatronun, edebiyatın ve sanatın modern yaşamla bağlantısı, yeni repertuar sorunu, Azerbaycanlı kadınların sahneye çıkarılması, oyunculuk becerileri, tiyatro eleştirisi, yaşlı ve genç yazarlara yardım edilmesi vb. yer alıyor. Tüm bu yeniliklere yönelik mücadelenin asıl lideri ise Moskova’da eğitim görmüş genç tiyatrocü Gülsabah’tır. Yazarın bu yeni tip kadın kopyası olan Gülsabah, yarattığı militan pozitif kadın kahraman tiplerinin zirvesi olarak adlandırılabilir.” (Modern Azerbaycan edebiyatı, s.153)

C. Cabbarlı, ilkokul yıllarında bile vatansever öğretmenleri sayesinde milli ve manevi değerlere saygı duygusunu kazanmıştır. Zamanın değerli pedagoğlarından M.Mahmudbeyov,

P.Kasimov, öğrencilerinde milli benlik bilincini uyandırmaya çalışmış, anadillerinin yanı sıra vatanlarını, manevi zenginliklerini sevmeye eğilimi oluşturmaya çalışmışlar ve onlara büyük saygı duymak. Bunun sonucunda C.Cabbarlı dille ilgili ilk düşüncelerini daha o yıllarda dile getirmiş ve cep defterinde ana dilinin en kaba sözlerinin bu tür ödüncülerden üstün olduğunu kaydetmişti.

C. CABBARLI'NIN ANA DİLİ İLE İLGİLİSİ BİLİMSEL GÖRÜŞLERİ

Yıllar geçtikçe hem kişiliğini hem de kalemini mükemmelleştiren şairin zaman zaman dille ilgili yazıları da yayımlanmıştır. “Dilin Tarihsel Dirilişi” makalesinde kelimenin yaratılışı, kelimelerin nasıl birleşerek tek bir dil oluşturduğu en ince ayrıntısına kadar anlatılmaktadır. Çocuk, anne karnında görünmez bir parçacık boyutundan son güne kadar bir gelişim süreci geçirdiği gibi, aynı zamanda büyür ve dilde biter. Yeni doğmuş bir çocuk önce içgüdüyle hareket ediyor, sonra ses çıkarıyor, sonra biçimsiz bağırsaklardan konuşmaya geçiyorsa, bir millet var olduğu günden bu yana istek ve arzularını ifade etmek için dili yaratmıştır. “Daha sonra, yüzyıllar boyunca, sesler farklı arzuları ifade edecek şekilde değiştirildi, aynı sesler aynı arzuyu ifade etmek için tekrarlandı, böylece bu çığlıklar yaygınlaştı ve yavaş yavaş iki veya üç ses bir araya toplandı ve sonunda ilkel ses ortaya çıktı, insanın kaba dili ortaya çıktı. İlk ata-baba dilimiz bu kaba, kesilmemiş, ham dilden oluşuyor.” (Cabbarlı 2005, s.185)

C.Cabbarlı, “Türkoloji kurultayı ve serf-nehv meselesi” başlıklı makalesinde, halihazırda kullanılan sem-nehv kitaplarının Arap ve Avrupa dilleri esas alınarak yazıldığını, dolayısıyla Türk diline uygun olmadığını söylüyor. Şair, düzenlenen kongrenin bu yönde köklü değişiklikler yapacağını umuyor. Şöyle yazıyor: “Dilimiz araştırılmalı, uyduğu kanunlar bulunup ortaya çıkarılmalı ve düzene sokulmalıdır.” Ayrıca, “yabancı kelimelerin Türk boğazından geçebilmesi” için dilde alıntılanan kelimelerin edebi dilin tüm kurallarına uygun hale getirilmesi gerekmektedir. (Cabbarlı 2005, s.232)

Yazma ve okuma kurallarındaki karışıklık sadece dönemin dilbilimcilerini değil, bu dili yazan ve yaratan şairleri de endişelendiriyordu. Günümüz için gerçek olan çeviri sorunları da C.Cabbarlı tarafından ele alınmaktadır. “Çeviri konusuna önem verilmelidir” başlıklı makalesindeki hükümler ve çevirmen nasıl olmalıdır sorusuna verdiği cevaplar çağımız için de geçerlidir. Herkes tercüme edilen kitaplardan memnun olmasa da bu konuda sürekli bir mücadele söz konusu değil. Bu işi yapanlar konunun ciddiyetini anlamıyorlar, tam tersine kayıtsız kalıyorlar. “Eğer biraz Rusça ya da başka bir dil biliyorlarsa, ilk teklif edilen kitabı alıp tercüme etmeye çalışıyorlar. Ancak Rusça’dan kitap çevirisi yapabilmek için Rusça bilmek yeterli değildir. Ayrıca kitabın bahsettiği konuyu detaylı olarak bilmek ve bu konuya tam anlamıyla hakim olmak, daha doğrusu o alanda uzman olmak gerekiyor.” (Cabbarlı 2005, s.233)

C.Cabbarlı’nın U.Shakespeare’in “Hamlet” eserini bizzat tercüme ettiğini belirtmek gerekir. Mirza İbrahimov şairin bu çevirisini bir mucize olarak nitelendiriyor. “C.Cabbarlı tercüme ederken harika bir kalem kullanmış. Eserin tercüme edildiği dönemin bazı dil ve terminolojik özelliklerini dikkate aldığımızda Cafer’in tercümesi gerçekten bir mucizedir. C.Cabbarlı, Hamlet’in “olmak yada olmamak” diye başlayan meşhur monologunun iç gücünü büyük böyle

ustalıkla aktarıyor: - Ölmek, uyumak... uyumak... belki de rüya görmek... işin zor kısmı bu... hayatın fırtınaları geçtikten sonra bu ölüm rüyasından ne göreceğiz. Yolu tıkayan budur, bizi uzun bir hayatın sıkıntılarına sürükleyen budur..." (İbrahimov 1991, s. 28)

C. CABBARLI'NIN ŞİİR DİLİ VE ŞİİRLERİNDE ANA DİLİNİN YANSIMASI

C.Cabbarlı'nın mirasını şartlı olarak bölersek, onu şiirleri, düzyazı eserleri ve dramaturji olarak gruplandırabiliriz. Düzyazı ve dramatik eserler aslında onun ilk yaratmaya başladığı şiirsel kaleminin doruk noktasıdır. Şiir, C.Cabbarlı'nın eserlerinde hiç kaybolmayan bir türdür. Şairin şiirleri de diğer kalem tecrübeleri gibi oldukça zengin ve çeşitlidir. Yaratıcılığının ilk yıllarından, okul yıllarında yazdığı hiciv şiirlerinden, olgunluk döneminde yazdığı şiirlere kadar tüm örnekler büyük bir şairin ve duyarlı bir kalbin sorumluluğundadır.

Şairin şiirlerindeki dilin saflığı, basılan ilk şiiri "Bahar"da bile duyulmaktadır. Sanki bu bahar kokulu şiir, geleceğin şairinin daima temiz kalacak taze kaleminin habercisidir.

Ah, yellər nə həzin, fikr elə, san ney çalınır,
Hamı bəs qışdakı evlər uçuran qüdrətiniz?
İndi gör əsməyinizdən nə gözəl zövq alınır!
Unudulmuş o sudan qar yaradan hiddətiniz. (Cabbarlı 2005, s.47)
*Ah, rügar nasıl da hazin, sanki nêy çalınır,
Peki nerde kışdaki evler uçurtan kudretiniz?
Şimdi bak, esmenizden nasıl da zevk alınır!
Unutulmuş o sudan kar yaratan hiddetiniz.*

Şairin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde yazılan, yüksek hislerle dile getirilen "Sevdiyim", "Azerbaycan bayrağına" gibi şiirlerinde zamanın ahengine uygun olarak Adolu türkçesinin izlerikendini göstermektedir. Tabii ki bu şiirin samimiliyini ver doğallığını kesinlikle bozmuyor:

Canalıcı bir görkəmlə dağ başında durunca,
Oxşadıqca bahar yeli açıq-dağnıq tellərin.
Nazlı əlin umuzunda saçlarına vurduqca,
Bir-bir oxşayırsan bütün Turan ellərin.
Altaylardan, Altun dağdan doğma sellər bəkləyor
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al duvaqlı sevdiyim. (Cabbarlı 2005, s.63)
*Can alıcı bir görkemle dağ başında durunca,
Okşadıkca bahar yeli açık, dağnık tellerin,
Nazlı elin omuzunda saçlarına vurdukça,
Bir-bir okşarsın Turan ülkelerini.
Altaylardan, Altun dağdan doğma seller bekliyor
Yeşil elbiseli, mavi gözlü sevdiğim.*

Şairin aşka ve sevgiye dair şiirleri o kadar doğal ve samimi bir dille kaleme alınmış ki, bu gün bile onları hiç zorluk çekmeden okuya biliriz. Üzerinden yıllar geçse de, bu şiirler seven kalplerin tercümanı ola bilirler.

Məhəbbət ölkəsi qəm diyarıdır,
 O diyarda ağlayan çox, gülən yox.
 Cad olunmuş kimi könül çırpır,
 Ağlayormu, gülüyormu – bilən yox!
 Fələk məni öylə günə salıb ki,
 Bilmiorom yaşayımı, ölümü?
 Yazıq könlüm öylə hala qalıb ki,
 Bilmiorom ağlayımı, gülümü? (Cabbarlı 2005, s.69)

*Muhabbet ülkesi gam diyarıdır,
 O diyarda ağlayan çok, gülen yok.
 Burda gönül ancak çırpır,
 Ağlıyor mu, gülüyor mu, bilen yok!
 Felek beni öyle bir güne salmış ki,
 Bilmiorum yaşayım mı, ölüm mü?
 Yazık gönlüm öyle hale kalmış ki,
 Bilmiorum, ağlayım mı, gülüm mü?*

C. Cabbarlı'nın yazar dili bizim halk dilimize dayanıyor, onu arap ve fars sözlerinden arınmış şiir örnekleri ise sanki yıla önce değil de bu gün yazılmış:

Bir mən idim, bir sən idin, bir də yamaclar...
 Meşə yolu, yarpaq dolu yaşıl ağaclar.
 Onda ki, ağ omuzlara töküldü saçlar,
 Əsdi yarpaq, coşdu ırmıq, güllər oynadı,
 Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı. (Cabbarlı 2005, s.75)

*Bir bedim, bir sendin, bir de yamaclar...
 Orman yolu, yaprak dolu yeşil ağaclar.
 O zaman ki, beyaz omuzlara döküldü saçlar,
 Esti yaprak, coştı ırmak, güller oynadı,
 Yüreğimde kaman gibi teler oynadı.*

Onun şiirleri en etkili romantizm dilinde yazılmıştır. “Bu dil kanatlı hayalleri, coşkun ihtirasları, derin düşünceleri ifade ede biliyor. Aynı zamanda bu dil güzeldir, cazibelidir, şiirle, ahenkle, müzik ile doludur. Onda dili ezen, dudakları çirkin bir hale salan, nefesi sıkan bir söz, bir ifade bile yoktur. Bu dil en şiddetli dramatik monologları bile dile getirmekte zorluk çekmiyor.” (İbrahimov 1991, s.21)

Bir biz idik, bir düz idi, bir də al boya...
 Dağ başında uçan quşlar endilər çaya.
 Sən dedin ki: “Bütün dünya qoy dönsün toya!”
 Çaldı qaval, uzaq kənddə ellər oynadı,
 Ürəyimdə kaman kimi tellər oynadı. (Cabbarlı 2005, s.76)

Bir bizdik, bir düz düzdü, bir de al boya...

*Dağ başında uçan kuşlar indiler çaya.
Sen dedin ki: "Bırak tüm dünyaya düğüne dönsün!"
Çaldı kaval, uzak çöyde eller oynadı,
Yüreğimde keman gibi teller oynadı*

“Sanatkâr sözleri mum gibi yumuşatarak istediği şekle salır ve yıldırım sesi veren ifadeler yaratır. Bu dil karmaşık olsa da aydındır. Zahiren debdebeli olsa da, dahilen kudretlidir. İnsan kalbinde ihtirasların sesidir. Azerbaycan dilin ancak sade cümle sevdiğini zann edenler C.Cabbarlı'nı bir daha okusunlar”. (İbrahimov 1991, s.21)

*Bir qönçə yetirdim, bəzədim, nazını çəkdim;
Aldı fələk əldən onu, yarım yada düşdü.*

*Bağlandı könül bir gülə, səs tutdu mahalı;
Guya ki, bu dünyada qan oldu, qada düşdü. (Cabbarlı 2005, s.76)*

*Bir gonça yetiştirdim, süsledim, nazını çektim;
Aldı felek elden onu, yarım akluma düşdü.*

*Gönül bir güle bağlandı, her here ses yayıldı;
Sanki bu dünyada kan oldu, kıyamət düşdü.*

C.Cabbarlı'nın şiiri dilinde basit cümleler zarif, bileşik cümleler kudretli ve tesirlidir. Şairin kalebi hem doğa manzaraları, hem insan karakterlerinin tanımında oldukça maharetlidir. Aynı zamanda, şairin hiciv tarzında yazmış olduğu şiirlerinde de bir sıra dil farklılıkları kendini göstermektedir. Bu şiirler dil bakımından zor gibi görünse de, aslında onlar da anlaşılabilir ve dileyatımlıdır:

*Harda biz aciz müsəlman görsək, ani bizlərik.
Qız nədir, arvad nədir, hər kəs danışsa, dizlərik;
Kani-hümmət, kani-qeyrət, kani-şəfqət bizlərik,
Arı namussuzluğa qatsaq, qiyamətmi qopar? (Cabbarlı 2005, s.85)
Nerde biz aciz müsleman görsek, o bizləriz,
Kız ne, avrat ne, her kimse konuzsa, onu dizləriz;
Tüm saygı, tüm namus, tüm şefkat bizləriz,
Arı namussuzluğa katarsak, kıyamət kopmaz ya?*

Edebiyatda ana dili konusu ne zaman araştırılmasından asılı olmayarak her zaman güngel bir konudur. Bunun hangi şairin yaratıcılığına ışık tutmanızdan hiç bir alakası yoktur. Edebiyat beşer yaranan gündən yaranmış ve beşer olduğu müddetçe varlığını sürdürecektir. Her edebi eser yarandığı dönemin hem tarihi hem de dil ile ilgili dellilerini kendinde ihtiva eder. Ana dilinin yükseliş ve ya genel olarak tarihi gelişim sürecini izlemek için mutlaka şair ve yazarların kalemine yüz tutmak gerekir. Biz de bu çalışmamızda, oldukça karmaşık bir dönemde, yani 20.ci yüzyılın ilk döneminde yazıp yaratmış bir şairimiz Cafer Cabbarlı yaratıcılığına bir nebze olsun ışık tutmaya çalıştık. Bu makalede şairin şiir dili ve dilinde ana dili ile ilgili görüşleri ile yanı sıra, onun

eleştiri tarzında yazılarına da dikkat çekilmiştir. Araştırmamızdan hem edebiyat çalışmaları yapanlar, hem de dilbilim alanında araştırma yürütenler faydalana bileler.

KAYNAKÇA

1. Ahmedov B. Azərbaycan edebiyatının tarixi. II kitab, Bakü, 2010, 436 s.
2. Cabbarlı C. Eseleri. Dört cilt halinde. Cilt I. Bakü, "Doğu-Batı", 2005, 328 s.
3. Cabbarlı C. Eseleri. Dört cilt halinde. Cilt IV. Bakü, "Doğu-Batı", 2005, 288 s.
4. İbrahimov M. Anadili-hikmet hazinesi. Bakü, "Azernaşr", 1991, 136 s.
5. Modern Azərbaycan edebiyatı. Bakü, Bakü Üniversitesi Yayınları, 2007, 504 s.
6. Seyidov Y. Sözün yüceliği. Bakü, "Yazıcı"1981, 268 s.

**ANALYSIS OF EMPLOYABILITY TRENDS FOR GRADUATES OF THE
CERTIFICATE IN COMPUTER SYSTEM AND NETWORK AT KLANG COMMUNITY
COLLEGE (2020-2022)**

Nadzatul Azwa Binti Abdul Rahman

Klang Community College, Malaysia
nadzatulazwa@kkklang.edu.my

Zailah Binti Salamon

Klang Community College, Malaysia
zailah@kkklang.edu.my

Izani Bin Kasmin

Klang Community College, Malaysia
izani@kkklang.edu.my

ABSTRACT

Employability research is critical for upholding educational institution quality and fostering the success of graduates. This study examines employability trends among graduates of the Certificate in Computer Systems and Networks (CSN) program at Klang Community College from 2020 to 2022. The primary objective is to determine the percentage of CSN students securing job offers following the completion of their industrial training. The research encompasses various information technology (IT) industries, utilizing data from the 2020-2022 Industry Training Report. Data analysis was conducted using Power BI software to facilitate comparisons between individual sessions. A total of 156 CSN program students participated, comprising 109 male students and 47 female students. Results indicate that job offers were extended to 36.67% of students in the 2020 session, 58.18% in the 2021 session, and 60.98% in the 2022 session post-industrial training. According to statistics, 140 job offers were made in Selangor, 9 in Kuala Lumpur, and 1 in each province, including Malacca, Negeri Sembilan, and Perak. Data analysis suggests high overall employability of IT graduates from Klang Community College, correlating with demand in the job market.

Keywords: Graduate Employability, Information Technology, Technical vocational education and training (TVET)

1.0 INTRODUCTION

Employability studies has shown that a key factor in determining an institution's reputation is its graduates' success. The institution's reputation is greatly enhanced by positive results, such as graduates' ability to secure employment. In doing so, institutions fulfil their commitment to providing relevant, up-to-date education that prepares graduates for the challenges of a dynamic world. Klang Community College is an institution under Ministry of Higher Education Malaysia provides education based on skills in line with the industries' requirements. (Omar, A.R, & A.Mat, 2012) The main purpose of community college is to provide training skills needed for employment and further opportunities for post-secondary education.

The purpose of this research is to conduct a field study of graduate employability within the context of Klang Community College's Certificate in Computer Systems and Networks (CSN) program. Determining the proportion of students who receive highly competitive job opportunities upon completion their industrial training is done through a quantitative approach. This quantitative investigation measures outcomes and acts as a measurement for how successfully the program integrates academic excellence into real-world career prospects. Institution should play a greater role in expanding and promoting institution activities with student engagement as the student need to take opportunity to develop their potential. (Buang, Mohamad, Ahmad, & Yuniarti, 2020). The flexibility and relevance of educational programs become critical as organizations grow and technological advances expand professional landscapes. With a focus on year 2020, 2021, and 2022, this study seeks to identify the specific processes influencing the career patterns of CSN graduates.

1.1. PROBLEM STATEMENT

Uncertainty about employability after undergoing industrial training is an important concern for CSN Network students from Klang Community College. The absence of detailed statistics on the percentage of students who receive employment offers after completing their industrial training presents an important challenge in understanding and improving the career outcomes of these graduates. Another important issue is a lack of understanding about which state is providing hiring opportunities for Klang Community College students. It is essential to identify the states where students are most likely to seek job opportunities to best utilize educational and placement methods.

The institution's ability to adjust its programs in accordance with the local demands of the job market is limited by the lack of this information. The study also aims to fill the shortage of information on the salaries paid by employers to students after they complete their industrial training. The lack of such data makes it difficult to equip students with fair wage expectations as well to comply with the Malaysia minimum wage. This information is critical for both students and the institution's dedication to provide valuable, career-oriented education. Addressing these concerns would not only improve the institution's transparency but will also give essential information for informed decision-making and strategic improvements. Prior to commencing industrial training, an institution may create a suitable training program and a plan of action. (Tahrir, Mohd Nasir, & Ahmad Radzal, 2023)

1.2. OBJECTIVES

The research was conducted with the purpose of achieving the following objectives:

- i. To determine the percentage of Computer System Network students securing job offers following the completion of their industrial training.
- ii. To identify dominant state provides job opportunities to Klang Community College
- iii. To identify the salary offered by the employer upon completion of industrial training.

2.0 LITERATURE REVIEWS

In the plan (Ministry Higher Education, 2018), Government of Malaysia goals in quality of TVET graduates that develops skilled talent to meet the growing and changing demands of industry and promotes individual opportunities for career development. Therefore, through Klang Community College, it plays an important role in preparing student for the workforce by providing practical skills and information that are immediately transferable to a variety of industries. Graduates' employability skills are a concern in the world of higher education because they affect graduates' marketability. According to (Halik Bassah & Mohd Noor, 2023) strategic collaboration with industry is essential to ensure that TVET institutions can supply quality skilled workers to all industries. TVET institutions and industries need to be supported by implementing traineeships or workplace-based training programmes to develop TVET graduates' employability skills.

(Patacsil & S. Tablatin, 2017) argue that there is a gap between the perceptions of industry insiders and IT graduates regarding soft and technical skills. There is a note that people in the industry prefer soft skills such as teamwork, communication skills, leadership, and good management. Indeed, industry stakeholders have suggested that graduates need to possess these skills to become managers of the future. According to (RAHMAN, 2023) there are 3 factors that contribute to high marketability and employability. First is the effort to form competitiveness. Second factor is marketability instruments to verifies student's ability obtained from extra-academic that can increase their marketability. Third factor is catalyst of employability. It is the effort and support of the university or faculty in bringing industry closer to students. This employability skills need to be master and skilled to get the job in the industry faster and stayed for a long time. (Hussain, Mokhtar, Ahmad, & Mustapha, 2010).

3.0 METHODOLOGY

In this research a quantitative survey design is utilized for gathering structured and statistical information on the employability of Klang Community College Certificate in Computer System and Network (CSN) students. This method enables systematic and standardized data collecting, allowing statistical analysis to generate relevant conclusions. This study involved 156 students from three sessions of student intake from 2020 to 2022 after completed industrial training. This cohort covers a wide range of experiences and views, presenting an in-depth analysis of employability trends over the period of a three-year period.

To collect data effectively for this study, an online and offline form was created using Google Forms and distributed to employers and students. After collecting the data from the designated form, data will undergo analysis process that involved some steps to obtain better visualization of the data in the form of graphs, trend analysis, key influencers, and forecasts in order to answer research questions. (J.M. Palma-Ruiz et al., 2022)

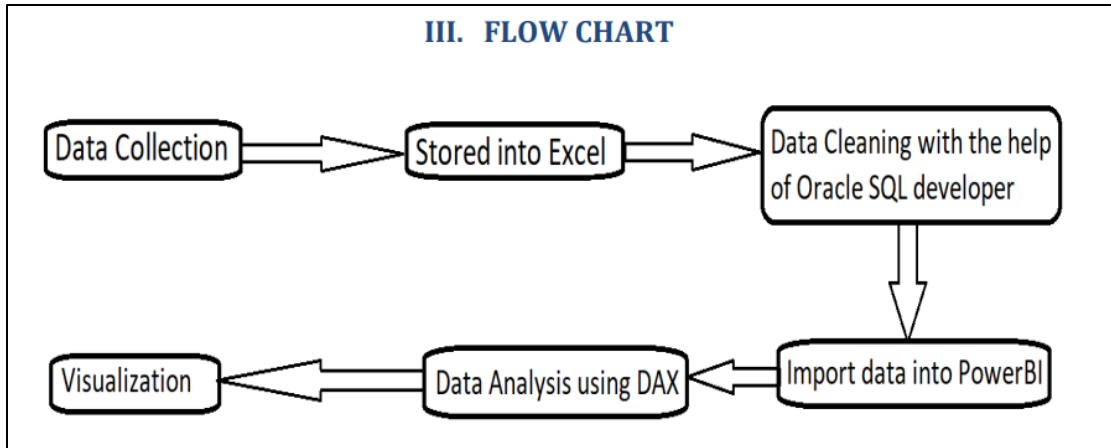


Figure 1 Process flow data using Power Bi (Prof Patil, et al., 2022)

From the Figure 1 every stage of this comprehensive process—from gathering raw data to creating insightful visualizations—contributes to the overall excellence and dependability of the data-driven insights that Power BI conveys. Data cleaning is a vital step in the data analysis process, especially when generating representations with tools like Power BI. Data that is clean and well-structured ensures the accuracy and dependability of your visualizations. According to (Louis T. Becker & Elyssa M. Gould, 2019) Power BI provide advanced analysis capabilities such as functions for accessing tabular data in a wide variety of formats, ranging from large scale database to simple text files that is called Power Query. With the manipulation data that has been transformed, Power Bi visualized report in dashboard-type presentations that can be easily customized.

4.0 DATA ANALYSIS AND DISCUSSION

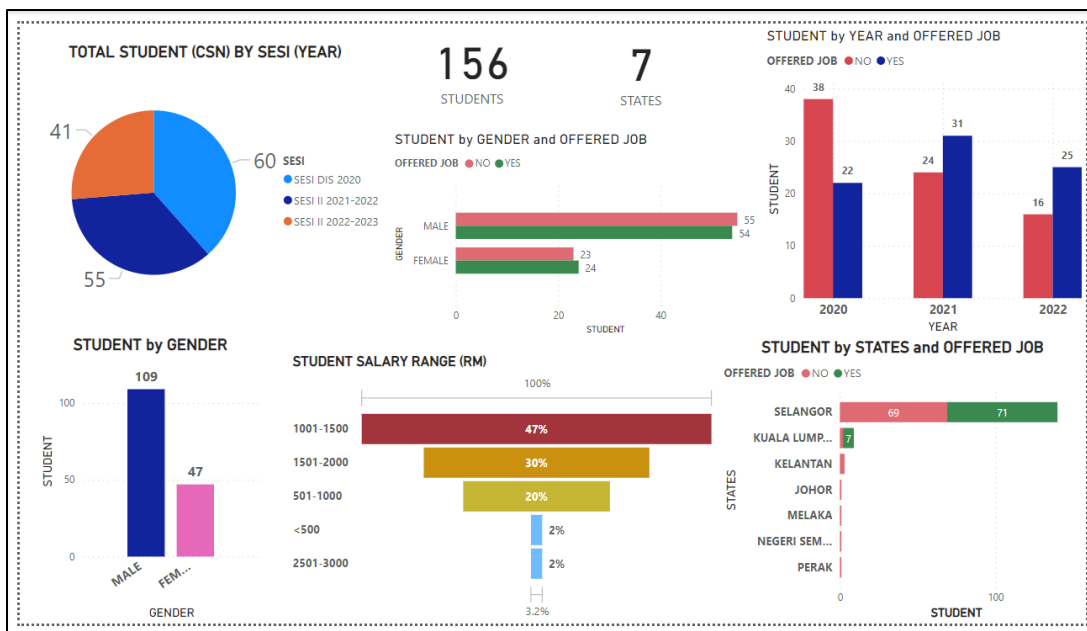


Figure 2 Power Bi dashboard

Figure 2 present a dashboard shows overall data analysis research using software Microsoft Power Bi. There are total of 156 students from CSN program from total of 3 session of students' intake. From the dashboard, organised data display important information instantly to help with the understanding and insights in a way that is digestible enough to understand.

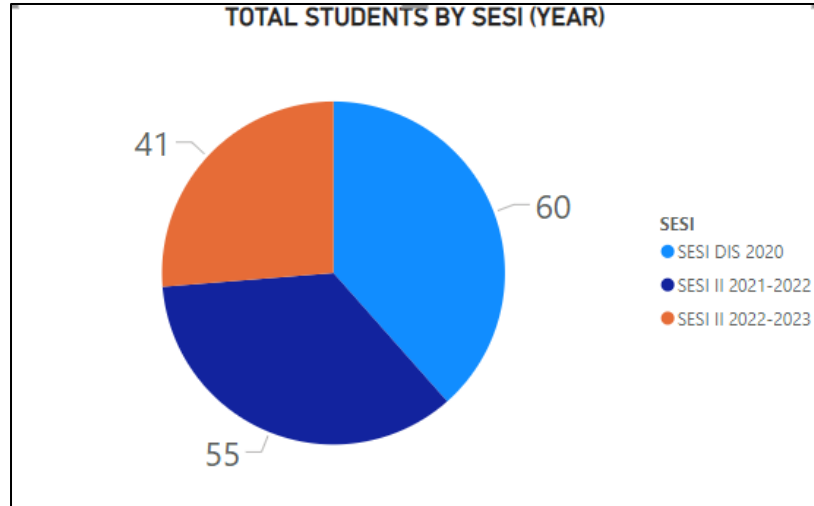


Figure 3 Klang Community College Student According to Year Intake

Based on the Figure 3, there are 60 students from Session December 2020, 55 students from Session II 2021-2022 and 41 students from Session II 2022-2023 completing industrial training. A total of 156 students participated in this research.

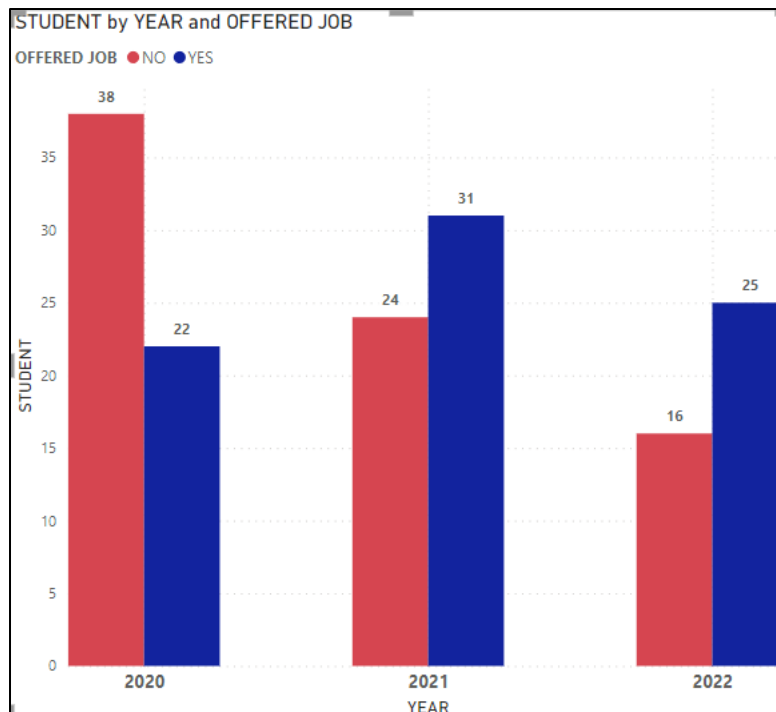


Figure 4 Klang Community College Student Offered Job

Data from the Figure 4 shows the number of students offered job after completion the Industrial Training. Session in year 2020, 22 out of 60 students was offered a job, 31 out of 55 students were offered a job and 25 out of 41 students were offered a job at the end of the Industrial Training. Overall, even though the data shows the decrease in total number of students from each session year intake, the number of students offered jobs still higher that the number of students that did not offered a job.

Bil	Year/Session	Total Student	Offered Job	Percentage
1.	2020/Session Dis 2020	60	22	36.67%
2.	2021/ Session II 2021-2022	55	31	56.36%
3.	2022/Session II 2022-2023	41	25	60.98%

Table 1 Percentage of Klang Community College Offered a Job

Table 1 present the results showing that for the year of 2020, Session Dis 2020 shows 36.67% student has offered a job after completing their Industrial Training. The percentage increased to 56.36% for the year of 2021, Session II 2021-2022, and Session II 2022-2023 data shows there are about 60.98%, its more than half of the total student secured a job. The findings show that community graduates can meet the job market especially in private sector.

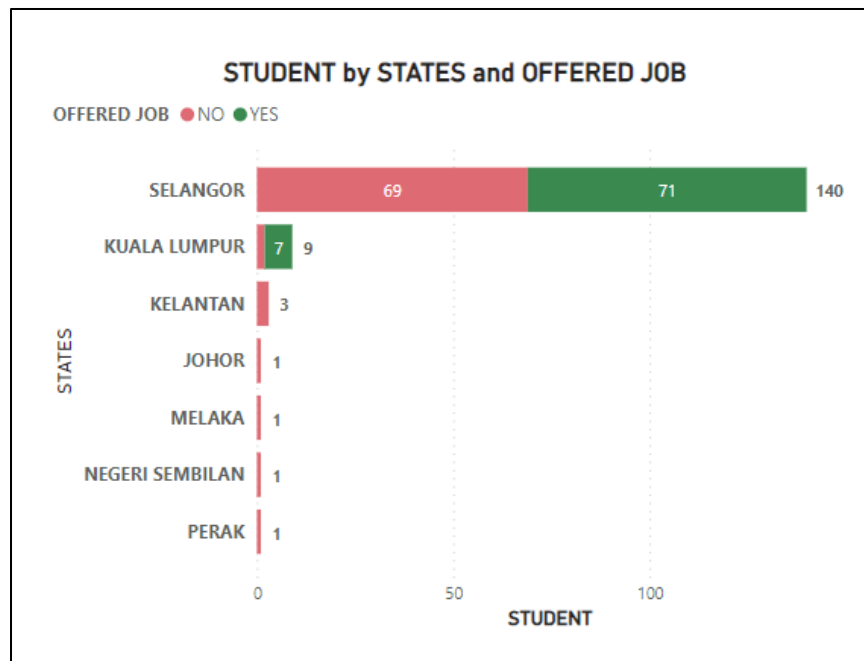


Figure 5 Student Employment According to States in Malaysia

Figure 5 indicates that the dominant states in Malaysia that offer job opportunities from the year 2020 to 2022 is the state of Selangor followed by Kuala Lumpur. Based on the demographic

data study, students prefer to complete their industrial training attachment near their family stay or near the Klang Community College. Hence the result shows as in the graph.

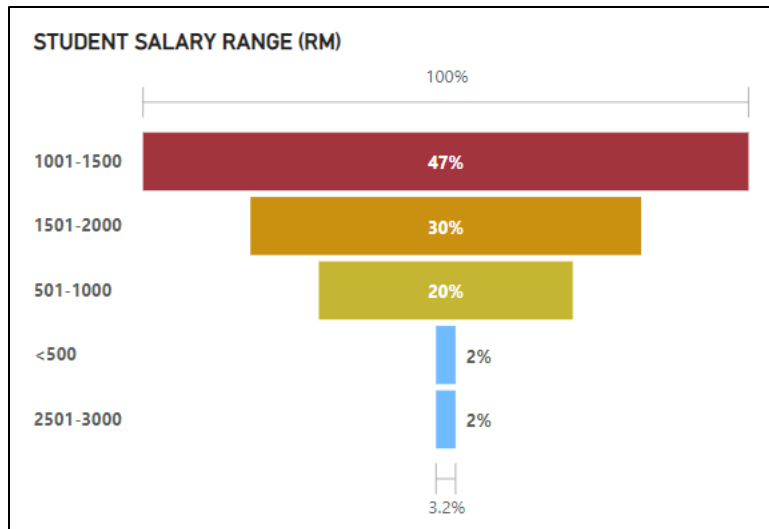


Figure 6. Klang Community College Student Salary

Figure 6 presents the result showing dominant income earned by College Community Klang is 47% is salary range between RM 1000-RM 1500. About 30% student earn between RM1501-RM2000. Overall, 77% received a salary on a scale of RM1001-RM1500, 22% received a monthly salary on a scale below RM1000. From this data analysis, there are still employer that does not meet the Minimum Wages Order 2020. The finding of this study shows that the student of the dominant College Community College received income within the initial income level as propose by the Ministry of Human Resources. (Ministry of Human Resources, 2020)

5.0 CONCLUSION

According to the results of the study, in year 2022 is the highest percentage which is 60.98% of the student obtained employment offer post-industrial training. Regarding employment and incomes, the data analysis of Klang Community College students shows a strong and promising situation. The study's primary conclusions include strong employability rates and wages above the Minimum Wages Order 2020. Given the recent amendment to the Minimum Wage Order for 2022, which increased from RM1200 to RM1500, it is essential to carry out follow-up research to determine how Klang Community College graduates are adapting to this shift. The study's goal should be to determine the effect of the new minimum wage on their job status, earnings, and general well-being.

The data suggests a positive correlation between the CSN program and job market demand, as reflected in the increasing trend of employability percentages over the studied years. These positive outcomes reflect a strong connection with the employment market's demand needs skilled workers. (Omar, A.R, & A.Mat, 2012) stated that employability skills should be integrated into the curriculum to ensure that students equip with the skills needed by the employers to fulfils industry

demands. Therefore, the needs of curriculum revised on a regular basis is to ensure that graduates have the most up-to-date skills, which strengthens their employability and industrial readiness. As one of the institutions that provides TVET education, employability skill especially in technical skill is required to in line with demand from the industry. (Hossain, et al., 2018) agreed that one of the factors that have contributed to the unemployment graduates is lacking the employability skill. To ensure a high employment success rate, institutions should organize more consultation on industry, potential areas of focus for career placement, skills required, and guidance before beginning industrial training attachment.

REFERENCES

- Buang, Z., Mohamad, M., Ahmad, A., & Yuniarti, N. (2020). The Earnings and Employment of Community Colleges' Graduates: Occupational Field and Gender Analysis. *Jurnal Pendidikan Teknologi Kejuruan*.
- Halik Bassah, & Mohd Noor. (2023). Employability Skills Needed for TVET Graduates in Malaysia: Perspective of Industry Expert. *TVET@Asia*.
- Hossain, M., Yagamaran, K., Afrin, T., Nasiruzzaman, L., Nasiruzzaman, M., & Karim, A. (2018). Factors Influencing Unemployment among Fresh Graduates: International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 1494 – 1507.
- Hussain, M., Mokhtar, S., Ahmad, A., & Mustapha, R. (2010). Importance of employability skills from employers' perspective. *Procedia Social and Behavioural Sciences* 7(C), 430-438.
- J.M. Palma-Ruiz et al. (2022). An overview of the gaming industry across nations: using analytics with power BI to forecast and identify key influencers. *Heliyon*.
- Louis T. Becker, & Elyssa M. Gould. (2019). Microsoft Power BI: Extending Excel to Manipulate, Analyze, and Visualize Diverse Data. *Serials Review*.
- Ministry Higher Education. (2018). *Malaysia Education Blueprint 2015-2025*.
- Ministry of Human Resources. (2020). *Minimum Wages Order 2020*.
- Ministry of Human Resources. (2022). *Minimum Wages Order 2022*.
- Omar, M., A.R, B., & A.Mat, R. (2012). Employability Skill Acquisition among Malaysian Community College Students. *Journal of Social Sciences* 8(3), 472-478.
- Patacsil, F., & S. Tablatin, C. (2017). Exploring the Importance of Soft and Hard Skills as Perceived by IT Internship Students and Industry: A Gap Analysis. *Journal of Technology and Science Education*, 347-368.
- Prof Patil, R., Desai, A., Jadhav, P., Jamadar, M., ShubhangiKoli, & Shirole, S. (2022). Sales Analysis Usign Power BI. *International Research Journal of Modernization in Engineering Technology and Science*.
- RAHMAN, P. I. (2023). Tiga faktor kebolehpasaran graduan pascapandemik. *Berita Kosmo*.
- SHAKUR, E., SA'AT, N., AZIZ, N., ABDULLAH, S., & RASID, N. (2020). Determining Unemployment Factors Among Job Seeking Youth in the East Coast of Peninsular Malaysia. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 565–576.
- Tahrir, N., Mohd Nasir, N., & Ahmad Radzal, N. (2023). Kebolehpasaran Pelajar Selepas Menjalani Latihan Industri bagi Program Diploma Teknologi Maklumat Politeknik Sultan Idris Shah: Era Pascapandemik. *Research and Innovation in Technical and Vocational Education and Training*, 023–029.

KAZAK DİLİNİ ÇEVİRİMİÇİ ÖĞRETME YÖNTEMLERİ

Bayan BAGZHANOVA

Altynsarin'in adını taşıyan okul lisesi

Karaganda/ Kazakhstan

beibarys@mail.ru

ÖZET

Şu anda ülkede eğitim sisteminde yeni bilgi teknolojileri kullanılıyor. Uygulama yöntemi de zamanın gereklerine göre değişmektedir. 21. yüzyılda uzayda bilgi sistemlerinin geliştiği ve geliştiği herkes tarafından bilinmektedir. Özelliklerinden biri, bilgi teknolojisinin uygulanması yoluyla kırsal bölgeleri hızlı bir şekilde bilgilendirmenin mümkün olmasıdır. Uzaktan öğretimi teorik bir özellik olarak nitelendirebiliriz ancak diğer taraftan herhangi bir öğretim gibi ve başka bir açıdan bakıldığında bu öğretimin de temel ilkele ri belirleyen kendine has bir özelliği vardır.

Özel kitapta Uzaktan Öğretim sistemlerinin oluşturulmasında temel ilkeler verilmektedir. Uzaktan öğretim sisteminin eğitim sürecinde temel pedagojik prensip. Bu prensibin amacı uzaktan öğretim sisteminde teorik anlayışı oluşturmaktır, öncelikle didaktik örneklerden başlamalıyız. Pedagojik yol yeterli olmadığında, bilgisayar destekli deneyim sistemi yararlı olabilir, bu nedenle teknik yardım ana rolü oynayabilir. Yüksek teknik araçların kendisinin öğretim sürecini iyileştirebileceğini unutmamalıyız. «Uzaktan öğretim», «öğretme» anlamına gelir ve Uzaktan Öğretimin gerekliliklerini ve optimizasyonunu tanımlar. İşte bu nedenle, herhangi bir disiplinin psikoloji, didaktik ve metodoloji öğretimi, uzaktan eğitim sistemi ile bağlantılı olmasaydı, programların ve teknik yardımların oluşturulmasında masraf olsa bile, yeni uzmanların yetiştirilmesinde hayati önem taşıyordu.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan, Öğretim, Program, Pedagojik, Sistem

METHODS OF TEACHING THE KAZAKH LANGUAGE ONLINE

Bayan BAGZHANOVA

ABSTRACT

Currently, new information technologies are used in the education system in the country. The application method also varies according to the requirements of time. It is known to everyone that information systems in space have developed and improved in the 21st century. One of its features is that it is possible to quickly inform rural areas through the application of information technology. We can describe distance education as a theoretical feature, but on the other hand, like any other education and when viewed from another perspective, this education has its own characteristic that determines the basic principles. In the special book, the basic principles in the creation of Distance Education systems are given. The basic pedagogical principle in the educational process of the distance education system. The purpose of this principle is to create the theoretical understanding in the distance education system. First of all, we should start from didactic examples. When the pedagogical way is not enough, the computer-assisted experience system can be useful, so technical assistance can play the main role. We must not forget that highly technical tools themselves can improve the teaching process. «Distance education» means «teaching» and describes the requirements and optimization of Distance Education. That is why the teaching of psychology, didactics and methodology of any discipline is of vital importance in training new specialists, even if there would be costs in creating programs and technical assistance if they were not connected with the distance education system.

Keywords: Distance, Education, Program, Pedagogical, System

Uzaktan eğitim, herhangi bir konunun öğretmeninin iletişimselliğini, sorumluluğunu ve okuryazarlığını gerektirir.

Uzaktan eğitim sınıflarının daha da geliştirilmesi aşağıdaki faktörlere bağlıdır:

Multimedya-sesli video ve slayt filmleri, animasyon, grafikler;

Süreçlerin ve olayların matematiksel modellerini içeren zengin etkileşim;

Ses ve video akışını kullanma;

Çeşitli kontrol ve test görevleri;

Multimedya sayesinde kolaylıkla özümsenebilecek geniş miktarda eğitim materyali;

Dinleyicilerin etkileşimi.

Ders sunumunda karma yöntemlerin kullanılması: İnternet sistemleri, CD-ROM, vb. B. programlar.

Uzaktan eğitim, "Herkes için eğitim" ve "yaşam boyu eğitim" ilkesini temel alan modern eğitimin iki temel ilkesinin hayata geçirilmesini mümkün kılmakta ve ilkökul öğrencilerine erişilebilir eğitim alma fırsatı sunmaktadır.

Uzaktan eğitim deneyimimde geçici olarak karşılaştığım zorluklar:

Öğrenci ve velilerin bilgisayar okuryazarlığı

yetersizlik, uzaktan eğitim konusunda deneyim eksikliği, birçok öğrencinin bu öğrenme yöntemine hala hazır olmaması, klasik eğitim almayı tercih etmesi.

Kazak dilinin uzaktan öğreniminin hazırlanması ve yürütülmesi metodolojik materyallerin eksikliği.

Modern uzaktan eğitim kursları etkileşimden yoksundur.

Şu anda dersin içerik temeli, metin materyalleri ve basit grafik nesnelere (resimler, fotoğraflar) şeklindeki derslerden, test görevleri şeklindeki bilgi kontrol bloklarından oluşmaktadır. Her öğretmen belirli bir konuyla ilgili video materyalleri ve videolar hazırlayabilmelidir. Bu raporu yazarken Kazak dilinin çeşitli yeni uzaktan öğrenim yöntemlerini analiz ettim.

Eğitim alanındaki en güncel bilgi kaynaklarıyla çalıştım. Bunların arasında beni bu makaleyi sizlere sunmaya sevk eden yöntemden kısaca bahsetmek istiyorum. "Pearson'un Mesleki Gelişimi" 21. yüzyıl için 21 farklı düşünme becerisi öğretimi, MiCOSA modelini sunarken, Kazakça dili dersinin özel bir şekilde nasıl işleneceğine dair bir sorum vardı. Ve bu Amerikan tarzı öğrenme becerisini derslerde nasıl kullanabileceğimi, triz yöntemini nasıl kullanabileceğimi, farklı konularda özel programları nasıl kullanabileceğim konusunda bir anlayış oluşturdum. Kazakça dersinde uzaktan eğitimde kullanılan pek çok yöntem vardır ancak bu yöntemleri kullanmak için, bir düşünür yetiştirmek ve soruna cevap vermek ya da sorunun önüne geçmek için öğrenciler yukarıdan yararlanarak durup etrafa bakıyorlar. Cevap vermeden, tepkilerini görmeden veya etkileşime geçmeden önce gördüklerini ve duyduklarını gözlemleyin. Yöntemlerin işe yarayacağına inanıyorum.

KAYNAKÇA

- 1.Eğitim kuruluşlarında elektronik öğrenme sisteminin başlatılması durumunda öğretmen niteliklerinin iyileştirilmesini organize etme metodoloğisi / Akhmetova G.K., Karaev Z.A., Muhambetzhanova S.T. // Almatı: JSC "UBAO "Orleu", 2013.
- 2.Kazakistan ve BDT ülkelerindeki IV. Uluslararası Eğitim Bilişimi Forumu'nun bilimsel makalelerinden oluşan bir koleksiyon (sayfa 18-19, sayfa 38-39, sayfa 118-119, sayfa 460-461).
- 3.Uzaktan eğitim teorisi ve uygulaması/Basın E.S. Polat - M., 2004.
- İnternet pedagojik dekorasyon sorununa ilişkin bir bilgi sistemidir/Basın M.V. Moisevoi — M., 2004.
- 4.Uzaktan eğitimin pedagojik teknolojileri/Basın E.S. Polat - M., 2005.

ALTYNSARIN'S DIDACTIC AND METHODOLOGICAL LEGACY

Aigul SADENOVA

School lyceum named after Altynsarin

Kazakistan, Karaganda

beibarys@mail.ru

ABSTRACT

Altynsarin is an educator, progressive figure, democrat, humanist, ethnographer, publisher-writer. Altynsarin's works were analyzed from the perspective of philosophy, history and pedagogical sciences. Pedagogical system of İbray Altynsarin. Pedagogical views of Altynsarin were formed on the basis of democratic education ideas. Pedagogical operations of Altynsarin, for the first time in Kazakhstan, the most important methods of scientific management of general pedagogy, didactics and methodology are being introduced: visualization of teaching, implementation and control, implementation of teaching for a specific purpose, methods of classroom work and extracurricular work are being introduced. Educational programs and letters of instruction were written for education at school. He attached great importance to the donation of school libraries with physical, chemical and astronomical instruments, scientific activities and information news in various fields of art.

Keywords: Education, Pedagogical, Letter, Lecture, Library

ALTYNSARIN'İN DİDAKTİK VE METODOLOJİK MİRASI

Aigul SADENOVA

ÖZET

Altynsarin eğitimci, ilerici bir figür, demokrat, hümanist, etnograf, yayıncı-yazardır. Altynsarin'in eserleri felsefe, tarih ve pedagojik bilimler perspektifinden incelenmiştir. Altynsarin'in pedagojik sistemi. Altynsarin'in pedagojik görüşleri demokratik eğitim fikirleri temelinde oluşturulmuştur. Altynsarin'in pedagojik çalışmaları, Kazakistan'da ilk kez, genel pedagoji, didaktik ve metodolojinin bilimsel yönetiminin en önemli yöntemleri tanıtıyor: öğretimin görselleştirilmesi, uygulama ve kontrol, öğretimin belirli bir amaç için uygulanması, öğretim yöntemleri. sınıf içi çalışmalar ve ders dışı çalışmalar tanıtılmaktadır. Okulda eğitime yönelik eğitim programları ve talimat mektupları yazıldı. Fiziksel, kimyasal ve astronomi aletlerinin, bilimsel etkinliklerin ve sanatın çeşitli alanlarındaki bilgi haberlerinin okul kütüphanelerine bağışlanmasına büyük önem verdi.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Pedagojik, Mektup, Ders, Kütüphane

Y. Altynsarin'in öğretme, eğitme ve yazma çalışmaları özel ilgiyi hak ediyor.

Sonuçta İbray Altynsarin'in öğretmenlik faaliyeti ve yaratıcılığı birbiriyle bağlantılı şeyler. Sanatsal eserlerin yazımını kendi aydınlanma düşüncesine tabi kıldı. İbray Altynsarin'in tarihi temeli, milletin kimliği ve yerli halkının kaderi ile kök salmış ve iç içe geçmiş özel bir olgudur.

Kazak bozkırında ilk kez okul açtıktan sonra kalıcı olarak eğitim yönüne yönelen İbray, Rus-Kazak okullarının Kazakların sosyal ve manevi hayatını etkileyeceğine ve yeni bir kültür

başlatacağına inanıyordu. Edebiyatı sosyal bir olgu olarak görmüş ve genç neslin eğitiminde bir araç olarak görmüştür. Dolayısıyla İbray'ın eğitim faaliyetlerinin meyvesi onu çocuk edebiyatı yazarı yaptı. İbray Altınсарın'ın tarihi, milletin kimliği ve yerel halkın kaderiyle kök salmış ve iç içe geçmiş özel bir olgudur.

Kazak bozkırında ilk okulu açtıktan sonra sürekli eğitime odaklanan İbray, Rus-Kazak okullarının Kazakların sosyal ve manevi hayatına etki edeceğine ve yeni bir kültür başlatacağına inanıyordu. Edebiyatı sosyal bir olgu ve genç neslin eğitimi için bir araç olarak gördü. Dolayısıyla İbray'ın eğitim faaliyetlerinin meyvesi onu çocuk edebiyatı yazarı yaptı. Yazar öykülerinde sözlü edebiyat türlerindeki düzyazının sanatsal yöntemlerini kullanır - bilmece, atasözleri, sözler, konuşmalar, öğrencilerin düşünmesini, yaşam bilgilerini geliştirir, konuşma dilini geliştirir. Y. Altınсарın'ın zamanında verilen eğitimin kalitesi çok yüksekti. Örneğin sadece üç sınıfı olan bir öğrenci çeviri işini yapabiliyordu. Aynı şekilde çocuklar üç ay içerisinde sadece alfabeyi öğrenmekle kalmadı, aynı zamanda yazma ve okuma seviyesine de ulaştı. Bu, Y. Altınсарın'ın o dönemde öğrencilerin gelişimi hakkında Orynbor eğitim departmanı yönetimine verdiği raporlardan da anlaşılmaktadır. N. I. İlminski'ye yazdığı mektubunda "Bu çocuklar da benim adetimi gördüler ve üç ay içinde hepsi Rusça ve Kazakça okuyup yazabildiler" diyor. İbray Altınсарın, milletin geleceğinin kendi neslinde olduğunu tüm kalbiyle ve vatandaşlık sorumluluğuyla hissetmiş, çocuklara en iyiyi öğretme arzusu ve heyecanı içindeydi. Sanki onlarca yıldır Japonya kırsalını yürüyerek gezmiş gibi, Japonya kırsalını sağa sola yürüyerek dolaşan, bir okul binası inşa eden, eğitim materyalleri yazan, öğrencilere barınma ve yiyecek sağlayan ve kısacası hiçbir şey yapmamış olan yazar, Bir çocuğun ihtiyacı olan her şeyden kendini esirgeyen, çocuklar için yayımladığı eserlerinde mutlu ve çocuksu düşünür, çocuksu bir coşkuya kapılır.

Çocuğun ruhunu büyüleyen aydınlıcının her sözünün arkasında öyle sıcak bir arzu, iyi kalpli, babacan bir iyi niyet vardı. Kazak çocuğunun ilk okuma kitabı olan, kendi yazdığı ve başkaları tarafından tercüme edilen "Kazak Chrestomatiya"da, her eserde çocuğa yönelik büyük yürek sevgisi ve şefaati, dersler vermesi görülmektedir.

Çocukların hayatından alınan kısa öykülerin her birinde, bir çocuk için bilinmeyen, gizemli, uçsuz bucaksız, ölçülemez olan hayatın her anının, her olgusunun anlamı, bin bir açıdan ele alınıyor ve bir ışık gibi zihne yansıyor. Şimşek çakması. İbrâhî'nin çocuklara yönelik küçük öğüt ve ahlâk kuralları, öğretici hikâye ve masallarında kesintisiz bir satır var ki, Allah dünyayı yaratmış, tüm yaratıkların sahibine özel bir ilgi ve sevgi göstermiş, geri kalanlara da çeşitli sorumluluklar ve görevler vermiştir. İbray, insanlığın ensesi sert, eklemleri zayıf olan genç temsilcisinin, Yaratıcının lütfuyla doğan özel hayatının anlamını anlamasını sağlamak için elinden geleni yapıyor.

«Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде әкесі он жасар ұлына өрмек тоқып жүрген өрмекшіні, бір түйір нан тістеп жүгіріп кетіп бара жатқан құмырсқаны, көкте шырылдап балапан қамымен жүрген қарлығашты нұсқап тұрып, жаратылыстың ұлы заңдары, жаратушының міндет-талабы тұрғысынан ой тастайды.

«Сонда атасы айтты:

- Олай болса, шырағым, ол кішкентай жәндіктер саған ғибрат: өрмекші, маса, шыбынға тұзақ құрып жүр, ұстап алған соң өзіне азық етуге. Құмырсқа бала-шағаларына тамақ аулап, бір нанның талшығын тапқан соң өзі жемей, аузына тістеп, қуанғаннан, үйіне жүгіріп қайтып барады.

Қарлығаш балапандары ұя істеуге шөп жиып жүр. Жұмыссыз жүрген бір жан жоқ.

Сені де Құдайтағала босқа жүруге жаратпаған, жұмыс жұмыстауға әдеттенуге керек,- деді» [1,26].

"Satemir Han" hikâyesinde çalışmanın faydaları, eğitimin faydaları, meslek ve fedakar eylemle yaşamının gereği, Satemir Han'ın hayat dersi bağlamında açık, içi boş bir vaaz ve özlü bir anlatımla verilmektedir. bu süslemeyi önler.

İbray Altınsarın'ın çocuklara yönelik yayınladığı her eserinin arkasında çalışkanlık, talep, memnuniyet, dürüstlük, sabır, hoşgörü, dürüstlük, duyarlılık, şefkat, şefkat, özveri, benzetme, zeka, ihtiyat, cömertlik, gurur, ihtişam, kurnazlık, hilekarlık, laf kalabalığı vardır. , tembellik vb. İnsanın olumlu ve olumsuz alışkanlıklarının anlatıldığı, yürekleri harekete geçiren yaşam örnekleri vardır. Halkın yaz-kış rahat yaşaması sağlandı. Kazak bozkırları büyük çaplı muhalefet ve çelişkilerle doluydu. Yerel idari otoriteler, kraliyet yetkililerinin izlediği politikalar, dini misyoner hareketleri vb. Artan toplumsal yüklerin baskısı altında kalan halkının gelecekteki kaderi konusunda endişe duyan Ybra'nın her eylemi büyük bir tarihi önem taşıyordu.

Aydınlatıcı İbray Altınsarın'ın gelecek nesil için yaktığı bilgi meşalesi, her tarafı kapsayan büyük insan medeniyeti kavramını bir bütün olarak aydınlattı. İbray Altınsarın, öğrencilerin evlerine yazdığı mektuplardan bir örnek verdi. Bu mektuplarda sadece bir bireyin nostalji durumu, öğrenim gördüğü yer değil, aynı zamanda milletin bütün bir çağdaki kaderi de sunulmaktadır.

Bir mektupta bir okul çocuğu, büyükanne ve büyükbabasına gönderdiği para için minnettarlığını ifade ediyor, ebeveyn bakımı için gelecekte bir ödül olacağını ve çok çalıştığını bildiriyor. İbray bu sayede eğitim arayışında ileri giden her Kazak çocuğuna bir görev yüklüyor. "Geçen postadan az miktarda parayla birlikte tebrik mektubunuzu aldım. Benim gibi zavallı evladını unutmadığın için Allah senden razı olsun. Allah'a içtenlikle dua ediyorum ki, sıkı çalışmanız bize hizmetle karşılığını versin" [1,46].

İbray bu mektubunda çocuğun gözlerinin dünyaya açıldığını ve adam olduğunu küçük bir örnekle aktarıyor. Dede İbray, çocuğun artık insan olduğunu, milletin acısını yas tutacağını, kimseyi bulamayacağını belirtiyor. «Сіз жазасыз, ата, Қасенге қорасан шықты деп. Аман жазылып кеткеніне қатты қуандым. Бізге ұстаздарымыз айтады: қорасанды егіп шығарған балаға қайта қорасан шықпайды, шыға қалса қатерсіз, жеңіл шығады деп. Осы сөзді реті келсе ескеріп, жақын жердегі лекарьлерге кішкентай інілерімді апарып, шешек ектірген қалай болар екен?

Қош, дауаларыңыздан үміткен балаңыз Н.» [1,47].

Ендігі бір хатты жазып отырған баланы Ыбырай атасы кісіге, кішіге қамқор етіп көрсетеді.

«Осы хатты тапсырушыдан Қадишаға екі қадақтай конфет жібердім, сен алып, өзіне тапсыра көр. Әкеме бас құлдығымды айтып және менен өтін, маған берген ақшасын босқа шығарды деп ұрыспасын. Қадиша кішкене бала ғой, ағам жіберіпті деп қуанып қалсын дедім» [1,47].

Келесі хатта қазақ баласының елге деген, ұлттық құндылықтарға деген сағыныш, құрметі көрінеді.

«Мінекей, достым Мұратбай, мен екінші класқа шығып, енді бір-екі жұмадан соң елге де қайтуға тұрмын. Енді көп ұзамай-ақ сендерді көрсем керек. Осы күнде-ақ көзіме елестеп тұр, ауыл, көкорай шалғындарға қонып, жан-жақтың бәрі желкілдеген көк шөп, ішінде жыңғылдаған малдың жүргендері. Көп жазуға уақыт жоқ, құрбы-құрдастарыма сәлем; ағама айт менің күрең дөненімді кісіге мінгізбей семіз сақтасын, барған соң өзім жаратып жайлармын. Достың Н» [1,47].

Үбырай Altynsarin, milletin mutluluğu için doğmuş tarihi bir şahsiyet, Kazak halkında pek çok erdem bulunduğunu söylemekten asla bıkmayan ender bir yetenektir.

КАУНАҚСА

1. Altynsarin Y. Yayı temizleyin. - Алматы: Yazar, 1988.
2. Altynsarin Y. Kazak Chrestomatiya (Kyrgyzskaya Chrestomatiya). - Алматы: Eğitim, 2003.
3. Auezov M. Yirmi ciltlik eserlerin toplanması. 19v. - Алматы: Yazar, 1985.

**COMMERCIAL TRANSACTIONS IN THE CITY OF JERUSALEM DURING THE
EGYPTIAN RULE OVER PALESTINE “1830-1841”: A STUDY OF THE RECORDS OF
THE LEGAL ISLAMIC COURT**

Bisan Qatouni
bisanqatouni@gmail.com

ABSTRACT

The importance of this study comes from the fact that it presents the commercial image of the Jerusalemite society during this historical period while other studies have focused on the subject of rulers and ignored the society, which needs a comprehensive approach and a deep analysis.

This study deals with the commercial transactions in the city of Jerusalem during the Egyptian rule over the levant between 1830 and 1841. This period is considered impactful on the different aspects of life and more specifically on the economical aspect, and this is personified in the records of the legal court (al-mahkama al-sharia'a) through the vital and diversified data provided in these records.

This study is based on the methodology of analysis with the focus on linking the events with its historical context. In addition, it employed the narratives drawn from the legal court's (al-mahkama al-sharia'a) records by analyzing the information they provide.

This study discusses the new economic policy that was imposed and followed by the Egyptian authority in the levant and the commercial and economical activities within the city.

In years prior to the Egyptian rule over the region, commerce and trade faced a recession. Therefore, in their first years of rule, the Egyptians worked on encouraging the different activities of trade by encouraging the foreign merchants to come to the region and expand their activities by lowering the tax imposed on them. This was on the expense of the local merchants.

Moreover, this study discusses the decline in exports versus the increase of imports, which affected negatively many local industries and caused the increase of prices of agricultural and basic products. Consequently, this had converted the peasants and trade workers from a productive force into a consuming force, in addition to the wide spread of the phenomenon of debt.

During this period, a group of famous shops and markets had spread in the different neighborhoods of the city. Among these famous markets we find the *'attar* market that specialized in selling different kinds of apothecary, tools of carpentry, etc. In addition, we have the *qatanine* market that was established in the year 1336 by the emir Saif Eddine Tenkez for textile products, the lahamin market, and other permanent markets.

In addition, there were other temporary markets that were linked to specific events and seasons. These events were an opportunity for vendors, and especially street vendors, to showcase their products. One of the most important events for vendors and merchants was the *Hajj* (Islamic pilgrimage), Ramadan, and the Christian feasts and events. The merchants were keen to establish seasonal markets in proximity to the church of The Holy Sepulcher, in addition to the weekly markets, such as the Friday market that was specialized in cattle.

The villagers in the nearby villages to Jerusalem were used to coming to the city to market and sell their agricultural products in the permanent and the seasonal markets alike because of the high demography in the urban area.

The merchants of the city used to showcase their exported and local products in shops. These products varied depending on the need of the residents of the city and its visitors; they included vegetarian products (rice, onion, pine, sugar, almonds, chickpeas, species, soap, etc.), animal products, textiles, apothecary, household items, and other accessories.

We know from the legal court's (al-mahkama al-sharia'a) documents that a variety of methods of commercial transactions were widespread in the city, such as direct cash sales and barter sales.

It was customary for the sale and purchase of movable real estate to be carried out in the corridors of the legal court (al-mahkama al-sharia'a) before the judge or his representative, in addition to the presence of the concerned parties or their representative by proxy.

CONCLUSION

The Egyptians drew up an economic policy of increasing agricultural production to meet the needs of the Egyptian armies and to impose a monopoly policy. This policy had a clear impact during the second half of the 1830s, enabling merchants to benefit from the Egyptian administration and thus increasing their wealth at the expense of the farmers and workers who formed the basic force. This has increased their debts and transformed them from a productive force into a consuming force after compulsory conscription was imposed on thousands of them.

The balance between exports and imports was lost throughout the period of the Egyptian rule of the country, which contributed to harming local industries.

المحاكم سجلات من دراسة "1830-1841م" فلسطين على المصري الحكم خلال القدس مدينة في التجارية التعاملات الشرعية .

الدراسات من العكس على التاريخية الفترة تلك خلال المقدسي للمجتمع تجارية صورة تقدم أنها الدراسة أهمية تكمن . وشامل كبير تعمق من الموضوع هذا تحتاجه وما المجتمع وأهملت الحكام جانب على ركزت التي السابقة

فُتُعد "1830-1841م" الشام بلاد على المصرية السيطرة خلال القدس مدينة في التجارية التعاملات الدراسة هذه تتناول بالاعتماد ذلك و ، الإقتصادي الجانب سيما ولا المختلفة الحياة جوانب على تغييرات أحدثت التي التاريخية الأحداث من الفترة هذه . ومنتوعة مهمة معلومات من تقدمه لما ، الشرعية المحكمة سجلات على

من المستقاة الروايات وتوظيف ، التاريخي سياقها في الأحداث ربط وعلى والتركيز التحليل منهج عن الدراسة اعتمدت . فيها الواردة المعلومات تحليل عبر الشرعية المحاكم سجلات

التجاري والنشاط الشام بلاد في المصرية السلطات اتبعتها التي الجديدة الاقتصادية السياسة إلى الدراسة هذه تتطرق . المدينة داخل والاقتصادي

التجار الأجانب تشجيع على فعلوا ، ركودا لحكمهم السابقة السنوات في شهدت التي التجارة تنشيط على المصريون عمل سنوات في خاص وبشكل ، المحليين التجار حساب على الضريبة قيمة تخفيض عبر التجارية نشاطهم وتوسيع للبلاد القوم على الأول حكمهم

الصناعات في كبير أذى إلحاق في تسبب الذي الأمر، الواردات ارتفاع مقابل الصادرات تراجع الدراسة تتناول وكما وانتشار مستهلكة قوة الى منتجة قوة من والعمال الفلاحين وتحويل الاساسية والمواد الزراعية المنتجات أسعار وارتفاع المحلية كبير بشكل الديون ظاهرة

في العطار المتخصص سوق أهمها ومن بشهرتها تتميز التي والأسواق الداكاكين من مجموعة المدينة أروقة انتشر داخل نائب قبل من م1336/737هـ العام في أنشا الذي القطنين سوق و، وغيرها الخيل وادوات والنجارة العطارة انواع مختلف بيع الصاغة أو الخواجات وسوق واللحامين الزيت خان سوق وكذلك الأقمشة بيع في المتخصص تنكر الدين سيف الامير الشام . الدائمة الاسواق من وغيرها والنحاسين .

سيما ولا للموسم المستغلين بالباعة تعج المدينة شوارع فكانت بالمناسبات المرتبطة المؤقتة الاسواق الى بالاضافة المبارك رمضان وشهر الحج موسم المواسم هذه أهم ومن بضائعهم عرض على يعملون الذين والمتجولين البسطات أصحاب ، القيامة كنيسة من بالقرب الموسمية الاسواق انشاء على التجار دأب حيث المسيحية والمناسبات للأعياد بالنسبة الأمر وكذلك الحيوانات لبيع تخصص الذي الجمعة يوم سوق مثل الأسبوعية للاسواق بالإضافة

الدورية او الدائمة الأسواق في الزراعية منتجاتهم لتسويق القدس لمدينة القدوم على المجاورة القرى سكان اعتاد وكما . المدينة في العالية السكانية الكثافة لتوفر نظرا

احتياجات يلبي بما السلع هذه تنوعت وقد الداكاكين في والمحلية المستوردة بضائعهم عرض على المدينة تجار دأب والصنوبر والبصل الأرز مثل نباتية منتجات من والغذائية التموينية المواد من السلع هذه وتألفت ، إليها والوافدين المدينة سكان والمواد العطارة المختلفة والأقمشة الحيوانية المنتجات وكذلك وغيرها والصابون والبهارات والحمص واللوز والسكر والطحينية المستلزمات من وغيرها المنزلية.

ومن الأهالي بين التجاري التعامل أساليب من عدد انتشار، والشراء بالبيع المتعلقة الشرعية المحكمة حجج من وندرك والبيع المجاررة بيع وكذلك الوقائي والبيع المقاصصة بيع الى بالاضافة بالنقد المباشر البيع المدينة في انتشارا الاساليب هذه اكثر . التجاري التبادل أنواع من وغيرها بالمقايضة

من أو القاضي أمام الشرعية المحكمة أروقة في وشراؤها المنقولة العقارات بيع عمليات انجاز يتم أن العادة وجرت . بالوكالة عنهم ينوب من أو العلاقة أصحاب وجود الى بالاضافة ، عنه ينوب

الخاتمة

وفرض ، المصرية الجيوش احتياجات تلبية أجل من الزراعي الانتاج زيادة في تتمثل اقتصادية سياسة المصريون رسم التجار فتمكن عشر التاسع القرن ثلاثينيات من الثاني النصف خلال تأثيرها واضح بشكل ظهر التي السياسة هذه ، الاحتكار سياسة ديونهم فزادت الاساسية القوة شكلوا الذين والعمال الفلاحين حساب على ثروتهم تعاضم وبالتالي المصرية الادارة من الانتفاع من . منهم الآلاف على الاجباري التجنيد فرض بعد مستهلكة قوة الى منتجة قوة من وتحولوا

بالصناعات الأذى إلحاق في ساهم الذي الأمر ، للبلاد المصري الحكم فترة طول والواردات الصادرات بين التوازن قُعد المحلية .

: الرئيسية المصادر

الشرعية القدس محكمة سجلات

: الثانوية المصادر

1- سوريا في باشا ابراهيم . سليمان ، الدين عز أبو

2- العثماني الحكم تحت وفلسطين سوريا . قسطنطين، بازيلى

3- باشا ابراهيم الفاتح البطل نكرى في والتجارة والصناعة الزراعة خدمة في باشا ابراهيم جهود . الحنة، ابراهيم

"1848_1948"

4- العثماني العهد في فلسطين. اميل، توما .

5- م1841-1831: الشام في المصري الحكم. لطيفة، سالم

6- الشام بلاد على المصري الحكم آثار من .هالة، سليمان

- 7- فلسطين في العربي الحكم .محمد خالد ،صافي
- 8- القدس تاريخ.عارف، العارف

**ORPHEUS MİTİYLE HALİL SEZAI'NİN İÇİM PARAMPARÇA ŞARKISINA
GÖSTERGEBİLİMSEL BİR BAKIŞ**

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin BAYRAKTAR

Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Isparta, Türkiye
yaseminbayraktar@sdu.edu.tr

ÖZET

Edebiyat, insanı tüm yönleriyle kuşatan, anlatan, onun derinlerde taşıdığı ıstırapları, içindeki çocuksu mutluluğu, kaygıları, korkuları, kısacası tüm duygularını ele alan bir sanat dalıdır. Günümüzde birçok dala ayrılmış olan edebiyatın köklerine bakıldığında burada mitik anlatıların yer aldığı, edebiyatın asıl olarak bu mitik anlatılardan çeşitlendiği ve söz konusu mitik anlatıların bugün müzikten sinemaya, resimden mimariye birçok sanat dalını beslediği fark edilecektir. Mitolojik sistemleri oluşturan mitik anlatılar kimi zaman değişerek, dönüşerek, kimi zaman da yaygın şekilde bilinen varyasyonlarıyla modern zamanların sanatlarında varlıklarını sürdürürler. Her sanat eserinin belli seçimler üzerine inşa edildiği göz önünde bulundurulduğunda sanatkârların bilinçli veya bilinçdışı yönelimlerle mitik anlatılara başvurmaları anlamlıdır. Göstergelerarasılık, iki farklı sanat üretiminin arasındaki bağları göstergeler aracılığıyla ortaya koyan bir yöntemdir. Klasik Yunan mitolojisine ait olan Orpheus miti Yunanlıların kültürel yaşantılarında ve sanatlarında olduğu kadar başka kültürlerde de önemli bir yere sahiptir. Bu bildiriye Türk müziği alanında üretim yapan Halil Sezai Paracıkoğlu'nun *İçim Paramparça* şarkısıyla, Orpheus miti göstergelerası bağlamda yorumlanmaya çalışılacaktır. Şarkının derin yapısında mitin izi sürülmeye, mitten müziğe uzanan çizgide mitin anlamına göstergelerarası bir bakış getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orpheus miti, müzik, edebiyat, göstergelerarasılık, Halil Sezai

**A SEMIOTIC PERSPECTIVE ON THE MYTH OF ORPHEUS AND HALİL SEZAI'S
SONG İÇİM PARAMPARÇA**

Assist. Prof. Dr. Yasemin BAYRAKTAR

ABSTRACT

Literature is a branch of art that surrounds and describes all the events of human being, and deals with the sufferings he carries deep within him, his childish happiness, anxieties, fears, in short, his entire life. The information about the sciences of literature, which is respected in today's branch, includes mythical narratives, literature is mainly diversified from these mythical narratives, and the mythical narratives in question today feed many branches of art from music to cinema, from painting to architecture. Mythical narratives, called mythological systems, continue to exist in the arts of modern times, sometimes by changing and transforming, and sometimes with their widely known abundance. Considering that his artwork is built on certain choices, the opinion of the artists or his references to mythical narratives with those outside of consciousness are meaningful. Intersemiotics is a method that reveals the connections between two different artistic productions through signs. The myth of Orpheus, which belongs to classical Greek mythology, has an important place in the cultural life and arts of the Greeks as well as in other cultures. In this paper, an attempt will be made to interpret the song *İçim Paramparça* by Halil Sezai Paracıkoğlu, who is a singer in the area of Turkish music, based on the indicators of the Orpheus myth. In this paper it will be tried to trace the deep structure of the song from the myth, and to bring an inter-semiotic view to the meaning of the myth in the line extending from myth to music.

Keywords: Orpheus myth, Music, Literature, Intersemiotics, Halil Sezai

Evren atomlardan değil, hikâyelerden oluşur.

Muriel Rukeyser

GİRİŞ

Muriel Rukeyser'a göre, "Evren atomlardan değil, hikâyelerden oluşur" (Gander, 2013:29). Hikâye ya da öykü, insanın yeryüzündeki yaşam serüvenini ifade eden, anlamlı kılan, kişiye özgü bir oyun alanıdır. Geçmişten günümüze bakıldığında her insanın bir öyküsünün olduğu, bireysel öykülerin de birleşerek kolektif öyküleri yarattığı söylenebilir. İnsanın olduğu yerde öykü, öykünün olduğu yerde insana dair birçok duygunun ve düşüncenin izleri ve üretimleri vardır. Edebiyat, insanın öyküsünü söz ve yazıyla ifade alanına taşıyan, dil vasıtasıyla bir gerçeklik algısı yaratan bir sanat dalı olarak önemlidir. Rukeyser'ın evrenin atomlardan değil, hikâyelerden oluştuğu görüşü, bir bakıma insanların ve onun ait olduğu toplumun, hatta dünyanın kendine özgü gerçeklik algısına, söz konusu hikâyelerden örülü bir evren sistemine işaret eder. Anlama, anlamlandırma ve öyküleme eylemine ilişkin yönleriyle edebiyatın köklerinde yer alan ürünler mitlerdir. Dale Carnegie'ye göre "dünyanın büyük doğruları, genellikle büyüleyici hikâyelerde gizlenmiştir" (Carnegie, 1991: 145). Mitolojik sistemleri oluşturan mitlere yakından bakıldığında onların çoğu zaman akıl dışı, fakat büyüleyici ve sarsıcı öyküler oldukları görülür. Az ve öz ifade içeren mitik öyküler, bu etkilerinden dolayı akılda kalırlar. Mircea Eliade, her mitin bir *oluş*la ilintili olduğunu ifade eder. Eliade'ye göre bir kültür gerçekliği olan mitler, "gerçek" bir öyküyü belirtirler (Eliade, 2001: 11). Bir tarafı oluşa, diğer tarafı çoğunlukla inanca yaslanan mitler, kolektif bilincin havuzunda yer alan ve kültürleri (bugün daha çok sanat eserlerini) besleyen sembolik ve metaforik anlatılardır.

Sembolik dile yaslanan ve başlangıçta sözlü kültürün ürünü olan mitler, hafızadan hafızaya aktarılmış, metinleştikten sonra da edebiyat ve sanat üretimleri içinde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Anlatıma ve öykülemeye ilişkin olan mitleri edebî üretimlerin atası, öz şekilleri olarak kabul etmek yanlış sayılmaz. Dallanan ve iç içe geçen birçok öyküden oluşan mitolojik sistemler, kısa, kopuk ve parçalı anlatı birimciklerinin meydana getirdiği bir örüntüler bütündür. Başka deyişle belli bir kültüre ait olan ya da evrensel anlamları ifade eden mitolojik sistemlerin özünde her zaman mit olarak adlandırdığımız çekirdek öyküler vardır. Charles Sanders Peirce (1839-1914), dış dünyanın yorumlanmadığı, göstergeleştirilmediği sürece anlaşılamayacağını söyler (Akerson, 2005: 62). İnsanlığın tarih sahnesinde mitler bir bakıma erken dönem insanının dünyayı algılama ve yorumlama biçimleridir. Bu açıdan bakıldığında bu çekirdek öyküler, anlatı birimcikleri olarak dış dünyanın birer yorumu, dolayısıyla da birer göstergedirler. Her öykü/mit birden çok sembolün ve göstergenin ifadesini içinde barındırır. Peirce'ün göstergeleştirme adını verdiği anlamlandırma eyleminin modern sanat eserlerinde katmanlar hâlinde gerçekleştiği ifade edilebilir. Alt katmanlarda yer alan ve erken dönem insanının göstergeleştirdiği dış dünya çoğunlukla bir imgeye veya sembole dönüşür, modern dönemde herhangi bir sanat yapıtının içinde, o yapıyla bütünleşerek veya onu dönüştürerek ikincil göstergeler yaratır. Bu ikincil göstergeleri, görüntüsel göstergeler (icon), neden-sonuç ilkesine dayanan belirti ya da belirtkeler ve simgeler (symbol) yoluyla yakalamak, keşfetmek mümkündür (Akerson, 2005: 114-115). Göstergeye, başka deyişle metne dönüştükten sonra kendisinden başka mitlere ve kavramlara

gönderen mitler, evrensel bir anlatı ağı oluştururlar. Bu ağ, küçük hikâyelerin oluşturduğu, büyük anlatı diyebileceğimiz tek anlatıyı oluşturan örüntüler bütünü yaratır. İç içe ve katmanlar halinde bir çekirdek öykünün etrafında gelişen, fakat asıl öyküye sürekli gönderen yeni yaratımlar meydana çıkar.

Göstergelerarasılık kavramı, “kökeni Ferdinand de Saussure’ün Genel Dilbilim Dersleri’ndeki gösterge kavramına uzanan ve Roman Jakobson’un göstergelerarası çeviri kavramından esinlenilerek sanatın değişik biçimlerine uyarlanan (...) yazınsal metinleri olduğu kadar değişik sanatsal biçimlerin aralarındaki alışverişleri çözümlenmeye dayanan bir yöntem”dir (Aktulum, 2021: 662). Müzik sanatı, notalarla sözlerin birleştiği, duymaya ve dinlemeye dayalı bir sanat alanını kapsar. Sözlerin olmadığı müzik eserlerinde sözün işlevini de notalar yüklenir. Göstergelerarası yöntemde, “bir yapıtın tümünün ya da bir kesitinin bir bağlamdan alınıp başka bir bağlama taşınması bir aktarım işlemi gerçekleştirmektir” (Aktulum, 2021: 668). Bugünün eleştiri kuramları içerisinde mitleri de edebiyat/yazın başlığı altında almak mümkündür, çünkü her mit başlı başına bir metindir. Edebiyatın atası olan mitleri birer anlatı birimciği/metin olarak almak kaydıyla mitlerin güzel sanatların her dalında az veya çok seviyede varlıklarını sürdürdükleri görülür. Sanatlararası bir bakışı getiren bu yöntem, iki sanat üretimi arasındaki ilişkiyi ve bağı ortaya koymak için kullanılır. Her sanat eserinin bir anlam ürettiği ve kendi içinde bir metin olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Sanatlararası ya da göstergelerarası yöntemdeki temel amaç, “metin içi ve metin dışı bağlamların belirlediği doğrultuda” (Sayın, 1999: 32) bir yorum getirmektir. Kubilay Aktulum’un müziği şarkı sözlerini önceleyerek *metin* kabul etmesi (Aktulum, 2017:11), göstergelerarası yöntemin bu yazıdaki amacını da ortaya koymaktadır. Müzik sanatının notalara bağlı biçimsel yanı bir tarafta tutulursa, yazın ve müzik arasındaki ilişkide göstergebilimde daha çok *alıntı* üzerinde durulmasının anlamı iki türün (mit ve müzik) metin bağlamında saklıdır. Alıntı, bu bağlamda bir sanat eserinin kendisinden önceki başka üretimlerden biçim ya da içerik olarak birtakım unsurların alınması, aynı şekilde ya da dönüştürülerek kullanılmasıdır. Burada birincil metinlerden yola çıkılarak yeni metinlerin üretilmesi söz konusudur. Metinlerarası yöntemlerin içerisinde iki metin arasındaki “ortakbirliktelik ilişkileri” 1. Alıntı ve Gönderge, 2. Gizli Alıntı, 3. Anırtırma şeklinde gerçekleşebilir (Aktulum, 2014:76-93). İki farklı sanat dalına ait iki ayrı metnin arasındaki ortakbirliktelik ilişkileri de yine aynı yöntemlerle ele alınabilir. Tarihin karanlık devirlerinden başlayarak önce sözlü aktarımla, sonrasında yazı ile günümüze kadar gelmiş olan ve farklı varyantları bulunan mitleri göstergelerarası bir bakış açısı için birer metin olarak kabul etmek daha baştan bir zorunluluk olarak görünmektedir. Tarihin bilinmeyen zamanlarında tohumlanmış olan mitlerin izini bugünün sanat eserlerinde çeşitli sembolleri ve göstergeleri takip ederek sürmek mümkündür. Orpheus mitiyle Halil Sezai’nin *İçim Paramparça* şarkısını göstergelerarası bağlamında yorumlayabilmek için önce her iki metin ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Antik Yunan mitolojisinde doğmuş olan Orpheus miti, çokça sevilen, yerelden evrensele yayılan anlam alanlarıyla dillere destan olmuş bir öyküyü anlatır. İlkçağda adma “Orfizim” denilen mistik bir akımı yaratacak kadar yayılan bu mitik öykü, Trakya’da “Orfeizm” ya da “Orpheus Tarikatı” olarak doğan ve altıncı yüzyılda Yunanistan’a ve aşağı İtalya’ya geçen bir kurtuluş dini yaratmıştır (Erhat, 1996: 231). Bu hareketle ilgili günümüze ulaşan eserler Orphik teogoniye içeren

Derveni Papirüsü, Olbia’da bulunan kemik tabletler ve mezarlarda bulunan *Orphik Altın Yapraklar*’dır (Berke, 2020:48). Orpheus mitinin kendisi, ozan Orpheus’un hazin sonu gibi parça parçadır. Bütün ve tek parça ve bir varyant halinde mevcut olmamasının sebeplerinden biri mitin çok sevilmiş ve geniş bir coğrafyaya yayılmış olması şeklinde yorumlanabilir. Trakya Kralı Taenarum ve ilham perilerinden biri olan Kalliope’nin oğlu olan Orpheus, antik çağda liriyle insanları, tanrıları ve vahşi hayvanları bile etkilemiş olan Trakya asıllı bir şaman ozandır. O, henüz çocuk yaşta Apollon’un ona hediye ettiği lir çalmayı perilerden öğrenmiştir. Şiiri ve müziği icat eden kişi de odur. Yunancada mesleği ozanlık olan eriller için kullanılan “aoidos” (ἀοιδός) kelimesinin başka bir anlamı *müzik*dir. Bu yönüyle hem “şarkı” hem “sihirli söz” anlamına gelen bu kelime, Orpheus’un mitinde şarkının sihirli sözlerle birleştiği gizemli bir düğüme işaret eder. Epik bir şair olan Orpheus, “en yürek burkan dizelerini karısı -düğün gününde bir yılanın ısıarak öldürdüğü- Eurydike için yazmıştır.” (Turner (Ed.), 2018: 53). Eurydike’nin ölümüne onu kovalayan Aristaios sebep olmuştur. Müzisyenlerin ve şairlerin pîri olarak nam salmış olan Orpheus’un çok sevdiği kadını Tanrı Hades’in yeraltı ülkesine uğurlamasıyla dünyası alt üst olur. Ozan, karısının ölümünü kabullenmeyi reddeder. Orpheus, Hades’e meydan okumaya ve karısını yeniden hayata döndürmeye, tek silahı olan liriyle yeraltı dünyasına inmeye karar verir. Orpheus, eşi Hades’e (Tanrı Hades’in adı aynı zamanda Ölüler Diyarı olarak anılan ülkenin adıdır) indikten sonra oyuk kaplumbağa kabuğundan sazıyla yaslı ezgiler söylemeye başlar. Şarkı söylerken önce kendisi büyülenen Orpheus, Tanrıları sarsan ve iç yakan ezgileriyle büyüler. Daha önce böyle bir yas tutulduğu görülmemiştir. Burada ozanın yeraltı dünyasının derinliklerine doğru sürecek olan tehlikeli yolculuğu başlar. Hüzünlü şarkılarıyla ve çaldığı liriyle kayıkçı Charon’u büyüleyen ve Styx nehrini geçen Orpheus, Hades’in acımasız köpeği üç kafalı Cerberus’la karşılaşır. İçeri girenleri ve dışarı çıkanları gözetlemek için orada bulunan bu korkunç köpek, diğer köpeklerle nazaran çok büyük ve çok daha kuvvetlidir. Orpheus, titreyen parmaklarıyla lirini çalmaya devam eder. Cerberus büyülenir ve müzisyenin yolu açılır. Ozan, çalacağı müziğin Tanrı Hades’i istediği şeyi yapmaya ikna etmesini umar. Fakat o, müzisyen olarak kendisine değil, müziğin gücüne inanmakta ve güvenmektedir. Ozan, hiçbir ölümlünün denemediğini yapmayı, ölüm tanrısını büyülemeyi ve eşini geri almayı dener. Şarkısı o kadar güzel ve kederlidir ki, Hades dâhil olmak üzere Ölüler Diyarında bulunan herkes ağlar. Başka bir kişi o sırada karanlıklardan onları seyretmektedir: Orpheus’un ölen karısı Eurydike. Müzikten çok etkilenen Hades, Orpheus’a karısının özgürlüğünü geri kazanmasını sağlayacak bir fırsat vermeye karar verir. Hades, duyduğu etkileyici şarkı sayesinde Orpheus’un Eurydike’yi yeryüzüne geri götürmesine izin verir. Fakat Hades’in karısı Persephone bir şart öne sürer. Buna göre Orpheus önde, Eurydike arkasında Hades’ten yürüyerek çıkacak, fakat Orpheus geriye dönüp bakarsa eşini sonsuza dek kaybedecektir. Orpheus ve Eurydike adım adım yeryüzüne doğru yol alırken, bir süre sonra Orpheus’un içinde şüphe belirmeye başlar. Yeryüzüne yaklaştıkça merakı ve şüpheleri içinde gitgide büyür ve içini kemirir. Tam yeryüzüne çıkıp ışığı görmek üzereyken ozan daha fazla dayanamaz ve arkasına bakar, Eurydike’yi görür. Göz göze geldiklerinde Eurydike birdenbire dumana dönüşerek yeraltı dünyasına geri çekilir. Hades, böylece ölüm üzerindeki mutlak gücünü kanıtlar. Orpheus ikinci kez perişan olmuş, bu sefer eşini sonsuza dek kaybetmiştir. Eşi yeraltı

dünyasına dönen ozan, bundan sonra ıssız yerlere doğru seyahate çıkar, kurda kuşa ölümün trajedisini anlatan şarkılar söyler. Bundan sonra hiçbir kadınla ilgilenmeyen Orpheus'u Kikonların bütün kadınları hor görür, sonunda vücudunu paramparça ederek bu parçaları Dionysos'un kutsal törenlerinde ve gece şenliklerinde tarlalara, kırlara saçarlar. Hebrus ırmağının ters akıntıları arasında kopan başındaki soğumuş dili Eurydike'nin adını söylemeye devam ederken ırmağın kıyılarından da Eurydike'nin adı yankılanır. Buradaki anlatımda ağırlıklı olarak A. Kadir'in Türkçeleştirdiği Vergilius'un *Georgica* adlı eserinden faydalanılmıştır (Erhat, 1996: 229-231), fakat Orpheus mitine ait anlatımlar parça parça ve çeşitlidir.

16 Ağustos 1979 Eskişehir doğumlu olan Halil Sezai Paracıkoğlu'nun kökleri Bulgaristan'ın Pazardik ilinin Paracık köyüne dayanır. Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümünden 2003 yılında mezun olan Halil Sezai, 2012 yılında Kral TV Müzik Ödülleri'nde "En İyi Çıkış Yapan Sanatçı Ödülü"nü almıştır. 2011 yılında vizyona giren *İncir Reçeli* filmi ile beyaz perdede yer alan sanatçı, serinin devam filmi olan 2014 yapımı *İncir Reçeli 2*'de de başrolde oynamıştır. Sinema oyuncusu, tiyatro oyuncusu, müzisyen, söz yazarı, besteci ve yapımcı olan Halil Sezai, sevilen ve çok dinlenen beş müzik albümü hazırlamıştır. 2011 yılında çıkardığı *Seni Beklerken* albümünün on iki şarkısından biri olan *İçim Paramparça* şarkısının sözleri Halil Sezai'ye, müziği Saki Çimen'e aittir. Üç dakika kırk altı saniyelik romantik slow şarkının sözleri şu şekildedir:

[Bölüm]

Ölü aşk diyarlarına

Beni sen attın da

İçim paramparça

Viraneyim, yalan oldum, ah

Sesin yankı olur, boğar her adımda

İçim paramparça

Viraneyim, duman oldum, ah

[Nakarat]

Haykırsam, ellerimi açsam yalnız sana, ah

Ağlasam çocuk gibi

Eskileri anlatsam

Derviş gibi, abdal gibi, tapar gibi

Paramparça, ah

[Bölüm]

Ölü aşk diyarlarına

Beni sen attın da

İçim paramparça

Viraneyim, yalan oldum, ah

Sesin yankı olur, boğar her adımda
 İçim paramparça
 Viraneyim, duman oldum, ah

Görüldüğü üzere derin bir hüznü ve hayal kırıklığını anlatan şarkıda çaresizlik ön plandadır. Karşılıksız bir aşkı ifade ediyor gibi görünen dizelerin arkasında aşk, ayrılık ve parçalanmışlık temaları göze çarpar. Hüzünlü olan ve insanın içine işleyen bu şarkının sözlerine daha dikkatli ve yakından bakıldığında Orpheus mitine ait göstergeler belirir. Metinlerarası yöntemlerden *alıntı ve gönderge* ve *anıştırma*, söz konusu şarkıyla Orpheus miti arasındaki ilişkileri açıklar. Alıntı ve gönderge, “bir metnin başka bir metindeki varlığını en somut biçimde görünür kılan, ilk akla gelen, en genel ve en sık karşımıza çıkan” (Aktulum, 2014: 77) metinlerarası yöntemdir. Mitik öyküye göre şarkı -şiiir gibi- daha yoğun ve kısa bir anlatımı içerdiğinden açık ve uzun alıntılar beklenmemelidir. Mitin göstergeleri şarkıda geçen kelimelerin anlam dünyasında saklıdır. Kelime düzeyinde alıntılar ve göstergeler şarkının Orpheus mitiyle bağlantısını/ilişkisini ortaya koymaktadır:

İçim Paramparça Şarkısı	Orpheus Mit
Ölü Aşk Diyarları	Ölüler Diyarı (Hades)
İçim Paramparça	Orpheus kadınlar tarafından öldürülür ve bedeni parçalanarak farklı yerlere saçılır.
Viraneyim	Orpheus Eurydike'nin ölümüyle perişan olur, onu ikinci kez kaybettiğinde tamamen viraneye dönüşür, kendini kaybeder.
Yalan Oldum	Yalan olmak, bir işin gerçekleşmemesi anlamını içeren deyimdir. Burada Eurydike'nin tekrar yeryüzüne çıkamamasını, Orpheus'un elde ettiği fırsatı olumlu şekilde sonuçlandıramamasını ifade eder.
Sesin yankı olur, boğar her adımda	Orpheus, arkasında Eurydike ile yeraltı ülkesinden yeryüzüne çıkarken zorlu bir sınavdan geçer. Arkasına dönüp Eurydike'nin yüzüne bakması yasaktır. Adım adım gerçekleşen bu sınavda sesin yankı oluşu ve boğması, ozanın içini sıkması anlamını taşır. Yeraltından yeryüzüne uzanan yolda Orpheus'un Eurydike ile konuşması, onun sesinin yankılanması da olasıdır.
Duman oldum	Orpheus arkasını dönüp Eurydike'ye baktığında karısı duman olur ve tekrar Hades'e çekilir.
Haykırsam	Bazı kaynaklarda Eurydike'nin çığlık attığı, haykırdığı yazılıdır. (Erhat, 1994: 230)
Eskileri anlatsam	Mit, lineer zaman algısında eskiye karşılık gelir ve eski olana işaret eder. Eskilerin anlatılması mitin kendisine doğrudan bir göndermedir. Ayrıca Orpheus'un başına gelen trajik öyküyü yeryüzüne çıktıktan sonra anlatması da eskileri anlatmak olarak yorumlanabilir.
Ağlasam çocuk gibi/Haykırsam çocuk gibi	Orpheus'un çocuk gibi sözünü tutamaması, çocuk gibi ağlaması ve haykırmamasını ifade eder.

Haykırsam, ellerimi açsam yalnız sana	Orpheus mitinin etrafında bir din/inanç sistemi oluşmuştur. Elleri açmak, dua ederken yapılan bir eylemdir. Çoktanrılı olan mitolojik sistemler çoğunlukla inanç sistemleri olarak yorumlanmış ve kabul görmüştür. Burada hem Orphik inanç sistemine bir gönderme hem de çaresizlik sonucu tanrıya/tanrılara yakarış anlamı vardır.
Derviş gibi, abdal gibi, tapar gibi	Ozan ve şaman olan Orpheus derviş gibi, abdal gibi diyardan diyara sürüklenir. Onun bedeninin parçalanması ve farklı mekânlara saçılması Dionysos törenleriyle birlikte gerçekleşir. Tapmak ve tapınmak yine inanç ritüellerinden biridir.

Metinlerarası yöntemde ortakbirliktelik ilişkileri içerisinde anıştırma da Orpheus mitiyle *İçim Paramparça* şarkısı bağlamında anlamını bulur. Anıştırmanın özü daha çok iki düşünce arasında yapılan yakınlaştırmadır: “Gösterenler üzerindeki oyun aslında iki gösterilene yaklaştırmak amacını güder.” (Aktulum, 2014: 91). “Anıştırma, alıntı gibi, daha önce söylenmiş olan bir şeyi açığa çıkartmaz, söylenmemiş bir şey gizler içerisinde, bundan da geriye, Riffaterra’ın deyişiyle bir ‘iz’ kalmıştır. Anıştırma bir yarım alıntıdır. Belli bir metni, alıntıdağı gibi, bütünüyle olduğu gibi değil, kısmen, kısıtlı olarak, tam belirtmeden alıntılar.” (Aktulum, 2014: 91). Burada okurun/dinleyenin yapması gereken şey yarım ipuçlarından yola çıkarak bütünü tamamlamaktır. Şarkıdaki izlerden, ipuçlarından yola çıkarak Orpheus mitini tamamlamak mümkün görünmektedir. Halil Sezai’nin aşk temasını işleyen şarkısı bu bakış açısıyla ele alındığında Orpheus’un trajedisini modern zamanların içinde dinleyiciye duyuran bir eser olarak anlam kazanır. Mitlerin zaman üstü özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Orpheus’un süregiden trajedisi modern zamanların sanat ürününde yeniden su yüzüne çıkmış ve ortak duyguları aktarmıştır.

Mitler söz konusu olduğunda girişte de ifade edildiği üzere bir sanat eseri ortaya koyan sanatkârın alıntılamaı bilinçli veya bilinçdışı düzeyde yapmış olması olasılığını belirtmek gerekir. Günümüz sanatkârlarının geçmiş dediğimiz zaman dilimine ait eserleri okumuş olmaları mümkün olabileceği gibi, bilinç düzleminde bu eserlerden hiç haberdar olmamaları da söz konusu olabilir. Sanatkârlar, bütün insanlar gibi, fakat sanat üretimi yapmayan insanlardan farklı olarak kolektif bilinçten beslenen, kolektif bilincin kodlarını, sembollerini sanat eseri düzeyinde işleyebilen ustalardır. Mitler çok uzak bir geçmişin ürünleri olarak bilinçli olmaktan çok bilinçaltı/bilinçdışı havuzunda kayıtlı oldukları şekilleriyle yeniden görünürlük kazanabilirler. Burada dikkat çeken Halil Sezai Paracıkoğlu’nun köklerinin Bulgaristan’a dayanmasıdır. Coğrafi olarak bakıldığında Bulgaristan, Orpheus mitinin doğduğu Trakya bölgesinde yer alır. Ayrıca mitte geçen Hebrus/Hebros ırmağı Trakya’da, Saros Körfezi’nin hemen kuzeyinde denize dökülen Meriç nehridir. Orpheus mitinin Halil Sezai’nin atalarının yaşadığı Pazarcık iline yakın olan Meriç nehriyle ilişkili şekilde bitmesi ilginç bir durumdur. Mitlerin geniş coğrafyalara yayılan sözlü kültür ürünleri olmaları bu mitin ataları tarafından Halil Sezai’ye anlatılmış olması, mitin sanatkârın bilinçaltısında yer etmiş olması ihtimaller arasındadır. Bunun dışında Halil Sezai’nin bu miti hiç okumamış/dinlememiş olması da ihtimaller arasındadır. Bu durumda da kolektif bilincin ya da mitolojik bilinçdışının devreye girip müzisyene böyle bir şarkıyı yazdırtmış olması da

olasıdır. Orpheus'un ozanların pîri oluşu ve müziği icat eden mitolojik bir karakter olarak modern zamanların müzik eserinde yeniden ortaya çıkması anlamlıdır. Burada Halil Sezai'nin duygu dünyasında beliren ve müzikte karşılık bulan aşk acısının Orpheus mitindeki acıya benzer bir yapıda olması da göz önünde bulundurulmalıdır.

Her iki öykü (burada şarkı da metindir) derin bir aşkın ve trajedinin ifadesini taşır. Orpheus mitinde yaşadığı derin trajedi neticesinde paramparça olan Orpheus bir anlamda modern zamanların müzik eserinin alt katmanında ve derin yapısında varlığını sürdürmektedir. Müzikle ilişkili olan, hatta müziğin ve şiirin yaratıcısı olarak önce mitolojide sonra dünya kültüründe sembolleşmiş olan Orpheus'un modern zamanların sanat eseri olan bir şarkının derin yapısında yer alması tesadüfen öte bir anlam taşıyor görünmektedir. Sembollerle yüklü olan mitik anlatıların modern sanat eserlerinde varlıklarını sürdürmesi onların hem yeniden canlanmasına hem de dâhil oldukları yeni sanat eserine kadîm bir enerjiyi taşımalarına yol açmaktadır. Özünde bakıldığında mitler zaman üstü anlatılar olarak her devirde varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler. Halil Sezai'nin şarkısına getirilen göstergebilimsel bakış da bu çabanın ürünü olarak yorumlanmalıdır.

SONUÇ

Mitler sözlü kültür ürünleri olarak coğrafyadan coğrafyaya, sanat eserlerinden farklı üretimlere kadar birçok alanda varlıklarını sürdüren zaman üstü anlatı birimcikleridir. Yeryüzüne geldiği andan itibaren bir öykü evreni oluşturan insanın ilk sanatsal üretimi mitlerdir. Öykü bağlamında mitler, edebiyatın atası olan anlatılardır. Bütün bir mitin (tek mit/büyük anlatı) parçalarını farklı sanat üretimlerinde göstergeler şeklinde görmek mümkündür. Kimi zaman bilinçli, kimi zaman bilinç düzleminden uzak bir şekilde yeniden üretilen ve modern sanat için sonsuz açılımları olan mitlerin izlerini göstergeler aracılığıyla sürmek mümkündür. Mitin, dolayısıyla edebiyatın alanında ifade bulmuş olan ve yüzyıllar boyunca farklı sanat eserlerinde işlenen Orpheus mitinin göstergeleri *İçim Paramparça* şarkısının derin yapısında mevcuttur. Modern sanat için şüphesiz mitleri yeniden kullanmak onları yaşatmak anlamına geldiği gibi, mitlerin dâhil olduğu sanat eserini de zenginleştiren bir görünüm meydana getirir. Orpheus miti açısından bakıldığında Yunan mitolojisindeki Hades dünyaya yeniden dönüşü kolaylaştırmış olsaydı Ölümler Diyarı'nda kimse kalmayacak, ölümün kendisi ve mitin sürekliliği bir yerde kesilmiş olacaktı. Bu da insanın öyküsünün ve trajedisinin bitmesi anlamını taşıyacaktı. Her iki metinde de aşk, ayrılık ve parçalanmışlık baskın temalar olarak dikkat çeker. İster bilinçli ister bilinçdışı düzlemde olsun *İçim Paramparça* şarkısında Orpheus'un trajedisi bir bakıma mittekine benzer bir bağlamda yeniden dile getirilmiş, müzik sanatının yarattığı imkânlarla yeniden yorumlanmış ve yepyeni bir sanat eseri yaratılmıştır. Başka bir deyişle modern sanat eserinin içerisinden beliren birtakım göstergeler okuru/dinleyiciyi antik çağların mitine tekrar götürmüş, mitin sürekliliği modern zamanlardaki yenidenüretimle sağlanmış ve mit kendisinden sonraki zamanlara taşmıştır. Sonuçta her öykü yeni bir anlatı evreni, her anlatı evreni de kendi gerçekliğini ve eşsizliğini yaratacaktır.

KAYNAKÇA

- Akerson, Fatma Erkman (2005). Göstergebilime Giriş. Multilingual: İstanbul.
- Aktulum, Kubilay (2014). Metinlerarası İlişkiler. Çizgi Kitabevi: Konya.
- Aktulum, Kubilay (2017). Müzik ve Metinlerarasılık. Çizgi Kitabevi: Konya.
- Aktulum, Kubilay (2021). “Bir Çözümleme Yöntemi Olarak Sanatta Göstergelerarasılık”. Folklor/Edebiyat. 27(107). 661-686.
- Berke, Zeynep (2020). Mitolojiden Felsefe’ye Antik Yunan’da Ruh ve Ölümsüzlük. İksad Yayınları: Ankara.
- Carnegie, Dale (1991). How To Develop Self-Confidence And Influence People By Public Speaking. Binding: New York.
- Eliade, Mircea (2001). Mitlerin Özellikleri. Om Kitabevi: İstanbul.
- Erhat, Azra (1996). Mitoloji Sözlüğü. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Gander, Catherine (2013). Muriel Rukeyser And Documentary: The Poetics Of Connection. Edinburgh University Press: Edinburgh.
- Sayın, Şara (1999). Metinlerle Söyleşi. Multilingual Yayınları: İstanbul.
- Turner, Duncan (Ed.) (2018). Mitoloji Kitabı. Çev. Abdullah Yılmaz. Alfa Yayınları: İstanbul.

KAZAK DİLİ VE EDEBİYATI DERSLERİNDE İŞLEVSEL OKURYAZARLIĞI GELİŞTİRMENİN YOLLARI

N. M. ALSHIMBEKOVA

Karaganda şehri, KMM "66 numaralı okul-lise"
Kazakistan, Karaganda
beibarys@mail.ru

ÖZET

Günümüz toplumunda eğitim alanında en önemli konu "21. yüzyılda ne öğretilmeli, öğrencilere nasıl öğretilmeli?" Bir sorun var. Bu bakımdan günümüz öğrencilerinin işlevsel okuryazarlığının gelişiminde ortaöğretim kurumlarının özel bir yeri vardır. Kazak dili ve edebiyatı başta olmak üzere öğretilen konuların özel bir yeri vardır. Edebiyat konusunun temel amacı öğrencinin eğitiminde, onun dünyaya, karaktere ve kültüre karşı tutumunu şekillendirmede kurgudan yararlanmaktır. İşlevsel okuryazarlık, kişinin dış çevreyle iletişim kurma yeteneğinin ve o çevreye mümkün olan en kısa sürede uyum sağlama ve iletişim kurma becerisinin bir göstergesidir. Günümüzün talebi öğrencilerin işlevsel okuryazarlığını geliştirmektir. Genel işlevsel okuryazarlık kavramını açıklayacak olursak, günümüz dünyasında bireyin sosyal, kültürel, politik ve ekonomik faaliyetlere aktif katılımı ve yaşam boyu öğrenmeye yani çağın güncelliğine ayak uydurabilmesine katkı sağlayan temel faktör olduğunu biliyoruz. küreselleşme çağı. Bu nedenle fonksiyonel okuryazarlığın kişinin mesleği ve yaşı ne olursa olsun sürekli olarak geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Öğretme, Öğrenme, Yöntemler, İşlevsel, Konular

WAYS TO DEVELOP FUNCTIONAL LITERACY IN KAZAKH LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS

N. M. ALSHIMBEKOVA

ABSTRACT

In today's society, the most important issue in the field of education is "What should be taught in the 21st century and how should it be taught to students?" There is a problem. In this respect, secondary education institutions have a special place in the development of functional literacy of today's students. The subjects taught, especially Kazakh language and literature, have a special place. The main purpose of the literature subject is to use fiction in the education of the student, in shaping his attitude towards the world, character and culture. Functional literacy is an indicator of a person's ability to communicate with the external environment and the ability to adapt and communicate with that environment in the shortest possible time. Today's demand is to improve the functional literacy of students. If we explain the general concept of functional literacy, we know that in today's world, the active participation of the individual in social, cultural, political and economic activities is the main factor that contributes to lifelong learning, that is, to keep up with the currentness of the age. era of globalization. Therefore, functional literacy needs to be constantly improved, regardless of the person's profession and age.

Keywords: Language, Teaching, Learning, Methods, Functional, Subjects

İşlevsel okuryazarlık, kişinin dış çevreyle iletişim kurma yeteneğinin ve o çevreye mümkün olan en kısa sürede uyum sağlama ve iletişim kurma becerisinin bir göstergesidir. Günümüzün talebi öğrencilerin işlevsel okuryazarlığını geliştirmektir.

Genel işlevsel okuryazarlık kavramını açıklayacak olursak, günümüz dünyasında bireyin sosyal, kültürel, politik ve ekonomik faaliyetlere aktif katılımı ve yaşam boyu öğrenmeye yani çağın güncelliğine ayak uydurabilmesine katkı sağlayan temel faktör olduğunu biliyoruz. küreselleşme çağı. Bu nedenle fonksiyonel okuryazarlığın kişinin mesleği ve yaşı ne olursa olsun sürekli olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Burada yönlendirilen işlevsel nitelikler şunlardır: etkinlik, yaratıcı düşünme, karar verme yeteneği, doğru mesleği seçebilme yeteneği. Genel eğitim okullarında amaç, Kazakistan Cumhuriyeti'nin entelektüel, fiziksel ve ruhsal açıdan gelişmiş bir vatandaşını oluşturmak, onun fiziksel olarak değişen dünyaya sosyal uyumunu sağlayacak eğitim ihtiyaçlarını karşılamaktır.

Her dersimizde gelecek nesillere Kazak halkının zengin mirasını tanıtmalı ve onların bilgilerini genişletmeliyiz. Edebiyat öğrenciye bilinmeyen hayatı tanıtan güçlü bir araçtır. Edebiyat aracılığıyla öğrencilere ulusal kimliğimizi ve asil niteliklerimizi gösteriyoruz. Edebiyat, insanı sadece hayat hakkında bilgilendirmez, aynı zamanda eğitir. Kişinin hayata karşı tutumunu gösterir, davranışını etkiler. Öğrenci her sanat eserini okuduğunda hayatın anlamını, vatan, kahramanlık, vatan, iyi ve kötü gibi kavramların anlamını derinlemesine anlar. Ancak bu nitelikler onlara gerektiği şekilde aşılandığında, sanatsever, manevi zevk sahibi, sanatsal açıdan yetenekli, insancıl, duyarlı ve çok yönlü vatandaşlar olarak yetişeceklerdir. Böyle bir insan, kötü davranışlara, kibire, düzensizliğe, karamsarlığa, kötülüğe izin vermez. Edebiyat dersi sayesinde öğrencilerde doğru beğeni ve anlayışı oluşturuyoruz. Hiç şüphe yok ki, arzuladığı mesleği seçen, hayatta kendine yer bulan ve sanatsal çalışmalarla bağımsız bir ülkenin önemli vatandaşları olarak yetişen insanların üzerinde etkisi büyüktür.

Ders öğretmenin öğrencinin dikkatini çekebilmesi için ders esnasında çeşitli tematik, konular arası, sınıflar arası bağlantılar kurması ve dersi çekici hale getirmesi gerekmektedir. Ayrıca çeşitli görsel araçların kullanımı, soru-cevap, analiz, özetleme, farklılaştırma, belirtilen fikri örneklerle kanıtlama, sözlükten çalışma, problemleri soruları cevaplama, özel ve genel görevler verme, küçük yaratıcı çalışmalar yapma, öğrenciler ' birbirlerini eleştirirken, kendilerinin görüş bildirmesi, rapor hazırlaması, bilimsel araştırma yapması gibi çeşitli yöntemler kullanılmalıdır. Bu kadar farklı yöntemleri sistemli bir şekilde kullanmayı öğrenen öğretmenin öğrencileri, kendi başlarına çalışmayı hızla öğrenirler. Ortaokul öğrencilerinin elinde özetler, sözlükler, özel kural kitapları ve kronolojik tablolar bulunmalıdır. Aynı zamanda ayrı bir yaratıcı not defterinizin olması da iyidir. Öğrencilere en sevdikleri atasözlerini, aforizmaları, hitabet sözlerini yazmalarını öğretilmelidir. Aynı zamanda bazı yaratıcı öğrenciler bu defterlerin yanı sıra hikaye, makale, günlük, fikir yazmayı da öğrenme fırsatına sahip oluyorlar. Bloom's sistemi üzerinden öğrenci geliştirme deneyimimi, düşüncelerini özgürce ifade edebilen öğrencileri ve hedeflerine ulaşmanın yollarını hazırlama sürecinde kullanıyorum. Bu sistemle çalışmaya alt sınıflardan başlayacağım. Örnek olarak aşağıdaki çalışma türünü sunuyorum.

Атымтай Жомарт.

Атымтай жомарт өзі есепсіз бай бола тұрып, күн сайын бір мезгіл үстіне ескі-құсқы киім киіп, отын кесіп, шөп тасып жұмыс қылады екен. Бір күні өзінің жақын, таныстары сұрады дейді:

— Жомарт, құдай берген дәулетіңіз бар, ашқа - тамақ, жалаңашқа - киім, үйсіздерге - үй болдыңыз, сөйтіп тұрып өз басыңызды кемшілікке салып, жете алмаған жарлыша отын кесіп, шөп тасығаныңыздың мағынасы не? – деп.

Жомарт айтты дейді:

— Төрт түрлі себеп бар. Әуелгісі: әдемі ат, асыл киім, асқан дәулетті өнебойы әдет етсең көңілге жел кіргізеді; сол желіккен көңілмен өзімнен терезесі төмен бейшаралардан жиіреніп, көз салмай, кем-кетікке жәрдем беруді ұмытармын деп қорқамын.

Екіншісі: Бар бола тұрып мен жұмыс қылсам, мұның кемшілік емес екенін біліп, кейінгілер ғибрат алсын деймін.

Үшіншісі: Күн сайын өз бейнетіммен таңнан бір-екі пұлға нан сатып алып жесем де бойыма сол тамақ болып тарайды, еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі, сіңімділігі болады екен.

Төртіншісі: Құдай тағаламның берген дәулетін өзімсініп, тиісті орындарына жаратпай, көбісін өзім ішіп-жеп, өзім тұтынсам, мал берген иесіне күнәлі болармын деп қорқамын, – деді.

Адам 1 "Bilin"

1. Hikaye kimin hakkındadır?
2. Atymtai ne tür kıyafetler giyiyordu?
3. Tanıdıklar ne sordu?
4. Bu tür kıyafetleri giymenin ilk nedeni nedir?
5. İkinci sebep nedir?
6. Üçüncü neden nedir?
7. Dördüncü neden nedir?

Адам 2 "Anlayın"

1. Cömert adam neden eski moda kıyafetler giyiyor?
2. Bununla ne anlatmak istedi?

Адам 3 "Analiz Et"

1. Olay akışından ne gibi sonuçlar çıkarılabilir?

Адам 4 "Toplama"

1. Cömert bir insanla basit bir insanı karşılaştırım.
2. Neler özetlenebilir?

Адам 5 "Uygula"

Verilen kelimelerin anlamlarını açıklayınız.

Ruh haline girmek, öğrenmek, günah işlemek

Адам 6 "Değerlendirin"

Bu kadar cömert olsaydın ne yapardın?

Sonuç olarak öğrencilerin işlevsel okuryazarlığının geliştirilmesi günümüzün bir gereğidir. Gelecekte uygar ülkelerin yüksek teknolojisine hakim olmak, küresel bilgi alanına girmek bugünün hedefidir.

Okuldaki asıl kişinin öğretmen olduğunu söylersek öğretmen çocuğun hayatında özel bir rol oynar. Öğretmenin dersi yürütebilmesi yani yaratıcılığı ve sorumluluğu birleştirebilmesi çağın gereklerinden kaynaklanan bir sorundur. Mesleğine tam anlamıyla hakim olmuş üst düzey bir öğretmenin karşısına çıkan öğrenci, yaşam alanında yolunu şaşırmadan yolunu bulacak ve vatandaş olacaktır. Bu bir öğretmen için şereftir, yani umutlarının gerçekleşmesidir, her öğretmen bunun için çabalyorsa bu onun nesile olan borcunun ödenmesidir.

DEEP TECHNICAL COLLEGE INCLUSIVIST BILIM BERÝDEGI MÁSELER

Temerkhanova Balzhan Adylbekovna

East-Kazakhstan Region Education
balzhan.temerkhanova@mail.ru

ABSTRACT

Currently, the problems of quality education available to children with special educational needs in the Republic of Kazakhstan are under the close attention of the Ministry of education of the Republic of Kazakhstan, local executive authorities, parents and the entire public. To identify the problems of inclusive education in college on affordable education of children with special needs in the country.

Keywords: Inclusive education, Children with disabilities, Integration, Social and medical-pedagogical correction, Social protection of persons with disabilities, Information component.

ГЛУБОКОЕ ТЕХНИКАЛЫҚ КОЛЛЕДЖДЕГІ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР

Темерханова Балжан Адылбековна

АННОТАЦИЯ

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында ерекше білім беріге қажеттілігі бар балаларға қолжетімді сапалы білім беру проблемалары Қазақстан Республикасы оқу-ағарту министрлігі, жергілікті атқарушы билік органдарының, ата-аналардың және барлық жұртшылықтың жіті назарында. Еліміздегі қажеттілігі ерекше балаларды қол жетімді білім беру бойынша колледждегі инклюзивті білім берудегі мәселелерін анықтау.

Тірек сөздер: Инклюзивті білім беру, мүмкіндігі шектеулі балалар, интеграция, әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу, мүгедектерді әлеуметтік қорғау, ақпараттық компонент.

ҚР білім беруді дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес 2017 жылдан бастап ШҚО ББ "Глубокое техникалық колледжі" КММ "Ғимараттар мен құрылымдарды салу және пайдалану" мамандығы, "Сылақшы", "Тас қалаушы" біліктілігі бойынша ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар оқушылар үшін инклюзивті топтар ашылды. 2021 жылы "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының Заңы шықты, оған сәйкес келесі нормативтік-

құқықтық актілерге өзгерістер енгізілді:

✓ "Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы" 2002 жылғы 11 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы;

✓ "Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы" 2005 жылғы 13 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы.

Инклюзивті білім берудің негізгі идеясы – ол "даму мүмкіндіктері шектеулі балаларға ерекше жағдай жасайтын барлық адамдарға тең қарым-қатынасты қамтамасыз ететін білім алушыларды кемсітуді болдырмайтын идеология" [1]. Колледжіміздегі инклюзивті топтарда да, қалыпты - дамудағы құрдастары бар топтарда да ми функциясының жеңіл бұзылыстары бар, жеке психикалық процестердің дамымауындағы кемістіктері, сөйлеу кемшіліктері бар, эмоционалдық тұрғыда жетілмегендіктің көрінісі бар, қоршаған әлем туралы білім мен идеялардың шектеулі қоры, жұмыс қабілетінің төмендігі, студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеттің қалыптаспаушылығы, педагогикалық қараусыздықтың және әлеуметтік бейімсіздіктің операциялық компоненттері бар студенттер оқиды.

Жоғарыда аталған ауытқулары бар оқушыларға оқу үрдісін ұйымдастыруда, арнайы білім беру бағдарламаларын, арнайы формаларды, әдістерді, оқыту технологияларын арнайы ұйымдастыруды қажет етеді. Сонымен қатар, колледждің инженерлік-педагогикалық ұжымы жалпы білім беретін пәндер мен кәсіби модульдер бойынша "ерекше" білім беру бағдарламаларының жоқтығы проблемасына тап болды.

Колледж педагогтары әртүрлі мүмкіндіктері бар – дамуы бұзылған және жеке тұлғаның нормативтік тұрғыдан дамып келе жатқан қасиеттері бар жасөспірімдердің бірыңғай социумда өмір сүруіне және өзара әрекет етулеріне тырысады. Бұл әрбір жасөспірімге өзінің танымдық және әлеуметтік әлеуетін барынша арттыруға мүмкіндік береді. Бұл бағытта жүйелі-әрекеттік әдіс ықпал етеді, оның басты мақсаты білім алушының пәнге және кәсіптік оқыту үрдісіне қызығушылығын ояту, алдына мақсат қоя білу дағдыларын дамыту, білім алу және өмірлік міндеттерді шешу, өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі бақылау дағдыларын, өз еңбегінің және өз іс-әрекеттері үшін жауап бере алу қабілетін дамытады.

Білім беру мекемесінің осы бағытын жүзеге асыру білім беру мекемесінде сапалы кәсіби білім, түзету көмегі, еңбек даярлығын алуға мүмкіндік беретін жағдайлар жасалған кезде ғана мүмкін болды.

Бұл шарттар мыналарды қамтиды:

- оқушылардың сақталған мүмкіндіктерін анықтауға және оқу үрдісін ұйымдастыруда деректерді барынша пайдалануға мүмкіндік беретін педагогикалық, психологиялық және медициналық әсерлердің, психологиялық- медициналық- педагогикалық диагностиканың кешенді тәсілімен үйлеседі;

- кәсіптік білім беру бағдарламаларын бейімдеу, оқушылардың нақты жетістіктерін бақылау, оқытуды индивидуализациялау;

- оқытушылар мен өндірістік оқыту шеберлерінің оқу жұмыс жоспарларына түзету сабақтарын енгізу;

- оқытудың арнайы әдістерін, тәсілдерін және құралдарын пайдалану;

- педагогтердің білім алушылармен өзара әрекеттесу кезінде ынтымақтастық пен ынтымақтастық қатынастарын қалыптастыруды жүзеге асыру;

- жасөспірімді оқыту және дамыту процесіне ата-аналарды қосу.

Бұл процестің түпкі мақсаты - жасөспірімнің "ересек" өмірге бейімделуі, кәсіби

салада сәтті әлеуметтенуіне ықпал ететін кәсіби құзіреттіліктерді қалыптастыру және де оқуда да, өмірде де белсенді өмірлік ұстанымы бар адамды тәрбиелеу. Алайда, колледжге түсу кезіндегі бейімделу кезеңінің проблемалары, жалпы білім беру бағдарламалары мен кәсіби бағдарламалардың теориясын меңгеруде қиындықтар айқын байқалады. Сонымен қатар, бұл студенттер негізінен жұмысшы біліктілігі бағдарламасының практикалық бөлігін сәтті орындайды, шығармашылық конкурстарға, практикалық бағыттағы кәсіби шеберлік конкурстарына қатысады. Колледжмізде осы қиындықтарды жеңуге психологиялық-педагогикалық көмек жүйесі жасалды, жасөспірімдердің дамуы мен мінез-құлқындағы ауытқуларды, тұлғааралық қатынастар мен әлеуметтік ортаның ыңғайсыз жағдайларын түзету жұмыстары жүзеге асырылады.

Жалпы білім беру және кәсіптік цикл пәндерінің оқу жұмыс жоспарларын әзірлеу кезінде мынадай қағидаттар ескеріледі:

- оқу материалының тәжірибиеге бағытталуы;
- зерттелетін объектілердің, құбылыстардың маңызды белгілерін анықтау;
- жасөспірімнің өмірлік тәжірибесіне сүйену;
- кәсіби пәндері мен жалпы білім беру пәндері материалдарының мазмұнындағы

пәнаралық байланыстар;

- зерттелетін материалдың оңтайлы көлемін анықтау;
- оқу жұмыс жоспарына түзету бөлімдерін енгізу.

Бұл қағидалар білім алушылардың танымдық және практикалық қызметін жандандыруға ықпал етеді, жасөспірімдерде кәсіби оқу міндеттерін шешуге қажетті функцияларды қалыптастырады. Жоғарыда аталған қағидаттар негізінде оқыту технологиясын құру қажеттілігі туындайды, оған мыналар кіреді (М.С. Дименштейн бойынша) екі компонент [2]: ақпараттық компонент және мақсат қою қабілеті. Ақпараттық компонентке: ақпараттың көлемі мен құрамын анықтау, пәндер бағыттары бойынша іріктеу немесе біріктіру, ақпаратты схемаларға, логикалық-мағыналық модельдерге, кестелерге, тіректерге және т. б. жинақтау және өрістету, негізгі мағыналық бөліктерді, ақпараттық бірліктерді бөлу және оларды оқу процесінің мазмұнына енгізу, негізгі теориялық ұғымдар, ғылыми фактілер, эксперименттік деректер, практикалық мәліметтер арасында өзара байланыс орнату нәтижесі және т. б. Бұл компонент оқушылардың оқу үрдісіне мақсатты тұжырымдауды жүзеге асыру қабілеттерінсіз іске асырыла алмайды. Ол үшін даму мүмкіндіктері шектеулі жасөспірімдерде мыналарды қалыптастыру қажет:

- оқытушы, өндірістік оқыту шебері қойған мақсатты қабылдау және түсіну;
- ұзақ уақыт бойы санада мақсатты сақтау және оның мінез-құлқына бағыну мүмкіндігі;
- мақсаттарды өз бетінше қою, оларды түсіну және кәсіби практикалық жұмыстың түпкілікті нәтижесін ойлау қабілетін қалыптастыру;
- мақсаттардың қол жетімділігін және дәйектілігін анықтау, негізгі және екінші мақсаттарды анықтау, мақсаттар мен өз мүмкіндіктерін байланыстыру дағдылары;
- мақсатқа жету жолдары мен құралдарын анықтау.

Жасөспірімде кәсіби еңбек операцияларын орындаудың дұрыстығы мен

толықтығын, іс-әрекет әдісінің дұрыстығын бақылауды қамтитын операциялық бақылау дағдыларын қалыптастыру қажет. Кәсіптік дағдылардың қорытынды түпкі нәтижесі ретінде дайын өнімнің эталондары мен үлгілері кәсіптік оқытудың міндетті аспектісі болып табылады. Ақыл-ой кемістігі бар жасөспірімдер үшін интеграцияның сәттілігі психикалық бұзылулардың сипаты мен дәрежесіне, оқу бағдарламаларының осы бұзылыстарын ескеретін тиімділікке, оқыту технологияларын қолдануға байланысты болады. Мұндай балаларға әлеуметтік орта мен кәсіптік оқыту жүргізілетін ортатарапынан қарым-қатынас жүйесі маңызды рөл атқарады.

М. Лубовскийдің пікірінше, мүмкіндігі шектеулі жасөспірімдерге арналған оқу процесін ұйымдастыру кезінде келесі жағдайлар жасалуы керек [4]:

- кәсіби оқытуға оң мотивация және оң көзқарас қалыптастыру;
- оқытудың баяу қарқыны және теориялық білімнің аз мөлшері;
- оқытудың ең тиімді әдістерін қолдану: көрнекілікті әр түрлі формада күшейту, практикалық іс-әрекеттің көлемін арттыру, проблемалық тәсілді қол жетімді деңгейде қолдану және т. б.;

- барлық оқу материалын түсінуді бақылау;
- оқу үрдісін жасөспірімнің сенсорлық мүмкіндіктерін ескере отырып ұйымдастыру қажет

- жұмыс орнының оңтайлы жарықтандырылуы, қажет болған жағдайда дыбыс күшейткіш техниканың болуы және т. б.

Интеграцияланған (инклюзивті) білім беруді жүзеге асыру мақсатында колледждің инженерлік-педагогикалық ұжымы келесі функцияларды орындайды:

- әртүрлі зияткерлік, танымдық және күш-қуат мүмкіндіктері бар жасөспірімдер үшін бірыңғай психологиялық-педагогикалық жайлы білім беру ортасын құру;

- инклюзивті кеңістікте даму мүмкіндіктері шектеулі оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін әзірлейді;

- әдістемелік қамтамасыз ету: практикаға бағытталған бағдарламаларды әзірлеу және жүзеге асыру, ең оңтайлы заманауи білім беру технологияларын қолдану;

- колледжде кедергісіз орта құру үшін жағдай жасауды қамтамасыз ету;

- даму мүмкіндіктері шектеулі оқушылардың ата-аналарының ақпараттық құзыреттілігін арттыру және тығыз ынтымақтастық құру.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларды кәсіптік оқытуды ұйымдастыру жөніндегі жүйелі жұмыс көрсеткіштер бойынша нысаналы индикаторларға қол жеткізуге мүмкіндік берді:

- ✓ % мөлшерлеме бойынша жұмысшы біліктіліктерінің разрядтарын алған оқушылар 75% құрады;

- ✓ % жұмыспен қамтылуы – 66-70%.

Инклюзивті білім берудің маңызды мәселесі осы санаттағы түлектерді жұмысқа орналастыру болып табылады. Жұмыс берушілер оларды жұмысқа қабылдауға құлықсыз. Мұндай түлектерді жұмысқа орналастыру тұрғысынан мемлекеттік қолдау қажет деп

санаймыз.

Оқытушылар мен өндірістік оқыту шеберлері инклюзивті білім беру функцияларын аудиториялық және аудиториядан тыс шаралар арқылы табысты іске асыру үшін барлық жағдайды жасайды. Оқу және оқу - өндірістік қызметтің әрбір түрі колледж базасында әзірленген нақты әдістемелік сүйемелдеуге ие: құрылымы, әдістемесі, мақсатты қондырғылары. Әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету, ол бүкіл білім беру мекемесінің қызмет жүйесінің негзінде жатыр, өйткені инклюзивті кәсіптік білім беру мәселелерін тек бірлескен еңбектің арқасында шешуге болады.

BALANCED SCORECARD FOR EVALUATING INTELLECTUAL CAPITAL IN TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION

E. S. Slyamova

East Kazakhstan Humanitarian College named after Abay

Ust-Kamenogorsk

elmira_slyamova@mail.ru

ABSTRACT

Purpose of the article: to show the balanced scorecard as a useful tool for assessing the activities of colleges. Colleges make strategic plans to achieve their goals. However, these plans can fail if the required resources are not available. The most valuable resources at any university are the experience of faculty and staff and its intellectual capital. Therefore, if a university effectively evaluates and manages these valuable resources, it can rationally design and use strategies to achieve its goals. This article discusses the balanced scorecard method as an effective method for assessing intellectual capital in a college. It is obvious that in recent years, the openness of the reports of colleges and the assessment of the results of their services has become increasingly difficult. Colleges must become more entrepreneurial and measure their performance in order to be more competitive.

Keywords: Intellectual capital, College, Balanced scorecard, Evaluating of intellectual capital

ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЗИЯТКЕРЛІК КАПИТАЛДЫ БАҒАЛАУДЫҢ ТЕҢГЕРІМДІ КӨРСЕТКІШТЕР ЖҮЙЕСІ

Э. С. Слямова

АНДАТПА

Мақаланың мақсаты: теңгерімді көрсеткіштер жүйесі- Колледждердің қызметін бағалаудың пайдалы құралы ретінде көрсету. Колледждер өз мақсаттарына жету үшін стратегиялық жоспарлар құрады. Алайда, егер қажетті ресурстар болмаса, бұл жоспарлар сәтсіз болуы мүмкін. Кез - келген колледждегі ең құнды ресурстар-бұл оқытушылар мен қызметкерлердің тәжірибесі және оның зияткерлік капиталы. Сондықтан, егер колледж осы құнды ресурстарды тиімді бағалап, оларды басқарса, ол өз мақсаттарына жету үшін стратегияларды ұтымды құрып, қолдана алады. Бұл мақалада колледждегі зияткерлік капиталды тиімді бағалаудың теңгерімді көрсеткіштер жүйесі әдісі қарастырылған. Соңғы уақыттарда жоғары оқу орындарының есептерінің ашықтығы мен олардың көрсететін қызметтерінің нәтижелерін бағалау қиынға соғып отырғаны анық. Кез-келген жоғары оқу орындары неғұрлым бәсекеге қабілетті болуы үшін соғұрылым әрекетшіл және өз қызметінің тиімділігін бағалай алуы тиіс.

Түйін сөздер: зияткерлік капитал, колледж, теңгерімді көрсеткіштер жүйесі, зияткерлік капиталды бағалау

КІРІСПЕ

Әлемдегі барлық білім ұйымдары қоғамның дамуына тікелей жауапты. Себебі колледжде сапалы білім алып шыққан түлектер әр мемлекеттің келешегінің жарқын өмір сүруіне ат салысатын маман иелері. Өз болашағын ойлайтын колледждер білім алушылар мен қатар еңбек нарығының талаптары мен қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін тиімді академиялық бағдарламаларды әзірлеуге мейлінше назар аударулары тиіс. Академиялық бағдарламалардың сапасын арттыру даму мен өзгерістердің қажетті деңгейін басқара алатын білікті оқытушылар ғана нәтижелі түрде қол жеткізе алады.

Колледжке қоғам дамуындағы өз міндеттерін орындауға мүмкіндік беретін маңызды элементтер оның адами ресурстары (адами капитал) болып табылады. Адами капитал колледждің даму стратегиялары мен саяси құжаттарын даярлауда, іске асыруда және дамытуда маңызды рөл атқарады. Білім колледждер үшін білім өнімдерімен айналысатын ұйымдар ретінде маңызды активке айналды. Осылайша, әртүрлі ғылыми зерттеушілер мен экономика саласындағы мамандар колледж стратегиясына жаңаша көзқарас қалыптастырды, онда жалпы қабылданған бәсекеге қабілетті күштерге емес, қорларды пайдалану тиімділігіне ерекше назар аударылды. Қорларға негізделген болашақ колледжке бірегей қорларды, мүмкіндіктер мен қабілеттерді алу, кеңейту және дамыту арқылы олардың тиімділігін арттыру үшін қызмет етеді. Қорларға негізделген болашақ колледждік активтерді тиімді пайдалану стратегиясына баса назар аударады. Колледждің құнды активтерінің бірі зияткерлік капитал болып табылады, ол колледждің тиімді қызметінің негізгі көзі болып саналады [1].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Техникалық және кәсіптік білім берудегі зияткерлік капиталды бағалау колледждердің жұмыс сапасын жақсартуға ықпал ететін негізгі көрсеткіштерді жақсы танып білуге, сонымен қатар, бұл қорларды жақсырақ, пайдалырақ етіп бөлуге, стратегиялар мен алға қойылған мақсаттарға нақты және жылдамырақ қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұл колледждегі білім алушылардың саны мен сапасын арттыруға және оларды қоғам мен еңбек нарығына қажетті маман ретінде оқытып, тәрбиелейтін оқытушыларды көбірек жұмысқа алуына себеп болады. Зияткерлік капиталдың тиімділігін арттыру арқылы білім берумен қатар колледжде жүргізілетін ғылыми-зерттеу жұмыстарының сапасы мен оларды қаржыландыру көлемінің өсуіне, жарияланым санын арттыруға, әртүрлі отандық немесе халықаралық рейтингтерде жоғары дәрежеге жетуге болады.

Бұл мақалада Теңгерімді көрсеткіштер жүйесі (ТКЖ) негізінде академиялық ұйымдардағы зияткерлік капиталды бағалау қарастырылған. Теңгерімді көрсеткіштер жүйесі 1992 жылы Каплан мен Нортон бастаған тиімділікті бағалау құралдарының бірі болып табылады. Бұл құрал материалдық және материалдық емес ресурстарды теңдестіру идеясына негізделген, колледждегі материалдық ресурстарға қаржылық ресурстар жатады, ал материалдық емес ресурстарға клиент көзқарасы, ішкі саяси бизнес процесінің болашағы

және оқу мен даму болашақтары жатады. Сондықтан колледждің ұзақ мерзімді тиімділігін бағалау барысында Теңгерімді көрсеткіштер жүйесіне сәйкес төрт перспективаны ескеру қажет. Зияткерлік капиталды көрсететін үш перспектива-бұл клиенттердің болашағы, ішкі бизнес-процестердің болашағы және оқыту мен даму. Бұл перспективалар қаржылық нәтижелерге әкелетін зияткерлік капитал көрсеткіштеріне негізделген колледждің құндылығын тудырады. Кез келген колледждің бірнеше негізгі және маңызды функциялары бар: білім беру жүйесін құру, білім алу және білім беру. Колледждің зияткерлік капиталын анықтау және бағалау қабілеті оны бөлу мен дамытудың, сондай-ақ оны тиімді басқаруды институцияландыру тәсілі болып табылады. Колледждің өзгеріп жатқан қажеттіліктеріне жауап беру үшін стратегиялық зияткерлік капиталды анықтау және басқару колледждің бәсекелестік артықшылығын қолдаудың немесе жақсартудың маңызды әдісі болып табылады. Сондықтан колледждер талантты оқытушылар, қызметкерлер мен білім алушыларды тарту үшін бәсекеге түседі. Cullen, Joyce, Nassall, және Broadbent [2] тек тиімділікті бақылау үшін ғана емес, басқарудың маңыздылығын арттыру үшін оқу орындарында Теңгерімді көрсеткіштер жүйесін қолдануды ұсынды. Sutherland [3] Оңтүстік Калифорния колледжі өзінің академиялық бағдарламасы мен жоспарлау процесін бағалау үшін Теңгерімді көрсеткіштер жүйесіне жақындағанын хабарлады. Сонымен қатар, Chang and Chow [4] 69 бухгалтерлік бөлім басшыларының сауалнамасындағы жауаптар Теңгерімді көрсеткіштер жүйесінің қолданылуын және бухгалтерлік бағдарламалар үшін артықшылықтары бар екендігін растағаны жайлы айтты. Техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдары өздерінің кірістерін болашақ зияткерлік активтерді табуға бағытталған зерттеулер мен әзірлемелерге бағыттайды. Сондықтан колледждер «үздік және білікті адам ресурстарын» тарту және ұстап тұру жолдарын іздестіреді және инновацияларды ынталандыру және жаңа әзірлемелерді құру үшін оларды басқарудың тиімді стратегияларын қабылдайды. Жоғарыда келтірілген түсіндірулер мен зерттеулерге сәйкес зияткерлік капиталдың көрсеткіштері колледждің кадрлық ресурстарының сапасын (оқытушылар мен қызметкерлердің құзыреті мен дағдылары, сондай-ақ білім алушылардың қабілеттері) өлшеу және басқару, колледждің стратегиясы мен мақсаттарының тиімділігі мен оқытылуы үшін анықталуы және мүдделі тараптармен қарым - қатынастармен байланысты көрсеткіштер (үкімет, өнеркәсіп, ата-аналар, акционерлер және т.б.) анықталуы керек.

Ең алғаш «зияткерлік капитал» түсінігін шетелдік инвесторлар Н.Кронфилд және А.Рок 1958 жылы пайдаланса, ал америкалық экономист Дж.К.Гелбрейт 1969 жылы ғылыми қоғамдастыққа енгізді [5]. Зияткерлік капиталды ұйымның қазіргі және болашақ жетістіктеріне тікелей әсер ететін және басқа ұйымдармен салыстырғанда оның рейтингін анықтайтын білім, дағды, тәжірибе мен ақпараттан тұратын факторлар ретінде анықтауға болады [6].

Карлан мен Norton ұйымдарға жетекші индикаторлар немесе қаржылық нәтижелерді болжаушылар ретінде пайдалану үшін кешенді шаралар жиынтығын жасауды ұсынды [7]. Олар төрт аспектке негізделген шараларды әзірлеуді ұсынды:

1. Қаржылық перспектива. «Ұйым өз акционерлері үшін қандай болуы керек?» сұрағына жауап берулері қажет.

2. Клиенттің болашағы. «Ұйым өз клиенттеріне қалай көрінуі керек?» сұрағына жауап берулері қажет.

3. Ішкі бизнес-процестердің перспективасы. «Ұйым қандай процестерде жетістікке жетуі керек?» сұрағына жауап берулері қажет.

4. Оқыту және өсу перспективасы. «Ұйым өзінің өзгеру және жақсару қабілетін қалай сақтай алады?» сұрағына жауап берулері қажет.

Бұл төрт дәстүрлі көзқарас колледждердегі BSC-ге қатысты әртүрлі зерттеулерде қолданылды. Кейбір жағдайларда перспективаларды ұсынудың атауы мен тәртібінде шамалы айырмашылықтар болды. Көптеген зерттеулер сонымен қатар колледждердің белгілі бір контекстінде өлшеу перспективаларының модификацияланған нұсқасын ұсынады, әсіресе дәстүрлі перспективаларға қаржылық емес өлшемдер қосылады, мысалы, қауымдастық қатысуы, инновация, стратегиялық серіктестік және колледждер үшін маңызды ғылыми зерттеулердің алдыңғы қатарлы тәжірибесі. Соңғы зерттеулердің бірі тұрақты даму тұжырымдамасының төрт аспектісі болып табылатын оқыту мен өсудің, ішкі операциялардың, мүдделі тараптардың және тұрақтылықтың модификацияланған ТКЖ моделін ұсыған.

Тиімді ТКЖ үшін маңызды фактор-барлық шараларды төрт аспект бойынша ұйымның көзқарасы мен стратегиялық мақсаттарымен үйлестіру. ТКЖ менеджерлерге қысқа мерзімді қаржылық нәтижелерді бақылауға мүмкіндік береді, сонымен бірге болашақ қаржылық көрсеткіштердің өсуіне ықпал ететін материалдық емес активтерді құру және сатып алудағы прогресті бақылайды [9]. Осылайша, ТКЖ менеджерлерге өз стратегияларының орындалуын бақылауға, түзетуге және оларға түбегейлі өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді. Көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесі инновациялар мен оқытуды өлшеуге баса назар аударады: патенттер, жаңа өнімдер (ғылыми ортадағы жарияланымдарға әкелуі мүмкін). Өлшеудің бұл аспектілері техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарындағы зияткерлік капитал өлшемінің келесі элементтеріне сәйкес келеді:

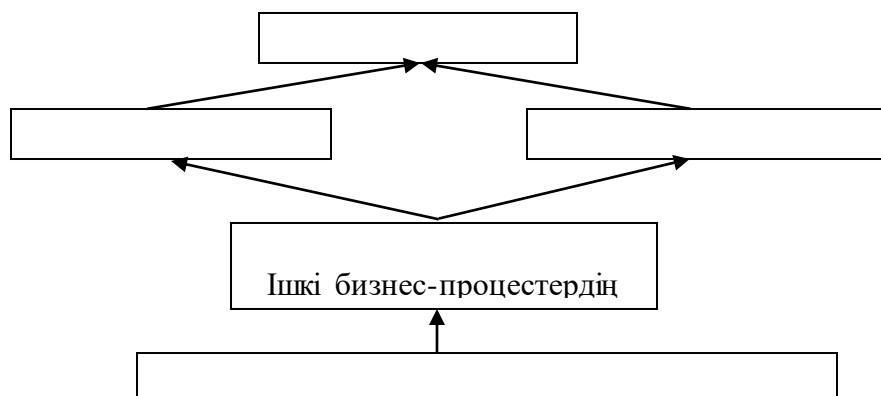
1. Ноу-хау, авторлық құқық, патенттер және әртүрлі дизайн құқықтарын қамтитын зияткерлік меншік активтері.

2. Адамға бағытталған активтерге шығармашылық қабілеттер мен мәселелерді шешу қабілеті, ұйым қызметкерлері енгізген көшбасшылық, кәсіпкерлік және басқару дағдылары кіреді.

3. Инфрақұрылымдық активтер-бұл ұйымның ұзақ мерзімді перспективада тиімді жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін технологиялар, әдістемелер мен процестер.

Ұйымдардағы индикаторлар жүйесінің маңызды аспектісі стратегиялық бизнес-бірліктер немесе ұйымдардағы деңгейлер арасындағы стратегиялық мақсаттарды үйлестіру мәселесі болып табылады. Бұл теңестіру процесі әр деңгей ұйымның жоғары және төменгі деңгейіне теңестірілетін индикаторлардың теңдестірілген деңгейі арқылы жүзеге асырылады. Деңгейлер арасындағы байланысты «жоғарыдан төменге» немесе «төменнен

жоғарыға» схемасы арқылы жасауға болады. Деңгейлердің байланысы деңгейлер арасындағы негізгі мақсаттардың резонансын қамтамасыз етеді және туралау мен синергетикалық нәтижелерді қамтамасыз етеді. Зияткерлік капиталдың тиімді қаржылық емес көрсеткіштері қаржылық көрсеткіштерді толықтырады; ұйымды басқаруды жақсартуға бағытталған жаңа стратегияларды әзірлеу үшін кері байланыс механизмін қамтамасыз етеді [10]. Теңгерімді көрсеткіштер жүйесінің перспективасының иерархиясы келесі суретте көрсетілген (сурет 1).



Сурет 1-Теңгерімді көрсеткіштер жүйесінің перспективасының иерархиясы

Әрбір перспектива әдетте даму стратегиясында қолданылатын логикалық иерархия моделіне, яғни кірістерге, процестерге, шығыстарға және нәтижелерге қатысты. Каплан мен Нортон жасаған Теңгерімді көрсеткіштер жүйесінің төрт перспективасын бейімдеу [7,8] колледж басшылығы коммерциялық ұйымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қолданатын тиісті әдістерді қабылдауы керек деген есепке алынды. Жалпы, колледждің жоғары басшысы колледждің дамуы үшін белгілі бір стратегиялық тақырыптарды бақылай алды. Енгізу перспективаларының стратегиялық тақырыптары объектілерді, қызметкерлердің кәсібилігін, сондай-ақ жүйелер мен саясатты, процедуралар мен ұйымдастырушылық құрылымды қамтиды. Енгізу перспективасын дамыту процестің болашағын одан әрі жақсартады. Стратегиялық тақырыптар процестің болашағы академиялық атмосферадан, колледжді тиімді басқарудан, колледждің әлеуметтік жауапкершілігінен, оқыту мен зерттеуден тұрады. Процесс тұрғысынан жақсы өнімділік көптеген мүдделі тараптарға, соның ішінде білім алушыларға, пайдаланушыларға, қауымдастыққа және серіктестерге пайда әкеледі. Өндіріс перспективасының стратегиялық тақырыбы көптеген мүдделі тараптар үшін құндылықтың көрінісі болып табылады. Каплан мен Нортонның [9] айтуынша, стратегия-бұл гипотезалар жиынтығы. Бұл стратегияларды іске асыруға дейін, дәл кезінде және одан кейін сынауға мүмкіндік береді. Өзгерту бастамасы оңай болады, өйткені тиімділік көрсеткіштері арасындағы себеп-салдарлық байланысты түсіндіруге және егжей-тегжейлі зерттеуге болады. Колледждің одан ары өркендеп дамуы үшін әр перспективаға сәйкес стратегиялық жоспар құрылуы қажет. Құрылған стратегиялық жоспар бойынша нақты және нәтижелі жұмыстардың жасалуын тиімді түрде басқарып және бақылап отыратын кәсіби басшы мен менеджерлер қажет.

Қорытындылай келе қазіргі уақытта техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарындағы сапаны арттыруға мүдделі екені барлығымызға мәлім. Институционалдық әлеуетті құру мен техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарының сапасын арттыру кезінде ескеру қажет ең маңызды құрамдас бөліктердің бірі зияткерлік капитал болып табылады. Осы уақытқа дейін көптеген зерттеулер мен тәжірибелер құндылықты арттыру және өнімділікті арттыру үшін колледждерге интеллектуалдық капиталды бағалау және басқару үшін жүргізілді. Осы бағалаулардың арасында ТКЖ де бар. Білім беру мекемесінде ТКЖ қолдану оқытушылар мен басшылықтың бірге жұмыс істеулерін талап етеді. Ол жоғарыдан төменге қарай иерархияда саясатты әзірлеуге және іске асыруға жауапты аға қызметкерлерден басталады. Сайып келгенде, ТКЖ енгізу қызметкерлердің кері байланысы мен тиісті функциялар арасындағы байланысты қамтитын себеп-салдарлық байланыс жасайды. Техникалық және кәсіптік білім беруде ТКЖ қолдану кезінде мақсаттар мен міндеттерден бастау және ТКЖ төрт көзқарасының әрқайсысы үшін өлшемдер мен көрсеткіштерді анықтау қажет. ТКЖ төрт перспективасына сәйкес ескерілуі керек көрсеткіштер білім алушылардың оқыту стиліне, оқу сапасына, оқытушының кері байланыс сапасына, оқытушылардан алатын инфрақұрылымдық мүмкіндіктерге және академиялық көшбасшының тиімділік деңгейіне қанағаттануын көрсетеді. Академиялық көшбасшылар колледждің қаржылық перспективасына қол жеткізетін оқыту мен оқыту перспективаларын жақсарту үшін тиімді ішкі процесті қолдана отырып, мүдделі тараптардың көзқарасын орнатуға және нығайтуға жауап береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Техникалық және кәсіптік білім берудегі зияткерлік капиталды бағалаудың бірден бір әдісі ретінде ТКЖ бірнеше алдыңғы қатарлы колледждерде енгізіліп, тәжірибеден өткізілген. Атап айтсақ: Лос-Анджелестегі Калифорния колледжі, Индиана колледжі, Эдинбург колледжі, Карлтон колледжі және т.б. Теңгерімді көрсеткіштер жүйесінің артықшылығы мынада, менеджерлерге негізгі стратегиялық мәселелерге назар аударуды ұсына отырып, ол қызмет көрсеткіштерінің жалпы санын азайтуға мүмкіндік береді, сонымен қатар ұйымды басқару ерекшеліктерін ескереді.

Теңгерімді көрсеткіштер жүйесі колледждің көзқарасы, миссиясы, стратегиясы мен операциялық қызметін мақсаттар мен міндеттерді көрсетумен, сондай-ақ қызмет нәтижелерін бағалаумен байланыстыратын маңызды құрал бола алады. ТКЖ колледждерге енгізудің негізгі себептері:

- маңызды басқару құралы ретінде қарастырылады;
- академиялық бағдарлама мен жоспарлау процестерін бағалауға мүмкіндік береді;
- бұл тек өнімділікті бақылау емес, басқарудың маңыздылығын арттыру құралы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Sutherland, T. (2000). Designing and implementing an academic scorecard. *Accounting Education News*, 11-13.
2. Cullen, J., Joyce, J., Hassall, T., & Broadbent, M. (2003). Quality in higher education: From monitoring to management. *Quality Assurance in Education*, 11(1), 5-14.
3. Sutherland, T. (2000). Designing and implementing an academic scorecard. *Accounting Education News*, 11-13.
4. Chang, O. H., Chow, C. W. (1999). "The Balanced Scorecard: A Potential Tool for Supporting Change and Continuous Improvement in Accounting Education", *Issues in Accounting Education*, Vol. 14, No. 3, pp. 395-412.
5. Edvinsson L. Managing Intellectual Capital. *QFINANCE*. P. 1-4.
URL:<http://www.qfinance.com>.
6. Sveiby, Karl-Erik (2001). "A Knowledge-based Theory of the Firm To guide Strategy Formulation", *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 2, No. 4.
7. Kaplan, Robert S. and Norton, David P. (1992). "The Balanced Scorecard", *Harvard Business Review*, Jan-Feb. pp.71-79.
8. Kaplan, Robert S. and Norton, David P. (1993). "Putting the Balanced Scorecard to Work", *Harvard Business Review*, pp.134-147.
9. Kaplan, Robert S. and Norton, David P.,(1996). "Linking the Balanced Scorecard to Strategy", *California Management Review*, Vol.39 No.1, , pp.53-79.
10. Holmen, J.,(2005). "Intellectual Capital Reporting", *Management Accounting Quarterly*, 6(4), pp. 1-9.

LEARNING ENGLISH TENSES USING THE “TENSESGRAMM” MOBILE APPLICATION

Aygerim Fayzoldina

Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University
Assoc. Prof. Abdrakhmanova Tolkyun Muratbekovna
Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University
wiki.fayzoldina@mail.ru

ABSTRACT

New technologies are developing at a rapid rate in today's society. New technologies are becoming a crucial component of education, particularly in the educational system. As a result, students are searching for venues and tools to put their academic knowledge into practice. For example, mastering grammar is just as important as completing tasks learning a new language. After learning every grammar topic, it's crucial to do exercises that are relevant to that particular topic. But not each application has an easy-to-use interface, accurate assignment selection, and a way for offering grammatically correct topics. Considering all the pros and cons of the application for learning English the expression of the article appears a ready-made format of a advanced platform, which contains hypothesis and practical assignments of all 12 tenses in English linguistics use. This application is intended for any age and level. It ought to be famous that the article incorporates the comes about of a study of schoolchildren and students and English learners. Moreover, this article is given to the most objective of propelling a high-quality and helpful innovative Tensesgramm stage, taking under consideration the person characteristics of understudies.

Keywords: Innovation, Tensesgramm, Modern platform, Template, Grammar, Linguistics, Interface

INTRODUCTION

Thanks to smartphone apps, learning English has become more convenient and accessible. To improve language learning experiences, these applications include interactive elements and user-friendly interfaces. People can effectively study English anywhere, at any time, by using mobile applications. In addition,

Goal of article: Create a mobile application. Tensesgramm, where English language tasks will be compiled both theoretically and practically.

Tasks of article:

1. To analyze the content of the necessary scientific papers in the field of linguistics (grammar)
2. Conduct a survey among high school and university students.
3. Consider the theoretical foundations of teaching grammar of the English language.
4. Based on every benefit, drawback, and societal factor. for instance, to create a project based on your application to study English.
5. Get a pre-made Tensesgramm application template ready.

Research methods:

- literature analysis;
- questionnaires;
- observation.
- Content analysis

MAIN BODY

Grammatical structure is studied in English grammar, a field of linguistics that creates patterns in the form of grammatical rules. It is difficult to compose speech correctly without the foundation of this knowledge. Similar in any other language, the English language has morphological units, categories, and forms; syntactic units, and categories; and word-making units, and word-formation methods. In agreement with J. Sedlu and W. Shafiq Gondal “Tenses allow us to understand when an action or state is happening — in the past, the present, or the future. Without the correct use of tenses, it would be difficult to comprehend the sequence and timing of events.” .”(J. Sedlu and W. Shafiq Gondal,1983). In the footsteps of J. Sedlu and W. Shafiq Gondal, Y.S. Korotkova notes that “For communication to be clear and effective, tenses must be used correctly. Misunderstandings and confusion can result from missing tenses.” "(Y.S. Korotkova,2020). In addition, Tenses play a significant role in written English. according to L.A. Vinarev, “English Tenses are crucial for writing coherent, engaging prose and for telling stories effectively.” (L.A. Vinarev, 2017). Moreover, V.V.Vinogradova thinks that “Mastery of tenses is a key part of achieving fluency in English. It allows learners to express complex thoughts and ideas.” (V.V.Vinogradova,2017). Additionally, people live in a world where mobile applications play a big role, it's no secret that knowledge is gained with the help of new technologies. According to Kochergina, “Modern mobile applications offer us great information opportunities. They allow us to use texts, listen to foreign speech and record English words on the subcortex of our brain.”(Kochergina I.G, 2009). In consonance with P.A. Kolomoets, “Mobile technologies penetrate into all aspects of life and play an important role in obtaining and assimilating information. Therefore, the active use of mobile applications,both in the classroom and in self-preparation, is the most modern solution.” .”(P.A. Kolomoets, 2019). According to, S.V. Derevska, “Special language mobile applications allow you to speed up and improve the process of learning English. They also help to develop stable language patterns, communication skills, rules of English grammar. The use of such mobile applications when learning English can significantly improve the quality of studying the subject.” .”(S.V. Derevsko,2018).

As part of the study, a survey was conducted of high school and university students, also among English language learners, in order to learn more about the subject. There were a total of 5 questions in the survey.(“Tab1. Analytical table 1”)

Questions	Codes
1. How many years have you been studying English?	Studying English
2. On a 10-point scale, how would your English level be assessed?	English level
3. Is it difficult for you to understand the rules of the English language?	Understanding English language
4. Have you ever had difficulties with English tenses?	English Tenses
5. If a special application was developed to learn the rules of English tenses, would you use this application?	The rules of English Tenses

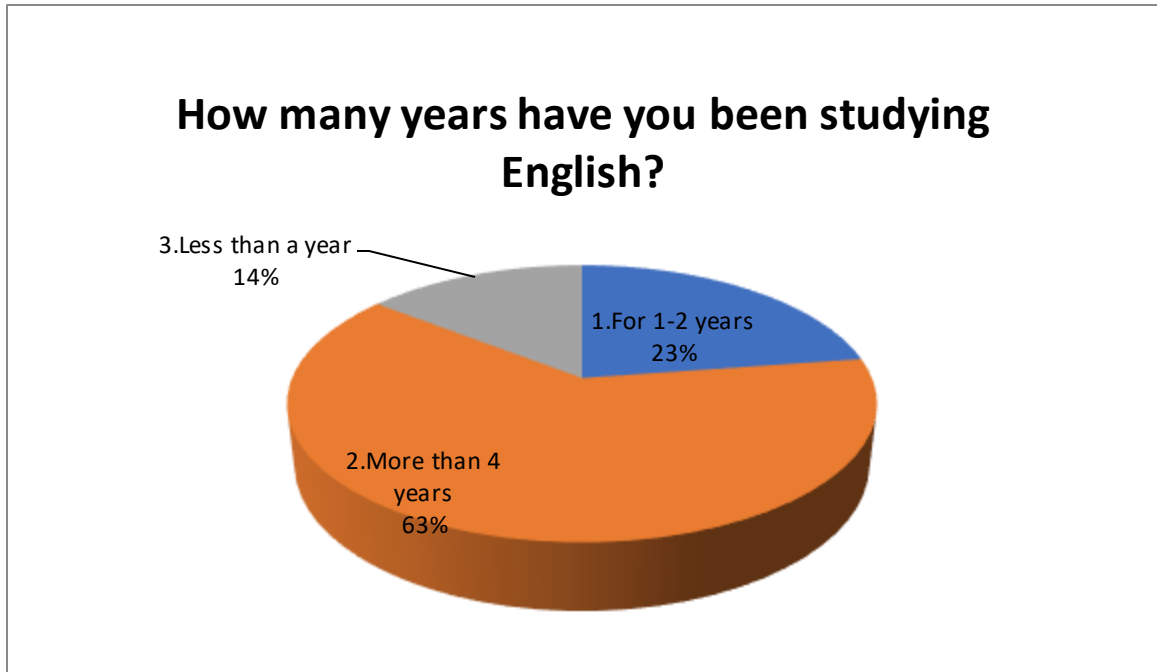
(analytical table 1)

The following table shows the answer options, the options consisted of three options (“Tab 2. Analytical table 2”).

Codes	Quotes
Studying English	<ol style="list-style-type: none"> 1. For 1-2 years 2. More than 4 years 3. Less than a year
English level	<ol style="list-style-type: none"> 1. 1-3(beginner level, elementary level) 2. 4-6(pre-intermediate, intermediate level) 3. 7-10(upper-intermediate, advanced)
Understanding English language	<ol style="list-style-type: none"> 1. Always 2. Never 3. From time to time
English Tenses	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yes, absolutely 2. Never 3. Sometimes
The rules of English Tenses	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yes, I believe that with the help of a mobile application, I could learn the rules of English tenses and practice them 2. No, I think the best way to study is books 3. Maybe, because all applications for learning English do not rely on learning the tenses of the English language

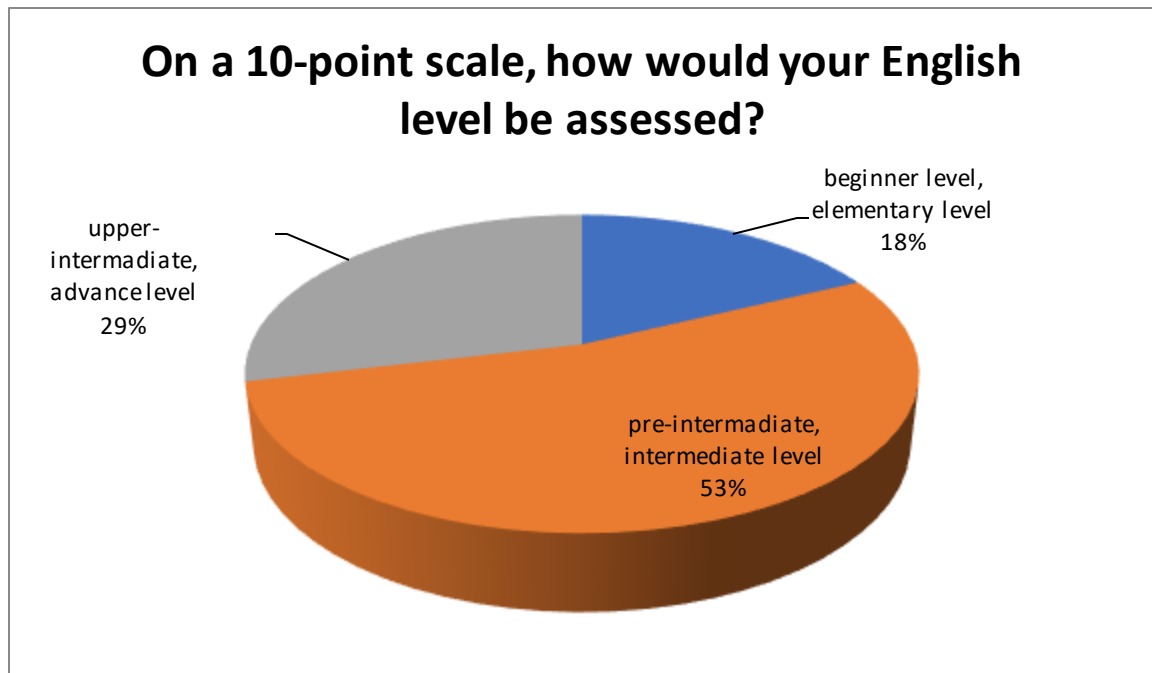
Analytical table 2

An average of 92 persons took part in the survey. As a result, the first diagram shows that over 22% of respondents indicated that they had been married for one or two years. In response, 61% of respondents said they had been learning English for longer than four years. Of those surveyed, 14% have been learning English for less than a year at this point in time. (Diagram 1)



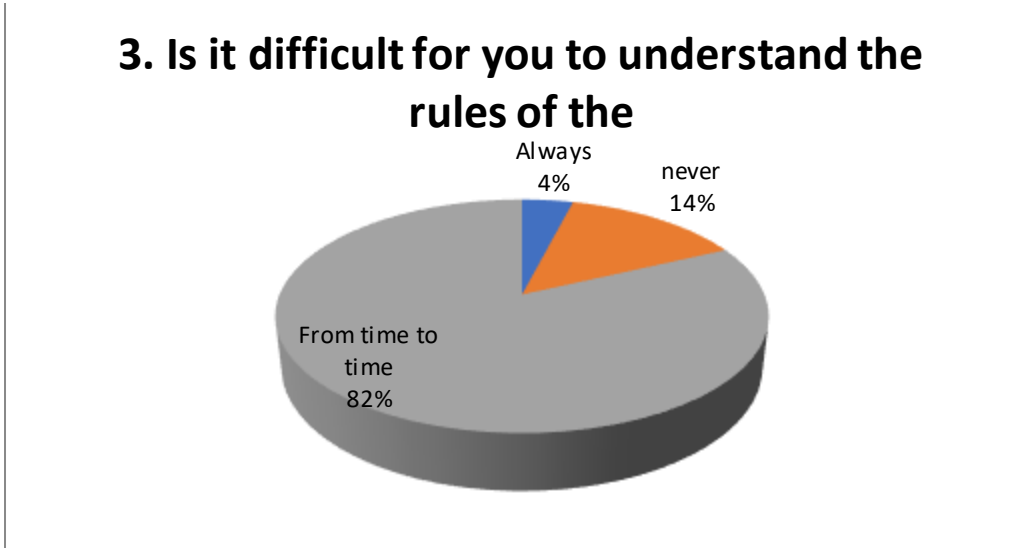
(Diagram1)

Also, the second question of the survey was to assess the level of English for the concept of emerging issues. The second diagram shows that 18 percent answered that their level is between beginner and elementary. Also, 54 percent said that their level is pre-intermediate and intermediate. And 29 percent of respondents noted that their level is upper-intermediate and advanced. (Diagram 2)



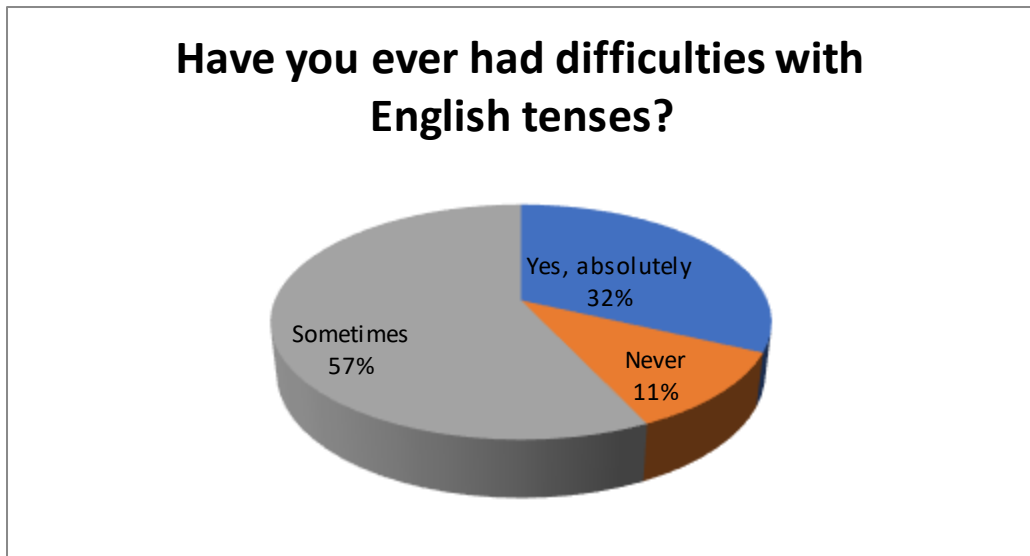
(Diagram2)

The third diagram demonstrates that 4% of people find it challenging to understand English grammar rules. The remaining 14% replied that grammar is really not hard, and 82% said that occasionally it is hard to understand the laws of grammar. (Diagram 3)



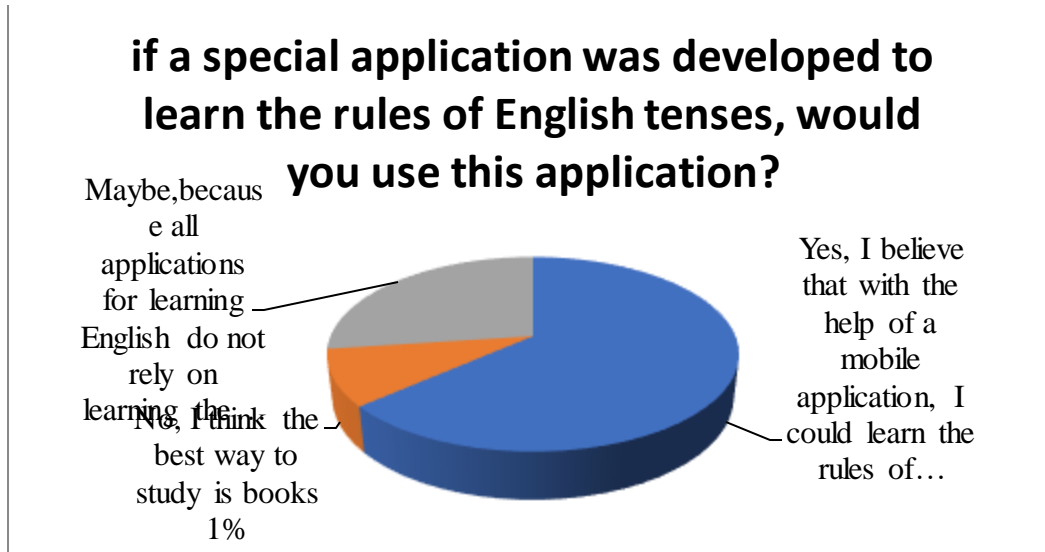
(Diagram 3)

The fourth chart indicates that the issue of English tenses is the most challenging for 32% of respondents. Additionally, 11% of people find this issue to be easy. Moreover, 57 percent of respondents said that the aforementioned subject only occasionally presents challenges. (Diagram 4)



(Diagram 4)

To the next question, would they use a mobile app for English tenses. According to the chart, 68 percent said they would use, while 1 percent said they would not use. The next 29 percent will probably use tensesgramm applications (Diagram 5)




(Diagram 5)

CONCLUSION

In the age of modern technology, social media is used by all people for informational as well as recreational purposes. As a result, according to an analysis of every survey response, although there are many mobile applications available for learning English, 67% of them fail to consider the primary grammatical principles that cause users the greatest difficulty. The primary facets of the evolution of the English language are not taken into consideration in either the theoretical or practical portions of these applications. Considering every response to the questionnaire, one of the most challenging applications is dealing with English tenses. As mentioned at the beginning, I made a template for an easy-to-use Tensesgramm application in which there will be only the rules of the tenses of the English language. (pic.1; pic 2; pic 3; pic 4; pic 5)

LEARN AND PRACTICE ENGLISH TENSES EASILY WITH US

TENSES GRAMM



SIGN UP

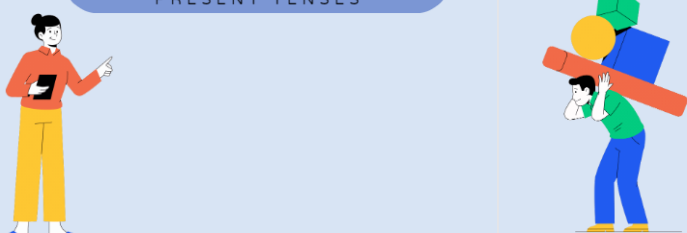
CHOOSE THE TENSES OF ENGLISH GRAMMAR

PRESENT TENSES	PRESENT SIMPLE PRESENT CONTINUOUS PRESENT PERFECT PRESENT PERFECT CONTINUOUS
	1. PRESENT SIMPLE PRACTICE EXERCISES 2. PRESENT CONTINUOUS PRACTICE EXERCISES 3. PRESENT PERFECT PRACTICE EXERCISES 4. PRESENT PERFECT CONTINUOUS PRACTICE EXERCISES
PAST TENSES	PAST SIMPLE PAST CONTINUOUS PAST PERFECT PAST PERFECT CONTINUOUS
	1. PAST SIMPLE PRACTICE EXERCISES 2. PAST CONTINUOUS PRACTICE EXERCISES 3. PAST PERFECT PRACTICE EXERCISES 4. PAST PERFECT CONTINUOUS PRACTICE EXERCISES
FUTURE TENSES	FUTURE SIMPLE FUTURE CONTINUOUS FUTURE PERFECT FUTURE PERFECT CONTINUOUS
	FUTURE SIMPLE PRACTICE EXERCISES FUTURE CONTINUOUS PRACTICE EXERCISES FUTURE PERFECT PRACTICE EXERCISES FUTURE PERFECT CONTINUOUS PRACTICE EXERCISES
THE PRESENT	GAME FOR EVERY GRAMMATICAL RULE GUIDE BOOK TO IMPROVE ENGLISH LEVEL

(picture 1)

PRESENT TENSES

CLICK HERE TO CHOOSE THE THEORITICAL PART OF PRESENT TENSES



- PRESENT SIMPLE
- PRESENT CONTINUOUS
- PRESENT PERFECT
- PRESENT PERFECT CONTINUOUS

(picture 2)

PRESENT SIMPLE

УТВЕРДИТЕЛЬНАЯ ФОРМА	ВОПРОСИТЕЛЬНАЯ ФОРМА	ОТРИЦАТЕЛЬНАЯ ФОРМА
I/we/you/they speak He/she/it speaks	Do I/we/you/they speak ...? Does he/she/it speak ...?	I/we/you/they do not (don't) speak He/she/it does not (doesn't) speak

STATEMENT OF FACTS OR WELL-KNOWN TRUTHS

THE EARTH GOES AROUND THE SUN
ЗЕМЛЯ КРУТИТСЯ ВОКРУГ СОЛНЦА

HE SPEAKS ENGLISH VERY WELL
ОН ГОВОРИТ ПО-АНГЛИЙСКИ ОЧЕНЬ ХОРОШО

WE LIVE IN RUSSIA
МЫ ЖИВЕМ В РОССИИ

REGULAR ACTIVITIES AND HABITS

WE OFTEN GO AWAY AT WEEKENDS
МЫ ЧАСТО УЕЗЖАЕМ НА ВЫХОДНЫХ
JACK USUALLY PLAYS FOOTBALL ON SUNDAYS
ДЖЕК ОБЫЧНО ИГРАЕТ В ФУТБОЛ ПО ВОСКРЕСЕНЬЯМ

EVENT SCHEDULE

● THE LESSON BEGINS IN FIVE MINUTES
УРОК НАЧИНАЕТСЯ ЧЕРЕЗ 5 МИНУТ

● THE PLANE ARRIVES AT 7 O'CLOCK
САМОЛЕТ ПРИБЫВАЕТ В 7 ЧАСОВ

● THE CONCERT STARTS AT HALF PAST SEVEN
КОНЦЕРТ НАЧИНАЕТСЯ В 19:30

INSTRUCTIONS

● PUSH THE BUTTON TO TURN ON THE TV.
– НАЖМИ НА КНОПКУ, ЧТОБЫ ВКЛЮЧИТЬ ТЕЛЕВИЗОР.

● THE WATER IS DEEP HERE, SO DON'T FALL IN!
– ЗДЕСЬ ГЛУБОКО, ТАК ЧТО НЕ УПАДИ В ВОДУ!

📍 **TIME MARKERS**
ALWAYS, NEVER, EVERY DAY (WEEK, MONTH, YEAR), SELDOM, USUALLY, REGULARLY, RARELY, SOMETIMES

(picture 3)

CLICK HERE TO START THE GAME

1ST LEVEL Put the verbs in the Present Simple form

2ND LEVEL Make the present simple. Choose positive, negative or question.

3RD LEVEL Complete the text with the correct Present Simple form of the verbs in brackets.

1ST LEVEL Put the verbs in the Present Simple form

1. My sister (read) a book.
2. Frank (like) dogs.
3. My parents (do) the shopping.
4. We sometimes (meet) in front of the cinema.
5. Uncle George (go) to the doctor's.
6. Our friends (play) football in the park.
8. He (ride) his bike every day.
10. Carol (say) good bye.
11. She (be) the best singer in our class.
12. My sister (live) in a big house.
13. The children (eat) hamburgers.
15. I (be) at home.

(picture 4)

<div style="background-color: #e6f2ff; padding: 5px; margin-bottom: 10px;"> <p>2ND LEVEL Make the present simple. Choose positive, negative or question.</p> </div> <p>1) (he / drive to work every day)</p> <hr/> <p>2) (I / not / think you're right)</p> <hr/> <p>3) (we / have enough time)?</p> <hr/> <p>4) (I / eat cereal in the morning)</p> <hr/> <p>5) (they / write e-mails every day)?</p> <hr/> <p>6) (you / watch a lot of TV)</p> <hr/> <p>7) (he / not / read the newspaper)</p> <hr/> <p>8) (she / dance often)?</p> <hr/> <p>9) (where / I / come on Mondays)?</p>	<div style="background-color: #e6f2ff; padding: 5px; margin-bottom: 10px;"> <p>3RD LEVEL Complete the text with the correct Present Simple form of the verbs in brackets.</p> </div> <p style="text-align: center;">GORILLAS <i>know do</i></p> <p>What ¹..... you (know) about gorillas? ²..... you (like) them, or are you frightened of them? Don't be frightened. Gorillas rarely ³..... (hurt) people.</p> <p>Gorillas are very clever animals. They ⁴..... (live) in the jungles of Africa. Large gorillas sometimes ⁵..... (weigh) about 180 kilos. A gorilla ⁶..... (eat) fruit and other parts of plants. It ⁷..... often (not eat) meat or insects, and it rarely ⁸..... (drink) water.</p> <p>You ⁹..... usually (not see) a gorilla alone. Gorillas are social animals and they ¹⁰..... (like) living in groups.</p>
--	---

picture 5)

REFERENCES

- 1 Efremenko V.A. Application of information technologies in foreign language lessons
- 2.Kochergina I.G. Improvement of cognitive abilities of students through the use of information and communication technologies in teaching English. / Foreign languages at school
3. Sergeeva M. E. New information technologies in English language teaching // Teacher. - 2005.
4. Sinegubova N. M. Information technologies in English lessons // School. - 2006. - No. 2. – pp. 43-44
5. Vigursky, K. V., Pilshchikov, I. A. Philology and modern information technologies / K. Vigursky, I. Pilshchikov // Izvestia of the Russian Academy of Sciences. Ser. lit. and yaz.,
6. Zakharova I.G. Information technologies in education: Studies.manual for students. higher. studies. establishments.- 2nd ed., ster.- M.: Publishing Center "Academy", 2005
7. The spectrum of phraseological. Manual for students of language specialties/ M.M. Gerasimenko,2018/(in Russian).
8. Maslov, Yu.V. Interpretation of the English-language poetic text = Interpretation of Poetry in English: such.-method. manual for students of language specialties / Yu.V. Maslov. – Baranovich: RIO BarGU, 2020. – 184 p. (in Russian).

MƏHƏMMƏD NİDAİNİN “MƏNAFEÜNNAS” ƏSƏRİNİN BƏZİ TİBBİ ƏSƏRLƏRLƏ MÜQAYİSƏSİ

Sonaxanın HADİYEVA (Sona Xəyal)

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakü, Azərbaycan
sonaxeyal@mail.ru

XÜLASƏ

XVI əsr şair və təbibi, II Sultən Səlimin saray həkimbaşısı olmuş Nəhəmməd Nidainin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan iki tibbi əsərindən biri Sultana həsr etdiyi “Mənafeün-nas” əsəridir. Bu məqaləməzdə həmin əsərin bəzi tibbi əsərlərlə müqayisəsini oxucuların diqqətinə çatdırmaq istəyirik. Məhəmməd Nidai “Mənafeün-nas”da qeyd edir ki, özünəqədərki ərəbdilli, farsdilli təbib yazarların əsərlərini oxumuş, onlardan bəhrələnmişdir. Burada Zəkəriyyə ər-Razinin “Ət-tibbül-Mənsuri” (Mənsurun təbabəti), Əbülhəsən əl-Marağinin “Müalicati-münfəridə” (Sadə müalicə üsulları), Məhəmməd Yusif Şirvaninin “Tibbnamə”, Həsən ibn Rza Şirvaninin “Siracüt-tibb” (Tibbin çıraqı), Nəcməddin Mahmud bin Ziyayəddin İlyas Şirazinin “Haviyi-səğir”, Hacı Süleyman Qacar İrəvaninin “Hikmət xəzinəsi”, Mühəmməd bin Əlinin “Tərcüme-yi-Cədidə fil-xəvassil-Müfrədə”, Mir Məhəmməd Möminin “Təhfətül-Möminin” əsərləri ilə müqayisə verilmişdir. Nidainin əsərini daha çox tibbi əsərlə müqayisə etmək olar, amma biz məqalənin həcmiə nəzərə alıb bunlarla kifayətləndik.

Məhəmməd Nidainin “Mənafeün-nas” əsərini həm tərtib prinsipinə, həm haqqında bəhs açılan xəstəliklərə görə digər tibbi əsərlərlə müqayisə etdikdə “Mənafeün-nas”ın bəzi cəhətlərə görə bir çox əsərlərdən üstün olduğu, tibb tarixinin öyrənilməsi üçün doğrudan da dəyərli bir mənbə olduğu aydın olur. Eyni zamanda Nidainin özündən əvvəlki həkimlərin təcrübələrindən yararlandığıının, əsərdə onların düzəltdiyi dərmanlardan istifadə etdiyinin, adlarını da hörmətlə çəkdiyinin şahidi oluruq.

Açar sözlər: Tibbi əsər, Təbib, Əlyazma, Xəstəlik, Dərman

COMPARISON OF MAHAMMAD NİDAI'S WORK "MANAFEUN-NAS" WITH SOME MEDICAL WORKS

Sonaxanim Hadiyeva (Sona Khayal)

ABSTRACT

The work "Manafeun-nas" by Mahammad Nidai, a poet and physician of the 16th century, who was the head physician in the palace of Sultan Salim II, preserved in the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS. "Manafeun-nas" which was devoted to the Sultan is one of his two medical works preserved in the mentioned Institute. In this article, we want to bring to the readers' attention the comparison of that work with some other medical works. In his "Manafeun-nas" Mahammad Nidai mentioned that he had read the works of Arabic-speaking and Persian-speaking medical writers and benefited from them. Here is given the comparison of the work "Manafeun-nas" with Zakariyya ar-Razi's "At-tibbul-Mansuri" (Mansur's medicine), Abulhasan al-Maraghi's "Mualijati-munfarida" (Simple methods of treatment), Mahammad Yusif Shirvani's "Tibbnameh", Hasan ibn Rza Shirvani's "Sirajut-tibb" (The illuminator of medicine), Najmaddin Mahmud bin Ziyayaddin Ilyas Shirazi's "Haviyi-saghir", Haji Suleyman Qajar Iravani's "Treasure of Wisdom", Muhammad bin Ali's "Tarjumeji-Jadida fil-khavassil-Mufrada", Mir Mahammad Momin's "Tohfatul-Momin" works. Nidai's work can be compared with more medical works, but were satisfied with them considering the size of the article.

While comparing Mahammad Nidai's work "Manafeun-nas" with other medical works, both in terms of the principle of composition and the mentioned diseases, "Manafeun-nas" is superior to many other works in some aspects. It is clear that it is a valuable source for learning the history of medicine. At the same time, we witness that Nidai took advantage of the experiences of the predecessor doctors, used their medicines in the work, and mentioned their names with respect.

Keywords: Medical work, Doctor, Manuscript, Disease, Medicine

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda XVI əsr şair və təbibi, II Sultən Səlimin saray həkimbaşısı olmuş Nəhəmməd Nidainin iki tibbi əsəri saxlanılır ki, onlardan biri Sultana həsr etdiyi "Mənafeün-nas" əsəridir. Bu məqaləmizdə həmin əsəri bəzi tibbi əsərlərlə müqayisəni oxucuların diqqətinə çatdırmaq istəyirik.

Məhəmməd Nidai "Mənafeün-nas"-da qeyd edir ki, özünəqədərki ərəbdilli, farsdilli təbib yazarların əsərlərini oxumuş, onlardan bəhrələnmişdir. Tibb tarixini vərəqlərkən bir sıra ərəbdilli müəlliflər haqqında məlumat alırıq ki, onlardan bəzilərinin əsərlərinin əlyazmaları bizim Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır, bir qismi institutun əməkdaşları tərəfindən nəşrə hazırlanıb işıq üzü görmüşdür. "Mənafeün-nas"-ı digər tibbi əsərlərlə müqayisə etdikdə tərtib prinsipinə görə oxşar və fərqli cəhətlər aşkara çıxır. Ər-Razi Nidai kimi "Müxtəsər tibb kitabı" (1) əsərinin əvvəlində dörd ünsürdən, xıtlardan, üzvlərdən, qüvvələrdən və s. söz açır. Nidaidən fərqli olaraq, üzvlərin quruluşunu ayrı-ayrı bəhslərdə verir, sonra xəstəliklərdən bəhs edir, psixoloji hallar, xəstəlikləri doğuran səbəblər, profilaktik tədbirlər, müalicələr, qanalma, həcəmət, qusma, imalə və s. üsullar haqqında məlumat verir, daha sonra Nidai kimi ayrı-ayrı xəstəlikləri və onların müalicəsini göstərir. Nidai "Mənafeün-nas" əsərinin 59-cu babında tiryəklərdən bəhs edərkən burada ani təsir

edən bir tiryaqın reseptini verir lakin yazır: *“Tiryaqi-bərşişə, yəni bir saatda xasiyyət göstərmək olur deməkdir. Bu tiryaqda dəxi ol yuqaruda bəyan olunan tiryaqın cəmi xəv-xası mövcuddur, bu tiryaqın xassəsin Şərafəddin bəyan etmişdir”* (18, vər. 108).

Razinin “Ət-tibbül-Mənsuri” (2) əsərində bir qədər fərqlilik və genişlik diqqəti çəkir. Əvvəldə dörd ünsürdən qısa məlumat verilir, müxtəlif üzvlərdə xıtların yaranması, az-çoxluğu barədə qeyd edilir və bəzi üzvlərin quruluşu təsvir edilir. Sonra mizaclara görə bədənlərin fiziki xassələri və hər üzvə görə insan təbiətinin təyini məsələləri işıqlandırılır. Daha sonra qidalardan, ədviyyatdan, hərəkətdən, yuxudan, geyimdən və onların hazırlanma materiallarından, ərazinin iqlimindən, qanalmadan, gigiyenik tədbirlərdən, xəstələrə qulluqdan, dəri xəstəliklərindən, səfər zamanı lazım olan profilaktik tədbirlərdən, sınıqçılıq peşəsindən, sınıqlardan, yaralardan, şişlərdən, zəhərlənmələrdən, həşərat və ilan sancmalarından və s. söz açılır. Nəhayət, bədənin başdan-ayağa qədər müxtəlif yerlərində əmələ gələn xəstəliklərdən bəhs edilir. “Mənafeün-nas”da, demək olar ki, bütün bunlar verilir (geyim, iqlim kimi bəzi müstəsnalardan başqa), amma daha konkretlik vardır. Həm də Nidai girişdə Allaha həmdü səna, peyğəmbərinə salamdan sonra kitabın yazılma səbəbini, necə yazmasını, sonra dörd ünsürü, xıtları, insanın embrional dövrdə inkişafını, ümumimikdə insanın anatomiyasını verir, xəstəliklərdən, onların müalicəsindən bəhs edir, sonda müalicəvi qida maddələrini, içkiləri, yağları, bitki və heyvan hissələrini, hətta sadə dərmanlar adı altında bəzi qeyri-ənənəvi üsullarla müalicədə istifadə edilən maddələri, sonda isə özü haqqında məlumat da verir.

Əbülhəsən əl-Marağinin “Müalicəti-münfəridə” (Sadə müalicə üsulları) (3) adlı əsərində ayrı-ayrı xəstəliklər və onların müalicəsi verilmiş və başqa kitablardan fərqli olaraq burada xəstəliklər sistemləşdirilmişdir. Müəllif Nidai kimi girişdən sonra xəstəliklər və onların müalicəsindən bəhs etmişdir. Burada xəstəliklər qruplaşdırılmışdır, həm də daha çox xəstəlik haqqında məlumat verilmişdir ki, bu da yəqin ki, dövrə görədir. Çünki XVIII əsrdə XVI əsrə nisbətən daha çox xəstəlik məlum idi. Amma Nidaidə olan xəstəliklərin bəzisi burada yoxdur. Həm də Nidai əsərin sonunda ayrı-ayrı bablarda qida maddələrini, içkiləri, dərmanları, yağları, hətta yağ çıxarılması üsulunu belə vermişdir. Marağı isə bunları ayrı-ayrı xüsusiyyətlərinə, müalicə vasitəsi kimi işlənməsinə görə təqdim etmişdir. Bu mənada Nidainin əsəri daha üstündür (18).

Məhəmməd Yusif Şirvaninin “Tibbnamə”si (15) ilə müqayisədə yenə də Nidainin konkretliyi kitabın sanbalını artırır. “Tibbnamə”də müəllif əvvəldən axıra kimi ayrı-ayrılıqda müxtəlif xəstəliklərin və patoloji halların müalicəsində istifadə olunan dərmanları, qidaları, bəzən də xəstəlik haqqında qısa məlumatı verir. Arada güllər, heyvanlar, yağlar, dəvalar, məcunlar, həblər, içkilər, qanalma, qocalıq, qarabasma, hətta libaslardakı ləkələr, tibb kitablarında məşhur olan ədviyyələrin ləqəbləri nəhaqqında fəsilələrlə də rastlaşırıq. Nidaiyə nisbətən burada məlumat daha çoxdur.

Nəcməddin Mahmud bin Ziyəəddin İlyas Şirazin “Haviyi-səğir” adıyla məşhur olan “Əl-havi fi elm it-tedavi” adlı əsərində də daxili xəstəliklərdən, dəri xəstəliklərindən bəhs edilir.

Sonda müəllif Nidai kimi bəsit və mürəkkəb dərmanlar, halvalar, şərbətlər və s. haqqında məlumat verir. Nidainin “Mənafeün-nas”ında da halvalara ayrıca bab ayrılışdır. Müəllif bu babda bir neçə növ halva təqdim edir ki, müəyyən xəstəliklər zamanı onların müalicəvi əhəmiyyəti vardır (18, vər. 66a-67a).

Mənsur ibn Məhəmməd ibn Yusif ibn İlyasın “Kifayeyi-Mənsuriyyə” əsərində (4) Allaha razü niyazdan sonra kitab haqqında geniş məlumat verir. Əsərdə digər tibbi əsərlərə məxsus tərtib prinsipi var, amma məlumatlarda qarışıqlıq nəzərə çarpır. Burada da qarışıqlar, təbiətlər, orqanlar, ifrazatlar, qədim müalicə üsulları, sonra müxtəlif xəstəliklər, onların əlamətləri, səbəbləri, müalicəsi, dərman vasitələri haqqında məlumat verilir, sonra Nidaidə olduğu kimi ayrı-ayrı xəstəliklərdən bəhs edilir, qida maddələri, dərman vasitələri təqdim edilir.

Nidai “Mənafeün-nas” əsərində ən çox öz təcrübəsinə əsaslanmışdır. İshaq İbn Hüneyin “Sadə dərmanlar kitabı”nda bir dərman vasitəsinə göstərmiş və başqa alimlərin (Qalen, Dioskrid, Eginalı Pavel, Məğis, Andromax, İryasus, Hippokrat, Ruf, Arxigen, Masus, Quləs, Anrisus, Zəbucanis, Qərqubus, Sokrat, Bənaduq, Qurquriyus, Malis, Ərzicanəs) həmin dərman haqqında dediyini qeyd etmişdir. Kitab əvvəldən axıradək bu tərtibi prinsipə əsaslanmışdır. Bəzən eyni yerdə iki və ya daha çox həkimin adını çəkir. Cəmi bir yerdə öz adını qeyd etmiş və həmin dərmanı təcrübədən keçirdiyini yazmışdır (5). “Sadə dərmanlar” kitabındada dərman vasitələrinin hansı xəstəlikdə işlənməsi göstərilmişdir. Amma Nidaiyə nisbətən bu çox bəsit təyinatdır. Təbii ki, İshaq İbn Hüneynin dövrü üçün bu əsər olduqca əhəmiyyətlidir.

“Mənafeün-nas”da olan əksər xəstəliklərin müalicəsi üçün lazım olan üsullara və dərmanlara Həsən ibn Rza Şirvaninin “Siracüt-tibb” (Tibbin çırağı) adlı əsərində də rast gəlinir. Müəllif dərmanları əlifba sırası ilə düzmüşdür. Bitki və heyvan mənşəli dərman vasitələri, həmçinin minerallar və digər vasitələr qarışıq verilmişdir (6). Nidainin əsəri bu cəhətdən daha oxunaqlıdır və istifadə üçün daha yararlıdır. Yəni xəstə xəstəliyə görə dərman axtarır, bu mənada əvvəlcə xəstəliklərin, sonra dərmanların verilməsi daha məqsədəuyğundur.

Hacı Süleyman Qacar İrəvaninin “Hikmət xəzinəsi” əsərinin I hissəsində müxtəlif dərman vasitələri verilmiş, dərmanların təbiəti, dadı və müalicəvi əhəmiyyəti qeyd edilmişdir. Dərman vasitələri əlifba ardıcılığı ilə sıralanmışdır (7).

“Mənafeün-nas”da xəstəliklərin müalicəsində Nidainin çox zaman dərmanları özünün hazırladığının şahidi oluruq. Məhəmməd Mehdi ibn Əli Nağı Şərifin “Zadül-müsafirin” (Səyahətçinin yol tədbirləri) əsərində də müəllif xəstəliklərin müalicəsində lazım olan bir sıra dərmanların hazırlanma qaydasını vermişdir. Lakin bu kitab səfər üçün nəzərdə tutulduğundan Nidaidə olduğu qədər çeşid yoxdur (9).

Mühəmməd bin Əlinin “Tərcümeyi-Cədidə fil-xəvassil-Müfrədə” adlı əsərində hər bitkinin yuxarıda şəkli verilmiş, sonra adı fransızca-ərəbcə-türkcə qeyd olunmuş və bitki haqqında məlumat verilmiş, onun əhəmiyyəti, hansı xəstəlikdə faydalı olması göstərilmişdir. Bir növ Mir

Məhəmməd Möminin “Töhfətül-Möminin” əsərinə oxşayır, amma həcmi kiçikdir. (16, s. 13). Nidainin əsərində də ayrıca babda dərman vasitələrinin adları ərəbcə, rumca, türkcə verilmiş və xüsusiyyətləri qeyd edilmişdir. Burada daha iki şeir verilmişdir ki, bu da müəllifin həm də şair olduğunu göstərir. Nidai də “Mənafeün-nas”da öz şeirlərindən istifadə etmişdir. Məhəmməd bin Əlinin nəzmə çəkdiyi “Dərd anundur, dərman anun” hədisinə Nidai də əsərinin girişində müraciət etmişdir (18, vər. 7a).

“Mənafeün-nas”ı tibbi-bioloji biliklər, xüsusən, xəstəliklər baxımından da digər tibbi əsərlərlə müqayisə etdikdə oxşar və fərqli cəhətlərlə rastlaşırıq. Əvvəlki babda müəllif Allah-təalanın insanı bir qətrəsindən əmələ gətirdiyi, zahirən dörd ünsürdən xəلق etdiyini bildirir və göstərir ki, dörd ünsürdən atəş can kimi alovludur, isti və qurudur, insan bədənində ona səfra deyilir; ikincisi havadır, qərarızsızdır, isti və rütubətlidir, insan bədənində ona qan deyilir; üçüncüsü sudur, əql kimi acizdir, soyuq və rütubətlidir, insan bədənində ona bəlgəm deyilir; dördüncüsü torpaqdır, nəfs kimi səfəlidir, soyuq və qurudur, insan bədənində ona sövda deyilir. Nidai yazır ki, Allah-təala bu dördü iyirmi səkkiz növ eləmişdir: qan, səfra, bəlgəm, sövda, dəri, ət, sinir, damar, yağ, ilik, səkl, seçənəq, kürək, dırnaq, tük, bağırsaq, beyin, ürək, qara ciyər, öykən, böyrək, dalaq, ögün, buğirtlaq, kəmərtən, məşanə, xaya, uşaqlıq. Allah-təala insanın batınını can, könül, əql və nəfs ilə birləşmiş elədi və bu dörd ünsürü onlara xidmətçi verdi. Bu dörd ünsür bərabər olarsa, insan bədəni daim sağlam olur, əgər bunlardan biri artıq və ya əksik olarsa, insan bədənində sanki bir zəlzələ baş verər ki, bütün xəstəliklər də buradan yaranır. Dörd ünsür, dörd qarışıq məsələsindən Əbu Bəkr Məhəmməd ibn Zəkəriyyə ibn Yəhyə ər-Razinin “Müxtəsər tibb kitabı”nda da bəhs edərək göstərir ki, bu ünsürlər parçalanıb kiçik hissələrə bölünür, bir-birinə təsir göstərir, keyfiyyət dəyişikliyi baş verir və nəticədə “bu mürəkkəblik üzündən bütün məlum hissələrdə oxşar keyfiyyətlər yaranır ki, bu hal “mizac” adlanır” (1, s. 7). Eyni məsələlər onun “Ət-tibbül-Mənsuri” əsərində də işıqlandırılmışdır (8, s. 8-12). Müəllif növbəti fəsildə fikrini davam etdirir və xiltlər barədə geniş danışır (yenə orada, s. 10-12). Əslində əsərlərin əvvəlində oxşarlıq, daha doğrusu eynilik nəzərə çarpır. Bəhmənyar əl-Azərbaycaninin “Ət-təhsil” əsərində də “Dörd ilkin keyfiyyət vardır. onlardan ikisi (istilik və soyuqluq) fəaldır, ikisi isə (rütubətlik və quruluq) passivdir. Bu dörd keyfiyyət dörd kombinasiya yaradır (isti-rütubətli, isti-quru, soyuq-rütubətli, soyuq-quru). Od istə və qurudur. Hava istə və nəmdir. Su soyuq və nəmdir. Torpaq soyuq və qurudur” (11, s. 28). Məhəmməd Füzulinin “Səhhət və mərəz” əsərində də dörd ünsürdən və qarışıqlardan bəhs olunmuşdur (2, s. 69). Mir Məhəmməd Hüseyni Mömin “Töhfeyi-Həkim Mömin” əsərində bu məsələdən bəhs edir, lakin burada daha geniş, ətraflı məlumat vardır (10, s. 31-37). Əsərin I hissəsini institutumuzun əməkdaşı K.Hüseynoğlu fars dilindən tərcümə etmiş, olduqca əhatəli ön söz yazmış, izah və şərhlər vermişdir. Kitabın redaktoru N.Göyüşovdur. N.Göyüşov yazır: “Fars dilində yazılmış bu əsər müasir İrən alimlərinin tədqiqatlarında, o cümlədən Dehxudanın məşhur ensiklopediyasında farmakologiya sahəsində yazılmış ən qiymətli kitablardan biri sayılır və mötəbər bir mənbə kimi ona istinad edilir” (12, s.23). “Töhfeyi-Həkim Mömin” əsərində də dərman maddələri əlifba sırası ilə verilmiş, maddələrin fiziki, kimyəvi xüsusiyyətləri və hansı xəstəliklərdə faydalı olması göstərilmişdir. Bəzi cəhətlərə görə daha üstündür. Amma burada da Nidaidəki konkretlik yoxdur. Əsas planda dərmandır, sonra xəstəliklər. amma burada Nidaidə

olduğu kimi müxtəlif tibbi-bioloji məlumatlar vardır (10).

Nidai göstərir ki, insanın artıq miqdarda qəbul etdiyi qidalar dörd ünsürdən hansını artırarsa, ona uyğun xəstəliklər əmələ gətirir. O, Məhəmməd (s) peyğəmbərdən hədis verir ki, bu sonralar bizim folklorla da daxil edilmişdir: Acmasan qida yemək olmaz, doymamış əli yeməkdən çəkmək lazımdır. Qida üzərindən təkrar qida yeyilərsə, xəstəliklər baş qaldırır. Müəllif Əflatundan misal gətirir və onu tərcüməsini nəzmlə verir: “Əcələq bir səhab rəhmətdir, Ya ğəni andan elmü hikmətdir. Həm bu toxluq səhabi-zülmətdir, Yəğmuru da dəxi cəhlü ğəflətdir” (18, vər. 8b).

Əsərin ikinci babında Nidai hansı fəsilə hansı qidaların yeyildiyini bildirərək yazır ki, baharda soyuq və quru, yayda soyuq və nəm, payızda isti və nəm, qışda isti və quru qidalar yemək gərəkdir. Müəllif həm də qeyd edir ki, Vədum (Veda) münəccimləri və hind təbibləri birlikdə belə bir qərara gəliblər ki, bütün xəstəliklər altı şeydən baş verir: çox cima etməkdən, gecələr az yatmaqdan, gündüzlər çox yatmaqdan, dördüncü səd kəni imsak edib səqəlhəqdən, gecə yarısında qalxıb təkrar yeməkdən, qarın doyduqdan sonra qida yeməkdən. “Təhfeyi-Həkim Mömin”in müəllifi qida maddələrindən, onların təsirindən danışır və sadə qida maddələrinin 18 özünəməxsus xüsusiyyətini (yaxşı və pis qida, keyfiyyətli həzmolma, az və ya çox kalorilik, yumşaq, qəlizlik, orta səviyyə, orta miqdar və s.) açıqlayır və hərəsinə aid olan qida maddələrini qeyd edir (10, s. 37-40).

Üçüncü babda dörd ünsürün mərtəbələrindən bəhs edən Nidai təbii və qeyri-təbii olmalarından, onların müxtəlif növlərindən söz açır. Burada maraqlı bir məqam vardır. Müəllif yazır ki: “... *qan köynəsə sövda olur və səfra köynəsə sövda olur və bəlgəm köynəsə sövda olur və sövda köynəsə sövdayi-ğeyri-təbii olur*” (18, vər. 10). Sövdanın nə olması, harada yerləşməsi məsələsi həmişə müasir tibb işçiləri üçün qaranlıq qalmışdır. M.Füzuli “Səhhət və mərz” əsərində sövdanın dalaqda yerləşdiyini qeyd edir, lakin tədqiqatçılardan bəzisi bunu səhv hesab edir (13, s. 69-73) Çünki, müasir tibbdə heç dalağın vəzifəsi də dəqiq aydınlaşdırılmamışdır. Amma Nidainin bu yuxarıdakı fikrinə görə Füzulinin də fikrinin düzgün olduğu sübuta yetirilir. Yəqin ki, qədim və orta əsrlərin təbiblərinin fikirləri də üst-üstə düşürmüş.

Dördüncü babda bədən üzvləri və onların yaranmasından bəhs edilir ki, burada sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf verilir. Mənsur ibn Məhəmməd ibn Yusif ibn İlyasın “Kifayeyi-Mənsuriyyə” adlı əsərində də insan bədənindəki üzvlərdən, onların anatoma-fiziologiyasından ayrı-ayrılıqda bəhs edir. “Ət-tibbül-Mənsuri”nin müəllifi də orqanların quruluşunu ayrı-ayrı fəsillərdə təsvir edir və İbn İlyasa nisbətən daha geniş bəhs açır. Məhəmməd Yusif Şirvani “Tibb-namə”də dörd ünsür, orqanların quruluşu və bəzi xəstəliklərin müalicəsini əsərin sonunda “nüs-xeyi-digər” kimi verir. Bildiyimiz kimi Yusif Şirvani bu əsəri köçürdüyünü qeyd etmişdir. Əsəri nəşrə hazırlayanların qeydinə görə, “nüs-xeyi-digər” başlığı altında verilmiş iki fəslə özü əlavə etmişdir (15, s. 157-168). Bu müəlliflər orqanların quruluşundan söz açsalar da, dölün embrional inkişafını göstərmirlər. Bu cəhətdən, Nidainin əsəri daha üstündür, çünki, o, beşinci babda, ümumiyyətlə, insanın necə yaranmasından, embrional dövrdə inkişafından, yəni toxumun uşaqlığa

düşməsindən, orada mayalanma prosesindən, on beş gündən sonra qan kimi olması, sonra ətin əmələ gəlməsi, üzvlərin artıq seçilməsi, qırx gündən sonra sөküklərin əmələ gəlməsi və nəhayət, embrionun canlanması göstərilir, daha sonra bir-bir hansı üzvün nədən yarandığı və harada yerləşdiyi təsvir olunur. Sonda müəllif bildirir ki, Həq-təala insanı üç yüz on səkkiz sümükdən yaratmış və bütün damarları dörd yüz qırq dördür.

Altıncı babda insanların dörd qarışığa görə dörd məzacdə: dəməvi (qanı çox olan), səfravi (ödü çox olan), bəlgəmi (bəlgəmi, seliyi çox olan) və sövdəvi (qara ödü çox olan) olduğunu qeyd edir ki, bu da Hippokratın yazdığı kimi insanın sanqvinik, xolerik, fleqmatik və melankolik temperamentiə uyğundur. Nidai onların həm zahiri əlamətlərini, həm də bədən daxilində baş verən dəyişiklikləri təsvir edir, göstərir ki, bunların hər birisi bir fəslin məzacın tutur: qan bahara, səfəra yaya, sövdə payıza, bəlgəm qışa məxsusdur. Burada insan ömrünün də dörd fəsil olduğunu qeyd edən müəllif bildirir ki, ilk fəsil şənnəlxu adlanır, yigirmi beşə çatdıqda insanın qüvvəti və hissi artır, hərərət, rütubət çoxalır; ikincisi şənnəlvəqufdur ki, bu mərhələdə insan kəmələ çatır, bu qırq yaşdır, bunda istilik və quruluq çoxalır; üçüncüsü şənnəl-kəmuliyyətdir ki, bu yaşda adam geri qaydır, soyuqluq və quruluq çoxalır və altmış beşin axırına qədər davam edir; dördüncü şənnəl-şixuxətdir ki, piylənmə artır, bir sıra nöqsanlar üzə çıxır, qışda olduğu kimi bu yaşda soyuqluq və rütubət çoxalır və bu ömrün axırnadək davam edir. Əbülhəsən əl-Maraği isə “Müalicati-münfəridə” əsərində “Məzacı qüvvətləndirmək” adlı yazıda lazım olan müxtəlif vasitələri təqdim etmişdir (3, s. 222). Həsən ibn Rza Şirazi “Siracüt-tibb” əsərində qarışıqlardan və onların insan təbiətinə göstərdiyi təsirdən danışır, amma bunu əsərin müxtəlif yerlərində müəyyən dərman vasitəsindən bəhs edərkən verir (6).

Yeddinci babda nəbzdən, növlərindən, nəfəsdən, damarların hərəkətindən, onların növlərindən bəhs edilir. Nəbzi damarların hərəkəti, bunu isə cismın və canın səhhəti kimi qiymətləndirən Nidaiyə görə nəbz 10 növ, yeddi qismdir: təvil, qısır, mötədil, əriz, etidal, müşərrəf, yapışmaq. Nidai İbn Sinanın “Qanun”unda bunun 27 olduğunu bildirir, lakin elə yeddinin kifayət etdiyi qənaətinə gəlir. “Kifayeyi-Mənsuriyyə” müəllifi isə əsərin II babının III bölməsini nəbzə həsr etmiş və onun 9 növü və hər növün də müxtəlif variantları haqqında məlumat vermişdir. Burada I növün 9-cusunun 27 cür olduğu, lakin əsas altısının istifadə edildiyi qeyd edilir. Daha sonra indiki zamanda adı ilə tanınan 13 nəbz olduğunu bildiren müəllif onlar haqqında da məlumat verir (4, s. 65-70). “Ət-tibbül-Mənsuri”nin müəllifi “Damarların quruluşu” və “Arteriyaların quruluşu” başlıqlı yazılarda həm də damarların hərəkətindən, yerləşməsindən, vəzifələrindən bəhs etmişdir (8, s. 27-32).

Səkkizinci babda qarurədən, yəni sidiyin rənginə görə növlərindən (sarılıq, qızıllıq, yaşillik, qaralıq, ağlıq), mərtəbələrindən (qızılın 4, yaşılın 5, qara bövlün 4 və s.), qatılığından (qatı, qələz və mötədil), qoxusundan (4 qism), ağ-çoxluğundan və s. bəhs edən müəllif bildirir ki, əvvəlcə insanın dəməvi, səfravi, bəlgəmi və ya sövdəvi olmasını öyrənib, ona uyğun hərəkət etmək lazımdır. Ər-Razi “Müxtəsər tibb kitabı”nda “Sidiyin müxtəlif rənglərdə olması barədə” adlı yazıda beş rəngi, hətta bəzi rənglərin çalarlarını göstərir və onların hansı qarışıqın az və ya çox olmasından

dolayı hansı rəngə düşməsinə qeyd edir (1, s. 37-38). Yusif Şirvaninin “Tibbname”sində də bu məsələlər işıqlandırılmış, müxtəlif məzacların əlamətləri verilmiş və hər məzaca görə sidəyin rənginin dəyişməsi göstərilmişdir (15, s. 158).

“Mənafeün-nas” əsərinin 9-38-ci bəblərində Nidai bir sıra xəstəliklər, onların patogenezi, etiologiyası, müalicəsi və profilaktikası haqqında məlumat verir. Bəzi müəlliflərin əsərlərini “Mənafeün-nas”la müqayisə etdikdə, həm Nidaidən əvvəlki, həm də sonrakı müəlliflərin də əsasən eyni xəstəliklərdən xəbərdar olduğunun, onların da oxşar müalicə üsullarından və dərman vasitələrindən istifadə etdiyinin şahidi oluruq.

Nidainin “Mənafeün-nas” əsərində ilkin başda olan üzvlərin xəstəlikləri və onların müalicəsi haqqında məlumat alır. Baş ağrıların qandan, səfradan, bəlgəmdən, sövdadan, soyuqdan, istidən, rütubətdən, çox yeməkdən və bir sıra xəstəliklərdən törəndiyini diqqətə çatdıran müəllif müalicəni də təqdim edir (18, vər.17). Ər-Razi “Ət-tibbül-Mənsuri”də baş ağrısı, miqren, başgicəllənmə, meningit, apopleksiya, letargiya, iflic xəstəliklərinin əlamətlərini vermiş və müalicəsində istifadə etdiyi dərmanları təqdim etmişdir (8, s. 325-328). “Müalicati-münfəridə” müəllifi bu xəstəliklərlə yanaşı dalğınlıq, amneziya (yaddaşsızlıq), melanxoliya, qarabasma, epilepsiya, beyin tutulması, sinir ağrısı kimi xəstəliklər və onların müalicəsindən bəhs etmişdir (14. s. 10-21). Yusif Şirvani “Tibbname”sinin ilk fəslini müxtəlif səbəblərdən əmələ gələn baş, beyin və gicgah ağrıların müalicəsinə həsr etmişdir və hansı dərman vasitəsinin hansı ağrıları aradan qaldırdığı bildirmişdir (15, s. 7-8). Hacı Süleyman qacar İrəvani də “Hikmət xəzinəsi”ndə “Baş ağrıların müalicə suları” adlı yazıda baş xəstəliklərini Nidai kimi ayrılıqda vermiş, simptomları, müalicə üsulları və dərman vasitələrini göstərmişdir (7). Məhəmməd Hüseyn ibn Məhəmməd Əli Gəncəvi qələmə aldığı “Müərrəbatı-Mirzə Mühəmməd Hüseyn təbib həkimbaşı” adlı əsərdə də müxtəlif xəstəliklərdən bəhs etmişdir, lakin burada Nidaidən fərqli olaraq bir qədər geniş şərhlər vardır (17).

Digər tibbi əsərlərə baxanda görürük ki, Ər-Razi “Ət-tibbül-Mənsuri”də aybaşının patologiyası, uşaqlıq xəstəlikləri, yalançı hamiləlik və s. hallar təsvir edilmiş və müalicələri də göstərilmişdir (8, s. 404-409). Əbülhəsən Maraği “Müalicati-mənfəridə”də daha geniş bəhs açmış, 29 patoloji hal haqqında məlumat vermiş, müalicə və profilaktik halları göstərmişdir (3, s. 118-139). Müəllif kişi cinsiyyət üzvləri və cinsi münasibətlə bağlı 29 patoloji hal haqqında məlumat verib, müalicəsini qeyd etmişdir. Məlumdur ki, bu iki təbibin biri Nidaidən əvvəlki, digəri sonrakı dövrdə yaşayıb fəaliyyət göstərmişdir. Bu mənada, xəstəliklərin artması ilə tibb elminin inkişafı, dərman vasitələrinin artması ilə əlaqədar olaraq belə göstəricilər meydana çıxmışdır. Müqayisə zamanı bu və ya digər müəllifdə fərqli xəstəliklərin olması da aşkar edildi. Yusif Şirvani sadəcə hamiləlik, hamilə olmaq və olmamaq hallarından bəhs etmişdir və eyni fəsildə cimanın xeyirli və zərərli növlərindən bəhs etmişdir (15, s.120-125). Amma əsərin başqa yerində də cima ilə bağlı problemlərdən bəhs etmişdir (yenə orada, s. 97-99). “Kifayeyi-Mənsuriyyə” müəllifi əvvəlcə qadın və kişi cinsiyyət üzvləri haqqında məlumat vermiş, patoloji hallarda lazım olan dərman vasitələrini qeyd etmiş, sonra uşaqlıq xəstəliklərindən bəhs açmış, aybaşı, hamiləlik, uşaqsalma, ciftin ilişib qalması kimi hallarda lazım olan tədbirləri və dərman vasitələrini göstərmişdir (4, s.

199-211).

XVI əsr həkim yazarı Məhəmməd Nidainin Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan “Mənafeün-nas” əsərini həm tərtib prinsipinə, həm haqqında bəhs açılan xəstəliklərə görə digər tibbi əsərlərlə müqayisə etdikdə “Mənafeün-nas”ın bəzi cəhətlərə görə bir çox əsərlərdən üstün olduğu, tibb tarixinin öyrənilməsi üçün doğrudan da dəyərli bir mənbə olduğu aydın olur. Eyni zamanda Nidainin özündən əvvəlki həkimlərin təcrübələrindən yararlandığının, əsərdə onların düzəltdiyi dərmanlardan istifadə etdiyinin, adlarını da hörmətlə çəkdiyinin şahidi olduq.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əbu Bəkr Məhəmməd ibn Zəkəriyyə ibn Yəhya ər-Razi. “Müxtəsər tibb kitabı. Bir saat ərzində sağalma (tərc. Hacı Müzafəddin Əzizov). Bakı-“Elm və təhsil”-2013. 98 s.
2. Füzuli Məhəmməd. Seçilmiş əsərləri (5 cildə), V c., 216 səh.
3. Əbülhəsən əl-Maraği. “Müalicati-münfəridə (“Sadə müalicə üsulları”) (tər. İradə Qayıbova). Bakı-2010, 246 s.
4. Mənsur İbn Məhəmməd ibn Yusif ibn İlyas. Kifayeyi-Mənsuriyyə (tər. Z. Məmmədova). Bakı-Nurlan-2010, 322 s.
5. Musayev P.Q., Əliyeva S., Qəhrəmanov H. Göz xəstəlikləri. Bakı, “Təhsil” 2008. 536 səh.
6. Həsən ibn Rza Şirvani. Siracüt-tibb (Tibbin çırağı). Bakı-2012, 236 s.
7. Hacı Süleyman Qacar İrəvani. “Hikmət xəzinəsi”. Bakı-Avropa nəşriyyatı-2017.
8. Əbu Bəkr Məhəmməd ibn Zəkəriyyə ibn Yəhya ər-Razi. “Ət-tibbül-Mənsuri” (“Mənsur təbabəti”) (tər. Hacı Müzafəddin Əzizov). Bakı-“Elm və təhsil”-2012, 484 s.
9. Məhəmməd Mehdi ibn Əli Nağı Şərif. Zadəül-müsafirin. Bakı, “Nurlan”, 2002, 130 səh.
10. Məmmədov S. Kirpi piyi, yarpız iyi, mərcimək (türkçərə). Bakı, Yazıçı, 1996 48 s.
11. Ələkbərli F. “Şərqdə ailə və nikah”. Bakı-Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi-2001, 196 s.
12. Göyüşov N. Məhəmməd Mömin. “Elm və həyat”. 1986/6. s. 23.
13. Dadaşzadə A.İ. “Məhəmməd Füzulinin tibbi görüşləri”. “Azərbaycan tibb jurnalı”, 1971, N 7. Səh.69-73.
14. Əlyazmalar Kataloqu. Tehran Məclis Kitabxanası. Tarixsiz.
15. Məhəmməd Yusif Şirvani. Tibbnamə (transliterasiya edən: A. Ramazanov, nəşrə hazırlayanlar: M. Sultanov, A. Fərzəliyev, şərhlərin, lüğətin tərtibçisi və redaktor: F.Ələkbərov), Bakı-1990, 192 s.
16. Məhəmməd Hüseyin ibn Məhəmməd Əli Gəncəvi. “Müçərrəbatı-Mirzə Mühəmməd Hüseyin təbib-həkimbaşı”. “Elm” nəşriyyatı, 2016.
17. Mehmed bin Ali. Terceme-i Cedide fil-Havassi”l-Müfredde (1102/1690) (Haz. Bülent Özaltay – Abdullah Köşe), İstanbul, 2006, 296 s.
18. ƏYİ. B-6293 محمد ندائی. منافع الناس

THE ARTISTIC WORLD OF SHAKARIM KUDAİBERDİULY

Nurlanova AssemNurlanovna

Kazakh-American Free University

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

ORCID ID: 0000-0001-9782-1507

anur_81@mail.ru

Zhamsap Akerke Talantkyzy

Kazakh-American Free University

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

ORCID ID: 0000-0002-7902-5221

akerke_t_99@mail.ru

ABSTRACT

Shakarim Kudaiberdievich-poet-humanist, great thinker. He was born in the foothills of Chingistau in the summer of 1858. Clan-tobykty. Shakarim-son of Kunanbai named Kudaiberdy, born from Kunke. The report examines the life and work of this brilliant Kazakh poet Shakarim Kudaiberdievich. The contribution of Shakarim, Abay's younger brother, to the development of Kazakh literature and culture, his struggle with the authorities, who clearly divided the black and white of his time, is also described.

Shakarim was not only a thinker, a scholar, a poet, but also an intervener in power. But there was no passion for career in him. The legacy, however, was to go on. Shakarim, not devoid of power qualities on his father's part, voluntarily gave up the parish will, unable to bear the deceit, the deception in the country. Because of the political ideology in Shakarim Kudaiberdievich's time, reading his works was forbidden, and his family was sent into exile and caused much suffering

It is analysed why the poet left life and entered the period of "sayatkora". In the process of determining the cause of Shakarim Kudaiberdiuly's death, various data were presented.

The artistic world of the poet's works is analysed. Each of his works is briefly analysed and described. In the report, the works of Shakarim Kudaiberdiuly are analysed separately according to their thematic features. These are: The poet's poems promoting science and education, poems on social inequality, poverty and wealth, poems, philosophical works, genealogies and translations.

Keywords: Shakarim Kudaiberdiuly, A genius poet, Poems of the Kazakh poet Shakarim

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ӘЛЕМІ

Нурланова Асем Нурлановна
Жәмсап Ақерке Талантқызы

АННОТАЦИЯ

Шәкәрім Құдайбердіұлы – гуманист ақын, ұлы ойшыл. Ол Шыңғыстаудың бөктерінде 1858 жылы жаз айында дүниеге келген. Руы – тобықты. Шәкәрім – Құнанбайдың Күңкеден туған Құдайберді деген ұлының баласы. Баяндамада қазақтың осы данышпан ақыны Шәкәрім Құдайбердіұлының өмірі мен шығармашылығы қарастырылады. Абайдың інісі Шәкәрімнің қазақ әдебиеті мен мәдениетінің дамуына қосқан үлесі, заманының ақ-қарасын ашық ажыратқан оның билікпен күресі де баяндалады.

Шәкәрім тек ойшыл, ғалым, ақын ғана емес, ол билікке де араласқан. Бірақ онда мансапқа деген құмарлық болмады. Алайда ата ісін жалғастыруы қажет еді. Әкесінің тарапынан келген билеушілік қасиеттен құр қалмаған Шәкәрім елдегі алдап-арбау, қулық-сұмдыққа шыдай алмай өз еркімен болыстықтан бас тартқан адам. Кезіндегі саяси идеологияның салдарынан Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларын оқуға тыйым салынды және оның отбасы айдауға жіберіліп, көп азап тартты.

Ақынның неліктен өмірден баз кешіп, «саятқора» кезеңіне аяқ басқаны талданады. Ш.Құдайбердіұлы өлімінің себебін анықтау барысында түрлі деректер ұсынылады. Ақын шығармаларының көркемдік әлемі зерттеледі. Оның әр шығармасына қысқаша талдау, сипаттама жасалады. Баяндамада Шәкәрім Құдайбердіұлының туындылары тақырыптық ерекшеліктеріне қарай бөлініп қарастырылады. Олар: ақынның ғылым-білімді насихаттайтын өлеңдері, әлеуметтік теңсіздік, кедейлік пен байлық туралы өлеңдері, поэмалары, философиялық шығармалары, шежіресі мен аудармалары.

Кілт сөздер: Шәкәрім Құдайбердіұлы, данышпан ақын, қазақ ақыны, Шәкәрім өлеңдері

КІРІСПЕ

Шәкәрім Құдайбердіұлы – 1858 жылы шілденің 11 күні қазіргі Шығыс Қазақстан облысы, Абай ауданындағы Шыңғыстаудың бөктерінде дүниеге келген ақын, аудармашы, философ, тарихшы, композитор. Тобықты руынан шыққан. Шын есімі кей деректер бойынша «Шаһкәрім» деп беріледі. Араб тілінен аударғанда «кәрім» сөзі жомарт, кеңпейіл деген мағынаны білдіреді. Онымен қоса, «Құранның» екінші атауы.

Шәкәрімнің әкесі Құдайберді – Құнанбайдың бәйбішесі Күңкеден туған жалғыз ұлы. Құдайберді Құнанбайұлы кішкентай кезінен атасы мен әжесінің тәрбиесінде болып, арабша хат таныған. Ол салмақты адам болған, халық махаббатына бөленген екен.

Шәкәрім бар-жоғы 7 жасында әкесінен жетім қалады. Жетім қалған Шәкәрімді атасы Құнанбай өз қолына алса, Абай оны білімге баулып, шығыс, батыс әдебиетімен таныстырып, рухани тәрбиемен сусындатып өсіреді.

Немересінің зеректігін байқаған Құнанбай оны 19 жасынан ел ісіне араластыра бастайды. 20 жасында сайлауда жеңіске жетіп, бел шеше іске кіріседі. Руішілік мәселелерді абыроймен атқарып, әділ шешімімен халық арасында жас та болса, бас болып жүреді.

1904 жылы өмірлік тәлімгері, ұстазы Абай Құнанбайұлынан айырылып, екінші мәрте жетімсіреп қалады.

1907 жылдың ақпан айында Семейде мемлекеттік думаның сайлауына дайындық жүріп жатады. Семей облысы «Халық бостандығы» партиясы комитетінің өкілдері Шәкәрімді мемлекеттік думаға үміткер ретінде ұсынады. Бірақ ол мінберге шыққанда, өзіне сенім білдіргендердің бәріне алғыс айтып, ұсыныстан бас тартады. 1908 жылы саясатты тастап, шығармашылықпен айналысуға ден қояды. Осы тұста Ресей 1-дүниежүзілік соғысқа дайындықты бастап кетеді. Ол қазақ халқының тұрмыс жағдайына тікелей әсер етеді, салық көбейеді, билік халықтың мал-мүлкін тартып алады. Ал 1916 жылы 19-дан 43-жасқа дейінгі ер-азаматтардың барлығын армияның қара жұмысына жегу туралы патша жарлығының шығуы - халықтың наразылығын тудырады. Сол кезде Ә.Бөкейханов, М.Дулатұлы, А.Байтұрсынұлы бастаған «Алаш Орда» көсемдері осы олқылықты жөндеу мақсатында талай тырысып бақты.

1931 жылы Шыңғыстауда мемлекеттік саяси бірлескен басқарманың бөлім бастығы болып Абзал Қарасартов тағайындалады. Ол Кеңес билігіне жан тәнімен берілген адам болады. Шәкәрімнің халық арасындағы беделінен хабардар А.Қарасартов оны бұқара наразылығын басу мақсатында пайдаланғысы келеді, ақынды көндірмек болып, талай мәрте кісі де жібереді. Бұл айтқанға көнбегендіктен Ш.Құдайбердіұлын атуға бұйрық шығарылып, 1931 жылы 73 жасында жазалаушылардың қолынан оққа ұшып, ақынның денесі құр құдыққа отыз жылдай жатып қалады.

Қазірде бір топ зерттеушілер Шәкәрімді бұйрық беріп өлтірткен - Абзал Қарасартов десе, келесі топ А.Қарасартов сол кезде Қарқаралы ГПУ-дың бастығы болса да, Ш.Құдайбердіұлының өліміне қатысы жоқ деген пікірде. Ол жайлы белгілі абайтанушы, сыншы, жазушы Төкен Ибрагимов өзінің «Қажыны атқан Қарасартов емес» мақаласында нақты дәлелдер келтірген.

Ш.ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Шәкәрім Құдайбердіұлының шығармашылығы сан алуан. Ол поэзияның шағын жанрымен қоса эпикалық жанрда да, прозада да қалам тербеген, орыс, батыс қаламгерлерінің шығармаларын қазақшалаңдырумен айналысқан. Туындыларының тақырыбынан-ақ ақын сол кездегі бұқара халыққа қанағаттанбағанын, жұрттың білім-ғылымнан қарағанда мал-мүлкті бірінші орынға қоятындығын, оның жолында түрлі қияметке баратындардың залымдығын, жалған, көңілге қонымсыз ұлттық стереотиптердің тигізер зиянын, ескінің айуандық іс-әрекеттерін жақтамағанын бірден аңғаруға болады.

Ақын өмірлік ұстазының берер тәлім-тәрбиесі мен бағыт-бағдарын қолдап, жастарға Абайды және оның ілімін үлгі етеді. 1879 жылы жазылған «Жастарға» өлеңінің негізгі идеясы - жас қауымды Абай жолымен жүргізу, адамгершілік жайын ұмытпай, еңбек етуге,

тек пайда көзін ғана ойламай, арлы болуға, өнерді, ғылым-білімді меңгеруге шақыру. Өз замандастарынан еш қайыр болмаған Абайдың енді жастарға ат басын бұрғандығын айтқан Шәкәрім, бүгінде білімдінің күні туды дей отырып, данышпанның етегіне жабыса оны меңгеру керектігін айтады. Ғылым жолына өзі кеш түскендігіне өкініп, оқырманына барынша пайдалы ақыл-кеңес беруге тырысады. Бұл өкініш сазы өзінің өмір жолын бейнелейтін «Мұтылғанның өмірі» өлеңінде байқалады. Дәл осы туындысында ақын жеті жасында әкеден жетім қалып, атасының оны кенже жетім деп бетінен қақпай, еркелетіп өсіруі бойындағы надандыққа себеп болды дейді.

ӨЛЕҢДЕРІ

«Насихат» өлеңінде партияға деп ақша шашқан байларды, бір күндігін ойлаған кедейлерді сынайды. Баста мәңгі тұрмайтын билік үшін жанталасқан байларға ақшаны босқа шашпай, балаңды оқыт дейді. Жарлыларға да «бойыңды жалдап құл болма, ойың жалда» деп, ақысына тамақтан өзге түк таппасаң да, өнер үйрен, жалқаулықтан жирен деп кеңес береді. Оқудың қиындығы - уақытша, білместік зардабы – мәңгілік. Келесі бір өлеңінде ақын ғылымсыз адамды айуанға теңейді. Бұл жерде де байлыққа сыйыну, қуыршақтай аса сәнді киінуден аулақ бол, не қылсаң да ғылымды игер, «Тікенің болса бойыңда, Ауырса да өзің жүл» дейді.

Ақын өлеңдеріндегі өмірлік өзекті тақырыптың бірі – әлеуметтік теңсіздік, үстем тап өкілдерінің озбырлығы, байлық пен кедейлік. «Бай мен қонақ» өлеңі арқылы автор қазақтың кешегі қалпы мен бүгінгісін көрсетіп тұр. Байдың үйіне түскен қонақтың сойылған қой мен өзіне арнап жайылған дастарханға қанағаттанбауы, үй иесінен қарызға біраз ақша мен аттың майын сұраған қонақ сөзі құпталмағандықтан, оның байдан күдерін үзіп, жек көріп кетуі – осының барлығы қазақтың бұрынғы және қазіргі қалпы. Малың сойып, қонағын шай мен етке тойғызған байда жазық жоқ, өкпелеп кеткен жан арсыз болды. Дүние мен мал-мүлікті аңдып, көрінгенге көз сүзген қазақтың қашан ел болатыны ақынды толғандырады.

«Бай мен кедей» өлеңінде Шәкәрім өзі кедей адам ретінде байлық туралы, бай туралы сөз сөйлейді. Тірлікте жанын беріп жиған малдың қаза келсе ешқандай пайдасы жоқ. Оның жұмысын атқарар кедей жалшысы болмаса, жалқау байдың қолынан ештеңе келмейді, дәулет маңдайына мәңгіге біткендей бұйырып, ет пен қымызға тойып жата береді. Бұл әрине, арам жиып мақтанғандықтың белгісі. Ал негізінен анық байлық – денеге біткен өнер. Алдағы уақытта күллі адамзат баласына өмірде қылған жөнсіз әрекеттері үшін есеп берер күннің туары хақ.

«Партия адамдарында» әділетсіз өмірдің жайы қозғалады: бір-бірін алдаған адамдар, билікке таласқан тойымсыздар, өтірік анттар мен уәделер. Автордың айтуы бойынша, сұм мен залым байдың асын жесе, ұрысы ұрлап момынның малын жейді, соңында малды қойып, арын жейді деп ақын ащы да болса шындықтың дәмін татқызады.

Ш.Құдайбердіұлын қатты толғандырған мәселелердің бірі – адамдардың империалистік соғыс зардабынан қырылуы, озбырлық пен тойымсыздық, қатыгездік, қару-

жарактың адам мен табиғатқа қарсы қолданылуы. Оған төмендегі өлең жолдары дәлел бола алады:

Шын залымға берме ғылым,
Ол алар да оқ қылар.
Қаруым дер, кісі атып жер,
Ол ғылымды айла етер.

Шәкәрім өлеңдерінің енді бір шоғыры философиялық ой-толғамдарға толы, адам және оның болмысы, ар-ұят, ақыл-санасы, құмарлық, ашу мен ынсап, дүние, иман мен жан, жастық пен кәрілік туралы. «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп» деген Абайдың сөзіне Шәкәрім де қосылады. Пенденің төрт аяқты хайуаннан айырмашылығы – оның адамшылығында. «Адам боп, хайуаннан болсаңшы ерек!» деп Ш.Құдайбердіұлы жұрттың бүгінгі қалпына ашына сөйлейді. Түбіне дейін жалмамай, жығылып, жылағанға көмек беру керектігі - ақын қаламынан туған «Адамшылық» өлеңінің басты идеясы.

«Шын бақ қайсы, күншіл кім?» өлеңінде анық бақ кірсіз ақыл, мінсіз сөз бен адал еңбекте. Осы үш қасиет адамның сорын жояды. Егер бұл бақтың барлығы бір адамға бітсе, ол өзімшілдік пен күншілдіктің көзін ояды. Жарқанаттың күн нұрын жек көруі - күншілдіктің белгісі. Ш.Құдайбердіұлы күннің нұры жоғалғанша күндейтін жарқанаттың, күн сәулесі сөнгенше, мыңы соқыр болып қалғаны артық деген ойға келеді.

Ақын өмірінің соңғы жылдары түңіліп саятқораға кетсе де, жарқын болашаққа деген күдерін үзген емес. Оған дейін де жақсылыққа сенді, өмірлік серігіне айналған қағазы мен қаламының арқасында бағасыз ақыл кенін ұрпағына тастап кетті. «Бостандық таңы атты», «Бостандық туы жарқырап» атты өлеңдері келешекке деген зор сенімнің елесін береді.

ПОЭМАЛАРЫ

Ш.Құдайбердіұлы қазақта қалыптасып қалған ескі санаға қарсы шығып, дастандары арқылы оқырманға тың ой салады. Ақын бір-біріне ынтық екі жасты қолдап, жалған қағидаларды ұстанған ел озбырларының іс-әрекетін сынайды. Шәкәрімнің бізге белгілі бес дастаны бар. Бірақ Ахат Құдайбердиевтің айтуынша 1904 жылы жазылып, цензурадан өтпей қалған «Дума» деген поэмасы да болған. Ұлы, өшпес махаббатты жырлауға Шәкәрімге өзі жастайынан сүйіп оқыған шығыс шайырлары салған дәстүр арқау болды. Шәкәрім поэмалары: «Еңлік-Кебек», «Нартайлақ пен Айсұлу», «Ләйлі-Мәжнүн», «Әділ-Мария», «Қалқаман-Мамыр».

«Еңлік-Кебек», «Нартайлақ пен Айсұлу» дастандарынан елдің ертедегі тарихынан мол мәлімет білген шежірешілдігі байқалады. Ш.Құдайбердіұлы дастандарының ішінде қайсысы ертерек жазылды деген сұраққа көрнекті әдебиетші Әнуар Дербісалин «Шәкәрімнің поэмалары» деп аталатын зерттеуінде «Нартайлақ пен Айсұлу» поэмасының «Еңлік-Кебек» пен «Қалқаман-Мамырдан» кейінірек жазылғанын айтады.

Поэмаларында қызды заттай көріп, дүние мен ақшаға айырбастап жіберетін қазақтың байырғы әдетін үнемі айтып отыратын ақынның бұл салтқа қарсы болғаны анық. Қыз да адам баласы, оның да өмірлік жарын таңдауға, сүйгеніне қосылуына құқы бар.

Сондықтан білімге емес, арға емес, төрт аяқты малға есіл-дерті кеткен қазақтың болмысын ашып көрсетеді.

«Ләйлі-Мәжнүн» дастаны шығыс шайырларынан туып, әр түрлі нұсқада жырланған шығарма. Шәкәрім оны Физули Бағдадиден аударған. Жастайынан араб-парсы тіліндегі жыр-дастандарды оқып, махаббат дейтін нәзік сезім жайлы ақ паракқа түскен маржандай сөз жауһарынан нәр алуы - ақынның бұл тақырыпты қозғауына түрткі болады. Шәкәрім поэмаға сай дәстүрді сақтаған. Яғни шығармада кіріспе, шарықтау шегі мен шешім бар. Автор ерекшелік беру үшін өзі де сюжеттік желілер мен жаңа ой қосады.

Шәкәрім махаббат жайлы шығармаларында біреуді тек қаралап, екіншіні жақтап отырудан аулақ. Әр кейіпкердің өз шындығы, дүниетанымы мен бөлек болмыс-бітімі бар. Басты қаһармандар да сүттен ақ, судан таза емес. Олардың асыл махаббаттарына қарсы шығып, сүйіскен қос көгершінді екі айырғандардың да ісі дұрыс емес. Әр туындының соңында автор оқырманға дұрысын алып, бұрысын қалдыр деп ақыл айту арқылы ой салады.

ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЕҢБЕГІ

Ш.Құдайбердіұлы тек гуманист ақын, жазушы ғана емес, сонымен қатар ұлы философ. Оған дәлел дене мен жан, дүниенің негізі (от, су, топырақ, ауа), бөлінбейтін түп негіз атом, спиритизм, метафизика, жан мен рух жайлы ғалымдардың жаңалықтарымен қанықтырып, өз ойы мен тұжырымын жасақтаған «Үш анық» трактаты. Бұл кітапты жазуға он шақты жыл кетеді. Жыл сайын автор өзіне таңсық ғалымдармен және олардың еңбектерімен танысып, ой-сезімдеріне айғақты зерттеулер іздеп, аяғында өзіндік тұжырымдамасын қалыптастырып шығады.

Ғылым жолына кеш түскен қыр қазағы Пифагор, Эпикур, Ньютон, Линней сияқты білімділердің тәжірибелері мен ғылымға енгізген жаңалықтарынан хабардар болған. «Екі өмірге де керекті іс – ұждан» деп бастайды автор сөзін. Оның ұйғарымынша, ұждан тек ар-намыс қана емес, ол әрі қанағат, әрі әділет, әрі мейірім. Осы үш қасиет бірігіп барып ұжданды құрайды. Мұның адам үшін өмір сүру кезінде қажет ең басты құндылық екенін айта келіп, жаратылыс заңдылығына тоқталады. Оның негізі бөлінуге мүлде келмейтін атом жайы. Шәкәрім жаратылыстың сырын білу мақсатында «Қайта айналыс жолы», «Жаратылыс жолы», «Тұқымдастық жолы», «Дене сезімі», «Әр түрлілік» деген кішкене тақырыпшаларда әр ғалымнан мысал келтіріп, дүниенің негізін дәлелдеп береді.

«Ұждан – жанның тілегі». Дарвинизмге толықтай келісіп, дәлелдерін қолдануға еш негіз жоқ. Тек ұждан арқылы ғана адам екі өмірге азық алады, жоғарылауға да зор жәрдемін тигізеді.

ШЕЖІРЕСІ

Шәкәрім тарих ғылымын сүйген, ұлтының түп тамырын зерттеу кезінде мәліметтер жинақтаған. Он тоғыз жасынан шежіре жазуға ден қойып, жан-жақтан ақпарат іздестіруді бастаған оған бұл ұсынысты тастаушы Абай болатын. Бұл туралы Шәкәрім өз

естеліктерінде айтқан. Абай шежіре жазуда немере інісіне қажет болатын кітаптарды қайдан іздеу керектігін түсіндіріп, жолға, сатып алатын кітаптарға жетерлік пұлды өзі беретінін жеткізген. Білім қуған Шәкәрім «Қаражат сізден екен, мен білім алады екем» деп разы болып сапарға аттанады. Міне, оның қажылыққа баруының негізгі себебі де ел-жердің кітапханасын аралап, түркілер тарихына қатысты құнды материалдарды жинап, ғұламалармен кездесіп қайту еді. Стамболға пароходпен барып, қалада он үш күн болып, қажет деген кітаптарды тапқанына қатты қуанғанын Шәкәрімнің өлеңінен байқауға болады. Бүгінде халық арасында «Шәкәрім шежіресі» деп аталатын бұл үлкен еңбекті жазу оған оңайға соқпады. Себебі ғалым тек бір әулеттің тарихын емес, күллі түркілердің, халқының шығу тегін толықтай қамтыды. Ол кезде жазық сахарада кітап қоры да жоқ, онымен қоса тілдерді меңгерудің өзі бір үлкен мәселе. «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі» мол ізденіс пен сан жылдар жасалған еңбектің арқасында дүниеге келген тарихи зерттеу. Оны жазу кезінде автор қазақтың түп атасының жайын білмек болып естігенін, білгенін қағазға түсіріп, басқа да халықтардың шежіре кітаптарын оқиды. Абай тірі кезінде жер-жерге кісі жіберіп шежіре деректерін жинатады. Халық үшін тигізер пайдасы мол тарихи еңбектің жазыларын есіткен жұрт білгендерімен бөлісіп, жазушыға барынша қолдау көрсетіп, егер біздің рудың шежіресін жазар болса, ат-шапан сыйымыз даяр деп басып айтады. Меккеге сапары кезінде Семей өңірінен алысқа ұзамаған Шәкәрім атыстағы елді-мекенді көріп, сол жердің мәдениетімен танысып, ғұламалармен кездесіп, әлемнің алпауыт кітапханаларына барып, өзіне өмірлік рухани байлық, соны серпіліс алды деуге әбден негіз бар. Ол қажылыққа 1905 жылы қараша айында аттанып, келер жылдың наурызында Семейге оралған.

«Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресінің» негізгі бөлімін Шәкәрім Абайдың көзі тірісінде жазып аяқтаған. Ұстазы дүниеден өткен соң өзі баспаға әзірлеп, еңбекке ат беріп, 1911 жылы Орынборда өз қаражатымен бір мың дана етіп бастырған. Кітап шыға салысымен жұрт таласып алған екен. Бұған себеп «Түрік, қырғыз-қызық һәм хандар шежіресінің» бір жүйеге келтіріліп, түп тарихтың нақты дәлелдері түрінде жарық көрген алғашқы еңбек болуында.

Араб, орыс, парсы, түрік, шағатай тілдерін жетік білген Шәкәрім зерттеу еңбегін жазу барысында ат-Табаридің «Тарих ғұмұми», Нажиб Ғасымбектің «Түрік тарихы», Әбілғазы Баһадүрдің «Шежіре түрік» кітаптарын, орыс тілінде жазылған Радловтың ұйғыр туралы, Аристовтың түркілер туралы еңбектерін оқыса, ескі заманға тиесілі Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білігін», Юан-шау-Ми-ши деген қытай жазушысының жазбаларын да қарастырады.

Еңбекте хандар шежіресі бүгінгі күнмен байланыстырылып беріледі. Шыңғыс хан 1154 жылы доңыз жылында Блонжылдық деген жерде туыпты. Нәрестенің кіндігін кескен әйел баланың жұмулы жұдырығын ашып қараса, уысындағы қанды көреді. Бұл жайды есіткен ақсақалдар көп елді алатын ұлы хан болады деп болжаған көрінеді. Расымен де, ол бір шеті Қытай, бір шеті Азияның жұртын түгел алып, Еуропаның да бергі шетін өзіне қаратқан мың жылда бір туатын зор билеуші болды. Әкесі Жошы, Шағатай, Үгедей, Төле

деген төрт баласына иелігіндегі ел-жерді бөліп беріп, барлығының үстінен қарайтын хан етіп Үгедейді қояды. Ары қарай бұл төртеуден тараған Шыңғыс ханның тікелей ұрпақтарының есімдері беріледі. Ұлы билеушінің тірі кезінде ұйыған мемлекет, ол дүниеден өткен соң бірін-бірі күндеп, шабысып, өлтіріп, билікке таласқан туған-туысқандарының ашкөздігі салдарынан ақырында кішкене хандықтарға бөлініп тыным табады. Соңында мұның бәрін орыс алады. Шежірені жазуда көп ізденген Ш.Құдайбердіұлы ұстазы тапсырған істі, абыроймен аяқтап, мойнына артылған аға аманатын орындады.

АУДАРМАЛАРЫ

Шәкәрім аудармалары өз алдына бөлек жәдігерлер. Ақын Қожа Хафиздің насихат өлеңдерін, А.С.Пушкиннің, Л.Н.Толстойдың, американдық жазушы шығармаларын, американдық жазушы Гарриет Бичер-Стоудың «Том ағайдың балағаны» романын қазақ тіліне аударған. Өкінішке орай, американдық жазушыдан аударған бұл шығарма сақталмаған. «Том ағайдың балағаны» тәржімасының барын Шәкәрім С.Мұқановқа жазған хатында баяндаған.

Ал орыс тілінен аударылған шығармаларға келетін болсақ, Ш.Құдайбердіұлы «Дубровскийді» Меккеден оралған соң ұзаққа созбай бірден аяқтайды. Бұл повесті аударуды он шақты жыл бұрын ойлаған Шәкәрім орыс ақынының славяндық мәтінін қазақша поэзия негізінде жеткізеді. Оқырманы жете түсінуі үшін аудармашы шығарманың біздің жұрт қабылдай алмайтын жерлерін алып тастап, бөлектеу күйге түсіріп, алайда негізгі ойды дәл бере отырып «Дубровскийді» қазақыландырады. Ол 1924 жылы Семейде жеке кітап болып басылып шықты. Басында өлшеусіз жер, санаусыз ақшасы көп Троеуров пен дәулеті тым анадай емес Андрей Дубровскийдің достығы жайлы айтылып, сюжет ары қарай құр байлыққа мастанған өр мінезді Троекуровтың ақымақтығымен жалғасады. Өзі надан, ғылымға олақ бай мақтаншақтығының кесірінен Андрей Дубровскиймен сөзге келіспей қалады. Андрей ақылдың адамы болғандықтан, ашуға қатты бой алдырмай, Троекуровпен араласпауға шешім қабылдап, бай досының қаһарына іліккенінен хабарсыз ол өзі бейбіт өмір сүріп жүре береді. Ашуды әдбен ерттеп мінген Троекуров Андрейге тиесілі «Кистеневка» жерін тартып алады. Бұл іс жанына қатты батып, ертеңгі Кистеневка тұрғындарының жайын ойлаған Андрей қатты уайым салдарынан дертке ұшырайды. Мұны есіпкен оның жалғыз ұлы Владимир Дубровский қаладағы жұмысын тастап, бірден әкесіне жол тартады. Әкесінің қал-жағдайы минут сайын нашарлап, ақыры көз жұмады. Қатты ашуланған Владимир кек алуды мақсат тұтып, Троекуровтың үйіне француз тілінің мұғалімі ретінде кіріп, жасырын жүреді. Алайда Троекуровтың қызы Мариямен бірге өскен Владимир сүйгенінің әкесіне қастандық жасай алмайды. Осылайша кек мәселесі бір жақта қалып, ары қарай оқиға махаббатқа ұласып кетеді. Бұдан шығатын қорытынды: махаббат – ұлы күш.

А.Пушкиннен аударылған тағы бір шығарма – «Метель». Қазақша «Боран» деген атқа ие болған туындыны оқыған адам маңдайға жазылған тағдырдың бәрібір адам өмірінде

орын алатынын, кездейсоқтықтың бекер еместігін түсінеді. А.С.Пушкиннің «Дубровский», «Боран» деп аталатын танымал повестерін аудару үрдісіне көптеген орыс сөздеріне орынды қазақша балама таба білуі Шәкәрімнің шебер аудармашы екенін көрсетеді. Аудармадағы жаңа сөз қолданыстары: қарауылшы (сторож), жолкесер (разбойник), борышқор (холоп), ақшақұмар (деньгоман), куәлік (свидетельство), отарба (поезд), итші (псарь), миллионшік (миллионер), қышпақ (деревня) секілді сөздерді кездестіруге болады. Повестегі кісі есімдері мен қала атауларына да дыбыстық өзгерістер жасалған: Бермин (Бурмин), Марья (Мария), Мәскеу (Москва), Нинандырып (Ненарадово), Щадрин (Жадрино).

Шәкәрім Л.Н.Толстойдың үш шығармасын аударған. «Ассириялық патша Асархидон» және «Үш сауалды» Толстой 1903 жылы жазған. Алайда Асархидон патша туралы ертегі жазу жөніндегі ойдың өзіне тиесілі емес екенін, оның 1903 жылы неміс журналының кезекті санында басылған аты-жөні құпия автордың ертегісінен алынғанын жеткізген.

Ал Ш.Құдайбердіұлы аударған үшінші шығарма Крез патша мен дана Солон туралы тарихи аңызға құрылған. Оған Шәкәрім «Криз патша» деген ат береп, қарасөз түрінде емес, өлеңмен жазып шығады. Бірақ Шәкәрімнің кзі тірі кезінде ешқандай ертегісі мен аңызы баспа бетін көрген жоқ. Тек 1988 жылы ғана оның аударған туындыларына ортақ «Алты әңгіме» деген атау беріліп жарияланады. Толстой бойынша «Ассириялық патша Асархидон» деп аталатын туындыны Шәкәрім неге «Асархидон-Лаэли» деп аударды? Себебі аудармашы қысқартылған нұсқаны ұсынады. Түпнұсқамен салыстырғанда беретін мән-мағынасы, негізгі идеясы еш өзгермеген, алайда көлемі ықшамдалған.

Ш.Құдайбердіұлы «совесть» деген сөзді «құждан» деп қазақшалайды. Жалпы оның тәржімаларынан орысша сөздерді аударып, балама жасағаннан гөрі орыс сөздерін көбірек қабылдап, оларды дыбыстық өзгерістерге ұшыратқанын байқаймыз. ХІХ ғасырда ұстазы Абай қолданбаған «қолшатыр» сөзін Шәкәрімнің пайдалануы ерекше назар аударарлық жағдай. «Қолшатыр» («зонтик») сөзінің Шәкәрім тәржімасына дейін еш еңбекте кездеспеуі - оның Л.Н.Толстой шығармасын аударуы кезінде тудырған жаңа сөзі екенін дәлелдейді. Шәкәрім «писарь» сөзін қазіргі әдебиетте біз «секретарь» мағынасында қолданатын «хатшы» сөзі арқылы баламалайды. Яғни «хатшы» сөзі бұрынырақта басқа мағынада жұмсалса да, бүгінгі күні қолданыста бар сөз екені айқын.

Ш.Құдайбердіұлы аудармаларының ерекшелігі – ол, негізгі идеяны да жоғалтпай, ұлт санасына, ғұрпына сіңетіндей етіп кез келген шығарманы қысқа да нұсқа етіп тәржімалайды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Шәкәрім Құдайбердіұлы – гуманист ақын, ұлы ойшыл. Ол Шыңғыстаудың бөктерінде 1858 жылы жаз айында дүниеге келген. Руы – тобықты. Шәкәрім – Құнанбайдың Күнкеден туған Құдайберді деген ұлының баласы. Абайдың немере інісі.

Шәкәрім тек ойшыл, ғалым, ақын ғана емес, ол билікке де араласқан. Бірақ онда мансапқа деген құмарлық болмады. Алайда ата ісін жалғастыруы қажет еді. Әкесінің

тарапынан келген билеушілік қасиеттен құр қалмаған Шәкәрім елдегі алдап-арбау, қулық-сұмдыққа шыдай алмай өз еркімен болыстықтан бас тартқан адам.

Кезіндегі саяси идеологияның салдарынан Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларын оқуға тыйым салынды және оның отбасы айдауға жіберіліп, көп азап тартты.

Ақынның өзі қапыда оққа ұшып, денесі құр құдыққа жылдап жатып қалды. Зор құрметке лайық Шәкәрім Құдайбердіұлы, оның туындылары көзі тірісінде бағаланбады.

Шәкәрім Құдайбердіұлы — шығармалары арқылы, өз өмір жолы мен шығармашылық қызметі туралы мол деректер қалдырған қаламгер.

Ш.Құдайбердіұлының қаламынан терең ойлы, сыршыл лирикалық өлеңдер, «Қалқаман-Мамыр», «Еңлік-Кебек», «Нартайлақ-Айсұлу» сияқты оқиғалы дастандар, «Әділ-Мәрия» романы және басқа да прозалық туындылар, аудармалар, тарихқа, философияға қатысты еңбектер, сазды әндер туды. 1911 ж. «Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі», 1912 ж. Семей қаласындағы «Жәрдем» баспасынан «Қазақ айнасы», «Қалқаман-Мамыр», «Жолсыз жаза яки кез болған іс», «Еңлік-Кебек», «Үшанық», «Мұсылмандық шарты», «Ләйлі-Мәжнүн» т. б. шығармалары жарық көрді. 1978 жылы Ленинградта шыққан «Поэты Казахстана» деген жинақта Құдайбердіұлының бірқатар өлеңдері орыс тілінде басылды. Үлкен жинағы 1988 ж. «Жалын» баспасынан жарық көрді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

СЫЗДЫҚОВ Е. (2013), Шәкәрім. Алматы: Ғылыми-танымдық басылым.

СЫЗДЫҚОВ Е. (2013), Шәкәрім: энцикл. Семей: Тенгри.

ҚОСАЕВА Н.Қ., БУРЫБАЕВА А. (2009), Ұлы тұлғалар – Алматы: Орталық ғылыми кітапхана.

ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ Ш. (2003), Қазақ айнасы. Алматы: Атамұра.

ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ Ш. (2008), Қажыма, ойым, қажыма. Алматы: Халықаралық Абай клубы.

ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ Ш. (2008), Үзілмеген үміт. Алматы: Халықаралық Абай клубы.

ӘБДІҒАЗИҰЛЫ Б. (2008), Шәкәрім әлемі. – Алматы: Раритет.

ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ Ш. (2008), Өткінші ғұмыр. Алматы: Халықаралық Абай клубы.

**K. O. BITIBAEVA'S WORKS ABOUT THE METHODOLOGY OF TEACHING
KAZAKH LITERATURE**

Assoc. Prof. Kelgembayeva Bakytzhan

Sarsen Amanzholov East-Kazakhstan University

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

ORCID ID: 0000-0003-2919-7639

Shilde0206@gmail.com

Sagidoldina Qarlygash

Sarsen Amanzholov East-Kazakhstan university

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

karlygash.sagidoldina@gmail.com

ABSTRACT

This article analyzes the works of the honored teacher of Kazakhstan, laureate of the State prize of the USSR, winner of the Order of "Kurmet" K. Bitibayeva such as "Teaching M. Auevov's creativity" (1994), "Methods of teaching literature" (1997), "Teaching M. Auevov's works at school" (2002), "Teaching Abay's creativity" (2003).

An analysis of her research around in-depth learning from the literature of the ancient era to the literature of the modern period is given. The teacher's search for effective ways of teaching the heritage of M. Auevov at school as a whole, in-depth study of Kazakh literature as a part of World Culture and literature will be discussed. The role of K. O. Bitibayeva's author's technology "Oi salu, oilantu, oilay" ("Thinking") in the formation of student competencies and the development of functional literacy is determined. It is proved that the works of the teacher are a significant contribution to the National pedagogical science.

Keywords: Kanipa Bitibayeva, The methodology of teaching kazakh literature, Innovative methods

**Қ.О.БІТІБАЕВАНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНЕ АРНАЛҒАН
ЕҢБЕКТЕРІ**

Kelgembayeva Bakytzhan

Sagidoldina Qarlygash

АНДАТПА

Бұл мақалада Қазақстанның еңбек сіңірген мұғалімі, КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, «Құрмет» орденінің иегері Қ.О.Бітібаеваның «М. Әуезов шығармашылығын оқыту» (1994), «Әдебиетті оқыту әдістемесі» (1997), «М. Әуезов туындыларын мектепте оқыту» (2002), «Абай шығармашылығын оқыту» (2003) еңбектері ғылыми-әдістемелік жағынан талданған. Оның ежелгі дәуір әдебиетінен қазіргі кезең әдебиетіне дейін тереңдете оқыту айналасындағы зерттеулеріне талдау берілген. Ұстаздың М.Әуезов мұрасын мектепте тұтастай оқытудың тиімді жолдарынан ізденуі, қазақ әдебиетін әлемдік мәдениет пен әдебиеттің бір бөлшегі ретінде тереңдетіп оқыту төңірегіндегі ізденістері сөз болады. Қ.О.Бітібаеваның «Ой салу, ойланту, ойлау» атты авторлық технологиясының оқушы құзыретін қалыптастыру мен функционалдық сауаттылығын дамытудағы ролі анықталады. Ұстаздың еңбектері ұлттық педагогика ғылымына қосылған қомақты үлес екендігі дәлелденеді.

Кілт сөздер: Қанипа Бітібаева, қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі, инновациялық технология

Қазақстанның еңбек сіңірген мұғалімі, КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, «Құрмет» орденінің иегері Қ.О.Бігібаеваның қазақ әдебиетін оқыту саласында мол мұрасы қалды. Оның 45 кітабы мен 200-ден аса мақаласында ұлттық сөз өнерін мектепте оқытудың өзекті мәселелері сөз болады. Ондағы автордың ойларын бүгінгі күн тұрғысынан бағалап, мұғалімдердің пәнді оқытудағы бағдаршамына айналдырудың практикалық маңызы зор. Сондықтан мақалада әйгілі ұстаз Қ.О.Бігібаеваның «Абай шығармашылығын оқыту» (2003), «М. Әуезов шығармашылығын оқыту» (1994), «М. Әуезов туындыларын мектепте оқыту» (2002) еңбектерін ғылыми-әдістемелік жағынан талдауды мақсат тұтамыз.

Қазақ халқының дара да, дана тұлғасы Абайды оқыту, таныту мәселесі күн тәртібінен түскен емес. Абай әлемін жас өскіндерге таныту талабы 1930-жылдардан шығармаларын мектеп оқулықтарына енгізуден көрініс тапты [1]. Абайды мектепте оқыту алғашқы қазақ әдебиеті оқулығының авторлары М. Жолдыбаев, М. Әуезов, Ә. Қоңыратбаевтардың қызметі арқылы жолға қойылып, С. Сейфуллин мен Ө. Тұрманжанов, Е. Ысмайлов пен Т. Ақшолоқовтардың оқу құралдары арқылы жаңа сапаға көтерілді. Орта мектепке арналған тұңғыш әдебиет тарихының оқулығын жазып, Абайдың әдеби мұрасын жүйелі түрде күрделі тақырыптарға жіктеп танытуда Қ.Жұмалиевтің өзіндік үлесі бар. Қ.Мұхамедхановтың «Абай в школе», Қ.Өмірәлиевтің «Абайдың нақыл сөздерін оқу-тәрбие ісінде пайдалану» атты еңбектері хақим мұрасын мектепте оқытуды арнайы қарастырған маңызды еңбектер санатынан орын алды. 1942-1943 жылдардан жоғары оқу орындарында тұрақты түрде өтіле бастаған Абайтану курсы Абай шығармашылығын мектепте оқыту ісін жандандырды. Бұл жерде Абайтану курсының негіздеп, болашақ ұстаздардың кәсіби даярлығының өсуіне М.О.Әуезовтің өлшеусіз еңбек сіңіргенін ерекше атауымыз қажет. 1960-жылдары Абай мұрасын орыс тілді мектептерде оқыту әдістемесінен тың ізденістер өмірге келді. 1968 жылы И.Орешникованың орыс мектебінің қазақ әдебиеті мұғалімдеріне арналған «Абай в русской школе» деген әдістемелік құралы жарық көрді. Кітапта Абайдың өмірі мен шығармаларын орыс мектептерінде оқыту тәжірибелері жинақталды. Абайдың 150 жылдығына орай өткен республикалық ғылыми-практикалық конференцияда хақим шығармашылығының жаңа сапада оқытылуына Ш. Беркімбаеваның «Абай мұрасы білім беру жүйесінде», Ә. Дайырова, Г. Құрманбаева, С. Дүйсебаевтардың «Болашақ негізгі мектепте Абай шығармаларының берілу жүйесі және оқытудың кейбір мәселелері», Қ. Бігібаеваның «Ұлы Абайды ұрпағымен қайта қауыштырудың кейбір мәселелері», С. Рахметова, П. Жаманқұловалардың «Бастауыш сыныптарда Абай шығармашыларын оқыту» сияқты теориялық маңызы зор мақалалары ұстаздар қауымының әдістемелік қоржынына қомақты үлес салды [2, 33 б.].

Қ.Бігібаеваның «Абай шығармашылығын оқыту» (2003) еңбегінде ұлы хақимді оқушыларға танытудың жаңа жүйесі жасалды. ІХ бөлімнен тұратын еңбектің әр бөлімі Абай мұрасын оқытудың ең көкейкесті мәселелері мен сауалдары төңірегінде ой өрбітеді. 1 - 3 бөлімдерде автор: «Қазір жас өскіндерге нағыз Абайды, дана Абайды қайта танытып, қайта қауыштыру мәселесі көтерілуде. Кезінде оқулықтарда Абай тек үстем тап өкілдерін, қоғамдағы өз заманында орын алған кемшіліктерді сынаушы, жүрегі у мен зарға толы

«әлеуметтік Абай», біржақты Абай ретінде ғана қарастыру басшылыққа алынды. Ал осы тұлғаның басқа қыры қағыс қалды» [3, 4б.], - деген түйін жасап, кеңестік кезеңдегі әдебиеттануға үстемдік еткен қағидалардың Абайды оқыту ісіне де салқынын тигізгенін орынды сынға алады. Абайды оқытудың альтернативті бағдарламасын ұсынып, бағдарламаға енген шығармаларын оқытудың әдістемесін береді. 4-бөлімде Абай мұрасын оқытуды тақырып-тақырыпқа саралап беріп, оны оқытудың тың, инновациялық жолдарын ұсынады. 5-бөлімде Абай туралы әдеби-сын еңбектерді оқыту амалдарын сөз етеді. Кейінгі бөлімдерде ұлы ақын мұрасын оқыту барысында оқушылардың білім-білік, дағдыларын жетілдіру тәсілдері, дидактикалық материалдардың үлгілері, сыныптан тыс жұмыстарды жүргізу жолдарын танытады.

Автор ең алдымен Абай мұрасынан берілетін білім мазмұнын жаңартып, тереңдетіп, байыту қажеттігін көрсетеді:

- Абай мұрасын партиялық әдебиет, социалистік реализм талаптарының негізінде оқытпай, үзіп-жұлып, тақырып-тақырыпқа бөлшектемей, поэтикалық қуаты, туған халқының сөз өнеріне енгізген жаңалығы, қысқаша айтқанда, Абай әлемін мүмкіндігінше тұтас оқыту қажеттігін дәлелдеген;

- «Абай поэзиясын оқыту – ақынның өзін оқыту» - деген келелі ой тастап, оның адами-ақындық болмысын өлеңдері арқылы танытуды мәселе етіп қойған, оның жолдарын көрсеткен;

- Ақынның шыққан тегі, өмірбаянын М.Әуезовтің «Абай жолының» негізінде емес, тарихи шындықтарға, дәлелденген деректерге сүйене отырып оқытуды, қандай мәселелерге баса назар аудару қажеттігін көтерген;

- Абайдың ақындық ұстанымы, бүкіл мұрасына тән үзілмес ой желісі: «Адамзатты махаббатпен жаратқан Алланы сүю, адамзатты бауырым деп сүю, хақ жолы деп әділетті сүю» туралы әулие тағылымын оны оқытудың негізі етіп алуды ұсынған. Оның бүкіл шығармашылығын осы «үш сүю» айналасына топтай отырып, жүйелі түрде оқытудың жолдарын танытқан;

- Жас өскінге Абайды тек ақын ретінде ғана танытудың кем тартатынын, оның тұлғасын толық танытудың қажеттігіне тоқталған.

Автордың пікірінше, Абайды танытудың басты бағыттары төмендегідей болмақ:

« - Абай – әлемдік прогресс пен мәдениеттің, гуманизмнің, XIX ғасырдағы ірі құбылысы;

- Туған халқының рухани әлемі, сөз өнеріне ренессанстық дәуір сыйлаушы;

- Туған халқының ұлттық болмысы, ұлттық рухын, тілі мен дінін отарлау сұмдығынан сақтап қалған рухани күш;

- Әлемдік ой дүниесі, даналығынан орын алатын, өз ортасында жаңаша дүниетанымның негізін салған пәлсапашы;

- Азаттық, демократиялық, ағартушылық, өркениеттілік идеясының қазақ даласындағы көш бастаушысы;

- Бүкіл адамзатты толық адам болуға, қайырымдылық, ізгілік, инабаттылық, имандылық, жан дүние, тән дүниесінің сұлулығына шақырған моралист, эстет;
- Көшпенділердің сөз өнерін, ауыз әдебиетін жазба әдебиетке ұластырушы, көркем әдеби тілді дамытушы;
- Халқын әлем әдебиеті, ой дүниесімен таныстырушы шебер аудармашы;
- Әлемдік саз, әлемдік әуен дүниесінен орын алатын ғажайып композитор.
- Бүкіл адамзат баласын «бауырым» деп сүюдің, Толық адам болудың жолын ұсынатын, Адам баласын тәрбиелеу, оқыту, өнерге, білімге жетелеудің жаңа үлгісін, сара жолын сызып көрсеткен Адамзаттың Ұстазы» [3].

Ұстаз мектеп бағдарламасының 5-8 сынып аралығында «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп» деген ұстанымды басшылыққа ала отырып, Абайды оқытудың жаңа бағдарламасын жасайды. Бұл бағдарлама Абай жырын әрбір қазақ баласының жүрегіне жеткізу үшін ақынның темірқазық идеясы: «Алланы сүю, Алла махабатпен жаратқан Адамды сүю, хақ жолы деп әділетті сүю» екенін басшылыққа алып, ұлы ақынның адами, ақындық болмысын, рухани әлемін осы өзекті ойды бағдар етіп, жүйелі түрде сатылай оқытуға құрылған.

Автор Абай тағылымын Егеменді еліміздің негізгі идеологиясы, жас ұрпағын тәрбиелеудегі басты ұстанымы дәрежесінде оқыту қажеттігін айрықша атап көрсетеді. Ұлы дана мұрасын, тағлымын исі қазақтың жүрегіне жеткізу, бүкіл ұлттың тәрбие кітабына айналдыру жолында ізденеді. Абайдың шыққан тегі, өмір жолы, мұрасын тұтас қамтып оқыту барысында ұлттық тәрбие беру жолдарына арнайы тоқталады. Осы жерде ұстаздың пікірлеріне орын берейік: «Жеті атасын білмеген жетесіз» деп жастарымызды желкелеп жатамыз. Құрғақ үгіттен гөрі, «жеті атаға» деген ынтаны осы әдебиетті оқыту процесінде қалыптастыру керек сияқты. Абай өмірбаянын айтқанда оның шыққан тегі, руы туралы, үрім – бұтағы туралы да мәлімет берген дұрыс. Мұның өзі тек білім беру мақсатында ғана емес, қазақтың «шыққан текке» ерекше көңіл бөлетінін білдіру, ұлттық қасиеттерді дәріптеу арқылы ұлттық тәрбие беру үшін де керек» [3, 11б.] немесе «... Ұлы Абай сүйікті ұлына арнап отызға жуық өлең жазған. Өлеңдерді оқыта отырып, мұғалім ең басты мақсаты деп - өскіндерді азаматтыққа, нағыз адам болуға, «атаның емес, адамның ұлы болуға» тәрбиелеу, ірі мақсат, мағыналы өмір сүруді үлгі ету, отбасы тәрбиесі, оның ұлттық сипаты, әке мен бала қарым-қатынасын дәріптеуді алуы керек» [3, 71б.]. Тағы бір пікірі: «Біз бүгінге дейін «коммунизм елесін қудық», «марксизмнен» бақыт іздедік. Сөйтіп жүріп балаларымызды, ұрпағымызды бесік жырымен, Абайлар әнімен әлдилеуді, бабалар өсиетімен «тәй – тәйлатуды», халықтық тәрбиемен ауыздандыруды, кішіпейілдік, инабаттылық, имандылықпен қаруландыруды ұмыттық» [3, 97б.]. Бұл ойлар ұстаздың азаматтық парасаты мен қайраткерлік тұлғасына еркісіз бас игіведі.

Аталмыш еңбектің технологиялық аспектісіне назар аударайық. Автор бұл еңбекте Абай әлемін танытудың өнімді, жемісті, тиімді жолын, жаңа технологиясын ұсынады. Ірі блокпен оқыту элементтерін пайдалану, даралап, саралап, интеграциялап, проблемалап және дамыта оқыту жолдарын қарастырады. Сондай -ақ, топтық, жұптық жұмыс түрлері,

ұлы дана мұрасына арналған сабақ типтерін жинақтап береді. Мәселен, 5-сыныпта «Ғылым таппай мақтанба» атымен Абайдың оқу, білім туралы өлеңдері топтастырыла ұсынылады.

Қанипа Омарғалиқызы Абайдың әрбір шығармасын оқыту барысындағы мұғалімнің әрекеті, оқушының оқу еңбегін, әрекетін жан-жақты көрсете білген, алгоритмін ұсынған. Ақынның 100-ге тарта өлеңдеріне талдау жасап, әр өлеңнің негізінде жатқан өзекті ой мен проблематиканы, ақынның көркемдік-эстетикалық табысын дәлме-дәл танытады.

Мұхтар Әуезов – бір елдің көркемдік ой өмірінің өрісі мен биігін көрсететін қаламгер. Алысты болжаған терең ойдың, үлкен сарынның суреткері Мұхтар Әуезов алды-артын шолып, қазақ халқының жалғыз әдебиеті емес, бүкіл рухани мәдениетінің келешегіне жөн сілтеп кетті. Жиырмадан енді асқан шағында: «Ел болам десең – бесіңді түзе» деген ұлағатты сөз айтып, ұлтты рухани індеттен сақтауға саналы ғұмырын арнаған ұлы тұлға мұрасы – қазақ халқының ұлттық құндылықтарының бірі.

Ұлы жазушының ұлан-ғайыр әдеби мұрасын оқыту айналасындағы Қанипа Омарғалиқызының «Әдебиетті оқытудың тиімді жолдары» (1991ж), «М. Әуезов шығармашылығын оқыту» (1994ж), «М. Әуезов туындыларын мектепте оқыту» (2002ж), атты еңбектері Әуезовтану іліміне қомақты үлес болып қосылды. Ұстаздың Әуезовті оқыту айналасындағы осы үш еңбегі ұлы жазушы шығармашылығын тұтастай оқытуға арналған тұңғыш еңбектер. Бұрынғы авторлар жазушы мұрасын оқытуда жекелеген тақырыптар аясында қарастырған болатын.

Автор жазушының өмірбаяны мен қайраткерлік, ғалымдық, қаламгерлік тұлғасын тұтастай, толық таныту жолдарын, әңгімелері, драмалары мен ғылыми мұрасы, көсемсөздерін, басты кітабы «Абай жолы» дәуірнамасын оқытудың инновациялық технологиясын ұсынды. Бұл еңбек М.Әуезов шығармашылығын 11- сыныпта оқыту мәселесіне арналған. Автор Әуезов феноменінің барлық қырын белгілі бір проблемалар төңірегіне топтастырып қарастыру арқылы жан-жақты таныту мәселесін көтерді. Осы мақсатта бағдарламадағы ұлы суреткерге берілген 11 сағаттың толық жүйесін ұсынады:

1-сабақ. «Ұлан даланың ұлы жыршысы» (М.Әуезов туралы сөз: «Даңқы өлмес, даусы сөнбес бұлбұлым» атты сыр толғау сабағы);

2-сабақ. «Европалық прозаның дәрежесіне көтерілу...» (М.Әуезовтің әңгімелері. Проблемалап оқытуға негізделген практикалық сабақ);

3-сабақ. «Қазақтың Илиадасы» («Абай жолы» эпопеясының жазылу тарихы. Пресс – конференция сабағы);

4-сабақ. «Шыңға шыққан жас шынар» (Феодалдық қоғам және Абай. 1-2 кітаптар бойынша);

5-сабақ. «Атаның ұлы емес, адамның ұлымын» (Феодалдық қоғам және Абай. 3 - 4 кітаптар бойынша Абай бейнесі. Ситуациялық сабақ);

6-сабақ. «Адамның емес, ата ұлдары» (Абай – феодалдық заман және Құнанбайлар. Іздендіру сабағы);

7-сабақ. «Атаның ұраны емес, аталының қорлығы қосқандар» (Феодалдық қоғам және Дәркембайлар. Проблемалық оқытуға негізделген сабақ);

8-сабақ. «Жарқ етпес қара көңілім» (Абай – феодалдық қоғам және әйелдер. Сұлулыққа саяхат сабағы);

9-сабақ. «Гүлдерім, дәндерімнен ұрпақ, нәсіл қалар ма?» (Абай, феодалдық қоғам және жас қауым. Семинар сабағы);

10-сабақ. «Өмірге көзімді ашқан...» (Абай және оның орыс достары. Ұлылар трибунасының сабағы);

11-сабақ. «М.Әуезов – драматург - аудармашы» (Композициялық сабақ) [4]. Еңбекте осы он бір сабақтың жобасын, әдістемесі, технологиясы да толық ұсынылады.

Ұстаздың 2002 жылы шыққан «М.Әуезов туындыларын мектепте оқыту» атты үшінші еңбегінде М.Әуезовті мектепте оқыту ісін бүге-шігесіне дейін әбден зерттегені, ұзақ жылдар бойы оны оқытудың өнімді, қонымды жолдарынан ізденгені байқалады. Автор М.Әуезовтің жазушы, драматург, шебер аудармашы, ірі қоғам қайраткері, ғұлама ғалым ретіндегі сом тұлғасы мен заман талқысына түскен тағдырын, «Абай жолы» эпопеясын жүйелі, толық оқыту мәселесін көтерді.

«Абай жолы» - ғажайып бір әлем. Оны үзіп-жұлып оқытқаннан ешбір нәтиже шықпақ емес. Сол себепті жүйелі түрде оқытудың сабақтастығын сақтай отырып өткен дұрыс, - деп тұжырымдайды [4]. Сөйтіп, бұрын-соңды, бағдарламалар мен оқулықтарда, әдістемелік еңбектерде мүлде қозғалмаған мәселені көтеріп, эпопеяны төменгі сыныптардан бастап оқытудың бағдарламасы мен технологиясын ұсынады. Ұстаз «Абай жолын» әр сыныпта оқытудың жүйесін төмендегідей етіп береді:

5-сынып.

а) Оқуға, талдауға: «Қанды үкім» (1-кітап, 28-37 беттер).

Әдебиет теориясы: кейіпкер тілі туралы алғашқы ұғым.

ә) Сыныптан тыс оқуға: «Ана құшағында», «Қайтқанда» (1-кітап, 40-45 беттер).

6-сынып.

Оқуға, талдауға: а) «Атаның батасы» (1-кітап, 84-88 беттер).

ә) Сыныптан тыс оқуға: Мұғалім ұсынысы бойынша өмірдегі, тарихта болған Құнанбай туралы мәліметтер.

7-сынып. Оқуға, талдауға:

а) «Шыңға шыққан жас шынар» (1-кітап, 281-284 беттер).

Әдебиет теориясы: Диалогтің көркем шығармадағы орны.

ә) Сыныптан тыс оқуға: «Тәкежан аулында» (өлеңнің тууы) (3-кітап, 56-64беттер).

8-сынып. Оқуға, талдауға:

а) «Исаның ерлігі»

Әдебиет теориясы: Жазушының тілі, стиль туралы түсінікті кеңейту.

ә) Сыныптан тыс оқуға: «Біржанның әні» (3-кітап, 324-334беттер).

9-сынып. Өз беттерімен оқуға:

1. «Абай басына жасалған қастық» («Қастықта», 450-484 беттер).

2. «Аға арашасы» («Оқапта», 437-450беттер).

10-сынып. Өз беттерімен оқуға: «Абай жолы» 1-2 кітаптар.

11-сынып. Оқуға, талдауға:

а) «Абай жолы» (толығымен).

ә) Сыныптан тыс оқуға: М.Әуезов «Мен «Абай жолы» эпопеясын қалай жаздым...» (мақала) [4, 24-25б.б].

Жоғарыда айтқанымыздай, «Абай жолы» эпопеясын төменгі сыныптарда оқыту мәселесі бұған дейін мүлде қозғалмаған. Ұстаздың тәжірибесі әр балаға эпопеяның уыз дәмін төменгі сыныптарда үзінділер арқылы татқызып, алдымен олардың ұлы туындыға деген махаббатын, ынтасын оятып барып оқытқан тиімді екеніне көз жеткізеді.

Қорытындылай айтсақ, Қанипа Омарғалиқызының еңбектері Абай мен М.Әуезов тұлғасына жалаң табыну мен жалған тамсанудан аулақтап, оқушыға ғылыми негізделген терең әрі жан-жақты білім беретін уақыт жеткенін танытты. Классиктерді оқытудың шешімін күтіп тұрған ауқымды мәселелерін нақты көрсетіп, оңтайлы жолдарын ұсынды. Қаламгерлер мұрасынан «нені оқытамыз және оны қалай оқытамыз» деген сауалдарға тыңғылықты жауап берді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Дайырова Ә., Әрінова Б. Абай мұрасы мектепте оқыту әдістемелік еңбектерде. // Абай тағлымы. Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Рауан, 1995.
2. Әрінова Б. Қазақ әдебиеті әдістемесінің тарихы. – Алматы:
3. Абай тағлымы. Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Рауан, 1995.
4. Бігібаева Қ. Абай шығармашылығын оқыту. – Алматы: Мектеп, 2003.
5. Бігібаева Қ.О. М.Әуезов туындыларын мектепте оқыту.-Алматы: Мектеп, 2002.

**METHODS OF TEACHING THE NOVEL "OMIRZAYA" BY THE WRITER
BAKKOZHA MUKAI**

Assoc. Prof. Kelgembayeva Bakytzhan

Sarsen Amanzholov East-Kazakhstan University

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

ORCID ID: 0000-0003-2919-7639

Shilde0206@gmail.com

Sotsialova Nazerke

Sarsen Amanzholov East-Kazakhstan University

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

n_erzhankyzy@mail.ru

ABSTRACT

The article analyzes the ways of teaching the novel "Omirezaya" at school by a prominent representative of modern Kazakh prose Bakkozha Mukai. The novel "Omirezaya" is a dramatized work that depicts the fate and mass persecution of the Kazakh intelligentsia after the National Liberation uprising of 1986.

In the Kazakh literature program of the school, this novel is taught to students of the 11th grade. The authors emphasize the achievements of the writer in mastering a new topic for Kazakh literature, focusing on the difficulties of presenting such a complex work to students.

The analysis of the novel as a whole suggests ways to master the idea and problematics of the novel through the image of the main character Ayagan. The effectiveness of collective and group forms of learning in teaching a complex and voluminous work, the importance of creative tasks is evidenced by specific examples. It focuses on the ways of expressing the plot line, composition and system of characters and poetic language of the work by students through active educational activity, literary analysis.

Keywords: Bakkozha Mukai, Novel "Omirezaya", Teaching methods

ЖАЗУШЫ БАҚҚОЖА МҰҚАЙДЫҢ «ӨМІРЗАЯ» РОМАНЫН ОҚИТУ ӘДІСТЕМЕСІ

**Kelgembayeva Bakytzhan
Sotsialova Nazerke**

АҢДАТПА

Мақалада қазіргі қазақ прозасының көрнекті өкілі Баққожа Мұқайдың «Өмірзая» романын мектепте оқыту жолдары талданады. «Өмірзая» романы – 1986 жылғы ұлт-азаттық көтерілістен кейінгі қазақ зиялыларының тағдырын, жаппай қуғындалуын көркем бейнелеген драматизмі мол туынды.

Мектептің қазақ әдебиеті бағдарламасында бұл роман 11 – сынып оқушыларына оқытылады. Авторлар қазақ әдебиеті үшін тың тақырыпты игерудегі жазушының жетістіктерін атап көрсете отырып, бұндай күрделі туындыны оқушыларға танытудың қиындықтарына тоқталады. Романды тұтастай талдау, негізгі кейіпкер Аяғанның образы арқылы романның идеясы мен проблематикасын меңгерту жолдарын ұсынады. Күрделі де көлемді шығарманы оқытудағы ұжымдық және топтық оқу түрлерінің тиімділігі, шығармашылық тапсырмалардың маңызы нақты мысалдармен дәлелденеді. Шығарманың сюжеттік желісін, композициясы мен кейіпкерлер жүйесін және поэтикалық тілін оқушылардың белсенді оқу әрекеті, әдеби талдаулары арқылы танытудың жолдарына тоқталады.

Кілт сөздер: Баққожа Мұқай, «Өмірзая» романы, оқыту әдістемесі

АҢДАТПА

Мақалада қазіргі қазақ прозасының көрнекті өкілі Баққожа Мұқайдың «Өмірзая» романын мектепте оқыту жолдары талданады. «Өмірзая» романы – 1986 жылғы ұлт-азаттық көтерілістен кейінгі қазақ зиялыларының тағдырын, жаппай қуғындалуын көркем бейнелеген драматизмі мол туынды.

Мектептің қазақ әдебиеті бағдарламасында бұл роман 11 – сынып оқушыларына оқытылады. Авторлар қазақ әдебиеті үшін тың тақырыпты игерудегі жазушының жетістіктерін атап көрсете отырып, бұндай күрделі туындыны оқушыларға танытудың қиындықтарына тоқталады. Романды тұтастай талдау, негізгі кейіпкер Аяғанның образы арқылы романның идеясы мен проблематикасын меңгерту жолдарын ұсынады. Күрделі де көлемді шығарманы оқытудағы ұжымдық және топтық оқу түрлерінің тиімділігі, шығармашылық тапсырмалардың маңызы нақты мысалдармен дәлелденеді. Шығарманың сюжеттік желісін, композициясы мен кейіпкерлер жүйесін және поэтикалық тілін оқушылардың белсенді оқу әрекеті, әдеби талдаулары арқылы танытудың жолдарына тоқталады.

КІЛТ СӨЗДЕР: БАҚҚОЖА МҰҚАЙ, «ӨМІРЗАЯ» РОМАНЫ, ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Қазіргі қазақ прозасының көрнекті өкілі Баққожа Мұқай туындыларының шоқтығы - «Өмірзая» романы. Баққожа Мұқай осы туындысы үшін 2000 жылы Мемлекеттік сыйлыққа ие болды. Жазушының өзі «Бұл еңбегімді қазақ елінің тәуелсіздігі жолында құрбан болған ерлердің әруағына арнадым», - деп романның өз ұлтына деген ұлы сүйіспеншілік пен жауапкершіліктен туғанын білдіреді [1].

«Өмірзая» романы – 1986 жылғы ұлт-азаттық көтерілістен кейінгі қазақ зиялыларының тағдырын, жаппай қуғындалуын көркем бейнелеген драматизмі мол туынды. Романда Кенесары туралы еңбек жазған Алдияр Ақпанұлы мен оның шәкірті Аяған Қуатовтың басынан өткен қым-қиғаш оқиғалары суреттеледі. Қаламгер ұлтжанды ғалымдарға жетпіс жыл бойына үстемдік еткен Ресей үкіметінің жымсықы саясатын жүзеге асырушылардың тұлғасына өмір қиындығына шыныққан рухани қуатты, моральдық сапасы жоғары азаматтар бейнесі қарама-қарсы қояды. Бұл туынды 2018 жылдан бергі уақытта мектеп бағдарламасына еніп, 11-сыныптың оқушыларына оқытылып келеді. Романның бұрын-соңды әдебиетте игерілмей келген тың тақырыпқа арналуы, сюжеті мен композициясына тән күрделілік, жеке адам тағдыры арқылы бүкіл кеңестік тоталитарлық жүйенің қазақ халқына әкелген зардаптарын ашатын драматизмі шығарманы оқытуда қиындықтар туғызады. Біз мақаламызда туындыны оқыту жөніндегі ойларымызбен бөліспекпіз.

Шығарманы оқуға кіріспес бұрын жазушы, драматург, сыншы Баққожа Мұқайдың тұлғасын жан-жақты, толық танытуға көңіл бөлінеді. Өйткені, тарихи роман болсын, көркем туынды болсын – ол жазушының төл баласы. Сол себептен де қаламгер туындысын ең алдымен оның өзін танытудан бастаған дұрыс. Оқушыға шығарма авторының өзін танытып алмай, романға қызығушылығын туғыза қою қиын. Мұғалім қаламгердің өмірі мен шығармашылығына тұжырымды түрде шолу жасап, мынадай мәселелерге назар аудару керек:

- а) Жазушының халқы мен елінің әдебиеті ғана емес, өнері, ғылымы, қоғамдық өміріне сіңірген еңбегін мүмкіндігінше тұтастай жеткізу;
- ә) Жазушы өмірін оның өмір сүрген дәуірінің шындығымен байланыстыру. Оның шығармашылығының негізгі жетістіктерінен хабар беру;
- в) Баққожа Мұқайды таныту мақсатында ол жайлы естеліктерге көңіл бөлу. Жазушыны таныту, оқыту, ең алдымен, оның адами болмысын, азаматтық келбетін, тыныс-тіршілігін таныту.

Осындай ретпен жазушыны оқушыларға танытып алған соң, «Өмірзая» романымен таныстыруға кірісеміз. Кез келген жазушы шығармашылығын ғылыми тұрғыдан пәнаралық байланысқа негіздей отырып, танытқан дұрыс. Біз өз тәжірибемізде «Өмірзая» романын оқытуда Қазақстан тарихымен пәнаралық байланысқа мән береміз. Желтоқсан ұлт-азаттық көтерілісінің шындығын оқушылардың тарих пәнінен алған білімдеріне сүйене отырып, қайта жаңғыртып аламыз. Желтоқсан ұлт-азаттық көтерілісі кезінде түсірілген

бейнеүзінділерді көрсету оқушылардың шығарманы оқуға ынтасын оятып, кеңестік жүйенің тарихи сабақтарын терең түсінуіне жол ашады. Бейне үзінділерді көрсете отырып, жазушының сарыла ізденіп, ықыластана шұғылданған тақырыбының негізгі арнасы – Желтоқсан оқиғасы екенін, бұл тақырып оның шығармашылығының өрісті өзегіне, жазушылық еңбегінің мағынасы мен мақсатына айналғанын әңгімелейміз.

Оқушылардың көркем мәтінге қызығушылығын арттыру үшін әңгімені ең алдымен романның жазылу тарихынан, қызықты фактілерден бастаған жөн. Шығарманың жазылуына байланысты балаларды таң қалдыратын қызықты фактілер мол. Соның бірі – Баққожа Мұқайдың романды жазу барысында аурухана, жындыханаға, тіпті түрмеге барып, мамандармен жиі кеңескені. Ондағы жазушының кейіпкерлердің басынан өткен ахуалдарды шынайылықпен суреттеу. Енді бір қызықты дерек - «Өмірзаяның» алдымен драмалық шығарма ретінде жазылып, сахналанған соң автордың роман жазу идеясы туғаны, демек жазушының «Өмірзая» атты екі шығармасы бар екені.

Балаларды ойландыратын тағы бір дерек – шығарма атауының тым тосын, символикалық мәнге ие екені. Оның «Өмірзая» аталу себебіне байланысты зерттеушілердің арасында әлі дау туындайтыны. Мысалы кейбір зерттеушілер шығарма атауын «Өмірзая» жұлдызымен байланыстыратыны. Ол өзге жұлдыздардан бұрын туып, бұрын сөнетін, айдың жанынан көрінетін жұлдыз екені. Енді бір зерттеушілер өмірзая – босқа өткен уақыт, ал сол уақыт ішінде құрбандық ғұмыр деген астарлы мағынаны білдіреді дейді. Осындай кіріспе әңгіме арқылы оқушылардың қызығушылығын оятып алған соң, роман үйге оқуға беріледі. Романды толық оқып, танысқаннан соң, шығарманы талдауға кірісеміз. Талдау барысында оқушылардың дәйексөз ретінде пайдалануына ғалымдар мен сыншылар пікірін ұсынамыз. (Г.Бельгер, Н.Айтов, М.Мағауин, К.Матыжанов бастаған сыншылар «Өмірзая» романын жоғары бағалаған). Оқушыларға дәйексөздер негізінде мынадай топтық немесе жұптық тапсырмалар беруге болады. Мысалы:

1. Жазушы, аудармашы, сыншы Герольд Бельгердің пікірін мұқият оқып шығыңыз. Сыншы «Өмірзая» романынан қандай әсер алған және ерекшеліктерін қалай бөліп көрсетеді? Герольд Бельгердің пікірімен келісесіз бе? Оның пікірлерін көркем шығармадан нақты мысалдар келтіре отырып дәлелдеуге тырысыңыз.

«Соңғы жылдары мен оқыған қазақ романдарының ішінен ең алдымен, маған ой салып, жүрегімді тебіrentкен Баққожа Мұқайдың «Өмірзаясын» атар едім. Бұл роман көш құлаш мақала жазуға негіз бола алады. Бірер ауыз сөзбен қысқа қайырсақ, бұл – *тынысы кең, идеялық жүгі ауыр, шым-шытырық оқиғаға құрылған, болмыс-бітімі жан-жақты, заман ағысын, ұлттық тарихтың жсауапты кезеңін терең бажайлап, баяндайтын, кім-кімді де ойсыз қалдырмайтын сүбелі, соны туынды*» [2].

2. Ақын Несіпбек Айтұлының пікірін оқып, жазушының тұлға және қаламгер ретіндегі ерекшелігін, шығармаларының тақырыбын анықтаңыз. Осы пікірге жазушының өмірі мен шығармашылығынан нақты деректер келтіре отырып, дәлелдеңіз.

«Білгенге маржан. Баққожаның қаламынан туған дүниелерді оқып отырып, сол шығарманың ішінен әркім кеше ғана бастан өткерген өз заманын, өз тағдырын таниды.

Жазушы өткен ғасырдағы *сырт қарағанда керемет көрінетін кеңестік қоғамның ішінде бұғып жатқан, мұздың астымен жүрген жылымдай сұрқия саясатының қыр-сырын, ішек-қарнын өте көрегендікпен суреттейді...*

Баққожаның бүкіл шығармаларының алтын өзегі – ел тәуелсіздігі, бостандық үшін күрес. Басына оңайлықпен бұғау салдырмайтын арда, асау бабаларындай Баққожада қаламын қару етіп, саналы өмірін күреспен өткізген жазушы» [3].

3. Қалай ойлайсыз, халық жазушысы Мұхтар Мағауиннің: «Танымал жазушы Баққожа Мұқайдың *«Өмірзая» романы осы құлдық сана, рухтың жаншылуы турасында. Қазіргі қазақ әдебиетіндегі жаңа серпін, соны құбылыс дер едік»*[4], - деуінің сыры неде?

Баққожа Мұқай шығармашылығын тұтастай қарастырып, тақырыптарға бөліп, солардың негізінде жатқан проблемаларды дөп тауып, проблемалық талдауды басшылыққа алған жөн. Ол үшін әр тақырыптың өзекті мәселелері, түйіні, дәнін сараланып, оқушылардың алдына шағын мақсаттар қоя отырып оқытылады. «Өмірзая» романын оқытуда «11.1.3.1 - көркем шығармадағы кейіпкерлер жүйесін жинақтау мен даралау арқылы өмір шындығын көрсету; 11.2.1.1 - әдеби шығарманың жанрына қарай композициялық ерекшеліктерін айқындау», - деген оқу мақсаттары берілген. Ол үшін романды проблемалық талдау мен образдарды топтап талдау әдісіне жүгінеміз. Ол үшін «Өмірзаяның» әр тарауындағы басты оқиғаларының балалардың алдында жатуы, тіпті нақты мысалдардың қай тарау, қай беттен алынғанын көрсетілген көмек-нұсқаулары қажет.

Романның жан жүрегі – Аяған Қуатов бейнесі. «Өмірзаядағы» қат-қабат тартыстар, заман шындығы, ұлт тағдырының сыры, жазушының идеясы Аяған бейнесі арқылы ашылады. Бұл ретте, ақын Несіпбек Айтұлының: *«Аяғанның басынан өткен оқиғаларды суреттей отырып, сол кездегі қоғамдық ортаны, тағдыры тәлкекке түскен ұлт қасіретін, халықтың аянышты жағдайын жайып салады»*[3], - деген пікірін дәйексөз ретінде келтіруге болады.

Романды зерттеген ғалымдар пікірі де осыны дәлелдейді. Мәселен, академик Рымғали Нұрғали: «Баққожа *«Өмірзая» романында ажалға қарсы шапқан азамат туралы жазыпты. Басты кейіпкері де сол – Аяған Қуатов. Зерделі тарихшы, жасы отыз беске жеткен, қалыптасқан азамат. Парасаты, кісілігі, мейірбандығы... бар мінезіне тәнті боламыз. Бірақ роман үшін ғана емес, біз үшін де ең басты қасиеті – туған халқын сүйетіні. Намыс, жігері. Ақыр түбінде мінге айналған, басын алып жейтін тағы бір мінезі – қызбалығы», - десе [5], әдебиет сыншысы Әмірхан Меңдеке Аяғанның тұлғасынан Алаш зиялыларының прототипін көреді: *«Егер Аяған өзгелер сияқты өктем күштің алдында жалынып-жалпайып кешірім сұрағанда, бәлкім, тірі де қалар ма еді. Бірақ, Аяған кешірім сұрамайды. «Өз зиялыларына қырғидай тиген өкіметтен еш уақытта кешірім сұрамаймын!»* Бұл – Жүсіпбек Аймауытовтың сөзі. Ақтық сөзі. 1932 жылы атылар алдында айтқан сөзі. «Өмірзаядағы» Аяған Қуатұлы мен Жүсіпбек Аймауытовтың тірлігінен ұқсастық табасыз, ұқсастық табасыз да шүкіршілік етесіз», - деген [6].*

Романның мазмұнын меңгерту, тұтастай талдау әрекеттерінің барлығы Аяған бейнесі арқылы жүзеге асырылғаны дұрыс. Шығарма өзегінде жатқан идея, проблематика,

тематикаға Аяған бейнесі арқылы келу арқылы оқушылар туындыны терең түсінеді. Ол үшін әр кітаптың тарауларындағы негізгі оқиғаларды Аяғанның іс-әрекеті арқылы тұжырымдап, сұрыптап береміз. Бұл көмек-нұсқау шығарманы оқу, талдау барысында оқушылардың көз алдында үнемі тұруы керек. Бұл тәсіл романдағы басты оқиғалардың мазмұнын баланың көз алдына әкеледі, Аяған бейнесінің жан-жақты ашылуына мүмкіндік туғызады. Көмек-нұсқаудың үлгісі:

I кітап бойынша.

Тараулар Негізгі оқиғалар Аяғанның іс-әрекеті

1- тарау. Ұстазы Алдияр Ақпанұлының халын сұрауға үйіне барады.

2 тарау. Жала жабылып жұмыстан шығарылады. Өзіне жазықсыз жабылған жаладан араша сұрап Орталық Комитет пен Л.И.Брежневтің атына хат жазады. Белгісіз біреулердің соққысына жығылады.Қайта-қайта тергеуге шақырылады.

3- тарау. Соққыға жығылған соң 1 апта далаға шықпай жатады. Пәтер иесі татар шалдың тілдеген сөзіне төзбей қақтығысып қалады. Оқиғаның үстіне келген студенттері Асылхан мен Алмас ара түсіп, оларды отбасымен Асылханның пәтеріне көшіріп алып кетеді.

4-тарау. Құрылыс бригадасындағы бұзықтар Геркулес пен Арабпен төбелеседі. Хадиша деген қыз ара түсем деп соққыға жығылады. Құрылыс басында жүрген Асылхан оған тағы ара түседі.

5-тарау. Хадишаның көңілін сұрауға жатақханаға келеді.

7-тарау. Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің адамдары алып кетеді..

Шығарма сюжетінде Кеңес өкіметінің тоталитарлық жүйесі мен бұл жүйе күштеп орнатқан құлдық санаға қарсы тұрған бас кейіпкерлер – тарих ғылымының кандидаты 35 жастағы Аяған Қуатов пен оның ұстазы – профессор Алдияр Ақпанұлы құлдық бұғауына бағынбаған бабалардың асқақ рухы өлмегенін көрсетеді. Алдияр Ақпанұлының Кеңес өкіметі кезінде тыйым салынған тақырып Кеңесары хан туралы еңбек жазуы, ал оның шәкірті Аяған да осы жолды әрі жалғап, Кеңесары ұлы Сыздық төре туралы көлемді зерттеу жүргізуі тегін емес. Талдау барысында оқушылардың назарын осы мәселелерге аударамыз.

Аяған – романдағы ең мықты құнарлы шыққан бейне. Бұл образды талдауда деталь, штрихтарға сүйенбей, сол бейне негізінде жатқан мәселелерді дөп басып, саралау қиын. Осындай детальдардың бірі – Аяғанның демі үзілер шақта Кеңесары мен Сыздық төренің рухтарымен тілдесу сәті. Аяғанның азапты өмірінің ең соңғы сәттерінде ес пен түнек арасында көзіне Кеңесары хан мен Сыздық төре елестейді.

«– Қор болып тірі жүргенше арпалысып өлмек жөн. Тұр орныңнан! – дейді Кеңесары хан. Аяған орнынан тұрып кетпек болып талпынады, бірақ әл-дәрмені жетпейді, денесін зілмауыр жүк басып тұр.

– Шыда, батыр, шыдап бақ. Елім деп еңіреген талай боздақ көрген. Күш жина, серпіл, күрес, – дейді Сыздық төре».

Аяған күресіп-ақ бақты тұруға, серпілуге, қайтадан күрес жолына түсуге талпынды. Бірақ пенденің рухы қаншама берік болса да, тәні әлсіз. «Тіріге опа бермеген жалғанды қап-

қара түнек басты». Аяғанның демі үзіліп, шыбын жаны шырқырап көкке ұшты...», - деп жазады суреткер [7].

Осы үзіндіні нақышына келтіріп оқыған соң балаларға: «Жазушы не себепті Аяғанның демі үзілер шақта Кенесары хан мен Сыздық төренің рухтарын оның көзіне елестетеді? Мұнымен не айтпақ болған деп ойлайсыз?», деген сұрақ арқылы образды, образ арқылы қаламгер идеясын ашуға талпындырамыз.

Заман шындығын терең де толық бейнелейтін алуан түрлі типтік образдар галереясы – Б.Мұқайдың жазушылық шеберлігін айқын танытады. Бальзак айтқандай, көркем шығармада идея кейіпкерге айналады, әр жазушы өзінің негізгі идеясын кейіпкер арқылы, белгілі бір образ арқылы бейнелейді. Ендеше «Өмірзая» романын тану дегеніміз – жазушы қаламынан туған типтік образдарды талдау. Алайда романдағы кейіпкерлердің барлығына жекелей тоқталып, талдау жасау мүмкін де, қажет те емес. Сондықтан туындыдағы қаһармандарды топтай жинақтай оқыту тиімді. Мысалы, «Қызыл империяның жандайшаптары» немесе «Жауыздық иелері» деген ойды тарата келе, тек Мұса Байларов қана емес, бүкіл зұлым күш бейнесі оның айналасына жинақталып беріледі. Романдағы образдарды топтап оқыту ұстанымы өте тиімді. «Қызыл империяның жандайшаптары» немесе «Жауыздық иелерін» төмендегідей топтастырып, жеке-жеке танымдық ой қозғалады. Ол ой проблемаға айналып, оқушыларды толғанысқа салады.

1. «Қызыл империяның жандайшаптары және заман».

2. «Социалистік қоғамның қатал сақшылары (Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің қызметкерлері мен тергеушілер, жындыхананың қызметкерлері)».

3. «Қызыл империяның жандайшаптары және Алдияр Ақпанұлы бастаған әділеттің ақ жолы» т.б.

Сондай-ақ, образдарды іс-әрекеттерінің Аяғанға қатысына байланысты топтай, іріктеп алу, көтерілген проблема айналасында жинақтауы да құнды ізденіс.

Оқушылар кейіпкерлерді топтай отырып, әр топқа ат қояды. Мұса Байларовтар ғана емес, оның айналасындағы, сол типтестерді «Қызыл империяның жандайшаптары» деп жинақтай, топтай талдау – романды тұтастай қарастырудың бір жолы.

«Қызыл империяның жандайшаптарын» көрсетудегі автордың идеялық проблематикасы айналасында іздендру қажет:

а) Азаттық үшін күрес. Отаршылдық жүйе мен азаттық жолындағы ұлт қаһармандарының күресі.

ә) Жақсылық пен жамандық, ізгілік пен зұлымдық проблемасы.

(Аяған – Мұса, Жақия-Сыздық, Алмас тағы сол сияқты).

Топтап, жинақтап талдау үлгісін романдағы асыл аналар мен аяулы жарлар бейнесіне қатысты да қолданылады. Романдағы қат-қабат оқиғаларды, шиеленіскен адамдар тағдырын есте сақтау қиынға түсетіндіктен кітаптағы тараулардың басты оқиғаларын тандап алып, көрнекілік ретінде ұсынған дұрыс.

Түйіндесек, Баққожа Мұқайдың «Өмірзаясы» - тағлымы мол туынды. Ол қазақ халқының тоқырау жылдарындағы тарихын баяндап, ел тұрмысының шынайы болмыс-

бігімін бар табиғи қалпымен суреттей отырып, адамзатқа ортақ құндылықтар, мәңгілік мәселелерді қозғайды. Шығарма арқылы жас ұрпақтың бойына адамдықтың, ұлтын сүюдің, патриотизмнің, таңғы шықтай тазалықтың дәнін егу үшін оқушыға: «Неге жазушы бұл тақырыпты таңдап алған?», «Шығармада кейіпкерлер тағдырының трагедиялы аяқталу себебі неде?», «Сіз жазушы болсаңыз ұлтын сүйген, адал азаматтардың барлығын өлімге қияр ма едіңіз? Аяған мен оның шәкіртінің тағдырын қалай шешер едіңіз?», - деген сынды сауалдар қойып, ойлануына түрткі жасаймыз. Сонда ғана оқу мақсаттарына қол жеткізе аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мұқай Б.Мұқай Б. Өмірзая / Б.Мұқай. Шығармалары. 2-том. – Алматы: «Ана тілі» баспасы ЖШС, - 2018, - 480 б.
2. Бельгер Г.«Өмірзая» романының сюжеті туралы // <https://marbebe.kz/mirzaja-romanyny-sjuzheti-turaly>.
3. Айтұлы Н. «Өмірзая» романының сюжеті туралы // <https://marbebe.kz/mirzaja-romanyny-sjuzheti-turaly>
4. Мағауин М. «Өмірзая» романы жайлы // https://vk.com/wall-84639601_2719
5. Нұрғали Р.Өмірзая // <https://adebiportal.kz/kz/retailing/view/325>
6. Мұқай Б. Өмірзая / Б.Мұқай. Шығармалары. 2-том. – Алматы: «Ана тілі» баспасы ЖШС, - 2018, - 480б.
7. Меңдеке Ә. Таңдамалы шығармалар / Ә.Меңдеке. – Алматы, 2001. – 480б.
8. Мұқай Б.Мұқай Б. Өмірзая. – Алматы: «Парасат» журналы, 2004, — 480 б.

**SHAKARIM KUDAIBERDIULY'S REFLECTIONS ON THE DOCTRINE OF
"AR"(THE DOCTRINE OF MORALITY) AND HUMAN NATURE**

Assoc. Prof. Kelgembayeva Bakytzhan

Sarsen Amanzholov East-Kazakhstan university

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

ORCID ID: 0000-0003-2919-7639

Shilde0206@gmail.com

Uatkhan Marzhan

Sarsen Amanzholov East-Kazakhstan University

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

marzhan0181@mail.ru

ABSTRACT

The article analyzes the views of the humanist poet of the Kazakh people, historian, philosopher Shakarim Kudaiberdiuly on "The doctrine of morality" and human nature based on the research of M. Auezov, K. Mukhametkhanov, G. Yessim, M. Magauin, B. Abdygaziev.

It is scientifically proven that Shakarim's "The doctrine of morality" is the embodiment of Kazakh philosophical thought of the late XIX - early XX centuries, one of the sources of anthropological philosophy. It is said that the reasons why the poet came to the idea of the need to correct a person first in order to correct society, were the Eastern, Western philosophy, Abai's poetry and the realities of the time and society in which he lived, which influenced the formation of the poet's worldview.

Examples show that the poet's thoughts in his poetry about the conditions of spiritual perfection of a person, about the causes and consequences of negative character traits inherent in human existence are embroidered in poetic language. He is convinced by comparisons of the harmony of the poet with the humanistic views of Al-Farabi, Alisher Navoi, Muslikhidtin Sagdi, Abai.

Keywords: Shakarim Kudaiberdiuly, "The doctrine of morality", Human nature

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ «АР» ІЛІМІ МЕН АДАМ БОЛМЫСЫ ТУРАЛЫ ТОЛҒАМДАРЫ

Kelgembayeva Bakytzhan
Uatkhan Marzhan

АҢДАТПА

Мақалада қазақ халқының гуманист ақыны, тарихшы, пәлсапашы Шәкәрім Құдайбердіұлының «Ар ілімі» мен Адам болмысы туралы пайымдары М.Әуезов, Қ.Мұхаметханов, Ғ.Есім, М.Мағауин, Б.Әбдіғазиев зерттеулеріне сүйене отырып талданады.

Шәкәрімнің «Ар ілімі» - ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ ғасырдың басындағы қазақ философиялық ойының шоқтығы, антропологиялық философияның қайнарларының бірі екені ғылыми тұрғыдан дәлелденеді. Ақынның Ақынның қоғамды түзету үшін алдымен Адамды түзеу қажеттігі туралы ойға келуінің себептері, ақын дүниетанымының қалыптасуына әсер еткен Шығыс, Батыс философиясы, Абай поэзиясы және өзі өмір сүрген заман мен қоғам шындығы екені сөз етіледі.

Ақын поэзиясындағы Адамның рухани кемелденуінің шарттары, Адам болмысына тән теріс мінездердің себеп-салдарлары туралы ойларының поэтикалық тілмен кестеленетіні мысалдармен көрсетіледі. Ақынның Әл-Фараби, Әлішер Науаи, Муслихиддин Сағди, Абайдың гуманистік пайымдарымен үндестігіне салыстырулар арқылы көз жеткізеді.

Кілт сөздер: Шәкәрім Құдайбердіұлы, «Ар ілімі», Адам болмысы, философия

ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ ғасырдың басы – қазақ философиялық ойының кемеліне келіп, толысқан шағы. Әсіресе, Абайдың терең пайымы арқылы өресі биіктеп, оның ізін жалғастырушылардың еңбектерімен көкжиегі кеңейген ілім антропологиялық философия саласы болды. Соның бір дәлелі – ақын, аудармашы, философ, ұлы Абайдың немере інісі, әрі ақын шәкірті – Шәкәрімнің мұрасы. Шәкәрімнің «Ар ілімі» - қазақ топырағындағы антропологиялық философия қайнарларының бірі. Бұл ілімінде ойшыл өзін-өзі іздеуге және тануға, ішпей түлеу, ширығу және дамуға бейім бірегей Адам тұжырымдамасын жасайды. Ойшыл: «Адам өмірін қалай түзеуге болады? Адам қайткенде тату тұра алады?» - деп толғанады. Бұл сұрақтарға жауап іздеп, ол түрлі әлеуметтік-қоғамдық теорияларға тоқталады, адам мінез-құлқына әсер ететін қоғамдық құбылыстарды талдайды. Оның ойынша, адамзаттың рухани қалпын, оның тұрмысы да, мәдениеті де, әдебиеті де түзеуге қауқарсыз, оны түзету үшін адамның жанына азық болатын, тура жолдан адастырмайтын рухани ілім, «Ар ілімі» қажет. Ал «Ар» дегеніміз – рухани тазалық, жанның кірсіздігі. Міне сондықтан да, қаламгер:

«Тәңірің – таза,

Болып бақ, сен де кірсіз», - деп өсиет айтады.

Ақынның қоғамды түзету үшін алдымен Адамды түзеу қажеттігі туралы асыл ойлары бүгінгі күні де өзектілігін жойған жоқ. Өйткені, қазір адам болмысы қай замандағыдан да

күрделі, қайшылықтарға толы болып отыр. Ал әрбір жаңа қоғамның сапалық жаңалығы, жетістіктері сол қоғамдағы әрбір тұлғаның имандылық, адамшылық деңгейімен өлшенбек. Сондықтан қазіргі қазақстандық әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар үшін Шәкәрім талқылауындағы Адам проблемасына індете зерттеп, оның идеяларын бүгінгі заман талаптарына сай өзектендіре, жаңғырта пайдалану қажет деп санаймыз.

Шәкәрім дүниетанымының қалыптасуына Абай поэзиясы, Шығыс, Батыс философиясы және өзі өмір сүрген заман мен қоғам шындығы ықпал етті. Мемлекеттік сыйлықтың игері жазушы Мұхтар Мағауин ақын дүниетанымының арналары жайлы: «Арнайы оқу орнын бітірмесе де, Абайдың басшылығымен және өз бетінше іздену нәтижесінде Шәкәрім сол замандағы қазақ арасындағы – қазақ қана емес, бүкіл Түркістан өлкесіндегі ең ғұлама адамдардың бірі болып шығады. Түрік, араб, парсы тілдерімен қатар орыс тілін де жетік біледі, классикалық шығыс поэзиясын, орыс және Еуропа әдебиетінің озық үлгілерін терең түсіне оқумен шектелмей, философия мен дін тарихына қатысты еңбектерді де қадағалап отырады», - дейді [1].

Ақынның философиялық ой-тұжырымдары Әл-Фараби, Қожа Ахмет Яссауи, Абайдың гуманистік пайымдарымен үндес. «Жалпы рухани кемелденген тұлға ұғымы жетінші ғасырда бастау алды. Ол кезде «жомарттар» деп келтірілсе, кейін әл-Фараби «парасатты адам» пәлсапасын ұсынды. Қожа-Ахмет Ясауидің де хал ілім бар. «Осылай бұлақ көзі аршыла-аршыла Абайға да жеткен», - дейді Мекемтас Мырзахметұлы [2].

Оның поэзиялық туындылары, «Үш анық» трактаты, «Мұсылмандық шарттары», «Мұтылғанның өмірі» басқа да шығармаларында осы арналардан алған даналық нәрі мен өз ақылы мен көрегендігінің қорытындысы «Ар»ліміндетиянақталады. Мәселен, «Үш анық» еңбегінде: «Адам, - дейді Шәкәрім, - ақиқатты бас көзімен көрмейді, ақыл көзімен көреді. Өлімнен соң бір түрлі тіршілік бар. Екі өмірге де керекті іс – ұждан. Ұждан дегеніміз – ынсап, әділет, мейірім». Ал, бұл не нәрсе деген сұраққа Шәкәрім «жанның азығы» деп жауап береді [3].

Философ-ғалым Ғарифолла Есім: «Шәкәрім рухани патшалықты, өмір мәнін адамның өзінен іздейді және табады. Қозғалыс сыртқа емес, субъектің өз ішіне бағытталады. Не табиғаттағы эволюция не тарихи немесе әлеуметтік прогресс адамшылдықтың кепілі бола алмайды. Тек қана ұждан! Шәкәрім діндар емес. «Адам атаулыны бір бауырдай қылып, екі өмірді де жақсылықпен өмір сүргізетін жалғыз жол осы мұсылман жолы сияқты» - дегенде де ең алдымен ислам дінін имандылық тәрбиесінің басты элементі деп бағалады [4, 544б.], - дейді. Ғалым тұжырымына сүйенсек, Шәкәрім пайымында адамның арлы болуы оның Жаратушы иесіне, Аллаға ұқсауында, мұсылмандықтың шарттарын сақтауында болмақ. Ойшылдың «Мұсылмандық шарттарын» жазуының ең үлкен себебі де осында жатса керек.

Шәкәрім өз ойларын қорытындылай келіп: «Өлген соң жан өміріне нана алмай ұждан, ар, жан екі өмірге бірдей керек таяныш екеніне нана алмаған иесінің жүрегін ешбір ғылым, өнер, ешбір заң жолы тазарта алмайды. Егер адам жанының өлген соңғы өмір мен ұждан соның азығы екендігіне әбден нанса, оның жүрегін еш нәрсе қарайта алмайды. Адам

атаулыны бір бауырдай қылып, екі өмірді де, жақсылықпен өмір сүргізетін жалғыз жол осы мұсылман жолы сияқты», - деп тұжырымдайды [3].

Шәкәрім поэзиясында Адамның рухани кемелденуінің шарттары, Адам болмысына тән теріс мінездердің себеп-салдарлары туралы ойлар поэтикалық тілмен кестеленеді. Оның ұғымында адамның тәні, яғни “сауыты” табиғи жолмен “айуаннан өсіп жаратылса”, танымдық, психологиялық қабілеті жанның қуаты арқасында қалыптасады:

Табиғат неше түрлі жан жаратты,
Не үлкен, не кішкентай тән жаратты.
Керексіз, жансыз нәрсе жаратқан жоқ,
Есепсіз қанша мың мен сан жаратты.
Өсімді ең күшті жан адамда тұр,
Алдында жақсы да тұр, жаман да тұр.
Өзгенің бәрі жалғыз адам үшін,
Жаралып орны-орнымен ғалам да тұр.

Шәкәрімнің «арлы азаматы» - жақсы мен жаманның жігін ажырата білетін, сөз бен істе түзу, әділ жолдан ауытқымайтын, орынсызды айтпайтын, намысшыл азамат. Ол заман талабын, әлеуметтік қажеттілікті сезінуші (ол тұстағы қажеттіліктің алғашқысы - отырықшылыққа), еңбекшіл кәсіпкер, табиғи әрі рухани дүниеде нық бекіген, ішкі дүниесі біртұтас әрі азат, өмір жолын өзі тандап, тағдырын өзі жасаушы, жүрген жерінде *әділет, ынсап, мейірім* көрсетіп, жамандыққа жол бермес *білімқұмар* тұлға.

Қазақ халқы «Малым – жанымның садағасы, жаным – арымның садақасы» десе, Шәкәрімше, рух бостандығына жету үшін: еңбек, өнер, жалпы білім, ар білімі қажет. Тек соңғысы ғана қарым-қастынастағы, іс-әрекеттегі қажетті және мөлшерді көңіл көзімен көріп, берік ұстануға үйретпек. Осылайша, Шәкәрім адамның ерекшелігі оның әлеуметтік орны – моральдық белсенділігі мен өзгертуші күшінде деп біледі. Ал оған тек білім арқылы, өзін-өзі тану арқылы жетуге болады деп қорытындылайды.

Философтың пайымынша, заманды түзеудің ең бірінші шарты – адамды түзету. Сондықтан замандастарының бойындағы қисық-қыңыр мінездер, сауатсыздық, салақтық, жалқаулық, мақтаншақтық, араздық пен арамдық, көрсеқызарлық пен күншілдік, надандық сияқты толып жатқан келеңсіз әдеттер ақынның өткір сөз, ұшқыр қаламына ілікті. Шәкәрім сөз еткен адам болмысындағы кемшіліктер – адамның жүрегін кірлетіп, ойы мен санасын топастандырып, рухани дамуына тұсау боларлық кертартпа қасиеттер. Өйткені, адамның барлық ізгі қасиеттері жүректен шығады. Ақын «шедірейіп, шекиіп, қасын керіп кекикіп» жүрген сәнқойлар мен ақылын ашуға билеткен ызақорларды, еріншектер мен салақтарды ақылсыз мақұлыққа теңейді. Сонымен қатар, өз шығармаларында пендешілікті, көре алмаушылықты көп сынайды, адамдарды сондай қасиеттерден сақтандырады. Мәселен, «Шын бақ қайсы? Күншіл кім?» өлеңінде:

Жарқанат жек көреді күннің нұрын,
Күншінің ұқсатамын соған түрін.
Өзге жанға біткенін ұнатпайды,
Әлгі айтылған бақтардың бірде-бірін.
Өзімшілдің іші – тар, ойы – шартық,
Ала алмас ол біреудің бағын тартып.
Күндеймін деп күн нұры жоғалғанша,
Мың жарқанат соқыр болып қалғаны артық [5, 215].

Өмірде бақ деп айтуға болатын үш-нәрсе бар дейді, ол кірсіз ақыл, мінсіз сөз, адал еңбек. Бұл үшеуі бір адамның басына қонса, оны көре алмайтын өзімшіл, күншілдер пайда болады. Сол күншілді ақын жарқанатқа балап тұр. Жарқанат күннің жүзін жек көреді, сол сияқты күншіл адамдар, ақылды, білімді адамдардың жарыққа шығуын көре алмайды. Бірақ, ақын бәрібір кірсіз ақыл, мінсіз сөз, адал еңбек жеңіп шығады дейді.

Ақын аллегориялық сипаттағы өлеңдерінде екі нәрсені қатар алып, жалпы адам мінезіндегі жағымсыз әрекеттерді бейнелі түрде береді:

Жалын кетіп, аздан соң шоқ болды құр,
Отын бітті, үрсем де жана алмай тұр.
Жалынды оттай жайнаған, қайран өмір
Шоқ сөнген соң қап-қара болды көмір [1, 121].

Шәкәрімнің дәуір шындығын өрнектеген, заман кеселдерін сынаған лирикалық өлеңдері ақын талантының мөлдір бастауынан қайнап шығатын ішкі мазмұнға эстетикалық күш берер көркем құралдармен, тапқыр теңеулермен, сәтті салыстырулармен көмкеріледі [3, 128].

Ақын поэзиясында адамдыққа кереғар ұғым надандық әр қырынан суреттеледі. Надандықтың басы сауатсыз болу екенін айтады. Одан құтылудың жолын нұсқайды. Енді бір тұста Шәкәрімнің сыншыл реализм әдісімен ел жағдайын жырлайды. Елдің жайы ақынға мәлім:

Бұл елде ақыл жоқ жарасарлық,
Рахым қып бір-біріне қарасарлық.
Өз Абайын өздері ұнатпайды,
Шын надан осылар ғой біз қашарлық.

Ақыл жоқ бұл қазақта ойға ұнарлық,
Өзін-өзі тексеріп, бой сынарлық.
Білім іздеп білуге кесел болар,
Көрсеқызар, көзі ашық бос құмарлық [1, 111].

Шәкәрім жас өскіндерді адам бойындағы ойсыздықтан, ақылсыздықтан, талапсыздықтан, көрсеқызар құмарлықтан аулақтауға шақырып отыр. Ақылы аздық қылып, сөз түсінбейтін сипатқа әкеліп тұрғанын ақын тура айтады. Білім іздемей, дамымай надан қалпында қалатын кейіпкер арқылы жалпы өспейтін жанның көркем бейнесін жасаған.

Ақынның өмірлік ұстанымы – ар білімін игеру. «Ғылымсыз адам – айуан» атты өлеңінде:

Ғылымсыз адам – айуан,
Не қылсаң да, ғылым біл.
Ғылымға да керек жан,
Ақылсыз болса, ғылым тұл.
Ақылға еркін ой керек,

Матаудан ойды азат қыл [4, 273] деп, барлық істің бастауын ғылым үйренуге, тіл үйренуге, өз ортасын құрметтеуге, өзгелердің пікірімен санаса білуге шақырады. Бұл арада кейіптеудің ерекше түрін пайдалана отырып, «матаулы ой» деген ұғымға назар аудартады. Жалпы түсінікте ой еркін, оның шегі жоқ деген ұғымды білсек, Шәкәрімде ол ой матаулы, байлаулы, құлданған ой. Ойдың құлдыққа түсуі, адамның мәңгірттенумен тең.

Суреткер қандай заман болмасын, адамгершілікке жақ болуды көздейді. Бұл тақырып «Адамшылық», «Адамнан артық жәндік жаралмаған», «Адам немене?» деген өлеңдерінде бейнеленген. «Адамшылық» өлеңінде:

... Мейірім – жақсы, зұлымдық жаман дейсің,
Қасқырлыққа қайтесің құр дөңгелеп.
Жаны ашып жәрдем қылмай өткен адам, –
Өсіп, өшіп құлаған бір бәйтерек [5, 224] деп түйін жасайды.

Қорыта айтқанда, ғұлама ойшыл «Ар ілімі» концепциясын жасап бере отырып, бұл ілім арнайы пән ретінде оқылса деп армандап кетті. Білімдар адамдар, ақылды адамдар «Ар ілімі» туралы оқулық жазса дейді.

Сөз түйінін Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың: «Бұл бағытта ғалымдарымыз тың зерттеулерді қолға алуы қажет. «Толық адам» концепциясы, шындап келгенде, өміріміздің кез-келген саласының, мемлекетті басқару мен білім жүйесінің, бизнес пен отбасы институттарының негізгі тұғырына айналуы керек деп есептеймін» [6],- деген ойымен түйгіміз келеді. Президентіміздің пікірімен толық келісе отырып, жас ұрпақтың рухани-адамгершілік келбетін қалыптастыру үшін білім беру саласында «Ар ілімі» оқылуы керек деп санаймыз. Сол кезде Шәкәрім бабамыз армандаған Арлы адам, Абай көксеген «Толық Адам» тұлғасы қалыптастары анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мағауин М. Ақын, тарихшы, философ // Шәкәрімтану мәселелері. – Семей-Новосибирск: «Талер-Пресс», 2006. -440 б.
2. Мырзахметов М. Абай және Шығыс. – Алматы, 1995.
3. Шәкәрім. Екі томдық шығармалар жинағы. 2-том. – Алматы: «Ел-Шежіре», 2008. – 480б.
4. Есім Ғ. Қазақ философиялық мұрасы. 19-том. – Астана: «Аударма» баспасы, 2006. – 536б.
5. Шәкәрім. Екі томдық шығармалар жинағы. 1-том. – Алматы: «Ел-Шежіре», 2008. – 480б.
6. Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы (inform.kz)

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN MESLEKİ YETERLİLİK OLUŞUMUNDA PSİKOLOJİK ÖNLEYİCİ VE EĞİTİM ÇALIŞMALARININ ROLÜ

Rinat Zhakashev

Bilimsel ve Metodolojik Çalışma Müdür Yardımcısı

ÖZET

Üniversite öğrencilerinin mesleki yeterliliğinin oluşumundaki rolünü belirlemek için psikolojik önleyici ve eğitici çalışmalar. Olası ruhsal bozuklukların önlenmesi ve kişilerin zihinsel ve kişisel gelişimindeki başarısızlıkların önlenmesi için bir çalışma sisteminin geliştirilmesinde mesleki yeterliliğinin oluşturulmasında psikolojik önleyici ve eğitici çalışmaların içeriğinin sistematik hale getirilmesi.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik yeterlilik, Ruh sağlığı, Sosyal çevre, Yıkıcı, Kişiselleştirilmiş

КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ АҒАРТУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ РӨЛІ

Жақашев Ринат Макенович

АННОТАЦИЯ

Психологиялық алдын алу және ағарту жұмыстары колледж студенттерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудағы рөлін анықтау. Тұлғаның психикалық және тұлғалық дамуында кездесетін сәтсіздіктерге тосқауыл жасау, мүмкін болатын психикалық ауытқулардың алдын алу жұмыс жүйесін жасауда кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудағы психологиялық алдын алу және ағарту жұмыстарының мазмұнын жүйелеу.

Тірек сөздер: Психологиялық құзыреттілік, психикалық денсаулық, әлеуметтік орта, деструктивтік, тұлғалық денсаулық.

Қандай ауыр қиындықтар болмасын, оны жеңу, онымен күресу, табандылық таныту, өз-өзіңе сенімді болу, міне мені жетістікке жеткізген қасиеттер, сіздің де қолыңыздан бәрі келеді.

Дональд Трамп

Бүгінгі таңда әлеуметтік ортаның барлық салаларында психологиялық қызмет кеңінен тарап келе жатыр. Білім беру жүйесінде, оның ішінде колледждерде, осы қызметті ұйымдастырудың өзіне тән қиындықтары мен шешілмеген проблемалары өте көп.

Қазіргі қоғам жеке адамнан прогрессивті ойлай алатын белсенді әрекетті, жан-жақты болуды талап етеді. Қоғамда «орындаушы» адамнан гөрі «шығармашыл» адамға деген сұраныстың көп екендігін қазіргі өмір дәлелдеп отыр.

Қазіргі замандағы білім берудің негізгі мақсаты: еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, құзыретті, өз жұмысын жақсы білетін, жан-жағына бағыт-бағдармен қарайтын, әлемдік стандарт деңгейінде нәтижелі жұмысқа, кәсіби өсуге, әлеуметтік-саяси оңтайлы тез әрекет жасауға, болып жатқан өзгерістерге тез бейімделуге қабілетті білікті маман, индустриалды-инновациялық жағдайды шешуге лайық, өз қалауы мен қоғам талабына сай өзін көрсете

білуге бейім, өз ойын еркін айта алатын, жоғары білімді, ұлттық тілді, тарихты жетік меңгерген, отандық және әлемдік мәдениетті бойына қалыптастырған, шығармашыл, оңтайлы кәсіби құзыретті маман дайындау. Ол үшін атқарылатын нақты жұмыстар тізбегі қажет. Осыған байланысты психологиялық алдын алу және ағарту жұмыстары арқылы колледж білім алушыларының кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың маңызы зор.

Психологиялық құзыреттілік – психологиялық мәселелерді ұтымды шешу, талдау және анықтап көрсету қабілеті арқылы өзін-өзі жетілдіруге бағытталған саналы тұлғалық жетілу.

Психологиялық қызметтің дамуының тарихи логикасы жекеленген субъектілермен ғана жұмыстануды емес, әлеуметтік қалыптасуда және тұлғалық дамуда болып жатқан жағдайлармен де жұмыстануды саналы сезінуге әкелді.

Білімді мамандардың көбеюі Қазақстанның дамыған елдер қатарына енуде маңызды орын алады. Кәсіби білімді, батыл, болашаққа сенімді жас маман дайындау колледж оқу орнының талабының бірі. Мақаланың мазмұны студенттердің колледж оқу орнына бейімделуде психикалық денсаулығының ауытқусыз қалыптасуына бағытталған.

Студенттердің психикалық денсаулығы, тұлғаның іс-әрекетінің жетістігіне, табыстығына әсер етеді. Студенттің әлеуметтік ортада бейімделуі, студент ортасында мазасыздану шарттардың пайда болуы, болашақтағы мамандыққа өзін-өзі тұлға ретінде белгілеу мәселелері тақырыптың өзектілігін анықтайды.

Жас кезең эмоционалды уайымның көпшілігімен сипатталады. Бұл студенттердің өмірлік үлгісіне әсер етеді. Демек студент өзінің денсаулығына көңіл бөлмей психикалық және денсаулығының қоры бігпейтіндей, студенттің дем алуы мен релаксация кезеңдері жоспарланып шектелмейді.

Сондықтан да, студенттік шақта психикалық денсаулықтың маңызды орын алатынын әр қашанда ескеру қажет. Өйткені, студент болашақтың мәртебесін көтеретін және нәр беретін бұлағы болып табылады.

Жаңа әлеуметтік ортаға белсенді бейімделуі, студенттердің құрдасқұрбыларының арасында жоғары мәртебеге ие болуға бағытталған. Бұл кезең студенттердің қауіпті жүріс-тұрысына, мінез-құлқының өзгеруіне әкеледі, әр түрлі амалдарды: ішімдік, никотин, нашақорлық қолдануы мүмкін.

Психикалық денсаулыққа қауіпті әсер ететін шарттардың бірі- әлеуметтік экономикалық өзгерістер кезеңінде қоғамда маман ретінде әлеуметтік және кәсіби белгісіздіктің туындауы. Өзінің мамандығына, біліміне, дайындығының деңгейіне сай жұмыс орнының иесі болуына күмәндану мәселесі және студенттік ортада тұлғаға білім алу кезеңіндегі қойылған талаптар, артылған міндеттер студентке қиыншылықтар туындатады.

Айтылған шарттар тұлғаға әсер етіп, студенттің жабығуы, мазасыздануы, күйзелуі, уайымдауы психикалық денсаулыққа айтарлықтай қауіп-қатер туындатады. Студенттік жастағы жекелік даму ерекшелігін зерттеген алғашқылардың бірі, ғалым Г.Ананьев болып табылады. Ол адамның кемелдену белгілерін анықтауға тырысты. Адамның кемелденуі биологиялық белгілермен және жыныстық, соматикалық белгілермен анықталады.

Адамның жеке дамуының түрлі гетерохрондық түрлері (онтогенетикалық, тұлғалық-өмірбаяндық, субъекті-тәжірибелік) осы дамудың және оның полифакторлы негізделуінің ішкі қайшылықтарының көрсеткіштерінің бірі болып табылады.

Қазіргі психологиялық әдебиеттерге талдау жасағанда көптеген зерттеушілер денсаулықтың психологиялық негіздерін осыған ұқсас терминдерді қолдана отырып қарастырған: «Психикалық денсаулық» Б.С.Братусь, «Психологиялық денсаулық» И.В.Дубровина, «Тұлғалық денсаулық» Л.М.Митина, «Рухани денсаулық» Ю.А.Кореляков, «Жанның саулығы» О.И.Даниленко. Мәселен, Б.С.Положий мынадай анықтама береді: «Психикалық денсаулық дегеніміз психиканың субъективтік тұрғыда жанға жайлылығын сезінуін қамтамасыз ететін ағзадағы барлық психикалық қызметтердің үйлесімділігімен және біртұтастығымен сипатталатын адам психикасындағы қалып-күй, белгілі бір мақсаттағы саналы іс-әрекетті жүзеге асыру қабілеттілігі, дұрыс мінез-құлық түрлері болып табылады».

Ағзадағы барлық психикалық қызметтердің үйлесімділігін тұрақтыландыру үшін психикалық үйлесімділіктің жоқтығы жайлы да көзқарастың болуы қажет екені анық.

Белгілі бір мақсаттағы саналы іс-әрекетті жүзеге асыру қабілеттілігін анықтау үшін санадан тыс іс-әрекет көріністерін білу керек. Дұрыс мінез-құлық түрлері дұрыс емес түрлерімен салыстырылған кезде анықталады. Денсаулық психологиясы адамның жоғары талаптар барысындағы, психикалық жүктемелер жағдайындағы өтелетін «ақысын» анықтауға аса назар аударады.

Осындай талаптар мен жүктемелердің алуан түрде кездесетін ортасына студенттік орта жататыны белгілі. Екінші жағынан, дәл осы кезеңде психикалық денсаулық әрекетінің жетістігіне тікелей ықпал ететін жағдайда маман қалыптасып, өмір салтының үлгісі осылайша қоғамдық маңызы бар мағынаға ие болады. Аса өзекті әлеуметтік-экономикалық өзгерістер барысында психикалық денсаулығына қауіп төндіретін тағы да бір ықпал – болашақ маманның әлеуметтік және кәсіби тұрғыдан қоғамдағы орнының анықталмауы мен өзінің біліміне сай жұмыс орнын іздестіру қажеттілігі пайда болады.

Психикалық денсаулығының ықпалдарына болашақ оқиғаларға қатысты мақсаттар мен күтілімдер жатады. Оларды жағымды оқиғаларды күтудегі жағымды мақсаттар және жағымсыз оқиғаларды күтудегі теріс мақсаттар деп екіге бөлуге болады. Біріншілері күйзелісті дұрыс жеңіп шығуға көмектеседі, өйткені қиын жағдайларда эмоциялар іс-әрекетті нығайтудың механизмдері ретінде әрекет жасайды. Теріс мақсаттар барысындағы эмоциялар әлсірету сипатындағы деструктивтік ықпал көрсете бастайды.

Студенттер психикалық саулығының келесі ықпалы - өз іс-әрекетінің нәтижелеріне қанағаттануы. Сәттілік сезімі тұлғалық талпыныстарының субъективтік маңыздылығына, көздеген мақсаттарына жетудің жоғары мүмкіншілігіне тең келеді.

Мақсаттарын саналы түрде таңдау мен оларға қол жеткізу мүмкіншіліктерін дұрыс бағалау, өзін-өзі реттеу үрдістерінде маңызды орын алады. Сондай-ақ, таңдалып алынған мақсаттарға сыртқы кедергілерге қарамастан қол жеткізуге болады деген пікір орнығады. Мақсаттары және оларға қол жеткізудің мүмкіншіліктерін анықтауды саналы түрде

мойындау күйзеліске қарсы тұрақтылықтың қалыптасуына және күйзелісті жеңудің сындарлы бағыттар іздестіруіне себеп болады.

Студенттер энергетикалық шығындары көп және кәсіби талаптанулары жоғары сипаттағы аса белсенділікпен оқу іс-әрекетіне араласады. Сонымен қатар кәсіби іс-әрекетіндегі сәттілікті сезінуі мен жалпы өмірге қанағаттануы төмендейді, сондай-ақ, пайда болатын мәселелерді шешу белсенділігінің қабілеттілігі жеткіліксіз болып қалыптасады. Соңғысын өзіндік құзырының төмендігімен және өз әрекеттері тиімділігіне қатысты бақылаудың төмендеуімен түсіндіруге болады. Белсенділіктің жоғары деңгейі сәтсіздік жағдайынан бас тартудың шамалы бағытына сай келеді.

Қоршаған ортасы тарапынан болатын әлеуметтік қолдауды сезінудің орташа деңгейі назар аудартады. Мұны бірінші курс студенттерінің білім ортасындағы жаңа іс-әрекеттерге бейімделуінің бастапқы кезеңінің мазмұнымен түсіндіруге болады. Бұл кезеңде студенттің жаңа әлеуметтік ролі, өзін және айналысындағыларды әлеуметтік жаңа орта элементтері ретінде сезінуі қалыптаса бастайды. Өзінің осы ортаға жататынын мойындауының осы кезеңде пайда болуы, ортаға теңесуі оған аса сенімділікпен қарауын, болып жатқан оқиғаға қатынасуын немесе ықпал етуін, оқиғалардың дамуы тұлға күтімідеріне сай келеді деп сенуді қажет етеді.

Мұндай жағымсыз құбылысты жеңуде колледждің психологиялық қызметі оқу үрдісін ұйымдастыруға, әр түрлі кеңестер, тренингтер көмектеседі.

Осы еңбектерді басшылыққа алып, алдын алу және ағарту жұмыстары негізінде жүргізілген жұмыстар өз нәтижесін берді. Олар:

- психологиялық алдыналу және ағарту жұмыстарының колледж студенттерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудағы ролі анықталды;
- кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру психологиялық алдын алу және ағарту жұмыстарының жинағы дайындалды;
- тұлғаның психикалық және тұлғалық дамуында кездесетін сәтсіздіктерге тосқауыл жасалады;
- мүмкін болатын психикалық ауытқулардың алдын алу жұмысының жүйесі жасалды;
- кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудағы психологиялық алдын алу және ағарту жұмыстарының мазмұны жүйеленді;
- Жеке тұлғалық құрылымдарды негізгі белгілері анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. В 2 т.-М.,1980.
2. Г.С. Никифорова Психология здоровья. - СПб.,2003.
3. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М.,1984.
4. Положий Б.С. Социальная психология и общество //Очерки социальной психиатрии / Под ред.Т.Б.Дмитриевой. -М.,1998.

**THE IMAGE OF MAKHAMBET IN THE STORY «KAROY» BY TAKEN
ALIMKULOV**

Kaydarova Lyazzat Askerbekovna
Kazakhstan-American Free University
la_681@mail.ru

Nurlanova Asem Nurlanovna
Kazakhstan-American Free University
ORCID ID: 0000-0001-9782-1507
anur_81@mail.ru

ANNOTATION

The theme of art and the fate of art are largely reflected in the works of Taken Alimkulov. Turning to the fate of people of art, the writer Taken Alimkulov considers the spiritual world of the main character comprehensively, holistically with the social environment, deeply reveals the image of the hero. Shows the historical period in which the character lived. The image of the epoch, the image of the era, filled with writers, looks holistic in character. The writer writes with awe that it was the social reality that made Makhambet, holding a weapon in his hands, become a fighter - a poet. By revealing Makhambet's full-fledged, integral personality, his civil, poetic, human image, the writer demonstrates his artistic skill. The mysterious nature of the Karoi land, where the poet spent his last days, resonates in his soul, perfectly consonant with the artistic skill of the writer. How many essays have been written about Mahambet. But the story of "Karoï" by Taken Alimkulov occupies a special place. A work that realistically reflects the fate of Makhambet. In the story there is an image of a woman who adores Kazakh men. The story "Karoï", which emphasises the picturesque individuality and skill of the writer, reflects in a remarkable way not only the fate of art, but also Kazakh upbringing and Kazakh superstitions.

Keywords: Makhambet the poet, Destiny of a man of art, Personality of the protagonist, Image of time.

ТӘКЕН ӘЛІМҚҰЛОВТЫҢ «ҚАРОЙ» ӘНГІМЕСІНДЕГІ МАХАМБЕТ БЕЙНЕСІ
Кайдарова Ләззат Әскербекқызы
Нұрланова Әсем Нұрланқызы

АННОТАЦИЯ

Өнер тақырыбы мен өнер тағдыры Тәкен Әлімқұлов шығармашылығында көптеп кездеседі. Өнер адамдарының тағдырына тоқтала отырып жазушы Тәкен Әлімқұлов бас кейіпкердің рухани дүниесін жан-жақты, әлеуметтік ортамен тұтас қарайды, кейіпкердің бейнесін терең ашып көрсетеді. Кейіпкер өмір сүрген тарихи кезеңді көрсетеді. Қаламгер толғаған заман келбеті, дәуір лебі кейіпкер болмысымен тұтас көрінеді. Махамбетті қолына қару ұстап, күрескер ақын болуға мәжбүр еткен-әлеуметтік шындық екенін жазушы тебірене жазады. Махамбеттің толыққанды, тұтас тұлғасын, оның азаматтық, ақындық, адамдық келбетін аша отырып қаламгер өзінің суреткерлік шеберлігін танытады. Ақын соңғы күндерін өткізген Қарой жерінің тылсым табиғаты оның жанымен үндес тапқан сезімі жазушының суреткерлік шеберлігімен тамаша үндесім табады. Махамбет туралы қаншама шығарма жазылды. Бірақ Тәкен Әлімқұловтың «Қарой» әңгімесінің орны бөлек. Махамбеттің тағдырын шынайы бейнелеген шығарма. Әңгімеде қазақтың еркегін пір тұтатын, әйелдің бейнесі бар. Жазушының суреткерлік даралығы мен шеберлігін айрықша танытқан «Қарой» әңгімесінде өнер тағдыры ғана емес қазақы тәрбие мен қазақы ырымдардың да детальдар арқылы берілуі керемет көрініс тапқаны айтылады.

Тірек сөздер: Махамбет ақын, өнер адамының тағдыры, бас кейіпкер тұлғасы, заман келбеті, Қарой, тарихи кезең.

Әр халықтың өзінің әдеби мұрасы бар. Қазақ әдебиетінде өзіндік қолтаңбасымен оқырман қауымның назарын өзіне қаратқан жазушылар баршылық. Сондай жазушының бірі емес бірегейі – Тәкен Әлімқұлов. Қаламгердің қаламынан туған шығармалардың барлығы дерлік қазақ халқының тарихында есімі белгілі өнер адамдары немесе қазақ халқының ұлттық өнері. Жазушы өз шығармалары арқылы өнер адамының тағдырын ғана емес, тұтас бір дәуір кезеңін, қазақ халқының болмыс-бітімін суреттейді. Тәкеннің кейіпкерлері: Сейтек, Сәкен, Сүгір, Ықылас, Махамбет, Тәттімбет, Ақан сері. Күйші, ақын, сазгер, қысқасы, өнер адамдары. Бар шығармалары шытырман оқиғалардан ада. Бар кейіпкерлерінің басындағы жағдай ұқсас. Мұң, наласы, жалғыздықтары ортақ. Кешегі бір жалаң ұран кезінде олар өңшең бір күйрек, қамкөңіл жандар ретінде оқшау, оңаша қалғаны да құпия емес. Сыңар жақ сын солай етуді қолайлап, қолдап бақты. Бірақ қалың оқырман талғамы онымен санасқан жоқ. «Саржайлаудың» сазына бірден ұйыды. «Сейтек сарынына» да солай. Алғаш оқығанда ондағы Дәрмен Нұсқабаев кейіпкерді жазушының өзі ме деп қалғанымыз-ай! Әрине, өзі емес, бірақ көшірмесі деп жатсақ, артық болмас. Беймезгіл шақтағы жалғыз жаяу жолаушы – Ақан сері. Тұтам тірлігі түскірдің қиюы қашқан ортада солай бейопалық таныта кететінін кім білген?! Екпінімен тау жыққан Махамбеттің күзгі

қонысын жаман ұрының торығаны Қараойдың қаралы қызыққа бөгіп, қараң қаларының хабаршысы екен ғой. Жалпы Тәкеңе дейін қазақ әдебиетінде бірыңғай ішкі толғаныс – психологияға құрылған шығарма сирек еді.

Сүгір, Тәттімбет, Махамбет, Сәкен секілді көптеген қазақтың кесек тұлғалары жайында жазып, келер ұрпаққа барынша жеткізіп кеткен төл әдебиетіміздің тарихындағы бірден-бір жазушы – осы Тәкен Әлімқұлов. Оның шығармаларынан тұлпардың тұяғының дүбірі, қобыздың сарыны мен домбыраның қоңыр үні үнемі естіліп тұрады. Дархан дала мен қарт Қаратаудың бейнесі көз алдында көлбеңдейді.. Тәкен Әлімқұловтың романдары, хикаяттары мен әңгімелерін айтпаған күннің өзінде, поэзиясы мен сыни еңбектері өз алдына бір төбе. Дара тұлғаның өмір жолын парактап қарасақ, расында тірісінде елден ерек ғұмыр кешкен, ешкімге ұқсамаған Тәкен Әлімқұловтың аңызға бергісіз тағдыры бар. Өмірден өткеніне ширек ғасыр болса да, қаламынан туындаған шығармалары ел аузында, халық жүрегінде. Тәкен Әлімқұлов шығармашылық жолын өлеңмен бастаған, алғашқы өлеңін, өзінің айтуы бойынша, он төрт жасында жазған екен. Содан өмірінің соңына дейін өлеңдерінің төрт жинағы жарық көреді. Жарық көрген өлең жинақтарының санына қарап тұрып: «Менің байқауымша, – дейді қаламгер, – өлең іште қайнап піскен шақта, бәлкім, піскен сәтте туашақ». Осы сөзде өлеңді өнер деп түсінген жанның, шығармашылық тұлғаның биік эстетикалық талғамы мен берік азаматтық тұрғысы көрініс тапқан. Қаламгер шығармашылық еңбегіне де, ол еңбегінің өніміне де үлкен жауапкершілікпен, құрметпен қараған, адамның, адамзаттың рухани баюы мен дамуына әсері мен ықпалы жағынан өзін баурамаған, өзін тебірентпеген, жүрегіне жетпеген, «ішінде қайнап піспеген», піспейтін тақырыпты қозғамаған. Міне, қазақ прозасына биіктен қараған нағыз шығармашыл тұлға. Сондай-ақ, поэзияны керемет жақсы көрген. Қазақта Абайға, орыста Лермонтовқа «өлердей ғашық» болған. Өзінің де бірді-екілі поэзиялық жинағы шыққан. Бәлкім, Махамбет ақынның ақындық рухы қаламгерді айналып өтпеген сияқты. Қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі, шығармашылықтың шыңына шығаратын ешкімге ұқсамас дара жолды тандаған Тәкен Әлімқұловтың соңына қалдырған сондай шығармалардың қатарында Махамбеттің тағдырын көрсететін «Қарой» әңгімесі. Әңгімеде жырымен қазақ атаулыға рух беретін Махамбет Өтемісұлының ең бір трагедиялық тұсы, өмірінің соңғы сәтіне дейін басын имеген рухты ақынның асқақ рухы арқау болған. «Ақыраптың ұзақ түнінде Махамбеттің ұйқысы шала болды. Өлденеден көңілі алағаржақтанып, жүрегі өрекіп, дөңбекшіп шықты. Құлқын сәріде төсектен тұрып, тысқа шығып еді. Үйінің жанында біраз тұрып қалды. Таң көктемнің таңындай толықсып атты. Күз таңының мұншалық сұлулығын бұрын көрген емес-ті. Күн де көктемнің күніндей айдарланып, сансыз алтын найзасын шашағымен шашырата шықты. Қазіргі сәтте шашақты найзадан айрылған күн күйеудің жыртысқа түскен сал орамалындай пәршектенген кіреуке бұлттардың арасынан сығалап қарайды. Асқа тіккен алтын жамбыға да ұқсап кетеді...».

Жазушы ары қарай Махамбеттің көңіл күйін табығатпен паралелді түрде бейнелейді. «Күнде көктемнің күніндей айдарланып,

сансыз алтын найзасын шашырағымен шашырата шықты. Қазіргі сәтте шашақты найзадан айырылған күн күйеуден жыртысқа түскен сал орамалындай пәршектенген кіреуке бұлттардың арасынан сығалап қарайды. Асқа тіккен алтын жамбыға да ұқсап кетеді»- дейді Тыста тұрған Махамбеттің тағдыры да кіреуке бұлттың арасынан сығалап қарап тұрған күнге ұқсайды. Күннің бетінбұлт қанша торласа да күн аты күн ғой. Оның жарығы мен жылуына еш бұлттың көлеңкесі түспейтініне көзің жетеді...». Әңгімеде «қара қазан, сары бала қамы» үшін ақынның тағдыры қазақ даласының тамаша табиғатымен тұтас көрінеді. Сонымен қатар шығармада ақынның батырлығы емес, оның алға қойған мақсаты халқына азаттық әперу мәселесі сөз болады. Махамбеттің өмірі мен заманы туралы көркем шығармалардың ішінде «Қараой» атты туындысы айрықша дара тұрады. Бұл туынды көтеретін, арқау ететін көп қатпарлы әлеуметтік-қоғамдық шындық, осы арнадағы суреттелетін оқиғалар ағымының ауқымдылығы тұрғысынан келсек осы шығарманың бір өзі Махамбет тағдырының барлық кезеңін қамтып өтеді. Қараой – жер атауы. Махамбетке жасалған соңғы қастандықтың да осы жерде өткендігіне автор айрықша мән береді. Сондықтан да осы қасіретке бастаған қаралы оқиға тарихы жазушы суреттеуінің басты көркемдік нысанасына алынған. Әңгімеде Махамбет өмірінің соңғы сәттері сөз болады. Ең бастысы, мұнда қайсар ақынның ешкімге бас иемеген асыл рухы асқақ көрінеді. Ешқашан, керек болса хан, сұлтан алдында да төмендемеген, аласармаған ар-намысы соңына түскен көп тобырдың қолы жетпес биікте қалады. Елінен айрылып, жерінен ауып, қос қыраны – екі ұлын қатар жоғалтса да ақынның қанаты қайырылып, жігері құм болып жасығанын көрмейміз. Махамбет те ет пен сүйектен жаратылған жұмыс басты пенде, қаншама ауыр күрсініп, арыстан ұлдарын жоқтап, ішпен жыламсыраса да, бірақ оның тұлғасы тауы шағылған, сағы сынған жанның кейпінен алыс. Тек қана көз алдында бақилық болған біртуар балаларын ойлап, есіне алғанда жүрегі елжіреп, көкірегі сары сағынышқа толады. Әсіресе, балаларының Өтемістен туған ондай түгел атқа қонып жасақты қолға айнала алмағаны орны толмас өкінішпей өзекті өртейді. Махамбет жапан далада жалғыз қалғанда жүрегіне жебедей қадалатын жалғыз жан жарасы осы ғана. Әйтпесе батыр рухы, ақын ар-намысы бір сәтке де аласармайды, өзінің биік тұғырында қалады. Осы идеяны автор иін қандыра бейнелеп, әсерлі жеткізеді. Махамбеттің басын қатерге тігіп, жауына қызмет етпеуі, серіктерінен айрылып, жалғыздықпен дос болуы және осылардың жанға салған сызы шығармада терең суреттеледі. Бұл арада ақынның көңіл күйінің кейбір толқымалы сәтін көрсету мақсатында жазушы оның өз өлеңдерінде көрініс тапқан сырларға сүйенетіні рас. Табиғат көріністерін де жазушы ақын өлеңдеріндегі оның жан шындығын білдіретін осындай сазға сай сипаттайды. Алайда оның елінің еркіндігі, халықтың бостандығы, «қара қазан, сары баланың» қамы үшін ереуіл атқа ер салған, егеулі найза қолға алған, асыл мұрат үшін жанын оққа байлаған қаһарман рухы әңгімеде жарқырап көрініс табады. Ең ауыр трагедия – ақын қазасының суреттелетін тұстарында қаламгер сұңғыла шеберлік танытады, әңгіменің құнарлы тіл өрнегін дәл табады. Оқиға мүмкіндігінше сығымдалып, қысқа қайырылады, кейіпкерлердің іс-әрекетін, қимыл-қозғалысын, ойпиғылын жазушы қысқа-қысқа диалогтар, ой ағымы арқылы жеткізеді. Әсіресе, кейіпкердің мінез-құлқын аз сөзбен

өте дәл жеткізетін психологиялық талдау тәсілін ұтымды қолданған. Оқырманға терең ой тастайтын теңеулер мен ой-парасатқа толы суреттеулер әңгімеде кеңінен көрінеді. Мысалы, Махамбеттің оңашада ой үстінде толғаныс кешкені «Қараойда» төмендегідей суреттеледі: «ат үстінде талай ой кешті. Сонау қырандарды жайлаған қалың ел сүмбіледе осы Қараойға құлап, айнала қоныс тебетін шақ еске түсті. Жаз соңының желігі, күз басының қамы той-думанымен, қарекет-қарбаласымен көз алдынан шұбырып өтіп жатты. Осы шақта Махамбеттің үстінен көңқарға қарқылдады. Ертеде шаруалар қыстауға қарай ойысарда «көңқарғасы түскір кеп қапты ғой» десуші еді. Дәулеті тапшы Өтеміс ел көшкенде өспірімін атының сауырына салып, майталмандарға ілесе алмай лоқылдатқанда, қаршадай Махамбеттің сыр бермейтін шағы әр түрлі ғазабымен осы шаққа ұласқанын енді жарастырғандай. Ашамайлы тайға мінген бай баласының көбінің кейін құймышағы өскендей көтерілісте атқа қонбауын енді бағалағандай. Баяғы жарлы әкенің артында жарбиған өспірімге: «Қош бол, Қараой!» деген сияқты суреттеулер әңгіменің өн бойынан көрінеді. Табиғаттың сұсты суреті Махамбетке қатысты өрбитін қанды оқиғаға астарлы мән береді. Осы арқылы Махамбет трагедиясына алып келетін күллі іс-әрекеттің динамикасы ширатыла, ширыға түседі. Т.Әлімқұловтың шығармасында күтпеген жерден қызғыш құстың көрінуі, көң қарғаның ұшып жүруі, ботаның боздауы, сол кешпе, апақ-сапақта айдың тұтылуы, барлығы ақын өлімін, оның ауыр қазасын шарықтау шегіне жеткізе суреттеуге жол ашады. Шығарманы оқу барысында жазушы отбасының басына түсер жамандықтың боларын алдын –ала бірнеше детальдар арқылы беруге тырысқанын байқауға болады. Мәслен, сыртта тұрған Махамбеттің көргеніне қызығып, көргенінен шошынуы, өз-өзінен мазасызданып дегбірсізденуі, есік алдында ұзатылар қыздай тұрып қалғаны, одан кейін: «әуеде ұшқан қызғыштың: екеуміздің тағдырымыз бір дегендей қанатымен бәйек болғаны», «Әуестің: Түнде түсімнен шошыдым» дегені, кейін Ықыластар келген кезде «Әуестің құшағынан босанған баласына: - Үйді айналма, жаман ырым болады деп» ұрысқаны бір жамандықтың төніп келе жатқанынан хабардар етеді. Шығармадағы Әуестің бейнесі арқылы қазақтың ер-азаматын құрметтеген, әйелдің бейнесін көреміз. Тәкен Әлімқұлов күйеуінің хал – жайын сырттай бақылап, ішпей жан жарының ішкі ойымен үндесіп, үнсіз тілдесіп, тілеуін – тілеп отырған әйел бейнесін сомдауы – әңгіменің мазмұнын ерекше ашып тұр. Десе де Махамбеттің көңіл-күйін, қас-қабағын жіті қадағалап отырған Әуес шығармада нағыз қазақ әйелінің толық бейнесін көрсетеді. Жұбайының сөз саптауына жауап беріп отырған әйелдің ерінің араласпауы қазақи тәрбие екенін де көрсетеді. Әуес үшін, Махамбет мінезімен ыстық. Әңгіменің соңында Махамбеттің соңғы сөзі «Әуес» болса, ақырғы ойы «Қайран халқым» болып шығарма аяқталады. Ал ел теңдігін ақыра сұрап, ашық айқасқа шыққан қаһарман ақынның өліп бара жатқан сәтін сөз арқылы суретке айналдырып, қазақтың қара сөз өнері күйінде беру жазушының қиялының ғана жемісі емес, суреткерлік даралығы мен шеберлігінің де көрінісі

табылады. Тәкен Әлімқұловтың «Қараой» әңгімесі Махамбеттіңтағдырын шынай да бейнеленген шығарма. Әңгімеде Махамбет ақынның батырлығы ғана емес, отбасында балаларына қазақтың «ерді намыс, қоянды қамыс» өлтірер деген қағидамен тәрбиелеген қамқор әке, жарының серігі, нағыз ер-азамат екені де төмендегі үзіндіде көрініс тапқан. «Қайта, осы Қараойдың жапалы қойнауында болымсыз күйбеңге күйінген зайыбына сабыр тілеп, жылаған жас баланы жұбатысады. Өзінің іші пысқанда, оқтауды домбыра ғып, жас баланы мадақтауды желеулеп, жырлап жіберетін шағы да бар. Күйеуінің бүгінгі қобалжуын, бүгінгі түрпетін Әуес ұнатып отырған жоқ. Ұлы сәскеге дейін шайға келмей үй сыртында күбірлеуі де, баласын барлауға жұмсауы да, күдіктен күпті болуы да – Әуес үшін жат қылық. Әуес шұғыл өзгеріске ұшыраған күйеуіне немен алданыш боларын білмей қипақтап, қасынан әрі-бері өтті. Мақамбеттің есіне Әуестің баяғы кезі түсті. Талшыбықтай солқылдаған аққұба қыз осы. Қалыңдық ойнауға мас болған балаң жігіт Мақамбет. Сыр алып, сыр түйіскен ыстықкүндер лаулап өтіп кетіпті. Ағайын-аймақтың өсек-аяңы, күдіктің көңіл қажауы, қызғаныштың күйдіруі, кірбеңдік, қырғикабақтық түп- түгел ұмыт болыпты. Бұл күнде байын айналшықтаған баянды бәйбішеде басқа қызық, бөтен ермек қалмағандай. Мақамбет ішінен «Өмір шіркін қалайша тез өтіп кеткен!» – деп бір қойды. Отбасының игілігінде, ошақ бұтының қызығында Мақамбеттің Әуеске өкпесі жоқ, тағдырға өкпесі бар. Сақалы шығып жат болған тұңғыш ұлы Жәңгір ханмен соғыста оққа ұшты. Ортаншы ұлы Баймағамбет сұлтанмен шайқаста жарадар боп өлді. Иіс алмасы Нұрсұлтан. Түйе бағудан аса алмай жүрген ұланы. Әуестің отыз жеті жасында тапқан баласының кім болары әзір белгісіз; Мақамбет бестегі бөбегінің ұйықтайтынынан ғана дәметеді. Жалғыздықта өскен сәбидің мінезін өзге балалармен салыстырарлық заман Мақамбеттің басында жоқ. Мақамбет ауыр күрсінді. Арыстан ұлдарын жоқтап, ішінен жыламсырады. Жүрегі елжіреп, көкірегі сары сағынышқа толды. Балаларының Өтемістен туған ондай түгел атқа қонып жасақты қолға айнала алмаға- ны – орны толмас өкініштей мазалады». «Қаншама жанның аяғы аттағаны мәлімсіз көне табалдырықтың алдында жаңа опыр-топыр басталды. Мақамбет жауған жұдырықты елемей, бар күшін жиып, етпеттей күжірейіп, жендеттерді сауырдан төге берді. Олар қайта жармасып, шықшыттап, батырдың тынысын тарылтуға күш салды. Мақамбеттің теңдессіз үлкен жүрегі тынымсыз дүрсіл қағумен болды. Жаралы арыстанның ыңыранғанындай, тұншыққан домалақ дүрсілден Ықыластың үрейі ұшты. Ол қазықтың қасында жатқан тоқпақпен Мақамбеттің басына ұрды. Мақамбет ақтық рет «Әуес!» деп, сылқ түсіп, сұлап қалды. Жендеттің бірі Мақамбеттің қатын-баласын сыртқа шығармай, қара қанжармен жасқап тұрған. Әкесінің ақтық арызын естігенде, Нұрсұлтан оқ жыландай атылып, жараланып қалды. Мақамбеттің үй іші ұлардай шулап жатты. Мақамбет тілге келмей кетті. Бірақ талайға шейін жүрегі дүрсілдеп, миы шыңылдап, бүкіл өмірін көз алдынан өткізіп жатты. Ақырғы үні «Әуес» болса, ақырғы ойы «Қайран халқым!» деген екі сөзге сайды. Жантәсілім қыларда, қанталаған қой көзін кең ашты. Жарық дүниемен қошгасып, Қараоймен арыздасты. Ұзақ жолдың түйіні қысқа екенін бірінші рет біліп бара жатты.... ес күйеуін құшақтап, қыздай сыңсыды. Нұрсұлтан етпеттеп еңіреді. Жас бала шырылдап, үй айнала берді. Үй маңынан бота боздады. Өрістен енесі аңырады. Түйе қызыл

изенді қыдыра шалуын доғарды. Қараойдың үстінде көңқарға мен қызғыш ұшып жүрді. Күн батар шақ еді. Қараой қаралы қызыққа толып, дөңгеленіп бара жатты. Сол түні ай тұтылған...» Жазушы Махамбет ақынның соңғы демі үзілген шағын табиғат құбылыстарымен қатар астастырып динамикалық және аналитикалық психологизмнің шеберлігін көрсете білген.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Майтанов Б. Қаһарманның рухани әлемі. Зерттеулер.-Алматы; Жазушы,1987.
2. Қансейіт Әбдесұлы. Тәкен Әлімқұлов әңгімелеріндегі ырғақ пен үйлесім. // Ақиқат. №3. 1999.
3. Әлімқұлов Т. Кертолғау. Повесть және әңгімелер.1973;
4. Дәдебаев Ж. Өмір шындығы және көркемдік шешім. Алматы, Ғылым.1991ж.

THE USE OF COMPUTER PROGRAMS FOR MODELING PHYSICAL PHENOMENA IN TEACHING THE SOLUTION OF PHYSICAL PROBLEMS

Researcher Atirkul USSERBAYEVA

South Kazakhstan Pedagogical University named after O. Zhanibekov
Shymkent, Kazakhstan
Userbaevaatirkul@mail.ru

Bolatbek Haldaruly SADYK

South Kazakhstan Pedagogical University named after O. Zhanibekov
Shymkent, Kazakhstan

ABSTRACT

This article presents proposals on the didactic foundations for improving the systematic formation of students' skills in solving problems in physics using computer programs. In physics lessons, you can use various ways to involve students in computer technology. One of them is to solve physical problems using a computer.

In the course of physics in the secondary school system, problem solving classes occupy an important place in the educational process. Problem solving is the main stage in the development of students' thinking, a way of practical application of the theoretical knowledge obtained. They teach deeper and more solid assimilation of physical skills and laws, the development of logical thinking, the ability to correlate and apply the basics of acquired knowledge. In the process of solving a problem, it is sometimes possible to introduce new physical concepts and formulas for the first time, explain the studied patterns to students in advance, introduce them to the content of the educational material.

Keywords: Kazakhstan, Secondary school, Student, Method, Technology

ФИЗИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУҒА ҮЙРЕТУДЕ ФИЗИКАЛЫҚ ҚҰБЫЛЫСТАРДЫ МОДЕЛЬДЕУГЕ КОМПЬЮТЕРЛІК БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

**Усербаева Атиркул Жасузаковна
Садық Болатбек Халдарұлы**

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада орта мектеп оқушыларының физика пәнінен есеп шығару дағдыларын жүйелі қалыптастыруды компьютерлік бағдарламалардың көмегімен жетілдірудің дидактикалық негіздеріне ұсыныстар айтылған. Физика сабақтарында оқушыларды компьютерлік техникаға қатыстырудың әр түрлі тәсілін қолдануға болады. Олардың бірі-компьютердің көмегімен физикалық есептерді шығару.

Жалпыға бірдей білім беретін мектеп жүйесіндегі физика курсына есептерді шығару сабақтары оқу процесінде маңызды орын алады. Есеп шығару - оқушылардың ой-өрісін дамытудың негізгі құралы, алған теориялық білімді іс жүзінде қолданудың жолы. Олар физикалық құбылыстар мен заңдарды тереңірек және берік меңгеруге, логикалық ойлаудың дамуына, игерген білім негіздерін өзара байланыстырып қолдана білуге үйретеді. Есеп шығару барысында кейде физикалық жаңа ұғымдар мен формулаларды алғашқы рет енгізуге, оқушыларға оқып үйренілетін заңдылықтарды алдын-ала түсіндіруге, жана оқу материалының мазмұнымен күн ілгері таныстыруға болады.

Кілт сөз: Қазақстан, орта мектеп, оқушы, әдістеме, технология

Бұл мақалада орта мектеп оқушыларының физика пәнінен есеп шығару дағдыларын жүйелі қалыптастыруды компьютерлік бағдарламалардың көмегімен жетілдірудің дидактикалық негіздеріне ұсыныстар айтылған. Физика сабақтарында оқушыларды компьютерлік техникаға қатыстырудың әр түрлі тәсілін қолдануға болады. Олардың бірі — компьютердің көмегімен физикалық есептерді шығару.

Жалпыға бірдей білім беретін мектеп жүйесіндегі физика курсында есептерді шығару сабақтары оқу процесінде маңызды орын алады. Есеп шығару - оқушылардың ой-өрісін дамытудың негізгі құралы, алған теориялық білімді іс жүзінде қолданудың жолы. Олар физикалық құбылыстар мен заңдарды тереңірек және берік меңгеруге, логикалық ойлаудың дамуына, игерген білім негіздерін өзара байланыстырып қолдана білуге үйретеді. Есеп шығару барысында кейде физикалық жаңа ұғымдар мен формулаларды алғашқы рет енгізуге, оқушыларға оқып үйренілетін заңдылықтарды алдын-ала түсіндіруге, жана оқу материалының мазмұнымен күн ілгері таныстыруға болады.

Оқу процесінде, әдетте, физикалық есептер онша үлкен қиындықтар тудырмайды, ол жалпы алғанда логикалық тұжырымның көмегі арқылы физиканың заңдары мен әдістері негізінде математикалық есептеулер мен эксперименттің көмегімен шығарылады, Әйткенмен, мұндай сабақты, әдістемелік тұрғыдан алғанда дұрыс құру және өткізу біршама күрделі.

Есептерді шығару көптеген мақсаттарды көздейді: физикалық құбылыстардың мазмұнын түсінуге, ұғымдарды қалыптастыруға, оқушылардың шығармашылық ойлауын дамыту және оларға өз білімдерін іс жүзінде қолдана білуге үйрету, оқушыларды тәрбиелеу, білімдерін, дағдылары мен іскерліктерін қадағалау және есепке алу.

Осы маңызды мақсаттарға қол жеткізу үшін есептің шартын терең түсіну қажет, оған жетудің тиімді жолдарының бірі - есеп шығаруда компьютерді пайдалану.

Оқыту барысында компьютерді қолдану физика мұғаліміне физикалық есептеу экспериментіне жиірек сүйенуге, қандай да бір физикалық шамалардың арасындағы байланысты көрнекі түрде көрсетуге, оқытудың қолданбалы бағытталуын күшейтуге себептесетін физика-техникалық мазмұндағы есептерді тереңірек зерделеуге мүмкіндік береді. Машиналы графиканы пайдалана отырып, экранда суреті көрсетілген бағдарлама жазуға, сондай-ақ қозғалысқа келтіруге болады. Компьютердің бұл мүмкіндігі көзге байқалмайтын кейбір физикалық процестерді демонстрациялап көрсетуге пайдаланылады. Атап айтқанда, альфа-бөлшектердің шашырауы, тізбекті реакция және тағы басқаларында.

Компьютермен жұмыс істеуге бағытталған есептердің оқу материалына, ең алдымен, белгілі бір психология-педагогикалық және дидактикалық талаптар қойылуы тиіс. Міндетті түрде оқушылардың осы кезеңге дейін меңгерген білімдеріне сүйену қажет (бірінші көзекте информатикадан, математикадан, физикадан). Компьютерді пайдаланып есеп шығарғанда физика теориясын, құбылыстардың және процестердің қолдану шекарасын анықтап, оларды аналогтық амал арқылы жүзеге асыруға болады.

Физикалық есептерді шығару процесінде көп жағдайда электронды есептеу техникасын пайдалану оқушылардың жұмысының өнімділігін арттуына ықпалын тигізеді.

Компьютер әдеттегі физика есептерін жаңа мазмұнмен толықтыруға мүмкіндік береді, оларды анағұрлым қолайлы, қызықты етеді. Компьютерлік бағдарламалардың көмегімен шығарылған төмендегі есеп мысалдарына әдістемелік талдау жасап көрейік:

№1 Есептің шарты: 1-ші суретте бейнеленген сызба үшін R_B база резисторының кедергісін есептеп шығару. Кремнийден жасалынған транзистордың коллекторлық өтпесі кері қарай жылжыған. Сонымен бірге коллектор — эмиттер кернеуінің төмендеуі $U_{кэ} = 4$ В, база—эмиттер кернеуінің төмендеуі $U_{бэ} = 0,7$ В күшею коэффициенті $\beta = 80$, коллектор тізбегіндегі ЭҚК $E_K = 10$ В, база тізбегіндегі ЭҚК $E_B = 5$ В, кедергі $R_K = 2,5$ кОм.

Берілгені

- $U_{кэ} = 4$ В
- $U_{бэ} = 0,7$ В
- $\beta_{DC} = 80$
- $E_K = 10$ В
- $E_B = 5$ В

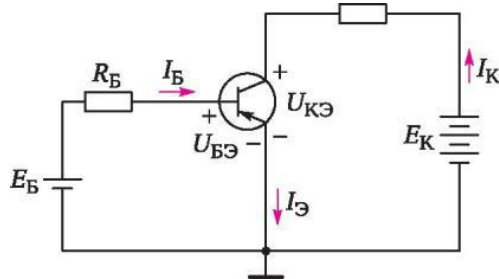
$R_K = 2,5$ кОм.

Табу керек:
 I_B —? I_K —? I_E —?

Шешуі

I. Кирхгофтың екінші ережесі бойынша тармақталған электр тізбегіндегі кез келген тұйық контур үшін э.к.к-нің алгебралық қосындысы ток күштердің, кедергіге көбейтіндісінің алгебралық қосындысына тең:

$$\sum_i I_i R_i = \sum_k \mathcal{E}_k \quad (1)$$



1 – сурет

II. Қолданылатын қажетті формулалар: 1- суретке сәйкес, Кирхгофтың екінші заңын қолдана отырып, (1) өрнекті Кирхгофтың коллектор тізбегіндегі кернеулерге арналған екінші заңын қолданамыз:

$$-I_K * R_K = U_{кэ} - E_K \quad (2)$$

(2) өрнектен I_K базалық токтың шамасын анықтайтын болсақ, онда

$$I_K = \frac{E_K - U_{кэ}}{R_K} \quad (3)$$

Статикалық ток беру коэффициенті коллектор тогының I_k базалық токқа I_b қатынасы ретінде анықталады: $\beta_{DC} = I_k / I_b$. (4)

(3) өрнекті (4) теңдеуде берілген коллектор тогына апарып қойсақ,

Демек, базалық тогы: $I_b = (I_k) / (\beta_{DC}) = ((E_k - U_{кэ}) / R_k) / \beta_{DC}$ (5)

2- суретке сәйкес, Киргхофтың екінші заңын қолдана отырып, (1) өрнекті база тізбегі контуры үшін жазамыз:

$$I_b * R_b = -U_{бэ} + E_b \quad (6)$$

(2) өрнектен I_b базалық токтың шамасын анықтайтын болсақ, онда

$$R_b = \frac{-U_{бэ} + E_b}{I_b} \quad (7)$$

Анықталған (5) өрнекті соңғы (7) өрнекке әкеп қояр болсақ, онда қорытқы бейнеленген сызба үшін R_b база резисторының кедергісін есептеп шығаратын формуланы аламыз:

$$R_b = \frac{-U_{бэ} + E_b}{I_b} = \frac{-U_{бэ} + E_b}{\frac{E_k - U_{кэ}}{R_k} \cdot \frac{1}{\beta_{DC}}} = \frac{(-U_{бэ} + E_b) \beta_{DC}}{\frac{E_k - U_{кэ}}{R_k}}$$

Яғни, $R_b = \frac{(-U_{бэ} + E_b) \beta_{DC}}{\frac{E_k - U_{кэ}}{R_k}} \quad (8)$

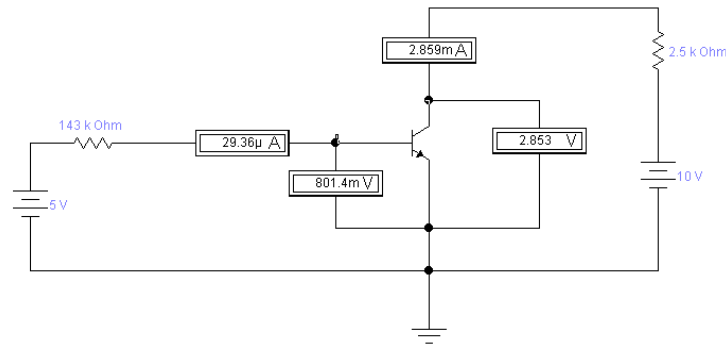
III. Есептеулер жүргізу:

$$I_k = \frac{E_k - U_{кэ}}{R_k} = \frac{10 - 4}{2,5 * 10^3} = 2,4 * 10^{-3} A = 2,4 mA$$

$$I_b = \frac{I_k}{\beta_{DC}} = \frac{2,4 * 10^{-3} A}{80} = 0,03 * 10^{-3} = 0,03 mA$$

$$R_b = \frac{(-U_{бэ} + E_b) \beta_{DC}}{\frac{E_k - U_{кэ}}{R_k}} = \frac{(5 - 0,7) * 80}{\frac{10 - 4}{2,5 * 10^3}} = \frac{344}{2,4 * 10^{-3}} = 143,3 * 10^3 \text{ Ом} = 143,3 \text{ кОм}$$

IV. Салыстыру жұмысы. Берілген есептің шешімін табу, жүйелеу, қорытынды шығару модельдеудің электрондық жүйесі **Electronics Workbench (EWB)** бағдарламасы арқылы жүзеге асырылды.

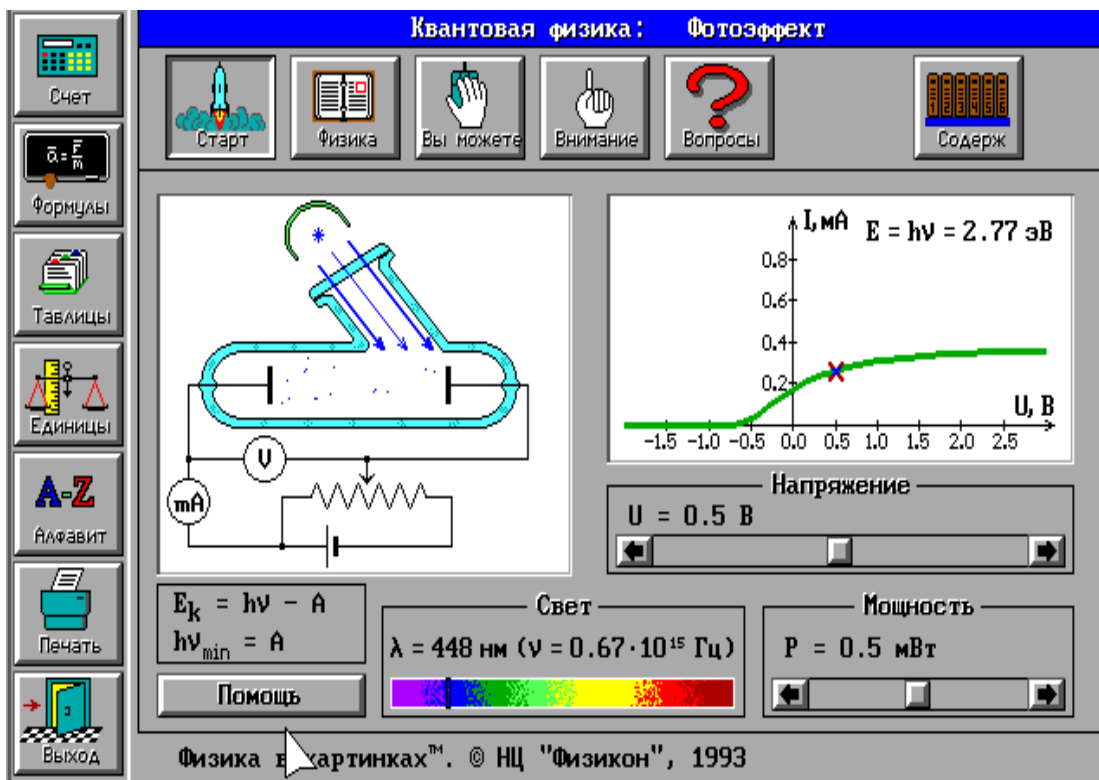


Сызбада көрініп тұрғандай, есептеу мәндерінің дәл әрі нақты есептелгенін көріп отырмыз. Мысалы, $I_K = 2,859$ мА коллектор тогының мәнін көріп отырмыз. Ал есептеулер барысында $I_K = \frac{E_K - U_{KЭ}}{R_K} = \frac{10 - 4}{2,5 * 10^3} = 2,4 * 10^{-3} A = 2,4$ мА мәнін көрсетті. Ал базалық токтық мәні $I_B = 29,36$ мкА $= 29,36 * 10^{-6} A = 0,00002936 A = 0,02936 * 10^{-3} A = 0,029$ мА көріп отырмыз. Ал есептеулер барысында $I_B = \frac{I_K}{\beta_{DC}} = \frac{2,4 * 10^{-3} A}{80} = 0,03 * 10^{-3} = 0,03$ мА мәні көрсетілген болатын. Ал есептің берілгеніне назар аударсақ, коллектор — эмиттер кернеуінің төмендеуі $U_{KЭ} = 4$ В, база—эмиттер кернеуінің төмендеуі $U_{БЭ} = 0,7$ В екені белгілі болады. Ал тізбектен $U_{KЭ} = 2,853$ В, $U_{БЭ} = 0,8$ В екенін көріп отырмыз. Осы арқылы компьютерде модельдеу бағдарламасын қолдана отырып, есептің жауабы дұрыс екендігіне көздері жетеді.

№2 есеп: Фотоэффект құбылысын зерттеуге қойылатын эксперименттік есеп.

Мақсаты: Виртуалды модельдеуші бағдарламаларды қолдана отырып жарық фотонының энергиясын, фотоэффекттің қызыл шекарасын, фотонның импульсі мен массасын анықтау.

Есептің қойылуы: Фотоэффект кезінде металдан жиілігі $\nu = 0,73 \cdot 10^{15}$ Гц жарық жұлып алатын электрондар $U = 0,1$ В потенциалдар айырымымен тежеледі. Сәулелену үшін қолданылатын толқын ұзындығы $\lambda = 412$ нм тең. Жарық фотонының E энергиясы және фотоэффектінің ν_{min} қызыл шекарасы; фотонның p импульсі мен m массасын анықтаңыз.



Компьютерлік модельдер басқа да көрнекілік құралдарымен бірге оқу процесінің тиімділігін әлдеқайда көтереді. Компьютерлік модельдерді пайдалану физикалық құбылыстар мен процесстерді сенімді де дәл көрсетіп, оларды экспериментте түрлі жағдайда қайталап, мән-мағынасын терең түсінуге мүмкіндік береді.

Компьютерлік модельдердің көмегімен оқушылар өздігінен шығармашылық жұмыс істеуге, теориялық білімді тәжірибеде қолдануға мүмкіндік алады. Яғни, физикалық құбылыстың моделін тікелей көзбен көре отырып зертханалық эксперименттер жасап, практикалық мәнісіне тереңірек үңіледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Косов В.Н., Красиков С.А. Компьютерное моделирование на уроках физики. – Алматы, 2001 г.
2. Керімбаев Н.Н. Компьютерді пайдаланып физикадан зертханалық - практикалық жұмыстар жүргізу. –Алматы, 2002 ж.
3. А.В.Сорокин, Н.Г.Торгашина, Е.А.Ходос, А.С.Чиганов “Физика – наблюдение, эксперимент, моделирование (Учебное пособие)”, Москва, БИНОМ. Лаборатория знаний, 2006 год.

**THE PROBLEM OF SOCIETY AND THE INDIVIDUAL IN THE STORY «ATAU
KEREK»**

Nurlanova AssemNurlanovna

Kazakhstan-American Free University

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

ORCID ID: 0000-0001-9782-1507

anur_81@mail.ru

Serikbekovna Balzhan

Kazakhstan-American Free University

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Serikbekkyzy05@bk.ru

ABSTRACT

O. Bokey was a major Kazakh writer who lived in the twentieth century. In his works he reflected the actual problems of the time in which he lived, the conflict between the inner world of man and society. From small stories of the author to large prose works, he was able to convey in the social aspect of the true picture, the joy and grief of his contemporaries, the time in which he lived. This is evidenced by Oralkhan Bokey's novels, short stories and novellas.

This report considers the problem of man and society in the story «Atau Kere» by O. Bokey, which has not lost its relevance in modern society.

It is compared with the works of many foreign writers, discussed on the basis of research, analyses the character of man and society and its basic concepts. « From a scientific point of view it is impossible to look at the existence of man», - completed his concepts by analysing the actions of the heroes of the story of Kazakh writer O. Bokey «Atau kere». It is emphasised that the life of heroes in their worlds is a complex psychological process. Ways of solving this problem were tried to find by analysing the actions of the heroes. It is about the everyday life of a person and how he lives, breaking away from social relations and listening to his inner nature, independent of anyone.

Keywords: Name-Kere, Society, Human being

«АТАУ-КЕРЕ» ПОВЕСІНДЕГІ ҚОҒАМ МЕН АДАМ МӘСЕЛЕСІ

Нұрланова Әсем Нұрланқызы
Серікбекқызы Балжан

АННОТАЦИЯ

О.Бөкей жиырмасыншы ғасырда өмір сүрген қазақтың ірі қаламгері. Ол өзінің шығармаларында өзі өмір сүрген заманның өзекті мәселелерін, адамның ішкі жан дүниесі мен қоғамның қақтығысын бейнелеген. Автордың ұсақ әңгімелерінен бастап, ірі прозалық шығармаларына дейін өз замандастарының, өзі өмір сүрген заманның шынайы бейнесін, қуанышы мен қайғысын қоғамдық-әлеуметтік аспектіде бере білген. Оған Оралхан Бөкейдің романдары, повестері және әңгімедері дәлел.

Бұл баяндамада Қазіргі қоғамда өзектілігін жоғалтпаған О.Бөкейдің «Атау Кере» повесіндегі адам мен қоғам мәселесі қарастырылған.

Көптеген шетел жазушыларының шығармаларымен салыстырып, зерттеу негізіндегі талқыланып, адам мен қоғамның сипаты мен оның басты ұғымдары талданған. «Ғылыми тұрғыдан адамның болмысына үнілуге болмайды», –деген тұжырымдамаларын қазақ жазушысы О.Бөкейдің «Атау кере» повесіндегі кейіпкерлердің іс-әрекетін талдау арқылы дәлелмен толықтырған. Кейіпкерлердің қоғамды жатсынып, оны қабылдамай, өз әлемдерінде өмір сүруі–күрделі психологиялық үдеріс екендігіне тоқталған. Бұл мәселенің шешу жолдарын кейіпкерлердің әрекетін талдай отырып, табуға тырысқан. Адамның күнделікті тіршілігі және оның әлеуметтік қатынастардан қол үзіп, ешкімге тәуелсіз, ішкі табиғатын тыңдап өмір сүруі жайында сөз қозғайды.

Тірек сөздер: Атау-Кере, қоғам, адам

КІРІСПЕ

Қоғам дегеніміз - адамдар бірлестігінен құралған топ. Бір ғана адам қоғам құрай алмайды. Адамды қалыптастыратын қоғам болып табылады немесе керісінше. Адамның өскен ортасы, тәрбиелеген қоғамы қандай болса, өзі де сондай болып келеді. Яғни, адам дүниеге келген сәттен бастап, оны тәрбиелеген адамнан бөлек, өсе келе араласатын ортасы, оның достары, қызметтес адамдары сол адамның қоғамы. Өмірде қанша адам болса, оның әрқайсысы әр түрлі болады. Өздеріне тән ерекшелігі де бар. Адамның өмірін қоғамсыз елестету мүмкін емес.

Адам бұл өмірдегі құдайдың жаратқандарының ішіндегі ең есті, ақылды, қолынан бәрі келетін тіршілік иесі. Адам ең алғаш дүниеге келген сәтінен бастап, өмірді тани бастайды. Адамға өмір сүрудегі ең қиыны адамдық қалпында қалу. Адамдық қалпында қалу адамдық қасиеттерге байланысты. Ф. Достоевскийдің мынадай сөзі бар: «адамдар көбінесе жанындағы адамның ақылына қызығады, соны бағалайды. Бірақ бағалауға тиіс нәрсе адамның ақылын басқаратын бойындағы қасиеттері: жүрегі, қарапайымдылығы, адамгершілігі, мейірімділігі, таза ойы» [30].

«Атау - Кере» повесіндегі қоғамды алатын болсақ, билігі бар адамдардың ықпалында болды. Кімде билік болса, сол адамның дегені болды. Ол адамнан ақылды, білімді адам болмады. Халық сол адамның ақ дегенін алғыс қылып, қара дегенін қарғыс қылды. Повесть адам мен қоғамның байланысын, бір - біріне әсерін анықтап берді.

Повестегі Нюра кемпірдің өмір сүрген қоғамның қандай болғанын өзінің келіні Айнаға айтуынан көруге болады. Ол кездері орыс саясаты болғаннан, көп жағдай солардың ықпалында шешілді. Нюра кемпірдің баяндауындағы ашаршылық, халық жауына алу, соғыс барлығы да адамның ісі. Бұл тек өзін ғана ойлайтын, өз мақсатын жету жолында ешкімді аямайтын Ерік сияқты адамдардың қолынан келеді. Ерік өмір сүргендегі қоғам сәл басқашалау. Адамды соғыспен емес, маскүнемділікпен жаулауға бағыттайды. Адамның іші бауырына кіріп, алдап, өз дегенін істетеді.

Повесте Тағанн Неге біз осы? деп аталатын риторикалық сұрағы арқылы адам мен қоғамды толықтай талқылайды. Адамдар өтірікке құмар болып кетті. Сөздің реті келсе өтірікті айтуға шебер. Және де сол өтіріктеріне малынып өтірік өмір сүретіндер де бар. Олар өздеріне ғана емес, сол өтіріктерімен қоғамға да зиянын тигізіп жатқанынан бейхабар.

Адамдар екі түрлі жолмен өмір сүреді. Бірі жақсы тәлім тәрбие алып, өмірден өз орынын тапқысы келіп, тура жолды таңдап, ешкімнің ала жібін аттамай, арамдық ойламай, барлығын адал жолмен табудың жолын іздейді. Ал енді біреулер жақсы тәрбие алғанымен, қоршаған ортаның, айналасындағы басқа адамдардың жетегінде кетіп, қоғамның әсерінен тура жолдан тайып, жолында кездескен жазықсыз адамдарды пайлануды ғана біледі, және солай өмір сүреді. Ондай адамдардың ішінде тәубеге келіп жатқандары да бар. Бірақ өте сирек. Және бұлар көбінесе өзінің өмірдегі шынайы қажеттіліктерін ауыстырып алғандар. Өздеріне тек ақша, байлықты қана керек қылып, шын қажеттіліктерін көрмейді. Өмірде сол дүниесімен барлық нәрсені қолдан жасап, сатып алуға болады деген пікірді ұстанады. Адам өмірге келген сәтте періште кейпінде дүниеге келеді. Ал оның қандай адам болып өсуі оның айналасындағы адамдар мен қоғамға байланысты болып келеді. Себебі, адам қоғаммен байланыспай тұрмайды. Өзі өмір сүріп жатқан қоғам қандай болса, адамның өзі де сондай болады. Олардың ойынша заман талабына сай өмір сүру керектігін алға тартады. Оларды қоғам қай жаққа жетелесе, сол жаққа ере береді. Бірқа не үшін, кім үшін кетіп бара жатқандарын өздері де айта алмайды. Ондай адамдарды бір сөзбен айтқанда қатыгез де қайырымсыз деп атауға болады. Себебі, адам баласына қайыры жоқ адам қоғамға да қауіпті болып келеді. Сондықтан да адам мен қоғам бірі бірімен тығыз байланыста. Бірі дамыса екіншісі қоса дамиды.

О.Бөкейдің повесінде Нюра кемпірдің баяндауымен, өзінен бұрынғы қоғамды ашып көрсетеді. Яғни Нюра кемпірдің баяндауында айтылады. Нюра жастайынан өз отбасынан кетіп, Қандауырдың соңынан ерген. Соның кесірінен көп қиындық көреді. Күйеуін жазықсыздан жазықсыз халық жауы қылғанда да мойымай, тек алға жүруді көздейді. Шолақ қолдың өзіне деген көзқарасын да елемейді. Бар білері тек болашағына сеніп, өмір сүреді. Осы кездегі қоғамдық өмірді алатын болсақ, билік басында отырған адам өз бас пайдасы үшін, халықты тонап, өзіне қарсы шыққандарды бірден елге қиянат жасаушылар етіп

көрсетіп қамауға алып немесе көзін құртып отырған. Ол кездегі оқымаған адамдардың бар сенерлері оқығандарда еді. Ал олар соны пайдаланып оларды алдап, ақ дегендерін алғыс, қара дегендерін қарғыс қылды. Халық та соларға сеніп, бір бірін аяуды ұмытты. Жазушының бұл жазғандарына қарап, қазіргі қоғамда да еш өзгеріссіз болып жатқанын байқауға болады. Сол өз бас пайдасын ойлағандар, халықты басынған билік, алдаушылар, өтірікшілер.

Таған осындай қоғамның, адамдардың кесірінен шапа шегіп, адамдық қалпын жоғалтып ала жаздады. Себебі, өзімшіл адамдар Тағанның жолына кесе көлденең тұрды. Оның диссертациясын қорғатпады. Әркімнің еңбегіне қарай, жетістігін бағалап, оны көтерудің орнына көзін құртуға тырысты. Бұл жерден бір нәрсені аңғаруға болады. Адамдар тіпті жан жануар, табиғатты қойып, өздері сияқты адамдарға да жандары ашымайды. Бір айта кететін жайт, бұған адамды немесе қоғамды кінәлауға болмайды. Осыдан «Адам қоғамды өзгерте ме немесе қоғам адамды өзгерте ме?» деген сұрақ туындайды. Бірақ бұған жауап беру өте қиын. Таған өте білімді, дарынды, талантты жігіт еді. Егер асаған ісін қолдап жібергенде одан үлкен профессор шығар еді.

Нюра кемпір мен оның келіні Айна осындай қатыгез де сұрқия қоғамда әлі де жүрегінде мейірімділігі бар, әлі де ізгіліктің нышаны кете қоймаған адамдардың қалғанын көрсетеді. Олар қоғамның құрбанына айналған Тағанды бұрынғы қалпына келтіру үшін барын салады. Өмірде де Нюра мен Айна сияқты адамдар көп болса, талай адам түзелер еді. Адамдар жолдарын қайта іздеп тауып, қоғамның өзгеруіне кішкене де болса септіктерін тигізе алатын еді. Олар Ерік сияқты адамдардың бәрін өзіне дұшпан көрмей, олардан жақсы қасиеттер іздей білді. Тіпті, адамды өзгерту үшін барын салды. Және үміттері ақталып, өздері өзгерткісі келген Таған маскүнемдігінен айықты. Оның қас жауы ішімдік болды. Өзінің қиындығын ащы сумен жеңбек болды. Бірақ бұл өмірде барлық нәрсе шешілсе де, арақпен шешілген емес. Кейбір адамдар осыны ұғына алмайды. Сондықтан ащы судың әлегін көп көреді. Олар ішкеннен кейін, бойлары қызып, бастары ауырып, сол нәрсені тағы да іздейді. Сөйтіп маскүнемге айналады. Тіпті, онсыз өмір сүре алмайтын күнге жетеді. Бірақ Тағанның қолынан оны жеңу келді. Шындығында айналасындағы адамдардың көмегі тиді. Ол маскүнемдігінен айығу кезінде, өзінің ісінің дұрыс еместігін түсініп, бұрын басынан өткен маскүнемділігіне намысы оянып, мазақ болғанына ішпей қиналып, өлмек те болады. Оны тағы да Айна құтқарып қалады. Бұл маскүнемдік бұрын да болған, қазір де бар. Бұл тіпті жазылмас дерт деп те атауға болады. Оны женгендерден, айыға алмағандар көп. Оны толықтай жеңу үшін, алдымен қоғамдағы адамдардың ойын түбегейлі өзгерту керек. Ал ол тіпті мүмкін емес жағдай.

Қоғамда ақшаға бәрін сатып алуға болады деген ой қалыптасты. Осыған сәйкес адамдар да әрекет ете бастады. Қолында не болса соны сатып, орнына мүлдем керексіз заттарды алуға құмар болды. Шығарманың да жазылған кезі нарық заманында болатын. Ерік те солай ойлаған азаматтардың бірі. Өзіне, жақындарына қауіпті екенін біле тұра, қасақана араларды алдыртқан. Алтайдың бүкіл аң құсын, жануарын сатып үлгерген. Оның салдары бәрінен бұрын анасына қатты тиді.

Оралхан Бөкей сол кездегі қоғамның жайын, осы Нюра кемпір арқылы жеткізген. Оның айтуымен, сол кездегі заманның ықпалымен қанша адам биліктің ығына кетіп, халықты мүлде ұмытқан. Сондай қиын кездері өзінің адамшылығын сақтап қалып, сонысымен қоймай өзге адамдарға да көмектесіп, адамдық қалпын сақтағандар да бар. Бұрынғы қоғамда да, өз адамгершілігін сақтай алмаған адамдардың ұрпағы қазір де жетерлік.

Шығармада екі баласын жырақта өсіріп жатқан шал бар. Оның бұл ісінің себебі, бұзылып бара жатқан мына қоғамнан, жалпыадамзатқа тигізер қаупінен сақтап, мейірімділікті бойына сіңірген, арамдықтан мүлде хабарсыз, қоғамға нағыз керек, ел қамын ойлайтын адам етіп шығару. Шалдың тағы бір сөзінде бұл екеуінен ластанған ауадан да, бір біріне көреалмаушылық туыс пен тамырдан да ұрпақ тәрбиелегісі келетінін айтқан. Тағдыр жазса, тіпті екеуінен ұрпақ алу да ойында жоқ емес. Егер осындай адамдар көп болса, мүмкін жаңа қоғам адамдарын да алу мүмкін шығар.

Қоғам тек бір кейіпте болмайды. Оның түрлері өте көп. Және ол адамдардың әрекетіне сай өзгеріп отырады. Адам сол қоғамының мүшесі болғандықтан, одан бөлек өмір сүре алмайды. Сол қоғамға еріксіз араласады. Сол қоғамның заңдылығына қарсы болады немесе сол заңдылықпен өмір сүреді. Мысалы, Нюра кемпірдің өмір сүрген қоғамдағы болып жатқан соғысты алуға болады. Адамдар жері үшін, елі үшін, ел амандығы мен тыныштығы үшін жанын пида етіп, соғысып жатса, енді біреулер өзінің соғысқа бармауын пайдаланып, өзінше бастық болып шыға келеді де, қалған елге әмірін жүргізеді. Халық онсыз да қанша қиындық көріп жатса да, «жегенін желім, ішкенін ірін» қылады. Керісінше көмек көрсетіп, жоғын бар қылып, жетім жесірге көмектесу дегенді білмейді. Өтіріктен өтірік барлығын соғыс үшін жасап жатқандай болып, өз қарындарын тойдырғысы келеді. Нюраның күйеуі Қандауырды да халық жауы қылғанда да, оның отбасын жайына қалдырмады. Тіпті елде сондай қиын кезең болып жатқанда да, халық жауы деген атауды да шығарып қойды. Бұны жасаудағы бар ойлары, өз саясаттарына кедергісі келтірген, елге жанашыр адамдардың көзін құрту болды. Бұның барлығы жауыздық болып саналады. Яғни, қоғамның жауызданғанын көруге болады.

Бұл повесте қоғамдық өмірде қандай да болсын қиындықтарға тап келсен де, барыннан айырылсаң да, адамдық қалпыңды жоғалтпау туралы баяндайды. Адам дүниеге келген сәтінен бастап, ата анасының дегенімен жүреді. Кейіннен ес біліп, өз қамын өзі ойлайтын жасқа жеткенде, оған қоғам әсер ете бастайды. Қоғам дегеніміз не? Қоғам дегеніміз сол адамның жанында жүретін адамдар тобы. Адам айналасына қандай адамдарды жинаса, өзі де сондай адамға айналады. Енді бірде адам ата анасынан жақсы тәрбие алғанымен, ата анасынан ұзай бере, дұрыс жолдан адасып кетеді. Яғни, оның айналасындағы адамдар оны өзгертті деген сөз. Өз қандай болса, айналасына да сондай адамдар үйір болады. Сол себепті де адам біреумен араласатын кезде, ол адамды дұрыстап зерттеп барып араласқан дұрыс. Повесте көп кейіпкер жоқ. Қолмен санарлық адам. Оның әрбіреуі әр түрлі ортадан шыққан. Яғни, тәрбиесі мүлдем бөлек адамдар. Не себепті Ерік, Тағанмен жолдас болмайды? Себебі, Еріктің осы уақытқа дейін араласатын ортасы Тағанға

қарама қайшы адамдар болды. Ол Тағанмен достасқысы келсе де, оның табиғаты мүлдем басқа.

Адам мәселесін зерттеу көптеген жазушы, ғалымдардың өзекті тақырыбына айналды. Тіпті, бұдан О.Бөкей де айналып кетпеді. Өзінің шығармаларына басты тақырыптардың бірі етіп алды. Адамдар көбінесе білімге ұмтылғанда көздейтіндері мүлде басқа болып келеді. Білімді атаққа жету үшін емес, өзі үшін, білу үшін оқығандары абзал. Және көбісі келесі бір адаммен бақталастық үшін оқуы мүмкін. Ал ол адамды дұрыс жолға салады деген мүлде қате пікір. Адам өзіне адамгершілік қасиеттерін жинай білуі керек. Адамгершілік қасиеттерін күнделікті өмірде ұстана білсе, ондай ол адамнан мейірімді, адал да еңбекқор адам пайда болады. Ал адамдық қасиетін жоғалтып алған адам қолында бар кезде барлығына керекті болып, кейіннен барыннан айырылып, оның үстіне адамдық қасиетін жоғалтса түптің түбінде ешкімге керексіз болып қалады. Адам жануардан осы қасиеттері арқылы ажыратылатыны белгілі. Егер бұл қасиеттер адамда жоқ болатын болса, жануардан еш айырмасы болмайды. Бірақ көбісі жануарға теңеп жатқанымен, жануардың дәрежесіне жете алмай жүрген адамдар да жоқ емес. Ерік те осындай адамдардан бой түзеп өскен. Адамды тәрбиелейтін ең бірінші оның ата анасы. Егер Еріктің әкесі тірі болғанда, Ерік мүлде басқа адам болып шығар ма еді. Тек ер балаға әйел адамның тәрбиесі жеткіліксіз болғаны байқалады. Ерік әкесінің тәрбиесін көрсе, қазіргідей адамға еш қайыры жоқ, жатбауыр, мейірімсіз болып өспес еді. Ол өзіне анасының не себепті басқа көзқараспен қарайтынын түсінбейді. Анасының осы уақытқа дейін бар жағдайын жасап, ішер астан, киер киімге зар болмағанын айтады. Оның бар қателігі өзінің мейірімділігін, адамгершілігін көрсетпеуі еді. Өзінің өмірінде бірде бір адам атаулыға, тіпті жан жануарға көмегі тимегенін білмейді. Себебі, Ерікте адамгершілік қасиеттердің бірі мейірімділік жетіспейді. Дүниеге мастанған адам басқа затты көруі екігалай екені белгілі.

Адамды түсіну өте қиын. Себебі, өмір сүруі кезінде қажеттіліктері мүлде таусылмайды. Біреуіне қол жеткізсе, одан ары жете берсем деп армандайды. Оның бәрі ақшаға кеп тіреледі. Түптің түбінде бай болуға ұмтылады. Бай болуды армандамайтын адам кемде кем. Бұл бір жағынан жақсы болса, екінші жағынан адамның көзін байлап, көр соқыр етеді. Айналасындағыларға мүлде назар аудармай, өз дегенімен жүреді. Әр адам баласы алдына мақсат қойып, тек соған жетуді ғана көздеу керек. Сол мақсатына жеткен соң да оның қадіріне жету керек. Бай адам қанша еңбектеніп, не болмаса біреудің ақысын жеп байыса, кейіннен сол кінәсін өтеу үшін, жетім жесірге көмектесіп, барын бөлісу керек. Егер олай болмаған жағдайда дүниесі қалай келсе, солай кетеді.

Шығарамадағы айтылатын қоғамдық өмір автор өзі сүрген кезін баяндайды. Сол кездегі елдегі өршіген мәселелер жайын сөз етеді. Қоғамда орын алып жатқан түрлі қақтығыстар, соғыс, жазықсыз адамдардың қамалып, жер айдалып немесе өлім жазасына кесіліп жатқандығы авторды тыныш қоймайды. О.Бөкейдің қай шығармасын алсаң да, кейіпкерлерін ойдан құрастырмайды. Өмірде болған, өзі естіген немесе біреуден естіген оқиғасын айтады. Повесте арқау болған тақырыптардың бірі сол кездегі қоғамда орын алған жайттарды, келер ұрпаққа жеткізу болатын. Ол кездері адамдардың санасы мүлде

басқа еді. Көп нәрсенің байыбына бара бермейтін. Себебі, ол кездері жаңалықтардың өзін есту мұң болатын. Повестегі қоғам мен қазіргі қоғамды салыстыратын болсақ, айырмашылықтар өте көп, ұқсастықтар да жоқ емес. Айырмашылығы ол кезден қарағанда адамзаттың ой санасы едәуір өсіп, жетілді. Ал ұқсастығы адамдардың пиғылы мүлде өзгеріссіз қалды. Бір бірін көреалмайтындар, өз қара басын ойлап, елге жәбір көрсетіп, бірін біріне жамандап, екі жүзділікке салынып адамдық қасиетін жоғалтты.

Адам қоғамның бір бөлшегі болып саналады. Екеуі бірін бірі толықтырып тұрады. Адам болған жерде міндетті түрде қоғам қалыптасады. Қоғам өздігінен пайда болмайды. Әрбір адам белгілі бір қоғамның мүшесі болып табылады. Онда болып жатқан жақсы, жаман іс әрекеттердің барлығы адамның қолынан жасалынған. Адамзаттың қолынан бәрі келеді дегеннің өзінде де бұл сөзге үңіліп қарау керек. Себебі, егер ол жақсы нәрсе ойлап, жасай білсе онда оның көмегі көп тиеді. Ал керісінше, белгілі бір қоғамда қалыптасқан нашар адамдардың қолынан жақсы нәрсе келеді деген ой мүлде дұрыс емес. Бірақ өмірге келген сәттен бастап, баланы ата анасы жаман болсын деп тәрбиелемейді, білімді де елге зиян келтіру үшін бермейді. Адам баласы жаман болуды қаламаса, сонда оны не түрткілейді? Қоғам итермелейді десек, ол да адамның қатысуымен болады. Өмірге келгеннен бастап, өмір сүру үшін қолынан келгеннің барлығын жасап, дүние жиып, атақ даңққа қызығып жүріп, кейіннен бұл дүниеден өткен соң, дүние мүліктің еш керегі болмай қалады. Сонда адамның ой санасы басынан дұрыс қалыптаспаған болады. Яғни, бастапқы кезден, өзінің өмір сүруіне қажеттілігін дұрыс анықтап алса, және соған ұмтылып, дегеніне жетсе, одан арыға бармауы тиіс. Егер одан да асып түссем деген ойда болса, онда ол адам қанағатсыз, көрсеқызар болып кетеді.

Автор әр кейіпкері арқылы сол замандағы қоғамның бет бейнесін көрсетті. Қоғам мен адамның бірі біріне деген әсерін толық жеткізе алды. Өз өмірін жақсы ету де, жаман ету де адамның өз қолында екенін көрсетті. Адамның өмірге келген сәтінен бастап, алдында үнемі екі жол ашылады. Соның біреуін таңдау арқылы, өмірлік жолын табады. Біреулері бұрыс жол таңдаса, екіншілері дұрыс жол тауып, өмірден өз бақыттарын тауып жатады. Олар барлығын өз дегендеріндей жасағысы келеді. Бірақ оларды өмір ағысы мүлдем басқа ағынға әкетуі мүмкін. Түптің түбінде өмірде жасаған қателігінің жазасын алады. Оны Ерік бейнесі арқылы көрсетеді. Ерікті бір жағынан алып қарасақ, тіпті жаман адам емес. Себебі, ода да жүрек бар, сезім бар. Тек өмірлік жолын дұрыс таңдамаған. Ал Айна бейнесі арқылы өмірдің тазалығын, әлі де жақсылық атаулы бар екенін, мейірімділіктің, кіршіксіз адал көңілдің, сұлулықтың нышанын көрсетеді. Нағыз қоғамның шынайы келбетін Нүрке кемпірдің өткенін еске алумен баяндайды. Өмірден қанша қиындық көрсе де, мойымай өмірді сүйе білген. Сондағы бар жұбанышы баласы болатын. Баласы үшін отқа да, суға да түсті. Оның болашағы үшін барын салды. Баласына барынша жақсы тәрбие беруге тырысты. Бірақ ұлы мүлде адамға жақсылығы жоқ жатбауыр болып өсті. Бұның себебі біреу ақ. Оның араласатын қоғамы, ортасы соған әкеп тіреді. Сонда адамның өзгеруіне кімді кіналауға болады? Адамның өзін бе? Әлде қоғамды ма? Ешкімді де кіналай алмаймыз. Ол анасынан қарағанда қоршаған ортасымен көп уақытын өткізді. Анасы барын салып, жақсы

нәрсе айтқанымен, үйден шықса болғаны, басқа адамның жетегінде кетіп қалады. Солай өмірден өз орнын да, жолын да жоғалтты.

Адам мен қоғамды байланыстыратын заттар өте көп. Қоғамда орын алатын заттардың барлығы тікелей жеке тұлғаның өзінен бастау алады. Яғни, адамдардың аузынан шыққан сөзі, қолымен жасалатын ісі, тіпті ойлаған ойы да өзі өмір сүріп жатқан ортаға пайдасын не кері әсерін тигізеді. Қазіргі қоғамда интернет желісі қатты дамығандықтан, үлкен кісіден бастап жас балаларға дейін пайдаланады. Ал ол жерде жас баланың өмір сүруіне мүлдем кері әсерін тигізер зияны көп. Түрлі пікірлерді оқып алған жас балалардың миы уланып, өз дегендерін дұрыс қылады. Осыдан қоғамның адамға тигізер зиянын да байқауға болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

О.Бөкей - әдебиет әлеміне өзіндік қолтанбасын қалдырып кеткен жазушы.

Ол енді туылғанда әкесі соғыста жүрген кезі еді. Анасы әкесі аман есен оралсын деп атын Оралхан қойды. Оның отбасылық өмірі де жақсы басталмады. Әйелі бала көтере алмағандықтан, өз - өзіне қол жұмсады. Екінші рет үйленіп, содан екі балалы болды. Жазушының анасы кішкене күнінен ауыл әңгімелерін, елінің жағдайын айтып отыратын. Содан көп ой түйген Оралхан Бөкей жазушылыққа келді. Көп шығармалары анасының айтуымен туған. Жазушы газетте де өз еңбегін қосты. Газетпен айналыса жүріп, лақап аттарымен бірнеше мақалалары шықты. Өзінің отбасында ешкім жазушылықпен айналыспаса да, осы жолда біраз еңбек сіңірді. Қай шығармасын оқысаң да, жаңаша ойлар қалыптастыратын, ойландыратын туындылар жазып қалдырған. Жазып қана қоймай, елдегі өзекті деген мәселелерді көтеріп, шығармасына арқау ете білді. Көбіне шығармасындағы кейіпкерлерін ойдан құрастырмай, өмірде көрген, өз аузынан естіген немесе біреу арқылы естіген оқиғаларын жазды. Шығармаларында өзінің ауылдық өмірін, сұлу Алтайдың табиғатын адам табиғатымен үйлестіріп, қоса білді. Әңгімелерінің өзінен романға тән белгілерін көруге болады.

Жалпы айтатын болсақ, шығармада қозғалар мәселенің барлығы да оқырманның ойын қозғайды. Қоғам мен адамның байланысын жіпке тізгендей қылып, кейіпкерлері арқылы көрсетеді. О.Бөкей ойдан құрап, кейіпкер жасамаған. Барлығың да өмірден кездестірген, көрген, тіпті арасында өз ауылдастарын да шығармасына арқау етеді. Әр кейіпкері арқылы қоғамның өзекті мәселесін қозғайды.

Сонында айтылар ой қоғам адамды өзгертпейді. Адам жоқ болса, қоғам да болмайтын еді. Сондықтан адам қоғамды өзгертуі мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

О. Бөкей. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: ҚАЗАқпарат», 2013 – 1032бет.

Адам бойындағы бағалауға лайық қасиет - ақыл емес. – URL: <https://massaget.kz/layfstayl/zhadnama/41466/>

О. Бөкей. Шығарамалары. Т.1. Атау Кере: роман және повестер. - Астана: Фолиант, 2013 - 432бет.

«Неге біз осы?». – URL: <https://egemen.kz/article/248078-nege-biz-osy>

Бралинов Д. Болаев Б. Біздің Оралхан. Шығармалары, естеліктер, мақалалар. – Алматы: Орхон, 2013. - 392 б.

Алмасбекұлы Қ. «Құбылу» мен «Атау Кере» немесе бөгделену. Ақиқат, 2015. - № 4 – Б.113-115.

THE CONTRIBUTION OF RUSSIAN TEACHERS TO THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM IN TURKESTAN

Assoc. Prof. Evgeni Iosifovich Shabanov
M. Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi
Shimkent, Kazakhstan
shabanov-54@mail.ru

ABSTRACT

The article is devoted to the Europeans migrated to Turkestan in the late XIX -early XX centuries. It is shown that after the subjugation of Turkestan by the Russian Empire a network of educational institutions of the European model in which natives of Europe taught emerged in the region. The Europeans were an appreciable layer among Turkestan intelligentsia and made a considerable contribution to studying the Russian Turkestan and the formation of the humanities of the region. In 1896-1897 the member of the Turkestani circle of fans of archeology to the Finn V.A. Kallaur by means of several locals managed to find one of three stones with runic scripts in the natural boundary Ayratam (the foothills of Talassky Ala Tau - T.K.). After this find in the spring of 1898 to Talas there arrived special archaeological expedition of Finno-Ugric scientific society from three employees of the master of philosophy G. I. Geykel, the baron Munch and professor O. Donner. To Scandinavians has the luck to find two more stones with runic inscriptions. One of them in 1899 was taken out to Helsingfors. After decoding of runic writing scientists established that inscriptions belong to Turkic peoples, and it was the language family, the second for number, in the territory of the Russian Empire after Slavs.

Keywords: Turkestan, Talas, Helsingfors, Central Asia, Runic writing, Turkic people.

ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫНДАҒЫ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫНА ОРЫС МУҒАЛІМДЕРІНІҢ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Assoc. Prof. Evgeni Iosifovich Shabanov

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена европейцам, переселившимся в Туркестан в конце XIX - начале XX веков. Показано, что после покорения Туркестана Российской империей в регионе возникла сеть учебных заведений европейского образца, в которых преподавали выходцы из Европы. Европейцы составляли заметный слой среди туркестанской интеллигенции и внесли значительный вклад в изучение Русского Туркестана и формирование гуманитарных наук региона. В 1896-1897 годах член Туркестанского кружка любителей археологии финну В.А. Каллауру с помощью нескольких местных жителей удалось найти один из трех камней с руническими надписями в урочище Айратам (предгорья Таласского Алатау - Т.К.). После этой находки весной 1898 г. в Талас прибыла специальная археологическая экспедиция Финно-угорского научного общества в составе трех сотрудников магистра философии Г. И. Гейкеля, барона Мунка и профессора О. Доннера. Скандинавам посчастливилось найти еще два камня с руническими надписями. Один из них в 1899 году был вывезен в Гельсингфорс. После расшифровки рунического письма ученые установили, что надписи принадлежат тюркским народам, и это была вторая по численности языковая семья на территории Российской империи после славян.

Ключевые слова: Туркестан, Талас, Гельсингфорс, Средняя Азия, руническая письменность, тюрки.

Natives of the countries of the Western, Central and Northern Europe left a noticeable trace in the history of Turkestan. At first sight can seem that because of small number they couldn't have serious impact in the sphere of science and education, in general to cultural life of the region. But at more profound and comprehensive study it becomes obvious that it not that case, where quantity in direct ratio to quality. Before everything, it is connected with existence in structure of the Europeans of considerable number of the intellectuals arriving to the region. At the end of XIX - the beginning of the XX century the edge had deficiency not only in highly skilled engineers, mechanics, builders, workers of agriculture, but also in experts of different areas of science and, especially in the educational sphere. After a gain of Turkestan the network of the educational arose the Russian Empire in the region institutions of the European sample. These educational institutions began training of specialists, made a big contribution to further studying of edge and development of production. It is a lot of natives of Europe, which very much appreciated professional qualities, we will find among teaching staff of educational institutions of edge. They were very noticeable layer among the Turkestan's intellectuals. In this regard, for example, it is possible to note activity of Germans: M. G. Shota - the teacher of the Tashkent commercial school, M. F. Mazinga, A.M. Kuhn - teachers of the Tashkent real school, N. A. Pfeyfer - the teacher of the Tashkent female gymnasium; French: G. A. de Bongar – the teacher of mathematics and French in the Tashkent military school, A. Lafonda - the teacher of French of the Samarkand man's gymnasium; Swiss Lidiya Viss (in Korotkova's marriage) who arrived to Tashkent in 1905 for work as the governess and I taught French in the Tashkent military school, Czech Schneider - the teacher of parish schools in Tashkent and many others.

Besides, house education, as well as in all empire, was widely adopted in the Russian Turkestan. In the second half of the XIX century in the region there are governesses and tutors living there is constant or temporary. Among them generally there were natives of England, France and Switzerland. As house English teachers and French they worked in Samarkand, Tashkent, Skobelev (nowadays Fergana - T.K.) and other large cities. In everyday life and professional activity they were more connected with the Russian military and official layers and merchants and practically didn't contact to indigenous people of the region. Active inflow of the European scientists and travelers coming alone or as a part of scientific expeditions begins with the second half of the XIX century to Central Asia. In total during the period from 1871 to 1914 Central Asia with the scientific purposes was visited by more than 30 Austrian and German and about 20 French scientists. The greatest interest among them is represented by Joseph-Antoine Castanie's figure. His hobbies: archeology, ethnography, linguistics, history. It is about this was remembered very positively by V.V's academician. Bartold when wrote that "would be quite possible now to make the archaeological map of Turkestan on which amendments and additions especially as performance of this work is substantially prepared by one of Castanie's researchers who recently left country could be brought subsequently". Bartold noted strict scientific approach of Castanie assembled of archaeological material, so rare for amateur archeologists of that time. It is original opinion of the largest orientalist about this was: "From private collections of archaeological subjects which I managed to examine, it is possible to mention the meeting belonging to J.A.

Castanie. Meeting is result of numerous business trips and traveling and is stored in a full order; the origin of each subject is precisely specified".

Sometime of Kastane worked on drawing up the archaeological map of Central Asia, I was the member in archaeological section of the Commission on protection of ancient monuments and art of Turkestan. Having forcedly left Turkestan in 1917, it forever kept love to edge. In France Ruo-zef Kastane sadly wrote in the book: "These immense monotonous and sad plains, these fertile oases and these moving deserts -Turkestan, real country of contrasts and greatness. Everything in it extremely touches...". In Zh. Kastanye's emigration I created a cycle of the works devoted to history of Turkestan. These works in the Soviet historiography were considered tendentiously, the archeologist was declared by "the agent of imperialistic powers". Before World War I from Paris to Samarkand there came other French linguist Gaultier for studying of sogdian (yagnobian) language in connection with drawing up the first sogdian's grammar. In 1896-1897 and in 1899 in Bukhara members of the Danish expedition to Pamir stopped. One of them, Ol Olyufsen, the lieutenant of the Danish army, subsequently professor of geography, gave to the National museum in Copenhagen the collection totaling more than 700 subjects. Besides, it made more than one hundred pictures which imprinted ethnic types of the people living in the Bukhara emirate, and also sight of edge. The Dane published results of travel in the book "Emir of Bukhara and His Country" which appeared in London in 1911 in English. In the monograph pearls of medieval architecture of Central Asia of the mausoleum Samanidov were for the first time described.

In 1896-1897 the member of the Turkestani circle of fans of archeology to the Finn V.A. Kallaur by means of several locals managed to find one of three stones with runic scripts in the natural boundary Ayratam (the foothills of Talassky Ala Tau - T.K.). After this find in the spring of 1898 to Talas there arrived special archaeological expedition of Finno-Ugric scientific society from three employees of the master of philosophy G. I. Geykel, the baron Munch and professor O. Donner. To Scandinavians has the luck to find two more stones with runic inscriptions. One of them in 1899 was taken out to Helsingfors. After decoding of runic writing scientists established that inscriptions belong to Turkic peoples, and it was the language family, the second for number, in the territory of the Russian Empire after Slavs.

In the ethnographic plan Turkestan interested many researchers. At the end of the XIX century to the region there arrived the German scientist-ethnologist Bastian who gave the small jugs (ancient vessels) presented to it in Tashkent to the Berlin museum. I left fine models of ethnographic chronicles, the visited Turkestan in 1895 the German artist Richard Sommer. The Velikobritansky citizen F. Grant for the purpose of ethnographic researches visited Tashkent and Merv in 1911. The examples given above far don't settle all list of the researchers foreigners who got acquainted with edge by 1917. It should be noted that researches in the field of various directions of science - medicine, history, geography, region economies - were carried out by generally German and Austrian scientists. For example, in 1871 professor V. Petsgold visited Turkestan for the purpose of studying and collecting geographical data. Other traveler Max von Proskowez wrote the book about trade and agriculture of Bukhara and Samarkand subsequently. In the 80th of the XIX century the ornithologist Valigrian Russov made a number of trips and gave

the description to 3 500 bird species of Turkestan. In 1897 the German doctor V. Zellerbek visited Zakaspiysky area, Turkestan and Bukhara with the scientific purpose. In 1911 the privat-dozent of the Vienna university U. Mokhel, and also the German citizens K. Vild, K.Reyter, A. Bronner made a two-month trip with the scientific purposes on Turkestan's edge. It is separately possible to allocate merits of Europeans in the field of development of medicine. In 1908 at the initiative of A. Schwartz Society of scientists and doctors of Turkestan was created, and in 1910-1913 under the leadership of Ropp with participation of Mennonite Germans in Khiva the hospital of the European sample and mail were constructed.

Speaking about development of medicine and chemical science in the region it is impossible to avoid activity of the German doctors of G.G. Fegler - the chief physician and the manager of the Tashkent city out-patient clinic, K.O. Reyngart – the chief health officer of edge, H. Tsenner - the managing director of the Tashkent city drugstore. I.I. Krause, besides business activity, was the organizer of the first regional chemical laboratory in Tashkent for verification of sanitary standards in the made production. It also opened the first drugstore in the region and had a reputation for the famous pharmacist. Germans were engaged in gardening of edge, delivered seeds of forest breeds, created nursery forests. In Tashkent and its vicinities forestry specialists and gardeners - the father and Grebera's son and V. Gross lived and worked. The fine garden at the palace of the grand duke N. K. Romanov with rectangular breakdown of the avenues set with the Russian oaks, pines, fir-trees, lindens and other imported trees was created by I.I. Krause. The considerable contribution to creation of a gene pool of local grades of fruit trees and grapes was brought by the enthusiast of it put K. Zaring.

Many of the European scientists came here to Turkestan not only for the period of the researches or collecting exhibits, but also remained here, continuing the scientific activity. Some of them before arrival in Turkestan lived in Russia though ethnically were natives of the West European countries. Especially much among them was ethnic Germans. This is R. R. Schröder, E.K. Bethger, I.I. Geyer, L.S. Berg, A.F. Middendorf, G. K. Rizenkampf, P. I. Lerkh, V. V. Bartold, A. Schmidt, A. Kuhn and many others. Concerning scientific heritage of I.I. Geyer, it should be noted the width of range of its research interests. It visually illustrates the list of its main scientific works: "Up to Pyandzhu", "Country colonization of SyrDarian area", "Domestic industries in Tashkent", "On the Russian settlements of SyrDarian area", "The collection of materials for statistics of SyrDarian area", "Turkestan guide", "Turkestan". Also Geyer took active part in the work founded in 1899 biological station and Pathological office in the time of Turkestan society of agriculture.

The great interest is represented by A.F. Middendorf's work "Fergana Valley" devoted to comprehensive study of a national economy of Turkestan. The considerable contribution to studying of edge was made by L.S. Berg who worked in 1899-1903 in Turkestan department of the Russian geographical society. He investigated the largest reservoirs of Central Asia - the Aral Sea and Lake Balkhash. In 1908 Berg's monograph "Aral Sea" in which results of its research are stated and generalized was published. Work contains rich historio-graphic data on settling of Amu

Darya and Priaralya in connection with changes of the water mode and fluctuations of level of the Aral Sea.

The great attention is deserved by P. I. Lerkh's works containing historical and geographical data on an ancient era and the Middle Ages in the territory of the Khivan khanate.

We know also of various scientific expeditions which purpose was no Turkestan, but, getting here in transit, their participants asked for permission at the Russian government to carry out collecting any exhibits for researches and museum collections. Here some examples: the Austrian citizen, the member of the Russian entomological society in St. Petersburg - Iosif Gabergauyer asked for permission to journey through Turkestan to China and carrying out necessary scientific collecting in Turkestan; the German expedition of the Bremen geographical society to Western Siberia asked for permission to carrying out fact-finding excursion in Seven Rivers area for the purpose of zoological researches.

Among the Europeans who visited Turkestan it was much simple adventurers travelers or businessmen. But Turkestan so struck them that they left the diary entries representing considerable interest for the modern researcher. They are curious also because unlike notes and reports of professional scientists, were made without thinking about the imperial government. Are fascinating as well diaries of Europeans who long lived in Turkestan as obliges. Many of them aren't published and are stored in various archives of the world therefore it is difficult to estimate up to the end their importance and scientific value.

Thus, even from such general review obviously that Europeans - natives of the Western, Central and Northern Europe made a considerable contribution to studying of Russian of Turkestan and formation of such branches here sciences as history, ethnography, archeology, geography, economy, medicine, etc. many fundamental scientific works which and a century later, didn't lose the relevance and scientific value were written. Many of works of the European scientists were published that was a further push for drawing attention of new generations of researchers to rich history and a peculiar culture of Turkestan. Thus modern scientists should pay attention not so much to eminent scientists, whose works are already property of world scientific community and, undoubtedly, deserve not one more special scientific researches, but also what works are less known, or are unknown at all.

Compiled from materials

1. Alekseev L. Case under Ikan. // Historical Journal. 1893. V. 51. # 3. Pp. 796-805.
2. Arskiy A.V. Khiva campaign in 1873. // The Russian Messenger. 1879. V. 142. # 7. Pp. 4-39 3 .Blaramberg I.F. Memories . M., 1978.
4. Vereshchagin V.V. On War in Asia and Europe. M., 1894 .
5. Ivanov D.L. Under Samarkand. St. Petersburg . 1877 .
6. Kolokoltsev D.G. Expedition to Khiva in 1873 St. Petersburg . 1873 . [428]
7. MacGahan, J.A. Campaigning on the Oxus, and the fall of Khiva. M. , 1875 . v
8. Materials to describe the Khiva campaign 1873 Book 1-9. Tashkent . 1881-1882 .
9. Mikhailov M. Hike in Kokand in 1875 (From the notes of the gunner) . Tashkent . 1884.
10. Perov A.A. Travel Notes of Khiva campaign in 1876 and 1877 . Yelisavetgrad . 1905 .
11. Saranchev E.S. Khiva Expedition 1873 Notes of eyewitness . St. Petersburg . 1874 .

12. Collection of materials for the history of the conquest of Turkestan Region (compiled by Colonel Serebrennikov A.G.) . V. 1-22 .Tashkent. 1914-1915.
13. Syarkovsky G. Officer's memories of Turkestan campaigns in 1864-1865 . / / Military Collection .1891 .V. 197. № 1-2. Pp. 370-382 .
14. Description of hostilities in the region Zailiyskiy in St. Petersburg in 1860 .1861 .
15. Squad, acting on the left bank of the Syr-Darya .The report of Major General Trotsky.Tashkent . 1875.
16. Cherniayev M.G.Diary . M. , 1999 .

THE RIDDLES OF THE LENGER

Assoc. Prof. Evgeni Iosifovich SHABANOV

South Kazakhstan University named after. M. Auezova
Shymkent, Kazakhstan
shabanov-54@mail.ru

Teacher Akzharkun Kobeevna OTARBAYEVA

South Kazakhstan University named after. M. Auezova
Shymkent Kazakhstan
azha_78@mail.ru

ABSTRACT

The article tells about the history of the city, whose geographical features and names were constantly corrected. Old residents of the city claim that the city is named after the first developer of coal mines - Langir. It was here in the 1870s, but his name is clearly not local and it is assumed that it belonged to either an Englishman or a German who came here with his delegation on an exploration dig. According to the second version, which is held by historians, there was no Englishman / German under the name Langir, or if there was, it did not relate to the name in any way, and the city was named after the village of Langer-say, formed on the excavation of coal. You can not give in to emotions and impatience to redo everything in one fell swoop. The history of our country remembers a lot of "capacity" plans, thoughtless mining enterprises, and what they brought. Shymkent Executive Committee took the decision on renaming of Lenger in Tolubisky district. Perhaps the renaming was preceded by several facts and, above all, the interpretation of the word "Langer" by local residents.

Keywords: Town, District, Minerals, Population, Specialists.

ЛЕНГЕРДІҢ ЖҰМБАҚТАРЫ

Assoc. Prof. Evgeni Iosifovich SHABANOV

Teacher Akzharkun Kobeevna OTARBAYEVA

РЕЗЮМЕ

В статье говорится об истории города, географические объекты и названия которого постоянно корректировались. Старожилы города утверждают, что город назван в честь первого застройщика угольных шахт- Лангира. Он был на здешних землях в 1870-х годах, но имя его явно не местное и предполагается, что оно принадлежало либо англичанину, либо немцу, прибывшему сюда со своей делегацией на разведывательные раскопки. По второй версии, которой придерживаются историки, никакого англичанина/немца под фамилией Лангир не было, а если и было, то оно никак не относилось к названию, и город был назван в честь деревни Лангер-сай, образовавшейся на раскопках каменного угля. История нашей страны помнит немало "емкостных" планов, бездумных шахтных предприятий, и то, что они принесли. Чимкентский исполнительный комитет принял решение о переименовании Ленгера в Толебиский район. Возможно, переименованию предшествовало несколько фактов и, прежде всего, толкование слова "Лангер" местными жителями.

Ключевые слова: город, район, полезные ископаемые, население, специалисты

INTRODUCTION

In the history of our state, geographical objects and names were constantly corrected. Old-timers of the city claim that the city is named after the first developer of coal mines, Langir. He was on the local lands in the 1870s, but his name is clearly not local and it is assumed that it belonged to either an Englishman or a German who arrived here with his delegation on reconnaissance excavations. According to the second version, which is held by historians, there was no Englishman/German under the name Langir, and if there was, it did not belong to the name in any way, and the city was named after the village of Langer-sai formed on the excavations of coal. You can not give in to emotions and impatience to redo everything in one fell swoop. The history of our country remembers a lot of “capacitates” plans, thoughtless company mine, and what they brought. The Chimkent Executive Committee passed a decision to rename Lenger in Tolebi district. I will note at once that Tolebi is an undeservedly forgotten historical figure who made a great contribution to the Kazakh culture and to the cause of friendship of peoples. Undoubtedly, his name should be immortalized. Perhaps the renaming was preceded by several facts and, first of all, the interpretation of the word “Langer” by local residents.

As often happens, on the ground turned to the honorable old men. But, unfortunately, the popular etymology of toponyms in science is called false. Can dear old-timers know that before the Kazakh people, our region knew Aguz, Karkul, Mongols, Sogdians. And this is not a complete list. It is believed that the name “Langer ” is associated with the development of coal copies. It is believed that their founder was a German – Langer. This is an erroneous opinion. In the second half of the XIX century, Russian scientists Tatarinov and Mushkator, who explored the Turkestan region and found coal here, indicated that it was located in the area of Langer near the river of the same name. So, the toponym before coal mining already existed in this region. The second version says that the word “Langer ” comes from the Kazakh “lungen kir ” - literally “hooked dirt”. This explanation Treponema you can hear now from some of the old-timers. However, the toponym “Langer ” should not be associated with the Turkic language. The origins of the word go back to the Iranian languages, the speakers of which were the ancient inhabitants of our region - the Sogdians. Moreover, the mention of this toponym can be found in medieval sources.

THEORETICAL PART

In year 985 the greatest Arab geographer, a native of Jerusalem, Ahmed Ibn ASMED-Cassidy/Mukadasi / describing the territories of modern Central Asia and Kazakhstan, presented information about the caravan routes and settlements of our region in his book “The best guide for understanding climates”. It says that the path of Ispidzhab - Sairam to Caserta - district of Karatas passes through the postal stations. In translation from the Iranian “post station”, “stopping place”, “inn ” - Yangar. The ancient post station and the area of the modern village of Langer are one and the same place. This is confirmed by numerous finds of objects of medieval material culture, as well as archaeological monuments. Unfortunately, the name of the second station of this route of antiquity, it did not pass through the current Tashtrakt, but through the Turbat pass, has not been preserved. Therefore, the toponym Langer is unique. But if we say that the word “Langer” is the

only one of this kind, we will make a mistake. The toponym "Langer " is found in Afghanistan, Iran, Turkey, Azerbaijan, Osh and Samarkand regions, in short, everywhere where the Great Silk Road passed. So it becomes clear that the name goes back centuries. For the first time the word Lenger found in drevnekitajskaya legend "Chica alekandr Apkasu" Song about Alexander diffused. Approximately 40 km east of the present-day Jambul-Ancient Taraz 8 km south of the Akchulak railway station are the ruins of a grandiose unfinished stone structure. Tasakyr, the size of stones used in construction is 0.7-1.7 m long and 0.4-0.8 m wide and up to one meter high. The stones were painted with different geometric shapes. Who was the builder of this structure – history is not known.

The Chinese traveler Chang-Chu, who passed through here, testified in 1221 that Tas-Akyr was already in ruins. According to the mentioned legend, the first builder of Tas-Akyr was Cyclone Alopsikar Ankau, who used to live in one of the caves of Talas Alatau. In his old age, he decided to build a house on the plain and told his son, also a Cyclone, Alonkazar Tox, to carry stones on himself from the mountain, forgetting to tell him on the contrary "do not carry". The son refused to do this, and the father, enraged, wanted to kill him. The son had to flee to the kingdom of Ferghana. He followed the above-mentioned and "short road", approaching the Badam River. He saw before him a deep ravine, at the bottom of which a black swamp was drying up. However, the Dachshund was too lazy to go around the ravine and without any difficulty crossed to the other side. There rested the merchants, trade caravans, on the question of how you moved, because Riniken-Kir (Impassable place-swamp). The dachshund replied that it had been dry for a long time and therefore he easily passed. From the name of Jenison-Kir and pass the name of Lenger.

Another legend is associated with the name of the famous Central Asian mystic Akzam. If he were driving through this valley, lost his langor (stick), and because the hollow is called Lingerie. Of course, this is just an invention of late local Muslim fanatics to make the hollow holy. The third legend is connected with the historical events in the life of the Kazakhs that took place in the early 17th century, which are sung in the folk epic "Yensegey boly er Yessimzhana". Going on a campaign with his troops to protect the eastern border of the khanate, trusting to rule the country during his absence to his uncle Tursun Khan of Tashkent in the presence of the friendly Khan of Khorezm Abulgazy. After returning from the campaign, the khan found his country captured by Tursun Khan. In Turkestan, the capital of the Khanate, the governor was already sitting. Then he established his headquarters in the Upper Reaches of their Sairam River in the area "Karisofa" now the site of Keles-Aryk, Kuibyshev collective farm. The ruins of the fortress are still preserved. Soon learning of this, Tursun Khan was the first to march from Tashkent with a large army from the Katalak tribe against the Khan's forces along the "short road".

The vanguard units of both khans met on the Kok-Terek River, the Osimovites retreated to the next river, where they again clashed in Kakhakh - "togusty", and a general battle took place. The interpreters of this event explain that the word "Langer" comes from the word "ilingesken", and "togusai" – "Togus". Regarding the first two legends, it is necessary to make a reservation, in fact, this is a reworking of the first statements in its own way. For example, in the same epic "Lengersai and the Togus River " is mentioned in several places even before the clash of the Khans.

In 1810, a significant part of Southern Kazakhstan was conquered by the Kokand Khanate. In this regard, the first Uzbek settlers settled in the area, mainly from the Ferghana valley. In the second half of the XIX century, Russian annexation began. In 1864, the tsar's detachment under the command of Colonel Chernyaev captured the city of Aulie-Ata now Dzhambul, then Chimkent was taken, and the following year Tashkent. In the defense of these two cities against Chernyaev, Sydyk Kenesarin takes an active part on the side of the Kokand people. In 1867, a special Turkestan General-Governorship was formed from the annexed lands, with the center in Tashkent. The development and study of the mineral wealth of our region began. In 1869, Colonel of the senior tsarist service A. S. Tatarikov, among others, discovered a coal deposit in Lengarsay, located 30 kilometers south-East of Chimkent at an altitude of more than 880 m above sea level. In the early 70-ies Langhenry was visited by the geologists I. V. Mushketov and G. D. Romanovsky. They had made the first exploration of the Lenger coal deposits. In the foothills of Karatau there were several wells and the first tunnel was passed. The thickness of the layers in the area was about one meter, which is why the deposit was recognized as having an intermediate value. The area where the exploration was conducted, one of the deep depressions in the north-western part of Lengarsai, is now located behind the former medical training building, schools.

In those days, this area was called "Kara Ozen" - the black hollow. Then, after the departure of geologists, it received a new name "Orys Hoshan SAI" – "the Place where digging Russian". As you know, Lingeri and its surroundings belonged to the tribe of Sigir kind Zhanys that roamed the valley of the river Badam. At the end of the XVIII century, one of the generations of Shegir Doda founded its winter quarters in the lowlands of the Kokterek River and named its aul "Momynai sai" - a Peaceful stone. A few years later, at the beginning of the XIX century, 8-10 families separated from Momynai and settled in the area of the current Ceramic Factory. (According to my assumption this is an old brick factory Who has accurate data correct) These settlers named their village Langer. They were the first to take part in the work of Mushketov and Romanovsky's intelligence. According to old-timers, coal was known even before the arrival of geologists. They called it karatas-black stone, so the area between Togus and Kokterek, adjacent to Badam, is now called Karatas. Coal was discovered in this way: the poor of the village of Langer did not have the opportunity to wander far along the valley of Karaozen, where there is no water nearby. So we decided to dig a well on the spot.

Approximately at a depth of several meters, karatok - coal was accidentally discovered. When geologists first visited Langer, the residents did not tell about this find. In the early 90-ies on Lingerie began coal mining. Russian merchants Ivanov and Saveko founded in Chimkent in 1883, began construction of a santonin plant and obtained from the tsarist government a monopoly right to develop the only thickets of citron wormwood. In 1665, the plant was put into operation. For the needs of the plant owners started using Lenger lignite Deposit. Coal mining continued in the usual way, for that time, without any capital costs, the artisanal method.

The coal extracted by the bucket, with the help of horses, was lifted up the pit to the surface. Lengerskiy coal sutonny now Khimfarm the plant was delivered loaded with trawl, mostly on camels. Annually, coal production averaged several hundred tons. The number of constantly

working miners did not exceed 20-25 people. They were mostly residents of the village of Langer and other surrounding villages. However, the plant worked unevenly, sometimes idle for several years, depending on the demand for santonin on the world market. For example, from 1888 to 1895, the plant did not operate at all, because a cheaper substitute for santonin was found in Germany. At this time, the mine was not working either. In addition, the plant only worked in winter. Miners worked in difficult conditions. The children of the miners had no place to study, as there were no schools. The village of Langer consisted of randomly scattered mud-brick caravans. Workers from distant villages and villages arrived for winter work, were attached to apartments.[1]

In the late 90s, the first Russian and Ukrainian settlers appeared in the area in the Badam and Sairam-su river basins. The number of Russian workers at the mine increased. In the 70s of the last century, the development of brown coal deposits began. The deposits were shallow, which made it possible to get it with a winch. It was not easy to do this manually, so they brought horses to work - they made sleds attached to the wheel. The horse was walking, the wheel was turning, the coal was going up. Good assistants for 70 years served in the mine together with the first half of the XX century when applying for a pension, former miners had to turn to special archival reference books for an explanation of the meaning of such a position as "underground horse-breeder". A ton-weight trolley is a bit difficult to roll out of the tunnel. So they would hook her to the horse, and the driver would drive her to the car. The coal was unloaded, the horse returned to the ground. And so several times per shift. When the santonin plant, the progenitor of our "Himpharm", was built in Shymkent, industrial development of coal deposits began. [2]

From 1905 to 1917, three small mines operated in Langer. Coal was delivered to customers on camels in horses and mules. In the spring of 1918, the Lenger coal mines were nationalized and transferred to the mining Department of the Central Council of National Economy of the Turkestan Republic. During the civil War, there was an acute shortage of fuel for both rail transport and industry. Agitators traveled to mountain villages and small villages, inviting (and in fact obliging) able-bodied population to work in the mines. And in captivity, people went underground, as it was guaranteed workdays, food cards and rations

DISCUSSION

The news of the proletarian revolution in Russia quickly spread. On October 17-20, the government was established in Shymkent and Shymkent county. In the spring of 1918, by the decision of the Shymkent County Council, guided by a government decree, the Santonin plant and the Lenger coal mines were nationalized. They were taken over by the Mountain Central Council of the National Economy of the Turkestan Republic. In 1919, a narrow-gauge railway was urgently laid from Chimkent to Lenger to export coal along the Tashkent-Orenburg highway. In 1919, 11 thousand tons of coal were produced, while several pre-revolutionary years no more than 9,5 thousand tons were produced. The number of workers also grew. In the mines, 200 miners were already working on transport. The extracted coal was taken up with the help of a tractor. Since the mine began to work all year round, 4 barracks were built for workers near the adit. Soon a club of adobe was built on the 200th place, next to it a workshop, a stall, a bathhouse, and an elementary

school for children. On weekends, the club showed film cartoons and staged plays by the actors of Tashkent. In 1923, in connection with the restoration of the Ferghana coal mines, the production of Lenger coal stopped, the railway line was developed and all mining equipment was transferred to the Ferghana mines. BUT constant exploration work was carried out, reserves were identified, and the conditions for the occurrence of coal seams were clarified. [3]

In 1924, by the decision of the government, the former names of all auls were abolished. License plates were assigned instead of names. According to the account, the village of Langer and Momynai were listed as No. 20, and then No. 5.

In the early 30s, collectivization began in the republic, the residents of aul No. 5 united in the Momynai collective farm and Langer became one of the teams of this collective farm. At this time, coal mining began again, which would provide fuel for the lead plant under construction in Chimkent. The territory of the former Langer and its surroundings were alienated from the collective farm, some residents of aul No. 5 moved to the central farmstead of the collective farm, and the rest, mostly working in the mine, remained in place. The village of Lenger became subordinate to Aleksandrovskogo village Council. During these years, 3 mines were operating. In 1932, the primary Kazakh-Russian School No. 2 named after ch. Valikhanov. In 1933, the library No. 1, now Gagarin Street, was opened. Since 1932, the planned construction of the village began - Dzhambul Gagarin Street, Komsomolskaya [4]. In 1937-1931, the buildings of schools No. 5 were built. Komarova. Kirov clubs, medical school building, a park was laid, the 4th mine was put into operation. In October 1945, by the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR, the city of Langer was transformed into a city of regional subordination. In 1950, mine No. 5 was put into operation.[5]

CONCLUSION

Since 1956, Langer has also become a district center. Whatever it was, at the beginning of the 20th century the industrial extraction of coal began there. But the places were not the easiest to develop, what was why coal often had to be carried on camels. Horses and donkeys were also involved in mining, which turned a wheel that lifted coal from the bottom of the mine through several drives. Gradually, human life began to grow around the deposit. In 1935, a 30-kilometer railway was opened to the mine and another mine was put into operation, which increased coal production to 19 tons per year. This was a drop in the bucket relative to the global turnover of the coal industry, but such an expansion still had a positive impact on the economy of the small settlement, and by 1936 there were about 300 yards around the mine. As mentioned earlier, the town of Langer-sai aul became in the post-war years. In the mid-60s of the 20th century, the profitability of the mine began to decline due to which the volume of coal ore began to fall, which led to the closure of the last mine in 1974. Large volumes of coal ore remain in Langer to this day, as a rule, they lie in the hills. Extraction from such deposits is a very time-consuming and not cheap process, as a result of which, the price of coal increases greatly, and its extraction becomes simply not profitable. [6]

LITERATURE LIST

1. Suyinbai said to song Suranshy...//Zhetisu newspaper. 27.02.2010
2. Toyshybek batyr.//Turkistan newspaper No. 38 (948) 20.09.2012.
3. Toyshybek bi and his time. Monograph. Almaty: Bayanzhurek, 2006. – 202 B.
4. Halfin N. A., Policy of Russia in Central Asia (1857-68.), M, 1960;
5. Ivanov Pct, Sketches on stories of Central Asia (XVI - the middle of XIX), M, 1958;
6. Vamberi A. Travel across Central Asia, Moscow, 2003;
7. Lan Bullets S. Muslim dynasties, M, 2004

**TRAINING OF LIBRARY STAFF AT SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY NAMED
AFTER M. AUEZOVA: PROBLEMS AND PROSPECTS**

Assoc. Prof. Gulzhan Kobeevna OTARBAEVA

Head Department of General History and Museum Studies
South Kazakhstan University named after. M. Auezova
Shymkent, Kazakhstan
gul_4979@mail.ru

Assoc. Prof. Suikum Tulembaevna MUSAEVA

South Kazakhstan University named after. M. Auezova
Shymkent, Kazakhstan

ABSTRACT

The article examines the current state of library education at the M. Auezov University of South Kazakhstan. The importance of systematic professional training of library staff is proved. The experience and prospects of a 3-level library education system, which includes a specialized educational environment, bachelor's degree, master's degree and additional professional education, are presented. Priority directions of bachelor's and master's degree development are outlined. The expediency of new approaches to the training of library staff is proved. The directions of improving the system of vocational education at the university are revealed.

Keywords: Library, Librarianship, Library and information services, Higher education, Training of library personnel

**ПОДГОТОВКА БИБЛИОТЕЧНЫХ КАДРОВ В ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ ИМ: М. АУЭЗОВА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

**Отарбаева Гулжан Кобеевна
Мусаева Суйкум Тулембаевна**

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено современное состояние библиотечного образования в Южно-Казахстанском университете им. М. Ауэзова. Доказывается значимость системной профессиональной подготовки библиотечных кадров. Представляется опыт и перспективы 3-уровневой системы библиотечного образования, которая включает профильную образовательную среду, бакалавриат, магистратуру и дополнительное профессиональное образование. Намечены приоритетные направления развития бакалавриата и магистратуры. Доказана целесообразность новых подходов к подготовке библиотечных кадров. Раскрыты направления совершенствования системы профессионального образования в вузе.

Ключевые слова: библиотека, библиотечное дело, библиотечно-информационное обслуживание, высшее образование, подготовка библиотечных кадров

Сегодня мы можем говорить о целостной системе подготовки кадров для библиотечно-информационных учреждений Казахстана, которая выстроена и реализуется на базе ЮКУ им Ауэзова. Эта система включает все уровни профессионального образования: бакалавриат, магистратуру, дополнительное профессиональное образование. В её основе - не только многолетний опыт подготовки библиотечных кадров, но и результаты многочисленных научных исследований, которые традиционно формировались и развивались в вузе как реакция на реальные потребности библиотечной профессии.

С 2019 года подготовка кадров по образовательной программе 6В(7М)03210 - «Библиотечное дело» осуществляется по направлению ОП В43 «Библиотечное дело, обработка информации и архивное дело» согласно классификации направлений подготовки 6В(7М)032 - Журналистика и информация.

В настоящее время подготовку библиотечных кадров в Республике Казахстан осуществляют 7 высших учебных заведений: ЮКУ им. М. Ауэзова, КазНУ им. Аль-Фараби, КазНацЖенПУ, Западно-Казахстанский государственный университет им. М. Утемисова, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Кокшетауский государственный университет им. Ч. Валиханова, университет «Сырдария»

Южно-Казахстанский университет обладает многолетним опытом профильной подготовки кадров для разных типов библиотек - публичных, детских, научно-технических и ряда других.

Подготовка библиотечных кадров в республике осуществляется с 1967 года на базе Чимкентского педагогического института культуры с последующей подготовкой на кафедре «Всеобщая история и музейное дело» ЮКУ им. М. Ауэзова. Университет располагает высококвалифицированными педагогическими кадрами имеющих базовое образование и академические ученые степени по специальности 05.25.03 «Библиотековедение и библиографоведение»: Алсатов Т.М. - доктор педагогических наук, профессор; Елтаев М.Ж. - кандидат педагогических наук, профессор; Кукеева М.К. - кандидат педагогических наук, доцент; Мусаева С.Т.- кандидат педагогических наук, доцент, а также магистры гуманитарных наук Лабенова Р.С., Сейтимбетова Д.А., Тойева М.А., Тастыбаева Р.К. и др.

На данный момент при ЕНУ им. Л.Н. Гумилева с 2019 года функционирует Группа управления проектами Проектного офиса МОН РК по направлению подготовки 6В(7М)032 - «Журналистика и информация» подсекции 6В(7М)03210 - «Библиотечное дело», в состав которого вошли преподаватели кафедры Отарбаева Г.К. (руководитель группы), Кукеева М.К., Мусаева С.Т., Лабенова Р.С. ГУП занимается разработкой образовательных программ, типовых программ и типовых учебных планов специальностей.

За данный период были подготовлены и выпущены востребованные учебники и учебно-методические пособия по образовательной программе, утвержденные РУМС: «Кітапханатану», «Кітапхананың өлкетану қызметі», «Мировые информационные ресурсы», «Библиотечное обслуживание» и т.д.

При ЮКУ им. М. Ауэзова имеются лицензии на введение образовательной

деятельности курсов повышения квалификации, по окончании которых выдаются сертификаты для преподавателей колледжей, высших учебных заведений и библиотечных работников образовательных учреждений.

В настоящее время в ЮКУ им. М. Ауезова осуществляется двухступенчатая подготовка библиотечных кадров: бакалавриат-магистратура, контингент которых составляет бакалавриат (дневное отделение, дистанционное обучение), магистратура (научно-педагогическое и профильное направление).

В рамках реализаций поручений Главы государства и Государственной программы «Читающая нация» о привитии высокой культуры чтения, развития навыков читательской грамотности и поддержки детского и юношеского чтения, а также подготовки кадров в сфере библиотечно-педагогической и информационной деятельности на основе цифровых технологий, способных анализировать и реализовывать психолого-педагогические процессы в руководстве чтением была разработана новая образовательная программа 6В03211 - «Библиотечно-педагогическая деятельность» и включена в Реестр образовательных программ (ESUVO).

Освоившие образовательную программу обучения бакалавры могут осуществлять профессиональную деятельность на должности библиотекаря-педагога, библиотекаря общеобразовательных организаций и специализированных библиотек, заведующей библиотекой (школьной, детской, юношеской), информационно-библиотечными центрами образовательных учреждений, общественных организаций, информационно-аналитических отделов различного назначения.

Реализация магистерской подготовки в рамках высшего библиотечного образования начата в ЮКГУ им. М. Ауезова с 2011 г. (первый опыт подготовки магистров направления «Библиотечное дело»). Содержательной основой образовательной программы магистратуры стали информационно-коммуникационный подход и нацеленность на подготовку кадров для научных, вузовских, детских, школьных и общедоступных библиотек. Выпуск магистрантов составляет 26 человек, работающие преподавателями в высших и средних учебных заведениях, крупнейших библиотеках РК.

Глобальная стратегическая задача – цифровизация всех сфер и отраслей страны, имеет также непосредственное отношение и к библиотечной отрасли, потому что из всех функций, которые она выполняла и продолжает выполнять в обществе, информационная приобретает все большую значимость и на данном этапе начинает играть доминирующую роль.

На сегодняшний день в Казахстане насчитывается 11423 библиотеки, из них: библиотеки в сфере культуры – 4122, в сфере образования и науки - 7186 и 115 - других систем и ведомств. Данные учреждения нуждаются в квалифицированных библиотечных кадрах. Практически во всех библиотеках Министерства культуры и спорта РК более 50-55 % работают без специального библиотечного образования. По данным Республиканской педагогической библиотеки МОН РК более 40% школьных библиотек и колледжей не обеспечены специалистами библиотекарей.

В последние годы образовательная деятельность стала объектом реформирования не в меньшей степени, чем библиотечное дело. Резко сокращаются плановые цифры набора. Всего на данную специальность по республике выделено было 37 грантов.

Преподаватели ЮКУ им. М. Ауезова образовательной программы «Библиотечное дело» на протяжении всей более пятидесятилетней его деятельности были активными участниками процесса реформирования библиотечно-информационного образования. Именно на нашей базе, начиная с 1996 года состоялось обсуждение ГОСО по специальности 5B091000 - «Библиотечное дело». Многие преподаватели института выступили разработчиками этого образовательного стандарта, а также комплекса типовых учебных программ по общепрофессиональным и специальным дисциплинам.

Тем не менее, в условиях реформирования отечественной системы образования, проведения структурных преобразований, в том числе в сфере культуры и науки сталкиваются с необходимостью поиска адекватных ответов на вызовы современного общества.

Одна из актуальнейших проблем, стоящих сегодня перед нашим факультетом «Истории и педагогики», обеспечение качественного набора абитуриентов по ОП «Библиотечное дело».

Сложность проблемы определяется рядом факторов, среди которых: введение в качестве обязательного при поступлении на направление ЕНТ по дисциплине «Литература». К сожалению этот экзамен выбирает очень небольшое количество выпускников школ; низкий уровень и привлекательности профессии библиотекаря в современном обществе, и оплаты его труда. В последние годы образовательная деятельность стала объектом реформирования не в меньшей степени, чем библиотечное дело. Резко сокращаются плановые цифры набора, хотя истинная потребность в библиотечных кадрах никем глубоко не изучалась. Архаичность и односторонность представлений социума о библиотеках в совокупности с прагматизмом как ведущим мотивом выбора профессии большинства абитуриентов не могли не отразиться на популярности библиотечно-информационного образования.

В социуме преобладает ориентация на конъюнктурные специальности профессионального рынка, где ведущий критерий выбора и показатель успешности - относительно высокая заработная плата. По этому критерию наша отрасль не относится к числу передовых.

Приём в вуз на основе результатов ЕНТ с ведущим экзаменом по литературе также играет свою негативную роль, так как ежегодно сокращается число выпускников школ, имеющих результаты ЕНТ по этому предмету. В связи с активным развитием информационных технологий, прежде всего, интернета как знакового явления, в последние годы во всём мире обсуждается проблема библиотеки как социального института - её места, роли и функций. Появились весьма настораживающие суждения об отмирании библиотеки в век интернета и её ненужности в информационном обществе. Будущее библиотеки, которая имеет тысячелетнюю историю, сегодня подвергается сомнению. Появляется новая

номенклатура современных профессий.

В то же время необходимо отметить, что весь спектр задач, которые возложены на современные библиотеки, не укладывается в привычные рамки профессии «библиотекарь».

Глобальные изменения, обусловленные информатизацией общества, никак не отразились в перечне должностей, отражённых в проекте «Национальный классификатор профессий рабочих, должностей служащих и тарифных разрядов». Этот классификатор, как известно, будет предназначен для оценки численности рабочих и служащих; учёта состава и распределения кадров по категориям персонала, уровню квалификации; обеспечения занятости; начисления заработной платы рабочих и служащих, пенсий; определения дополнительной потребности в кадрах и др.

В проекте классификатора отражены следующие должности: библиотекарь, библиограф, директор (заведующий) библиотеки, директор методист библиотеки. Безусловно, этот перечень не отражает реальные потребности современных библиотечно-информационных учреждений в кадрах.

Ещё один вызов современного общества – возможность трудоустройства выпускников вуза и количество выдаваемых грантов государства. В свете современных требований необходимо инициировать формирование нового перечня должностей сотрудников библиотечно-информационных учреждений, которые будут адекватными с позиций их востребованности современным рынком труда, привлекательности для будущих студентов, а также мобильности в условиях динамичных структурных изменений в отрасли культуры. Продвижение таких идей на государственном уровне, конечно, невозможно без поддержки учредителя вузов культуры – Министерства культуры и спорта Республики Казахстан.

Истинную потребность в библиотечных кадрах, в первую очередь, должны изучать данным ведомством. Так, именно Министерство культуры может обеспечить на качественном уровне решение вопросов взаимодействия с Министерством образования и науки, Министерством труда и социальной защиты, в ведении которых находятся учреждения культуры, в том числе образовательные учреждения.

Именно учредитель – основной гарант устойчивого развития, формирования положительного имиджа, стимулирования инициатив, способствующих выполнению миссии, возложенной на учреждения культуры и образования в целом.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

1. Исходя из вышесказанного, ЮКУ им. М. Ауезова разработали в текущем учебном году обновленную образовательную программу «Библиотечное дело», учитывающая все изменения происходящие в библиотечных учреждениях страны.

2. Сегодня идет подготовка кадров библиотеки новой формации, обеспечивающий познавательно-творческую деятельность обслуживаемого сообщества посредством организации интеллектуального взаимодействия, реализации обучающих и досуговых программ, предоставления в общественное пользование необходимого пространства, аппаратного и программного инструментария и доступа к источникам информации;

3. Университет обеспечен прекрасно ретроспективной и современной учебной и методической литературой по книговедению, библиотековедению и библиографии;

4. ППС образовательной программы «Библиотечное дело» для выпускает по всем практически дисциплинам учебные пособия и учебно-методические материалы для бакалавров и магистрантов по библиотечно-библиографическим циклам;

5. ППС имеет базовые специализированные дипломы с учеными степенями и магистры по специальности библиотековедение, библиография и книговедение. Все педагоги проходят систему повышения квалификации при библиотечно-информационных факультетах Москвы, Санкт-Петербурга, Ташкента;

6. Образовательная программа «Библиотечное дело» ЮКУ им. М.Ауезова занимала первые и вторые места в Генеральном рейтинге многопрофильных вузов Казахстана, проводимого НАОКО, в НААР;

7. На традиционных республиканских студенческих Олимпиадах студенты ОП занимают в командном зачете первые и призовые места;

8. В содержании ОП «Библиотечное дело» введены новые дисциплины, связанные с цифровыми технологиями, проблемами чтения детей, подростков, современной молодежи, которые соответствуют современным потребностям общества, такие как «Электронное чтение», «Электронное обучение», «Книжное и цифровое чтение», «Детская литература», «Руководство детским чтением», «Детское и юношеское чтение» и др. с обоснованием важности этих учебных курсов для получения должного уровня квалификации современного библиотечного специалиста;

9. Необходимо предусмотреть увеличение количество выделения грантов в рамках бакалавриата и послевузовского образования – магистратуры;

10. Изменить концепцию образовательной программы «Библиотечное дело» с целью переориентации на подготовку специалиста, готового к работе с разнообразными информационными ресурсами современного казахстанского общества. Изменить наименование специальности «Библиотечное дело» на «Библиотечно-информационная деятельность» в соответствии с основными позициями Национального классификатора профессий рабочих, должностей служащих и тарифных разрядов, т.е. внести изменения в Классификатор направлений подготовки кадров высшим и послевузовским образованием по ОП «Библиотечное дело»;

11. Рекомендовать получение новой квалификации «Библиотечное дело и информатика» в связи с интенсивным развитием информационных коммуникационных технологий, виртуализации информационного пространства;

12. Необходимо разработать профессиональный стандарт по библиотечной отрасли и создания целостной системы подготовки кадров для библиотечно-информационных учреждений Казахстана, так например, «Педагог-библиотекарь», «Школьный педагог», «Библиотекарь высшей школы» и др. в соответствии с изменениями информационной и цифровой технологий. Данную работу надо вести согласовано Национальной палаты предпринимателей РК «Атамекен» с Министерством культуры и спорта РК,

Национальными и республиканскими библиотеками РК и МОН РК;

13. Ускорить принятия Законов РК «О библиотечном деле» и «Об обязательном экземпляре документов». В настоящее время сложившаяся система библиотек в Республике Казахстан нуждается в модернизации на основе разработки новых типовых проектов различных видов библиотек.

14. Отсутствие законодательно-нормативной базы создает определенные сложности в правовом регулировании развития библиотечного дела в республике, проблемы информационно-библиотечного обслуживания и др. Во всех странах СНГ, кроме РК принят Закон «О библиотечном деле» и для модернизации библиотечной отрасли в республике необходимо принять идентичный закон, который создаст нормативную базу в области библиотечного дела;

15. В целях обеспечения полноты комплектования фондов национальных библиотек и крупнейших научных библиотек РК («Ғылым ордасы», библиотек ведущих национальных университетов) необходимо принять Закон РК «Об обязательном экземпляре документов»;

16. Что касается проблемы объединения электронных библиотечно-информационных ресурсов Казахстана в единую интегрированную систему, то данная проблема на уровне республики решается созданием Казахской национальной электронной библиотеки (КазНЭБ) при Национальной академической библиотеки РК. По нашему мнению, необходимо активизировать, ускорить и улучшить данное направление работы с привлечением книжного фонда крупнейших научных вузовских библиотек;

17. Восстановление и создание государственного централизованного коллектора для рационального распределения книжного фонда;

18. Для подготовки квалифицированных библиотечных кадров увеличить государственный заказ на бакалавриат в пределах 50 мест и магистратуры в пределах 20 мест в ЮКУ им. М. Ауезова;

19. Отсутствие четкой государственной политики управления библиотечным делом. Общая направленность управления библиотекой направлена не на развитие, а на «выживание», или «модернизацию», понимаемую как попытку догнать некие образцовые варианты и способы деятельности;

20. Совершенствование существующих базовых программ по образовательной программе «Библиотечное дело», постоянное обновление тематики и содержания программ по мере создания и внедрения в библиотеках новых, усовершенствованных информационных технологий;

21. Подготовка учебных и дидактических материалов на цифровых носителях, ориентированные на качественную подготовку специалистов;

22. Совершенствование методики обучения, в частности широкое использование демонстрационных материалов на видеокассетах, CD-ROM, библиотечных сайтов, доступных через ИНТЕРНЕТ;

23. Создание и реализация на CD-ROM компьютерных версий обучающей

программы;

24. Создание системы дистанционного образования, обеспечивающей доступ к учебной программе через сеть ИНТЕРНЕТ.

ENGELLİ ÇOCUKLARIN EĞİTİMSEL VE BİLİŞSEL ETKİNLİKLERİNİN YÖNETİLMESİNDE BİLGİSAYAR TEKNOLOJİLERİNİN OLANAKLARI

Taranova Anel Serikovna

Sarsen Amanzholov Üniversitesi

Ust-Kamenogorsk Kazakistan

ORCID ID: 0009-0008-6449-5643

taranova_anelya@mail.ru

ÖZET

Makalede, modern bilgisayar teknolojilerini kullanarak engelli çocukların eğitimsel ve bilişsel faaliyetlerini yönetme verimliliğinin artırılması konusu tartışılmaktadır.

Günümüzde yetiştirme ve eğitimin en acil sorunlarından biri, gelişimsel sorunları olan çocukların gelişimini teşvik edecek en iyi araçların seçimidir.

Engelli çocukların eğitimsel ve bilişsel faaliyetlerinin organizasyonu, çocuklara edinilen beceri ve yeteneklerin kullanımında artan düzeyde karmaşıklık ve bağımsızlık sağlar. Örgütsel bilişsel aktivite biçimleri, yetişkinler ve çocuklar arasındaki özel olarak tasarlanmış etkileşim süreçleri olarak kabul edilir. Engelli çocuklar, sağlık durumları, özel eğitim ve yetiştirme koşulları dışında eğitim programlarında uzmanlaşmalarına engel olan çocuklardır; yani engelli çocuklar veya usulüne uygun olarak engelli çocuk olarak tanınmayan ancak geçici olarak engelli olan 18 yaşın altındaki diğer çocuklardır veya fiziksel veya zihinsel gelişimde kalıcı sapmalar olan ve eğitim ve öğretim için özel koşulların yaratılmasını gerektiren durumlar. Engelli çocukların kaliteli bir eğitim alabilmeleri için öncelikle gerçek koşulların yaratılması gerekmektedir. Günümüzde eğitim ve öğretimin acil sorunlarından biri, engelli çocukların gelişimini teşvik edecek en uygun araçların seçimidir. Geleneksel sınıflar ve standart donanım tam olarak bu sonucu veremez, bu nedenle modern bilgisayar teknolojilerinin engelli çocukların etkili öğrenimine nasıl katkıda bulunabileceği sorusu ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar teknolojisi, Monotonluk

Одной из наиболее актуальных проблем воспитания и образования на сегодняшний день является подбор наилучших средств, способствующих развитию детей с проблемами в развитии[1, с.93].

Организация учебно-познавательной деятельности детей с ограниченными возможностями здоровья обеспечивает детям повышенный уровень сложности и самостоятельности в использовании приобретенных навыков и умений. Организационные формы познавательной деятельности рассматриваются как специально сконструированные процессы взаимодействия взрослых и детей.

Характер взаимодействия определяется содержанием, методами, приемами и действиями, применяемыми в работе, и реализуется в двух направлениях:

- Создание условий, соответствующих индивидуальным возможностям и психофизическим характеристикам «зоны ближайшего развития».
- Формирование основных компонентов психики, которые необходимы в развитии ребенка.

Эти условия ориентированы на полное и эффективное обучение всех учеников учебного заведения.

Современные компьютерные технологии могут стать неоценимым помощником в этом процессе, приобретая ценность не только как объект исследования, но и как мощное и эффективное средство корректирующих действий. [2, с.39].

Существует множество способов, способствующих развитию познавательной деятельности школьника. Одним из таких методов является использование компьютерных технологий, позволяющих повысить степень активности учащихся в образовательном процессе (рисунок 1).



Рисунок 1: Возможности компьютерных технологий

Использование новых информационных технологий в обучении позволяет формировать необходимые умения у детей с разными познавательными способностями, делает уроки более наглядными, динамичными, улучшает обучение и развитие учащихся, становится более эффективным и способствует в формировании необходимых компетенций учеников.

Компьютерные технологии в образовании по определению Г.В. Соколенко – это процесс подготовки и передачи информации учащимся, средством реализации которого является компьютер. [7].

Организация обучения детей с ограниченными возможностями здоровья путем внедрения новых информационных технологий связана с выполнением определенных принципов компьютерного обучения:

1. Активизация самостоятельной познавательной деятельности учащихся, повышение ее эффективности и качества.

В основе реализации этого принципа лежит использование инновационных методов обучения. Они позволяют нам создать открытую систему обучения, где учащимся предоставляется возможность выбирать программы и методики обучения, которые им подходят, эта особенность должна повысить адаптивность образовательной системы к индивидуальным психофизическим особенностям детей с ОВЗ. Такая организация учебного процесса делает обучение гибким, не связанным с жесткими учебными планами.

2. Взаимодействие систем компьютерного обучения с новыми информационными технологиями.

Средства компьютерного обучения позволяют учащимся получать информацию вне зависимости от пространственных и временных ограничений, постоянно обращаться к различным источникам и осуществлять различные формы самоконтроля. Это в значительной степени способствует созданию условий для социальной реинтеграции детей с ОВЗ.

3. Мультимедийный контент для компьютерных обучающих систем.

При организации обучения детей с ОВЗ с использованием информационных технологий учитываются принципы полисенсорного подхода к преодолению нарушений развития, мультимедиа, позволяющие активировать компенсаторные механизмы у обучающихся на основе сохраненных типов восприятия.

Использование компьютерных технологий позволяет учителям включать эффекты визуализации в уроки, помогая детям, нуждающимся в коррекционном обучении, полностью усваивать материал. Отображение информации визуально может повысить эффективность любой деятельности человека. Но в специальном (инклюзивном) образовании это становится особенно важным.

Особое внимание следует уделить описанию возможностей компьютерных технологий. Его реализация создает предпосылки для совершенствования образовательного процесса и метода, ориентированного на развитие личности учащегося:

- немедленная обратная связь между пользователями и информационными технологиями;
- компьютерная визуализация всей учебной информации об объектах или закономерностей процесса, явления, как реального, так и «виртуального».
- хранение большого объема информации с возможностью передачи и удобного доступа и доступа пользователей к центральным банкам данных.
- автоматизация процесса вычислительной информационно-поисковой деятельности и обработки результатов учебного эксперимента с возможным многократным повторением фрагментов или самого эксперимента.
- автоматизация процессов информационно-методического обеспечения, системного управления учебной познавательной деятельностью и управления результатами усвоения.

Таким образом, реализация возможностей современной компьютерной технологии позволяет расширить спектр видов учебной деятельности, усовершенствовать существующие и создать новые организационные формы и методы обучения. Уроки с использованием компьютерных технологий в школах способствуют решению одной из основных задач управления учебно-познавательной деятельности: развитию личности учащихся, их способности ориентироваться и адаптироваться в современном обществе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гаркуша Ю.Ф. Коррекционная работа по развитию учебной деятельности детей с ограниченными возможностями здоровья. Дефектология. -2021. №2. - с.60-66.
2. Ковшиков В.А. Компьютерные технологии в условиях инклюзивного обучения детей с ОВЗ -М., 2020. -217с.
3. Коррекционно-педагогическая работа в школе. / Под ред. Ю.Ф.Гаркуши. М.: ЧП Секачев В.Ю., 2019. - 143с.
4. Кривовяз И.С. Современные методы коррекционно-педагогической работы с детьми младшего школьного возраста с ограниченными возможностями. М., 2018. - 201с.
5. Саблева А.С. Современные компьютерные технологии как фактор преодоления трудностей социализации детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного обучения. – М., Элти-Кудец, 2019. -174с.

PEDAGOJİK KONSEY YÜRÜTMENİN MODERN BİÇİMLERİ

R. F. HAMIDOVA

Andijan Devlet Pedagoji Enstitüsü
hamidovarisligo@gmail.ru

ÖZET

Bu makalede, pedagojik konseyin etkinliği için gerekli koşulları, pedagojik konseyin yürütülmesinin modern biçimlerini, öğretmen konseyinin biçimlerini inceli yazılacaktır. Aynı zamanda pedagojik konseyin modern biçimlerinin teknoloji kaynaklara esaslanarak yazılacaktır. Ülkemizdeki her bir eğitim kurumundaki pedagojik grubun çağdaş teknolojiye sahip olması öğrencilerin iyi eğitilmesi demektir. Bunun için çağdaş kaynaklar ve tarihi kaynaklarla kıyaslanarak yazılması ele alınacaktır.

Pedagojik konsey, eğitim sürecindeki sorunları çözmek için rastgele tek seferlik veya olaya dayalı bir araç değildir. Bize göre öğrenci konseylerinin amaçlarını, görevlerini ve stratejisini önceden belirleyen ana faktör, eğitim kurumlarının sistematik gelişimidir ve bu nedenle öğretmen konseyini iyi tanımlanmış, anlaşılır bir pedagojik eylem sistemi olarak görüyoruz. Her kişi için sonuçlar, eğitim kurumunun temel pedagojik kavramının sorunlarını çözmeyi amaçlamaktadır. Öğretmenler konseyi, tüm öğretmenleri okul yönetimi sürecine dahil etmek için gerçek bir fırsattır; onların düşüncelerini, okullarının geleceği ve bugünü hakkındaki fikirlerini tartışabilecekleri bir yerdir. Ancak öğretmenler çoğu zaman kendi istekleri ve ilgileri olmadan pedagojik konseylerin çalışmalarına katılmakta, bunları bir zorunluluk olarak kabul etmekte, belirlenen saatlerde hizmet vermek istememe konusu da ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pedagojik konsey, Eğitim, Yuvarlak masa tartışması, Sorunlu iş oyunu

MODERN FORMS OF CONDUCTING PEDAGOGICAL COUNCIL

R. F. HAMIDOVA

ABSTRACT

In this article, we will examine and write about the necessary conditions for the effectiveness of the pedagogical council, modern forms of conducting the pedagogical council, forms of the teacher's council. At the same time, modern forms of the pedagogical council will be written based on technological resources. Having modern technology in the pedagogical group in every educational institution in our country means that students are well educated. For this purpose, its writing will be discussed in comparison with contemporary and historical sources.

The pedagogical council is not a random one-time or event-based tool for solving problems in the educational process. In our opinion, the main factor that predetermines the goals, tasks and strategy of student councils is the systematic development of educational institutions, and therefore we consider the teachers' council as a well-defined, understandable system of pedagogical action. Conclusions for each person are aimed at solving the problems of the basic pedagogical concept of the educational institution. The teachers' council is a real opportunity to involve all teachers in the school management process; It is a place where they can discuss their thoughts and ideas about the future and present of their school. However, teachers often participate in the work of pedagogical councils without their own desire and interest, accepting them as an obligation, and the issue of not wanting to serve at the specified hours will also be addressed.

Keywords: Pedagogical council, Education, Roundtable discussion, Problem business game

Pedagoji Konseyi, eğitim kurumunda kalıcı bir faaliyet gösteren, denetleyen organdır ve bir pedagojik ekibin uzmanları, eğitim süreciyle ilgili sorunları çözen ve iyileştirmenin yollarını belirler. Modern öğretmenler konseyinin faaliyet temellerinin gelişimi, pedagojik bir teknoloji olarak öğretmen konseyleri teorisinin geliştirilmesi, geleneksel olmayan öğretmen konseyi biçimlerinin geliştirilmesi ve uygulanması ile ilgilidir.

Pedagoji konseyi birçok ülkede eğitim sisteminin önemli bir yapısal parçasıdır. Bu konsey, okul yöneticilerine, öğretmenlere ve diğer paydaşlara eğitim ve öğretimle ilgili konularda rehberlik ve tavsiyelerde bulunan deneyimli öğretmenlerden oluşur. Ancak pedagojik konseyin kesin görevleri okul sistemine ve faaliyet gösterdiği ülkeye bağlı olarak değişebilir.

Modern bir okul büyük ve karmaşık bir organizmadır ve sağlıklı işleyişi birçok servisin ve pedagojik personelin katılımıyla sağlanır. Günlük yaşamda her biri, eğitim kurumunun sağladığı eğitim türü konusunda topluma karşı belirli düzeyde sorumluluk üstlenir. Ancak günlük yaşamın ortasında, öğretim ekibinin çok yönlü faaliyetinin yönlerinden biri, belirli sonuçların özetlendiği bir gün, gücün test edildiği bir gün, ayrı düşünme günü, değerli neşe, mesleki faaliyetten yüksek bir sonuç elde etmektir. için yeni bir itiş günü. Bu gün öğretmenler pedagojik konseyde buluşuyor. Pedagojik konseylerin hazırlık ve yürütme kalitesinin iyileştirilmesi sorunu hem yeni başlayanlar, "büyük" öğretmen konseyleri hem de okulun belirli bir seviyesindeki "küçük" konseyler için geçerlidir. Okul yönetiminin en önemli görevi pedagojik personelin oluşturulması, güçlendirilmesi ve geliştirilmesidir. Bugün, okulun pedagojik konseyi, yetkisi eğitim kurumunun eğitim çalışmalarının ana konularının değerlendirilmesini içeren kalıcı bir organ olan profesyonel bir dernektir. Öğretmen konseylerinde okul yaşamının en önemli konularına ilişkin kararlar alınır, stratejik hedefler tanımlanır ve açıklığa kavuşturulur, okul ve onun ayrı alt sistemlerinin sonuçları özetlenir.

Pedagogik kengash o'quv jarayonidagi muammolarni hal qilishning tasodi-fiy bir martalik yoki hodisaga asoslangan vositasi emas. Bizning fikrimizcha, o'qi-tuvchilar kengashlarini o'tkazishning maqsad, vazifalari va strategiyasini oldindan belgilab beruvchi asosiy omil ta'lim muassasalari rivojlanishining tizimlilikidir va shuning uchun biz o'qituvchilar kengashini aniq belgilangan, tushunarli bo'lgan pedagogik harakatlar tizimi deb hisoblaymiz. Har bir kishi uchun natijalar, ta'lim muassasasining asosiy pedagogik kontseptsiyasi muammolarini hal qilishga qaratilgan. O'qituvchilar kengashi maktabni boshqarish jarayoniga barcha o'qituvchi-larni jalb qilishning haqiqiy imkoniyati, ularning fikrlari, o'z maktabining kelajagi va buguni haqidagi fikrlarini muhokama qilish joyidir. Biroq, ko'pincha o'qituv-chilar o'zlarining hohish-istaklari va qiziqishlarisiz pedagogik kengashlar ishida ishtirok etadilar, ularni zarurat, o'z holicha qabul qiladilar, belgilangan soatlarga xizmat ko'rsatishni istamaydilar.

Pedagojik konsey, eğitim sürecindeki sorunları çözmek için rastgele tek seferlik veya olaya dayalı bir araç değildir. Bize göre öğrenci konseylerinin amaçlarını, görevlerini ve stratejisini önceden belirleyen ana faktör, eğitim kurumlarının sistematik gelişimidir ve bu nedenle öğretmen konseyini iyi tanımlanmış, anlaşılır bir pedagojik eylem sistemi olarak görüyoruz. Her kişi için sonuçlar, eğitim kurumunun temel pedagojik kavramının sorunlarını çözmeyi amaçlamaktadır. Öğretmenler konseyi, tüm öğretmenleri okul yönetimi sürecine dahil etmek için gerçek bir fırsattır;

onların düşüncelerini, okullarının geleceği ve bugünü hakkındaki fikirlerini tartışabilecekleri bir yerdir. Ancak öğretmenler çoğu zaman kendi istekleri ve ilgileri olmadan pedagojik konseylerin çalışmalarına katılmakta, bunları bir zorunluluk olarak kabul etmekte, belirlenen saatlerde hizmet vermek istememektedirler.

Bize göre, geleneksel öğretmenler konseyinin başlıca dezavantajları şunlardır: Öğretmenler konseyinin otoriter bir şekilde düzenlenmesi, öğretmenler konseyinin eğitim toplantılarına dönüştürülmesi; sorunların yüzeysel tartışılması; raporların özeti; düşük performans. Bu nedenle, geleneksel öğretmen konseylerindeki çoğu öğretmen test kağıtlarını kontrol etmek, bir sonraki ders için çalışma planları yapmak, sınıf günlüklerini karıştırmak ve toplantının bitmesini beklemekle meşgul. Öğretmenlerin yaratıcı düşüncelerini uyandırmak, onlarda iş tartışması ihtiyacını uyandırmak ve okuldaki durumu etkilemek için standart dışı, modern, geleneksel olmayan gelişmiş davranış biçimlerini kullanmak gerekir.

"Yuvarlak masa" önemli bir konu hakkında ortak bir görüşür. Bu form, tartışma için ciddi ve ilginç soruların oluşturulmasını, ilgili literatürün seçilmesini ve belirli konuların ön tartışılmasını gerektirir. Bu form, ciddi ve ilginç tartışma sorularını formüle etmeyi, ilgili literatürü seçmeyi, bireysel konuların öğretmen grupları tarafından önceden tartışılmasını, ilgili iş ortamını ve sorunların nasıl çözüleceğini ve konuşmayı nasıl yönlendireceğini bilen bir asistanı gerektirir.

"Problemler İş Oyunu", ekibin belirli bir problem üzerinde veya belirli bir süre boyunca yaptığı çalışmaları özetlemek için kullanılan bir öğretmen kurulu şeklidir. Böyle bir öğretmen konseyinde asıl yer grubun faaliyetleri tarafından işgal edilir. Farklı rollere sahip mikro grupların katılımcıları, faaliyetlerinin olumsuz (olumlu) yönlerini belirler, yeni döneme ilişkin amaç ve hedefleri geliştirir, öğretmenler konseyinin kararlarına temel olacak eylem programları geliştirir.

Bu tür öğretmenler konseyinin etkililiği için gerekli koşullar:

1. Önemli bir sorunun varlığı (örneğin: okul geliştirme programının geliştirilmesi, bireysel okul müfredatının oluşturulması, yenilikçi teknolojilerin öğretmenler tarafından edinilmesi vb.).

2. Gerçek durumun taklidi: öğretim konseyinin katılımcıları arasında rollerin varlığı ve dağılımı. Pedagog ekibi aşağıdaki gruplara ayrılmıştır:

- sosyal rollerine göre: öğretmen, öğrenci, veli, idareci, hoki-miyat vb.;

- işin içeriğiyle ilgili olarak: organizatör, koordinatör vb.;

- psikolojik role göre: lider - tercih edilen, bağımsız, reddedilen vb.;

- görüş farklılıklarına, ilgi alanlarına, görüşlere göre.

3. Oyunun kurallarına uygunluk.

4. Oyun teşviklerinin varlığı: kişisel katkının değerlendirilmesi, oyun sonucunun kamu tarafından değerlendirilmesi.

Öğretmen konseylerini yürütmenin modern biçimlerinin analizi bizi şu sonuca götürdü: öğretmen konseylerine yönelik yeni yaklaşımlar, öğrencinin kişiliğinin değerinin öğretmenin kişiliğinin değeri olduğu belirli bir okul liderleri çevresini hedefliyor. Okul müdürü mesleki becerilerini insanlarla çalışmak olarak anlar, her öğretmeni olduğu gibi hisseder ve anlar, yaratıcı gelişim fırsatlarına inanır ve mesleki becerilerini geliştirmek için koşullar yaratması gerekir.

REFERANSLAR

1. Özbekistan Cumhuriyeti'nin 637 sayılı "eğitime ilişkin" Kanunu 23 Eylül 2020'de kabul edilmiştir.
2. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – М.: Университетское, 1990.
3. Макаренко А. С. Соч.– М.,1958.– Т. V. – С. 292.
4. Советова Е. В. Педсовет: практическое руководство для директора школы. – Ростов-н/Д.: Феникс, 2007.
5. Ixtiyorova O'g'iloy. Geleneksel olmayan biçimlerde okul öncesi eğitimin organizasyonunda pedagojik konseyi organize etme teknolojisi. Nizomî'nin adını taşıyan Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi, International scientific journal volume 1 issue 8 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337

**THE ROLE OF THE OF DRAMA ACTIVITIES IN THE COMMUNICATIVE SKILLS
DEVELOPMENT WITH THE MASTER STUDENTS**

Galina Iosifovna ABRAMOVA

South Kazakhstan State Pedagogical University
Shymkent, Kazakhstan
nishgalina@mail.ru

Gulzhan Ergalikizi TALIP

South, Kazakhstan State Pedagogical University
Shymkent, Kazakhstan Master student

Gulmira Balabekovna. TAZABEKOVA

School –Lyceum #7, a research teacher
Shymkent, Kazakhstan

ABSTRACT

The article is aiming at the study of the specific features of the drama activities method in foreign language teaching mainly for the senior learners, master students. One of the effective ways of forming communicative skills is activity including drama activities.

The main idea of the drama activities in the employment of the communicative method for the students is to develop their basic abilities in mastering a foreign language, i.e. reading writing speaking and listening, to form the communicative competence. It may be stated that all the four skills and especially the formation of the communicative competence being the complex processes of the human mental activities and brain labour are successfully trained and mastered. The drama activity may be fruitfully developed in case master students are highly motivated for their future teaching carriers. The motivation of the master students provides for the creation of the inner readiness for the task fulfillments. The article is based on the assumptions which have clearly been formulated by the distinguished international community members.

Drama activities employment is motivated by the tasks, psychological settings and the necessity of the master students. The strategic task of forming communicative competence is to develop students' sociocultural competence. Great attention is paid to the gender specificity of the dialogical communication in the educational process.

Pedagogical specificity of the formation of the communicative skills for the senior learners is stipulated by the necessity to create a special cultural and educational environment. The article discusses the individual psychological characteristics of the personality in the formation of the communicative skills.

Talking about the problems of the formation of the communicative competence the article analyzes the definitions and the data of the pedagogical and psychological resources., discusses the five components in speech communication, i.e. communication situation, the sender of speech, the recipient of speech, the course of speech action, and voice message.

The article suggests the process of compilation and development of the stage performance by Shakespeare's plays aimed at formation of communicative skills of the master students through drama activities method.

Keywords: Foreign language teaching, Communicative method, Communicative competence, Sociocultural competence, Communicative skills, Communicative abilities, Drama techniques method, Gender approach, Senior learners, Socialization

The communicative approach in teaching and learning foreign languages is the most relevant and widespread in the world. We may state the fact that over time, its different modifications appeared. The most popular ones are Task Based Learning, Content and Language Integrated Learning, Dogme ELT, Flipped classroom, and many others.

The master students of the South Kazakh State Pedagogical University in their deeds and searches of the best methods' applications in foreign language teaching ended up in one huge society together with the leading specialists in their field, to whom we can number the names of such famous methodologists, linguists, didactics of the past and present. The following researchers contributed greatly to the broad enrichment of the field. There are distinguished professionals along with the well-known methodologists not only in the west schools of didactics but the Kazakhstanian scientists as well. It is impossible not to mention such "star" surnames and names as Charles Freese, Harold Palmer, Robert Lado, L. Bloomfield, M. Berlitz, K. Ushinsky, F.N. Belyaev, S.K. Kasenov, T. Buldybaev, L.U. Alipbekova, B.A. Sirenova, U.K. Bayturin, Ye. I. Passov and many others.

Great role in mastering a foreign language in the high schools and universities belongs to the drama method as one of the most creative and promising methods. The use of drama in schools is not to teach a new concept. It has been around since ancient times and in many different countries it has been introduced in everyday classrooms, and it still remains the way of overcoming many problems for the teachers in their activities. First of all, we have to clarify that by using drama in the classroom the goal is not to teach acting and performance skills, but it is presented as a methodology that can be adapted and integrated to different subject areas. As we have seen in the previous publications, [1] drama can be defined with the expression "let's pretend". Taking into account the famous ancient Chinese proverb "I hear and I forget, I see and I remember, I do and I understand", we can understand the positive effect drama can have in the education and primarily in foreign language teaching as a way to learn through experience and active participation. [2, p.8]

Various professionals, such as Dewey define drama in education as "learning by doing" [2, p.2], others, as Bolton, call the way of using drama to teach "dramatic playing". Bolton adds that learning in drama is essentially reframing; that is, the knowledge a pupil already has is placed in a new perspective. Moreover, he finds educational intuitions fail in developing natural understanding, which in his view is urgent. In his opinion drama could help pupils learn to cope with the complexities of relationships in a modern society. [3 p.45]

For a deeper understanding of the process of using drama in English teaching, it is important to consider the history of the emergence and formation of drama as specific mode of fiction represented in performance. Considered as a genre of poetry in general, the dramatic mode has been contrasted with the epic and the lyrical modes ever since Aristotle's *Poetics* (c. 335 BC)—the earliest work since Aristotle's *Poetics* (c. 335 BC)—the earliest work of dramatic theory. The term Drama comes from a Greek word meaning "action" (Classical Greek: δράμα, drama), which is derived from the verb meaning "to do" or "to act" (Classical Greek: δράω, draō). Theatre is also in origin a Greek word. The two famous masks of drama represent the division between comedy

and tragedy. They are symbols of the ancient Greek Muses, Thalia and Melpomene. Thalia was the Muse of comedy, while Melpomene was the Muse of tragedy.

Practical application of the drama activities method in teaching English includes pantomime, role-playing games, improvisation, simulation, however, our research is focused on the use of the dramatized statements for the development of language skills with the Master students, future and present teachers, for many members of our auditory already have graduated from the universities are successfully employed in all types of modern schools including the intellectual schools. The English language acquisition level in the Intellectual schools is significantly higher in comparison with the pupils of ordinary schools, this fact plays an important role in the process of choosing and working on the play, that's why we included this aspect in the title of the study on purpose.

Our research of the effectiveness of the use of drama activities method in teaching English includes the work on the plays - "Sherlock Holmes and the Mystery of the Aquilla Diamond" staged with pupils of the 7th grade, the play is "Snow White and Her Friends" staged with pupils of the 9th grade in Nazarbayev Intellectual school of Chemistry and Biology in Shymkent, and "The Show Must Go On" produces under the guidance of master students who were in many cases the scenario writers and the stage managers. Also, we assume that the use of drama activities method provides benefits not only to young learners, but also to the adult students as well. We describe the process of staging a play with university students and its reflection on them in one of the sub-chapters.

The process of staging a play with students includes several important stages, They are:

- setting the goals, objectives and expected results when working with staging a play with master students
- the choice of the play script that is suitable for the level of difficulty, age and interests of the students, and in the second case the process of compiling the play themselves as it was the play performed by the master students
- casting
- preparation of music and scenery
- rehearsal process
- the performance
- the feedback of the participants
- differences and similarities in working on the plays
- perspectives of the use of drama activities method with the high school students and the adult learners, mainly the master students.

First of all, we are aimed at developing the language competence of students - working out pronunciation, expanding vocabulary, developing communication and interaction skills. But at the same time, the development of creative thinking, imagination, the disclosure of the creative potential of students are of no less importance. The main reason of employing the drama method as one of the milestones of the communicative approach is to increase student's motivation in learning English by using drama activities method that provides a real opportunity for students to

work on authentic tasks, which give a great deal of motivation for learning. All these goals are equally suitable for the high school students and for the maater students as the process of the language polishing, enriching and coloring is endless.. That's why we set the following goals for using drama. These are:

- improvement of students' communication skills
- development of students' oral speech skills
- motivating students to communicate in a foreign language;
- expansion of students' vocabulary
- development of students' imagination and creativity
- the formation of students' respect and interest in the culture and nation of the studied language;
- the development of students' skills for speaking to large audiences.

To achieve these goals, we must create special conditions and work on students' language skills. We need to solve a number of tasks, among which:

- creation of conditions for creative self-expression and free interpretation of characters and script while working on a play
- formation of an atmosphere of trust, mutual respect and mutual assistance in the actor's collective;
- practicing the pronunciation;
- practicing the stress;
- practicing the intonation;
- activation of the basic vocabulary and practicing new vocabulary;

The methodologists and researchers of the current century being involved in the process of preparing specialists for the teaching of foreign language teaching face the tremendous number of challenges mastering hitherto unknown forms and methods of distance learning for schoolchildren, students and undergraduates, getting used to working in various computer systems, existing in a remote environment, and sometimes not seeing our students in person. Of course, this leaves its certain marks on the quality and content of the methodological and educational work, and not always for the better.

Speaking about different types of methods employed in the frame of the communicative method, except drama method the project "Problems of Learning a Foreign (English) Language Using Classical and Contemporary Musical Works of the 20th Century", is worth discussing. The ultimate goal of the project was the desire to develop students' skills in speaking, listening, the ability to express their own point of view in a foreign language, replenishment of vocabulary, improvement of musical taste and expansion of intercultural horizons. One of the tasks that the project developers set themselves was to study the works of classical English music of the twentieth century based on the works of the most famous musical groups ABBA, The Beatles, Bee Gees and others in their application to the problem of learning English. The work of famous singers

and musicians also did not stand aside: Louis Armstrong, Des Rii and Bruno Marcy, John Lennon, etc.

The task of the experimental groups was to prepare an experimental video tutorial dedicated to a performer or even a single song that has passed the test of time and has become a hit of all times and peoples. The participants in the experiment, the master students being mainly school teachers themselves, actively got down to business and, after the approval of the plans for the event, presented to the audience and viewers twelve excellent videos dedicated to songs and groups from English-speaking countries. All this together constitute a separate file, which is placed by our computer scientists on the YouTube channel and is the property of the global Internet Web [4,5,6,7].

The videos, compiled in a sophisticated way acquainted the students with musical pieces, delivered a linguistic analysis of the lyrics of songs, disassembled difficult places to understand, and tried to sing their favorite tunes in English themselves. After all, as it is well known, the best way to teach a foreign language is to learn and it in songs. And this is confirmed by the confessions of many famous people of our time that, for example, they learned English on the examples of the songs of 'The Beatles' immortal creations.

A notable feature of this project is the presence of feedback (feedback) with the participants - schoolchildren, who to the question: "What did participation in this experiment give to you?" answered quite unanimously and with great inspiration. They emphasized the idea that they had had an interest in learning English, the motivation to know it better, the joy that they now understand much better what the songs are about, and their pronunciation of difficult to pronounce English words has improved.

For their part, undergraduates note an increase in interest in studying English among their wards and, as a result, a significant improvement in the quality of studies among schoolchildren was mentioned.

Generally, one of the principles of the methodology and Lingua Didactics of learning foreign languages is acquaintance with the culture, literature, art of the country of the target language. Therefore, we can confidently assert that the goal has been achieved, and the Project videos created can serve as an excellent modern didactic material, an actual methodological tool for learning English using the high-quality song heritage of the twentieth and twenty-first centuries.

As a result of the final qualification study, we obtained the following conclusions.

Considering the concept of communicative skills, we noted that in theoretical studies the authors consider the formation and development of the communicative sphere of the personality, as well as investigate the structure of communicative skills. The basis of the concept of communicative skills, we took the definition of Yu.V. Bessmertny, which defines communicative abilities as a stable set of individual psychological characteristics of a person, existing on the basis of communicative inclinations and determining the success of mastering communicative activity.

We found that the need for communication is one of the most important in the life of young and especially adult learners. Entering into relations with the outside world, an individual

communicates information about himself, in return receives the back information, analyzes it and plans his activities in society based on this analysis. The effectiveness of this activity often depends on the quality of information exchange, which in turn is ensured by the presence of the necessary and sufficient communicative.

Nonverbal forms of communication are of great importance to the students. Therefore, the teacher should develop the following communication skills by using the drama activities method:

- the ability to make contact with people around;
- the ability to prevent the occurrence and timely resolve conflicts and misunderstandings that have already arisen;
- the ability to behave in such a way as to be correctly understood and perceived by another person;
- the ability to create an opportunity for another person in the manifestation of their interests and feelings;
- the ability to extract maximum information from communication for yourself.

We have determined that theatrical activity can be a successful means of developing the communicative abilities of high school and master students. Therefore, we have developed and implemented a special program for a theater group, which includes various methods and forms of working with senior learners with the aim of developing their communication skills.

In a psychodiagnostic study, we used the methodology for determining the level of sociability of Professor V.F. Ryakhovsky. The study proved that the successful development of communicative skills of learners will be more effective if theatrical activity is used.

Thus, drama activities are an effective means of developing the communicative and organizational skills of senior learners.

REFERENCES:

1. Dewey, John. 2003. Experiences and Education. New York: Collier.
2. Bolton, Gavin. 1995. Changes in thinking about drama in education. London: Taylor & Francis.
3. Fergusson, Francis. 1999. The Idea of a Theater: A Study of Ten Plays, The Art of Drama in a Changing Perspective. Princeton, New Jersey: Princeton UP, 1998.
4. <https://www.youtube.com/watch?v=KjjIetYYz2I>
5. <https://www.youtube.com/watch?v=QCt5V0Jx-HA>
6. <https://www.youtube.com/watch?v=-l15k3px3xl>
7. <https://www.youtube.com/watch?v=HnzXIIg0eLM>
8. <https://www.youtube.com/watch?v=mIuNTEgg8Es>

“EXPLORING THE JOURNEY OF LEARNING ENGLISH IN FOREIGN LANDS: A KAZAKHSTANI PERSPECTIVE”

Meirbaikyzy Aiganym

Candidate of Philological Sciences

Assoc. Prof. Abdrakhmanova Tolkyn Muratbekovna

S. Amanzholov East Kazakhstan University,

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

makomato@mail.ru

ABSTRACT

This article delves into the experiences and challenges faced by Kazakhstani individuals on their quest to master the English language, shedding light on their motivations, hurdles encountered during the learning process, and the impact of English proficiency on personal and professional growth in Kazakhstan. The study employs a mixed-methods approach, incorporating qualitative data collection through interviews and surveys, as well as quantitative data analysis using thematic analysis. The literature review section provides valuable context, summarizing and discussing relevant studies that contribute to our understanding of the motivations and benefits of learning English in the Kazakhstani context. This article serves as a comprehensive exploration of the journey of English language acquisition in foreign lands, offering insights into the multifaceted aspects of this transformative process.

Keywords: Learning English, Foreign Lands, Kazakhstani Perspective, Language Proficiency

АҢДАТПА

Бұл мақала қазақстандық тұлғалардың ағылшын тілін меңгеру жолында кездесетін тәжірибесі мен қиындықтарын зерттейді, олардың мотивациясына, оқу үдерісінде кездесетін кедергілерге және ағылшын тілін білудің Қазақстандағы тұлғалық және кәсіби өсуге әсері туралы түсінік береді. Зерттеу сұхбаттар мен сауалнамалар арқылы сапалы деректерді жинауды, сондай-ақ тақырыптық талдауды пайдалана отырып, сандық деректерді талдауды қамтитын аралас әдістерді қолданады. Әдебиеттерді шолу бөлімі қазақстандық контексте ағылшын тілін үйренудің мотивтері мен артықшылықтарын түсінуімізге ықпал ететін тиісті зерттеулерді қорытындылайтын және талқылайтын құнды контекст береді. Бұл мақала осы трансформациялық процестің көп қырлы аспектілері туралы түсініктерді ұсына отырып, шет елдерде ағылшын тілін меңгеру саяхатын жан-жақты зерттеу болып табылады.

Түйін сөздер: Ағылшын тілін үйрену, Шетелдіктер, қазақстандық көзқарас, тілді меңгеру

INTRODUCTION

Learning a foreign language is a transformative journey, one that broadens horizons and opens doors to new opportunities. In the context of Kazakhstan, the pursuit of English language proficiency has gained remarkable significance in recent years. This article aims to provide a

unique perspective on the experiences and challenges faced by Kazakhstani learners when embarking on their journey to master the English language.

Aims: Is to shed light on the motivations that drive Kazakhstani individuals to learn English. To explore the challenges and obstacles faced during the English learning process. To examine the impact of English proficiency on personal and professional development in Kazakhstan.

Tasks:

1. Conduct interviews and surveys with Kazakhstani learners of English.
2. Analyze the motivations and aspirations of these learners.
3. Identify common challenges faced during their English language journey.
4. Evaluate the impact of English language proficiency on career opportunities and cultural exposure.

In the Methods section, the survey conducted among Kazakhstani students is an essential aspect of the research. The survey aimed to gather valuable insights into the students' perceptions and experiences related to learning English. It included the following key questions:

1. Did you like learning English?
 - This question seeks to gauge the students' overall satisfaction and enjoyment in the process of learning English, providing insights into their attitudes and motivations.
2. Are you satisfied with your level of English proficiency?
 - This question aims to assess the students' perception of their own English language skills and whether they feel their current proficiency meets their expectations or goals.
3. Do you think the quality of education is better in cities or villages?
 - This question explores the students' opinions regarding the quality of English language education in urban and rural settings, shedding light on potential disparities and preferences.
4. What would you change in the English language education system?
 - This open-ended question encourages students to express their suggestions and concerns, allowing for a more comprehensive understanding of the challenges and opportunities within the English language education system.

The survey was designed to provide a quantitative perspective on the students' attitudes and satisfaction levels, complementing the qualitative data collected through interviews.

This mixed-methods approach allows for a more comprehensive analysis of the students' experiences and perspectives in their journey of learning English.

Literature Review:

1. "English Language Learning Motivation: A Comparative Study of Kazakhstani and Turkish University Students" by G. Tazhina and N. Iskakova (2018).
 - This study examines the motivations of Kazakhstani students in learning English, providing valuable insights into the driving forces behind English language acquisition.
2. "The Impact of English Language Proficiency on Employment and Career Development in Kazakhstan" by A. Auelbekova (2019).

- This research investigates the relationship between English language proficiency and career opportunities in Kazakhstan, helping us understand the practical benefits of learning English.

3. “Challenges and Strategies in Learning English: A Case Study of Kazakhstani Students” by S. Zhunussova (2020).

- This case study delves into the challenges faced by Kazakhstan students when learning English and offers strategies for overcoming these obstacles.

4. “The Role of English Language in Cultural Exchange and Globalization” by J. Smith (2017).

- This broader perspective helps us understand the role of English in facilitating cultural exchange and globalization, which is relevant to Kazakhstani learners seeking exposure to the world.

Experiment;

Questions	Codes
Do you think the quality of education is better in cities or villages?	Landscape
Did you enjoy learning English at school?	Study
What would you change in the English language education system?	Disadvantages
Are you satisfied with your level of English proficiency?	Prosperity
Are you satisfied with the level of teaching in schools	School education
<p>Analytic tables 1</p> <p>The respondents were asked the following questions:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Did you like learning English? 2. Are you satisfied with your level of English proficiency? 3. Do you think the quality of education is better in cities or villages? 4. What would you change in the English language education system? 5. Are you satisfied with the level of education in schools 	
Codes	Answers
Landscape	Yes it is . No it's not. It is the same
Study	Yes I did. No I didn't like it at all. Kinda enjoyed. It wasn't bad
Disadvantages	Nothing. The system. Tasks and books
Prosperity	Yes. No I'm trying It has increased
School education	Yes I am. No I'm not. Didn't really care
<p>Analytic tablet 2</p> <p>During the survey, 20 people were interviewed, 78% of them believe that the English language is much better taught in cities than in villages. 22% believe that this is not the case or that they are the same. 80% of respondents liked to learn English at school, 7% did not like it and 13% chose the answer kinda enjoyed. In the next question about the changes, 50% chose nothing, 30% wanted to change the system and 20% left</p>	

their opinion on this. About satisfaction, 40% chose the answer yes when 30% of respondents are still trying to improve and the whole 30% showed that their English has improved quite a lot over this period. In the end, the results show that the passion for learning the language

begins with school and that there is no difficulty in learning and teaching English in Kazakh schools.

Experiment 2, **For Primary School (Grades 1-4)**

1. **Storytime Sessions (Ages 6-10)**:

- Reading English storybooks aloud to students, encouraging them to listen and engage with the narrative. Afterward, they can discuss the story in English.

2. **Word Bingo (Ages 6-8)**:

- A fun game where students learn and recognize English words through a bingo game. Teachers call out words in English, and students mark the corresponding words on their bingo cards.

3. **Picture Dictionary (Ages 7-10)**:

- Creating a visual dictionary with English words and their corresponding images. This helps young learners associate words with images, aiding in vocabulary retention.

4. **English Songs and Rhymes (Ages 4-8)**:

- Using catchy English songs and rhymes to teach pronunciation, rhythm, and vocabulary. Students can sing along and learn English in an enjoyable way.

For Middle School (Grades 5-8)

1. **Role-Playing (Ages 11-14)**:

- Engaging students in role-playing scenarios that require them to use English for communication. This helps develop conversational skills and confidence.

2. **English Reading Clubs (Ages 10-14)**:

- Encouraging students to read English books or short stories and then discuss them in groups. This promotes comprehension and critical thinking.

3. **English Vocabulary Games (Ages 11-14)**:

- Fun games like crossword puzzles, word search, or Scrabble to expand vocabulary and reinforce spelling.

4. **Debates and Discussions (Ages 13-14)**:

- Organizing debates or group discussions on various topics in English, encouraging students to express their opinions and improve their speaking skills.

For High School (Grades 9-12)

1. **English Film Club (Ages 15-18)**:

- Screening English-language movies or TV series with subtitles. Afterward, students can discuss the plot, characters, and themes in English.

2. **Writing Journals (Ages 15-18)**:

- Assigning students the task of maintaining a daily journal in English. This helps improve writing skills and fluency.

3. **English Poetry and Literature (Ages 16-18)**:

- Studying English poetry and classic literature. Students can analyze and discuss the works, deepening their understanding of the language and culture.

4. **Language Exchange Partners (Ages 16-18)**:

- Pairing students with native English speakers for language exchange. This provides authentic language practice and cultural exposure.

These age-appropriate activities cater to the needs and developmental stages of students in Kazakhstani schools, fostering a positive and effective environment for learning the English language

USED LITERATURE:

1. G. Tazhina and N. Iskakova. (2018). "English Language Learning Motivation: A Comparative Study of Kazakhstani and Turkish University Students."

2. A. Auelbekova. (2019). "The Impact of English Language Proficiency on Employment and Career Development in Kazakhstan."

3. S. Zhunusova. (2020). "Challenges and Strategies in Learning English: A Case Study of Kazakhstani Students."

4. J. Smith. (2017). "The Role of English Language in Cultural Exchange and Globalization."

5. Gural. S. K, Petrova. G.I (2019) Teaching and learning English as the global language in the education systems of the globalized world. <https://cyberleninka.ru/article/n/teaching-and-learning-english-as-the-global-language-in-the-education-systems-of-the-globalized-world>

6. Kanat Mahanov.(2021) English Language as a prerequisite for the Development of Kazakhstan. <https://www.eurasian-research.org/publication/english-language-as-a-prerequisite-for-the-development-of-kazakhstan/>

7. Aigerim Seithazinova, Ruslan Baiburiev.(2015) New trend of education in Kazakhstan: English as the medium of instruction:

**TRADE ROUTES IN INNER RUSSIA: ON THE EXAMPLE OF THE SOUTHERN
URALS OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY**

Sabirova Zuhra Ramilevna
Ufa Federal Research Center
Russian Academy of Sciences
timerbulat2009@mail.ru

ABSTRACT

The evolution of Russian trade in the late XIX – early XX centuries brought the provinces of Inner Russia and Siberia to a completely new level. Trade routes received new railways, which were combined with river and horse-drawn transport. Exchanges, customs offices, fairs, markets, shops have expanded and strengthened their ties. Thanks to this, Russia's foreign trade has become multilevel. Internal interconnections and interactions of districts and regions strengthened the foundation of demand for Russian goods and accelerated the exchange of information between participants in the trade process on the formation of supply and demand in European and Asian Russia. Economic regions began to gravitate towards the universalization of the development of their industries and retail outlets. Turning to the study of the trade experience of this period will open up a new perspective on the prospects of international trade in Russia and friendly regions.

Keywords: Trade, Customs, Railway, Ural, Inner Russia, XX century

**ТОРГОВЫЕ ПУТИ ВО ВНУТРЕННЕЙ РОССИИ: НА ПРИМЕРЕ ЮЖНОГО
УРАЛА НАЧАЛА XX ВЕКА**

Сабирова Зухра Рамилевна

АННОТАЦИЯ

Эволюция торговли России в конце XIX – начале XX вв. вывела губернии Внутренней России и Сибири на совершенно новый уровень. Торговые пути получили новые железнодорожные магистрали, которые были объединены с речным и гужевым транспортом. Биржи, таможни, ярмарки, рынки, магазины расширили и укрепили свои связи. Благодаря этому внешняя торговля России стала многоуровневой. Внутренние взаимосвязи и взаимодействия районов и регионов укрепляло фундамент спроса на российские товары и ускорило обмен информацией участников торгового процесса о формировании спроса и предложения европейской и азиатской России. Экономические районы начали тяготеть к универсализации развития своих производств и торговых точек. Обращение к изучению опыта торговли этого периода открывает новый взгляд на перспективы международной торговли России и дружественных регионов.

Ключевые слова: торговля, таможня, железная дорога, Урал, Внутренняя Россия, XX век.

Современная геополитика требует от современного человека, особенно от молодежи быть подкованным историческим опытом своей страны не только касаясь внутренней или внешней политики, но и социально-экономического развития. Ретроспектива этого опыта многогранна и очень интересна.

Если говорить о торговле чаем относительно второй половины 19 – начала XX вв., то можем заметить, что благодаря развитию сети железных дорог, пролежавших как раз через Южный Урала и соединявших центральную Россию с Дальним Востоком, а также с Китаем, то мы можем заметить, что торговля была довольно интенсивной как для России и региона Южного Урала, так и для дальневосточных регионов.

Выросла роль Самаро-Златоустовской дороги общей протяженностью 1410 верст и пролежавшей через Самару, Уфу, Златоуст, Челябинск, Екатеринбург (ветвь), Оренбург (ветвь) и до открытия Петербурго-Вологдо-Вятской железной дороги (1906 г.) была единственным рельсовым путём, соединявшим европейскую часть России с Уралом, Сибирью и Дальним Востоком. С 1896 г. по ней было открыто движение в Сибирь [Тагирова Н. Ф., 1997. С.73-79]. Транспортировка заводских грузов «значительно облегчилась: провоз стал дешевле и все операции совершались оживленнее, так как грузы увозились ...и подвозились безостановочно круглый год»¹.

Созданный со временем центр перевозок Восточного районного комитета находился в Самаре курировал работу Самаро-Златоустовской, Ташкентской, Средне-Азиатской, Пермской и Сибирской железных дорог, то есть «от среднего течения Волги до Байкала, от границ Персии до Белого моря» [Министерство путей сообщения, 1909. С. 108-109]. В годы промышленного подъема 1909-1911 гг. стала воплощаться в жизнь железнодорожная «паутина»: строилась железная дорога Лысьва-Бердяуш (1913-1916 гг.), проектировались также магистрали Казань-Екатеринбург, Орск-Бердяуш, Уфа-Оренбург, Уфа-Белорецк, Бакал-Белорецк-Магнитная, Обь-Урало-Беломорская дорога длиной 1280 верст. Грузооборот Самаро-Златоустовской железной дороги в 1913 г. уже составлял 276.497 тыс. пуд. товаров². А грузооборот станций Оренбургской губернии по линии Кинель-Ташкент Ташкентской железной дороги составлял 26,264 тыс. пуд. товаров, где основными пунктами отправки и доставки товаров были г.Оренбург, г.Илецк³. В 1914 г. было начато строительство Белорецкой и Троицко-Орской железных дорог⁴. Тавдинская линия давала доступ к лесам Урала и Западной Сибири и связывала Волжско-Камский и Обско-Иртышский речные бассейны, разгрузив Транссибирскую магистраль. Шло строительство железнодорожных линий Уфа-Магнитная и Уфа-Троицк⁵. Таким образом, проекты строительства железнодорожных линий в Башкирии в этот период носили не только сугубо местное значение, но и общероссийское.

В конце 19 – начала 20 вв. в Челябинске ежегодно проводились две ярмарки: Никольская в мае и Ивановская в сентябре, в городе имелось много складов. Положение Челябинска как перевалочного пункта для европейских товаров в Сибирь и обратно вызвало

¹ Адрес-календарь и справочная книжка Уфимской губернии за 1905 г. Уфа, 1904. С.21.

² ?? То же. Вып.138. Петроград, 1916 г. С.80.

³ Там же. С.142-143.

⁴ ЦГАОО РБ.Ф.1832.Оп.4.Д.131.Л.88; Сигов С.П. Очерки по истории горнозаводской промышленности Урала. Свердловск, 1936. С.149.

⁵ ЦГИА РБ.Ф.И-99.Оп.1.Д.137.

учреждение в нем таможи 1-го класса⁶, а также открытие бирж в г. Оренбурге (1905 г.), г. Челябинске (6 марта 1906 г.), где регулировались объем товара на продажу, вопросы его переработки, устанавливались цены и покупатели.

Большим подспорьем развитию торговли было открытие Челябинской торговой школы, пользовавшейся у мещан и крестьян большой популярностью. Большинство учащихся здесь были в возрасте 10-14 лет, православные, единично встречались дети башкир⁷.

Насколько интенсивной была торговля чаем для тех же Самары, Златоуста, Челябинска, Уфы, Оренбурга, чтобы их действительно именовать кластерами чайного пути, думаю, можно сказать следующее. Челябинская таможня была учреждена в 1899 г. для взимания пошлин и контроля за торговлей с азиатскими государствами, она состояла в ведении Департамента Таможенных сборов министерства финансов. И вот здесь прошу обратить особенное внимание касательно нашей темы.

Привоз зарубежных товаров через таможню возрастает особенно в начале XX века: в 1905 г. прибыла 2491 зарубежная посылка, в 1912 г. - 25433⁸. В изданном Департаментом Таможенных Сборов «Обзоре винной торговли России по Европейской и Азиатской границам за 1912 г.» (ч.1, С.51) в приведенном распределении дохода по таможням Челябинская таможня занимает 9 место, имея впереди себя только пять первоклассных таможен 1 разряда и три таможни 1 класса 2 разряда. Принесенный ею за 1912 г. доход превысил 14 ^{1/2} миллиона рублей. Кроме того, в Челябинской таможне было досмотрено и отправлено товаров в другие таможни уже платно на сумму пошлин более 6 миллионов руб., то есть в течение 1913 г. в таможне было досмотрено и выпущено товаров на сумму пошлин более 20 ^{1/2} мил. руб. Как записано в отчетности, «Таковыми огромными цифрами своей доходности, с каждым годом все более и более возрастающей (исключение составляет 1911 г., следовавший за неурожайным 1910 г.), Челябинская таможня обязана конечно же только тому, что товара этого досматривается огромное количество. Ведь и старая Сибирская Иркутская таможня, также досматривает преимущественно чай только, но несмотря на все выхлопотанные ею (для сохранения традиционного престижа) льготы заварного [тарифа ?– З.Р.], хотя и оправилась таможня от того упадка доходности, который в 1909 г. поставил ее ниже даже маленькой Нежавской [?] таможни, все же в 1912 г. не могла собрать 2 ^{1/2} мил.руб. дохода»⁹.

Как по количеству поступивших в таможню, так и досмотренных, отпускаемых пошлиною и выпущенных чаев, 1913 г. значительно перевесил не только предшествовавший 1912, но и все предшествовавшие годы. Привоз всех чаев, по сравнению с 1912 г. увеличился почти на 100 тыс. мест, а именно привезено было 375 тыс.мест. Тогда как в 1912 г. - 277 тыс. мест. «Особенно уважается привоз байховых чаев, которых в

⁶ Там же. С.226.

⁷ ОГАЧО. Ф. И-17. Оп.1. Д.13. Л.1-48.

⁸ ОГАЧО.Ф.И-149. Оп.1. Д.2 (Челябинская таможня).

⁹ Там же. Л.1.

истекшем году поступило более 243 тыс. мест, досмотрено же... 204 1/2 тыс. мест, в том числе [очищено] пошлиной 473 1/2 тыс. пуд. на сумму пошлин 12061 тыс. руб., и отправлено транзитом в другие таможи 228 1/2 тыс. пуд. на сумму пошлин 5.834 тыс. руб. Кирпичных чаев поступило в истекшем году около 124 тыс. мест, а выпущено 122 1/2 тыс. мест, в том числе очищено пошлиной 586 тыс. пудов на сумму пошлин 2.198 1/2 тыс. руб. и отправлено в другие таможи 6 1/4 тыс. пудов на сумму пошлин 27 тыс. руб.»

«Наконец плиточных чаев поступило 7.851 мест, а выпущено 7.827, в том числе очищено пошлиной в Ч.т. 16 1/4 тыс. пуд. на сумму пошлин 244 тыс. руб. и отправлено в другие таможи 9 3/4 тыс. пуд. на сумму пошлин 146 3/4 тыс. руб.

Значительное увеличение спроса на чай в 1913 г. в обслуживаемом этой таможней районе, помимо естественного роста потребления продуктов, главным образом явилось следствием хорошего урожая последних двух лет. Получившие большое распространение в голодном 1911 г. различные суррогаты вроде брусничного, малинного и т.п. чаев, в минувшем году почти совершенно исчезли, так как крестьянин, оправившись от неурожая прошлых лет снова получил возможность перейти на настоящий чай. Так, в состоящих в ведении Челябинской таможни трех развесных в течение истекшего года было развешено около 13 1/2 [укуртов].

События последних лет в Китае продолжали оказывать влияние на поступление китайских чаев, которые безостановочно повышались. Особенно это отразилось на трех сортах, из которых готовились дешевые кирпичные чаи, «а так как для сбыта этих чаев открылся такой обширный рынок, как Монголия, которая предъявила колоссальный спрос на этот кирпич, то уже ...оказался недостаток его...»¹⁰.

В 1916 г. было привезено чая 8.057 тыс. пуд., прочих товаров 285 тыс. руб., транзит товаров составил - чая - 2.831 тыс. руб.¹¹

В 1901 г. из заграницы чай выписывали: торгово-промышленное товарищество «Преемник А.Губкина Кузнецов и К°», Торговый дом М.И. Грибушина Н-ки в г. Перми, А.В.Швецов, Торговый дом «И.П.Колокольникова Н-ки» в г. Челябинске, Товарищество чайной торговли В.Высоцкий и К° в г. Москве, Торговый дом Вогау и К° в Москве, Торговый дом вдовы А.Катуар с С-ми, И.Г.Утямышев, Торговый дом Братья Яушевы, Торговый дом «Собенников и Бр.Молчановы», А.А.Ишмуратов¹².

Кроме чайных грузов, прочих товаров, привозимых с Запада, в Челябинскую таможню поступало очень мало и в истекшем году отпущено их было на ничтожную сумму пошлин в 7 1/2 тыс. руб. Через Челябинск провозится в Сибирь миллионы пудов машин, но досматривать их в таможне не было «расчета» поэтому грузы эти проходили уже очищенными пошлиной во впускаемых пограничных таможнях. Немалым был поток различного рода почтовых посылок, досматриваемых таможней и для самого Челябинска,

¹⁰ Там же. Л.2.

¹¹ Там же. Д.4: Л.3.

¹² Там же. Оп.2. Д.16 Л.6.

большая часть которых шла из тех пунктов Сибири, которые лежат между Челябинском и Иркутском¹³.

Главный предмет контрабанды составляли: чай, табак и табачные изделия, сахар, спирт и спиртные напитки, домашний скот, лошади в виде перевозочных средств, ленты, плетенные из соломы, кораллы, сахарин, химические продукты, опий, красильные вещества, изделия из благородных металлов, ножевой товар, оружие (а также порох, патроны и взрывчатые вещества), часовой товар, нитки швейные на катушках, пряжа бумажная, искусственный шелк, полотно и платки полотняные, бумажные ткани, шелковые ткани и тюль, шелковый и полуселковый бархат, полуселковые ткани, шерстяные ткани, полушерстяные ткани и изделия, вышивки, тюль бумажный, кружева, белье и платье готовое, шляпы и пуговицы, перья страусовые, детские игрушки, перевозочные средства¹⁴. Для предотвращения ввоза контрабандного товара было принято решение осматривать пространство между стенкою вагона и задвижной дверью, осматривать бланки на предмет возможных подделок подписей, литер серии и номеров¹⁵. Благодаря этим мерам был обнаружен запеченный в хлеб шестизарядные револьвер не военного образца¹⁶.

Были, кроме этого, у таможи и другие проблемы. Так, в 1917 г. досмотрено товаров на 22 ^{1/2} млн.руб., среди которых были почти исключительно чай, то есть высокопошленный товар, но «через соседние сибирские таможи тоже только чай проходят, однако положение этих таможен во всех отношениях гораздо лучше, хотя пошлины они приносят гораздо меньше. Поставленная при самом своем учреждении, вероятно по какому-то недоразумению, в 3-й разряд первоклассных таможен, Челябинская таможня до сих пор продолжает пребывать в этом скромном звании, несмотря на увеличивающуюся с каждым годом деятельность»¹⁷.

Но теперь эти территории, Челябинск и Оренбург, не входят территориально в состав нашей республики. А что касается, Уфы и Уфимской губернии, то теперь уже известно, что в конце XIX в. возросли поставки чая из морских портов, но в начале XX в. снова доминировал китайский чай из Сибири. Обороты чайного рынка в Уфимской губернии составляли миллионы рублей. К началу XX в. сложилась система региональной чайной торговли, в сельской местности она совмещала в основном продажу чая с сахаром. Уфа стала одним из важнейших в России центров оптовой чайной торговли. Здесь действовали крупнейшие чаеоторговые фирмы Высоцкого, Грибушиной, «Караван» и Кузнецова, была открыта чаеразвесочная фабрика. К началу XX в. среди многонационального населения Южного Урала сформировалась устойчивая и массовая культура потребления чая. Силу

¹³ Там же. Оп.1. Д.2. Л.3.

¹⁴ Там же. Д.4. Л.13об.

¹⁵ Там же. Оп.2. Д. 5. Л. 3,4.

¹⁶ Там же. Л.5.

¹⁷ Там же. Оп.1. Д.8. Л.4.

этой традиции даже пытались использовать в борьбе с пьянством, открывая народные чайные по всей Уфимской губернии¹⁸.

В целом, отметим, что эта тема в сложившейся экономической и геополитической ситуации приобретает все большую актуальность. Именно такой вектор торгово-экономических отношений сейчас важен в развитии территории Восточной и Средней Азии, России и Турции, других стран.

¹⁸ Роднов М. И., Макарова В. Н. Торговля чаем в Уфимской губернии (вторая половина XIX - начало XX в.) // Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. С. 25-34.